

รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการอิเล็กทรอนิกส์ (E-Proceedings)

งานสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 22 ประจำปี พ.ศ. 2566

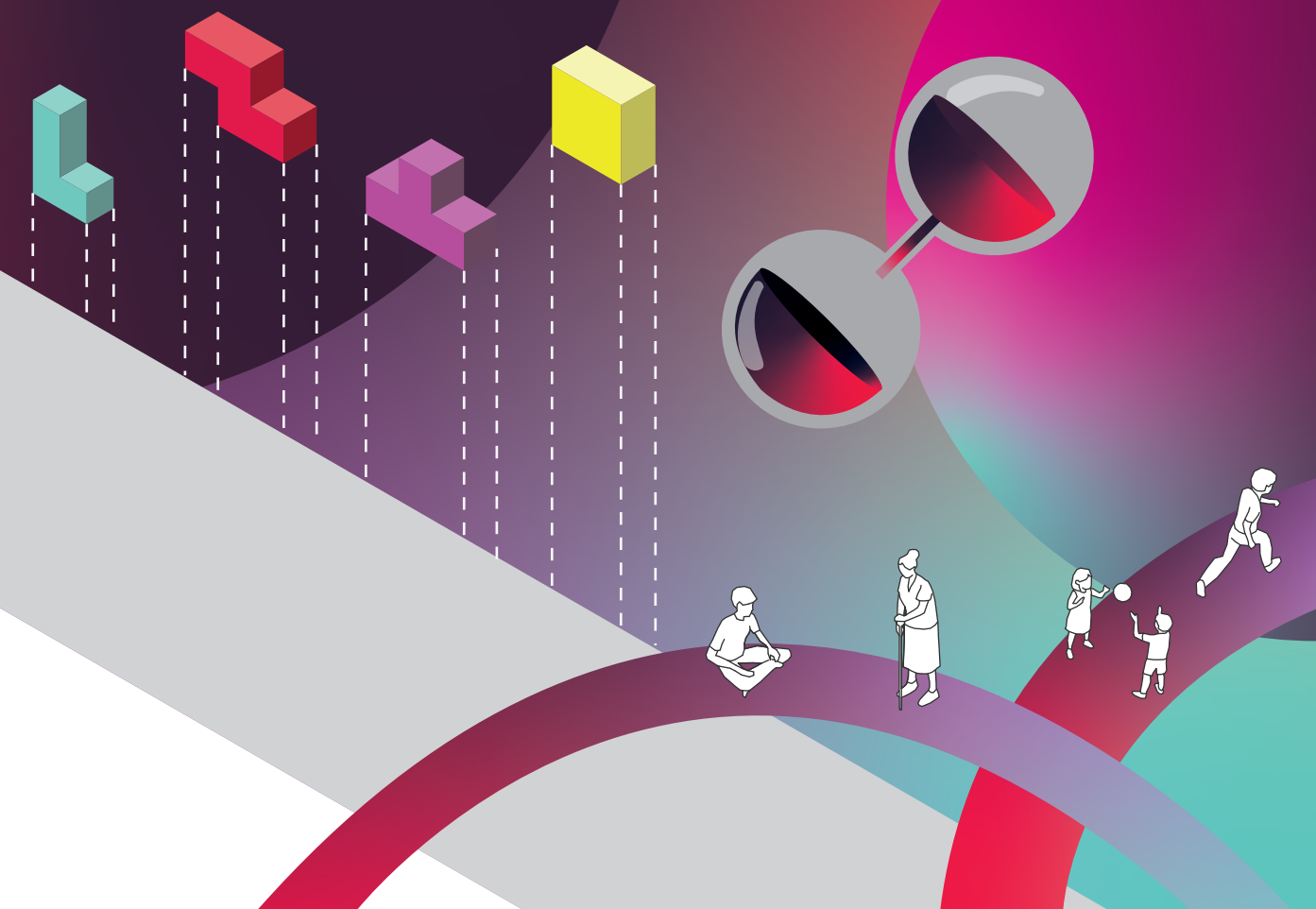

Coexisting with (Un)certainty

สะท้อนย้อนคิดถึงความ[ไม่]แน่นอน

วันที่ 15-16 มิถุนายน พ.ศ. 2566

ณ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการอิเล็กทรอนิกส์ [E-Proceedings]

งานสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 22 ประจำปี พ.ศ. 2566

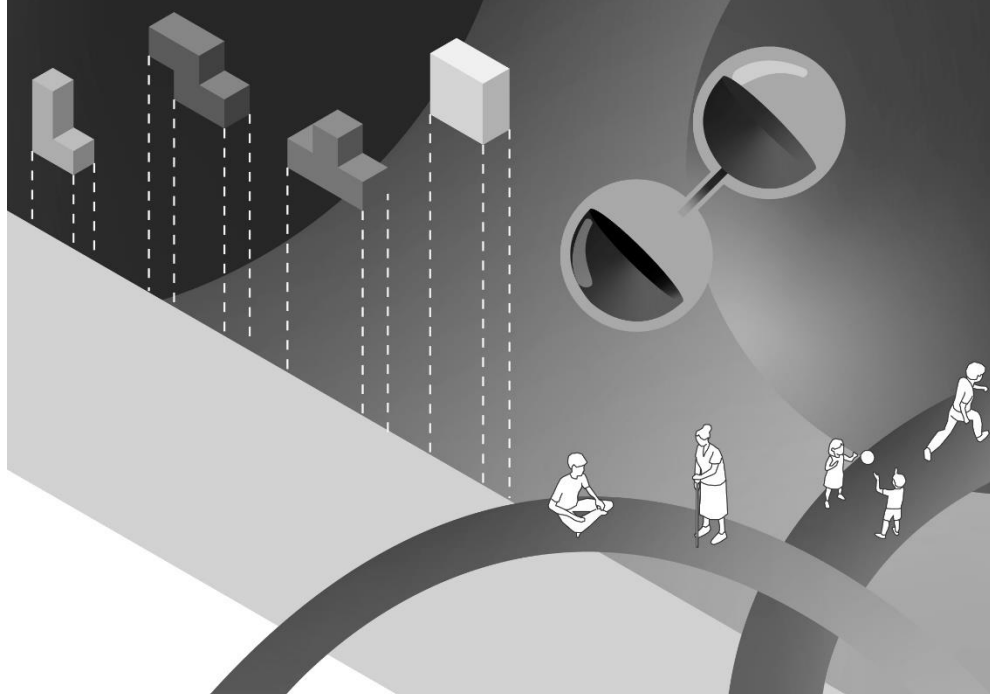

Coexisting with (Un)certainty

สะท้อนย้อนคิดถึงความ(ไม่)แน่นอน

วันที่ 15-16 มิถุนายน พ.ศ. 2566

ณ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการอิเล็กทรอนิกส์ (E-Proceedings)

งานสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา

สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 22 ประจำปี พ.ศ. 2566

หัวข้อ “Coexisting with (Un)certainty...สะท้อนย้อนคิดถึงความไม่/แน่นอน”

กองบรรณาธิการ	บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล, ฐานิดา บุญวรรณ, พชรินทร์ สิริสุนทร, อัจฉริยา ชวงค์เลิศ, ชไมพร กาญจนกิจสกุล, พิษณุ อภิธมาจารย์โยธิน, รัตเกล้า เปรมประสิทธิ์, ฟ้ารุ่ง มีอุตร, กวินธร เสถียร, กาญภัสรา กษมาจารย์พัชร, อำนวย พิรุณสาร, เสาวลักษณ์ ลิ้มศิริวงศ์, ศุภสิทธิ์ ต๊ะนา, กมลศ โปธิกนิษฐ, ปัทมนันท์ ปุณเสรีพิพัฒน์, นพรัตน์ รัตนประทุม
ผู้ช่วยบรรณาธิการ	ทัศนีย์ สวัสดิ์พาณิชย์, สุชาดา เชื้อม่วง, จิราพร เพ็งลำ, อรณุช เนาวเกตุ, ปองภพ ดันสมานฉันทชัย, ญัฐนิช ฉ่ำเฉื่อย, ประกิต สารโธสงค์, ภาณรินทร์ วิวัฒน์พาณิชย์, รัฐพล ก้อนคำ, พิทักษ์พงษ์ เมฆาวรนนท์
พิสูจน์อักษร	บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล, อรณุช เนาวเกตุ, ญัฐนิช ฉ่ำเฉื่อย, จิราพร เพ็งลำ
ออกแบบปก	สตรีรัตน์ พิพัฒน์ศาสตร์
จัดรูปเล่ม	สตรีรัตน์ พิพัฒน์ศาสตร์, บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล, วรัญญา อุ่ออรุณ
จัดทำโดย	ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการอิเล็กทรอนิกส์ (E-Proceedings) งานสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 22 ประจำปี พ.ศ. 2566 หัวข้อ “Coexisting with (Un)certainty สะท้อนย้อนคิดถึงความไม่/แน่นอน”, 2566, 722 หน้า. พิษณุโลก: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

1.วิจัยทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 2. สังคมศาสตร์ –วิจัย

I.ชื่อเรื่อง

ISBN (e-book) 978-616-8219-52-2

ภาคีเครือข่ายสัมมนานักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

1. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

3. มหาวิทยาลัยศิลปากร

4. มหาวิทยาลัยมหิดล

มหาวิทยาลัยมหิดล
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

5. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

6. มหาวิทยาลัยขอนแก่น

7. มหาวิทยาลัยนเรศวร

8. มหาวิทยาลัยแม่โจ้

9. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

10. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

11. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

12. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

13. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

14. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

15. มหาวิทยาลัยทักษิณ

16. มหาวิทยาลัยบูรพา

สารบัญ

เกี่ยวกับสัมมนา.....	1
ตารางกำหนดการ.....	6
สาส์นในพิธีเปิดเปิดสัมมนา.....	17
สรุปปาฐกถา.....	23
ปาฐกถา 1: “Ethnicising Infrastructure: Roads, Railways and Differential Mobility in Northwest China” / <i>ศาสตราจารย์ ดร.อ๊กเนี่ยชกา โยนิแอก-ลืออี.....</i>	24
ปาฐกถา 2: “Is There a Compass in the Face of Systematic Uncertainties? Interface of Individual, Local, and Global Scales”/ <i>ดร.กาเบรียล ฟากาล.....</i>	34
สรุปเสวนาโต๊ะกลม 1: “Uncertainty in Aesthetics, Inequality and Life”: ความไม่แน่นอนในสุนทรียศาสตร์: ความไม่เท่าเทียมและชีวิต.....	43
สรุปเสวนาโต๊ะกลม 2: “Uncertainty in Gender, Insecurity and Labor”: ความไม่แน่นอนในด้านเพศสภาพ: ความไม่มั่นคงและแรงงาน.....	59
รวมบทความ.....	75
พาเนล: สูงอายุ พิการและสวัสดิการสังคม.....	76
สวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุในประเทศไทย: ทางเลือกหรือทางรอดกับการเป็น สังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์/ <i>พัทธนันท์ อธิตั้ง และเจษฎา นกน้อย.....</i>	77
พาเนล: เมือง เมมโมรี มิวสิค.....	100
เมืองและความทรงจำ: บทสำรวจข้อถกเถียงว่าด้วยความทรงจำร่วมสู่ข้อถกเถียง ว่าด้วยความทรงจำร่วมเกี่ยวกับเมือง/ <i>ปองภพ ดั่นสมานฉันทชัย.....</i>	101
พลวัตของดนตรีทางการเมือง/ <i>จักรี เมืองใจ.....</i>	120
พาเนล: พลวัตความหมาย อัตลักษณ์ และภาพแทน.....	142
มอญจุดลูกหนู การเปลี่ยนแปลงความหมาย และการจำรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ของชาวมอญ/ <i>น้ำผึ้ง พลับนิล.....</i>	143

สารบัญ (ต่อ)

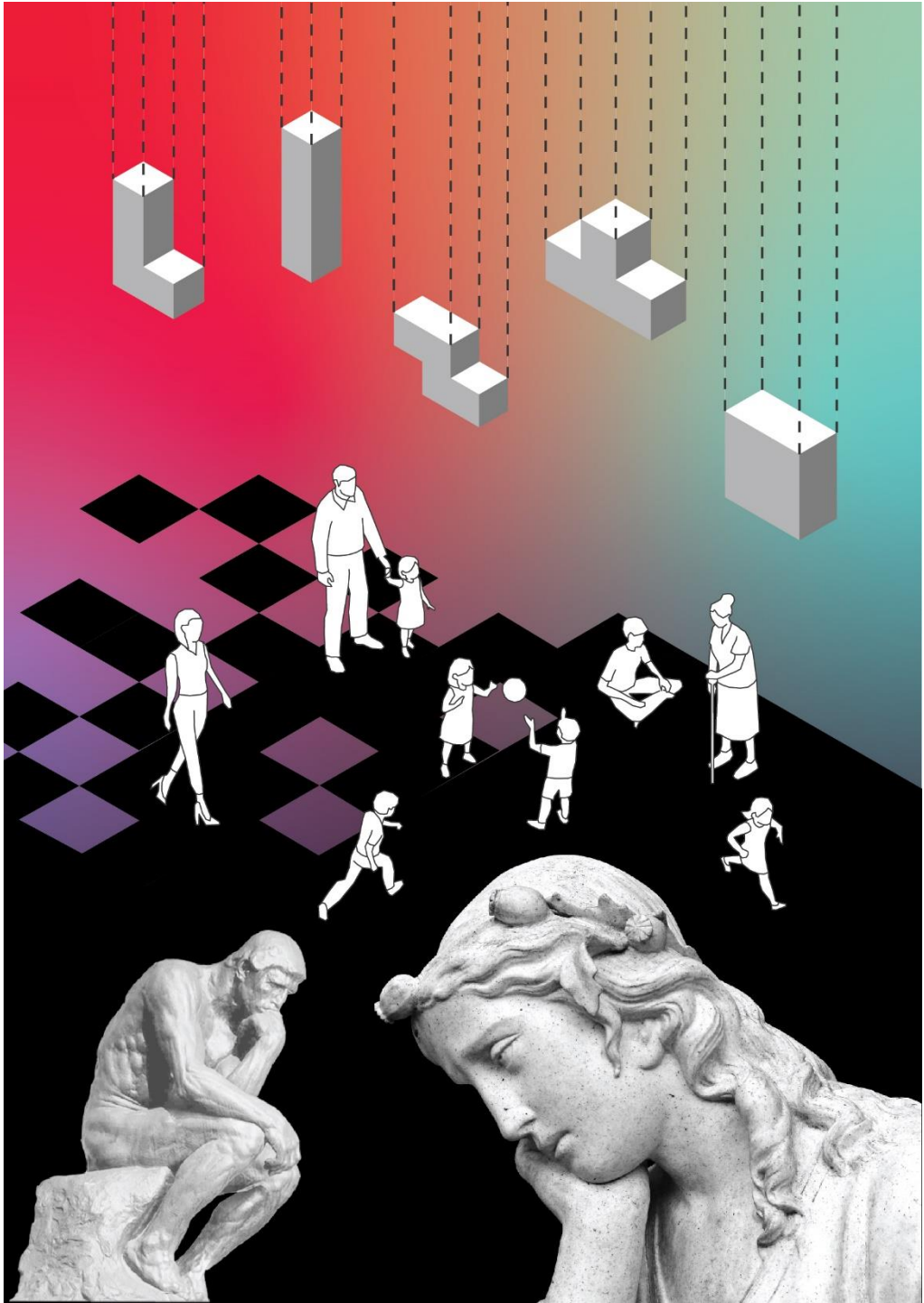
แรงเสียดทานและสภาวะทับซ้อนของการเป็นคนจีน: การวิเคราะห์วาทกรรมใน ภาพยนตร์ “เหลี่ยมโบทัน (Crazy Rich Asians)” และ “ชาง-ชี กับตำนานสิบเห็นริงส์ (Shang-Chi and the Legend of the Ten Rings)/วชิรพล ชูตระกูล.....	177
บ้านนอกในกรุง บ้านทุ่งในเมือง: ภาพแทนความเป็นชนบทในวรรณกรรมเรื่อง “เนรเทศ”/ณัฐวรรธน์ คล้ายสมมุติ.....	194
พาดู: เน็ตไอดอล ทวิตเตอร์และออนไลน์เทรนเนอร์.....	213
ออนไลน์เทรนเนอร์ (Online Trainer): ตัวตน ชีวิตการออกกำลังกายบน โลกออนไลน์ผ่านความหลากหลายของสื่อ/ ณัฐนิชา มีนาภา.....	214
วาทกรรมและปฏิบัติการของวาทกรรม Rape Culture บนทวิตเตอร์/ ศศิประภา ราชาวงษ์ และพิชญ์ อภิธมาจารโยธิน.....	235
พาดู: ข่าวโศกเลี้ยวสัตว์/เกษตรอินทรีย์ และ Green Social Work.....	246
ปรากฏการที่ชื่อข่าวโศกเลี้ยวสัตว์: วิทยาศาสตร์การเกษตรจากมือรัฐสู่เอกชน/ กฤษฎาฤณ วีระฉันทะชาติ.....	247
พาดู: หลากหลากฉากทัศน์ในความเป็นครอบครัว.....	271
น้ำตาและรอยยิ้ม: จุดเริ่มต้นเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นชานเมืองขอนแก่น กรณีศึกษา: ครอบครัววัยรุ่นมุ่งสร้างตัว/ ชิคพลล์ ทหารี่, วณิชชา ณรงค์ชัย และ ภิรมกร โดมมงคล.....	272
พาดู: ภูมิทัศน์ความหลากหลายทางเพศ.....	295
บทบาทของสถานศึกษาไทยในการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ ต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทย: โดยการวิเคราะห์ วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ไทยและต่างประเทศ/ ปวีณ วรรณคลังค์ และภาณุ สุพพัทธ์กุล.....	296
พาดู: ความงาม-ตัวตน-พฤติกรรม.....	323
การศึกษาวัฒนธรรมความงามแบบเกาหลีที่ถูกส่งผ่านมายังประเทศไทย: กระบวนการ ทำให้กลายเป็นท้องถิ่นของวัฒนธรรมการแต่งหน้าเกาหลี และการปรับตัวของ อุตสาหกรรมเครื่องสำอางไทย/ ปรียากร พันธุ์สุข.....	324

สารบัญ (ต่อ)

สาเหตุและพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานของนักศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก/ อิศรีย์ จันทร์นิล และพิษณุ อภิสมาจารย์ไธชิน.....	343
พฤติกรรมการซื้อขายสินค้าออนไลน์ของนักศึกษาระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก/ วรัญญา ภู่หว่าง และพิษณุ อภิสมาจารย์ไธชิน.....	357
พาเนล: นะโม พุทธายะ ศาสนะแบบไทย.....	370
อย่างก(ร)ายบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์: การก่อตัวของความอดกลั้นต่อความเจ็บปวดในขณะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน/ ตะวันวาด กิตติดำรงสุข.....	371
พาเนล: เงินเท่านั้นที่น็อคเอเวอร์ดีง เกมเท่านั้นที่ทำให้โบายบิน.....	389
สังคมการเมืองของเงินเสมือน: บทสำรวจวรรณกรรม Bitcoin และ Cryptocurrency/ นลินรัตน์ เลิศลีลาวิราม.....	390
No Man’s Sky เกมสร้างเมืองอวกาศ/เมืองโบราณอวกาศในโลกเสมือน: การซ้อนทับของโลกความจริง โลกออนไลน์ โลกเสมือน และโลกจินตนาการ/ วิรัชจ์ ศรีบรรพราชญ์.....	412
ขยายชีวิตของทุเรียน: กระบวนการกลายเป็นสินค้าในความไม่แน่นอน/ Wu Tong.....	436
พาเนล: ชาติ เยาวชน หน้าเสารงและรัฐไทย.....	453
ขบวนการเยาวชนไทยกับการเคลื่อนไหวเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์/ ธนพล พันธุ์งาม.....	454
การช่วงชิงความหมายชาติไทย: ผ่านการทวนนิยาม “ชาติ” ของปัญญาชนในประวัติศาสตร์การเมืองไทย/ อภิรักษ์ พูลอำไพ และชัยพงษ์ สำเนียง.....	482
พาเนล: Divided World/Multispecies/Companion Species.....	506
คนและลิง: ความสัมพันธ์หลากหลายรูปแบบของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์ในพื้นที่นิคมอุตสาหกรรม/ จิรวัดณ์ มนตรีสา.....	507

สารบัญ (ต่อ)

พาเนล: แรงงานย้ายถิ่น-แรงงานข้ามชาติ: โควิด ค่าจ้างและความจน.....	523
“แรงงานข้ามชาติในช่วงโควิด” ปัญหาที่ต้องเผชิญ และการเข้าถึงความช่วยเหลือ ด้านสุขภาพ: กรณีศึกษาแรงงานข้ามชาติภาคการเกษตรและภาคอุตสาหกรรม ในแม่สอด จ.ตาก/ ภัทรวดี ออบาย.....	524
พาเนล: กลยุทธ์ ต่อรอง องค์กรและผู้ประกอบการ.....	547
กลยุทธ์การเจรจาต่อรองด้วยทักษะการสื่อสารเพื่อลดความขัดแย้งในองค์กร/ ทักษิณา สิทธิผล และเจษฎา นกน้อย.....	548
กลยุทธ์ในการต่อรอง ชาติพันธุ์วรรณาราคาเลื่อนไหล, ตลาดอัญมณี สีลม/ ชีวินธา บุญ-หลง.....	569
Support System for Indian Entrepreneurship in Thailand/ Poonam Ingle, Dusadee Ayuwat and Rukchanok Chamnanmak.....	591
พาเนล : ซอโหลด้อยคุณภาพ ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาและการดรอปป๊าท์.....	623
ซอโหล: ซอด้อยคุณภาพที่ขาดไม่ได้/ ทักษิรินทร์ แมสซาลี.....	624
พาเนล: ความเปราะบางหรือความยั่งยืนในโลกทุนนิยม.....	642
เส้นทางชีวิตการทำงานและสวัสดิการไรเดอร์-อิสระที่เปราะบาง: กรณีศึกษาไรเดอร์ ส่งอาหารในจังหวัดพิษณุโลก/ ปณิดา ใจมั่น และพิษณุ อภิสมาจารย์อิน.....	643
เศรษฐกิจธรรมของออปแอร์: ตำแหน่งแห่งที่และการต่อรองของพี่เลี้ยงเด็กชาวไทยใน สหรัฐอเมริกา/ ธมน ประทุมรัตน์.....	659
วัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม: ข้อเสนอสู่สมดุลการดำเนินชีวิตกับการนอน ในโลกทุนนิยม/ ธรรมปพน ทรงธิบาย และปาณิภา สุขสม.....	688

เกี่ยวกับสัมมนาฯ

“Coexisting with (Un)certainty...สะท้อนย้อนคิดถึงความไม่/แน่นอน”

“Coexisting with (Un)certainty...สะท้อนย้อนคิดถึงความไม่/แน่นอน” หัวข้อของการจัดงานประชุมวิชาการเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 22 ประจำปีพ.ศ. 2566 โดยภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ในวันที่ 15-16 มิถุนายน 2566 เป็นเวทีสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาในสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา รวมถึงศาสตร์ที่เกี่ยวข้องในการนำเสนอความรู้ผ่านกระบวนการตั้งคำถาม คิดโจทย์วิจัย และสร้างองค์ความรู้ใหม่ ตลอดจนทบทวนและสร้างข้อเสนอเชิงวิพากษ์ ให้เกิดการสะท้อนย้อนคิดกับกรอบแนวคิด ทฤษฎีและวิธีวิทยาที่ใช้ในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม การจัดงานประชุมวิชาการเครือข่ายนี้ได้ดำเนินต่อเนื่องมากกว่า 2 ทศวรรษ จึงกล่าวได้ว่าการจัดประชุมประจำปีของเครือข่ายมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษานั้นเป็น “ความแน่นอน” ที่เกิดขึ้นในแวดวงศาสตร์สังคมวิทยาและและมานุษยวิทยาและสาขาที่เกี่ยวข้อง

อีกด้านของความแน่นอนคือ “ความไม่แน่นอน” ซึ่งเป็นหัวข้อหลักในการประชุมครั้งนี้ เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจสภาวะการณ์ของความไม่แน่นอนของช่วงเวลาที่เรายู่ที่สัมพันธ์กับการนึกถึงอดีตและวาดหวังถึงอนาคต ตามที่นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษ—เอียน สโคนส์ (Ian Scoones) กล่าวไว้ว่า “Uncertainty defines our times” หรือความไม่แน่นอนได้นิยามช่วงเวลาของเราทุกคน ความไม่แน่นอนจึงเป็นสภาวะการณ์ที่สัมพันธ์กับมนุษยชาติในหลากหลายมิติ ทั้งจากมุมมองทางสังคม การเมือง วัฒนธรรม และการสร้างปฏิบัติการทั้งในระดับสังคมและปัจเจก (Scoones, 2019) ความไม่แน่นอนจึงเป็นทั้งจุดเริ่มต้นและความต่อเนื่องของการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีลักษณะวิภาษวิธีของความแน่นอน/ความไม่แน่นอนในทางสังคมศาสตร์ ซึ่งมีการศึกษาผ่านกรอบมโนทัศน์ที่หลากหลายจากอดีตจนถึงปัจจุบัน หรือในสังคมร่วมสมัยที่มนุษย์อยู่ในยุคของความไม่แน่นอน (Age of uncertainty) ที่ถูกอธิบายว่าเป็นช่วงเวลาของการปะทะประสานกันระหว่างความแน่นอนของศตวรรษก่อนหน้ากับความไม่แน่นอนในยุคปัจจุบัน (Galbraith, 1977 อ้างถึงในปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2564) ความไม่แน่นอนที่เราเผชิญอยู่จึงเป็นความต่อเนื่องและความพลิกผันของสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่างๆ ที่ทั้งคาดการณ์ได้และคาดการณ์

ไม่ได้ รวมถึงที่ผิดไปหรือนอกเหนือจากสิ่งที่คาดการณ์ อาทิโรคระบาดใหญ่ของโควิด-19 ได้เข้ามาสร้างความพลิกผันหรือทำลายการเกิดขึ้น/ก่อตัวหรือการดำเนินไปของสิ่งต่างๆ เช่น เศรษฐกิจสร้างสรรค์ในระดับย่อย การเคลื่อนย้ายของผู้คนในระดับข้ามชาติ กลไกความร่วมมือในทางสังคม ขณะเดียวกันก็ตอกย้ำถึงความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงความช่วยเหลือของรัฐและสวัสดิการ และโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมอื่นๆ

การศึกษาความไม่แน่นอนจึงเป็นประเด็นที่สัมพันธ์กับแนวคิดหลักอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นความเสี่ยงในมิติที่หลากหลาย เช่น เสถียรภาพและความไม่ความมั่นคง (insecurity) หายนะและภัยทางธรรมชาติ วิกฤตเศรษฐกิจ อาชญากรรมทางสังคม และปัญหาสิ่งแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลงของอากาศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาที่สัมพันธ์กับแนวคิดความเสี่ยง (risk) จากนักวิชาการหลากหลายศาสตร์ (เช่น Douglas & Wildavsky, 1983; Beck, 1992, 2009) และพยายามหาแนวทางที่จะป้องกันหรือแนวทางในการรับมือกับความไม่แน่นอนที่จะเกิดขึ้น

ความไม่แน่นอนยังเป็นหัวข้อของการตั้งคำถามถึงสภาวะการณ์ดังกล่าวในระดับญาณวิทยา อาทิความเสี่ยงมิใช่ความไม่แน่นอน การตั้งคำถามกับความไม่แน่นอน คือนำไปสู่การตระหนักถึงขีดจำกัดของความรู้ (limits of knowledge) ซึ่งอาจหมายถึงสิ่งที่เรารู้หรือเชื่อเพียงแต่ไม่แน่ใจ หรืออาจจะหมายถึงสิ่งที่เราไม่รู้เลยก็เป็นได้ ความไม่แน่นอนจึงคือความคลางแคลงใจ ความสงสัยในความจริง (truth) ในอีกแง่หนึ่งความไม่แน่นอนทำให้เราตั้งคำถามถึงเหตุปัจจัยของสิ่งหรือสภาวะการณ์เหล่านั้น ไปจนถึงผลลัพธ์ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งผลลัพธ์ทางบวกและผลลัพธ์ทางลบ (Wakeham, 2015) และหาวิธีการป้องกันและควบคุมความไม่แน่นอนที่เกิดขึ้น สะท้อนถึงความเป็นภาวะสมัยใหม่ (modernity) ที่วิทยาศาสตร์นำเราไปสู่ความก้าวหน้าที่มีเหตุผลรองรับ ซึ่งย้อนแย้งกับปัจจุบันที่ความเร่งเร็วของความเปลี่ยนแปลงในด้านการผลิตผ่านเครื่องมือ แรงงาน และเทคโนโลยี ทำให้สิ่งต่างๆ เชื่อมต่อถึงกัน และเมื่อเกิดความพลิกผัน ความเชื่อมต่อหรือความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ เหล่านั้นก็แทบจะพังทลายลงในเวลาอันรวดเร็วเช่นกัน (เป็นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2564)

ในทางญาณวิทยาที่เชื่อมต่อกับวิธีวิทยา ความไม่แน่นอนสามารถทำความเข้าใจและศึกษาทั้งในเชิงวัตถุวิสัยและอัตวิสัย ในเชิงวัตถุวิสัยนั้น ความไม่แน่นอนถูกรับรู้ได้ก็ต่อเมื่อบางสิ่งบางอย่างที่สามารถรู้ได้นั้นสามารถวัดออกเป็นค่าและแสดงระดับ (degree) สิ่งใดก็ตามที่มีแนวโน้มว่าจะถูกรู้จะยังคงเป็นสิ่งที่เรายังไม่รู้ (อย่างแน่ชัด) และนั่นเปิดโอกาสให้เกิด

การวิจัยหรือค้นหาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อลดความไม่แน่นอนที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ในเชิง
 อัศวิสัย ความไม่แน่นอนมิใช่เรื่องที่สามารถวัดได้ด้วยค่าหรือมาตรวัด หากขึ้นอยู่กับ
 ประสบการณ์ในความไม่แน่นอนต่างๆ ที่ปัจเจกบุคคลพบเจอและรับมือด้วยความรู้เท่าที่พวกเขา
 เขามีอยู่ ซึ่งการมีประสบการณ์ในความไม่แน่นอนนี้มักนำมาซึ่งการทำทายเป็นและสั่นคลอนต่อ
 ความเชื่อของปัจเจกบุคคล (Tannert, Elvers & Jandrig, as cited in Wakeham, 2015, pp.716-717)

การประชุมวิชาการ “เครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาสังคมวิทยาและ
 มานุษยวิทยา” ครั้งที่ 22 ประจำปีพ.ศ.2566 ในหัวข้อ “Coexisting with (Un)certainty...
 สะท้อนย้อนคิดต่อความไม่/แน่นอน” จึงเปิดเวทีสำหรับการนำเสนอผลงานวิชาการในหัวข้อ
 หลักดังกล่าวพร้อมด้วยอิมมู้อยู่ที่สัมพันธ์หรือปะทะประสานกันในการทำความเข้าใจความไม่
 แน่แน่นอนในหลายมิติ และในหลายระดับของการอธิบายกรอบแนวคิด ตลอดจนการทำความเข้าใจ
 เข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- การระบาดใหญ่ (pandemic)/ การทำลายล้าง (decimation)/ ความเปราะบาง (vulnerabilities)
- ภัยพิบัติ (disaster)/ ความเสี่ยง (risk)/ ความยืดหยุ่น (resilience)/ การเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศ (climate changes)
- ความไม่มั่นคง (insecurity)/ ความไม่เท่าเทียม (inequality)/ การขาดแคลนทรัพยากร (resource shortage)
- การเร่งรัดทางสังคม (social acceleration)/ ความเร่ง (rapidity)/ เศรษฐกิจไฮเปอร์ (hyper-economy)
- สงคราม (war)/ ความขัดแย้ง (conflict)/ ความตึงเครียด (tension)/ ความรุนแรง (violence)
- ชายแดน (border)/ การอพยพย้ายถิ่น (migration)/ การเคลื่อนย้าย (mobility)
- การเฝ้าระวัง (surveillance)/ การควบคุม (control)/ ความมั่นคง (security)
- ความพลิกผัน (disruption)/ ทางแยก (juncture)/ ทางสองแพร่ง (dilemma) ในยุคดิจิทัล

- เรื่องเล่า (narrative)/ ความทรงจำ (memory)/ ความไม่คงทนถาวร (impermanence)/ ความไม่ต่อเนื่องในทางประวัติศาสตร์ (discontinuity in history)
- การเมืองของความหวัง (politics of hope)/ ความปรารถนา (desire)/ การดูแล (care)
- ความวิตกกังวล (anxiety)/ การสิ้นหวัง/ซึมเศร้า (depression)/ ความกลัว (fear)/ ความชอกช้ำทางใจ (trauma)
- ความศักดิ์สิทธิ์ (sacrality)/ จิตวิญญาณ (spirituality)/ ความตาย (death)
- การปะทะกันของคนระหว่างรุ่น (generation crash)/ สังคมสูงวัย (aging society)/ รูปแบบครอบครัวร่วมสมัย (contemporary family patterns)
- อำนาจละมุน (soft power)/การเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement)/ การต่อรอง (negotiation)

รายการอ้างอิง

- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2564). ย้อนคิดมโนทัศน์ความไม่แน่นอนกับความเสี่ยงในสังคมทันสมัย. *วารสารธรรมศาสตร์*, 3(40), 1-32.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Toward a new modernity*. Sage.
- Beck, U. (2009). *World at risk*. Polity Press.
- Douglas, M. & Wildavsky, A. (1983). *Risk and culture: An essay on the selection of technological and environmental dangers*. University of California Press.
- Kerwin, A. (1993). None to solid: Medical ignorance. *Science Communication*, 15, 166-185.
- Knight, F. H. (1921). *Risk, uncertainty and profit*. Houghton Mifflin Company.
- Scoones, I. (2019). *What is uncertainty and why does it matter?*, STEPS Working Paper 105. STEPS Centre.
- Smithson, M. (1985). Toward a social theory of ignorance. *Journal for the theory of social behavior*, 15(2): 151-172.

Smithson, M. (1989). *Ignorance and uncertainty: Emerging paradigms*.
Springer Press.

Tannert, C., Elvers, H., & Jandrig, B. (2007). The ethnic of uncertainty. In the
light of possible dangers, research becomes a moral duty. *EMBO
Reports*, 8(10), 892-896.

Wakeham, J. C. (2015). Uncertainty: History of the concept. *International
Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 24, 716-721.

ตารางกำหนดการ

วันพฤหัสบดีที่ 15 มิถุนายน 2566

เวลา	กิจกรรม	สถานที่
8.30 – 9.00 น.	ลงทะเบียน	ปราปไตรจักร 2 ชั้น 3
9.00 – 09.30 น.	กล่าวรายงาน โดย คณบดีคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร	ปราปไตรจักร 2-311
	กล่าวต้อนรับ โดย อธิการบดีมหาวิทยาลัยนเรศวร	(ห้องกิจกรรม) และ ปราป 2-309
	กล่าวเปิดงาน โดย ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)	(ห้องถ่ายทอด)
	คณบดีคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวรมอบของที่ระลึกแด่ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)	
9.30 – 11.00 น.	เสวนาโต๊ะกลม หัวข้อ “Uncertainty in Aesthetics, Inequality and Life”: ความไม่แน่นอนในสุนทรียศาสตร์ ความไม่เท่าเทียมและชีวิต - อาจารย์ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ - ผศ.ดร.บัณฑิต ไกรวิจิตร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี - ดร.ศยามล เจริญรัตน์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย - รศ.ดร.มนตรา พงษ์นิล คณะรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา ดำเนินรายการโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์พุทธพล มงคลวรวรรณ	ปราปไตรจักร 2-311 (ห้องกิจกรรม) และ ปราป 2-309 (ห้องถ่ายทอด)
11.00 - 11.10 น.	พักรับประทานอาหารว่าง	ปราปไตรจักร 2 ชั้น 3

เวลา	กิจกรรม	สถานที่
11.10 – 12.40 น.	<p>พานอล 1 “การเมืองของพลเมืองตื่นรู้”</p> <ul style="list-style-type: none"> - วัฒนธรรมทางการเมืองหลักของชาวบ้านอีสานในวันนี้: ส่งผลต่อดีต่อการพัฒนาประชาธิปไตยไทยมากน้อยเพียงใด? โดย วรัญญา ศรีริน - คุณลักษณะความเป็นพลเมืองตื่นรู้ของกลุ่มองค์กรภาคประชาสังคมในภาคเหนือ โดย สุเทพ คำเมฆ - การเมืองของชาวไร่อ้อย: พลวัตการ(ไม่)เผาอ้อย โดย ประกิต สารโธสงค์ <p>ให้ความเห็นโดย ผศ.ดร.รักชนก ชำนาญมาก และ ผศ.ดร.วีระ หวังสัจจะโชค</p> <p>ดำเนินรายการโดย อาจารย์ดารุณี สมศรี</p>	ปราบไทรจักร 2-301
	<p>พานอล 2 “สูงอายุ พิการและสวัสดิการสังคม”</p> <ul style="list-style-type: none"> - สวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุในประเทศไทย: ทางเลือกหรือทางรอดกับการเป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ โดย พัชรนันท์ อธิตั้ง และเจษฎา นกน้อย - ถอดประสาทหูเทียม: บางเรื่องเล่าถึงเสียงในชุมชนคนหูหนวกไทย โดย วรัชญา ซาลี - บทหลังเคราะห์: ทุนเพื่อการดำรงชีพของผู้พิการ โดย จิตติมา พัฒนธนาภา และวณิชชา ณรงค์ชัย <p>ให้ความเห็นโดย รศ. ดร.ชไมพร กาญจนกิจสกุล และรศ.ดร.พิชญ์ อภิสมภารโยธิน</p> <p>ดำเนินรายการโดย ผศ.ชาญณวุฒ ไชยรักษา</p>	ปราบไทรจักร 2-302
	<p>พานอล 3 “เมือง เมมโมรี มิวสิค”</p> <ul style="list-style-type: none"> - เมืองและความทรงจำ: บทสำรวจข้อถกเถียงว่าด้วยความทรงจำร่วม สู่ข้อถกเถียงว่าด้วยความทรงจำร่วมเกี่ยวกับเมือง โดย ปองภพ ดันสมานฉันทชัย - พลวัตของคนตรีทางการเมือง โดย จักรี เมืองใจ - อีเทวอน คลาส: ภาพสะท้อนทางสังคมและการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของเกาหลีใต้ โดย ปิยชัย นาคอ่อน 	ปราบไทรจักร 2-303

เวลา	กิจกรรม	สถานที่
	<p>ให้ความเห็นโดย อ.ดร.กมลเลิศ โปธิกนิษฐ (บทความ 1-4), ผศ.ดร.บุญเลิศ วิเศษปรีชา (บทความ 1-3) และ รศ.ดร.จักรกริช สังขมณี (บทความ 4)</p> <p>ดำเนินรายการโดย อ.ดร.พลดา เดชพลมาตย์</p>	
	<p>พาดู 4 “พลวัตความหมาย อัตลักษณ์ และภาพแทน”</p> <ul style="list-style-type: none"> - มอญจุดลูกหนู การเปลี่ยนแปลงความหมาย และการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญ โดย น้ำผึ้ง พลบันิล - แรงแเสียดทานและภาวะทับซ้อนของการเป็นคนจีน: การวิเคราะห์วาทกรรมในภาพยนตร์ “เหลียมโบตัน (Crazy Rich Asians)” และ “ซาง-ชี กับตำนานสิบแหวนริงส์ (Shang-Chi and the Legend of the Ten Rings)” โดย วชิรพล ชูตระกูล - บ้านนอกในกรุง บ้านทุ่งในเมือง: ภาพแทนความเป็นชนบทในวรรณกรรมเรื่อง “เนรเทศ” โดย ณิชฐวรรธน์ คล้ายสมมุติ <p>ให้ความเห็นโดย รศ.ดร.ยุกติ มุกดาวิจิตร และ อ.ดร.ชัยพงษ์ สำเนียง</p> <p>ดำเนินรายการโดย คุณณัฐนิช ฉ่ำเฉื่อย</p>	<p>ปราปไตรจักร 2-304</p>
	<p>พาดู 5 “เน็ตไอดอล ทวิตเตอร์และออนไลน์เทรนเนอร์”</p> <ul style="list-style-type: none"> - ไอดอลเสมือนจริง: ความสัมพันธ์ที่เป็นมากกว่าสื่อต่อวัฒนธรรมและการบริโภคของกลุ่มแฟนคลับ กรณีศึกษา แฟนคลับ Ensemble Stars โดย พิชาพร คำทองดี - ออนไลน์เทรนเนอร์ (Online Trainer): ตัวตน ชีวิตการออกกำลังกายบนโลกออนไลน์ผ่านความหลากหลายของสื่อ โดย ณิชฐนิชา มีนาภา - วาทกรรมและปฏิบัติการของวาทกรรม Rape Culture บนทวิตเตอร์ โดย ศศิประภา ราชวงษ์ และพิเชนุ อภิสมภารโยธิน 	<p>ปราปไตรจักร 2-305</p>

เวลา	กิจกรรม	สถานที่
	<p>ให้ความเห็นโดย อ.ดร.เสาวลักษณ์ ลิ้มศิริวงศ์ และ อ.ดร.นพรัตน์ รัตนประทุม</p> <p>ดำเนินรายการโดย คุณภานรินทร์ วิวัฒน์พาณิชย์</p>	
<p>Poster Presentation ที่โถงชั้น 1 อาคารปราบไตรจักร 2 ตลอดทั้งวัน</p> <p>กรรมการตัดสิน 1) ผศ.อำนาจ พิรุณสาร คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร 2) ผศ.ดร.จักรพันธ์ ชัดชุมแสง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น</p> <p>3) ผศ.ดร.ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี</p>		
<p>12.40 – 13. 30 น.</p>	<p>รับประทานอาหารเที่ยง</p>	<p>โถงชั้นหนึ่ง ปราบไตรจักร 2</p>
<p>13.30 – 15.00 น.</p>	<p>พานอล 6 “ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์/เกษตรอินทรีย์ และ Green Social Work”</p> <ul style="list-style-type: none"> - สถานะ(รัฐ)ความรู้: การเข้า(ไม่)ถึงและการ(ไม่)ริเริ่ม โดย อรุณช เนาวเกตุ - ปรากฏที่ชื่อข้าวโพดเลี้ยงสัตว์: วิทยาศาสตร์การเกษตรจากมือรัฐสู่เอกชน โดย กฤษตฤณ วีระฉันทะชาติ <p>ให้ความเห็นโดย อ.ดร.อักรพงษ์ เพ็ชรพูล และ อ.ดร.ภาวิช วิจารณ์</p> <p>ดำเนินรายการโดย ผศ.ชาญณวุฒิ ไชยรักษา</p>	<p>ปราบไตรจักร 2-301</p>
<p>13.30 – 15.00 น.</p>	<p>พานอล 7 “หลายหลากฉากทัศน์ในความเป็นครอบครัว”</p> <ul style="list-style-type: none"> - น้ำตาและรอยยิ้ม: จุดเริ่มต้นเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นนขานเมืองขอนแก่น กรณีศึกษา: ครอบครัววัยรุ่นนุ่งสร้างตัว โดย ชิคพลว์ หารี และวณิชชา ณรงค์ชัย - แม่เลี้ยงเดี่ยวในชุมชนแรงงานข้ามชาติ: การบริหารจัดการทรัพย์สินและการดูแลบุตรในสถานการณ์การแพร่ระบาดระลอกใหญ่ของโรคโควิด-19 ในกลุ่มแรงงานข้ามชาติ โดย สิตานันท์ สุวรรณศิลป์ - Why don't you have children?: Microaggressions among childfree and strategies for negotiating โดย Kuntida Sriwichian 	<p>ปราบไตรจักร 2-302</p>

เวลา	กิจกรรม	สถานที่
	<p>ให้ความเห็นโดย ผศ.ดร.ปาณิกา สุขสม และ ผศ.ดร.ปณิธิ บรรานัน</p> <p>ดำเนินรายการโดย อาจารย์รสสุคนธ์ ประดิษฐ์</p>	
	<p>พานอล 8 “ภูมิทัศน์ความหลากหลายทางเพศ”</p> <ul style="list-style-type: none"> - บทบาทของสถานศึกษาไทยในการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทย: โดยการวิเคราะห์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ไทยและต่างประเทศ โดย ปวีณ วรรณสังข์ และภาณุ สุพัตกุล - สำรวจและวิเคราะห์สำนึกทางกฎหมายเกี่ยวกับความเป็นธรรมชาติของเพศ: การกำหนดขอบความของ “การสมรส” ในคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ โดย นันทวัฒน์ ศักดิ์สกุล-คุณากร - Chemsex: บทสำรวจภูมิทัศน์ ข้อถกเถียงและแนวทางการศึกษา โดย รัฐพล ก้อนคำ <p>ให้ความเห็นโดย อ.ดร.วัชรวุฒิ ชี้อัสตัย และอ.ดร.ชีรา ทองกระจาย</p> <p>ดำเนินรายการโดย รศ.ดร.วัลลภช สุขสวัสดิ์</p>	<p>ปราปไตรจักร 2-303</p>
	<p>พานอล 9 “ความงาม-ตัวตน-พฤติกรรม”</p> <ul style="list-style-type: none"> - การศึกษาวัฒนธรรมความงามแบบเกาหลีที่ถูกส่งผ่านมายังประเทศไทย: กระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่นของวัฒนธรรมการแต่งหน้าเกาหลี และการปรับตัวของอุตสาหกรรมเครื่องสำอางไทย โดย ปริญญา พันธุ์สุข - สาเหตุและพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานของนักศึกษาระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก โดย อิศริย์ จันทร์นิล และพิชญ์ อภิสมภารโยธิน - พฤติกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ของนักศึกษาระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก โดย วรัญญา ภู่หว่าง และพิชญ์ อภิสมภารโยธิน - วัยรุ่นกับบุหรี่ปั๊พไฟฟ้า: ตัวตนและความหมายในวัฒนธรรมสมัยนิยม โดย ทศพล นวลเจริญ 	<p>ปราปไตรจักร 2-304</p>

เวลา	กิจกรรม	สถานที่
	<p>ให้ความเห็นโดย รศ.ดร.วศิน ปัญญาวุธตระกูล และ ศ.ดร.จิรวัดน์ พิระสันต์ ดำเนินรายการโดย อ.ดร.นพรัตน์ รัตนประทุม</p> <p>พานελ 10 “วัฒนธรรมของมนุษย์กับโลกของสิ่งมีชีวิตต่างสายพันธุ์”</p> <ul style="list-style-type: none"> - “ดวงออนไลน์” การเปลี่ยนวัฒนธรรมสู่การเป็นสินค้าแบบ Digital Culture Product โดย อัสมาภรณ์ อูร์ตัน และพิชญ์ อภิสมการโยธิน - การขอพรความรักจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์: กรณีศึกษาพระตรีมูรติ ณ เซ็นทรัลเวิลด์ และพระแม่ลักษมี ณ เกษรวิลเลจ โดย นุชนารถ หล้าแหล่ง - วิหารไทยไร้บ้าน: ว่าด้วยสัตว์จรจัดที่(อาจ)มิได้เป็นปัญหาของสังคมมนุษย์อย่างตายตัว โดย รุอร พรหมประสิทธิ์ <p>ให้ความเห็นโดย อ.ดร.ประกิตติ สัตสุต และ ผศ.ดร.ปุณณศิริ เจียวิริยะบุญญา ดำเนินรายการโดย คุณอารมณ ชาญกุล</p>	ปราปไตรจักร 2-305
15.00 - 15.10 น.	พักรับประทานอาหารว่าง	ปราปไตรจักร 2 ชั้น 3
15.10 – 16.30 น.	<p>Keynote Speaker 1</p> <p>Professor Dr. Agnieszka Joniak-Lüthi ศาสตราจารย์มานุษยวิทยาสังคม มหาวิทยาลัยพริบวร์ก ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ หัวข้อ “Ethnicising Infrastructure: Roads, Railways and Differential Mobility in Northwest China”</p> <p>ดำเนินรายการโดย อ.ดร.ปัทมนันท์ ปุณเสรีพิพัฒน์</p>	ปราปไตรจักร 2-311 (ห้องกิจกรรม) และ ปราป 2-309 (ห้องถ่ายทอด)
17.00 – 20.00 น.	งานเลี้ยงรับรองเครือข่าย	ร้านอาหารฟ้าไทยฟาร์ม

วันศุกร์ที่ 16 มิถุนายน 2566

เวลา	กิจกรรม	สถานที่
8.30 – 9.00 น.	ลงทะเบียน	ปราปไตรจักร 2 ชั้น 3
9.00 – 10.20 น.	Keynote Speaker Dr. Gabriel Facal รองผู้อำนวยการ IRASEC Thailand หัวข้อ “Is There a Compass in the Face of Systematic Uncertainties? At the Interface of Individual, Local, and Global Scales” ดำเนินรายการโดย อ.ดร.ปัทมนันท์ ปุณเสวีพิพัฒน์	ปราปไตรจักร 2-311 (ห้องกิจกรรม) และ ปราป 2-309 (ห้องถ่ายทอด)
10.20 - 10.30 น.	พักรับประทานอาหารว่าง	ปราปไตรจักร 2 ชั้น 3
10.30 – 12.00 น.	พาดเนล 11: “นะโม พุทธายะ ศาสนะแบบไทย” - ศาสนศึกษาแบบสมัยใหม่: การเรียนศาสนาในมหาวิทยาลัยที่ไม่ใช่ในวัด โดย ชานนท์ ลักษณะทิพากร - ย่างก(ร)ายบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์: หวนทวนการก่อตัวของความอดกลั้นต่อความเจ็บปวด โดย ตะวันวาด กิตติดำรงสุข - กลุ่มบุญ: ความหลากหลายของความเชื่อเรื่องบุญและการปรับเปลี่ยนเพื่อดำรงอยู่ โดย ปภาดา วิชัยดิษฐ ให้ความเห็นโดย อ.ดร.ณิรนุช แมลงภู และ อ.ดร.ภาณุ สุพพิตกุล ดำเนินรายการโดย ผศ.ธัญวดี กำจัดภัย	ปราปไตรจักร 2-301
	พาดเนล 12 “เงินเท่านั้นที่นี้อคเเวอริตัง เกมเท่านั้นที่ทำให้โยยบิน” - ลังคมการเมืองของเงินเสมือน: บทสำรวจวรรณกรรม Bitcoin และ Cryptocurrency โดย นลินรัตน์ เลิศลีลาวีราม - No Man’s Sky เกมสร้างเมืองอวกาศ/เมืองโบราณอวกาศในโลกเสมือน โดย วิรุญจ์ ศรีบวรปราชญ์ - เกมแนว MMORPG ในฐานะพื้นที่ของการหลีกหนี โดย ภาณรินทร์ วิวัฒน์พาณิชย์ - ขยายชีวิตของทุเรียน: กระบวนการกลายเป็นสินค้าในความไม่แน่นอน โดย Wu Tong	ปราปไตรจักร 2-302

เวลา	กิจกรรม	สถานที่
	<p>ให้ความเห็นโดย รศ.ดร.วสันต์ ปัญญาแก้ว และ อ.ดร.ปัทมนันท์ ปุณศรีพิพัฒน์</p> <p>ดำเนินรายการโดย อาจารย์ดารุณี สมศรี</p>	
	<p>พาดู 13 “ชาติ เยาวชน หน้าเสาธงและรัฐไทย”</p> <ul style="list-style-type: none"> - ขบวนการเยาวชนไทยกับการเคลื่อนไหวเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ โดย ธนพล พันธุ์งาม - อุดมการณ์ของรัฐไทยและการจัดวางอุดมการณ์บนพื้นที่หน้าเสาธงโรงเรียนรัฐบาล โดย ณัฐนิช ฉ่ำเฉื่อย - การช่วงชิงความหมายชาติไทย: ผ่านการทวนนิยาม “ชาติ” ของปัญญาชนในประวัติศาสตร์การเมืองไทย โดย อภิรักษ์ พูลอำไพ <p>ให้ความเห็นโดย ผศ. ดร.ชลิตา บัญฑวงค์ และ รศ. ดร.วัชรพล พุทธรักษา</p> <p>ดำเนินรายการโดย ผศ.ดร.ณัฐินี ปิยะศิริพันธ์</p>	<p>ปราปไตริจักร 2-303</p>
	<p>พาดู 14 “Divided World/Multispecies/Companion Species”</p> <ul style="list-style-type: none"> - ศิลปะของมนุษย์และเพื่อนต่างสายพันธุ์ โดย วรพร พงษ์สามารถ - คนและลิง: ความสัมพันธ์หลากหลายรูปแบบของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์ในพื้นที่นิคมอุตสาหกรรม โดย จิรวัดน์ มนตรีสา <p>ให้ความเห็นโดย รศ.ดร.เก่งกิจ กิติเรียงลาภ และ รศ.ดร.จักรกริช สังขมณี</p> <p>ดำเนินรายการโดย คุณปองภพ ต้นสมานฉันทชัย</p>	<p>ปราปไตริจักร 2-304</p>
	<p>พาดู 15 “แรงงานย้ายถิ่น-แรงงานข้ามชาติ: โควิด ค่าจ้างและความจน”</p> <ul style="list-style-type: none"> - สถานภาพองค์ความรู้ทางสังคมวิทยาในการศึกษาความยากจน โดย นุชนารถ สมควร และ รักชนก ชำนาญมาก - ความเหลื่อมล้ำของค่าจ้างแรงงานหญิงอีสานย้ายถิ่นในพื้นที่ปลายทาง โดย กิตติพิชญ์ พรหมโคตร, ดุษฎี อายุวัฒน์ และภาณุ สุพพัตกุล 	<p>ปราปไตริจักร 2-305</p>

เวลา	กิจกรรม	สถานที่
	<p>- แร้งงานข้ามชาติกับสภาวะการถูกกีดกันภายใต้สภาวะการณ์โรคระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19: กรณีศึกษา แร้งงานข้ามชาติภาคเกษตรและอุตสาหกรรมในแม่สอด จ.ตาก โดย ภัทรวดี อบอวย</p> <p>ให้ความเห็นโดย อ.ดร.จิราพร เหล่าเจริญวงศ์ และ ผศ.ดร.วิจิตร ประพงษ์</p> <p>ดำเนินรายการโดย คุณประกิต สารโธสงค์</p>	
	<p>พานอล 16 “กลยุทธ์ ต่อรอง องค์กรและผู้ประกอบการ”</p> <p>- กลยุทธ์การเจรจาต่อรองด้วยทักษะการสื่อสารเพื่อลดความขัดแย้งในองค์กร โดย ทักษิณา สิทธิผล และเจษฎา นกน้อย</p> <p>- กลยุทธ์ การต่อรอง ความไม่แน่นอนในตลาดอัญมณี สีลม โดย ชีวินธา บุญหลง</p> <p>- <i>Support System for Foreign Entrepreneurs in Thailand</i> โดย Poonam Ingle, Dusadee Ayuwat and Rukchanok Chamnanmak</p> <p>- ผู้ประกอบการชาวเมียนมา (ในฐานะเศรษฐกิจนอกระบบ) โดย รัชดาภรณ์ หาปู้หน</p> <p>ให้ความเห็นโดย อ.ดร.จิรวัดน์ รักชาติ และ ผศ.ดร.กาญจกัศรา กษมาจารุพัชร</p> <p>ดำเนินรายการโดย อ.ดร.นัฐพร โอภาสานนท์</p>	ปราปไตริจักร 2-306
	<p>พานอล 17 “ขอโทษด้วยคุณภาพ ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาและการดรอปปเอาท์”</p> <p>- ช่องว่างทางดิจิทัล: ชนยุคดิจิทัลผู้ไม่เคยอยู่ในความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา โดย ปฎิภาณ ผลมาตย์</p> <p>- ขอโทษ: ขอด้วยคุณภาพที่ขาดไม่ได้ โดย ทักษิรินทร์ แมสซิติ</p> <p>ให้ความเห็นโดย ดร.นิสาพร วัฒนศัพท์ และ ผศ.ดร.ฟ้ารุ่ง มีอุตร</p> <p>ดำเนินรายการโดย อ.ดร.เสาวลักษณ์ ลิ้มศิริวงศ์</p>	ปราปไตริจักร 2-307
	<p>พานอล 18 “ความเปราะบางหรือความยั่งยืนในโลกทุนนิยม”</p> <p>- เส้นทางชีวิตการทำงานและสวัสดิการไรเดอร์-อิสระที่เปราะบาง: กรณีศึกษาไรเดอร์ส่งอาหารใน</p>	ปราปไตริจักร 2-308

เวลา	กิจกรรม	สถานที่
	<p>จังหวัดพิษณุโลก โดย ปณิดา ใจมั่น และพิษณุ อภิสมอาจารย์อิน</p> <ul style="list-style-type: none"> - เศรษฐศาสตร์ของออสเตรีย: ตำแหน่งแห่งที่และการต่อรองของพี่เลี้ยงเด็กชาวไทยในสหรัฐอเมริกา โดย ธมน ประทุมรัตน์ - วัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม: ข้อเสนอสู่สมดุลการดำเนินชีวิตกับการนอนในโลกทุนนิยม โดย ธรรมปพน ทรงธิบาย - โครงการเชื่อมไฟฟ้าพลังน้ำ: การพัฒนาอย่างยั่งยืนหรือตราบาปอันขมขื่นจากเสรีนิยมใหม่ โดย ณัฐชนพงศ์ เขียววรรณ <p>ให้ความเห็นโดย ผศ.ดร.วัชรพล ศุภจักรวัฒนา และ ผศ.ดร.อุดมพร ธีระวิริยะกุล</p> <p>ดำเนินรายการโดย อ.ดร.กมลศ โปธิกนิษฐ</p>	
12.00 – 13.00 น.	รับประทานอาหารกลางวัน	โถงชั้น 1 ปราปไตรจักร 2
13.00 – 14.30 น.	<p>เสวนาโต๊ะกลม หัวข้อ “Uncertainty in Gender, Insecurity and Labor”: ความไม่แน่นอนในด้านเพศสภาพ: ความไม่มั่นคงและแรงงาน</p> <ul style="list-style-type: none"> - อ.ดร.วัชรวุฒิ ชื่อสัตย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม - ผศ.นฤมล กล้าทุกวัน สำนักวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ - ผศ.ดร.รักชนก ชำนาญมาก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น - รศ.ดร.เฉลิมพล แจ่มจันทร์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล <p>ดำเนินรายการโดย คุณอรนุช เนาวเกตุ หลักสูตรพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร</p>	ปราปไตรจักร 2-311 (ห้องกิจกรรม) และ ปราป 2-309 (ห้องถ่ายทอด)
13.00 – 14.00 น.	ประชุมผู้แทนเครือข่ายเพื่อเสนอชื่อสถาบันที่จะเป็นเจ้าภาพครั้งที่ 23 ในปี 2567 และถอดบทเรียนงานสัมมนาฯ ครั้งที่ 22	ห้องประชุมราชพฤกษ์ 1 คณะสังคมศาสตร์

เวลา	กิจกรรม	สถานที่
14.30 – 14.40 น.	พักรับประทานอาหารว่าง	ปราบไตรจักร 2 ชั้น 3
14.40 – 15.30 น.	พิธีมอบรางวัล Poster Presentation พิธีมอบเกียรติบัตร พิธีปิด พร้อมมอบเจ้าภาพจัดงานสัมมนาเครือข่ายครั้งต่อไป 2567	ปราบไตรจักร 2-311

สาส์นในพิธีเปิดสัมมนาฯ

คำกล่าวรายงาน

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นภิสภา ไวยูรเกียรติ

คณบดีคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

วันที่ 15 มิถุนายน 2566

ในนามของคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ดิฉันขอขอบคุณ ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) เป็นอย่างสูงที่ได้ให้เกียรติมาเป็นประธานในพิธีเปิดสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 22 ประจำปี 2566 หัวข้อ “Coexisting with (Un)certainty สะท้อนย้อนคิดถึงความไม่/แน่นอน” ในวันที่

โครงการนี้เป็นเวทีสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาในสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา รวมถึงศาสตร์ที่เกี่ยวข้องในการนำเสนอความรู้ผ่านกระบวนการตั้งคำถาม คิดโจทย์วิจัย และสร้างองค์ความรู้ใหม่ ตลอดจนทบทวนและสร้างข้อเสนอเชิงวิพากษ์ ให้เกิดการสะท้อนย้อนคิดกับกรอบแนวคิดทฤษฎีและวิธีวิทยาที่ใช้ในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งการจัดงานประชุมวิชาการเครือข่ายนี้ได้ดำเนินต่อเนื่องมากกว่า 2 ทศวรรษ ในการประชุมวิชาการครั้งนี้ได้เปิดเวทีสำหรับการนำเสนอผลงานวิชาการในหัวข้อดังกล่าว พร้อมด้วยอิมมูบิลิตี้สัมพันธ์หรือปะทะประสานกันในการทำความเข้าใจความไม่แน่นอนในหลายมิติ และในหลากหลายระดับของการอธิบายกรอบแนวคิด ตลอดจนการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม

คณะสังคมศาสตร์ มีพันธกิจหลักในการเสริมสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงให้กับสังคม โดยมีประเด็นยุทธศาสตร์หนึ่งที่สำคัญ คือ การพัฒนาอย่างยั่งยืน (sustainable development) เพื่อเป็นการสร้างความเข้มแข็ง (empowerment) ให้แก่องคาพยพของทุกภาคส่วนในสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ จึงกำหนดจัดงานสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 22 ประจำปี 2566 ในวันนี้ เพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการระหว่างนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา คณาจารย์ และนักวิชาการจากทั่วประเทศ โดยเฉพาะทางสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา รวมถึงสาขาที่เกี่ยวข้อง ให้มีความเข้มแข็งอย่างต่อเนื่อง พัฒนาองค์ความรู้ โดยเฉพาะทางสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในประเทศไทย

คำกล่าวต้อนรับ
โดยรองศาสตราจารย์ ดร.วัฒนา พัดเกตุ
รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยนเรศวร
วันที่ 15 มิถุนายน 2566

เรียนท่านผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) องค์ปาฐก
 วิทยากร และผู้เข้าร่วมทุกท่าน ในนามของมหาวิทยาลัยนเรศวร รู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่งที่
 นพ. ดร.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรให้เกียรติมาเปิดงาน
 สัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 22
 ประจำปี 2566 หัวข้อ “Coexisting with (Un)certainty สะท้อนย้อนคิดถึงความไม่/
 แน่นอน” ในวันนี้

จากการรับฟังการรายงานของคณบดีสังคมศาสตร์ จึงมีความรู้สึกยินดียิ่งที่คณะ
 สังคมศาสตร์ ได้จัดงานที่ทำให้อาจารย์ นิสิตนักศึกษา และนักวิจัยในสาขาสังคมวิทยาและ
 และมานุษยวิทยาทั่วประเทศมีโอกาสได้พบปะกัน และยินดีที่ได้มาร่วมกันวันนี้ เนื่องจาก
 รู้สึกยินดีที่งานสัมมนาฯ ได้เป็นพื้นที่ในการนำเสนอผลงาน และเป็นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้จาก
 คนต่างสถาบัน เพื่อเป้าหมายสร้างองค์ความรู้ให้กว้างขวางต่อไป จึงหวังว่าทุกท่านจะได้รับ
 ความรู้ มุมมอง และประสบการณ์ที่ดีในการสร้างเครือข่ายที่เป็นประโยชน์ต่อไป

คำกล่าวเปิดงาน
โดย ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์
ผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)
วันที่ 15 มิถุนายน 2566

ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) กล่าวเปิดงาน โดยได้ย้อนกลับไปสมัยที่ตนเรียนจบแพทยศาสตร เป็นช่วงเวลาที่ยังไม่รู้จักวิชามานุษยวิทยา การเติบโตเป็นคนในชนบท เรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวสมัยวัยเด็กถือเป็นเรื่องธรรมดา ต่อมาเมื่อได้ทำงานแพทย์ชบทก็ได้พบเจอพิธีกรรมการรักษาโรคที่ทำให้เกิดความสนใจ แต่ก็ยังไม่เคยรู้ว่ามิวิชามานุษยวิทยา ตนจึงเห็นว่าการประชุมลักษณะนี้จึงเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจที่จะได้รู้จักวิชานี้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งมากขึ้นในสาขาวิชาที่ตนคิดว่ามีเสน่ห์ที่สุดสาขาหนึ่ง

สำหรับหัวข้อการเสวนาวันนี้ ดร.นพ.โกมาตรอธิบายเกี่ยวกับ “ความไม่แน่นอน” ว่าเป็นปัญหาท้าทายในยุคสมัยปัจจุบันที่เรียกได้ว่าเป็นยุคของความไม่แน่นอน ในทางมานุษยวิทยา มองว่าความไม่แน่นอนมีรากที่ลึกไปถึงการตั้งคำถามสำคัญอันเป็นฐานรากของงานวิชาการที่เราทำอยู่ทุกวันนี้ คำถามที่ถามไปถึงรากฐาน 2 ข้อของงานด้านมานุษยวิทยา คือ การตั้งคำถามกับความจริงหรือภววิทยา และการตั้งคำถามกับความเป็นมนุษย์ การตั้งคำถามกับความจริงเป็นการตั้งคำถามในแง่ที่ว่าอะไรคือความจริง มันจริงอยู่หรือที่เราจะแบ่งโลกออกเป็นธรรมชาติกับวัฒนธรรม สิ่งที่มีอยู่แล้วทางกายภาพกับสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น มันจริงอยู่หรือที่เราจะแบ่งโลกได้เช่นนี้ มันจริงอยู่หรือที่วิทยาศาสตร์นิยามว่าจะต้องชั่งตวง

วัดได้จึงจะนับว่าเป็นความจริง มันจริงอยู่หรือที่งานของเราจะต้องเป็น KPI (Key Performance Index) จึงจะนับได้ว่าเป็นความจริง ขณะเดียวกันก็ตั้งคำถามไปถึง “ความเป็นมนุษย์” ด้วยว่านิยามความเป็นมนุษย์ที่เราอาจจะคุ้นชินและจดจำได้ว่ามนุษย์แตกต่างจากสัตว์ทั้งหลาย มันจริงอยู่หรือที่สรรพสัตว์แตกต่างจากมนุษย์ จริงหรือไม่ที่มนุษย์เท่านั้น รู้จักใช้ภาษาและเครื่องมือ มันจริงหรือที่สรรพสิ่งและสิ่งของต่างๆ หรือ object (วัตถุ) มีสถานะทางภววิทยาที่ต่ำด้อยด้อยค่ากว่าความเป็นมนุษย์ มันจริงหรือที่มนุษย์อยู่เหนือทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อการนิยามความจริงกับการนิยามความเป็นมนุษย์กำลังถูกตั้งคำถาม จึงนำมาสู่ความไม่แน่นอนหลายอย่างในโลกของความรู้ ในขณะที่มันได้สร้างความสับสนและเป็นความท้าทายต่อเรา

ดร.นพ.โกมาตร เห็นว่ายุคสมัยนี้เป็นยุคที่น่าตื่นตาตื่นใจที่สุดสำหรับสาขามานุษยวิทยา เป็นยุคสมัยที่เต็มไปด้วยความเป็นไปได้ใหม่ๆ ที่เราจะก้าวออกไปจากโลกของความเข้าใจที่เราได้รับสืบทอดกันมาและไม่ได้ตั้งคำถาม ตนจึงต้องการให้การประชุมลักษณะนี้กระตุ้นให้เราได้คิด เพื่อจะได้มองเห็นและเข้าใจ ไม่ใช่เพื่อจะมองข้ามจากความไม่แน่นอนไปสู่ความแน่นอน แต่มองผ่านความไม่แน่นอนไปสู่ความเป็นไปได้ที่อีกมากมาย ความเป็นไปได้ที่จะพาเราออกจากสถานะที่เผชิญอยู่ ความเป็นไปได้ที่ทำให้เรากล้าที่จะฝัน ฝันเห็นสังคมใหม่ ฝันเห็นการเมืองใหม่ ฝันเห็นชีวิตและความเป็นไปได้ จึงขอให้การประชุมครั้งนี้เป็นการประชุมที่สร้างแรงบันดาลใจ ตนเคยคุยกับนักศึกษาในระดับบัณฑิตวิทยาลัยว่าในช่วงชีวิตหนึ่งของเรา หากเราจะได้ทุ่มเทศึกษาทบทวนเรื่องที่เราสนใจอย่างลึกซึ้งจริงๆ ก็คือช่วงที่ทำปริญญาโทหรือปริญญาเอก หลังจากเรียนจบแล้ว เราจะต้องทำงานตามตัวชีวิตหรือตามภารกิจที่เราไม่ได้มอบหมายให้ตัวเอง แต่ช่วงเป็นนักศึกษาเราได้ศึกษาเรื่องที่เราสนใจ เราได้ทุ่มเทอ่านเรื่องที่เราอยากอ่าน เขียนเรื่องที่เราอยากเขียน มีเวลาครุ่นคิดกับคำถามสำคัญที่เราเป็นคนตั้งและทำงานด้วยกระบวนการทำงานอย่างลึกซึ้ง และในกระบวนการทำงานนี้คือการเปลี่ยนเนื้อตัวของเราเอง ถ้าเราตัดสินใจเดินไปบนเส้นทางของการเรียนปริญญาโทหรือปริญญาเอกแล้ว เราได้ตัดสินใจสละทิ้งซึ่งตัวตนเดิมของเรา เพราะเรามีความมั่นใจว่าเส้นทางความเป็นบัณฑิตสาขาสังคมวิทยามานุษยวิทยาเป็นการสร้างตัวตนใหม่ของเราเป็นตัวตนใหม่ที่เปิดรับโลกใบใหม่ ความเป็นไปได้ใหม่ และความรู้ใหม่ จึงอยากให้เห็นคุณค่าของช่วงเวลาการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาและได้ใช้เวลานี้อย่างเต็มที่

เวทีนี้จัดต่อเนื่องกันมา 22 ครั้งแล้ว ผู้ที่เข้ามาในเวทีนี้ครั้งแรกๆ ได้ทำงานเป็นอาจารย์ตามมหาวิทยาลัยต่างๆ เป็นนักวิชาการอยู่ในที่ต่างๆ ตนจึงคิดว่านักศึกษาที่นั่งอยู่ในห้องนี้ก็เช่นเดียวกัน เวลาผ่านไปพวกเราก็จะเติบโตขึ้นมารับภารกิจสร้างงานวิชาการที่ช่วยให้สังคมไทยมีความหวัง ให้สังคมไทยเห็นความเป็นไปได้และเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมที่เราปรารถนามากขึ้น

สรุปปาฐกถา

ปาฐกถา
 “Ethnicising Infrastructure: Roads, Railways and Differential Mobility in Northwest China”

ศาสตราจารย์ ดร.อ็กเนียชกา โยนิแอก-ลือธิ
 (Professor Dr. Agnieszka Joniak-Lüthi)

ศาสตราจารย์มานุษยวิทยาสังคม (Social Anthropology)
 มหาวิทยาลัยฟริบูร์ก ประเทศสวิตเซอร์แลนด์
 (University of Fribourg, Switzerland)

วันที่ 15 มิถุนายน 2566 เวลา 15.15-16.30 ผ่าน Zoom Meeting

สัมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
 สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
 ครั้งที่ 22 ประจำปี พ.ศ. 2566

วันที่ 15-16 มิถุนายน พ.ศ. 2566

ปาฐกถา
 “Is There a Compass in the Face of Systematic Uncertainties?
 At the Interface of Individual, Local, and Global Scales”

ดร. กาเบรียล ฟากาล (Dr. Gabriel Facal)

รองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัย ประจำประเทศไทย
 (Institut de Recherche sur l'Asie du Sud-Est Contemporaine- IRASEC)

วันที่ 16 มิถุนายน 2566 เวลา 9.00-10.00
 ณ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

สัมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
 สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
 ครั้งที่ 22 ประจำปี พ.ศ. 2566

วันที่ 15-16 มิถุนายน พ.ศ. 2566

ปาฐกถา 1

“Ethnicising Infrastructure: Roads, Railways and Differential Mobility in Northwest China”

ศาสตราจารย์ ดร.อักษเนียชกา โยนิแอก-ลือธิ

(Professor Dr. Agnieszka Joniak-Lüthi)

ศาสตราจารย์มานุษยวิทยาสังคม มหาวิทยาลัย ฟริบูร์ก

ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

วันที่ 15 มิถุนายน 2566

บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล – สรุปและเรียบเรียง

ศาสตราจารย์ ดร. อักษเนียชกา โยนิแอก-ลือธิ เริ่มต้นอธิบายเนื้อหาของปาฐกถาว่าเกี่ยวข้องกับ 3 กรอบโมทัศน์หลักที่มาสัมพันธ์กัน (intersecting) ได้แก่ชาติพันธุ์ โครงสร้างพื้นฐาน และการเคลื่อนย้าย หรือการนำเสนอประเด็นการเคลื่อนย้ายผ่านแนวคิด โครงสร้างพื้นฐาน งานนี้เป็นตัวอย่างของอีกหลายๆ พื้นที่ที่สามารถศึกษาด้วยกรอบแนวคิดดังกล่าว ซึ่งทำให้เห็นประเด็นแตกต่างตามแต่บริบทและพื้นที่ สำหรับการศึกษาศ.ดร. อักษเนียชกา อยู่ที่บริเวณตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ในเขตปกครองตนเองซินเจียงอุยกูร์ (Xinjiang Uygur Autonomous Region) ซึ่งเป็นพื้นที่การศึกษาที่เธอได้ติดตามทำความเข้าใจมาอย่างต่อเนื่องกว่า 2 ทศวรรษ

เขตปกครองตนเองซินเจียงอุยกูร์ (Xinjiang Uygur Autonomous Region)

ศ.ดร.โยนิแอก-ลือธิ เริ่มต้นอธิบายประสบการณ์หรือรูปแบบการเดินทางในแคว้นซินเจียงราว 15-20 ปีที่แล้ว ที่ไม่ได้ทันสมัยเช่นปัจจุบัน กล่าวคือถนนยังเป็นลูกรังเต็มไปด้วยทรายและหิน หรือในภูมิภาคที่ยังไม่มีถนนที่พัฒนาอย่างดี ตามที่ปรากฏในภาพจากการนำเสนอคือถนนที่ลาดยางมะตอยอย่างมีคุณภาพและรุ่มรื่นด้วยต้นไม้สองข้าง เนื่องจากพื้นที่กว่าร้อยละ 90-95 เป็นทะเลทรายและภูเขา ดังนั้นแล้วซินเจียงจึงเป็นพื้นที่แห้งแล้งขาดแคลนทรัพยากรน้ำ ทำให้คนเลือกตั้งชุมชนบริเวณแหล่งน้ำหรือโอเอซิส (oasis) ซึ่งอยู่ในบริเวณตอนเหนือและใต้ของซินเจียง และในพื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นแหล่งรวมของน้ำที่

ทำให้ประชาชนสามารถทำการเกษตรแบบชลประทานได้ ในแผนที่ที่ปรากฏทำให้เห็นการตั้งถิ่นฐานของประชาชนที่ล้อมรอบโดยทะเลทรายทากลามากัน (Taklamakan Desert) ส่วนเมืองที่มีโอเอซิสประกอบไปด้วยคอร์ลา (Korla) คูชา (Kucha) คัชการ์ (Kashgar) โหตัน (Hotan) ชาร์คลิก (Charklik) ตั้งอยู่บริเวณขอบๆ ของทะเลทรายทากลามากัน

ในมิติชาติพันธุ์ อูยกูร์เป็นกลุ่มประชากรหลักที่มีประมาณ 10 ล้านคน รองลงมาคือชาติพันธุ์ฮั่นซึ่งมีอยู่ประมาณ 9 ล้านคน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนที่มาตั้งถิ่นฐานหรือลูกหลานของคนอื่นที่มาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่เกิดปฏิวัติในจีนในปี 1949 และทำให้ซินเจียงกลายเป็นชายแดนส่วนหนึ่งของจีนในช่วงเวลาเดียวกัน ในปี 1949 ประชากรฮั่นมีเพียงร้อยละ 6 หรือจำนวน 291,000 คน เปรียบเทียบกับอูยกูร์ที่มีประชากรร้อยละ 75 หรือคิดเป็น 3.3 ล้านคน ปรากฏว่าในปี 2010 ประชากรฮั่นเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 40 หรือ 8.8 ล้านคน เทียบกับอูยกูร์ที่มีประชากรร้อยละ 46 หรือ 10 ล้านคน นอกจากนี้ 2 ชาติพันธุ์หลักนี้ ยังมีประชากรด้วยกัน (Dungan) คาซัค (Kazakh รัสเซีย (Russian) มองโกล (Mongol) คีร์กีซ (Kyrgyz) ทิเบต (Tibetan) ซินเจียงจึงมีความสำคัญต่อจีนในเชิงภูมิรัฐศาสตร์ เพราะเป็นแคว้นที่มีชายแดนติดกับ 8 ประเทศ คือมองโกเลีย รัสเซีย คาซัคสถาน คีร์กีซสถาน ทาจิกิสถาน อัฟกานิสถาน ปากีสถาน และอินเดียซึ่งเป็นรัฐใหญ่ ความสำคัญดังกล่าวทำให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวไม่เห็นด้วยกับการบริหารจัดการของจีนที่พยายามเข้าไปควบคุมพื้นที่บริเวณซินเจียง ผ่านการอพยพย้ายถิ่นของคนจีนเชื้อสายฮั่น รวมไปถึงการกำหนดการเรียนภาษาจีนในโรงเรียนที่เริ่มเมื่อ 10 ปีที่แล้ว และถือว่าเป็นนโยบายที่ประสบความสำเร็จสำหรับรัฐบาลจีน

ซินเจียงยังเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นน้ำมัน ถ่านหิน แร่ยูเรเนียม โปแทช ที่สร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับรัฐบาลกลางของจีน ซึ่งยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับท้องถิ่นหรือให้ความเป็นธรรมกับคนในพื้นที่ นำไปสู่การต่อต้านหรือการสร้างความรุนแรง

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานการคมนาคมในซินเจียงโดยรัฐบาลจีน

รัฐบาลจีนมีนโยบายการพัฒนาในพื้นที่ซินเจียงเรื่อยมาตั้งแต่ปี 2010 จนกระทั่งริเริ่มโครงการแถบและเส้นทาง (Belt and Road Initiative -BRI) หรือโครงการสายไหมในศตวรรษที่ 21 ที่เริ่มอย่างเป็นทางการในปี 2013 ถนนหลายพันกิโลเมตรและทางรถไฟถูกสร้างขึ้นหรือพัฒนาให้ทันสมัยโดยรัฐบาลจีนมาอย่างต่อเนื่องและรวดเร็ว ในปี 1999 ซินเจียง

มีถนนประมาณ 33,000 กิโลเมตร ในปี 2017 มีการขยายถนนเพิ่มขึ้นเป็น 186,000 กิโลเมตร ขณะที่มีการสร้างทางด่วนถนนหลวง (express highway) 4,578 กิโลเมตรในปี 2017 เพิ่มขึ้นจาก 170 กิโลเมตรในปี 1998 ในปัจจุบัน (2023) ถนนหลวงน่าจะเพิ่มขึ้นเป็น 6,000-7,000 กิโลเมตร ส่วนทางรถไฟนั้น แม้ว่าการพัฒนาจะไม่รวดเร็วเท่ากับการก่อสร้างถนน แต่ก็เห็นว่าเส้นทางล้อมรอบทะเลทรายทากลามากันเสร็จสิ้นแล้ว และเชื่อมต่อกับจังหวัดกิงไฮ (Qinghai) ในทิเบตซึ่งเป็นจังหวัดที่ไม่มีทางออกทะเล เส้นทางรถไฟนี้สามารถเชื่อมต่อการรถไฟส่วนกลางด้วย ดังนั้นแล้วภายใต้นโยบายแถบและเส้นทาง ชินเจียงจึงเป็นพื้นที่สำคัญในฐานะเป็นประตูที่เชื่อมต่อของจีนในภาคตะวันออกกับภูมิภาคยูเรเชีย (Eurasia) รวมถึงเชื่อมต่อกับเส้นทางทะเล และเส้นทางตะวันตกที่เชื่อมจีนกับเอเชียกลาง ตะวันออกกลาง และเมดิเตอร์เรเนียน หรือยุโรปและแอฟริกา

ภาพถนนที่พัฒนาและเส้นทางขยายของทางรถไฟจึงเป็นภาพแทนของความสะดวกและประสิทธิภาพขึ้นเพื่อให้บริการกับทุกคน ซึ่งเป็นคำโฆษณาที่ปรากฏบนเว็บไซต์ขององค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่นหน่วยงานที่รับผิดชอบสร้างถนนและสะพานของรัฐบาลจีน หรือบริษัทเอกชนที่รับเหมารสร้างถนนและโครงการเหล่านี้ ภาพที่ปรากฏคือถนนที่สวยงามบนทีวีทัศน์ตระการตาบนทะเลทราย โดยที่ไม่มีคนหรือสัตว์เข้าไปรบกวนภูมิทัศน์ที่สมบูรณ์ดังกล่าว

การควบคุมและคัดกรองผ่านการบริการโครงสร้างพื้นฐาน

อย่างไรก็ตาม ศ.ดร.อักเน็ชกา กล่าวว่ามีวิถีชีวิตของผู้คนในซินเจียงที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างพื้นฐานนั้นมีความซับซ้อนกว่าภาพสวยงามที่เป็นเพียงภาพแสดงแทน (representation) ตามที่ปรากฏในสื่อ เช่นภาพของถนนในโครงการไม่เคยปรากฏด้านตรวจเช็คของตำรวจ (police checkpoint) หรือวัตถุปิดกั้นถนน หรือวัสดุหรืออุปกรณ์ที่ใช้ในการก่อสร้างบนถนน และในปี 2013 เป็นต้นมา สิ่งกีดขวางปิดถนนสำหรับควบคุมการจราจรหรือไว้ดบล็อก (road block) ได้ถูกนำมาวางหรือติดตั้งในบริเวณรอยต่อของเมืองต่างๆ หรือก่อนเข้าสู่เมืองใหญ่ ตลอดถนนที่เชื่อมต่อไปยังชายแดน ถนนระหว่างจังหวัด บนถนนหลวง และถนนในหมู่บ้าน ซึ่งการหยุดตรวจพาหนะต่างๆ นั้นอยู่ในหลายรูปแบบ เริ่มจากง่ายๆ คือเป็นเพียงเชือกที่ผูกกับเก้าอี้ 2 ตัวและมีเจ้าหน้าที่ตำรวจหรือเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย (militia) ฝ้าการจราจรอยู่ ขณะที่บางแห่งอาจเป็นสิ่งก่อสร้างที่ถาวรหรือซุ่มที่มีความทนทานด้วยวัสดุที่ตีกว่า หรืออาคารที่มีความเป็นทางการ

หน้าที่ของโรคบัตรคือแบ่งประเภทและคัดกรองผู้คนที่ในการสัญจรออกเป็นคนที่ได้รับอนุญาตโดยรัฐ ให้ใช้ถนนและคนที่ไม่ได้รับอนุญาต

รัฐบาลจีนได้แบ่งประเภทของประชากรในประเทศด้วยเอกสารหรือการจดทะเบียน ออกเป็น 3 ประเภทได้แก่ 1) สัญชาติ (nationality) จีนได้แบ่งสัญชาติประชากรออกเป็น 56 กลุ่ม ซึ่งเป็นนโยบายที่รับมาจากสหภาพโซเวียตที่เสนอโดยโจเซฟ สตาลิน (Joseph Stalin) โดยสัญชาติหมายถึงกลุ่มคนที่มีประวัติศาสตร์และสำเนียงร่วมกัน รวมถึงลักษณะทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมอื่นๆ ในเขตปกครองตนเองซินเจียงอุยกูร์มี 2 สัญชาติหลักได้แก่ อุยกูร์และฮั่น รวมถึงคาซัคและคีร์กีซ 2) ทะเบียนบ้าน (household registration) ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือทะเบียนในพื้นที่เมืองและพื้นที่ชนบท ในซินเจียง คนฮั่นส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเมืองหรือเมืองใหญ่ ส่วนอุยกูร์อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบท และ 3) ภูมิหลังบรรพบุรุษ ฝ่ายบิดา (paternal ancestral origin) โดยพิจารณาว่าเป็นคนที่จะเดินทางนั้นมีภูมิลำเนาอยู่ในหรือนอกซินเจียง คนมุสลิมอุยกูร์ส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาในซินเจียง ขณะที่จีนฮั่นมาจากจังหวัดหรือมณฑลอื่น การมีทะเบียนบ้านในชนบทหรือมีภูมิลำเนาเป็นคนซินเจียง มีส่วนทำให้การเดินทางมีความยากลำบากหรือแทบเป็นไปได้ แต่การปฏิบัติจะง่ายมากสำหรับคนจีนฮั่นหรือคนที่อพยพมาจากเมืองอื่น เนื่องจากมีทะเบียนบ้านในพื้นที่เมืองหรืออพยพมาจากที่อื่น หรือการมีบ้านจดทะเบียนในพื้นที่การเกษตรที่ทำให้มีบ้านจดทะเบียนในเมือง รวมถึงการมีภูมิลำเนาหรือบรรพบุรุษนอกเขตซินเจียง นโยบายของจีนดังกล่าวเริ่มปฏิบัติตลอดช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จะเห็นว่าอุยกูร์เดินทางด้วยความยากลำบาก และรัฐบาลจีนไม่ต้องการให้คนอุยกูร์ใช้ถนนหรือได้ประโยชน์จนทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายได้สะดวกมากขึ้น

ในปี 2015 หรือ 2 ปี หลังจากโครงการแถบและเส้นทางได้เริ่มขึ้น ขณะที่รัฐบาลจีนเริ่มนโยบายออกบัตรหรือเอกสารประจำตัวที่เรียกว่า convenient citizen card สำหรับคนที่มีภูมิลำเนาในซินเจียง หากต้องการเดินทางต้องขอบัตรนี้กับรัฐบาลท้องถิ่นก่อนเพื่อสามารถที่จะเดินทางได้ ไม่เช่นนั้นก็ต้องถูกตรวจที่บริเวณด่านตรวจเช็คหรือเจ้าหน้าที่ไม่อนุญาตให้เดินทาง ปัจจุบันการตรวจเช็คต้องเพิ่มจำนวนเจ้าหน้าที่ตำรวจมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงปี 2015-2016 อีกทั้งมีระบบในการตรวจสอบ ไม่ว่าจะเป็นการติดตั้งกล้องวงจรปิด การตรวจเอกสาร หรือสแกนโทรศัพท์มือถือ ซึ่งระบบการตรวจสอบนั้น

ไม่ได้เกิดขึ้นที่บริเวณถนนหรือด้านตรวจเช็คเท่านั้น แต่ยังเกิดขึ้นในห้างสรรพสินค้าหรือพื้นที่สำคัญอื่นๆ ด้วย

ศ.ดร.อักชเนี่ยชากกล่าวว่า รัฐบาลจีนได้สร้างข้อจำกัดในการเดินทางหรือการเคลื่อนไหวของคนอุยกูร์มากขึ้น แม้กระทั่งนักวิชาการในมหาวิทยาลัยซินเจียงก็ได้รับผลกระทบ ไม่ว่าจะเป็นการถูกกักตัวในค่ายปรับทัศนคติ (re-education camp) หรือไม่ให้ออกจากบ้าน (house arrest) รวมถึงการหายตัวไปอย่างไร้ร่องรอย ซึ่งมีคนอุยกูร์จำนวนมากที่ได้รับผลกระทบดังกล่าว คนที่เรารู้จักเป็นเพียงจำนวนหนึ่งในล้านคนของอุยกูร์หรือคาซัคที่หายตัวไป

โครงสร้างพื้นฐานคมนาคม การเคลื่อนย้าย และการเดินทาง

ปาฐกถาในงานสัมมนาี้จึงเน้นย้ำถึงการมาพบหรือเชื่อมร้อย (intersecting) ของแนวคิดหลัก 3 ประการได้แก่ โครงสร้างพื้นฐานทางคมนาคม (transport infrastructure) การเคลื่อนย้าย (mobility) และการเดินทาง (travel) ที่ทำให้เห็นความย้อนแย้งในหลายด้าน อาทิ การลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานที่ใช้งบประมาณมหาศาล แต่กลายเป็นว่าคนอุยกูร์ คาซัค หรือคนมุสลิม ซึ่งมีประมาณ 12 ล้านคนนั้น ประสบกับความลำบากในการเดินทาง ไม่รวมถึงคนที่ถูกทำให้หายตัวไป และคนจำนวนมากที่เข้าไม่ถึงการใช้งานเหล่านี้ โดยศ.ดร.อักชเนี่ยชากต้องการเน้นไปที่ความเป็นชาติพันธุ์หรือสัญชาติที่สัมพันธ์กับโครงสร้างพื้นฐานคมนาคม หรือองค์ประกอบที่คล้ายกับชาติพันธุ์ (quasi-ethnicity) หรือการแสดงออกทางอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ (ethnic identity performance)

ศาสตราจารย์มานุษยวิทยาสังคมท่านนี้ได้นำข้อมูลภาคสนามในช่วงปี 2011-2012 และช่วงปี 2015-2016 จากการสนทนากว่า 400 บทสนทนาทั้งกับคนอุยกูร์และคนจีนฮั่น และจากประสบการณ์การเดินทางทั้งโดยรถโดยสารสาธารณะ รถไฟ รถบัสหรือรถทัวร์เส้นทางระยะไกลเดินทางข้ามคืนที่ต้องนอนในรถ การแชร์รถแท็กซี่ และรถยนต์ส่วนตัวของคนรู้จักทั้งที่เป็นอุยกูร์ เพื่อสร้างประสบการณ์ร่วมที่มากกว่าการฟังเรื่องราวของผู้ให้ข้อมูลเพียงประการเดียว และให้ได้มุมมองการเดินทางของคนที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็คนอุยกูร์และฮั่นหลากหลายสถานะ ทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ นักธุรกิจ แรงงานอพยพ หรือนักศึกษา รวมถึงการเดินทางบนถนนเพื่อมีประสบการณ์ผ่านร่างกายของตนเอง เช่นความรู้สึกไม่ปลอดภัยที่มีการตรวจเช็คบริเวณด่าน หรือความสิ้นหรือสะดวกราบรื่นของถนนลาดยางมะตอย หลังจาก

ที่นั้งอยู่บนถนนลูกรังตัดผ่านทะเลทรายด้วยรถโดยสาร รวมถึงความรู้สึกของกลิ่นยางมะตอยหรือกลิ่นของการก่อสร้างบนถนน ซึ่งถือเป็นประสบการณ์ผัสสะที่มีความสำคัญและเฉพาะเจาะจง

ถนนและทางรถไฟในจีนจึงเหมือนพื้นที่อื่นๆ คือเป็นภาพแทนของการพัฒนา ความทันสมัย และความเจริญรุ่งเรือง (prosperity) ที่รัฐและบริษัทหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องพยายามสร้างขึ้น สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “หากคนต้องการความมั่งคั่ง คุณต้องสร้างถนนเป็นอันดับแรก” (If you want to become wealthy, build the road first.) หรือวาทศิลป์ เช่น “เมื่อมีการสร้างถนน ความรู้สึกก็เชื่อมต่อ” (When roads are build, feelings can connect.) หรือ “เมื่อมีการสร้างถนน ความมั่งคั่งก็ได้เดินทางไปด้วยกัน” (When roads are build, wealth can travel along them.)

ศาสตราจารย์มานุษยวิทยาสังคมท่านนี้เล่าว่า จากการพูดคุยกับหนึ่งในเจ้าหน้าที่รัฐบาลท้องถิ่นที่ซบรลพาเธอชมโครงการสร้างถนน ที่ได้กล่าวว่า “...เป้าหมายหนึ่งของการสร้างถนนคือการเชื่อมต่อหมู่บ้านเข้าด้วยกัน หรือท่อประปา และสัญญาณทีวี ดุสิตนนีสกปรกและรกรุงรังมาก่อนด้วยการขนส่งของรถบรรทุก แต่ทุกวันนี้มันลาดยางมะตอยทำให้มีความสะดวกสบายมากขึ้น” ซึ่งเหมือนกับที่กล่าวไปแล้วคือถ้าคุณต้องการความมั่งคั่งให้สร้างถนน (If you want to be wealthy, build the road) “เมื่อไม่มีถนนคนไม่สามารถเชื่อมต่อ” (When there are no roads, people can't connect) “ถนนนำมาซึ่งการศึกษา และการพัฒนาเศรษฐกิจ (Roads bring education and economic development.) เจ้าหน้าที่คนดังกล่าวย้ำอีกว่า “ดุสิตนนีสมีแท็กซี่ แต่ก่อนไม่มีแท็กซี่ในพื้นที่ชนบท แท็กซี่ไม่มาในที่ที่ไม่มีถนน ตอนนี้ถนนลาดยางมีทุกที่ ไม่ใช่เฉพาะในเมืองเท่านั้น ตอนนี้มีความสะดวกสบายมากขึ้น คนสามารถไปตลาดและขายของต่างๆ ตอนนี้รัฐบาลจีนให้ความสำคัญกับชนบท ที่แต่ก่อนนี้มีแต่ถนนที่สกปรก ขณะที่ถนนในเมืองเป็นลาดยางมะตอย แต่ตอนนี้ทั้งชนบทและเมือง ถนนลาดยางเหมือนกันหมด ความแตกต่างไม่เหลืออีกต่อไป ทุกคนมีถนนลาดยางหมดแล้ว”

ศ.ดร. อักเน็ชกาวิเคราะห์สโลแกนของรัฐและความเห็นของเจ้าหน้าที่รัฐที่นำเสนอไปข้างต้น ที่สะท้อนว่าเทคโนโลยีของการสร้างถนนและทางรถไฟคือภาพแทนของวัตถุที่สะอาด (clean object) โดยราวกับว่ามันปราศจากการเมืองของชีวิตประจำวัน และไม่ถูกรบกวนโดยพื้นที่ของประวัติศาสตร์ สังคม และการเมืองที่ถนนและรางรถไฟแฝงฝังอยู่ และ

เมื่อมันถูกทำให้เป็นภาพตัวแทนดังกล่าว ถนนและรถไฟจึงถูกลดความซับซ้อนลงและให้ความหมายใหม่ในฐานะที่เป็นความมั่งคั่งหรือวัตถุที่นำมาซึ่งการพัฒนาดังที่กล่าวไป

ภายใต้คำอธิบายว่าถนนคือการเชื่อมต่อ นำมาซึ่งความรุ่งเรืองและการศึกษานั้น ศ.ดร.อักษนิยสกาเสนอข้อถกเถียงว่าถนนแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านระบบวิศวกรรมและระบบอื่นๆ ที่เป็นการประกอบร่างของวัตถุเชิงขยาย (extended material assemblages) ซึ่งสร้างผลกระทบและโครงสร้างทางสังคม ซึ่งทำให้เห็นแง่มุมที่อาจแตกต่างกันและยังไม่ได้ย้าชัดมากนักในงานของเพเนโลเป่ ฮาร์วีย์ แคสเปอร์ เจนเซน และอัทซูโร โมนิต้า (Harvey, Jensen, & Morita, 2017) จากการศึกษาการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การสร้างถนนและทางรถไฟในจีนเจียง ทำให้เธอจึงเสนอประเด็นเพิ่มเติมว่าโครงสร้างพื้นฐานเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงวัตถุที่ไม่ใช่แค่ผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคมเท่านั้น หากส่งผลกระทบต่อประสบการณ์ของปัจเจกหรือบุคคล งานศึกษาของฮาร์วีย์ เจนเซน และโมนิต้า ให้ความสำคัญในเชิงวิศวกรรมหรือกิจกรรมต่างๆ ที่อาจจะยังไม่ได้แสดงให้เห็นผลกระทบที่ได้ตั้งใจหรือไม่ได้วางแผนให้เกิดขึ้นในระดับชีวิตประจำวัน นั่นคือกระบวนการเชิงชาติพันธุ์ของโครงสร้างพื้นฐาน (ethicizing of infrastructure) ที่เกิดขึ้นจากการโดยสารรถไฟโดยสาร รถไฟ ถนน และทางรถไฟ ที่สามารถนำไปสู่ความขัดแย้งทางชาติพันธุ์

กระบวนการเชิงชาติพันธุ์ของโครงสร้างพื้นฐาน

ประสบการณ์ของคนทั้ง 2 ชาติพันธุ์หลักได้แก่อยู่กัวร์และฮั่นคือความชอบหรือทางเลือกที่พึงประสงค์ในการเดินทางระหว่างรถโดยสารและรถไฟนั้นแตกต่างกัน เช่น คนจีนฮั่นพึงโดยสารรถไฟมากกว่ารถโดยสารทางไกลหรือรถนั่งข้ามคืน เนื่องจากเห็นว่าโดยสารนั้นสกปรกและไม่สะดวกสบาย ขณะที่คนอยู่กัวร์กลับเห็นว่ารถไฟสกปรกและไม่สะดวกสบาย ซึ่งทั้ง 2 กลุ่มใช้ศัพท์ที่แสดงให้เห็นถึงสถานการณ์กระอักกระอ่วน (awkward) หรือที่ไม่เป็นไปตามปกติสถานของสังคม แน่นนอนว่าความพึงใจในการโดยสารดังกล่าวสัมพันธ์กับเพศภาวะและชนชั้นด้วย หากเป็นคนอยู่กัวร์ชนชั้นกลางชอบเดินทางโดยรถไฟหรือขับริยยนต์ส่วนตัว หรือคนที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐที่สามารถเบิกค่าตัวรถไฟได้ แต่เบิกค่าโดยสารด้วยรถโดยสารสาธารณะไม่ได้ เป็นต้น หรือนักศึกษาหรือผู้หญิงที่เดินทางคนเดียว ที่ประสงค์ไปเรียน เห็นว่าการเดินทางโดยรถไฟทำให้ลดสถานการณ์กระอักกระอ่วนได้มากกว่า แต่ในภาพรวมจากการเก็บข้อมูลนั้นทำให้เห็นว่าคนฮั่นมองว่ารถไฟมีความสะอาดและความสะดวก ส่วนคนอยู่กัวร์บอกว่ารถโดยสารสาธารณะมีความสะอาด สะดวกและรวดเร็ว

อีกประสบการณ์ภาคสนามของศ.ดร.อักเนียชกา ระหว่างโดยสารรถแท็กซี่ระยะเวลา 6 ชั่วโมงจากเมืองคัชการ์ (Kashgar) และเมืองทาชเคอร์กัน (Tashkurgan) หรือบริเวณชายแดนปากีสถาน เธอได้มีโอกาสสนทนากับคนขับแท็กซี่อยู่ และได้ถามว่าชอบเดินทางแบบไหน เขาตอบว่าชอบขับรถเอง เพราะสะดวก อดอยากหยุดที่ไหนก็ได้ หากต้องการหยุดพักเพื่อหลับเอาแรง และไม่ต้องเดินทางกับคนจำนวนมาก คนขับแท็กซี่แสดงความรู้สึกชัดเจนว่าเขาเกลียดรถไฟ เพราะมีคนโดยสารมาก และมีกลิ่นไม่พึงประสงค์มากมาย คนขึ้นเดินทางด้วยรถไฟและมีกลิ่น แม้รถไฟจะสะอาดขึ้นมากในทุกวันนี้ แต่ก็ยังไม่ชอบอยู่ดี รถโดยสารดีกว่าตรงที่คนน้อยกว่า ศ.ดร.อักเนียชกาบอกว่าข้อความจากการสัมภาษณ์นี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดเรื่อง “บริสุทธิ์” และ “สกปรก” (purity and dirtiness) ในโครงสร้างพื้นฐานการคมนาคม

แนวคิดดังกล่าวยังปรากฏในการพูดคุยกับนักธุรกิจชาวฮั่นที่เดินทางมายังซินเจียงเพื่อศึกษาโอกาสทางธุรกิจ เขาและศ.ดร.อักเนียชกาที่นั่งรถโดยสารมาด้วยกัน และได้ที่นั่งใกล้กับคนขับชาวอุยกูร์ ทั้งสองพยายามชวนคนขับคุยเพื่อให้เขาไม่ง่วงจนเกินไป จากที่ต้องขับรถนานกว่า 7 ชั่วโมงบนเส้นทางทะเลทราย ระยะเวลาดังกล่าวทำให้เขามีเวลามากพอในการสนทนา หนึ่งในหัวข้อชวนคุยคือการเดินทาง นักธุรกิจชาวฮั่นบอกว่าเดินทางมาซินเจียงครั้งแรกโดยเครื่องบิน มาถึงแล้วรู้สึกแปลกมากกับกลิ่นของคนอุยกูร์ ขณะที่คนขับอุยกูร์บอกว่าสำหรับคุณหรือนักธุรกิจชาวฮั่น สิ่งที่ยากต่อการปฏิบัติคือการล้างมือ แต่เราหรือชาวอุยกูร์แล้ว ก็รู้สึกว่ามีบางเรื่องของคนฮั่นที่ยากสำหรับคนอุยกูร์เหมือนกัน เช่น คนฮั่นเดินทางด้วยรถไฟและทำอะไรหลายอย่างในจุดๆ เดียว ไม่ว่าจะกิน ปัสสาวะ หรือล้างมือ สำหรับเราชาวอุยกูร์แล้ว ไม่สามารถยอมรับวิถีปฏิบัติเช่นนั้นได้ และคิดว่ามันน่าขยะแขยง อย่างไรก็ตาม เมื่อสิ้นสุดการเดินทาง ทั้งคู่ได้แลกเปลี่ยนบัตรกันเพื่อโอกาสในอนาคต ศ.ดร.อักเนียชกาชี้ว่าคำกล่าวของคนขับรถสะท้อนให้เห็นถึงการกระทำที่ขัดต่อหลักศาสนาอิสลามของพวกเขา ที่ห้องน้ำควรแยกกับจุดที่คนอยู่ ซึ่งเป็นการออกแบบในรถไฟ ต่างจากรถบัสที่คนอุยกูร์โดยสาร ที่ห้องน้ำกั้นอยู่ในที่ต่างหาก หรืออาจจะไม่ค่อยมีคนใช้ห้องน้ำมากนัก

อีกคนคือครูชาวอุยกูร์ ที่เรอนั่งรถโดยสารมา 12 ชั่วโมงด้วยกัน เขาเล่าว่าตอนเป็นนักศึกษาและต้องเดินทางไปเมืองอูรัมชี (Urumchi) ซึ่งเป็นเมืองหลวงของเขตซินเจียง เขามีประสบการณ์นั่งรถไฟ 2 ครั้ง และรถโดยสาร 2 ครั้ง ในรถโดยสารมีนักศึกษาหลายคน

และเด็กผู้หญิงหน้าตาดีด้วย เขาบอกว่าไม่ชอบรถไฟเพราะมันแคบและต้องนั่งใกล้กับคนที่ไม่รู้จัก และส่วนใหญ่เป็นคนอื่นที่รับประทานอาหารที่มีกลิ่นแปลก แต่ปัจจุบันเขานิยมโดยสารโดยเครื่องบินมากกว่า อย่างไรก็ตาม เธอได้พบกับผู้ให้ข้อมูลที่มีเหตุผลต่างออกไปคือผู้หญิงคนอายุผู้ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ เธอยอมรับว่าเคยโดยสารเครื่องบิน แต่ไม่ค่อยรื่นรมย์เพราะเต็มไปด้วยคนอื่น ซึ่งไม่ค่อยมีคนคุยหรือทักทายด้วย ต่างจากรถโดยสารทางไกลที่สามารถคุยกับคนอื่น หรือบอกให้คนขับหยุดละหมาด และอาหารบนเครื่องบินก็ไม่ใช่ไปตามกฎหมายอิสลามหรือฮาลาล ขณะที่การเดินทางด้วยรถไฟก็มีคนขึ้นจำนวนมากเมื่อรถไฟถึงสถานีคนอื่นก็จะส่งเสียงดัง และมีการตะโกนขายของโหวกเหวก

รถไฟจึงกลายเป็นพื้นที่ของคนอื่น ตามการรับรู้ของคนอายุผู้ซึ่งบอกว่าคนจีนชอบเดินทางมาเป็นกลุ่มด้วยรถไฟ อีกทั้งพวกเขามักจะเดินทางหนาแน่นในช่วงเดือนธันวาคมเนื่องจากเป็นแรงงานอพยพที่มาทำงานรับจ้างในฤดูกาลเก็บเกี่ยวฝ้าย ขณะที่ช่วงเดือนธันวาคมถึงมกราคมเป็นช่วงเวลาหยุดยาวด้วยเช่นกัน ทำให้พวกเขาต้องการเดินทางกลับบ้าน และมักเลือกรถไฟ ทำให้ตัวรถไฟขายหมดอย่างรวดเร็ว รวมถึงช่วงปีใหม่และตรุษจีนจนทำให้คนอายุผู้หากเลือกเดินทางด้วยรถไฟ ก็จะเดินทางในเดือนมีนาคมเป็นต้นไปเพื่อหลีกเลี่ยงการเดินทางร่วมกับคนจีนจำนวนมาก

สำหรับคนอื่น รถไฟคือความคุ้นเคย เป็นพาหนะที่นำพาผู้คนหรือแรงงานอพยพมายังซินเจียง ขณะที่อายุผู้เห็นว่าการเดินทางด้วยรถไฟเป็นรูปแบบการเดินทางที่ให้ประสบการณ์ค่อนข้างเชิงลบ หนึ่งในผู้สัมภาษณ์เล่าว่าคนอายุผู้ชอบเดินทางไปอุรุมชีเพราะมีสถาบันการศึกษามากมาย ขณะที่คนจีนไปทำธุรกิจ เขาชอบเดินทางด้วยรถไฟหรือเครื่องบิน เพราะมีความสะดวก มีพื้นที่มากสำหรับสวด และอ่านหนังสือได้สะดวกกว่าห้องน้ำก็สะอาดกว่า แต่รถโดยสาร ทำให้เขาอนอนได้อย่างเดียว อ่านหนังสือไม่ได้ และไม่มีพื้นที่สำหรับการละหมาด มิตินี้ทำให้ด้วยว่าความพึงใจในการเดินทางด้วยยานพาหนะประเภทไหนนั้น ขึ้นอยู่กับชนชั้น สถานะของการจ้างงาน และเพศภาวะด้วย

สรุป

นอกจากนี้ รถไฟยังสะท้อนประเด็นถึงความปลอดภัย (security) ที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ในฐานะที่โครงการเชิงการเมือง (political project) รถไฟมีความตรงไปตรงมา (straightforward) กว่า คนอายุผู้เห็นว่าการสร้างถนน ทางรถไฟ และสัมพันธ์กับโครงการแถบและเส้นทางเช่นกัน นั่นคือความเป็นวัตถุที่สะท้อนให้เห็นประเด็น

ชาติพันธุ์ การดำเนินโครงการของรัฐบาลจีนในซินเจียง ทำให้คนจีนฮั่นอพยพเข้ามามากขึ้น มีร้านหรือธุรกิจต่างๆ ทำให้คนฮั่นเข้ามาอยู่ใกล้ชิดกับคนอุยกูร์ รัฐและบริษัทพยายามโฆษณาว่าวัตถุเหล่านี้ที่เป็นความสะอาดที่ปราศจากชาติพันธุ์ (clean object without ethnicity) ขณะที่งานวิจัยของศ.ดร.อ๊กเนี่ยชกาพยายามชี้ให้เห็นประเด็นชาติพันธุ์ที่ก่อตัวขึ้น และเสนอข้อถกเถียงว่าคนซินเจียงมีความเป็นเจ้าของในพื้นที่มากแค่ไหน ใครถูกอนุญาตให้อยู่ และอยู่แบบไหน ตลอดจนความสามารถในการเคลื่อนย้าย เช่นเดียวกับกรณีชายแดนปาเลสไตน์ และอิสราเอล ที่โครงสร้างพื้นฐานถูกสร้างขึ้นมาจากความขัดแย้ง สร้างขึ้นมาเพื่อสร้างความแบ่งแยก เลือกปฏิบัติ หรือการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม เช่นเดียวกับชายแดนอเมริกาและเม็กซิโก รวมถึงการก่อดั้งถิ่นฐานเช่นกรณีชายแดนทาจิกิสถานและคาซัคสถาน

เป้าหมายของการนำเสนอในวันนี้จึงไม่ใช่การบ่งบอกถึงความเป็นวัตถุนิยมของโครงสร้างพื้นฐาน แต่ต้องการนำเสนอความหลากหลายสั่นไหวของความหมายของโครงสร้างพื้นฐาน และผลกระทบจากจากโครงสร้างพื้นฐาน ไม่ว่าจะป็นขั้นตอนการก่อสร้างหรือขั้นตอนอื่นๆ ที่ส่งผลต่อการรับรู้หรือประสบการณ์ของผู้คน และกระบวนการสร้างความ เป็นชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่โครงสร้างพื้นฐานตั้งใจให้เป็นหรือวางแผนไว้ จากการศึกษาในเวลาที่ยาวนานระดับหนึ่งของศ.ดร.อ๊กเนี่ยชกา ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมและประวัติศาสตร์ทางการเมืองและสังคมของพื้นที่ซินเจียง รวมถึงนโยบาย การคัดออก (exclusion) คนอุยกูร์มุสลิมจากการใช้ถนน นำไปสู่ประเด็นการเคลื่อนย้าย ขณะที่รัฐพยายามสร้างความเชื่อมโยงหรือความมั่งคั่ง แต่ปฏิบัติการของถนนและการใช้ถนน กลับแตกต่างออกไป คนมุสลิมและคนในชนบทถูกจำกัดการเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐาน พวกเขา จึงถูกจำกัดการเคลื่อนย้ายหรือทำให้อยู่กับที่ ด้วยรูปแบบที่แตกต่างออกไป ซึ่งต่างจาก สถานการณ์ก่อนที่ยังไม่มีถนน ซึ่งปฏิบัติการของรัฐที่ดำเนินการอยู่นอกเหนือจากนโยบาย ของจีนที่กระทำกับคนอุยกูร์ คือสถานการณ์ที่ทำให้คนถูกทำให้หายไป ก่อนที่จะจบ การปาฐกถาด้วยภาพถนนที่ว่างเปล่าดูดีสะอาดตาและเรียบร้อย แต่ไม่มีคนใช้ ถนนกลับเต็มไปด้วยรถบรรทุกนำคนจีนอพยพเข้ามาในช่วงปี 2011-2012 และการสร้างและขยายถนน ในปี 2015-2016 โดยเฉพาะถนนหลวงกลับผลักให้คนไม่ได้เข้าถึงในการใช้ประโยชน์ โครงสร้างพื้นฐานที่ควรจะเป็น

รายการอ้างอิง (ที่ปรากฏในการนำเสนอ)

- Harvey, P., Jensen, C. & Morita, A. (2017). Introduction: Infrastructural complications. In P. Harvey, C. Jensen, & A. Morita (Eds.), *Infrastructures and Social Complexity: A Companion* (pp.1-22). Routledge.
- Humphrey, C. (2005). Ideology in infrastructure: Architecture and Soviet imagination. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 11(1), 39-58.
- Joniak-Lüthi, A. (2019). Maintaining whose road? In F. Martinez & P. Laviolette (Eds.), *Repair, brokenness, breakthrough: Ethnographic responses* (pp.145-148). Berghahn.

หมายเหตุ: องค์กรปาฐกได้ขอให้ไม่มีการเผยแพร่ในส่วนที่เป็นช่วงถามตอบหรือแลกเปลี่ยนในช่วงท้ายของการนำเสนอ

ปาฐกถา 2

“Is There a Compass in the Face of Systematic Uncertainties?

Interface of Individual, Local, and Global Scales”

โดย ดร.กาเบรียล ฟากาล (Dr. Gabriel Facal)

รองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัย

ประจำประเทศไทย

(Institut de Recherche sur l’Asie du Sud-Est Contemporaine-
IRASEC)

วันที่ 16 มิถุนายน 2566

บุศรินทร์ เลิศชวลิตสกุล – สรุปและเรียบเรียง

ดร.กาเบรียล ฟากาล (Dr. Gabriel Facal) รองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัย ประจำประเทศไทย (Institut de Recherche sur l’Asie du Sud-Est Contemporaine- IRASEC) กล่าวในช่วงเริ่มต้นว่าประเด็นหรืออิมเกี่ยวกับความไม่แน่นอน หรือ uncertainty นั้น แม้ว่าจะไม่ใช่ประเด็นที่เขาเชี่ยวชาญ แต่ในฐานะนักมานุษยวิทยาและนักสังคมศาสตร์ถือว่าเป็นประเด็นหนึ่งที่ต้องเผชิญ รวมถึงปรากฏการณ์ที่คาดไม่ถึง ความยากลำบากในรูปแบบต่างๆ เช่นที่เขาได้กล่าวไว้ในช่วงที่เกิดการระบาดของโควิด-19 ก็ทำให้นักมานุษยวิทยาเช่นเขาไปลงพื้นที่ภาคสนามไม่ได้ ดังนั้นความไม่แน่นอนจึงเป็นประเด็นที่ทุกคนหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องรับมือ

I. Certainties: ความไม่แน่นอนที่กลายเป็นความแน่นอน

ดร.ฟากาลได้อ้างอิงข้อเสนอของนักมานุษยวิทยาชาวฝรั่งเศสโรรองด์ ดูซเซต์ (Raurent Dousset) จากหนังสือ *Pour une anthropologie de l’incertitude* (2018) ที่เสนอถึงการศึกษาความไม่แน่นอนด้วยการศึกษาความเป็นไปได้ของการครอบครองภาพแสดงแทนฐานขั้นพื้นฐานและหาคุณค่าของสิ่งถักถอทางสังคมที่ก่อเป็นภาพแทนเหล่านั้น (possibility of grasping the most fundamental representation, and the value of social fabric) นักมานุษยวิทยาผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ได้เสนอประเด็นที่เรียกว่า elicitation

ซึ่งอาจแปลได้ว่าปฏิกริยาขั้นแรกที่มีต่อปรากฏการณ์หรือสถานการณ์ที่อาจรวมทั้งอารมณ์ ความคิดเห็น หรือข้อเท็จจริงบางอย่าง elicitation จะเกิดขึ้นเมื่อเกิดภาษาขนาดใหญ่ (meta language) หรือวาทกรรม สำหรับเขาแล้วประเด็นสำคัญในการวิเคราะห์ ความไม่แน่นอนคือการที่ elicitation ก่อให้เกิดปฏิบัติการ (practice) และวาทกรรม ขนาดใหญ่ (meta discourse) อย่างไรก็ตาม การหาข้อสรุปหรือฉันทามติร่วมกันนั้นไม่ใช่ ประเด็นของการวิเคราะห์ เนื่องจากในปรากฏการณ์ต่างๆ นั้นมีผู้กระทำที่มากมาย

ดร.ฟากาลเสนอว่าหากพิจารณาสถานการณ์ในปัจจุบัน และดูว่ามีความไม่แน่นอน อะไรบ้างที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นวาทกรรมหลักที่ผลิตขึ้นโดยสถาบันหรือสื่อมวลชน เพื่อนำไปสู่การหาแนวทางแก้ไขหรือแม้กระทั่งนำไปสู่ความเสี่ยง ประเด็นแรกคือสภาพความ เปลี่ยนแปลงทางอากาศ (climate change) ที่กลายเป็นความเสี่ยง เรารู้ว่าปัญหาเกิดจาก อะไร ผลกระทบที่เกิดจากสภาพความเปลี่ยนแปลงของอากาศ หลังจากเกิดการปฏิบัติ อุตสาหกรรมหรือในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ซึ่งนำไปสู่การสูญเสียความหลากหลาย ทางชีวภาพ การสูญเสียป่า แม้ว่าเราจะรับรู้ประเด็นนี้มาอย่างยาวนาน แต่ก็ยังไม่เข้าใจมัน ยังถ่องแท้ หรือปัญหาหลากหลายด้านต่างๆ รวมถึงการระบาดใหญ่ของโรคภัยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น อีโบลา (Ebola) ไข้หวัดใหญ่ จนกระทั่งโควิด-19 นำไปสู่ปัญหาด้านต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อ สุขภาพของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เราจะเห็นว่าปัญหาเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้าง ประชากร การบริโภคน การกระจายความสมบูรณ์หรือความมั่นคงของอาหาร ที่ก่อให้เกิด ความไม่เท่าเทียม โดยเฉพาะภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือเอเชียใต้ ที่ได้รับผลกระทบ จากความไม่เท่าเทียมอย่างเห็นได้ชัด

ความไม่เท่าเทียมนำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองหรือก่อรูปกลายเป็นสงคราม เราจะเห็นภูมิรัฐศาสตร์หรือความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ทำให้เห็นความตึงเครียด เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐอเมริกาและจีน ส่งผลต่อการใช้และการเข้าถึงทรัพยากร ในมิติทางเศรษฐกิจนั้นสำคัญที่เห็นชัด ไม่ว่าจะเป็นวิกฤตการณ์การเงินการธนาคารและภาวะ พองสบู่แตก (bubble burst) และหากเกิดปัญหาเกี่ยวกับวิกฤตการณ์เงินที่ใดที่หนึ่งก็สามารถ กระทบไปทั่วโลก ทำให้สถาบันการเงินระดับโลกต้องเข้ามาช่วยเหลือเพื่อไม่ให้เกิด การพังครืนหรือส่งผลกระทบในวงกว้างตามมา

ความกังวล (anxiety) และสภาวะซึมเศร้า (depression) ที่มาจากความยากจน ความไม่เท่าเทียม และภาวะความเป็นหนี้ จนก่อให้เกิดการทำงานหนักเกินและเกิดภาวะ

หมดแรงทางกายภาพหรือหมดไฟหรือหมดกำลังใจในการทำงาน (burn out) หรือเกิดปัญหาทางจิตวิทยา โดยเฉพาะสภาพการณ์ที่ถูกโดดเดี่ยวหรือทำให้อยู่คนเดียว (isolation) โดยเฉพาะในช่วงล็อกดาวน์และการเว้นระยะห่างทางสังคมในช่วงการระบาดของโควิด-19 และทำให้เกิดภาวะเสี่ยงหรือสังคมที่มีความเสี่ยงตามข้อเสนอของอุลริค เบ็ค (Ulrich Beck) นักสังคมวิทยาความเสี่ยงชาวเยอรมัน เขาเสนอว่าสาเหตุเชิงระบบ (systemic causes) ที่หลากหลายสถานการณ์เป็นสาเหตุที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่นเทคโนโลยีดิจิทัลทำให้เกิดสภาพการณ์ไร้ตำแหน่งแห่งที่ที่ชัดเจน หรือในทางเศรษฐกิจหมายถึงการสร้างสภาวะไร้กฎเกณฑ์ทางการตลาด เมื่อผนวกเข้ากับการย่อหรือบีบอัดของสถานที่และเวลา (space-time contraction) นั่นคือการสูญเสียการควบคุมในสิ่งที่เป็นวัตถุหรือที่จับต้องได้ ทั้งในระดับปัจเจกและระดับร่วมกันของกลุ่มคนหรือชุมชน สภาพการณ์เช่นนี้เรียกได้ว่า “สังคมความเสี่ยง” (risk society) (Beck, 1992) และแน่นอนสังคมความเสี่ยงตามที่อธิบายมานั้นส่งผลต่อมนุษย์อย่างไม่เท่าเทียมกัน

II. Scenarios: หลากหลายฉากทัศน์จากความแน่/ไม่แน่นอน

เราจะพบว่าความไม่แน่นอนที่เกิดขึ้นตามที่กล่าวไปข้างต้นนั้นจะส่งผลต่อประสบการณ์การรับรู้ของคนรุ่นต่อมา เช่นการทำลายและลดลงของทรัพยากร โดยเฉพาะการทำเหมืองต่างๆ เช่นเงิน ทองแดง และน้ำมัน ตั้งแต่ช่วงปี 1970 เป็นต้นมา การใช้ทรัพยากรและการบริโภคของมนุษย์ ที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติลดลง ความหลากหลายทางชีวภาพที่ถดถอย ขณะที่ในหลายพื้นที่ที่ประสบปัญหาประชากรที่ลดลง ซึ่งเป็นการคาดการณ์แนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในปี 2030 จากปัญหาการล่มสลายของระบบเศรษฐกิจ และนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ในระดับประเทศที่แตกต่างกัน ประเทศเช่น สหรัฐฯ หรือยุโรปถือว่ามีรายได้สูงกว่าเป็น 2-3 เท่าเมื่อเทียบกับหลายประเทศ เช่นบราซิล ที่มีค่าเฉลี่ยรายได้ของประชากรที่ต่ำกว่ามาก

III. ปฏิกิริยาตอบกลับ (Reactions)

ประเด็นสำคัญคือสถานะความเป็นประชาธิปไตยของประเทศต่างๆ ซึ่งดร.กาเบรียลระบุว่าแม้จะไม่ได้มีความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุผลเป็นผลระหว่างสถานะประชาธิปไตยกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ชัดเจน แต่ก็พบว่าประเทศที่มีการปกครองโดยผู้นำเพียงคนเดียวหรือเผด็จการหรือกลุ่มคนเพียงไม่กี่คน (oligarchy) นั้นจะได้ประโยชน์จากการใช้ทรัพยากร

และนำไปสู่การสร้างความมั่งคั่งของคนไม่ก็กลุ่มหรือสถาบันมากกว่า ในหลายประเทศ มีแนวโน้มที่ภาคเอกชนสามารถสร้างความมั่งคั่งได้มากขึ้น แต่สวัสดิการสังคมหรือประโยชน์สาธารณะกลับเดินทางสวนทาง

เมื่อพิจารณาการสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืนในภูมิภาคอาเซียน พบว่าอาเซียน อาจไม่ถึงเป้าหมายทั้ง 17 เป้าหมายได้ภายในปี 2030 อันเนื่องจากแนวทางการพัฒนาที่เน้นให้ความสำคัญกับอำนาจอธิปไตยของรัฐเดี่ยว และต้องมีฉันทามติ (consensus) ร่วมกันของ ทั้งภูมิภาค แม้ว่าที่ผ่านมามีข้อวิพากษ์ว่าแต่ละประเทศในภูมิภาคอาเซียนสร้างแผน การพัฒนาของแต่ละประเทศ โดยที่ไม่ได้สร้างแผนพัฒนาร่วมกัน และยังให้ความสำคัญ กับการพัฒนาเศรษฐกิจหรือด้านต่างๆ ตามแนวทางเสรีนิยม แต่การสร้างความเท่าเทียม กลับไม่ได้รับความสำคัญอย่างแท้จริง ขณะที่หน่วยงานที่ทำงานในเชิงวิพากษ์และสร้างสรรค์ อย่างองค์กรพัฒนาเอกชนหรือภาคประชาชนกลับได้รับการสนับสนุนด้านการเงินน้อยลง และปัญหาที่สำคัญที่ควรได้รับความสำคัญคือสุขภาพของมนุษย์ โดยเฉพาะที่ได้รับผลกระทบ จากโควิด-19

IV. แนวทางเพื่อไปสู่ทางเลือก (Methods for alternatives)

ดร.ฟากาลได้นำเสนอแนวทางสำหรับสภาวะการณ์ที่เป็นปัญหาในระดับโลกข้างต้น ไว้ 2 แนวทางหลักได้แก่ 1) การสร้างนโยบายที่คำนึงถึงความต้องการหรืออุปสงค์มากกว่า อุปทาน และ 2) ควรให้ความสำคัญกับการรักษาสิ่งแวดล้อมมากกว่าทำลาย ซึ่งที่ผ่าน ข้อเสนอดังกล่าวเป็นการทำงานหรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มที่เป็นกลไกสำคัญในที่ต่างๆ เช่น ในไทยมีสมัชชาคนจนที่ขับเคลื่อนนโยบายที่สร้างอำนาจให้กับกลุ่มคนระดับรากหญ้า หรือ องค์กร Oxfam ที่เสนอแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ขณะเดียวกันก็มีการศึกษาถึงปัจจัยต่างๆ ที่นำไปสู่การสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืน เช่นการสร้างระบบการคมนาคม การศึกษา และการพัฒนาในด้านต่างๆ โดยหลักการ คือต้องการทำให้ความต้องการของคนได้รับความสำคัญมากขึ้น เช่นการสร้างตลาดงาน หรือ ระบบการศึกษา และการบริโภคในระดับมวลชน (popular consumption) ที่ตอบสนอง ความต้องการของมวลชนอย่างแท้จริง อีกมิติหนึ่งคือการจ้างงานที่ต้องยกระดับค่าแรง รวมถึงการให้บำเหน็จบำนาญที่เหมาะสมสำหรับคนที่เกษียณอายุแล้ว ตลอดจนวางแผนการ สร้างระบบนิเวศ (ecological planning) ดังนั้น จึงควรมีการระดมความเห็นและการมี ส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างหรือผลิตอะไรก็ตาม เพื่อนำไปสู่การพัฒนา

และความเท่าเทียม กระแสเงินหรือรายได้ควรจะลงไปอยู่ที่ตลาดที่จำเป็น ไม่ใช่ตลาดหุ้น นั่นคือการสร้างกลไกที่สัมพันธ์กันระหว่างการผลิต การบริโภค และการวางแผนที่สอดคล้องกัน และพัฒนาให้เป็นกลไก (mechanism) ให้เกิดทางเลือกเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในวางแผน และนำแผนนั้นไปสู่สถานะที่ได้รับการรับรองในกฎหมาย เช่น ให้รัฐสภารับรอง ขณะที่รัฐบาลเองก็ต้องสนับสนุน คือให้มีลักษณะการสร้างและวางแผนในระดับสถาบันที่ชัดเจนและยั่งยืน

ดร.พาทิศสนับสนุนให้เกิดความร่วมมือและวางแผนในด้านสิ่งแวดล้อมในฐานะที่เป็นสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตด้านนิเวศร่วมกัน หรือเป็นสร้างโลกอีกใบที่ความเป็นไป (another world is possible) ยึดหลักความปรองดองสมานฉันท์ ความยุติธรรม สันติภาพ และสิทธิมนุษยชน แนวทางเหล่านี้จะช่วยแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เช่น สถานการณ์ การขาดกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรหรือกิจกรรมต่างๆ ในพื้นที่ทะเลหรือมหาสมุทร ดังนั้น การสร้างการมีส่วนร่วมในหลายระดับจึงมีความสำคัญเพราะถือว่าเป็นปรับสเกล (rescaling) ในการให้ความสำคัญ ตั้งแต่ระดับปัจเจก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับจิตสำนึก และควรสร้างปฏิสัมพันธ์ทั้งในระดับปัจเจกและระดับสถาบัน หรือให้การสนับสนุนซึ่งกันและกัน ที่สำคัญคือการคืนเวลาและพื้นที่สาธารณะให้กับคนหรือปัจเจก

สำหรับข้อเสนอแนะที่มีต่อภูมิภาคอาเซียนนั้น ที่ผ่านมาก็มีข้อเสนอถึงแนวทางสำหรับ การพัฒนาจากระดับปัจเจกหรือท้องถิ่น เช่นการสร้างครัวสาธารณะเพื่อสร้าง อธิปไตยทางอาหาร สหกรณ์หรือการรวมกลุ่มของผู้ขับเคลื่อนเทคโนโลยี รวมไปถึงการประท้วง หรือรวมตัวกันของคนจำนวนมากเพื่อเรียกร้องประเด็นต่างๆ เช่นที่เกิดในประเทศไทย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ รวมถึงการรวมตัวของคนไทยและประเทศอื่นๆ ที่เรียกว่าพันธมิตร ชานม (Milk Tea Alliance) เพื่อสร้างสังคมประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มที่ข้าม พรมแดนรัฐชาติ

V. Scientific Initiative: ความคิดริเริ่มจากนักวิชาการ

สำหรับนักสังคมศาสตร์ นอกเหนือจากการทำวิจัย และเผยแพร่แล้ว นักสังคมศาสตร์ก็พยายามทำงานร่วมกับผู้กำหนดนโยบาย ที่ผ่านมานักวิชาการเอง ก็พยายามก็ทำมาอย่างต่อเนื่อง แต่ประเด็นสำคัญคือการสร้างพื้นที่เสรีทางความคิด โดยมี วิธีการที่หลากหลาย ได้แก่ 1) self defense คือการสร้างองค์กรวิจัยที่มีอำนาจอิสระ 2) การสร้างเครือข่ายเพื่อการสนทนาและการแลกเปลี่ยน (networking + cross sectoral dialogue) เพื่อนำไปสู่การทำวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม หรือการสร้าง

การเคลื่อนไหวจากการมีส่วนร่วม 3) scaling out- up and deep หรือการทำงานที่ขยายพื้นที่และขอบเขตให้กว้างขึ้น และทำงานร่วมกันในเชิงสูงและลึก ทั้งผู้กำหนดนโยบายและกลุ่มทำงานเคลื่อนไหวในระดับล่าง และองค์กรภาคเอกชนและประชาสังคม

4) cogeneration of knowledge การสร้างความรู้ที่มาจากคนในพื้นที่ในการมีส่วนร่วม เช่น ในประเทศไทยมีงานวิจัยไทยบ้าน (Thai Baan Research) ซึ่งเป็นตัวอย่างแนวทางการสร้างความรู้ โดยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หรือการทำงานของกลุ่มในฟิลิปปินส์ รวมถึงการทำงานวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR)

นอกจากการทำงานร่วมกันแล้วคือการแลกเปลี่ยนความคิดทัศนคติหรือการสร้าง cosmological ร่วมกัน หรือการสร้างความรู้ระดับภาวะวิทยา ความสัมพันธ์ของสปีชีส์หรือหลากหลายพันธุ์ (muti-species) โดยที่ไม่ใช่การศึกษาที่เอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งคือการเข้าใจจุดเปลี่ยนหรือหักเหของภาวะวิทยา (ontological turn) หรือสร้างวิถีคิดแบบการเมืองของจักรวาล (cosmopolitics) ที่รวมถึงสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นมนุษย์ (human) และอมนุษย์ (non-human) หรือสิ่งที่มีชีวิต (living) และไม่มีชีวิต (non-living)

ดร.พากลจบปาฐกถาโดยอ้างคำพูดของนักมานุษยวิทยาแมรี ดักลาส (Merry Douglas) ที่กล่าวว่าความเสี่ยงก็เป็นการประกอบสร้างทางสังคมที่ปัจเจกแต่ละคนก็ประเมินความเสี่ยงหรือการยอมรับและรับรู้ความเสี่ยงที่แตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมและระบบสังคมในวิถีชีวิตของแต่ละคน (Douglas, 1992) ดังนั้นแล้ว การทำความเข้าใจความไม่แน่นอน ความเสี่ยง หรือสภาวะการณ์อันตรายต่างๆ อาจไม่เพียงพอ แต่เราต้องแบ่งปันเพื่อสร้างการรับรู้ ต้องวิเคราะห์เพื่อหายุทธศาสตร์ที่มาจากความหลากหลายทางด้านภาวะวิทยา เพื่อนำไปสู่การกระทำในการสร้างอนาคตที่มีความแน่นอน

ช่วงถามตอบ

หลังจบการปาฐกถา คุณอรนุช เนาวเกต นิสิตระดับปริญญาเอก สาขาพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ได้แลกเปลี่ยนประเด็นด้านการเกษตร ในฐานะที่เคลื่อนไหวเกี่ยวกับการรวมกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ (organic farming) ซึ่งเป็นแนวทางในการสร้างระบบหรือเกษตรที่ยั่งยืน และถามความเห็นดร.พากลว่ามีแนวทางที่มากกว่านี้หรือไม่

ดร.พากลตอบว่าเขาอาจไม่มีคำตอบ แต่มีโอกาสได้เรียนรู้การทำเกษตรอินทรีย์ที่พอจะแลกเปลี่ยนได้ เนื่องจากในช่วงการทำวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาเอกแล้วเกิด

ความเครียด จึงตัดสินใจไปอบรมเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์เป็นเวลา 1 ปี และพบว่ามีปัจจัยหลายอย่างที่ต้องเข้าใจและเห็นว่าเป็นความยากและท้าทายสำหรับเกษตรกร และเขาได้มีโอกาสพบกับเกษตรกรหลากหลายกลุ่มที่มีความหลากหลายทางความรู้ และการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อม ประสบการณ์ในเวลานั้นทำให้เข้าใจว่าเกษตรกรอินทรีย์ในฝรั่งเศสในที่สุดก็สามารถสร้างเครือข่าย เพราะการสร้างเครือข่ายมีความสำคัญ และเกิดความเข้าใจว่าเกษตรอินทรีย์ควรได้รับความสำคัญ โดยเกษตรกรฝรั่งเศสได้เข้าไปหารือกับหน่วยงานรัฐในระดับเทศบาลเมือง (municipality) เพื่อขอการสนับสนุนและสร้างการมีส่วนร่วม โดยเฉพาะประเด็นด้านสุขภาพที่เกิดจากเกษตรอินทรีย์ เพราะฉะนั้นหน่วยงานด้านสุขภาพก็ควรจะเข้าใจประเด็นเหล่านี้ด้วย เพื่อสร้างการผลิตทางการเกษตรที่เป็นประโยชน์ หรือความสำคัญของการบริโภคสิ่งดีที่ระดับปัจเจกควรยอมรับ

หลังจากนั้นก็มีคำถามจากผู้ฟังออนไลน์ว่ามีความเห็นอย่างไร ที่เมื่อต้องการพัฒนาด้านใดหนึ่ง แต่ในเวลาเดียวกันก็สร้างอีกปัญหาหนึ่งขึ้นมา เช่นการพัฒนาทางเศรษฐกิจต้องพึ่งพาทรัพยากร แต่การพัฒนากลับทำลายทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาว ดังนั้นควรมีการแก้ปัญหาอย่างไร ดร.พากลกล่าวว่าแน่นอนว่าการผลิตหรือการพัฒนาหนึ่งอย่างทำให้เกิดผลกระทบทั้งในระดับสั้นและระดับยาว ยกตัวอย่างการบริโภคอาหาร หรือการใช้ทรัพยากรหรือพลังงานอย่างยั่งยืน คือต้องใช้เวลาทำความเข้าใจหรือการสร้างความรู้ควบคู่ไปด้วยเพื่อไม่ให้เกิดการทำลายทรัพยากรที่มากเกินไป

รายการอ้างอิง (จากองค์ปาฐก)

- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage Publications.
- Castella, J. C, et al. (2022). The role of actor networks in enabling agroecological innovation: Lessons from Laos. *Sustainability*, 4, 3550.
- Douglas, M. & Wildavsky A. (1983). *Risk and culture. An essay on the selection of technological and environmental dangers*. University of California Press.
- Douglas, M. (1992). *Risk and blame: Essays in cultural theory*. Routledge.
- Dousset, L. (2018). *Pour une anthropologie de l'incertitude*. Cnrs Éd.
- Hickel, J. (2015, September 23). *Five reasons to think twice about the UN's Sustainable Development Goals*. London School of Economics Blog.

- <https://blogs.lse.ac.uk/southasia/2015/09/23/five-reasons-to-think-twice-about-the-unsustainable-development-goals/>
- Latour B. (2017). *Où atterrir ? Comment s'orienter en politique*. La Découverte.
- Moore, M.L. et al. (2015). Scaling out, scaling up, scaling deep. Strategies of non-profits in advancing systemic social innovation. *The Journal of Corporate Citizenship*, 58, 67-84.
- Morgenbesser, L. & Weiss M. (2018). Survive and thrive: Field research in Authoritarian Southeast Asia. *Asian Studies Review*, 42(3), 385-403.
- Morizot B. (2020). *Manières d'être vivant*. Actes Sud.
- Paasche, Ø. & Osterblom, H. (2019). Unsustainable science. *One Earth commentary*, 1(1), 39-42.
- Ross, R. K., 2014, « We need more scale, not more innovation », *Stanford Social Innovation Review*, Spring, 18-19.
- Tierney, K. J. (2015). Resilience and the neoliberal project. Discourses, critiques, practices—and Katrina. *American Behavioral Scientist*, 59, 1327-1342.
- Westley, F.R. & Antadze, N. (2010). Making a difference: Strategies for scaling social innovation for greater impact. *The Public Sector Innovation Journal*, 15, 2.

ขอเชิญร่วมฟังการเสวนาโต๊ะกลม

“Uncertainty in Aesthetics, Inequality and Life”

วันที่ 15 มิถุนายน 2566 เวลา 9.30 – 11.00 น.
 ณ ห้องปราบไตรจักร 2-311 (ห้องดำเนินกิจกรรม) และ
 ปราบ 2-309 (ห้องถ่ายทอดกิจกรรม)

โดย ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ
 คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
บัณฑิต ไกรวิชิต
 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
ศยามล เจริญรัตน์
 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
มนตรา พงษ์นิล
 คณะรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา

ดำเนินรายการโดย
พุทธพล มงคลวรรณ
 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง/
 หลักสูตรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา
 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

 สัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
 สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
 ครั้งที่ 22 ประจำปี พ.ศ. 2566

วันที่ 15-16 มิถุนายน พ.ศ. 2566

สรุปเสวนาโต๊ะกลม

Uncertainty in Aesthetics, Inequality and Life

ความไม่แน่นอนในสุนทรียศาสตร์: ความไม่เท่าเทียมและชีวิต

วันที่ 15 มิถุนายน 2566 เวลา 9.30-11.00 น.

ธนพร ศรีสุขใส-สรุปและเรียบเรียง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์พุทธพล มงคลวรวรรณ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง และนิสิตปริญญาเอกหลักสูตรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร กล่าวเปิดเวทีเสวนาเพื่อชวนคิดและถกเถียงกันถึงประเด็นความไม่แน่นอนที่ซุกซ่อนอยู่ในสุนทรียศาสตร์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เท่าเทียมทางสังคม โดยผู้เข้าร่วม 4 ท่านซึ่งมีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าว ได้แก่ อาจารย์ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต ไกรวิจิตร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี รองศาสตราจารย์ ดร.มนตรา พงษ์นิล คณะรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา และ ดร. ศยามล เจริญรัตน์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1) สุนทรียศาสตร์และการครอบครองชีวิต

โดย อาจารย์ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สำหรับประเด็นสุนทรียศาสตร์และการครอบครองชีวิต อาจารย์ศรยุทธอธิบายการหยิบเอาคำว่า hegemony มาใช้ในการอธิบายสุนทรียศาสตร์ในแง่ของการครอบครองทุกๆ ลมหายใจของการมีชีวิต โดยได้แบ่งการอธิบายออกเป็น 3-4 ประเด็นหลัก ประเด็นแรก คือ *มานุษยวิทยากับการศึกษาทางสุนทรียศาสตร์* สำหรับประเด็นนี้ อาจารย์ศรยุทธพบว่าสามารถแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 กลุ่ม ในกลุ่มแรก เป็นการศึกษาถึงคุณค่าของ “ความงาม” กล่าวคือ “ความงาม” สามารถแตกกระจาย มีความหลากหลายและมีคุณค่าในตัวของมันเอง ทั้งนี้ อาจารย์ศรยุทธได้ยกคำกล่าวที่ว่า “ไม่มีสังคมใดเหนือสังคมอื่น” เปลี่ยนเป็น “ไม่มีสุนทรียศาสตร์ใดเหนือกว่าสุนทรียศาสตร์อื่น” โดยเขาอธิบายว่าเมื่อใดก็ตามที่มีการเอาความงามหนึ่งมาตัดสินความงามหนึ่งจะนำมาซึ่งการครอบงำและครอบครองชีวิต

ผ่านสุนทรียศาสตร์ ซึ่งได้นำมาสู่การศึกษากลุ่มที่ 2 คือการศึกษาการครอบงำและครอบครองชีวิตผ่านสุนทรียศาสตร์ กล่าวคือเมื่อใดก็ตามที่อำนาจทางการเมืองและการครอบงำของรัฐจัดการชีวิตของเรา สิ่งหนึ่งที่ทำให้เราไม่สามารถตั้งคำถามได้คือการจัดการผ่านกระบวนการทางสุนทรียศาสตร์ หรือการให้ความงามต่างๆ จัดการกับดวงตาของเรา ทำให้เราไม่สามารถตั้งคำถามกับมันได้ และการศึกษากลุ่มที่ 3 คือการศึกษาว่านักมานุษยวิทยาจะอยู่ในฐานะใดของศาสตร์แห่งสุนทรียะ อาจารย์ศรยุทธอธิบายมุมมองที่ทำทนายนี้ว่านักมานุษยวิทยาจำเป็นต้องอยู่ในฐานะ co-producer เพราะสิ่งที่นักมานุษยวิทยาศึกษากับตัวตนของนักมานุษยวิทยาไม่จำเป็นต้องมีระยะทางหรือระยะห่างอีกต่อไป นักมานุษยวิทยาสามารถกระโดดเข้าไปผลิตร่วมทางสุนทรียศาสตร์ได้เลย

อาจารย์ศรยุทธได้ยกคำอธิบายของวอลเตอร์ เบนยามิน (Walter Benjamin) นักปรัชญาและนักวิจารณ์ศิลปะชาวเยอรมัน ซึ่งได้ศึกษาเกี่ยวกับ Aestheticization of the politics โดยเบนยามินได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อการเมืองกลายเป็นสุนทรียศาสตร์ บางอย่างเราจะมองไม่เห็น” ทั้งนี้อาจารย์ศรยุทธได้ยกตัวอย่างภาพไตรภูมิพระร่วง ซึ่งคนส่วนใหญ่จะรู้สึกว่าเป็นภาพที่สวยงามดีในเชิงจิตรกรรมและในเชิงจารีตประเพณีเหมาะที่จะเป็นภาพแทนของศาสนาพุทธ แต่ในอีกด้านหนึ่งมันคือภาพแทนโดยสมบูรณ์แบบของโครงสร้างที่เข้ามาครอบงำพวกเรายู่เสมอว่าใครควรอยู่ที่ต่ำ ใครควรอยู่ที่สูง และทำอย่างไรจึงจะอยู่สูงขึ้นไป อาจารย์ศรยุทธอธิบายว่าเวลาเรียนพุทธศาสนาเราจะรู้สึกอยู่เสมอว่าเราควรปฏิบัติจิตใจให้ไปสู่นิพพาน แต่เรามักจะลืมคนกลุ่มที่อยู่ด้านล่างของภาพที่เป็นบรรดาภูตผีหรือคนที่ตกนรก เราจะนึกถึงแต่คนที่อยู่ตรงกลางและอยู่ด้านบน ตัวพระตัวนางที่ถูกกระบายด้วยสีทองและอยู่ตรงกลางเฟรมภาพ หรือสิ่งที่ดูลึกลับเหลือล้น อาจารย์ศรยุทธกล่าวโดยสรุปว่ากระบวนการ Aestheticization of the politics คือการปิดบังอำพรางความเหลื่อมล้ำในสังคม การซ่อนรูปแบบการใช้อำนาจของรัฐให้อยู่ภายใต้วิถีของความงาม ความคิดสร้างสรรค์ เราจึงมักเชื่อมโยงสุนทรียศาสตร์ภายใต้สิ่งที่เราเรียกว่า “ความจริง” “ความดี” “ความงาม” โดยที่เราไม่รู้ตัวว่าทุกครั้งที่เราหายใจแล้วคิดถึงความจริง ความดี ความงามนี้ มันสะท้อนถึงโครงสร้างอะไรบ้าง

ประเด็นต่อมาคือ การกำหนดมาตรฐานความงามโดยรัฐ อาจารย์ศรยุทธอธิบายว่าการที่มีใครเอาความงามของตนเองอยู่เหนือความงามของคนอื่น มันไม่ใช่แค่การบอกว่า “ฉันสวยกว่า ส่วนเธอซีเห่ย” แต่มันมีนัยยะทางการเมืองแฝงอยู่เสมอ อาจารย์ศรยุทธชวนดู

ภาพของนักศึกษาที่กำลัง performance โดยการทาสีร่างกายตัวเองด้วยสีแดงสดแล้วขึ้นไปนั่งอยู่บนป้ายมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ การแสดงอากัปกิริยาการเคลื่อนไหวร่างกายของเขาเป็นเหมือนการบอกเล่าเรื่องราว และในนาที่ที่เขากำลังเอนตัวลงนอนบนแท่นแล้วยกขาขึ้นชี้ฟ้าก็ได้มีคนถ่ายภาพวินาทีนั้นไว้ ซึ่งเชื่อถือว่าเหนือป้ายมหาวิทยาลัยเป็นพระบรมฉายาลักษณ์ทำให้นักศึกษาคนนี้ถูกฟ้องคดีอาญา มาตรา 112 ในระหว่างการสืบพยานในคดีนี้ พยานฝั่งโจทก์อธิบายว่างาน performance ดังกล่าว ไม่ใช่งานศิลปะ เพราะงานศิลปะควรผูกโยงกับ “ความงาม” และ “ศีลธรรมอันดีงามของสังคม” ขณะที่อาจารย์ศรยุทธเล่าว่า ตนซึ่งเป็นพยานฝั่งจำเลยได้โต้แย้งว่าการที่ตำรวจถ่ายภาพนิ่งแค่ภาพเดียวเป็นหลักฐาน การฟ้องคดีนั้นถือว่าไม่ถูกต้องและไม่เป็นธรรมต่องานศิลปะชุดนี้ ซึ่งเป็นการ performance หรือศิลปะแสดงสด ที่ผู้ชมศิลปะต้องดูตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดการแสดง อย่างไรก็ตาม สุดท้ายแล้วนักศึกษาคณะนี้ชนะคดีในศาล ซึ่งต้องขอขอบคุณหลายฝ่ายรวมถึงผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาสกร อินทุमार คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้ไปให้การในศาลเพื่อปกป้องศิลปะ หนึ่งในคำพูดของอาจารย์ภาสกรวันนั้นคือ “ไม่ควรเอาความงามใดเหนือกว่าความงามอื่น” ไม่อย่างนั้นเราจะไม่สามารถพัฒนางานศิลปะได้อีกต่อไป

อาจารย์ศรยุทธยังได้ยกกรณีการต่อสู้ในการกำหนดมาตรฐานความงามจากงานศิลปะอีกชิ้นหนึ่ง เป็นงานที่ปัมหมายเรียกมาตรา 112 ลงบนทิวชูทั้งม้วน ศิลปินนำผลงานนี้ไปจัดแสดงตามพื้นที่สาธารณะ รวมถึงหน้าสถานีตำรวจภูธรเมืองเชียงใหม่เพื่อแสดงความคิดเห็นทางการเมือง จนกระทั่งถูกฟ้องคดีด้วยข้อกล่าวหาที่ว่างานศิลปะชิ้นนี้มีตราครุฑ ซึ่งเป็นตราอันศักดิ์สิทธิ์ไม่ควรปัมตรานี้บนกระดาดทิวชูซึ่งเป็นของใช้แล้วทิ้ง เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นว่างานศิลปะต้องผูกโยงกับความศักดิ์สิทธิ์ ต้องผูกโยงกับอุดมการณ์หลักของสังคมจึงจะได้รับการยอมรับ การแสดงออกทางการเมืองเช่นนี้จึงไม่ใช่สุนทรียศาสตร์หรืองานศิลปะ นักศึกษาที่ผลิตงานศิลปะชิ้นนี้จึงถูกฟ้องคดีมาตรา 112 หรือในกรณีการแสดงงานชุด “แถบสีนามธรรม” ที่คล้ายกับสีของธงชาติไทย ตรงกลางแถบสีมีการวางหุ่นรูปคนเป็นงาน public engagement งานชิ้นนี้ยังเป็นคดีอยู่ในชั้นศาลด้วยข้อกล่าวหาที่ว่างานชิ้นนี้ไม่ใช่งานศิลปะ ซึ่งตนในฐานะพยานได้อธิบายได้กลับไปว่ามันเป็นงานศิลปะที่ให้ชุมชนสาธารณะเข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น เพราะฉะนั้นงานชิ้นนี้จึงเป็นสมบัติของทุกคน เพราะทุกคนมีส่วนร่วมในการผลิตงานชิ้นนี้ขึ้นมา นักศึกษาที่ทำงานชิ้นนี้เป็นเพียงแค่สาร

ตั้งต้น การสร้างงานศิลปะในลักษณะนี้จะถูกนับเป็นสุนทรียศาสตร์หรือไม่ ยังอยู่ในระหว่างการตัดสินคดี

อาจารย์ศรยุทธยังได้ยกกรณีงานกราฟฟิตี (graffiti) งานศิลปะที่มีสปิริตแตกต่างจากงานอาร์ต สตรีท (art street) เพราะสามารถเขียนทับได้ เพื่อแสดงออกถึงการเก็บกด ปิดกั้นหรือการพูดถึงสิ่งที่พูดไม่ได้ในสังคม งานชิ้นนี้เป็นของช่างสักคนหนึ่ง พนสีคำว่า “ประเทศสวย” ลงบนป้ายจราจรเตือนทางแยก เผอิญมีคนขับรถมาเห็น จึงเกิดเป็นคดีความ ในการต่อสู้คดีทำให้ศาลสั่งลดโทษปรับเป็นเงิน 4,000 บาท แต่กระนั้นศาลก็ยังไม่ยอมรับว่างานกราฟฟิตีคืองานศิลปะ แม้นจะได้้นำตำรามานุษยวิทยาที่ว่าด้วยงานศิลปะเกี่ยวกับกราฟฟิตีไปด้วย แต่ศาลก็ไม่อ่าน ซึ่งถือเป็นข้อจำกัดอย่างมากในการต่อสู้คดีในชั้นศาล

สำหรับประเด็นที่อาจารย์ศรยุทธชวนตั้งคำถามว่าทำไมนักวิชาการจะต้องสนใจและเข้าใจกระบวนการทำให้เป็นสุนทรีย์ของการเมือง เพราะงานวิชาการเป็นงานที่ต้องสื่อสารเผยแพร่สู่สาธารณะตลอดเวลา เมื่อใดก็ตามถ้าเราไม่ได้ตระหนักถึงการเมืองของสุนทรียศาสตร์ ปัญหาความย้อนแย้งก็อาจจะเกิดขึ้นได้อย่างกรณีที่ตนพบเจอบนปกหนังสือวิชาการสองเล่ม งานชิ้นหนึ่งชื่อ *Democracy and National Identity in Thailand* (2002) ของไมเคิล เคลลี คอนนอร์ส (Michael Kelly Connors) เป็นงานศึกษาเรื่องการเมืองที่ดีมาก และงานอีกชิ้นหนึ่งชื่อ *Monastery, Monument, Museum: Sites and Artifacts of Thai Cultural Memory* (2017) ของแมริซิโอ เพเล็กกี (Maurizio Peleggi) ก็เป็นงานที่มีการศึกษาประวัติศาสตร์ดีมากเช่นกัน แต่ปัญหาอยู่ที่ปกหนังสือซึ่งเป็นภาพถ่ายของศิลปินไทยที่เคยเรียกร้องให้ทหารยึดครองประเทศ ทั้งนี้ตนมองว่ามันคือความย้อนแย้ง ถ้าไม่ระมัดระวัง งานศิลปะที่มีอุดมการณ์ชื่อตรงอาจหายไป

มาสู่ประเด็นสุดท้ายคือเรื่องของ *การต่อสู้และการค้นหาความจริงเชิงสุนทรียศาสตร์* อาจารย์ศรยุทธได้แนะนำให้เรารู้จักศิลปินชาวท่านหนึ่งชื่อ ดาดัง คริสตันโต (Dadang Christanto) เกิดในปี 1957 ตอนที่เขาอายุ 8 ขวบ ตรงกับช่วงปี 1965-1966 ดาดังเห็นพ่อของตัวเองถูกลากออกจากบ้าน ท่ามกลางสถานการณ์ความขัดแย้งและรุนแรงทางการเมือง มีการสังหารหมู่สมาชิกและผู้สนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซีย (PKI, Partai Komunis Indonesia) เป็นช่วงที่มีคนตายหลายล้านคน ดาดังสงสัยมาตลอดว่าพ่อของเขาหายไปไหน เมื่อเขาโตขึ้น เขาก็ได้รู้ว่าไม่ใช่แค่พ่อของเขาที่หายไป แต่เป็นพ่อแม่พี่น้องของคนจำนวนมากที่หายไปโดยปราศจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกเกี่ยวกับ

การหายไปของคนที่เหล่านี้ ดาตังจึงตัดสินใจสืบค้นโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบ นักมานุษยวิทยาเพื่อจะารู้ถึงวิธีการที่ทำให้คนกลุ่มนี้หายไป และดาตังก็ได้สร้างงานศิลปะ ที่ชื่อว่า *Missing* เพื่อเป็นประจักษ์พยานว่าแม้จะไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แต่งานที่ เขาสร้างขึ้นมานี้ได้กลายเป็นจดหมายเหตุประเภทหนึ่งที่เขาสร้างขึ้นมามีด้วยตัวของเขาเอง ในฐานะผู้สูญเสีย

ในขณะที่เราพูดถึงความไม่แน่นอนผ่านประเด็นทางสุนทรียศาสตร์ อาจารย์ศรยุทธ เห็นว่ามี 3 ประเด็นที่ต้องกล่าวถึง ประเด็นแรกคือ อย่านำความจริง ความดี ความงาม ทำงานอยู่เหนือระบบสุนทรียศาสตร์ เขาอธิบายว่าเราควรตั้งคำถามอยู่เสมอว่า สุนทรียศาสตร์จัดการชีวิตของเราอย่างไรบ้าง ประเด็นต่อมาคือ อย่านำสุนทรียศาสตร์ใด เหนือกว่าสุนทรียศาสตร์อื่น อันเป็นการจัดลำดับสูงต่ำหรือเป็นที่มาของความเหลื่อมล้ำ ทางสังคม และประเด็นสุดท้าย อาจารย์ศรยุทธต้องการให้เราคิดถึงงานของดาตัง ซึ่งเป็น ศิลปินที่สร้างระบบสุนทรียศาสตร์ของตัวเองขึ้นมาเพื่อให้ระบบสุนทรียศาสตร์นั้นเปลี่ยนแปลง เสียง แทนเรา และเพื่อให้สุนทรียศาสตร์ของคนอื่นมาเปลี่ยนแปลงเสียงแทนเรา หากเรายินยอม เราก็จะถูกบงการหรือครอบครองชีวิตอยู่ตลอดเวลา

ผศ. พุทธิพล มงคลวรธรรม ผู้ดำเนินรายการกล่าวสรุปการนำเสนอของอาจารย์ ศรยุทธว่าไม่น่าจะเป็นเพียงการสะท้อนความคิด แต่เป็นการขยายความคิดเกี่ยวกับความ ไม่แน่นอนในเชิงสุนทรียศาสตร์ ซึ่งเป็นเรื่องการเมือง การท้าทายและการต่อรองกัน ทางความคิดและอุดมการณ์

2) เศรษฐศาสตร์การบริโภคเชิงสัญญะ จินตนาการความเพ้อฝัน การท่องเที่ยว เชิงชาติพันธุ์ ชาตินิยม+ทุนนิยม บนสังเวียนของการแข่งขันการแสวงหาอัตลักษณ์ ของนักท่องเที่ยว

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต ไกรวิจิตร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

ผศ.ดร.บัณฑิต ไกรวิจิตร บอกเล่าถึงประสบการณ์การทำงานวิจัยตั้งแต่ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับผู้ลี้ภัยชาวคาเร็นนีในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ต่อมาในระดับปริญญาเอกได้ศึกษาเกี่ยวกับการเผชิญกับภาพตัวแทนของกะเหรี่ยงไผ่ล้อม ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร เป็นการศึกษาชาติพันธุ์ข้ามสายพันธุ์ (trans-species ethnography) เพื่อให้เห็นถึงการสื่อความหมายระหว่างคนกับสัตว์ซึ่งทำให้เกิด

การสร้างวัฒนธรรมที่เราสามารถเห็นได้จากชีวิตประจำวันของเขา ต่อมาตนได้รับทุนวิจัยจาก ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ศึกษาเรื่อง “โอรังอัสลี” หรือกลุ่มคนที่เราเรียกกันว่า “เงาะป่าซาไก” ในตอนนั้นอาจารย์บัณฑิตได้ค้นพบประเด็นด้านสุนทรียศาสตร์ในการศึกษา ของเขาที่มีจุดเชื่อมต่อกันตั้งแต่ปรัชญาโท ปรัชญาเอก จนถึงหลังปรัชญาเอก ในทาง มานุษยวิทยาเรียกการศึกษาเช่นนี้ว่า Writing Culture มีวิธีวิทยาที่เรียกว่า reflexivity หรือ การสะท้อนย้อนคิด ในภาษาคอมพิวเตอร์คือการ synchronize ระหว่างตัวเรากับ object วิธีคิดนี้เป็นจุดเริ่มต้นในการทำงานภาคสนามของผศ.บัณฑิตตลอดมา เป็นการพยายามเข้าไปหาความจริงในลักษณะ contemporary ไม่ใช่ร่วมสมัยแค่ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง แต่เป็น ความคิดที่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ในขณะที่เรากำลังอยู่ในภาคสนาม ในขณะที่เรากำลัง สัมภาษณ์ และหลังจากนั้นในขณะที่เรากำลังอ่าน เรากำลังเขียน และกำลังแก้ไขงาน กระบวนการนี้เกิดขึ้นซ้ำไปซ้ำมา เป็นกระบวนการที่ทำให้เป็นปัจจุบันอยู่ตลอดเวลา ซึ่งบัณฑิตเห็นว่าเป็นประโยชน์อย่างมากสำหรับการทำงานภาคสนามของเขา

สำหรับการศึกษาจักรวาลวิทยา (cosmology) ของ “โอรังอัสลี” อาจารย์บัณฑิต อธิบายว่าตนเองได้พบเจอหลายประเด็นที่สำคัญ โดยเฉพาะประเด็นชาติพันธุ์ ซึ่งพวกเขา ไม่ต้องการถูกนิยามว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อะไร ขณะทำงานภาคสนาม กลุ่มคนที่เราเรียกกันว่า “เงาะป่าซาไก” บอกกับตนว่าพวกเขาไม่ได้งอกบนต้นไม้ เขาเกิดจากแม่ของเขา คนที่ เกิดจากแม่คือมนุษย์ ไม่ใช่เงาะซึ่งเป็นผลไม้ที่เกิดจากต้นไม้ การเรียกพวกเขาว่าเงาะป่าจึง ไม่ถูกต้อง เช่นเดียวกับคำว่า “ซาไก” หรือ “ซาแก” ซึ่งเป็นภาษามลายูดั้งเดิม หมายถึงคน ป่าที่คล่องแคล่วว่องไวหรือผู้เชี่ยวชาญป่า แต่หลังจากที่มีการนำคนกลุ่มนี้ซึ่งเป็นคนผิวดำผม หยิกมาเป็นทาสในระบบการค้าของเศรษฐกิจโบราณของมาเลเซีย คำว่าซาไกหรือซาแก ก็เปลี่ยนความหมายกลายเป็นคำที่ใช้เรียก “ทาส” เช่นเดียวกับคำว่า “เนโกร” ที่เดิมแปลว่า “สีดำ” แต่ต่อมาก็เปลี่ยนเป็นคำที่ใช้เรียกทาส อย่างไรก็ตาม อาจารย์บัณฑิตเล่าว่า ในประเทศมาเลเซียได้ยกเลิกการใช้คำว่าซาไกหรือซาแกแล้ว ต่างจากประเทศไทยที่ยังไม่เลิก ใช้และยังอยู่ในวรรณกรรมที่เป็นบทเรียนส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน หรือในกรณีของ รูปปั้นใหญ่หน้าป้อมน้ำมันกลางเมืองยะลาที่เป็นเหมือนภาพตัวแทนชาวมานีซึ่งเป็นกลุ่ม ชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งในจังหวัดยะลา พื้นที่ที่กำลังถูกพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีนักท่องเที่ยว จำนวนมาก อาจารย์บัณฑิตมองว่ารูปปั้นดังกล่าวเป็นภาพแทนที่ถูกผลิตซ้ำ ซึ่งบีบให้ เราคิดย้อนกลับไปเมื่อเราเห็นตัวจริงของชาวมานีที่มักเดินไปเดินมาอยู่ตามท้องถนน

ในอำเภอธารโธ จังหวัดยะลา เราจะเกิดคำถามว่าเขาเป็นใคร เขามาจากไหน ทำไมเขามีหน้าตาผิวพรรณไม่เหมือนเรา และภายใต้สุนทรียศาสตร์ที่ควบคุมเราไว้เรียบร้อยแล้วผ่านวรรณกรรมเรื่องสังข์ทอง หรือซีรีย์เรื่องสังข์ทองที่เคยโด่งดัง เมื่อความเข้าใจผิดถูกเอามาสร้างเป็นวรรณกรรมซึ่งอยู่ในระบบการศึกษา โดยปราศจากการตีความหรือรื้อสร้างวิธีคิดใหม่ (deconstruction) ทำให้รูปปั้นดังกล่าวทำงานกับจิตสำนึกของเราในระดับที่ลึกซึ้งมาก จนเกิดเป็นความรู้สึกดูหมิ่นดูแคลนได้

นอกจากนี้ อาจารย์บัณฑิตยังได้ยกตัวอย่างหนังสือเล่มหนึ่งชื่อว่า *เงาะป่า-ซาไก นิเขาเมืองไทย คนป่าที่กำลังสูญสลาย* หนังสือเล่มหนึ่งในหนังสือจำนวนมากที่เขียนเกี่ยวกับกลุ่มคนซาไกโดยไม่ได้สนใจตัวจริงเสียงจริงของคนกลุ่มนี้ และไม่รู้ลึกถึงความผิดปกติในการเลือกใช้คำว่า “เงาะป่าซาไก” แม้จะเป็นหนังสือประเภทงานวิชาการก็ตาม หนังสือเล่มนี้ยังอ้างอิงกลุ่มซาไกกับ “นิเขา” ซึ่งเป็นนักแสดงในภาพยนตร์ตลกของฮอลลีวูดเรื่อง *เทวดาท่าจะบ๊องส์* หรือการใช้คำโปรยว่า “คนป่าที่กำลังสูญสลาย” รวมถึงการแสดงรูปชวามานิตัดดอกไม้แดงบนหน้าปกหนังสือ ก็ถือเป็นความเข้าใจผิดในการสื่อสารเช่นกัน ทั้งนี้ อาจารย์บัณฑิตเล่าว่าตนเคยถามชวามานีว่าชอบตัดดอกไม้แดงมั๊ย พวกเขาบอกว่าไม่ชอบ พ่อแม่ของพวกเขาก็ไม่ชอบตัดดอกไม้แดง พวกเขาไม่มีผ้าแดงมาถักแล้วก็วิ่งเดินไปมาเป็นบ้าใบ้เหมือนในซีรีย์เรื่องสังข์ทอง พวกเขาเล่าให้ฟังอีกว่าเคยลงไปดูซีรีย์เรื่องนี้ที่หมู่บ้านใกล้ๆ เขาสะท้อนความรู้สึกในทำนองกระอักกระอ่วนใจกับตัวละครต่างๆ ในซีรีย์ เขาไม่ได้มีความสุขกับความบ้าๆ บอๆ ของตัวละคร

หากมองถึงการทำงานของสื่อสุนทรีย์ดังกล่าว อาจารย์บัณฑิตอธิบายว่าปัญหาใหญ่ของสื่อเหล่านี้คือการเข้ามากำหนดการรับรู้ของเรา ขณะที่ต้องเข้าไปเจอชวามานี ขณะที่ต้องเข้าไปสัมพันธ์กับพวกเขา ตนพบว่ามีหลายประเด็นที่ตนยังไม่เข้าใจและยังมีอคติหรือตั้งคำถามต่อชวามานีหลายเรื่อง เช่น ทำไมพวกเขาต้องออกมาเดินอยู่ข้างถนนทั้งที่เขาอยู่ในป่าได้ ซึ่งจากการ reflexivity ทำให้ตนรู้ว่าความเข้าใจผิดนี้มาจากคำอธิบายของคนจำนวนมากที่มักพูดกันว่าวัฒนธรรมประเพณีของชวามานีเปลี่ยนไปแล้ว เพราะเขาอยากเป็นคนในเมือง ขณะที่ในความจริงชวามานีส่วนใหญ่ยังปฏิเสธที่จะรับบัตรประชาชน เขายังต้องการรักษาความเป็นคนป่า เขากล่าวว่าเมื่อเขากลายเป็นคนเมืองแล้วป่าที่เขาอยู่จะหายไปเหมือนในเมือง แต่เมื่อเขาต้องเผชิญกับปัญหาอาหารในป่าลดลง ทำให้พวกเขาต้องลงมารับจ้างเพื่อเอาเงินไปซื้อข้าวกิน อาจารย์บัณฑิตอธิบายถึงการที่ตนได้ศึกษาจักรวาลวิทยาของชวามานี ทำให้ตน

เข้าใจชาวมาเนียนอย่างลึกซึ้งขึ้นในแง่ความเชื่อของชาวมาเนียนที่เชื่อว่าเมื่อตายไปแล้ว ทั้งพวกเขาและรวมถึงพวกเราจะไปอยู่ในอีกโลกหนึ่งซึ่งเป็นโลกใบเดียวกับกับโลกใบนี้ เพียงแต่อยู่คนละมิติเท่านั้น การทำลายป่าของโลกนี้จะทำให้ป่าในอีกโลกหนึ่งถูกทำลายไปด้วย คดีของชาวมาเนียนดังกล่าวทำให้ตนเข้าใจว่าทำไมพวกเขาเลือกที่จะอยู่ป่าและรักษาป่ามากกว่าการย้ายลงมาอยู่ในเมือง

ทั้งนี้ อาจารย์บัณฑิตกล่าวว่าการศึกษาโดยใช้วิธีการเช่นนี้ไม่เคยปรากฏอยู่ในงานวิชาการที่ศึกษาชาวมาเนียนก่อนหน้านี้ ความจริงของชนกลุ่มหนึ่งไม่ว่าจะเป็นชาติพันธุ์ไหนก็ตามจะไม่สามารถปรากฏออกมาได้โดยการจัดตำแหน่งแห่งที่ให้พวกเขาเป็น object แห่งสุนทรีย์ แล้วให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเสพย์ความแปลกหรือความสนุกขบขันภายใต้ประสบการณ์ของนักท่องเที่ยวที่เคยถูกกำหนดการรับรู้ผ่านวรรณกรรมหรือซีรีส์เกี่ยวกับชาวมาเนียนมาก่อน ด้วยเหตุนี้ ตนจึงเห็นว่าเป็นเรื่องจำเป็นที่ควรทำคือรณรงค์ให้ชาวมาเนียนมีส่วนในการกำหนดการรับรู้ของเราได้เพื่อที่เขาจะไม่ต้องตกเป็น object ที่เขาไม่ยอมอยากเป็น และเพื่อรักษาชุมชนของเขาให้คงอยู่ต่อไป

3) เรื่องเล่าของชุมชนกับความไม่แน่นอน (The Storytelling & Uncertainty)

โดย ดร.ศยามล เจริญรัตน์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดร.ศยามล เจริญรัตน์ เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงบทบาทของนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่มีหน้าที่ในการเรียนรู้เพื่อเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม รวมถึงการเสนอทางออกให้กับสังคม ทำให้สังคมเห็นว่าสิ่งที่เราอธิบายจะนำไปสู่อะไร จากนั้นอาจารย์ศยามลได้ชักชวนผู้ฟังเดินทางไปยังภาคสนามของเธอ ซึ่งเป็นชุมชนยอดดอยที่ตั้งมาไม่เกิน 20 ปี ติดกับชายแดน เป็นพื้นที่ยาเสพติด และห่างไกลความเจริญ มีทหารและตำรวจตั้งด่านเป็นระยะๆ อาจารย์ศยามลได้ตีโจทย์เกี่ยวกับความไม่แน่นอนผ่านเรื่องเล่าของชุมชนแห่งนี้ซึ่งประกอบด้วยผู้คนหลายกลุ่มที่ถูกกวาดต้อนลงมาด้วยปัญหาความไม่มั่นคงของพื้นที่ มีทั้งเด็ก ผู้หญิง คนชรา คนป่วย ผู้พิการ มากกว่าครึ่งหนึ่งของคนจำนวนนี้ไม่มีบัตรประชาชน สิ่งที่เกิดขึ้นกับเด็กที่ไม่มีบัตรประชาชน แม้จะสามารถเข้าเรียนได้ถึงชั้นประถม 6 ตามสิทธิเด็ก แต่การที่พวกเขาจะจบหรือไม่จบ ป.6 นั้นเป็นไปตามศกยภาพของเขาภายใต้เงื่อนไขจำกัดมากมาย อาจารย์ศยามลพบว่าปลายทางชีวิตของเด็กผู้หญิงส่วนใหญ่มักจะลงเอยที่ร้านคาราโอเกะและการขายบริการทางเพศ ขณะที่เด็กผู้ชายส่วนใหญ่มักมีอนาคตพัวพันกับการขนและค้ายาเสพติด

อาจารย์ศยามลได้ยกตัวอย่างเรื่องเล่าจากชุมชนแห่งนี้ซึ่งมีมากมายหลายกรณี กรณีแรกเป็นเรื่องราวของครอบครัวหนึ่งซึ่งผู้เป็นพ่อมีภาวะพิการแต่กำเนิด ขณะที่ผู้เป็นแม่ไม่สามารถทำอะไรได้นอกจากการดูแลลูก คำถามที่เกิดขึ้นกับกรณีนี้คือหากพ่อกับแม่เสียชีวิต ลูกของพวกเขาที่ยังช่วยเหลือตัวเองไม่ได้และไม่มีบัตรประชาชนจะมีชีวิตอยู่ต่อไปอย่างไร กรณีต่อมาอาจารย์ศยามลได้เล่าถึงเรื่องราวของเด็กผู้หญิงอายุไม่ถึง 20 ปี เมื่อเรียนจบ ป.6 เธอไม่สามารถหางานทำได้เพราะไม่มีบัตรประชาชน งานที่เธอเลือกคือการค้าบริการทางเพศในเมือง ผ่านไป 3 ปี เด็กผู้หญิงคนนี้ต้องกลับบ้านเพราะป่วยด้วยโรคติดเชื้อในกระแสเลือด โดยมีสาเหตุจากการมีเพศสัมพันธ์กับผู้ชายมากหน้าหลายตาเกือบทุกวัน จนทำให้เกิดการอักเสบและติดเชื้อในที่สุด ทุกวันนี้เธอต้องพอกไตเองที่บ้านซึ่งมีความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเพิ่มขึ้นและมีค่าใช้จ่ายมากขึ้นเรื่อยๆ เรื่องเล่าที่สามมาจากครอบครัวของแม่ผู้มีอายุไม่ถึง 20 ปีเช่นกัน เธอมีลูก 2 คน คนโตเป็นผู้หญิง คนเล็กเป็นผู้ชาย ขณะที่เธอตังครรภ์ลูกชายคนนี้ เธอได้รับการรักษาอาการติดยาเสพติดด้วยการใช้ยาเมทาโดน (เมทาโดน จัดเป็นยาเสพติดประเภท 2 และ 3 ทางกรมแพทย์ใช้ทดแทนและควบคุมอาการอยากยาในกลุ่มผู้ป่วยฝิ่น เฮโรอีน และอนุพันธ์ของสารเสพติดกลุ่มเดียวกัน) ทำให้ลูกชายที่อยู่ในครรภ์ติดยาเมทาโดนไปด้วยจนถึงตอนนี้ลูกชายที่อายุ 2-3 ขวบแล้ว ก็ยังไม่สามารถรักษาอาการติดยาได้ เรื่องเล่าที่สี่เป็นเรื่องราวของยายคนหนึ่งซึ่งตาบอดทั้งสองข้างและต้องอยู่บ้านคนเดียวเพื่อรอลูกชายกลับมาหาอาหารให้กิน อาจารย์ศยามลเล่าว่ายายไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากการรอลูกชาย เนื่องจากยายไม่มีบัตรประชาชนและเข้าไม่ถึงสวัสดิการของรัฐ

จากเรื่องเล่าหลากหลายกรณีดังกล่าว อาจารย์ศยามลได้อธิบายถึงความเชื่อมโยงระหว่างเรื่องเล่าของชุมชนกับ “ความไม่แน่นอน” ภายใต้คำถามที่ว่าคนกลุ่มนี้มีความแตกต่างจากเราอย่างไร พวกเขาพยายามไม่พอหรือเปล่าพวกเขาถึงได้จนและลำบากอยู่อย่างนี้ คำตอบคือไม่ใช่เขาพยายามไม่พอ แต่เขาแตกต่างจากเราตรงที่เขามีต้นทุนน้อยกว่าในการจัดการภาวะต่างๆ ในชีวิต ทั้งนี้ อาจารย์ศยามลได้อธิบายเพิ่มเติมถึงการเกิด “ความไม่แน่นอนของความเหลื่อมล้ำ” ซึ่งปกติแล้วจะมีการอธิบายถึงความเหลื่อมล้ำภายใต้ 2 เงื่อนไขนี้ คือ 1) ความแตกต่าง เป็นความไม่เหมือนกันภายใต้การจัดกลุ่ม และ 2) ความเหลื่อมล้ำ ให้นัยยะมากกว่าการจัดประเภทหรือจัดลำดับ แต่มันมีนัยยะถึงสิ่งที่เรียกว่า “การล่องละเมิดทางศีลธรรม” เยอรัน เทอร์บอร์น (Göran Therborn) นักสังคมวิทยา

ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาความเหลื่อมล้ำ เคยเสนอไว้ว่าความเหลื่อมล้ำมันดำรงอยู่และขยายตัวมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะกลไก 4 อย่าง คือ 1) *ระยะทาง* (distanciation) ที่ห่างมากขึ้นเรื่อยๆ เห็นได้จากรายได้ของผู้บริหารกับพนักงานบริษัทที่ยิ่งมีมาก ความเหลื่อมล้ำก็ยิ่งสูงขึ้น 2) *การกีดกัน* (exclusion) เช่น การกีดกันคนกลุ่มหนึ่งออกจากกลุ่มหนึ่ง การกีดกันไม่ให้เข้าถึงทรัพยากร การกีดกันไม่ให้เข้าถึงสวัสดิการ เป็นต้น 3) *การเอารัดเอาเปรียบ* (exploitation) เช่น การขูดรีดเอารัดเอาเปรียบแรงงานระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง และ 4) *การลำดับชั้น* (Hierarchy) หรือการทำให้เกิดความสูงต่ำทางสังคม (Therborn, 2013)¹

นอกจากนี้ อาจารย์ศยามลยังได้กล่าวเพิ่มเติมถึงคำอธิบายของเยอร์ัน เรอร์บอร์น ซึ่งได้จัดแบ่งประเภทของความเหลื่อมล้ำออกเป็น 3 รูปแบบ คือ 1) *vital inequality* เป็นความเหลื่อมล้ำที่รุนแรงถึงระดับการสูญเสียชีวิต ถือเป็นความเหลื่อมล้ำที่อันตรายที่สุด เช่นเดียวกับกรณีของเด็กผู้หญิงที่ติดเชื้อในกระแสเลือดและแม่ที่มีลูกติดยาเมทาโดนตั้งแต่ออยู่ในครรภ์ สิ่งที่สองครอบครัวนี้เชื่อมั่นทำให้อายุขัยของเขาน้อยลงเมื่อเทียบกับคนอื่นๆ 2) *existential inequality* เป็นความเหลื่อมล้ำที่เกิดจากวิถีวัฒนธรรม เช่นแนวคิดปีศาจปีศาจที่ทำให้ผู้หญิงและผู้ชายไม่เท่ากัน ทำให้ผู้หญิงถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพ และ 3) *resource inequality* เป็นความเหลื่อมล้ำจากการเข้าถึงทรัพยากรที่ไม่เท่ากัน อาจารย์ศยามลกล่าวว่าแม้จะมีคำอธิบายจากนักเศรษฐศาสตร์ว่าความเหลื่อมล้ำเล็กน้อยมีประโยชน์เพราะทำให้กลไกการตลาดเกิดการแข่งขันแบบสมบูรณ์ แต่สำหรับตนซึ่งได้ศึกษาด้านนี้มาโดยตลอด ยังไม่เคยเจอความเหลื่อมล้ำเล็กน้อยหรือความเหลื่อมล้ำแบบพอดี แต่มักเจอกับความเหลื่อมล้ำในระดับมากหรือห่างไกลจนมองไม่เห็น อย่างไรก็ตาม อาจารย์ศยามลได้ยกข้อเสนอของ โวล์ฟกัง แมร์เคล และไฮโก กีเบลอร์ (Wolfgang Merkel and Heiko Giebler) ที่ได้เสนอวิธีการจัดการความเหลื่อมล้ำที่มากเกินไป ซึ่งมี 2 แบบ (Merkel & Giebler, 2009)² แบบที่ 1 มาจากแนวคิดของจอห์น รอว์ลส์ (John Rawls) คือ การกระจายทรัพยากรพื้นฐาน (equal distribution of primary good) (Rawls, 1971)³

¹ Therborn, G. (2013). *The killing fields of inequality*. Polity.

² Merkel, W. & Giebler, H. (2009). *Good and bad quality: The multiple worlds of democracy within the OECD*. Social Science Research Center Berlin (WZB), Humboldt University at Berlin.

³ Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.

และแบบที่ 2 เป็นแนวคิดของอมาตยา เซน (Amartya Sen) คือการทำให้มีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์มากขึ้นและเท่าเทียมกัน (equal opportunity of capability development) (Sen, 1979)⁴

กลับมายังคำถามที่ว่า “ความไม่แน่นอนของความเหลื่อมล้ำคืออะไร” อาจารย์ศยามลอธิบายว่าชีวิตมนุษย์สามารถเจอกับความเสี่ยงได้ตลอดเวลา เพราะความเสี่ยงคือความไม่แน่นอนประเภทหนึ่ง ฉะนั้นสิ่งที่เราต้องดูแลหรือให้ความสำคัญคือศักยภาพในการรับมือกับความเสี่ยงหรือความไม่แน่นอน ซึ่งแต่ละคนมีไม่เท่ากัน ความเหลื่อมล้ำจึงสำคัญ สำหรับกรณีชุมชนบนยอดดอย อาจารย์ศยามลกล่าวว่าเป็นผลเมืองของพวกเขาเกิดโดยสัญชาติ แต่เขาอยู่เมืองไทย กินของไทย ใช้ของไทย และมีการจ่ายภาษีทางอ้อม เช่นนี้เราสามารถเรียกพวกเขาได้ว่า “พลเมืองทางเศรษฐกิจ” แต่เมื่อรัฐชาติไม่ยอมรับคำถามคือเราจะมองและหาทางออกให้กับเรื่องนี้อย่างไร การชั่งน้ำหนักระหว่างกำไรสูงสุดกับชีวิตผู้คน เราควรชั่งให้เท่ากันหรือควรให้แต้มต่อกับข้างหนึ่งข้างใดให้มากขึ้นหรือไม่ เช่นเดียวกับโครงการพัฒนามากมายที่ทำให้มีผู้ซึ่งถูกบังคับให้ย้ายออกหรือสูญเสียทรัพยากรโดยไม่เต็มใจ (force migrant) อาจารย์ศยามลได้ตั้งคำถามต่อการพัฒนาที่ถูกลมองว่าเป็นเรื่องบวก จะสามารถเข้าหาคนอื่นๆ ได้อย่างเท่าเทียมและเป็นธรรมได้อย่างไร

4) สุนทรียศาสตร์ ความงาม ความเท่าเทียมในความไม่แน่นอน

โดย รองศาสตราจารย์ ดร.มนตรา พงษ์นิล คณะรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา

สำหรับประเด็นสุนทรียศาสตร์ ความงาม ความเท่าเทียมในความไม่แน่นอน อาจารย์มนตราเริ่มจากการตั้งคำถามว่า “ความไม่แน่นอนเป็นความงามได้อย่างไร” และ “ความไม่เท่าเทียมเป็นความงามได้อย่างไรบ้าง” ในศตวรรษที่ 21 ที่กำลังเข้าสู่การเป็นสังคมที่ลึกลับและเป็นสังคมแห่งความเสี่ยงมากขึ้น เราได้เห็นถึงสงคราม การก่อการร้าย การเกิดโรคอุบัติใหม่ การหลั่งไหลพรั่งพรั่งของวัฒนธรรมเทคโนโลยีสารสนเทศที่มีความปะปนหลากหลายและฉับพลันทันที ตลอดจนความไม่แน่นอนทางนโยบายการเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศโลกที่สาม รัฐประหารแล้ววนกลับมาเลือกตั้งและอาจวนกลับไป

⁴ Sen, A. (1979). Equality of what? In *The Tanner Lecture of Human Values*. Stanford University.

รัฐประหารอีกรอบ สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้เกิดความผันผวนแปรปรวนในวิถีชีวิตผู้คนทุกกลุ่ม แต่กลุ่มคนที่ช่วยซ้ำช่วยซ้อนมากที่สุดในสังคมแห่งความเสี่ยงและความผันผวน อาจารย์มนตรีเห็นว่า เป็นชนชั้นกลางหรือชนชั้นรากหญ้าที่มีชีวิตแขวนอยู่บนความไม่แน่นอน เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว

สำหรับกรณีที่อาจารย์ทั้งสามท่านได้นำเสนอไปก่อนหน้านี้ อาจารย์มนตรีเห็นว่า เป็นตัวอย่างของชีวิตที่ผันผวนและไม่เท่าเทียม การนำเสนอเรื่องราวของกลุ่มคนเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนที่ออกมาเรียกร้องบนท้องถนน กลุ่มคนที่ทำงานศิลปะเพื่อแสดงความเห็นต่าง หรือในกรณีของชาวมานีที่อาจารย์บัณฑิตได้นำเสนอ หรือภาพกลุ่มชาวเขาที่อาจารย์ศยามลได้นำเสนอ อาจารย์มนตรีมองว่าสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็น “ความงามของความไม่แน่นอน” ที่ถูกส่งผ่านตัวแทนของเสียงหรือตัวแทนของภาพของคนที่ถูกกระทำร้าย และ เป็นความร่วมมือร่วมใจของคนที่ไม่เห็นอกเห็นใจกลุ่มผู้ถูกกระทำหรือกลุ่มคนที่ถูกทำให้เกิดความไม่แน่นอน

อาจารย์มนตรียังได้กล่าวถึงงานศึกษาในระดับปริญญาเอกของตนที่ศึกษาประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของประชาสังคมในจังหวัดพะเยา ตนเห็นว่าเป็นปฏิบัติการการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านที่พยายามต่อสู้กับความไม่แน่นอนเชิงนโยบาย เพื่อทำให้เกิดความแน่นอนในนโยบายรัฐ นโยบายของจังหวัด หรือนโยบายของรัฐบาล โดยปฏิบัติการดังกล่าวกระทำผ่านพิธีบรวงสรวงบูชาวันเกิดประจำจังหวัดซึ่งมีรูปลักษณ์และรายละเอียดปลีกย่อยบางอย่างที่เปลี่ยนไปเพื่อการแสดงอัตลักษณ์และเสนอแนวทางในการพัฒนา รวมถึงความพยายามหารายได้เลี้ยงปากเลี้ยงท้องของตนเอง หรือในกรณีของการแสดงศิลปะในเมืองพะเยา เช่นงานศิลปะของอาจารย์ปวินท์ ระมิงค์วงศ์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา เป็นงานศิลปะที่เอาตลาดสดเป็นแกลลอรี่ จัดแสดงเครื่องมือเครื่องมือหากินของชาวบ้านชาวประมง เพื่อสะท้อนเสียงเรียกร้องของคนเล็กคนน้อยท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง แม้ว่างานศิลปะชุดนี้จะไม่ค่อยได้รับความสนใจมากนัก แต่อาจารย์ปวินท์ซึ่งเป็นผู้สร้างสรรค์งานศิลปะก็ยังไม่ย่อท้อและยังพยายามจัดแสดงงานศิลปะต่อไป

ทั้งนี้ อาจารย์มนตรีกล่าวว่าท่ามกลางการถูกครอบงำ พวกเรากำลังส่งเสียงเรียกร้องผ่านชีวิต ผ่านเนื้อตัวร่างกาย ผ่านหัวใจจิตหัวใจของคนตัวเล็กตัวน้อย ซึ่งตนเห็นว่า

เป็นความงามของความไม่แน่นอน เป็นความงามของการเรียกร้อย และเราจะสามารถทำให้ความงามเหล่านี้เป็นการเรียกร้อยที่ประสบความสำเร็จได้ในสักวันหนึ่ง

ผศ.พุทธพล มงคลวรวรรณ ผู้ดำเนินรายการกล่าวขอบคุณผู้ร่วมเสวนาทุกท่านสำหรับการนำเสนอเรื่องราวที่สะท้อนให้เห็นปัญหาของความไม่เท่าเทียมภายใต้สภาวะเงื่อนไขแห่งความไม่แน่นอน และในช่วงสุดท้ายของการเสวนา ผู้ดำเนินรายการได้เปิดโอกาสให้ผู้ฟังร่วมแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็นหรือสอบถามประเด็นที่ยังสงสัย

ช่วงถามตอบและแลกเปลี่ยนความเห็น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พรอัมรินทร์ พรหมเกิด คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น กล่าวว่าตนมีความสนใจในประเด็นที่อาจารย์ศรยุทธนำเสนอ 2 ประเด็น ประเด็นแรกคือความงามที่สะท้อนถึงอำนาจที่ซ่อนเร้น ซึ่งเป็นความงามที่ช่วยรักษาสถานะของความไม่เท่าเทียมทางสังคมไว้ ประเด็นที่สองคือความงามเชิงสุนทรียศาสตร์มันสะท้อนถึงเสรีภาพของเราที่ถูกจำกัดให้อยู่ภายใต้ขอบเขต ความดี ความงาม และศีลธรรม ดังเช่นที่อาจารย์ศรยุทธเสนอเกี่ยวกับการแสดงออกทางศิลปะที่ถูกปฏิเสธเพราะไม่สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางสังคม แสดงว่าตอนนี้เราถูกตีกรอบอย่างมาก เราไม่ได้อยู่ในสังคมที่เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง เพราะในสังคมที่เป็นประชาธิปไตยจริงๆ สิ่งที่ไม่ควรถูกละเมิดก็คือเสรีภาพทางความคิด ถ้าเราถูกตีกรอบทางความคิดเสียแล้ว มนุษย์ก็ไม่น่าจะมีเสรีภาพหรือคุณค่าเพียงพอ สิ่งที่ยอยากถามอาจารย์ศรยุทธคือปัญหาทางโครงสร้างที่เรารับรู้กัน ถือเป็นปัญหาที่แข็งแกร่งอย่างมาก เราจะค้นหาความจริงทางสุนทรียศาสตร์ได้อย่างไร

อาจารย์ศรยุทธตอบคำถามดังกล่าวว่าพื้นฐานแรกสุดในการต่อสู้เชิงสุนทรียศาสตร์คือเราต้องยืนยันกันให้ได้ว่าทุกคนมีความงามในสายตาของตัวเอง หรือพูดให้เข้าใจง่ายคือความงามอยู่ที่ดวงตาของคนมอง เราจะทำอย่างไรให้ความงามสนทนากับคนดูได้ อาจารย์ศรยุทธอธิบายว่าอันดับแรกเราต้องให้ความสัมพันธ์ของแต่ละชุดอยู่ในระนาบเดียวกัน คือต้องเปิดพื้นที่ให้เกิดการพูดคุยกันได้ก่อน อย่างเช่นช่างสักที่ทำงานกราฟฟิตี้ เขาเป็นคนไทใหญ่ที่เข้าถึงระบบการศึกษาจำกัด เขาเติบโตมาในบริษัทที่ไม่สามารถพูดในสิ่งที่เขาคิดได้ กระทั่งเขาค้นพบว่าการทำงานกราฟฟิตี้ ทำให้เขาเปล่งเสียงภายในออกมาได้ ประการต่อมา อาจารย์ศรยุทธอธิบายว่าเราทุกคนมีความคิดเกี่ยวกับสังคมในอุดมคติ เหตุผลหนึ่งที่ตนยกตัวอย่างภาพไตรภูมิพระร่วง เป็นเพราะด้านหนึ่งตนนับถือศาสนาพุทธ แต่อีกด้านหนึ่งก็ตั้งคำถามว่าเราจะสามารถจินตนาการถึงไตรภูมิพระร่วงแบบใหม่ได้หรือไม่

แทนที่จะเป็นแนวคิดที่เราอยากเห็นแบบแนวระนาบได้หรือไม่ เพื่อออกแบบความสัมพันธ์ทางสังคมชุดใหม่ นอกจากนี้อาจารย์ศรยุทธยังได้กล่าวถึงฉากพระแม่ธรณีบีบมวยผมขณะที่พระพุทธรูปเจ้ากำลังตรัสรู้ ในทัศนะของเพื่อนคนหนึ่งของคุณ อธิบายว่าฉากนี้เป็นฉากที่อำมหิตที่สุด เพราะมันทำให้เรานึกถึงแค่คนบางกลุ่ม เราจะรับรู้แค่เพียงเรื่องราวของเทพเทวดาและพระพุทธรูปเจ้า แต่เราไม่เคยรับรู้ว่ามีปศุสัตว์หรือผีห่าซาตานซึ่งเรามองว่าเป็น “คนอื่น” นั้นจะเป็นตายร้ายดีอย่างไร พวกเขาจะสามารถหลุดพ้นจากวัฏสงสารได้หรือไม่ ทั้งนี้เป็นเพราะเราถูกสุนทรียศาสตร์ชุดนี้ทำให้มองแค่เพียงด้านของความงามที่นำไปสู่ศีลธรรมและการตรัสรู้สำหรับคนบางกลุ่มเท่านั้น ฉะนั้นในการต่อสู้เชิงสุนทรียศาสตร์เราควรส่งผ่านคำถามเหล่านี้ต่อไป

ดร.นพ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมในการพูดถึงประเด็นความไม่เท่าเทียมในเรื่องของชีวิตและสุนทรียศาสตร์ อาจจะเป็นการดีหากเราแยกคำว่า “ความสวยความงาม” ออกจากคำว่า “สุนทรียศาสตร์” เพราะอาจจะทำให้เกิดความสับสนได้ สำหรับคำว่าสุนทรียศาสตร์ที่ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า aesthetic ในวงการแพทย์ก็มีสาขาวิชา anesthetic วิชาดมยาหรือวิสัญญีวิทยามีเป้าหมายเพื่อทำให้คนสูญเสียซึ่งความรู้สึก (lost of sensation) ในกรณีที่ต้องผ่าตัด วิสัญญีแพทย์จะทำหน้าที่รพยาสลบเพื่อให้ผู้ป่วยไม่รู้สึก ฉะนั้น ในการพูดถึงเรื่องสุนทรียศาสตร์ ดร.นพ.โกมาตร เสนอว่าเราควรให้ความสำคัญกับการพูดถึงความรู้สึกรู้สุมในความสุขความทุกข์ของสิ่งต่างๆ ที่กำลังดำเนินไป และในการพูดถึงเรื่องการเมืองของสุนทรียศาสตร์ มันจึงเป็นการเมืองเพื่อควบคุมให้มนุษย์รู้สึกกับบางเรื่อง หรือไม่ให้รู้สึกกับบางเรื่อง หรือให้เราารู้สึกว่าเราควรจะรู้สึกต่อเรื่องนั้นอย่างไร เมื่อเราฟังเรื่องราวของชาวมานิหรืออูร์จัสตี เราต้องถามตัวเองว่าเรารู้สึกอย่างไร มันไม่ใช่เรื่องที่เราจะไปโลกสวย (romanticize) ว่าพวกเขาจะมีความสุขดีเพราะพวกเขาได้อยู่กับธรรมชาติ เพราะในเรื่องราวของชาวมานิประกอบด้วยเรื่องทั้งหมดที่ทำให้เรารู้สึกดีและทำให้เรารู้สึกเจ็บปวด แต่เราจะรู้สึกอย่างไรกับมัน รู้สึกเพื่อให้เห็นความเป็นไปได้อันใหม่ที่เราจะช่วยกันสร้างขึ้น หรือแค่รู้สึกเศร้าแล้วก็ปล่อยผ่านไป หรือในกรณีที่อาจารย์เอาข้าวของของชาวบ้านไปแสดงที่ตลาดกลางเมืองแล้วไม่มีใครสนใจ เราก็อาจจะตั้งคำถามได้ว่าเรากำลังอยู่ในโลกแบบไหนกัน หรือเราจะต้องสร้างโลกแบบใหม่ขึ้นมาเพื่อให้เกิดการทำงานของความรู้สึก เช่นเดียวกับการทำงานศิลปะที่ศิลปินไม่ได้ต้องการสื่อสารความคิด แต่เขาต้องการสื่อสารความรู้สึก เพราะความรู้สึกเป็นสิ่งที่สื่อ

แบบตรงไปตรงมาไม่ได้ มันบอกไม่ได้ว่าคุณควรรู้สึกแบบนั้นหรือแบบนี้ แต่มันจะต้องทำให้
เขามีประสบการณ์บางอย่าง เพื่อการตอกย้ำว่าความไม่เป็นธรรมที่เราได้เห็นผ่านชีวิตของ
ผู้คน เช่นผู้หญิงที่ติดเชื้และต้องล้างไตอยู่บนตอย เราจะรู้สึกกับสิ่งนี้อย่างไร เราจะรู้สึกว่
มันเป็นทางเลือกของผู้หญิงคนนั้นเอง หรือรู้สึกว่เราคงทำอะไรไม่ได้ หรือรู้สึกว่ประเทศเรา
ช่างน่าสิ้นหวังจริงๆ จากทั้งหมดที่กล่าวมา ดร.นพ.โกมาตร ขอให้ผู้ร่วมฟังเสวนามองเรื่องว่
กำลังคุยกันนี้ผ่านเลนส์ของความรู้สึก การเมืองของความรู้สึก เพราะการเมืองของ
สุนทรียศาสตร์ก็คือการเมืองว่ควบคุมความรู้สึกของมนุษย์นั่นเอง

สังคม

ขอเชิญร่วมฟังการเสวนาโต๊ะกลมหัวข้อ

“Uncertainty in Gender, Insecurity and Labor”

วันที่ 16 มิถุนายน 2566 เวลา 13.00 – 14.30 น.
ณ ห้องปราบไตรจักร 2-311 (ห้องดำเนินกิจกรรม) และ
ปราบ 2-309 (ห้องถ่ายทอดกิจกรรม)

โดย **วัชรวุฒิ ช่อสัตย์**

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

นฤมล กล้าทุกวัน

สำนักวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

รักษนก ชำนาญมาก

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

เฉลิมพล แจ่มจันทร์

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ดำเนินรายการโดย

คุณอรนุช นาวเกตุ

หลักสูตรพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

สัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
ครั้งที่ 22 ประจำปี พ.ศ. 2566

วันที่ 15-16 มิถุนายน พ.ศ. 2566

สรุปเสวนาโต๊ะกลม

Uncertainty in Gender, Insecurity and Labor

ความไม่แน่นอนในด้านเพศสภาพ: ความไม่มั่นคงและแรงงาน

วันที่ 16 มิถุนายน 2566 เวลา 13.00-14.30 น.

ธนพร ศรีสุขใส-สรุปและเรียบเรียง

คุณอรนุช เนาวเกตุ นิสิตปริญญาเอก สาขาพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ผู้ดำเนินรายการกล่าวแนะนำหัวข้อเสวนาโต๊ะกลมครั้งที่ 2 คือ Uncertainty in Gender, Insecurity and Labor หรือความไม่แน่นอนในด้านเพศสภาพ ในประเด็นความไม่มั่นคงและแรงงาน โดยผู้ร่วมเสวนาที่มีความเชี่ยวชาญ 4 ท่าน ท่านแรก อาจารย์ ดร.วัชรวุฒิ ชี้อสัตย์ คณะมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสารคาม มีผลงานเป็นวิทยานิพนธ์เรื่อง “การประกอบสร้างความซับซ้อน ความทับซ้อน และการเลื่อนไหลของอาณาบริเวณการศึกษาชุมชนชนบทไทยและเยอรมนี” ซึ่งได้รับรางวัลผลงานวิทยานิพนธ์ดีเด่นด้านการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ ในการประชุมวิชาการระดับชาติเรื่อง ยุติการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ ในปี 2565 ท่านที่ 2 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ณฤมล กล้าทุกวัน สำนักกีฬารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องการย้ายถิ่นและการปรับตัวของแรงงานหญิง ท่านที่ 3 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รักชนก ขำนาญมาก สาขาสังคมวิทยาและการพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น และท่านที่ 4 รองศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมพล แจ่มจันทร์ สถาบันประชากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

1. ความ(ไม่)แน่นอน: เพศสภาพและเพศวิถี

โดย อ.ดร.วัชรวุฒิ ชี้อสัตย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สำหรับประเด็นความไม่แน่นอนด้านเพศสภาพและเพศวิถี อาจารย์วัชรวุฒิเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงเดือนแห่งการเฉลิมฉลองของคนที่มีความหลากหลายทางเพศและชุมชนที่มีความหลากหลายทางเพศ ที่เพิ่งมีการจัดงาน Bangkok Pride 2023 เมื่อวันที่ 4 มิถุนายนที่ผ่านมา หากพูดถึงปัญหาที่เกิดจากความไม่แน่นอน อาจารย์วัชรวุฒิกล่าวว่าในแผนการ

พัฒนาอย่างยั่งยืนของสหประชาชาติ (SDGs: Sustainable Development Goals) ได้มีการกำหนดเป็นหลักการที่เป็นสากลซึ่งระบุไว้ว่า “สังคมโลกจะต้องบรรลุความเท่าเทียมระหว่างเพศและต้องเสริมกำลังอำนาจให้กับสตรีและเด็กหญิง แต่ตนเองก็ยิ่งรู้สึกว่ายังไม่มีอะไรที่แน่นอนเลย แม้เราจะมีหลักการที่เป็นสากลก็ตาม พอเราย้อนกลับมามองในสังคมไทย ปีเตอร์ แจ็คสัน (Peter Jackson) ผู้ศึกษาประเด็นเพศภาวะและเพศวิถี (gender and sexuality) ได้ตั้งคำถามกับสังคมไทยตลอดมาในเรื่องความหลากหลายทางเพศ เมื่อปี 1999 แจ็คสัน ตีพิมพ์ผลงานชิ้นหนึ่งซึ่งได้ตั้งคำถามว่า “สังคมไทยยอมรับความหลากหลายทางเพศจริงหรือไม่? หรือเราแค่อดทนอยู่กับสิ่งเหล่านี้เท่านั้น” ทั้งนี้อาจารย์วัชรวุฒิกกล่าวว่าตั้งแต่ปี 1999 จนถึงปี 2023 คำถามของแจ็คสันยังคงเป็นคำถามคลาสสิก เพราะหากสังคมไทยมีการยอมรับจริงๆ ก็น่าจะมีกฎหมายที่แสดงความยอมรับ ไม่ใช่แค่การพูด การประกาศ หรือการมีธงสีรุ้งในสินค้าเพื่อการเอาใจผู้ซื้อมากกว่าการเข้าใจและยอมรับความหลากหลายทางเพศจริงๆ

อาจารย์วัชรวุฒิกกล่าวว่าท่ามกลางสถานะความไม่แน่นอนในเรื่องเพศสภาพและเพศวิถีในสังคมไทยซึ่งไม่เคยมีหลักประกันใดๆ ให้กับคนกลุ่มนี้ทั้งในแง่ของการมีชีวิตอยู่และในแง่ของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ชุมชนคนที่มีความหลากหลายทางเพศได้เพิ่มประเด็นการเรียกร้องซึ่งปรากฏในข้อเรียกร้อง 3 ข้อ ข้อที่ 1 คือการรับรองอัตลักษณ์ทางเพศและการรับรองในรัฐธรรมนูญ (สิทธิในการกำหนดตัวตน) เพราะคนกลุ่มนี้ประสบปัญหาในการระบุอัตลักษณ์ทางเพศซึ่งมีผลต่อการใช้ชีวิตและมีผลต่อความก้าวหน้าในชีวิตหลายด้าน ข้อที่ 2 คือ การรับรองการจัดตั้งครอบครัวของคนกลุ่มนี้โดยผ่านกฎหมายสมรสเท่าเทียม (สิทธิในการจัดตั้งครอบครัว) ข้อที่ 3 คือ การใช้กลไกทางการแพทย์ในการข้ามเพศและได้รับการรับรองอย่างถูกกฎหมาย (สิทธิทางการแพทย์ในการข้ามเพศ) ทั้งนี้ อาจารย์วัชรวุฒิอธิบายว่าข้อเรียกร้องดังกล่าวเป็นการเรียกร้องที่อยู่ในขอบเขตที่มนุษยชนหนึ่งพึงได้รับ และเป็นข้อเรียกร้องที่ไม่เคยได้รับการตอบสนองและถูกละเลยมาโดยตลอด ข้อเรียกร้องดังกล่าวจึงยังเป็นเพียงความฝัน ฝันที่จะได้รับการยอมรับ ฝันที่จะได้รับความเท่าเทียม และฝันที่จะได้รับความเป็นธรรม ซึ่งเป็นความฝันของชุมชนคนที่มีความหลากหลายทางเพศผู้ซึ่งมีบาดแผลร่วมกันจากการถูกสังคมเลือกปฏิบัติมาอย่างยาวนาน รวมถึงการถูกทำร้ายทั้งทางร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ

ในการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางเพศปีนี้ นอกจากการหยิบยกประเด็นกลุ่ม LGBTQI อาจารย์วัชรวุฒิยังได้กล่าวถึงบทบาทกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ที่มีการเปิดตัวความเป็น non-binary sexual ซึ่งก็คือความไม่เป็นชายหรือเป็นหญิงตามที่สังคมกำหนด ใครอยากจะมีกลิ่นอายทางเพศแบบไหนก็ได้ เช่นวันนี้เราอาจจะอยากแต่งตัวเป็นผู้ชาย หรือวันนี้เราอาจจะอยากแต่งหน้าเป็นผู้หญิง โดยปราศจากการกำหนดความเป็นชายหรือหญิงให้เป็นคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อีกต่อไป

นอกจากการเคลื่อนไหวเรื่องการข้ามเพศ และเยาวชน non-binary sexual แล้ว อาจารย์วัชรวุฒิอธิบายว่าการเคลื่อนไหวครั้งนี้ยังก้าวไปสู่การเรียกร้องสิทธิให้กับกลุ่มคนบริการทางเพศ ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โควิด-19 ที่จนถึงทุกวันนี้คนกลุ่มนี้ยังไม่เคยได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานใดๆ ชุมชนคนที่มีความหลากหลายทางเพศจึงเรียกร้องให้มีกฎหมายรับรองการทำงานของพนักงานบริการทางเพศ เพื่อให้พวกเขาได้เข้าถึงสวัสดิการทางสังคมที่ควรได้รับ มีการเข้าถึงสิทธิประกันสังคม ในกรณีที่ตกงานหรือการรักษาโรคความเจ็บป่วยที่เกิดจากการทำงานของเขารวมถึงการทำให้ผู้คนในสังคมมองว่าพนักงานบริการไม่ใช่สิ่งชั่วร้ายในสังคม แต่เป็นคนกลุ่มหนึ่งที่มีส่วนในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ เม็ดเงินจำนวนมหาศาลในเมืองท่องเที่ยวล้วนมาจากหยาดเหงื่อแรงกายที่พนักงานบริการเหล่านี้แลกลงมา และแม้ว่าจะจะเป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้เสียภาษีทางตรงแบบเรารู้กัน แต่พวกเขาก็มีการเสียภาษีทางอ้อมซึ่งคิดเป็นเงินจำนวนมากเช่นกัน

อีกประเด็นที่อาจารย์วัชรวุฒิเห็นว่าเป็นความก้าวหน้าในการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางเพศ คือการรวมกลุ่มย่อยหลายกลุ่มที่เคยเป็นเครือข่ายเคลื่อนไหวทางสังคมร่วมกัน เปลี่ยนมาสู่การจัดตั้งเป็นบริษัทจำกัด เพื่อให้เกิดการเคลื่อนไหวอย่างจริงจังและเข้มแข็งมากขึ้นในการผลักดันข้อเรียกร้องสู่การบัญญัติเป็นกฎหมาย

สุดท้ายอาจารย์วัชรวุฒิได้กล่าวเชิญชวนให้ทุกคนก้าวข้ามอคติทางเพศ ช่วยกันลดวัฒนธรรมที่เอาเรื่องเพศเป็นตัวกดขี่ การเปิดรับหรือร่วมทำความเข้าใจว่าความหลากหลายทางเพศไม่ใช่สิ่งที่ผิดหรือสิ่งเลวร้าย รวมถึงการช่วยกันทลายกรอบความเป็นชายหญิงที่กีดกันศักยภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์มาโดยตลอด ทั้งนี้เพราะสิ่งสำคัญที่สุดที่เราทุกคนต้องการเหมือนกันคือชุมชนหรือสังคมที่มีความเป็นธรรมและมีความสร้างสรรค์มากขึ้น

คุณอรุณฯ ผู้ดำเนินรายการกล่าวขอบคุณอาจารย์วัชรวุฒิสำหรับการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้น และได้กล่าวเพิ่มเติมถึงเทศกาล Pride Month ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวระดับโลก ทุกประเทศจะมีการแสดงออกเพื่อเรียกร้องให้เกิดความเท่าเทียมกันด้านเพศสภาพ

2. Filipino Teachers in Thai Education System

โดย ผศ.นฤมล กล้าทุกวัน สำนักวิชาการรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

สำหรับประเด็นความไม่แน่นอน อาจารย์นฤมลอธิบายว่าในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา เราสามารถเห็นสัญญาณความไม่แน่นอนได้อย่างชัดเจนที่สุดและส่งผลกระทบวงกว้างที่สุดในช่วงสถานการณ์การระบาดใหญ่ของโควิด-19 แต่หากเราโฟกัสถึงจุดที่เกิดความไม่แน่นอนที่ยิ่งใหญ่ครั้งหนึ่งในอดีต คือช่วงทศวรรษ 1970 ประเทศทุนนิยมก้าวหน้าต่างๆ ต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนและไม่มั่นคงจากปรากฏการณ์วิกฤติน้ำมันหรือ oil shock ที่ทำให้ต้นทุนการผลิตของประเทศอุตสาหกรรมสูงขึ้น จนทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนการผลิต การกระจายการผลิตไปยังภูมิภาคอื่นๆ รวมทั้งการเกิดระบบการจ้างงานรูปแบบหนึ่งซึ่งเป็นการผลักระยะของนายจ้างไปยังลูกจ้าง คือการจ้างงานแบบยืดหยุ่น (flexible employment) ทั้งการจ้างแบบไม่ถาวร การจ้างงานแบบไม่เต็มเวลา การรับเหมาช่วงซึ่งบริษัทหลักไม่ต้องมีความผูกพันรับผิดชอบใดๆ กับตัวแรงงาน อาจารย์นฤมลกล่าวว่าโมเดลการจ้างงานเหล่านี้ไม่ได้จำกัดแค่ในการผลิตและบริการของเอกชน แต่ยังถูกนำมาใช้ในระบบการศึกษาด้วย

อาจารย์นฤมลอธิบายถึงสถานการณ์ในโลกปัจจุบันที่เราสามารถพบเจอกับความไม่แน่นอนได้ตลอดเวลา อย่างภาวะการระบาดใหญ่ของโควิด-19 เราทุกคนได้ประจักษ์ถึงการล้มตาย การอดอยาก และการตกงาน ความไม่แน่นอนที่แต่ละคนเผชิญมันแตกต่างกัน อำนาจและความสามารถในการจัดการความไม่แน่นอนของแต่ละคนก็ไม่เท่ากัน รวมทั้งฝั่งที่มีอำนาจมากกว่ามักจะผลักความไม่แน่นอนนี้ไปยังฝั่งที่มีอำนาจน้อยกว่าด้วย

อาจารย์นฤมลได้อธิบายถึงภาวะความไม่แน่นอนและความแน่นอนของแรงงาน ที่มักจะเกี่ยวพันกับคำอื่นๆ ด้วย เช่น precariousness (ความไม่แน่นอน, ความล่อแหลม) หรือ vulnerability (ความเปราะบาง, ความไม่มั่นคง) ซึ่งหลายงานศึกษามักจะเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้กับ informal sector หรือภาคเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ แต่ในความเป็นจริงแล้วมันเกิดขึ้นใน formal sector ด้วย และไม่ได้เกิดแค่ในภาคเอกชนเท่านั้น แต่ยังเกิดในระบบ

ราชการและระบบการศึกษาเช่นกัน อย่างเช่นเงื่อนไขการจ้างงานอาจารย์ในมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะอาจารย์ใหม่ๆ มักจะเป็นสัญญาระยะสั้น พร้อมเงื่อนไขสารพัดที่ต้องทำให้ครบเพื่อการต่อสัญญา อาจารย์นฤมลกล่าวว่าปัญหานี้เกิดขึ้นในช่วงที่มหาวิทยาลัยต่างๆ เข้าสู่ระบบเชิงพาณิชย์และต้องเร่งทำชื่อเสียงให้กับสถานศึกษา เพื่อดึงดูดนักศึกษาให้เข้ามาเรียนมากขึ้น เนื่องจากค่าเทอมของนักศึกษาเป็นส่วนสำคัญในการบริหารจัดการมหาวิทยาลัย สถานการณ์ดังกล่าวถือเป็น uncertainty ที่ผู้บริหารหลายมหาวิทยาลัยต้องเผชิญ จนเกิดการผลัดภาระให้กับอาจารย์ผู้ซึ่งมีอำนาจต่ำกว่า โดยเฉพาะอาจารย์ใหม่ๆ ที่ต้องเร่งทำตามตัวชี้วัดเพื่อประเมินคุณภาพพระดบัโลกต่างๆ

อย่างไรก็ตาม สำหรับงานศึกษาครั้งนี้ อาจารย์นฤมลได้เลือกศึกษาที่ระบบโรงเรียนเป็นหลัก โดยโฟกัสไปที่กลุ่มครูฟิลิปปินส์ที่สอนในกลุ่มจังหวัดภาคใต้ ซึ่งพบว่าชาวฟิลิปปินส์เป็นกลุ่มแรงงานสำคัญในกลุ่มแรงงานการสอนเป็นลำดับแรกๆ แต่พวกเขาไม่ถูกจัดเป็นกลุ่ม elite migrant (หรือผู้อพยพชั้นนำ-ผู้สรุปความ) ที่มีผลตอบแทนสูงหรือมีเงื่อนไขการจ้างงานที่เอื้อประโยชน์กับพวกเขามากนัก สำหรับผู้ที่สนใจศึกษาเรื่องการย้ายถิ่นของชาวฟิลิปปินส์ อาจเคยได้ยินเกี่ยวกับกลุ่มแรงงานชาวฟิลิปปินส์โพ้นทะเล ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Oversea Filipino Worker หรือ OFW ซึ่งถือเป็นกลุ่มแรงงานลำดับต้นๆ ของโลก ในแง่ของระบบเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ต้องพึ่งพาเงินที่ส่งกลับบ้านของแรงงานเหล่านี้มากถึงร้อยละ 10 ของผลิตภัณฑ์มวลรวม (GDP) ในประเทศ ซึ่งตอนนี้อาจจะมากกว่าร้อยละ 10 แล้ว อาจารย์นฤมลอธิบายว่าการออกไปทำงานต่างชาติของแรงงานเหล่านี้ ไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติเสียทีเดียว แต่มันมีการส่งเสริมอย่างเป็นระบบ โดยรัฐตั้งแต่ช่วงการปกครองของแฟร์ดีนันด์ มาร์โกส (Ferdinand Marcos) ที่มีการร่างกฎหมาย ข้อตกลง และมีหน่วยงานสำหรับดูแลแรงงานเหล่านี้โดยตรง อาจารย์นฤมลอธิบายสถานการณ์ดังกล่าวว่าเป็น uncertainty ในระบบเศรษฐกิจฟิลิปปินส์ ที่ไม่สามารถจัดการให้ระบบเศรษฐกิจขยายตัวเพียงพอที่จะเกิดการจ้างงานในประเทศ จนต้องผลัดภาระให้คนออกไปทำงานนอกประเทศ

ก่อนจะเข้าสู่เนื้อหาเกี่ยวกับแรงงานครูสอนภาษาชาวฟิลิปปินส์ อาจารย์นฤมลได้เล่าถึงประวัติศาสตร์การเรียนการสอนภาษาอังกฤษในระบบการศึกษาไทยที่เคยสงวนไว้สำหรับกลุ่มชนชั้นสูงและจำกัดการเรียนภาษาอังกฤษของสามัญชน ซึ่งส่งผลให้ทักษะภาษาอังกฤษของเด็กไทยอยู่ในระดับรั้งท้าย กระทั่งเกิดการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่ ทำให้

สามัญชนได้มีโอกาสเรียนภาษาอังกฤษมากขึ้น ต่อมาในต้นทศวรรษ 1970 โรงเรียนนานาชาติที่เคยสงวนไว้สำหรับลูกของคนต่างชาตาก็ได้รับอนุญาตให้มีการรับนักเรียนไทยเข้าไปศึกษา ทำให้โรงเรียนไทยมีการปรับตัวโดยการขยายหลักสูตรการศึกษาพิเศษต่างๆ ที่ใช้ภาษาอังกฤษในการสื่อสารด้วย โรงเรียนรัฐบาลหลายแห่งก็มีการเปิดโครงการพิเศษมากขึ้น หลักสูตรเหล่านี้มักเป็นโครงการที่เลี้ยงตัวเอง จึงไม่ได้รับการดูแลเท่ากับหลักสูตรปกติ ส่งผลให้การจะจ้างคนที่เป็นเจ้าของภาษาหรือ native speaker เป็นเรื่องที่ค่อนข้างสิ้นเปลือง ด้วยเหตุนี้ การจ้างงานครูฟิลิปปินส์จึงเป็นทางออกของโรงเรียน

สำหรับสถานการณ์ดังกล่าวของโรงเรียนถือเป็นสภาวะ uncertainty ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกผลักดันต่อมาที่ครูฟิลิปปินส์อีกทอดหนึ่ง จากหลายกรณีศึกษา อาจารย์นฤมลได้ยกตัวอย่างครูฟิลิปปินส์คนหนึ่ง que เริ่มแรกมีความฝันอยากไปสหรัฐอเมริกา แต่ด้วยข้อจำกัดต่างๆ ทำให้ต้องมาลงเอยที่ประเทศไทย มีสัญญาการจ้างงานปีต่อปี ซึ่งส่งผลกระทบต่อชีวิตของครูคนนี้หลายประการ แม้ว่าเธอจะเน้นที่ performance ในการทำงาน ในการให้ข้อมูลของครูคนนี้พบว่าเธอไม่ค่อยมีการว่ากล่าวหรือบ่นพ้อต่อระบบการจ้างงานของโรงเรียนมากนัก แต่ก็เห็นว่าเธอค่อนข้างมีความกดดันที่จะต้องแสดงผลงานการสอนของตนเอง ทั้งที่ผลงานดังกล่าวไม่ได้เป็นตัวการันตีว่าจะทำให้เธอได้ต่อสัญญาจ้างในปีต่อไป ต่างจากครูอีกคนที่มักจะบ่นถึงปัญหาของการต่อวีซ่าและใบอนุญาตทำงาน หรือ work permit ซึ่งมีสาเหตุมาจากการจัดการที่ไม่ดีของโรงเรียน ทำให้ครูคนนี้นี้มักจะบ่นถึงผู้บริหารและเพื่อนร่วมงานหลายครั้ง อย่างไรก็ตาม ครูคนนี้สะท้อนความรู้สึกว่างานของเธอดีกว่างานแรงงานทักษะต่ำ อย่างน้อยเธอก็ได้รับการยอมรับในฐานะครู และแม้เธอจะรู้ว่ามันเป็นงานที่ไม่มั่นคงแต่ก็เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดในตอนนี้ อาจารย์นฤมลกล่าวถึงกรณีของครูอีกคนหนึ่งที่มาจากชนชั้นกลางระดับบน (upper middle class) ซึ่งเลือกทำงานนี้ด้วยเหตุผลที่เธอตั้งท้องแล้วไม่ยอมให้พ่อแม่ทราบ ฉะนั้น uncertainty ของครูคนนี้ก็ไม่ใช่เรื่องเศรษฐกิจ แต่เป็นเรื่องของความไม่มั่นคงในอนาคต เพราะเธอมาพบกับแฟนชาวยุโรปและคิดฝันถึงอนาคตร่วมกัน ซึ่งสุดท้ายเธอก็ได้ไปใช้ชีวิตที่ยุโรปและได้เป็นครูสอนภาษาในสถาบันชั้นนำของโลกอีกด้วย

3) Uncertainty, Risk and Insecurity ของแรงงานไทยในญี่ปุ่น

โดย ผศ.ดร.รักชนก ชำนาญมาก สาขาสังคมวิทยาและการพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น

อาจารย์รักชนกเริ่มต้นงานศึกษาของตนด้วยการตั้งคำถามว่าทำไมแรงงานจำนวนหนึ่งจึงตัดสินใจเลือกไปทำงานต่างถิ่น แม้จะมีความไม่มั่นคงหรือความเสี่ยงมากมายรออยู่

อาจารย์รักชนกได้กล่าวถึงงานศึกษาของแอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens) ที่ได้พูดถึง ความเสี่ยงและความไม่แน่นอนเอาไว้ว่า “ในความจริงของชีวิตเราไม่ได้อยู่ในโลกของความ ไม่แน่นอน แต่ความไม่แน่นอนได้ถูกผลิตและสร้างด้วยสถาบันต่างๆ ทางสังคม กระบวนการ ผลิตความไม่แน่นอนนำมาสู่ความเสี่ยงของชีวิต” อาจารย์รักชนกได้ขยายคำกล่าวของ กิดเดนส์ ในกรณีการเข้าสู่การเป็นแรงงานข้ามชาติที่ต้องเผชิญความเสี่ยง ในด้านหนึ่ง อาจเป็นผลจากนโยบายการพัฒนาที่ไม่สามารถตอบโจทย์การดำรงชีพของผู้คนได้ การเป็นเกษตรกรในภาคเกษตรกรรมอาจไม่เพียงพอที่จะเลี้ยงดูชีวิตคนในครอบครัวได้ คราวเรือนเกษตรกรในภาคอีสานจึงมีการจัดการความเสี่ยงโดยการจัดสรรแรงงานคราวเรือน ส่วนหนึ่งให้ออกไปแสวงหารายได้จากภายนอกเพื่อให้เพียงพอต่อการดำรงชีพ

อาจารย์รักชนกยังได้หยิบยกงานศึกษาของอูลริค เบค (Ulrich Beck) นักสังคมวิทยาที่เป็นที่รู้จักในการศึกษาเรื่องความเสี่ยง ได้กล่าวว่าประเด็นความเสี่ยงที่มาจากสภาวะแวดล้อมรอบๆ ตัวเรา ส่งผลให้สังคมมีความทันสมัยมากขึ้น แต่ภายใต้ความทันสมัยก็มีเหรียญอีกด้านที่นำความเสี่ยงมาให้ชีวิตเพิ่มขึ้นด้วย การเข้าสู่ความทันสมัย ทำให้ค่าครองชีพเพิ่มสูงขึ้น ถือเป็นค่าใช้จ่ายที่ต้องแบกรับ ทำให้จำเป็นต้องหาสินทรัพย์หรือ ครอบครองทรัพยากรต่างๆ หรือหาเงินทุนให้ได้มากขึ้น ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับมิติของ ความสามารถในการจัดการทรัพยากรแรงงานในคราวเรือน อาจารย์รักชนกอธิบายประเด็นนี้ ในบริบทของสังคมอีสานที่สามารถเข้าถึงเทคโนโลยี การเดินทางและการคมนาคมขนส่ง จะ เห็นว่าไม่ใช่เพียงแรงงานชายเท่านั้น แต่แรงงานหญิงก็มีการย้ายถิ่นออกนอกภูมิลำเนาและ สามารถเดินทางข้ามประเทศได้สะดวกมากขึ้น อีกมุมหนึ่ง แมรี ดักกลาส (Mary Douglas) ก็มองว่าความเสี่ยงเกิดขึ้นจากมิติของวัฒนธรรมด้วย เพราะคุณค่าของปัจเจกบุคคล ที่เปลี่ยนแปลงไปหรือความกังวลต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตประจำวัน ล้วนส่งผล ต่อวิถีคิดและการให้คุณค่าบางอย่าง เห็นได้ชัดในกลุ่มชาวบ้านอีสานที่กลายเป็นผู้มี ประสบการณ์ในโลกกว้างผ่านการย้ายถิ่น ซึ่งส่งผลต่อวิถีคิดและระบบคุณค่าทางสังคมของ ผู้คนที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

อาจารย์รักชนกได้กล่าวถึงประเด็นที่อยากจะแลกเปลี่ยนในการเสวนาครั้งนี้ คือ กรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับมิติความไม่แน่นอน ความเสี่ยงที่เกิดจากการย้ายถิ่น โดยได้เน้น การศึกษาการย้ายถิ่นของแรงงานและผู้ประกอบการไทยในไอกินาว่า ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งเป็น เกาะขนาดเล็ก มีประชากรอาศัยอยู่ราว 1,300,000 คน มีจำนวนคนไทยที่ย้ายไปอยู่ที่ไอกินา

ว่าไม่ก็ร้อยละคน ปีที่สำรวจล่าสุดคือปี 2561 มีคนไทย 175 คน ในจำนวนนี้มีกลุ่มที่ย้ายถิ่นเพื่อการศึกษา กลุ่มที่ย้ายถิ่นเพื่อติดตามคู่สมรส และกลุ่มที่ย้ายถิ่นเพื่อการทำงาน อาจารย์รักชนกอธิบายถึงพลวัตของการย้ายถิ่นของแรงงานและผู้ประกอบการในโอกินาว่าสามารถจำแนกออกเป็น 3 ยุค ยุคที่ 1 คือยุคบุกเบิกการย้ายถิ่น เป็นการย้ายในลักษณะการย้ายเพื่อการศึกษา เพราะที่โอกินาว่ามีมหาวิทยาลัยตั้งอยู่ ทำให้บางคนที่มีโอกาสหรือความสามารถในการศึกษาภาษาญี่ปุ่นสามารถหาช่องทางในการประกอบอาชีพที่นั่นได้ ยุคที่ 2 เป็นการขยายตัวของกรย้ายถิ่นข้ามชาติ สืบเนื่องจากการขยายตัวของเศรษฐกิจโลก และความต้องการแรงงานของถิ่นปลายทาง และยุคที่ 3 ตั้งแต่ช่วงปี 2560 เป็นต้นมา เป็นยุคที่มีการย้ายถิ่นเข้มข้น แรงงานย้ายถิ่นมีการปรับตัวในการทำงานหลากหลายมากขึ้น สถาบันต่างๆ ถูกสร้างขึ้นเพื่อสนับสนุนให้เกิดการย้ายถิ่นหรือตอบรับผู้ย้ายถิ่นมากขึ้น โดยเฉพาะกฎหมายด้านการจ้างงาน หรือกฎหมายการตรวจคนเข้าเมืองของประเทศญี่ปุ่น

อาจารย์รักชนกยังได้อธิบายถึงรูปแบบการย้ายถิ่นของแรงงานไทยไปโอกินาว่าซึ่งสามารถจำแนกได้ 3 รูปแบบหลัก คือ 1) รูปแบบทางการผ่านบริษัทจัดส่งแรงงานที่มีทักษะฝีมือ และมีการกำหนดกลุ่มอาชีพที่สามารถจ้างงานผ่านบริษัทเหล่านี้ได้ 2) รูปแบบพึ่งพาเครือข่ายทางสังคมหรือคนรู้จักบอกข้อมูลข่าวสารต่อ ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มแรงงานที่มีความต้องการมากเป็นพิเศษ เช่น ร้านอาหารไทยที่มีความต้องการพ่อครัวที่มีประสบการณ์ และ 3) รูปแบบการย้ายถิ่นที่เป็นงานแบบพาร์ทไทม์ การจ้างงานแบบชั่วคราว มักจะเป็นการย้ายถิ่นแบบติดตามคู่สมรสของตัวเอง โดยจะถือวีซ่าผู้ติดตามแบบครอบครัว วีซ่าลักษณะนี้ส่งผลให้คนเหล่านี้ถูกจำกัดการเข้าถึงเศรษฐกิจด้วย กล่าวคือสามารถทำงานในรูปแบบอะรูโบโตะ หรืองานพาร์ทไทม์ได้ไม่เกิน 28 ชั่วโมงต่อสัปดาห์เท่านั้น จากการศึกษา อาจารย์รักชนกอธิบายว่าภายใต้ความต้องการค่าตอบแทนทางเศรษฐกิจที่สูง แรงงานมีวิธีการจัดการหลายรูปแบบ เช่น มีการจ้างงานแบบไม่ระบุช่วงเวลา หรือไม่มีการบันทึกเวลาอย่างชัดเจน เป็นลักษณะการทำงานแบบสีเทา เพื่อให้ตนเองได้รับค่าตอบแทนที่มากขึ้น แต่มีการบันทึกการทำงานที่ไม่เกินชั่วโมงตามกฎหมายกำหนด

นอกจากนี้ การศึกษานี้ยังพบความเสี่ยงที่แรงงานกลุ่มนี้ได้รับ ซึ่งมีทั้งความเสี่ยงที่รุนแรงมาก คือความเสี่ยงต่อการถูกหลอกในรูปแบบการค้ำมนุษย์ หรือถูกหลอกไปใช้แรงงานแบบไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ในโอกินาว่าอาจยังไม่มีสถานการณดังกล่าวมาก แต่ในเมืองหลักจะมีกลุ่มแรงงานผู้หญิงตกเป็นเหยื่อของการค้ำมนุษย์ จากประสบการณ์ภาคสนาม พื้นที่ที่

เรียกได้ว่าเป็นชุมชนที่อยู่อาศัยของผู้ย้ายถิ่นคนไทย และพบว่าในพื้นที่ชานเมืองเขตอุตสาหกรรมจะมีพื้นที่ที่ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อให้เป็นสถานบันเทิงผ่อนคลายของคนงานญี่ปุ่นในรูปแบบของสแนคบาร์หรือบาร์ไฮสโต ในที่เหล่านี้จะพบคนงานผู้หญิงไทย ซึ่งจะได้รับค่าตอบแทนเมื่อลูกค้ามีการสั่งเครื่องดื่ม (drink) สถานการณ์เหล่านี้ถือเป็นความเสี่ยงที่เกิดขึ้นกับแรงงาน รวมถึงการละเมิดข้อบังคับในด้านกฎหมายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกรณีการหนีวีซ่าของแรงงาน ภายใต้สถานการณ์ที่รัฐบาลญี่ปุ่นพยายามกวาดล้างแรงงานผิดกฎหมายให้เข้ามาอยู่ในกฎหมาย ซึ่งมีทั้งการจับ ปรับ และเนรเทศกลับประเทศไทย รวมถึงการเอาผิดกับนายจ้าง เช่นมีการปรับถึง 3 ล้านบาท อาจารย์รักชนกยังได้ศึกษาถึงมิติของคุณภาพชีวิตในด้านต่างๆ ซึ่งพบว่าแรงงานมีการจัดการกับความไม่แน่นอนในชีวิตหลายรูปแบบ ได้แก่ การใช้เครือข่ายทางสังคมเพื่อให้ได้รับการช่วยเหลือ หรือทำให้การย้ายถิ่นของตนเองมีความถูกต้อง การทำข้อตกลงที่ชัดเจนกับนายจ้างทั้งในเรื่องของสัญญาจ้างและเวลาทำงาน และการจัดการกับข้อจำกัดทางด้านเศรษฐกิจของตนเอง

คุณอรนุช ผู้ดำเนินรายการ แสดงความเห็นเพิ่มเติมถึงประเด็นแรงงานที่เลือกเผชิญกับความเสี่ยงด้วยวิธีการต่างๆ นานา ไม่ว่าจะเป็นการเข้าไปในกรณีของการสมรส การหนีเข้าเมือง ทำให้มีความเสี่ยงสารพัดรออยู่อย่างแน่นอน ซึ่งเป็นโจทย์ท้าทายการพัฒนาคุณภาพชีวิตของแรงงาน

4) Uncertainty in Gender, Insecurity and Labor

โดย รศ.ดร.เฉลิมพล แจ่มจันทร์ สถาบันประชากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

อาจารย์เฉลิมพลกล่าวว่าได้พยายามจะตีโจทย์ 3 คำ คือ gender, insecurity และ labor หลังจากได้ฟังอาจารย์สามท่านก่อนหน้านี้ที่พูดในประเด็น gender และ labor ตนเองซึ่งทำงานด้านประชากรศาสตร์ที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับคนทุกกลุ่มอยู่แล้ว จึงอยากจะเน้นในเรื่องของ insecurity โดยอยากจุดประเด็นขึ้นมาสำหรับการเสวนาวันนี้คือการสะท้อนให้เห็นสถานการณ์ด้านประชากรของไทยที่อยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน โดยเฉพาะในช่วง 2-3 ปีนี้หรือในช่วงโควิด-19 เราจะเห็นความเปลี่ยนแปลงค่อนข้างชัดเจนมากขึ้น อาจารย์เฉลิมพลได้อธิบายกราฟในสไลด์ เส้นสีฟ้า คือจำนวนการเกิดของคนไทย สีชมพูคือจำนวนการตาย ในกราฟนี้มีจุดที่น่าสนใจ คือช่วงปี 2564 เป็นปีแรกที่มีการตายมากกว่าการเกิด และถ้าเราดูเส้นสีฟ้าในช่วงปี 2559-2565 เราจะพบว่าในช่วง 6 ปีเด็กไทยมีอัตราการเกิดลดลงถึงสอง

แสนคน ข้อมูลล่าสุดคืออัตราการเกิดต่อปีอยู่ที่ประมาณห้าแสนคน ต่างจากก่อนหน้านี้ที่มีอัตราการเกิดต่อปีมากกว่าหนึ่งล้านคน เพราะฉะนั้นจำนวนคนเกิดครึ่งหนึ่งหายไป

อาจารย์เฉลิมพลอธิบายว่าปรากฏการณ์ “เกิดน้อย แต่อยู่นาน” สามารถเชื่อมโยงสู่ภาวะ uncertainty ได้ ในตอนนี้เราจะยังไม่เห็นปัญหา เพราะปัญหาจะค่อยๆ เกิด และค่อยๆ ส่งผลกระทบมากขึ้นเรื่อยๆ การเกิดน้อย แต่อยู่นาน จะทำให้เราจะมีประชากรเด็กลดลงและผู้สูงอายุเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และปรากฏการณ์นี้จะส่งผลกระทบต่อทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นประเด็น gender หรือ labor อาจารย์เฉลิมพลได้เน้นย้ำถึงการเตรียมการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่จะก่อให้เกิดความไม่แน่นอนขึ้นอย่างมากหากพิจารณาในเชิงคุณภาพของประชากรวัยเด็ก วัยทำงาน และผู้สูงอายุในประเทศไทยซึ่งมีความแตกต่างจากประเทศอื่นๆ เช่น ญี่ปุ่น หรือประเทศในยุโรป เนื่องจากบริบทการเป็นสังคมสูงวัยที่ “แก่ก่อนรวย” มากกว่า “รวยก่อนแก่” ซึ่งนำมาสู่การเผชิญกับความไม่มั่นคงหรือความเสี่ยงมากกว่า

อาจารย์เฉลิมพลได้เน้นย้ำถึงความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นทั้งในระดับบุคคล ระดับครอบครัว ระดับสังคม และประเทศชาติ โดยเฉพาะหากพิจารณาไปที่การพัฒนาเศรษฐกิจและงบประมาณของภาครัฐ งบการคลังที่ต้องเอามาดูแลประชากร รวมไปถึงภาษีที่ประชาชนต้องจ่าย สิ่งเหล่านี้จะเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เราคาดเดาได้ และสามารถวางแผนเตรียมการรับมือกับความไม่แน่นอนดังกล่าวได้

ในการเตรียมการด้านความมั่นคงทางเศรษฐกิจ อาจารย์เฉลิมพลได้กล่าวถึงขอบข่ายระบบประกันรายได้ของคนไทย โดยชี้ให้เห็นถึงระบบรายได้ยามชราภาพของคนไทย แม้เราจะมีระบบครอบคลุมหลายอย่าง ได้แก่ เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ และมี กอช. หรือกองทุนการออมแห่งชาติ และก็มีประกันสังคมมาตรา 33, 39 และ 40 และอีกกลุ่มที่อาจจะเรียกว่าเป็นอภิสิทธิ์ (privilege) คือกลุ่มข้าราชการที่มีกองทุนบำเหน็จบำนาญ อาจารย์เฉลิมพลได้ฉายภาพให้เห็นระบบประกันรายได้ที่แม้จะมีความครอบคลุมกลุ่มประชากร แต่ถ้าพิจารณาในแง่ของความเพียงพอ เขากลับเห็นว่าความเพียงพอยังเป็นความท้าทายอย่างมาก เห็นได้จากกรณีเบี้ยยังชีพ 600-700 บาท เป็นจำนวนที่ยังต่ำกว่าเส้นความยากจน 4-5 เท่า และถ้าไปดูตัวเลขเบี้ยยังชีพที่มีการคาดการณ์ในอนาคต 10-20 ปี ข้างหน้า ภาระทางการคลังจะเป็นเท่าใด? รัฐจะเอาเงินมาจากไหน? จะยั่งยืนหรือไม่? หรือแม้แต่ประกันสังคม มีการคาดการณ์ว่าปี 2588 เงินจะหมดในการจ่ายเบี้ยบำนาญ และกรณีชราภาพ ซึ่งตนมองว่ามั่นคงค่อนข้างเสี่ยง และมีความไม่แน่นอนอยู่มาก

อาจารย์เฉลิมพลยังได้อ้างถึงข้อมูลรายงานการพัฒนาเด็กและเยาวชนปี 2565 ของกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งได้นำเสนอรายงานประเด็นความเสี่ยงหรือสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของเด็กไทยทั้งหมด 10 ประเด็น ซึ่งตนเห็นว่าหนึ่งในปัญหาสำคัญคือภาวะการเรียนรู้ที่ถดถอย (learning loss) ซึ่งจะนำมาสู่ earning loss หรือการหารายได้หรือทำมาหากินที่ถดถอย ก่อให้เกิดความเสี่ยงและสร้างความเปราะบางของประเทศ ในขณะที่บริบทการเติบโตของเด็กไทยยังต้องเผชิญกับปัญหาความเหลื่อมล้ำ ความยากจน และความรุนแรงในเด็ก ภายใต้โครงสร้างและความสัมพันธ์ของครอบครัวที่เปลี่ยนไป เช่น การเกิด ช่องว่างระหว่างรุ่น (generation gap) ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ล้วนแต่เป็นความไม่แน่นอนที่ควรมีการแก้ปัญหาและเฝ้าระวังอย่างจริงจัง

ในประเด็นการพัฒนาเด็ก อาจารย์เฉลิมพลได้อธิบายเกี่ยวกับวาระที่กำลังผลักดันคือ นโยบายเกี่ยวกับการจัดการแรงงานข้ามชาติ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรดังกล่าว อาจารย์เฉลิมพลเห็นว่าแรงงานข้ามชาติเป็นโอกาส กล่าวคือในการจัดการกับแรงงานข้ามชาติในปัจจุบันอาจจะมีปัญหาหลายมิติ แต่หากเราพิจารณาไปที่ประชากรเด็กข้ามชาติหรือลูกหลานของแรงงานข้ามชาติที่เกิดในประเทศไทยจำนวนมาก และส่วนใหญ่จะไม่กลับไปยังประเทศต้นทางของพ่อแม่ ทั้งนี้ตนเห็นว่าการให้การศึกษารวมถึงการให้โอกาสด้านหลักประกันสุขภาพน่าจะเป็นหลักประกันในการพัฒนาเศรษฐกิจให้กับประเทศได้ด้วย ซึ่งถ้ารัฐบาลมีนโยบายที่ชัดเจน ตนเห็นว่าน่าจะเป็นประโยชน์กับประเทศในระยะยาว

ช่วงสุดท้าย อาจารย์เฉลิมพลกล่าวว่าในการทำความเข้าใจหรือการให้ข้อเสนอแนะทางนโยบายเกี่ยวกับประเด็น uncertainty และ insecurity ในการพัฒนาประชากร ตนอยากเสนอวิธีการที่เรียกว่า life course approach ซึ่งเป็นการพัฒนาทุกช่วงวัยอย่างต่อเนื่องตลอดช่วงชีวิต โดยไม่แยกพิจารณาหรือมุ่งเน้นเพียงแค่ประชากรกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือวัยใดวัยหนึ่งเท่านั้น สถาบันประชากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ได้มีการประชุมวิชาการเรื่องนี้ในวันที่ 30 มิถุนายน 2566 ที่ผ่านมา

คุณอรุณฯ ผู้ดำเนินรายการ กล่าวสรุปสิ่งที่อาจารย์เฉลิมพลนำเสนอว่ามันมีการเปลี่ยนผ่านด้านประชากรมานานแล้ว การเกิดน้อยแต่อยู่นาน เป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้เราต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพของประชากรทุกวัย จากนั้นคุณอรุณฯได้เปิดให้ผู้ฟังได้ตั้งคำถามและแสดงความคิดเห็น

ช่วงถามตอบและแลกเปลี่ยนความเห็น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กীরติพร จูตระกูล คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น กล่าวว่ามีความสนใจในประเด็นที่อาจารย์นฤมลได้นำเสนอ และอยากแลกเปลี่ยน เพราะที่ขอนแก่นก็มีอาจารย์ชาวต่างชาติเข้ามาสอนในโรงเรียนต่างๆ แม้แต่ในคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นก็มีอาจารย์ชาวต่างชาติหลายคน รวมถึงอาจารย์ชาวฟิลิปปินส์ด้วย ครั้งหนึ่งตนเคยมีโอกาสดูแลกเปลี่ยนกับอาจารย์ชาวฟิลิปปินส์ ซึ่งเธอก้าวในทำนองบ่นพ้อว่าการเป็นครูเชื้อสายฟิลิปปินส์มักถูกกดทับไม่ให้เท่าเทียมกับครูชาติอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเงินเดือน การเลือกปฏิบัติ การต่อสัญญาจ้าง การประเมินคุณภาพการทำงาน ทั้งนี้อาจารย์กীরติพรเห็นว่าอาจเป็นเพราะสังคมไทยมองว่าการสอนภาษาอังกฤษน่าจะเป็นเรื่องของชาวอังกฤษหรือชาวอเมริกันซึ่งเป็น native Speaker หรือเป็นเจ้าของภาษาอังกฤษโดยตรง ขณะที่ชาวฟิลิปปินส์เป็นประเทศที่ใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาที่สอง

นอกจากนี้ อาจารย์กীরติพรยังได้แลกเปลี่ยนความรู้ในเรื่องแรงงานไทยในโอกินาว่าที่อาจารย์รักชนกนำเสนอ โดยให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าจังหวัดโอกินาว่าถือเป็นจังหวัดเล็กๆ ที่มีอัตราค่าตอบแทนน้อยกว่าเมืองอื่นๆ ในญี่ปุ่น จึงมีคนไทยไปทำงานน้อยกว่าที่อื่น แต่สำหรับคนที่เลือกไปโอกินาว่า อาจจะเพราะโอกาส การมีครอบครัว หรือมีเครือข่ายเพื่อนที่ชักชวนไป และยังมีแรงงานแฝงที่อาจารย์รักชนกไม่ได้พูดถึง คือกลุ่มนักเรียนไทยที่เรียกว่าแอบไปทำงานพิเศษ และมีกลุ่มคนไทยที่ไปทำงานในฐานะทพอเมริกัน เพราะโอกินาว่าเป็นพื้นที่พิเศษที่มีฐานทัพของอเมริกาตั้งอยู่ถึง 1 ใน 3 ของจังหวัด คนไทยที่เข้าไปทำงานในฐานะทพจะเป็นทั้งสถาปนิก ทหาร ครูสอนภาษาอังกฤษ นักกายภาพบำบัด ซึ่งจะมีประเด็นความเสี่ยงน้อยกว่า เพราะเข้าไปอย่างถูกกฎหมาย อันนี้ก็เป็นกลุ่มแรงงานที่จะเติมเข้าไปได้ และมีความหลากหลายมากขึ้น

อาจารย์ ดร.ปัทมนันท์ ปุณเสรีพิพัฒน์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ได้ถามอาจารย์นฤมลถึงประเด็นการข้ามชาติของชาวฟิลิปปินส์ที่ไปทำงานทั่วโลก ไม่ทราบว่ามีการจัดลำดับชั้นแรงงาน (hierarchy) ตามประเทศปลายทางที่ย้ายไปหรือไม่? และมันมีอคติหรือการแบ่งแยกระหว่างกลุ่มแรงงานข้ามชาติหรือไม่? อีกประเด็นคือเรื่องของประชากร น่าสนใจมากเรื่องของเด็กข้ามชาติ ในช่วง 1-2 ปีที่ผ่านมา เราพูดถึงกระแสการย้ายประเทศกันบ่อยมากขึ้น โดยเฉพาะ

ในกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ จึงมีคำถามว่าปรากฏการณ์นี้จะส่งผลต่อโครงสร้างประชากรในระยะยาวหรือไม่?

อาจารย์นฤมลตอบคำถามแรกเกี่ยวกับการจัดลำดับชั้นของแรงงาน โดยอธิบายว่ามีการแบ่งลำดับชั้นในเรื่องของประเทศปลายทางและยังคาบเกี่ยวในแง่ของอาชีพด้วยแน่นอนว่าประเทศลำดับต้นๆ ที่ทุกคนอยากไปคือสหรัฐอเมริกาและยุโรป ส่วนพื้นที่อื่นๆ ก็จะถูกจัดลำดับลดหลั่นลงมา แต่ก็จะมีสัมพันธ์กับทักษะหรืออาชีพที่แรงงานจะไปทำในประเทศปลายทางด้วย เช่น แรงงานที่ย้ายมาประเทศไทย ได้รับเงินเดือนครุในไทย ถ้าไม่ได้มาเพราะ network หรือเครือข่าย แต่ผ่านเอเจนซี่ จะถูกหักค่าดำเนินการ 5,000 บาท เหลือแค่ 15,000 บาท ซึ่งเป็นจำนวนเงินที่ต่ำกว่าแรงงานในบ้านหรือ domestic worker ในฮ่องกงหรือสิงคโปร์เสียด้วยซ้ำ

สำหรับคำถามที่สองเกี่ยวกับอคติหรือการแบ่งแยกระหว่างกลุ่มแรงงานข้ามชาติ อาจารย์นฤมลกล่าวว่าตนก็เคยได้ยินมาบ้าง เช่น คนฟิลิปปินส์ที่อยู่ในสิงคโปร์ซึ่งมีอาชีพที่ค่อนข้างเป็น professional (มีทักษะสูง) บางคนจะไม่ค่อยแสดงตัว หรือแสดงความเป็นฟิลิปปินส์มากนัก เพราะคนฟิลิปปินส์มักถูกตีตราไปแล้วว่าเป็นคนทำงานบ้าน (domestic worker) แม้แต่ในไทยก็มีเรื่องทำนองนี้เหมือนกัน

อาจารย์เฉลิมพลตอบคำถามที่ถามว่าการย้ายถิ่นของกลุ่มเยาวชนที่เป็นแรงงานทักษะจะมีผลต่อโครงสร้างประชากรหรือไม่? อาจารย์เฉลิมพลอธิบายว่าเป็นคำถามที่ตอบได้ค่อนข้างยากในแง่ของจำนวนเพราะการย้ายถิ่นมันสั้นไหลมาก บางทีก็ไปๆ กลับๆ บางทีก็ไม่กลับมาเลย ที่สำคัญกว่าคือตอนนี้เมืองไทยมีการเข้าของแรงงานมากกว่าการออกของแรงงาน โดยเฉพาะแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้านที่มีทักษะค่อนข้างต่ำ ถ้าเราพูดถึงเรื่องสมองไหลกลุ่มนั้นคือพวกทักษะสูง ภูมูแจสำคัญสำหรับเรื่องนี้คือคุณภาพของแรงงาน ตนจึงเสนอว่าเด็กข้ามชาติที่อยู่ในไทย ถ้าเราสามารถทำให้เขามีทักษะหรือความสามารถในการผลิต (productivity) สูงขึ้น เขาก็จะกลายเป็นสินทรัพย์ส่วนหนึ่ง แต่สำหรับปรากฏการณ์ที่คนไทยจะไปทำงานต่างประเทศ ตนมองว่ามันเป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ global citizen หรือพลเมืองโลกที่เพิ่มขึ้นมากกว่า

คำถามจากนิสิต สอบถามอาจารย์นฤมลเกี่ยวกับการทำงานภาคสนาม ว่าอาจารย์มีวิธีการเข้าหากลุ่มแรงงานฟิลิปปินส์ เพื่อจะได้มาซึ่งข้อมูลต่างๆ เหล่านี้ได้อย่างไร

อาจารย์นฤมลอธิบายว่าตนมีคนรู้จักที่สามารถติดต่อกับกลุ่มครูฟิลิปปินส์ได้อยู่ก่อนแล้ว และตัวเองก็เคยคิดอยากจะเรียนภาษาฟิลิปปิโน ก็เลยได้มีโอกาสติดต่อกับครูกลุ่มนี้ ในโรงเรียนที่ไม่ไกลจากมหาวิทยาลัย จากนั้นเราก็บอกเขาไปตามตรงว่าเราอยากจะศึกษาเรื่องของเขา เขาก็โอเค ต่อมาเราก็ได้ติดตามเขาไปตามที่ต่างๆ เพื่อสังเกตการณ์และสัมภาษณ์พูดคุยในประเด็นต่างๆ ที่เราได้ตั้งคำถามไว้ และก็ได้แลกเปลี่ยนข้อมูลติดต่อกันทางเฟซบุ๊ก ล่าสุดคือได้ขอไปเยี่ยมบ้านเกิดเขา แต่ตัวเขาไม่ได้ไป เขาก็ฝากเพื่อนเขาช่วยพาเราไปแทน

คุณอรนุช ผู้ดำเนินรายการกล่าวในช่วงสุดท้าย ขอให้ผู้ร่วมเสวนาทั้ง 4 ท่านสรุปหรือทิ้งท้ายประเด็นที่น่าสนใจเพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนและเพื่อการจุดประกายสำหรับผู้ที่สนใจหรือต้องการศึกษาต่อในประเด็นดังกล่าวเพิ่มเติม อาจารย์เฉลิมพลขอฝากคำว่า “การเปลี่ยนผ่านทางสังคม” ซึ่งตนคิดว่ายุคนี้เป็นยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านของสังคมหลายประเด็น เรื่อง gender คือหนึ่งในนั้น มุมมองด้านการเมืองก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจ หรือการเปลี่ยนผ่านสภาพการทำงาน รวมถึงการใช้ชีวิตในช่วงโควิด-19 สุ่วถี new normal ประเด็นทั้งหลายเหล่านี้สามารถนำมาพัฒนาเป็นโจทย์วิจัยใหม่ได้ เช่น อาจจะทำ cross cutting เพื่อมองเรื่องสังคม-วัฒนธรรม หรือมุมมองทางด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น

อาจารย์รักชนกกล่าวเพิ่มเติมประเด็นแรงงานกับความเสี่ยง โดยยกกรณีประเทศญี่ปุ่นที่มีกฎหมายเป็นเครื่องมือสำคัญในการคุ้มครองแรงงานจากความเสี่ยงต่างๆ เช่นการจำกัดชั่วโมงการทำงาน การกำหนดอัตราค่าจ้างแรงงาน การกำหนดให้แรงงานมีการจ่ายประกันสุขภาพให้กับตัวเอง และการกำกับให้แรงงานที่มีรายได้ถึงเกณฑ์ต้องเสียภาษีบำรุงท้องถิ่น การเสียภาษีดังกล่าวทำให้แรงงานได้รับประโยชน์หลายอย่าง เช่น สิทธิพิเศษแก่เด็กที่เป็นผู้ติดตามสามารถเข้าถึงระบบการศึกษาและการประกันสุขภาพได้ อาจารย์รักชนกมองว่าการจัดการแรงงานของประเทศญี่ปุ่นถือเป็นโมเดลที่ประเทศไทยสามารถนำมาปรับใช้กับกลุ่มแรงงานอพยพในประเทศไทยได้ เพื่อการจัดการสวัสดิการที่ครอบคลุมไปถึงกลุ่มผู้ติดตามของแรงงานย้ายถิ่นด้วย

อาจารย์นฤมลอธิบายเพิ่มเติมถึงประเด็น uncertainty ที่แต่ละคนมีอำนาจในการจัดการได้ไม่เท่ากัน และมักจะเป็นสิ่งที่ถูกส่งต่อจากฝั่งคนที่มีอำนาจมากกว่าไปยังคนที่มีอำนาจน้อยกว่า ทั้งนี้อาจารย์นฤมลกล่าวว่ายังมีอีกหลายกรณีที่ยังไม่ได้ลงรายละเอียดเกี่ยวกับการรักษาความสัมพันธ์กับผู้ที่มีอำนาจหรือการบาลานซ์อำนาจกันเพื่อรักษาสถานะ

certainty ที่ยังเป็นเรื่องยากลำบากของแรงงานกลุ่มนี้จำนวนมาก อย่างไรก็ตามสิ่งที่ตนได้นำเสนอเป็นแค่สถานการณ์ส่วนหนึ่งของกลุ่มคนที่จัดเป็นกำลังสำคัญของระบบการศึกษาไทย

อาจารย์วัชรวุฒิกกล่าวยืนยันถึงสิทธิในการเรียกร้องสิทธิของกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางเพศ ที่มีความต้องการกฎหมายมารับรอง เพื่อชีวิตจะได้มีความแน่นอนในความไม่แน่นอนอีกระดับหนึ่ง และย้อนกลับไปในข้อถกเถียงของปีเตอร์ แจ็คสัน (Peter Jackson) เพื่อถามคำถามเดิมกับสังคมว่า “สังคมไทยยอมรับหรือแค่อดทนต่อการมีกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางเพศ?”

คุณอรุณฯ ผู้ดำเนินรายการ กล่าวว่าสิ่งที่อาจารย์ทั้ง 4 ท่านนำเสนอ ทำให้เราได้เห็นภาพของการดำรงอยู่ด้วยกัน (coexisting) ระหว่าง uncertainty และ certainty เพื่อที่เราจะได้พัฒนาแนวทางที่จะก่อให้เกิด security แก่คนกลุ่มต่างๆ ที่ต้องเผชิญกับภาวะหรือเงื่อนไขจำกัดมากมาย นอกจากนี้ในการทำความเข้าใจ coexisting ของทุกอย่างในสังคมสามารถนำมาเป็นข้อสรุปของการเสวนาในวันนี้ได้ว่าเราต้องทำความเข้าใจในด้านของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในแง่ของความเป็นสหวิทยาการมากขึ้น

พาเนล

สูงอายุ พิการและสวัสดิการสังคม

สวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุในประเทศไทย: ทางเลือกหรือทางรอดกับการ เป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์

Social Welfare for the Elderly in Thailand: An Alternative or a Way to Survive in a Complete Aged Society

พัทธนันท์ อธิตัง | Pattanun Artitung¹

เจษฎา นกน้อย | Jesada Noknoi²

บทคัดย่อ

สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญกับภาวะสังคมผู้สูงอายุ โดยมีสัดส่วนโครงสร้างประชากรสูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ขณะที่สัดส่วนประชากรวัยเด็กและวัยทำงานลดลง ซึ่งการที่ผู้สูงอายุจะมีคุณภาพที่ดีได้นั้นสวัสดิการทางสังคมถือเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของผู้สูงอายุให้สามารถพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น ประเทศไทยมีสวัสดิการสังคมที่ภาครัฐจัดให้ผู้สูงอายุครอบคลุม 3 ด้าน คือ ด้านสุขภาพและการรักษาพยาบาล ด้านที่พักและศูนย์บริการ และด้านนันทนาการ โดยดำเนินการใน 4 รูปแบบ คือ การประกันสังคม การช่วยเหลือสาธารณะ การบริการสังคม และการช่วยเหลือเกื้อกูลของภาคประชาชน แต่การดำเนินงานจัดสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุยังคงมีปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะต้องร่วมมือกันแก้ไขเพื่อมอบคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่ผู้สูงอายุ

คำสำคัญ: ผู้สูงอายุ สวัสดิการสังคม สังคมผู้สูงอายุ

¹ นิสิตหลักสูตรบริหารธุรกิจดุสิตบัณฑิต (การจัดการธุรกิจ), สาขาวิชาบริหารธุรกิจ คณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยทักษิณ; อีเมล: 651998003@tsu.ac.th

² รองศาสตราจารย์ ดร. , สาขาวิชาบริหารธุรกิจ คณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยทักษิณ; อีเมล: cnoknoi@yahoo.com

ABSTRACT

Thai society is currently facing an aging society. The proportion of the population structure is continuously and increasingly aging. While the proportion of the population of children and working age is decreasing. In order for the elderly to have good quality, social welfare is very important and necessary to meet the basic needs of the elderly to be more self-reliant. Thailand has social welfare that the government provides for the elderly which covers three areas: health and medical care, accommodation and service center, and recreation. It operates in four forms: social insurance, public assistance, social service, and the assistance of the public sector. However, the implementation of social welfare for the elderly still has various problems and obstacles that all parties involved must work together to solve to provide a good quality of life for the elderly.

Keywords: Elderly, Social welfare, Aging society

บทนำ

ช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นอันมากก่อให้เกิดการพัฒนาในด้านต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีทางการแพทย์และสาธารณสุข เพื่อความก้าวหน้าและความเจริญทัดเทียมกับชาติตะวันตก ซึ่งผลของความก้าวหน้าต่างๆ นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านเทคโนโลยีทางการแพทย์และสาธารณสุขทำให้เกิดการคิดค้นนวัตกรรมใหม่ๆ ที่ช่วยรักษาโรคร้ายแรง หรือโรคอื่นๆ ที่คร่าชีวิตของประชาชน ส่งผลให้คนไทยมีอายุยืนยาวมากขึ้น เพราะมีสุขภาพ อนามัยที่ดีขึ้นเป็นอย่างมาก (จุฑารัตน์ แสงทอง, 2560) ส่งผลให้ประเทศไทยเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 ที่ประชากรอายุ 60 ปี ขึ้นไป มีสัดส่วน 1 ใน 10 ของประชากรทั้งหมด และในปี พ.ศ. 2564 ประเทศไทยได้กลายเป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ (complete aged society) เมื่อประชากรสูงอายุมี 1 ใน 5 ของประชากรทั้งหมด และคาดว่าในปี พ.ศ. 2579 ประเทศไทยจะกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุระดับสุดยอด (super aged society) เมื่อประชากรเพิ่มสูงขึ้นถึงร้อยละ 30 ของประชากรทั้งหมด หรือ 1 ใน 3 ของประเทศ จากสถานการณ์ดังกล่าวย่อมส่งผลต่อสภาพเศรษฐกิจ สุขภาพ สภาพแวดล้อม และสังคม (รุจา รอดเข็ม, 2562) อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่นเดียวกับประเทศในยุโรปและอเมริกาเหนือที่กลายเป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ ขณะที่ญี่ปุ่นได้เข้าสู่สังคมผู้สูงอายุระดับสุดยอดแล้ว (เงงู นกน้อย, 2559)

การก้าวสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างรวดเร็วของประเทศไทยนี้ส่งผลให้พฤติกรรมของประชาชนในประเทศมีการเปลี่ยนแปลงไป ทำให้หน่วยงานภาครัฐต้องมีการปรับตัวและจัดทำแผนเพื่อเตรียมรับมือกับสถานการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุนั้นมีหลักในการพัฒนาอยู่ 3 เรื่อง คือ 1) ผู้สูงอายุกับการพัฒนา 2) สุขวัยอย่างสุขภาพดีและมีสุขภาวะ และ 3) สร้างสภาพแวดล้อมที่เกื้อหนุนและเหมาะสม ซึ่งทั้ง 3 ประการเป็นพันธกรณีที่ประเทศภาคีสหประชาชาติจะต้องยึดถือเป็นเป้าหมายการดำเนินงานเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุเพื่อพร้อมรับการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุระดับสุดยอดในอนาคต (กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2560)

จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ภาครัฐจึงได้มีการวางแผนและกำหนดนโยบายด้านต่างๆ ทั้งด้านอุตสาหกรรม ด้านการลงทุน และด้านสวัสดิการสังคม ที่มีความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างประชากรที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับสวัสดิการสังคมด้านผู้สูงอายุ เช่น ปฏิญญาผู้สูงอายุไทย (กองสวัสดิการสงเคราะห์ กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม, 2542) พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ ซึ่งบังคับใช้มาแล้วทั้งสิ้น 3 ฉบับ (กองกฎหมาย สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2560) และแผนปฏิบัติการด้านผู้สูงอายุแห่งชาติ ซึ่งปัจจุบันเป็นระยะที่ 3 (บัลลังก์ โรหิตเสถียร, 2565) การกำหนดนโยบายและแผนเหล่านี้เป็นพื้นฐานเบื้องต้นในการกำหนดแนวทางการดำเนินงานส่งเสริมและคุ้มครองผู้สูงอายุให้เกิดความเท่าเทียมและเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับหลายๆ ประเทศทั่วโลก ที่ล้วนแต่ประสบกับปัญหาการเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้สูงอายุอย่างต่อเนื่องเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ นโยบายและแผนที่ถูกกำหนดขึ้นมานั้นก็เพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุโดยได้มีการปรับเปลี่ยนหรือแก้ไขให้ สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน เพื่อที่เนื้อหาต่างๆ ที่ถูกกำหนดขึ้นจะมีสาระสำคัญที่สอดคล้องกับความต้องการ ปัญหา การส่งเสริม และการคุ้มครองสิทธิของผู้สูงอายุให้ได้มากที่สุด โดยมีเป้าหมายเพื่อความเท่าเทียม เป็นธรรม และสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่ผู้สูงอายุในสังคมได้ โดยปัจจุบันสาระสำคัญในการระบุสิทธิของผู้สูงอายุมีลักษณะของการให้ความช่วยเหลือ ส่งเสริม และคุ้มครองการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุในสังคม พร้อมทั้งการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้สูงอายุทั้งในปัจจุบันและอนาคต (จุฑารัตน์ แสงทอง, 2560)

วัตถุประสงค์

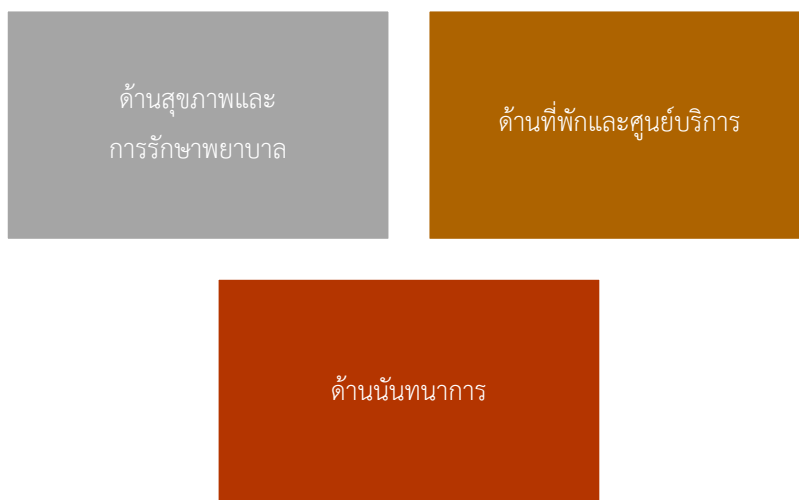
1. เพื่อศึกษาการดำเนินงานการจัดสวัสดิการสังคมที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุ
2. เพื่อทราบปัญหาและเสนอแนวทางที่เหมาะสมเพื่อเตรียมความพร้อมในการรับมือกับสังคมผู้สูงอายุ

แนวคิดเกี่ยวกับสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุ

แนวทางในการดำเนินกิจกรรมหรือการจัดบริการสาธารณะของผู้สูงอายุเป็นผลมาจากนโยบายและสวัสดิการที่รัฐในฐานะของฝ่ายปกครองจัดให้มีขึ้น โดย “นโยบาย” (policy) จะเป็นหลักและวิธีปฏิบัติซึ่งถือเป็นแนวทางในการดำเนินการ อย่างไรก็ตามการดำเนินนโยบายของรัฐก็ต้องเป็นไปในลักษณะ “นโยบายสาธารณะ” (public policy) คือ

นโยบายที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน ช่วยแก้ไขปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น เป็นแนวทางปฏิบัติของรัฐบาลที่มุ่งเน้นการสร้างผลประโยชน์ให้แก่ประชาชนเป็นสำคัญ โดยมีเป้าหมายเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนและพัฒนาชีวิตของประชาชนให้ดียิ่งขึ้น (อิงฟ้า สิงห์น้อย และรัฐชาติ ทัศนัย, 2561)

“สวัสดิการสังคม” (social welfare) หมายถึงกิจกรรมเต็มรูปแบบที่ได้รับการออกแบบมาจากองค์การสาธารณะและอาสาสมัครที่หาทางป้องกัน บรรเทา หรือช่วยเหลือในการแก้ปัญหาทางสังคมที่ผ่านการเลือกมาแล้ว โดยมีแนวคิดที่ว่าสังคมได้รวบรวมทรัพยากรเพื่อสวัสดิการทั่วไปของทุกคนและจัดสรรสิ่งอำนวยความสะดวกสาธารณะ เช่น ห้องสมุด สวนสาธารณะ และโรงพยาบาล (Ambrosino et al., 2015) การจัดสวัสดิการสังคมจึงหมายถึงการจัดโครงการ/กิจกรรมเพื่อช่วยเหลือบุคคลที่ด้อยโอกาสทางสังคม เช่น ผู้ยากไร้ ผู้พิการ ผู้สูงอายุ ให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้ มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยมุ่งตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต สำหรับสวัสดิการสังคมที่ภาครัฐจัดให้สำหรับผู้สูงอายุครอบคลุม 3 ด้าน (พิทยภัทร์ เชี่ยวขลาคม, 2555; เวธกา กลิ่นวิจิต, คณิงนิง อุสิมาศ, และยุวดี รอดจากภัย, 2557; งามรดา ประเสริฐสุข และพิชัยรัฐ หมั่นดวง, 2564) ดังปรากฏในภาพ 1

ภาพ 1: ขอบเขตสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุ
ที่มา: ผู้วิจัย (2566)

1) ด้านสุขภาพและการรักษาพยาบาล หมายถึง การบริการตรวจสุขภาพประจำปี ให้แก่ผู้สูงอายุ การบริการให้คำแนะนำ คำปรึกษา หรือให้ความรู้เกี่ยวกับสุขภาพและโรคภัยไข้เจ็บแก่ผู้สูงอายุ การจัดตั้ง ศูนย์บริการสาธารณสุขในชุมชน การบริการแพทย์เคลื่อนที่เพื่อผู้สูงอายุ การส่งเสริมการออกกำลังกาย ระบบบริการสุขภาพ และค่าใช้จ่ายด้านการรักษาพยาบาล

2) ด้านที่พักและศูนย์บริการ หมายถึงการจัดบริการที่พักอาศัยให้แก่ผู้สูงอายุที่ยากจนและพึ่งตนเองไม่ได้ การจัดบริการสงเคราะห์ซ่อมแซมบ้านพักอาศัยให้แก่ผู้สูงอายุที่ยากจน การตรวจที่พักอาศัยของผู้สูงอายุให้ถูกสุขลักษณะ การบริการบ้านพักคนชราในชุมชนแก่ผู้สูงอายุที่ไร้ที่พึ่งพิง การบริการครอบครัวอุปการะ (รับเลี้ยงดู) ผู้สูงอายุ

3) ด้านนันทนาการ หมายถึงการจัดบริการสถานที่ออกกำลังกาย การจัดสถานที่สำหรับพูดคุย แลกเปลี่ยน และพบปะสังสรรค์สำหรับกิจกรรมของผู้สูงอายุ ส่งเสริมกิจกรรมนันทนาการ งานรื่นเริง และงานศาสนาสำหรับผู้สูงอายุ จัดกิจกรรมนันทนาการร่วมกันระหว่างผู้สูงอายุและคนในชุมชน และจัดทัศนศึกษาแหล่งธรรมชาติ ศาสนสถาน และแหล่งท่องเที่ยวแก่ผู้สูงอายุ

ทั้งนี้เพราะ 3 ด้านดังกล่าวเป็นปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ (เจษฎา นกน้อย และวรรณภรณ์ บริพันธ์, 2560; เอกพล เคราเซ และคณะ, 2562; ชวนนท์ อิมอาบ, 2563; Sahin, Özer, & Yanardag, 2019) อีกทั้งในประเทศไทยผู้สูงอายุส่วนใหญ่ประสบปัญหาความยากจน ครอบครัว และการไร้ที่อยู่อาศัย ต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงในความเป็นมนุษย์ มิได้รับสิทธิและความเสมอภาค (ชัชววรรณ ธีโรจนวุฒิกุล, 2563) สวัสดิการสังคมจึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่สนับสนุนการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุ

ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์เป็นทฤษฎีที่กล่าวถึงแนวโน้ม บทบาท สัมพันธภาพ และการปรับตัวของมนุษย์ในสังคม และเมื่อวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้ผู้สูงอายุต้องมีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมและพยายามที่จะช่วยให้ผู้สูงอายุสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข มีทฤษฎีที่น่าสนใจและสนับสนุนการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุ ดังนี้ (ธนายศ สุมาลย์โรจน์ และฮานานามูฮิบะตุตติน นอจิ สุขใสว, 2558; Tavel, 2008; Marvin, 2020)

1. ทฤษฎีกิจกรรม (Activity Theory) พัฒนาขึ้นโดยโรเบิร์ต ฮาวิกเฮิร์สต์ (Robert Havighurst) ในปี ค.ศ.1960 ได้อธิบายสถานภาพทางสังคมของผู้สูงอายุ ซึ่งเน้นความสัมพันธ์ทางบวกระหว่างการปฏิบัติกิจกรรมกับความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุ กล่าวคือเมื่อบุคคลมีอายุมากขึ้น สถานภาพและบทบาททางสังคมจะลดลง แต่ผู้สูงอายุยังคงมีความต้องการทางสังคมเหมือนบุคคลในวัยกลางคน ทฤษฎีนี้เชื่อว่าผู้สูงอายุมีความต้องการที่จะเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อความสุขและการมีชีวิตที่ดีเช่นเดียวกับวัยผู้ใหญ่ และสามารถเข้าร่วมกิจกรรมที่ตนเองสนใจได้ สำหรับคำว่า “กิจกรรม” ตามแนวคิดนี้ หมายถึง กิจกรรมต่างๆ นอกเหนือจากกิจกรรมที่บุคคลปฏิบัติต่อตนเอง นั่นคือกิจกรรมที่บุคคลปฏิบัติต่อเพื่อนฝูง สังคม หรือชุมชน ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ที่ผู้สูงอายุปฏิบัติจะทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าคุณค่าและยังเป็นประโยชน์ต่อสังคม สาระสำคัญของทฤษฎีนี้อธิบายว่า การมีกิจกรรมทางสังคมของผู้สูงอายุจะมีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุ ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ ฌนทัย เทียมทอง, จินตนา จุลทัศน์, และสุภาพร ใจการุณ, (2561) ประวิทย์ วรรณโม (2565) กาลิต นิมร็อด และ ฮันนา อโดนี (Nimrod & Adoni, 2006) ฮุน-มี ยุง และแนนซี มิลเลอร์ (Joung & Miller, 2007) และอาเรียล โรดริเกซ, ปีฟลีนา ลัตโกวา และยาเหิน ซุน (Rodríguez, Látková, & Sun, 2008) การมีกิจกรรมที่เหมาะสมกับวัยของผู้สูงอายุจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและจำเป็น ซึ่งในการจัดกิจกรรมให้เหมาะสมกับผู้สูงอายุนั้นควรคำนึงถึงปัจจัยต่อไปนี้ 1) สภาพสังคมปัจจุบันที่ทันสมัยและเปลี่ยนแปลงไป (modernization perspective) เป็นปัจจัยซึ่งว่าด้วยบทบาทของคนในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งอาจทำให้ผู้สูงอายุก้าวตามไปไม่ทัน และ 2) การจัดกิจกรรมที่เชื่อมโยงบุคคลแต่ละวัยแต่ละยุค (intergeneration linkages) จึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นประกอบกับประสบการณ์ชีวิตของคนเมื่ออายุมากขึ้นซึ่งมีความแตกต่างกัน แม้จะเป็นคนในวัยเดียวกันและจะยิ่งต่างกันเมื่อโตมาคนละยุคสมัย นอกจากนี้ทฤษฎีกิจกรรมยังเชื่อว่าผู้สูงอายุจะมีความสุขและความพึงพอใจในชีวิตเมื่อได้ทำกิจกรรมต่อเนื่องจากที่เคยทำมาในอดีต จนเป็นวิถีชีวิตในปัจจุบัน สำหรับกิจกรรมนั้นแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1.1 กิจกรรมที่ไม่มีรูปแบบ (informal activity) เป็นกิจกรรมของผู้สูงอายุที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นทั้งในครอบครัวและสังคม ไม่มีการกำหนดรูปแบบเวลาการปฏิบัติที่แน่นอนชัดเจน กิจกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่ผู้สูงอายุปฏิบัติร่วมกับสมาชิกในครอบครัวหรือ

ผู้ใกล้ชิดอื่น เช่น ญาติ เพื่อน เพื่อนบ้าน เป็นกิจกรรมที่อาจเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาขึ้นอยู่กับภาวะสุขภาพกาย จิตใจ และสังคม มีพื้นฐานมาจากพฤติกรรมที่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ระยะห่าง ความใกล้ชิดกันของบ้านและที่อยู่อาศัยก็มีผลต่อการร่วมกิจกรรมนี้ กล่าวคือ คนที่อาศัยอยู่บ้านใกล้กันจะมีกิจกรรมร่วมกันมากกว่าคนที่อาศัยอยู่บ้านที่ห่างไกลกัน มีการนัดพบปะสังสรรค์กัน มีกิจกรรมนันทนาการในกลุ่มเดิมเสมอ มีการท่องเที่ยวร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีการทำงานฝีมือเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของครอบครัว กิจกรรมที่ไม่มีรูปแบบนี้ให้ประโยชน์ทั้งแก่ผู้สูงอายุและครอบครัว

1.2 *กิจกรรมที่มีรูปแบบ (formal activity)* เป็นกิจกรรมที่ผู้สูงอายุเข้าร่วมในองค์กร เช่น สมาคม ชมรม หรือกลุ่มต่างๆ รูปแบบของกิจกรรมจะชัดเจน ซึ่งอาจกำหนดโดยผู้สูงอายุเองหรือเจ้าหน้าที่ในองค์กรนั้นๆ เป็นกิจกรรมภายนอกครอบครัวซึ่งผู้สูงอายุมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคม และผู้สูงอายุที่เข้าร่วมกิจกรรมจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับขององค์กรนั้นๆ กิจกรรมต่างๆ ถูกจัดขึ้นเพื่อประโยชน์โดยตรงของผู้สูงอายุ สถานสงเคราะห์ผู้สูงอายุบางแห่งกำหนดกิจกรรมที่ผู้สูงอายุให้ความสนใจ ได้แก่ กิจกรรมอาชีพบำบัด (occupation therapy) กิจกรรมนันทนาการบำบัด (recreation therapy) กิจกรรมบำบัดด้วยหนังสือ (biblio therapy) กิจกรรมทางศาสนา (religion therapy) กิจกรรมอาสาสมัคร (volunteering) กิจกรรมการออกกำลังกาย (physical exercise)

1.3 *กิจกรรมที่ทำตามลำพังหรือทำคนเดียว (solitary)* เป็นกิจกรรมที่ผู้สูงอายุสามารถทำได้ตามลำพังไม่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น โดยธรรมชาติบุคคลอาจต้องการเวลาเพื่ออยู่คนเดียวตามลำพังเพื่อทำกิจกรรมที่ตนเองสนใจ พอใจอย่างง่ายๆ เช่น การทำงานอดิเรก การนอนพักผ่อน เป็นต้น ผู้สูงอายุจะได้ประโยชน์ ความสุขสบาย และความเพลิดเพลิน

กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีกิจกรรมเชื่อว่าผู้สูงอายุจะมีชีวิตที่เป็นสุขได้เมื่อมีกิจกรรมทางสังคมตามสมควร หรือมีกิจกรรมตามบทบาทที่ตนดำรงอยู่ เช่น การมีงานอดิเรก การเป็นสมาชิกกลุ่ม ชมรม หรือสมาคม ซึ่งสอดคล้องกับสวัสดิการสังคมด้านนันทนาการ

2. *ทฤษฎีแยกตนเองหรือทฤษฎีการถอยห่าง (disengagement theory)* เป็นทฤษฎีที่เกิดขึ้นครั้งแรกราวปี ค.ศ.1950 กล่าวถึงผู้สูงอายุเกี่ยวกับการถอยห่างออกจากสังคม โดยเอลเลน คัมมิงส์ (Elaine Cummings) และวิลลัม เฮนรี (William Henry) มีสาระสำคัญ

คือ ผู้สูงอายุและสังคมจะลดบทบาทซึ่งกันและกันอย่างค่อยเป็นค่อยไปตามความต้องการของร่างกายและไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เนื่องจากผู้สูงอายุยอมรับว่าตนเองมีความสามารถลดลงและสุขภาพเสื่อมลงจึงถอยหนีจากสังคมเพื่อลดความเครียดและรักษาพลังงาน พอใจกับการไม่ต้องข้องเกี่ยวกับสังคมอีกต่อไป เพื่อถอนสภาพและบทบาทของตนให้แก่คนรุ่นหลัง ซึ่งระยะแรกอาจมีความวิตกกังวลอยู่บ้างในบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ต่อมาจะค่อยๆ ยอมรับการไม่ต้องเกี่ยวข้องกับสังคมได้ในที่สุด อย่างไรก็ตามทฤษฎีนี้กล่าวว่า โดยปกติแล้วบุคคลจะพยายามผสมผสานอยู่กับสังคมให้นานเท่าที่จะทำได้เพื่อรักษาสมดุลทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และอารมณ์ ก่อนที่บทบาทของตนจะแคลงเมื่อมีอายุเพิ่มมากขึ้น โดยสรุป การถอยห่างเป็นกระบวนการที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ เป็นกระบวนการพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป เป็นสิ่งที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้ และเกิดขึ้นตามธรรมชาติเพื่อรักษาสมดุลของมนุษย์ ปัจจัยที่มีผลต่อการถอยห่างของผู้สูงอายุ ได้แก่ กระบวนการชราที่มีความแตกต่างกันของแต่ละบุคคล สภาพสังคม และอายุที่เพิ่มขึ้น อีกทั้งผู้ที่ชอบสันโดษ ไม่เคยมีบทบาทใดในสังคมมาก่อนก็ย่อมที่จะแยกตัวเองออกจากสังคมเมื่ออายุมากขึ้น (อุไร สุทธิแย้ม, 2562) ทฤษฎีนี้ นำมาสู่การจัดสวัสดิการสังคมด้านที่พักและศูนย์บริการให้แก่ผู้สูงอายุ

3. *ทฤษฎีความต่อเนื่อง (Continuity Theory)* เป็นทฤษฎีที่พัฒนาขึ้นโดยแบร์นิช นอยการ์เทิน (Bernice Neugarten) และคณะราวปี ค.ศ.1960 เพราะทฤษฎีกิจกรรมและทฤษฎีการถอยห่างไม่สามารถที่จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของผู้สูงอายุได้ ทฤษฎีนี้ เชื่อว่าการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุที่ประสบความสำเร็จนั้นขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพและแบบแผนชีวิตของแต่ละช่วงวัย และมีปัจจัยอื่นๆ ที่เข้ามาช่วยอธิบาย ได้แก่ แรงจูงใจ สถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ สังคม บุคลิกภาพ ความยืดหยุ่น ซึ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวในชีวิตบั้นปลายของผู้สูงอายุ สอดคล้องกับผลการศึกษาของ วรณวิสาข์ ไชโย (2562)

ขณะที่ ปรณิกา มีครุฑ และคณะ (2564ก) ได้ศึกษาปัจจัยความสำเร็จขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภาคใต้ตอนบนในการจัดสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุ สรุปได้ดังนี้

- 1) การจัดทำฐานข้อมูลผู้สูงอายุในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญอย่างมาก เพราะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถใช้ฐานข้อมูลผู้สูงอายุเป็นข้อมูลในการตัดสินใจแก้ไขปัญหา สนับสนุน และพัฒนาในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการจ่ายเบี้ยยังชีพ
- 2) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความพร้อมและมีเงินรายได้

จากภาษีอากรในท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก หรือมีศักยภาพ หรือสถานะทางการคลัง สามารถจัดสรรรายได้โดยตั้งงบประมาณของตนเองเพื่อช่วยเหลือเป็นเบี้ยยังชีพแก่ผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ 3) การจัดตั้งคณะกรรมการสวัสดิการผู้สูงอายุเป็นอีกหนึ่งปัจจัยความสำเร็จในการจัดสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุ โดยโครงสร้างคณะกรรมการอาจจะประกอบด้วยผู้แทนชมรมหรือกลุ่มผู้สูงอายุ ผู้แทนประชาคม ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้แทนส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการระดมความร่วมมือในการจัดสวัสดิการให้แก่ผู้สูงอายุ 4) การจัดให้มีบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถที่รับผิดชอบด้านผู้สูงอายุ หรือนักสังคมสงเคราะห์ที่รับผิดชอบงานผู้สูงอายุ รวมทั้งการส่งเสริมให้มีอาสาสมัครผู้ดูแลผู้สูงอายุ ตลอดจนการส่งเสริมสโมสรผู้สูงอายุ ชมรมผู้สูงอายุ เพื่อดำเนินภารกิจด้านการสงเคราะห์ผู้สูงอายุ 5) การประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นข้างเคียง เพื่อให้เกิดศักยภาพในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดสวัสดิการด้านต่างๆ สำหรับผู้สูงอายุ 6) ภาครัฐจะต้องมีการปรับเปลี่ยนนโยบายจากเชิงรับมาเป็นเชิงรุก เช่น การสร้างความตระหนักให้คนในชาติเห็นความสำคัญของผู้สูงอายุว่าเป็นบุคคลที่ทรงคุณค่าต่อสังคม มิใช่ภาระของสังคม การถ่ายโอนงานด้านสวัสดิการสังคมของผู้สูงอายุให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ทั้งงบประมาณและบุคลากรที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านผู้สูงอายุ 7) การเข้ามาของนโยบายและการสนับสนุนจากภาครัฐด้านสวัสดิการสังคมจะสำเร็จไม่ได้เลยถ้าขาดการผลักดันหรือเอาจริงเอาจังของผู้บริหารท้องถิ่น ดังนั้นการผลักดันนโยบายของผู้บริหารท้องถิ่นจึงเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการพัฒนาให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม และ 8) ความต้องการในการพัฒนารูปแบบการให้บริการสวัสดิการสังคมของผู้สูงอายุและประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งผลการศึกษานี้จะนำไปสู่การจัดสวัสดิการสังคมให้แก่ผู้สูงอายุในทุกด้านได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

รูปแบบสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุในประเทศไทย

ผู้สูงอายุนับว่าเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่า ครอบครัวและบุตรหลานจึงควรดูแลและยกย่องเชิดชูทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และอารมณ์ (สุภัคชัย ดำสีใหม่, ไพรัตน์ ฉิมหาด, และเดโช แชน้ำแก้ว, 2565) เช่นเดียวกับภาครัฐที่จะต้องจัดสวัสดิการที่เหมาะสมและจำเป็นให้แก่ผู้สูงอายุ ทั้งนี้การจัดสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุในประเทศไทยมีหลายรูปแบบ เช่น การประกันสังคม การช่วยเหลือสาธารณะ การบริการสังคม และการช่วยเหลือเกื้อกูลของ

ภาคประชาชน (ปรณิกา มีครุฑ และคณะ, 2564) สอดคล้องกับ สุदारัตน์ สุดสมบูรณ์ (2557) ที่ได้อธิบายรูปแบบสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุไว้ 4 รูปแบบ ดังภาพที่ 2

ภาพ 2: รูปแบบสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุ
ที่มา: ผู้วิจัย (2566)

1. การประกันสังคม (social insurance) เป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิตและคุ้มครองลูกจ้างจากปัญหาการขาดรายได้เมื่อเกษียณอายุการทำงาน ด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ผู้สูงอายุได้รับการเกื้อหนุนจากครอบครัวน้อยลง ประกอบกับปัญหาสุขภาพที่เรื้อรังของผู้สูงอายุส่งผลให้ตัวเลขค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลสูง แม้ว่าระบบประกันสังคมในประเทศไทยจะประกอบด้วยกองทุนต่างๆ ได้แก่

1.1 กองทุนประกันสังคมกรณีชราภาพ เป็นการส่งเสริมการออมสำหรับกลุ่มแรงงานที่เป็นลูกจ้างในภาคเอกชนของกระทรวงแรงงาน ซึ่งผลการศึกษาของเสาวธาร โพธิ์กัณฑ์, อัครนัย ขวัญอยู่, และศุภสวัสดิ์ ชัชวาลย์ (2565) พบว่า จำนวนเงิน/สิทธิประโยชน์ที่จ่ายให้แก่ผู้ประกันตนกรณีชราภาพมีแนวโน้มไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ เนื่องจากสำนักงานประกันสังคมคำนวณเงินสิทธิประโยชน์โดยปราศจากการพิจารณาอัตราค่าครองชีพ สภาวะเงินเฟ้อ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

1.2 กองทุนบำเหน็จบำนาญข้าราชการ (กบข.) เป็นการออมภาคบังคับสำหรับกลุ่มข้าราชการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นหลักประกันการจ่ายบำเหน็จบำนาญและให้ประโยชน์ตอบแทนการรับราชการแก่ข้าราชการเมื่อออกจากราชการ

1.3 กองทุนสำรองเลี้ยงชีพสำหรับลูกจ้างประจำของส่วนราชการซึ่งจดทะเบียนแล้ว (กสจ.) มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสวัสดิการแก่ลูกจ้างให้มีเงินไว้ใช้เมื่อออกจากราชการหรือเมื่อพ้นวัยทำงาน

1.4 กองทุนสำรองเลี้ยงชีพ เป็นจุดเริ่มต้นของการส่งเสริมการออมแบบสมัครใจ และถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะเพิ่มปริมาณเงินออมในระยะยาว ทำให้เงินออมมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้ออมมีคุณภาพชีวิตที่มั่นคงและมีแผนทางการเงินที่ตอบโจทย์อิสรภาพทางการเงินในวัยเกษียณ (พรพิมล จรุงวิศาลกุล และปรมิินทร์ ไชยิตกุลพร, 2563)

1.5 กองทุนรวมเพื่อการเลี้ยงชีพ เป็นการออมแบบสมัครใจสำหรับกลุ่มประชาชนทั่วไปที่มีกำลังการออมมาก ซึ่งผลการศึกษาของสุธิดา แก้วเกตุ และลลิตา นิพิฐุประศาสน์ สุนทรวิภาต (2560) พบว่าการตัดสินใจลงทุนในกองทุนรวมเพื่อการเลี้ยงชีพอยู่ในระดับปานกลาง

1.6 กองทุนสงเคราะห์ครูใหญ่และครูโรงเรียนเอกชน ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการได้จัดตั้งขึ้นเป็นการออมภาคบังคับ มุ่งเน้นให้ครูโรงเรียนเอกชนมีความมั่นคงในอาชีพ มีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้ครูโรงเรียนเอกชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (อิศญาณ์ แดงสมุทร, ศรีอร สมบูรณ์ทรัพย์, และพัฒน์ พัฒนรังสรรค์, 2559)

1.7 กองทุนทวีสุข เป็นกองทุนที่จัดตั้งขึ้นโดยธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรเพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรออมเงินไว้ใช้เป็นสวัสดิการแก่ตนเองและครอบครัวในยามชรา

1.8 กองทุนสวัสดิการชุมชน เป็นการส่งเสริมการออมในระดับชุมชนเพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงให้คนในชุมชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นการจัดสวัสดิการของชาวบ้าน โดยชาวบ้านเพื่อชาวบ้าน (เสาวลักษณ์ พันธุ์พัก และพายัพ พะยอมยนต์, 2561)

1.9 กองทุนการออมเพื่อการชราภาพสำหรับแรงงานนอกระบบ ตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติกองทุนการออมแห่งชาติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการออมของสมาชิก

และเป็นหลักประกันการจ่ายบำนาญและให้ประโยชน์ตอบแทนแก่สมาชิกเมื่อสิ้นสมาชิกภาพ (จิตพันธ์ุ อ่อนจันทร์ และพิทักษ์ ศรีสุขใส, 2560)

2. การช่วยเหลือสาธารณะ (public assistance) เป็นการสงเคราะห์แบบให้เปล่าสำหรับผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือ เนื่องจากช่วยเหลือตนเองไม่ได้ ด้อยโอกาสทางสังคม และไร้ที่พึ่ง รูปแบบของสวัสดิการผู้สูงอายุที่มีอยู่ ได้แก่

2.1 เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ คือเงินช่วยเหลือที่ภาครัฐจัดสรรไว้ให้แก่ผู้สูงอายุเพื่อแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายในแต่ละเดือน ทุกปีจะมีการเปิดให้ผู้สูงอายุรายใหม่ที่มีสิทธิมาลงทะเบียนเพื่อรับเงินส่วนนี้ โดยลงทะเบียนเพียงครั้งเดียวจะได้รับสิทธิไปตลอด อัตราการจ่ายจะเป็นแบบขั้นบันได โดยผู้ที่มีอายุ 60-69 ปี ได้รับเบี้ยยังชีพคนละ 600 บาทต่อเดือน ผู้ที่มีอายุ 70-79 ปี ได้รับเบี้ยยังชีพคนละ 700 บาทต่อเดือน ผู้ที่มีอายุ 80-89 ปี ได้รับเบี้ยยังชีพคนละ 800 บาทต่อเดือน และผู้ที่มีอายุ 90 ปีขึ้นไป ได้รับเบี้ยยังชีพคนละ 1,000 บาทต่อเดือน (งานบริการและเผยแพร่วิชาการ 1, 2564)

2.2 กองทุนดูแลผู้สูงอายุที่ขาดที่พึ่ง โดยสำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุ เป็นการให้ความช่วยเหลือผู้สูงอายุใน 3 ด้าน คือ การให้ความช่วยเหลือผู้สูงอายุกรณีเดือดร้อนจากการถูกรุณกรรม ถูกแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบด้วยกฎหมาย และถูกทอดทิ้ง การสนับสนุนการจัดการงานศพผู้สูงอายุที่มีฐานะยากจน และการช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ประสบปัญหาความเดือดร้อนเรื่องที่พักอาศัย อาหาร และเครื่องนุ่งห่ม (ปัทมา ล้อพงศ์พานิชย์, 2560)

2.3 การให้คำแนะนำ ปรีกษา หรือการดำเนินการปัญหาที่เกี่ยวข้องกับคดีและเรื่องสิทธิประโยชน์ของผู้สูงอายุ อันควรได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย สามารถติดต่อขอรับคำปรึกษาได้จากงานสังคมสงเคราะห์ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (บุญยวัจน์ ไตรจุฑากาญจน์, 2564)

2.4 การยกเว้นค่าเข้าชมสถานที่ของรัฐ โดยกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ยกเว้นค่าเข้าชมอุทยานแห่งชาติทุกแห่ง ให้ผู้สูงอายุเข้าชมฟรี (ฉัตรสุมน พฤตมิภิญโญ, 2558)

2.5 การช่วยเหลือด้านค่าโดยสารยานพาหนะตามความเหมาะสม โดยกระทรวงคมนาคมให้ความช่วยเหลือผู้สูงอายุโดยสารรถไฟ รถไฟฟ้า รถไฟใต้ดิน รถ บขส. ขสมก.

โดยการลดค่าโดยสารครึ่งราคา และการบินไทยลดค่าโดยสารภายในประเทศร้อยละ 15 (ฉัตรสุมน พฤตมิถุนิโย, 2558)

3. การบริการสังคม (social service) เป็นระบบบริการที่ตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของประชาชนประกอบด้วยบริการด้านต่างๆ 5 ด้าน คือ

3.1 ด้านสุขภาพอนามัยประกอบด้วย 1) หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทุกคน ให้บริการครอบคลุมการตรวจสุขภาพ การรักษาพยาบาล และการส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรค ดำเนินงานโดยสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) ได้รับการยกย่องจากนานาประเทศและองค์การอนามัยโลกว่าเป็นโครงการที่ทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงบริการทางการแพทย์ได้อย่างทั่วถึง (ธรรมบุญเพชรเลิศ และภักดี โพธิ์สิงห์, 2559) 2) การบริการทางการแพทย์และการสาธารณสุข จากพระราชบัญญัติผู้สูงอายุและแผนปฏิบัติการผู้สูงอายุแห่งชาติมีการจัดช่องทางเฉพาะสำหรับผู้สูงอายุแยกจากผู้รับบริการทั่วไปในแผนกผู้ป่วยนอก 3) โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) เป็นหน่วยบริการสาธารณสุขในระดับปฐมภูมิ (ศศิกร สองคำชุม และวิริณธ์ กิตติพิชัย, 2565) เป็นโครงการดูแลสุขภาพที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นบนพื้นฐานแนวคิดหุ้นส่วนการดูแล ประกอบด้วยประชาชนในพื้นที่สถานบริการสุขภาพและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 4) การดูแลที่บ้าน (Home care) มีความสำคัญเพราะประชาชนมีอายุยืนและเจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรังมากขึ้น (รัชณี สรรเสริญ, 2551) เป็นบริการสำหรับผู้สูงอายุอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งเหมาะกับผู้ป่วยสูงอายุที่อาการไม่รุนแรงและไม่สะดวกในการเดินทางมารักษาที่โรงพยาบาล ช่วยลดค่าเดินทางของผู้ใช้บริการและผู้สูงอายุส่วนมากพึงพอใจที่จะรับการรักษาพยาบาลที่บ้าน 5) โครงการอาสาสมัครดูแลผู้สูงอายุ (อผส.) เป็นโครงการที่มุ่งแก้ไขปัญหาผู้สูงอายุที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ขาดผู้ดูแล ถูกทอดทิ้ง ถูกกล่ลย เพิกเฉย และผู้สูงอายุที่ได้รับการดูแลไม่ถูกต้อง โดยอาศัยการสร้างอาสาสมัครจากอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) หรือประชาชนในชุมชนที่สมัครใจทำหน้าที่เป็นผู้ให้การดูแลช่วยเหลือฟื้นฟูผู้สูงอายุในชุมชน อย่างไรก็ตามผลการศึกษา พบว่า อาสาสมัครดูแลผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีความรู้ในการปฏิบัติหน้าที่อยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น (วิไลลักษณ์ รุ่งเมืองทอง, 2553)

3.2 ด้านการศึกษา ประกอบด้วย 1) การศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ โดยศูนย์ส่งเสริมการศึกษานอกโรงเรียนกลุ่มเป้าหมายพิเศษ (ศกพ.) ได้พัฒนาแนวทางการ

จัดการศึกษานอกโรงเรียนสำหรับผู้สูงอายุตามความต้องการและความสนใจของผู้สูงอายุ เช่น การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ การเสริมสร้างคุณค่าและการพัฒนาที่ยั่งยืนสำหรับผู้สูงอายุ การเสริมสร้างความร่วมมือเพื่อความเข้มแข็งขององค์กรผู้สูงอายุ เป็นต้น

2) การศึกษาเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ เช่น ชมรมการศึกษาเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ (Old People Playing Young Club: OPPY) เป็นชมรมที่มุ่งเผยแพร่ความรู้และทักษะในการใช้คอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ตให้แก่ผู้สูงอายุโดยผู้สูงอายุจะต้องจ่ายค่าบริการเอง ขณะที่ผลการศึกษาของ วรวิทย์ เกิดสวัสดิ์ (2564) พบว่า ผู้สูงอายุต้องการให้มีการจัดการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุในหลักสูตรต่างๆ และจัดบริการห้องสมุดเคลื่อนที่ในชุมชน

3.3 ด้านที่อยู่อาศัย ประกอบด้วย การสงเคราะห์ที่อยู่อาศัยและการดูแล เป็นบริการในสถานสงเคราะห์สำหรับผู้สูงอายุที่ครอบคลุมความจำเป็นด้านปัจจัย 4 รวมทั้งบริการด้านการรักษาพยาบาล กายภาพบำบัด ศาสนกิจ งานอดิเรก นันทนาการ กิจกรรมส่งเสริมประเพณีและวัฒนธรรม ปัจจุบันมีสถานสงเคราะห์ของรัฐ 21 แห่ง ขณะที่ผลการศึกษาของ วรวิทย์ เกิดสวัสดิ์ (2564) พบว่า ผู้สูงอายุยังต้องการให้มีการจัดครอบครัวอุปการะสำหรับผู้ไร้ที่พึ่งด้วย

3.4 ด้านการมีงานทำและการมีรายได้ ประกอบด้วย กองทุนสวัสดิการผู้สูงอายุ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) จัดทำโครงการที่ยึดหลักการให้ผู้สูงอายุเป็นแกนนำในการกำหนดและตัดสินใจร่วมกันในการบริหารจัดการสวัสดิการผู้สูงอายุกันเอง ขณะที่ผลการศึกษาของ วรวิทย์ เกิดสวัสดิ์ (2564) พบว่า ผู้สูงอายุต้องการได้รับการสนับสนุนงบประมาณเพื่อการประกอบอาชีพด้วย

3.5 ด้านบริการสังคมและนันทนาการ ประกอบด้วย 1) ชมรมผู้สูงอายุ เป็นรูปแบบบริการทางสังคมสำหรับผู้สูงอายุที่มีการพัฒนาขึ้นอย่างมากในปัจจุบัน โดยเป็นการรวมกลุ่มกันทางสังคมของผู้สูงอายุที่มีความสนใจและมีอุดมการณ์ร่วมกันในการที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุโดยเฉพาะการสร้างคุณภาพทั้งทางกาย จิต และสังคม เพื่อให้ชีวิตมีคุณค่าและมีคุณภาพประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว และสังคม โดยมีสภาผู้สูงอายุและกระทรวงสาธารณสุขเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณ แต่ผู้บริหารจัดการและดำเนินการหลัก คือ กลุ่มผู้สูงอายุ การดำเนินงานของชมรมผู้สูงอายุในลักษณะเครือข่ายทำให้งานด้านผู้สูงอายุเข้มแข็งมากขึ้น 2) ศูนย์อเนกประสงค์สำหรับผู้สูงอายุ เป็นสถานที่ที่เป็นศูนย์รวมขององค์การชุมชนผู้สูงอายุเพื่อจัดกิจกรรมด้านสุขภาพ สังคม จิต และปัญญา โดยมีแนวคิด

พื้นฐาน คือ การใช้ชุมชนเป็นฐานในการให้บริการ การดูแลระยะยาวสำหรับผู้สูงอายุ และการจัดบริการแบบองค์รวม 3) ศูนย์ชุมชนเพื่อผู้สูงอายุ ให้บริการโดยไม่คิดค่าใช้จ่ายจากผู้สูงอายุ การบริการที่จัดให้ เช่น กายภาพบำบัด อาชีวบำบัด ออกกำลังกาย ศาสนกิจ กิจกรรมนันทนาการ ตลอดจนกิจกรรมในวันสำคัญต่างๆ 4) ศูนย์บริการผู้สูงอายุในวัด เป็นโครงการที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อสนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลผู้สูงอายุในชุมชนของตนเอง โดยมีวัดหรือสถาบันทางศาสนาเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรม ซึ่งผลการศึกษาของ อัมพร ชุตินิโร (พันธุ์กา), ประเสริฐ ปอนถิ่น, และเทพประวิณ จันทร์แรง (2565) พบว่า วัดมีบทบาทและกระบวนการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุอยู่ในระดับมาก และ 5) กองทุนผู้สูงอายุเพื่อสนับสนุนโครงการสำหรับองค์กรของผู้สูงอายุหรือองค์กรที่ทำงานด้านผู้สูงอายุ เพื่อคุ้มครอง ส่งเสริม และสนับสนุนผู้สูงอายุให้มีศักยภาพ มีความมั่นคง และมีคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งนี้ผลการศึกษาของ วรวิทย์ เกิดสวัสดิ์ (2564) พบว่าผู้สูงอายุต้องการให้มีการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวทั้งในและต่างจังหวัด

4. การช่วยเหลือเกื้อกูลของภาคประชาชน (*assistance of public sector*) เป็นการจัดสวัสดิการสังคมโดยกลุ่มต่างๆ เป็นผู้ดำเนินการหลัก เช่น การจัดสวัสดิการชุมชนที่ครอบคลุมการเกิด แก่ เจ็บ ตาย กลุ่มออมทรัพย์ที่มีรูปธรรม มีความก้าวหน้าที่ชัดเจน ทั้งเชิงองค์ความรู้ กลไก และพื้นที่ดำเนินการ ในอีกด้านหนึ่งภาคธุรกิจเอกชนที่เดิมมุ่งหวังผลประโยชน์ขององค์กรเป็นหลัก แต่ในปัจจุบันได้ปรับบทบาทเข้ามาช่วยเหลือร่วมรับผิดชอบปัญหาสังคมมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการจัดสวัสดิการโดยปัจเจกชน อาทิ การซื้อประกันชีวิตรูปแบบต่างๆ ผ่านกิจการประกันภัยของเอกชน ซึ่งเข้ามาช่วยเติมเต็มหรือยกระดับสวัสดิการในภาพรวมให้แก่ผู้สูงอายุได้สมบูรณ์มากขึ้น ซึ่งผลการศึกษาพบว่าผู้สูงอายุได้รับการช่วยเหลือเกื้อกูลของภาคประชาชนอยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น (ธนิต โตดิเทพย์, 2564)

จากรูปแบบสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุในประเทศไทยที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีทั้งการดำเนินการโดยภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ซึ่งล้วนมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ทั้งนี้เพราะผู้สูงอายุเมื่อมีอายุมากขึ้นจะมีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากความชรา การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้หากไม่มีวิธีป้องกันและการจัดการภาวะสุขภาพที่เหมาะสม จะส่งผลต่อการเกิดภาวะสุขภาพที่เจ็บป่วยของผู้สูงอายุได้ (พิมพร ทองเมือง และยุทธนา สุดเจริญ, 2560) ซึ่งเชื่อว่าผู้สูงอายุทุกคนจะมีความพร้อมใน

การดูแลตัวเองได้ หน่วยงานต่างๆ จึงมีแนวทางให้การช่วยเหลือโดยจัดสวัสดิการให้เพื่อตอบสนองกับสิ่งที่ผู้สูงอายุได้มอบให้แก่สังคมมาจนกระทั่งวัยเกษียณ แม้ว่าสวัสดิการบางอย่างจะยังจัดบริการได้ไม่เพียงพอกับความต้องการของผู้สูงอายุก็ตาม (นิธิศ ธาณี, สุวรรณภาภัทรเบญจพล, และอนุวัฒน์ วัฒนพิชญากุล, 2565)

บทสรุป

บทความนี้เกิดขึ้นจากความสนใจในเรื่องสังคมผู้สูงอายุซึ่งเป็นเรื่องที่หลายๆ ประเทศ รวมทั้งประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่ สิ่งสำคัญคือสวัสดิการสังคมที่ช่วยให้ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรม พบว่าผู้สูงอายุเป็นบุคคลที่อยู่ในช่วงเวลาที่มีความเสื่อมลงของสภาพร่างกายซึ่งส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุหลายประการ การจัดสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุจึงต้องคำนึงหลักการเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญ อย่างไรก็ตามการดำเนินงานการจัดสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุของประเทศไทยประสบปัญหาและอุปสรรคต่างๆ เช่น การจัดสรรงบประมาณจากภาครัฐและบุคลากรที่รับผิดชอบดูแลยังไม่เพียงพอต่อการดำเนินงาน ทำให้เกิดการกระจายของสวัสดิการที่ไม่ทั่วถึงและตรงตามความต้องการที่แท้จริงของผู้สูงอายุ (สุชรินทร์ พิทยานันท์ และไพโรจน์ ภัทรนรากุล, 2559) และเมื่อพิจารณาถึงสภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ พบว่า 1) ระบบและรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุมีข้อจำกัดและแผนการให้บริการก็ยังไม่เป็นระบบและรูปแบบที่ดีพอส่งผลให้เกิดประโยชน์แก่ผู้สูงอายุเพียงบางกลุ่มเท่านั้น ไม่สามารถกระจายได้ทั่วถึงและตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของผู้สูงอายุ 2) บริการต่างๆ ที่จัดขึ้นยังมีลักษณะไม่กระจายตัว การดำเนินงานในส่วนขององค์การภาครัฐหรือเอกชนค่อนข้างจะจำกัดทั้งในด้านปริมาณและรูปแบบ การให้บริการแก่ผู้สูงอายุจึงยังไม่สามารถบริการได้อย่างทั่วถึงและตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุอย่างแท้จริง สอดคล้องกับวนิดา ดุรงค์ฤทธิชัย, กมลทิพย์ ชลังธรรมเนียม, และนพนันธุ์ จำปาเทศ (2561) ที่กล่าวว่าผู้สูงอายุต้องมีโอกาสยังเข้าไม่ถึงสวัสดิการสังคมตามนโยบายที่รัฐจัดให้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะบริการสุขภาพ เบียดบังชีพไม่เพียงพอต่อการยังชีพ ขาดหลักประกันด้านรายได้เพราะไม่มีอาชีพ นโยบายกั๊ยมเงินกองทุนผู้สูงอายุเพื่อประกอบอาชีพเพิ่มรายได้ให้ผู้สูงอายุต้องโอกาสในเมืองมากกว่าชนบท นโยบายที่ดำเนินการโดยรัฐขาดการติดตามผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งสวัสดิการบางส่วนซ้ำซ้อนทำให้ได้รับสวัสดิการสังคมที่มากเกินไปและเป็นและ

น้อยกว่าจำเป็น การจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมและจำเป็นจึงเป็นทางรอดสำหรับผู้สูงอายุ มีใช้ทางเลือก ในเมื่อประเทศไทยได้เป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์แล้ว

ข้อเสนอแนะ

1. ครอบครัวและบุคคลรอบข้างควรมอบความรักและความเข้าใจให้แก่ผู้สูงอายุ โดยสนับสนุนการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของผู้สูงอายุอย่างต่อเนื่อง ไม่ทอดทิ้งให้ผู้สูงอายุต้องโดดเดี่ยว และมองผู้สูงอายุเป็นบุคคลที่มีคุณค่า
2. การจัดสวัสดิการสังคมให้แก่ผู้สูงอายุต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคเอกชน เพิ่มมากขึ้นเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระด้านงบประมาณจากภาครัฐ เพื่อสามารถจัดสวัสดิการที่เหมาะสมและเพียงพอให้แก่ผู้สูงอายุ
3. สนับสนุนการจ้างงานของผู้สูงอายุมากขึ้น และควรมีการต่ออายุการเกษียณของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น เพื่อยืดอายุการทำงานให้ผู้สูงอายุที่ประสงค์จะทำงานต่อ ทั้งนี้เพราะผู้สูงอายุต้องการยอมรับในคุณค่าทั้งจากตนเองและผู้อื่น
4. เพิ่มความหลากหลายของรูปแบบการจัดกิจกรรมต่างๆ ให้แก่ผู้สูงอายุผ่านการก่อตั้งสมาคม ชมรม หรือศูนย์การเรียนรู้ เพื่อตอบสนองความต้องการและความสนใจของผู้สูงอายุได้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้น
5. ส่งเสริมการจัดกิจกรรมและการนำเสนอสวัสดิการต่างๆ ของผู้สูงอายุ ตั้งแต่ระดับชุมชน ตำบล อำเภอ และจังหวัด เพื่อพัฒนาเป็นนโยบายด้านสวัสดิการของประเทศต่อไป ซึ่งมาจากความต้องการของผู้สูงอายุอย่างแท้จริง

กิตติกรรมประกาศ

บทความฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีด้วยความช่วยเหลือและการสนับสนุนเป็นอย่างดีจาก รองศาสตราจารย์ ดร.เจษฎา นกน้อย อาจารย์ที่ปรึกษา ที่กรุณาให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา รวมถึงการตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างดี ทำให้บทความมีประโยชน์และมีคุณค่ามากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2560).

ยุทธศาสตร์กรมกิจการผู้สูงอายุ 20 ปี ประจำปี พ.ศ. 2561–2580. โรงพิมพ์
สามลดา.

กองกฎหมาย สำนักงานปลัด กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

(2560). *พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2560*.

<http://law.msociety.go.th/law2016/law/view/849>

กองสวัสดิการสงเคราะห์ กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม.

(2542). *ปฏิญญาผู้สูงอายุไทย*. [https://ltc-older.dop.go.th/download/laws/
law_th_20152309154750_1.pdf](https://ltc-older.dop.go.th/download/laws/law_th_20152309154750_1.pdf)

งานบริการและเผยแพร่วิชาการ 1. (2564). *เบี่ยยังชีพฯ*.

https://www.napachon.go.th/project_detail.php?hd=17&id=1501

งามรดา ประเสริฐสุข, และพิชัยรัฐ หมิ่นด้วง. (2564). การจัดสวัสดิการสังคมให้ผู้สูงอายุ

ในศูนย์พัฒนาการจัดสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุ. *วารสารวิจัยธรรมศึกษา*, 4(2), 73-85.

จุฑารัตน์ แสงทอง. (2560). สังคมผู้สูงอายุ (อย่างสมบูรณ์): ภาวะสูงวัยอย่างมีคุณภาพ.

วารสารกึ่งวิชาการ, 38(1), 6-28.

เจษฎา นกน้อย. (2559). *การสื่อสารภายในองค์กร: แนวคิด ทฤษฎี และการประยุกต์ใช้*.

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เจษฎา นกน้อย และวรรณภรณ์ บริพันธ์. (2560). คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในจังหวัด

สงขลา. *วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์*, 9(3), 94-105.

ฉัตรสุนัน พฤทธิปัญญา. (2558). การทบทวนกฎหมายและนโยบายด้านผู้สูงอายุสู่การ

จัดการสุขภาพ. *วารสารกฎหมายสุขภาพและสาธารณสุข*, 1(2), 149-163.

ชวนนท์ อิ่มอาบ. (2563). คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ อำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรี.

วารสารแพทย์เขต 4-5, 39(1), 65-77.

ชัชววรรณ ลีโรจนวุฒิกุล. (2563). สิทธิชุมชนในสังคมผู้สูงอายุกับรัฐสวัสดิการ.

วารสารวณัฎฐศาสตร์ปริทรรศน์, 7(2), 101-110.

ณททัย เทียมทอง, จินตนา จุลทัศน์, และสุภาพร ใจการณ. (2561). การพัฒนารูปแบบ

- การส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุจังหวัดอุบลราชธานี.
วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยการจัดการและเทคโนโลยีอีสเทิร์น, 15(2), 321-334.
- ธนยศ สุมาลัยโรจน์ และฮานานมูฮิบบะตุคติน นอจิ สุขไสว. (2558). ผู้สูงอายุในโลกแห่ง
การทำงาน: มุมมองเชิงทฤษฎีทางกายจิตสังคม. วารสารปัญญาภิวัฒน์, 7(1), 242-
254.
- ธนิต โตอดีเทพย์. (2564). แนวทางการจัดสวัสดิการแก่ผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองแสน
สุข จังหวัดชลบุรี. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, 15(1), 18-28.
- ธรรมบุญ เพชรเลิศ และภักดี โพธิ์สิงห์. (2559). นโยบายสาธารณะ “หลักประกันสุขภาพ
ถ้วนหน้า”. ธรรมทรรศน์, 16(2), 275-284.
- นิธิศ ธาณี, สุวรรณภา ภัทรเบญจพล, และอนุวัฒน์ วัฒนพิชญากุล. (2565). การศึกษาการ
จัดสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จังหวัด
อุบลราชธานี. วารสารสาธารณสุขและวิทยาศาสตร์สุขภาพ, 5(3), 18-35.
- บัลลังก์ โรหิตเสถียร. (2565). กรมเห็นชอบแผนปฏิบัติการด้านผู้สูงอายุ ระยะที่ 3 (พ.ศ.
2566-2580). [https://moe360.blog/2022/05/18/cabinet-resolution-
17052565/](https://moe360.blog/2022/05/18/cabinet-resolution-17052565/)
- ปรรณิกา มีครุฑ, อรุณ รักธรรม, เพ็ญศรี ฉิรินัง, และศิริพร แยมนิล. (2564ก). นโยบาย
สวัสดิการสังคมผู้สูงอายุในพื้นที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภาคใต้ตอนบน.
Journal of Administrative and Management Innovation, 9(2), 28-38.
- ปรรณิกา มีครุฑ, อรุณ รักธรรม, เพ็ญศรี ฉิรินัง, และศิริพร แยมนิล. (2564ข). การ
ดำเนินงานสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุของประเทศไทย. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, 4(2), 100-110.
- ประวิทย์ วรธมโม. (2565). ปัจจัยด้านสวัสดิการสังคมที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิต
ของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองสามพราน จังหวัดนครปฐม. วารสารวิทยาลัย
นครราชสีมา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์), 16(3), 354-369.
- ปัทมา ล้อพงศ์พานิชย์. (2560). ผู้สูงอายุที่มีความพิการ: การเข้า (ไม่) ถึงสวัสดิการสังคม.
วารสารการพยาบาลและการดูแลสุขภาพ, 35(3), 22-30.
- ปิติพันธ์ อ่อนจันทร์ และพิทักษ์ ศรีสุขใส. (2560). ปัจจัยที่มีผลต่อการออมในกองทุนการ

- ออมแห่งชาติของผู้ประกอบอาชีพอิสระในอำเภอเมืองกระบี่ จังหวัดกระบี่. *RMUTT Global Business and Economics Review*, 12(1), 99-111.
- บุญยวัจน์ ไตรจุฑาทากาญจน์. (2564). ความรุนแรงต่อผู้สูงอายุ: สถานการณ์ สาเหตุ และการรับมือ. *วารสารสังคมศาสตร์*, 51(2), 1-28.พรพิมล จรุงวิศาลกุล และปรมิินทร์ โฆษิตกุลพร. (2563). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์เชิงคุณภาพที่ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมการออมเพื่อการเกษียณอายุผ่านกองทุนสำรองเลี้ยงชีพกรณีศึกษา: พนักงานบริษัท ซีเอสโก้ จำกัด. *วารสารวิชาการสถาบันเทคโนโลยีแห่งสุวรรณภูมิ*, 6(2), 242-253.
- พิทย์ภัทร์ เขียวชลาคม. (2555). *การศึกษาเครื่องแขวนดอกไม้สดเพื่อออกแบบตกแต่งภายในศูนย์นันทนาการของผู้สูงอายุ* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พิมพ์พร ทองเมือง และยุทธนา สุดเจริญ. (2560). *พฤติกรรมการดูแลสุขภาพของผู้สูงอายุ*. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- รัชณี สรรเสริญ. (2551). ญาติผู้ดูแล: ชุมพลังทวีคูณการดูแลสุขภาพที่บ้าน. *วารสารคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 16(3), 1-13.
- รุจา รอดเข้ม. (2562). สังคมสูงวัย: กิจกรรมทางสังคมของผู้สูงอายุ. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสต์เทิร์นเอเชีย ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 9(2), 1-9.
- วนิดา ดุรงค์ฤทธิชัย, กมลทิพย์ ชลิ่งธรรมเนียม, และนพนันธุ์ จำปาเทศ. (2561). การพัฒนาระบบสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุด้วยโอกาสเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์*, 26(1), 95-119.
- วรรณวิสาข์ ไชโยโย. (2562). การศึกษาการรับรู้ความหมายของชีวิตกับความตายของผู้สูงอายุในมิติปรัชญา. *วารสารบัณฑิตสาเกตปริทรรศน์*, 4(1), 35-45.
- วรวิทย์ เกิดสวัสดิ์. (2564). การจัดการบริการสังคมสำหรับผู้สูงอายุขององค์การบริหารส่วนตำบลเมืองไผ่ อำเภอรัฐบุรุษ จังหวัดสระแก้ว. *วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์*, 15(2), 156-168.
- วิไลลักษณ์ รุ่งเมืองทอง. (2553). *การประเมินโครงการอาสาสมัครดูแลผู้สูงอายุที่บ้าน: กรณีศึกษาจังหวัดเพชรบุรี* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

- เวชกา กลั่นวิจิต, คณิงนิจ อุสิมาศ, และยุวดี รอดจากภัย. (2557). *การพัฒนาสารสนเทศด้านสุขภาพของผู้สูงอายุ (ปีที่ 2)*. คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ศศิกร สองคำชุม และวิริณธ์ กิตติพิชัย. (2565). การจัดบริการการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล เขตสุขภาพที่ 1. *วารสารกฎหมายและนโยบายสาธารณสุข*, 8(2), 281-294.
- สุภารัตน์ สุตสมบุรณ์. (2557). สวัสดิการทางสังคมของผู้สูงอายุในประเทศไทย. *วารสารเทคโนโลยีภาคใต้*, 7(1), 73-82.
- สุชรินทร์ พิทยานันท์ และไพโรจน์ ภัทรนรากุล. (2559). การศึกษานโยบายและมาตรการเชิงกลยุทธ์ในการดูแลสวัสดิการเพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุไทย. *วารสารวิจัย มสค สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 12 (3), 19-37.
- สุธิชา แก้วเกตุ และลลิตา นิพัฐประศาสน์ สุนทรวิภาต. (2560). ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกลงทุนในกองทุนรวมเพื่อการเลี้ยงชีพหรือกองทุนรวมหุ้นระยะยาวของพนักงานธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) เขตภาคกลาง. *วารสารสหวิทยาการวิจัย: ฉบับบัณฑิตศึกษา*, 6(1), 107-117.
- สุภักชัย คำสีใหม่, ไพรัตน์ ฉิมหาต, และเดโช แขน้ำแก้ว. (2565). แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ. *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 13(1), 1-10.
- เสาวธาร โพธิ์กลัด, อัครนัย ขวัญอยู่, และศุภสวัสดิ์ ชัชวาลย์. (2565). การประเมินประสิทธิผลของสิทธิประโยชน์ประกันสังคมกรณีชราภาพ. *วารสารสังคมวิจัยและพัฒนา*, 4(3), 36-71.
- เสาวลักษณ์ พันธุ์พัก และพายัพ พะยอมยนต์. (2561). การพัฒนากองทุนสวัสดิการชุมชนจังหวัดนนทบุรี. *วารสารวิชาการบัณฑิตวิทยาลัยสวนดุสิต*, 14(3), 27-41.
- อัมพร ชุตินธโร (พันธุ์กา), ประเสริฐ ปอนถิ่น, และเทพประวิณ จันทร์แรง. (2565). การพัฒนาวัดเป็นศูนย์ส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงใหม่. *วารสารสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม*, 9(3), 77-94.
- อิงฟ้า สิงห์น้อย และรัฐชาติ ทศนัย. (2561). นโยบายสาธารณะ: การบริหารและการจัดการภาครัฐ. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 6(ฉบับพิเศษ), 611-623.
- อิศญาณ์ แดงสมุทร, ศรีอร สมบูรณ์ทรัพย์, และพัฒน์ พัฒนรังสรรค์. (2559). พฤติกรรม

และปัจจัยที่มีผลต่อการลงทุนเพื่อวัยเกษียณของครูโรงเรียนอัสสัมชัญศรีราชา จังหวัดชลบุรี. *วารสารวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่*, 11(1), 79-98.

อุไร สุทธิแย้ม. (2562). เกษียณอย่างไรให้เกษม. *วารสารบัณฑิตศึกษา: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา*, 12(2), 95-108.

เอกพล เคราเซ, นำชัย ศุภฤกษ์ชัยสกุล, ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, และอัจฉรา ประเสริฐสิน. (2562). คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ: ถอดรหัสจากผู้รู้และผู้เป็น. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์*, 27(2), 131-162.

ภาษาต่างประเทศ

Ambrosino, R., Heffernan, J, Shuttlesworth, G., & Ambrosino, R. (2015). *Social work and social welfare: An introduction* (8th ed.). Cengage Learning.

Joung, H., & Miller, N. J. (2007). Examining the effects of fashion activities on life satisfaction of older females: Activity theory revisited. *Family & Consumer Sciences*, 35(4), 338-356.

Marvin, F. (2020). Activity theory as a foundation for active ageing policy: The Maltese experience. *EXLIBRIS Biblioteka Gerontologii Społecznej*, 1(18), 13-24.

Nimrod, G., & Adoni, N. (2006). Leisure-styles and life satisfaction among recent retirees in Israel. *Ageing & Society*, 26(4), 607-630.

Rodríguez, A., Látková, P., & Sun, Y. Y. (2008). The relationship between leisure and life satisfaction: Application of activity and need theory. *Soc Indic Res*, 86, 163-175.

Sahin, D. S., Özer, Ö., & Yanardag, M. Z. (2019). Perceived social support, quality of life and satisfaction with life in elderly people. *Educational Gerontology*, 45(1), 69-77.

Tavel, P. (2008). Successful ageing a survey of the most important theories. *Human Affairs*, 18, 183-196.

พาด เมือง เมมโมรี่ มิวสิค

เมืองและความทรงจำ:

บทสำรวจข้อถกเถียงว่าด้วยความทรงจำร่วมสู่ความทรงจำร่วมเกี่ยวกับเมือง¹

City and Memory: A Survey of Debates Regarding Collective Memory to the Collective Memory of the City

ปองภพ ต้นสมานฉันทชัย | Pongpop Dansamanchai²

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนข้อถกเถียงว่าด้วยความทรงจำร่วม (collective memory) และต่อยอดไปสู่การทบทวนข้อถกเถียงว่าด้วยความทรงจำร่วมเกี่ยวกับพื้นที่เมืองจากการทบทวนข้อถกเถียงว่าด้วยความทรงจำร่วมพบว่า แนวคิดความทรงจำร่วมถูกเสนอโดย โมริซ ฮัลบวาคส์ (Maurice Halbwachs) และอะบี วาร์บูร์ก (Aby Warburg) ตั้งแต่ช่วงต้นศตวรรษที่ 20 โดยเสนอว่าความทรงจำของปัจเจกบุคคลมีส่วนร่วมที่เป็นมิติด้านโครงสร้างทางสังคม ประกอบอยู่ และแนวคิดความทรงจำได้รับการต่อยอดมาจนกระทั่งหลังทศวรรษที่ 1980 ความทรงจำถูกศึกษามากขึ้นเรื่อยๆ อันเป็นผลสืบเนื่องเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ส่งผลให้เกิดการสูญเสียผู้คนอันเป็นประจักษ์พยานของเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์มากมาย พร้อมกับอิทธิพลของแนวคิดหลังโครงสร้างนิยมและหลังสมัยใหม่ นิยามที่เริ่มปรากฏขึ้นแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมจึงได้ถูกพัฒนาต่อยอดเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ รวมไปถึงแนวคิด ว่าด้วยความทรงจำร่วมเกี่ยวกับเมืองอันเป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงความทรงจำร่วมที่เกี่ยวกับเมืองเข้ากับความเป็นการเมือง การพัฒนา นโยบายและโครงการต่างๆ รวมไปถึงข้อเสนอของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมือง อย่างไรก็ตาม แนวคิดความทรงจำร่วมเกี่ยวกับเมืองยังมีอยู่ไม่มากนัก และยิ่งน้อยลงไปอีกหากกล่าวอย่างเฉพาะลงไปทีแนวคิดที่เชื่อมโยงระหว่างองค์ความรู้เรื่องความทรงจำกับการเปลี่ยนแปลงของเมือง

คำสำคัญ: เมือง ความทรงจำ ความทรงจำร่วม

¹ บทความนี้ปรับปรุงจากรายงานในรายวิชาสัมมนาการพัฒนาสังคม หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

² นิสิตบัณฑิตศึกษา ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร; อีเมล pongpopd65@nu.ac.th

ABSTRACT

This article aims to review the debate regarding collective memory and then further examine the discussions concerning collective memory in relation to urbanity. According to the review about collective memory, it was initially introduced in the early 20th century by Maurice Halbwach and Aby Warburg. They both proposed that personal memory reflects the social structure aspect as part of the memory composition. The concept of memory had more widely gained studies until the 1980s, resulting from the loss of individuals as key personal evidence in the history of the event WWII. The rise of studies was in the influential trend of the emergence of poststructuralist and postmodernist paradigms, which made the concept of collective memory significantly developed. The trend expanded to the study of collective memory that in relation to urbanity, by illustrating the interrelation of collective memory with politics, development, policies, projects, and recommendations drawn from city residents. However, a quantity of studies particularly concerning collective memory connecting with the city is still scarce, especially specific topics like the concept that links knowledge of collective memory with urban changes.

Keyword: City, Memory, Collective memory

บทนำ: จากการศึกษาความทรงจำสู่ความทรงจำศึกษา (Study of memory to memory studies)

ความทรงจำ (memory) หากอ้างอิงตามข้อเสนอของอ็ชทริต แอร์ลล์ (Erll, 2011) คือปฏิบัติการทางสังคม (social practice) รูปแบบหนึ่ง เป็นปฏิบัติการทางสังคมที่ตัดข้ามองค์ความรู้ต่างๆ ทั้งสังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์การเมือง วรรณกรรม สื่อสารมวลชน สถาปัตยกรรม และองค์ความรู้อื่นๆ อีกมากมาย ความทรงจำมีอาจถูกศึกษาทำความเข้าใจได้ผ่านองค์ความรู้ใดองค์ความรู้หนึ่ง หากแต่ต้องอาศัยการศึกษาแบบข้ามศาสตร์ (interdisciplinary) การศึกษาความทรงจำเริ่มปรากฏขึ้นอย่างมีพลังในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม โดยนักวิชาการจากยุโรปภาคพื้นทวีปเป็นส่วนใหญ่ ตั้งแต่การสร้างถกเถียงต่อความเข้าใจความทรงจำในฐานะเรื่องส่วนบุคคลโดยโมริซ ฮัลบ์วัคส์ (Maurice Halbwachs) ผ่านการเสนอแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วม (collective memory) อันเป็นการนำความทรงจำเข้ามาสู่การทำความเข้าใจในฐานะวัตถุทางสังคม ปรากฏการณ์ทางสังคม และนำไปสู่การทำความเข้าใจในฐานะปฏิบัติการทางวัฒนธรรมในเวลาต่อมา หลังจากข้อเสนอเรื่องความทรงจำร่วมของฮัลบ์วัคส์ แนวคิดที่จะนำมาใช้ในการทำความเข้าใจความทรงจำได้ถูกพัฒนาอย่างต่อเนื่อง อาทิ ปีแอร์ นอรา (Pierre Nora) ผู้เสนอแนวคิดเรื่องแหล่งกักเก็บความทรงจำ (site of memory) เพื่อใช้ในการทำความเข้าใจความทรงจำของผู้คนที่มิต่อเหตุการณ์ในประเทศฝรั่งเศส หรือ พอล คอนเนอร์ตัน (Paul Connerton) ผู้เขียนหนังสือชื่อ *How societies remember* (1898) เพื่อทำความเข้าใจว่าสังคมหนึ่งจะจดจำเรื่องราวหนึ่งๆ ได้อย่างไร และในหนังสือชื่อ *How modernity forgets* (2009) ที่คอนเนอร์ตันพยายามสร้างคำอธิบายว่าสังคมหนึ่งจะลืมเหตุการณ์หรือความทรงจำได้อย่างไร

การศึกษาความทรงจำ (study of memory) ในฐานะที่ความทรงจำเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมและปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม เป็นแนวทางการศึกษาที่เพิ่งได้รับความสนใจเมื่อไม่นานมานี้ โดยเริ่มปรากฏขึ้นประมาณทศวรรษที่ 1980 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เป็นเหตุให้เกิดการสูญเสียผู้คนอันเป็นประจักษ์พยานของเหตุการณ์สำคัญต่างๆ และปรากฏขึ้นคู่ขนานไปกับแนวคิดหลังโครงสร้างนิยมและหลังสมัยใหม่นิยม อันเป็นแนวคิดที่มีได้ศึกษาประวัติศาสตร์ในฐานะสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในอดีต หากแต่ศึกษาประวัติศาสตร์

ในฐานะสิ่งประดิษฐ์สร้างที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามเงื่อนไขของพื้นที่และเวลา³ ดังนั้นแล้ว การศึกษาความทรงจำจึงมิใช่การศึกษาประวัติศาสตร์โดยตัวของมันเอง หากแต่คือการศึกษา ทั้งเนื้อหาของความทรงจำนั้นๆ ขนานไปกับการศึกษาโครงสร้างและเงื่อนไขที่ความทรงจำ เหล่านั้นปรากฏ

การศึกษาความทรงจำปรากฏอย่างเป็นที่ประจักษ์มากขึ้นเรื่อยๆ ตลอดระยะเวลา หลังปี 1980 ทั้งจากการเริ่มต้นของวารสาร *Memory & History* ที่ก่อตั้งขึ้นในปี 1989 โดยมีซาล ฟรีดแลนเดอร์ (Saul Friedlander) เป็นบรรณาธิการ ในปี 1989 วารสาร *Rethinking History* เริ่มต้นชุดการศึกษาความทรงจำและเรื่องเล่า (series studies in memory and narrative) ต่อมาในปี 2008 ก็ปรากฏวารสารชื่อ *Memory Studies* ในวงการสำนักพิมพ์หนังสือเองก็นำเสนอชุดหนังสือที่ว่าด้วยความทรงจำ อาทิ Stanford University Press ที่ในปี 1998 นำเสนอหนังสือในชุดที่ชื่อว่า *Cultural memory in the present* สำนักพิมพ์เดอ ไกรเตอร์ (de Gruyter) นำเสนอชุดหนังสือชื่อ *Media and cultural memory* ในปี 2004 และในปี 2009 สำนักพิมพ์เพลเกรฟ แม็คมิลลัน (Palgrave Macmillan) ก็ได้เปิดตัวชุดหนังสือชื่อ *Memory studies*

ความทรงจำได้รับความสนใจมากขึ้นเรื่อยๆ กระทั่งมีการเสนอว่า ความทรงจำ สามารถถูกยกระดับขึ้นจากการทำความเข้าใจผ่านสาขาวิชาใดสาขาวิชาหนึ่ง มาสู่ การมีสถานะเป็นวัตถุแห่งการศึกษา ที่ต้องอาศัยองค์ความรู้ที่หลากหลายเพื่อทำความเข้าใจ ทั้งองค์ความรู้ด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา วัฒนธรรมศึกษา สื่อสารมวลชน หรือกระทั่ง ประวัติศาสตร์ ข้อเสนอดังกล่าวคือความพยายามในการสถาปนาความทรงจำศึกษา (Memory studies) ความทรงจำถูกยกสถานะจากความทรงจำในฐานะเครื่องมือ ในการศึกษา (instrument) ไปสู่การเป็นวัตถุแห่งการศึกษา (object of studies) และไปสู่ การมีสถานะเป็นองค์ความรู้ (Terdiman, 1993) กล่าวคือการเปลี่ยนสถานะจากการทำ ความเข้าใจความทรงจำ เพื่อทำความเข้าใจสังคม วัฒนธรรม สัญลักษณ์ หรือประวัติศาสตร์

³ สังเกตได้จากการนำงานของโมริซ ฮัลบวัคซ์ (Maurice Halbwachs) ที่เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสไว้ตั้งแต่ ปลายทศวรรษที่ 1920 และได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษในปี 1950 และดูเพิ่มเติมในเอิร์ล แอร์ลล์ (Erll, 2011)

ไปสู่ด้านกลับของความเข้าใจดังกล่าว คือการศึกษาสังคม วัฒนธรรม สัญลักษณ์ และประวัติศาสตร์ เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจความทรงจำ

จากความทรงจำของเรา สู่วิธีการร่วมในสังคม/วัฒนธรรม

แม้กระแสด้านจิตวิทยาที่มีต่อการศึกษาความทรงจำจะเพิ่งเริ่มต้นอย่างเป็นทางการที่ประจักษ์ และเพิ่มอย่างมีนัยสำคัญขึ้นหลังทศวรรษที่ 1980 แต่การทำความเข้าใจความทรงจำปรากฏขึ้นมาตลอดเส้นทางของประวัติศาสตร์ อาจปรากฏขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นเส้นตรงบ้าง หรือปรากฏอย่างกระจัดกระจายบ้าง ความพยายามในการทำความเข้าใจความทรงจำ เริ่มปรากฏขึ้นแล้วตั้งแต่ยุคกรีกโบราณ หมายความว่าสำคัญในการทำความเข้าใจความทรงจำ เริ่มต้นจากข้อเสนอของเพลโต (Plato: 427–347 BC) ที่เสนอความจริงว่ามีความจริงดำรงอยู่เบื้องหลังบทสนทนาทางความรู้ (dialog) อยู่แล้ว ทั้งผู้สนทนาและคู่สนทนา ต่างก็รู้ความจริงที่อยู่เบื้องหลังการสนทนาแล้ว หากแต่จำเป็นต้องสนทนาเพื่อจะรับรู้ความจริงดังกล่าวได้ หรือคือเราและเขาต่าง “มีความทรงจำ” ต่อความจริงอยู่แล้ว หากแต่ต้องอาศัยการสนทนาเพื่อให้ความทรงจำนั้น “ชัดเจน” ยิ่งขึ้น (Whitehead, 2008) ประเด็นที่ว่าเราและเขาต่างมีความทรงจำต่อความจริง เป็นประเด็นที่สามารถยกขึ้นมาทำความเข้าใจได้มากกว่าจุดเริ่มต้นของการคิดเกี่ยวกับความทรงจำ หากแต่ยังเป็นการแบ่งแยกสถานะของความทรงจำอีกด้วย สำหรับความทรงจำเกี่ยวกับความจริง ความทรงจำดังกล่าวจะมีสถานะเป็นรูปของความจริง (form of the truth) แต่ความทรงจำอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการใช้ชีวิตหรือความทรงจำที่เรามีต่อคนอื่นหรือสิ่งอื่น ความทรงจำดังกล่าวกลับมีสถานะเป็นสิ่งที่มิใช่รูปของความจริง ซ้ำยังปกปิดการมีอยู่ของความจริง ความทรงจำจึงถูกแบ่งแยก และความทรงจำในรูปแบบแรกได้เปลี่ยนรูปมาสู่การเป็นความรู้ (knowledge) ส่วนความทรงจำในรูปแบบหลังกลับกลายเป็นเพียง “การไม่รู้ความจริง” ความเข้าใจดังกล่าวคือการเริ่มต้นแบ่งแยกความจริงและผัสสะออกจากกัน อย่างแรกคือความทรงจำที่ถูกต้องตามความจริง ส่วนอย่างหลังคือความทรงจำ และเป็นการจำสิ่งที่ผิดไปจากความจริง (Whitehead, 2008)

การแบ่งแยกสถานะของความทรงจำ และเปลี่ยนรูปจากความทรงจำรูปแบบหนึ่งไปสู่ความรู้ หมายความว่าความทรงจำกับความรู้ได้ถูกแบ่งแยกจากกัน ความทรงจำในฐานะการรับรู้ทางร่างกายเป็นปัญหาอย่างมากในความคิดของเรอเน เดส์การ์ตส์ (René Descartes: 1596-1659) เนื่องจากการรับรู้ทางร่างกายนั้นสามารถถูกหลอกได้ (Kennington, 1963) หรือก็คือผิดพลาดไปจากความจริงได้ เดส์การ์ตส์ผู้เป็นเจ้าของวลี

อมตะอย่าง “I think therefore I am” หรือในภาษาไทยคือ “ฉันคิดฉันจึงมีอยู่” วลีดังกล่าวคือแนวคิดที่แบ่งแยกความเป็นคู่ตรงข้ามระหว่างผัสสะทางร่างกายกับความคิด โดยความคิดมีสถานะสูงกว่าผัสสะซึ่งความทรงจำอันเป็นผลลัพธ์จากประสบการณ์ของผัสสะต่างจากความรู้อันเป็นผลลัพธ์จากความคิดที่ตกผลึกแล้ว ความทรงจำจึงมีสถานะที่ต่ำกว่าความรู้ การแบ่งแยกดังกล่าวนำไปสู่การก่อรูปองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ (history) ที่เป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับความทรงจำเช่นกัน ประวัติศาสตร์คือการศึกษาและตามหาความจริงที่แน่นอนเชื่อถือได้ (ดู Arnold, 2000) ความทรงจำเป็นสิ่งที่ตรงข้ามออกไป

การศึกษาความทรงจำในฐานะปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม เริ่มปรากฏขึ้นอย่างมีนัยสำคัญจากการปรากฏขึ้นของแนวคิด “ความทรงจำร่วม” (collective memory)⁴ เริ่มต้นศึกษาโดยโมริซ ฮัลบวัคส์ (Maurice Halbwachs: 1877-1945) เขาได้รับอิทธิพลทางความคิดทางปรัชญาเกี่ยวกับความทรงจำจากองรี แบร์กสัน (Henri Bergson) ที่นำเสนอแนวคิดว่าด้วยความทรงจำในมิติของปัจเจกและมีความเป็นอัตวิสัย ซึ่งต่อมาเขาได้โต้แย้งแนวคิดดังกล่าวของแบร์กสัน เขายังได้ร่วมงานกับนักสังคมวิทยาผู้มีชื่อเสียงอย่างเอมิล ดูร์ไคม์ (Émile Durkheim) ผู้นำเสนอแนวคิดเรื่องจิตสำนึกร่วม (collective consciousness) เป็นผลให้ฮัลบวัคส์พัฒนาแนวคิดเรื่อง “ความทรงจำร่วม” (collective memory) ที่นำเสนอว่าความทรงจำขึ้นตรงอยู่กับโครงสร้างทางสังคมมากกว่าจะเป็นเรื่องของปัจเจก โดยความทรงจำของปัจเจกมีต้นกำเนิดมาจากความทรงจำร่วมของสังคม ที่ถูกกำกับโดยสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม (sociocultural environment) ในสังคมนั้นๆ (Erl, 2011) ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของเฟรเดริก บาร์เลตต์ (Frederic Bartlett: 1886-1969) นักจิตวิทยาผู้ที่ศึกษาการทำงานของความทรงจำของผู้คน โดยเขาพบว่าความทรงจำของผู้คนคือความเป็นสังคมที่อยู่ภายในตัวปัจเจก (Jedlowski, 2001) โดยผู้คนสามารถเข้าใจความหมายของสิ่งต่างๆ และตัดสินใจเลือกสิ่งของบางสิ่ง เป็นผลมาจากการเรียนรู้ทางสังคมของพวกเขาที่นำไปสู่ความเข้าใจพื้นฐานที่มีต่อสิ่งต่างๆ บนโลก ดังนั้นความทรงจำ

⁴ ในภาษาฝรั่งเศสที่เป็นต้นฉบับคือ *mémoire collective* โดยฮัลบวัคส์พัฒนาแนวคิดดังกล่าวจากความพยายามศึกษาความทรงจำ โดยในปี 1925 เขาได้ตีพิมพ์รูปแบบการศึกษาความทรงจำดังกล่าวในหนังสือ *Les cadres sociaux de la mémoire*

จึงเป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ไม่อาจทำความเข้าใจได้ในมิติของปัจเจกหรือกระบวนการของการจดจำ (process of memory)

อัลเบิร์ตส์ นำเสนอความทรงจำในฐานะที่เป็นโครงสร้างทางสังคมที่ดำรงอยู่ในตัวของปัจเจกและเป็นต้นกำเนิดของความทรงจำของปัจเจกเช่นกัน อันเป็นผลลัพธ์จากอยู่ในสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมเดียวกัน ความทรงจำอันเป็นผลลัพธ์ของการอยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกันที่ อัลเบิร์ตส์นำเสนอ นั้น ถูกโต้แย้งโดย อะบี วาร์บูร์ก (Aby Warburg: 1866-1929) ผู้ซึ่งให้ความสำคัญกับวัตถุและสัญลักษณ์ ที่จะนำไปสู่การสร้างและการกระตุกความทรงจำ รวมไปถึงการสร้างความต่อเนื่องของวัฒนธรรม สำหรับวาร์บูร์ก ความทรงจำคือการตัดข้ามกันไปมาระหว่างอดีตและปัจจุบัน (Erl, 2011) โดยผ่านตัวกลางอย่างวัตถุและสัญลักษณ์ต่างๆ มากกว่าจะเป็นผลลัพธ์ของการดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม ที่มองความทรงจำในฐานะที่คงรูปและถูกส่งต่ออย่างเป็นวัตถุจากรุ่นสู่โดยไม่เปลี่ยนแปลงอย่างที่ โมริซ อัลเบิร์ตส์นำเสนอ⁵ ดังนั้นแล้วความทรงจำแม้จะมีมิติทางด้านสังคมและวัฒนธรรม แต่ความทรงจำเองก็ได้คงรูปถาวร โดยขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมหนึ่งๆ เพราะเป็นการมองสังคมในลักษณะที่แข็งตัว มีเขตแดนชัดเจน และความทรงจำของผู้คนมีอาจเปลี่ยนแปลงได้ วาร์บูร์กได้นำเสนอความทรงจำที่มีพลวัตพร้อมกับนำเสนอวัตถุและสัญลักษณ์ในฐานะเงื่อนไขที่นำไปสู่การประกอบสร้างความทรงจำ

พอล คอนเนอร์ตัน (Paul Connerton: 1940-2019) อธิบายถึงรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่ (place) กับความทรงจำ (memory) ผ่านมโนทัศน์ “ความทรงจำที่ยึดโยงกับสถานที่” (place memory) โดยคอนเนอร์ตันได้นำสถานที่แห่งความทรงจำ (memorial) สถานที่ที่เป็นสิ่งเตือนความทรงจำบางอย่าง หรือการให้ความหมายจำเพาะกับบางสถานที่ว่ามีความสำคัญและตำแหน่งที่ตั้ง (locus) สถานที่ที่ไม่ได้ระบุชัดเจนว่าเป็นสิ่งเตือนความทรงจำแต่อย่างใด หากแต่สัมพันธ์โดยตรงกับชีวิตประจำวันของผู้คน ข้อเสนอของคอนเนอร์ตันคือในภาวะสมัยใหม่ (modernity) ที่เกิดการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานมากมายที่เอื้อต่อการเคลื่อนที่ของผู้คนทำให้สถานที่แห่งความทรงจำมีจำนวนลดลงเรื่อยๆ เป็นผลให้ความทรงจำของผู้คนต่อสังคมวัฒนธรรมของตนเองลดลง

⁵ ดูข้อวิจารณ์ต่อประเด็นดังกล่าวได้ในเปาโล เจ็ดโลสกี (Jedlowski, 2001)

เรื่อยๆ ตามจำนวนสถานที่แห่งความทรงจำที่ลดลง (Connerton, 2009) กล่าวได้ว่าสำหรับความเป็นสมัยใหม่ การลืมคือภาวะที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

ข้อเสนอว่าด้วยสถานที่แห่งความทรงจำของคอนเนอร์ตัน คล้ายคลึงกับข้อเสนอของ ยาน อัสซ์มันน์ (Assmann, 1995) ที่นำเสนอ “ความทรงจำทางวัฒนธรรม” (cultural memory) คือความทรงจำที่ไม่เกี่ยวข้องกับปัจจุบันหรือชีวิตประจำวันของผู้คน แต่คือความทรงจำเกี่ยวกับความเป็นมาของกลุ่มทางสังคมที่นำไปสู่การก่อร่างเป็นอัตลักษณ์ (identity) ของตนเอง ซึ่งเป็นความทรงจำที่ปรากฏขึ้นในรูปของสถานที่แห่งความทรงจำ (memorial) และความทรงจำอีกรูปแบบคือ “ความทรงจำบนชีวิตทางสังคม” (communicative memory)⁶ คือความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของผู้คนในสังคมที่ติดต่อเชื่อมโยงกันไปมา ที่ก็เป็นไปในแนวเดียวกับตำแหน่งที่ตั้ง (locus) แนวคิดของคอนเนอร์ตันเช่นกัน เมื่อทบทวนแนวคิดของทั้งคอนเนอร์ตันและอัสซ์มันน์ จะพบว่าความทรงจำ (memory) และพื้นที่ที่เป็นกายภาพและวัตถุ (physical space and material) มีอาจแยกขาดจากกันได้ หากแต่ต้องพึ่งพิงอาศัยกันไป พื้นที่ที่มีความหมายขึ้นมาได้ก็จำเป็นต้องอาศัยความทรงจำเพื่อสร้างความหมาย และความทรงจำเองก็ต้องอาศัยพื้นที่ทางกายภาพและวัตถุเพื่อสร้างความต่อเนื่องของความทรงจำและกดทับความทรงจำอื่นๆ ไว้ ทั้งยังเป็นการคอยย้ำเตือนความทรงจำเหล่านั้นมิให้เลือนหายไปและถูกแทนที่

ยาน อัสซ์มันน์ (Jan Assmann: 1938–ปัจจุบัน) นำเสนอแนวคิดเรื่อง “ความทรงจำทางวัฒนธรรม” (cultural memory) ในบทความ “Collective memory and cultural identity” ความทรงจำทางวัฒนธรรม คือความทรงจำที่ผู้คนในสังคมวัฒนธรรมหนึ่งจดจำ หรือนึกถึงความเป็นมาของสังคมวัฒนธรรมที่ตนเป็นสมาชิก โดยที่เนื้อหาของความทรงจำเป็นเนื้อหาที่ผู้คนในสังคมวัฒนธรรมผู้นั้นไม่ได้มีประสบการณ์ร่วมด้วยตนเอง หากแต่จดจำได้ผ่านเรื่องราว พิธีกรรม งานมหรสพ หรือตัวหนังสือ ความทรงจำทางวัฒนธรรมมีหน้าที่เพื่อที่จะเชื่อมโยงระหว่างชีวิตของผู้คนในปัจจุบันเข้ากับสังคมหรือกลุ่มทางสังคม (Assmann, 1995) กล่าวคือ ความทรงจำทางวัฒนธรรมทำให้เกิดความต่อเนื่องของความเป็นสังคมและกลุ่มทางสังคมหนึ่ง โดยความทรงจำทางวัฒนธรรมมักจะ

⁶ เหตุที่ผู้เขียนเลือกแปล communicative memory ว่า “ความทรงจำบนชีวิตทางสังคม” มาจากความทรงจำรูปแบบดังกล่าว คือความทรงจำที่ผู้คนประกอบสร้างผ่านการดำเนินชีวิตทางสังคม

เป็นความทรงจำที่กล่าวถึงอดีตอันยาวนานของสังคมหนึ่งๆ ในบริบท ณ ขณะที่ความทรงจำดังกล่าวปรากฏ ไม่หลงเหลือผู้คนร่วมสมัยในเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความทรงจำเหล่านั้นแล้ว อาทิ ความทรงจำเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวร อันเป็นความทรงจำที่มีต่อกษัตริย์พระองค์หนึ่งของอยุธยาที่ถูกจดจำผ่านวีรกรรมต่างๆ ของพระองค์ โดยที่ผู้คนร่วมสมัยกับพระองค์ไม่หลงเหลืออีกต่อไปแล้ว อาจหลงเหลืออยู่เพียงเอกสาร/บันทึก โดยความทรงจำเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรของผู้คนในปัจจุบันสามารถจดจำได้ผ่านพื้นที่อย่างอนุสาวรีย์หรือหนังสือเรียนวิชาประวัติศาสตร์ เป็นต้น

เหตุที่อัสซ์มันน์นำเสนอความทรงจำทางวัฒนธรรมในฐานะมิติทางด้านหน้าที่ที่สร้างความต่อเนื่องให้กับสังคม อันเนื่องมาจากเขาได้แบ่งความทรงจำออกเป็น 2 รูปแบบด้วยกัน ความทรงจำแบบหนึ่งคือความทรงจำทางวัฒนธรรม (cultural memory) และความทรงจำอีกรูปแบบคือความทรงจำบนชีวิตทางสังคม (communicative memory) ความทรงจำรูปแบบหลังนี้ คือความทรงจำที่ปรากฏขึ้นท่ามกลางการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม อันเป็นการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้คนในสังคม จนนำไปสู่การประกอบสร้างความทรงจำของผู้คนต่อสังคม วัฒนธรรม และพื้นที่ (Erl, 2011) การนำเสนอแนวคิดที่แบ่งความทรงจำออกเป็น 2 รูปแบบข้างต้น เป็นผลมาจากการกลับไปตีความแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมของอัลบ์วัคส์ และเป็นความพยายามในการต่อยอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาความทรงจำ⁷

อย่างไรก็ตาม ความทรงจำในรูปแบบความทรงจำทางวัฒนธรรมและความทรงจำบนชีวิตทางสังคม ความทรงจำทั้ง 2 รูปแบบนี้มีได้ดำรงอยู่แบบคู่ตรงข้ามต่อกัน หากแต่เป็นพลวัตของกันและกัน รวมไปถึงมีหน้าที่ต่อกัน ความทรงจำทางวัฒนธรรมนำไปสู่การประกอบสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ของสมาชิกในสังคม⁸ ทั้งยังมีอิทธิพลต่อวิถีการใช้ชีวิตของพวกเขาเหล่านั้น เสมือนจุดเริ่มต้นของเรื่องราวของสังคมที่ผู้คนเป็นสมาชิก นำไปสู่การดำเนินชีวิตที่บรรจุความทรงจำทางวัฒนธรรมเหล่านั้นเอาไว้ และดำเนินชีวิตไปโดยได้รับ

⁷ ดูยาน อัสซ์มันน์ และจอห์น ซาปลิซก้า (Assmann & Czaplicka, 1995); ดูข้อเสนอของอัลบ์วัคส์ต่อรูปแบบความทรงจำของสังคมสมัยใหม่ในอัลบ์วัคส์ (Halbwachs, 1992, pp.18-20)

⁸ คำว่า “วัฒนธรรม” (cultural) ตามแนวคิดของอัสซ์มันน์ไม่ได้หมายถึงแบบแผนพฤติกรรม หรือความหมายองค์รวมของการตีความตัวตนของผู้คนในสังคม หากแต่หมายถึงการต่อตัวทางสังคมและบรรทัดฐานทางสังคม

อิทธิพลจากความทรงจำทางวัฒนธรรมเหล่านั้นอยู่ตลอดเวลา พร้อมไปกับการสะสมและประกอบสร้างความทรงจำใหม่ๆ ที่อยู่ในรูปของความทรงจำบนชีวิตทางสังคม กระบวนการสะสมและประกอบสร้างความทรงจำบนชีวิตทางสังคมนี้เองก็ไปนำไปสู่การย้ำเตือนถึงการมีอยู่ของความทรงจำทางวัฒนธรรม อันเนื่องจากการถูกย้ำเตือนความทรงจำทางวัฒนธรรมผ่านเรื่องราว พิธีกรรม งานมหรสพ หรือตัวหนังสือ ที่ต่างปรากฏขึ้นอยู่ตลอดการดำเนินชีวิตทางสังคม เหตุการณ์หนึ่ง ๆ ที่ปรากฏขึ้นในชีวิตสามารถนำไปสู่ความทรงจำทั้ง 2 รูปแบบได้เช่นกัน ขึ้นอยู่กับว่าเหตุการณ์ดังกล่าวจะนำไปสู่การกระตุ้นเตือนและประกอบสร้างเป็นความทรงจำในรูปแบบใด หรือกระทั่งกระตุ้นความทรงจำทั้ง 2 รูปแบบเลยก็เป็นได้

ต่อมาปิแอร์ นอรา (Pierre Nora; 1931-ปัจจุบัน) ต่อยอดแนวคิดความทรงจำ และนำเสนอแนวคิดเรื่อง “แหล่งกักเก็บความทรงจำ” (site[s] of memory) เป็นพื้นที่ที่คอยกระตุ้นให้เกิดการจดจำเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นในอดีต ผ่านการสร้างพื้นที่แหล่งกักเก็บความทรงจำขึ้นเพื่อแบ่งแยกอดีตและปัจจุบันให้ชัดเจนขึ้น และใช้พื้นที่เหล่านั้นเช่นกันในการเชื่อมโยงอดีตและปัจจุบันเข้าด้วยกันเพื่อสร้างความต่อเนื่องของความทรงจำ รวมไปถึงการที่พื้นที่เหล่านี้ทำให้ “ลืม” (forget) นอรานำเสนอความทรงจำว่ามี 3 มิติคือ 1) มิติด้านวัตถุ 2) มิติด้านหน้าที่ และ 3) มิติด้านสัญลักษณ์ (Erl, 2011, pp. 93-94) บริบทที่นอราพัฒนาแนวคิดเรื่องแหล่งกักเก็บความทรงจำ คือบริบทโลกที่มีการเกิดขึ้นของโลกาภิวัตน์ (globalization) อันเป็นบริบทที่มีการเคลื่อนย้ายของผู้คน วัตถุ และสัญลักษณ์ข้ามผ่านเส้นเขตแดนกันไปมามากมาย ทำให้นำเข้าแนวคิดเรื่อง “ความเป็นการเมือง” (political) ของความทรงจำเข้ามาในแนวคิดของเขา โดยเขานำเสนอว่าความทรงจำนั้นมีลำดับชั้น (hierarchy) ซึ่งจะเชื่อมโยงกับมิติเกี่ยวกับความทรงจำของเขา คือความทรงจำต้องปรากฏในรูปของวัตถุ เพื่อทำหน้าที่ในการสร้างความต่อเนื่องของสังคมวัฒนธรรมนั้นๆ และความทรงจำต้องสร้างความหมายให้กับสัญลักษณ์เพื่อให้เกิดการเคลื่อนตัวของความทรงจำไปสู่พื้นที่อ่านได้ คุณูปการสำคัญอย่างหนึ่งของนอราคือการย้ำเตือนให้เราต้องคำนึงเสมอว่า ภายในพื้นที่หนึ่งมีความทรงจำที่หลากหลายมากมาย แต่ความเป็นการเมืองของความทรงจำคือการแย่งชิงว่าความทรงจำใดควรถูกจดจำ และความทรงจำใดควรถูกลืม อีกทั้งนอรายังนำเสนอความเชื่อมโยงระหว่างความทรงจำเข้ากับพื้นที่ อันจะนำไปสู่การสร้างพื้นที่แห่งความทรงจำ

นอรา (Nora, 1992) ยังเผยให้เห็นว่าความทรงจำร่วมนั้นผ่านการประกอบสร้างเลือกสรร จัดวาง และควบคุมในช่วงเวลาปัจจุบัน มากกว่าจะเป็นความทรงจำที่สืบเนื่องยาว

นามาตั้งแต่อดีต ไชยันต์ รัชชกุล (2557) ได้วิเคราะห์ถึงความซับซ้อนและย้อนแย้งของการสร้างหรือการนำเสนอภาพแทนของอดีต ซึ่งเรื่องราวของอดีตที่นำเสนอไม่สามารถแยกออกจากอำนาจของผู้เขียนหรือความคิดความต้องการของผู้เขียนได้ แม้แต่งานของนักประวัติศาสตร์ที่มีความเชี่ยวชาญในการอธิบายและประเมินหลักฐานต่างๆ โดยมุ่งหวังที่จะนำเสนอความจริงของอดีต ถึงกระนั้นก็ยังไม้อาจเชื่อถือได้นั้นคือความจริงจากอดีต เช่นเดียวกับพอล คอนเนอร์ตัน (Connerton, 1989) ที่เสนอว่าความทรงจำร่วมในสังคมถูกกระทำและถูกจดจำผ่านจากระเบียบทางสังคมในช่วงเวลาปัจจุบัน

ในประเทศไทยมีงานศึกษา 2 ชิ้นที่สอดคล้องไปกับข้อเสนอดังกล่าว งานชิ้นแรกคืองานศึกษาเรื่องเล่าจากสหาย: รูปแบบและการปรากฏตัวของความทรงจำร่วมจากชุมชนอดีตแนวร่วมพคท. โดยอังกูร หงส์คณานุกเคราะห์ (2552) ที่ศึกษารูปแบบและเงื่อนไขการเกิดขึ้นของความทรงจำร่วม รวมไปถึงสัมพันธ์ภาพทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการเข้าร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์ในอดีตของผู้คนในชุมชนโคกเขา ตำบลโคกมะม่วง อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ งานศึกษาชิ้นนี้มีได้เพียงนำเสนอความทรงจำร่วมของผู้คนในพื้นที่ศึกษา แต่ยังไม่เสนออิทธิพลของพิธีกรรม วัตถุ และเรื่องเล่าที่กระทำในช่วงเวลาปัจจุบัน นำไปสู่การประกอบสร้างความทรงจำร่วมที่ต่อแนวร่วมพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย อีกข้อเสนอสำคัญของงานศึกษาชิ้นนี้คือความทรงจำร่วมที่ต่อเหตุการณ์หนึ่งๆ ในอดีต สามารถก่อรูปความเป็นชุมชน ผ่านการนำเสนอและต่อเรื่องความแตกต่างของชุมชนโคกเขากับชุมชนอื่นๆ โดยรอบ

ต่อมาคืองานศึกษาเรื่อง พิพิธภัณฑสงครามในจังหวัดกาญจนบุรี: การสร้างพื้นที่และความทรงจำ โดยรินนา ทากุดเรือ (2557) ทำการศึกษาชุดความทรงจำและความสัมพันธ์ของชุดความทรงจำที่ถูกนำเสนอในพิพิธภัณฑสงครามในจังหวัดกาญจนบุรี เพื่อวิเคราะห์การสร้างความทรงจำร่วมของพิพิธภัณฑว่ามีความสัมพันธ์อย่างไรต่อการรับรู้อดีตระหว่างผู้สร้างพิพิธภัณฑและผู้รับรู้ความทรงจำ พบว่าความทรงจำร่วมที่มีต่อเหตุการณ์หนึ่งๆ ในอดีต มีมิติที่ความทรงจำร่วมดังกล่าวถูกประกอบสร้างจากระเบียบและความต้องการของผู้คนในปัจจุบัน ผ่านการสร้างสถานที่ที่คอยย้ำเตือนว่าความทรงจำร่วมที่มีต่อเหตุการณ์หรือสถานที่หนึ่งๆ ในอดีตนั้นมีเนื้อหาว่าอย่างไร และควรถูกจดจำในรูปแบบใด

เมืองและความทรงจำร่วม

ในประเด็นเรื่องเมืองเดวิด ฮาร์วีย์ (David Harvey) นักภูมิศาสตร์ผู้ทำการศึกษาความไม่เท่าเทียมกันของการสะสมทุนและการไหลเวียนของทุนในทางภูมิศาสตร์และกระบวนการเกิดขึ้นของเมือง ฮาร์วีย์ได้นำเสนอประเด็นเกี่ยวกับการสร้างความทรงจำผ่านการสร้างเมืองอยู่ในหลากหลายบทความ แต่ที่โดดเด่นที่สุดคือในหนังสือ *The condition of postmodernity* ที่ชี้ให้เห็นว่าหลังทศวรรษที่ 1970 ความสนใจในทางทฤษฎีและปรัชญาที่มีต่อพื้นที่ (space) มีเพิ่มขึ้นสูงมาก อาจเป็นผลมาจากความไม่เท่าเทียมกันในทางภูมิศาสตร์ที่นำไปสู่เคลื่อนย้ายการลงทุนและผู้คนไปสู่เมืองต่างๆ จนเป็นผลให้เกิดวิกฤตที่ไปไกลกว่าวิกฤตทางเศรษฐกิจการเมือง หากแต่คือวิกฤตของชีวิตทางสังคม ฮาร์วีย์เสนอว่าเมืองควรถูกเข้าใจว่าเป็นผลผลิตของความต่อเนื่องของการสะสมทุนและการเปลี่ยนผ่านในระบอบทุนนิยม โดยเฉพาะในยุคหลังสมัยใหม่ที่ ฮาร์วีย์ชี้ให้เห็นถึงภาวะที่วิกฤตของความทรงจำร่วมอันเป็นผลจากการเปลี่ยนผ่านของระบบทุนนิยมที่เชื่อมโยงเมืองต่างๆ เข้าด้วยกันผ่านการลงทุนข้ามรัฐชาติ อันเป็นความพยายามในสร้างความต่อเนื่องให้กับการสะสมทุนที่ราวกับว่าเศรษฐกิจของทั่วโลกจะกลายเป็นเนื้อเดียวกันอย่างแยกไม่ขาด ในขณะที่เดียวกันความแตกต่างทางวัฒนธรรมถูกนำเสนอมากกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต นำไปสู่ความพยายามที่จะต้องแตกต่าง และการดิ้นรนเพื่อประกอบสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละเมือง ความย้อนแย้งระหว่างความต้องการที่จะเป็นเนื้อเดียวกันของระบบเศรษฐกิจกับความพยายามที่จะต้องแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม ตลอดจนความหมกหมุ่นกับอัตลักษณ์และการเมืองอัตลักษณ์ เหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจการความทรงจำร่วมในยุคสมัยหลังสมัยใหม่และวิกฤติของความทรงจำร่วมที่เกิดขึ้น (Harvey, 1991)

ข้อเสนอของฮาร์วีย์คล้ายคลึงกับข้อเสนอของนักจิตวิทยาอย่างคาเรน ฮอร์นีย์ (Horney, 1937) ที่วิพากษ์สังคมอเมริกันในช่วงทศวรรษที่ 1930-1940 อันเนื่องมาจากช่วงเวลาดังกล่าวสังคมอเมริกาเรียกร้องความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม ขณะเดียวกันระบบการผลิตและการบริโภคกลับเรียกความเป็นปัจเจกบุคคลที่ต้องพึ่งบริโภคและต้องรับผิดชอบต่อตนเอง ความตึงเครียดและความย้อนแย้งระหว่างข้อเรียกร้องให้คนอเมริกาเป็นหนึ่งเดียวกันกับระบบการผลิตและการบริโภคที่ต้องการให้ผู้นอเมริกันดำเนินชีวิตแบบปัจเจกชน นำไปสู่ความเจ็บป่วยทางจิตในท้ายที่สุด ข้อเสนอของฮอร์นีย์เป็นการสนับสนุนว่า

ความตึงเครียดทางสังคมมีผลต่อการทำงานของกระบวนทางจิต อันหมายถึงความทรงจำ ด้วยเช่นกัน

การสร้างเมืองหนึ่งๆ ขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนผ่านทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม นำไปสู่พลวัตของความทรงจำร่วมที่เปลี่ยนแปลงไปตามการสร้างเมือง นั้นๆ ด้วยเช่นกัน (Bélanger, 2002; Loughran, Fine, & Hunter, 2015) หากอ้างอิงตามแนวคิดของปีแอร์ นอรา ความทรงจำร่วมและพื้นที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่อุ้มชูกันและกัน ทั้งคู่ต่างพึ่งพากันไปมา พื้นที่หากจะมีความหมายได้จำเป็นที่จะต้องพึ่งพาการมีอยู่ของความทรงจำเพื่อให้ความหมายสามารถถูกระลึก (remembered) ความทรงจำเองก็เช่นเดียวกัน (Erl, 2011) ความทรงจำเองก็จำเป็นต้องอาศัยพื้นที่ทั้งทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคม เพื่อให้ความทรงจำยังคงอยู่ ไม่ถูกทำให้เลือนหายไป และยังคงมีความหมาย

เควิน ลัฟรัน, แกรี อลัน ไลน์ และมาร์คัส แอนธอนี ฮันเตอร์ (Loughran, Fine, & Hunter, 2015) ร่วมกันเขียนบทความชื่อ *Urban spaces, city cultures, and collective memories* นำเสนอความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่เมืองและวัฒนธรรมของเมืองเข้ากับความทรงจำร่วมของผู้คนต่อพื้นที่เมือง โดยนำเสนอผ่านการแบ่งพลวัตการเปลี่ยนแปลงของความทรงจำจากปฏิบัติการทางสังคมต่อพื้นที่กายภาพ (socio-spatial) เกี่ยวกับเมืองจากผู้กระทำการใน 3 ระดับ ดังต่อไปนี้

ความทรงจำเกี่ยวกับเมืองจากระดับบน (from above) หรือปฏิบัติการทางสังคมต่อพื้นที่กายภาพจากกลุ่มผู้กระทำการที่เป็นกลุ่มผู้ถือครองอำนาจการปกครองเหนือพื้นที่ปฏิบัติการทางสังคมต่อพื้นที่เมืองที่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายหรือโครงการของรัฐบาล มีทั้งนโยบายและโครงการที่ต้องการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานไปจนถึงการสร้าง/พัฒนาเมืองให้เหมาะสมกับพื้นที่ หรือก็คือการสร้าง/พัฒนาให้ขนานไปกับความทรงจำร่วมที่มีต่อพื้นที่เมืองนั้นๆ ในส่วนที่บทความเสนอความทรงจำเกี่ยวกับเมืองจากระดับบน ผู้เขียนทั้งสามเน้นย้ำการสร้าง/พัฒนาเมืองในรูปแบบที่ขนานไปกับความทรงจำร่วมที่มีต่อพื้นที่เมือง โดยเริ่มต้นจากกล่าวว่า “ทฤษฎีการออกแบบเมืองสร้างขึ้นบนสมมติฐานที่ว่ากรอร่างทางสังคมของ “สถานที่” (place) นั้นถูกหล่อหลอมจากพื้นฐานแนวคิดร่วมเกี่ยวกับ

ลักษณะและประวัติศาสตร์ของพื้นที่”⁹ การพัฒนาเมืองคำนึงถึงกรอบแนวคิดที่ว่าด้วยความจริงแท้ (authenticity) และแนวคิดที่ว่าด้วยสถานที่ (place) เพื่อวางแผนการพัฒนาเมืองให้เหมาะสมและเอื้อต่อการสะสมทุน หลายเมืองในปัจจุบันพัฒนาพื้นที่หลายส่วนเพื่อการท่องเที่ยว ความทรงจำร่วมต่อพื้นที่กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาเมือง หลายเมืองมีความพยายามของผู้ดำเนินการปรับเปลี่ยนสถานที่ให้ขนานไปตามความทรงจำร่วมที่มีต่อสถานที่เหล่านั้น

ความทรงจำเกี่ยวกับเมืองจากระดับกลาง (from middle) หรือปฏิบัติการทางสังคมต่อพื้นที่ที่กายภาพจากกลุ่มผู้กระทำการที่เป็นกลุ่มชนชั้นกลางที่สะสมทุนจนขึ้นมาใช้อำนาจในการบริโภคและอำนาจทางการเมือง สืบเนื่องจากปฏิบัติการทางสังคมต่อพื้นที่ที่กายภาพจากกลุ่มผู้กระทำการที่เป็นกลุ่มผู้ถือครองอำนาจการปกครองที่มักมีความทรงจำร่วมต่อพื้นที่หรือสถานที่หนึ่งๆ โดยยึดเอาความทรงจำร่วมของกลุ่มทางสังคมที่ตนเองเป็นสมาชิกอยู่เพียงกลุ่มเดียว โดยละเลยความทรงจำร่วมของกลุ่มทางสังคมอื่น ๆ ที่มีต่อพื้นที่หรือสถานที่เดียวกัน นำไปสู่การเมืองของความทรงจำร่วมต่อสถานที่ คือกระบวนการรองรับหรือสร้างความทรงจำร่วมต่อเมืองขึ้นมาใหม่ ผ่านการฟื้นฟูพื้นที่เก่า (gentrification) ในกระบวนการดังกล่าว ความทรงจำร่วมเป็นเงื่อนไขสำคัญมาก เนื่องจากจะเป็นฐานสำคัญในการวางแผนพัฒนาและปรับปรุงยกระดับพื้นที่ รวมทั้งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการต่อสู้เพื่อแย่งยึดความหมายของพื้นที่ หรือก็คือการเมืองความทรงจำที่ต่อสถานที่ เพราะอย่างที่กล่าวไป พื้นที่หากจะมีความหมายได้จำเป็นที่จะต้องพึ่งพาการมีอยู่ของความทรงจำเพื่อให้ความหมายสามารถถูกระลึกถึงได้ ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างความทรงจำร่วมและการปรับปรุงยกระดับพื้นที่ถูกกำกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปรับเปลี่ยนได้ เหมือนสนามที่แต่ละฝ่ายต่างๆ สะสมทุนเพื่อต่อสู้/ต่อรองเพื่อกำหนดความเป็นไปของเมืองและความทรงจำร่วมที่มีต่อเมือง

⁹ แปลจาก urban regime theory is built on the assumption that the social construction of “place” is fundamentally shaped by collective ideas about local character and history” (Loughran, Fine, & Hunter, 2015, p.195)

ความทรงจำเกี่ยวกับเมืองจากเบื้องล่าง (from below) หรือปฏิบัติการทางสังคมต่อพื้นที่กายภาพจากกลุ่มผู้กระทำการที่เป็นกลุ่มการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคม¹⁰ คือความพยายามในการเชื่อมโยงการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้คนเข้าการประกอบสร้างความทรงจำร่วม ความทรงจำร่วมเกี่ยวกับเมืองจากกลุ่มการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมมีลักษณะเป็นวิภาษวิธี โดยนำเสนอความทรงจำร่วมในฐานะยุทธศาสตร์เพื่อการเคลื่อนไหวทางสังคมในประเด็นต่างๆ เพื่อต่อต้าน ชัดขึ้น หรือต่อรองกับนโยบายหรือโครงการจากกลุ่มทางสังคมกลุ่มอื่น โดยเฉพาะกลุ่มผู้มีอำนาจทางการเมืองและอำนาจทางเศรษฐกิจที่สูงกว่า ความทรงจำร่วมจึงเปรียบเสมือนกับทุนทางสัญลักษณ์และเครื่องมือของกลุ่มภาคประชาสังคมบนสนามของการต่อต้าน ชัดขึ้น หรือต่อรองกับนโยบายและโครงการต่างๆ เกี่ยวกับเมือง

จากข้อเสนอของเควิน ลัฟรัน, แกรี่ อลัน ไลน์ และมาร์คัส แอนธอนี ฮันเตอร์ (Loughran, Fine, & Hunter, 2015) จะพบว่าความทรงจำร่วมที่เกี่ยวกับเมืองมีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเป็นการเมือง การพัฒนา รวมไปถึงนโยบายและโครงการต่างๆ ที่ลงสู่เมือง และถูกเสนอจากผู้ที่อาศัยอยู่ในเมือง ประเด็นดังกล่าวช่วยย้ำเตือนว่าความทรงจำร่วมนั้นมีหลายชุดที่ซ้อนทับกันอยู่บนสถานที่หนึ่งๆ ดังที่พอล คอนเนอร์ตัน (Connerton, 1989) เสนอว่าควรพิจารณาความทรงจำร่วมนั้นมีหลากหลายมิติ หมายรวมไปถึงมิติทางอำนาจทางการเมืองในความทรงจำทางสังคม อันเป็นผลจากความซ้อนทับของกลุ่มทางสังคมบนพื้นที่หนึ่งๆ อาทิ พื้นที่อย่างตำบลที่ซ้อนทับอยู่บนพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่กว่าอย่างรัฐชาติ เป็นต้น ดังนั้นแล้วความทรงจำร่วมเกี่ยวกับสถานที่หนึ่งๆ ไม่ควรศึกษาเพียงเนื้อหาและกระบวนการของการประกอบสร้างความทรงจำร่วม หากแต่ต้องศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มทางสังคมกลุ่มต่างๆ ที่ต่างนำเสนอความทรงจำที่ต่อพื้นที่แตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มที่ต่างเข้ามามีความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อกันบนพื้นที่ ซึ่งในการศึกษาความทรงจำร่วมเกี่ยวกับเมืองเองก็เช่นเดียวกัน

¹⁰ ภาคประชาสังคมได้มีความหมายอย่างแคบ เพียงแค่หมายถึงกลุ่มเคลื่อนไหวหรือองค์กรที่เป็นตัวกลางในการต่อรองระหว่างรัฐกับเอกชน/ชุมชน หากความหมายยังครอบคลุมถึงกลุ่มผู้กระทำการที่มีได้มีสถานะทางกฎหมายรองรับ และกลุ่มที่เคลื่อนไหวเพื่อนำเสนอการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างถึงรากถึงโคน (radical)

จากข้อเสนอที่ว่า หากต้องการศึกษาความทรงจำที่มีต่อเมือง จำเป็นต้องสัมพันธ์เชิงอำนาจของความกลุ่มทางสังคมกลุ่มต่างๆ สอดคล้องไปกับงานศึกษาของชาติรี ประกิตนันทการ (2558) ที่ศึกษาความทรงจำและอำนาจบนถนนราชดำเนินจากร่องรอยของสิ่งปลูกสร้างรอบพื้นที่ถนนราชดำเนิน ชาตรีพบว่าพื้นที่ถนนราชดำเนินมีพลวัตของการแย่งชิงความทรงจำและอำนาจระหว่างผู้กระทำการ 3 กลุ่ม ได้แก่ สถาบันกษัตริย์ รัฐบาล คณะราษฎร และกลุ่มคนชั้นกลางใหม่ โดยทั้ง 3 กลุ่มต่างช่วงชิงความทรงจำต่อพื้นที่ถนนราชดำเนินผ่านการสร้างและรื้อสร้างสิ่งปลูกสร้างมากมายในบริเวณดังกล่าว เริ่มต้นจากความพยายามของคณะราษฎรที่พยายามจะลบเลือนความทรงจำว่าด้วยสถาบันกษัตริย์ผู้นำพาความศิวิไลซ์เข้าสู่สยามประเทศ และแทนที่ความทรงจำดังกล่าวด้วยความทรงจำว่าระบอบประชาธิปไตยที่ความเจริญก้าวหน้าแท้จริงของบ้านเมือง โดยรัฐบาลคณะราษฎรสั่งการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ถนนราชดำเนินกลางใหม่ทั้งหมด เริ่มจากการตัดต้นมะฮอกกานีที่ปลูกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ลง พร้อมกับขยายถนน สร้างอาคารพาณิชย์ โรงแรม ศูนย์การค้า และสร้างสิ่งปลูกสร้างที่สำคัญที่สุดอย่างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ซึ่งสร้างขึ้นกลางถนนราชดำเนินกลาง เพื่อเป็นที่ระลึกในเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย ต่อมาถนนราชดำเนินได้เป็นพื้นที่ที่เกิดเหตุการณ์การเรียกร้องประชาธิปไตยในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 โดยบรรดานิสิตนักศึกษาซึ่งขณะนั้นถือว่าเป็นกลุ่มชนชั้นกลาง หลังเหตุการณ์ดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2517 มีข้อเรียกร้องจากนักศึกษาและปัญญาชนให้มีการก่อสร้าง “อนุสรณ์สถาน 14 ตุลา” ขึ้น ณ บริเวณถนนราชดำเนิน เพื่อรำลึกถึงความทรงจำว่าด้วยการต่อสู้เรียกร้องประชาธิปไตย แต่ข้อเรียกร้องดังกล่าวมีอันต้องตกไปหลังเกิดเหตุการณ์สังหารโหดในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 อย่างไรก็ตามหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ในปี พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นเหตุการณ์การเรียกร้องประชาธิปไตยของกลุ่มชนชั้นกลางเช่นเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นในเหตุการณ์ปี พ.ศ. 2516 การก่อสร้างอนุสรณ์สถาน 14 ตุลาได้ถูกนำกลับมาเสนอใหม่โดยกลุ่มชนชั้นกลางและก่อสร้างจนแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2544 แม้อนุสรณ์ดังกล่าวจะก่อสร้างสำเร็จ แต่ความทรงจำว่าด้วยการต่อสู้เรียกร้องประชาธิปไตยก็ยังมีอาจสถาปนาขึ้นมาทัดเทียมความทรงจำจากสถาบันกษัตริย์และความทรงจำของคณะราษฎรได้ จากการศึกษาของชาติรี ประกิตนันทการ (2558) ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการยืนยันว่าความทรงจำที่มีต่อพื้นที่หนึ่งมิได้มีเพียงความทรงจำชุดเดียว หากแต่ประกอบไปด้วยความทรงจำที่หลากหลายจากกลุ่มทางสังคม

กลุ่มต่างๆ ที่ต่างแย่งชิง เพื่อยกสถานะขึ้นเป็นความทรงจำร่วมต่อพื้นที่ ดั่งนั้นแล้ว หากมุ่งหวังที่จะศึกษาความทรงจำเกี่ยวกับเมือง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มทางสังคมกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามามีความสัมพันธ์ระหว่างกันบนพื้นที่เมือง

กิริติ ชื่นพิทยธรร (2564) ศึกษาพื้นที่ย่านอารีย์-ประดิพัทธ์ ภายใต้โครงการนำร่องเพื่อปรับปรุงพื้นที่เพื่อเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ กิริติพบว่าพื้นที่ย่านอารีย์-ประดิพัทธ์แม้จะถูกนำเสนอในฐานะพื้นที่ที่เหมาะสมกับการปรับปรุงเพื่อเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ เป็นพื้นที่ของความทรงจำว่าด้วยการเป็นเมืองเก่าที่มีโครงสร้างพื้นที่เอื้อกับการใช้ชีวิตแบบเดิน-กิน-เที่ยว จากการเสนอของทั้งหน่วยงานรัฐและเอกชน อย่างไรก็ตามจากการศึกษาของกิริติ จะพบว่าพื้นที่ย่านอารีย์-ประดิพัทธ์ยังมีความทรงจำอีกชุดที่ยังไม่ถูกนำเสนอ คือการเป็นย่านเกย์ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวตั้งอยู่ท่ามกลางสถานที่ท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมในกลุ่มเกย์ จึงเป็นพื้นที่ที่ถูกจดจำจากกลุ่มผู้เป็นเกย์ว่าเป็นย่านของความเจริญมณีนีในยามค่ำคืน แต่ความทรงจำชุดดังกล่าวกลับไม่ได้ถูกนำเสนอ การศึกษาย่านอารีย์-ประดิพัทธ์จึงเป็นอีกงานศึกษาหนึ่งที่ยืนยันว่าความทรงจำร่วมเกี่ยวกับพื้นที่ที่มีความหลากหลายมากกว่าจะมีเพียงหนึ่งเดียว พร้อมกันนี้การศึกษาความทรงจำร่วมเกี่ยวกับเมือง มีอาจเลี่ยงการเผยให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่ม ซึ่งเห็นได้จากงานศึกษาของ ชัยพงษ์ สำเนียง (2564) ที่ศึกษาความทรงจำที่มีต่อจังหวัดแพร่ของคนกลุ่มต่างๆ โดยชัยพงษ์ชี้ให้เห็นว่า ความทรงจำว่าด้วยแพร่เป็นเมืองบ้านนอกด้อยพัฒนา เป็นผลมาจากแผนการพัฒนาเศรษฐกิจที่สร้างความไม่เท่าเทียมกันระหว่างจังหวัดต่างๆ ในภาคเหนือ ซึ่งการศึกษาของชัยพงษ์เป็นการยืนยันว่าไม่ว่าอย่างไรหากมุ่งหวังศึกษาความทรงจำที่มีต่อพื้นที่ ผู้ศึกษามีอาจเรียกเรียงการศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มทางสังคมกลุ่มต่างๆ ไปได้เลย งานศึกษาของทั้งกิริติและชัยพงษ์จึงสอดคล้องไปกับข้อเสนอที่ว่าด้วยความหลากหลายของความทรงจำ และความทรงจำเกี่ยวกับพื้นที่ จำเป็นต้องศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มทางสังคมกลุ่มต่างๆ ควบคู่ไปด้วย พร้อมกันนี้งานศึกษาของทั้งคู่ยังนำเสนอการเปลี่ยนแปลงของเมืองจากโครงการการพัฒนาที่จะนำมาสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งท้ายที่สุดจะนำไปสู่ความทรงจำร่วมเกี่ยวกับพื้นที่เมืองที่เปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน

ข้อเรียกร้องสำคัญของควิน ลัฟริน, แกรี่ อลัน ไลน์ และมาร์คัส แอนธอนี ฮันเตอร์ (Loughran, Fine, & Hunter, 2015) คือการเรียกร้องให้นักวิชาการ โดยเฉพาะนักสังคมวิทยาพัฒนาแนวคิดที่เชื่อมโยงระหว่างองค์ความรู้เรื่องความทรงจำ (memory) กับ

ความเปลี่ยนแปลงของเมือง โดยคำนึงถึงปฏิบัติการทางสังคมต่อพื้นที่จากผู้กระทำการทั้ง 3 ระดับ โดยเฉพาะในผู้กระทำการกลุ่มประชาสังคม ยังมีงานศึกษาเกี่ยวกับความทรงจำร่วมของผู้กระทำการทางสังคมกลุ่มนี้อยู่ไม่มากนัก ข้อเสนอของบทความนี้จึงขอเสนอขนานไปกับข้อเสนอดังกล่าว คือควรมีพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับความทรงจำเพื่อทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของเมือง รวมไปถึงจนถึงศึกษาเปลี่ยนแปลงของเมืองเพื่อทำความเข้าใจความทรงจำที่เปลี่ยนแปลง พร้อมไปกับความหวังที่ลือไปกับข้อเสนอของนันทนัย ประสานนาม (2557) ที่ปรารถนาให้มีการเปิดวิชาความทรงจำศึกษาในหลักสูตรการศึกษาระดับต่างๆ ภายในประเทศไทย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กิริติ ชื่นพิทยธร. (2564). จากแนวคิด "การฟื้นฟูย่านเกย์" สู่ "การก่อตัวของพื้นที่เคเวียร์": กรณีศึกษาย่านอารีย์-ประดิพัทธ์ในกรุงเทพมหานคร. ใน สันต์ สุวัจฉราภินันท์ (บ.ก.), *สำรวจพื้นที่ทางสังคม: อัตลักษณ์ ปฏิบัติการ และภาพตัวแทน* (น. 147-207). สยามปริทัศน์.
- ชาติรี ประภิตนทการ. (2558). *สถาปัตยกรรมไทยหลังรัฐประหาร 19 กันยายน 49*. สำนักพิมพ์อ่าน.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2564). *กบฏเจ็ยว การเมืองของความทรงจำ: ประวัติศาสตร์ขบวนการเคลื่อนไหวของคนล้านนา*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- นันทนัย ประสานนาม. (2557). Memory in Culture. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 21(2), 297-307.
- รินนา ทากุดเรือ. (2557). *พิพิธภัณฑสถานสงครามในจังหวัดกาญจนบุรี: การสร้างพื้นที่และความทรงจำ* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อังกร หงษ์คณานุเคราะห์. (2552). *เรื่องเล่าจากสหาย: รูปแบบและการปรากฏตัวของความทรงจำร่วมจากชุมชนอดีตแนวร่วม พคท.* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาษาต่างประเทศ

- Arnold, J. H. (2000). *History: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Assmann, J., & Czaplicka, J. (1995). Collective memory and cultural identity. *New German Critique*, 65, 125–133.
- Bélanger, A. (2002). Urban space and collective memory: Analysing the various dimensions of the production of memory. *Canadian Journal of Urban Research*, 11(1), 69-92.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge University Press.
- Connerton, P. (2009). *How modernity forgets*. Cambridge University Press.
- Erl, A. (2011). *Memory in culture*. Palgrave Macmillan.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press.
- Harvey, D. (1991). *The condition of postmodernity*. Blackwell.
- Horney, K. (1937). *The neurotic personality of our time*. W W Norton & Co.
- Jedlowski, P. (2001). Memory and sociology: Themes and issues. *Time & Society*, 10(1), 29-44.
- Kennington, R. (1987). *René Descartes*. In L. Strauss & J. Cropsey (Eds). *History of political philosophy* (3rded.) (pp. 421-439). University of Chicago Press.
- Loughran, K., Fine, G. A., & Hunter, M. A. (2015). In A. L. Tota, T. Hagen (Ed.), *Urban spaces, city cultures, and collective memories* (pp. 193-204). *Routledge International Handbook of Memory Studies*.
- Terdiman, R. (1993). *Present past. Modernity and the memory crisis*. Cornell University Press.
- Whitehead, A. (2008). *Memory*. Routledge.

พลวัตของเพลงทางการเมือง

The Dynamic of Political-movement Songs

จ๊กรี เมืองใจ | Jakkree Mueangjai¹

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้พยายามสำรวจดนตรีทางการเมืองในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำหรับการเคลื่อนไหวในการเมืองไทย ตั้งแต่ปีพ.ศ.2475 จนถึงปัจจุบัน เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของดนตรีทางการเมืองไทยว่ามีความเปลี่ยนแปลงอย่างไร ทำไมดนตรีการเมืองไทยอย่างเพลงเพื่อชีวิตที่ถูกใช้ในการเคลื่อนไหวกลายมาเป็นการใช้เพลงการ์ตูน หรือเพลงดัดแปลงล้อเลียน แต่ยังคงมีพลังในการเคลื่อนไหวทางการเมืองในปัจจุบัน การสำรวจในครั้งนี้พยายามชี้ให้เห็นว่า เพลงทางการเมืองไทยไม่ว่าจะเป็นเพลงเพื่อชีวิต เพลงปลุกใจ เพลงการ์ตูน หรือเพลงอื่นๆ เราไม่สามารถนิยามเพลงเหล่านั้นได้ว่าเป็นเพลงเพื่อชีวิตหรือเพลงปลุกใจ แต่ต้องมองบริบทว่าเพลงเหล่านั้นถูกใช้เพื่ออะไร และถูกใช้ในอุดมการณ์แบบไหน เนื้อเพลงจึงมีความสำคัญโดยที่ไม่ต้องสนใจทำนองว่าจะเป็นเพลงประเภทไหน

คำสำคัญ: เพลงทางการเมือง การเคลื่อนไหวทางการเมือง การเมืองไทย

¹ นักศึกษาหลักสูตรมหาบัณฑิต, ภาควิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมล: james.106@hotmail.com

ABSTRACT

This article attempts to explore the role of political music as a tool for social movement in Thailand, from the year 1932 (B.E. 2475) until the present day. Its purpose is to understand the transformation of political music in Thailand and how come it has evolved from being a means of political expression to becoming cartoon theme songs or parodied adaptations. However, political music still retains its power as a political force in the present. The study argues that Thai political music, whether it is songs for life, inspiring songs, cartoon theme songs, or other genres, cannot be strictly defined as songs for life or inspiring songs. Rather, their contexts and the manners in which they are employed must be considered for what purposes or under what ideologies they are served. The lyrics of the songs, therefore, hold significance, regardless of the musical genres to which they belong.

Keywords: Political-movement song, Political movement, Thai politics

ที่มาและความสำคัญ

ภายใต้สถานการณ์ทางการเมืองที่กำลังซับซ้อนเกี่ยวกับระหว่างรัฐบาลและมวลชน ทำให้การเคลื่อนไหวในปัจจุบัน ไม่ใช่แค่การก่อม็อบ แต่ในขณะเดียวกันการเคลื่อนไหวถูกนำมาใช้ในแพลตฟอร์มออนไลน์มากยิ่งขึ้น ซึ่งการเคลื่อนไหวในปัจจุบันทั้งในรูปแบบม็อบหรือออนไลน์ ทำให้เกิดเพลงการเมือง² รูปแบบใหม่ๆ เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2563 การชุมนุมที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย การเคลื่อนไหวในครั้งนั้นเราจะได้ยินเพลงการ์ตูนอย่าง “แฮมทาโร่ แก๊งจิ๋วผจญภัย” หรือ ในการชุมนุมเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2563 เราจะได้ยินเพลง “12345 I love you” ของแอมมี The Bottom Blue แต่เนื้อเพลงถูกนำมาดัดแปลงให้เป็นการล้อเลียนนายกรัฐมนตรีพล.อ. ประยุทธ์ จันทร์โอชา หรือจะเป็นการมาของเพลงแร็ป (RAP) ทางการเมืองของวง Rap Against Dictatorship (RAD) เช่นเพลง “ประเทศกูมี” ที่สร้างแรงกระตุ้นทางการเมืองในสังคมไทยอย่างมหาศาล และยังมีแนวเพลงอีกหลายรูปแบบที่ถูกแต่งขึ้นและถูกนำมาเผยแพร่ในการเคลื่อนไหวและมีประสิทธิภาพในการสร้างแรงกดดันให้กับรัฐบาลได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสนใจว่าหากย้อนรอยกลับไปในอดีตเพลงการเมืองที่ถูกนำมาใช้บ่อยมักจะเป็นเพลงเพื่อชีวิตและเพลงลูกทุ่งในทางกลับกัน เพลงการเมืองในปัจจุบันกลายมาเป็นเพลงการเมืองล้อเลียน เพลงดัดแปลงหรือแนวเพลงใหม่ๆ อย่างเพลงแร็ปทางการเมือง ผู้เขียนจึงสนใจศึกษาพลวัตของดนตรีทางการเมือง ว่าทำไมเพลงการเมืองอย่างเพลงเพื่อชีวิตในอดีตถึงกลับกลายมาเป็นเพลงการเมืองอย่างเพลงการ์ตูนหรือเพลงล้อเลียนในปัจจุบัน

“เพลงชีวิต” ต้นสาย “เพลงเพื่อชีวิต”

เมื่อพูดถึงการเคลื่อนไหวทางการเมือง ดนตรีถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งในเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพและถูกนำมาใช้ในการเคลื่อนไหว รัฐบาลก็เคยใช้เพลงปลุกใจในการสร้างความมั่นคงให้กลับประเทศ หรือการใช้เพลงในการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ ส่วนประชาชนก็มีเพลงทางการเมืองเช่นเดียวกัน แต่เพลงเหล่านั้นมักจะเป็นเพลงที่ใช้ในการสะท้อนสังคมและเสียดสีรัฐบาล (สาทร ศรีเกตุ, 2551) ทุกครั้งที่เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมือง ดนตรีก็จะกลายเป็นหนึ่งในเครื่องมือที่ถูกนำมาใช้อยู่เสมอตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นถ้าหากจะทำ

² เพลงทางการเมือง หมายถึงเพลงที่มีเนื้อหาทางการเมืองหรือการนำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมออกมาเสียดสี ล้อเลียน หรือพยายามสะท้อนให้เห็นถึงเหตุการณ์บางสิ่งบางอย่างที่ดำเนินอยู่ในสังคม เพื่อให้ผู้คนได้รับรู้ และช่วยในการขับเคลื่อนทางการเมือง

ความเข้าใจพลวัตของดนตรีทางการเมือง จำเป็นต้องย้อนกลับไปมองตั้งแต่ช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองช่วงปี พ.ศ.2475 จนไปถึงยุคเผด็จการทหาร เนื่องจากเพลงในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงแรกที่พูดถึงชีวิตของผู้คน

เพลงทางการเมืองในยุคแรกเริ่ม ในช่วงทศวรรษ 2480 มีศิลปินผู้บุกเบิกการแต่งเพลงไทยสากลที่สะท้อนชีวิตชนชั้นล่างของสังคมที่เรียกกันว่า “เพลงชีวิต” อย่าง แสงนภา บุณาราศี ผู้แต่งเพลง “ชีวิตคนปาดตาล” ในเนื้อหาของเพลงได้เล่าถึงปัญหาความทุกข์ยากในชีวิตของอาชีพคนปาดตาล แสงนภาไม่เพียงแต่งเพลงสะท้อนชีวิต แต่ยังมีเพลงที่มีเนื้อหาเสียดสีการเมือง อย่างเพลง “แป๊ะเจี๊ยะ” และเพลง “พรานกระแซ้” ยังมีศิลปินคนอื่นๆ อีกหลายคนอย่าง เสน่ห์ โกมารชุน ผู้แต่งเพลงหยอกล้อสังคม ประชดประชันเสียดสีในมุขมตลก ขบขัน เช่นเพลง “สุภาพบุรุษปากคลองสาน” หรือที่รู้จักกันในชื่อเพลง “บ้ำห้าร้อยจำพวก” ในช่วงปีพ.ศ 2480 จนถึงต้นพ.ศ. 2490 เขาแต่งเพลงเสียดสีนักการเมืองอย่างเพลง “ผู้แทนควาย” และยังแต่งเพลงเพื่อเป็นปากเป็นเสียงให้กรรมกรสามล้อถีบ ซึ่งกำลังจะถูกรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามสั่งห้ามวิ่งในเขตพระนคร-ธนบุรีด้วยการแต่งเพลง “สามล้อแค่น” ในเชิงประท้วงรัฐบาล (อรรถณพ นิพิทเมธาวิ, 2563 อ้างถึงใน ธัญชัย ไกรเทพ, 2565)

เมื่อเริ่มเข้าสู่ทศวรรษที่ 2490 ได้มีการตื่นตัวทางวงการเพลงที่มีสถานีวิทยุและธุรกิจแผ่นเสียงเป็นแรงกระตุ้นสำคัญทำให้เนื้อหาเพลงชีวิตเกิดความหลากหลายทางดนตรีมากขึ้น เพลงชีวิตเริ่มเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย จากเนื้อเพลงที่มีการบอกเล่าถึงความลำบากของชีวิตของผู้คนในอาชีพต่างๆ รวมไปถึงเพลงประท้วงนโยบายรัฐบาลในยุคสมัยนั้น หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่ระบอบประชาธิปไตย โครงสร้างสังคมและสื่อต่างๆ ถูกพัฒนามากยิ่งขึ้น ทำให้เรื่องราวชีวิตของคนชนชั้นล่างสามารถเล่าผ่านบทเพลงชีวิต (ธัญชัย ไกรเทพ, 2565)

พ.ศ. 2500 ถึง พ.ศ. 2515 เป็นช่วงที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จากการรัฐประหารในปีพ.ศ.2500 หลังการรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 รัฐบาลดำเนินการกวาดล้างนักเคลื่อนไหวฝ่ายซ้ายครั้งใหญ่ด้วยข้อหา “กระทำการอันเป็นคอมมิวนิสต์” หนึ่งในบุคคลที่ถูกจับในช่วงนั้นคือจิตร ภูมิศักดิ์ ถือได้ว่าเป็นบุคคลสำคัญที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองไทย ในช่วงพ.ศ.2503-2505 เป็นช่วงที่เขาถูกจำคุกในคุกกลางยาวย ในช่วงนั้นเขาได้ประพันธ์เนื้อเพลง “แสงดาวแห่งศรัทธา” เป็นบทเพลงต้นแบบของการพัฒนาเป็นเพลงเพื่อชีวิต และเป็นเพลงที่ถูกหยิบขึ้นมาขับร้อง

ในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 โดยวงคาราวาน ต่อมาได้ถูกใช้เป็นเพลงที่ปลุกเร้าให้กำลังใจกับประชาชนที่ลุกขึ้นมาต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพและประชาธิปไตย เพลงดังกล่าวถูกใช้อย่างต่อเนื่องไปจนถึงเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 เรื่องเล่าที่ควบคู่มา กับประวัติของเพลง “แสงดาวแห่งศรัทธา”

เรื่องมีอยู่ว่าหลบหนีเข้าป่า ร่วมต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และมี นักศึกษาจำนวนหนึ่งถูกคุมขัง วันหนึ่งมีนักศึกษาคนหนึ่งเริ่มร้องเพลงนี้ขึ้นมาฉับพลัน หลังจากนั้นก็มีเสียงผลานดังขึ้นจากห้องขังข้างๆ

(เข็บัดหัวโต, 2563)

ในช่วงทศวรรษ 2500 ยังมีบทเพลงที่มีเนื้อหาเสียดสีการเมืองที่ถูกแต่งขึ้นมาจาก สถานการณ์ทางการเมืองขึ้นมาอีกหลายเพลง อย่างเพลง “มนต์การเมือง” ของ ครูสุเทพ โชคสกุล และเพลงการเมืองที่ถูกแต่งโดยไพบุลย์ บุตรขัน และเสน่ห์ โกมารชุน อย่างเพลง “อสุรินเมือง” “ขวานทองของไทย” ฯลฯ เพลงเหล่านี้ถูกนำมาขับร้องโดย คำนธ์ สัมบุญณานนท์ จนทำให้เขาถูกจับในหลายครั้ง และยังถูกตั้งข้อหาทกฏแผ่นดิน (The Standard, 2561 อ้างถึงใน ธัญชัย ไกรเทพ, 2565) และเข้ามาสู่ยุคสมัยแห่งการสืบทอด อำนาจของจอมพลสฤษดิ์ไปสู่จอมพลถนอม กิตติขจร

เพลงเพื่อชีวิตปะทะเพลงปลุกใจ

เข้ามาสู่การเคลื่อนไหวทางการเมืองในช่วงพ.ศ. 2516-2519 ถูกเรียกว่าเป็นยุคที่ ประชาธิปไตยเบ่งบาน โดยเฉพาะเหตุการณ์ “14 ตุลา 2516” เป็นเหตุการณ์ที่นิสิต- นักศึกษา รวมถึงประชาชนที่เห็นชอบในประชาธิปไตยออกมาเคลื่อนไหวทางการเมือง จนนำไปสู่การชุมนุมครั้งใหญ่ จากจุดเริ่มต้นอย่างการทุจริตในวงราชการ โดยเฉพาะในกรณี ทหารและตำรวจใช้เฮลิคอปเตอร์ทหารเข้าไปตั้งค่ายพักแรมล่าสัตว์ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า พุ่งไถ่ใหญ่เรศวร หลังจากเกิดเหตุการณ์ดังกล่าว จอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีออก แถลงข่าวปกป้องว่าเป็นปฏิบัติการลับ จึงทำให้ทั้งนักศึกษาและประชาชนเกิดความไม่พอใจ จนเกิดการตีพิมพ์หนังสือ “บันทึกกลับจากทุ่งใหญ่” จากศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย และ “มหาวิทยาลัยไม่มีคำตอบ” จากชมรมคนรุ่นใหม่ มหาวิทยาลัยรามคำแหง เนื้อหา ภายในเล่มมีการเสียดสีถึงนายกรัฐมนตรีเป็นผลให้ ดร.ศักดิ์ ผาสุขนิรันดร์ อธิการบดี มหาวิทยาลัยรามคำแหง สั่งลบชื่อนักศึกษาแกนนำ 9 คน จากเหตุการณ์ทางการเมือง

ที่เกิดขึ้นทำให้มีกลุ่มนักเคลื่อนไหว นิสิต นักศึกษา และประชาชน ออกมาชุมนุมประท้วง รวมกลุ่มศิลปินก็ออกมาเคลื่อนไหวเช่นเดียวกัน

สู้เข้าไปอย่าได้ถอย มวลชนคอยเอาใจช่วยอยู่
รวมพลังทำลายเหล่าศัตรู พวกเราสู้เพื่อความยุติธรรม
เราเดินเคียงบ่าเคียงไหล่ สู้ต่อไปด้วยใจมุ่งมั่น
เขาจะฟาดเขาจะฟัน เราไม่พรั่นพวกเราสู้ตาย
สู้เข้าไปอย่าได้หนี เพื่อเสรีภาพอันยิ่งใหญ่
รวมพลังของเราเหล่าชาวไทย สู้เข้าไปพวกเราเสรีชน

(เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2516)

เพลงสู้ไม่ถอยเป็นหนึ่งในบทเพลงที่แต่งขึ้นโดยเสกสรรค์ ประเสริฐกุล เมื่อปีพ.ศ. 2516 และขับร้องโดย กุลศักดิ์ เรืองคงเกียรติ (จิ้น) กรรมราชน เพลงดังกล่าวถูกแต่งขึ้นเพื่อปลุกเร้าและให้กำลังใจแก่ประชาชนในเหตุการณ์ชุมนุมประท้วง และ เรียกร้องคำสั่งมหาวิทยาลัยรามคำแหง 272/2516 ที่มีมติให้ลบบชื่อนักศึกษา 9 คน นอกจากนั้นเพลงนี้ยังเคยถูกใช้เป็นเพลงมาร์ชเพื่อนำนิสิตนักศึกษาออกเดินประท้วงบนถนนราชดำเนินในช่วงเหตุการณ์ 14 ตุลาโดยตลอด จากความไม่พอใจของประชาชนที่ได้เห็นถึงการทุจริตในหมู่ราชการและยังมีผู้คนในสังคมที่ต้องการล้มล้างระบอบเผด็จการที่คอยสืบทอดอำนาจอย่างยาวนาน เหตุการณ์ได้ดำเนินไปจนถึงวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เกิดความรุนแรงขึ้น มีการวางเพลิงสถานที่ต่างๆ และเกิดการยิงปืนสลายการชุมนุมประท้วง จนเข้าถึงเช้าวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร และ พันเอกณรงค์ กิตติขจร เดินทางออกนอกประเทศ สถานการณ์ต่างๆ จึงคลี่คลายลง (ฐิตินันท์ เสมพิพัฒน์, 2563; เบญจวรรณ ทัศนลีลพร, 2563)

บริบทการเมืองที่เกิดขึ้นช่วงพ.ศ. 2516-2519 แนวคิดของจิตร ภูมิศักดิ์ จากหนังสือ “ศิลปะเพื่อชีวิตศิลปะเพื่อประชาชน” เป็นแนวคิดเพื่อชีวิตและการต่อสู้เพื่อสังคมที่ดีกว่า แนวคิดดังกล่าวก็ทำให้เกิดแนวเพลงใหม่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลา คือ “เพลงเพื่อชีวิต” (อรรณพ นิพิทเมธาวิ, 2563 อ่างใน ธนัญชัย ไกรเทพ, 2565) ภายใต้วงเวลา พ.ศ.2516-2519 เป็นช่วงที่ศิลปินเพลงเพื่อชีวิตได้ถือกำเนิดขึ้นมาจำนวนมาก เป็นช่วงแรกที่เพลงเพื่อชีวิตที่ถูกนำมาขับร้องนั้นมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางการเมือง สังคม และ

เศรษฐกิจ เกิดขบวนการนักศึกษาผู้นำในการประท้วงเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมจากอำนาจรัฐ โดยใช้เพลงเพื่อรับใช้มวลชนรวมถึงการใช้เพลงเพื่อปลุกระดมประชาชนให้ร่วมต่อสู้เพื่อสังคมแห่งความเท่าเทียมกัน (ธัญชัย ไกรเทพ, 2565) จากสถานการณ์ทางการเมืองดังกล่าวนำไปสู่การเกิดขึ้นของเหล่าศิลปินรวมถึงบทเพลงอีกหลายบทเพลง อย่างวงกรรมาชน ได้มีเพลง “14 ตุลาฯ” วงโคมฉายได้แต่งเพลง “โคมฉาย” วงคาราวานได้แต่งเพลง “คนกับควาย” และยังมีอีกหลายวงที่ทำเพลงเพื่อชีวิตออกมา ซึ่งแนวคิดของจิตร ภูมิศักดิ์ มีอิทธิพลต่อวงดนตรีเพื่อชีวิตเป็นอย่างมาก จิตรเป็นนักคิดนักเขียน เป็นตัวตั้ง³ ในช่วงเวลาดังนั้น เรียกได้ว่าเป็นผู้มีชื่อเสียงทางวงการวิชาการท่านหนึ่ง จนทำให้วงคาราวานได้แต่งเพลง “จิตร ภูมิศักดิ์” ที่เรียกได้ว่าเป็นเพลงสรรเสริญให้กับสิ่งที่จิตรได้ทำในยุคสมัยที่การเมืองมีความเข้มข้น

จนมาสู่ช่วงพ.ศ. 2519 จากการประท้วงเมื่อ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ทำให้รัฐบาลเผด็จการทหารของ จอมพลถนอม กิตติขจร พ้นจากอำนาจและหนีไปต่างประเทศ จนมาถึงเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2519 การกลับมาไทยของถนอมด้วยวิธีการบวชเป็นสามเณร และอ้างว่าตนจะอยู่ได้ร่มกาสาวพัสตร์ มิได้มุ่งแสวงหาอำนาจ และต้องการมาเยี่ยมบิดาที่ใกล้ถึงแก่กรรม แต่ผู้คนจำนวนมากนั้นยังไม่เชื่อ สุดท้ายแล้วสามเณรได้สึกในปีต่อมาและเรียกร้องให้รัฐบาลคืนเงินตนในข้อหาทุจริต จึงเป็นเหตุให้ผู้คนออกมาประท้วง จนเข้าสู่วันที่ 24 กันยายน พ.ศ.2519 สองพนักงานการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคถูกฆ่าแขวนคอขณะออกไปปิดใบประกาศประท้วงการกลับมาของถนอม ในวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ.2519 กลุ่มนักศึกษาได้ออกมาแสดงละครแขวนคอเพื่อประท้วงการใช้ความรุนแรง และวันต่อมาหนังสือพิมพ์ “ดาวสยาม” ได้ออกมากล่าวหานักศึกษาที่ออกมาแสดงละครแขวนคอว่าหมิ่นพระบรมโอรสาธิราช พร้อมข้อหาล้มสถาบันกษัตริย์ ภาพและเนื้อหาจากดาวสยามถูกนำไปใช้ปลุกปั่นให้กลุ่มลูกเสือชาวบ้านและกลุ่มอนุรักษนิยมเข้าปิดล้อมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ ที่มีนักศึกษาชุมนุมกันอยู่ภายใน และเข้าสู่เหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม เป็นเหตุการณ์ที่กองกำลังติดอาวุธซึ่งมีตำรวจตระเวนชายแดน และลูกเสือชาวบ้านเป็นแกนนำได้ใช้ความรุนแรงและสังหารชีวิตของนักศึกษา ด้วยข้อหาเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ (ศิลปวัฒนธรรม, 2565ก)

³ “ตัวตั้ง” คือคำศัพท์แสลงที่กลุ่มวัยรุ่นและบนโลกออนไลน์นิยมใช้ มีความหมายว่า เป็นที่หนึ่ง เป็นคนที่มีความโดดเด่น และ มีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า “ตัวเต็ง” (ผู้วิจัย)

จากเหตุการณ์ 6 ตุลา ที่เกิดขึ้นทำให้เกิดการรัฐประหารโดย “คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” นำโดยพล.ร.อ.สัจด์ ชะลออยู่ อ่างการรักษาความสงบอันสืบเนื่องจากการสังหารหมู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หลังจากนั้นมีการตั้งรัฐบาลใหม่ที่มี ธาณินทร์กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี เกิดการกวาดล้างผู้ที่มีความคิดฝ้ายจวนทำให้คนบางส่วนหนีเข้าไปอยู่ในป่าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย รวมไปถึงศิลปินเพื่อชีวิตบางส่วนที่หนีเข้าป่าด้วยเช่นเดียวกัน จึงทำให้เพลงเพื่อชีวิตมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการปฏิวัติมากขึ้น อย่างเพลง “จากลานโพธิ์ถึงภูพาน” แต่งโดยวิวัฒน์ วรรณยางกูร ถูกบันทึกเสียงครั้งแรกเมื่อปีพ.ศ. 2020 ตัวเนื้อเพลงสื่อถึงความคับแค้นของกลุ่มนักศึกษาที่ถูกใช้ความรุนแรงอย่างโหดเหี้ยมโดยรัฐ นอกจากเพลงที่เกี่ยวข้องกับการปฏิวัติแล้ว ยังมีเพลงที่สื่อสารถึงบ้านเกิดที่จากมาเพราะต้องเข้าร่วมต่อสู้ในป่า ตัวอย่างเช่น “เดือนเพ็ญ” ที่แต่งโดยอัศนีย์ พลจันทร ในนามปากกา “นายผี อัณชลี อิศมันยี” ได้เขียนถึงประวัติของบทเพลงนี้ว่าครั้งหนึ่งเคยถูกห้ามเผยแพร่เพราะกลัวว่านักปฏิวัติจะคิดถึงบ้านจนล้มเลิกการปฏิวัติ (ธัญชัย ไกรเทพ, 2565)

สำหรับเพลงเพื่อชีวิตในช่วงพ.ศ. 2516-2519 มีกระแสมาจากความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงของกลุ่มปัญญาชน ที่ใช้บทเพลงเป็นเครื่องมือในการสื่อสารกับกลุ่มคนเพื่อสะท้อนภาพชีวิต ความยากลำบาก การถูกเอารัดเอาเปรียบจากชนชั้นนำ และการต่อสู้เพื่อความถูกต้อง เพื่อให้ได้มาของสิทธิเสรีภาพ ประกอบกับตัวเหตุการณ์หรือบริบททางการเมืองที่เกิดขึ้น ทั้งมีเรื่องการลิดรอนสิทธิเสรีภาพทางการพูด เขียน ในเชิงวิชาการ เพลงจึงเป็นหนึ่งในเครื่องมือในการสื่ออุดมการณ์แนวคิดได้เป็นอย่างดี ทำให้บทเพลงเพื่อชีวิตในช่วงนั้นเป็นที่นิยมอย่างมาก (จิรวัดน์ ดิวะรัตน์ และไพริน ภูจินาพันธ์, 2562)

อย่างไรก็ตามในช่วง 6 ตุลา ไม่ได้มีเพียงประชาชนที่หนีเข้าป่าที่ใช้บทเพลงเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนทางการเมือง แต่รัฐบาลได้นำบทเพลงมาใช้เป็นเครื่องมือเช่นเดียวกัน

หนักแผ่นดิน หนักแผ่นดิน คนเช่นนี้เป็นคนหนักแผ่นดิน

คนใดใช้ชื่อไทยอยู่ ภาษาก็เหมือนไทยด้วยกัน

ได้อาศัยโพธิ์ทองแผ่นดินของราชันย์ แต่ใจมันยังเฝ้าคิดทำลาย

คนใดเห็นไทยเป็นทาส ดูถูกชาติเชื้อชนถิ่นไทย

แต่ยังฝังกินกอบโกยสินไทยไป เหยียดคนไทยเช่นทาสของมัน

(บุญส่ง หักฤทธิ์ศึก, พ.อ., ท่อน 1)

เพลง “หนักแผ่นดิน” ประพันธ์คำร้องโดย พ.อ.บุญส่ง หักฤทธิ์ศึก แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2518 และนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับกลุ่มคอมมิวนิสต์ ในช่วง 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 หลังจากการปราบปรามจบลงไม่กี่ชั่วโมง ในช่วงเวลาบ่ายโมงของวันที่ 6 ตุลาคมนี้ โทรทัศน์กองทัพบกช่อง 5 และสถานีวิทยุยานเกราะ ได้ออกถ่ายทอดสดเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เสียงเพลงหนักแผ่นดินดังประกอบตลอดการสนทนาในรายการ (ศิลปวัฒนธรรม, 2565ข)

เพลง “หนักแผ่นดิน” ไม่ใช่เพลงเดียวที่ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือของทางฝั่งรัฐบาล หรือผู้ที่มีแนวคิดฝั่งขวา ในหนังสือประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง โดย สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2544) กล่าวถึงเพลงพระราชนิพนธ์การเมือง โดยบทเพลงที่ได้รับความนิยมคือเพลงพระราชนิพนธ์ “เราสู้” ถูกนำมาเผยแพร่ครั้งแล้วเมื่อ พ.ศ.2519 เป็นเพลงที่ฝ่ายขวาใช้เนื้อหาของเพลงในการต่อสู้กับกลุ่มนักศึกษาโดยตรง เพลงพระราชนิพนธ์ในช่วงแรกมีลักษณะที่เป็นแนวเพลงโรแมนติก มักพรรณนาถึงธรรมชาติ ชีวิตและความรัก แต่หากเพลงพระราชนิพนธ์มีลักษณะที่เป็นแนวเพลงโรแมนติกแล้วตัวเพลงเกี่ยวข้องกับการเมืองได้อย่างไร แม้ว่าเพลงพระราชนิพนธ์จะมีลักษณะเฉพาะประจำหน่วยงาน แต่สำหรับเพลงพระราชนิพนธ์ทั้ง 5 เพลงอย่าง “เกิดเป็นไทยตายเพื่อไทย”, “แผ่นดินของเรา”, “ความฝันอันสูงสุด”, “เราสู้” และ “เรา-เหล่าราบ 21” ทั้ง 5 เพลงนี้ล้วนแล้วแต่มีลักษณะทางการเมืองในวงกว้าง เป็นการต่อสู้ทางอุดมการณ์โดยตรง เพลงพระราชนิพนธ์ที่ได้กล่าวมาแยกเว้นเพลง “เราสู้” ความเป็นมาเหมือนกัน คือมาจากพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถให้ประพันธ์คำร้องขึ้น สำหรับเพลงเราสู้เกิดจากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 9) พระราชนิพนธ์ทำนองและใส่คำร้องที่นายสมภพ จันทระภา ประพันธ์เป็นกลอนสุภาพ 4 บท ในปี พ.ศ. 2516 คำร้องของบทเพลงนี้ นายสมภพได้ขอพระราชทานพระราชดำรัสที่พระราชทานให้แก่สมาชิกสภานิติบัญญัติ ประกอบด้วยราชการ

พลเรือน ทหาร ตำรวจ และประชาชน และยังพระราชทานให้เป็นของขวัญปีใหม่กับทหาร อาสาสมัคร และตำรวจตระเวนชายแดน (ธ สถิติในดวงใจนรินทร์ อ่างใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล , 2544) กล่าวได้ว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 9) ทรงเกิดแรงบันดาลใจพระราชหฤทัยที่ทรงพระราชนิพนธ์ “เราสู้” เมื่อประพันธ์เสร็จได้พระราชทานให้วงดนตรี อ.ส. วันศุกร์ เพื่อบรรเลงในงานวันปีใหม่ 1 มกราคม พ.ศ. 2517 เมื่อมองตามประวัติศาสตร์ เพลงพระราชนิพนธ์นี้ถูกเผยแพร่ในฐานะเพลงปลุกใจที่ฝ่ายขวาใช้ต่อสู้กับขบวนการนักศึกษาในปีพ.ศ. 2519 นั้นเป็นเรื่องบังเอิญ เนื่องจากเพลงนี้เกิดขึ้นก่อนหน้าอย่างน้อย 2 ปี แต่ในอีกด้านเนื้อเพลงหลายท่อนก็ดูเหมือนว่าเป็นการแต่งขึ้นเพื่อใช้ในสถานการณ์ พ.ศ. 2518-2519 เพื่อตอบโต้ฝ่ายซ้ายโดยเฉพาะ (สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, 2544)

นอกจากเพลงเพื่อชีวิตและเพลงปลุกใจที่กำลังขับเคลื่อนแล้ว สิ่งที่เป็นบริบทสำคัญที่กำลังขับเคลื่อน คือสงครามเย็น ประกอบกับการเข้ามาของสหรัฐอเมริกาเป็นตัวเร่งให้กิจการด้านโทรทัศน์และวิทยุเติบโตขึ้นโดยในด้านหนึ่งรัฐบาลต้องการให้ประชาชนต้องการรับทราบข่าวสารและปลูกฝังอุดมการณ์ทางการเมืองเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ รัฐบาลจึงให้สำนักงานอุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์ทหาร (ออท.) ผลิตวิทยุทรานซิสเตอร์จำหน่ายแก่ประชาชนในราคาถูกลงตั้งแต่ พ.ศ. 2503 (ภิญญพันธ์ พจนนะลาวัณย์, 2558) แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านไม่ได้สนใจที่จะฟังข่าวสารของรัฐบาลมากนัก แต่การขยายตัวของกิจการนี้มีส่วนให้วงการเพลงลูกทุ่งหรือเพลงอื่นๆ เติบโตขึ้นด้วยเช่นกัน และเพลงลูกทุ่งยุคนี้หลายเพลงหากมองตามค่านิยมของจิตร ภูมิศักดิ์แล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่าเพลงลูกทุ่งคือเพลงเพื่อชีวิตในด้านเนื้อหา แต่เทคนิคการร้องหรือประเภทของเพลงเป็นคนละประเภทกัน เพลงลูกทุ่งที่ดูจะเป็นเพลงเพื่อชีวิต เช่นเพลงของสวดใส รุ่งโพธิ์ทอง ที่ร้องว่า “เลิกแบ่งชั้นกันเถิดหนา ลืมศักดิ์นาเถิดน้องเจ้า” แต่ในขณะที่เดียวกันเพลงที่ให้ภาพลักษณะเดียวกับเพลงปลุกใจ เช่นเพลง “ทหารใหม่ไปกอง” ของยอดรัก สลักใจ อีกเพลงที่พยายามชี้ถึงลักษณะการมองนักศึกษาเป็นคอมมิวนิสต์อย่างเพลง “รำพึงอยู่ไหน” ประพันธ์โดย ชลธิ์ ธารทอง เนื้อเพลงพูดถึงชายหนุ่มผู้ตามหาหญิงสาวที่ชื่อรำพึง เรียนอยู่จุฬา แต่หายตัวเมื่อ 14 ตุลา ไปอยู่ในป่ากับ ผกค. (อาชญาสิทธิ์ ศรีสุวรรณ, 2565) กล่าวได้ว่าในยุคนี้หากแบ่งประเภทเพลงทางการเมืองโดยใช้นิยามว่าเพลงปลุกใจของสมศักดิ์และเพลงเพื่อชีวิตของจิตร โดยมองผ่านเนื้อเพลงแล้ว ทำให้ผู้เขียนสามารถเห็นถึงอุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ใส่ไปในเนื้อเพลง โดยเฉพาะเมื่อเทคโนโลยีอย่างวิทยุทรานซิสเตอร์กลายมาเป็นเทคโนโลยีการสื่อสารที่สามารถนำพาอุดมการณ์ของรัฐ

ออกไปยังชนบทได้ ในขณะที่เดียวกันการประสบความสำเร็จของเพลงลูกทุ่ง ที่ไม่เพียงนำเสนอชีวิตของชาวชนบทหรือสังคมเกษตรกรรม แต่ยังคงเนื้อหาเพลงที่นำเสนอภาพลักษณ์ของนักศึกษาและประชาชนจำนวนหนึ่งในฐานะของคอมมิวนิสต์ ศัตรูที่ต้องปราบปรามและศัตรูที่เข้ามาทำลายความสงบสุขของครอบครัวในชนบท

ดนตรีการเมืองช่วงพฤษภาทมิฬ (Black May 1992)

ดนตรีการเมืองในช่วง พฤษภา 35 กลายมาเป็นเพลงที่ทำให้กำลังใจ จากเหตุการณ์เมื่อวันที่ 17-20 พฤษภาคม 2535 หรือที่เรียกกันว่าเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ เป็นเหตุการณ์ชุมนุมประท้วงของประชาชน ที่ออกมาเคลื่อนไหวทางการเมืองจากการสืบทอดอำนาจของ พล.อ.สุจินดา คราประยูร นายกรัฐมนตรีและสมาชิกคณะรัฐประหาร จากการยึดอำนาจจากรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ บริบททางการเมืองในช่วงนี้เป็นผลมาจากการที่คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ได้เข้ามายึดอำนาจ โดยอ้างเหตุผลว่าเพื่อป้องกันการทุจริต ในช่วงพฤษภาทมิฬมีกลุ่มศิลปินและเพลงเพื่อชีวิตถือกำเนิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ไม่ใช่แค่ศิลปินหน้าใหม่ แต่ยังรวมไปถึงกลุ่มศิลปินที่ออกมาจากป่า เมื่อเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 กลุ่มศิลปินเหล่านี้กลายเป็นผู้ผลิตสารที่มีความสำคัญ เพลงที่ถูกผลิตออกมาในช่วงนี้มีลักษณะเป็นเพลงเพื่อชีวิตที่สะท้อนถึงความหลากหลายของปัญหาในสังคม ไม่ใช่เรื่องอุดมการณ์ทางการเมืองเท่านั้น เหล่าศิลปินยังเข้าร่วมงานกับเอกชนเพื่อสร้างสรรค์สังคม แสวงหาแนวทางการอยู่ร่วมกันโดยปราศจากความรุนแรง (จิรวัดน์ ตีฆะรัตน์ และ ไพลิน ภูจินาพันธุ์, 2562) จากบริบททางการเมืองดังกล่าวทำให้เกิดเพลงการเมืองจำนวนมาก อย่างเช่น “นกสีเหลือง พฤษภาคม” ของวงโฮป เนื้อเพลงท่อนหนึ่งบันทึกเป็นคำพูดว่า “พฤษภาคม วันที่ 17 18 19 และ 20 กระสุนปืนรูดังถึยิบ แล่นมาฆ่าดังท่าฝน ชาติกรโหด ไร้สังจะใช้เล่ห์กล มันสั่งยิ่งอย่างแยบยลหมื่นคนตาย” เพลง “ดอกไม้พฤษภา” ของวงชูชู ในปี 2535 เป็นเสมือนเพลงที่บันทึกประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานี้เอาไว้ เพลง “หวัง” และ เพลง “หาย” ของปู พงษ์สิทธิ์ คัมภีร์ เนื้อเพลง “หวัง” เขียนในช่วงพฤษภาทมิฬเกี่ยวกับการกลับมาสู่อำนาจเมื่อหายเหนื่อย ส่วนเพลง “หาย” เขียนให้ผู้คนที่ไม่เสียชีวิตในการต่อสู้พฤษภาทมิฬ และยังมีศิลปินเพลงเพื่อชีวิตรุ่นใหญ่อย่าง แอ๊ด คาราบาว ได้มีการทำอัลบั้ม “พฤษภา” เป็นอัลบั้มที่วางแผงในปี 2535 โดยบทเพลงทั้งอัลบั้มนี้เป็นการพูดถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงพฤษภาทมิฬ ไม่ว่าจะเป็นเพลง “ใครฆ่าประชาชน”, “ราชดำเนิน”, “กระบี่มือ

เดียว” เพลงการเมืองในช่วงพ.ศ. 2535 กลายเป็นเพลงที่ให้กำลังใจและเป็นเพลงที่คอยบันทึกประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้น

การเมืองเสื้อสี การช่วงชิงความหมายเพลงเพื่อชีวิต และเพลงล้อเลียนโจมตีตัวบุคคล

ในปี พ.ศ.2547-2557 เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) หรือที่เรียกกันว่า “คนเสื้อแดง” เป็นฝ่ายที่สนับสนุนพันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร (ยศในขณะนั้น) อดีตนายกรัฐมนตรี และกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย หรือที่เรียกกันว่า “คนเสื้อเหลือง” เป็นกลุ่มที่เห็นต่างและพยายามขับไล่ พ.ต.ท.ทักษิณ ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และดนตรียังคงมีอิทธิพลและบทบาทอย่างยิ่งในการเป็นเครื่องมือที่ถูกหยิบมาใช้ในแต่ละกลุ่ม จุดเริ่มต้นของเหตุการณ์ทางการเมืองในช่วง พ.ศ. 2547-2557 เริ่มจากความไม่พอใจของคนบางกลุ่มในการบริหารบ้านเมืองของนายกรัฐมนตรีสมัยนั้น และในช่วงประมาณปลายปีพ.ศ. 2547 กลุ่มประชาชนเพื่อชาติและราชบัลลังก์ รวมตัวกันขับไล่ทักษิณให้ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และส่งผลให้เกิดการชุมนุมอย่างแพร่หลายในช่วงเวลานั้น เมื่อเข้ามาสู่ช่วงพ.ศ. 2548 กลุ่มผู้ชุมนุมเพิ่มแรงกดดันให้นายกรัฐมนตรีลาออกจากตำแหน่งมากยิ่งขึ้น เนื่องจากเหตุการ์ณชายหุ้่นกลุ่มชินคอร์ป และถัดมาในปีพ.ศ. 2549 ได้มีการก่อตั้งกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (คนเสื้อเหลือง) และเกิดการชุมนุมประท้วงของกลุ่มคนเสื้อเหลือง จนเหตุการณ์ดำเนินไปจนถึงเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ.2549 คณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เข้ายึดอำนาจรัฐบาลทักษิณ โดยตอนนั้นมีการเผยแพร่ข่าวรถถังและกำลังทหารควบคุมสถานการณ์ภายในกรุงเทพมหานคร

ภายใต้การชุมนุมประท้วงของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยหรือเสื้อเหลือง ก็ได้หยิบเอาบทเพลงมาเป็นส่วนหนึ่งในการเคลื่อนไหวด้วยเช่นเดียวกัน หนึ่งในเพลงการเมืองของกลุ่มคนเสื้อเหลืองที่ตัวผู้เขียนเคยได้ยินผ่านช่องทางโทรทัศน์ภายในบ้านของครอบครัวผู้เขียนเอง ช่วงดังกล่าวเป็นช่วงการเคลื่อนไหวของกลุ่มเสื้อเหลืองในการขับไล่ทักษิณ เมื่อปีพ.ศ. 2549 และผู้เขียนยังคงจำได้ดีมาจนถึงปัจจุบันคือเพลง “ไอ้หน้าเหลี่ยม” ไม่ทราบชื่อผู้แต่งเพลงแน่ชัด มีข้อมูลเพียงว่าเป็นลูกศิษย์ของดี นิติพงษ์ ห่อนาค ซึ่งเป็นหนึ่งในสมาชิกกลุ่มคนเสื้อเหลือง

สี่เหลี่ยมก็มีสี่ด้าน ไอ้คนหน้าด้าน คือไอ้หน้าเหลี่ยม

ไอ้ลั่วลั่วสิงคโปร์โตก ไอ้ลั่วลั่วสิงคโปร์โตก มันจะตกรนรก กะลาหัวไม้เจียม

เพลงดังกล่าวเป็นหนึ่งในเพลงทางการเมืองที่ได้รับความนิยมของกลุ่มคนเสื้อเหลือง ช่วงนั้น เป็นเพลงเสียดสีทางการเมือง ตัวเนื้อเพลงได้กล่าวถึงรูปลักษณะของตัวบุคคลอย่าง ทักษิณ รวมไปถึงกลุ่มนักการเมืองที่ร่วมงานกับทักษิณที่มุ่งแสวงหาผลประโยชน์จากภาษี ของประชาชน เพลง “ไอ้หน้าเหลี่ยม” ไม่ใช่เพลงเสียดสีเพลงเดียวที่ถูกนำมาใช้ใน ช่วงนั้น จากการชุมนุมทางการเมืองของกลุ่มคนเสื้อเหลือง เพลงที่ถูกนำมาใช้รวมทั้งหมด 177 เพลง (อำนาจ เอียวสำอางค์, 2554, น. 3, 80 อ้างใน จิรวัดน์ ติวะรัตน์ และ ไพลิน ภูจินาพันธุ์, 2562) เพลงทั้ง 177 เพลง มีทั้งเพลงปลุกใจ 82 เพลง เป็นเพลงปลุกจิตสำนึกให้ เกิดความรู้สึกรักชาติบ้านเมือง ความสามัคคี เสียสละ เนื่องจากการชุมนุมดำเนินไปถึง 193 วัน และระหว่างการชุมนุมก็เกิดเหตุการณ์สลายการชุมนุม การใช้อาวุธ ความรุนแรง ดังนั้น เพลงปลุกใจจึงเข้ามาหน้าที่ในการปลุกใจผู้ชุมนุม จากความหวาดกลัว อย่างเช่นเพลง “ทะเลคน” “บ้ำาหลอมราชดำเนิน” “นักรบมือตบ” และเพลง “เดินเดินเดิน” (จิรวัดน์ ติวะรัตน์ และไพลิน ภูจินาพันธุ์, 2562)

เดิน เดิน เดิน ถนนราชดำเนิน เดิน เดิน เดิน ถนนประวัติศาสตร์ก้าวที่เดิน

คือก้าวสร้างชาติขับทรราชทักษิณออกไป เดิน เดิน เดิน ถนนวีรชน เดิน เดิน

เดิน ถนนของคนกล้า จิตวิญญาณเลือดเนื้อแลงมา มวลประชาชนสร้างประชาธิปไตย

(อำนาจ เอียวสำอางค์, 2554, อ้างใน จิรวัดน์ ติวะรัตน์ และ ไพลิน ภูจินาพันธุ์, 2562)

เพลงที่กล่าวถึงอุดมการณ์อีก 3 เพลง เช่นเพลง “ความจริง ความฝัน ความดี” “การเมืองใหม่” และ “พันธมิตรดาวกระจาย” ทั้ง 3 เพลงพูดถึงอุดมการณ์ของฝ่ายตน อย่างการตั้งพรรคการเมืองใหม่เพื่อขับเคลื่อนระบบการปกครองและต่อต้านการคอร์รัปชัน และยังมีเพลงที่ยกย่องเชิดชู ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ที่อธิบายความจงรักภักดีที่กลุ่มเสื้อเหลืองมีต่อสถาบัน ยกย่องเชิดชูแกนนำและผู้ชุมนุม อีก 30 เพลง เช่น เพลง “คุณจะไม่เดินเดียวดาย” “สนธิมาแล้ว” “กองทัพประชาชน” ฯลฯ และเพลงที่พูดถึงการเสียดสีทางการเมือง อย่างเพลง “ไอ้หน้าเหลี่ยม” ข้างต้น แต่ไม่ได้มีเพลง “ไอ้หน้าเหลี่ยม” เพลงเดียว แต่มีทั้งหมด 55 เพลง ที่ถูกนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวของกลุ่มเสื้อเหลือง ซึ่งเพลงเสียดสีมีทั้ง เพลงที่เสียดสีนักการเมืองโดยตรง เสียดสีรัฐบาล และเสียดสีสังคม อย่างเช่นเพลง “ลี้ภัย”

“นพทวย” “เมอาอำนาจ” “แผ่นดินนี้คือไทย” ฯลฯ (จิรวัดน์ ดิวะรัตน์ และไพลิน ภูจินา พันธุ์, 2562)

แต่เพลงไม่ได้ถูกนำมาใช้เฉพาะการชุมนุมทางการเมืองของกลุ่มพันธมิตรเพื่อประชาธิปไตยหรือกลุ่มคนเสื้อเหลืองเท่านั้น แต่กลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติหรือกลุ่มคนเสื้อแดงก็ใช้เพลงมาเป็นส่วนหนึ่งในการเคลื่อนไหวทางการเมืองเช่นเดียวกัน โดยมีจุดเริ่มต้นจากกลุ่มคนเสื้อแดง ได้ถูกจัดตั้งเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 เป็นกลุ่มคนที่คอยสนับสนุนทักษิณ ชินวัตร และต่อต้านการรัฐประหารปี พ.ศ. 2549 โดยเริ่มก่อตัวจากการเป็นกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยขับไล่เผด็จการ (นปก.) ในปีพ.ศ. 2550 และกลายมาเป็นกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) ในปีพ.ศ. 2552 เป็นการชุมนุมใหญ่ครั้งใหญ่ของกลุ่มคนเสื้อแดงเพื่อขับไล่รัฐบาลอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ แต่ท้ายที่สุดก็จบลงด้วยแกนนำยอมประกาศยุติการชุมนุม ประชาชนต่างทยอยกลับต่างจังหวัด แต่ใช้เวลาอีก 1 ปี พวกเขาเริ่มสร้างเครือข่ายและกลับมาจัดการชุมนุมอีกครั้ง พร้อมกับขอเรียกร้องให้อภิสิทธิ์ออกจากตำแหน่งและยุบสภาเพื่อเลือกตั้งใหม่ เข้าสู่การชุมนุมปีพ.ศ. 2553 ใช้เวลาราว 2 เดือน และเป็นจุดเริ่มต้นของการใช้ความรุนแรงเมื่อสุเทพ เทือกสุบรรณ นั่งเป็นประธานวางแผนการสลายการชุมนุมร่วมกับกองทัพ ในคืนวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2553 มีการใช้กำลังอาวุธเข้ายึดพื้นที่ถนนราชดำเนิน จึงเกิดการปะทะทำให้มีพลชนเสียชีวิต 20 ราย เจ้าหน้าที่สันติบาลเสียชีวิต 5 ราย เมื่อเกิดเหตุการณ์ล้มตายของประชาชน ข้อเรียกร้องของคนเสื้อแดงจึงยกระดับขึ้นเพื่อหาคนมารับผิดชอบการตายของประชาชน ต่อมามีการประกาศใช้กระสุนจริงทำให้มีผู้เสียชีวิตเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้กลุ่มคนเสื้อแดงยุติการชุมนุมลงจากการใช้ความรุนแรงในการสลายการชุมนุมโดยรัฐในปีพ.ศ. 2553 (Voice TV, 2021)

ภายใต้เหตุการณ์การเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มคนเสื้อแดง อย่างที่ได้อธิบายไว้ว่าเพลงเป็นส่วนหนึ่งในการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนเสื้อแดงเช่นเดียวกัน ภายในการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มคนเสื้อแดงมีกลุ่มศิลปินจำนวนหนึ่งเข้าร่วมเช่นเดียวกันอย่าง พิธาน ทรงกัมพล จิ้น วงกรรมาชน ศิลปินเพื่อชีวิตที่ก่อกำเนิด ในเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 และอีกหลายคน เพลงถูกเปิดผ่านลำโพงบนรถที่ใช้ในการเคลื่อนขบวน หรือการนำไปร้องบนเวทีปราศรัย ไม่ว่าจะเป็นเพลงเกี่ยวกับการต่อสู้ การต่อต้านรัฐบาลอภิสิทธิ์ การต่อต้านการเรียกร้องให้มีการยุบสภา การกล่าวหารัฐบาลในกรณีทำรัฐประหารใน

ปีพ.ศ. 2549 และยังมีเพลงที่สร้างความสามัคคีให้กับกลุ่มคนเสื้อแดงอย่างเพลง “ตอผุด” “วรนุช” และ “รักคนเสื้อแดง” (จิรวัดน์ ติวะรัตน์ และไพลิน ภูจินาพันธุ์, 2562; ธัญญชัย ไกรเทพ, 2565)

เรามาเพื่อรวมพลัง พลังของคนเสื้อแดง

ถูกบีบแค่นไหวหัวใจยังแกร่ง เสื้อแดงคือประชาธิปไตย

เจ็บจำ ไม่ทน ให้ทน เราไม่ทน เพราะคนครบไม่ใช่ความ

ไม่ต้องคิดแทนเรา เราคิดเองได้ อย่าสนตะพายความคิดกัน

(พิธาน ทรงกัมพล, 2552, ท่อน 2)

เพลงเรียกร้องและต้องการเปลี่ยนแปลงอย่างเพลง “สูญสิ้นไม่สิ้นสูญ” “ประชาธิปไตยของประชาชน” “เลือกตั้งคือทางออก” ฯลฯ บทเพลงพยายามที่จะสื่อถึงข้อเรียกร้องและความต้องการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับประเด็นการเรียกร้องประชาธิปไตย ความต้องการสร้างสังคมใหม่ การใช้สิทธิใช้เสียงในการเลือกตั้ง ไม่ได้มีแค่เพลงที่พูดถึงประเด็นการเรียกร้องและเปลี่ยนแปลง แต่ยังมีเพลงที่สื่อถึงอารมณ์ความรู้สึก การสร้างความบันเทิง ผ่อนคลายเมื่อการชุมนุมมีความตึงเครียดมากเกินไป ทำให้สนุกสนาน และยังมีบทเพลงที่แสดงความคิดถึงบุคคลที่มีความสำคัญต่อกลุ่มเช่น ทักษิณ ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร และความเศร้าโศกเสียใจกับคนที่สูญเสียชีวิต ทั้งยังมีเพลงที่สอดแทรกหลักคำสอนทางศาสนา อีกด้วย ตัวอย่างเช่น เพลง “อีแซบเสื้อแดง” “รักคนหัวล้าน” “อาลัยเสธแดง” “พรหมวิหาร 4” และยังมีบทเพลงที่แสดงถึงความไม่พอใจ โกรธแค้น อย่างเพลง “มาร์คเปลี่ยนไป” “ฆ่าพวกกูทำไม” ฯลฯ เป็นเพลงมุ่งสื่อเพื่อต้องการเสียดสีถึงฝ่ายตรงข้าม ล้อเลียน ประชดประชัน และมีบางเพลงที่พยายามชี้ให้เห็นถึงความโหดร้ายของรัฐบาลที่ใช้กองกำลังในการเข้าสลายการชุมนุม จนทำให้เกิดการเสียชีวิต รวมถึงเพลงที่แสดงให้เห็นถึงการถูกกดขี่ทางชนชั้น และยังมีอีกหลายเพลงที่พูดถึงประเด็นความเท่าเทียม เพลงที่สื่อถึงการใช้กฎหมายและอำนาจที่เป็นผลประโยชน์ส่วนตัวในการกล่าวถึงกลุ่มทหาร อำมาตย์ และพวกเผด็จการ ยังมีเพลงที่พูดถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งตลอดการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มคนเสื้อแดง เพลงที่ถูกใช้ในการชุมนุมรวมทั้งสิ้น 480 เพลง ตลอดการเคลื่อนไหวตั้งแต่ปีพ.ศ. 2550-2556 (จิรวัดน์ ติวะรัตน์ และไพลิน ภูจินาพันธุ์, 2562)

ไม่ใช่แค่บริบทการต่อสู้ทางการเมืองในยุคดังกล่าวที่เปลี่ยนไปแต่บริบทสังคมด้านเทคโนโลยีก็ถูกพัฒนาขึ้น นอกจากการใช้วิทยุแล้ว ตัวของโทรทัศน์เองก็มีบทบาทเช่นเดียวกัน อย่างช่องของงานดำหรืองานแดง หรือเครื่องรับสัญญาณโทรทัศน์ดาวเทียมที่สามารถประมวลเพื่อใช้สัญญาณของช่องต่างๆ ได้ และ ช่องสัญญาณดังกล่าวก็มีทั้งช่องของกลุ่มคนเสื้อเหลือง กลุ่มคนเสื้อแดงก็มีช่องเป็นของตนเอง เพื่อกระจายข้อมูลข่าวสารของกลุ่มให้กับผู้คน ไม่เพียงแต่วิทยุโทรทัศน์ที่มีบทบาท แต่ในช่วงเวลาดังกล่าว การหยิบเอาเทคโนโลยีอย่างแผ่นซีดี ที่การไรท์แผ่นซีดีได้รับความนิยม

นอกเหนือไปจากกลุ่มเสื้อเหลืองอย่างพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย และกลุ่มเสื้อแดงอย่าง แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ ยังมีอีกหนึ่งกลุ่มที่ออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านการผลักดันพระราชบัญญัติ (พ.ร.บ.) นิรโทษกรรม “ฉบับสุดซอย” ของรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นำโดย สุเทพ เทือกสุบรรณ ต่อมากลายเป็นคณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (กปปส.) ไม่เพียงแต่เรื่อง พรบ. นิรโทษกรรม ที่ทำให้กลุ่มกปปส. ออกมาเคลื่อนไหว แต่รวมไปถึงความรู้สึกรัดอึดอันสะสมต่อ “ระบอบทักษิณ” จึงทำให้ผู้คนออกมาชุมนุม (หทัยกาญจน์ ตรีสุวรรณ, 2560) และสิ้นสุดลงเมื่อเกิดการรัฐประหารของพล.อ ประยุทธ์ จันทร์โอชา ในปีพ.ศ. 2557

การชุมนุมของกลุ่มกปปส.มีลักษณะของการชุมนุมที่ใช้เสียงเพลงไม่ต่างจากการชุมนุมของกลุ่มนักศึกษาหรือศิลปินการเมืองในอดีต การชุมนุมของกลุ่มกปปส.มีลักษณะในการใช้ความบันเทิงด้วยแนวศิลปวัฒนธรรม ทำให้ผู้ชุมนุมมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจผ่านเสียงดนตรี ทั้งเพลงสากล ไทยสากล และเพื่อชีวิต โดยแกนนำกลุ่ม กปปส. เคยกล่าวไว้ว่า

ถ้าเวลาที่เรามีแต่เรื่องเครียดๆ คนจะอัดอั้น เมื่อไรจะจบๆ มีสิทธินำไปสู่ความรุนแรง เราจึงต้องผ่อนคลายด้วยเสียงเพลง เพลงที่ใช้เราเลือกแล้ว ผมเป็นคนหนึ่งที่คาดการณ์ว่าเรามีโอกาสเดินขบวนบนท้องถนน ดังนั้นต้องมีเพลงประจำ จึงเลือกเพลง ‘สู้ไม่ถอย’ ซึ่งในเวที ‘ผ่าความจริง’ ระยะหลังๆ เราเปิดเพลงนี้เป็นคาราโอเกะ มีเนื้อเพลงให้คนฝึกร้อง ผู้จัดการเวที กปปส.กล่าว

(หทัยกาญจน์ ตรีสุวรรณ, 2560)

ในการชุมนุมของกลุ่มกปปส. มีบทเพลงประจำกลุ่มอย่างเพลง “สู้ไม่ถอย” เป็นเพลงที่ถูกหยิบมาใช้ในการชุมนุมครั้งนี้ เพลง “สู้ไม่ถอย” เคยเป็นเพลงที่ถูกนำมาใช้ตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลา แต่ในปัจจุบันกลายมาเป็นหนึ่งในห้าสัญลักษณ์ของกลุ่มกปปส. ในด้านเนื้อหาของเพลงที่ถูกนำมาใช้พยายามสื่อถึงการต่อสู้ของประชาชนกับฝ่ายตรงข้าม การต่อสู้เพื่อแสวงหาความยุติธรรม ความสามัคคี แม้ว่าจะมีการต่อต้านจากฝ่ายตรงข้าม ก็อย่างได้กลัวเกรงไม่ยอมถอยหนีเพื่อให้ได้มาซึ่งเสรีภาพของประชาชน (จิรวัดน์ ติวะรัตน์ และไพลิน ภูจินาพันธุ์, 2562)

เพลงการเมืองปีพ.ศ.2557–ปัจจุบัน

หลังจากการเข้ามาของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) การรัฐประหารรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ชินวัตร อดีตนายกรัฐมนตรี นำโดยพล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ภายในระยะเวลาทำการรัฐประหารเราจะได้ยินบทเพลงหนึ่งจากโทรทัศน์ในทุกช่วงเย็น เพลง “คืนความสุขให้ประเทศไทย” ออกอากาศครั้งแรกเมื่อวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ.2557 เป็นผลงานการนำเสนอของพล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา เรียบเรียงและประกอบทำนองโดย นายวิเชียร ตันติพิมลพันธ์ ร้องโดยกองดุริยางค์ กองทัพบก เนื้อเพลงดังกล่าวพยายามแสดงให้เห็นถึงการเข้ามาของคสช. ครั้งนี้เข้ามาเพื่อรักษาความสงบสุขของบ้านเมืองและประชาชน หลังจากเกิดเหตุการณ์ความขัดแย้งจากการชุมนุมประท้วงที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2547-2557 นี้เป็นคำสัญญาของพวกเราคสช. (Voice Online, 2557; ธันยนันท์ จันทร์ทรงพล, 2562)

เราจะทำตามสัญญา ขอเวลาอีกไม่นาน

แล้วแผ่นดินที่งดงามจะคืนกลับมา

เราจะทำอย่างซื่อตรง ขอแค่เธอจงไวใจและศรัทธา

แผ่นดินจะดีในไม่ช้า ขอคืนความสุขให้เธอ ประชาชน

(ประยุทธ์ จันทร์โอชา, พ.อ., 2557, ท่อน 1)

เพลงที่ถูกปล่อยออกมาของพล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ไม่ได้มีเพียงแค่เพลง “คืนความสุขให้ประเทศไทย” แต่ยังมีอีก 7 เพลง ได้แก่ เพลง “เพราะเธอคือประเทศไทย”, “ความหวังความศรัทธา”, “สะพาน”, “ใจเพชร”, “สู้เพื่อแผ่นดิน”, “ในความทรงจำ” และ “วันใหม่” ทั้ง 7 เพลงต่างเป็นเพลงที่มีประเด็นตามสถานการณ์ทางการเมืองของไทย ไม่ว่าจะคืนความสุขให้ประเทศไทยท่ามกลางความวุ่นวาย เพื่อแผ่นดินด้วยซื่อตรง จงภูมิใจ

แผ่นดินนี้ เพราะที่นี้คือบ้านเรา ต้องรักชาติ ต้องรักษากันเอาไว้ เราทุกคนคือคนไทย ทุกเพลงส่วนใหญ่พยายามนำเสนอหน้าที่และความตั้งใจในการเข้ามาร่วมกันแก้ปัญหาและลดความขัดแย้งให้เห็นถึงความจริงใจต่อการแก้ปัญหาและเพื่อวางแผนให้กับประชาชนในอนาคต (ธันยรัตน์ จันทรทรวงพล, 2562)

ไม่ใช่แค่ทางฝั่งรัฐบาลที่ปล่อยเพลงออกมา หลังจากเหตุการณ์รัฐประหารปีพ.ศ. 2557 และการรักษาอำนาจของพล.อ. ประยุทธ์ จันทร์โอชา ในช่วงที่เป็น คสช. ถึง 8 ปี ก่อนจะมีการเลือกตั้งผู้คนที่ต่างอัดอั้นมานานและเริ่มมีการเรียกร้องให้มีการเลือกตั้ง จนมาถึงช่วงการตัดสินยุบพรรคอนาคตใหม่ทำให้เกิดการชุมนุมที่เรียกว่า “แฟลชม็อบ” ในปีพ.ศ. 2563 เกิดปรากฏการณ์สำคัญที่กลุ่มนิสิต นักศึกษาต่างพากันออกมาแสดงตามพื้นที่ต่างๆ อย่างมหาวิทยาลัยและพื้นที่สาธารณะกระจายกันไปทั่ว เกิดม็อบ “วิ่งแฮมทาโร่” จัดขึ้นโดยผู้ใช้ทวิตเตอร์และกลุ่มนวมชีวิติน ได้จัดกิจกรรมวิ่งรอบอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย พร้อมกับร้องเพลงที่ดัดแปลงมาจากการ์ตูนเรื่องแฮมทาโร่ ในเนื้อเพลงถูกแปลงออกมาว่า

วิ่งนะวิ่งนะแฮมทาโร่ ของอร่อยที่สุดก็คือภาษีประชาชน

ไม่ใช่เพียงแค่เพลงการ์ตูนถูกนำมาดัดแปลงกลายเป็นเพลงล้อเลียน แต่เพลงป๊อปอย่างเพลง “12345 I love you” ของแอมมี The Bottom Blue ก็ถูกดัดแปลงคำให้กลายเป็น “12345 I here too” ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นไม่ได้มีเพียงการนำเพลงต่างๆ มาดัดแปลง แต่ยังมีเพลงอื่นๆ ที่ถูกนำมาขับเคลื่อนทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นป๊อป (Pop) ร็อก (Rock) และแนวเพลงอีกมากมายที่ประพันธ์ขึ้นถูกนำมาเคลื่อนไหวบนเวทีทางการเมือง และกลุ่มศิลปินอีกหนึ่งกลุ่มที่เข้ามาในเวทีการเมือง โดยใช้เพลงในการขับเคลื่อนสังคมอย่างกลุ่ม แร็ปเปอร์ (Rapper) วง Rap Against Dictatorship (RAD) ถือได้ว่าเป็นหนึ่งในวงที่ได้รับความนิยมและน่าจับตามองอย่างยิ่ง โดยการรวมตัวกันของเหล่าแร็ปเปอร์ที่ไม่เห็นด้วยกับความอยุติธรรม รวมตัวกันแต่งเพลงแร็ป (Rap) ทางการเมืองเพื่อต่อสู้กับอำนาจของรัฐบาล จากการปล่อยเพลง “ประเทศกูมี” ที่เปิดตัวออกมาเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2561 มีผู้คนให้ความสนใจเป็นอย่างมาก มียอดผู้เข้าชมผ่านแพลตฟอร์มยูทูป (Youtube) ในช่วงปี 2562 มียอดผู้เข้าชม 100 ล้านครั้ง (ประชาไท, 2562) ซึ่งวงแร็ปเปอร์วงนี้มีที่น่าสนใจเนื่องจากการเคลื่อนไหวมาตั้งแต่ช่วง ปีพ.ศ. 2561 และในปัจจุบันยังคงเป็นวงที่ทำหน้าที่ในการเคลื่อนไหวทางการเมืองมาโดยตลอด ไม่ใช่แค่ตัวเพลงที่พัฒนาให้มีรูปแบบที่หลากหลาย

ขึ้น ขณะเดียวกันตัวเทคโนโลยีดิจิทัลก็เข้ามามีบทบาทเป็นอย่างยิ่งในการเคลื่อนไหวทางการเมือง รวมถึงตัวแพลตฟอร์มออนไลน์ จากเพลงที่ถูกเผยแพร่ผ่านทางวิทยุมาสู่ยุคแผ่นซีดีจนปัจจุบันกลายมาเป็นการเผยแพร่ผ่านตัวแพลตฟอร์มออนไลน์ จึงทำให้เพลงทางการเมืองมีรูปแบบที่หลากหลาย เพลงทางการเมืองที่ได้กล่าวมาทั้งหมดเป็นเพียงเพลงบางส่วน แต่ยังมีเพลงอีกหลายเพลงที่ถูกนำมาใช้ทั้งจากรัฐบาลและประชาชน แต่ตัวของผู้เขียนไม่สามารถหยิบยกมาได้ทั้งหมด

สรุป

เพลงทางการเมืองถูกใช้ในการเคลื่อนไหวในทุกยุคทุกสมัย ตั้งแต่ทศวรรษ 2480 จนถึงปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อเวลาและบริบทสังคมมีความเปลี่ยนแปลง เราจึงได้เห็นเพลงทางการเมืองค่อยๆ เปลี่ยนแปลงตามด้วยเช่นเดียวกัน จากช่วงเวลาหนึ่งเพลงทางการเมืองถูกเรียกว่าเป็นเพลงชีวิต และในอีกช่วงเวลากลายมาเป็นเพื่อชีวิต เมื่อเข้าสู่ปัจจุบันก็กลายมาเป็นเพลงการ์ตูนหรือ เพลงดัดแปลงเสียดสี ล้อเลียนทางการเมือง หรือเพลงแร็ป เพลงป๊อป ต่างก็ถูกนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวเช่นเดียวกัน ภายใต้พลวัตดนตรีทางการเมืองที่เกิดขึ้น เราไม่ได้เห็นแค่เรื่องของการเปลี่ยนแปลงของเพลงทางการเมือง แต่เราจะเห็นการขับเคลื่อนกันระหว่างเพลงเพื่อชีวิต เพลงจากฝ่ายประชาชน และเพลงปลุกใจเพลงจากฝั่งชนชั้นนำ แต่พลวัตของเพลงทางการเมือง เราไม่สามารถนิยามได้ว่าเป็นเพลงเพื่อชีวิตหรือเพลงปลุกใจ แต่ต้องมองจากบริบทด้วยว่าเพลงทางการเมืองมันถูกนำไปใช้ในอุดมการณ์แบบไหนเพื่ออะไร เช่น เพลง “สู้ไม่ถอย” ในช่วงเวลาหนึ่งเพลงถูกใช้เพื่อปลุกเร้าและให้กำลังใจแก่ประชาชนและเรียกร้องให้กับนักศึกษาที่ถูกกลบชื่อออกจากรัฐบาล ในเหตุการณ์ 14 ตุลา แต่ในอีกช่วงเวลาหนึ่งกลุ่มกปปส. ก็ได้หยิบเพลง “สู้ไม่ถอย” มาใช้อีกครั้ง แต่เป็นการต่อสู้ของประชาชนกับฝ่ายตรงข้าม รวมถึงกลุ่มเสื้อแดง ในขณะที่เดียวกันก็พยายามด้อยค่าความเป็นประชาธิปไตย แม้ว่ากปปส. จะออกมาใช้แนวทางของประชาธิปไตยก็ตาม แต่หลังจากที่มีการเริ่มเป่านกหวีดก็เสมือนเป็นการเริ่มของการทำรัฐประหาร กปปส. จึงถูกเรียกว่าเป็น “ขบวนการชอบ”

ยิ่งไปกว่านั้นบริบททางสังคมที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปอย่างตัวของเทคโนโลยีที่ถูกพัฒนาขึ้นตามยุคสมัย เราจะเห็นว่าตั้งแต่ทศวรรษ 2490 วิทยุเป็นสื่อสำคัญในการแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารรวมถึงบทเพลง จนเข้ามาสู่ช่วง พ.ศ. 2500–2519 โทรทัศน์เข้ามามีบทบาทในสังคมและเพลงทางการเมืองถูกหยิบมาใช้ แต่เพลงที่ถูกหยิบมาใช้จะเป็นเพลง

ทางฝั่งรัฐบาลเป็นส่วนมาก เนื่องจากเป็นช่วงที่เผด็จการทหารมีอำนาจในการยึดสัญญาณช่องฟรีทีวีตัวอย่างเช่น เพลงหนักแผ่นดิน ที่เปิดผ่านช่องสถานีกองทัพบก แม้ว่าโทรทัศน์จะถูกรัฐรวบสัญญาณ แต่วิทยุยังคงเป็นที่นิยมในช่วงนั้นเช่นเดียวกัน แม้กระทั่งเหตุการณ์ 6 ตุลา วิทยุถือได้ว่าเป็นหนึ่งในเครื่องมือที่สำคัญที่ถูกใช้เผยแพร่เพลงทางการเมืองทั้งจากฝ่ายรัฐบาลและกลุ่มมวลชนที่เคลื่อนไหวอยู่ในป่า เนื่องจากตัวของวิทยุไม่ได้มีเพียงสถานีที่รัฐคุมเพียงสถานเดียว แต่ยังมีวิทยุชุมชนต่างๆ หรือวิทยุอิสระ เพลงเพื่อชีวิตก็ถูกนำมาเปิดผ่านช่องทางเหล่านั้นแทน จนมาถึงยุคการต่อสู้ของกลุ่มเสื้อสี โทรทัศน์เข้ามามีบทบาทและผู้คนต่างเริ่มมีโทรทัศน์ติดบ้าน ขณะเดียวกันแต่ละบ้านเริ่มมีการใช้สิ่งที่ถูกเรียกว่าจานดำหรือจานแดง หรืออุปกรณ์รับสัญญาณช่องโทรทัศน์ดาวเทียม ซึ่งในแต่ละช่องมีการให้ประมูลสัญญา จึงทำให้มีช่องของทั้งกลุ่มเสื้อเหลือง เสื้อแดง เป็นช่องของกลุ่มเอง รวมถึงการมาของยูทูป ไลน์ ทีวี เป็นการทำเพลงมาใส่ในแผ่นแผ่น และนำแผ่นซีดีไปเล่นกับตัววิทยุบนรถหรือเครื่องเล่นซีดี จนมาถึงช่วงการชุมนุมกปปส. ในช่วงเวลาดังกล่าวโทรทัศน์ วิทยุ แผ่นซีดี ยังคงเป็นที่นิยมอยู่เช่นเดียวกัน แต่สิ่งที่เริ่มเข้ามาในการเคลื่อนไหวครั้งนั้นคือ แพลตฟอร์มออนไลน์ แต่การใช้แพลตฟอร์มในช่วงนั้นยังไม่เข้มข้นเท่ากับปัจจุบัน ที่การเมืองถูกนำมาเคลื่อนไหวผ่านบนโลกออนไลน์ ผ่านตัวของแพลตฟอร์ม เพลงการเมืองก็ถูกดึงเข้ามาเคลื่อนไหวด้วยเช่นเดียวกัน หลังจากที่คณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) เข้ามาทำรัฐประหารได้มีการยึดช่องสัญญาณฟรีทีวีและเกิดรายการคืนความสุขที่มาร่วมกับเพลงประจำช่อง อย่างคืนความสุขให้ประเทศไทย ส่วนทางฝั่งมวลชนกลับย้ายเข้ามาเคลื่อนไหวบนโลกออนไลน์แทน และเพลงการเมืองก็ถูกเผยแพร่ผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์ด้วยเช่นเดียวกัน บริษัทสังคมอย่างเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นมาที่เราเห็นว่าเพลงเพื่อชีวิตและเพลงปลุกใจขับเคลื่อนไปมาผ่านเทคโนโลยี สิ่งเหล่านี้เป็นการสื่อสารอุดมการณ์ทางการเมืองและยังเป็นการสร้างฐานมวลชนให้แต่ละฝั่ง

รายการอ้างอิง

- เข็บดีหัวโต. (2563, 10 ตุลาคม). *ย่าไปในดวงเพลง: แสงดาวแห่งศรัทธา ยังรอวัน-ฟ้ารุ่ง*
 ราว. https://www.matichon.co.th/prachachuen/news_2387302
 จิรวัดณ์ ติวรัตน์ และไพลิน ภูจินาพันธ์. (2562). สาระสำคัญของบทเพลงกับการสื่อสารทางการเมืองไทย. *วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*, 10(1), 1-32.

- ฐิตินันท์ เสมพิพัฒน์. (2563, 4 สิงหาคม). *มือบแฮร์รี่ พอตเตอร์ เสกคาถา ปกป้อง ประชาธิปไตย*.
- The Momentum. <https://themomentum.co/harry-potter-themed-protests-in-thailand>
- ธัญชัย ไกรเทพ. (2565). วิวัฒนาการของเพลงเพื่อชีวิตจากยุคคณะราษฎร พ.ศ. 2475 ถึง ยุคคณะราษฎร พ.ศ. 2563. *แก่นดนตรีและการแสดง มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 5(1), 53-76.
- ธันยนันท์ จันทรทรงพล. (2562). *บทเพลงเพื่อการสื่อสารทางการเมืองในสมัย พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เบญจวรรณ ทัศนลีพร. (2563). อนุสรณ์สถาน 14 ตุลา: ความหมายที่หลากหลายของพื้นที่บนวาทกรรม “มรดก 14 ตุลา”. *หน้าจั่ว: ว่าด้วยประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย*, 17(2), 68-123.
- บุญส่ง หักฤทธิ์ศึก, พ.อ. (2518). *หนักแผ่นดิน* (เพลง).สถาบันวิทยุ จ.ส. กรมการสื่อสารทหารบก กองทัพบก.
- ประชาไท. (2562, 29 พฤษภาคม). *ประเทศกูมี-รับรางวัลสิทธิที่นอร์เวย์ RAD ย้ำโลกรู้ เกิดอะไรขึ้นที่ไทย*. ประชาไท.<https://prachatai.com/journal/2019/05/82700>
- ประยุทธ์ จันทร์โอชา. พ.อ. *คืนความสุขให้ประเทศไทย* (เพลง).
- พิธาน ทรงกัมพล. (2552). *รักคนเสื้อแดง* (เพลง).
- ปัญญาพันธ์ พจนะลาวณิชย์. (2558). *กำเนิดประเทศไทยภายใต้เผด็จการ*. มติชน.
- ศิลปวัฒนธรรม. (2565ก, 6 ตุลาคม). *6 ตุลาคม 2519: เจ้าหน้าที่รัฐ “สังหารหมู่” นักศึกษากลางธรรมศาสตร์, ทหารฉวยโอกาสยึดอำนาจ*. https://www.silpa-mag.com/this-day-in-history/article_3139
- ศิลปวัฒนธรรม. (2565ข, 7 ตุลาคม). *เมื่อ “หนักแผ่นดิน” เพลงผู้คอมมิวนิสต์ดังในทีวี-วิทยุ ช่วงบ่ายหลังปราบ 6 ตุลา*. https://www.silpa-mag.com/history/article_27912
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2544). *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง*. 6 ตุลารำลึก.
- สาทร ศรีเกตุ. (2551). *เศรษฐกิจการเมืองในกระบวนการผลิตเพลงลูกทุ่งไทย*

- (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2516). สู้ไม่ถอย [เพลง].
- หทัยกาญจน์ ศรีสุวรรณ. (2560, 30 ตุลาคม). “มือบนกหวีด” กับ 4 เรื่องหลังฉาก กปปส.
 BBC News ไทย. <https://www.bbc.com/thai/thailand-41804763>
- อาชญาสิทธิ์ ศรีสุวรรณ. (2565, 14 ตุลาคม). ฟังเสียงประวัติศาสตร์ผ่านลูกคอนักร้อง
 ลูกทุ่ง. Way Magazine <https://waymagazine.org/14-oct-2516-6-oct-2519-in-luk-thung-music/>
- Voice Online. (2557, 6 มิถุนายน). บทเพลง'คืนความสุขให้ประเทศไทย'นี่คือคำสัญญา
 จากใจ'พลเอกประยุทธ์'. <https://www.voicetv.co.th/read/107224>

พาเนล
พลวัตความหมาย อัตลักษณ์
และภาพแทน

มอญจตุลुकหนุ: การเปลี่ยนแปลงความหมาย และการธำรงอัตลักษณ์ทาง
วัฒนธรรมของชาวมอญในประเทศไทย
Luk-Hnu: Meaning Changing and Maintaining of Cultural Identity
of the Mon in Thailand

น้ำผึ้ง พลับนิล | Namphung Plabnil¹

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ใช้กรอบแนวคิดเรื่องการธำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับการจตุลुकหนุของชาวมอญปทุมธานี เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่าประเพณีการจตุลुकหนุของชาวมอญปทุมธานี ได้มีการเปลี่ยนแปลงความหมายจากพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย มาเป็นการละเล่นรื่นเริงในงานเผาศพพระ และเปลี่ยนมาเป็นประเพณีการแข่งขันจตุลुकหนุประจำจังหวัดปทุมธานี เพื่อแสดงให้เห็นถึงการธำรงอัตลักษณ์วัฒนธรรมและการสร้างสำนึกร่วมทางชาติพันธุ์ ซึ่งจิตสำนึกร่วมที่เกิดขึ้นนั้นมาจากหลายปัจจัย ไม่ว่าจะเป็นวัด พระสงฆ์ ชุมชน ผู้นำ และนโยบายสนับสนุนของภาครัฐ ซึ่งมีความสำคัญต่อการตื่นตัวในการผลักดันให้เกิดการค้นหาอัตลักษณ์อันโดดเด่นของท้องถิ่น และธำรงรักษาไว้ซึ่งเหล่านี้

คำสำคัญ: มอญ ประเพณีมอญ ลูกหนุ การธำรงอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์

¹ สำเร็จการศึกษา ระดับปริญญาตรี ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร; อีเมล: plabnil.p@gmail.com

ABSTRACT

This study was qualitative research, using a conceptual framework of ethnic identity preservation to explain the phenomena related to the firing of “Luk-Hnu” of the Thai-Mon people in Pathum Thani Province, to gain comprehension of the process in the context of social and cultural changes. The research discovered that the meaning of the firing of “Luk-Hnu” has diverted from a ritual of death to a joyful performance that was performed at the monks' cremation ceremony. Additionally, the firing of the "Luk-Hnu" competition is expected to become an annual event in the province of Pathum Thani, to illustrate the maintaining of cultural identity and the development of ethnic consciousness. The collective awareness that develops as a result of a variety of elements, including temples, monks, communities, authorities, and government support policies, is essential for driving the desire to discover a distinctive local identity and preserve it.

Keywords: Mon, Mon tradition, Luk-Hnu, Maintaining of identity, Ethnicity

บทนำ

มอญ หรือ รามัญ เป็นชนชาติหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เคยมีอิทธิพลอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำ อีระวัตินในพื้นที่ของประเทศพม่า และแม่น้ำเจ้าพระยาในพื้นที่ของประเทศไทยมาช้านาน มอญเป็นชนชาติเก่าแก่ที่เคยมีความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรม ศาสนา และการค้าในแถบดินแดนสุวรรณภูมิ (สุภรณ์ โอเจริญ, 2551, น.84) ชาวมอญบางส่วนได้อพยพมาอาศัยอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและช่วงรัตนโกสินทร์ โดยกระจัดกระจายไปตามพื้นที่ต่างๆ ของประเทศไทย โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำภาคกลาง ได้แก่ จังหวัดอยุธยา ปทุมธานี นนทบุรี สมุทรปราการ ราชบุรี นครปฐม และกรุงเทพมหานคร เป็นต้น

เมืองสามโคกหรือจังหวัดปทุมธานีในปัจจุบัน นับว่าเป็นจังหวัดที่มีประชากรมอญอาศัยอยู่มากที่สุด (สุเอ็ด คชเสนี, 2547, น. 20) ชาวมอญกระจัดกระจายไปตามอำเภอต่างๆ ในพื้นที่จังหวัดปทุมธานี ตามประวัติความเป็นมา ชาวมอญได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดปทุมธานี นนทบุรี และสมุทรปราการตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ทั้งการหนีสงครามเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์ไทย และการอพยพเข้ามาโดยฝ่ายไทยเองโดยการกวาดต้อนไพร่พลและเชลยศึกภายหลังสิ้นสุดสงคราม เมื่อชาวมอญที่เมืองสามโคกขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่ ได้ก็มีการสร้างวัดวาอารามต่างๆ รวมทั้งมีการปฏิบัติพิธีกรรมประเพณีและการละเล่นต่างๆ ตามแบบฉบับของชาวมอญอันก่อให้เกิดเป็นประเพณีวัฒนธรรมที่แตกต่างจากชาวไทยทั่วไป และสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้

การจุดลูกหนูเป็นการละเล่นอย่างหนึ่งที่โดดเด่นและมีชื่อเสียงของจังหวัดปทุมธานี เดิมนั้นการจุดลูกหนูเป็นส่วนหนึ่งในพิธีศพพระมอญ ทุกครั้งที่มีการมาปนกิจศพพระมอญชาวบ้านทั้งในชุมชน และนอกชุมชนที่ทราบข่าวจะมาช่วยเหลือ และมีส่วนร่วมในการจัดเตรียมงาน การจัดการเกี่ยวกับพิธีศพพระจึงเป็นไปอย่างยิ่งใหญ่อลังการ พระรูปใดเป็นที่เคารพนับถือตั้งอยู่ในจริยวัตรอันงดงาม ศิษย์จะสร้างปราสาทเผาศพให้ถึง 9 ยอด หากเป็นพระผู้ใหญ่ เช่น เจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์จะสร้างปราสาท 7 หรือ 5 ยอด (ปริญา กุลปรการ, 2551, น.19) ชาวมอญถือว่าพระสงฆ์เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เป็นผู้ที่มีศีล มิใช่มนุษย์ปุถุชนธรรมดา เมื่อมรณภาพแล้วพระสงฆ์ก็จะ “กลับสวรรค์” หรือที่ชาวมอญเรียกว่า “จาวฟอ” ซึ่งเป็นเรื่องน่ายินดี ดังนั้นหากจะมีการละเล่นรื่นเริงต่างๆ ก็ย่อมเป็นไปได้ รวมทั้งไม่ต้องแต่งสีดำไว้ทุกข์ เพราะไม่จำเป็นต้องไว้ทุกข์ให้คนที่กำลังจะไปดี ไปสู่สวรรค์ การจุดลูกหนูในเวลาต่อมาจึงกลายเป็นการละเล่นจุดแข่งขัน ซึ่งยังคงจุดในงานศพ

พระ โดยวัดต่างๆ และชาวบ้านในชุมชนจะช่วยกันทำลูกหนูมาแข่งขัน การจุดลูกหนูในบริบทของการละเล่นนี้จะจุดให้ลูกหนูพุ่งไปที่ปราสาทจำลองแทน หากลูกหนูของใครออกตัวดีเร็ว แรง และพุ่งไปถูกส่วนสำคัญของปราสาทจำลองก็จะได้คะแนนมาก ได้เงินรางวัลมาก อันเป็นที่สนุกสนานครื้นเครง

ในปัจจุบันการจุดลูกหนูได้กลายเป็นประเพณีการแข่งขันประจำปี หาได้เป็นการละเล่นเฉพาะในงานฌาปนกิจศพพระมอญอย่างเดียวไม่ หากแต่จัดขึ้นโดยวัดมอญต่างๆ ในชุมชนช่วงเทศกาลสงกรานต์ และจัดเป็นประเพณีการแข่งขันจุดลูกหนูประจำจังหวัดปทุมธานี เพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยการริเริ่มขององค์การปกครองส่วนจังหวัดปทุมธานีในช่วงปลายเดือนเมษายนของทุกปี โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของท้องถิ่นให้คงอยู่ตลอดไป

จากข้อมูลดังกล่าว ทำให้ผู้ศึกษามีความสนใจที่จะศึกษาการจุดลูกหนูในความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปจากพิธีกรรมความตายสู่ประเพณีการละเล่นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันที่ผู้คนเริ่มตื่นตัวในเรื่องของการสูญเสียสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์และชุมชนมอญปทุมธานีมีความตื่นตัวในการค้นหาอัตลักษณ์อันโดดเด่นของท้องถิ่นหรือธำรงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมของตนเองหรือไม่ อย่างไรก็ตาม โดยพิจารณาการจุดลูกหนูในฐานะพฤติกรรมทางสังคมนั้นอันแสดงออกถึงกลุ่มชาติพันธุ์ ตัวตน และการธำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวมอญในประเทศไทย โดยการศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นศึกษาในพื้นที่จังหวัดปทุมธานี ซึ่งเป็นชุมชนชาวไทยเชื้อสายมอญที่ยังคงอนุรักษ์ภูมิปัญญาในการทำลูกหนูและการจุดลูกหนูไว้จนถึงปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของการจุดลูกหนูของชาวมอญปทุมธานี
2. เพื่อศึกษาการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญปทุมธานี ผ่านความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปของประเพณีจุดลูกหนู

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับการดำรงชาติพันธุ์ (ethnicity) และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ethnic identity)

อัตลักษณ์ (identity) มีรากศัพท์มาจากภาษาลาติน คือ identitas เดิมใช้คำว่า idem ซึ่งมีความหมายว่าเหมือนกัน (the same) อย่างไรก็ตามโดยพื้นฐานภาษาอังกฤษแล้ว อัตลักษณ์มีความหมายสองนัยยะด้วยกัน คือความเหมือน และความเป็นลักษณะเฉพาะที่แตกต่างออกไป นั่นคือการตีความความเหมือนกันบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ และการเปรียบเทียบกันระหว่างคนหรือสิ่งของในสองแง่มุมมอง คือความคล้ายคลึงและความแตกต่าง (เต็มสิริ เต็มวิภาสสิริ, 2550, น. 6) การศึกษาและข้อถกเถียงทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับความเป็นชาติพันธุ์ (ethnicity) และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ethnic identity) เริ่มมาตั้งแต่ปลายช่วงทศวรรษ 1950 และต้นทศวรรษ 1960 โดยราอูล นาโรลล์ (Raoul Naroll) เสนอว่าแต่ละกลุ่มชนมีลักษณะและรูปแบบของวัฒนธรรมเฉพาะ (cultural trait) ที่เป็นของตัวเอง ในการบ่งบอกความเป็นอัตลักษณ์ ซึ่งคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) เสนอว่าอัตลักษณ์มีความเป็น “primordial attachments” คือสิ่งที่ติดตัวมาแต่เกิด เช่น ความผูกพันของระบบเครือญาติ ศาสนา ภาษา และพฤติกรรมทางสังคม อันเป็นลักษณะร่วม และมีอัตลักษณ์เฉพาะของกลุ่มเดียวกัน ซึ่งยังคงเป็นภาพนิ่ง ในขณะที่เอ็ดมันด์ ลีช (Edmund Leach) และเฟดริก บาร์ธ (Fredrik Barth) ชี้ให้เห็นถึงความเป็นพลวัตของกลุ่มคนและวัฒนธรรม โดยให้ความเห็นว่าแม้จะมีเส้นแบ่งรูปแบบเฉพาะของแต่ละวัฒนธรรม แต่คนก็สามารถข้ามไปข้ามมาระหว่างวัฒนธรรมได้ (ประสิทธิ์ ลีปรีชา, 2547, น.32-36)

งานเขียนเรื่อง *Ethnic group and boundary* (1969) ของเฟดริก บาร์ธ (Fredrik Barth) ให้คำนิยามของคำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” หมายถึง ประเภทที่บุคคลใช้เลือกในการแสดงตัวเองว่าเป็นใคร ในความคิดเห็นของบาร์ธ การศึกษาเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์หรือกระบวนการที่บุคคลในสังคมเลือกแสดงตนเองว่าเป็นใคร และอยู่กลุ่มใดเป็นสิ่งสำคัญ เพราะว่าอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ให้ความหมายต่อการกระทำระหว่างบุคคล นอกจากนั้นยังกล่าวอีกว่า “ลักษณะวัฒนธรรมของชาติพันธุ์อาจจะเปลี่ยนแปลงได้และอาจจะแสดงหลายลักษณะได้ในสังคมหนึ่งๆ ก็จริง แต่จะมีลักษณะหนึ่งที่กลุ่มชาติพันธุ์ใช้เป็นสัญลักษณ์ในการจำแนกกลุ่มของตนเองออกจากกลุ่มอื่น ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะถือเป็นพรหมแดนชาติพันธุ์” ตามความคิดของบาร์ธ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เป็นกระบวนการที่มีสองด้านไม่อาจแยกออก

จากกันได้ กล่าวคือ ในด้านหนึ่งปัจเจกแต่ละคนจะต้องมีความรู้สึกนึกคิด เช่นเดียวกับสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งๆ ที่ตนเองร่วมดำรงอยู่ ต้องตระหนักเสมอว่าตนเป็นสมาชิกผู้หนึ่ง มีพฤติกรรมตลอดจนความคิดความเชื่ออยู่ภายใต้กรอบวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น เพราะกลุ่มเป็นที่มา เป็นรากเหง้าของตน เป็นแหล่งอ้างอิง อัตลักษณ์ของตน ในด้านตรงข้าม สมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มอื่นๆ ที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มของตนเองก็ต้องยอมรับว่าเขาหรือเธอคนนั้นเป็นสมาชิกของกลุ่มที่เขาเป็นนั่น เพราะเขามีคุณสมบัติหรือลักษณะเข้าข่ายอยู่ในสังกัดของกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนั้นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงเป็นเรื่องของ “ความสัมพันธ์ทางสังคม” เพราะปัจเจกไม่เพียงแต่ต้องมีความสัมพันธ์ ความเกี่ยวข้องกับสมาชิกคนอื่นๆ ในกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตนสังกัดอยู่จนทำให้มีความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ โลกทัศน์ รวมไปถึงพฤติกรรม และบุคลิกภาพ เฉกเช่นเดียวกับสมาชิกคนอื่นๆ เท่านั้น เขาหรือเธอผู้นั้นยังต้องมีความสัมพันธ์ทางสังคมกับสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มอื่นๆ และได้แสดงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนจนทำให้สมาชิกกลุ่มอื่นสังเกตได้ จึงตัดสินใจว่าเขาผู้นั้นอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าว พูดได้อีกอย่างหนึ่งว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จะปรากฏชัดก็ต่อเมื่อ ปัจเจกมีความสัมพันธ์ทางสังคมกับปัจเจกคนอื่นๆ ทั้งสมาชิกในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันและกับสมาชิกกลุ่มอื่น (อะระโท โอชิม่า, 2536, น.14)

จากการศึกษาทฤษฎีต่างๆ เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ พบว่า สภาวะการณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์มอญในจังหวัดปทุมธานีนั้น ชาวมอญในจังหวัดปทุมธานีเป็น คนไทยโดยกฎหมายของประเทศไทย และมีความสามารถในการสื่อสารได้สองภาษาคือ ภาษาไทยและภาษามอญ ดังนั้นพรมแดนระหว่างชาติพันธุ์มอญกับชาติพันธุ์ไทยจึงไม่ชัดเจนเท่าไร อย่างไรก็ตามการที่บอกว่าชาวมอญไม่ขีดพรมแดนชาติพันธุ์ให้ชัดเจนนั้น ไม่ได้หมายความว่าชาวมอญไม่มีอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์แล้ว ในชีวิตประจำวันของชาวมอญเมื่ออยู่ร่วมกับคนไทย ชาวมอญก็ทำอะไรเหมือนกับคนไทย เพราะฉะนั้น จึงอาจไม่เห็นพรมแดนชาติพันธุ์มอญที่ชัดเจน แต่ชาวมอญอาจจะแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มอญเป็นลักษณะสัญลักษณ์ (symbol) ในบางมิติ เช่นในพิธีกรรม และงานประเพณี เพื่อแสดงออกซึ่งตัวตน และเพื่อปกป้องที่มา หรือรากเหง้าของตนแก่สมาชิกในกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตนสังกัด และสมาชิกในกลุ่มอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย

2. แนวคิดเกี่ยวกับนิทานปรัมปราและประเพณีพิธีกรรม

นิทานปรัมปราอยู่ทุกหนทุกแห่ง อยู่ในทุกสถานที่ เป็นองค์ประกอบที่เคลื่อนไหวอยู่ในสังคมมนุษย์ อยู่เหนือกาลเวลา โยงใยอดีต (แบบอย่างความเชื่อโบราณ) เข้ากับปัจจุบัน (ค่านิยมร่วมสมัย) และก้าวไกลไปถึงอนาคต (ความปรารถนาทางด้านจิตใจและด้านวัฒนธรรม) หรือกล่าวโดยสรุปคือนิทานปรัมปราเป็นโครงสร้างที่เป็นรากฐานสำคัญของการกระทำทุกอย่างของมนุษย์ นิทานปรัมปรามักเป็นเรื่องราวในแง่คติชนวิทยาที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งเป็นวิถีทางที่นำไปสู่ความศักดิ์สิทธิ์ นักวิชาการบางคนจึงเรียกนิทานปรัมปราว่าเป็น “เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์” หรือ sacred narrative (เสาวลักษณ์ อนันตศานต์, 2549, น.263) นิทานปรัมปราบางเรื่องก็เป็นเชิงประวัติศาสตร์และสังคม คืออธิบายประวัติศาสตร์และความคิดของชุมชน สถาบัน หรือวิวัฒนาการของสังคม นิทานปรัมปราและประเพณีพิธีกรรมมีความความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เพราะบทบาทหน้าที่ที่สำคัญประการหนึ่งของนิทานปรัมปราคือ การสนับสนุนการมีอยู่ประเพณีพิธีกรรม ซึ่งสอดคล้องกับเอ็ดมันด์ ลีช ที่กล่าวว่า “นิทานปรัมปรารวมอยู่ในพิธีกรรม และพิธีกรรมรวมอยู่ในนิทานปรัมปรา” และกล่าวอีกว่า “พิธีกรรมเป็นการแสดงให้เห็นถึงนิทานปรัมปรา และนิทานปรัมปราแสดงให้เห็นว่าพิธีกรรมเป็นสิ่งที่ถูกต้อง” ขณะที่เอมิล ดูร์ไคม์ (Émile Durkheim) ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับกลุ่มสังคมว่า “ในพิธีกรรมทางด้านศาสนา มีสัญลักษณ์ของความเป็นจริงซ่อนอยู่ (hidden reality) ซึ่งทำให้เกิดกำลังทางด้านศีลธรรมของชุมชน” และกล่าวอีกว่า “พิธีกรรมเป็นพลังทำให้บุคคลมารวมกันเป็นกลุ่มที่สร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (solidarity) เพื่อให้กลุ่มดำรงอยู่ได้ (บุปผา บุญทิพย์, 2547, น. 203) ดังนั้นอัตลักษณ์กับประเพณีพิธีกรรมจึงมีความสัมพันธ์กัน ลักษณะร่วมบางอย่างของกลุ่มคนมักปรากฏในรูปแบบของประเพณีพิธีกรรมบางอย่าง ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นของกลุ่มตัวเอง โดยสมาชิกของกลุ่มไม่จำเป็นต้องรู้จักสมาชิกอื่นๆ ทั้งหมด แต่เขาจะต้องรู้จักว่าประเพณีพิธีกรรมอันนี้เป็นประเพณีของกลุ่มเรา ประเพณีเฉพาะของกลุ่มทำให้กลุ่มมีอัตลักษณ์ของตัวเอง และแตกต่างจากกลุ่มอื่นๆ ประเพณีพิธีกรรมถึงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ซึ่งมุ่งปลูกฝังคุณค่าและขนบธรรมเนียมบางอย่างด้วยการทำซ้ำ

ในทัศนะของดูร์ไคม์ การจะศึกษาพฤติกรรมของคนในสังคมนั้น ต้องนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (positive) มาศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม และเสนอให้ใช้ปรากฏการณ์ทางสังคม (social fact) เป็นหน่วยในการวิเคราะห์เพราะเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัด และสามารถนำมา

ศึกษาด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ได้ ปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นสิ่งที่มียู่ทั่วไปในสังคม กล่าวคือ เป็นเรื่องของส่วนรวม ไม่ใช่เรื่องส่วนบุคคล และเป็นพันธกิจที่คนจะต้องปฏิบัติเหมือนมีอำนาจบังคับ เป็นสิ่งที่คนรู้สึกว่าจะต้องปฏิบัติตามในฐานะที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม (การ์บาร์โน, 2531, น. 43) การศึกษาเรื่องการจตุลภูของชาวมอญนั้นเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่งอันมีอยู่ และรู้จักกันโดยทั่วไปของคนปทุมธานี เป็นเรื่องส่วนรวมไม่ใช่เรื่องส่วนบุคคล ภายใต้อำนาจร่วมบางอย่าง (collective consciousness) ที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างพิธีกรรม ชาวมอญ และการจตุลภู

ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้จึงต้องเก็บข้อมูลภาคสนาม (fieldwork) เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เห็นปรากฏการณ์ทางสังคมของชาวมอญปทุมธานีที่แสดงออกผ่านการจตุลภู ความเชื่อ ความรู้ ความเข้าใจของสมาชิกในสังคม ความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ประสบการณ์ร่วมกัน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมที่มีต่อกัน และพรมแดนทางชาติพันธุ์ที่กลุ่มชาติพันธุ์มอญเลือกแสดงในประเพณีพิธีกรรมของตนเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์การศึกษา

นิยามศัพท์เฉพาะ

ลูกหนู หมายถึง กระบอกอัดดินประสิว คล้อยจรวด หรือบั้งไฟ จุดโดยคบเพลิงวิ่งแนวราบกับพื้นไปตามสายลวดสลิง พอถึงเชือกก็จะสปริงตัว พุ่งชนปราสาทหรือโลงศพ

การจตุลภูในการมาปนกิจศพพระมอญ หมายถึง การจตุลภูอันเป็นส่วนประกอบหนึ่งในพิธีศพพระ(มอญ) โดยกระทำในวันเผาศพ

ประเพณีแข่งขันจตุลภูประจำปี หมายถึง ประเพณีการแข่งขันจตุลภู ประจำปี ซึ่งจัดงานโดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดปทุมธานี

วิธีการวิจัย

1) ขั้นตอนรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัย

1.1) ข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์มอญในพื้นที่จังหวัดปทุมธานี

1.2) ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ และพิธีกรรมเรื่องความตาย

1.3) ข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับประเพณีการจตุลภู

2) ขั้นตอนรวบรวมข้อมูลภาคสนามตามระเบียบวิธีวิจัยทางมานุษยวิทยา

2.1) การสังเกตขั้นตอนการจตุลुकหนูในการฉาปนกิจศพพระมอญ และประเพณีแข่งขันจตุลुकหนูประจำปี โดยจะใช้การสังเกตการณ์ 2 แบบ คือการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการสังเกตการณ์การทั่วไป และสภาพโดยรวมของพิธีกรรม และการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมโดยใช้กับเหตุการณ์ที่มีโอกาสเข้าร่วมประเพณี เพื่อให้ข้อมูลที่ได้เป็นจริงมากที่สุด

2.2) การสัมภาษณ์โดยตรง โดยได้สัมภาษณ์ช่างผู้ทำลुकหนู และคณะทีมงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงผู้ที่มาเข้าร่วมประเพณี ได้แก่ ผู้มาชมการจตุลुकหนู คณะกรรมการจัดงานจตุลुकหนู คนพากย์ลुकหนู ซึ่งมีประสบการณ์หรืออยู่ในประเพณีจตุลुकหนูที่ผู้ศึกษามีโอกาสได้เข้าไปร่วมงาน

ขอบเขตการศึกษา

1) การจตุลुकหนูในการฉาปนกิจศพพระมอญ การจตุลुकหนูอันเป็นส่วนประกอบหนึ่งในพิธีศพพระมอญโดยกระทำในวันเผาศพ

2) ประเพณีแข่งขันจตุลुकหนูประจำปี หมายถึงประเพณีการแข่งขันจตุลुकหนูประจำปี ซึ่งจัดงานโดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดปทุมธานี

ผลการศึกษา

1) ประวัติความเป็นมาของการจตุลुकหนูของชาวมอญปทุมธานี

จังหวัดปทุมธานีมีประเพณีหนึ่งที่เรียกว่า “การจตุลुकหนู” ประเพณีการลुकหนูนี้มีได้เฉพาะในงานศพพระมอญเท่านั้น ซึ่งชาวปทุมธานีถือเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีสืบทอดกันมาช้านาน สอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของพระมงคลศิลาจารย์ เจ้าอาวาสวัดกลางคลองสี่ อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี อายุ 95 ปี กล่าวว่า “งานศพพระมอญเท่านั้น ถึงจะมีลुकหนู ไม่ใช่พระมอญ เขาไม่ทำกัน”

ความหมายของ “ลुकหนู” ชาวมอญเรียกว่า “แปะตะน้อย” แปลตรงตัวว่าหางหนู จากคำบอกเล่าพบว่าเพราะชาวมอญเน้นตรงฉนวนที่ใช้จุด เมื่อติดไฟจะเป็นสีแดงคล้ายหางหนู และยังเป็นตัวขับเคลื่อนกระบอกเชื้อเพลิง ส่วนคนไทยเน้นที่กระบอกเชื้อเพลิง เนื่องจากขณะที่กระบอกอัดดินปืนกำลังวิ่งไปตามสายจะมีเสียงหวีดแหลมเล็กคล้ายเสียงหนู แต่ไม่ว่าจะเรียก “หางหนู” หรือ “ลुकหนู” ก็คือดอกไม้เพลิงชนิดหนึ่ง คล้ายบั้งไฟหรือบอกไฟใน

ภาคเหนือ แต่ลูกหนูนั่นจุดในแนวนอน โดยตัวกระบอกอัดดินปืน และจะวิ่งไปตามสายสลิงอย่างแรงและเร็ว (ชนิษฐา คันธะวิชัย, 2551, น. 98)

หลวงพ่อบ้านบุญ เจ้าอาวาสวัดบางกุฎีทอง อำเภอเมืองปทุมธานี และนายกสมาคมการจุดลูกหนูจังหวัดปทุมธานี ให้ความหมายของลูกหนูว่า “คำว่าลูกหนูไม่ได้หมายถึงสัตว์เดรัจฉานสี่ขาตัวน้อยที่มีมากมายตามบ้านเรือน หากแต่เป็นคำจำกัดความของประเพณีของชาวมอญที่หมายถึงสิ่งซึ่งมีลักษณะเป็นท่อนไม้กลึงกลม แล้วบรรจุด้วยดินประสิว พลุ่ หรือระเบิด” ซึ่งสอดคล้องกับความหมายของ “ลูกหนู” ของพระอาจารย์สำราญ ภามวโร (ทองใบ) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบางโพธิ์ใน อำเภอเมืองปทุมธานี พระนักพากย์การแข่งขันจุดลูกหนูที่มีชื่อเสียงของจังหวัดปทุมธานี ให้ความหมายของลูกหนูว่า “ลูกหนูคือวัฒนธรรมของชาวมอญ ลูกหนูเป็นดอกไม้ไฟชนิดหนึ่ง มีรูปกลมทรงกระบอก ข้างในบรรจุดินประสิวไว้แน่นจุดให้วิ่งไปถูกโถงโดยให้ใส่สะพานอันซิงด้วยลวดไปยังปราสาทเผาศพพระมอญ” นอกจากนี้ยังกล่าวอีกว่า “นัยที่สำคัญของลูกหนูอีกประการก็คือ ความรักความสามัคคี และความเคารพต่อครูบาอาจารย์ (พระ) ของชาวมอญ” ดังนั้นงานศพพระที่ชาวมอญให้การนับถือจึงเป็นไปอย่างยิ่งใหญ่ สมเกียรติ มีมหรสพ การแสดง และการละเล่นมากมาย รวมทั้งมีการจุดลูกหนูด้วย

ในอดีตนั้นการจุดลูกหนูเป็นส่วนหนึ่งในพิธีฌาปนกิจศพพระมอญซึ่งมีที่มาจากพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า ความว่าหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว คณะสงฆ์และกษัตริย์มีละผู้ครองเมืองกุสินารา ได้ทำพิธีบูชาสักการะพระศพพระพุทธเจ้าอยู่นานถึง 6 วัน วันที่ 7 จึงได้อัญเชิญพระสรีระออก แห่เป็นขบวน และผ่านใจกลางเมืองทางทิศเหนือ และนำพระสรีระไปยังมกุฏพันธเจดีย์ที่อยู่ทางด้านตะวันออกของเมือง เพื่อถวายพระเพลิง ตรงกับวันแรม 8 ค่ำเดือน 6 มีมัลปาโมกข์ จำนวน 8 นายเป็นผู้หามพระสรีระพระพุทธเจ้าอัญเชิญลงประดิษฐานในรางเหล็กที่มีน้ำมันอยู่เต็มแล้วปิดฝาครอบไว้ แล้วเชิญขึ้นไว้บนจิตกาธารที่ทำด้วยไม้หอมหลากชนิด เมื่อได้เวลาผู้รับหน้าที่จุดไฟทั้ง 4 ด้าน จุดไฟเท่าใดก็ไม่สามารถจุดติดได้ ประมุขสงฆ์ ณ ที่นั่นคือพระอนุรุทธ์ (สาวกและเป็นผู้สำเร็จพระอรหันต์ มีศักดิ์เป็นพระอนุชาของพระพุทธเจ้า) พระอนุรุทธ์จึงกล่าวว่า เป็นเพราะเหล่าเทวดาต้องการให้รอพระมหากัสสป ซึ่งกำลังเดินทางมาได้ถวายบังคมพระบรมศพเสียก่อน ครั้นเมื่อพระมหากัสสปเดินทางมาถึง และได้ถวายบังคมพระบรมศพแล้วจึงได้เกิดอิทธิปาฏิหาริย์ เพลิงสวรรค์ก็บันดาลให้ลูกโชติช่วงด้วยเทวาทธานุภาพ โหมไหม้พระสรีระพระพุทธเจ้าจนหมด

สิ้น (พระธรรมราชาวัตร, 2541, น.157) ชาวมอญมีชื่อเสียงด้านความเคร่งครัดในพุทธศาสนา และมีพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายที่ยิ่งใหญ่ ได้แก่การจัดพิธีศพ การสร้างปราสาทเผาศพ และการสร้างโลงศพที่แฝงปริศนาธรรมไว้ในทุกขั้นตอนของพิธีกรรม ชาวมอญยึดถือพุทธประวัติ และพุทธคำรัสของพระพุทธเจ้า เมื่อมีพระสงฆ์มรณภาพ ชาวมอญจะพร้อมใจกันสร้างปราสาทขึ้น เพื่อทำการเผาศพพระภิกษุสงฆ์ที่มรณภาพ ด้วยเชื่อว่าการสร้างปราสาทนั้นได้ผลานิสงส์มาก ในฐานะที่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระภิกษุสงฆ์สาวก และอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายก่อนปรินิพพานว่า เมื่อพระองค์มรณภาพแล้วขอให้สาวกทั้งหลายดูแลกันเอง เหมือนที่ดูแลพระองค์ และให้ช่วยกันฉาปนกิจพระองค์ด้วย การดูแลพยาบาลและฉาปนกิจพระภิกษุสงฆ์สาวกของพระองค์ก็เท่ากับดูแลรักษา และถวายพระเพลิงพระองค์เช่นเดียวกัน คำคำรัสขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าดังกล่าว ชาวมอญได้ถือปฏิบัติมาโดยตลอด ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลด้วยตระหนักว่า ชาตินี้ต่างก็เกิดมาไม่ทันได้รักษาพยาบาล และถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า จึงเฝ้าดูแลรักษา ทำบุญทำทานแก่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า รวมทั้งช่วยกันฉาปนกิจศพพระภิกษุเพื่อหวังผลานิสงส์ลบลุญเทียบเท่ากับการได้ถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า (ปริญญา กุลปรการ, 2551, น. 63)

ชาวมอญเลื่อมใสพระสงฆ์ในฐานะสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ซึ่งสะอาด ปราศจากกิเลส เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตรงด้วยศีลาจารวัตร และเป็นผู้รักษาพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า สมควรยกย่องเทินทุน ฉะนั้นเมื่อพระสงฆ์มรณภาพภพาลง ชาวมอญจึงทำปราสาทขึ้นเพื่อเป็นที่เผาศพ ด้วยไม่ต้องการเผาร่วมสถานที่เดียวกับบุคคลทั่วไปซึ่งมีหลายประเภท เช่น ศพตายโหง ตายท่า ศพพวกโจรมัจฉาชีพ ศพโสเภณี ศพผู้ป่วยโรคสังคมรังเกียจ อันล้วนเป็นสิ่งสกปรกทั้งสิ้น ชาวมอญจึงไม่ใช่สถานที่ดังกล่าวเผาศพพระสงฆ์ผู้สะอาดบริสุทธิ์ เพราะถือว่าไม่ให้ความเคารพ จึงต้องสร้างสถานที่เผาศพขึ้นใหม่ให้สะอาด สวยงาม ตามกำลังศรัทธา และทุนทรัพย์ของศาสนิกชน พิธีศพพระนี้นอกจากจะมีธรรมเนียมการสร้างปราสาทเผาศพแล้ว ยังมีการจุดลูกหนู ซึ่งเป็นดอกไม้ไฟประเภทหนึ่ง มีรูปกลมทรงกระบอก ข้างในบรรจุดินประสีไว้แน่น จุดไฟให้วิ่งไปตามสายเชือกหรือลวดสลิงซึ่งขึงตรงไปที่ปราสาทเผาศพให้ไปถูกโลงศพ และเกิดเพลิงลุกไหม้ อันเป็นความเชื่อตามคติคนมอญที่ว่า “ศพพระสงฆ์ไม่ควรจุดด้วยมือคนธรรมดา” (ปริญญา กุลปรการ, 2555, น. 64) ชาวมอญถือว่าพระสงฆ์เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีศีล มิใช่มนุษย์

บุญชนธรรมดา เมื่อมรณภาพแล้วพระสงฆ์ก็จะ “กลับสวรรค์” หรือที่ชาวมอญเรียกว่า “จาวฟอ” ซึ่งเป็นเรื่องน่ายินดี ดังนั้นหากจะมีการเล่นรื่นเริงต่างๆ ก็ย่อมเป็นไปได้ รวมทั้งไม่ต้องแต่งสีดำไว้ทุกข์ เพราะไม่จำเป็นต้องไว้ทุกข์ให้คนที่กำลังจะไปดี ไปสู่สวรรค์ การจุดลูกหนูในเวลาต่อมาจึงกลายเป็นการเล่นจุดแข่งขัน ซึ่งยังคงจุดในงานศพพระ โดยวัดต่างๆ และชาวบ้านในชุมชนจะช่วยกันทำลูกหนูมาแข่งขัน (ขนิษฐา คันธะวิชัย, 2551, น.98)

อย่างไรก็ดีผู้ศึกษาพบว่า ปัจจุบันการจุดลูกหนูได้กลายเป็นประเพณีการแข่งขันประจำปี มิได้เป็นการเล่นเฉพาะในงานเผาศพพระมอญแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่จัดขึ้นโดยวัดมอญต่างๆ ในชุมชนช่วงเทศกาลสงกรานต์ และจัดเป็นประเพณีแข่งขันจุดลูกหนูประจำจังหวัดปทุมธานีส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น สอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์พระอาจารย์สำราญ ญาณวโร วัดบางโพธิ์ใน ที่กล่าวว่า “ประเพณีการจุดลูกหนูของชาวมอญ ถ้ารอให้จัดเฉพาะงานพระราชทานเพลิงศพของพระเถระชั้นผู้ใหญ่เชื้อสายมอญ มีความเป็นไปได้ว่าในอนาคตหากไม่มีผู้สืบทอดโอกาสที่จะสูญหายมีความเป็นไปได้สูงมาก แต่เพื่อการอนุรักษ์ประเพณีการจุดลูกหนูของชาวมอญ จึงจัดการแข่งขันจุดลูกหนูในช่วงเทศกาลสงกรานต์ด้วย” ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจน ผู้ศึกษาจะอธิบายการจุดลูกหนู โดยแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ 1.1) การจุดลูกหนูในพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย และ 1.2) การจุดลูกหนูในประเพณีการเล่น และการแข่งขันประจำปี

1.1 การจุดลูกหนูในพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย

มนุษยชาติแทบทุกสังคมมักต้องเผชิญกับวิกฤติแห่งชีวิตที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งคือ ความตาย เพราะความตายไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อปัจเจกบุคคล หากยังส่งผลกระทบต่อโครงสร้างสังคมโดยรวม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และปรับเปลี่ยนในวิถีการดำเนินชีวิตมากมาย อย่างไรก็ตามทุกสังคมในโลกล้วนมีวิธีการแก้ปัญหาความกลัว และความระส่ำระสายของความสัมพันธ์ที่ถูกรบกวน รวมทั้งมีความพยายามจะหาทางกำจัด และหาทางป้องกันผลร้ายต่างๆ ที่จะเกิดตามมาจาก การสูญเสียของสมาชิกในสังคม ดังเห็นจากประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายที่ปฏิบัติแตกต่างกันตามเงื่อนไขต่างๆ ของยุคสมัย สภาพภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของแต่ละชุมชน

สังคมของชาวมอญเป็นสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนา และให้ความเคารพพระสงฆ์มาก เมื่อพระสงฆ์มอญ โดยเฉพาะพระชั้นผู้ใหญ่ระดับเจ้าอาวาสมรณภาพลง ย่อมเป็นที่เศร้า

โศกเสียใจแก่ขามมอญด้วยความอาลัย ด้วยความเคารพนับถือในคุณงามความดีที่ประพฤติปฏิบัติมาตลอด จึงมีประเพณีการจัดงานศพพระมอญที่ยิ่งใหญ่ และน่าสนใจ

ธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการตายของพระสงฆ์

พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุสงฆ์สาวกและอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายก่อนปรินิพพานว่า เมื่อพระองค์มรณภาพแล้วขอให้สาวกทั้งหลายดูแลกันเอง เหมือนที่ดูแลพระองค์ และให้ช่วยกันจาปนกิจพระองค์ด้วย การดูแลพยาบาล และจาปนกิจพระภิกษุสงฆ์สาวกของพระองค์ก็เท่ากัับดูแลรักษาและถวายพระเพลิงพระองค์เช่นเดียวกัน คำตรัสสั่งขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าดังกล่าว ขามมอญได้ถือปฏิบัติมาโดยตลอดตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ด้วยตระหนักว่า ชาตินี้ต่างก็เกิดมาไม่ทันได้รักษาพยาบาล และถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า จึงเฝ้าดูแลรักษา ทำบุญทำทานแด่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า รวมทั้งช่วยกันจาปนกิจศพพระภิกษุเพื่อหวังผลานิสงส์บุญเทียบเท่ากัับการได้ถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า (ปริญญา กุลปรการ, 2551, น.63) ดังนั้นเมื่อพระสงฆ์มรณภาพลง ประชาชนทั้งหลายอุบาสก อุบาสิกา พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ต่างก็มีความยินดีที่จะเสียสละทุนทรัพย์ ช่วยกันบำเพ็ญบุญ และจัดงานศพให้ยิ่งใหญ่สมเกียรติ

“ขามมอญนิยมไปงานศพมากกว่าจะไปทอดกฐิน” คำบอกเล่าของพระมงคลศิลาจารย์ เจ้าอาวาสวัดกลางคลองสี่ กล่าวถึงความเชื่อเรื่องอานิสงส์ของการไปเผาศพที่ว่าได้มากกว่าการทอดกฐิน เพราะการไปงานศพหรือไปเผาศพนอกจากเป็นการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์กับผู้ตายแล้ว ยังเป็นการปลงอนิจจังอย่างหนึ่งหรือที่เรียกว่า “เยี่ยมกรรมฐาน” “ทำให้จิตใจสงบ ลดความยึดติด และดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท”

ความสัมพันธ์ที่แนบแน่นของขามมอญกับพระสงฆ์ เมื่อเวลาพระมอญรูปใดมรณภาพลงโดยเฉพาะพระชั้นสูงที่มีพรรษาสูงมีศิลาจารวัตรที่งดงาม ไม่ต่างพร้อย การจัดงานศพจึงค่อนข้างยิ่งใหญ่กว่าศพคนธรรมดาสามัญโดยทั่วไป ด้วยการสร้างปราสาท สำหรับตั้งศพ พระรูปใดที่มีคุณสมบัติดีเลิศ ลูกศิษย์จะสร้างปราสาทให้ถึง 9 ยอด สำหรับการเผาศพพระนั้น ตามประเพณีของขามมอญ นอกจากจะถือว่าได้บุญกุศลมากแล้วประเพณีเผาศพพระนี้ยังถือว่าเป็นพิธีที่พิเศษกว่าการเผาศพบุคคลทั่วๆ ไปคือจะต้องทำการเผาบนปราสาท การเผาบนปราสาทนี้ จะทำชิงช้าเปลเป็นเหล็กข้างเป็นไม้ข้าง หรือบางทีทำเป็นตะแกรงมีล้อ และมีเชือกชักสองสายผูกติดไว้สองข้าง ชาวบ้านที่มาร่วมงานก็ทำการแย่งศพเหมือนกับ

ซึกกะเยอแย่งซึกกันไปมา เป็นการแสดงว่าผู้ตายเป็นผู้ที่มีคนนับถือมาก ต่างก็แย่งที่จะเป็นผู้เผา

ประเพณีการแย่งศพนี้คนธรรมดาทั่วไปไม่นิยม แต่ทำเฉพาะพระสงฆ์ที่มีผู้นับถือมากเท่านั้น เช่นงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมเมธาภรณ์ (สนิท) เจ้าอาวาสวัดจันทร์กระพ้อ เจ้าคณะจังหวัดปทุมธานี เมื่อถึงเวลานำศพออกจะทำการเวียนรอบปราสาท 3 รอบ จากนั้นเอาโลงศพขึ้นตั้งบนปราสาท ทอดผ้าบังสุกุลเป็นครั้งสุดท้าย ประทานที่ใส่ไฟนั้นต้องเป็นพระเถระ เพราะถือว่าพระมีศีลบริสุทธิ์ชาวมอญจะไม่นำศพพระผู้ใหญ่ที่จำพรรษานานและมีสมณศักดิ์เฝ้าในที่เดียวกับศพฆราวาส เพราะพระเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์จึงต้องทำปราสาทเป็นที่เผาศพ และจะไม่เผาด้วยมือ แต่จะใช้การจุดลูกหนูแทน พระรูปใดมีพรรษาน้อย ยอดปราสาทก็มียอดน้อยลงตามลำดับ จากคำสัมภาษณ์จากพระอาจารย์สำราญ วัดบางโพธิ์ ในช่วงผู้สืบทอดการทำปราสาทเผาศพพระมอญของจังหวัดปทุมธานี กล่าวว่า “ปัจจุบันถึงแม้ว่าพระรูปใดจะมีคุณสมบัติเลิศก็ไม่ค่อยนิยมทำปราสาทถึง 9 ยอด ทั้งนี้เพราะราคาปราสาทนั้นแพงมาก ช่างฝีมือชาวมอญก็ค่อนข้างหายาก และมีจำนวนน้อยลงไปเรื่อยๆ จึงทำ 5 ยอดบ้าง 3 ยอดบ้าง 1 ยอดบ้าง หรือไม่ทำเลย ปราสาทนี้ถ้าเป็นไปตามพิธีของมอญโบราณจะทำพิธีเผาไปพร้อมๆ กับโลงศพ คล้ายกับคนจีนทำพิธีเผากระดูกส่งไปให้บรรพบุรุษ แต่เนื่องจากปราสาทราคาแพงมากเพราะทำด้วยไม้อย่างดี เช่น ไม้สัก ไม้จำปา ในระยะหลังๆ นี้ จึงไม่มีใครสร้างปราสาทมาเผาอีกแล้ว เก็บไว้ใช้ต่องานหน้า หรือถ้าจะเผาก็จะนำเอาไม้ดี ๆ ออกมาก่อน” ซึ่งการที่ต้องสร้างปราสาทให้พระภิกษุที่มีมรณภาพ เพราะถือกันว่าพระนั้นเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ไม่ควรเผาพร้อมกับจิตกาธานของคนธรรมดานั่นเอง นอกจากนี้การจุดไฟเผาศพพระก็ไม่นิยมเผาด้วยมือ แต่จะใช้จุดลูกหนูเพื่อให้วิ่งไปกระทบปราสาท และโลงเพื่อให้ไฟลุกลาม และเผาศพอีกต่อหนึ่ง

การจุดลูกหนูเผาศพพระมอญ

วิธีการจุดลูกหนูเผาศพพระมอญนั้น ชาวบ้านจะชิงลวดให้ตรงกับปราสาทหรือเชิงตะกอนที่เผาศพ แล้วจุดลูกหนูให้วิ่งไปตามสายลวด ลูกหนูจะวิ่งไปชนโลงศพ และเกิดไฟลุกลาม ปัจจุบันการจุดไฟเผาศพด้วยลูกหนูไม่นิยมทำกันแล้ว ทั้งนี้เพราะการวิ่งชนโลงก็ดีหรือปราสาทก็ดี อาจจะทำให้ศพกระเด็นออกมานอกโลงเป็นที่อูจาดแก่ผู้พบเห็น ต่อมาภายหลังได้แก้ไขไม่ให้ลูกหนูยิงไปที่โลงศพ แต่ให้ยิงไปที่หีบบรรจุเสื้อผ้าของผู้ตาย มักเอาเชื้อเพลิงใส่ในหีบเพื่อช่วยให้ไฟติดได้ง่ายขึ้น และมักทำกันตามทุ่งนานอกวัด เนื่องจากเกิดอันตรายได้

ง่าย เพื่อเป็นการรักษาวัฒนธรรมประเพณีเอาไว้ นายเกรียงไกร น้อยคำลือ ช่างทำโลงมอญ จังหวัดปทุมธานี อายุ 35 ปี เล่าว่า “ต่อมาการจุดลูกหนูได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการละเล่น แข่งขันรื่นเริง เพื่อความสนุกสนาน โดยมีรางวัลจากการที่จุดลูกหนูให้วังชนป้ายที่ปักไว้หัก และโดนยอดปราสาทโค่นแตะพื้นดินแทน ส่วนศพก็นำไปเผาในเตาสมัยใหม่ บ้างก็เผาบนเมรุ ลอย กลางทุ่งนาหรือที่โล่ง ตัวอย่างเช่น งานพระราชทานเพลิงศพ ของพระราชพุฒิเมธี หรือ ท่านเจ้าคุณเทียน วัดบางหลวง อำเภอเมืองปทุมธานี ตอนที่ท่านมรณภาพได้มีการเก็บศพ บำเพ็ญกุศลเป็นเวลา 1 ปี แล้วจึงนำออกมาเผาปนกิจ โดยในงานมีการละเล่นแข่งขันจุด ลูกหนูด้วย ส่วนศพของท่านเผาบนปราสาทจำลองหรือเมรุลอยที่สร้างขึ้นใหม่ โดยมีสมเด็จพระพุฒาจารย์ เกี้ยว อุปะเสโน (กรรมการมหาเถรสมาคม และเจ้าอาวาสวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานครในขณะนั้น) เป็นประธานในพิธี และเป็นผู้จุดไฟเผาศพ”

การละเล่นจุดลูกหนู ในงานเผาศพพระมอญ

หลวงพ่อบ้านนาญ เจ้าอาวาสวัดบางกุฎีทอง เล่าว่า “การละเล่นแข่งขันจุดลูกหนูในงานเผาศพพระเป็นการละเล่นชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องบันเทิงใจแก่ผู้ร่วมงานระหว่างรอเวลา ในพิธีพระราชทานเพลิงฯ นั้น เพื่อให้เกิดความครื้นเครงสนุกสนานอันเป็นการบรรเทาความ เศร้าโศกได้บ้าง และเพื่อให้เกิดความสมัคสมานสามัคคีกัน รวมทั้งเป็นการแสดงออก ซึ่งความกตัญญูต่อครูบาอาจารย์ (พระ) ที่มรณภาพ”

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงของการจุดลูกหนูยังมีความเกี่ยวข้องกับเรื่อง การอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมของชาวมอญปทุมธานีด้วย กล่าวคือพบว่ามี การแต่งตั้งกลุ่มที่ เกี่ยวข้องกับการจุดลูกหนูโดยเฉพาะเพื่อเป็นศูนย์กลาง หรือแกนนำในการธำรงวัฒนธรรม เกี่ยวกับการจุดลูกหนู ดังคำสัมภาษณ์ของหลวงพ่อบ้านนาญ เจ้าอาวาสวัดบางกุฎีทอง กล่าว ว่า “อาตมาได้รับการแต่งตั้งจากทางจังหวัดปทุมธานีให้เป็นนายกสมาคมการจุดลูกหนู จังหวัดปทุมธานี วัดอุประสงค์เพื่อเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงหลักในการจัดการละเล่นลูกหนูในงาน เผาศพพระมอญ เพราะปัจจุบันนี้คนทำเป็น (ทำลูกหนู) น้อย กลัวประเพณีของเราจะสูญ หาย” สอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของพระอาจารย์สำราญ วัดบางโพธิ์ใน กล่าวว่า “การจุด ลูกหนูนี้ แม้มีความสนุกสนานอย่างยิ่ง เป็นที่นิยมชมชอบของผู้แข่งขันและผู้ชม แต่วิธีการ เตรียมอุปกรณ์ต่างๆ ยุ่งยาก และสิ้นเปลืองทั้งด้านแรงงาน เวลา และทุนทรัพย์เป็นอันมาก กรรมวิธีขั้นตอนในการทำก็ยุ่งยากสลับซับซ้อนใช้ความพิถีพิถันมาก ใช้แรงงานคน และเวลา มาก ช้ำยังเป็นอันตรายยิ่ง หากผู้ผสมสูตรหรือทำลูกหนูไม่มีความระมัดระวัง และไม่ชำนาญ

การ อาจระเปิดทำให้เกิดอันตรายได้ แม้ถึงเวลาจุดก็ยังอันตรายยิ่ง เพราะปรากฏว่ามีลูกหนูระเบิดใส่ผู้ชมผู้จัดอยู่เสมอๆ ได้รับบาดเจ็บมากบ้างน้อยบ้าง หรือถึงขั้นเสียชีวิตก็มีปรากฏอยู่ถึงกระนั้นขวามอญก็ยังถือเป็นประเพณีที่ยังสืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน” คำสัมภาษณ์ของนายบุญชู ทองเกิด หัวหน้าคณะลูกหนูสายวัดกลางคลองสี่ อายุ 48 ปี กล่าวว่า “คนเล่นลูกหนูถ้าไม่มีใจรักก็เล่นไม่ได้ เพราะการจุดลูกหนุนั้นสิ้นเปลืองมาก ใช้เงินเยอะ คนที่เล่นกันปัจจุบันก็เป็นคนมีใจรัก และเคารพครูบาอาจารย์กันทั้งนั้น” สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของขวามอญปทุมธานี และการจุดลูกหนูได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาและติดตามข้อมูลเกี่ยวกับการจุดลูกหนูของชาวปทุมธานี ผู้ศึกษายังได้พบอีกว่า นอกจากการจุดลูกหนูเผาศพพระมอญแล้ว การจุดลูกหนูยังเป็นการละเล่นในงานทำบุญครบรอบวันมรณภาพของพระด้วย กล่าวคืองานครบรอบมรณภาพของหลวงพ่อดาวร วัดเวฬุวัน ตำบลบางพูด อำเภอเมืองปทุมธานี

วัดเวฬุวัน ตั้งอยู่เลขที่ 124 คลองเปรมประชากร หมู่ที่ 1 ตำบลบางพูด อำเภอเมืองปทุมธานี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีพระอธิการดาวร นนทโย หรือหลวงพ่อดาวร วัดเวฬุวัน เป็นเกจิพระดังของจังหวัดปทุมธานี ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเวฬุวัน ตั้งแต่ พ.ศ. 2507–2542 ถึงแก่มรณภาพในวันที่ 24 พฤษภาคม 2542 ด้วยบารมีของหลวงพ่อดาวรทำให้เกิดสิ่งอัศจรรย์เป็นที่ประจักษ์แก่พุทธศาสนิกชน กล่าวคือ เมื่อมรณภาพแล้วสังฆารไม่เน่าเปื่อย ทำให้มีพุทธศาสนิกชนเลื่อมใสมาก

จากการศึกษาพบว่า หลวงพ่อดาวรเป็นที่รักและศรัทธามาก เพราะท่านเป็นพระนักพัฒนาและปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม รวมทั้งมีจริยวัตรที่งดงามน่าเลื่อมใส หลวงพ่อดาวรผู้มีความชำนาญด้านการทำลูกหนูเป็นอย่างยิ่ง และชื่นชอบการแข่งขันลูกหนูมากด้วยเหตุนี้เมื่อท่านมรณภาพลง พระครูปลัดวินัย อดตโม เจ้าอาวาสปัจจุบัน และพุทธศาสนิกชนชาวบางพูดและใกล้เคียง จึงได้ริเริ่มการจัดงานทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่หลวงพ่อดาวรเป็นประจำทุกปี โดยจะจัดในวันที่ 24 พฤษภาคมของทุกปี และมีการละเล่นแข่งขันจุดลูกหนูด้วย โดยการเชิญวัดและชุมชนใกล้เคียงมาร่วมทำลูกหนูเข้าแข่งขันกัน

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มาชมทำให้ทราบว่า การจุดลูกหนูในงานครบรอบวันมรณภาพของหลวงพ่อดาวรนี้มีติดต่อกันเป็นเวลากว่า 10 ปีแล้ว โดยตอนเช้าจะมีการทำบุญเลี้ยงภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณร และตอนบ่ายจะมีการแข่งขันจุดลูกหนู และยังคงกล่าวอีกว่า “หลวงพ่อดาวรชื่นชอบการเล่นลูกหนูของขวามอญมาก เพราะเป็นการละเล่นที่

สนุกสนานและสร้างความสามัคคี” (สัมภาษณ์นายสมยศ ทองพร้อม อายุ 57 ปี ชาวบ้าน ตำบลบางพูด ผู้มาชมการจุดลูกหนู)

นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ก่อนหน้านี้ทางกรรมการวัดมีความคิดเห็นว่าจะเปลี่ยนแปลงการจัดงานครบรอบหลวงพ่อดาวเสียวใหม่ โดยยกเลิกกิจกรรมการแข่งขันจุดลูกหนูเสียแล้วจะว่าจ้างวงดนตรีลูกทุ่งรำวงชาวบ้านออดิโอพีเอส ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมอยู่ในขณะนี้มาแทน แต่แล้วก็เกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น เมื่อพระครูปลัดวินัย อดตโม เจ้าอาวาสปัจจุบันสั่งยกเลิกการว่าจ้างวงดนตรีลูกทุ่งเสีย “เพราะเหตุว่าได้ฝันเห็นหลวงพ่อดาว มาบอกว่า ไม่ชอบวงดนตรีลูกทุ่ง อยากให้จัดการแข่งขันจุดลูกหนูเหมือนเดิม” (สัมภาษณ์นายสุพจน์ คุ่มสะอาด อายุ 48 ศิษย์หลวงพ่อดาว ผู้มาร่วมงานทำบุญครบรอบและชมการจุดลูกหนู)

ด้วยเหตุนี้ทางวัดเวฬุวันจึงได้จัดการแข่งขันจุดลูกหนูในงานครบรอบวันมรณภาพของหลวงพ่อดาว ซึ่งนับเป็นปีที่ 11 แล้ว คนทำลูกหนูแข่งขัน คนติดตามชมการจุดลูกหนูต่างดีใจ และมาร่วมงานกันอย่างเนืองแน่น มีการเปิดโรงทานเลี้ยงอาหารคาวหวาน การร่วมบริจาคเงินบำรุงวัด และการร่วมบริจาคเงินเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดการแข่งขันจุดลูกหนูรวมทั้งค่าของรางวัลแก่ผู้ชนะการแข่งขันด้วย

2) การจุดลูกหนูในประเพณีการละเล่น และการแข่งขันประจำปี

2.1) การจุดลูกหนูในประเพณีการละเล่น

จากการศึกษาเกี่ยวกับลูกหนูผู้ศึกษาพบว่า ลูกหนูก็มีการจุดในภาคเหนือเช่นกัน และก็ใช้จุดเฉพาะในงานศพเท่านั้น สำหรับชาวเหนือหากจะเล่นดอกไม้เพลิง เขาจะเล่น “บอกไฟแช่” ที่ใช้จุดแล้วเหวี่ยงหมุนเป็นวงกลม หรือบอกไฟดิน หรือบั้งไฟขนาดเล็กที่จุดแล้วจะพุ่งขึ้นฟ้ามากกว่า ส่วนลูกหนูจะจุดเฉพาะเมื่อมีงานศพเท่านั้น การจุดลูกหนูของชาวเหนือต่างจากชาวมอญ ตรงที่ชาวเหนือจุดลูกหนูในงานศพของฆราวาสด้วย ไม่จำเป็นต้องเป็นงานศพพระ และไม่ได้จุดลูกหนูอันใหญ่ที่มีความแรงมาก แต่เป็นลูกหนูอันเล็กที่ทำจากกระบอกไม้ไผ่ โดยผู้จุดไฟลูกหนุนั้นอาจเป็นผู้อาวุโส มีชื่อเสียงเป็นที่เคารพ ถือว่าเป็นการให้เกียรติแก่ผู้ตาย

ปัจจุบันการแข่งขันจุดลูกหนูในงานศพพระของชาวมอญยังพอมิให้พบเห็นกันอยู่ในบริเวณที่มีชาวมอญอาศัยอยู่ แต่นับวันก็ยิ่งจะเล็กรวไป เนื่องจากพื้นที่ที่ใช้เล่นไม่เอื้ออำนวยหรือถูกแปรสภาพไปทำประโยชน์อย่างอื่น เช่น หมู่บ้านจัดสรร ตามการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ คำสัมภาษณ์หลวงพ่อดาว เจ้าอาวาสวัดบางกุฎีทอง กล่าวว่า “อนาคตของ

ลูกหนูนั้่นน่าห่วงว่าจะสูญหาย การจุดลูกหนูนี้ที่ปรากฏมีแต่ในพิธีการศพพระเท่านั้น หากเป็นศพบุคคลธรรมดาที่นั้นขามอญไม่ทำ โบราณว่าจุดลูกหนูไม่ได้ เพราะไม่เหมาะสม ซึ่งปัจจุบันหามประเพณีนี้ยากขึ้น เนื่องจากอาณาบริเวณในการจุดลูกหนูน้อยลงแล้ว เพราะมีชุมชนปลูกสร้างเรือนเป็นจำนวนมาก ทำให้พื้นที่ในการจุดลูกหนูเช่นอดีตน้อยลงตามลำดับ เช่น สถานที่ไม่เอื้ออำนวย บุคลากรไม่เพียงพอ ค่าใช้จ่ายสูง และผู้รักษาสุตตรและต้นตำรับ การจุดลูกหนูน้อยลง”

ด้วยความตระหนักในความสำคัญของการจุดลูกหนู เกรงว่าจะสูญหายไป ปัจจุบัน วัดมอญและชุมชนมอญต่างๆ ในจังหวัดปทุมธานีจึงมีการจัดการแข่งขันจุดลูกหนูขึ้น เป็นประเพณีหนึ่งในเทศกาลสงกรานต์ของไทย “ประเพณีการจุดลูกหนูของขามอญถ้ำรอให้จัดเฉพาะงานพระราชทานเพลิงศพของพระเถระชั้นผู้ใหญ่เชื้อสายมอญ มีความเป็นไปได้ว่าในอนาคตหากไม่มีผู้สืบทอดโอกาสที่จะสูญหายมีความเป็นไปได้สูงมาก เหมือนกับประเพณีมอญหลายอย่างี่สูญหายไป ดังนั้นเพื่อการอนุรักษ์ประเพณีการจุดลูกหนูของขามอญ จึงจัดการแข่งขันจุดลูกหนูในช่วงเทศกาลสงกรานต์ด้วย” (คำสัมภาษณ์ พระอาจารย์สำราญ วัดบางโพธิ์ใน) สอดคล้องคำสัมภาษณ์ของหลวงปู่อินทร์ หรือพระมงคลศีลาจารย์ เจ้าอาวาสของวัดกลางคลองสี่ ซึ่งกล่าวถึงที่มาของการจุดลูกหนูแข่งขันในเทศกาลสงกรานต์ของวัดกลางคลองสี่ จังหวัดปทุมธานี ที่ว่าริเริ่มโดยเจ้าอาวาสองค์ก่อนของวัดว่า “การจุดลูกหนูแข่งขันในงานศพพระมอญนั้นนานทีจะมีสักหน จัดเสียให้อยู่ในวันสงกรานต์ ประเพณีเก่าแก่ของขามเรา จะได้ไม่สูญหาย วันสงกรานต์นั้นมีคนมาทำบุญมาก ลูกหลานที่ไปทำงานต่างถิ่นก็ได้กลับมาบ้านเกิด มีแรงงานชายหญิงมาร่วมกันทำลูกหนูแข่งขันกัน”

ในการแข่งขันจุดลูกหนู แม้แต่จะร้อนเพียงใด เมื่อชาวบ้านเสร็จสิ้นการทำบุญตักบาตรพระและสงฆ์น้ำพระตามประเพณีแล้วก็จะมารวมตัวกันที่พระอุโบสถของวัดกลางคลองสี่เพื่อร่วมในการแห่ลูกหนู โดยการร้องรำทำเพลงกันอย่างสนุกสนาน แล้วไปรวมตัวกันต่อที่ลานการแข่งขันจุดลูกหนู เพื่อชมและเชียร์จุดลูกหนูกันอย่างครึกครื้นท่ามกลางแสงแดดอันร้อนระอุ

2.2) ประเพณีการแข่งขันจุดลูกหนูประจำจังหวัดปทุมธานี

คำกล่าวของประธานในพิธีเปิดงานประเพณีแข่งขันจุดลูกหนูจังหวัดปทุมธานี ความว่า “การจุดลูกหนูเป็นการละเล่นดั้งเดิมของขามอญ ในอดีตจะจัดให้มีเฉพาะในงานศพของพระสงฆ์ โดยประชาชนในหมู่บ้านจะรวมตัวช่วยกันจัดทำลูกหนู พร้อมประดับตกแต่งให้

สวยงาม เพื่อให้นำไปจุดแข่งขันกัน ณ สถานที่ที่กำหนด ปัจจุบันการแข่งขันจุดลูกหนูนับวันจะเลือนหายไป อันเนื่องมาจากเหตุปัจจัยหลายประการ คงจัดให้มีเฉพาะในงานศพพระเถระชั้นผู้ใหญ่ในภาคกลาง โดยเฉพาะในจังหวัดปทุมธานี ซึ่งมีชาวมอญตั้งถิ่นฐานอยู่ค่อนข้างมาก โดยคณะศิษยานุศิษย์ ประชาชนในท้องถิ่น และผู้ที่เคารพศรัทธาเป็นผู้ดำเนินการ จึงควรอย่างยิ่งที่จะต้องมีการกระตุ้นเตือนให้ผู้ที่เกี่ยวข้องร่วมกันธำรงรักษาไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของจังหวัดปทุมธานี” สอดคล้องกับ พระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัด พ.ศ. 2540 และพระราชบัญญัติกำหนดแผน และขั้นตอนการกระจายอำนาจ ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 บัญญัติให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดมีอำนาจหน้าที่ในการจัดการศึกษา ส่งเสริมกีฬา จารีตประเพณี อนุรักษ์วัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น ตลอดจนส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัด”

องค์การบริหารส่วนจังหวัดปทุมธานี นำโดยนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดปทุมธานีเป็นเจ้าภาพจัดประเพณีการแข่งขันลูกหนูของจังหวัดปทุมธานีขึ้น รวมทั้งมีการแสดงการสาธิตการทำลูกหนู และจัดแสดงนิทรรศการประวัติความเป็นมาของประเพณีการแข่งขันลูกหนู ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีชุมชน-วัดในพื้นที่ปทุมธานี และใกล้เคียงเข้าร่วมจำนวนทั้งสิ้น 25 คณะ (สาย) ได้แก่ 1) คณะลูกหนูสายวัดกลางคลองสี 2) คณะลูกหนูสายวัดเขียนเขต 3) คณะลูกหนูสายวัดบางกุฎิทอง 4) คณะลูกหนูสายวัดบางโพธิ์ใน 5) คณะลูกหนูสายวัดปัญญาธิกาवास 6) คณะลูกหนูสายวัดป่าจิว (มหาโหด) 7) คณะลูกหนูสายวัดปรมย์ธิกาवास 8) คณะลูกหนูสายวัดแสงสามัคคีธรรม 9) คณะลูกหนูสายวัดบางเตย 10) คณะลูกหนูสายวัดตลาดเหนือ 11) คณะลูกหนูสายวัดตลาดใหญ่ 12) คณะลูกหนูสายวัดโสภาราม 13) คณะลูกหนูสายวัดหัตถสารเกษตร 14) คณะลูกหนูสายวัดป่ากลางทุ่ง 15) คณะลูกหนูสายวัดสำแล 16) คณะลูกหนูสายวัดกู่ 17) คณะลูกหนูสายวัดน้ำวน 18) คณะลูกหนูสายวัดสองพี่น้อง 19) คณะลูกหนูสายวัดเกตุประภา 20) คณะลูกหนูสายวัดเวฬุวัน 21) คณะลูกหนูสายวัดศิริจันทาราม 22) คณะลูกหนูสายวัดบางหลวง 23) คณะลูกหนูสายวัดโบสถ์ 24) คณะลูกหนูสายวัดตลาดใต้ และ 25) คณะลูกหนูสายวัดสนามเหนือเข้าร่วมงานในครั้งนี้ คณะลูกหนูแต่ละสายนิยมตั้งชื่อตามชื่อวัดในท้องถิ่นตน เหตุเพราะผู้ริเริ่มของคณะลูกหนูทุกคณะล้วนเป็นพระสงฆ์ หรือเจ้าอาวาสของวัดทั้งสิ้น โดยได้รับวิชาความรู้สืบทอดมาจากครูบาอาจารย์ในอดีต

2.3) การทำ-เล่นลูกหนู

การทำลูกหนู

อุปกรณ์ในการทำลูกหนุนั้นประกอบด้วย เลื่อย ค้อน สิว เหล็กไซรู ซ้อน ไม้มะม่วง กลึงทำกระบอกลูกหนูจะต้องใช้ตรงโคน เพราะเนื้อไม้บริเวณนี้มีความหนากว่าบริเวณอื่น อาจนำมาแกะสลักลดตายสวยงามตามชอบใจ ไม้แกนกลาง ใช้ไม้ไผ่นำมาผ่าแล้วเหลาให้กลม โคนใหญ่ไปหาปลายเล็ก ปัจจุบันนิยมใช้เหล็กเส้น ไม้กาบ ซึ่งใช้ไม้ไผ่มาผ่าออกเล็กน้อย แล้วตากปลายทั้งสองออกเล็กน้อยความยาวเท่ากระบอกลูกหนู หรือสั้นกว่าเล็กน้อยก็ได้ ไม้สำหรับตอก ใช้ไม้ที่ผ่าเล็กพอเข้ากระบอกลูกหนูได้ไว้ตอกดินปืน และดินทำ ปัจจุบันให้เครื่องอัดไฮดรอลิก ไม้สำหรับตอกจึงไม่นิยม ตอกใช้สำหรับหยั่งความกว้างของรูลูกหนู และใช้ในการมัดกระบอกลูกหนูให้ติดกับไม้กาบและสายสลิง เชือกที่ใช้ซึ่งต้องเป็นเชือกที่เหนียวใช้สำหรับดึงแกนกลางออกเพราะแกนกลางแน่นมาก ปัจจุบันใช้เครื่องอัดไฮดรอลิก เชือกจึงไม่นิยม ลวดสลิงเส้นเดี่ยวและโตใช้สำหรับโยงลูกหนูให้วิ่ง เชื้ออนุลูกหนู และเสากระโดงสำหรับยึดลวดเกลียว หรือ ลวดสลิง และลูกรอกใช้สำหรับหย่อนเส้นลวดสลิงให้ลงมา แล้วดึงขึ้นไปให้สูงและตึง

ในอดีตนั้นลูกหนุนิยมใช้กระบอกลูกหนูไม้ไผ่มาเป็นตัวบรรจุดินปืน ซึ่งการผสมดินปืนนั้นมีการมววิธีแยกย่อยลงไป ลูกหนู 1 ลูก/กระบอกลูกหนู ประกอบด้วย กระบอกลูกหนูซึ่งทำการไม้มะม่วงกลึง² ยาว 100-150 เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 8-10 นิ้ว ดินปืน ดินทำ ฉนวน และน้ำประสาน ส่วนผสมของดินปืน ได้แก่ ดินประสี 1 ชั่ง กำมะถัน และถ่าน ส่วนประกอบของดินทำ ได้แก่ ดินเหนียว หรือ ดินจอมปลวก ตามสูตร ส่วนประกอบของน้ำประสาน ได้แก่ น้ำตาล ปูนขาว และน้ำเปล่าตามสูตร วัสดุอาจมีมากกว่านี้ได้แล้วแต่สูตร น้ำประสานข้างสูตรใช้ข้าว ตะไคร้ ยาสูบ หอมแดง กระเทียม ปูนขาว มาบด และผสมกับน้ำเพื่อเป็นน้ำประสานสำหรับทำดินปืนให้มีความชื้น ไม่ให้เกิดปะทุขึ้นก่อนในระหว่างที่บรรจุ วิธีทำดินปืนเริ่มจากการนำดินประสี กำมะถัน ถ่าน มาโขลกเข้าด้วยกัน การโขลกจะต้องใช้ครกดิน หรือไม้ที่ใช้ครกไม้สำหรับตำข้าวเปลือก และเมื่อได้ดินปืนมาแล้วก่อนที่จะใส่กระบอกลูกหนูต้องพรมน้ำประสานอยู่เสมอเพื่อให้ดินปืนชื้นขึ้นอยู่เสมอ เพื่อให้เวลาอัดดินปืนลงในกระบอกลูกหนูมีความแน่นและเกาะตัวดี ไม่ปะทุ แต่จะต้องไม่ให้แฉะจะทำให้เหลวเกินไป การอัดดินปืนนี้หากทำไม่ดีลูกหนูอาจไม่วิ่ง หรือหากใช้วัสดุบรรจุดินปืนที่ไม่ดีอาจจะระเบิด หรือแตก

² กระบอกลูกหนูในอดีตนิยมใช้ไม้ไผ่สีสุก แต่ปัจจุบันลูกหนูมีการเปลี่ยนแปลงมาเพื่อการแข่งขันมากขึ้นจึงเปลี่ยนมาใช้ไม้มะม่วงกลึงแทน เพิ่มความจุในการอัดดินปืนเพื่อความแรงของลูกหนู

ระหว่างจุด เป็นอันตรายต่อผู้คนที่ได้ การเล่นลูกหนูนั้นมีความเสี่ยงสูง ดังนั้นการจุดลูกหนูจึงมักใช้ลานโล่งที่ห่างไกลจากบ้านคน และให้ห่างจากผู้คนที่

การตกแต่งลูกหนู

ลูกหนูจะต้องมีการตกแต่งลูกหนูทุกลูกที่ทำเสร็จแล้ว เพื่อให้ดูสวยงามและเพื่อเป็นคะแนนในการแข่งประกวดกันด้วย โดยจะมีการประดับประดาตัวลูกหนูด้วยการทาสีสลับลวดลาย และใช้กระดาษสีต่างๆ ตัดเป็นลายเป็นริ้วติดประดับตกแต่งอย่างสวยงาม คณะหนึ่งๆ ต้องทำลูกหนูมาเข้าร่วมแข่งขันด้วยอย่างน้อย 10-14 ลูก

การทำปราสาทลูกหนู

ปราสาทลูกหนูเป็นเป้าหมายของการจุดลูกหนู กติกาของการแข่งขันเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่าลูกหนูของสายไหนเมื่อวิ่งชนเขื่อน และกระเด็นพื้นสายลวดออกไป พุ่งเข้าหายอดปราสาท สามารถทำให้ยอดปราสาทโค่นลงแตะพื้นได้จะเป็นผู้พิชิตรางวัลใหญ่ ปราสาทลูกหนูทำจากใช้ไม้ไผ่ 4-5 ลำมัดรวมกัน 4 มัด ตั้งเป็นเสา 4 มุม มีหลังคาทรงปราสาทยอดสูง 1 ยอด 3 ยอดบ้าง ตัวหลังคาสานด้วยไม้ไผ่ซีก และปะด้วยกระดาษสีสันสดใส

การจุดลูกหนู

ก่อนการจุดลูกหนู แต่ละสายจะมีการแห่เอาฤกษ์เอาชัย มีมโหรีรำ กลองยาว ขบวนแต่งกาย แพนตาซี ตลกขบขัน บ้างแต่งกายด้วยสไบมโหรีสีสดใส คณะลูกหนูจะเตรียมลูกหนูประมาณ 10-14 ลูก ขบวนแห่ลูกหนูสำหรับการแข่งขันลูกหนูจังหวัดปทุมธานีเปลี่ยนจากการแห่ลูกหนูรอบเมรุในงานศพพระ มาเป็นแห่รอบเมืองแทน โดยกำหนดระยะทางประมาณ 1-3 กิโลเมตรใกล้พื้นที่จัดงาน จากนั้นจะไปตั้งสายลูกหนูของตนเรียงกันไปตามที่จับฉลากได้ เมื่อประจำสายของตนแล้ว จะลดสายลงจากขาหยั่งซึ่งสูงจากดิน 5 เมตร ลงมาเพื่อนำลูกหนูที่ติดสายแล้วผูกติดกับสายลวดสลิง โดยใช้ไม้ไผ่ผ่าซีกปะกับสายและตัวลูกหนู แล้วมัดด้วยตอก ชักลอกขึ้นสาย เตรียมจุดลูกหนูด้วยคูปไฟ โดยดูจากสัญญาณธงซึ่งชักขึ้นลงในช่วงกลางสายแดงและขาว เริ่มตั้งแต่สายที่ 1, 2, 3, 4 และ 5 ตามลำดับ จนครบทุกสายแล้วเริ่มต้นใหม่จนหมดลูกหนู โดยมากคนที่เป็นคนจุดลูกหนูเป็นคนแรกของแต่ละสายจะให้พระสงฆ์เป็นผู้จุดเพื่อเอาฤกษ์เอาชัยแก่การแข่งขันลูกหนู

การพากย์ลูกหนู

สีสันอีกอย่างของการแข่งขันจุดลูกหนูของชาวมอญปทุมธานีคือการพากย์ลูกหนู ซึ่งมีพระอาจารย์สำราญ วัดบางโพธิ์เป็นผู้พากย์ พระอาจารย์สำราญพากย์ลูกหนูสนุกสนาน

และมักสอดแทรกแง่คิดคติเตือนใจและธรรมะ ดังเช่น “ไม่แบ่งพวกก็ไม่เสียของรัก ไม่แบ่งพรรคก็ไม่แตกความสามัคคี ถ้าไม่แบ่งพวก ไม่แบ่งพรรคก็ไม่เสียของรักและไม่แตกความสามัคคี” นี่คือบางส่วนของธรรมะที่พระอาจารย์สำราญ นำไปพูดให้ผู้มาชมฟังระหว่างเป็นโฆษกพากย์การแข่งขันลูกหนูประจำจังหวัดปทุมธานี

พระอาจารย์สำราญให้สัมภาษณ์ว่า “ระหว่างเป็นโฆษกก็จะใส่ธรรมะเข้าไปด้วย โดยหยิบเอาธรรมะเล็กๆ น้อยๆ จากพระนักเทศน์ นักพูด คติธรรมดีๆ รวมทั้งเรื่องสั้นๆ มาพูด ยิ่งสังคมไทยอยู่ในภาวะแตกความสามัคคีก็จะเน้นเรื่องความสามัคคีเป็นหลัก เพราะการเล่นลูกหนู แม้ว่าจะเป็นการแข่งขันเพื่อเอาชนะกัน แต่จุดประสงค์หลักคือเพื่อเชื่อมความสามัคคีของคนในชุมชนใกล้วัดก่อน เมื่อออกไปแข่งขันกับวัดต่างถิ่นก็ต้องไปสร้างความสามัคคีกับวัดในถิ่นนั้นๆ ด้วย”

กฎ กติกา มารยาท ในการแข่งขันจุดลูกหนู

ปราสาทลูกหนูเป็นเป้าหมายของการจุดลูกหนูจะตั้งไว้กลางทุ่งสูงตระหง่านมองเห็นเด่นชัด เมื่อคณะลูกหนูสายต่างๆ เข้าประจำที่ตามสายของตนแล้วจะลดขาหยั่งเพื่อเอาสายลงมานำลูกหนูติดสายฉนวน และผูกลูกหนูติดกับลวดสลิง โดยจะใช้ไม้กาบ (ไม้ผ่าซีก) ประคบกับสายสลิงให้เป็นท่อแล้วมัดหัวท้ายให้แน่นด้วยดอกลูกหนูขึ้นรอกขาหยั่งประจำที่เดิม เตรียมการจุดลูกหนูด้วยคูปไฟ โดยจะรอดูสัญญาณจากคณะกรรมการซึ่งจะใช้วิธีชักธงแดงขึ้นเสาเพื่อบอกสัญญาณเริ่มแข่งขัน ลูกหนูเมื่อถูกจุดจะวิ่งไปตามสายเมื่อพุ่งไปถึงเชือกลูกหนูจะหลุดจากสาย และเหวี่ยงตัวกระเด็นไปด้วยความเร็ว ไปยังตัวปราสาทที่ตั้งไว้ ถ้าลูกหนูสายใดเหวี่ยงตัวไปถูกยอดปราสาทก็จะชนะที่ 1 แต่ถ้าเป็นส่วนอื่นๆ ก็จะมีรางวัลให้ลดหลั่นกันไป ทำเช่นนี้จนกว่าลูกหนูจะหมดสายทุกสายหรือปราสาทลูกหนูพังลงมาจึงจะยุติการแข่งขัน

ในการแข่งขันจุดลูกหนูของจังหวัดปทุมธานี กฎกติกาเป็นไปตามที่คณะกรรมการจัดงานกำหนดเช่นยอดปราสาทลงถึงพื้นดินได้ที่ 1 หรือคะแนนรวมสูงสุดได้ที่ 1 เช่นยอดปราสาทตกถึงพื้นได้ 300 คะแนน ชนะเสาขาด และส่วนสำคัญของปราสาทได้ 15 คะแนน ลูกหนูวิ่งเลยเชือกได้ 10 คะแนน ลูกหนูแตกหรือระเบิดได้ 0 คะแนน การบังคับให้ลูกหนูพุ่งขึ้นก็องศาหรือจะให้พุ่งไปทางด้านใดให้โดนรางวัลนั้น ขึ้นอยู่กับเทคนิคการมัดดอกลูกหนูและชักลวดสลิงที่ไขว้ลูกหนูเป็นสำคัญ ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาของแต่ละสายอันเป็นความลับเฉพาะกลุ่ม การจุดลูกหนูนี้แม้จะร้อนและมีอันตรายอยู่มากแต่คนก็ชอบดู การจุด

ลูกหนูแต่ละครั้งจะมีผู้มาชมเป็นจำนวนมากเนื่องจากเป็นเรื่องสนุกตื่นเต้น อยากรู้ว่าลูกหนูแต่ละลูกจุดแล้วด้าน จุดแล้วระเบิด จุดแล้ววิ่ง วิ่งไปตรงๆ หรือ วิ่งขึ้นฟ้าหรือจะวิ่งไล่กวัดคนดู ซึ่งหากวิ่งฉิวตรงไปข้างหน้า ก็ยังต้องลุ้นว่าจะยังถูกเป้าหมายหรือไม่

ประวัติการจุดลูกของแต่ละคณะหรือสายนั้นแตกต่างกันออกไปตามรายละเอียด บ้างได้วิชาการทำลูกหนูมาจากถิ่นแดนที่เป็นต้นกำเนิดของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ บ้างได้รับสืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษ หรือครูอาจารย์ที่นับถือ บ้างพยายามศึกษาค้นคว้าเพื่อรื้อฟื้นให้ดำรงอยู่ ทว่าสิ่งหนึ่งที่เหมือนกันคือ การนิยามว่าการจุดลูกหนูนี้เป็นของคนชนชาติมอญมิใช่ชาติอื่น และวิธีคิดเบื้องหลังที่ว่า การจุดลูกหนูนั้นเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา พระสงฆ์มิใช่ปุถุชนธรรมดา การปฏิบัติต่อพระสงฆ์นั้นได้บุญคุณนับไม่ถ้วน นอกจากนี้ยังเห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัด พระสงฆ์ และชาวมอญนั้นสนิทแน่นแนบกันอย่างแยกไม่แยก เพราะวัดและพระสงฆ์ของชาวมอญนั้นมีใช่เพียงสถานที่ และสมณะผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่วัดและพระสงฆ์เป็นตั้งศูนย์กลางจิตใจของชาวมอญ และเป็นครูบาอาจารย์ผู้ถ่ายทอดความรู้ และสรรพวิชา เช่นเดียวกับกรรมวิธีทำลูกหนูที่เป็นเรื่องที่ถูกถ่ายทอดสู่ฆราวาสซึ่งเป็นลูกหลานชาวมอญ

จากการที่ผู้ศึกษาได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และสัมภาษณ์ผู้มีความรู้เกี่ยวกับการจุดลูกหนูและคณะสายลูกหนูต่าง ๆ ดังที่กล่าวข้างต้น สรุปได้ว่าเดิมนั้นลูกหนูไม่ได้มีขนาดใหญ่ มีความเร็วและรุนแรงดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เพราะในสมัยก่อนเป็นการจุดลูกหนูเพื่อเผาศพจริงๆ แต่บางครั้งความแรงของลูกหนูทำให้ศพตกลงมาเป็นที่ไม่น่าดู จึงเลิกการเผาศพด้วยลูกหนู ยิ่งในภายหลังนั้น ไม่ได้จุดเพื่อเผาศพแล้วจึงมีการพัฒนาให้ลูกหนูมีความเร็วและแรงมาก และเปลี่ยนเป็นการจุดแข่งขันกัน โดยให้ลูกหนูพุ่งไปที่ปราสาทจำลองแทน หากลูกหนูของใครออกตัวดี เร็ว แรง และพุ่งไปถูกส่วนสำคัญของปราสาท ก็จะได้คะแนนมากได้เงินรางวัลมาก และมีการปักป้ายกำหนดรางวัลลดหลั่นกันไปอีกด้วย นอกจากนี้ผู้ศึกษายังพบอีกว่าประเพณีการแข่งขันจุดลูกหนูนี้ไม่มีการพนันขันต่อเหมือนประเพณีการแข่งขันอื่นๆ หากแต่เล่นกันด้วยความสนุกสนาน และเพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นของตนอย่างแท้จริง

การเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงต่อสังคมและวัฒนธรรม วัฒนธรรมอันเก่าแก่ทั้งหลายย่อมมีการเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับกาลปัจจุบัน สิ่งนี้คือสังขธรรม การจุดลูกหนูก็เช่นกัน จากส่วนประกอบในพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพพระเนื่องใน

คติความเชื่อทางพุทธศาสนาของชาวมอญมาเป็นการเล่นที่สนุกสนาน บรรเทาอาการ
โศกเศร้าในงานเผาศพพระมอญ และกลายมาเป็นประเพณีการแข่งขันอันมีชื่อเสียงของชาว
ปทุมธานี เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้ศึกษาจึงขอสรุปเป็นตารางเปรียบเทียบการ
เปลี่ยนแปลงของการจตุลูกหนุในบริบทต่างๆ ดังต่อไปนี้

ตาราง 1: เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของการจุดลูกหนูในบริบทต่างๆ

ประเด็น/บริบท	การจุดลูกหนูเผาศพพระ	การละเล่นจุดลูกหนูในงานเผาศพพระมอญ/การจุดในงานครบรอบวันมรณภาพของอดีตเจ้าอาวาส	ประเพณีการแข่งขันจุดลูกหนูประจำจังหวัดปทุมธานี
1. ความหมาย	การจุดลูกหนูเพื่อเผาศพพระ อ้างอิงตามความเชื่อในพุทธประวัติว่าการเผาศพพระไม่ควรจุดด้วยมือเปล่า	การละเล่นแข่งขันจุดลูกหนูเพื่อความสนุกสนานและบรรเทาอาการโศกเศร้า ในงานเผาศพพระมอญ และวันครบรอบมรณภาพของอดีตเจ้าอาวาส	งานแข่งขันจุดลูกหนูประจำจังหวัดปทุมธานี อันสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการบริหารการส่วนท้องถิ่น ว่าด้วยการที่หน่วยงานปกครองท้องถิ่นมีหน้าที่ต้องส่งเสริมสนับสนุนศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น และเพื่ออนุรักษ์วัฒนธรรมอันเก่าแก่ให้คงอยู่ตลอดไป และเสริมสร้างความสามัคคีของหมู่คณะ วัด และชุมชน
2. เวลา	หน้าแล้ง หลังฤดูเก็บเกี่ยว เดือนมีนาคม-เมษายน	หน้าแล้ง หลังฤดูเก็บเกี่ยว เดือนมีนาคม-เมษายน	วันสงกรานต์ วันอาทิตย์สุดท้ายของเดือนเมษายนของทุกปี
3. สถานที่จุดลูกหนู	วัด, ที่นาของชาวบ้าน	วัด, ที่นาของชาวบ้าน	ลานอเนกประสงค์ขององค์การบริหารส่วนจังหวัดหรือที่ดินเอกชนขนาดใหญ่
4. สถานที่แห่ลูกหนู	แห่รอบเมรุเผาศพ	แห่รอบโบสถ์	แห่รอบเมือง

ประเด็น/บริบท	การจุดลูกหนูเผาศพพระ	การละเล่นจุดลูกหนูในงานเผาศพพระมอญ/การจุดในงานครบรอบวันมรณภาพของอดีตเจ้าอาวาส	ประเพณีการแข่งขันจุดลูกหนูประจำจังหวัดปทุมธานี
5. เจ้าภาพจัดงาน	พระสงฆ์ กรรมการวัด ชาวบ้าน	พระสงฆ์ กรรมการวัด ชาวบ้าน	องค์การบริหารส่วนจังหวัดปทุมธานี และหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
6. เงินทุน	เงินจากการทำบุญของพุทธศาสนิกชน และเงินส่วนตัวของผู้ทำลูกหนู	เงินจากการทำบุญของพุทธศาสนิกชน และเงินส่วนตัวของผู้ทำลูกหนู	เงินจากการทำบุญของพุทธศาสนิกชน เงินส่วนตัวของผู้ทำลูกหนู และเงินสนับสนุนการแข่งขันลูกหนูจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดปทุมธานี (เรียกว่าค่าสาย สายละ10,000-15,000 บาท)
7. วิธีการทำลูกหนู	ลูกหนูมีขนาดเล็ก ผสมดินปืนตามสูตร ตำใส่กระบอกลูกหนู แล้วใส่ฉนวน	ลูกหนูขนาดกลาง-ใหญ่ ผสมดินปืนตามสูตร ตำใส่กระบอกลูกหนู แล้วใส่ฉนวน	ลูกหนูขนาดใหญ่ ผสมดินปืนตามสูตร ตำใส่กระบอกลูกหนู บางคณะอาจให้เครื่องอัดไฮโดรริกอัดดินปืนแทนการตำ เพื่อความรวดเร็วและไม่สิ้นเปลืองแรงงาน
8. วิธีการจุด/วิธีการแข่งขัน	ชิงลวดให้ตรงกับปราสาทหรือเชิงตะกอนที่เผาศพ แล้วจุดลูกหนูให้วิ่งไปตามสายลวด ลูกหนูจะวิ่งไปชนโลงศพและเกิดไฟลุก	เปลี่ยนเป็นจุดลูกหนูยิงไปที่โลงศพจำลอง หรือหีบศพบรรจุเสื้อผ้าของผู้ตาย บ้างก็สร้างปราสาทจำลองขึ้นเพื่อเป็นเป้าหมายของการจุดลูกหนู คณะไหนสามารถจุดลูกให้พุ่งไปชนส่วนสำคัญของปราสาทจำลองได้ หรือใครสามารถทำยอดปราสาทโค่นแตะพื้นได้เป็นคนแรกจะเป็นผู้ชนะ	สร้างปราสาทจำลองขึ้นเพื่อเป็นเป้าหมายของการจุดลูกหนู คณะไหนสามารถจุดลูกให้พุ่งไปชนส่วนสำคัญของปราสาทจำลองก็ชนะกติกาเป็นไปตามที่คณะกรรมการจัดงานกำหนด เช่น ยอดปราสาทลงถึงพื้นดิน ได้ที่ 1 หรือ คะแนนรวมสูงสุดได้ที่ 1 เช่น ยอดปราสาทตกถึงพื้น ได้ 300 คะแนน

ประเด็น/บริบท	การจุดลูกหนูเผาศพพระ	การละเล่นจุดลูกหนูในงานเผาศพพระมอญ/การจุดในงานครบรอบวันมรณภาพของอดีตเจ้าอาวาส	ประเพณีการแข่งขันจุดลูกหนูประจำจังหวัดปทุมธานี
			<p>ชนเสา และส่วนสำคัญของปราสาท ได้ 15 คะแนน ลูกหนูวิ่งเลยเขื่อน ได้ 10 คะแนน ลูกหนูแตกหรือระเบิด ได้ 0 คะแนน</p> <p>นอกจากนี้ยังมีป้ายรางวัลอื่น ๆ ด้วยเพื่อให้เกิดความสนุกสนาน</p>
<p>9. ความสัมพันธ์ทางสังคม</p>	<p>การระลึกถึงพระพุทธเจ้า การปรนนิบัติพระสงฆ์ การแสดงความรักเคารพต่อครูอาจารย์ (พระ)</p>	<p>การระลึกถึงพระพุทธเจ้า การปรนนิบัติพระสงฆ์ การแสดงความรักเคารพต่อครูอาจารย์(พระ) ความรักสามัคคีกันของหมู่คณะ แต่มีการดัดแปลงเป็นการละเล่นแข่งขันที่สนุกสนาน น่าตื่นเต้น สร้างเสียงหัวเราะบรรเทาความโศกเศร้า และเป็นกิจกรรมรอกเวลาในพิธีกรรมเผาศพพระ ในงานศพพระนอกจากจะมีการจุดลูกหนู ยังนิยมการจัดโรงทานให้คนในชุมชนมาแบ่งปันอาหารกัน ซึ่งแสดงถึงความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน</p>	<p>ความรักสามัคคีของหมู่คณะประเพณีส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่งเสริมและแสดงอัตลักษณ์ของท้องถิ่นที่มีเฉพาะกลุ่ม ในงานนี้จะมีการจัดขบวนแห่รอบเมือง มีการแต่งกายแฟนตาซี การแต่งกายตามวัฒนธรรมมอญ มีการประดับประดาขบวนรถแห่ มีการใช้สัญลักษณ์ที่แสดงออกถึงความ เป็นชาวมอญ เช่น หงส์ ผ้าสไบ เป็นต้น</p>

บทวิเคราะห์ และสรุปผลการศึกษา

พุทธประวัติตอนถวายพระเพลิงพระพุทธรูปเจ้า นั้น ชาวมอญได้ถือปฏิบัติมาด้วยตระหนักว่า ชาตินี้ต่างก็เกิดมาไม่ทันได้รักษาพยาบาล และถวายพระเพลิงพระพุทธรูปเจ้าจึงเฝ้าดูแลรักษา ทำบุญทำทานแด่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธรูปเจ้า รวมทั้งช่วยกันฉาบปูนกิจศพพระภิกษุเพื่อหวังผลานิสงส์ผลบุญเทียบเท่ากับการได้ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปเจ้า จนกลายเป็นที่มาของการจุดลูกหนูเพื่อนำไฟไปยังโลงศพพระ ซึ่งเป็นส่วนประกอบหนึ่งของพิธีกรรมการเผาศพพระ ความเชื่อมอญโบราณที่ถูกผลิตซ้ำ และถ่ายทอดองค์ความรู้เป็นดั่งกฎเกณฑ์ของศีลธรรม ระเบียบของสังคม และรูปแบบการดำเนินชีวิตอันเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของการจุดลูกหนู ผู้ให้ข้อมูลทั้งพระสงฆ์ และคนทั่วไปต่างให้ข้อมูลเป็นไปในทิศทางเดียวกันว่า การจุดลูกหนูนั้นเป็นของชาวมอญ และมีต้นกำเนิดมาจากพุทธประวัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรืออาจกล่าวได้ว่านิทานปรัมปรา (พุทธประวัติตอนถวายพระเพลิงพระศพพระพุทธรูปเจ้า) อยู่ในประเพณีการจุดลูกหนู และประเพณีการจุดลูกหนูซึ่งชาวมอญใช้เป็นตัวแทน “เพลิงสวรรค์” นั้นก็อยู่ในนิทานนิทานปรัมปรา ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่านิทานปรัมปราที่มีความสัมพันธ์กับประเพณีพิธีกรรม ดังที่เจมส์ เฟรเซอร์ (James Frazer) กล่าวว่านิทานปรัมปราถูกเล่าด้วยเจตนาที่จะอธิบายประเพณีพิธีกรรมนั้นเอง สอดคล้องกับเอ็ดมันด์ ลีช ที่กล่าวว่า “นิทานปรัมปรารวมอยู่ในพิธีกรรม และพิธีกรรมรวมอยู่ในนิทานปรัมปรา” และกล่าวอีกว่า “พิธีกรรมเป็นการแสดงให้เห็นถึงนิทานปรัมปรา และนิทานปรัมปราแสดงให้เห็นว่าพิธีกรรมเป็นสิ่งที่ถูกต้อง” ชุมชนทุกแห่งไม่ว่าจะเป็นชุมชนดั้งเดิมหรือมีอารยธรรมแล้ว เครื่องศาสนา หรือไม่ศรัทธาศาสนาเลย ก็ล้วนแต่มีประเพณีพิธีกรรมซึ่งทำหน้าที่เป็นสิ่งที่ผูกพันความเป็นหนึ่งเดียวของสังคม และเป็นสิ่งที่เตือนความจำซึ่งเป็นอุดมคติร่วมกัน สิ่งเหล่านี้จะแสดงออกเป็นเชิงสัญลักษณ์ เช่น ภาษา การแต่งกาย วัฒนธรรม ในประเพณีพิธีกรรม เช่นเดียวกับชาวมอญพุทธศาสนิกชนที่มีวัดเป็นศูนย์การของชุมชน มีพระสงฆ์เป็นที่ปรึกษายามเกิดเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจ และเป็นครูบาอาจารย์ผู้ถ่ายทอดศิลปวิทยาต่างๆ ชาวมอญเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา นับถือพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม และให้ความเคารพพระสงฆ์มาก เห็นได้จากภาพของวิถีชีวิตทั่วไป กล่าวคือคนมอญมักเป็นคนใจบุญชอบทำทาน ถึงกับมีคำกล่าวว่า “ยอมอดเพื่อที่จะได้ทำบุญ” การไปวัดของชาวมอญ จะต้องแต่งกายเรียบร้อย มีผ้าสไบเฉียงทับเสื้อทั้งหญิงและชาย (ชายจะใช้ผ้าขาวม้า) เวลากราบพระจะต้องปลดชายสไบด้านหน้าไว้ที่พื้น กราบลงไปบน

ชายผ้าสไบให้ชายผ้าสไบรองรับฝ่ามือ ประเพณีพิธีกรรมส่วนใหญ่ของชาวมอญจึงมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเสมอๆ ความผูกพันต่อศาสนานี้ทำให้วัดและพระสงฆ์ของชาวมอญเป็นศูนย์รวมจิตใจผู้คน ศิลปวิทยาการต่างๆ ก็สามารถเรียนรู้ได้จากวัด นิทานปรัมปรา ความรู้ ความเชื่อต่างๆ ล้วนเกิดขึ้นจากวัดทั้งสิ้น ประเพณีพิธีกรรมของชาวมอญล้วนเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เปรียบได้กับก้อนผลึกหรือเนื้อแท้ของสิ่งต่างๆ ที่กลุ่มสังคมได้สั่งสมมาเป็นเวลานาน สิ่งเหล่านี้เป็นพลังและเป็นศูนย์รวมใจของคนในกลุ่ม ดังที่เอมิล ดูร์ไคม์ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับกลุ่มว่า “พิธีกรรมเป็นพลังทำให้บุคคลมารวมกันเป็นกลุ่มที่สร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (solidarity) เพื่อให้กลุ่มดำรงอยู่ได้”

มนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคม เพราะมนุษย์มีความต้องการทางด้านต่างๆ ซึ่งการอยู่เพียงลำพังมีอาจตอบสนองความต้องการได้ นอกจากความต้องการด้านกายภาพ เช่น ความหิว ความกระหาย ความต้องการทางเพศ และความต้องการทางจิตใจ เช่น ความรัก ความอบอุ่น และการเอาใจใส่แล้ว มนุษย์ยังมีความต้องการที่จะสร้างปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการเจริญเติบโตทางวัฒนธรรมในสังคมมนุษย์ ซึ่งมนุษย์แสดงออกผ่านพฤติกรรมทางสังคม ซึ่งพฤติกรรมทางสังคม หมายถึงพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น โดยมีอิทธิพลต่อกัน หรือมีปฏิกริยาทางสังคมแก่กัน ในทัศนะของดูร์ไคม์ การจะศึกษาพฤติกรรมของคนในสังคมนั้น ต้องนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (positive) มาศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม และเสนอให้ใช้ปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นหน่วยในการวิเคราะห์เพราะเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัด ปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ทั่วไปในสังคม กล่าวคือเป็นเรื่องของส่วนรวม ไม่ใช่เรื่องส่วนบุคคล และเป็นพันธกิจที่คนจะต้องปฏิบัติเหมือนมีอำนาจบังคับ เป็นสิ่งที่คนรู้สึกว่าจะต้องปฏิบัติตามในฐานะที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ประเพณีการจุดลูกหนูของมอญนั้นเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่งอันมีอยู่ และรู้จักกันโดยทั่วไปของชาวพุทธธานี เป็นเรื่องส่วนรวมไม่ใช่เรื่องส่วนบุคคล ภายใต้อำนาจร่วมบางอย่างที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมทางสังคม และเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างประเพณีพิธีกรรม และชาวมอญ จากงานเขียนเรื่อง Ethnic group and boundary (1969) ของเพดริก บาร์ธ ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ บาร์ธได้ให้คำนิยามของคำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” ว่าหมายถึงประเภทที่บุคคลใช้เลือกในการแสดงตัวเองว่าเป็นใคร ในความคิดเห็นของบาร์ธ การศึกษาเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ หรือกระบวนการที่บุคคลในสังคมเลือกแสดงตนเองว่าเป็นใครและอยู่กลุ่มใดเป็นสิ่งสำคัญ เพราะว่าอัตลักษณ์ทางชาติ

พันธุ์ให้ความหมายต่อการกระทำระหว่างบุคคล ประเพณีการจตุลลูกหนูเป็นประเพณีที่มีชื่อเสียงของชาวปทุมธานี ด้วยความตระหนักในสำคัญของการจตุลลูกหนู เกรงว่าจะสูญหายไป ปัจจุบันวัดมอญและชุมชนมอญต่างๆ ในจังหวัดปทุมธานีจึงมีการจัดการแข่งขันจตุลลูกหนูขึ้นเป็นประเพณีหนึ่งในเทศกาลสงกรานต์ และจัดขึ้นเป็นงานแข่งขันจตุลลูกหนูประจำปีประจำจังหวัดปทุมธานี การนิยามว่าการจตุลลูกหนูเป็นของชาวมอญ หรือริเริ่มโดยชาวมอญเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นพรมแดนทางชาติพันธุ์ของชาวมอญซึ่งปรากฏในรูปแบบของประเพณีพิธีกรรม ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์มอญใช้เป็นสัญลักษณ์ในการจำแนกกลุ่มของตนเองออกจากกลุ่มอื่น ดังที่บาร์ธกล่าวไว้ว่าอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เป็นกระบวนการที่มีสองด้านไม่อาจแยกออกจากกันได้ กล่าวคือในด้านหนึ่งปัจเจกแต่ละคนจะต้องมีความรู้สึกนึกคิดเช่นเดียวกับสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งๆ ที่ตนเองร่วมดำรงอยู่ ต้องตระหนักเสมอว่าตนเป็นสมาชิกผู้หนึ่ง มีพฤติกรรมตลอดจนความคิดความเชื่ออยู่ภายใต้กรอบวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น เพราะกลุ่มเป็นที่มา เป็นรากเหง้าของตน เป็นแหล่งอ้างอิงอัตลักษณ์ของตน ในด้านตรงข้าม สมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มอื่นๆ ที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มของตนเองก็ต้องยอมรับว่า เขาหรือเธอคนนั้นเป็นสมาชิกของกลุ่มที่เขายืนยัน เพราะเขามีคุณสมบัติ หรือลักษณะเข้าข่ายอยู่ในสังกัดของกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนั้นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงเป็นเรื่องของ “ความสัมพันธ์ทางสังคม” เพราะปัจเจกไม่เพียงแต่ต้องมีความสัมพันธ์ ความเกี่ยวข้องกับสมาชิกคนอื่นๆ ในกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตนสังกัดอยู่จนทำให้มีความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ โลกทัศน์ รวมไปถึงพฤติกรรมและบุคลิกภาพเฉกเช่นเดียวกับสมาชิกคนอื่นๆ เท่านั้น เขาหรือเธอผู้นั้นยังต้องมีความสัมพันธ์ทางสังคมกับสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มอื่นๆ และได้แสดงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ของตน จนทำให้สมาชิกกลุ่มอื่นสังเกต

ดังนั้นการจตุลลูกหนู ก็กับการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญจึงมีความสัมพันธ์กัน ลักษณะร่วมบางอย่างของกลุ่มคนมักปรากฏในรูปแบบของประเพณีพิธีกรรมบางอย่าง ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นของกลุ่มตัวเอง โดยสมาชิกของกลุ่มไม่จำเป็นต้องรู้จักสมาชิกอื่นๆ ทั้งหมด แต่เขาจะต้องรู้จักว่าประเพณีพิธีกรรมอย่างนี้เป็นประเพณีของกลุ่มเรา ประเพณีเฉพาะของกลุ่มทำให้กลุ่มมีอัตลักษณ์ของตัวเอง และแตกต่างจากกลุ่มอื่นๆ ประเพณีพิธีกรรมถึงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ซึ่งมุ่งปลูกฝังคุณค่าและขนบธรรมเนียมบางอย่างด้วยการทำซ้ำ ดังที่กล่าวข้างต้น การจตุลลูกหนูจึงเป็นพลังทำให้บุคคลมารวมกันเป็นกลุ่ม และสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันเพื่อทำให้กลุ่มสามารถดำรงอยู่ได้

เมื่อผู้ศึกษาได้พูดคุยสัมภาษณ์เกี่ยวกับจังหวัดปทุมธานี และการจัดลูกหนูของชาวมอญปทุมธานี ผู้ศึกษาสังเกตได้ว่าชาวมอญปทุมธานี เรียกตนเองว่า “ชาวมอญ-คนมอญ” บ้าง “คนไทยเชื้อสายมอญ” บ้าง “คนไทย” บ้าง ซึ่งขึ้นอยู่กับเรื่องที่ถูกคุย เช่น ถ้าพูดถึงจังหวัดปทุมธานี ประวัติจังหวัดปทุมธานี การจัดลูกหนู ศิลปวัฒนธรรมที่เก่าแก่ของจังหวัดปทุมธานี ชาวมอญปทุมธานีมักเรียกตนเองว่า “ชาวมอญ” “ชาวเรา” บ่อยๆ ขณะเดียวกันเมื่อพูดถึงเรื่องการเมืองการปกครองปัจจุบัน เศรษฐกิจ สังคมของประเทศไทย ชาวมอญปทุมธานีจะมักเรียกตัวเองว่า “คนไทย” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวมอญปทุมธานีมีอัตลักษณ์ส่วนหนึ่งเป็นคนไทย สอดคล้องกับการศึกษาเรื่องอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ของบาร์ธที่ว่า ลักษณะวัฒนธรรมของชาติพันธุ์อาจจะเปลี่ยนแปลงได้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์นั้นๆ และอาจจะแสดงหลายลักษณะได้ในสังคมหนึ่งๆ นอกจากนี้ยังพบอีกว่าการนิยามตัวตนเช่นนี้มีความแตกต่างกันอีกในระดับของอายุ กล่าวคือคนเฒ่าคนแก่ถึงวัยกลางคน อายุตั้งแต่ 50-80 ปีขึ้นไปมักเรียกตัวเองว่า “ชาวมอญ” “คนมอญ” เป็นต้น ขณะที่เด็ก และวัยรุ่น-วัยทำงาน มักเรียกตัวเองว่า “คนไทย” ก่อนจะอธิบายต่อไปว่า “เชื้อสายมอญ” ผู้ให้สัมภาษณ์บางคนบอกว่า “มีพ่อแม่เป็นชาวมอญ” หรือ “มีบรรพบุรุษเป็นชาวมอญ” สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของชาวมอญปทุมธานีว่า พวกเขาเป็นคนไทยโดยเชื้อชาติและสัญชาติ ทว่าในขณะเดียวกันพวกเขาก็เป็นชาวมอญโดยเชื้อสายมอญ เพราะฉะนั้นสามารถกล่าวได้ว่า เชื้อสายมอญ และความทรงจำของเชื้อสายมอญนั้นมีหน้าที่สำคัญต่อการธำรงชาติพันธุ์มอญ

ในการศึกษาการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญปทุมธานี ผ่านความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปของประเพณีจัดลูกหนู พบว่ามีปัจจัยหลายประการที่ทำให้เกิดการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

1) ความรู้สึกเป็นชาวมอญ

จากการศึกษาพบว่า ผู้ทำลูกหนูทุกคนนิยามตนเองว่าเป็นชาวมอญ บ้างก็ว่ามีเชื้อสาย หรือมีบรรพบุรุษเป็นชาวมอญ และกล่าวว่าประเพณีการจัดลูกหนูเป็นของมอญ ชาวมอญเท่านั้นที่มีการจัดลูกหนูในงานศพพระมอญ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ผู้ทำลูกหนูชาวมอญปทุมธานีมีความสำนึกว่าตนเองเป็นคนที่มีเชื้อสายมอญ ความรู้สึกเป็นชาวมอญ และการนิยามตัวเองนี้มีบทบาทต่อการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวมอญมีความพอใจ และมีความภูมิใจในเชื้อชาติมอญ

2) ผู้นำท้องถิ่น (พระสงฆ์)

จากการศึกษาพบว่า วัดและพระสงฆ์ของชาวมอญปทุมธานีมีบทบาทอย่างมากต่อการดำรงวัฒนธรรมของชาวมอญ โดยเฉพาะในประเพณีการจุดลูกหนู ซึ่งผู้ริเริ่มและดำเนินการล้วนเป็นพระสงฆ์ทั้งสิ้น นอกจากนี้การจัดตั้งสมาคมการจุดลูกหนูขึ้นเป็นการเฉพาะโดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำเพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมอันเก่าแก่ให้คงอยู่ด้วย ยังสะท้อนให้เห็นว่าผู้นำท้องถิ่นมีบทบาทต่อการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญ

3) ปัจจัยด้านการสนับสนุนจากนโยบายรัฐและหน่วยงานท้องถิ่น

พระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัด พ.ศ. 2540 และพระราชบัญญัติกำหนดแผน และขั้นตอนการกระจายอำนาจ ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 บัญญัติให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดมีอำนาจหน้าที่ในการจัดการศึกษา ส่งเสริมกีฬา จารีตประเพณี อนุรักษ์รักษาวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น ตลอดจนส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัด สิ่งเหล่านี้ทำให้หน่วยงานท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องนำนโยบายเหล่านี้มาปฏิบัติ ซึ่งเป็นผลให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรม ตื่นตัวที่จะฟื้นฟู อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมมอญดั้งเดิม และเกิดความหวงแหนวัฒนธรรมของตน ความเข้มข้นของการอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมมอญในจังหวัดปทุมธานี โดยเฉพาะประเพณีการแข่งขันจุดลูกหนูประจำจังหวัดปทุมธานีที่ริเริ่มโดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดปทุมธานี ให้การสนับสนุนทั้งในด้านแรงงาน อุปกรณ์ สถานที่ และเงินงบประมาณ ปัจจัยที่สำคัญ และมีส่วนอย่างมากในการสนับสนุนให้วัฒนธรรมการจุดลูกหนูคงอยู่

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปของการจุดลูกหนูมีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับการธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญปทุมธานีอย่างมาก แม้ว่าเริ่มแรกลูกหนูจะเป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งในพิธีกรรมทำศพพระ เพื่อแสดงถึงความเคารพบูชาที่ชาวมอญมีต่อพระสงฆ์ และเปลี่ยนมาเป็นการละเล่นในงานเผาศพพระมอญ เพื่อสร้างความรื่นเริงสนุกสนานตามคติมอญที่เชื่อว่าการตายของพระนั้นมีโชรื่องนำโคกเศร่า ต่อมาด้วยความตระหนักว่าประเพณีการจุดลูกหนูจะสูญหายด้วยปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรมทางต่างๆ ทำให้เกิดสำนึกทางชาติพันธุ์ ความตื่นตัวอย่างมากในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมดังกล่าว อย่างไรก็ตามสำนึกทางชาติพันธุ์ดังกล่าวก็มิได้เกิดขึ้นเองอย่างโดดๆ ได้ ต้องอาศัยสิ่งกระตุ้นเร้า หรือบางสิ่งที่ทำให้เกิดสำนึกนี้ขึ้น จากข้อมูลที่กำลังกล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าสำนึกทางชาติพันธุ์ของชาวมอญปทุมธานีได้รับความสนับสนุนจากกลุ่มคนหลายกลุ่ม ไม่ว่าจะ

จะเป็นวัด พระสงฆ์ ชุมชน การสนับสนุนจากนโยบายรัฐ และหน่วยงานท้องถิ่น รวมทั้งปัจจัยด้านความเข้มแข็งของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกเป็นชาวมอญ การนิยามตัวตน และความภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมของชาวมอญ ขณะเดียวกันการผลิตซ้ำของประเพณีพิธีกรรมโลกทัศน์ความเชื่อและนิทานปรัมปรา ซึ่งแสดงให้เห็นความเป็นชาวมอญ และความเชื่อถือศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่นก็มีส่วนสำคัญในการดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของชาวมอญปทุมธานี

การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องปกติที่ทุกสังคมต้องเผชิญ เพราะเป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่าสังคมนั้นยังไม่ตาย การเปลี่ยนแปลงบางอย่างเกิดขึ้นเพื่อให้สังคมสามารถดำรงอยู่ได้ เช่นเดียวกับการจุดลูกหนูของชาวมอญปทุมธานี ความหมายที่การเปลี่ยนแปลงไปของการจุดลูกหนูสะท้อนพลวัตรของการดำรงอยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างคนหลากหลายกลุ่มสะท้อนการดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวมอญทั้งในแง่การสร้างเหมือนและความแตกต่าง ภายใต้เงื่อนไขและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงมีความเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงได้

เอกสารอ้างอิง

- การบาร์โน, เมอร์วิน เอส. (2531). Sociocultural theory in anthropology: A short history [ประวัติศาสตร์ทฤษฎีทางมานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป] (จุไรรัตน์ จันทร์ธำรง และยุพา คลังสุวรรณ, ผู้แปล; พิมพ์ครั้งที่ 4). แผนกอิสระสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชนิษฐา คันธะวิชัย. (2551). ลูกหนู: ความเปลี่ยนแปลง และภาพสะท้อนเรื่องการตายของชาวมอญ. ใน *จดหมายเหตุชาวไทยเชื้อสายมอญบำเพ็ญกุศลถวายสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ตามลัทธิธรรมเนียมมอญ* (น. 59-68). ชมรมเยาวชนมอญกรุงเทพ.
- เต็มสิริ เต็มวิภาสสิริ. (2550). *การดำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และการปรับตัวของชาวไทยใหญ่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง: กรณีศึกษา บ้านหม้อแปง ตำบลแม่เนาตึง อำเภอบาย จังหัดแม่ฮ่องสอน* (สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บุปผา บุญทิพย์. (2547). *คติชาวบ้าน* (พิมพ์ครั้งที่ 9). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ประสิทธิ์ ลิปรีชา. (2547). การสร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง.

- ใน ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (บ.ก.), *อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ และความเป็นชายขอบ*.
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ปริญญา กุลปรการ. (2551). *งานศพพระมอญ*. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ
ศาสตราจารย์เกียรติคุณนายแพทย์สุเอ็ด คชเสนี.
- สุภรณ์ โอเจริญ. (2551). *การสร้างอัตลักษณ์ของคนมอญย้ายถิ่น*. มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- สุเอ็ด คชเสนี. (2547). *วัฒนธรรมประเพณีมอญ*. เท็คโพรโมชั่น แอนด์ แอ็ดเวอร์ไทซซิง.
เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2549). *คติชนวิทยา*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อระระโท โอชิมา. (2536). *ชีวิต พิธีกรรมและเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนมอญใน
เมืองไทย กรณีศึกษาในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี* (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต).มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

แรงเสียดทานและสภาวะทับซ้อนของการเป็นคนจีน: การวิเคราะห์วาทกรรมใน
 ภาพยนตร์ “เหลี่ยมโบทัน” (Crazy Rich Asians)” และ “ชาง-ชี กับ
 ตำนานลับเท็นริงส์” (The Legend of the Ten Rings)
 Frictions and Intersectionality of Being Chinese: A Discourse
 Analysis of the Films “Crazy Rich Asians” and “Shang-Chi and
 the Legend of the Ten Rings”

วชิรพล ชูตระกูล | Wachirapol Chutrakul¹

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มุ่งทำความเข้าใจความหลากหลายของการเป็นคนจีนที่ไม่สามารถถูกมองอย่างเป็นสารัตถะว่าเป็นกลุ่มที่มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน โดยใช้การวิเคราะห์วาทกรรมในภาพยนตร์ชื่อดังอย่างเรื่อง “เหลี่ยมโบทัน (Crazy Rich Asians)” และ “ชาง-ชี กับตำนานลับเท็นริงส์ (Shang-Chi and the Legend of the Ten Rings)” ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นจริงในทั้งสังคมของเราและสังคมอื่นๆ ได้ บทความชิ้นนี้พยายามโต้ตอบกับแนวคิดกลุ่มนิยมคนจีนที่มองว่าคนจีนเป็นกลุ่มที่มีอัตลักษณ์หนึ่งเดียวและเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ผ่านการใช้แนวคิดเรื่องแรงเสียดทาน (frictions) และแนวคิดเรื่องสภาวะทับซ้อน (intersectionality) ทำยที่สุดแล้ว การที่คนๆ หนึ่งจะนิยามตนเองหรือถูกนิยามว่าเป็นคนจีนนั้นมีความซับซ้อนและจำเป็นที่จะต้องพิจารณาเป็นรายกรณีอย่างใกล้ชิด เพราะอัตลักษณ์ของการเป็นคนจีนนั้นถือได้ว่าเป็นเรื่องที่ได้รับการประกอบสร้างทางสังคมโดยปัจจัยต่างๆ ทั้งเรื่องของเชื้อชาติ ชาติพันธุ์ ชนชั้นทางสังคม และเพศภาวะ

คำสำคัญ: แรงเสียดทาน สภาวะทับซ้อน กลุ่มนิยม ชาติพันธุ์ คนจีน

¹ นักศึกษาหลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมล: wachirapol.son@gmail.com

ABSTRACT

This paper aims to scrutinize how the diversity of being Chinese that could not be judged essentially as a single group. It used a discourse analysis of the films “Crazy Rich Asians” and “Shang-Chi and the Legend of the Ten Rings”, which are considered popular films that reflect the reality in our society and beyond. In other words, this article attempts to counter the idea of Chinese groupism which considers Chinese people as the essentialized group whose identity is fixed and unchangeable, by applying the concept of friction and intersectionality. Rather, how ones identify themselves or are identified as ‘Chinese’ is intricated, yet needed for a close examination because it involves the matters of intersectional issues such as race, ethnicity, social class, and gender, which altogether socially construct the different Chinese identities.

Keywords: Frictions, Intersectionality, Groupism, Ethnicity, Chinese

Introduction

Popular film is one of the sites where discourses are reproduced, articulated, and circulated in our society and beyond, as when we watch those films, we not only consume the stories or the plots of the films but also get absorbed by various discourses which have been subconsciously propagated in the stories and the characters represented in the films. Stephen Heath (1981, p. 26) points out that the match of film and the world or reality is a matter of representation while the representation is in turn a matter of discourse and the organization of the images. Moreover, the discursive operations also affect the work of a film, implying that 'film is a series of languages' working in the technological, economic, and ideological conjuncture. In a sense, such discourses disseminated through films thus matter in the representations of specific characters, behaviors, or groups such as ethnic representations, class representations, gender representations, etc., leading to the social construction of reality. Therefore, it is worth investigating how several discourses are acted upon and which logic is utilized behind those films. In this paper, I aim to contemplate how the way of thinking of one ethnicity as one 'group', in other words, groupism, is challenged.

Chinese groupism is empirical, not just in specific countries and boundaries. This tendency contributes to an understanding of the Chinese as a bounded group. Recently, the case of Oscar-winning actress 'Michelle Yeoh' just has faced over-claiming by China's media in her Chinese descent, though, in fact, she was born in Malaysia (Ting, 2023). This scenario shows how the concept of a group, especially in the context of an ethnic group, is dynamic, and open to all possibilities (Brubaker, 2002), while discourses of an ethnic group as one entity might be formed to serve the current status quo. In this sense, Chun (1996) addresses the historical issues and variations of 'China' and 'Chineseness' by explaining that people in China once called themselves

‘people of the Han (dynasty) (han-jen)’ and this would be different along China’s history. At the same time, the Southern Chinese who migrated to Southeast Asia once called themselves ‘people of the Tang (dynasty) (t’ang jen)’. It is worth noting that this style of grouping words referring to just the Tang has shifted to include China as one’s home village as well. Chun argues that how one defines homogenous Chinese is a modern concept, affected by an expansion of Chinese nationalism which attempts to form a new imagined community and discourses of being Chinese by linking identity to the origins of the Chinese civilization in China, as we could see in the making of ‘Greater China’.

How the Chinese groupism will be challenged is influenced by people who become more aware of their complex and multiple identities, such as Chinese in Hong Kong who just found out that they are Chinese, not just Hong Kongese, Chinese in Singapore who practices more Mandarin due to the government policy, etc., which still could not be encompassed by the universal definition of Chineseness. Thus, the recognition of overseas Chinese’s varying experiences which could be examined through media or films that disseminate discourses is important (Chun 1996, 126; see also Ang, 2017).

Crazy Rich Asians (Chu, 2018) and *Shang-Chi and the Legend of the Ten Rings* (Cretton, 2021) are both Asian-American popular films that are proper to be analyzed here to find new ways to challenge Chinese groupism. The first is quite congratulated as one of the Asian-American films represented in Hollywood with a major success internationally and a worldwide gross of \$238,843,729, becoming the reference for future Asian-led films (IMDb, 2018; see also Kaur, 2023). Still, it has been criticized for a lack of inclusiveness for all Asians and the over-representation of the affluence of the ‘crazy rich’ in the film (Abad-Santos, 2018). At the same time, the latter is the first to portray the stories of ‘Asian heroes’ among the blockbusters from the Marvel

Cinematic Universe (Moon, 2021), grossing worldwide \$432,243,292 (IMDb, 2021) and being named the breakthrough of Asian representation in the Hollywood (Tan, 2021).

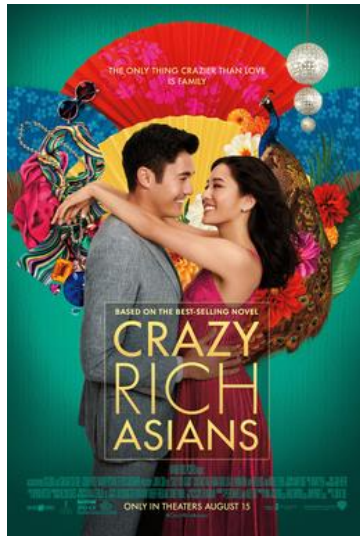

Figure 1: Crazy Rich Asians poster (Fandango, n.d.)

Crazy Rich Asians (see fig. 1), situated in the United States and Singapore in 2018, tells the story of Rachel Chu, a female Chinese American economics professor at New York University and the daughter of a Chinese immigrant in America. She has been girlfriend of Nicholas ‘Nick’ Young for a year. Before going to Nick’s home in Singapore to attend his friend’s wedding, Rachel did not know much about his family background. Upon arrival, Rachel discovered that the Young family is the richest one in Singapore, leading her to involve in the complex yet surprising stories of this crazy rich family.

Figure 2: Shang-Chi and the Legend of the Ten Rings poster. (Marvel, 2021)

Meanwhile, *Shang-Chi and the Legend of the Ten Rings* (see fig. 2), which is set in 2021, is the story of Xu Shang-Chi, a Chinese martial arts master who escaped his past as a child of the Ten Rings organization's leader, Xu Wenwu who has the powerful bracelets, thereby leaving his sister, Xu Xialing, alone. Shang-Chi escaped to the U.S. for 10 years, changed his name to Shaun, and grew up working as a valet with his best friend, Katy. Meanwhile, Xialing, his sister, also escaped from her family and formed an underground organization in Macau. Shang-Chi's life seems peaceful until he has to encounter Wenwu, his father, again as Wenwu needs the siblings' necklaces given by their bereaved mother in order to access the entrance to Ta-Lo Dimension, the homeland of their mother. Wenwu believes that going there would make him meet his lover again, yet he does not know that it is a pitfall for the dark monster sealed in this dimension. Shang-Chi and the other protagonists thus have to fight with Wenwu to prevent him from releasing the dark monster and destroying Ta-Lo Dimension as well as their world.

More generally, it is apparent that the two films portray the stories of Chinese people, but the question here is to what extent the term Chinese is defined for these films. In this paper, with the discourse analysis methods, I will analyze the common themes between the two films that are related to Chinese ethnic issues, thereby closely scrutinizing the discourses behind these two stories, in other words, inside the world of texts.

Being against Chinese groupism: Frictions and the in-betweenness of being Chinese

Not all the people who ethnically identify themselves as ‘Chinese’ are the same. There are other elements that have constructed their ethnic identities, including where they come from and how their nationality is seen and judged, sometimes by others. Therefore, we could not assume that the Chinese are a singular group where everyone does the same thing by relying on the idea of groupism. Rogers Brubaker (2002, p.164) argued that the problem derived from the concept of groupism, the idea that takes groups for granted and believes in the ‘sharp differentiation’ and ‘internal homogenization’ of a group should not be taken for granted in the study related to race and ethnicity.

Ien Ang (2014, pp.1185-1194) stated that ‘ethnic’ and ‘national’ should not be fixed and closed, rather, there are ‘frictions’ in the juxtaposition between sameness and difference as well as unity and diversity, which is the result of the presence of ethnic minorities within national boundaries. In a sense, how we can use the concept of ‘frictions’ within the Chinese to go beyond Chinese groupism could be shown in both films.

Figure 3: Rachel Chu encountering Eleanor Young. (Bucko, 2018a)

In *Crazy Rich Asians*, it is obvious that the elite Chinese Singaporeans like Eleanor, Nick's mother opposes the relationship between Rachel and Nick by giving the reason that Rachel is 'American', and she cannot be good enough for being in the Young family, though Rachel also identifies herself as Chinese. At this point, the film depicts the scene in which all family members of the Young family gather to make dumplings together while Nick brings Rachel to help them. In this scene, Eleanor said to Rachel that Rachel, as an American, does not know how to devotedly sacrifice themselves to maintain the last-long intimate bonds in the family (see fig. 3). It is apparent that Americans, in Eleanor's perspective, always put themselves above family, which is against Eleanor's perception of how one has to sacrifice for the family. Thus, Eleanor as a Chinese Singaporean believes that Rachel is less Chinese than anyone else because of her Americanness, while those who devote themselves to the family as the way Chinese in Singapore still does is more Chinese than Rachel. Furthermore, from Eleanor's perspective, it could also be implied that Singapore can let the Chinese keep their traditions more than the U.S. which promotes individualism and the American dream. However, at the end of the

film, this idea is challenged by Rachel who tells Eleanor that she also sacrifices to leave Nick to be with his family, which is different from Eleanor's perception.

In this case, it would be concluded that friction between sameness and difference of being Chinese is depicted in the film through the controversies between Eleanor and Rachel, especially when Rachel counters Eleanor with the idea of how she can also 'sacrifice'.

Figure 4: Katy Chen driving a car to the Ta-Lo dimension with other hero protagonists. (Marvel, 2021)

At the same time, Shang-Chi portrays a similar but not the same story of Katy Chen, Shang-Chi's best friend who is the oldest daughter of the Chen family that migrated from Mainland China to America. Throughout the film, the territory of being Chinese American and 'other' Chinese is not empirical but subtly represented in the scenes where Katy has difficulty speaking Chinese, though her Wai Po (grandmother) still uses Chinese at home. Moreover, when Katy tells Wai Po to move on from Wai Gong's death, her mother tells Katy that 'moving on is an American idea'. Additionally, Katy's mother seems to be worried about her working as a valet and tells her, 'Your Wai Gong did not move here from Hunan, so you can park cars for a living.' At the end of the scene, Katy said 'I am sorry for my unacceptable job and staying out late last night trying to enjoy my life but one day I will make you proud I promise.'

In this sense, Katy, as a Chinese American, faces the friction between ‘bearing the hope of Chinese migrants to make a better life’ and ‘pursuing an American dream by enjoying her own life and practicing her favorable driving skill’, which seems ‘unacceptable’ for her mother. Anyway, surprisingly, the film shows the audience that Katy’s driving skills can help support Shang-Chi in fighting with the villains, and help drive the car with the hero protagonist team to the Ta-Lo dimension successfully (see fig. 4) to the extent that Katy could learn how to use the bow to fight with the monster and be able to precisely shoot the arrow to attack the strongest monster called ‘the Dweller-in-the-Darkness’ (see fig. 5). This could be understood as how Katy copes with that friction by being in the in-betweenness of ‘Chinese’ and ‘American’, in other words, in the area that is hybridized between the liberal American dream and the hope for the better future of the Chinese migrants, implying that difference and sameness are so ambivalent that we could not essentially judge.

Figure 5: Katy Chen is being taught archery. (Marvel, 2021)

Stories of Xu Xialing and Eleanor Young: Intersectionality of being Chinese

In *Crazy Rich Asians* and *Shang-Chi*, femininity in the higher-class Chinese family is portrayed and could be understood through the lenses of an intersectionality approach. In this sense, one social problem could not be

scrutinized by only one aspect, which might entangle several factors in our society. Intersectionality is a concept that attempts to understand social issues from not only one perspective but incorporating other ‘social divisions’ into a unit of analysis such as gender, race, and class altogether, including several other ‘social divisions’ that are possible to be explored and presented by social thinkers. In this sense, one of the social divisions being used might be more pertinent than others, depending on each context, so the social power axes in these cases have to be recognized (Yuval-Davis, 2006, p. 201).

**Figure 6: Xu Xialing during the battle in the Golden Daggers Club.
(Marvel, 2021)**

In Shang-Chi, although Xialing, Shang-Chi’s younger sister, is a daughter of Wenwu, the leader of the Ten Rings, she could not attend the martial arts training like other men because Wenwu always sees his dead wife while looking at the appearance of Xialing, so she had to train herself by observing from afar, aiming to do it better than those other men. Six years after the absence of Shang-Chi who once promised to not leave her alone, Xialing in her sixteen escaped from China to Macau. ‘If my dad won’t let me into his empire, I’m gonna build my own’, said Xialing to Shang-Chi once they meet again. After the escape, Xialing founded the ‘Golden Daggers Club’, an underground fighting club, aiming to build her own kingdom (see fig. 6). While being captured by Wenwu, Katy once asked Xialing with a seriously curious voice ‘Is he gonna

kill us.’ She responds to Katy that ‘Just not, don’t talk, he’ll forget you’re there. That’s how I survived.’ At the end of the film after the long battle between the protagonists and the dark monster in Ta-Lo Dimension, Xialing takes over the Ten Rings and becomes the new leader, thereby including female martial arts units in the organization that her father was the leader of.

In this case, Xialing manages to represent the strong female character, who faced discrimination and felt isolated by the Chinese father because her gender appearance could remind him of her dead mother. In the film, Xialing empowered herself and founded her organization without help from other ‘men’. It is such a fixed formula for a female character who is against domestic patriarchy in the Chinese family and is not submissive to the domination. If looking more closely, from the intersectional approach, it could also be understood that Xialing has cultural capital derived from her social class and ethnicity which are the fighting abilities from the great Chinese martial arts gang, which become resources for her to run an underground club, cruelly well-known father, know-how to run an organization, etc., which the lower class may have no ability to do so. However, it is important to note that her gender, as a female individual, had prevented her from doing activities to acquire that cultural capital in the first place. It could be seen in the scenes that she has to locate herself in the so-called domestic space while trying to resist from within and practice herself by mimicking the training outside that given space.

**Figure 7. Eleanor Young oversees the kitchen during the party.
(Bucko, 2018b)**

In *Crazy Rich Asians*, intersectionality could be used to explain the portrayed life of the elite Chinese family in Singapore, especially the Young Family, the richest one who holds an enormous transnational company. In the film, femininity is displayed mostly as being a mother of the family. Eleanor, as the mother of Nick, is seen as the domestic leader who organizes family gatherings, family parties, etc., which can be seen in the scene where Eleanor has to oversee the kitchen at the party (see fig. 7). Throughout the film, she criticizes Rachel for not being able to sacrifice and devote to making a ‘strong family’ and ‘something that lasts’ because of her being American.

It is worth noting that the femininity of being able to sacrifice and devote to the family in Eleanor’s common sense, such as the arrangements of family meetings, dinners, or parties always needs money and capital to do so. In other words, femininity in the elite Chinese family’s style which requires sacrifice for domestic work might be possessed in rich families that have money, capital, and time to gather, organize recreational events, and arrange the rituals while female individuals in lower-class families may have no money, capital, and time to arrange any ritual or party and invite family members to gather together.

Therefore, instead, they have to find another way to make a 'last-long' relationship, thereby making different versions of femininity. In a sense, it could be implied that the possession of femininity in the Chinese family may rely on socioeconomic status as well, which can contribute to gender inequality differently, depending on social class. Furthermore, Rachel, who is portrayed as the middle class who cannot afford sacrifice from the perspective of elite Chinese like Eleanor, also ultimately has the cultural capital of being an economics professor and the social capital of having a rich friend whom she can consult and borrow clothes anytime. Thus, though the film manages to make the audience enjoy how the Chinese American middle-class woman wins the heart of the crazy rich Chinese Singaporean family, which is obviously about 'class', 'gender', and 'ethnicity', discourses that aggravate the universalization of gender and ethnic issues still occur with the portrayal of the privileged.

Eventually, *Shang-Chi and Crazy Rich Asians* have shown relations between class, gender, and ethnicity, which the former subtly exhibits how gender can contribute to inequality between people from the same class, like Shang-Chi and Xialing, while the latter manifests how familial traditions could lead to class and gender inequality as different versions of femininity in the Chinese family also differs along class lines. In other words, while Eleanor has more capital to sustain the traditions and to make 'something that lasts', others might have less capital to do so.

Conclusion

In this paper, *Crazy Rich Asians* and *Shang-Chi* are explored on two main issues. The first one is the application of the concept of frictions going against Chinese groupism, which shows that all Chinese are not the same 'group'. The second one is the concept of intersectionality, which reveals how class, gender, and ethnicity are intertwined. At this point, if we consider the Chinese as a whole group and neglect the intersectional problems aligned in the films,

which literally reflect the reality in our society and beyond, it could lead to what Jeffrey Guhin and Jonathan Wyrzten (2013, pp. 236-237) call ‘violence of apprehension’, in other words, the contingently produced ‘accurate apprehension’ that can validate physical and symbolic violence on the ‘other’, such as the neglect to the frictions that show how Chinese is not a single unit and the essentialization of Chinese Singaporean as an elite. We have to think beyond the film and not take the portrayed narratives as ‘the ways things really are’. Moreover, we have to carefully examine how the groups that we study have been formed and bear in mind that this notion of being in the same ‘group’ varies.

References

- Abad-Santos, A. (2018, December 21). *2018 in review: How Crazy Rich Asians’ success could change Hollywood*. Vox.
<https://www.vox.com/2018/12/21/18141213/crazy-rich-asians-success>.
- Ang, L. (2014). Beyond Chinese groupism: Chinese Australians between assimilation, multiculturalism and diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 37(7), 1184–1196.
- Ang, S. (2017). I am more Chinese than you: Online narratives of locals and migrants in Singapore. *Cultural Studies Review*, 23(1), 102.
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology*, 43(2), 163–189.
- Bucko, S. (2018a). *Rachel Chu encountering Eleanor Young*. Image.
<http://www.sanjabucko.com/stills-1#/cramovie/>
- Bucko, S. (2018b). *Eleanor Young overseeing the kitchen during the party*. Image. <http://www.sanjabucko.com/stills-1#/cramovie/>
- Chu, J. M., director. (2018). *Crazy Rich Asians*. 2 hr. Warner Bros.
- Chun, A. (1996). Fuck Chineseness: On the ambiguities of ethnicity as culture

- as identity. *Boundary2*, 223(2), 111-138.
- Cretton, D. D., director. (2021). *Shang-Chi and the Legend of the Ten Rings*. 2 hr., 12 min. Marvel Studios.Fandango. (n.d.). *Crazy Rich Asians*. Poster. <https://www.fandango.com/crazy-rich-asians-211315/movie-overview>
- Guhin, J., & Wyrzten, J. (2013). The violences of knowledge: Edward Said, sociology, and post-orientalist reflexivity. In J. Go (Ed.), *Postcolonial sociology (Political Power and Social Theory, Vol. 24)* (pp. 231–262). Emerald Group Publishing Limited.
- Heath, S. (1981). Narrative space. In S. Heath (Ed.), *Questions of cinema* (pp.19-75). Red Globe Press London.
- IMDb. (2018). *Crazy Rich Asians*. <https://www.imdb.com/title/tt3104988/>
- IMDb. (2021). *Shang-Chi and the Legend of the Ten Rings*. <https://www.imdb.com/title/tt9376612/>
- Kaur, B. (2023, January 25). *Daniel Dae Kim says success of ‘Crazy Rich Asians’ has inadvertently hampered Asian-led films*. NBC News. <https://www.nbcnews.com/news/asian-america/daniel-dae-kim-says-success-crazy-rich-asians-hampered-asian-led-films-rcna67476>.
- Marvel. (2021). *Shang-Chi and the Legend of the Ten Rings*. Image. <https://www.marvel.com/movies/shang-chi-and-the-legend-of-the-ten-rings>
- Moon, K. (2021, September 3). *Shang-Chi and the Legend of the Ten Rings made me feel seen like no other Hollywood Blockbuster has*. Time. <https://time.com/6095108/shang-chi-asian-representation/>. Kaur
- Tan, S. (2021, September 3). *Shang-Chi is a breakthrough for Asian representation, but the hero’s comic book history has racist origins*. Washington Post.

<https://www.washingtonpost.com/artsentertainment/interactive/2021/shang-chi-asian-tropes/>

Ting, G. (2023, March 15). *Chinese media pundit sparks ridicule over claim on Michelle Yeoh's Oscar glory*. Radio Free Asia.

<https://www.rfa.org/english/news/china/yeoh-oscar-china-media-03152023145113.html>

Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and feminist politics. *European Journal of Women's Studies*, 13(3), 193–209.

บ้านนอกในกรุง บ้านทุ่งในเมือง: ภาพแทนความเป็นชนบท
ในวรรณกรรมเรื่อง “เนรเทศ”¹

Countryside in the City, Upcountry in the Urban:

The Representation of Rurality in the Novel “Narathat”

ณัฐววรรณ คัล้ายสมมุติ | Nattawat Khailsommut²

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้เป็นงานประเภทวรรณกรรมวิจารณ์ที่เล่าเรื่องผ่านประเด็นของ “ความเป็นชนบท” จากวรรณกรรมเรื่อง “เนรเทศ” เพื่อชี้ให้เห็นภาพแทนในประเด็นเรื่องของความเป็นชนบท ซึ่งเป็นการทดลองใช้วรรณกรรมเรื่องนี้เพื่อเล่าเรื่องผ่านตัวละคร ชีวิตของตัวละครในวรรณกรรม บริบททางการเมืองในนวนิยาย รวมไปถึงบริบททางเศรษฐกิจการเมืองเหล่านี้ให้ภาพความเป็นชนบทแบบไหนอย่างไร ทั้งนี้ทั้งนั้นหากจะตีความวรรณกรรมเรื่องนี้ไปเป็นแบบใดนั้นคงต้องให้ผู้อ่านวรรณกรรมชิ้นนี้ตีความเอง ซึ่งสำหรับผู้เขียนอาจจะตีความผ่านมุมมองแบบหลังอาณานิคม (postcolonialism) ที่ใช้ในการอ่านวิเคราะห์ตีความวรรณกรรมชิ้นนี้ เพื่อให้เสียงของคนที่ไม่ถูกทำให้ไม่มีเสียงนั้นออกมาโดดเด่นในหน้ากระดาษของบทความชิ้นนี้ และคลี่ปมให้เห็นว่ามีอะไรบ้างที่ทำให้พวกเขาไม่มีเสียง

คำสำคัญ: แนวหลังอาณานิคม ภาพแทนความเป็นชนบท วรรณกรรมวิจารณ์
วรรณกรรมเรื่องเนรเทศ

¹ บทความชิ้นนี้ปรับปรุงจากรายงานรายวิชา 834375 “แนวคิดหลังอาณานิคมกับประวัติศาสตร์” ผู้เขียนขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ทวีศักดิ์ เฟื่องสม ที่กรุณาช่วยวิจารณ์เพื่อปรับแก้ พี่เบงค์และพี่ดิวที่ช่วยอ่านและวิจารณ์เพื่อปรับปรุงแก้ไข

² นิสิตภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร; อีเมล: nattawatkh63@nu.ac.th

ABSTRACT

This article is a critical literary work that tells the story through the concept of "urbanization" from the literature "Nerathat"—how "rural" is represented. It is an experiment to suggest how the studying of characters, the lives of the characters, and political backgrounds, leading to the understanding of the countryside. Absolutely, if the novel is to be interpreted in any way, it would have to be freely chosen by readers. Meanwhile, the author of this article decided to interpret it from a postcolonial perspective, so that the voices of the persons who are made to be unheard come out on the pages of this article and unravel what was causing them to be voiceless.

Keyword: Postcolonialism, Representation of the countryside, Literary criticism, "Nerathat"

บทนำ

คนจำนวนหนึ่งผิดหวังกับความเจริญของของชนบท เครื่องใช้ไฟฟ้าสิ่งอำนวยความสะดวกพวกนี้สิ้นและชีวิตประจำวันที่ต้องตื่นนอนออกจากบ้านแต่เช้า กลับมาในเวลาค่ำมืดพร้อมอาหารถุงสำเร็จ คนหนุ่มสาวเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากถิ่นฐานบ้านเกิด ชาวบ้านผู้เคยใส่ชื่อไม่ได้ปลูกข้าวเองทำการเกษตรผสมผสาน ดังที่ชนชั้นกลางหวังแต่รู้จักคิดคำนวณ วางแผน และประเมินตัดสินใจด้วยเหตุผล ในน้ำไม่ได้มีปลาเพราะเขื่อนขวางกั้นเส้นทาง การวางไข่ของปลา ในนาก็เต็มไปด้วยสารเคมี ชาวบ้านมิได้ยิ้มแย้มต้อนรับคนต่างถิ่นที่เข้ามาเยี่ยมเยือนตลอดเวลา ความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลหาอยู่หากินกับธรรมชาติ คงมีอยู่แค่ในตำราเรียน ยิ่งการปรากฏตัวของเหล่าลุงป้าเสื้อแดงจากชนบทกลางเมืองหลวงช่วง พ.ศ. 2551-2553 ยิ่งทำให้เกิดอาการเหม็นกลิ่นโคลนสาบควายของความเป็นชนบท คนชนบทเสื้อแดงถูกทำให้เป็นต่างชาติผู้รุกรานความเป็นไทย เป็นคนอื่นผู้สมควรได้รับการขจัดเพราะบุกรุกเข้ามาในเขตเมืองหลวงอันศิวิไลซ์ คนชนบทถูกกีดกันออกจากการเมืองเป็นมวลชนที่หุนหันพลันแล่น เพราะฉะนั้น หนังสือหนึ่งเสียงจึงไม่ควรมีความเท่ากับชนชั้นกลางในเมือง

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์เหล่านี้คือการมองชนบทในฐานะที่ห่างไกลต่อความเจริญ เป็นเขตแดนที่พ้นออกไปจากเมืองหลวง เป็นชายขอบ และเป็นอื่น กระทั่งเลวร้ายที่สุดคือการขจัดออกไปจากพื้นที่สังคม ไม่มีแม้แต่พื้นที่ชายขอบให้อยู่อาศัย (สามชาย ศรีสันต์, 2563, น.14-15) ในเวลาต่อมาการลุกฮือต่อต้านรัฐบาลช่วงปี 2556 ถึงกลางปี 2557 ภาพของ “ความเป็นชนบท” ผู้โง่เขลา ไร้คุณภาพและโง่ จน เจ็บ เป็นคำที่เหล่าชนชั้นกลางในเมืองใช้เป็นเครื่องมือในการบ่งบอกว่าคนในชนบทเป็นตัวบ่อนทำลายประชาธิปไตยอย่างแท้จริง เพราะหลงใหลมัวเมากับอำนาจเงินของนักการเมือง เป็นพวกหุนหันพลันแล่นไม่สนใจเรื่องการเมืองและแก้ปัญหาเฉพาะหน้าคือการรับเงิน 300-500 บาท จนได้นักการเมืองที่ไม่มีคุณภาพและทุจริตประเทศให้ไหลลงคลองอยู่ร่ำไป ซึ่งกล่าวได้ว่าความคิดเหล่านี้เป็นการดูแคลนชาวบ้านชนบทเป็นอย่างมาก จึงทำให้เกิดความสงสัยว่าความเป็นชนบทนั้นคืออะไร หรือความเป็นชนบทมันถูกกำหนดโดยคนเมืองกรุงแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

จากการสำรวจงานที่ศึกษาใกล้เคียง ที่พยายามทำความเข้าใจประเด็นดังกล่าวอาจจัดกลุ่มออกเป็นสองประเภท งานประเภทแรกคืองานที่ศึกษาภาพแทนของความเป็นชนบท ส่วนประเภทที่สองคืองานประเภทวรรณกรรมวิจารณ์ที่ชี้ให้เห็นภาพความเป็นชนบทกับเมือง โดยทั้งสองประเภทยังมีความสัมพันธ์กับงานของผู้เขียนเป็นอย่างมากเนื่องจากได้เห็น

ความสัมพันธ์กันทั้งสองอย่างคือ ภาพแทนของความเป็นชนบทในสังคมไทยและการพิจารณาความคิดเรื่องเมืองกับชนบท ดังนี้

งานประเภทแรกอันเป็นเรื่องที่ศึกษาภาพแทนของความเป็นชนบท ทั้งในแง่ของคำอธิบายในการวัดระดับความศิวิไลซ์ตามสายตาของชนชั้นนำ (ธงชัย วินิจจะกุล, 2560) และการฉายภาพความเป็นชนบทผ่านสายตาความเป็นไทย การผลิตหมู่บ้านไทยสมัยสงครามเย็นผ่านอาณานิคมความรู้ทางสังคมศาสตร์แบบอเมริกันสมัยสงครามเย็น แต่ก็มีได้ปฏิเสธมรดกทั้งหมดของจักรวรรดินิยมอเมริกัน แต่ชี้ให้เห็นถึงลักษณะของวิชามานุษยวิทยาไทยรุ่นบุกเบิกที่มีได้แยกขาดจากสงครามเย็น ในช่วงเวลาต่อมา ทศวรรษที่ 2520 ได้เกิดแนวคิดวิธีวิทยาในการศึกษาหมู่บ้านแบบสำนักวัฒนธรรมชุมชน และงานที่มองความเปลี่ยนแปลงของสังคม จากการเป็นชาวนาสู่ผู้ประกอบการและชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในเรื่องของความเป็นประชาธิปไตยในชนบทว่ามีเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและการเมืองในระดับท้องถิ่น (ดูอรธจักร์ สัตยานุรักษ์, 2558; เก่งกิจ กิติเรียงลาภ; 2561; สามชาย ศรีสันต์, 2563) งานประเภทนี้ชี้ให้เห็นถึงความเป็นชนบทบ้านนอกในฐานะภาพที่ถูกผลิตสร้างขึ้นอย่างหนึ่ง กล่าวโดยรวมคือภาพชนบทที่ล้าหลังแร้นแค้นยากจนและจำเป็นต้องพัฒนาภาพการแบ่งขั้วชัดเจนระหว่างความเป็นเมืองที่มีระบบระเบียบ แต่ชนบทกลับเป็นสิ่งที่ตรงข้าม โดยวัดที่ความมั่งคั่งและความทันสมัยใหม่ รวมไปถึงการสร้างนิยามความหมายกันไปมาอยู่ตลอด ตั้งแต่สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ชี้ให้เห็นว่าหมู่บ้านสามารถยืนได้ด้วยตนเอง และไม่น่ากลัวอย่างที่คนเมืองคิดถึงภาพของชนบท จนถึงภาพของชนบทถูกทำให้กลายเป็นสินค้าและเป็นภาพที่สวยงามน่าเข้าชม จนกระทั่งภาพเหล่านี้เข้ากับเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างน่าลงตัว (สามชาย ศรีสันต์, 2563)

ส่วนงานประเภทที่สองอันเป็นงานวรรณกรรมวิจารณ์ ภาพความเป็นเมืองกับชนบทในวรรณกรรม ภาวะความเป็นเมืองกับชนบทเห็นได้จากตัวละครในเรื่องแผลเก่า ทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นว่าชนบทถูกให้ภาพแบบไหนบ้างผ่านบุคลิกตัวละครต่างๆ ได้อย่างละเอียดลออ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช (2556) ได้วิเคราะห์ภาพแทนของความเป็นชนบทเห็นได้จากขวัญ ตัวละครในแผลเก่า ที่เป็นผู้ชายที่ไม่รังแกใครก่อนที่ไม่เคยยอมใคร ส่วนเริ่มเป็นตัวแทนของภาวะที่เรียกว่ากึ่งเมืองกึ่งชนบท เนื่องจากไปอยู่กรุงเทพฯ ก็อยากกลับบ้านเกิด พอกลับบ้านเกิดก็พลันคิดถึงกรุงเทพฯ ในแง่นี้จึงเห็นภาวะของความอิทธิพลเหลือในตัวเริ่มอย่างมาก ส่วนงานวรรณกรรมวิจารณ์ที่ทำเรื่องเนรเทศโดยตรง เป็นงานที่เล่าเรื่องผ่าน

อุดมการณ์ทางการเมือง และเป็นเทคนิคที่ผู้เขียนนวนิยายได้ใช้วิธีการการเล่าเรื่องที่วิพากษ์ความเป็นไทยและความเป็นอีสานที่พรมัวเนื่องจากอุดมการณ์ของรัชชาติสยาม/ไทยได้แพร่ปกคลุมครอบงำไปทั่วถิ่นทั่วแดน (คงกฤษ ไตรรงค์, 2558)

อย่างไรก็ตาม งานทั้งสองประเภทนี้ศึกษาความเป็นชนบทในระนาบที่ต่างกัน กล่าวคือประเภทแรกศึกษาความเป็นชนบทในฐานะของการสร้างภาพแทนความเป็นชนบทผ่านสายตาชนชั้นนำ สถาบันความรู้ ที่นำไปสู่การอธิบายความเป็นเมืองว่ามีลักษณะอย่างไร ส่วนประเภทที่สองศึกษาภาพแทนของชนบทโดยพิจารณาผ่านวรรณกรรม กล่าวได้ว่าทั้งสองประเภทนี้ ศึกษาผ่านภาพแทนต่างๆ ของความเป็นชนบทที่ถูกผลิตสร้างให้ความหมายของช่วงเวลาที่แตกต่างกันออกไป แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็มิได้อธิบายถึงการตอบโต้ของผู้คนในชนบทที่ตอบโต้ผ่านเงื่อนไขของผู้คนในสังคมนั้นๆ ที่แตกต่างกันออกไป

ผู้เขียนจึงยกวรรณกรรมที่ถูกสังสรรค์ออกมาในเวลาเดียวกันเพื่อฉายภาพให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของวรรณกรรมเรื่อง *เนรเทศ* เขียนโดย “ภู กระดาษ” ว่าให้ภาพ “ความเป็นชนบท” แบบไหน เนื่องจากวรรณกรรมชิ้นนี้ทำให้ผู้เขียนนึกถึงบทความของธงชัย วินิจจะกูล เรื่อง “คนอื่น” ใน *ผืนดิน การเดินทางกับการจำแนกชาติพันธุ์ของราษฎรสยามตามถิ่นฐานระหว่างพ.ศ.2428-2453* โดยงานชิ้นนี้เป็นการชี้ให้เห็นถึงการเดินทางของเหล่าชนชั้นนำแล้วอธิบายเรื่องที่ยื่นหรือคนอื่น เพื่อมาจัดจำแนกประเภทผ่านสายตาของคนกรุงเทพฯ ที่เป็นศูนย์กลาง แต่เรื่อง *เนรเทศ* เป็นการเล่าเรื่องราวของสามัญชนที่อาศัยอยู่ในชนบทที่เดินทางรอนแรมไปทำงานตามหัวเมือง และอธิบายผ่านเรื่องเล่าประวัติศาสตร์กระแสหลัก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและตำนานว่าเมืองมีลักษณะอย่างไร ชีวิตที่ต้องทนอยู่กับระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่ปราศจากการแก้ไขนั้นในสายตาของชนชั้นกลางอาจเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ทั้งหมดนั้น ตั้งแต่เรื่องการเมืองลงมาสู่เรื่องในชีวิตประจำวันที่ชาวชนบทที่รอนแรมแสวงหาการปลดปล่อยชีวิตเพื่อปลดแอกจากความยากจนข้นแค้นนั้น ล้วนมาจากความบิดเบี้ยวนับแต่ส่วนยอดของสังคมร่วมกันผลักดันให้คนชายขอบเผชิญความไม่แน่นอนของชีวิตทั้งสิ้น

เหตุที่ใช้คำว่าภาพแทนในส่วนของการ์เรื่องและคำอธิบายของงานชิ้นนี้มีลักษณะของการ “สร้าง” มิใช่ภาพสะท้อนอย่างที่เคยเชื่อกันได้ เนื่องจากวรรณกรรมที่แสดงออกมาในแต่ละช่วงเวลาที่มิบริบทแตกต่างกันออกไป ภาพของความเป็นชนบทแต่ไม่เคยเหมือนกันเสีย

ที่เดียว ทั้งโลกทัศน์ของผู้เขียนวรรณกรรมก็ไม่เหมือนกันเสียทีเดียว จึงทำให้ภาพของชนบท เสนอออกไปต่างกันในแต่ละช่วงเวลา (ยุคติ มุกดาวิจิตร, 2548)

ข้อเสนอของบทความนี้เพื่อเสนอการสร้างภาพแทนความเป็นชนบทผ่านวรรณกรรม เรื่อง “เนรเทศ” การศึกษาความหมายของชนบทจากนวนิยายเรื่องเนรเทศให้ภาพชนบท แบบไหนบ้างและนิยามความหมายชนบทในแง่ไหน เนื่องจากนิยายเรื่องนี้ได้กล่าวถึงการรอน แรมสัญจรและการเดินทางที่ชี้ให้เห็นความเหลื่อมล้ำของคนชนบทที่เข้ามาประกอบอาชีพในเมืองที่ใหญ่กว่า สิ่งเหล่านี้มีรากฐานมาจากอะไร เพื่อปลดเปลื้องความสงสัยของผู้เขียนที่ว่า “ความเป็นชนบท” นั้นคืออะไร

การเปลี่ยนแปลงของภาพความเป็นชนบทในวรรณกรรมอีสาน

ก่อนจะเข้าสู่การวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่อง *เนรเทศ* ผู้เขียนขอเปรียบเทียบ วรรณกรรมชิ้นนี้กับเรื่องอื่นอีกสองเรื่องคือ เรื่องแรกคือวรรณกรรมเรื่องสั้น *ฟ้าบ่กั้น* ของ ลาว คำหอม กับเรื่องที่สองคือวรรณกรรมเรื่อง *ลูกอีสาน* ของคำพูน บุญทวี การเปรียบเทียบ ของวรรณกรรมสามชิ้นนี้นั้นเป็นการชี้ให้เห็นถึงบริบทของการเกิดขึ้นของวรรณกรรมทั้ง สามชิ้นที่แสดงให้เห็นความเป็นชนบทที่ค่อนข้างต่างกัน และการเปลี่ยนแปลงของภาพความ เป็นชนบทที่วรรณกรรมทั้งสามชิ้นนั้นกำเนิดออกมาต่างกรรมต่างวาระกัน กล่าวคือ *ฟ้าบ่กั้น* ถือกำเนิดขึ้นเมื่อทศวรรษ 2500 *ลูกอีสาน* ถือกำเนิดในทศวรรษที่ 2520 และ *เนรเทศ* ถือกำเนิดในทศวรรษที่ 2550 (ซึ่งใกล้เคียงกับปัจจุบันมากที่สุด) โดยทั้งสามชิ้นนี้มีนัยยะสำคัญ และชี้ให้เห็นถึงภาพของความเป็นชนบทที่เปลี่ยนแปลงไปดังนี้

เรื่อง *ฟ้าบ่กั้น* ของคุณลุงลาว คำหอม เป็นวรรณกรรมที่ถ่ายทอดเรื่องราวความ ยากแค้นของชาวอีสาน เรื่องสั้นทั้งหมดในวรรณกรรมชิ้นนี้ได้ใช้วิธีการเขียนคือการไป ตระเวนนอนฟังชาวบ้านเขาคุยกัน ซึ่งการฟังเรื่องเล่าของชาวบ้านเป็นวัตถุ癖ขั้นดี คือ ปากคำของชาวบ้านที่มีชีวิตอยู่จริงในสังคมตอนนี้ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ก่อนหน้านี้ไม่ค่อยจะมี ปากเสียอย่างพื้นที่ภาคอีสาน (โอดา อรุณวงศ์, 2561, น.18) วรรณกรรมชิ้นนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกปีในพ.ศ.2501 เป็นปีเดียวกับที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รัฐประหารกระชับอำนาจ และ แน่นนอนว่าหนังสือเล่มนี้ถูกจับตามองว่ามีเนื้อหาที่ขัดต่อความเรียบร้อยของบ้านเมืองจนในที่สุด ต้องเก็บออกจากแผง (ลาว คำหอม, 2563, น.218)

ภาพความเป็นชนบทในวรรณกรรม ซึ่งวรรณกรรมเรื่อง *ฟ้าบ่กั้น* พยายามบอกเล่า อย่างคมคาย ซึ่งหลายเรื่องสะท้อนชีวิตมนุษย์ที่มีอาจลืมหูลืมตาอ้าปาก ยากเกินจะพรรณนาถึง

ความเจ็บปวด ทั้งยังเล่าถึงวิถีและความเชื่อที่กำเนิดขึ้นมาจากการเอาตัวรอดของผู้คนในแต่ละท้องถิ่น อาทิ เรื่อง*คนหมู* ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความยากลำบากของผู้คนจำนวนหนึ่งได้เป็นอย่างดี ชีวิตที่ขัดสน ไม่มีเงินเพียงพอที่จะซื้อข้าวมาประทังชีวิต ส่งผลให้ลูกเมียต้องอดข้าวอดน้ำเป็นบางครั้ง หรือเรื่อง *ฟ้าโปรด* เรื่องของผู้เฒ่าผู้เป็นที่เคารพของสองเด็กหนุ่ม จำต้องลดศักดิ์ศรีของตน เพื่อแย่งแมงขี้ควายมากินเป็นอาหารเช้า อีกตอนที่ฉายภาพความเชื่อของผู้คนคือเรื่อง *กระดานไฟ* ที่ชี้ให้เห็นแนวคิดมนุษย์ที่ให้ความสำคัญกับของบางสิ่ง มากกว่ามนุษย์ที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เหล่านี้เป็นผลผลิตของสังคมที่น่าสนใจไม่น้อยกว่ามนุษย์ที่อยู่โลกเดียวกัน เหล่านี้เป็นผลผลิตของสังคมที่น่าสนใจไม่น้อยกว่า มนุษย์ต้องสิ้นหวังเพียงใด ผู้คนจึงหันเหไปศรัทธาสิ่งของมากกว่าตัวบุคคล ซึ่งมีประโยชน์ที่กินใจผู้อ่านไม่น้อยก็คือ “สิ่งศักดิ์สิทธิ์ไม่ได้สร้างคนขึ้นมา แต่คนสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขึ้นเพื่อช้อคกันเอง” (ลาว คำหอม, 2563 [ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 23], น.115)

หากจะกล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว เรื่องสั้น *นักกานเมือง* ทำให้เปิดโฉมหน้าอันสวยหูแต่ว่างเปล่าของนักการเมือง ด้วยคุณธรรมอันสูงส่งแต่ไร้ความหมาย เราจะเห็นว่าเรื่องนี้นั้นเป็นความรู้แจ้งของชาวบ้าน ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช (2556, น.138-140) ได้วิเคราะห์ต่อเรื่องนี้ไว้ว่าการเมืองเป็นเรื่องของอำนาจ และผู้แทนคือผู้มีโอกาสได้ใช้อำนาจ ผิดกันแต่ว่าชาวบ้านยังมีโอกาสได้เลือก ขณะที่บรรดาผู้มีอำนาจที่เรื่องนี้เล่าเรียงมาในเรื่องนี้ ตั้งแต่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายอำเภอ ข้าหลวงและตำรวจ ล้วนเป็นกลุ่มคนที่รัฐแต่งตั้งโดยชาวบ้านไม่มีสิทธิ์เลือกเลย (ในยุคที่วรรณกรรมชิ้นนี้เขียนยังไม่มีการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน) ในแง่นี้เราจะพบว่าชาวบ้านต่างหากที่เข้าใจหรือรู้ดีว่าการเมืองคืออะไรและผู้แทนทำหน้าที่อะไร และการเลือกผู้แทนก็คือการเลือกคนที่พวกเขาเชื่อว่าจะใช้อำนาจมาคุ้มครองหรือเอื้อประโยชน์ให้พวกเขาได้

ท้ายที่สุดการเกิดขึ้นของวรรณกรรมชิ้นนี้ถูกผลิตขึ้นจากอาการที่ไอดา อรุณวงศ์ เรียกว่า “อาการวิปริตของสังคม” และทำให้ *ฟ้าบ่กั้น* กลายเป็นตำนานที่คอยหลอกหลอนสังคมไทย (ไอดา อรุณวงศ์, 2565, น.87) ที่สำคัญกว่านั้นคือการอ่านอันแปดเปื้อนไปด้วยมายาคติและอคติที่ผลิตซ้ำอัตลักษณ์ความเป็นอีสานและวาทกรรมชนบท “โง่ จน เจ็บ” และเหตุนี้เอง *ฟ้าบ่กั้น* วรรณกรรมที่มีศักยภาพจะดึงฟ้าต่ำ จึงกลายเป็นวรรณกรรมที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือยกฟ้าให้สูงสุดเอื้อมและเหยียบดินให้ทรุดต่ำลง (ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, 2556, น.141)

เรื่อง *ลูกอีสาน* ของคำพูน บุญทวี เป็นวรรณกรรมที่ชี้ให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่และภาพวิถีของความเป็นชนบทไว้อย่างเรียบง่ายสวยงาม ผู้เขียนได้เล่าถึงขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนความเชื่อของชาวอีสาน ซึ่งตัวเดินเรื่องหลักคือเด็กชายคน รวมไปถึงการบรรยายถึงภาพเรื่องราวตามที่เป็นไปตามธรรมชาติของผู้คนและสภาพแวดล้อม อาทิ การหาปูหาปลา การหาปลาและนำมาถนอมจนสามารถเก็บไว้กินได้นานๆ อย่าง ปลาจ๋า เป็นต้น เรื่องราวที่ยกตัวอย่างมานี้ชี้ให้เห็นถึงการดำเนินวิถีชีวิตที่เป็นไปตามธรรมชาติของชาวอีสาน นอกจากนี้ยังมีเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณีไว้หลายฉากหลายตอน อาทิ การจ้างหมอลำจากหมู่บ้านอื่นเพื่อมารายรำกับคนในหมู่บ้าน การเดินทางกลับบ้านที่เรียบง่าย วรรณกรรมชิ้นนี้ได้รับรางวัลซีไรต์ในปีพ.ศ. 2522 นิตยา มาศะวิสุทธิ์ ได้เขียนในคำนำของวรรณกรรมชิ้นนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า คำพูน บุญทวี ฉายภาพชีวิตอันเร้นแค้นของท้องถิ่นอีสานได้อย่างบริสุทธิ์ ปราศจากน้ำเสียงที่แสดงถึงความขมขื่น เขาไม่ได้ตีแผ่ความชั่วร้ายของสังคมเพื่อปลุกจิตสำนึกของผู้อ่าน หรือเสนอทางออกโดยการชี้แนะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม *ลูกอีสาน* ของคำพูนต้องไม่โกรธและโทษใคร แม้แต่ฟ้าที่ไม่ยอมหลังฝน คุณค่าของความเป็น *ลูกอีสาน* จึงอยู่ที่การเรียนรู้ที่จะสู้กับความเร้นแค้นอย่างมีศักดิ์ศรี ด้วยเหตุนี้ *ลูกอีสาน* จึงมิใช่ “วรรณกรรมแห่งฤดูกาล” ที่เมื่อพ้นยุคสมัยตามค่านิยมของลาว คำหอม และ ยืนยงอยู่ได้จนทุกวันนี้ (คำพูน บุญทวี, 2543)

ภาพของความเป็นชนบทในเรื่องนี้คือการชี้ให้เห็นถึงการสร้างภาพเมืองไทยนี้ดี ถูกสร้างผ่านชีวิตในชนบท ผู้คนมีคุณธรรมและระบบความเชื่อ ตลอดจนจารีตประเพณีเป็นกฎหมายคุ้มครองคนในชนบท เรามีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญดูแลความป่วยไข้ของชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้ง พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการไกล่เกลี่ย นอกจากนี้ เมืองไทยในชนบทยังมีความอุดมสมบูรณ์ มีธรรมชาติสวยงามภาพความเป็นไทยจึงเป็นชนบทอันดงามสืบเนื่องมาจากพุทธศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี การผลิตสร้างอุดมการณ์ความเป็นไทยในลักษณะนี้เป็นไปเพื่อสร้างความภาคภูมิใจ ความรักความหวงแหนต่อบ้านเกิด (สามชาย ศรีสันต์, 2563, น.92) อย่างไรก็ตาม ภาพเมืองไทยนี้ดีเป็นภาพที่ลดทอนปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง หรือลดปัญหาโครงสร้างเหลือเพียงปัญหาเชิงศีลธรรม แต่ศีลธรรมนั้นใครเป็นผู้กำหนดและกำหนดด้วยวัตถุประสงค์ใดจิตภาพเมืองไทยนี้ดีจึงมักถูกละทิ้ง ลดทอน ซึ่งบางครั้งเป็นปัญหาต่อ

สังคมไทยอย่างใหญ่หลวงนำมาสู่การแก้ปัญหา และทำอย่างไรก็แก้ไม่ได้เพราะเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างในปัจจุบัน (ชัยพงษ์ สำเนียง, 2564)

เรื่องสุดท้ายคือวรรณกรรมเรื่อง*เนรเทศ*ที่ผู้เขียนได้ใช้เป็นเรื่องหลักในการอธิบายของบทความชิ้นนี้ เรื่องนี้เป็นเรื่องราวที่เอ่ยถึงหนุ่มพลัดถิ่นในอีสานที่เดินทางเข้ามาทำงานที่ต่างจังหวัดและเล่าถึงชาวอีสานที่พลัดพรากจากถิ่นฐานบ้านเกิด การเดินทางที่ไม่สะดวกของขนส่งสาธารณะ วรรณกรรมชิ้นนี้ได้เล่าถึงประวัติศาสตร์อันยาวนานระหว่างการเดินทาง (โดยเรื่องนี้มีเนื้อหาหลักคือการเดินทางอยู่ตลอดเวลา) วรรณกรรมเรื่อง*เนรเทศ* ได้ชี้ให้เห็นภาพของสังคมชาวอีสานที่ต้องกระจัดกระจายไปยังที่ต่างๆ เพื่อหาเลี้ยงครอบครัว ด้วยการชี้ให้เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่ทำให้ชาวอีสานเป็นเช่นนี้ก็เพราะความผันแปรของชนชั้นปกครองที่ไม่เหลียวแลพวกเขาอย่างจริงจัง

ภาพความเป็นชนบทในวรรณกรรม จึงเป็นภาพของความอิทธิพลที่เหลือ ไม่ว่าจะเป็ นภาพของเมืองหรือภาพของต่างจังหวัดในอีสาน พื้นที่ชนบทในวรรณกรรมชิ้นนี้กลายเป็นสถานที่หลากหลายโฉมหน้า สถาปนาขึ้นจากหลายทิศทาง เกิดการเป็นลูกผสมที่เชื่อมต่อกัน ในลักษณะเครือข่าย ทำให้ภาพชนบทกับเมืองพร่าเบลอ ขณะที่ชนบทเปลี่ยนไปสู่เมือง เมืองก็เปลี่ยนไปสู่ความเป็นชนบท ความเป็นชนบทที่เกิดขึ้นพร้อมกับการตั้งถิ่นฐาน การอพยพเข้ามาของคนต่างถิ่น การเคลื่อนย้ายออกไปบางช่วงเวลาและกลับเข้ามาเป็นชนบทที่มีได้หยุดนิ่งแต่ไหลเวียน และสัมพันธ์ติดต่อกับภายนอก (สามชาย ศรีสันต์, 2563, น.228-229) ความเป็นชนบทในวรรณกรรมชิ้นนี้จึงไม่ตัดขาดกับเมืองอีกต่อไป เพราะมีการเชื่อมต่อปฏิสัมพันธ์ของผู้คนอยู่ตลอดเวลา

โดยรวมแล้ว ในส่วนนี้จึงชี้ให้เห็นถึงภาพของความเป็นชนบทในวรรณกรรมอีสานที่นำเสนอภาพของความเป็นชนบทที่แตกต่างออกไปในแต่ละช่วงเวลา ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 เรื่อง*ฟ้าบ่กั้น* ที่นำเสนอภาพของความเป็นชนบทที่แร้นแค้น ทุกข์ยาก ในทศวรรษที่ 2520 เรื่อง*ลูกอีสาน* ที่นำเสนอภาพของความเป็นชนบทที่สวยงาม สงบ เรียบง่ายและมีวัฒนธรรมอันดีงาม จนถึงทศวรรษที่ 2550 เรื่อง*เนรเทศ* ที่นำเสนอภาพของความเป็นชนบทที่เคลื่อนย้ายไปมาอยู่ตลอดเวลาและอิทธิพลที่เหลือไม่ชัดเจน ภายใต้การมองภาพของความเป็นชนบทในวรรณกรรมทั้งสามเรื่องนี้ ผู้เขียนจึงเลือกวรรณกรรมเรื่อง*เนรเทศ*เนื่องจากช่วงเวลาใกล้กับปัจจุบันมากที่สุด เพื่อชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมชิ้นนี้ได้มองภาพของความเป็นชนบทแบบไหนอย่างไรบ้าง

การสร้างอาณานิคมภายในของสยามและภาพแทนความเป็นชนบท

วรรณกรรมชิ้นนี้ได้นำเสนอช่วงเวลาในของความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ที่สำคัญเป็นสองช่วงเวลาดังนี้ ช่วงแรกเป็นการนำเสนอภาพการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 ช่วงที่สองเป็นการนำเสนอบริบทการเมืองไทยในสมัยสงครามเย็น ความเปลี่ยนแปลงในสองช่วงเวลานี้ชี้ให้เห็นว่า “รัฐส่วนกลาง” กระทำต่อ “ที่อื่น” ในฐานะหัวเมืองรายรอบอย่างไรบ้าง ซึ่งนวนิยายเรื่อง*นครเทศ*ได้เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้อย่างมีนัยยะสำคัญ เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่าการตั้งอำนาจมาอยู่ในที่ที่เดียวก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำและนำไปสู่การมอง “คนอื่น” ที่มีใจคนเมืองหรือคนกรุงแบบไหน ซึ่งจะกล่าวในลำดับต่อไป

การจะทำความเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงในช่วงแรกต้องกล่าวถึงกระบวนการสร้างกฎหมาย ในศตวรรษที่ 19 ความอิทธิพลเหลือของความเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ความรู้ชุดใหม่ที่เข้ามาเบียดขับกับความรู้ชุดเก่าดูจะเป็นอันตรายต่อสยามเนื่องจากเป็นศาสตร์ของการล่าอาณานิคม รัชกาลที่ 4 ค้นเคยกับแนวคิดตะวันตกกับความรู้แบบวิทยาศาสตร์ เห็นได้จากพระองค์ท่านสนใจลูกโลกที่ได้รับของขวัญจากอังกฤษเป็นอย่างมาก การรับรู้เรื่องแผนที่ชนิดเดียวกับตะวันตกเริ่มมีมากขึ้นจนมองว่าจะเสียประโยชน์หรือภัยคุกคาม ปฏิกริยาเช่นนี้เป็นสิ่งที่เข้าใจได้เนื่องจากไม่ใช่การสำรวจโครงการก่อสร้างเฉพาะบริเวณที่ชนชั้นปกครองสยามค้นเคย การทำแผนที่เป็นทั้งกระบวนการทัศนในการรับรู้ความเข้าใจโลกและเป็นเครื่องมือให้เกิดการจัดสรรและจัดการพื้นที่การเมืองใหม่ เพื่อสอดรับการปฏิรูปการปกครองแบบใหม่บนพื้นฐานของดินแดนที่ชื่อว่า “เทศาภิบาล” แต่การจัดสรรดินแดนใหม่เริ่มกระทำในช่วงเวลาเดียวกับที่สยามกำลังแข่งขันกับฝรั่งเศสเพื่อแย่งชิงดินแดนลุ่มน้ำโขง (ธงชัย วินิจจะกูล, 2556, น.193-197) เทคโนโลยีใหม่เป็นสิ่งเดียวที่สยามอ้างสิทธิเหนือดินแดนกับเหล่าประเทศยุโรปได้และสามารถสถาปนาหรือสร้างกฎหมายของสยาม และชีวิตใหม่ของสยามก็ได้กำเนิดเกิดขึ้น

การปรับปรุงของสยามในฐานะเมืองในอาณานิคมภายในเกิดขึ้นด้วยการที่สยามได้ส่งข้าราชการจากเมืองอื่นมาปกครอง และในท้ายที่สุดก็ทำให้กลุ่มเจ้านายเดิมหมดอำนาจในการปกครอง ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และจากฐานะเมืองประเทศราชก็กลายมาเป็นเมืองในภูมิภาคหนึ่งของสยาม ในทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะประเด็นเรื่องภาษี รัฐสยามได้มีการเรียกเก็บภาษีแทนการเกณฑ์แรงงานแบบเดิมจึงสร้างผลกระทบอย่างมากมายให้แก่เมืองแพร์

เนื่องจากระบบเศรษฐกิจของเมืองแพร่ยังเป็นเศรษฐกิจแบบยังชีพอยู่ เมืองแพร่หลังเหตุการณ์กบฏเงี้ยวรัฐสยามได้เพิ่มมาตรการในการปกครองมากขึ้นโดยเพิ่มข้าราชการเข้ามาทำการปกครอง มีการแบ่งตำแหน่งทั้งนายอำเภอ ปลัด อย่างเป็นทางการ เป็นระบบ ในส่วนของนโยบายในการปกครองเพื่อเปลี่ยนเมืองประเทศราชให้เป็นภูมิภาคหนึ่งของสยามโดยรัฐสยามตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางทั้งหมดจึงเรียกว่าอาณานิคมภายใน (ชัยพงษ์ สำเนียง, 2564, น.118-126)

ยุคพัฒนา พ.ศ. 2500-2549 ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติที่นำ “ความเจริญ” มาสู่ท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันก็ดูทรัพยากรจากท้องถิ่นมาสู่เมือง ก่อให้เกิดการกระจายทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรมระหว่างเมืองกับชนบท (ชัยพงษ์ สำเนียง, 2564, น. 166) มโนทัศน์การปฏิรูปในยุคพัฒนา บรรยากาศทางสังคมและเศรษฐกิจในยุคใกล้ถึงพุทธกาล ค่อนข้างไปในทางที่มีความแตกต่างหลากหลายมโนทัศน์ การปฏิรูปในช่วงยุคพัฒนาเศรษฐกิจ ช่วงปลายสมัยรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม มีการรัฐประหารและเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคใหม่ รัฐบาลใหม่ได้เปิดช่องให้แก้ไขการวางแผนระบบระเบียบการปกครองเสียใหม่อย่างที่ไม่เคยมีใครเคยทำมาก่อน ก่อรูปในเชิงความคิดทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งระบบการปกครองและในตัวประชาชนที่ถูกปกครองในเวลาเดียวกัน พร้อมชนวนนโยบายการสร้าง ความเจริญก้าวหน้าแก่ประเทศใหม่อย่างที่ไม่เคยทำมาก่อนเช่นกัน ที่ใหม่และทันสมัยกว่าแต่ก่อนๆ คือการให้น้ำหนักและการปฏิบัติไปที่การขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจของประเทศอย่างเป็นขั้นตอน มีกระบวนการ แนวทางและเป้าหมายของการพัฒนาอย่างแน่ชัด ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มาจากอิทธิพลจากภายนอกนั้นคือสหรัฐอเมริกา เนื่องจากเป็นแนวคิดที่มีเสน่ห์ในการเปลี่ยนแปลงทั้งหลาย คือต้องการเห็นสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้าไปจากสถานะที่ล้าหลัง ความคิดที่มองว่าประเทศและสังคมเป็นอะไรที่สามารถ “ผ่าตัด” จัดการกับมันได้เหมือนกับเป็นร่างกายมนุษย์ อันเป็นวิธีคิดแบบนักวิทยาศาสตร์มากกว่าคติทั่วไปของเหล่าชนชั้นนำที่ใช้บารมีในการชักจูงให้ผู้อยู่ใต้การปกครองยอมรับและทำตาม จึงเป็นจุดเริ่มต้นของความคิดทางการเมืองไทยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และคณะกรรมการพัฒนาเป็นใจกลางในนโยบายของคณะปฏิวัติ โดยวางอยู่บนฐานทางเศรษฐกิจของประเทศ จนยุคนี้ได้สมญานามว่ายุคพัฒนา ซึ่งจอมพลสฤษดิ์เข้าใจดีว่าพัฒนาการคือแนวคิดสำคัญของยุทธศาสตร์สหรัฐอเมริกาในระดับโลก และเป็นแนวคิดใหม่ที่จะช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐชาติ

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลานี้มีส่วนสำคัญต่อนโยบายการพัฒนาประเทศในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งนำไปสู่การสร้างโครงสร้างพื้นฐานของประเทศในการรองรับการเติบโตของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่พึ่งพาทุนและเทคโนโลยีต่างชาติ แต่ก็ตั้งเป้าในการที่จะสร้างทุนไทยให้เติบโตใหญ่ขึ้นมาเองได้ แม้อาจไม่ออกไปแข่งขันกับต่างประเทศได้ แต่ก็ทำการผลิตรองรับการบริโภคและการสะสมทุนต่อไปในประเทศ เป็นหลักประกันในเสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐบาลต่อไปในโครงการพัฒนานี้ จึงมุ่งสร้างกลุ่มคนที่เรียกว่าชนชั้นกลางขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ในการผลิตและบริโภค สินค้าจากระบบทุนต่อไป หลังจากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศไประยะหนึ่ง ผลสะท้อนข้างเคียงอันหนึ่งที่เกิดขึ้นคือการแพร่กระจายของความคิดทางการเมืองเสรีนิยม ที่เป็นปฏิริยาและผลผลิตของการพัฒนาในด้านการศึกษาและเศรษฐกิจทุนนิยมที่เติบโตใหญ่ ด้านหนึ่งสะท้อนถึงข้อจำกัดของระบอบการเมือง เผด็จการอำนาจพ่อขุน อีกด้านหนึ่งแสดงถึงความปรารถนาของประชาชนที่ต้องการได้รับสภาพสังคมที่มีสิ่งแวดล้อมอันเป็นประโยชน์ต่อคนและธรรมชาติอย่างเหมาะสม ความย้อนแย้งนี้ในเวลาต่อมาส่งผลต่อการให้กรอบคิดและอารมณ์ความรู้สึกแก่นิสิตนักศึกษา คนรุ่นใหม่ในทศวรรษปี พ.ศ. 2510 ซึ่งผลลัพธ์เหล่านั้นไม่ได้ตั้งใจหรืออยู่ในจุดหมายของการพัฒนาเลย สิ่งนี้ทางการอเมริกันและรัฐบาลไทยต้องการวางรากฐานทางความคิดให้แก่คนรุ่นใหม่ของสังคมไทยที่จะเป็นคนชั้นกลาง ดำเนินไปในหนทางที่สหรัฐอเมริกาและชนชั้นนำไทยกำหนดเป้าหมายและทิศทางไว้ คือต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์และส่งเสริมลัทธิความเป็นไทยและความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ แนวความคิดเรื่องการพัฒนาประเทศของจอมพลสฤษดิ์จึงสะท้อนภาวะย้อนแย้งของพัฒนาการรัฐไทยและระบอบทุนนิยมที่ขัดกัน การเมืองและเศรษฐกิจเติบโตและเปิดกว้างออกจริงๆ ให้สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงทางพลังทางเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี จึงเห็นได้ว่าเมื่อผู้นำพุดถึงการปฏิรูป มักมีแต่รูปแบบที่ลอกมาจากตะวันตกแต่ปราศจากเนื้อหาและคุณภาพที่สอดคล้องกับวิถีการปฏิบัติของคนไทยส่วนใหญ่โดยทั่วไป นี่เองคือสิ่งที่นักวิชาการตะวันตกบางคนเรียกว่าประเทศไทยนั้น “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา” ดังนั้นยุคพัฒนาในสมัยจอมพลสฤษดิ์ซึ่งคล้ายคลึงกับการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 หากแต่เปลี่ยนจากเดินตามเจ้าอาณานิคมตะวันตก เป็นการเดินตามจักรวรรดินิยมอเมริกาแทน

ภาพแทนของชนบทในช่วงของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทั้งสองช่วงนี้ คือช่วงการปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการแสวงหาชาติพันธุ์ต่างๆ เพื่อจัดประเภทและระดับความมี

อารยธรรมผ่านการเดินทาง เอากรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางแล้วสร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับคนอื่น เริ่มจากการประพันธ์เรื่อง *เงาะป่า* การเดินทางท่องเที่ยวของชนชั้นนำ การเขียนงานประเภทชาติพันธุ์นิพนธ์ การจำแนกคน นอกจากนี้การจำแนกคนจึงบ่งบอกในแง่ของอำนาจได้ด้วย การที่ชนชั้นนำพยายามศึกษาแสวงหาชาติพันธุ์ที่หลากหลายเพื่อเป็นตัวบ่งบอกว่า “ยิ่งปกครองหลากหลายอำนาจของตนก็มากขึ้นตามไปด้วย” นำไปสู่การจัดระดับความศิวิไลซ์ ทั้งหมดนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่าคนอื่นในผืนดินเป็นอย่างไร เพื่ออธิบายว่าชนชั้นนำเสริมสร้างอำนาจในการปกครองในพื้นที่ที่หลากหลายได้อย่างไร (ธงชัย วินิจจะกุล, 2560)

กล่าวโดยสรุป ส่วนนี้ชี้ให้เห็นบริบททางการเมืองในการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย 2 ส่วนเวลาคือการปฏิรูปในช่วง ร.5 ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับรัฐและการปรับปรุงของสยามในฐานะเมืองในอาณานิคมภายใน สยามได้ส่งข้าราชการจากเมืองอื่นมาปกครอง และในท้ายที่สุดก็ทำให้กลุ่มเจ้านายเดิมหมดอำนาจในการปกครอง ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และจากฐานะเมืองประเทศราชก็กลายมาเป็นเมืองในภูมิภาคหนึ่งของสยาม ในทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะประเด็นเรื่องภาษี (ชัยพงษ์ สำเนียง, 2564, น.107) และสมัยสงครามเย็นที่ส่วนนี้ชี้ให้เห็นถึงบริบททางการเมืองเพื่อที่จะนำไปสู่การอธิบายภาพของตัวละครในส่วนต่อไป

“ภาพแทนของความเป็นชนบท” ในวรรณกรรมเรื่อง *เนรเทศ*

ครอบครัวของตัวละครใน *เนรเทศ* ล้วนมีความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทั้งสองช่วงเวลาอย่างมีนัยสำคัญ ในวรรณกรรมเรื่อง *เนรเทศ* นี้มีตัวละครหลักๆ อยู่ 5 ตัว ได้แก่ 1) สายชน ไชยปัญญา 2) แม่ของสายชน 3) ล. ไชยปัญญา 4) อุ่น (ลูกสาวของสายชนและ ล. ไชยปัญญา) 5) โจ้หลานชาย พวกเขาได้เดินทางกลับไปยังอำเภอแห่งหนึ่งในจังหวัดศรีสะเกษ ช่วงเวลาระหว่างเดินทางนี้ คงกฤษ ไตรรงค์ (2558) (ผู้วิจารณ์วรรณกรรมเรื่องนี้ก่อนหน้าผู้เขียน) ตั้งชื่อให้การเดินทางในครั้งนี้ว่า *นิราศแห่งความลำเค็ญ* เพราะระบบการคมนาคมหรือขนส่งที่รัฐจัดสรรไว้ให้คนเดินทางกินข้าวแกงนั้น ดูจะมีสภาพทุลักทุเลเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะช่วงเทศกาลยิ่งแล้วใหญ่ เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่าตัวละครเหล่านี้ถูกทำให้เป็นอื่นในความเป็นไทยนั้นอย่างไร และในเมื่อเป็นอื่นแล้วพวกเขาปะทะอะไรกับรัฐบ้าง

เรื่องราวของครอบครัวสายชนนั้นถูกกวาดต้อนมาจากเวียงจันทน์ เมื่อครั้งเจ้าอนุวงศ์พ่ายแพ้ให้แก่ “จักรวรรดิสยาม” ซึ่งได้กวาดต้อนคนไทลาวข้ามแม่น้ำโขงมาด้วยเป็นจำนวนมหาศาล กระจัดกระจายอยู่ทั่วทิศทั่วแดนของสยามประเทศหรือประเทศไทยใน

ปัจจุบันนี้ ครอบครัวทางฝ่ายปู่ย่าตายายทอดเทียดของเหล่าตัวละครในนิยายก็เป็นกลุ่มคนที่ถูกกวาดต้อนมา (ภู กระดาษ, 2556, น.78) จุดเปลี่ยนที่สำคัญคือการรวมศูนย์อำนาจการปกครองคือช่วงการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 ลักษณะเด่นของการปฏิรูปในยุคแรกคือการสร้างเงื่อนไขให้แก่การขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีการค้าและการแลกเปลี่ยนเป็นธรรมาภิบาล ในขณะที่การผลิตแบบใหม่ยังเป็นด้านรอง เพราะต้องพึ่งพานายทุนเป็นสำคัญ อีกมโนทัศน์หนึ่งที่ส่งผลต่อผู้คนที่สำคัญคือมโนทัศน์ที่ว่าด้วยคนกับสังคม เป็นสิ่งที่เหล่าชนชั้นนำตระหนักเป็นอย่างดี เห็นได้จากความคิดของรัชกาลที่ 5 ได้มองราษฎรเปลี่ยนไปจากเดิมจากการเป็นคนที่ไม่สมบูรณ์เพราะไม่มีอิสระจากคนทั่วไป คือเป็นข้า ทาส ไพร่ ที่ไม่มีจุดหมายเป็นของตัวเอง บัดนี้เป็นภาวะของตนเองและมีจุดหมายที่คนอื่นอาจรับรู้ได้เพราะเป็นคนเหมือนกัน ทำให้ทรงสนพระทัยต่อราษฎรพึงให้ความเจริญ ความสุขและเป็นธรรม (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2565, น.9-11) เพราะฉะนั้นการรวมศูนย์อำนาจการปกครองจึงได้เริ่มต้นอย่างเป็นทางการตั้งแต่บัดนั้น

หากพิจารณาในแง่ความทรงจำร่วมของผู้คน คงกฤษ ไตรรงค์ (2558) ได้เสนอว่า “รัฐมีบทบาทที่สำคัญในการเข้ามาจัดการความทรงจำซึ่งเรียกว่า “ความทรงจำที่ถูกจัดการ” วรรณกรรมชิ้นนี้ได้กล่าวถึงการปลุกฝังผ่านตำราเรียน ในช่วงชีวิตของสายชนเขาได้อ่านหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์จำนวนมาก แม้แต่เรื่องประวัติศาสตร์รถไฟที่เริ่มจากเหตุผลด้านความมั่นคงของสยาม การยกเลิกระบบทาส การปฏิรูปการศึกษา ทั้งนี้ก็เพื่อทดแทนจักรวรรดินิยมอังกฤษและฝรั่งเศส จนกระทั่งสยามรอดพ้นจากการตกเมืองขึ้น การรับรู้เรื่องราวเหล่านี้ทำให้สายชนชนลูกเสมอแต่ในคราวครั้งที่ได้รับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในช่วงแรกๆ (คงกฤษ ไตรรงค์, 2558)

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนไม่ค่อยเห็นด้วยกับคำอธิบายของคงกฤษมากนัก เนื่องจากวิถีชีวิตของผู้คนในชนบทที่มีความคิดต่างออกไปจากรัฐ กล่าวคือพวกเขาเหล่านั้นมีภาษาทางการเมืองที่ต่างออกไปจากรัฐหรือผู้คนในเมือง ยกตัวอย่างจากนิยายเช่น “มีหลายคนเมื่อจบชั้นประถมศึกษาในระดับมัธยม 6 แล้วมีการสอบเข้าโรงเรียนมัธยม บางคนก็เลือกที่จะไม่สอบเพื่อไปทำงานรับจ้าง หรือไปทำไร่นา หรือก็เข้าไปแสวงหางานที่กรุงเทพฯ เพื่อหาเงินมาจุนเจือครอบครัว โดยไม่เกรงกลัวคำขู่ว่าจะมีตำรวจมาจับขังคุกทั้งครอบครัวหากไม่เรียนหนังสือภาคบังคับหรือเรียนไม่จบถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3” (ภู กระดาษ, 2556, น.131) ที่ยกตัวอย่างมานี้เพื่อชี้ให้เห็นว่า ตัวผู้คนในชนบทจากวรรณกรรมเรื่องนี้มิได้สยบยอมอำนาจ

รัฐเพียงอย่างเดียว เนื่องจากผลการโครงสร้างของรัฐที่ทำให้พวกเขามีเงื่อนไขในการดำรงชีวิตมากมาย อย่างลึกลับพิจารณาว่าผู้คนเหล่านี้มีเงื่อนไขในชีวิตแตกต่างออกไปจากคนในเมืองเป็นอย่างมาก ดังที่กล่าวไปในหัวข้อที่แล้วว่าการตั้งทรัพยากรเข้ามายังส่วนกลางอาจทำให้การจัดสรรทรัพยากรได้ไม่เท่ากัน และผู้คนในชนบทก็อาจจะไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้เท่ากับผู้คนในเมืองด้วยซ้ำไป

กล่าวโดยสรุป ในส่วนแรกของส่วนนี้ได้ชี้ให้เห็นว่ารัฐสยามได้รวมศูนย์อำนาจแล้วตั้งทรัพยากรที่ไม่เท่ากัน นำไปสู่ความคิดแบบชาตินิยมเข้ามาครอบงำในที่ต่างๆ นอกเมืองได้ควบคุมครอบงำทางความคิดของผู้คนมากมาย แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นรัฐก็ได้ควบคุมชนบทได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด และผู้คนในชนบทเองก็มีการต่อต้านอำนาจของรัฐตลอดเวลา ทั้งนี้การต่อต้านของผู้คนในชนบทก็ได้ต่อต้านโดยใช้ความรุนแรงหรือการลงถนนแต่เพียงอย่างเดียว แต่การต่อต้านของผู้คนในชนบทนั้นต่อต้านในชีวิตประจำวัน เนื่องจากรัฐได้กระทำกับความไม่เป็นชนบทก่อน อาทิ การจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียม ส่วนต่อไปจะกล่าวถึงตัวรัฐเองก็มีปัญหาการจัดการกับตัวศูนย์กลางอำนาจไม่ต่างกับการจัดการกับนอกศูนย์กลาง(ชนบท) ที่แทบจะไม่ต่างกันเลย

“สายชน ไชยปัญญา” ภาพของคนบ้านทุ่งในเมือง

จากหัวข้อที่แล้วที่กล่าวถึงความเป็นชนบทที่ถูกผลิตสร้างขึ้นจากอำนาจศูนย์กลาง (สามชาย ศรีสันต์, 2563) ในการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียม หัวข้อนี้จะชี้ให้เห็นถึงภาพของความเป็นบ้านทุ่งในเมือง ที่ผู้คนแสวงหาความหวังในเรื่องของความเป็นอยู่ให้มีชีวิตที่ดีขึ้น และจะชี้ให้เห็นว่าภาพของความเป็นเมืองกับความเป็นชนบทนั้นก็แทบจะไม่ต่างกัน ดังนั้นการวิเคราะห์เรื่องราวของสายชนจึงเป็นการให้ภาพความเป็นบ้านทุ่งในเมืองและความเหลื่อมล้ำภายในรัฐส่วนกลางเองที่ละเอียด ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

ภาพของความเป็นบ้านทุ่งในเมืองน่าจะเห็นได้ชัดจากการอธิบายของนวนิยายเรื่องนี้ที่ชี้ให้เห็นการเปรียบเทียบในเรื่องความเหลื่อมล้ำ ความว่า

สายชนนั่งกลิ้งน้ำลายลงท้องที่เริ่มรู้สึกปวดเจ็บหนุแน่นในช่องท้องขึ้นมากแล้ว จังหวะนั้นกลิ้งควาไก่อเป็นเปียกน้ำและกลิ้งซี่ของมันยังโชนมาจากรถบรรทุกไก่อเข้าโรงเชือดฆ่าแหละที่วิ่งออกมาจากฟาร์มตามถนนสายรอง สายชนลุกขึ้นยืนเด่นโดยทำท่ายแค้นผ่นและลมพานพัดอยู่หนาแน่นตามริมทางถนนทั้งสองฟากฝั่งและเกาะ

กลางถนนเป็นป้ายต่างๆ ที่ทำด้วยไม้दान ป้ายพลาสติกและป้ายผ้าของหน่วยราชการ ทั้งป้ายแจ้งการชำระภาษีประจำปี แจ้งข่าวสารงานประเพณีต่างๆ ป้ายเชิญชวนปลูกต้นไม้ถวายพ่อหลวง และป้ายเกี่ยวกับการขึ้นทะเบียน ต่ออายุบัตรของแรงงานต่างด้าว ติดๆ กัน ต่อมานั้นก็เห็นซุ้มป้ายเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถซึ่งตกแต่งอย่างวิจิตรงดงามและงดงามมากยิ่งขึ้นเมื่อตกลึกลงยามค่ำคืน ดวงไฟแสงสีดวงเล็กๆ ที่ประดับประดาไว้จะส่องระยิบระยับสว่างไสวประหนึ่งดวงดาวที่พราวแสงอยู่บนฟากฟ้าในราตรีกาลอันมีคมิดของเดือนฤดูหนาว ถัดจากซุ้มป้ายเฉลิมพระเกียรติก็เป็นป้ายไม้กระดานที่ผ่านการบรรจงมาอย่างสุดฝีมือจากร้านทำป้ายโฆษณา ซึ่งเป็นของวัดสามสี่แห่งที่ได้บอกกล่าวเชิญชวนทำบุญกุศลต่างๆ (ภู กระดาษ, 2556, น.140-141)

เนื้อหาในวรรณกรรมที่ยกขึ้นมา นี้ ผู้เขียนวิเคราะห์ว่าผู้เขียนนวนิยายพยายามชี้ให้เห็นว่าความเป็นเมืองก็ไม่ต่างอะไรกับความเป็นชนบทที่ถูกผลิตสร้างขึ้น ถ้าหากมองชนบทด้วยสายตาของเจ้าอาณานิคมแล้ว ชนบทมีสถานะเป็นเมืองหลวงที่อยู่ห่างไกลไปจากศูนย์กลางของอำนาจชายขอบของเมืองหลวง ยิ่งมีความห่างไกลมากก็ยิ่งมีความเป็นอื่นแตกต่าง และไม่ถูกนับรวมเข้าเป็นพวก ชนบทในความหมายแบบไทยจึงเป็นเมืองซึ่งมีผู้คนอาศัยอยู่มีอาณาเขตเป็นรัฐปกครองตนเอง แต่ถูกเข้าควบคุมปกครองมีสถานะเป็นรองเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ขณะที่เมืองหลวงคือเมืองศูนย์กลางของอำนาจ ปริณิณฑการแพร่กระจายไปในความเข้มข้นของอำนาจจึงเป็นสิ่งชี้วัดความเป็นชนบท (สามชาย ศรีสันต์, 2563, น.17) แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นในประวัติศาสตร์ร่วมสมัยภาพของความเป็นชนบทมีลักษณะที่ผันแปรไปเพราะชนบทเป็นพื้นที่ที่สัมพันธ์กับเมือง โดยเฉพาะการเข้ามาของถนน สิ่งที่รัฐได้กระทำการเหล่านี้ได้นำไปสู่ภาพของชนบทในลักษณะเมือง และเมืองที่มีความเป็นชนบท เพราะฉะนั้นชนบทจึงมิใช่พื้นที่ความเป็นอื่นอีกต่อไป (สามชาย ศรีสันต์, 2558)

กล่าวโดยสรุป ในส่วนนี้ได้ยกตัวอย่างภาพตัวอย่างในนวนิยายเพื่อวิเคราะห์ความเป็นเมืองกับชนบทที่ค่อนข้างไม่แตกต่างกันมากนัก กล่าวคืออำนาจรัฐส่วนกลางก็มีได้จัดการกับเมืองที่เป็นส่วนกลางอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด สายชน ไซยปัญญา นั้น ได้นำเสนอความเป็นเมืองกับชนบทที่ค่อนข้างไม่แตกต่างกันเนื่องจาก “หันซ้ายก็เห็นป้ายต่ออายุบัตรของแรงงานต่างด้าว หันขวาก็เห็นซุ้มเฉลิมพระเกียรติอย่างวิจิตรตระการตา” จึงเป็นภาวะที่ค่อนข้าง

อิทธิพลที่เหลือระหว่างเมืองกับชนบท เพราะเมืองก็เป็นชนบทได้และชนบทก็กลายเป็นเมืองได้เหมือนกัน

บทส่งท้าย: ภาพความเป็นชนบทที่ผันแปร

การวิเคราะห์นวนิยายเรื่อง*เนรเทศ*ผ่านประเด็นเรื่องชนบทเป็นการอธิบายเพื่อปลดล็อกข้อสงสัยว่า “ความเป็นชนบท” นั้นคืออะไร ภาพแทนความเป็นชนบทที่ยกตัวอย่างมานี้เพื่อเสนอว่าเมืองกับชนบทก็มีภาวะที่ค่อนข้างไม่ต่างกัน ด้วยประการดังนี้

ประการแรก ความเปลี่ยนแปลงของภาพความเป็นชนบทในวรรณกรรมอีสาน เพื่อชี้ให้เห็นความแตกต่างกันในการนำเสนอภาพของความเป็นชนบทที่แตกต่างออกไปในแต่ละช่วงเวลา ภาพความเป็นชนบทมิได้หยุดนิ่งตายตัว แต่มีความหมายเลื่อนไหลไปมาอยู่ตลอด

ประการที่สอง ความคิดเรื่องอาณานิคมภายในที่อธิบายถึงการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางได้นำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกัน และวัดระดับความศิวิไลซ์ภาพของความเป็นชนบทจึงเป็นพื้นที่ที่วัดระดับความเหนือกว่า จึงทำให้ภาพความเป็นเมืองที่มีระบบระเบียบเรียบร้อยมีความทันสมัย แต่ชนบทคือสิ่งที่ตรงข้ามเพราะฉะนั้นชนบทจึงได้รับการพัฒนา

ประการที่สาม การพัฒนาของรัฐส่วนกลางและการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกันของรัฐทำให้ผู้คนในชนบทไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้เท่ากับผู้คนในเมือง นอกจากนี้ยังได้มีการปะทะประสาน และต่อต้านผ่านวิถีชีวิตประจำวัน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นการต่อต้านของผู้คนในชนบทก็ดูเหมือนผู้คนจะต่อต้านกันอย่างไม่รู้ตัว (หากมองผ่านๆ) แท้ที่จริงแล้วโครงสร้างของรัฐต่างหากที่กระทำต่อชนบททำให้ผู้คนในชนบทเองมีเงื่อนไขที่จะต้องกระทำการที่ขัดขึ้นต่อรัฐ

ประการที่สี่ เมืองกับชนบทที่ดูเหมือนแตกต่างกันแต่กลับคล้ายกันอย่างสิ้นเชิง ภาพของสายชน ไซปัญญา ที่ใช้ชีวิตระหว่างเมืองกับชนบท เป็นตัวบ่งบอกถึงความไม่แตกต่างกันระหว่างความเป็นเมืองกับความเป็นชนบทเป็นอย่างดี

ประการสุดท้าย ภาพแทนความเป็นชนบทที่ยกตัวอย่างมานี้จึงนำมาสู่การปลดล็อกความคิดเรื่อง “ความเป็นชนบท” ของผู้เขียนที่เป็นภาวะของความอิทธิพลเหลือทางความคิดเรื่องความเป็นเมืองกับความเป็นชนบท แต่กลับเป็นการกำหนดนิยามและให้ความหมายจากความเป็นเมืองที่กลับไปมองชนบท ทั้งที่ความเหลื่อมล้ำทั้งหลายในเมืองก็มีอยู่ร่ำไป และการตัดสินใจว่าผู้คนในชนบทว่า “โง่ จน เจ็บ” ดังที่เห็นได้จากการเคลื่อนไหวของลุงป้าเสื้อแดงใน

ปี พ.ศ.2552-2553 ที่เหล่าชนชั้นกลางในกรุงเทพฯ นั้นรังเกียจ และการเคลื่อนไหวของคนฉลาดๆ และอ้างตนว่าเป็นคนมีคุณภาพทั้งหลายที่ปรากฏในปี พ.ศ.2557 ทำยที่สุดแล้ว เพื่อที่จะตอบคำถามกับสิ่งที่ผู้เขียนได้ถามไปในบทนำที่ถามว่าชนบทนั้นคืออะไร ที่ผู้เขียนอธิบายมาทั้งหมดนี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าความเป็นชนบทนั้นมันอิหลักอิเหลื่อจนไม่รู้ว่ามันคืออะไร

รายการอ้างอิง

- แก่งกิจ กิติเรียงลาภ. (2561). *เขียนชนบทให้เป็นชาติ*. มติชน.
- คงกฤษ ไตรรงค์. (2558). เนรเทศ นิราศแห่งความลำเค็ญของคนอีสาน. *วารสารสงขลา นครินทร์*, 21(1), 289-296.
- คำพูน บุญทวี. (2543). *ลูกอีสาน*. โป๊ยเขียน.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2564). *ประวัติศาสตร์เมืองแพร่: รัฐจารีตสู่การสร้างอาณาเขตภายในภายใต้วาทกรรมรัฐชาติ*. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2564, 20 เมษายน). *เมืองไทยนี้ดี: จิตภาพสังคมและวัฒนธรรมประเทศในฐานะหมู่บ้าน*. ประชาไท.
<https://prachatai.com/journal/2021/04/92635>
- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. (2556). *อ่านใหม่: เมืองกับชนบทในวรรณกรรมไทย*. สำนักพิมพ์อ่าน.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2556). *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ*. (พวงทอง ภวัครพันธุ์, โอตา อรุณวงศ์, และพงษ์เลิศ พงษ์วานานต์, แปล). โครงการจัดพิมพ์คอบไฟ และสำนักพิมพ์อ่าน.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2560). *คนไทย/คนอื่น: ว่าด้วยคนอื่นในความเป็นไทย*. ฟ้าเดียวกัน.
- ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. (2565). *วิเคราะห์แนวคิดมโนทัศน์การปฏิรูปประเทศไทย* (รายงานวิจัย). สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.).
https://www.khonthai40.net/system/resource/file/kpfgo_content_attach_file_327_1.pdf?date=2022-03-22%2014:21:07.1
- ภู กระจดาช. (2557). *เนรเทศ*. มติชน.
- ยุคติ มุกดาวิจิตร. (2548). *อ่านวัฒนธรรมชุมชน: วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน*. ฟ้าเดียวกัน.

ลาว คำหอม. (2563). *ฟ้าบ่กั้น*. (พิมพ์ครั้งที่ 23). สมมติ.

สามชาย ศรีสันต์. (2563). *บทสำรวจวาทกรรมชนบทและบ้านนอกในความเป็นไทย
รีอ-สร้าง-ทบทวน ลำนึกและมายาคติต่อความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำของชนบท
กับเมือง ตั้งแต่ไพร่ ชาวนา คนเลื้อแดง ถึงชนชั้นกลางใหม่*. สมมติ.

สามชาย ศรีสันต์. (2558). มโนทัศน์การพึ่งตนเองของชนบท: การลดทอนชนบทให้เป็นชั่ว
ตรงข้ามกับเมือง. *วารสารสารคณะมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น*, 32(2), 183-208.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2558). *ลืมนตาอำปากจากชาวนาสู่ผู้ประกอบการ*. มติชน.

ไอลดา อรุณวงศ์. (2565). *แม่ง โคตรโพนี่เลย: การเมือง วรรณกรรม ในยุคที่สุนัขไม่ใช่หมา
เสมอไปแต่ประชาชนยังเป็นควายเหมือนเดิม*. บุ๊คสเคป

พาเนล

เน็ตไอดอล ทวิตเตอร์และ ออนไลน์ทรนเนอร์

ออนไลน์เทรนเนอร์ (Online Trainer): ตัวตน ชีวิตการออกกำลังกาย บนโลกออนไลน์ ผ่านความหลากหลายของสื่อ

Online Trainer: Identities of Exercise Trainer's Lives in Polymedia

ณัฐนิชา มีนาภา | Natnichar Meenaphar¹

บทคัดย่อ

ในช่วงเวลาการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ผลกระทบหนึ่งที่กลุ่มเทรนเนอร์พบเจอคือ ความไม่มั่นคงทางอาชีพอันเกิดจากการปิดตัวตัวกะทันหันของสถานประกอบการ นับเป็นช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านที่กลุ่มเทรนเนอร์ต้องปรับตัวเพื่อให้ตนเองสามารถดำรงอยู่ท่ามกลางพลวัตทางสังคมอย่างต่อเนื่อง บทความฉบับนี้มุ่งนำเสนอการเลือกใช้สื่อในระดับที่หลากหลายของออนไลน์เทรนเนอร์ในฐานะผู้ประกอบการอาชีพอิสระ (freelancer) ที่ต้องเผชิญกับความไม่แน่นอน เป็นที่สังเกตได้ว่ากลุ่มเทรนเนอร์เข้ามามีบทบาทผ่านโลกออนไลน์ในฐานะตัวเลือกการออกกำลังกายที่หลากหลาย ก่อนที่โซเชียลมีเดียจะเข้ามาเป็นแพลตฟอร์มหลักในการประกอบสร้างตัวตนช่วงวิกฤตการณ์การแพร่ระบาด จากการวิเคราะห์พหุลักษณะของสื่อ (polymedia) บทความนี้ชี้ให้เห็นว่าเทรนเนอร์หยิบยักศักยภาพทางสื่อรูปแบบใดในการสร้างพื้นที่บนโลกออนไลน์ให้กับตนเอง และสัมพันธ์อย่างไรกับสถานะบนโลกออนไลน์ของกลุ่มเทรนเนอร์ ซึ่งเป็นผลจากการปรับตัวต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงทางอาชีพที่กลุ่มเทรนเนอร์ต้องพบเจอ

คำสำคัญ: ออนไลน์เทรนเนอร์ พหุลักษณะของสื่อ การสร้างตัวตนผ่านโลกออนไลน์ ผู้ประกอบการ

¹ นักศึกษาภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมล: natnicharmee@gmail.com

ABSTRACT

During the Covid-19 pandemic, one of several effects that fitness trainers faced was insecurity in their occupation due to the state measurement of the immediate shutdown of the exercise public space. It was the transitional period that trainers must find ways to handle the situation in order to continually survive in the social dynamics. This article presents how chosen trainers adopted the use of multimedia forms as “freelancers”, who were encountering uncertainty. The trainer has explicitly become part of the online media world as one of the various options for working out. Social media has one leading platform in encouraging them to self-construct during the pandemic. Framed by the polymedia concept, this study demonstrates how trainers presented their capacity of the use of media in creating an online world for themselves, and how it is related to their social statuses. This resulted from their adaptation following the changing situation affecting their career.

Keywords: Online trainer, Polymedia, Digital marketing agency, Entrepreneur

ที่มาและความสำคัญ: โลกของออนไลน์เทรนเนอร์

สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคไวรัสโควิด -19 ส่งผลกระทบต่อธุรกิจการออกกำลังกาย โดยมีการออกประกาศจากรัฐบาลให้มีการปิดสถานที่ออกกำลังกายในสถานที่ปิดหรือฟิตเนสในช่วงแรกของสถานการณ์การแพร่ระบาดเพื่อเป็นการควบคุมการแพร่กระจายของเชื้อไวรัส (Thai PBS, 2563) บุคคลผู้ได้รับผลกระทบภายหลังจากการประกาศการปิดสถานประกอบการ คือกลุ่มเทรนเนอร์ที่ทำงานภายในฟิตเนส และกลุ่มเทรนเนอร์ที่ลงทุนเปิดกิจการสถานออกกำลังกายด้วยตนเองได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การประกาศปิดสถานที่การออกกำลังกาย ออนไลน์เทรนเนอร์ถือเป็นหนึ่งในการปรับตัวของผู้สอนออกกำลังกายที่ยังคงสามารถประกอบอาชีพเดิมได้ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว กระแสออนไลน์เทรนเนอร์เด่นชัดในช่วงที่ผู้คนส่วนมากไม่สามารถออกกำลังกายในพื้นที่ฟิตเนสได้โดยปกติ เทรนเนอร์กลุ่มหนึ่งเลือกใช้โซเชียลมีเดียเป็นสื่อกลางในการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองและผู้ออกกำลังกายซึ่งเป็นลูกค้า

ก่อนหน้าสถานการณ์การแพร่ระบาด เทรนเนอร์บางกลุ่มเลือกใช้สื่อในการเป็นช่องทางหนึ่งของการสร้างรายได้เพิ่มเติมผ่านอาชีพเทรนเนอร์ส่วนตัว (personal trainer) โดยใช้องค์ความรู้ด้านโภชนาการและการออกกำลังกายเพื่อนำมาวางแผนการจัดตารางการออกกำลังกายและการควบคุมอาหารเฉพาะบุคคล เทรนเนอร์ส่วนตัวเปรียบเสมือนที่ปรึกษาส่วนตัวที่คอยช่วยเหลือและดูแลด้านสุขภาพของผู้ออกกำลังกายโดยใช้โซเชียลมีเดียเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารโดยที่ไม่จำเป็นต้องพบเจอพูดคุยแบบใกล้ชิด เทรนเนอร์บางกลุ่มจึงเลือกประกอบอาชีพของตนควบคู่ไปกับการเป็นเทรนเนอร์ส่วนตัวบนโลกออนไลน์ ถือเป็นแนวทางแรกเริ่มในการที่เทรนเนอร์เข้ามามีบทบาทบนโลกออนไลน์มากขึ้น โดยสังเกตได้ว่าในช่วงเริ่มต้นเทรนเนอร์ส่วนใหญ่เลือกใช้แพลตฟอร์มส่วนตัวในการเป็นช่องทางติดต่อการให้คำปรึกษาด้านการออกกำลังกาย เนื่องจากกลุ่มผู้ออกกำลังกายซึ่งเป็นลูกค้ากลุ่มหลักโดยส่วนมากอาจเป็นบุคคลรู้จักคุ้นเคยและมีประสบการณ์การออกกำลังกายร่วมกับเทรนเนอร์ดังกล่าวมาแล้ว เทรนเนอร์ส่วนตัวบนโลกออนไลน์ในช่วงแรกจึงถือเป็นกลุ่มบุคคลที่เป็นที่รู้จักภายในกลุ่มขนาดเล็กที่รู้จักและชื่นชอบการออกกำลังกายเช่นเดียวกัน

กระทั่งสถานการณ์การแพร่ระบาดซึ่งส่งผลกระทบต่อการทำงานที่ไม่สามารถทำการควบคุมการออกกำลังกายได้อย่างปกติ กลุ่มเทรนเนอร์จึงหันมาใช้โซเชียลมีเดียในระดับที่เข้มข้นมากขึ้นเพื่อเป็นสื่อกลางในการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างเทรนเนอร์และผู้ออก

กำลังกาย สื่อโซเชียลมีเดียที่เทรนเนอร์เลือกใช้มีหลากหลายและขึ้นอยู่กับศักยภาพของสื่อในด้านการสร้างปฏิสัมพันธ์ อาทิ หากเป็นคลาสการออกกำลังกายออนไลน์ที่ต้องการคงปฏิสัมพันธ์ระหว่างการออกกำลังกาย เทรนเนอร์ส่วนมากมักเลือกใช้แพลตฟอร์มที่สามารถสนทนาและเห็นบริบทระหว่างคลาสขณะออกกำลังกาย เช่นแพลตฟอร์มซูม (Zoom) (The Standard, 2563) โดยส่งผลดีในด้านของการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างเทรนเนอร์และผู้ออกกำลังกายขณะที่ออกกำลังกายซึ่งอาจขาดหายไปหากไม่มีปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว

ส่วนสำคัญของการมีเทรนเนอร์ระหว่างการออกกำลังกายคือการสร้างแรงกระตุ้นระหว่างการออกกำลังกาย ไม่ว่าจะเป็นการคอยกำกับกับการออกกำลังกายอย่างใกล้ชิด การเลือกใช้คำพูดของตนเพื่อเป็นแรงกระตุ้นระหว่างออกกำลังกายให้สามารถออกกำลังกายได้ตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ อยากรู้ก็ตาม แนวทางการออกกำลังกายไม่อาจครอบคลุมความต้องการของผู้ออกกำลังกาย เนื่องจากหากต้องการใช้แพลตฟอร์มดังกล่าวโดยที่มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นร่วมด้วย ผู้ใช้งานต้องเข้าร่วมใช้งานในเวลาเดียวกัน ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อเทรนเนอร์ในการจัดสรรเวลาการทำงานของตนหากผู้เรียนไม่สามารถเข้าร่วมการออกกำลังกายในช่วงเวลาที่ตรงกัน แนวทางการแก้ปัญหาต่อมาของเทรนเนอร์คือการแนะนำทำในการออกกำลังกายผ่านการอัดวิดีโอและเผยแพร่ให้กับผู้เรียน แนวทางดังกล่าวเอื้อประโยชน์ต่อเทรนเนอร์และผู้เรียนในการจัดสรรตารางการออกกำลังกายที่สามารถอิงตามความสะดวกด้านเวลาที่สามารถวางแผนการทำงานและการออกกำลังกายโดยยึดโยงกับตนเองเป็นหลัก ข้อจำกัดของแนวทางดังกล่าวคือปฏิสัมพันธ์ระหว่างเทรนเนอร์และผู้ออกกำลังกายอาจจางหายไปมากขึ้น รวมไปถึงช่องว่างระหว่างเทรนเนอร์และกลุ่มผู้เรียนที่อาจไม่สามารถสอบถามได้อย่างทันที โดยผู้ออกกำลังกายจะต้องติดต่อผ่านทางช่องทางสื่อสารที่เทรนเนอร์ได้มอบไว้ให้

การปรับตัวในการใช้สื่อโซเชียลมีเดียเป็นช่องทางในการติดต่อสื่อสารที่เพิ่มมากขึ้นส่งผลให้เทรนเนอร์มีวิธีการสร้างตัวตนบนโลกออนไลน์ที่มีความแตกต่างกัน ปฏิเสธไม่ได้ว่าช่องทางออนไลน์เป็นช่องทางหลักและสำคัญที่สุดในการที่เทรนเนอร์ใช้ในการสร้างตัวตนในฐานะการเป็นเทรนเนอร์ด้านการออกกำลังกาย ทั้งยังเป็นสื่อกลางในการสร้างความเป็นที่รู้จักของตนให้กับผู้ที่สนใจด้านการออกกำลังกาย เป็นการขยายฐานกลุ่มผู้ที่มีโอกาสเข้ามาเป็นผู้เรียนของตนเพิ่มมากขึ้น สิ่งหนึ่งที่เป็นความสนใจต่อประเด็นของการศึกษากลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ คือแนวทางการสร้างตัวตนบนโลกออนไลน์ของเทรนเนอร์ที่มีความ

แตกต่างกันหลากหลายในระดับปัจเจก ซึ่งส่งผลอย่างไรต่อตัวตนของเทรนเนอร์ รวมไปถึงประเด็นความแตกต่างภายหลังการที่เทรนเนอร์เข้ามามีบทบาทผ่านสื่อโซเชียลมีเดียเพิ่มมากขึ้น

วิธีวิทยาในการศึกษา

การศึกษาออนไลน์เทรนเนอร์ในครั้งนี้ ผู้เขียนเลือกใช้แนวทางการศึกษาด้วยวิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participant observation) ในการศึกษารูปแบบการใช้งานสื่อโซเชียลมีเดียสาธารณะของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ในระดับที่หลากหลาย ผ่านการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในโลกออนไลน์ของกลุ่มเทรนเนอร์ของผู้เขียนในฐานะผู้ออกกำลังกายด้วยวิธีการศึกษาผ่านสื่อที่ผลิตโดยกลุ่มเทรนเนอร์ ผู้เขียนเลือกศึกษาการเลือกใช้งานสื่อสาธารณะในระดับที่หลากหลายเพื่อวิเคราะห์ถึงการหยิบยกสื่อสาธารณะในการสร้างตัวตนบนโลกออนไลน์ที่สัมพันธ์ไปกับความสามารถของแพลตฟอร์มสื่อโซเชียลมีเดีย โดยได้ทำการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างเทรนเนอร์ออนไลน์เพื่อสังเกตลักษณะการใช้งานสื่อโซเชียลมีเดียในระดับที่แตกต่างกันหลายของแต่ละแพลตฟอร์มผ่านการสังเกตการใช้งานจริงของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ และได้ทำการหยิบยกตัวอย่างการใช้งานสื่อโซเชียลมีเดียของกลุ่มเทรนเนอร์ในช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2565 เพื่อแสดงให้เห็นถึงบริบทการใช้งานแพลตฟอร์มได้อย่างชัดเจนเพิ่มมากขึ้น

พื้นที่การศึกษาสื่อโซเชียลมีเดียสาธารณะได้รับความนิยมนในช่วงเวลาที่มีการแพร่ระบาดของโรคไวรัสโควิด-19 เนื่องด้วยช่วงเวลาดังกล่าวมีการกำหนดพื้นที่การสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนด้วยข้อจำกัดการเว้นระยะห่างทางสังคม (social distancing) โลกออนไลน์เป็นหนึ่งในพื้นที่ที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างปฏิสัมพันธ์ให้สามารถดำเนินต่อไป ความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นเป็นปัจจัยให้เกิดการรวมกลุ่มผ่านทางสื่อสาธารณะโดยมีวัตถุประสงค์ในการแลกเปลี่ยนข่าวสาร องค์ความรู้ซึ่งกันและกัน กลุ่มผู้ออกกำลังกายออนไลน์เป็นหนึ่งในการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการผ่านช่องทางสาธารณะของเทรนเนอร์ พื้นที่สื่อของเทรนเนอร์ถูกปรับเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่ของการติดต่อสื่อสารระหว่างเทรนเนอร์กับผู้ออกกำลังกาย สำหรับการศึกษากลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ในครั้งนี้ ผู้เขียนเลือกกำหนดให้พื้นที่สื่อสาธารณะเป็นพื้นที่ในการศึกษาภาคสนามเพื่อวิเคราะห์ถึงการเลือกใช้งานสื่อโซเชียลมีเดียของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ได้อย่างเหมาะสม สัมพันธ์ไปกับการขยายขอบเขตการศึกษาพื้นที่ภาคสนามที่ไม่ได้ยึดโยงอยู่เพียงพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง แต่เป็นการ

กำหนดพื้นที่การศึกษาภาคสนามทางมานุษยวิทยาที่สัมพันธ์ไปกับการเชื่อมโยงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งต่างๆ อย่างแนบแน่น ทั้งในรูปแบบการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ (human) และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (non-human) เป็นหนึ่งในแนวทางการศึกษาภาคสนามทางมานุษยวิทยาภายใต้หลักคิดภววิทยา ที่มุ่งเน้นการศึกษาความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ภายใต้สภาวะความเป็นจริงทางสังคม ส่งผลให้งานศึกษาทางมานุษยวิทยาไม่ได้หยุดนิ่ง จำเพาะอยู่เพียงการศึกษาในรูปแบบที่เคยเป็นมาในอดีต แต่มีการประยุกต์ความรู้จากศาสตร์อื่นเข้ามาร่วมทำการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ส่งผลให้งานศึกษาทางมานุษยวิทยาเปิดรับรูปแบบการศึกษาในประเด็นที่หลากหลาย โอบรับพลวัตทางสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์อย่างครอบคลุมทุกมิติความสัมพันธ์ (จักรกริช สังขมณี, 2566)

บททวนวรรณกรรม

หากกล่าวถึงงานศึกษาทางมานุษยวิทยาในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา แนวทางการศึกษาพื้นฐานที่เหมาะสมต่อการศึกษาออนไลน์เทรนเนอร์คืองานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจที่เกิดจากการว่าจ้างงานในระยะเวลาชั่วคราว (gig economy) หนึ่งในค่านิยมระบบเศรษฐกิจที่ได้รับความนิยมในศตวรรษที่ 21 เป็นรูปแบบงานที่ผู้ถูกว่าจ้างไม่มีสัญญาผูกมัดกับผู้ว่าจ้าง ผู้ถูกว่าจ้างสามารถเลือกรับงานได้อย่างอิสระตามความพึงพอใจของตนเอง โดยจะเรียกผู้ถูกว่าจ้างว่าเป็นผู้ประกอบการอาชีพอิสระหรือฟรีแลนซ์ (freelancer) ในขณะเดียวกัน การเกิดขึ้นของผู้ประกอบอาชีพอิสระส่งผลต่อการว่าจ้างบุคลากรขององค์กรที่สามารถเลือกรับผู้ที่เข้ามาทำงานได้โดยไม่จำเป็นต้องเป็นตำแหน่งประจำ เปิดโอกาสให้บุคคลหลากหลายเข้าเป็นส่วนหนึ่งในการทำงานภายในองค์กร รูปแบบการการทำงานจึงเป็นไปตามข้อตกลงระหว่างผู้ว่าจ้างกับผู้ถูกว่าจ้างอย่างไม่เป็นทางการ ความเป็นอิสระ สามารถเลือกรับงานและบริหารการทำงานได้ด้วยตนเองของกลุ่มผู้ประกอบการอิสระนั้นต้องแลกมากับสถานะการเป็นแรงงานนอกระบบ ซึ่งหมายถึงการอยู่นอกระบบการได้รับการคุ้มครองตามสิทธิของสถานะแรงงาน เช่นระบบสวัสดิการสังคมที่มีแบบแผนแตกต่างไปจากผู้ที่เป็นแรงงานในระบบ รวมไปถึงสิทธิการลา การสนับสนุนค่ารักษาพยาบาลที่ผู้ประกอบการอิสระต้องบริหารจัดการเรื่องดังกล่าวด้วยตนเอง ข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติเปิดเผยว่า จากช่วงอายุวัยแรงงานทั้งหมดภายในประเทศไทยในปี 2021 ที่มีจำนวน 37.7 ล้านราย ประกอบไปด้วยจำนวนกลุ่มแรงงานนอกระบบร้อยละ 52 ของจำนวนแรงงาน

ทั้งหมดในระบบเศรษฐกิจ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2564) ตัวเลขข้างต้นเป็นหนึ่งสิ่งยืนยันการเติบโตของกลุ่มแรงงานนอกระบบในรูปแบบเศรษฐกิจปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

ออนไลน์เทรนเนอร์เป็นหนึ่งในผู้ประกอบอาชีพอิสระที่ต้องอาศัยองค์ความรู้ ส่งเสริมประสบการณ์ความสามารถในการประกอบอาชีพของตนเอง กลุ่มเทรนเนอร์ด้านการออกกำลังกายส่วนมากจำเป็นต้องเข้ารับการศึกษาที่สถาบันรับรองผู้ประกอบอาชีพด้านการดูแลการออกกำลังกาย เช่น สถาบัน FIT Thailand (FIT Thailand, 2023) เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับกลุ่มลูกค้าที่ต้องการที่ปรึกษาในการดูแลสุขภาพ กลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ทำหน้าที่วางแผนการออกกำลังกายเฉพาะบุคคลสำหรับกลุ่มลูกค้า โดยจะปรับเปลี่ยนรูปแบบการออกกำลังกายให้เหมาะสมกับร่างกาย รวมไปถึงการดูแลด้านการรับประทานอาหารที่เหมาะสม รูปแบบการทำงานของกลุ่มเทรนเนอร์มีหลากหลายระดับ ตั้งแต่การประกอบอาชีพในสถานประกอบการด้านการออกกำลังกาย ดูแลด้านการออกกำลังกายนอกสถานที่ให้กับกลุ่มลูกค้าซึ่งเป็นการเลือกรับงานโดยส่วนตัวของเทรนเนอร์ เกิดการผันตัวเป็นผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจการดูแลสุขภาพ หากวิเคราะห์ในกลุ่มผู้ประกอบอาชีพอิสระ กลุ่มเทรนเนอร์เป็นหนึ่งในผู้ประกอบอาชีพอิสระที่มีบริบทหลากหลาย ทั้งในสถานะที่สามารถทำงานภายใต้องค์กรเอกชน ในขณะที่เดียวกันก็สามารถทำงานในส่วนที่สามารถบริหารจัดการได้ด้วยตนเองผ่านการเป็นผู้ประกอบการ การศึกษาบริบทออนไลน์เทรนเนอร์จึงมิได้จำกัดเฉพาะการศึกษาในประเด็นผู้มีอาชีพอิสระ แต่ครอบคลุมไปถึงบริบทความหลากหลายของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์เพื่อความสมบูรณ์ในการวิเคราะห์ตัวตนของกลุ่มเทรนเนอร์ผ่านการใช้งานสื่อสาธารณะ

การระบาดของไวรัสโควิด-19 เป็นหนึ่งในปัจจัยเร่งรัดให้การเติบโตของกลุ่มผู้ประกอบอาชีพอิสระเพิ่มสูงขึ้นด้วยรูปแบบการทำงานซึ่งถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นการทำงานภายในบ้านเป็นหลัก (Work Form Home) เกิดสมภาวการณ์ยกเลิกสัญญาว่าจ้างกะทันหัน กลุ่มแรงงานจำนวนหนึ่งจึงถูกผลักให้ออกจากระบบอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การประกอบกิจการผ่านช่องทางออนไลน์เป็นหนึ่งสิ่งทีรองรับการหารายได้ในช่วงเวลาดังกล่าว หลากหลายธุรกิจเติบโตขึ้นมาท่ามกลางช่วงระยะเวลาการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 เช่นเดียวกับกับออนไลน์เทรนเนอร์ที่ปรับเปลี่ยนรูปแบบการออกกำลังกายให้สามารถถ่ายทอดได้ผ่านสื่อสาธารณะ ทั้งในรูปแบบของคลาสออนไลน์ สื่อวิดีโอที่เกี่ยวข้องกับการออกกำลังกาย เพื่อให้รูปแบบการทำงานของตนสามารถดำเนินต่อไปได้

กรอบแนวคิดทฤษฎีในการวิเคราะห์

พหุลักษณะของสื่อ (polymedia)

ในงานศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ กรอบแนวคิดแรกที่ผู้เขียนเลือกนำมาวิเคราะห์การปรับเปลี่ยนวิถีของกลุ่มเทรนเนอร์ในสภาวะการแพร่ระบาดของโรคไวรัสโควิด-19 คือแนวคิดพหุลักษณะของสื่อ (polymedia) อันเป็นแนวทางการวิเคราะห์ความหลากหลายของสื่อในฐานะเครื่องมือสื่อสารที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคมปัจจุบัน การศึกษาพหุลักษณะของสื่อมุ่งเน้นการศึกษาความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีระหว่างศักยภาพของสื่อซึ่งนับเป็นศักยภาพเชิงวัตถุ (technological affordances) กับความเป็นอัตบุคคลของผู้ใช้งานสื่อ (object affects) การศึกษาเชิงวิภาษวิธีคือการศึกษาความสัมพันธ์องค์รวมสภาพแวดล้อมที่เกิดจากการเชื่อมโยงศักยภาพของสื่อกับการเลือกใช้งานสื่อของผู้คนในสังคมอย่างเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน โดยผู้ศึกษาเกี่ยวกับพหุลักษณะของสื่อมีทัศนะว่า สื่อคือพื้นที่ในการสร้างบรรยากาศการสื่อสาร การรับรู้ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ของผู้คนบนพื้นที่สื่อ ในขณะที่ด้วยกันสื่อหนึ่งๆ ย่อมมีข้อจำกัด ศักยภาพในการใช้งานที่ไม่เทียบเท่ากัน การเลือกใช้งานสื่อของผู้คนในสังคมจึงไม่อาจเลือกใช้งานเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของตนในการสร้างพื้นที่การสื่อสาร ประกอบเป็นตัวตนในพื้นที่สื่อของผู้คนในสังคม (Madianou & Miller, 2013)

การศึกษาพหุลักษณะของสื่อสร้างความสอดคล้องอย่างเป็นเหตุผลระหว่างกระบวนการการเชื่อมโยงศักยภาพการสื่อสารของมนุษย์ (theory of attainment) และสถานะความเป็นสังคมที่สามารถปรับระดับได้ (scalable sociality) ในด้านศักยภาพการสื่อสารของมนุษย์ จะมุ่งวิเคราะห์รูปแบบการสื่อสารผ่านพื้นที่สื่อซึ่งเกิดขึ้นจากการพัฒนาทางเทคโนโลยี เป็นศักยภาพที่มีพลวัต แม้จะเกิดการพัฒนาทางเทคโนโลยีให้สามารถรองรับความต้องการของมนุษย์ แต่ยังคงมีข้อจำกัดทางเทคโนโลยีที่การพัฒนาทางเทคโนโลยีไม่สามารถรองรับความต้องการ ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์ ในด้านของสื่อโซเชียลมีเดีย ผู้ใช้งานสื่อยังคงตระหนักถึงตนเองในการเป็นส่วนหนึ่งของสื่อ ผ่านการสร้างเหตุผลในการใช้งานสื่อที่หลากหลายเพิ่มมากขึ้น พหุลักษณะของสื่อส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนระดับทางสังคม ที่ขยายขอบเขตจากพื้นที่ความเป็นส่วนตัวหรือกลุ่มขนาดเล็กไปสู่พื้นที่สาธารณะที่มีการรวมกลุ่มของผู้คนจำนวนมาก ระดับทางสังคมดังกล่าวเป็นระดับที่ไม่ได้ถูกกำหนดอย่างตรงไปตรงมา แต่การปรับเปลี่ยนระดับทางสังคมผูกโยงการเลือกใช้งานสื่อ

โซเซียลมีเดียของผู้คนในสังคม ที่ในปัจจุบันสื่อโซเซียลมีเดียมีอยู่อย่างมากมาย มีศักยภาพทางแพลตฟอร์มของสื่อในระดับที่ส่งอิทธิพลต่อกลุ่มทางสังคมในระดับที่ไม่เทียบเท่ากัน อีกทั้งยังสัมพันธ์กับการตระหนักถึงความรู้สึกในระดับปัจเจกที่มีต่อการเลือกใช้สื่อของแต่ละบุคคล สิ่งทีพหุลักษณะของสื่อให้มีความสำคัญในการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างศักยภาพของสื่อและความเป็นอัตบุคคล เพื่อเปิดเผยให้เห็นว่า ผู้คนในสังคมหยิบยกศักยภาพเชิงวัตถุของสื่อในรูปแบบใดเพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของตนเอง ดังนั้น ด้วยแนวคิดพหุลักษณะของสื่อ ผู้เขียนจะวิเคราะห์การสื่อโซเซียลมีเดียของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ เพื่อพิจารณาว่าศักยภาพของสื่อใดบ้างที่กลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์หยิบยกขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเทรนเนอร์กับผู้ออกกำลังกาย สัมพันธ์อย่างไรต่อการสร้างตัวตนของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ผ่านโลกออนไลน์ และท้ายที่สุด การเป็นส่วนหนึ่งบนโลกออนไลน์ส่งผลต่อการปรับวิธีการดูแลด้านการออกกำลังกายของกลุ่มเทรนเนอร์เพื่อให้เหมาะสมกับบริบทการออกกำลังกายผ่านสื่อโซเซียลมีเดีย

มานุษยวิทยาการออกแบบ (Ethnography and design)

กรอบแนวคิดทฤษฎีต่อมาที่ผู้เขียนเลือกนำมาวิเคราะห์เพื่อให้นักศึกษากลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ครอบคลุมไปถึงมิติการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการออกกำลังกาย คือการศึกษาการออกแบบพื้นที่ในทางมานุษยวิทยา โดยจะมุ่งเน้นไปที่การศึกษาการออกแบบพื้นที่อยู่อาศัยในช่วงเวลาการแพร่ระบาดของไวรัสโควิด-19 พื้นที่ภายในบ้านเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่ผู้คนใช้เวลาส่วนมากในการทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งอาจรวมไปถึงกิจกรรมในอดีตสามารถกระทำได้ในพื้นที่สาธารณะ เช่นการทำงาน การออกกำลังกาย กิจกรรมในชีวิตประจำวันถูกปรับเปลี่ยนมาให้ใช้พื้นที่ภายในบ้านประกอบกิจกรรมเพิ่มมากขึ้นในช่วงเวลาของสภาวะการแพร่ระบาด งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ภายในบ้านผ่านการวิเคราะห์ในแนวคิดมานุษยวิทยาการออกแบบ (ethnography and design) คืองานศึกษาของซาราห์ พิงค์ และคณะ (Sarah Pink et al., 2017) ที่นำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างการออกแบบพื้นที่อยู่อาศัยกับวัฒนธรรม วิธีชีวิตของมนุษย์อย่างแนบแน่น พื้นที่อยู่อาศัยเป็นพื้นที่หล่อหลอม ส่งอิทธิพลต่อผู้คนที่อยู่อาศัยภายในพื้นที่ ในขณะเดียวกัน ผู้คนที่อยู่อาศัยภายในพื้นที่มีส่วนร่วมในเชิงปฏิบัติในการสร้างความหมาย บริบทภายในของพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่อยู่อาศัยจึงมีลักษณะเป็นพลวัต ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ทางสังคมในแต่ละ

ละช่วงเวลา เกี่ยวเนื่องไปกับวัตถุสิ่งของของคนที่อยู่อาศัย กระทั่งเกิดเป็นพื้นที่ที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นวัตถุและมนุษย์อย่างมีลักษณะเฉพาะ

ผู้เขียนนำหลักแนวคิดมานุษยวิทยาการออกแบบมาประกอบในการวิเคราะห์งานศึกษาออนไลน์เทรนเนอร์ในครั้งนี้ เพื่อชี้ให้เห็นถึงพลวัตการปรับตัวของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ในการออกแบบรูปแบบการออกกำลังกายให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมรูปแบบวิถีชีวิตของคนในสังคม อีกทั้งยังสัมพันธ์ไปกับการจัดสรรพื้นที่ส่วนหนึ่งภายในบ้านให้สามารถเป็นหนึ่งในพื้นที่ของการออกกำลังกาย เพื่อให้ผู้ที่มีความต้องการออกกำลังกายสามารถออกกำลังกายภายในพื้นที่อยู่อาศัย ดังนั้น ผู้เขียนจะเรียบเรียงหัวข้องานศึกษากลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์โดยเริ่มต้นจากการนำเสนอการเลือกใช้แพลตฟอร์มในระดับที่หลากหลายของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ ไปสู่หัวข้อการสร้างตัวตนของกลุ่มเทรนเนอร์ผ่านโลกออนไลน์ในฐานะผู้ประกอบการ และหัวข้อสุดท้ายคือการนิยามความหมายใหม่ของพื้นที่ภายในบ้านเพื่อให้เหมาะสมในการเป็นพื้นที่การออกกำลังกาย

การเลือกใช้แพลตฟอร์มในระดับที่หลากหลายของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์

จากการสำรวจข้อมูลการใช้แพลตฟอร์มของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ จะเห็นได้ว่าแนวทางการเลือกใช้โซเชียลมีเดียของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์มีความแตกต่างหลากหลาย และมีจุดประสงค์ในการเลือกใช้แพลตฟอร์มที่แตกต่างกัน หากวิเคราะห์การเลือกใช้แพลตฟอร์มของกลุ่มเทรนเนอร์ผ่านข้อมูลที่ได้จากสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมนั้น ระดับโซเชียลมีเดียที่กลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์เลือกใช้สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับการแพลตฟอร์มที่มีความเป็นส่วนตัว ระดับการสร้างสื่อบนโลกออนไลน์ และระดับการเลือกใช้สื่อที่หลากหลายเพื่อเอื้อต่อการเข้าถึงกลุ่มบุคคลที่หลากหลายเพิ่มขึ้น การแบ่งระดับดังกล่าวอิงจากความเข้มข้นในการเลือกใช้โซเชียลมีเดียของเทรนเนอร์ ซึ่งส่งผลและแสดงอย่างเด่นชัดผ่านตัวตนของเทรนเนอร์บนโลกออนไลน์

ภาพที่ 1- 4: ตัวอย่างการเลือกใช้สื่อในระดับที่หลากหลายของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์²

ในระดับการเลือกใช้แพลตฟอร์มที่มีความเป็นส่วนตัว เทรนเนอร์ส่วนมากมักเลือกใช้สื่อส่วนตัวในการเป็นสร้างความเป็นที่รู้จักและใช้เป็นช่องทางในการติดต่อสื่อสาร โดยการเลือกใช้แพลตฟอร์มที่มีความเป็นสาธารณะเพียงหนึ่งถึงสองช่องทาง ไม่ว่าจะเป็นอินสตาแกรม (Instagram) หรือเฟสบุ๊ก (Facebook) ควบคู่ไปกับการใช้ช่องทางแชทส่วนตัวในการติดต่อเพิ่มเติม โดยส่วนมากเทรนเนอร์มักเลือกใช้ไลน์ (Line) เนื่องจากเป็นแพลตฟอร์มที่สามารถติดต่อสื่อสารได้อย่างสะดวกและมีความเป็นส่วนตัวระหว่างผู้สนทนา

² จาก <https://www.instagram.com/befitwithjess/>
<https://www.instagram.com/happydays.with.ploy/>
<https://www.instagram.com/sarafittogo/> <https://fitkabdao.com/>

ผู้ศึกษาอ้างอิงข้อมูลจากผู้พัฒนาแพลตฟอร์มที่ว่าแอปพลิเคชันไลน์ยังคงได้รับความนิยมในฐานะแพลตฟอร์มด้านการติดต่อสื่อสารในประเทศไทย (Respond IO, 2022) กลุ่มผู้เรียนของกลุ่มเทรนเนอร์ที่เลือกใช้แพลตฟอร์มดังกล่าวส่วนมากเป็นกลุ่มที่รู้จักคุ้นเคยในการออกกำลังกายร่วมกันในช่วงสถานการณ์ปกติ วัตถุประสงค์การกระจายกลุ่มลูกค้าในระดับแพลตฟอร์มดังกล่าวจึงเห็นไม่เด่นชัดนักผ่านการเลือกใช้แพลตฟอร์มดังกล่าว

ระดับต่อมาคือระดับการสร้างสรรค์สื่อ (contents) เพื่อเผยแพร่สู่ช่องทางสื่อโซเชียลมีเดียสาธารณะ เทรนเนอร์กลุ่มดังกล่าวเลือกใช้บัญชีผู้ใช้งานสื่อโซเชียลมีเดียของตนในการสร้างสื่อเกี่ยวกับประเด็นการออกกำลังกาย ประสบการณ์การสอนและผลลัพธ์ของผู้เรียน รวมไปถึงกิจวัตรประจำวัน ประเด็นด้านการดูแลสุขภาพ การควบคุมอาหาร แนะนำท่าทางในการออกกำลังกาย โดยส่วนมากศักยภาพของสื่อโซเชียลมีเดียที่เทรนเนอร์เลือกใช้มักเน้นการเข้าถึงของผู้ใช้งานอื่น เช่นการสร้างคอนเทนต์บนแพลตฟอร์มวิดีโอขนาดสั้น (reels) รวมไปถึงเปิดโอกาสให้มีการถามตอบคำถามผ่านอินสตาแกรม สตอรี (Instagram Story) ซึ่งเป็นหนึ่งวิธีที่เทรนเนอร์เลือกใช้ในการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนและผู้ใช้งานอื่น

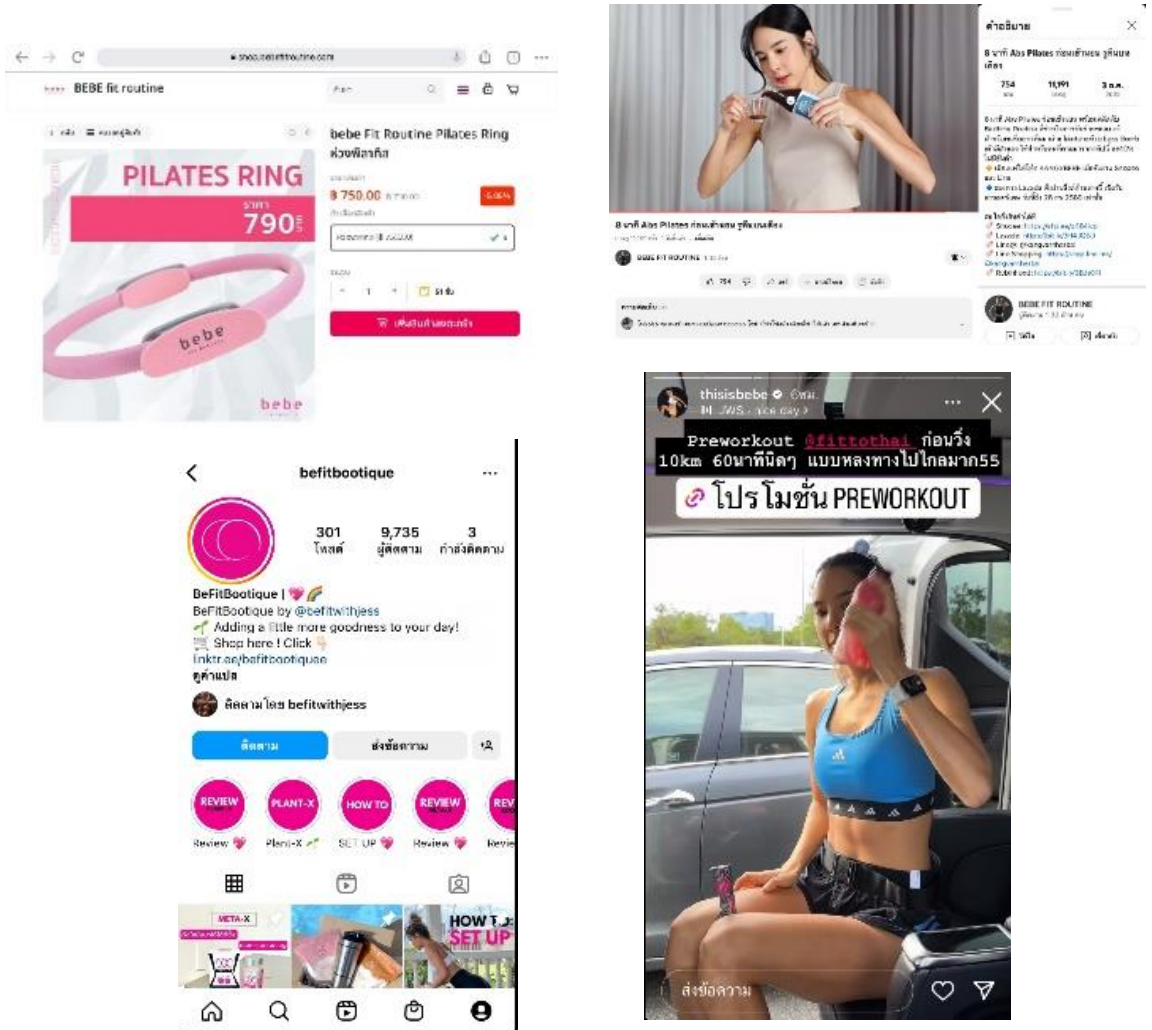
สังเกตได้ว่าพื้นที่ของเทรนเนอร์ขยายขอบเขตเข้ามายังพื้นที่สาธารณะบนสื่อโซเชียลมีเดียเพิ่มมากขึ้น ความแตกต่างระหว่างระดับการสร้างสื่อบนโลกออนไลน์และระดับการเลือกใช้สื่อที่หลากหลายเพื่อเอื้อต่อการเข้าถึงบุคคลที่มีความหลากหลายเกี่ยวเนื่องไปกับประเด็นการเลือกใช้แพลตฟอร์มของกลุ่มเทรนเนอร์ ซึ่งเมื่อพิจารณาจะพบว่ากลุ่มเทรนเนอร์ที่เลือกใช้สื่อโซเชียลมีเดียในระดับที่หลากหลายมีการใช้แพลตฟอร์มที่ครอบคลุมมากกว่าเมื่อเทียบกับกลุ่มเทรนเนอร์ที่เลือกใช้สื่อโซเชียลมีเดียในระดับอื่นๆ เนื่องด้วยกลุ่มเทรนเนอร์เลือกใช้แพลตฟอร์มในทุกๆระดับเพื่อเอื้อต่อการเข้าถึงกลุ่มผู้ใช้งานได้อย่างสะดวกหลากหลาย ครอบคลุมความต้องการของผู้ออกกำลังกายผ่านสื่อที่ผลิตโดยกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ จึงสามารถกล่าวได้ว่ารูปแบบดังกล่าวคือการเลือกใช้แพลตฟอร์มในระดับที่หลากหลายของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์เพื่อกระจายความสามารถในการรับรู้ สร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้ออกกำลังกายได้อย่างทั่วถึง

สิ่งหนึ่งที่ได้เห็นได้ชัดเจนถึงประเด็นการเลือกใช้สื่อโซเชียลมีเดียในระดับที่หลากหลายคือการเกิดขึ้นของเว็บไซต์ส่วนตัวของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ ซึ่งเป็นพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลสื่อต่างๆ ที่ผลิตโดยเทรนเนอร์ไว้ภายในเว็บไซต์ เป็นหนึ่งรวมไปถึงการกระจายคอนเทนต์ที่หลากหลายไปยังแพลตฟอร์มต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น วิดีโอการสอนออกกำลังกายที่ผู้ออกกำลังกาย

กายสามารถปฏิบัติตามได้อย่างครบครันภายในหนึ่งรอบของการออกกำลังกาย วิดีโอขนาดสั้นเกี่ยวกับการให้ความรู้ด้านสุขภาพและการออกกำลังกาย ซึ่งกลุ่มเทรนเนอร์จะเลือกจัดสรรคอนเทนต์ให้สัมพันธ์ยึดโยงกับศักยภาพของสื่อ เช่นหากเป็นด้านการสอนการออกกำลังกายจะแพร่ลงในแพลตฟอร์มยูทูป (Youtube) และจะนำเสนอแพลตฟอร์มยูทูปผ่านช่องทางอินสตาแกรมควบคู่ไปกับแพลตฟอร์มติ๊กต็อก (Tiktok) ที่ได้รับความนิยมอย่างมาก ในช่วงเวลาสถานการณ์การแพร่ระบาด การเลือกใช้สื่อโซเชียลมีเดียสำหรับกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์นั้น กลุ่มเทรนเนอร์ต้องศึกษาศักยภาพของสื่อแต่ละประเภทเพื่อให้บรรลุเป้าหมายการเผยแพร่สื่อที่ตนผลิตไปสู่กลุ่มผู้ที่มีความสนใจได้อย่างเหมาะสม การที่ออนไลน์เทรนเนอร์บางกลุ่มเลือกใช้สื่อในระดับที่หลากหลายหลายจึงเป็นการรวบรวมจุดเด่นศักยภาพของสื่อแต่ละแพลตฟอร์ม ลดทอนข้อจำกัดของสื่อบางประเภทที่อาจไม่รองรับความต้องการของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ในการใช้สื่อโซเชียลมีเดียเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารระหว่างตนกับกลุ่มผู้ออกกำลังกายผ่านโลกออนไลน์

Online Trainer: การสร้างตัวตนในฐานะ “ผู้ประกอบการ” บนโลกออนไลน์

เมื่อวิเคราะห์ระดับการเลือกใช้แพลตฟอร์มของเทรนเนอร์ในแต่ละกลุ่ม ระดับการเลือกใช้แพลตฟอร์มที่หลากหลายเป็นระดับการเลือกใช้แพลตฟอร์มที่มีความน่าสนใจต่อการศึกษาในประเด็นศักยภาพสื่อผ่านมุมมองวัตถุวัฒนธรรม ออนไลน์เทรนเนอร์เป็นหนึ่งในอาชีพที่มีการเลือกใช้แพลตฟอร์มที่ครอบคลุมในสื่อโซเชียลมีเดีย เหตุผลหนึ่งของการสร้างคอนเทนต์ผ่านแพลตฟอร์มที่หลากหลายเพื่อกระจายการเข้าถึงของกลุ่มผู้ออกกำลังกายที่สะดวกมากขึ้น นอกเหนือจากนั้นยังเป็นช่องทางในการแสดงตัวตนและความเป็นที่รู้จักผ่านสื่อออนไลน์ ด้วยศักยภาพของสื่อที่มีการเลือกส่งคอนเทนต์ผ่านหน้าข่าวสาร (feed) ของผู้ใช้งาน และจะมีการเลือกส่งคอนเทนต์ในหมวดที่ผู้ใช้งานรับชมบ่อยครั้ง ช่องทางการสร้างคอนเทนต์ผ่านสื่อจึงประกอบไปด้วยเป้าหมายในด้านของการมีตัวตนในพื้นที่สื่อเป็นช่องทางหลักในการสร้างปฏิสัมพันธ์ อัปเดตคอนเทนต์ที่เกี่ยวข้องกับการออกกำลังกาย วิธีการดูแลสุขภาพ ไปกระทั่งถึงการใช้พื้นที่สื่อโซเชียลมีเดียเป็นช่องทางในการแนะนำสินค้า ในฐานะที่อินฟลูเอนเซอร์ (influencer) รวมไปถึงการนำเสนอสินค้าที่ตนเป็นผู้ผลิตในฐานะผู้ประกอบการ

ภาพที่ 5-8: ออนไลน์เทรดเดอร์ในฐานะผู้ประกอบการบนโลกออนไลน์³

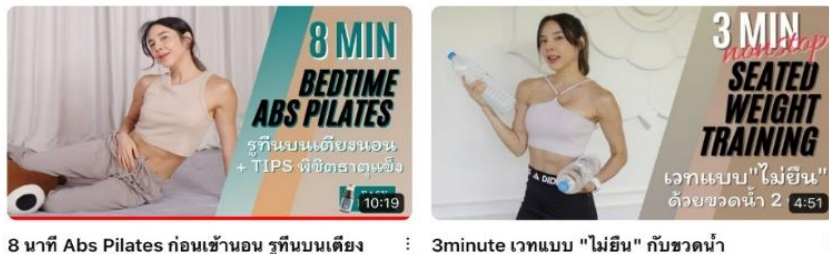
เมื่อกระแสความนิยมการออกกำลังกายผ่านออนไลน์เทรดเดอร์เกิดขึ้นด้วยปัจจัยด้านสถานการณ์การแพร่ระบาด ธุรกิจหนึ่งที่เกิดขึ้นอย่างมากในช่วงเวลาเดียวกันคือการการค้าบนโลกออนไลน์ (online shopping) สิ่งที่ยืนยันได้อย่างชัดเจนคือการปรับตัวของแพลตฟอร์มต่างๆ ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดให้อี้อต่อการทำธุรกิจ เช่น

³ จาก <https://shop.bebefitroutine.com/th>, <https://www.instagram.com/Thisisbebe/>, <https://www.instagram.com/befitbootique/>,

ไลน์ บิซิเนส แมเนเจอร์ (Line Business Manager) และอินสตาแกรม ช็อบปีง (Instagram Shopping) นอกจากจะเป็นการเชื่อมต่อกลุ่มผู้ประกอบการเดิมที่ได้รับผลกระทบแล้ว ยังเป็นการกระตุ้นให้เกิดกลุ่มผู้ประกอบการใหม่ๆ ในสถานการณ์ที่หลายอาชีพมีความจำเป็นต้องยุติลง กลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์เป็นกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในฐานะผู้ประกอบการด้านสุขภาพ และการออกกำลังกายบนโลกออนไลน์ เป็นการเพิ่มเติมบทบาทของตนที่นอกเหนือจากการเป็นเทรนเนอร์ด้านการออกกำลังกาย โดยมีการผลิตสินค้าที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพ เช่น มีอาหารเพื่อสุขภาพ มีอาหารเพื่อควบคุมน้ำหนักของร่างกาย โปรตีนเสริมในช่วงการออกกำลังกาย อุปกรณ์การออกกำลังกาย

การประกอบธุรกิจออนไลน์ของกลุ่มเทรนเนอร์ดังกล่าวมีจุดเริ่มต้นจากองค์ความรู้และความคุ้นเคยที่มีต่อด้านการออกกำลังกาย การเติบโตของธุรกิจออนไลน์เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การเป็นผู้ประกอบการของออนไลน์เทรนเนอร์เติบโตขึ้นด้วยเช่นกัน บทบาทของผู้ประกอบการสัมพันธ์กับการเลือกใช้พื้นที่สื่อที่มีความครอบคลุมและสร้างแพลตฟอร์มใหม่เพิ่มเติมสำหรับการขายสินค้า เว็บไซต์ในการเลือกซื้อสินค้าเป็นช่องทางหลักที่กลุ่มผู้ประกอบการ การประกอบธุรกิจออนไลน์ในฐานะของกลุ่มเทรนเนอร์จึงต้องอาศัยพื้นที่สื่อของตนในการเข้ามาเป็นพื้นที่ในการโปรโมทสินค้า ไม่ว่าจะเป็นการโปรโมทช่องทางการสั่งซื้อผ่านข้อมูลของตนบนแพลตฟอร์ม (bio) โพสต์รีวิวสินค้าผ่านสื่อ การที่แพลตฟอร์มเอื้อให้เกิดการเข้าถึงการซื้อสินค้าที่สะดวก รวมถึงมีพื้นที่ในการสร้างตัวตนในฐานะผู้ประกอบการ โปรโมตสินค้าและช่องทางการสั่งซื้อ เทรนเนอร์บางกลุ่มที่มีชื่อเสียงบนโลกออนไลน์อาจได้รับการติดต่อรีวิวสินค้าที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพ ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสื่อในการมีบทบาทพร้อมด้วย ประเด็นข้างต้นจึงเป็นเหตุให้เกิดการเลือกใช้สื่อโซเชียลมีเดียที่ครอบคลุมและหลากหลายของออนไลน์เทรนเนอร์ เนื่องจากออนไลน์เทรนเนอร์มีบทบาทที่นอกเหนือไปมากกว่าการสอนออกกำลังกาย แต่ยังขยายไปยังบทบาทของผู้ผลิตสื่อ ผู้ประกอบการบนโลกออนไลน์ ซึ่งเริ่มต้นและเติบโตไปควบคู่กับสื่อโซเชียลมีเดีย

พื้นที่ภายในบ้าน: นิยามใหม่ของพื้นที่การออกกำลังกาย

ภาพที่ 9-11: นิยามการออกกำลังกายรูปแบบใหม่ผ่านพื้นที่จำกัด⁴

ภายหลังสถานการณ์การแพร่ระบาด บ้านเป็นพื้นที่ที่ผู้คนใช้เวลาส่วนมากไปกับกิจวัตรประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นการทำงาน การพักผ่อน รวมไปถึงการออกกำลังกาย ความจำเป็นในการหลีกเลี่ยงการใช้พื้นที่สาธารณะร่วมกับผู้อื่น ส่งผลต่อค่านิยมของพื้นที่ภายในบ้านที่หลายแนวคิดเดิมเกี่ยวกับบ้านให้มีความนึกคิดต่างออกไป หากนิยามว่าบ้านคือสถานที่พักผ่อน เส้นแบ่งพื้นที่การพักผ่อนภายในบ้านจึงจางลงด้วยการซ้อนทับระหว่างพื้นที่

⁴ จาก <https://www.youtube.com/channel/UCFtfMpUHUEN-xc9-loqOjQ>

การทำงานกับพื้นที่การพักผ่อนจากสถานการณ์การปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงานเป็นการทำงานในรูปแบบเวิร์คฟอร์มโฮม (work from home) เส้นแบ่งพื้นที่ภายในบ้านเกิดจึงการนิยามความหมายใหม่ ซ้อนทับกับการนิยามเดิมที่เคยมีมา ในประเด็นการออกกำลังกายช่วงแรกของการเกิดความนิยมของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ นิยามพื้นที่การออกกำลังกายถูกมองว่าผู้ออกกำลังกายสามารถออกกำลังกายได้อย่างไม่มีข้อจำกัดในด้านของพื้นที่ ซึ่งจากเดิมการออกกำลังกายถูกกำหนดพื้นที่อย่างชัดเจน แต่เมื่อวิเคราะห์ในประเด็นการออกกำลังกายผ่านออนไลน์แล้วนั้น จะเห็นได้ว่าพื้นที่การออกกำลังกายในบ้านซ้อนทับกับพื้นที่อื่นๆ ในการทำกิจกรรมภายในบ้าน รวมไปถึงข้อจำกัดในด้านการจัดตั้งอุปกรณ์การออกกำลังกายท้ายที่สุดแม้พื้นที่การออกกำลังกายจะสามารถกระทำได้โดยไม่มีจำกัดในด้านพื้นที่ แต่การออกกำลังกายออนไลน์ยังคงแสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดที่ไม่อาจปฏิเสธได้ สิ่งหนึ่งที่สามารถยกตัวอย่างในกรณีดังกล่าวคือการปรับตัวของออนไลน์เทรนเนอร์ในด้านการออกแบบทำการออกกำลังกายออนไลน์ให้มีความเหมาะสม ทำการออกกำลังกายส่วนมากจะเป็นท่าที่ไม่จำเป็นต้องใช้อุปกรณ์ หรือเป็นอุปกรณ์ที่สัมพันธ์กับสิ่งของภายในบ้าน จุดประสงค์ของการออกกำลังกายภายในบ้านคือการเลือกใช้อุปกรณ์ให้น้อยที่สุด ปัจจัยดังกล่าวเป็นช่องทางหนึ่งของเทรนเนอร์ในการออกแบบอุปกรณ์ที่เหมาะสมกับการออกกำลังกายภายในบ้านของตนเอง ซึ่งผู้ออกกำลังกายบางกลุ่มย่อมต้องลงทุนกับอุปกรณ์การออกกำลังกายเพิ่มเติม

เมื่อปัจจัยด้านพื้นที่และอุปกรณ์การออกกำลังกายไม่ได้เอื้ออำนวยให้เกิดการออกกำลังกายในรูปแบบเดิมก่อนสถานการณ์การแพร่ระบาดได้ หากวิเคราะห์ปรากฏการณ์ดังกล่าวผ่านกระบวนการเชิงวิภาษวิธีระหว่างความเป็นอัตบุคคลกับรูปวัตถุ (objectification) ความสัมพันธ์ระหว่างการปรับตัวของออนไลน์เทรนเนอร์ผ่านการเลือกใช้สื่อโซเชียลมีเดียและผู้ออกกำลังกาย การสร้างตัวตนของเทรนเนอร์ผ่านโลกออนไลน์ส่งผลให้เทรนเนอร์สามารถปฏิสัมพันธ์กับผู้ออกกำลังกายและผู้ที่ติดตามได้อย่างสะดวกขึ้น ในฐานะของผู้ประกอบการ เทรนเนอร์ใช้พื้นที่โซเชียลมีเดียที่ครอบคลุมหลากหลายในการโฆษณาสินค้าและเข้าถึงช่องทางการสั่งซื้อที่ง่ายดาย ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งระหว่างเทรนเนอร์และผู้ออกกำลังกายอาจเกิดได้จากปฏิสัมพันธ์การตอบคำถามทางช่องทางออนไลน์ การสั่งซื้อสินค้า ใช้งานผลิตภัณฑ์ที่เทรนเนอร์เป็นผู้ออกแบบ การออกกำลังกายออนไลน์ไปพร้อมกับเทรนเนอร์มีการใส่เพลงประกอบ และน้ำเสียงของเทรนเนอร์ขณะสอนออกกำลังกายเป็น

ปัจจัยกระตุ้นที่เทรนเนอร์แทรกเข้ามาเพื่อให้ผู้ออกกำลังกายสามารถทำตามได้จนจบหนึ่งรอบของการออกกำลังกาย

จะเห็นได้ว่ารูปแบบการออกกำลังกายในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดเกิดการปรับเปลี่ยนด้านสถานที่ ท่าทางและอุปกรณ์การออกกำลังกาย การสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างเทรนเนอร์และผู้ออกกำลังกายที่สื่อโซเชียลมีเดียเข้ามาเป็นตัวกลางในการยึดโยงความสัมพันธ์ สร้างตัวตนบนโลกออนไลน์ของเทรนเนอร์ ภายหลังเมื่อมีการผ่อนปรนการควบคุมสถานการณ์การแพร่ระบาด กระแสความนิยมของออนไลน์เทรนเนอร์ยังคงมีอยู่ด้วยเหตุผลในการเข้าถึงที่สะดวก ค่าใช้จ่ายที่สามารถออกกำลังกายร่วมกับเทรนเนอร์โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายในการว่าจ้างและค่าสถานที่ในการออกกำลังกาย อิสระทางการออกกำลังกายที่ไม่ถูกผูกมัดด้านเวลาและตารางการออกกำลังกายที่สามารถจัดสรรได้ด้วยตนเอง ประเด็นที่มีความน่าสนใจคือหากออนไลน์เทรนเนอร์ได้รับความนิยมกระทั่งส่งผลกระทบต่อธุรกิจฟิตเนสและกลุ่มเทรนเนอร์ส่วนตัว กลวิธีในการปรับตัวที่มีต่อออนไลน์เทรนเนอร์จะมีทิศทางแบบใด รวมไปถึงออนไลน์เทรนเนอร์จะยังมีรูปแบบการสร้างตัวตนที่นอกเหนือไปกว่าฐานะผู้ประกอบการ คอนเทนต์ครีเอเตอร์ด้านการออกกำลังกาย ผ่านโลกออนไลน์ในรูปแบบใดในอนาคต

สรุปผลการวิจัย: ปรับตัวต่อพลวัตทางสังคมในรูปแบบของ “ออนไลน์เทรนเนอร์”

จุดประสงค์แรกเริ่มของผู้เขียนในการศึกษากลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์คือการศึกษาพลวัตการปรับตัวของกลุ่มเทรนเนอร์ในช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำงาน วิธีการใช้ชีวิตของผู้คนในสภาวะการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ในฐานะที่กลุ่มเทรนเนอร์ด้านการออกกำลังกายเป็นหนึ่งในผู้ประกอบการอาชีพอิสระอยู่นอกเหนือการคุ้มครองสิทธิสวัสดิการแรงงานเอกชนเช่นเดียวกับกลุ่มผู้ที่มีสถานะเป็นแรงงานนอกระบบที่ประกอบอาชีพอื่นในระบบเศรษฐกิจ ความสามารถในการมอบองค์ความรู้ด้านการดูแลสุขภาพ วางแผนด้านการดูแลรูปแบบการออกกำลังกาย เป็นหนึ่งในความสามารถเฉพาะทางของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ที่นำมาพัฒนาต่อยอดเป็นอาชีพอื่นๆ ได้อย่างเหมาะสม การประกอบอาชีพอิสระสร้างความสะดวกสบายที่เอื้อต่อการบริหารจัดการรูปแบบการทำงาน การสร้างความหลากหลายในการประกอบอาชีพ เปิดโอกาสให้กลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์สามารถประยุกต์องค์ความรู้ของตนในการมีพื้นที่สร้างสรรค์ความสามารถของตนที่เกี่ยวข้องเนื่องกับประเด็นการดูแลสุขภาพ ในทางตรงกันข้าม กลุ่มเทรนเนอร์ต้องตั้งรับกับ

สภาวะความไม่มั่นคงที่อาจเกิดขึ้นได้อย่างสม่ำเสมอ ผลกระทบหนึ่งที่เป็นตัวอย่างประจักษ์ถึงเหตุการณ์ความไม่มั่นคงคือคำสั่งปิดสถานประกอบการด้านการออกกำลังกายในช่วงเวลาการแพร่ระบาดของไวรัสโควิด-19 ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่กลุ่มเทรนเนอร์ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ในทัศนะของผู้เขียน การปรับเปลี่ยนรูปแบบการออกกำลังกายจากพื้นที่สาธารณะไปสู่พื้นที่บนโลกออนไลน์ของกลุ่มเทรนเนอร์ ไม่เพียงแต่เป็นพลวัตการปรับเปลี่ยนรูปแบบการออกกำลังกายให้มีตัวเลือกหลากหลาย เหมาะสมกับความต้องการของวิถีการออกกำลังกายของผู้คนในสังคม แต่ยังคงเป็นการสร้างตัวตน ความเป็นที่รู้จักของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ผ่านช่องทางสื่อโซเชียลมีเดีย เพื่อให้ออนไลน์เทรนเนอร์ยังคงมีพื้นที่ในการประกอบอาชีพของตน ขยายขอบเขตจากการดูแลด้านการออกกำลังกาย ไปสู่การทำงานที่เกี่ยวข้องกับการดูแลด้านสุขภาพ

แม้จะประสบกับสภาวะความไม่แน่นอน กลุ่มเทรนเนอร์มิได้นิ่งเฉยต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น แต่เลือกใช้ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างตัวตนผ่านโซเชียลมีเดียได้อย่างเด่นชัด สามารถสร้างการรองรับความไม่มั่นคงด้วยวิธีการสร้างพื้นที่ให้กับตนเองอย่างหลากหลายแม้จะอยู่ภายใต้การกีดกันจากข้อจำกัดทางการประกอบอาชีพ หากวิเคราะห์ในประเด็นข้างต้น กลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ไม่ได้ต่อต้านชัดเจนกับสภาวะการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อตนเองในสิทธิการประกอบอาชีพที่เคยเป็นมา แม้จะไม่ได้ต่อต้านชัดเจนต่อความไม่เป็นธรรมอย่างตรงไปตรงมา แต่การที่กลุ่มเทรนเนอร์เลือกปรับเปลี่ยนวิถีการออกกำลังกายรูปแบบใหม่ให้สอดคล้องกับสภาวะการณ์ในปัจจุบัน เป็นหนึ่งในข้อเท็จจริงของการไม่ได้นิ่งเฉยต่อข้อจำกัด ความไม่แน่นอนที่กีดกันของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ แต่เลือกที่จะมองหาการรองรับที่เหมาะสม สร้างโอกาสใหม่ให้กับตนเองผ่านการปรับเปลี่ยนตนเองไปสู่พื้นที่ของโซเชียลมีเดียอย่างเป็นรูปธรรม

การประสบความสำเร็จของกลุ่มเทรนเนอร์ในการปรับเปลี่ยนตัวตนให้สามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและสภาวะความไม่มั่นคงของการประกอบอาชีพ ย่อมต้องอาศัยการทำความเข้าใจศักยภาพของสื่อในการเลือกหยิบยกสื่อโซเชียลมีเดียในการเป็นพื้นที่ในการสร้างตัวตนของกลุ่มเทรนเนอร์ ในขณะเดียวกัน ผู้พัฒนาสื่อโซเชียลมีเดียก็มิได้หยุดนิ่งในการพัฒนาศักยภาพของสื่อให้สอดคล้องกับกลุ่มผู้ใช้งาน ตัวอย่างหนึ่งที่ประจักษ์ชัดถึงการพัฒนาศักยภาพของสื่อเพื่อสนับสนุนความต้องการของกลุ่มผู้ใช้งานให้มีความสะดวกมากขึ้น คือการเพิ่มพื้นที่ของการจัดตั้งร้านค้าออนไลน์ให้กับกลุ่มผู้ประกอบการรายย่อยที่เติบโต

อย่างสูงในช่วงเวลาของสถานการณ์การแพร่ระบาด การพัฒนาศักยภาพของแพลตฟอร์มส่งผลดีต่อทั้งผู้ประกอบการ ผู้บริโภค รวมไปถึงผู้ที่ทำงานในฐานะอินฟลูเอนเซอร์ที่ศักยภาพของแพลตฟอร์มเอื้อต่อการทำงานร่วมกันระหว่างทุกฝ่ายในการนำเสนอสินค้าผ่านช่องทางสื่อออนไลน์ ผู้ประกอบการสามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมายของผู้บริโภคได้ผ่านการกำหนดคุณสมบัติของผลิตภัณฑ์ของตน โดยอาศัยศักยภาพของสื่อเพื่อจำแนกประเภทของสินค้าผ่านการกำหนดแฮชแท็ก (hashtag) การนำเสนอสินค้าของอินฟลูเอนเซอร์ที่สามารถเพิ่มเติมรายละเอียดเว็บไซต์ที่นำไปสู่การสั่งซื้อสินค้าได้อย่างรวดเร็ว เป็นผลให้การเข้าถึงการซื้อขายสินค้าที่สะดวกมากขึ้นสำหรับกลุ่มผู้บริโภค บริบทข้างต้นเป็นหนึ่งในข้อบ่งชี้ได้ว่าการสร้างตัวตนของกลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์สัมพันธ์ไปกับการพัฒนาศักยภาพของสื่อที่เกื้อหนุนให้การประกอบกิจการ นำเสนอสินค้า สื่อการออกกำลังกายที่ผลิตโดยกลุ่มเทรนเนอร์สามารถเข้าถึงกลุ่มกลุ่มผู้บริโภคได้อย่างเหมาะสม ความสำเร็จในการสร้างตัวตนผ่านพื้นที่สื่อโซเชียลมีเดียในครั้งนี้จึงเป็นการอาศัยความสามารถในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงานของตนให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มผู้บริโภค รวมไปถึงศักยภาพของสื่อที่ผลักดันให้กลุ่มออนไลน์เทรนเนอร์ยังคงมีพื้นที่ในการสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคม รองรับกับสภาวะความไม่แน่นอนในช่วงเวลาวิกฤตการณ์ได้อย่างราบรื่น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

จักรกริช สังขมณี. (2566, 8 มิถุนายน). *ที่ไหนคืออย่างไร ว่าด้วยภาววิทยาของงาน*

ภาคสนาม. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

<https://www.youtube.com/watch?v=Okua3nUvQuc&t=263s>

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2564, 29 มกราคม). *ข้อมูล ณ วันที่ 29 มกราคม 2021*.

จำนวนแรงงานนอกระบบ. https://catalog.nso.go.th/dataset/0706_02_0007

ThaiPBS. (2563, 18 มีนาคม). *กทม.สั่งปิดชั่วคราว "ฟิตเนส-สนามมวย-ผับ" 18-31 มี.ค.*

นี้. <https://www.thaipbs.or.th/news/content/289924>

The Standard. (2563, เมษายน 6). *ออกกำลังกายออนไลน์ เทรนเนอร์มาแรงในฮ่องกง*.

<https://www.youtube.com/watch?v=b7jr7JzYsRc>

ภาษาต่างประเทศ

- Madianou, M. & Miller, D. (2013). Polymedia: Towards a new theory of digital media in interpersonal communication. *International Journal of Cultural Studies*, 169-187.
- Pink, S., Mackley, K.L, Morosanu, R., Mitchell, V., & Bhamra, T. (2017). *Making homes ethnography and design*. Routledge Tylor & Francis Group.
- Respond.io. (2022, November 29). *LINE Business: The ultimate guide to LINE official account (November 2022)*. <https://respond.io/blog/line-business>

วาทกรรมและปฏิบัติการของวาทกรรม Rape Culture บนทวิตเตอร์ Discourse and Discursive Practice of Rape Culture on Twitter

ศศิประภา ราชวงษ์ | Sasiprapa Rachchawong¹

พิษณุ อภิสมาจารย์โยธิน | Phitsanu Aphisamacharayothin²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ Rape Culture 2) เพื่อศึกษาปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ Rape Culture 3) เพื่อศึกษาอิทธิพลของวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ Rape Culture การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาผ่านแอปพลิเคชันทวิตเตอร์ เนื้อหาที่นำมาใช้เป็นตัวอย่าง ข้อความ รูปภาพ วิดีโอ ที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรม Rape Culture โดยเก็บข้อมูลผ่านแฮชแท็ก (#Hashtag) ได้แก่ #Metoo #donttellyourstory และ #Kriswu โดยผลการวิจัยพบว่าวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ Rape Culture สร้างวาทกรรมผ่านตัวอย่าง ได้ประกอบสร้างความจริงในรูปแบบต่างๆ ที่นำเสนอความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ความรู้ต่างๆ ซึ่งปฏิบัติการทางวาทกรรมจะแสดงความคิดเห็นผ่านตัวอย่าง ผ่านการไลก์ (Like) การรีทวีต และการตอบกลับ ซึ่งทำให้เกิดอิทธิพลของวาทกรรมและการผลิตซ้ำของวาทกรรม นอกจากนี้ปฏิบัติการทางวาทกรรมได้ทำให้ตัววาทกรรมมีอำนาจการครอบงำมากขึ้นทำให้มีอิทธิพลต่อสังคม ทั้งความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ความรู้ และสร้างมายาคติทำให้คนเห็นด้วยกับวาทกรรมนั้น

คำสำคัญ: วาทกรรม ปฏิบัติการทางวาทกรรม วัฒนธรรมการข่มขืน

¹ นิสิตระดับปริญญาตรี สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร; อีเมล: Sasiprapa63@un.ca.th

² อาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร; อีเมล: Phitsanua@nu.ac.th

ABSTRACT

This research aims 1) to examine discourses related to rape culture, 2) to study discursive practices related to rape culture discourses, and 3) to investigate the influence of discourses related to rape culture. This research was conducted through the Twitter application. The content was composed of texts, images, and video clips related to rape culture discourse. The data was collected through #hashtags such as #Metoo #donttellingmehowtodress and #Kriswu. The results show that the discourses related to rape culture were constructed through texts to create truth in various forms, and presented ideas, beliefs, ideologies, knowledge, and discursive practices would express in form of texts, a number of 'like', retweets, and replies that caused the influencing of the discourse and provided the reproduction of discourses. Besides, the discursive practice on Twitter had affected social practices which included opinions, beliefs, ideologies, knowledge, and the construct of myths that made people agree with the discourse.

Keywords: Discourse, Discursive practice, Rape culture

ความเป็นมาและความสำคัญ

วัฒนธรรมการข่มขืน (rape culture) จะส่งเสริมให้ผู้คนเชื่อมโยงเรื่องเพศกับความรุนแรงและลดทอนความร้ายแรงของความรุนแรงทางเพศ โดยวัฒนธรรมการข่มขืนจะอยู่ในสังคมหรือสภาพแวดล้อมที่มีความเชื่อทางสังคม ทศนคติ และศีลธรรมร่วมกันในการทำให้ความรุนแรงทางเพศ (sexual violence) เป็นเรื่องปกติ (Wright, 2015) วัฒนธรรมการข่มขืนไม่ถูกคัดค้านจากคนในสังคมอย่างเพียงพอ มองว่าความรุนแรงทางเพศเป็นสิ่งที่ยอมรับได้มีเหตุผล (Field, 2004) ซึ่งวัฒนธรรมการข่มขืนมีอยู่ในสังคมมาอย่างยาวนาน และวัฒนธรรมการข่มขืนยังมีการผลิตซ้ำผ่านทั้งโลกออฟไลน์และออนไลน์ โลกออฟไลน์มีการผลิตซ้ำวัฒนธรรมการข่มขืนผ่านข่าวสารต่างๆ และผ่านละคร ที่มีเนื้อเรื่องที่พระเอกข่มขืนนางเอกแต่สุดท้ายตอนจบรักกัน เป็นการปลุกฝังหรือสร้างมายาคติทำให้เด็กหรือคนที่ดูอาจจะก่อให้เกิดความเข้าใจผิดว่าเมื่อรักใคร่ต้องไปข่มขืนคนนั้นเพื่อให้อารมณ์รักเรา และการผลิตซ้ำของวัฒนธรรมการข่มขืนยังถูกตอกย้ำมากยิ่งขึ้นผ่านสื่อสังคมออนไลน์ ที่มีไว้เพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนข่าวสารที่รวดเร็วและทันสมัยซึ่งเป็นที่นิยมในปัจจุบัน การที่วัฒนธรรมการข่มขืนถูกผลิตซ้ำในสังคมยิ่งทำให้คนในสังคมมองว่าการถูกคุกคามทางเพศ ความรุนแรงทางเพศเป็นเรื่องปกติ และปล่อยละเลยหรือไม่สนใจ จึงทำให้เกิดปัญหาความรุนแรงทางเพศในสังคมมากขึ้น โดยสถิติข่าวความรุนแรงทางเพศปี 2560 จากทั้งสิ้น 317 ข่าว ที่พบมากที่สุด ได้แก่ข่าวข่มขืน (พยายามข่มขืน, รุมโทรม) จำนวน 203 ข่าว รองลงมา คือ ข่าวอนาจาร (โจรขโมยชุดชั้นใน, โขว์อวัยวะเพศ) จำนวน 75 ข่าว ข่าวการบังคับค้าประเวณี จำนวน 25 ข่าว ข่าวความรุนแรงทางเพศกรณีชายกระทำต่อชาย จำนวน 9 ข่าว และข่าวพรากผู้เยาว์ จำนวน 5 ข่าว ตามลำดับ (Workpoint TODAY, 2561)

เมื่อมีข่าวที่เกี่ยวข้องกับความรุนแรงทางเพศ ผู้ที่ออกมาแสดงความคิดเห็นมักแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ประณามเหยื่อและฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับการประณามเหยื่อ ซึ่งเลือกที่จะแสดงความคิดเห็นผ่านทางสื่อสังคมออนไลน์อย่างแอปพลิเคชันทวิตเตอร์ ทวิตเตอร์เป็นแอปพลิเคชันที่มีผู้ใช้จำนวนมาก เปรียบเทียบจากปี 2562 ถึง 2564 ผู้ใช้จาก 326 ล้านคน เพิ่มขึ้นร้อยละ 8 เป็น 353 ล้านคน มีจำนวนผู้ใช้งานแอปพลิเคชันทวิตเตอร์เพิ่มขึ้นราว 27 ล้านคน (Duncan, 2022) การที่แอปพลิเคชันทวิตเตอร์มีผู้ใช้งานเป็นจำนวนมาก และผู้ที่เข้าใช้งานแอปพลิเคชันทวิตเตอร์มีหลายประเทศทั่วโลก ทำให้หลายคนมักเลือกช่องทางนี้เพื่อที่จะแสดงความคิดเห็น

วาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการข่มขืนหรือ rape culture (text) การสร้างวาทกรรมผ่านตัวบท (text) ซึ่งเป็นข้อความหรือเนื้อหาที่ถูกประกอบสร้างขึ้น ในที่นี้ตัววาทกรรมได้ผลิตความหมายที่เกี่ยวข้องกับ rape culture บนแอปพลิเคชันทวิตเตอร์ การโพสต์ผ่านทางแอปพลิเคชันทวิตเตอร์ทำให้มีคนเข้ามาให้ความสนใจมากมาย เนื่องจากตัวแอปพลิเคชันทวิตเตอร์มีผู้ใช้งานเป็นจำนวนมาก การที่ผู้คนจะเข้าถึงตัววาทกรรมที่โพสต์ออกมานั้นจึงเป็นเรื่องง่าย การโพสต์บนแอปพลิเคชันมีความอิสระ ผู้ที่โพสต์ไม่จำเป็นต้องแสดงตัวตน ไม่ต้องใช้รูปภาพตัวเองในการใช้งานแอปพลิเคชันทวิตเตอร์จึงทำให้แอปพลิเคชันทวิตเตอร์เปรียบเสมือนโลกอีกหนึ่งใบของผู้ใช้งาน โดยวาทกรรมบนแอปพลิเคชันมีหลายมุมมองที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรม Rape Culture ซึ่งปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture (discursive practice) จะการแสดงความคิดเห็นต่อตัวบท (text) เป็นกระบวนการในการผลิตความหมายและการแปลความ (interpretation) ที่รวมถึงการผลิตซ้ำ ต่อยอด หรือเผยแพร่วาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture บนแอปพลิเคชันทวิตเตอร์มีวิธีการแสดงออกถึงการขึ้นชอขวาทกรรมนั้นหรือไม่เห็นด้วยกับวาทกรรมนั้นหลายวิธี ได้แก่การแสดงความคิดเห็นผ่านทางกรไลก์ (Like) การรีทวีตและการตอบกลับ โดยส่วนใหญ่การไลก์และการรีทวีตมักแสดงออกถึงความเห็นด้วยกับตัววาทกรรม โดยที่การตอบกลับมีทั้งตอบกลับไปในทิศทางที่เห็นด้วยกับวาทกรรม และทิศทางที่ไม่เห็นด้วยกับวาทกรรม โดยอิทธิพลของวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture ผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้นจากวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ปรากฏบนแอปพลิเคชันทวิตเตอร์ ซึ่งจำเป็นต้องใช้การอธิบาย (explanation) โดยวิเคราะห์ประเด็นเนื้อหาให้เห็นผลผลิตทางวาทกรรมที่มีต่อการรับรู้ และการสื่อสารหรือปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะต่างๆ โดยการไลก์ การรีทวีต และการตอบกลับ ทำให้เกิดการผลิตซ้ำของวาทกรรม ยิ่งมียอดไลก์และการรีทวีตเป็นจำนวนมากยิ่งทำให้ตัววาทกรรมมีอำนาจการครอบงำมากขึ้น ทำให้มีอิทธิพลต่อสังคม ทั้งความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ และความรู้ สร้างมายาคติทำให้คนเห็นด้วยและเชื่อในวาทกรรมนั้น

วาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture ในแอปพลิเคชันทวิตเตอร์มีเป็นจำนวนมาก เพื่อให้วาทกรรมที่แสดงออกมีอิทธิพลมากขึ้นมักติดแฮชแท็ก #hashtag เพื่อให้คนที่มีความคิดเห็นในแบบเดียวกันได้เข้ามาแสดงความคิดเห็นได้ง่ายขึ้นและเพื่อให้วาทกรรมติดอันดับในทวิตเตอร์เพื่อทำให้เกิดอิทธิพล สร้างมายาคติเพื่อครอบงำ และวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ

rape culture ที่เป็นกระแสได้รับความนิยมนับเป็นจำนวนมาก ได้แก่ #Metoo #donttellyourhowtodress และ #Kriswu

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture บนทวิตเตอร์
2. เพื่อศึกษาปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture บนทวิตเตอร์
3. เพื่อศึกษาอิทธิพลของวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture บนทวิตเตอร์

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (qualitative research) ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้ระยะเวลา 3 เดือน ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2565 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2566 เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้เครื่องมือวิจัยแบบบันทึกข้อมูล เป็นการเก็บข้อมูลจากแอปพลิเคชันทวิตเตอร์แล้วจึงนำไปวิเคราะห์โดยแบ่งประเด็นที่จะทำการเก็บข้อมูลรวมถึงลักษณะของข้อมูลตามกรอบแนวคิด ได้แก่ วาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture ปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture และอิทธิพลของวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture โดยเก็บข้อมูลผ่าน #hashtag ได้แก่ #Metoo #donttellyourhowtodress #Kriswu โดยมีประเด็นการเก็บข้อมูลและลักษณะการเก็บข้อมูล ดังนี้

1. วาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture โดยลักษณะของข้อมูลจะเป็นการสร้างวาทกรรมผ่านตัวบทที่มีการทวีตออกมาทั้งรูปแบบข้อความ รูปภาพ หรือคลิปวิดีโอต่างๆ ผ่าน #hashtag ที่เกี่ยวข้องกับ rape culture โดยผู้วิจัยได้เลือกและเก็บข้อมูล #Hashtag ที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรม rape culture ทั้งหมด 3 แฮชแท็ก ได้แก่ #Metoo #donttellyourhowtodress และ #Kriswu โดยดูจากการสร้างความจริงในฐานะการนำเสนอความคิด ความเชื่อ การสื่อความหมายของตัวบท โดยจะบันทึกรวบรวมข้อมูลไว้เพื่อหาวาทกรรมที่มีความคล้ายคลึงกันโดยจัดออกเป็นชุดวาทกรรมต่างๆ

2. ปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture ปฏิบัติการทางวาทกรรมที่แสดงต่อตัวบท โดยปฏิบัติการทางวาทกรรมบนแอปพลิเคชันทวิตเตอร์จะแสดงผ่านการไลก์ การรีทวีตและการตอบกลับ เพื่อการแสดงออกต่อวาทกรรมที่มีการทวีตออกมา การไลก์และการรีทวีตมักแสดงออกถึงการเห็นด้วยกับตัววาทกรรม และการตอบกลับมักมีทั้งข้อความใน

รูปแบบการเห็นด้วยกับวาทกรรม รูปแบบการที่ไม่เห็นด้วยกับวาทกรรม และรูปแบบการแสดงความคิดเห็น ทศนคติอย่างไรต่อวาทกรรมนั้นๆ

3. อิทธิพลของวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture แอปพลิเคชันทวิตเตอร์มีการแสดงผ่านการไลก์ การรีทวีต และการตอบกลับ ทำให้เกิดการผลิตซ้ำของชุดวาทกรรมทำให้วาทกรรมนั้นมีอำนาจมากยิ่งขึ้นมีอิทธิพลต่อสังคม ความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ความรู้ สร้างมายาคติทำให้คนเห็นด้วย เชื่อในวาทกรรมนั้นๆ และเมื่อชุดวาทกรรมต่างๆ มีอำนาจเพิ่มมากขึ้นทำให้เกิดการปะทะกันของชุดวาทกรรม กระบวนการปะทะของวาทกรรมสามารถพบได้ผ่านปฏิบัติการวาทกรรมผ่านการตอบกลับเข้ามาแสดงความคิดเห็นต่อวาทกรรมนั้นๆ ทำให้นำมาสู่ความขัดแย้งทางความคิด ทศนคติ อุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับ rape culture

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์วาทกรรมและปฏิบัติการของวาทกรรม rape culture บนทวิตเตอร์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture เพื่อศึกษาปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture และอิทธิพลของวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture ผ่านสื่อสังคมออนไลน์แอปพลิเคชันทวิตเตอร์ ที่มีมุมมองที่หลากหลายเกี่ยวข้องกับ rape culture โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) โดยวิเคราะห์วาทกรรมปฏิบัติการทางวาทกรรม และอิทธิพลของวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรม rape culture ที่ปรากฏในพื้นที่ของสื่อสังคมออนไลน์บนแอปพลิเคชันทวิตเตอร์ และการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า (data triangulation) คือการเปรียบเทียบและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยนำข้อมูลที่ได้จากข้อมูลหลายๆ ชุดที่คล้ายกันมาเปรียบเทียบและตรวจสอบข้อมูล เพื่อยืนยันความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของข้อมูลโดยการตรวจสอบข้อมูลผู้วิจัยจะตรวจสอบจากวาทกรรมว่ามีความเหมือนกันหรือไม่ ซึ่งถ้าวาทกรรมได้ข้อค้นพบเหมือนกันหรือมีลักษณะคล้ายคลึงกันแสดงว่าข้อมูลที่ได้มา มีความถูกต้อง

ผลการศึกษา

1. ผลการศึกษาวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture บนทวิตเตอร์ ค้นพบว่าวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture ได้สร้างวาทกรรมผ่านตัวบท ประกอบสร้างความจริงใน

รูปแบบต่างๆ ในฐานะการนำเสนอความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ความรู้ต่างๆ โดยมีการโพสต์ผ่านช่องทางแอปพลิเคชันทวิตเตอร์เป็นจำนวนมาก แอปพลิเคชันทวิตเตอร์ทำให้ตัววาทกรรมได้รับความสนใจแพร่หลายในสื่อสังคมออนไลน์ โดยมีโพสต์ที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรม rape culture ในลักษณะต่างๆ แบ่งออกเป็น 5 ชุดวาทกรรม ได้แก่ 1) ชุดวาทกรรมในลักษณะการประณามเหยื่อ คือพยายามมองว่าเหยื่อมีส่วนหรือเป็นต้นเหตุทั้งหมดในการทำให้เกิดการข่มขืน กล่าวโทษและซ้ำเติมเหยื่อ เมื่อเกิดเหตุการณ์การข่มขืนคนบางกลุ่มมักจะกล่าวโทษเหยื่อก่อนและเลือกที่จะตั้งข้อสงสัยในตัวเหยื่อว่าไปทำอะไรถึงทำให้มีคนไปข่มขืน เป็นเพราะไม่ระมัดระวังตัวเองหรือตัวเหยื่อมีพฤติกรรมเสี่ยงทางเพศ ยั่วยุจนทำให้เกิดการข่มขืนขึ้น 2) ชุดวาทกรรมในลักษณะปกป้องเหยื่อ คือ มีความเข้าใจเหยื่อ/ผู้ที่ถูกระงับว่าเหยื่อไม่สมควรที่จะถูกประณาม ถูกกล่าวโทษและซ้ำเติม เพราะเหยื่อคือผู้เสียหาย ไม่ได้กระทำความผิดอะไร ออกมาปกป้องและเห็นอกเห็นใจเหยื่อจากชุดวาทกรรมที่ออกมาประณามเหยื่อ เหยื่อไม่เพียงแต่ถูกทำร้ายเพียงด้านร่างกายแต่เหยื่อยังถูกทำร้ายทางด้านจิตใจเหยื่อคือผู้บริสุทธิ์ที่ถูกทำร้าย 3) ชุดวาทกรรมในลักษณะการประณามผู้กระทำความผิด คือออกมาประณามการกระทำของผู้กระทำความผิดว่าสิ่งที่เขาทำนั้นไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องและเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ การกระทำของเขาเป็นสิ่งที่ผิดทั้งกฎหมายและศีลธรรมเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม คนที่กระทำความผิดไม่สมควรได้รับความเห็นอกเห็นใจเพราะสิ่งที่เขากระทำลงไปได้สร้างบาดแผลให้กับตัวเหยื่อทั้งด้านร่างกายและจิตใจเขาคือผู้กระทำความผิดที่ควรได้รับการลงโทษตามกฎหมาย 4) ชุดวาทกรรมในลักษณะปกป้องผู้กระทำความผิด คือออกมาปกป้องและไม่เชื่อว่าผู้ที่กระทำความผิดนั้นผิดจริงๆ โดยผลักให้เป็นความผิดของเหยื่อ กล่าวโทษว่าเหยื่อให้ความเท็จและปกป้องผู้กระทำความผิดว่าผู้กระทำความผิดคือคนบริสุทธิ์ และเห็นอกเห็นใจผู้กระทำความผิด ชุดวาทกรรมนี้มักมาจากกลุ่มคนที่ชื่นชอบในตัวผู้กระทำความผิด ผู้กระทำความผิดอาจเป็นบุคคลสำคัญ เช่น ดารา ศิลปิน หรือคนดัง ทำให้ผู้กระทำความผิดมีคนออกมาแสดงออกเพื่อที่จะปกป้องผู้กระทำความผิด และ 5) ชุดวาทกรรมการรณรงค์เกี่ยวกับ rape culture คือ เพื่อขับเคลื่อนผลักดันเกี่ยวกับข้อกฎหมายการถูกล่วงละเมิดทางเพศ รณรงค์การคุกคามทางเพศ ถูกล่วงละเมิดทางเพศและการถูกข่มขืน เพื่อให้ปัญหาเหล่านี้ลดลง และรณรงค์เพิ่มความกล้าให้กับเหยื่อในการออกมาพูดเพื่อให้ผู้กระทำความผิดได้ถูกลงโทษตามกฎหมาย หลายประเทศทั่วโลกเกิดแคมเปญต่างๆ เพื่อรณรงค์หยุดการคุกคามทางเพศ ลดปัญหาการ

ข่มขืน โดยชุดวาทกรรมในลักษณะต่างๆ ได้ประกอบสร้างชุดความจริงในหลายมิติ ผ่านตัวบท สร้างมายาคติเพื่อให้เชื่อในวาทกรรมนั้นหรือโน้มน้าวก่อให้เกิดความเข้าใจผิด

2. ผลการศึกษาปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture บนทวิตเตอร์ ค้นพบว่าปฏิบัติการทางวาทกรรมที่แสดงต่อตัวบท เป็นการแสดงออกทางความคิด ความเชื่อ และอุดมการณ์โดยมีปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรม rape culture จะแสดงผ่านการไลก์ การรีทวีต และการตอบกลับ โดยการไลก์และรีทวีตคือการแสดงออกถึงการเห็นด้วยกับวาทกรรมนั้น เมื่อมีความเชื่อและชอบในตัววาทกรรมนั้นก็มักจะแสดงออกว่าเห็นด้วย โดยการเพิ่มยอดการไลก์และการรีทวีตเพื่อให้ตัววาทกรรมนั้นได้รับความสนใจ รีทวีตเพื่อให้ตัววาทกรรมนั้นมีการผลิตซ้ำทำให้คนที่เข้ามาดูใน #hashtag ได้เห็นวาทกรรมนั้นอยู่ตลอด แต่การตอบกลับมีทั้งคนที่เข้ามาแสดงออกว่าเห็นด้วยกับไม่เห็นด้วยในวาทกรรมนั้น หรือเป็นการแสดงออกในมุมมองของตนเองว่ามีความคิดเห็นอย่างไรต่อตัววาทกรรมนั้น

3. ผลการศึกษาอิทธิพลของวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture บนทวิตเตอร์ ค้นพบว่าปฏิบัติการทางวาทกรรมผ่านการไลก์ การรีทวีต และการตอบกลับทำให้ตัววาทกรรมมีอิทธิพลมากขึ้นโดยวาทกรรมที่โพสต์ออกมาจะมีอิทธิพลต่อการประกอบสร้างความจริงหลากหลายชุดโดยแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ 1) ประกอบสร้างชุดความจริงในมิติของเหยื่อ โดยแบ่งออกเป็น 2 มุมมอง ได้แก่ มุมมองของวาทกรรมในชุดวาทกรรมการประณามเหยื่อ และมุมมองในชุดวาทกรรมการปกป้องเหยื่อ 2) ประกอบสร้างชุดความจริงในมิติของผู้กระทำความผิด โดยแบ่งออกเป็น 2 มุมมอง ได้แก่ มุมมองของวาทกรรมในชุดวาทกรรมการประณามผู้กระทำความผิด และมุมมองในชุดวาทกรรมการปกป้องผู้กระทำความผิด และ 3) ประกอบสร้างชุดความจริงในมิติของการรณรงค์เกี่ยวกับ rape culture การประกอบสร้างความจริงในมิติต่างๆ ได้สร้างมายาคติขึ้นมาเพื่อทำให้มีคนเห็นด้วยและเชื่อในวาทกรรมชุดนั้น ยิ่งวาทกรรมมีการกดไลก์ การรีทวีต และการตอบกลับมากเท่าไร ยิ่งทำให้ตัววาทกรรมมีอำนาจอิทธิพลมากยิ่งขึ้น สร้างมายาคติครอบงำให้คนเชื่อในวาทกรรมได้ง่ายมากขึ้น และการประกอบสร้างความจริงที่เกี่ยวข้องกับ rape culture มีหลากหลายชุด ทำให้เกิดการปะทะของวาทกรรมนำมาสู่ความขัดแย้งทางความคิด ทศนคติ อุดมการณ์ ที่เกี่ยวข้องกับ rape culture

อภิปรายผล

1. ผลการวิจัยพบว่าวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture บนทวิตเตอร์ ได้สร้างวาทกรรมผ่านตัวบท ประกอบสร้างชุดวาทกรรมในหลายลักษณะที่เกี่ยวข้องกับ rape culture มีการทวิตออกมาทั้งรูปแบบข้อความ รูปภาพ หรือคลิปวิดีโอต่างๆ โดยได้สร้างความจริงในฐานะการสื่อความหมายของตัววาทกรรมสอดคล้องกับการศึกษาของสิริศิระ โชคทวีกิจ (2559) ที่ได้ศึกษาเรื่องความเป็นวาทกรรมกับการวิพากษ์ประเด็นทางสังคมที่สัมพันธ์กับวิถีไทยในกรีนินพอร์ทัล ปีพ.ศ.2556 และ พ.ศ.2559 ทั้งนี้สามารถอธิบายได้ว่าวาทกรรมที่ผลิตบนแอปพลิเคชันทวิตเตอร์นั้นมีความหมายที่ซ่อนอยู่ผ่านข้อความ รูปภาพ หรือคลิปวิดีโอต่างๆ ซึ่งเป็นการแสดงความคิดเห็นของผู้โพสต์ทวิตที่ต้องการนำเสนอมุมมองของตนเองผ่านอวัจนภาษา สอดคล้องกับแนวคิดของนอร์มัน แฟร์เคลาช (Fairclough, 2003) ที่ศึกษาตามขนบภาษาศาสตร์และสัญวิทยา การสร้างความหมายผ่านอวัจนภาษาและอวัจนภาษา ได้แก่ ข้อความ รูปภาพ คลิปวิดีโอ ในฐานะเป็นสัญลักษณ์ นำไปสู่ความเข้าใจในเนื้อหาของตัววาทกรรม

2. ผลการวิจัยพบว่าปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture บนทวิตเตอร์ ที่ปฏิบัติการผ่านการไลก์ การรีทวีต และการตอบกลับได้สร้างการผลิตซ้ำของวาทกรรมทำให้วาทกรรมนั้นมีอำนาจในการครอบงำ สอดคล้องกับการศึกษาของพงษ์กฤษณ์ จันทรเชื้อ และพิชญ์ อภิสมมาตรโยธิน (2561) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมกับการประกอบสร้างจริงในโลกไซเบอร์บนเฟซบุ๊ก ทั้งนี้สามารถอธิบายได้ว่าการแสดงความคิดเห็นผ่านการโพสต์ทวิตบนแอปพลิเคชันทวิตเตอร์เพื่อให้ตัว #hashtag ได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้นได้ขึ้นเทรนด์เป็น #hashtag ที่ได้รับความนิยมในไทยต้องมีการกล่าวถึงและติด #hashtag เป็นจำนวนมาก โดยภายใน #hashtag จะมีวาทกรรมที่คล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกัน ถ้าผู้ที่เข้ามาอ่านใน #hashtag ชื่นชอบวาทกรรมไหนก็จะมีปฏิบัติการต่อวาทกรรมนั้นโดยการไลก์ การรีทวีตหรือการตอบกลับ ต่อวาทกรรมนั้นเพื่อแสดงออกถึงความคิดเห็นต่อวาทกรรมนั้น ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำของวาทกรรมซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดนอร์มัน แฟร์เคลาช (Fairclough, 2012) การผลิตตัวบทและการตีความตัวบท ปฏิบัติการทางวาทกรรมเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันกับตัวบท ตัวบทมีอำนาจส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ศึกษาตัวบทผ่านปฏิบัติการ

3. ผลการวิจัยพบว่าอิทธิพลของวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture บน ทวิตเตอร์ เมื่อวาทกรรมเกิดการผลิตซ้ำทำให้ตัววาทกรรมนั้นมีอำนาจมากขึ้นมีอิทธิพลต่อ สังคม ความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ความรู้ทำให้เกิดการปะทะกันของวาทกรรมนำมาสู่ ความขัดแย้งทางความคิด ทศนคติ อุดมการณ์ สอดคล้องกับการศึกษาของฮั้วศิริ ลาปี่ (2562) ที่ได้ศึกษาเรื่องการต่อสู้ทางวาทกรรมระหว่างรัฐกับท้องถิ่นว่าด้วยการจัดการความ ขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งนี้สามารถอธิบายได้ว่า เกิดการผลิตซ้ำของวาท กรรมผ่านปฏิบัติการทางวาทกรรมทำให้วาทกรรมนั้นมีอำนาจมากยิ่งขึ้นมีอิทธิพลต่อสังคม ความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ ความรู้ การประกอบสร้างความจริงที่เกี่ยวข้องกับ rape culture มีหลากหลายชุดทำให้เกิดการปะทะกันของวาทกรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ นอร์มัน แฟร์เคลสซ์ (Fairclough, 1995 อ้างถึงใน วรพงศ์ ไชยฤกษ์, 2556) อำนาจของวาท กรรมและอำนาจของวาทกรรมในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม นำไปสู่ประเด็นเรื่อง อุดมการณ์ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม “พื้นที่แห่งอุดมการณ์” หรือ “พื้นที่แห่ง ความหมาย” เพื่อช่วงชิงอำนาจผ่านวาทกรรม

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะที่ได้จากผลของการวิจัย

ตัววาทกรรมทำให้เกิดการเข้าใจในหลายมิติ จะเห็นได้ว่าชุดวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับ rape culture มีหลากหลายมิติ การประกอบสร้างความจริงในมิติของเหยื่อ ชุดวาทกรรมใน ลักษณะการที่ออกมาแสดงออกถึงการเห็นอกเห็นใจเหยื่อ ออกมาปกป้องเหยื่อ และมีชุด วาทกรรมในลักษณะการประณามเหยื่อ ที่ออกมากล่าวโทษเหยื่อว่าเหยื่อมีส่วนหรือเป็น ต้นเหตุที่ทำให้เกิดการข่มขืนขึ้น ซึ่งชุดวาทกรรมการประณามเหยื่อไม่ควรเกิดขึ้นเพราะเหยื่อ คือผู้ถูกระทำ การประกอบสร้างความจริงในมิติต่างๆ ทำให้เกิดวาทกรรมที่สร้างมายาคติ ก่อให้เกิดความเข้าใจผิด จึงควรให้ความสำคัญกับการประกอบสร้างวาทกรรมของผู้ใช้ แอปพลิเคชันทวิตเตอร์

2. ข้อเสนอแนะในการทำการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรทำการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้ใช้แอปพลิเคชันทวิตเตอร์ ทวิตเตอร์ เปรียบเสมือนโลกอีกใบของผู้คนบนโลกออนไลน์ โดยกลุ่มคนที่ใช้ทวิตเตอร์มีพฤติกรรมที่ หลากหลายและมีการตั้งกลุ่มผ่านการสร้างแฮชแท็กหรือแฮทไว้เพื่อพูดคุยกันโดยที่พวกเขาไม่ เคยเห็นหน้ากัน

2.2 ควรมีการศึกษาความคิดเห็นของคนในสังคมเกี่ยวกับกฎหมายการข่มขืนในประเทศไทย เพราะในสังคม ณ ปัจจุบัน มีการแสดงความคิดเห็นที่หลากหลายเกี่ยวกับกฎหมายการข่มขืน มีข้อเรียกร้องถึงการแก้กฎหมาย และบางส่วนที่เห็นด้วยกับข้อกฎหมายในปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- พงษ์กฤษณ์ จันทร์เชื้อ และพิชณุ อภิสมภารโยธิน. (2561). ความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรม กับการประกอบสร้างความจริงในโลกไซเบอร์บนเฟซบุ๊ก. *วารสารสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยทักษิณ*, 7(1), 165-179.
- วรพงศ์ ไชยฤกษ์. (2556). วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์: มุมมองใหม่ในการวิจัยทางภาษาไทย. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 8(1), 135-158.
- สิริศิระ โชคทวีกิจ. (2564). ความเป็นวาทกรรมกับการวิพากษ์ประเด็นทางสังคมที่สัมพันธ์กับวิถีไทยในกวีนิพนธ์ซีไรต์ ปี พ.ศ.2556 และ พ.ศ.2559. *วารสารภาษาและวัฒนธรรม*, 40(2), 8-28.
- อัศวศิริ ลาปี่. (2562). การต่อสู้ทางวาทกรรมระหว่างรัฐกับท้องถิ่นว่าด้วยการจัดการความขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้. *วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร*, 16(73), 80-84.
- Workpoint TODAY. (2561, 20 ตุลาคม). *เปิดสถิติความรุนแรงทางเพศในไทยพุ่ง พบผู้ถูกระทำอายุน้อยที่สุด 5 ขวบ*. สืบค้นเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 2565, จาก <https://workpointtoday.com/0เปิดสถิติความรุนแรงทาง/>

ภาษาต่างประเทศ

- Duncan, L. (2022, January 4). *Top 6 social media trends*. Tech.co. <https://tech.co/digital-marketing/top-6-social-media-trends-of-2021>
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis*. Longman.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. Routledge.
- Fairclough, N. (2012). Critical discourse analysis. *International Scientific Researchers (ISR)*, 12, 452-487.

พาด
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์/
เกษตรอินทรีย์ และ
Green Social Work

ปรากฏการณ์ที่ชื่อข้าวโพดเลี้ยงสัตว์: วิทยาศาสตร์การเกษตรจากมือรัฐสู่เอกชน

Maize Citadel: Agricultural Science from State to Private Companies

กฤษฎา วีระฉันทชาติ | Krittrin Verachantachart¹

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาประวัติศาสตร์ของการพัฒนาไร่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ โดยเริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแนวคิดการบริโภคอาหารของสังคมไทย จนกระทั่งเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ตกไปเป็นกรรมสิทธิ์ของบริษัทเอกชน โดยบทความนี้มุ่งความสนใจไปยังความรู้และชุมชนนักวิทยาศาสตร์การเกษตรในฐานะของนักพัฒนาพันธุ์ และตัวการที่เกี่ยวข้องในการประกอบรวมให้ไร่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์สมัยใหม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยบทความชิ้นนี้เสนอว่า แม้ว่าในเรื่องเล่าที่บันทึกไว้ภายในชุมชนวิทยาศาสตร์การเกษตรจะเป็นการเชิดชูบุคคล และเชื่อว่าการพัฒนาทางการเกษตรในไทยนั้นเป็นเพียงความสนใจของตัวบุคคลเพียงเท่านั้น แต่อันที่จริงแล้วไร่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ไม่สามารถตัดขาดจากสังคมได้เลย และไม่ได้เป็นผลมาจากความต้องการของตลาดเพียงเท่านั้น แต่ได้กำเนิดมาพร้อมกับความเป็นสมัยใหม่มากมาย ทั้งเรื่องของโภชนาการ การเกษตรสมัยใหม่ และสุดท้ายก็ได้นำไปสู่การสะสมทุนของบริษัทเอกชนภายใต้รูปแบบวิถีคิดแบบเสรีนิยมใหม่

คำสำคัญ: ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ วิทยาศาสตร์การเกษตร ทุนนิยม เสรีนิยมใหม่

¹ นักศึกษาปริญญาโท คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์;
อีเมล: v.krittrin@gmail.com

ABSTRACT

This article examines the history of the development of the maize field, starting from the changing food consumption habits of Thai society to the point where the maize seed fell into the hands of private companies. This article pays particular attention to the knowledge and agricultural science community as a breeder who is one of the collectives in the modern maize field. The article suggests that the narrative within the agricultural science community may glorify individuals and suggest that agricultural development in Thailand is just a personal interest. Maize fields cannot be separated from society and are not simply a result of market demand. They are born from a myriad of factors, including nutrition, and modern agriculture, and ultimately lead to capital accumulation for private companies under a neoliberal ideology.

Keywords: Maize, Agricultural science, Capitalism, Neoliberalism

เกริ่นนำ

“น้องไปดูเลยนะ ข้าวโพดไม่ใช่ผู้ร้ายค่ะ” คำตอบแรกของการเปิดบทสนทนาของผู้เขียนในขณะพูดคุยกับนักพัฒนาพันธุ์ข้าวโพด หลังจากเล่าให้ฟังว่าผู้เขียนกำลังทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับไร่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และวิกฤติฝุ่นควันภาคเหนือ ในทางหนึ่งผู้เขียนสัมผัสได้จากคำตอบและท่าทางจริงจังในการคุยถึงความต้องการปกป้องข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จากการตกเป็นข้อครหา แต่ในขณะเดียวกันหลังจากพูดคุยได้ 3-4 ครั้งนักพัฒนาท่านเดิมได้กล่าวกับข้าพเจ้าว่า “ไม่เผลอเป็นแค่ทฤษฎีค่ะ” และแนะนำให้ผู้เขียนลองไปค้นคว้าตลอดประวัติศาสตร์การเพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ข้าวโพดเป็นพระเอกหรือผู้ร้ายกันแน่ ดังนั้นแล้วบทความนี้จึงเป็นทั้งการน้อมรับเอาคำแนะนำเพื่อตามหาประวัติศาสตร์ที่ถูกเล่าอย่างไม่ปะติดปะต่อ แรกเริ่มจากการนำพันธุ์ข้าวโพดเข้ามา และพัฒนาต่อยอดจนได้พันธุ์ข้าวโพดสุวรรณ-1 จนถึงการเข้ามามีบทบาทของภาคเอกชน นอกจากนี้ในบทความยังชี้ชวนให้เห็นถึงบทบาทของชุมชนนักวิทยาศาสตร์ที่คอยขับเคลื่อนข้าวโพดเลี้ยงสัตว์คู่กับบริษัทต่างๆ ที่เข้ามาทำธุรกิจจนกลายเป็นอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ส่วนสำคัญของวงจรการผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในปัจจุบัน

ก่อร่างสร้างตัววิทยาศาสตร์การเกษตร

ในช่วงแรกของการค้นคว้าผู้เขียนได้ค้นหาเอกสารออนไลน์ และค้นหาหนังสือภายในห้องสมุดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เพื่อที่จะตอบคำถามว่าเมื่อใดที่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เดินทางจากแหล่งกำเนิดมาสู่ประเทศไทย? จากความเข้าใจเดิมของผู้เขียน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์น่าจะมีอายุยืนยาวในประเทศไทย แต่กลับพบว่าเมื่ออายุราว 72 ปีเท่านั้น โดยได้ถูกเพาะปลูกอยู่ในมือของนักวิทยาศาสตร์การเกษตรในช่วงแรก และอาจจะเรียกได้ว่าการลงหลักปักฐานของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นไปพร้อมกันกับการลงหลักปักฐานวิทยาศาสตร์การเกษตรในประเทศไทย

แม้ว่าความรู้เรื่องการเกษตรไทยจะถูกปรับเปลี่ยนให้มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ 5 โดยการรับเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่และเครื่องจักรมาใช้ในการทำนา หรือเริ่มทำระบบชลประทานเพื่อการเกษตร รวมถึงการเพิ่มวิชาเพาะปลูกเข้าไปในโรงเรียนช่างไหม ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เชิญคาร์ล ชิมเมอร์แมน ศาสตราจารย์ด้านสังคมวิทยา เข้ามาสำรวจเศรษฐกิจชนบทในสมัยนั้น เนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2472 หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยข้อสังเกตอย่างหนึ่งที่

ได้บันทึกไว้ คือ การทำการเกษตรในยุคนั้นชาวบ้านจะใช้วิธีขยายพื้นที่เพาะปลูกให้มาก ซึ่งต่างจากวิธีใช้พื้นที่เพาะปลูกน้อยและพยายามเพิ่มผลผลิตให้มาก ทั้งการเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรกรรม หรือการพัฒนาพันธุ์เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้มากที่สุด แบบที่ชาติอื่นๆ ในเอเชียเริ่มทำกัน แนวคิดนี้เคยถูกนำเสนอควบคู่ไปกับความพยายามเปลี่ยนความรู้เดิมของชาวนามาเป็นความรู้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ นอกจากนี้ยังแนะนำให้แก้ไขเครื่องมือทางการเกษตรใหม่เพื่อที่จะได้ไม่สิ้นเปลืองแรงงานของเกษตรกร (ซิมเมอร์แมน, 2525)

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะแนวคิดการทำการเกษตรอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ หรือการใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยเพิ่มผลผลิตจะมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน แต่หากพูดถึงจุดสำคัญของการพัฒนาด้านการเกษตรให้เป็นวิทยาศาสตร์มากยิ่งขึ้น คือในช่วงหลังจากพระชวงศิลปะการ หลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ และหลวงอิงศรสิการ กลับมาจากการศึกษาต่อที่ต่างประเทศ โดยทั้ง 3 มีส่วนช่วยขยายโรงเรียนประถมกสิกรรมไปทั่วประเทศ มีการตีพิมพ์หนังสือพิมพ์กสิกร รวมถึงก่อตั้งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในปี พ.ศ.2484 ซึ่งในเวลาต่อมาไม่ได้เป็นเพียงสถาบันระดับอุดมศึกษาเท่านั้น แต่ยังเป็นสถาบันทางวิทยาศาสตร์การเกษตรของประเทศไทย และยังเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความรู้ทันสมัยให้แก่ผลผลิตทางการเกษตรด้วยเช่นกัน

บทบาทของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เริ่มต้นชัดมากยิ่งขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยได้รับทุนจากองค์กรต่างๆ จากประเทศสหรัฐอเมริกา องค์กรอาหารและยาแห่งสหประชาชาติ มูลนิธิฟูไลบรท์ อันเป็นผลมาจากการเมืองโลกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อเมริกาเข้ามาช่วยเหลือประเทศโลกที่ 3 ในนามของการพัฒนา จากปี พ.ศ.2493 ถึงพ.ศ. 2512 โดยมีนักศึกษาศาขากเกษตรศาสตร์ถึง 42 คน รวมถึงทุนสำหรับอาจารย์ในการศึกษาระดับสูงอีก 26 คน (Yuthavong, 1997) จนกระทั่งพุทธศักราชที่ 2510 บรรดานักศึกษาและอาจารย์ทยอยกลับมาจากการศึกษาในต่างประเทศ จึงเป็นการเริ่มต้นศักราชของการพัฒนาวิทยาศาสตร์การเกษตรอย่างจริงจังในประเทศไทย

อย่างไรก็ตามการพัฒนาการเกษตรในประเทศไทยช่วงต้นมักถูกเข้าใจว่าเป็นเรื่องของตัวบุคคลที่สนใจในด้านใดด้านหนึ่ง โดยไม่เกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมใดๆ ไม่ว่าจะเป็นพันธุ์พืชหรือพันธุ์สัตว์ เช่น การพัฒนาพันธุ์ไก่เริ่มจาก

หม่อมเจ้าสิทธิพรทรงสนพระทัยเรื่องเกษตรกรรมมาตั้งแต่ทรงมีโอกาสอ่านรายงานเกี่ยวกับการเกษตรของประเทศสหรัฐอเมริกาสมัยที่ทรงงานที่กระทรวงการ

ต่างประเทศแล้ว ประกอบกับโปรดการเลี้ยงไก่ เมื่อมีผู้นำไก่พันธุ์เล็กฮอร์นจากออสเตรเลียมาถวาย จึงทรงชวนชาวเขาท่ารับตำราฝรั่งมาอ่านเพิ่มเติม ยิ่งศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับการเกษตรมากขึ้นก็ยิ่งทรงปรารถนาที่จะสร้างแบบอย่างของกลีกรชั้นกลาง ที่ทรงเชื่อมั่นว่าจะเป็นทางเลือกใหม่ให้แก่สังคมไทยมากขึ้น

(ฐานข้อมูลบูรพาจารย์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ม.ป.ป.)

หรืออีกกรณีหนึ่งจากบันทึกเอกสารการสัมมนาการประชุม เรื่องความก้าวหน้าของการปรับปรุงพันธุ์พืชของกรมวิชาการเกษตร มีข้อความระบุไว้ว่า

การปรับปรุงพันธุ์ในระยะเริ่มแรกทั้งหมด เป็นเรื่องของความถนัดของแต่ละบุคคล มากกว่าจะเป็นการวางแผนเป็นขั้นตอน หรือเป็นโครงการที่ต่อเนื่อง ส่วนใหญ่แล้วก็มักเป็นเรื่องของการอยากรู้ อยากเห็นของนักวิจัยแต่ละท่าน และหวังผลเพื่อการศึกษ เฉพาะจุด แต่การศึกษาวินิจฉัยเหล่านั้น ก็เป็นจุดกำเนิดของโครงการวิจัยที่เป็นระบบในปัจจุบัน

(กฤษฎา สัมพันธ์รักษ์, 2527, น.388)

การมองว่าการศึกษาวินิจฉัยและพัฒนาพันธุ์พืชและสัตว์เป็นเรื่องของความสนใจของนักวิจัยแต่ละท่านเพียงเท่านั้นไม่เพียงพอที่สังคมจะเข้าใจภาพทั้งหมดของการพัฒนาและคำตอบ เช่นประเทศไทยเป็นครัวโลก เป็นอู่ข้าวอู่น้ำ เป็นการตอบด้วยการมองเพียงแค่ว่าภูมิศาสตร์ของเราเหมาะแก่การทำเกษตร แต่ไม่อาจตอบได้ว่า ทำไมเราต้องพัฒนาการเกษตรครั้งใหญ่? และทำไมเราต้องลงทุนในพืชหรือสัตว์แค่บางประเภท? เช่นที่ผู้เขียนสนใจการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ การตอบคำถามนี้ผู้เขียนจึงจำเป็นต้องพาย้อนกลับไปยังจุดเริ่มต้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ที่ไม่เพียงแต่มีการเปลี่ยนแปลงด้านการปกครอง แต่หากมีการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมหลายอย่างด้วยเช่นกัน โดยหนึ่งในนั้นคือการกิน

กินโปรตีนจุดเริ่มต้นของการเกษตรสมัยใหม่

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ไม่นานนัก ได้มีการสำรวจเศรษฐกิจในชนบทสยาม โดยคาร์ล ซิมเมอร์แมน ได้ชี้ให้เห็นถึงพฤติกรรมการกินของคนไทยในชนบทโดยรวมไว้ว่า “ชาวไร่รับประทานเนื้อวัว เนื้อหมู เป็ด ไก่และไข่น้อยกว่า 2 ครั้งในเดือนหนึ่ง

ส่วนมากยังน้อยกว่าเดือนละครั้ง” (ซิมเมอร์แมน, 2525, น.153) โดยแม้ว่าจะมีการกินปลาที่เป็นแหล่งโปรตีนกันเป็นปกติแล้ว แต่ปริมาณการกินก็ไม่ได้เพียงพอต่อร่างกายที่ต้องการโปรตีน

ต่อมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 การกินอาหารที่ให้ความสำคัญกับแนวคิดโภชนาการเพื่อบำรุงร่างกายให้แข็งแรงของประชากรได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการกินของประเทศไทยไปอย่างสิ้นเชิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อประชากรในประเทศไทยมีภาวะขาดโปรตีนจึงมีการสนับสนุนให้กินโปรตีนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเนื้อ นม ไข่ โดยให้ความสำคัญไปยังเนื้อกับไข่ก่อน เนื่องจากการตีมนมเป็นสิ่งที่ไม่คุ้นเคย และหาได้ยากในประเทศไทย (ชาติชาย มุกสง, 2565)

จากสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้รัฐบาลนอกจากจะสนับสนุนให้เกษตรกรหันมาเลี้ยงไก่พันธุ์ดี² เพื่อทำการค้าและอาชีพแล้ว ยังสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมเลี้ยงสัตว์ภายในประเทศ เนื่องจากประชาชนเริ่มหันมาบริโภคไก่มากยิ่งขึ้น ประกอบกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้การเลี้ยงไก่แบบเดิมจึงไม่สามารถผลิตปริมาณเนื้อไก่ได้อย่างเพียงพอ จากจุดนี้เองทำให้ภาคเอกชนจึงเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะบริษัทในเครือเจริญโภคภัณฑ์ “การดำเนินธุรกิจของเครือเจริญโภคภัณฑ์ที่ผลิตไก่เนื้อครบวงจรมีจุดเปลี่ยนสำคัญในปี พ.ศ.2512 จากการเป็นตัวแทนจำหน่ายพันธุ์ไก่และธุรกิจการเลี้ยงสัตว์ของบริษัทฮาร์เบอร์ เฮเตอร์ส ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการเลี้ยงไก่เนื้อพันธุ์ใหม่ไปสู่เกษตรกรด้วยโครงการส่งเสริมปศุสัตว์แห่งชาติ ทำให้การดำเนินธุรกิจผลิตไก่เนื้อของเครือเจริญโภคภัณฑ์เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว จนสามารถป้อนความต้องการของตลาดภายในประเทศได้อย่างกว้างขวาง ซึ่งทำให้เนื้อไก่ราคาถูกลงกว่า เนื้อวัวและเนื้อหมู” (อิริวัฒน์ ทรัพย์ไพฑูรย์, 2542 อ้างถึงใน ชาติชาย มุกสง, 2565)

การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงด้านการบริโภคช่วยให้เห็นบริบทที่ขับเคลื่อนให้ประเทศไทยก้าวเข้าสู่วิธีการผลิตแบบอุตสาหกรรมการเกษตร ไม่ได้เกิดขึ้นจากความสนใจของนักพัฒนาพันธุ์เพียงเท่านั้น และในท้ายที่สุดแล้วการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมเลี้ยงสัตว์จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเข้าไปสัมพันธ์กับอุตสาหกรรมอาหารสัตว์ อุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์

² ไก่พันธุ์ดี หมายถึงไก่สายพันธุ์ต่างๆ ที่ได้รับการพัฒนาสายพันธุ์ และมีการนำเข้าจากต่างประเทศเพื่อทดแทนไก่พันธุ์พื้นเมือง นอกจากนี้ยังให้เปลี่ยนวิธีการเลี้ยงจากปล่อยหากินตามใต้ถุนบ้าน

และในท้ายที่สุดแล้วจึงวนกลับมาสัมพันธ์กับไร้ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในฐานะส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมอาหารสัตว์

ลงหลักปักฐานข้าวโพดเลี้ยงสัตว์สมัยใหม่

โดยแรกเริ่มของอุตสาหกรรมเนื้อสัตว์โดยเฉพาะไก่ขยายตัวต่อเนื่องนับตั้งแต่พุทธทศวรรษที่ 2490 และ หากย้อนกลับไปนับได้ว่าเครือเจริญโภคภัณฑ์ได้เริ่มต้นกิจการขึ้นอย่างจริงจังเมื่อปี พ.ศ. 2496 จากการนำเข้าเคมีภัณฑ์การเลี้ยงไก่และบดอาหารไก่ขายเพื่อรองรับการเลี้ยงไก่แผนใหม่แบบฟาร์ม แทนการเลี้ยงแบบปล่อยให้หากินเองแบบเดิมที่เคยนิยม ในขณะเดียวกันภาครัฐที่มีการสนับสนุนการเลี้ยงไก่อย่างกว้างขวาง นอกจากจะมีการให้ใช้ไก่พันธุ์ดีแล้ว การใช้อาหารสัตว์โดยใช้ข้าวโพดเป็นอาหารหรือส่วนผสมหลักนั้น เริ่มต้นจากหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งการเกษตรแผนใหม่ ได้บุกเบิกสร้างฟาร์มบางเบ็ด ในพ.ศ. 2464 ได้นำข้าวโพดไร่ชนิด Yellow Dent จากสหรัฐอเมริกาเข้ามาปลูกได้ผลผลิตไร่ละ 30 ถัง แต่เนื่องจากไม่มีตลาดรับซื้อจึงนำมาใช้เป็นอาหารสัตว์แทน (สิทธิพร กฤดากร, 2511) นอกจากนี้ในยุคที่มีการส่งเสริมการเลี้ยงและบริโภคกันอย่างจริงจัง ได้มีการประชาสัมพันธ์การเลี้ยงไก่ผ่านทางวิทยุกระจายเสียง และมีการออกวารสาร “สารสันไก่” ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2495 เพื่อให้ความรู้แก่เกษตรกร (ดุทอง บรรณธิการ [เกษตรกรรม], 2558, น.10) โดยหนึ่งในเนื้อหาที่ลงในวารสารคือเรื่องสูตรอาหารเลี้ยงไก่ โดยมีการแจกสูตรอาหารที่ใช้ในเกษตรกลางบางเขน และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยหนึ่งในส่วนผสมหลักคือ ข้าวโพดป่น แม้ว่าในสูตรนี้วัตถุดิบหลักยังเป็นรำข้าวอยู่ “แต่หากเป็นไก่รุ่นอายุ 2 เดือนขึ้นไป ให้เอาข้าวโพดป่นกินวันละ 2 ครั้ง” นอกจากนี้ในงานวันรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2480 หลวงสุวรรณวาจกสิทิจ ได้นำไก่นาโกยาเบอร์ 19 ที่เลี้ยงด้วยอาหารผสมสูตรดังกล่าวไปโชว์ พร้อมขายอาหารโลกกรัมละ 15 สตางค์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการผสมอาหารขายของผู้ค้าอาหารไก่ (หลวงสุวรรณวาจกสิทิจ, 2495)

แม้ว่าประเทศไทยจะรู้จักกับข้าวโพดมาตั้งแต่สมัยอยุธยาในฐานะอาหารกินเล่นก่อนจะเข้าสู่ยุคของการเป็นอาหารสัตว์ที่ทำให้เกิดการแยกอย่างชัดเจนว่าพันธุ์ไหนใช้เป็นอาหารคน หรือพันธุ์ไหนใช้เป็นอาหารสัตว์ และเริ่มมีการพัฒนาพันธุ์อย่างต่อเนื่องเพื่อรองรับความต้องการของอุตสาหกรรมเนื้อสัตว์ที่ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง โดยในปีพ.ศ. 2494

กรมกสิกรรมได้นำเข้าข้าวโพดพันธุ์ทิกิสเทท โกลเดน เยลโลว์ (Tiquisate Golden Yellow)³ จากศูนย์วิจัยเกษตรเขตร้อนขึ้น ประเทศกัวเตมาลา เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรเพาะปลูก พร้อมกับนโยบายประกันราคาข้าวโพด (Napasintuwong, 2014) จึงทำให้ได้รับความนิยมจากเกษตรกรจำนวนมาก และทศวรรษถัดมาจำนวนพื้นที่เพาะปลูกได้เพิ่มขึ้นเป็น 1,228,930 ไร่ จากจำนวน 514,143 ไร่

ในช่วงปีพ.ศ.2501–2502 ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์นอกจากจะกลายเป็นพืชที่มีความต้องการสำหรับอุตสาหกรรมอาหารสัตว์ในประเทศไทยแล้ว ยังได้กลายเป็นพืชส่งออกสำคัญของประเทศไทย หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ อธิบดีกรมกสิกรรมจึงได้เชิญมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ ที่มีประสบการณ์ในการพัฒนาข้าวโพด เมื่อครั้งการออกทุนและพัฒนา ศูนย์วิจัยข้าวโพดและข้าวสาลีนานาชาติ (International Maize and Wheat Improvement Center: CIMMYT) ร่วมกับรัฐบาลเม็กซิโกในช่วงทศวรรษที่ 1940 (CIMMYT, n.d.) มาร่วมพัฒนาข้าวโพดในประเทศไทย โดยส่งผู้เชี่ยวชาญด้านข้าวโพด เอ็ดวิน เจ. เวลเฮาเซน (Edwin J. Wellhausen) และเออเนส ดับเบิลยู สปราก (Ernest W. Sprague) จนเกิดเป็นความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ร่วมกับกรมกสิกรรม และมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ ในโครงการประสานงานปรับปรุงการผลิตข้าวโพด (Co-ordination Project for Corn Improvement Program) (สุทัศน์ ศรีวัฒนพงศ์, 2558) ความร่วมมือครั้งนี้ได้ใช้สถานีวิจัยทดลองกสิกรรมพระพุทธบาท เป็นสถานีวิจัยข้าวโพด และสามารถสร้างพันธุ์ที่ใช้ส่งเสริมพันธุ์ใหม่ในชื่อ “พันธุ์พระพุทธบาท” จากการปรับปรุงพันธุ์กัวเตมาลาที่นำมาปลูกในช่วงแรก

ช่วงเวลานี้ นักวิชาการด้านการเกษตรไทยมีความสนใจพัฒนาพันธุ์ข้าวโพดมากขึ้น เริ่มจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เขียนขอทุนจากสภาวิจัยแห่งชาติปีพ.ศ.2503 ชื่อโครงการ “การปรับปรุงพันธุ์ข้าวโพดเพื่อให้ได้พันธุ์ที่เหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมที่ต่างๆ ในประเทศไทย” โดยทำการกระจายการทดลองปลูกตามสถานีเกษตรทั่วประเทศได้แก่ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สถานีทดลองกรมกสิกรรม อำเภอฟุทธบาท จังหวัดสระบุรี ไร่ทดลองมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อำเภอบางบาล จังหวัดนครราชสีมา สถานีทดลองกรม

³ ข้าวโพดพันธุ์ทิกิสเทท โกลเดน เยลโลว์ เป็นพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เมื่อนำมาเพาะปลูกในไทยแล้ว จะเรียกกันว่า “พันธุ์กัวเตมาลา” ตามประเทศถิ่นกำเนิดของพันธุ์ และผู้เขียนจะใช้ชื่อ “กัวเตมาลา” ต่อไปในบทความเมื่อมีการเอ่ยถึงข้าวโพดพันธุ์นี้

กสิกรรม อำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย สถานีทดลองกรมกสิกรรม อำเภอท่าพระ จังหวัดขอนแก่น และสถานีทดลองกรมกสิกรรม จังหวัดอุบลราชธานี โดยในโครงการแบ่งความสำคัญออกเป็นสองส่วนด้วยกัน โดยส่วนแรกเป็นการปรับปรุงพันธุ์ที่นิยมกันในประเทศไทย (พันธุ์แก้วเตมาลา) และการผลิตพันธุ์ข้าวโพดลูกผสมก่อนจะสกัดออกมาเป็นสายพันธุ์แท้ โดยสาเหตุในการพัฒนาพันธุ์เพราะทางนักวิชาการด้านการเกษตรมองว่า นับตั้งแต่จากมีการแนะนำพันธุ์แก้วเตมาลาให้เกษตรกรแล้ว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ได้กลายเป็นพืชส่งออกมูลค่ามหาศาลของประเทศไทย (สุจินต์ จินายน และโอวาท จุฑานนท์, 2504)

ในการพัฒนาพันธุ์ครั้งนี้ไม่ได้มีเพียงอาจารย์จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เพียงเท่านั้น โดยเริ่มจากปี พ.ศ. 2495 ได้รับความช่วยเหลือจากองค์การบริหารวิเทศกิจแห่งสหรัฐฯ หรือยูซอม (USOM) ให้ความช่วยเหลือโดยการส่ง อี.แอล.พอตเตอร์ (E.L. Potter) จากมหาวิทยาลัยรัฐออริกอน (Oregon State University) เพื่อมาช่วยพัฒนามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จนเป็นความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัย ตั้งแต่ 14 กันยายน พ.ศ. 2497 ถึงวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2503 โดยในข้อตกลงจะมีการส่งอาจารย์และผู้เชี่ยวชาญมาทำงานสอนและวิจัย จำนวน 6 คน ใน 30 เดือน เพื่อให้คำปรึกษาในการปรับปรุงมหาวิทยาลัยและช่วยทำการสอน รวมถึงให้ทุนการศึกษาแก่อาจารย์และเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (บุญธรรม จิตต์อนันต์, ม.ป.ป.)

หนึ่งในความร่วมมือดังกล่าว ได้มีโครงการความช่วยเหลือด้านงานวิจัยและพัฒนาข้าวโพด มีการส่งโรเบิร์ต เอสเตส ฟอเร (Robert Estes Fore) ศาสตราจารย์รับเชิญและผู้เชี่ยวชาญด้านการปรับปรุงพันธุ์ข้าวโพด พร้อมกับ เอ็ม.อี. ดอว์สัน (M.E. Dawson) ผู้เชี่ยวชาญด้านดินและปุ๋ย เพื่อทำการทดลองปลูกข้าวโพดเพื่อดูการปรับตัวกับสภาพแวดล้อม ทดลองผสมพันธุ์ข้าวโพดหลายสายพันธุ์ที่นำเข้ามาจากสหรัฐอเมริกา รวมถึงทำการฝึ กสอน การผสมพันธุ์ ข้าวโพดให้แก่นักศึกษาและบุคลากรของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หัวหน้าโครงการในระยะแรก อรรถ นาครทรพ หัวหน้าภาควิชาพืชศาสตร์ และมีสุทัศน์ ศรีวัฒนพงศ์ บัณฑิตที่จบในปีนั้นเป็นนักวิจัยผู้ช่วย และเนื่องจากพื้นที่ในวิทยาเขตบางเขนไม่เพียงพอ จึงต้องไปขอใช้แปลงทดลองเปรียบเทียบพันธุ์ที่สถานีทดลองกสิกรรมพระพุทธบาท รวมถึงการเดินทางต้องขอยืมรถจากคณะประมง นอกจากนี้จะมีผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรและดินแล้ว ในการเรียนการสอนยังได้มูลนิธิฟูไลบอร์ท์

(Fulbright Foundation) ส่งอาจารย์สอนภาษาอังกฤษมาสอนนักศึกษาด้วยเช่นกัน (สุทัศน์ ศรีวัฒนพงศ์, 2558)

จาก 3 หัวข้อที่ผ่านมาผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นว่าพลังของเปลี่ยนแปลงด้านการบริโภค การหันมาใช้วิทยาศาสตร์การเกษตรในการเพิ่มผลผลิต นั้นเกี่ยวพันกับการเกิดขึ้นของ ไร้ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ได้อย่างไร กล่าวคือในช่วงทศวรรษที่ 2490 การเกิดขึ้นของอุตสาหกรรม เนื้อสัตว์ การเลี้ยงไก่โดยแยกขังกรงละตัว หรือที่เรียกว่าโรงแรมไก่ การบริโภคโปรตีนที่มากขึ้น ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์อาหารสัตว์เกิดขึ้นตามมา โดยหนึ่งใน ส่วนประกอบสำคัญในการทำอาหารก็คือข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเหตุการณ์ทั้งหมดได้เป็นตัวเร่ง ให้เกิดการทำให้ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มากขึ้น แม้จะยังไม่เด่นชัดในช่วงนี้ แต่อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์นี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะด้านความสมเหตุสมผลของตลาดเพียงเท่านั้น แต่ใน ขณะเดียวกัน ช่วงทศวรรษที่ 2490 ซึ่งตรงกับยุคสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีนโยบาย เศรษฐกิจสำคัญอย่าง “กอนุกรรม” ซึ่งเป็นคำย่อมาจาก “การส่งเสริมด้านกสิกรรม คือส่งเสริมให้คนปลูกพืชอย่างมีประสิทธิภาพ ประการที่สอง คือส่งเสริมอุตสาหกรรม สูดท้าย ‘พากรรม’ ก็คือพาณิชย์กรรม ดังนั้น การพัฒนาเศรษฐกิจในสมัยจอมพล ป. คือ ส่งเสริม 3 ด้าน คือ การเกษตร อุตสาหกรรม และพาณิชย์กรรม ซึ่งสัมพันธ์ต่อกัน” (ธัญพร บัวทอง, 2020) กล่าวคือ การเกษตรผลิตแล้วก็ขายส่งเข้าโรงงาน โรงงานผลิตแล้วก็ต้อง ส่งออกขาย โดยหนึ่งในระบบราชการที่กลายมาเป็นตัวขับเคลื่อนเศรษฐกิจตามนโยบายนี้คือ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประกอบกับหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สหรัฐอเมริกาเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในไทยเนื่อง ด้วยต้องทำสงครามเย็นและเพื่อป้องกันไม่ให้ไทยกลายเป็นคอมมิวนิสต์ จึงเริ่มสงความ ช่วยเหลือด้านการเงินและวิชาการต่างๆ มาให้แก่ไทย จากบริบทหลายๆ ด้านที่เสริมกันทำให้ เรื่องเล่าในประวัติศาสตร์ด้านการเกษตร และการพัฒนาพันธุ์ที่เล่าจากบันทึกในชุมชนของ นักวิทยาศาสตร์การเกษตรไทยว่า เกิดขึ้นโดยความสนใจส่วนตัวเพียงเท่านั้นไม่ถูกต้องมาก นัก แต่อย่างไรก็ตามบริบทดังกล่าวเป็นเพียงช่วงต้น แต่ไม่มีสิ่งใดรับประกันได้ว่าการเกิด อุตสาหกรรมเนื้อสัตว์ และการเลี้ยงไก่ด้วยสูตรอาหารแบบใหม่ที่ใช้ข้าวโพดผสมจะทำให้เกิด ไร้ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์หลายล้านไร่ในเวลาต่อมา ดังนั้นเพื่อที่จะอธิบายต่อไปว่าทำไมไร้ข้าวโพด เลี้ยงสัตว์จึงประสบความสำเร็จอย่างมากในประเทศ จึงจำเป็นต้องเล่าถึงพันธุ์ข้าวโพด สุวรรณ-1 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของไร้ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์หลายล้านไร่ในประเทศไทย

กำเนิดไร่ข้าวโพดสมัยใหม่และพันธุ์ข้าวโพดมหัศจรรย์

หากยึดเอาคำเปรียบว่าชุมชนวิทยาศาสตร์เปรียบเสมือนปราการ ปราการด้านวิทยาศาสตร์การเกษตรในไทยมีมากมายตามสถานี่ทดลองต่างๆ ทั่วประเทศ แต่สำหรับข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ป้อมปราการสำคัญที่สุดในช่วงแรกอยู่ที่ “ไร่สุวรรณ” หรือ “สถานี่ฝึกนีสิตเกษตรสุวรรณวจากกสิกิจ” ที่ปากช่อง โดยสาเหตุอันเนื่องมาจากการขาดที่ดินในการทดลองภายในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และด้วยความเหมาะสมทางสภาพแวดล้อม

โดยลักษณะที่ดินและการใช้ประโยชน์บริเวณนั้น อินทรี จันทรสถิตย์ ได้บรรยายไว้ว่า

ที่ดินซึ่งเป็นป่าที่ระหว่างทับทวงและปากช่อง เป็นพื้นที่ดินที่ประชาชนได้เข้าไปบุกเบิกเพื่อทำไร่ ทั้งสองข้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ นครราชสีมา โดยเฉพาะตั้งแต่มวกเหล็กจนถึงปากช่อง เพื่อปลูกเป็นพืชผลต่างๆ เช่น ข้าวโพด ะหุง เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีการสร้างถนนมิตรภาพตั้งแต่สระบุรีขึ้นไป ที่ดินฝ่ายตะวันออกของถนนก็มีผู้บุกเบิกลึกเข้าไปกว่าเดิมอีกมาก และได้มีผู้ที่มีทุนทรัพย์ต้องการทำการเกษตร ทั้งปลูกพืชและสัตว์เลี้ยง เที่ยวซื้อไร่ของชาวบ้าน โดยให้ราคาดีพอสมควร มาทำเป็นไร่ใหญ่ๆ สองสามแห่ง ไร่หนึ่งก็คือไร่ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเลือกได้ที่ค่อนข้างจะราบ หลังจากซื้อที่ดินดังกล่าวมาแล้ว จอมพลสฤษดิ์ได้ตั้งชื่อว่า ‘ไร่ธนะฟาร์ม’ เพื่อทำเป็นแปลงเกษตรสมัยใหม่ มีการเลี้ยงไก่และวัว ปลูกข้าวโพดและถั่วลิสง โดยได้รับคำปรึกษาจากราชการกระทรวงเกษตร

(อินทรี จันทรสถิตย์, 2533, น.274)

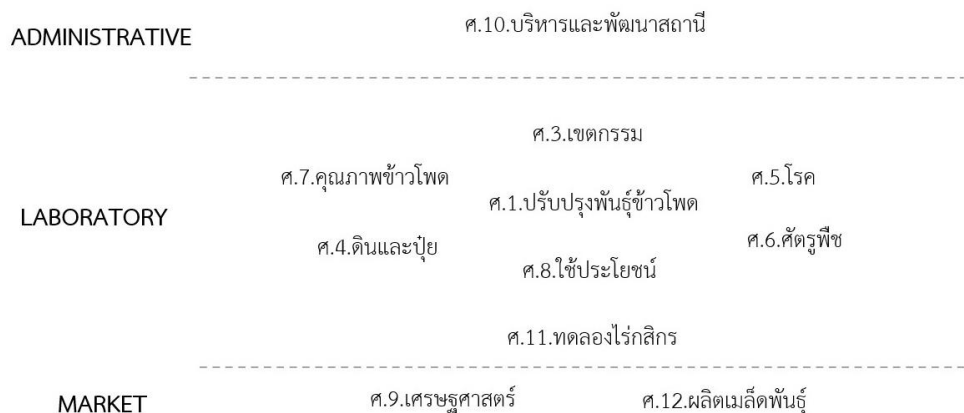
หลังจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เสียชีวิตลง ไร่ธนะฟาร์มได้ตกเป็นของรัฐ ก่อนที่หลวงอิงคศรีกสิการ (นายอินทรี จันทรสถิตย์) อธิการบดีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้ขอให้รัฐบาลโอนไร่ธนะฟาร์มให้กับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เพื่อการศึกษาทางการเกษตร (สุทัศน์ ศรีวัฒนพงศ์, 2558) รวมไปถึงมหาวิทยาลัยเกษตรทำการขอพื้นที่ดังกล่าวเป็นเพราะว่าทางมหาวิทยาลัยเองยังไม่มีสถานี่สำหรับการทดลองเกี่ยวกับข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และฝึกนศึกษาของตนเอง จะเห็นได้จากการไปขอใช้สถานี่ทดลองของกรมกสิกรรมในช่วงก่อนหน้า

ในการประชุมการตีราคาที่ดินไร่ธนะฟาร์มของเจ้าหน้าที่คณะกรรมการตีราคา สรรพากรจังหวัด และที่ดินจังหวัดนครราชสีมา มีความเห็นต่างด้านความสมบูรณ์ของที่ดิน โดยสรรพากรจังหวัดชี้แจงว่าเป็นที่ดินที่พร้อมจะปลูกพืชได้ทันที แต่ที่ดินจังหวัดมองว่าเป็น สภาพที่ดินไม่ดีเนื่องจากเป็นหินและดินดาน แต่เนื่องจากติดอยู่กับถนนมิตรภาพ และมีที่ดิน น.ส.3 ติดกับที่ดินแปลงดังกล่าวลึกเข้าไปจนถึงภูเขา และอีกแปลงที่อยู่หลังเขา ล้วนติดกับ อ่างเก็บน้ำของกรมชลประทาน (สรรพากรจังหวัดและที่ดินจังหวัดนครราชสีมา, 2508) ไร่ธนะฟาร์มจึงมีความพร้อมในบางด้าน เช่น ทำเลที่ติดถนนสายหลัก ใกล้แหล่งชลประทาน และทำการเพาะปลูกข้าวโพดเป็นทุนเดิม แต่หากจะพัฒนาให้เป็นไร่การเกษตรสมัยใหม่ยังคง ต้องการการพัฒนาอีกหลายด้าน นอกจากนี้ทางมหาวิทยาลัยการเกษตรยังตั้งใจจะใช้ไร่ธนะ ฟาร์มเป็นสถานที่สำหรับฝึกนักศึกษา ดังนั้นการพัฒนาที่ดินจึงเริ่มตั้งแต่การปรับสภาพดิน วางระบบสาธารณูปโภค ทั้งการเจาะบ่อบาดาล สร้างบ่อกักเก็บน้ำ เชื่อมระบบชลประทาน โดยมีท่อใต้ดินต่อกับทางอ่างเก็บน้ำของกรมชลประทาน ก่อนจะทำการสร้างโรงเรือน จัดแบ่งแปลงทดลอง รวมถึงอาคารสำนักงาน บ้านพัก และหอพักสำหรับนักศึกษาด้วย เช่นกัน โดยทั้งหมดเพื่อที่จะใช้สำหรับทั้งการวิจัยพัฒนา สถานที่ฝึกงานสำหรับนักศึกษา และผลิตเมล็ดพันธุ์ เมื่อเสร็จสิ้นแล้วจึงเปลี่ยนชื่อจากไร่ธนะฟาร์มมาเป็นสถานีวิจัยพืช เกษตรสุวรรณจากกสิกิจ

โดยตลอดกระบวนการดังกล่าว มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ช่วยเหลือในการส่งผู้เชี่ยวชาญเพื่อที่จะให้ไร่สุวรรณกลายเป็นศูนย์วิจัยระดับสูง เมื่อสร้าง พื้นที่ทั้งหมดเสร็จแล้ว มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์จึงทาบทามให้มหาวิทยาลัยเกษตรฯ ใช้ไร่สุวรรณ เป็นศูนย์วิจัยข้าวโพดและข้าวฟ่างแห่งชาติ โดยไม่เพียงใช้ฝึกแก่นักศึกษาภายในประเทศแต่ ยังรวมไปถึงนักศึกษาและนักวิจัยจากประเทศต่างๆ ในเอเชีย และในปีพ.ศ. 2509 ได้มีการ จัดตั้ง “โครงการประสานงานข้าวโพดระดับภูมิภาคเอเชีย” (Inter-Asian Corn Program: IACP) (สุทัศน์, 2558) และเริ่มความร่วมมือกับ CIMMYT⁴ ในการแลกเปลี่ยนฐานทาง

⁴ ศูนย์วิจัยข้าวโพดและข้าวสาลีนานาชาติ ก่อตั้งโดยความร่วมมือระหว่างรัฐบาลเม็กซิโกและมูลนิธิร็อกกี้ เฟลเลอร์ราวทศวรรษที่ 1940 โดยเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิวัติเขียว เนื่องจากประสบความสำเร็จในการ เพิ่มผลผลิตและความต้านทานโรคของข้าวสาลี และในปี ค.ศ.1970 นอร์แมน บอร์ลോഗ (Norman Borlaug) หัวหน้านักพัฒนาของศูนย์วิจัยได้รับรางวัลโนเบล สาขาสันติภาพ เนื่องจากได้ชื่อว่าเป็นผู้ช่วย เหลือผู้คนนับพันล้านคนให้รอดพ้นจากความอดอยาก

พันธุกรรม (germplasm) และบุคลากร รวมถึงได้เริ่มโครงการวิจัยแม่บทข้าวโพดข้าวฟ่าง หรือที่เรียกกันว่า โครงการ 12 ศ. (12 โครงการย่อย) ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับข้าวโพดทั้งหมด 11 โครงการ ซึ่งสามารถแบ่งหน้าที่ออกได้ตามแผนผังด้านล่าง

ภาพ 1: แผนผังโครงการ 12 ศ.

โดยหากแบ่งเนื้องานตามหน้าที่ที่ปรากฏตามโครงการแล้ว จะสามารถแตกหน้าที่ของแต่ละโครงการออกเป็นงานธุรการ งานห้องวิจัยปฏิบัติการ และตลาด โดยมี ศ. 1 งานวิจัยและปรับปรุงพันธุ์ข้าวโพดเป็นศูนย์กลางการพัฒนาและมีโครงการอื่นๆ รายล้อม เพื่อให้การปรับปรุงพันธุ์ข้าวโพดประสบความสำเร็จ ตามเป้าหมายการเพิ่มศักยภาพในการส่งออก แมื่อก่อนหน้าโครงการ 12 ศ. จะมีการพัฒนาพันธุ์ข้าวโพดมาโดยตลอด ทั้งจากการผสมด้วยกับพันธุ์กัวเตมาลา และการนำเข้าพันธุ์จากทั้งอเมริกา อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ แต่ยังไม่สามารถสร้างพันธุ์ใหม่ที่ประสบความสำเร็จหรือดีกว่าพันธุ์พระพุทธรบาท เนื่องจากขาดความหลากหลายของเชื้อพันธุกรรม และยังคงใช้ฐานพันธุกรรมของพันธุ์กัวเตมาลาเท่านั้นในการตั้งต้น

เมื่อสุจินต์ จินายนต์ กลับมาจากการเป็นนักวิทยาศาสตร์รับเชิญ (visiting scientist) ที่ ศูนย์วิจัยนานาชาติข้าวโพดและข้าวสาลี (CIMMYT) และได้กลับมาประจำที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ดำรงตำแหน่ง ผู้ประสานงานโครงการข้าวโพดและข้าวฟ่างแห่งชาติ พินแก้ว (นามสมมติ) นักพัฒนาพันธุ์พืชและลูกศิษย์ของ สุจินต์ เล่าให้ฟังว่า “ตอนอาจารย์ไปประจำที่ซิมมิท เขาให้ไปอยู่ที่ห้องเก็บเมล็ดพันธุ์ จึงสามารถจดจำและเรียนรู้ข้อดีข้อเสียของแต่ละพันธุ์ได้หมด พอกลับมาประจำที่ไร่สุวรรณ ด้วยความร่วมมือที่ทำ

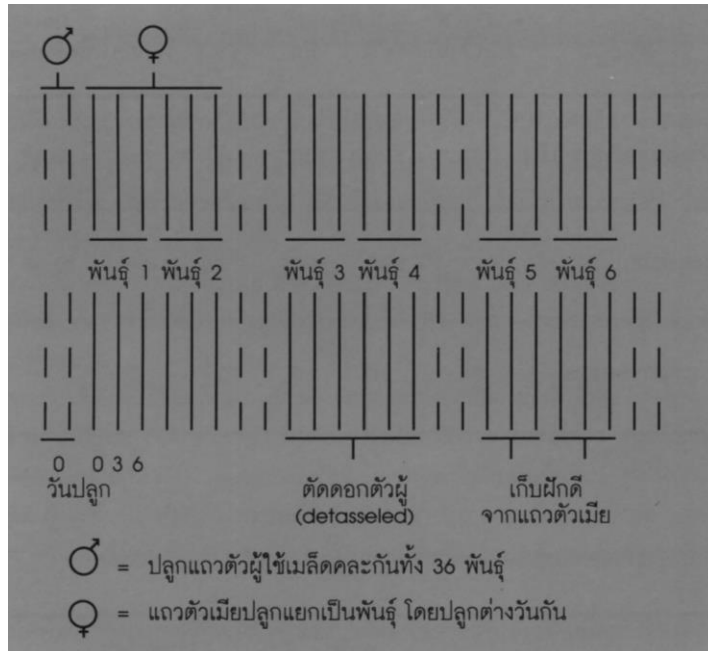
กันมาโดยตลอดเราจึงสามารถติดต่อไปขอพันธุ์เขามาทดลองได้อย่างแม่นยำ” (พินแก้ว, สัมภาษณ์, วันที่ 22 มิถุนายน 2565)

นอกจากนี้พินแก้วยังเล่าให้ฟังว่า “ก่อนจะเริ่มพัฒนาพันธุ์อาจารย์สุจินต์ เริ่มจากเปลี่ยนวิธีปลูกข้าวโพดใหม่หมด จากเคยหว่าน มาเป็นหยอดเมล็ด แต่ไม่ใช่จะหยอดยังไง ขุดหลุมแคไหนก็ได้ เราต้องรู้หมดทั้งการเตรียมดิน ขนาดหลุม จำนวนเมล็ด เริ่มจากตรงนี้ และไปสอนให้ชาวบ้านใช้วิธีแบบเดียวกัน ซึ่งงานแบบนี้เราจะเรียกกันว่า งานเกษตรกรรม” ซึ่งวิธีการดังกล่าวไม่ได้ทำการสอนแก่นักศึกษาเพียงเท่านั้น แต่ยังใช้สำหรับสอนเกษตรกรที่เข้ามาผลิตเมล็ดพันธุ์ให้กับภาครัฐด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามงานเกษตรกรรมทำได้เพียงเพิ่มผลผลิตได้จำนวนหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปยังคงต้องการพัฒนาพันธุ์เพื่อให้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้การพัฒนาพันธุ์ใหม่ยังคงสำคัญเป็นลำดับต้นๆ เช่นเดิม

งานวิจัยช่วงนี้จะเป็นทีมวิจัยที่ประกอบไปด้วยนักปรับปรุงพันธุ์พืชและนักโรคพืช วิทยาจากมหาวิทยาลัยเกษตร IACP และ CIMMYT โดยได้รับทุนจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ วิธีการทดลองได้เปลี่ยนจากการใช้พันธุ์ตั้งต้นเป็นกัวเตมาลา มาเป็นการคัดเลือกพันธุ์ดี จำนวน 36 พันธุ์ จากที่สุจินต์ได้เรียนรู้เมื่อครั้งไปเป็นนักวิทยาศาสตร์รับเชิญ โดยเมล็ดพันธุ์ทั้งหมดต้องอยู่ในเงื่อนไข ปรับตัวได้ดีในประเทศไทย มีความหลากหลายของถิ่นกำเนิด มีฐานพันธุกรรมกว้างและมีประโยชน์โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางเศรษฐกิจ โดยทั้งหมดนั้นจะใช้วิธีปรับปรุงพันธุ์โดยการผสมรวมแบบเปิด⁵ (Sriwatanapongse, Jinahyon & Vasal, 1993)

ในการพัฒนาพันธุ์จะปลูกในแปลงทดลอง โดยนำเมล็ดจำนวนเท่ากันจากแต่ละสายพันธุ์มาคลุกรวม ปลูกแถวตัวผู้สลับตัวเมีย เรียงตามพันธุ์ และแต่ละพันธุ์ปลูก 3 แถว เมื่อข้าวโพดออกดอกจะทำการการตัดดอกตัวผู้ในแถวตัวเมียออกให้หมด และเมื่อเก็บฝัก จะเก็บจากแถวตัวเมีย ที่มีลักษณะลักษณะดีร้อยละ 50 มารวมกันเพื่อให้ยังสามารถเก็บลักษณะพันธุ์ทั้ง 36 พันธุ์ไว้ได้ ทำซ้ำ 4 ฤดู จึงได้พันธุ์ผสมรวม โดยให้ชื่อพันธุ์ว่า “ไทยคอมพอลิต-1” ในปี.ศ.2512 การผสมเปิดเช่นนี้ เข้าใจได้อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการผสมแบบสุ่ม โดยให้พืชจัดการกันเอง

⁵ หมายถึงการผสมแบบเปิดโอกาสให้มีการผสมข้ามอย่างอิสระ ซึ่งเป็นธรรมชาติของพืช โดยอาจมีการคัดเลือกหมู่หรือการคัดเลือกพืชที่มีลักษณะตามต้องการควบคู่ไปด้วย

ภาพ 2: แบบจำลองแปลงทดลองสุวรรณ-1

ที่มา: หนังสือสุวรรณ 1 ข้าวโพดพันธุ์ดีเด่นของไทย (2536)

ในปีเดียวกันได้หวั่น ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ไทย และรัฐบางส่วนในประเทศอินเดียได้เผชิญกับการระบาดของโรคราน้ำค้าง และไม่มีเคมีภัณฑ์หรือเวชภัณฑ์ใดที่สามารถป้องกันได้อย่างมีประสิทธิภาพทั้งในแง่ของความพร้อมและการควบคุมโรค IACP จึงเริ่มการพัฒนาพันธุ์เพื่อที่จะแก้ปัญหาดังกล่าว โดยมีประเทศที่ให้ความร่วมมือ คือ อินเดีย อินโดนีเซีย เนปาล เม็กซิโก ไต้หวัน ฟิลิปปินส์ และไทย (Carangal, 1974) ในการพัฒนาพันธุ์เพื่อให้ทนทานต่อโรคราน้ำค้าง ประเทศไทยได้พัฒนาพันธุ์ไทยคอมพอสิต-1 เพื่อเพิ่มลักษณะการต้านทานโรคราน้ำค้าง โดยการนำไปปลูกแปลงระบาดเทียม ทำการการพ่นน้ำที่มีสปอร์ของโรคราน้ำค้างใส่ข้าวโพดและปลูกข้าวโพดพันธุ์ที่เป็นโรคราน้ำค้างได้ง่ายเป็นแถวล้อมรอบไว้เพื่อให้แน่ใจว่าจะเกิดการระบาด (สุทัศน์ ศรีวัฒนพงศ์, 2536) เมื่อสำเร็จแล้วจึงได้พันธุ์ “สุวรรณ-1” ในปีพ.ศ. 2514 ซึ่งให้ผลผลิตสูง ปลูกได้ในหลายสภาพภูมิอากาศและภูมิประเทศ ต้านทานต่อโรคราน้ำค้าง และพัฒนาต่อได้ง่ายจากฐานพันธุ์กรรมที่กว้าง ด้วยคุณสมบัติเหล่านี้พันธุ์ข้าวโพดสุวรรณ-1 จึงเป็นพันธุ์ข้าวโพดมหัศจรรย์ ที่ CYMMYT ได้ขอเพื่อนำไปใช้สำหรับพัฒนาข้าวโพดเขตร้อนขึ้นในประเทศอื่นๆ

อย่างไรก็ตามแม้พันธุ์สุวรรณ-1 จะได้รับคำชื่นชมจากบรรดานักวิทยาศาสตร์และนักพัฒนาพันธุ์ทั้งในและนอกประเทศมากมาย และเริ่มกระจายให้เกษตรกรที่อยู่บริเวณใกล้เคียงได้ทดลองทำการเพาะปลูก แต่กว่าจะได้รับการยอมรับจากเกษตรกรอย่างแพร่หลายทั่วประเทศก็ล่วงเลยไปในปี พ.ศ.2523 ซึ่งได้รับความนิยมไปจนถึงปี พ.ศ. 2531 ก่อนจะลดความนิยมลง และสิ้นสุดการใช้งานในปีพ.ศ. 2542 (กัมปนาท วิจิตรศรีกรม และคณะ, 2558) โดยช่วงเวลาดังกล่าวเมล็ดพันธุ์ที่ผลิตเพื่อจำหน่ายให้เกษตรกรทำโดยไร่สุวรรณร่วมกับกรมวิชาการเกษตร และกรมส่งเสริมการเกษตร และหลังจากนั้นในปี พ.ศ.2522 บริษัทกรุงเทพอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ บริษัทในเครือเจริญโภคภัณฑ์ได้นำพันธุ์สุวรรณ-1 ไปผลิตเพื่อจำหน่าย รวมถึงการเข้ามาของบริษัทต่างประเทศ เช่น บริษัทแปซิฟิกเมล็ดพันธุ์ บริษัทคาร์กิล ซึ่งถือเป็นการเกิดอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดอย่างเต็มรูปแบบ

อย่างไรก็ตามเราจะเห็นว่าพันธุ์สุวรรณ-1 ที่สำเร็จตั้งแต่ปีพ.ศ. 2514 กลับมาได้รับความนิยมในอีก 10 ปีให้หลัง และในช่วงก่อนที่จะสำเร็จนั้น รัฐบาลได้เปิดโอกาสให้เอกชนเข้ามามีส่วนในการผลิตเมล็ดพันธุ์เพื่อจำหน่าย ดังนั้นแล้วในส่วนต่อไปผู้เขียนจะชี้ให้เห็นว่าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ถูกเคลื่อนย้ายไปยังเอกชนได้อย่างไร และชี้ให้เห็นถึงสายสัมพันธ์ระหว่างเอกชนและรัฐ รวมไปถึงนักวิทยาศาสตร์การเกษตรรุ่นพี่รุ่นน้อง และนักวิทยาศาสตร์การเกษตรกับเอกชนด้วยเช่นกัน

ปรากฏไม่ใช่พื้นที่ แต่คือผู้คน

“คนจะเก่าทางการเกษตรต้องเก่าวิทยาศาสตร์ด้วย ต้นไม้ 1 ต้น ก็เป็นวิทยาศาสตร์” สุจินต์ จินายน ตอบคำถามเรื่องมุมมองต่อการพัฒนาภาคการเกษตรไว้ในวารสารเกษตรอภิรมย์ (วิไลลักษณ์ ชาวอุทัย, 2558, น.10) บทสัมภาษณ์นี้แสดงให้เห็นถึงมุมมองในการพัฒนางานการเกษตรว่านอกจากจะอยู่ที่วิชาความรู้แบบวิทยาศาสตร์แล้วยังอยู่ที่การพัฒนาตัวคนด้วยเช่นกัน

ทั้งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และไร่สุวรรณ ในช่วงแรกได้รับความช่วยเหลือในการส่งต่อความรู้จากตะวันตกผ่านมูลนิธิต่างๆ รวมถึงการจัดเตรียมอุปกรณ์และสถานที่ เพื่อจะสร้างไร่และแปลงทดลองที่ได้มาตรฐาน นอกจากการส่งความช่วยเหลือ ยังมีการให้ทุนแก่นักศึกษาสำหรับการเรียนต่อต่างประเทศในระดับเฉพาะทาง กล่าวโดยสรุปภาพรวมว่าในช่วงสองทศวรรษแรกของการพัฒนาพันธุ์ข้าวโพด ได้รับการถ่ายโอนความรู้จากตะวันตก

ผ่านผู้เชี่ยวชาญโดยได้รับการสนับสนุนหรือเป็นตัวกลางโดยมูลนิธิที่เข้ามาทำงานพัฒนาในประเทศไทย

ความท้าทายต่อมาของประเทศไทยคือทำอย่างไรเราจึงจะรักษาและถ่ายทอดความรู้ได้ แม้ประเทศไทยจะมีโรงเรียนและมหาวิทยาลัยด้านการเกษตร แต่การพัฒนาที่ยั่งยืนอยู่กับผู้เชี่ยวชาญ สถาบันความรู้ต่างประเทศ และสายสัมพันธ์ระหว่างศิษย์และอาจารย์ อย่างที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้บันทึกไว้ว่า “สำหรับการศึกษาทางการเกษตรของประเทศไทยนั้น บัดนี้เป็นอันวางใจได้ว่าจะไม่มีการมีวันอับปางเป็นอันขาด トラบใดที่สามเสื่อแห่งเกษตรที่ฉันส่งไปเรียนเมืองนอก (พระช่วงเกษตรศิลปการ หลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ และหลวงอิงคศรีกสิการ) ยังอยู่” (สุนทร หงส์ลดารมย์, 2533, น.30) ซึ่งต่อมาหลวงอิงคศรีกสิการได้เป็นทั้งอธิการบดีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และเป็นผู้แนะนำให้สุจินต์ จินายน หันมาทำวิจัยเรื่องข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และด้านการสอน สุจินต์หลังจากกลับมาจากเรียนต่อด้านพันธุศาสตร์ได้กลับมาสอนหนังสือที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และเขียนหนังสือ “หลักพันธุศาสตร์” ซึ่งเป็นหนังสือเรียนภาษาไทยเล่มแรกที่ใช้เรียนในวิชานี้

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515-2519) มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องนโยบายพัฒนาการเกษตรจากเคยเน้นไปที่การสร้างโครงสร้างพื้นฐานได้หันมาสนับสนุนงานค้นคว้าทดลองมากขึ้น มีการตั้งสถานทดลองขนาดเล็กสำหรับงานทดลอง การวิจัยและค้นคว้า อย่างไรก็ตามในแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ยังระบุว่า ขาดเจ้าหน้าที่วิชาการระดับสูงที่จะดำเนินการวิจัยได้ผลอย่างจริงจัง รวมไปถึงเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรอาชีพเหล่านี้ในสายตาของรัฐเป็นกำลังสำคัญในการนำเกษตรแบบใหม่มาใช้ โดย “จำเป็นต้องอาศัยสถาบันพื้นฐาน ดังนี้ มหาวิทยาลัยที่เปิดสอนเกษตรศาสตร์ ศูนย์วิจัยและทดลองเกษตร บริการส่งเสริมการเกษตร ตลอดจนโรงเรียนและวิทยาลัยเกษตรกรรม”⁶ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2514) โดยแนวทางการพัฒนานี้ยังถูกใช้ต่อเนื่องจนถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520-2524) และยังคงประสบปัญหาความไม่เพียงพอของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ซึ่งอันที่จริงแล้วประเทศไทยได้ตั้งกรมส่งเสริมการเกษตรครั้งแรกในปีพ.ศ. 2510 ซึ่งต่างจากเดิมที่ทำการส่งเสริมอย่างไม่เป็นระบบ และในช่วงแรกของการตั้งกรมก็ขาดทั้งเครื่องมือ และงบประมาณทำให้ไม่สามารถเข้าถึงเกษตรกรได้ จนกระทั่งปีพ.ศ. 2518 ได้มีโครงการพัฒนาการเกษตรในเขตชลประทาน

⁶ ต่อไปผู้เขียนจะเรียกรวมสถาบันเหล่านี้ว่า “สถาบันความรู้เกษตรสมัยใหม่”

ภายใต้โครงการช่วยเหลือด้านเงินกู้จากธนาคารโลกมา จึงทำให้กรมมีเครื่องมือและงบประมาณเพียงพอ และสามารถจัดให้มีอัตราส่วนเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร 1 คน ต่อ เกษตรกร 4,000 ครัวเรือน และจะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ให้ถึง 1:1000 และในแต่ละจังหวัดจะต้องมีนักวิชาการการเกษตรจังหวัดละ 2 คน (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2553)

จากแผนพัฒนาฯ ทั้งสองฉบับ ทำให้สถาบันความรู้เกษตรสมัยใหม่เปิดรับตำแหน่งจำนวนมาก เนื่องจากต้องการเร่งนำความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ใช้ในแปลงทดลองส่งไปถึงมือเกษตรกรมากที่สุด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2520) รวมถึงจูงใจให้หันมาใช้เมล็ดพันธุ์ที่ได้รับการพัฒนา “ตอนนั้นเอาเข้าป.ตรี ปี 21 คะแนนสอบเทียบเท่าห้องหม้อ มันฮิตมาก ช่วงนั้นงานเกษตรมันเฟื่อง มันมีงานให้ทำ มันมีการพูดกันถึงภาคการเกษตรแห่งความเป็นสมัยใหม่ คนชอบมาก รัฐบาลก็ได้ เอกชนก็เริ่มเข้ามาแล้ว” พินแก้วเล่าถึงบรรยากาศสมัยเข้าเรียนมหาวิทยาลัย ที่เป็นช่วงรุ่งเรืองของคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และอาชีพด้านการเกษตรที่มีตำแหน่งงานรองรับจำนวนมาก นอกจากนี้พินแก้วยังเล่าให้ฟังถึงการเรียนการสอนว่านอกจากการเรียนภาคทฤษฎีตลอดหลักสูตร เมื่อถึงวิชาฝึกงานจะแบ่งออกเป็น 150 ชั่วโมงแรก ให้รู้เกษตรโดยทั่วไป มีการทดลองแปลง ทำเขตกรรม ขุดดิน ใส่ปุ๋ย และ 150 ชั่วโมงหลัง ได้ลงไปกับนักวิจัยที่สถานีทดลองจริง พินแก้วเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า “อย่างข้าวโพดที่เอาไปทำ เช้าจะต้องผสมข้าวโพด เคาะผสมในช่วง 10.00 – 12.00 น. หลังจากนั้นไปคลุมข้อข้าวโพด ตัดดอก ทำอย่างนี้เกือบทุกวันเรียกว่าเป็นคนงานเลยคะ แต่เป็นคนงานที่เรียนรู้เรื่องนี้”

อย่างไรก็ตาม พินแก้วเล่าต่อว่า “จากนักศึกษาหลักร้อยคนจะมาสาขาพืชไร่สัก 50–60 คน และจาก 50–60 คนจะเหลือที่สนใจข้าวโพดจริงจึงไม่เกิน 10 คน” และหลังจากพินแก้วจบปริญญาตรีแล้ว ตำแหน่งต่างๆ ที่เคยเปิดรับเริ่มเต็มและข้าราชการต่างยังไม่เกษียณ ทางเลือกของบัณฑิตจบใหม่จึงไปอยู่กับบริษัทค้ายา ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ “ตอนนั้นเอกชนยังไม่เน้นการพัฒนาเมล็ดพันธุ์ เน้นเคมีการเกษตร” ดังนั้นนักศึกษาที่จบมาจึงเข้าสู่งานส่งเสริมการเกษตรและงานขายตามบริษัทเอกชน และหากไม่เช่นนั้นก็เรียนปริญญาโทซึ่งการสร้างนักพัฒนาพันธุ์จะมาเริ่มกันจุดนี้

ในช่วง ปี 2500 – 2530 มีงานวิจัยสาขาวิทยาศาสตร์การเกษตรที่เกี่ยวข้องกับข้าวโพดเลี้ยงสัตว์อยู่ทั้งสิ้น 92 ชิ้น และเป็นงานปรับปรุงพันธุ์ 37 ชิ้น ซึ่งเป็นการรวบรวมงานวิจัยและวิทยานิพนธ์จากสถาบันความรู้เกษตรสมัยใหม่ (กัมปนาท วิจิตรศรีกรม และคณะ,

2558) ซึ่งถือว่าจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับงานด้านเทคโนโลยีหรือวิศวกรรม พินแก้วเล่าว่า “การเป็นนักปรับปรุงพันธุ์ค่อนข้างเป็นของแสลงของเด็ก เพราะต้องรู้ทั้งพันธุศาสตร์ สถิติ และชีววิทยา ซึ่งถือว่าจบยากที่สุดในทุกสาขา แต่ข้อดีคืองานวิจัยแต่ละชิ้นจะต่อเนื่องมาก ไม่เหมือนพวกเกษตรกรรม” ยกตัวอย่างพันธุ์สุวรรณ-1 จะมี พันธุ์สุวรรณ-2 สุวรรณ-3 หรือมีการพัฒนาพันธุ์ข้าวโพดลูกผสมตามมา โดยในที่สุดแล้วนักปรับปรุงพันธุ์ที่จบมาจึงมีจำนวนน้อยมาก ในขณะที่งานปรับปรุงพันธุ์ของทางราชการไม่ได้เปิดรับโดยตรง ตำแหน่งที่ทำเรื่องการปรับปรุงพันธุ์ก็อยู่ในตำแหน่งค่อนข้างสูง พินแก้วใช้คำว่า “พวกนักปรับปรุงพันธุ์จะอยู่หัวๆ ทั้งนั้น มีกันไม่กี่คน” นอกจากนี้ปัญหาเรื่องการขอทุนวิจัยและระเบียบราชการยังเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ทำให้นักพัฒนาพันธุ์เริ่มย้ายออกจากราชการกัน

นับตั้งแต่พัฒนาพันธุ์สุวรรณ-1 ขึ้นมาสำเร็จและเริ่มมีการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกข้าวโพดพันธุ์ดังกล่าวผ่านกรมส่งเสริมการเกษตร รวมถึงการเปิดรับนักส่งเสริมจำนวนมากขึ้น แต่การยอมรับพันธุ์ตามที่กล่าวมานั้นยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก แม้จะมีความต้องการข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มากขึ้นจากการขยายตัวอย่างต่อเนื่องทั้งจำนวนประชากร การบริโภคเนื้อสัตว์ จำนวนปศุสัตว์ที่อยู่ในระบบอุตสาหกรรม ประจวบกับรัฐมีนโยบายสนับสนุนพืชไร่มากยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามความรู้ในการพัฒนาพันธุ์ยังคงอยู่แค่ภายในมือของนักพัฒนาพันธุ์เพียงไม่กี่คน และส่งต่อกันภายในสถาบันการเกษตรสมัยใหม่ กล่าวคือหากตามประวัติศาสตร์ที่ได้รับการบันทึกจำนวนมากในคลังข้อมูลของมหาวิทยาลัยเกษตร เรื่องเล่าที่เห็นได้จะถูกโยงโย่ในความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์และอาจารย์ที่สนิทซิดเชื่อและมีความสามารถ หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากรนำข้าวโพดมาเลี้ยงสัตว์ และแนะนำให้แก่หลวงสุวรรณวาจกสิทิจใช้ในการปรุงอาหารสัตว์ ซึ่งเป็นหนึ่งในสามเสือเกษตร ร่วมกับหลวง อิงศรีภักดิ์การอธิการบดีมหาวิทยาลัยเกษตรผู้แนะนำให้สุจินต์ จินายน มาทำเรื่องข้าวโพดก่อนจะสามารถสร้างพันธุ์สุวรรณ-1 ร่วมกับสุทัศน์ ศรีวัฒนพงศ์ ซึ่งทั้งสองเป็นอาจารย์ของพินแก้ว ดังคำบอกเล่าของพินแก้ว “หลังจากเอกชนเข้ามา การขอทุนเพื่อทำวิจัยข้าวโพดก็ยากขึ้น เพราะรัฐมองว่าเอกชนทำพันธุ์เก่งกว่า ทั้งที่คนก็จบจากมหาลัยเราทั้งนั้น เพื่อนรุ่นเดียวกัน รุ่นพี่ รุ่นน้อง มองไปก็รู้จักกันหมด” พินแก้วเล่าถึงบรรยากาศขอของภาครัฐหลังจากเอกชนเริ่มพัฒนาข้าวโพดของตนเอง รวมถึงคนในชุมชนที่รู้จักกันหมด

อย่างไรก็ตาม ไม่ได้มีเพียงความรู้ด้านพันธุกรรมเท่านั้นที่ถูกดึงไป แต่ในช่วงแรก ความรู้จากโครงการ 12 ศ. ก็ถูกดึงไปผ่านบรรดาผู้เชี่ยวชาญและคนทำงานในไร่สุวรรณเกือบ

ทั้งหมด โดยบริษัทแรกที่เข้ามาคือ บริษัทกรุงเทพอาหารสัตว์ สุกทัศน์ ศรีวิวัฒนพงศ์ ซึ่งลาออกจากไต้ย้ายมาร่วมงานด้วยในตำแหน่งผู้จัดการฝ่ายพืช รวมไปถึงพนักงานรุ่นแรกที่เคยทำงานพัฒนาไร่สุวรรณและเจ้าหน้าที่ธุรการประสานงานจากไร่สุวรรณด้วยเช่นกัน โดยทั้งหมดเข้าไปเพื่อพัฒนาฟาร์มกำแพงเพชร ฟาร์มขนาดใหญ่แห่งแรกในประเทศไทย ส่งเสริมให้ชาวบ้านใช้พันธุ์สุวรรณ-1 ซึ่งไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากสภาพพื้นที่และภูมิอากาศที่มีฝนตกค่อนข้างมาก ซึ่งหลังจากอยู่ฟาร์มกำแพงเพชรได้ 1 ปี สุกทัศน์ได้ลาออกและไปเข้าร่วมโครงการพัฒนาพันธุ์ข้าวโพด โดยได้สายพันธุ์มาจากไร่สุวรรณ และบริษัทดีคัลบ์แอกริเคิล (DeKalbAgResearch) (สุกทัศน์ ศรีวิวัฒนพงศ์, 2558) และด้วยสายสัมพันธ์อันดีภายในกลุ่มชุมชนนี้ แม้จะลาออกจากราชการแล้ว สุกทัศน์ยังสามารถพนักพัฒนาพันธุ์ของทางเอกชนไปเรียนรู้งานภายในไร่สุวรรณได้ เช่นเดียวกับสายสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐไทยและเครือเจริญโภคภัณฑ์ตั้งแต่ยุคของการพัฒนาอุตสาหกรรมเนื้อสัตว์ จึงทำให้เพียงไม่กี่ปีหลังจากหลังจากบริษัทในเครือเจริญโภคภัณฑ์ ได้เริ่มการตลาดพันธุ์ผสมของตนเอง บริษัทอีกจำนวนมากก็เข้ามาทำการผลิต จนเกิดเป็นอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ ในช่วงนี้ปรากฏที่เคยอยู่ที่ไร่สุวรรณจึงได้ถูกย้ายจากภาครัฐเข้าสู่มือของเอกชนอย่างเต็มตัว แม้ว่าภาครัฐยังคงพัฒนาพันธุ์ของตนเองขึ้นมา

ในขณะเดียวกันปรากฏอย่างสถาบันความรู้เกษตรสมัยใหม่แม้จะมีหน้าที่เช่นเดิมแต่หัวทอกอย่างนักพัฒนาพันธุ์เมื่อย้ายออกจากราชการได้เป็นพาหนะชั้นดีสำหรับความรู้ที่แฝงฝังอยู่ในตัวจะได้ติดตามตัวพวกเขาออกไปด้วย ซึ่งทำให้ผู้เขียนเห็นภาพรวมว่าไร่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในช่วงท้ายของการพัฒนายุคแรกได้ถูกพัฒนาอยู่ภายใต้แนวคิดเสรีนิยมใหม่ที่ภาครัฐได้ปล่อยมือให้เอกชนดูแลในเรื่องต่างๆ และในขณะเดียวกันทุนก็สามารถก้าวไปยังอาณาเขตที่ไม่เคยไปมาก่อนอย่างการพัฒนาพันธุ์ ซึ่งในท้ายที่สุดแล้ว ชุมชนวิทยาศาสตร์การเกษตรแม้จะมีเป้าหมายที่ดีในการช่วยเหลือเกษตรกร ช่วยเหลือให้ประเทศชาติมีรายได้จากการขายผลผลิต แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นส่วนช่วยให้บริษัทต่างๆ สามารถสะสมทุนได้ด้วยเช่นกัน และช่วยให้บริษัทสามารถผลักเอาเกษตรกรออกห่างจากทรัพยากรได้ง่ายยิ่งขึ้น ผ่านการครอบครองและการเข้าถึงเชื้อพันธุกรรมที่กว้างขวางกว่า

บทสรุป

ปรากฏการณ์ที่ชื่อข้าวโพดเลี้ยงสัตว์: วิทยาศาสตร์การเกษตรจากมือรัฐสู่เอกชน คำว่าปรากฏการณ์นี้ผู้เขียนล้อเอามาจากไบรอัน พาฟเฟินแบร์เกอร์ (Bryan Pfaffenberger)

นักมานุษยวิทยาเทคโนโลยี เรียกว่าเป็น “เรื่องพื้นฐาน” ที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมักจะถือว่าการพัฒนาเป็นไปตามตรรกะของตัวเองและเป็นอิสระจากสังคม (Pffafenberger, 1992 อ้างถึงใน Downey & Dumit, 1997, p.6) ซึ่งปัญหานี้เป็นหนึ่งในปัญหาที่เรียกรวมๆ กันว่า “ประตึ้นปราการ” (Citadel Problem)⁷ (Downey & Dumit, 1997) โดยจะเห็นได้ว่าการก่อตัวขึ้นของความรู้ด้านการพัฒนาพันธุ์พืชในประเทศไทย ที่ถูกเข้าใจว่าเป็นเพียงความสงสัยใคร่รู้และความสนใจของนักพัฒนาพันธุ์พืชและทีมงานนั้น อันที่จริงแล้วนั้นไม่สามารถแยกออกจากบริบททางสังคมได้ การพัฒนาพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ที่เกิดขึ้นท่ามกลางการแก้ปัญหาประชากรขาดโปรตีนในสังคมไทย และการผสมโรงร่วมกับทุนจำนวนมากจากสหรัฐอเมริกา

ในขณะเดียวกันเมื่อนักพัฒนาพันธุ์พืชที่มองตนเองเป็นเอกเทศและได้ถือครองความรู้ที่เหนือกว่าผู้อื่นนั้น ก็ได้ผลิตซ้ำแนวคิดที่มองเกษตรกรว่าเป็นผู้ที่ไม่รู้อะไรเลยและต้องให้ความช่วยเหลือ แต่พวกเขาเองก็ไม่อาจจะที่จะทำการผลิตพันธุ์ข้าวโพดได้อย่างเพียงพอต่อความต้องการของรัฐ และต้องอาศัยเกษตรกรเป็นแรงงานตั้งแต่ขั้นตอนการวิจัย จนถึงการผลิต แต่เมื่อมีความสำเร็จออกมานั้นกลับเป็นเรื่องของคณะผู้วิจัยกับแหล่งทุนเพียงเท่านั้น รวมทั้งความสำเร็จนั้นได้สร้างอำนาจและความชอบธรรมในการถือครองความรู้ให้อยู่แต่ในเพียงสถาบันความรู้เกษตรสมัยใหม่เพียงเท่านั้น

โดยยุคแรกเราจะเห็นถึงการเคลื่อนย้ายโดยมีแหล่งทุนต่างประเทศและตลาดเป็นสำคัญ แต่ในยุคที่ประเทศไทยสามารถผลิตผู้เชี่ยวชาญด้านนี้ขึ้นมาเองได้ กลับไม่สามารถสร้างตำแหน่งงานรองรับบัณฑิต จึงเป็นโอกาสของบริษัทเอกชนเข้ามารองรับ พัฒนาความรู้และผู้เชี่ยวชาญต่อยอดเป็นของตนเองได้ และความรู้ที่กระจุกตัวอยู่เพียงในสถาบันความรู้ได้กลายเป็นการผูกขาดความรู้ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ และเป็นการสะสมทุนข้างต้น ที่เกิดจากกระบวนการวิศวกรรมในการออกแบบ สร้าง และจัดการธรรมชาติด้วยองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ จึงอาจกล่าวได้ว่า ตลอดประวัติศาสตร์ของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ได้ถูกโอบล้อมโดยทุนนิยม วิทยาศาสตร์ และรัฐ

⁷ ประตึ้นปราการ (citadel problem) เป็นคำที่ผู้เข้าร่วมสัมมนา เรื่องมานุษยวิทยาไซเบอร์ (cyborg anthropology) ในเดือนตุลาคม 1993 ใช้เรียกปัญหาที่วงการวิทยาศาสตร์ มักคิดว่าตัวเองแยกตัวเองออกจากสังคมอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดและไม่มีอคติและวัฒนธรรมใดๆ สามารถอย่างกรายเข้าไปได้ และมีเพียงพวกเขาที่ถือครองความรู้ที่อยู่ภายในชุมชนของตนเอง

สิ่งที่ควรต้องตั้งคำถามต่อมา คือเราจะเห็นได้ว่าการออกแบบงานวิจัยในยุคของการพัฒนาพันธุ์ตั้งแต่ยุคแรกจนถึงสุวรรณ-1 นั้นแม้จะอิงอยู่กับตลาดโลก แต่ยังสามารถเห็นถึงการออกแบบเพื่อตอบโจทย์สาธารณะ แต่เมื่อความรู้และผู้เชี่ยวชาญได้ย้ายไปบริษัทเอกชน เราไม่สามารถรู้ได้ว่าโจทย์ดังกล่าวนั้นเป็นไปเพื่ออะไรและเป็นไปเพื่อสาธารณะได้มากแค่ไหน แต่จากการหันมาเน้นพันธุ์ผสมที่ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ใหม่ทุกรอบการเพาะปลูกแล้ว ก็น่าจะเป็นภาพที่ชัดเจนระดับหนึ่งว่า การออกแบบงานวิจัยได้ถอยห่างออกจากสาธารณะไปแล้ว แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นความน่าสนใจต่อไปไม่ได้อยู่ที่ว่าเกษตรกรจะต้องรับมือหรือปรับตัวกับการเข้าไปของเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดซึ่งถือเป็นเทคโนโลยีอย่างหนึ่งอย่างไร แต่พวกเขาได้สร้างสายสัมพันธ์อย่างไรกับเทคโนโลยีดังกล่าว และเครื่องมือเครื่องมือสมัยใหม่จำนวนมากที่เข้าไปด้วยเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2553). *พัฒนาการงานส่งเสริมการเกษตรของประเทศไทย*.
กรมส่งเสริมการเกษตร.
- กฤษฎา สัมพันธ์รักษ์. (2527). ความก้าวหน้าด้านการปรับปรุงพันธุ์พืชของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. *การสัมมนาเรื่อง ความก้าวหน้าของการปรับปรุงพันธุ์พืช* (น. 387-393). กรมวิชาการเกษตร.
- กองบรรณธิการ. (2558). *หลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ (ทองดี เรศานนท์) "บิดาแห่งการเลี้ยงไก่ของประเทศไทย. เกษตรอธิรมย์, พฤษภาคม-มิถุนายน, 10-11*.
- กัมปนาท วิจิตรศรีกมล, เอมอร อังสุรัตน์, ชูศักดิ์ จอมพุก, ญัฐพล พงนาประเสริฐ และ คาร์ล ซี.ชิมเมอร์แมน. (2525). *การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม*. (ชิม วีระไวทยะ, บ.ก., และ ชิม วีระไวทยะ, แปล). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชาติชาย มุกสง. (2565). *ปฏิวัติที่ปลายลัน ปรึบรสแต่งชาติ อาหารการกินในสังคมไทย หลัง ๒๔๗๕*. มติชน.
- ฐานข้อมูลบูรพาจารย์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (ม.ป.ป.). *หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร*.
<http://archives.psd.ku.ac.th/kuout/p051.html>

- ฉันทพร บัวทอง. (2563, 14 กรกฎาคม). *จอมพล ป.พิบูลสงคราม: 123 ปี ชาตกาล กับ ผลงานและเสียงวิจารณ์นายกรัฐมนตรีที่อยู่ในตำแหน่งนานที่สุด*. BBC NEWS ไทย. <https://www.bbc.com/thai/thailand-53399231>
- บุญธรรม จิตต์อนันต์. (ม.ป.ป.). *มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*. หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. <http://archives.psd.ku.ac.th/kuout/p013.html>
- วีไลลักษณ์ ชาวอุทัย (บ.ก.). (2558). บทสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร.สุจินต์ จินายน นักวิจัย ครู นักบริหาร นักพัฒนา บิดาแห่งข้าวโพดพันธุ์สุวรรณ 1. *เกษตรกรรม*, 10-13.
- สรรพากรจังหวัด และที่ดินจังหวัดนครราชสีมา. (2508). *บันทึกการประชุมประสานงาน ระหว่างเจ้าหน้าที่คณะกรรมการตีราคา สรรพากรจังหวัด และที่ดินจังหวัด นครราชสีมา วันพุธที่ 5 พฤษภาคม 2508 ณ ไร่ชนะฟาร์ม. นครราชสีมา*.
- สิทธิพร กฤดากร. (2511). เหตุไฉนไม่ใช้ข้าวโพดเลี้ยงหมู. ใน *มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, วันเกษตรแห่งชาติ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วันครบรอบ 25 ปี* (น. 98-100). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุจินต์ จินายน และ โอวาท จุฑานนท์. (2504). *การปรับปรุงพันธุ์ข้าวโพดเพื่อให้ได้พันธุ์ที่เหมาะสมต่อสภาพของท้องที่ต่างๆ ในประเทศไทย*.
- สุทัศน์ ศรีวัฒนพงศ์. (2536). *สุวรรณ 1 ข้าวโพดพันธุ์ดีเด่นของไทย*.
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สถาบันอินทรีจันทร์สถิตย์เพื่อการค้นคว้าและพัฒนา ด้านพืชศาสตร์.
- สุทัศน์ ศรีวัฒนพงศ์. (2558). *ข้าวโพด: กำเนิดและพัฒนาการ*. โครงการหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ด้านการเกษตร เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
- สุนทร หงส์ตารมย์. (2533). คำไว้อาลัย. ใน *พุ่ม ข้าเกลี้ยง* (บ.ก.), *ชีวิตและงาน ศาสตราจารย์ (พิเศษ) อินทรี จันทร์สถิตย์ (หลวงอิงครีกสิการ)* (น. 30). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- หลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ. (2495). *ตำนานอาหารป่นสำหรับไก่ไข่ของเมืองไทย*. *สาส์นไก่*, 2(2), 136-139.
- อัจฉรา ปทุมนากุล. (2558). *ห้าทศวรรษการพัฒนาพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในประเทศไทย*. สถาบันคลังสมองของชาติ.

อินทรี จันทรสติย์. (2533). เรื่องฟาร์มสุวรรณฯ. ใน *ชีวิตและงานศาสตราจารย์(พิเศษ) อินทรี จันทรสติย์ (หลวงอิงคศรีกสิการ)* (น. 274). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ภาษาต่างประเทศ

Carangal, V. (1974). Regional activities for testing maize germplasm. *Tropical agriculture research series: Proceedings of a symposium on tropical agriculture researches* (pp. 195-206). Japan International Research Center for Agricultural Sciences.

CIMMYT. (n.d.). *Our history*. CIMMYT International Maize and Wheat Improvement Center. <https://www.cimmyt.org/about/our-history/>

Downey, G. L. & Dumit, J. (1997). Locating and intervening. In *Cyborgs & citadels: Anthropological interventions in emerging sciences and technologies* (pp.5-29). School of American Research Press.

Napasintuwong, O. (2014). *Maize seed industry in Thailand development, current situation, and prospects*. ReSAKSS Asia facilitated by IFPRI.

Sriwatanapongse, S., Jinahyon, S., & Vasal, S.K. (1993). *Suwan-1: Maize from Thailand to the world*. CIMMYT.

Yuthavong, Y. (1997). *Science and technology in Thailand: Lessons from a developing economy*. NSTDA/UNESCO Publishing.

พาเนล
หลายหลากจากทัศนียภาพ
ความเป็นครอบครัว

น้ำตาและรอยยิ้ม: จุดเริ่มต้นเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นชนเมือง
 ขอนแก่น กรณีศึกษา: ครอบครัววัยรุ่นมุ่งสร้างตัว¹

Tear and Smile: The Beginning of Adolescent Family's Life
 Course in the Suburbs of Khon Kaen Case study: Adolescent
 Family Focused on Building Themselves

ชิตพลว์ หารี | Chisapon Haree²

วณิชชา ณรงค์ชัย | Wanichcha Narongchai³

ภิมกร โดมมงคล | Phimakorn Dommongkol⁴

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่น การศึกษาครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา (case study) โดยใช้วิธีการศึกษาแบบย้อนกลับ (retrospective cohort study) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมายได้แก่ครอบครัววัยรุ่น ประกอบด้วย สามี อายุ 21 ปี ภรรยา อายุ 19 ปี ซึ่งปัจจุบันมีบุตรรวมกันอายุ 3 ปี ผลการศึกษาพบว่าเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นเต็มไปด้วยน้ำตาท่ามกลางปัญหาที่ต้องเผชิญ และรอยยิ้มหลังจากผ่านสถานการณ์ปัญหาและสามารถปฏิบัติตามบทบาทครอบครัวตามที่สังคมคาดหวังได้ ซึ่งเงื่อนไขที่ส่งผลต่อเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่น ประกอบด้วย 1) ความสัมพันธ์กับผู้คนในสังคม 2) ภูมิหลังทางพื้นที่และวัฒนธรรม

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง “เส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นเพื่อการดำรงความเป็นครอบครัว” หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา (แผนการศึกษา 2.2) คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

² นักศึกษาสังกัดสาขาวิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น; อีเมล: chidsaphonharee@kkumail.com

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สังกัดสาขาวิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น; อีเมล: wanicna@kku.ac.th

⁴ อาจารย์ ดร. สังกัดสาขาวิชาสังคมศาสตร์ กลุ่มวิชาเอกพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น; อีเมล: phimdom@kku.ac.th

ของครอบครัวเดิม และ 3) ช่วงเวลาของชีวิต เงื่อนไขเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อการได้รับการสนับสนุนทางสังคม การตัดสินใจ และการแก้ไขปัญหาของครอบครัววัยรุ่นในแต่ละช่วงเวลาในฐานะผู้ที่มีความสามารถในการเลือกเส้นทางชีวิตครอบครัวของตนเอง

คำสำคัญ: ครอบครัววัยรุ่น เส้นทางชีวิต เส้นทางชีวิตครอบครัววัยรุ่น

ABSTRACT

This article aims to study the life course of an adolescent family. The study has been conducted with a qualitative approach by retrospective cohort study, collected data by in-depth interviewing, participant observation, and non-participant observation. The target group of the study was one adolescent family—a 21-year-old husband, a 19-year-old wife, and a 3-year-old child. The study found that the life course of this adolescent family was full of tears amid the problems they faced and smiles after going through problematic situations and being able to fulfill family roles as expected by society. The conditions that affected the life course of adolescent families consisted of 1) relationships of people in society. 2) background of the area and culture of the original family 3) timing of life. All of the conditions affected adolescent families' social supports, decisions, and solutions in each period as a person who was capable of choosing their family life course.

Keywords: Adolescent family, Life course, Adolescent family's life course

บทนำ

ครอบครัว (family) เป็นสถาบันทางสังคมพื้นฐานที่มีขนาดเล็กที่สุด และเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดอีกสถาบันหนึ่งของสังคม เพราะครอบครัวมีหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคม อบรม เลี้ยงดู รวมถึงถ่ายทอดวัฒนธรรมอันดีงามแก่สมาชิกภายในครอบครัว เพื่อเป็นพลเมืองที่ดีในสังคม (Bernardes, 1997; ศิริพันธ์ ถาวรทวิวงศ์, 2559) อย่างไรก็ตาม สังคมไทยในปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงในหลากหลายมิติ เช่น การเปลี่ยนโครงสร้างทางประชากร การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อรูปแบบและโครงสร้างของครอบครัวด้วยเช่นเดียวกัน (วณิชสพร ญัฐรุจิโรจน์, 2560) ครอบครัววัยรุ่น (adolescent family) ถือเป็นครอบครัวอีกลักษณะหนึ่งที่สามารถพบเห็นได้ในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งเกิดขึ้นมาจากการตั้งครรภ์ของหญิงที่อยู่ในช่วงวัยรุ่นอายุระหว่าง 15-19 ปี ประกอบกับการที่ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงตกลงใช้ชีวิตร่วมกันฉันท์สามีภรรยา แม้ครอบครัววัยรุ่นจะเป็นปรากฏการณ์ที่สามารถพบเห็นได้ในสังคมไทยมาตั้งแต่ในอดีต แต่กลับมีข้อถกเถียงในเชิงนโยบายและการยอมรับทางสังคมที่แตกต่างกัน (ศุภรดา ประภาวงศ์, 2561)

ในอดีตก่อน พ.ศ.2533 การเป็นครอบครัววัยรุ่นถือเป็นปรากฏการณ์ปกติทั่วไปที่สามารถพบเห็นได้ในสังคมไทยอันเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีความต้องการแรงงานเข้าสู่ภาคการเกษตรเป็นจำนวนมาก เมื่อหญิงสาวเข้าสู่วัยเจริญพันธุ์จึงสามารถมีบุตรและสร้างครอบครัวเพื่อตอบสนองความต้องการข้างต้นของสังคมได้ โดยสังคมไทยราว พ.ศ.1800 เมื่อหญิงสาวมีอายุครบ 11-12 ปี ซึ่งเป็นช่วงที่เด็กหญิงเริ่มมีประจำเดือนและเริ่มมีกำหนดในช่วงเวลานี้หญิงสาวถือว่าเป็นผู้ที่มีความพร้อมต่อการมีเพศสัมพันธ์แล้ว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2560) สะท้อนให้เห็นว่าการมีบุตรและสร้างครอบครัวตั้งแต่เริ่มเข้าสู่วัยเจริญพันธุ์ของสังคมไทยในอดีตเป็นสิ่งที่พึงปฏิบัติ เพื่อตอบสนองความต้องการแรงงานในภาคการเกษตร ทั้งนี้ในอดีตการอยู่อาศัยร่วมกันของบุคคลผู้ซึ่งอายุยังน้อยอาศัยอยู่ร่วมกัน ไม่ได้ถูกมองว่าเป็นครอบครัววัยรุ่น และไม่ได้ถูกมองว่าอยู่ในมิติของความไม่พร้อม การเปลี่ยนผ่านสู่บทบาทของความเป็นพ่อแม่ในอดีตจึงเป็นการสร้างครอบครัวในลักษณะของครอบครัวทั่วไป

ในเวลาต่อมาหลังจาก พ.ศ. 2533 ถึง พ.ศ. 2560 การมีบุตรและสร้างครอบครัวตั้งแต่อายุยังน้อยส่วนใหญ่เกิดผลกระทบในเชิงลบตามมา ไม่ว่าจะเป็นการขาดความเข้าใจในการรักษาความสัมพันธ์ภายในครอบครัว การขาดโอกาสในการประกอบอาชีพที่มั่นคง และ

การถูกกดทับจากสังคมนอกระบบ (วิลโลว์ ตาปะซี, 2558) ประกอบกับสถานการณ์จำนวนแม่วัยรุ่นมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พ.ศ. 2553 และ พ.ศ. 2554 สังคมไทยมีอัตราการตั้งครรรภ์ในหญิงวัยรุ่นสูงถึงร้อยละ 53.4 ต่อประชากรหญิงอายุ 15-19 ปี หนึ่งในพันคน (กรมอนามัย สำนักอนามัยการเจริญพันธุ์, 2563) นำไปสู่การประกาศใช้ “พระราชบัญญัติการป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรรภ์ในวัยรุ่น พ.ศ.2559” ในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2559 ที่มุ่งเน้นการป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรรภ์ของวัยรุ่น (กองกฎหมาย สำนักงานปลัด กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2559) ด้วยเหตุนี้การมีบุตรหรือสร้างครอบครัวตั้งแต่เป็นวัยรุ่นในช่วงนี้จึงถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานของสังคม และมีโอกาสได้รับการถูกกีดกันจากสังคมนอกระบบซึ่งถือเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของครอบครัววัยรุ่น

อย่างไรก็ตามทิศทางของมุมมองที่มีต่อการมีบุตรหรือสร้างครอบครัวตั้งแต่ยังเป็นวัยรุ่นในปัจจุบันเริ่มเปิดโอกาสมากยิ่งขึ้นภายหลังการเผยแพร่กฎหมายกำหนดประเภทของสถานศึกษาและการดำเนินการของสถานศึกษาในการป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรรภ์ในวัยรุ่น พ.ศ.2561 โดยประกาศใช้กับสถาบันการศึกษาทั่วประเทศไม่ให้ไล่นักเรียนหรือนักศึกษาออกจากสถาบันการศึกษา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2561) ประกอบกับการที่ครอบครัววัยรุ่นในยุคนี้แสดงความรับผิดชอบต่อการเลี้ยงบุตรของพวกเขาอย่างดีที่สุด ทำให้สถานะกีดกันจากสังคมนอกระบบที่มีต่อครอบครัววัยรุ่นไม่ได้มีความรุนแรงเทียบเท่ากับช่วงที่ผ่านมา (ศุภรดา ประภาวงศ์, 2561)

จากสถานการณ์ที่กล่าวมาข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าการมีบุตรหรือการสร้างครอบครัวตั้งแต่อยู่ในช่วงวัยรุ่นจะต้องเผชิญกับปัญหา สถานการณ์ และมุมมองจากสังคมที่แตกต่างกันตามบริบทของสังคมและช่วงเวลาที่ยื่นเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้สถานการณ์ที่แตกต่างกันยังส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นที่แตกต่างอีกด้วย นำมาสู่วัตถุประสงค์ในการศึกษาเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่น ภายใต้มิติการตัดสินใจของครอบครัววัยรุ่นในฐานะผู้กระทำการ (human agency) ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ภายใต้บริบทพื้นที่และช่วงเวลา (historical and cultural location in time and place) ความสัมพันธ์ทางสังคม (linked lives) ของครอบครัววัยรุ่น

ทฤษฎีเส้นทางชีวิต

ทฤษฎีเส้นทางชีวิต (life course theory) เป็นทฤษฎีที่ถูกพัฒนาโดยเกลน โฮลล์ เอลเดอร์ จูเนียร์ (Glen Holl Elder, Jr., 1934-ปัจจุบัน) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน จากงานเขียนชิ้นสำคัญของเขา คือ *Children of the Great Depression: Social change in life experience* (1974) ที่ทำการศึกษาชีวิตของเด็กที่อาศัยอยู่ในครอบครัวชนชั้นกลาง (middle class) และชนชั้นแรงงาน (working class) ที่อาศัยอยู่ในทวีปอเมริกาเหนือและยุโรป ซึ่งได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 พบข้อสรุปสำคัญ 3 ประการ ซึ่งเป็นรากฐานความคิดสำคัญสำหรับการพัฒนาทฤษฎีเส้นทางชีวิต (Elder, 1974) ได้แก่

1) ความสัมพันธ์ทางสังคม (social relations) ภายใต้การทำความเข้าใจประสบการณ์ของปัจเจกผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ทั้งในมิติของการแลกเปลี่ยน การสร้างเครือข่าย การสะสมทุน การเปลี่ยนสภาพภาพและบทบาททางสังคม

2) การพัฒนาของช่วงชีวิต (life-span concepts of development) ภายใต้การให้ความสำคัญกับในแต่ละช่วงชีวิตของปัจเจกล้วนมีความท้าทายและความสำเร็จในการพัฒนาตนเอง ซึ่งกระบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นตลอดในทุกๆ ช่วงชีวิตของบุคคล

3) อายุและความสัมพันธ์กับเวลา (age and temporality) การดำเนินชีวิตของปัจเจกล้วนมีความสัมพันธ์กับช่วงอายุและเวลา เนื่องจากการดำเนินชีวิตของปัจเจกดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ช่วงอายุและเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้ปัจเจกตัดสินใจและแสดงออกซึ่งพฤติกรรมที่แตกต่างกัน

เอลเดอร์มองว่าเส้นทางชีวิตของบุคคลนั้นไม่ได้ผูกโยงกับการถูกขัดเกลาทางสังคมเพียงเท่านั้นแต่เขาได้ให้ความสำคัญกับ เวลา (time) แล้วเวลาที่กำลังดำเนินอยู่ (timing) ของบุคคลที่เผชิญเนื่องจากบุคคลนั้นมีความทรงจำร่วมกับประสบการณ์ตั้งแต่อดีต (time) จนถึงปัจจุบัน (timing) ซึ่งเส้นทางชีวิตของบุคคลนั้นมีการเรียนรู้มาจากเหตุการณ์ที่เผชิญมา บางเหตุการณ์อาจส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตทันที เช่น การเปลี่ยนทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อปรับเปลี่ยนอาชีพของครอบครัว หรือบางเหตุการณ์อาจไม่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลทันทีแต่จะถูกเก็บเป็นภาพความทรงจำไว้ในตัวบุคคลและส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตในอนาคต (Schneider & Kreyenfeld, 2021)

ต่อมาเอลเดอร์ได้พัฒนาทฤษฎีเส้นทางชีวิตร่วมกันกับนักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน เจเน็ต โจนลิ่งเกอร์ (Janet Zollinger Giele, 1934-ปัจจุบัน) โดยทั้งสองคนได้เขียนหนังสือ *Methods of life course research: Qualitative and quantitative approaches* ซึ่งการทำงานร่วมกันในครั้งนี้เป็นการพิจารณามิติเส้นทางชีวิตผ่านโครงสร้างทางสังคม (social structure) ร่วมกับประเพณีของปัจเจกบุคคล (personality tradition)⁵ นำไปสู่การสร้างข้อสรุปหลักการศึกษเส้นทางชีวิตที่สำคัญไว้ 4 ประการ (ภาพที่ 1) ที่จะทำให้สามารถทำความเข้าใจการดำเนินชีวิตของบุคคลได้อย่างครอบคลุม (Giele & Elder, 1998) โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ผู้กระทำการ (human agency) การทำความเข้าใจความพยายามของปัจเจกที่จะกำหนดเส้นทางชีวิตของตนเอง เนื่องจากมนุษย์เป็นผู้ที่มีความสามารถในการตัดสินใจและปรับตัวเพื่อเลือกเส้นทางชีวิตของตนเองที่เหมาะสมกับสถานการณ์ที่กำลังเผชิญอยู่

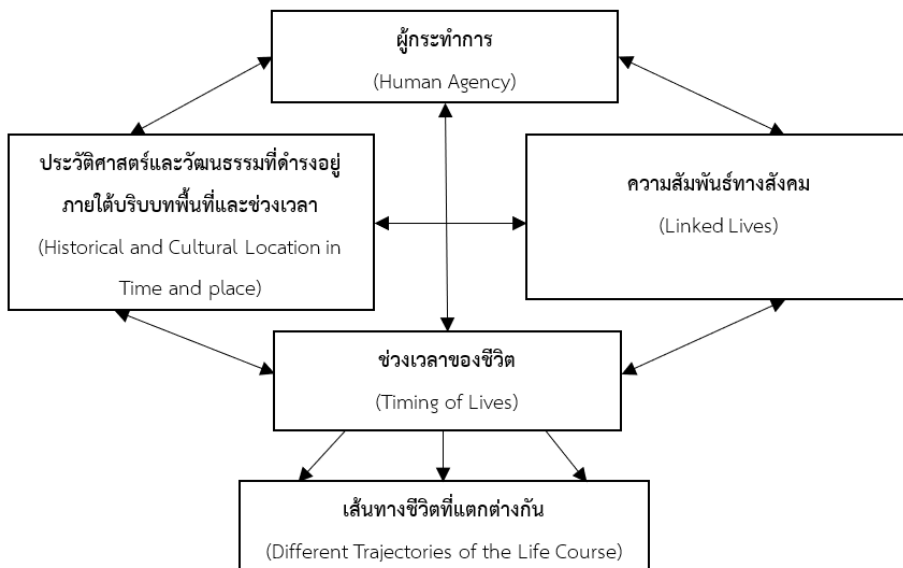
2) ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ภายใต้บริบทพื้นที่และช่วงเวลา (historical and cultural location in time and place) การทำความเข้าใจการดำเนินชีวิตของมนุษย์ภายใต้การเรียนรู้และสังสมประสบการณ์ที่แตกต่างกันของบุคคลท่ามกลางบริบทพื้นที่และช่วงเวลา ทั้งนี้เพื่อเป็นการทำความเข้าใจภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่ต่างกันของบุคคลที่จะทำให้เกิดรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ต่างกัน ทั้งนี้จากงานศึกษาของเอลเดอร์ (Elder, 1974) พบว่าเด็กเล็กที่เกิดช่วงภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ได้รับผลกระทบจากความยากลำบากของครอบครัวมากกว่าเด็กที่เกิดก่อนช่วงเวลาดังกล่าว

3) ความสัมพันธ์ทางสังคม (linked lives) ถือเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้บุคคลมีรูปแบบการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกัน เนื่องจากการกระทำทางสังคมทุกระดับล้วนมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันของสมาชิกหรือสถาบันทางสังคม

4) ช่วงเวลาของชีวิต (timing of lives) ถือเป็นส่วนสำคัญในมุมมองของการทำความเข้าใจรูปแบบการดำเนินชีวิตของบุคคล เนื่องจากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นภายในสังคมล้วนแต่มีความเป็นพลวัต ไม่หยุดนิ่ง และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทำให้การจะทำความเข้าใจรูปแบบการดำเนินชีวิตของบุคคลไม่สามารถทำความเข้าใจได้เฉพาะบริบท ณ ปัจจุบัน แต่

⁵ ประเพณีของปัจเจกบุคคล (personality tradition) หมายถึง ปัจเจกที่ให้ความสำคัญกับการกระทำหรือดำเนินชีวิตในลักษณะต่าง ๆ ตามบรรทัดฐานทางสังคมที่เคยปฏิบัติมา และมีแนวโน้มที่จะไม่แสวงหาประสบการณ์ใหม่ๆ

ต้องมองหาจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญที่ทำให้บุคคลเลือกหรือมีรูปแบบการดำเนินชีวิตเป็นไปในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง

แผนภาพ 1: หลักการสำคัญในการทำความเข้าใจเส้นทางชีวิต

ที่มา: ดัดแปลงจากเจเน็ต จิล และเกลน เอลเดอร์ (Giele & Elder, 1998)

บทความนี้ผู้วิจัยเลือกใช้ทฤษฎีเส้นทางชีวิตมาใช้ในการอธิบายเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่น เพื่อทำความเข้าใจประสบการณ์ของครอบครัววัยรุ่นที่ต้องเผชิญ พร้อมทั้งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา และการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับผู้คนในสังคม สืบเนื่องจากครอบครัววัยรุ่นถูกมองว่าเป็นครอบครัวที่เกิดขึ้นจากความไม่พร้อม กล่าวคือเป็นการสร้างครอบครัวของชายหญิงโดยไม่ได้มีการวางแผนครอบครัวไว้ล่วงหน้า ผู้วิจัยจึงเลือกใช้ทฤษฎีดังกล่าวเพื่อศึกษาเรื่องราวในอดีตจนถึงปัจจุบันของพวกเขาในมิติต่างๆ อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่น

ระเบียบวิธีวิจัย

บทความนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยให้ความสำคัญกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมบนฐานคิดของสำนักการตีความ (interpretative) ภายใต้

ระเบียบวิธีวิจัยภาคสนามแบบกรณีศึกษา (case study) คือ ครอบครัววัยรุ่นที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชานเมืองขอนแก่น จำนวน 1 ครอบครัว เป็นผู้ที่เปลี่ยนบทบาทจากการเป็นวัยรุ่นสู่พ่อแม่วัยรุ่นอายุขณะที่มีอายุระหว่าง 15-19 ปี ซึ่งทำให้ครอบครัวมีเป็นครอบครัววัยรุ่น ผู้วิจัยเก็บข้อมูลในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2566 ใช้วิธีการศึกษาแบบย้อนกลับ (retrospective cohort study) ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาที่จุดเริ่มต้นย้อนกลับไปหาสาเหตุในอดีตที่ส่งผลต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (Fenton, 2000) ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกจากปรากฏการณ์เพื่อสะท้อนให้เห็นการตัดสินใจเลือกเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างเป็นพลวัต ผู้วิจัยจึงเลือกใช้หน่วยในการวิเคราะห์ระดับครอบครัว (organization level) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือแนวทางการสัมภาษณ์ ร่วมกับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผ่านการสังเกตการทำงาน ความสัมพันธ์ของครอบครัว อากัปกริยาของผู้ให้ข้อมูล จากการแสดงออก การสังเกต สีหน้า ท่าทาง และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมผ่านการสังเกตพฤติกรรมทางสังคมของคนในชุมชนที่มีต่อครอบครัววัยรุ่น ทั้งนี้ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) และวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การจัดหมวดหมู่ของข้อมูล (data organization)

ผลการศึกษา

1) เหตุเกิดจากเส้นทางความรัก แม้ป้องกันแต่ยังพลาด

พันธ์ (นามสมมติ) หญิงสาวผู้ซึ่งมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่อำเภอดอนจาน จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อเธอจบการศึกษาระดับประถมศึกษา เธอและครอบครัวของเธอจึงตัดสินใจให้เธอย้ายมาศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่สถาบันการศึกษาในพื้นที่อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น โดยเธอพักอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของเธอที่บ้านดอนหญ้านาง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ขณะนั้นพันธ์มีอายุเพียง 12 ปี และมีโอกาสพบกับพร้อม (นามสมมติ) เด็กชายอายุ 14 ที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในสถาบันการศึกษาเดียวกัน เมื่อทั้งสองฝ่ายมีโอกาสได้พบเจอและทำความรู้จักกัน จนเกิดความรู้สึกชอบพอซึ่งกันและกัน ทั้งสองฝ่ายจึงตัดสินใจเลื่อนสถานะความสัมพันธ์จากสถานะของ “คนรู้จัก” สู่สถานะของการเป็น “แฟน” และเมื่อทั้งคู่ตัดสินใจคบหาดูใจกันได้ประมาณ 1 ปี จึงตัดสินใจขออนุญาตพ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายเพื่อไปอาศัยอยู่ร่วมกัน ณ ขณะนั้นพันธ์อายุ 13 ปี และพร้อมอายุ 15 ปี การขออนุญาตในครั้งนี้ใช้เวลาในการตัดสินใจโดยพ่อแม่ของทั้ง

สองฝ่ายอยู่ระยะเวลาหนึ่ง จนกระทั่ง พ.ศ. 2560 ทั้งสองคนได้รับการอนุญาตจากครอบครัวให้อาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกันที่บ้านของพร้อม ที่ตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

ทั้งสองฝ่ายใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันควบคู่กับการเดินทางไปมาระหว่างบ้านและภูมิลำเนาเดิมของฝ่ายหญิง จนกระทั่งจบการศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พันซ์จึงตัดสินใจเข้าศึกษาในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) ขณะมีอายุ 15 ปี ที่วิทยาลัยเทคโนโลยีขอนแก่นบริหารธุรกิจ เช่นเดียวกับพร้อมที่เข้าศึกษาที่วิทยาลัยเทคโนโลยีการจัดการขอนแก่นไปก่อนหน้านี้ แต่เหตุการณ์ที่สำคัญกำลังเริ่มต้นภายหลังจากที่ทั้งสองเข้าศึกษาในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ เมื่อทั้งสองฝ่ายมีเพศสัมพันธ์และมีการป้องกันตามปกติที่เคยปฏิบัติมา แต่ในครั้งนั้นการป้องกันที่พวกเขาเข้าใจว่าสามารถป้องกันได้อย่างสมบูรณ์กลับเกิดเหตุการณ์ที่พวกเขาทั้งสองคนไม่ได้เตรียมพร้อมรับมือไว้ล่วงหน้าคือ “การตั้งครรภ์” ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์พันซ์ที่ว่า

...มันเกิดจากพวกหนูเองค่ะ ตอนนั้นเราก็ป้องกันปกติเลยค่ะ แต่ว่าพอมันพลาดมาแล้วเราก็ต้องยอมรับมันก็คงทำอะไรไม่ได้ คือเราตกใจมากทำอะไรไม่ถูก เรื่องเรียนจะเอาอย่างไรต่อ จะบอกที่บ้านอย่างไร แล้วเราจะเลี้ยงลูกได้ไหม ตอนนั้นมันช็อคไปเลย...

(พันซ์, [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 15 กุมภาพันธ์ 2566)

2) จุดพลิกผันของเส้นทางชีวิต

พ.ศ. 2562 ภายหลังจากพันซ์ทราบว่าตนเองนั้นกำลังตั้งครรภ์ เธอต้องเผชิญกับสภาวะกดดันที่เกิดขึ้นกับตนเองในหลายมิติ ทั้งในแง่ของการเลี้ยงดูบุตร การศึกษา เศรษฐกิจ และมิติอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกัน ทั้งนี้เธอตัดสินใจเลือกที่จะปรึกษาพร้อมแฟนหนุ่มของเธอเป็นคนแรก เพื่อหาแนวทางและวางแผนเส้นทางชีวิตของพวกเขาในอนาคตที่จะเป็นไปในลักษณะใด และแน่นอนว่าทั้งสองฝ่ายไม่สามารถจัดการกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเอง จึงตัดสินใจที่จะปรึกษาครอบครัวของทั้งสองฝ่ายเพื่อหาแนวทางจัดการกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามครอบครัวของฝ่ายหญิงไม่ได้ให้การยอมรับตั้งแต่แรกเริ่มแต่จำเป็นต้องใช้ระยะเวลาในการยอมรับกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ในขณะที่ฝ่ายชายผู้ซึ่งเกิดจากครอบครัวที่มีภูมิหลังเป็นครอบครัววัยรุ่น โดยพร (นามสมมติ) แม่ของพร้อมให้กำเนิด

เขามาเมื่อมีอายุ 17 ปี ทำให้ครอบครัวของพร้อมสามารถยอมรับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นและหาแนวทางในการช่วยเหลือทั้งสองคนตั้งแต่ทราบถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากประสบการณ์และภูมิหลังของแม่ฝ่ายชายที่เคยเป็นครอบครัววัยรุ่นมาก่อน เธอจึงเข้าใจถึงสถานการณ์ที่ลูกชายและแฟนสาวอาจต้องเผชิญในอนาคต พรจึงกลายเป็นอีกหนึ่งแรงสนับสนุนทางด้านจิตใจและอารมณ์ของครอบครัววัยรุ่นที่สำคัญ และทำให้ทั้งสองฝ่ายตัดสินใจที่จะไม่ยุติการตั้งครรภ์และเลือกที่จะดำเนินเส้นทางชีวิตของพวกเขาต่อไป ดังคำกล่าวที่เปี่ยมไปด้วยน้ำเสียงแห่งการขอบคุณของพันธ์์ที่ว่า “...แม่ยาย (แม่ของสามี - นักวิจัย) ของหนูก็ยังอายุไม่เยอะนะคะ แม่เพิ่งจะ 38 ค่ะ (ปัจจุบันบุตรชายคนโตของพรอายุ 21 ปี - นักวิจัย) เวลาเมื่อไรเราก็จะปรึกษาแม่ยาย (แม่ของสามี - นักวิจัย) ค่ะ ...” (พันธ์์ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 15 กุมภาพันธ์ 2566) ซึ่งสอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของแม่ของฝ่ายชายที่ว่า “...จะว่าแม่ไม่คิดมากเลยก็คงไม่ได้ แต่ก็ไม่ได้คิดจะห้ามเขา แค่เป็นห่วงว่าเขาจะเป็นยังไง เลี้ยงลูกยังไง เรื่องเรียนเอายังไง แม่เคยเจอมา แม่รู้ว่ามันลำบากยังไง แม่ก็เลยคอยแนะนำเรื่องการดูแลลูกของพันธ์์ (นามสมมติ) เขามีอะไรเขาก็มาถามแม่...” (พร [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 20 กุมภาพันธ์ 2566)

จากการตัดสินใจเลือกเส้นทางชีวิตของครอบครัวโดยเลือกที่จะมีบุตร แม้จะสามารถผ่านสถานการณ์ไปได้อย่างน้อย 1 ประการ จากการที่ครอบครัวของทั้งสองฝ่ายเลือกที่จะยอมรับและให้การสนับสนุนการดำเนินชีวิตของพวกเขา แต่อย่างไรก็ตามภูมิหลังของทั้งสองครอบครัวไม่ได้เป็นครอบครัวที่มีฐานะร่ำรวย การสนับสนุนที่ทั้งสองครอบครัวสามารถสนับสนุนได้เป็นเพียงการสนับสนุนทางด้านจิตใจและอารมณ์ของพวกเขา ผ่านการพูดคุย การให้คำปรึกษา และการมอบกำลังใจให้กัน ในขณะที่การสนับสนุนทางด้านเศรษฐกิจสามารถทำได้เป็นบางกรณีเท่านั้น ดังนั้นครอบครัววัยรุ่นยังคงต้องเผชิญกับปัญหาทางการเงินอยู่ ทั้งสองจึงจำเป็นต้องปรึกษาหารือกันเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต พรจึงตัดสินใจลาออกจากสถาบันการศึกษาเพื่อออกมาประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ซึ่งค่าตอบแทนที่ได้มา พรพร้อมพยายามเก็บรวบรวมไว้สำหรับการเลี้ยงบุตรและเก็บไว้เป็นค่าใช้จ่ายของครอบครัวในอนาคต ภายใต้ความตั้งใจที่ไม่ต้องการให้การสร้างครอบครัวของพวกเขาทั้งสองคนกลายเป็นภาระของครอบครัว ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ที่ว่า “...จริงๆ ผมเลือกที่จะลาออกมาเองเลยครับ ออกมาหาเงินไว้เลี้ยงลูก ที่บ้านก็ไม่ได้มีเงินไม่ได้รวย ผมคิดว่าออกมาเลยคงดีกว่า แล้วผมก็ต้องเลี้ยงแม่กับน้องผมด้วยเลยอยากหาเงินไว้ครับ...”

(พร้อม [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 21 กุมภาพันธ์ 2566) ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของพันธ์ที่แสดงถึงความตั้งใจที่ไม่ต้องการเป็นภาระให้กับพ่อและแม่ของเธออย่างหนักแน่นที่ว่า “...พวกหนูไม่อยากขอเงินที่บ้านค่ะ ไม่อยากไปเพิ่มภาระให้แกแล้ว แพนหนูก็เลยทำงานหนักมากค่ะ จะได้มีเงินมาใช้กันในบ้าน...” (พันธ์ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 15 กุมภาพันธ์ 2566)

ในช่วงที่พันธ์ตั้งครรรค์ เธอยังคงอยู่ในระบบการศึกษาอยู่โดยที่สถาบันการศึกษาเองก็ทราบสถานการณ์ที่เกิดขึ้นและไม่ได้มีการบังคับให้เธอลาออกจากสถาบันการศึกษาเช่นเดียวกับกลุ่มเพื่อนของเธอที่ทราบถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นต่างก็ให้กำลังใจพันธ์เพื่อให้ผ่านพ้นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นไปได้ อาจกล่าวได้ว่าพันธ์เป็นผู้ที่มีแรงสนับสนุนจากสังคมที่ดีมาก ซึ่งทำให้เธอมีกำลังใจที่จะเดินตามเส้นทางชีวิตที่เธอและแพนหนุ่มตัดสินใจเลือกแล้ว โดยรูปแบบการเข้าสู่ระบบการเรียนการสอนของเธอนั้นอยู่ในรูปแบบของออนไลน์เป็นหลัก เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่สังคมเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ทำให้เธอสามารถใช้โอกาสที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์นี้เพื่อเรียนออนไลน์สลับกับการเข้าไปที่สถาบันการศึกษา บางครั้งเพื่อการนำเสนองาน ซึ่งทั้งอาจารย์และเพื่อนของเธอไม่ได้มีการแสดงออกในเชิงลบกับเธอเลย ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์

...ตอนนั้นมันเรียนออนไลน์ค่ะเราก็ไม่ได้ไปเจอใครมันก็นั่งเรียนอยู่กับโทรศัพท์เราได้ปกติ จันทร์ อังคาร พุธ หนูก็จะเรียนจากโทรศัพท์ค่ะ แต่บางอาทิตย์ วันพฤหัสบดีศุกร์ หนูจะเข้าไปที่วิทยาลัยบ้าง ไปเอาใบงาน ไปนำเสนองานค่ะ พอหนูเรียนจบหนูถึงไม่ได้เรียนต่อแล้วค่อยมาเลี้ยงลูกอย่างเดียวเลยค่ะ...

(พันธ์ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 15 กุมภาพันธ์ 2566)

ในขณะที่พร้อมทำงานรับจ้างอย่างหนักเพื่อต้องการค่าตอบแทนที่จะเพียงพอต่อค่าใช้จ่ายภายในครอบครัว โดยเขาหวังว่าการลาออกจากสถาบันการศึกษาของเขาจะสามารถสร้างประโยชน์ให้กับครอบครัวของเขาได้อย่างเต็มที่ แต่สืบเนื่องจากวุฒิการศึกษาที่เขา มีนั้นอยู่เพียงระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ทำให้เขาไม่สามารถประกอบอาชีพที่มีความมั่นคงและมีรายได้เพียงพอต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของเขาและครอบครัวได้ ในหลายกรณีเขาจึงจำเป็นต้องยอมรับค่าตอบแทนจากการทำงานที่เกินกว่าค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำมากนัก (รายได้ 400 บาท/วัน กับการทำงาน 12 ชั่วโมง) จนกระทั่งเดือนธันวาคม พ.ศ. 2563 พันธ์จึงได้ให้กำเนิดบุตรสาวคนแรกของเธอท่ามกลางความยินดีของเธอ พร้อม

และครอบครัว การคลอดบุตรครั้งนี้เปรียบเสมือนแรงขับเคลื่อนในการดำเนินชีวิตของครอบครัวเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เมื่อให้กำเนิดบุตรมาแล้วแม้ว่าจะสามารถสร้างความสุขและเปรียบเสมือนแรงใจของครอบครัว แต่ในทางกลับกันการกำเนิดบุตรพร้อมกับภาระหน้าที่และความรับผิดชอบที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ครอบครัววัยรุ่นจำเป็นต้องปรับตัวและรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพื่อให้ครอบครัวของพวกเขายังคงมีเส้นทางชีวิตในแบบที่เขาคาดหวังไว้

3) จุดเริ่มต้นเส้นทางชีวิตครอบครัววัยรุ่น

“บุตรสาว” ที่ครอบครัววัยรุ่นนี้ให้กำเนิดมาสำหรับครอบครัวของพวกเขาแล้วเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของความรักและการรักษาความสัมพันธ์ภายในครอบครัวเป็นจุดเริ่มต้นของเส้นทางชีวิตครอบครัวอย่างแท้จริง บทบาทหน้าที่ของฝ่ายที่จะต้องทำงานเพื่อหารายได้สำหรับใช้จ่ายภายในครอบครัวจำเป็นต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัดมากยิ่งขึ้นภายหลังจากที่พ้นช่วงคลอดบุตร พร้อมจึงจำเป็นต้องทำงานหลายแห่งภายใน 1 วัน เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายกับบุตรที่เพิ่มขึ้นมาจำนวนมาก เช่น ค่าเลี้ยงดูบุตร ค่ายา ค่ารักษาพยาบาล และยังคงมีค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือนที่ต้องรับผิดชอบอยู่ ทำให้พร้อมไม่สามารถหารายได้เพียงพอต่อความต้องการของสมาชิกภายในครัวเรือน เขาจึงตัดสินใจที่จะไปสมัครงานที่โรงงานน้ำแข็งที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมืองขอนแก่น โดยรับค่าตอบแทน 12,000 บาท/เดือน แต่พร้อมจะต้องเข้างานตั้งแต่เวลา 21.00 น. และเลิกงานเวลา 09.00 น. นอกจากนี้ หลังจากเลิกงานแล้วพร้อมยังต้องประชุมงานร่วมกับหัวหน้าและเจ้าหน้าที่โรงงานคนอื่นๆ ทำให้กว่าพร้อมจะกลับมาถึงบ้านก็เป็นเวลาเกือบ 11.00 น. ซึ่งโรงงานให้อำนาจการตัดสินใจเรื่องวันหยุดกับพนักงาน โดยพนักงานสามารถเลือกวันที่ต้องการหยุดได้ 1 วันต่อสัปดาห์ แต่ส่วนใหญ่แล้วพร้อมเลือกที่จะเก็บวันหยุดเหล่านั้นไว้ใช้ในกรณีจำเป็นเท่านั้น ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ “...ปกติผมไม่ค่อยได้ลาหยุดเท่าไรครับ ถ้าไม่เหนื่อยมาก หรือว่าแฟนผมเขาไม่สบายผมถึงจะลามาครับ ...” (พร้อม [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 21 กุมภาพันธ์ 2566)

จากการทำงานหนักของพร้อมมากกว่า 12 ชั่วโมง ในแต่ละวันทำให้เขาไม่มีเวลาที่ใช้ร่วมกันกับบุตรสาวของเขามากนัก แต่เขายังคงพยายามที่จะหาเวลาเพื่อมาใช้ร่วมกันกับครอบครัวหลังจากที่เขาพักผ่อนและเตรียมเข้างานในวันถัดไป ดังคำกล่าวของเขาที่ว่า “...กว่าผมจะถึงบ้านบางวันก็เกือบเที่ยงเลยครับ แต่ผมมาผมก็จะรีบนอน วันไหนไม่เหนื่อยมาก

ถ้าผมตื่นมาผมก็จะพาลูกขี่มอไซค์ออกไปตลาดไปซื้อขนมกับแฟนผมครับ...” (พร้อม [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 21 กุมภาพันธ์ 2566) ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของพนัสเกี่ยวกับการใช้เวลาว่างกันของแฟนหนุ่มและบุตรสาวของเธอที่ว่า “...บางวันกว่าแฟนหนูเขาจะมาก็เกือบเที่ยงเลยคะถ้าหัวหน้าเขานัดประชุม ถ้าเขามาเขาก็จะนอนก่อน แล้วตอนเย็นเขาจะพาลูกกับลูกไปตลาดไปซื้อของเซเว่น บางทีก็ตื่นมาเล่นกับลูกก่อน กินข้าวเสร็จทำอะไรเสร็จ เขาก็จะเตรียมทำงานต่อคะ...” (พนัส [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 15 กุมภาพันธ์ 2566)

แม้ว่าพร้อมจะรับหน้าที่ในการเพิ่มโอกาสทางเศรษฐกิจให้กับครอบครัวผ่านการทำงานอย่างหนัก แต่คงปฏิเสธไม่ได้ว่าบทบาทหน้าที่หลักในการเลี้ยงดูบุตรยังคงเป็นหน้าที่ของฝ่ายหญิงอยู่ พนัสจำเป็นต้องปรับตัวเป็นอย่างมากเพื่อที่จะทำให้ตนเองสามารถทำบทบาทหน้าที่ของความเป็นแม่ตามที่สังคมคาดหวังไว้ได้อย่างเหมาะสม ซึ่งการเลี้ยงดูบุตรนี้ส่งผลต่อสภาพร่างกายและจิตใจของพนัสเป็นอย่างมาก เพราะการเลี้ยงดูบุตรเป็นภาระหน้าที่รับผิดชอบที่หนักมากสำหรับหญิงวัยรุ่น ผู้ซึ่งไม่ได้มีการวางแผนเรื่องครอบครัวมาก่อน ทำให้ภายหลังการคลอดบุตรบ่อยครั้งเธอตกอยู่ในอาการวิตกกังวล และมีภาวะซึมเศร้าหลังการคลอด จากคำกล่าวของเธอที่สะท้อนให้เห็นถึงความวิตกกังวลและความเครียดที่เธอต้องเผชิญจากการคลอดบุตรที่ว่า

...เลี้ยงลูกมันเหนื่อยมากเลยคะพี่ หนูต้องทั้งเลี้ยงลูกทั้งทำงานบ้าน ยิ่งช่วงคลอดใหม่ ๆ แทบไม่ได้นอนเลยคะ แล้วอารมณ์เรานั้นก็จะหง่วง ๆ หน่อยคะ เป็นแบบว่าใครทำอะไรก็ไม่ถูกใจเรา หรือว่าเราก็จะน้อยใจตัวเองว่าทำไมเราเป็นแบบนี้ บางทีแฟนมาเราก็เหนื่อยแพนคะว่าทำไมไม่ช่วยเราเลี้ยงลูกบ้าง แต่ถ้าหนูได้พักผ่อนก็โอเคขึ้นคะ บางทีแฟนเขาก็จะลางานมาดูแลลูกให้ถ้าหนูไมไหวหรือไม่สบาย...

(พนัส [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 15 กุมภาพันธ์ 2566)

นอกจากนี้การเปลี่ยนผ่านสู่การเป็นพ่อแม่วัยรุ่นของทั้งสองคนที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน ทำให้ทั้งสองคนจำเป็นต้องใช้ความพยายามอย่างมากในการปรับเปลี่ยนบทบาทการเป็นวัยรุ่นที่ยังคงผูกโยงกับความสนุกสนาน การท่องเที่ยว การศึกษา และการใช้เวลาอยู่ร่วมกันกับกลุ่มเพื่อน เข้าสู่บทบาทการเป็นพ่อแม่ที่ต้องให้ความสำคัญกับการเลี้ยงดูบุตรและรักษาความสัมพันธ์กับสมาชิกภายในครอบครัว ซึ่งทั้งสองคนได้พยายามทำตามบทบาทหน้าที่ในการเป็นพ่อแม่ตามที่สังคมคาดหวังอย่างเต็มที่ โดยการละทิ้งบทบาทการ

เป็นวัยรุ่นของพวกเขาไว้ข้างหลัง ดังคำกล่าวของพันธ์ุที่แสดงถึงความหนักแน่นที่ตนเองจะต้องทำตามหน้าที่ของความเป็นแม่ตามที่สังคมคาดหวังจึงต้องละทิ้งบทบาทความเป็นวัยรุ่นของเธอที่ว่า “...หนูจะเลี้ยงลูกอย่างเดียวเลยคะ หลังจากจบมาก็แทบไม่ได้ติดต่อเพื่อนเลยคะ เราไปไหนไม่ได้หรอกคะเราต้องดูแลลูกเราก่อน หนูก็มีแค่ติดตามดูเพื่อนๆ ว่าเขาทำอะไรกันในเฟซ (Facebook - ผู้วิจัย) ค่ะ...” (พันธ์ุ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 15 กุมภาพันธ์ 2566) เช่นเดียวกับคำกล่าวของพร้อมที่ไม่ได้มีการติดต่อกับเพื่อนของตนเองมากนักภายหลังจากที่เขาลาออกจากสถาบันการศึกษาที่ว่า “...กับเพื่อนแทบไม่ได้ติดต่อกันเลยครับ หลังจากลาออกมาก็ไม่ค่อยได้คุยกันเท่าไร ไม่ได้ไปไหนมาไหนด้วยกันเลยครับ เคยมีแค่ครั้งหนึ่งที่พวกมันมาผูกแขนลูกผมตอนลูกผมคลอดครับ...” (พร้อม [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 21 กุมภาพันธ์ 2566)

จากที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่าการที่ครอบครัววัยรุ่นตัดสินใจปรึกษาสถานการณ์ปัญหาและร่วมหาทางออกพร้อมกับครอบครัวเดิม เป็นเพียงการกำหนดเส้นทางชีวิตเบื้องต้นของพวกเขาเพียงเท่านั้น แต่การเริ่มเส้นทางชีวิตครอบครัววัยรุ่นที่แท้จริงนั้นเริ่มขึ้นหลังจากที่พวกเขาได้ให้กำเนิดบุตรคนแรกต่างหาก การให้กำเนิดบุตรนั้นมาพร้อมกับภาระหน้าที่ความรับผิดชอบ และการจัดการกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้การจัดการกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจำเป็นต้องอาศัยการแบ่งบทบาทหน้าที่ของสมาชิกอย่างชัดเจน เพื่อให้พวกเขาทราบถึงบทบาทหน้าที่ที่พวกเขาพึงกระทำ แต่บทบาทหน้าที่นี้ไม่มีเฉพาะเจาะจงแต่มีความสลับไหลสามารถเปลี่ยนแปลงไปได้ตามสถานการณ์ ดังนั้นหากพวกเขาไม่สามารถจัดการกับการเปลี่ยนแปลงและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ เส้นทางชีวิตของพวกเขาอาจไม่สามารถดำเนินไปตามเส้นทางที่พวกเขาต้องการให้เป็นได้

4) ครอบครัววัยรุ่นกับความสัมพันธ์ของผู้คน

การเป็นครอบครัววัยรุ่นนั้นยังเป็นปรากฏการณ์ที่ถูกสังคมมองว่าเป็นสิ่งที่ผิดอยู่ ทั้งนี้มุมมองที่มีต่อการเป็นครอบครัววัยรุ่นยังคงผูกโยงอยู่กับมิติของพื้นที่ ช่วงเวลา และประสบการณ์ที่แต่ละคนพบเจอ ในกรณีของครอบครัววัยรุ่นในการศึกษา พบว่า การเป็นครอบครัววัยรุ่นที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมืองขอนแก่น ไม่ได้มีอุปสรรคที่ทำให้พวกเขามีปัญหาต่อการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนในชุมชน เนื่องจากผู้คนในชุมชนค่อนข้างที่จะเปิดกว้างกับความสัมพันธ์และครอบครัวที่มีลักษณะเฉพาะอย่างพวกเขา แม้ว่าการยอมรับหรือไม่นั้นจะไม่สามารถวัดและพิสูจน์ได้อย่างชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติ คนในชุมชนไม่ได้มีการแสดงออกซึ่ง

พฤติกรรมและความคิดเห็นในเชิงลบเมื่อมีการปฏิสัมพันธ์กับพวกเขา อีกทั้งยังคงให้การสนับสนุนทางสังคมแก่พวกเขาในยามพวกเขาเผชิญหน้ากับปัญหา ดังคำกล่าวของพันซ์ผู้ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นคนนอกชุมชนเนื่องจากเธอแต่งงานเข้ามาอาศัยอยู่ในต่างพื้นที่ แต่เธอยังคงได้รับการต้อนรับและยอมรับจากชุมชนเป็นอย่างดีที่ว่า

...ตอนพ่อแม่เขารู้ว่าหนูท้อง เขาก็มาเยี่ยมกันเยอะเลย พวกผู้ใหญ่ อสม. (อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน) เขาก็คอยประสานกับหมอที่อนามัยช่วยเรา ให้เราไปหาหมอ ให้ไปรับเบียร์เลี้ยงลูก เขาคอยประสานช่วยเยอะเลยคะ คือหนูคิดว่าที่นี่เขาดูแลสุขภาพใหม่มากกว่าที่บ้านหนูคะ ถ้าเป็นบ้านหนูตอนนี้จะทำอะไรก็คงยาก...”

(พันซ์ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 15 กุมภาพันธ์ 2566)

ในขณะที่ภูมิลำเนาเดิมของพันซ์ที่อำเภอตอนจาง จังหวัดกาฬสินธุ์ คนในชุมชนมองว่าการเป็นครอบครัววัยรุ่นนั้นยังเป็นสิ่งที่ผิด ซึ่งพันซ์เล่าว่าคนในชุมชนของเธอนั้นค่อนข้างมีอคติและแสดงออกซึ่งพฤติกรรมเชิงลบกับเธอและลูก ในเวลาของเธอเดินทางกลับไปเยี่ยมตากับยายที่ภูมิลำเนาเดิม ด้วยเหตุนี้เองพันซ์จึงตัดสินใจที่จะไม่เดินทางกลับไปยังภูมิลำเนาของเธออีกหากไม่มีเหตุจำเป็น ปัจจุบันเธอจึงตัดสินใจย้ายมาอยู่ที่บ้านของพร้อมอย่างถาวรเพื่อหลีกเลี่ยงการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนในชุมชนที่มีอคติและมองเธอในแง่ลบ

...ตอนหนูอยู่ที่บ้านหนู มีแต่คนเขาวัวให้หนู คอยจับกลุ่มนินทาหนู หนูเดินไปไหน เขาก็พูดเลยนะว่าอึเนี่ยมันบ่ดี มันท้องแต่น้อย ก็ไม่เข้าใจเหมือนกันว่าเขาจะมาว่า หนูทำไมลูกหลานเขาก็เป็นเหมือนหนูนี้แหละ แต่ก็ต้องพยายามอดทนไว้ หนูก็ไม่อยากให้ผู้ใหญ่เขาผิดกัน ถ้าหนูยังอยู่ที่นั่นก็คงใช้ชีวิตลำบากกว่านี้คะ อยู่นี้หนูคิดว่าเขาหัวสมัยใหม่กว่าที่บ้านหนูแหละคะ เขาไม่ได้มานั่งว่าหนูเหมือนอยู่นู่น หนูก็พา ลูกไปวัดไปตลาดได้ ไม่ต้องมาคิดว่าใครจะมาว่าเรา...

(พันซ์ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 15 กุมภาพันธ์ 2566)

จากที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่า “ผู้คน” และ “พื้นที่” ถือเป็นอีกหนึ่งเงื่อนไขสำคัญต่อการเลือกตัดสินใจกำหนดเส้นทางชีวิต หากผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ไม่พร้อมที่จะให้การสนับสนุนหรือแสดงออกพฤติกรรมเชิงลบต่อครอบครัววัยรุ่น จะทำให้พวกเขาดำเนินชีวิตไป

ด้วยความลำบากใจเมื่อจำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันกับผู้คนในชุมชน ดังนั้นการอยู่ในพื้นที่ที่มีผู้คนเอื้อต่อการดำเนินเส้นทางชีวิตตามที่คาดการณ์ไว้จึงเป็นการดีกว่าการที่อยู่ในพื้นที่ที่มีผู้คนมีมุมมองเชิงลบต่อครอบครัววัยรุ่น

5) ลูกคืออนาคตที่สดใสของครอบครัววัยรุ่น

เนื่องจากครอบครัววัยรุ่นเป็นครอบครัวที่เกิดขึ้นโดยขาดการวางแผนครอบครัวไว้ล่วงหน้าอีกทั้งยังถือเป็นการเปลี่ยนบทบาทครอบครัวอย่างกะทันหัน ทำให้การเลือกเส้นทางชีวิตครอบครัวของพวกเขาเน้นคำนึงถึงอนาคตของ “บุตร” เป็นสำคัญ ตลอดการดำเนินชีวิต 3 ปี ภายหลังจากคลอดบุตร การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ภายในครอบครัวล้วนให้ความสำคัญกับการวางแผนอนาคตของบุตร โดยพ่อแม่มีความต้องการที่จะให้บุตรของตนเองมีอนาคตที่ดี ได้เรียนในระดับการศึกษาที่สูง อีกทั้งมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าตนเอง ดังคำกล่าวของพันซ์ซึ่งกล่าวถึงการวางแผนอนาคตของลูกในอนาคตที่ว่า “...หนูก็อยากให้ลูกมีชีวิตที่ดีกว่าหนู ไม่อยากให้เขาเป็นเหมือนหนู...” (พันซ์ [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2566) ทั้งนี้พันซ์มองว่าสถานการณ์ปัจจุบันที่พวกเขาเผชิญอยู่อาจเป็นข้อจำกัดที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้พวกเขากำหนดเส้นทางชีวิตในอนาคตของบุตรให้เป็นไปในทางที่พวกเขาหวังไว้ได้ยาก เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องของการศึกษาของพร้อมที่จบเพียงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จึงมีโอกาสนในการเข้าถึงอาชีพที่มีรายได้มั่นคงได้ยาก ในขณะที่เดียวกันตัวของเธอก็ไม่สามารถประกอบอาชีพได้เนื่องจากไม่มีใครมีเวลาเพียงพอที่จะมาช่วยเธอดูแลบุตรของตนเอง แม้ว่าพวกเขาจะมีการวางแผนโดยคำนึงถึงอนาคตของบุตรเป็นสำคัญ แต่ในเส้นทางชีวิตที่พวกเขาคาดหวังจะเกิดขึ้นในอนาคตไม่ปรากฏมุมมองที่สะท้อนถึงความต้องการที่จะมีบุตรเพิ่มเลย เนื่องจากประสบการณ์การมีบุตรและสร้างครอบครัวตั้งแต่อายุน้อยของพวกเขา ทำให้พวกเขาเผชิญกับสถานการณ์ต่างๆ ที่ถือเป็นสิ่งท้าทายต่อการดำเนินชีวิตของพวกเขาเป็นอย่างมาก ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์พันซ์ที่ว่า “...อย่าเลยคะหนูว่า ถ้าให้ตอบตอนนี้หนูก็คงตอบว่ายังไม่คิดจะมีลูกอีกเลยคะ แค่คนเดียวก็เหนื่อยแล้วคะ ถ้าลูกหนูโตจนเข้าโรงเรียนหนูก็คงหาทางกลับไปเรียนต่ออีกอยู่คะ หนูอยากเรียนมหาลัย แต่ถ้าถึงเวลานั้นก็คงต้องดูอีกทีว่าเราจะเป็นยังไง...” (พันซ์ [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2566)

อย่างไรก็ตามแม้ว่าการวางแผนเพื่อกำหนดเส้นทางชีวิตที่ดีให้กับบุตรของตนเองจะเป็นสิ่งที่พวกเขาให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก แต่การนิยมนับจนถึงช่วงชีวิตในวัยรุ่นก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่พวกเขาคำนึงถึงอยู่บ่อยครั้ง ในกรณีของพันซ์ เธอคำนึงถึงเส้นทางชีวิตของเธอที่อาจ

เกิดขึ้นได้ในอนาคต โดยเธอมีความต้องการที่จะกลับไปใช้ชีวิตในช่วงวัยรุ่นที่เธอสูญเสียไปจากการทำตามบทบาทของแม่ที่สังคมคาดหวังให้ได้อย่างสมบูรณ์ ดังคำกล่าวของเธอพร้อมกับสีหน้าที่ค่อนข้างเศร้าที่ว่า

...หนูก็แอบเสียดายเหมือนกันนะที่ ช่วงวัยรุ่นที่หนูเสียไป บางทีหนูเฝส (Facebook - ผู้วิจัย) แล้วเห็นเพื่อนเขาเรียนจบ เห็นเพื่อนเขาเข้าเรียนมหาลัย หนูก็เผลอร้องให้ออกมาเหมือนกันนะที่ เราเสียดาย เราอยากกลับไปใช้เวลาตรงนั้น ให้อึดกุมกว่านี้...

(พันธ์ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 15 กุมภาพันธ์ 2566)

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

จากผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่าครอบครัววัยรุ่นเป็นครอบครัวที่มีลักษณะเฉพาะซึ่งเกิดขึ้นโดยไม่ได้มีการวางแผนครอบครัวไว้ล่วงหน้า อีกทั้งยังเป็นการเปลี่ยนบทบาทหน้าที่อย่างกะทันหัน ทำให้พวกเขาต้องเผชิญกับสถานการณ์ต่างๆ มากมายที่เป็นข้อจำกัดและความท้าทายในการดำเนินชีวิตของพวกเขา ทั้งนี้คุณลักษณะของครอบครัว ภูมิหลังของครอบครัวเดิม และการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนในสังคมรอบข้าง ล้วนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ครอบครัววัยรุ่นตัดสินใจเลือกเส้นทางชีวิตของพวกเขา ซึ่งการตัดสินใจของครอบครัววัยรุ่นยังคงขึ้นอยู่กับมิติช่วงเวลาที่เกิดขึ้นด้วยเช่นกัน โดยจุดเริ่มต้นของเส้นทางชีวิตครอบครัววัยรุ่นนั้นเริ่มจากความชอบพอของคนทั้งสองฝ่ายจนกระทั่งตัดสินใจที่จะคบหาดูใจกัน แต่ภายหลังเมื่อทั้งสองฝ่ายทราบว่าฝ่ายหญิงกำลังตั้งครรภ์ถือเป็นจุดพลิกผันที่สำคัญที่ทำให้พวกเขาตระหนักถึงความรุนแรงของสถานการณ์ที่พวกเขากำลังเผชิญอยู่ เมื่อครอบครัวให้กำเนิดบุตรถือเป็นการเริ่มต้นเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นอย่างแท้จริง เนื่องจากการกำเนิดบุตรถือเป็นการเพิ่มภาระหน้าที่รับผิดชอบให้กับสมาชิกภายในครอบครัวเป็นอย่างมาก หากครอบครัวไม่สามารถจัดการกับบทบาทหน้าที่ได้อย่างเหมาะสมอาจส่งผลให้ครอบครัววัยรุ่นไม่สามารถดำเนินชีวิตตามเส้นทางที่พวกเขาคาดหวังได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการกับบทบาทของการเป็นวัยรุ่นและการเป็นพ่อแม่

ทั้งนี้การดำเนินชีวิตไปตามเส้นทางที่ครอบครัววัยรุ่นคาดหวังจำเป็นต้องอาศัยการได้รับการสนับสนุนที่ดีจากสังคมรอบข้างเป็นอย่างมาก เนื่องจากครอบครัววัยรุ่นยังคงขาดองค์ความรู้ที่จำเป็นต่อการเลี้ยงบุตรและรักษาความสัมพันธ์ภายในครอบครัว รวมถึงการ

ป้องกันและแก้ไขปัญหที่อาจเกิดขึ้น การได้รับการสนับสนุนทางสังคมจึงเป็นสิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะทำให้พวกเขาสามารถดำเนินตามเส้นทางชีวิตที่พวกเขาคาดหวังไว้ได้ ในกรณีศึกษาครั้งนี้ครอบครัวเดิมของฝ่ายชายมีภูมิหลังที่เคยเป็นครอบครัววัยรุ่นมาก่อน ทำให้เมื่อเกิดสถานการณ์นี้ขึ้นครอบครัวของฝ่ายชายจึงพร้อมที่จะให้การช่วยเหลือเท่าที่พวกเขาสามารถทำได้ เนื่องจากมีความเข้าใจถึงความยากลำบากในการเผชิญกับสถานการณ์ดังกล่าวผ่านประสบการณ์ที่พวกเขาเคยมีในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งการได้รับการสนับสนุนทางสังคมดังกล่าวยังขึ้นอยู่กับพื้นที่ที่พวกเขาอาศัยอยู่อีกด้วย หากในพื้นที่ที่พวกเขาอาศัยอยู่แวดล้อมไปด้วยผู้คนที่มิมุมมองเชิงลบต่อครอบครัววัยรุ่น สิ่งที่พวกเขาจะได้รับนั้นคงไม่ใช่การสนับสนุนทางสังคมแต่เป็นการกระทำและการแสดงออกในเชิงลบต่อพวกเขา ซึ่งเป็นสิ่งที่บั่นทอนจิตใจและนับเป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตของพวกเขาด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางสถานการณ์ที่เกิดขึ้นแม้ว่าครอบครัววัยรุ่นจะเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงมากมาย แต่พวกเขายังคงมีความตั้งใจที่ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของพ่อแม่ตามที่สังคมคาดหวังอย่างเต็มที่ โดยการละทิ้งบทบาทของการเป็นวัยรุ่นไปและสนใจเฉพาะบทบาทหน้าที่ในการเลี้ยงดูบุตรและครอบครัวเท่านั้น อีกทั้งตลอดเส้นทางชีวิตครอบครัวที่พวกเขากำลังดำเนินอยู่ต่างให้ความสำคัญกับเส้นทางชีวิตของครอบครัวและบุตรในอนาคต ซึ่งทั้งสองคนมีความต้องการให้บุตรของตนมีอนาคตที่ดีและไม่มีความต้องการที่จะมีบุตรเพิ่ม เนื่องจากพวกเขามีความต้องการที่จะตอบสนองความต้องการที่ขาดหายไปในช่วงชีวิตวัยรุ่นของพวกเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการกลับเข้าสู่ระบบการศึกษาที่สูงขึ้นตามที่คาดหวัง

หากพิจารณาเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นตามทฤษฎีเส้นทางชีวิตจะสะท้อนให้เห็นว่าสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับครอบครัววัยรุ่นจำเป็นจะต้องได้รับการสนับสนุนจากภูมิหลังของครอบครัวเดิม ที่มีประสบการณ์ร่วมในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน การที่ครอบครัวเดิมของฝ่ายชายเคยมีประสบการณ์เป็นครอบครัววัยรุ่นมาก่อน ประกอบกับพื้นที่ที่ครอบครัววัยรุ่นอาศัยอยู่ในปัจจุบัน (อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น) เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการดำเนินชีวิต ครอบครัววัยรุ่นไม่ได้รับการแสดงออกพฤติกรรมหรือความคิดเห็นในเชิงลบ ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่ภูมิลำเนาเดิมของฝ่ายหญิงที่มีมุมมองเชิงลบต่อการเป็นครอบครัววัยรุ่น ทำให้ครอบครัววัยรุ่นสามารถดำเนินชีวิตได้สะดวกสบายมากยิ่งขึ้นจากการที่ไม่ได้รับแรงกดดันหรือการกีดกันจากสังคมรอบข้าง สะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่และภูมิหลังทางวัฒนธรรมของครอบครัวเดิม (historical and cultural location in time and place) ซึ่งส่งผลต่อ

รูปแบบความสัมพันธ์ของครอบครัววัยรุ่นกับผู้คนในพื้นที่อีกด้วย (linked lives) นอกจากนี้เส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นในแต่ละช่วงเวลาล้วนมีความแตกต่างกัน (timing of lives) กล่าวคือ ในแต่ละช่วงชีวิตของครอบครัววัยรุ่นตั้งแต่ช่วงการคบหาใจ ช่วงที่ทราบว่าจะต้องเปลี่ยนบทบาทสู่การเป็นครอบครัว และช่วงหลังจากการคลอดบุตร ช่วงชีวิตเหล่านี้จะทำให้ครอบครัววัยรุ่นตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกัน เจือปนไขต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีความสำคัญต่อการตัดสินใจของครอบครัววัยรุ่นที่จะกำหนดเลือกเส้นทางชีวิตของพวกเขา พร้อมทั้งเลือกวิธีในการแก้ปัญหาเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตตามเส้นทางที่พวกเขาคาดหวังไว้ได้ (human agency) ท่ามกลางการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คน พื้นที่ และช่วงเวลา เช่นเดียวกัน หากเราพิจารณาเส้นทางชีวิตของครอบครัวในบริบทผู้คน พื้นที่ และช่วงเวลาที่แตกต่างกัน จะพบเส้นทางชีวิตของครอบครัวที่แตกต่างกัน

แม้ว่าปรากฏการณ์ครอบครัววัยรุ่นท่ามกลางมุมมองทางสังคมในปัจจุบันยังคงเป็นปรากฏการณ์ที่ยังถูกนิยามว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมอีกประการหนึ่งอยู่ แม้พวกเขาไม่ได้ตั้งใจที่จะเปลี่ยนผ่านบทบาทจากการเป็นวัยรุ่นสู่การเป็นพ่อแม่ก็ตาม แต่เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้นแล้วในครอบครัวที่สามารถจัดการกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้ผ่านการได้รับความช่วยเหลือจากครอบครัวและสังคม จนกระทั่งสามารถเลี้ยงบุตรและรักษาความสัมพันธ์อันดีของสมาชิกภายในครอบครัวไว้ได้ ครอบครัววัยรุ่นเองจึงไม่แตกต่างกับครอบครัวในลักษณะอื่นๆ ของสังคมไทย ที่สามารถเป็นสถาบันทางสังคมที่มีประสิทธิภาพในการขัดเกลาและดูแลสมาชิกให้กลายเป็นประชากรที่มีคุณภาพสามารถขับเคลื่อนสังคมไทยได้ในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมไทยที่กลายเป็นสังคมผู้สูงอายุ ซึ่งนำมาสู่ปัญหาการขาดแคลนประชากรต่อไปในอนาคต (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2565)

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นการตัดสินใจในมิติที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทางด้านครอบครัวอยู่ที่อำนาจของปัจเจกมากยิ่งขึ้น ซึ่งแตกต่างจากสังคมในอดีตที่ครอบครัวจะมีอำนาจในการตัดสินใจประเด็นทางด้านครอบครัวค่อนข้างมาก ส่งผลให้สังคมในปัจจุบันการตัดสินใจหลายๆ เรื่อง เช่นการเลือกใช้ชีวิตคู่ การเลือกแต่งงานหรือหย่าร้าง รวมถึงการสร้างความสัมพันธ์ของบุคคลขึ้นอยู่กับตัวปัจเจกเป็นสำคัญ ประกอบกับสถานการณ์ความไม่แน่นอนของสังคมไทยที่เกิดขึ้น ทำให้คนเลือกที่จะอยู่ตัวคนเดียวหรือแต่งงานแต่ไม่มีบุตร ด้วยปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจหรือในครอบครัวที่มีความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจ อาจมีภาระหน้าที่รับผิดชอบอื่นๆ จนเลือกตัดสินใจที่จะไม่มีบุตร (วัฒนา สุกัญศีล,

2559) ในขณะที่ผู้ใหญ่ที่มีความพร้อมทางด้านร่างกาย เศรษฐกิจ และสังคม ตัดสินใจที่จะไม่มีบุตรหรือเลือกที่จะอยู่คนเดียว กลับกันวัยรุ่นอายุ 16-17 ปี ยังอยู่ในระบบการศึกษาและไม่มีรายได้ประจำที่มั่นคง กลับนิยามว่าตนเองพร้อมต่อการตั้งครรรภ์ ทั้งนี้จากการสอบถามวัยรุ่นที่ตั้งครรรภ์ ผากท้อง และขอคำปรึกษาจากสำนักอนามัยการเจริญพันธุ์ พบว่ากว่าครึ่งหนึ่งเต็มใจที่จะกลายเป็นแม่วัยรุ่น (ศูนย์ปฏิบัติการกรมอนามัย, 2565)

ดังนั้นหากครอบครัววัยรุ่นได้รับการสนับสนุนทางสังคมที่เหมาะสมจากทั้งภายในครอบครัว สังคมรอบข้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนากฎหมายและนโยบายของหน่วยงานภาครัฐที่สามารถสนับสนุนผู้ที่เปลี่ยนผ่านสู่การเป็นครอบครัววัยรุ่นได้แท้จริง ผู้ที่นิยามตนเองว่าเป็นผู้ที่พร้อมต่อการสร้างครอบครัวตั้งแต่วัยรุ่นจะสามารถกลายเป็นอีกหนึ่งหน่วยทางสังคมที่สำคัญในการพัฒนาสมาชิกที่มีคุณภาพให้กับสังคมได้ในอนาคต ในขณะเดียวกันทั้งในระดับปัจเจก องค์กร และสังคมควรดำเนินการเฝ้าระวัง ป้องกัน และแก้ไขสถานการณ์การตั้งครรรภ์วัยรุ่นควบคู่กันไปอย่างเต็มประสิทธิภาพ เพื่อป้องกันการเกิดขึ้นของครอบครัวที่ขาดประสิทธิภาพในการดูแลสมาชิกและอาจนำมาซึ่งปัญหาสังคมได้ในอนาคต สุดท้ายนี้แม้ครอบครัววัยรุ่นจะเกิดขึ้นมาพร้อมกับปัญหา ความวิตกกังวล และการถูกกีดกันจากสังคมในบางพื้นที่ ทำให้เส้นทางชีวิตของพวกเขาอาจเต็มไปด้วยคราบน้ำตา แต่ถ้าหากได้รับการสนับสนุนที่เหมาะสมและมีความตั้งใจที่จะเป็นสถาบันครอบครัวที่ดีเพียงพอจนกระทั่งพวกเขาสามารถอ้างความเป็นสถาบันครอบครัวที่สมบูรณ์ไว้ได้ ณ วันนั้นเส้นทางชีวิตของพวกเขาจะเต็มไปด้วยความสุข เสียงหัวเราะและรอยยิ้ม จากการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของสมาชิกภายในครอบครัว

จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

บทความเรื่อง “น้ำตาและรอยยิ้ม: จุดเริ่มต้นเส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นชานเมืองขอนแก่นกรณีศึกษา: ครอบครัววัยรุ่นมุ่งสร้างตัว” เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เรื่อง “เส้นทางชีวิตของครอบครัววัยรุ่นเพื่อการอ้างความเป็นครอบครัว” (The Adolescent family’s life Course to the functional family) ได้ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยยึดหลักเกณฑ์ตามรายงานเบลมอนต์ และ GCP in Social and Behavioral Research ณ วันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2566 เลขที่โครงการ: HE663002

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2561). *กฎกระทรวงกำหนดประเภทของสถานศึกษาและการดำเนินการของสถานศึกษาในการป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น พ.ศ.2561*. <https://ops.moe.go.th/>
- กองกฎหมาย สำนักงานปลัด กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2559). *พระราชบัญญัติการป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น พ.ศ.2559*. <http://law.m-society.go.th/law2016/law/view/773>
- กรมอนามัย สำนักงานอนามัยการเจริญพันธุ์. (2563). *สถิติการคลอดของแม่วัยรุ่นในประเทศไทย ปี พ.ศ.2563*. กรมอนามัย สำนักงานอนามัยการเจริญพันธุ์ กระทรวงสาธารณสุข.
- วฤชสพร ญัฐรุจิโรจน์. (2560). *ครอบครัวทางเลือกและการคงอยู่ของสถาบันครอบครัว*. *วารสารสาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 10(2), 1817-2827.
- วัฒนา สุกัณศีล. (2559). *ครอบครัวในโลกสมัยใหม่*. ใน *วสันต์ ปัญญาแก้ว (บ.ก.), โลกสมัยใหม่ในชีวิตประจำวัน* (น. 71-88). วนิตการพิมพ์.
- วีไล ตาปะสี. (2558). *ปัญหาแม่วัยใส: ความท้าทายของงานสาธารณสุขไทย*. ใน *การประชุมวิชาการระดับชาติ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม ครั้งที่ 7*. มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- ศิริพันธ์ ถาวรทวีวงศ์. (2559). *ครอบครัวและเครือญาติ* (พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ศุภรดา ประภาวงศ์. (2561). *การสื่อสารและวาทกรรม “แม่วัยใส” ในสังคมไทย* (ดุขฎิ นิพนธ์ ปรัชญาดุขฎิบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศูนย์ปฏิบัติการกรมอนามัย. (2565). *โครงการพัฒนาศักยภาพเครือข่ายบริการทางเลือกที่ปลอดภัยสำหรับวัยรุ่นและหญิงตั้งครรภ์ไม่พร้อม (RSA) และขับเคลื่อนงานยุติการตั้งครรภ์ ที่ปลอดภัยปีงบประมาณ 2565*. <https://doc.anamai.moph.go.th/index.php?r=str-project/view&id=5037>
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (2565). *สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย*

พ.ศ. 2564. https://ipsr.mahidol.ac.th/post_research/situation-of-the-thai-older-persons-2021/

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2560). *เช็กซ์ดีก็ดำบรรพ์ของบรรพชนไทย*. เรือนแก้วการพิมพ์.

ภาษาต่างประเทศ

Bernardes, J. (1997). *Family studies: An introduction*. Routledge.

Elder, G. H. Jr. (1974). *Children of the Great Depression: Social change in life experience*. University of Chicago Press.

Fenton, W. S. (2000). Depression suicide and suicide prevention in Schizophrenia. *Suicide and Life-threatening Behavior*, 30(1), 34-49.

Giele, J. Z. & Elder, G. H., Jr. (1998). *Methods of life course Research: Qualitative and quantitative approaches*. SAGE Publications, Inc.

พจนานุกรม ภูมิทัศน์ความหลากหลายทางเพศ

บทบาทของสถานศึกษาไทยในการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่ง
เพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทย:
โดยการวิเคราะห์งานศึกษาที่เกี่ยวข้องจากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์
ไทยและต่างประเทศ¹

The Role of Thai Educational Institutions in Discrimination and
Gender-Based Violence Against LGBTQIA+ Persons in Thai
Educational Institutions: An Analysis Relevant Literatures from
Thai and International Online Electronics Databases

ปวีณ วรคสังข์ | Paween Waksung²

ภาณุ สุพัตกุล | Panu Suppatkul³

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาบทบาทของสถานศึกษาไทยในการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทยด้วยวิธีการวิเคราะห์เอกสารโดยสืบค้นงานศึกษาที่เผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 ถึง พ.ศ. 2565 จากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ 6 แห่ง งานได้งานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือก 9 เรื่อง ได้แก่ งานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การสัมภาษณ์และการสังเกต 6 เรื่อง งานวิจัยแบบผสมผสานทั้งประเภทเชิงสำรวจเป็นลำดับ 1 เรื่อง และเชิงอธิบายเป็นลำดับ 1 เรื่อง และงานวิจัยเชิงปริมาณที่ใช้

¹ บทความเป็นส่วนหนึ่งของรายงานประจำวิชา HS477508 ทฤษฎีอำนาจทับซ้อนและความเหลื่อมล้ำทางสังคม หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

² นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น; อีเมล: paween_waksung@kkumail.com

³ ผู้ประพันธ์บรรณกิจ (corresponding author), อาจารย์ที่ปรึกษาในวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, อีเมล: panusu@kku.ac.th

ข้อมูลทฤษฎีภูมิในการวิเคราะห์ 1 เรื่อง ผลการทบทวนงานศึกษาพบว่าในสถานศึกษามีการเลือกปฏิบัติทางเพศ 4 ลักษณะ ได้แก่ 1) การไม่รับผู้มีความหลากหลายทางเพศเข้าศึกษาต่อ 2) กฎระเบียบที่ไม่สนับสนุนการแสดงออกทางเพศภาวะ 3) การแสดงจุดยืนทางความคิดที่ไม่สนับสนุนผู้มีความหลากหลายทางเพศ และ 4) การถูกจับจ้องจากครูเป็นพิเศษ และมีความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ คือ การรังแก 5 ประเภท ได้แก่ ทางวาจา ทางร่างกาย ทางสังคม ทางเพศ และทางไซเบอร์

คำสำคัญ: การเลือกปฏิบัติ ความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ ผู้มีความหลากหลายทางเพศ สถานศึกษาไทย

ABSTRACT

This article aimed to study the role of Thai educational institutions in discrimination and gender-based violence against LGBTQIA+ persons in Thai educational institutions. It employed a documentary analysis by selecting scholarly works published between 2013 and 2022 from six online electronic databases. A total of nine studies met the inclusion criteria. These include six qualitative research using interviews and observations, two mixed methods research (one exploratory sequential design and one explanatory sequential design), and one quantitative research using secondary data analysis. According to the findings of the systematic review, educational institutions exhibit the following four discriminatory patterns: 1) discouragement to pursue higher education, 2) discriminatory regulations that prevent gender expression, 3) making public statements of opposition to LGBTQIA+ persons, and 4) finding fault by teachers. In addition, LGBTQIA+ students have experienced gender-based violence in five different types of bullying that occur vocally, physically, socially, online, or all four.

Keyword: Discrimination, Gender-based violence, LGBTQIA+, Thai educational institutions

บทนำ

เมื่อปลายศตวรรษที่ 19 คำว่า “คนรักร่วมเพศ” (Homosexuality) ถูกประดิษฐ์ขึ้น และใช้อย่างแพร่หลายในการศึกษาด้านเพศศาสตร์ (sexology) โดย เฮฟล็อก เอลลิส (Havelock Ellis) นักเพศศาสตร์เป็นผู้แปลคำดังกล่าวจากภาษาเยอรมันที่ไม่ได้รับความนิยมนักให้เป็นภาษาอังกฤษ เพื่อใช้เรียกกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมรักเพศเดียวกัน ซึ่งความหมายของคำเชื่อมโยงกับการนิยามอัตลักษณ์และรสนิยมทางเพศที่ผิดปกติของมนุษย์ภายในคำเดียวกัน (นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ, 2563, น. 317) โดยคำดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงกรอบแนวคิดเรื่องเพศของสังคมตะวันตกที่เห็นการรักเพศเดียวกันเป็นความผิดปกติ (perversion) หรือการกระทำอันชั่วร้ายที่มีพื้นฐานจากหลักคำสอนในศาสนาคริสต์หรืออย่างน้อยก็มาจากการตีความหลักคำสอนของเหล่าศาสนิกชนตั้งแต่สมัยยุคกลาง (ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2551, น. 18) สะท้อนให้เห็นว่าในสังคมตะวันตกพยายามอธิบายพฤติกรรมรักเพศเดียวกันให้เป็นความผิดปกติ หรือการกระทำอันชั่วร้ายมานานแล้วผ่านกระบวนการทางศาสนาคริสต์และวิทยาศาสตร์

ในช่วงเวลาเดียวกัน เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของระบบการผลิตในทวีปยุโรปจากการผลิตแบบเกษตรกรรมสู่การผลิตแบบอุตสาหกรรม และองค์ความรู้เรื่องเพศแบบวิทยาศาสตร์ถือเป็นเครื่องมือหนึ่งของรัฐต่างๆ ในยุโรป เพื่อให้ประชาชนมีบุตรเพิ่มขึ้นสำหรับการผลิตแรงงานตอบสนองระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม (แจ๊คสัน, 2547, น. 59) ซึ่งการมีบุตรจะเกิดขึ้นได้ด้วยการมีเพศสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เพศหญิงและเพศชายเท่านั้น ดังนั้น รัฐจึงปรับใช้กรอบแนวคิดที่สนับสนุนการรักต่างเพศควบคู่กับการใช้กลไกอำนาจรัฐเพื่อควบคุมการเกิดของประชากรผ่านการสนับสนุนพฤติกรรมทางเพศแบบรักต่างเพศให้เป็นความปกติ และทำให้กลุ่มคนรักเพศเดียวกันเป็นความผิดปกติ เช่น การอธิบายให้พฤติกรรมรักเพศเดียวกันเป็นอาการป่วยทางจิตประเภทหนึ่ง ส่งผลกระทบให้กรอบแนวคิดเรื่องเพศของมนุษย์ไม่ใช่เรื่องส่วนตัวอีกต่อไป (ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2551, น. 18)

หากเปรียบเทียบกับสังคมสยามในเวลานั้นมีกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการรักเพศเดียวกันที่แตกต่างจากสังคมตะวันตก แต่ไม่ได้มองการรักร่วมเพศเป็นการกระทำอันชั่วร้ายหรือความเปี่ยงเบนทางเพศ ยกตัวอย่างเช่น การมีเพศสัมพันธ์และความสัมพันธ์แบบโรแมนติกระหว่างผู้หญิงด้วยกันของนางสนมในราชสำนัก เรียกว่า “การเล่นเพื่อน” ซึ่งเป็นพฤติกรรมรักเพศเดียวกันที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และมีการกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้หญิงที่เล่นเพื่อนไว้ เป็นต้นว่าการโบยด้วยหวาย 50 ครั้ง แต่อย่างไรก็ตาม การลงโทษผู้หญิงที่เล่นเพื่อน

นั้นไม่เกี่ยวข้องกับความเป็ยงเบนทางเพศ แต่เชื่อมโยงกับการรักษาอำนาจทางการเมืองของ กษัตริย์ผ่านการแสดงความจงรักภักดี ดังนั้น พฤติกรรมเล่นเพื่อนถือเป็นพฤติกรรมที่ผิดคำ สาบานต่อกษัตริย์ว่าจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับการประพตติผิดในกามทุกรูปแบบ (Loos, n.d., as cited in Sinnott, 2004, p. 49) เมื่อเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 4 – 5 กรอบแนวคิดเรื่องการ แบ่งแยกเพศของมนุษย์ให้ชัดเจนระหว่างผู้หญิงและผู้ชายของสังคมตะวันตกเริ่มแพร่กระจาย เข้าสู่สังคมสยาม โดยมุ่งเน้นไปที่การกำหนดอัตลักษณ์ทางเพศภาวะของคนไทยผ่านการใช้อำนาจรัฐชักจูงให้ชนชั้นสูงและประชาชนเปลี่ยนเครื่องแต่งกายและอื่นๆ ให้สามารถบ่งบอก เพศภาวะของบุคคลได้ชัดเจนตามสังคมตะวันตก เพื่อหลีกเลี่ยงการวิจารณ์คนสยามเป็นชาว อนารยะหรือคนป่าเถื่อน และนำเสนอภาพลักษณ์ใหม่ของคนสยามที่มีความเป็นอารยะ มากขึ้น (แจ๊คสัน, 2547, น.58-59) สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของกรอบแนวคิดเรื่อง เพศภาวะในภาพรวมของสังคมสยาม และรวมถึงต่อกลุ่มคนรักร่วมเพศด้วย ซึ่งเป็นรากฐาน ของบรรทัดฐานรักต่างเพศที่สนับสนุนให้กลุ่มคนรักต่างเพศเป็นคนปกติ และตีตราให้กลุ่มคน รักเพศเดียวกันเป็นคนเป็ยงเบนทางเพศจากบรรทัดฐานนี้ในสังคมไทยตั้งแต่นั้นมา

แม้ว่าประเทศไทยนั้นเป็นสังคมที่นิยมบรรทัดฐานรักต่างเพศที่ตีตรากลุ่มคนรักเพศ เดียวกันมานานแล้ว แต่ในขณะที่เดียวกันประเทศไทยก็ยังสามารถยอมรับผู้มีความหลากหลาย ทางเพศได้ในฐานะกลุ่มทางสังคมเช่นกัน ซึ่งสามารถสังเกตได้จากการแสดงออกของประเทศไทยที่ ร่างกฎหมายและประกาศใช้ “พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558” ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อคุ้มครองสิทธิของบุคคลทุกเพศและรวมถึงผู้มีความหลากหลายทางเพศ จากการเลือกปฏิบัติทางเพศ แต่อย่างไรก็ตาม ในความจริงนั้นการยอมรับผู้มีความ หลากหลายทางเพศที่ปรากฏในประเทศไทยอาจเป็นเพียงความอดทนเสียมากกว่า ยกตัวอย่างเช่น ผลการวิจัยของอีริค จูเลียน มานาลัสตัส และคณะ (Manalastas et al., 2017) พบว่าประเทศไทยมีระดับเจตคติต่อต้านผู้มีความหลากหลายทางเพศประมาณร้อยละ 40 มากกว่าประเทศฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ และเวียดนามที่มีระดับเจตคติต่อต้านร้อยละ 30 แต่ มีระดับแตกต่างจากประเทศอินโดนีเซียและมาเลเซียที่มีเจตคติต่อต้านผู้มีความหลากหลาย ทางเพศสูงถึงร้อยละ 66 และร้อยละ 59 ตามลำดับ สะท้อนให้เห็นว่าสังคมไทยก็มีเจตคติที่ ต่อต้านผู้มีความหลากหลายทางเพศในระดับค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับสังคมอื่นใน ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สอดคล้องกับแวดวงวิชาการที่มีผลการศึกษามากมายบ่งชี้ว่า ผู้มีความหลากหลายทางเพศในสังคมไทยยังเผชิญกับการเลือกปฏิบัติทางเพศและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ และหนึ่งในนั้นคือบริบทการศึกษา ยกตัวอย่างเช่น ครูได้ตำหนินักเรียนหญิงคนหนึ่งที่คบหาและมีพฤติกรรมจับมือถือแขนกับนักเรียนหญิงอีกคนในงานประชุมผู้ปกครองประจำปี ซึ่งมีผู้เข้าร่วมงานประชุมคนอื่นอยู่ จนสร้างความอับอายให้แก่นักเรียนคนดังกล่าว (Jarernpanit et al, 2019, p.181) ในโรงเรียนไทยผู้มีความหลากหลายทางเพศที่เป็นนักเรียนยังเผชิญกับการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศในลักษณะอื่นๆ เช่น การตักเตือนให้ระวังการแต่งกายและพฤติกรรม การล้อเลียนดูหมิ่น ล่วงละเมิดทางเพศ และการทำร้ายร่างกาย (UNDP, 2019, p. 65)

ดังนั้น บทความนี้ผู้เขียนได้รวบรวมงานศึกษาเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทย จากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศด้วยการประยุกต์ใช้กระบวนการทบทวนวรรณกรรมอย่างเป็นระบบ โดยวิเคราะห์เนื้อหาของงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาบทบาทของสถานศึกษาไทยในการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทย

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

เพื่อศึกษาบทบาทของสถานศึกษาไทยในการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทย

นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

1. การเลือกปฏิบัติทางเพศ (gender discrimination) หมายถึง การกระทำของบุคคลอื่นในสถานศึกษาเพื่อจำกัดโอกาสการเข้าถึงสิทธิของนักเรียนและนักศึกษาอย่างไม่เป็นธรรมเนื่องจากอัตลักษณ์หรือการแสดงออกทางเพศภาวะที่แตกต่างจากบรรทัดฐานรักต่างเพศปรากฏใน 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) การเลือกไม่รับผู้มีความหลากหลายทางเพศเข้าศึกษาต่อในสาขาวิชา/คณะ/สถาบันที่ต้องการ 2) การบังคับใช้กฎระเบียบที่ไม่สนับสนุนการแสดงออกทางเพศภาวะ และ 3) การแสดงจุดยืนทางความคิดของผู้บริหารหรือครูในสถานศึกษาที่ไม่สนับสนุนนักเรียนและนักศึกษาผู้มีความหลากหลายทางเพศ (Suriyasarn, 2014; Lee & Ostergard, 2017)

2. ความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ (gender-based violence) หมายถึง การกระทำ อันตรายทางวาจา ทางกายภาพ และทางเพศอันไม่พึงปรารถนาของบุคคลต่อผู้มีความ หลากหลายทางเพศ เพื่อข่มขู่ ทำให้เจ็บปวด และลดทอนทอนคุณค่า ซึ่งมีสาเหตุเกี่ยวข้อง กับความแตกต่างทางเพศของบุคคล (James et al., 2016; Anitha, & Lewis, 2018) โดยความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศในสถานศึกษาสามารถจำแนกไว้กว้างๆ ได้แก่ การล่วงละเมิดทางวาจา (verbal harassment) การทำร้ายร่างกาย (physical attack) และการประทุษร้ายทางเพศ (sexual assault)

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้ ผู้เขียนมุ่งวิเคราะห์บทบาทของสถานศึกษาไทยในการเลือกปฏิบัติและ ความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทย โดยใช้ แนวคิดการตีตราและทฤษฎีเคเวียร์เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ซึ่งสามารถชี้แจงรายละเอียด ของแนวคิดและทฤษฎีได้ ดังนี้

1. ทฤษฎีเคเวียร์

วิธีการแสวงหาความรู้หรือญาณวิทยาของทฤษฎีเคเวียร์ คือ การทำความเข้าใจต่อ การจำแนกอัตลักษณ์ทางเพศภาวะของมนุษย์ที่แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคนรักต่าง เพศ (heterosexuality) และกลุ่มคนรักเพศเดียวกัน (homosexuality) นั้นถูกประกอบ สร้างให้กลายเป็นองค์ความรู้และอำนาจที่มีพลังมากพอจะสามารถกำหนดพฤติกรรม สถาบันทางสังคม และความสัมพันธ์ทางสังคมได้อย่างไร (Ryan, 2008, p. 648) ทั้งนี้ การประกอบสร้างทางสังคมเกี่ยวกับเรื่องเพศภาวะและเพศวิถีมักปรากฏในรูปแบบของวาท กรรม กฎระเบียบ และแบบแผน ซึ่งแฝงความคิดเกี่ยวกับความเหมาะสมและความปกติไว้ เพื่อควบคุมเพศภาวะและเพศวิถีของสมาชิกในสังคมให้เป็นไปตามบรรทัดฐานรักต่างเพศ (ดิฉันทพงษ์ สิ้นสมบุรณ์ทอง, 2557, น. 74 อ้างถึงใน ดิฉันทพงษ์ สิ้นสมบุรณ์ทอง, 2560, น. 71)

เป้าหมายสูงสุดของทฤษฎีเคเวียร์นั้นเกี่ยวข้องกับการรื้อถอนบรรทัดฐานรักต่างเพศ ในสังคม ด้วยความเชื่อและความต้องการเห็นสังคมที่ไม่มีผู้คนถูกเลือกปฏิบัติจากเหตุผลของ ความแตกต่างทางเพศ หรือเป็นสังคมที่มีความเท่าเทียมทางเพศ สะท้อนให้เห็นถึงการต่อสู้ ทางการเมืองในระดับองค์ความรู้โดยมีทฤษฎีเคเวียร์ต้องการสร้างองค์ความรู้ที่สนับสนุนให้ พฤติกรรมรักเพศเดียวกันหรือความหลากหลายทางเพศเป็น “ความปกติอย่างหนึ่งของ

ธรรมชาติ” ซึ่งไม่แตกต่างจากองค์ความรู้ตามกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่สถาปนาพฤติกรรมรักต่างเพศเป็นความปกติตามธรรมชาติ เป็นต้นว่าการอธิบายเพศสรีระแบบหญิงชายให้เป็นเพศที่ปกติของมนุษย์ และกำหนดให้เพศสรีระแบบกำกวม (intersex) เป็นความผิดปกติทางเพศสรีระ (ณรงค์ศักดิ์ กล้าปราบโจร, 2562)

2. แนวคิดการเลือกปฏิบัติทางเพศ (gender discrimination)

นักสังคมวิทยาสายทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism) อธิบายว่าการตีตราก่อให้เกิดการเลือกปฏิบัติ โดย เออร์วิง กอฟฟ์แมน (Erving Goffman) ได้ศึกษาเรื่องของมลทิน (stigma) และอธิบายว่าปัจเจกบุคคลมักประเมินพฤติกรรมหรือคุณสมบัติบางประการที่ผู้อื่นมีผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ด้วย เพื่อพิจารณาความน่ายอมรับของอีกฝ่ายหนึ่ง หากอีกฝ่ายมีคุณสมบัติบางประการที่เบี่ยงเบนจากบรรทัดฐานหรือถูกตีตราจากสังคมจะทำให้ปัจเจกบุคคลนั้นไม่สามารถยอมรับบุคคลที่ถูกตีตราในฐานะผู้มีมลทินได้อย่างเต็มที่เนื่องเป็นผู้ที่มีอัตลักษณ์อันเสื่อมเสีย (spoiled identity) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2549: น.228-229) ทั้งนี้ กอฟฟ์แมนแบ่งมลทินออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ 1) ความผิดปกติทางร่างกายของบุคคลหรือมลทินทางร่างกาย เช่น อาการหูหนวก อาการชักกระตุก 2) ความผิดปกติทางจิตใจที่ได้รับการจัดบันทึกประวัติความผิดปกตินั้นของบุคคลไว้หรือมลทินทางจิตใจ เช่น ประวัติอาชญากรรม ประวัติการถูกไล่ออกจากงาน ประวัติอาการป่วยทางจิต และ 3) ความผิดปกติทางพฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มคนที่ปฏิบัติตนไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานของสังคมหรือมลทินทางสังคม เช่น เชื้อชาติ (สุภางค์ จันทวานิช, 2552, น.135) โดยความหลากหลายทางเพศนั้นเป็นมลทินที่มีความทับซ้อนกันระหว่างมลทินทางจิตใจและมลทินทางสังคม เนื่องจากการรักเพศเดียวกันในทางจิตวิทยาเคยเป็นอาการป่วยทางจิตในขณะเดียวกัน พฤติกรรมรักเพศเดียวกันยังถือเป็นพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนจากบรรทัดฐานรักต่างเพศของสังคมไทย

โดยภาพรวมการเลือกปฏิบัติทางเพศนั้นมีพื้นฐานจากการตีตราว่าเป็นผู้มีมลทินตามแนวคิดของกอฟฟ์แมน เนื่องจากกระบวนการของการเลือกปฏิบัติเกิดจากการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างกลุ่มคน ซึ่งในบริบทของบทความนี้คือกลุ่มคนรักต่างเพศและกลุ่มคนรักเพศเดียวกัน โดยกลุ่มคนรักต่างเพศจะตีตรากลุ่มคนรักเพศเดียวกันที่มีพฤติกรรมแตกต่างหรือเบี่ยงเบนจากบรรทัดฐานรักต่างเพศของสังคม ส่งผลกระทบให้กลุ่มคนรักเพศเดียวกันมีมลทินทางสังคมในฐานะผู้เบี่ยงเบนทางเพศและไม่ได้รับการยอมรับอย่าง

เต็มที่จากสังคม เมื่อเป็นเช่นนั้นบุคคลที่อยู่ในกลุ่มคนรักต่างเพศจะได้รับแรงกระตุ้นที่ช่วยยกระดับความเคารพตนเองหรือมีอัตตาสูงขึ้น และเชื่อว่ากลุ่มตนมีอำนาจเหนือกว่าในฐานะผู้ถูกสนับสนุนให้เป็นคนปกติตามบรรทัดฐานรักต่างเพศ ซึ่งนำไปสู่การเลือกปฏิบัติทางเพศต่อกลุ่มคนรักเพศเดียวกันหรือผู้มีความหลากหลายทางเพศที่มีอำนาจด้อยกว่าในบรรทัดฐานนี้ต่อไป (Lee & Ostergard, 2017, pp. 41-42)

นอกจากนี้ ผู้เขียนพบว่าจากปรากฏการณ์ที่ศึกษามีแนวคิดสองแนวคิดปรากฏขึ้นในการวิเคราะห์ ซึ่งทั้งสองแนวคิดมีความใกล้เคียงกันอย่างมากคือ แนวคิดเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติทางเพศ และแนวคิดเกี่ยวกับความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ (gender-based violence) ดังนั้น ผู้เขียนจึงจำเป็นต้องอภิปรายความแตกต่างระหว่างแนวคิดทั้งสองรวมไปถึงวิเคราะห์ถึงความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดทั้งสองด้วย

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ หมายถึง การกระทำอันตรายทางวาจา ทางกายภาพ และทางเพศที่ไม่พึงปรารถนาของบุคคลต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศ เพื่อข่มขู่ บั่นทอน และทำให้เจ็บปวด ซึ่งมีสาเหตุเกี่ยวข้องกับ ความแตกต่างทางเพศของบุคคล (James et al., 2016; Anitha & Lewis, 2018, p. 1) ซึ่งพบว่าความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศในสถานศึกษาปรากฏในลักษณะต่างๆ ดังนี้ เช่น การพูดจาเสียดสี การด่าทอหรือดูถูก การทำร้ายร่างกาย การจับถอดเสื้อผ้า การสัมผัสอวัยวะเพศ หน้าอก หรือก้น (Mahidol University et al., 2014; James et al., 2016) ในขณะที่ความหมายของการเลือกปฏิบัติทางเพศ หมายถึง การกระทำที่แตกต่างหรือไม่เป็นธรรมของปัจเจกบุคคลอันมีพื้นฐานจากอัตลักษณ์ทางเพศภาวะของผู้มีความหลากหลายทางเพศ (Casey et al., 2019, p.1456) จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเลือกปฏิบัติทางเพศในสถานศึกษา พบว่าการเลือกปฏิบัติทางเพศในสถานศึกษานั้นมีความเชื่อมโยงกับการจำกัดโอกาสเข้าถึงสิทธิของผู้มีความหลากหลายทางเพศอย่างไม่เป็นธรรมเนื่องจากอัตลักษณ์หรือการแสดงออกทางเพศภาวะที่แตกต่างจากบรรทัดฐานรักต่างเพศของสังคม

โดยผู้เขียนสามารถสรุปได้ว่า ความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศแยกออกจากประเด็นการเลือกปฏิบัติทางเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษา เนื่องจากประเด็นความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศนั้นมีความเชื่อมโยงกับการกระทำแบบใดก็ตามที่ก่อให้เกิดความรู้สึกอันตราย เป็นต้นว่าความรู้สึกถูกข่มขู่ ความรู้สึกถูกบั่นทอนคุณค่า และความรู้สึก

เจ็บปวด ในขณะที่การเลือกปฏิบัติทางเพศนั้นมีความเชื่อมโยงกับการไม่สามารถเข้าถึงสิทธิบางประการได้อย่างไม่เป็นธรรม

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้ ผู้เขียนรวบรวมงานศึกษาเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทยจากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) ฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์ของต่างประเทศ ประกอบด้วย Taylor & Francis, Scopus, ProQuest 2) ฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย คือ ThaiJO และ 3) ฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ขององค์กรระหว่างประเทศ ประกอบด้วย UNESCO Digital Library และ Open Knowledge Repository ของธนาคารโลก โดยสามารถแจกแจงรายละเอียดขั้นตอนการสืบค้นข้อมูล ดังนี้

ขั้นตอนการสืบค้นข้อมูล

1. กำหนดประเด็นแนวคิด ซึ่งสอดคล้องกับประเด็นที่ต้องการศึกษาจากกรอบทฤษฎีวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและสามารถกำหนดประเด็นแนวคิดที่ใช้ในการศึกษานี้ ได้แก่ แนวคิดการเลือกปฏิบัติทางเพศ และแนวคิดความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ

2. กำหนดคำสำคัญสำหรับการสืบค้น โดยกำหนดคำสำคัญเบื้องต้นที่เชื่อมโยงกับแนวคิด กลุ่มเป้าหมาย/กลุ่มตัวอย่าง และบริบทพื้นที่ที่ต้องการศึกษา ซึ่งสามารถแจกแจงรายละเอียดได้ ดังนี้

2.1 คำสำคัญเกี่ยวกับแนวคิด ได้แก่ คำภาษาไทยว่า “การเลือกปฏิบัติ” “ความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ” และคำภาษาอังกฤษว่า “discrimination” “gender-based violence”

2.2 คำสำคัญเกี่ยวกับกลุ่มเป้าหมาย/กลุ่มตัวอย่าง ยกตัวอย่างเช่น คำภาษาไทยว่า “นักเรียน” “นักศึกษา” “ผู้มีความหลากหลายทางเพศ” “เพศที่สาม” และคำภาษาอังกฤษว่า “student” “LGBT” “LGBTQ+” “LGBTQIA+” เป็นต้น

2.3 คำสำคัญเกี่ยวกับบริบทพื้นที่ ยกตัวอย่างเช่น “สถานศึกษา” “โรงเรียน” “มหาวิทยาลัย” “ไทย” “ประเทศไทย” และคำภาษาอังกฤษว่า “educational institutions” “school” “university” “Thailand” เป็นต้น

ผู้เขียนนำคำสำคัญข้างต้นไปใช้ในการสืบค้นฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ด้วยวิธีการแบบตรรกะบูลีน (Boolean's logic) ซึ่งเป็นการสืบค้นขั้นสูงเพื่อหางานศึกษาให้เจาะจงยิ่งขึ้นด้วยการใช้คำสำคัญควบคู่กับคำสั่งกระทำ 3 คำ ได้แก่ คำว่า “AND” “OR” และ “NOT” ยกตัวอย่างเช่น การสืบค้นในฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ของต่างประเทศด้วยชุดคำสั่งว่า (discrimination AND LGBT AND [school OR university]) แต่สำหรับฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทยหรือ ThaiJO นั้นมีข้อจำกัดในการสืบค้นด้วยวิธีการดังกล่าว ผู้เขียนจึงสืบค้นด้วยคำสำคัญแต่ไม่ได้ใช้คำสั่งกระทำ

3. กำหนดขอบเขตด้านเวลาของการสืบค้น ผู้เขียนได้ขอบเขตด้านเวลาเบื้องต้นสำหรับการสืบค้นงานศึกษาที่เกี่ยวข้องย้อนหลังเป็นเวลา 10 ปี ซึ่งเป็นงานศึกษาที่เผยแพร่ระหว่างปี พ.ศ. 2556 ถึง พ.ศ. 2565 เพื่อให้เห็นภาพรวมของผลการศึกษาเกี่ยวกับสถานการณ์การเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศฯ สำหรับใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการพัฒนาวิทยานิพนธ์ต่อไป

4. กำหนดเกณฑ์คัดเข้า

4.1 เป็นบทความวิจัย บทความวิชาการ และรายงานขององค์กรระหว่างประเทศ

4.2 เป็นงานศึกษาที่มีผลการศึกษาเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติหรือความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทย

4.3 เป็นงานศึกษาที่มีผลการศึกษาที่กล่าวถึงประสบการณ์ถูกเลือกปฏิบัติทางเพศหรือถูกกระทำความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อกลุ่มเป้าหมายหรือกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อเป็นหรือเคยเป็นนักเรียนหรือนักศึกษาในสถานศึกษาของไทย

4.4 เป็นงานศึกษาที่สามารถเข้าถึงบทความฉบับสมบูรณ์ได้

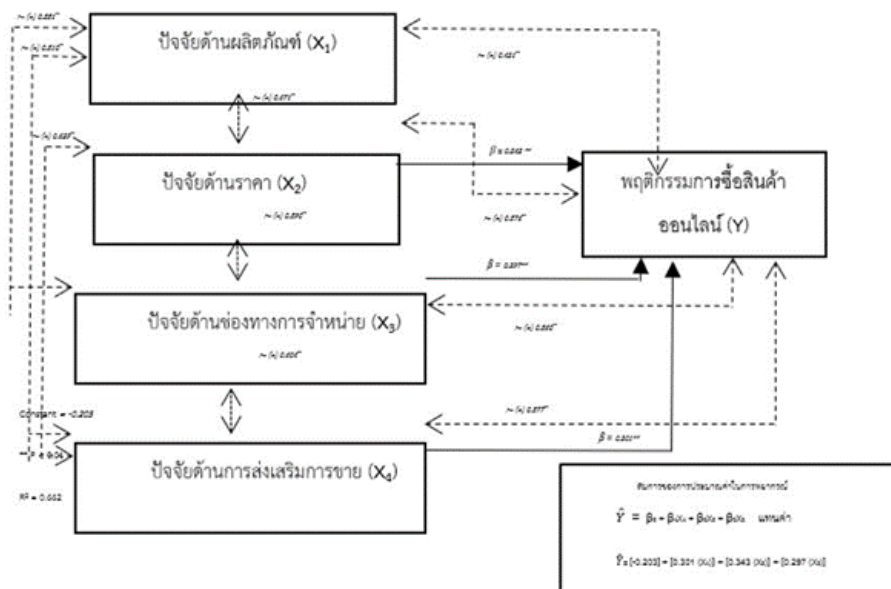
5. กำหนดเกณฑ์คัดออก

5.1 เป็นงานศึกษาที่ปรากฏซ้ำในฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์แหล่งอื่นๆ

6. การสกัดข้อมูล ผู้เขียนได้กำหนดแบบการวิเคราะห์ข้อมูลจากการทบทวนงานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือก เพื่อดำเนินการสกัดข้อมูลและบันทึกรายละเอียดของงานศึกษาดังกล่าว รายละเอียดของแบบการวิเคราะห์งานศึกษา ประกอบด้วย 1) ปีที่เผยแพร่ 2) ระเบียบวิธีวิจัย 3) ประเภทของสถานศึกษาที่พบการถูกเลือกปฏิบัติทางเพศและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ และ 4) ลักษณะของการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศที่พบ

ผลการศึกษา

ในขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสืบค้นงานศึกษาเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทยด้วยคำสำคัญ พบว่า ผลการสืบค้นปรากฏผลลัพธ์ทั้งหมดจำนวน 495 เรื่องจากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์แต่ละแหล่ง ประกอบด้วย 1) ผลลัพธ์จากฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์ของต่างประเทศจำนวน 373 เรื่อง 2) ผลลัพธ์จากฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทยจำนวน 109 เรื่อง และ 3) จากฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ขององค์กรระหว่างประเทศจำนวน 13 เรื่อง

แผนภาพ 1: กระบวนการคัดเลือกงานศึกษาที่เกี่ยวข้องสำหรับบททวนงานศึกษา

โดยผู้เขียนคัดเลือกงานศึกษาตามเกณฑ์คัดเลือกงานได้งานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์จำนวน 9 เรื่อง (แผนภาพที่ 1) ซึ่งเป็นงานศึกษาที่มีผลการวิจัยเกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทย ประกอบด้วยบทความวิจัยจำนวน 6 เรื่อง บทความวิชาการจำนวน 1 เรื่อง และรายงานขององค์กรระหว่างประเทศจำนวน 2 เรื่อง ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (ตารางที่ 1)

ตาราง 1: ปีที่เผยแพร่ ประเภท และชื่อเรื่องของงานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือก

ลำดับ	ปีที่เผยแพร่	ประเภท	ชื่อเรื่อง	ประเภทของงานวิจัย
1	2557	รายงานขององค์กรระหว่างประเทศ	<i>Bullying targeting secondary students who are or are perceived to be transgender or same-sex attracted: Types, prevalence, impact, motivation and preventive measures in 5 provinces of Thailand</i>	งานวิจัยแบบผสมผสานเชิงสำรวจเป็นลำดับ (exploratory sequential design)
2	2561	รายงานขององค์กรระหว่างประเทศ	<i>Economic inclusion of LGBTI groups in Thailand</i>	งานวิจัยแบบผสมผสานเชิงอธิบายเป็นลำดับ (exploratory sequential design)
3	2561	บทความวิจัย	<i>Social stigmatization access to services and service satisfaction among transgender persons at Thai red cross AIDS research center - tangerine project: A qualitative study</i>	งานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การสัมภาษณ์และการสังเกต
4	2562	บทความวิจัย	<i>Intersections of LGBTI exclusion and</i>	งานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การ

ลำดับ	ปีที่ เผยแพร่	ประเภท	ชื่อเรื่อง	ประเภทของ งานวิจัย
			<i>discrimination in Thailand: The role of socio-economic status</i>	สัมภาษณ์และการสังเกต
5	2562	บทความวิจัย	<i>The gender issues and identities of the young tomboy and lesbian in Chiang Mai and Phitsanulok of Thailand</i>	งานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การสัมภาษณ์และการสังเกต
6	2563	บทความวิจัย	<i>การเลือกปฏิบัติต่อสตรีข้ามเพศในสังคมไทย</i>	งานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การสัมภาษณ์และการสังเกต
7	2563	บทความวิชาการ	<i>สถานการณ์การตีตราทางเพศที่เกิดขึ้นกับนักเรียนข้ามเพศในเชียงใหม่</i>	งานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การสัมภาษณ์และการสังเกต
8	2563	บทความวิจัย	<i>“Being born like this, I have no right to make anybody listen to me”: Understanding different forms of stigma among Thai transgender women living with HIV in Thailand</i>	งานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การสัมภาษณ์และการสังเกต
9	2563	บทความวิจัย	<i>Social violence among Thai gender role conforming and non-</i>	งานวิจัยเชิงปริมาณที่ใช้ข้อมูลทุติยภูมิในการวิเคราะห์

ลำดับ	ปีที่ เผยแพร่	ประเภท	ชื่อเรื่อง	ประเภทของ งานวิจัย
			<i>conforming secondary school students: Types, prevalence, and correlates</i>	

เมื่อผู้เขียนดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหาของงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทย โดยสามารถแบ่งประเด็นวิเคราะห์ออกเป็น 5 ประการ ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ 1 ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ในการศึกษา พบว่างานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือกนั้นประกอบด้วย งานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การสัมภาษณ์และการสังเกต 6 เรื่อง งานวิจัยแบบผสมผสานทั้งประเภทเชิงสำรวจเป็นลำดับ 1 เรื่อง และเชิงอธิบายเป็นลำดับ 1 เรื่อง และรวมถึงงานวิจัยเชิงปริมาณที่ใช้ข้อมูลทุติยภูมิในการวิเคราะห์ 1 เรื่อง (ตาราง 1)

ประเด็นที่ 2 ประเภทของสถานศึกษา พบว่าประสบการณ์ถูกเลือกปฏิบัติทางเพศหรือถูกกระทำความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศของผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษามักปรากฏในสถานศึกษาประเภทโรงเรียนมากที่สุดจากงานศึกษา จำนวน 8 เรื่อง ซึ่งส่วนหนึ่งมีประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องในมหาวิทยาลัยด้วย จำนวน 2 เรื่อง ในขณะที่มีงานศึกษาจำนวน 1 เรื่อง กล่าวถึงประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องในภาพรวมของสถานศึกษาประเภทต่างๆ หรือไม่ได้ระบุเจาะจง (ตารางที่ 2)

ประเด็นที่ 3 ผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องจากงานศึกษา พบว่างานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือกนั้นมีผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องทั้งการเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศจำนวน 4 เรื่อง มีผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการเลือกปฏิบัติทางเพศอย่างเดียว จำนวน 2 เรื่อง และมีผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศอย่างเดียว จำนวน 3 เรื่อง (ตาราง 2)

ประเด็นที่ 4 ลักษณะของการเลือกปฏิบัติทางเพศ พบว่าการกระทำที่เข้าข่ายการเลือกปฏิบัติทางเพศตามนิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการของบทความนี้ สามารถจำแนกเป็น 4 ลักษณะ ประกอบด้วย 1) การเลือกไม่รับผู้มีความหลากหลายทางเพศเข้าศึกษาต่อในสาขาวิชา/คณะ/

สถาบันที่ต้องการ เช่น การไม่รับผู้มีความหลากหลายทางเพศเข้าศึกษาต่อคณะที่เกี่ยวข้องกับวิชาชีพครู (ภคพล เส้นขาว, 2563) 2) การบังคับใช้กฎระเบียบที่ไม่สนับสนุนการแสดงออกทางเพศภาวะ เช่น การหักคะแนน ต่ำหนีหรือลงโทษนักเรียนที่ไว้ทรงผมหรือแต่งเครื่องแบบนักเรียนไม่สอดคล้องกับเพศสรีระ 3) การแสดงจุดยืนทางความคิดของผู้บริหารหรือครูที่ไม่สนับสนุนผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษา เช่น การกล่าวถึงการมีความสัมพันธ์เชิงโรแมนติคของนักเรียนหญิงสองคนต่อหน้าผู้คนจำนวนมาก เพื่อสร้างความอับอายหรือขุ่นเคืองใจต่อนักเรียนหญิงรักหญิงที่ถูกกล่าวถึง (Jarernpanit et al.,2019) ซึ่งถือเป็นการแสดงจุดยืนที่ต่อต้านหรือไม่สนับสนุนผู้มีความหลากหลายทางเพศรูปแบบหนึ่ง และ 4) การถูกจับจ้องจากครูเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นผู้มีความหลากหลายทางเพศ เช่น การหักคะแนนอย่างไร้เหตุผล การตำหนิหรือขอให้ปิดบังอัตลักษณ์ทางเพศภาวะ และการรายงานผู้ปกครองเกี่ยวกับพฤติกรรมเบี่ยงเบนทางเพศของบุตรหลาน (ภคพล เส้นขาว ,2563) ซึ่งเป็นลักษณะของการเลือกปฏิบัติทางเพศที่พบนอกเหนือจากนิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการของบทความนี้ (ตารางที่ 2)

ประเด็นที่ 5 ลักษณะของความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ พบว่าการกระทำที่เข้าข่ายความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ คือ การรังแก (bullying) ซึ่งสามารถจำแนกเป็น 5 ประเภท ประกอบด้วย 1) การรังแกทางวาจา เป็นการกระทำที่พบมากที่สุดในกลุ่มงานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือก จำนวน 6 เรื่อง โดยปรากฏในลักษณะของการกล่าวคำเหยียดเพศ เช่น “ตูด” “กะเทย” “ผิดเพศ” และรวมถึงการพูดจาล้อเลียน การข่มขู่ การพูดประชดประชัน 2) การรังแกทางร่างกาย เป็นการกระทำที่พบบ่อยรองลงมาในกลุ่มงานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือก จำนวน 4 เรื่อง ซึ่งปรากฏในลักษณะของการทำร้ายร่างกาย เช่น การตบหัว ต่อย เตะ และรวมถึงการป็นห้องน้ำเพื่อแอบดู การผูกมัดร่างกาย การซ่อนสิ่งของ การกักขัง 3) การรังแกทางสังคม เป็นการกระทำหรือการแสดงออกทางร่างกาย เพื่อกีดกันไม่ให้ผู้มีความหลากหลายทางเพศสามารถเข้าร่วมกลุ่มทางสังคมในสถานศึกษาได้ เช่น การนินทา การแสดงท่าทางรังเกียจ การมองอย่างไม่เป็นมิตร การแบนออกจากกลุ่มหรือไม่ให้ใครคุยด้วย ซึ่งการกระทำลักษณะนี้พบในงานศึกษาที่ศึกษาในบริบทสถานศึกษาประเภทโรงเรียน 4) การรังแกทางเพศ เป็นการกระทำที่พบค่อนข้างน้อยในกลุ่มงานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือก โดยปรากฏในลักษณะของการสัมผัสอวัยวะร่างกาย เช่น หน้าอก บั้นท้าย อวัยวะเพศ และรวมถึงการบังคับจูบไล่ล่าโลม การถอดกางเกง การเปิดกระโปรง และ 5) การรังแก

ทางไซเบอร์ ปรากฏในลักษณะของการตั้งสเตตัสหรือคอมเมนต์แสดงความคิดเห็นเหยียดเพศบนสื่อสังคมออนไลน์ การแอดเพื่อนเพื่อหาเรื่อง ซึ่งเป็นการกระทำที่พบในงานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือก จำนวน 1 เรื่อง ที่อาจเกี่ยวข้องกับการกระทำดังกล่าวถือเป็นความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศที่อยู่นอกบริบทของสถานศึกษา (ตารางที่ 2)

ตาราง 2: งานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือกจำแนกตาม ประเภทสถานศึกษา ลักษณะและประเภทของการเลือกปฏิบัติทางเพศและความรุนแรง ด้วยเหตุแห่งเพศ

ชื่อเรื่อง	ประเภทสถานศึกษา	ลักษณะการกระทำ		ประเภทของการเลือกปฏิบัติทางเพศ (GD*)				ประเภทของความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศ (GBV*)				
		GD	GBV	ไม่ให้ศึกษาต่อ	กฏระเบียบ	แสดงจุดยืน	จับจ้องเป็นพิเศษ	วาจา	ร่างกาย	สังคม	เพศ	ไซเบอร์
<i>Bullying targeting secondary students who are or are perceived to be transgender or same-sex attracted: Types, prevalence, impact, motivation and preventive measures in 5 provinces of Thailand</i>	โรงเรียน	✓	✓		X		X	X	X	X	X	X
<i>Economic inclusion of LGBTI groups in Thailand</i>	ไม่ได้ระบุเจาะจง	✓		X	X							

ชื่อเรื่อง	ประเภท สถานศึกษา	ลักษณะ การกระทำ		ประเภทของการเลือกปฏิบัติทางเพศ (GD*)				ประเภทของความรุนแรงด้วย เหตุแห่งเพศ (GBV*)					
		GD	GBV	ไม่ให้ ศึกษาต่อ	กฏระเบียบ	แสดง จุดยืน	จับจ้อง เป็น พิเศษ	วาจา	ร่างกาย	สังคม	เพศ	ไซเบอร์	
<i>Social stigmatization access to services and service satisfaction among transgender persons at Thai red cross AIDS research center - tangerine project: A qualitative study</i>	โรงเรียน และ วิทยาลัย		✓					X					
<i>Intersections of LGBTI exclusion and discrimination in Thailand: The role of socio-economic status</i>	โรงเรียน และ มหาวิทยาลัย	✓	✓		X			X				X	

ชื่อเรื่อง	ประเภท สถานศึกษา	ลักษณะ การกระทำ		ประเภทของการเลือกปฏิบัติทางเพศ (GD*)				ประเภทของความรุนแรงด้วย เหตุแห่งเพศ (GBV*)					
		GD	GBV	ไม่ให้ ศึกษาต่อ	กฏระเบียบ	แสดง จุดยืน	จับจ้อง เป็น พิเศษ	วาจา	ร่างกาย	สังคม	เพศ	ไซเบอร์	
<i>The gender issues and identities of the young tomboy and lesbian in Chiang Mai and Phitsanulok of Thailand</i>	โรงเรียน	✓				X							
<i>การเลือกปฏิบัติต่อสตรีข้ามเพศในสังคมไทย</i>	โรงเรียน และ มหาวิทยาลัย	✓	✓	X			X	X	X	X			
<i>สถานการณ์การตีตราทางเพศที่เกิดขึ้นกับนักเรียนข้ามเพศในเชียงใหม่</i>	โรงเรียน		✓					X	X				
<i>“Being born like this, I have no right to make anybody listen to me”: Understanding different forms of stigma among</i>	โรงเรียน	✓	✓		X			X	X				

ชื่อเรื่อง	ประเภท สถานศึกษา	ลักษณะ การกระทำ		ประเภทของการเลือกปฏิบัติทางเพศ (GD*)				ประเภทของความรุนแรงด้วย เหตุแห่งเพศ (GBV*)					
		GD	GBV	ไม่ให้ ศึกษาต่อ	กฏระเบียบ	แสดง จุดยืน	จับจ้อง เป็น พิเศษ	วาจา	ร่างกาย	สังคม	เพศ	ไซเบอร์	
<i>Thai transgender women living with HIV in Thailand</i>													
<i>Social violence among Thai gender role conforming and non-conforming secondary school students: Types, prevalence, and correlates</i>	โรงเรียน		✓							X			

หมายเหตุ: “GD” ย่อมาจาก Gender Discrimination และ “GBV” ย่อมาจาก Gender-Based Violence

สรุปผลการศึกษา

จากการวิเคราะห์งานศึกษาที่ผ่านเกณฑ์คัดเลือก พบว่าโรงเรียนมีการกระทำที่เข้าข่ายการเลือกปฏิบัติ 3 ลักษณะ ได้แก่การบังคับใช้กฎระเบียบที่ไม่สนับสนุนการแสดงออกทางเพศภาวะ การแสดงจุดยืนทางความคิดของผู้บริหารหรือครูที่ไม่สนับสนุนผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษา และการถูกจับจ้องจากครูเป็นพิเศษ ในขณะที่มหาวิทยาลัยมีการกระทำที่เข้าข่ายการเลือกปฏิบัติ 2 ลักษณะ ได้แก่การบังคับใช้กฎระเบียบที่ไม่สนับสนุนการแสดงออกทางเพศภาวะ และการเลือกไม่รับผู้มีความหลากหลายทางเพศเข้าศึกษาต่อในสาขาวิชา/คณะ/สถาบันที่ต้องการ ขณะที่ลักษณะของความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศในสถานศึกษาปรากฏในลักษณะของการรังแกที่สามารถจำแนกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ ทางวาจา ทางร่างกาย ทางสังคม ทางเพศ และทางไซเบอร์ สะท้อนให้เห็นว่าภายในสถานศึกษาของไทยมีโครงสร้างและแบบแผนการกระทำบางประการที่เอื้อให้เกิดการเลือกปฏิบัติทางเพศและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศอยู่

ผู้เขียนจึงได้ดำเนินการวิเคราะห์ผลการศึกษาเกี่ยวกับปรากฏการณ์การเลือกปฏิบัติทางเพศและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทยด้วยทฤษฎีเคียวริ์ เริ่มต้นจากการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการประกอบสร้างค่านิยมบางประการของสถานศึกษาไทยในมิติวัฒนธรรมที่เอื้อให้เกิดปัญหา โดยผู้เขียนขอกล่าวถึง “พิธีการไหว้ครูในโรงเรียน” อันเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่ประกอบสร้างภาพลักษณ์ของครูให้เป็นผู้เสียสละเวลา แรงกาย และแรงใจ เพื่อสั่งสอนให้นักเรียนมีความรู้ จนก่อตัวเป็นมายาคติเกี่ยวกับพระคุณของครูหรือพระคุณที่สาม และรวมถึงนัยยะของการมีบุญคุณในพระคุณส่งผลกระทบให้ความสัมพันธ์ระหว่างครูและนักเรียนกลายเป็นความสัมพันธ์ที่มีเรื่องของอำนาจและชนชั้นเข้ามาเกี่ยวข้อง (วสันต์ ปวนปันวงศ์ และภาณุวัฒน์ พุจักรคำ, 2563, น. 251)

การผลิตซ้ำมายาคติดังกล่าวผ่านกลไกทางวัฒนธรรมทำให้ครูเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจเหนือกว่านักเรียน ซึ่งเป็นการสร้างความชอบธรรมให้ครูกลายเป็นคน que นักเรียนต้องเคารพ เชื้อพียง และยังมอบสิทธิอำนาจแก่ครูให้สามารถตรวจตราความเรียบร้อยของนักเรียนไปด้วย โดยความเรียบร้อยดังกล่าวเชื่อมโยงกับปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมของนักเรียนตามกรอบของกฎระเบียบในสถานศึกษาและบรรทัดฐานของสังคม ดังนั้น หากนักเรียนมีพฤติกรรมรักเพศเดียวกันและแสดงออกทางเพศภาวะเป็นผู้มีความหลากหลายทางเพศ จึงเป็นสิทธิอำนาจ

ของครูในการรายงานพฤติกรรมของลูกให้ผู้ปกครองทราบหรือตำหนิให้นักเรียนปฏิบัติตนตามเพศภาวะที่สอดคล้องกับเพศสรีระโดยกำเนิดของตน ด้วยการอ้างเหตุผลว่านักเรียนกลุ่มดังกล่าวมีพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนจากบรรทัดฐานรักต่างเพศ สะท้อนให้เห็นถึงสิทธิอำนาจของครูที่จะจับจ้องนักเรียนเป็นพิเศษได้ อันเป็นการเลือกปฏิบัติทางเพศลักษณะหนึ่งที่เกิดจากการมีอำนาจเหนือกว่าของกลุ่มครู ซึ่งสอดคล้องกับเซลซี ลี และโรเบิร์ต ออสเตอร์การ์ด (Lee & Ostergard, 2017) ที่กล่าวถึงกระบวนการเกิดการเลือกปฏิบัติทางเพศที่เชื่อมโยงกับการรับรู้ของบุคคลว่ากลุ่มตนมีอำนาจเหนือกว่า ซึ่งกระตุ้นให้เกิดความเคารพตนเองสูงซึ่งนำไปสู่การเลือกปฏิบัติต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศที่มีอำนาจด้อยกว่า

นอกเหนือจากกลไกทางวัฒนธรรมที่สนับสนุนให้ครูหรืออาจารย์กลายเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจเหนือกว่านักเรียนและนักศึกษาผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาแล้ว อำนาจรัฐยังมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการควบคุมเพศภาวะของสมาชิกในสังคมผ่านสถานศึกษา เป็นต้นว่าระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยทรงผมของนักเรียน และเนื้อหาเกี่ยวกับผู้มีความหลากหลายทางเพศในแบบเรียนสุขศึกษาฯ โดยการควบคุมเพศภาวะผ่านสถานศึกษาของรัฐถือเป็นการไม่สนับสนุนและตีตราผู้มีความหลากหลายทางเพศ ส่งผลกระทบให้ผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาไม่สามารถแสดงออกทางเพศภาวะได้อย่างเต็มที่ และยังนำไปสู่ความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศที่เกิดจากการตีตราผู้มีความหลากหลายทางเพศในแบบเรียน แต่อย่างไรก็ตาม ระเบียบและแบบเรียนดังกล่าวถูกเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ยอมรับความหลากหลายทางเพศในฐานะสิทธิเสรีภาพของบุคคล และค่านิยมทางเพศที่ดีอันสื่อถึงความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมของไทย (ฉันทลักษณ์ เพลี้ยกล้า, 2564) สะท้อนให้เห็นว่าอำนาจรัฐมีทิศทางการควบคุมเพศภาวะที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นการควบคุมให้ผู้คนยอมรับความหลากหลายทางเพศแทน

ข้อเสนอแนะ

สำหรับการดำเนินการวิจัยในอนาคตเกี่ยวกับการศึกษาประเด็นการเลือกปฏิบัติทางเพศและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาของไทย ผู้เขียนเห็นว่าควรดำเนินการวิจัยที่ศึกษาการเลือกปฏิบัติในสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาเพิ่มเติม เนื่องจากมหาวิทยาลัยอาจมีการกระทำการเลือกปฏิบัติทางเพศและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในลักษณะที่อยู่นอกเหนือจากนี้

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การเลือกปฏิบัติและความรุนแรงด้วยเหตุแห่งเพศต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในสถานศึกษาผ่านสื่อดิจิทัลของไทย” โดยใช้ข้อมูลเอกสารวิชาการจากนักวิจัยและองค์กรที่ศึกษาในประเด็นเกี่ยวข้อง และได้รับการสนับสนุนแหล่งการเรียนรู้จากหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จึงขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กิตติวินท์ เดชชนนากร. (2563). สถานการณ์การตีตราทางเพศที่เกิดขึ้นกับนักเรียนข้ามเพศในเชียงใหม่. *วารสารสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 17(2), 13-39.
- แจ๊คสัน, ปีเตอร์ (2547). เพศ: วาทกรรมพื้นเมืองของไทย ทำไมต้องปรับปรุงทฤษฎี Foucault ในการศึกษาวัฒนธรรมไทย (Phet: An indigenous Thai discourse, why Foucault's theory of sexuality must be adapted in studying Thai culture). *วารสารภาษาและวัฒนธรรม*, 23(1), 57-66.
- ณัฐณิชา เหล็กกล้า. (2564). การเปลี่ยนแปลงทางวาทกรรมเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศในแบบเรียนเพศวิถีศึกษาจากความความผิดปกตีสู่การยอมรับภายใต้พหุวัฒนธรรมที่เป็นเพียงวาทกรรม. *วารสารภาษาและวัฒนธรรม*, 40(2), 80-95.
- ณรงค์ศักดิ์ กล้าปราบโจร. (2562). *เพศต้องห้าม: การวิเคราะห์ในเชิงอาชญาวิทยาและวิพากษ์โดยใช้ ทฤษฎีเคเวียร์ถึงความรุนแรงในครอบครัวต่อทายาทชายที่มีความหลากหลายทางเพศ (LGBTQ) ในสังคมไทย* (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
<http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/70426>
- ดิณณภพ สินสมบุญทอง. (2560). อัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มของสมาชิก “เพงน้อง” ในฐานะญาณวิทยาเคเวียร์. *วารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา*, 36(2), 65-88.
- ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (2551). *เพศ: จากธรรมชาติ สู่วิถีธรรม จนถึงสุนทรียะ*. สำนักพิมพ์มติชน.

- นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ. (2563). แนวคิดเรื่อง “ความหลากหลายทางเพศ” ในกระบวนทัศน์
วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา*, 28(3), 312- 339.
- ภคพล เส้นขาว. (2563). การเลือกปฏิบัติต่อสตรีข้ามเพศในสังคมไทย. *วารสาร
รามคำแหงฉบับ มนุษยศาสตร์*, 39(1), 149-168.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2549). *พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน* (พิมพ์ครั้งที่ 3). ราชบัณฑิตยสถาน.
- วสันต์ ปวนปิ่นวงศ์ และภาณุวัฒน์ พุจักรคำ. (2563). ครู-ศิษย์: ความสัมพันธ์แบบอำนาจ
นิยมความมีตบอดของการถ่ายทอดองค์ความรู้. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*,
9(3), น.246-259.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2552). *ทฤษฎีสังคมวิทยา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- UNDP. (2019). ทนรับแต่ไม่ยอมรับ: รายงานสำรวจเรื่องการเลือกปฏิบัติและทัศนคติทาง
ลบต่อผู้มีความหลากหลายทางเพศในประเทศไทย.
[https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2021-09/UNDP-TH-
LGBT-Tolerance-but-not-Inclusion-THA-2021.pdf](https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2021-09/UNDP-TH-LGBT-Tolerance-but-not-Inclusion-THA-2021.pdf)

ภาษาต่างประเทศ

- Anitha, S. & Lewis, R. (2018). Introduction: Some reflections in these promising
and challenging times. In Anitha, S. & Lewis, R. (Eds.), *Gender based
violence in university communities* (pp. 1-20). Policy Press.
- Casey, L. S., Reisner, S. L., Findling, M. G., Blendon, R. J., Benson, J. M., Sayde,
J. M., & Miller, C. (2019). Discrimination in the United States:
Experiences of lesbian, gay, bisexual, transgender, and queer
Americans. *Health Services Research*, 54(S2), 1454–1466.
- De Lind van Wijngaarden, J. W., & Fongkaew, K. (2020). “Being born like this,
I have no right to make anybody listen to me”: Understanding different
forms of stigma among Thai transgender women living with HIV in
Thailand. *Journal of Homosexuality*, 68(14), 2533-2550.

- James, S. E., Merman, J. L., Rankin, S., Keisling, M., Mottet, L., & Anafi, M. (2016). The report of the 2015 U.S. transgender survey. *National Center for Transgender Equity*. <http://www.ustranssurvey.org/>
- Jarempanit, T., Ma, Q., & Wang, Y. (2019). The gender issues and identities of the young tomboy and lesbian in Chiang Mai and Phitsanulok of Thailand. *Life Sciences and Environment Journal*, 20(1), 172–184.
- Lan Anh, T. D., Voelker, M., Kanchanachitra, C., Boonmongkon, P., Ojanen, T. T., Samoh, N., & Guadamuz, T. E. (2020). Social violence among Thai gender role conforming and non-conforming secondary school students: Types, prevalence, and correlates. *PLoS ONE*, 15(8), Doi: 10.1371/journal.pone.0237707
- Laphon, C., & Chuemchit, M. (2018). Social stigmatization access to services and service satisfaction among transgender persons at Thai red cross AIDS research center - tangerine project: A qualitative study. *Journal of Health Research*, 31(2), S195–201.
- Lee, C. & Ostergard, R. L. (2017). Measuring discrimination against LGBTQ people: A cross-national analysis. *Human Right Quarterly*, 39(1), 37-72.
- Mahidol University, Plan International Thailand, & UNESCO Bangkok Office. (2014). *Bullying targeting secondary students who are or are perceived to be transgender or same-sex attracted: Types, prevalence, impact, motivation and preventive measures in 5 provinces of Thailand*. UNESCO Bangkok Office.
- Manalastas, E. J., Ojanen, T. T., Torre, B. A., Ratanashevorn, R., Hong, B. C. C., Kumaresan, V., & Veeramuthu, V. (2017). Homonegativity in Southeast Asia: Attitudes toward lesbians and gay men in Indonesia, Malaysia, the Philippines, Singapore, Thailand, and Vietnam. *Asia-Pacific Social Sciences Review*, 17(1), 25-33.

- Ojanen, T.T., Burford, J., Juntrasook, A., Kongsup, A., Assatarakul, T., & Chaiyajit, N. (2019). Intersections of LGBTI exclusion and discrimination in Thailand: The role of socio-economic status. *Sex Res Soc Policy, 16*, 529–542.
- Ryan, M. J. (2008). Queer Theory. In M. Ryan (Ed.), *Sociological theory* (8th Ed.) (pp. 645-652). McGraw-Hill.
- Sinnott, M. J. (2004). *Toms and Dees: Transgender identity and female same-sex relationship in Thailand*. University of Hawai'i Press.
- World Bank. (2018). *Economic inclusion of LGBTI groups in Thailand*. World Bank.

พานา

ความงาม-ตัวตน-พฤติกรรม

การศึกษาวัฒนธรรมความงามแบบเกาหลีที่ลื่นไหลสู่ประเทศไทย:
กระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่นของวัฒนธรรมการแต่งหน้าเกาหลี
และการปรับตัวของอุตสาหกรรมเครื่องสำอางไทย

The Study of Korean Beauty Culture Flowing to Thailand:
The Process of Localizing Korean Makeup Culture
and the Adaptation of Thai Cosmetics Industry

ปริยากร พันธุ์สุข | Pariyakorn Pansuk¹

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ศึกษาวัฒนธรรมความงามแบบเกาหลี โดยเฉพาะด้านการแต่งหน้าที่ลื่นไหลเข้าสู่ประเทศไทยผ่านอิทธิพลของอุตสาหกรรมบันเทิง ผลลัพธ์จากการลื่นไหลของวัฒนธรรมการแต่งหน้าในประเทศไทยไม่มีความเป็นเนื้อเดียวกันกับวัฒนธรรมต้นฉบับ เนื่องจากความแตกต่างทางวัฒนธรรม และภาษาของประเทศไทยกับประเทศเกาหลี ทำให้บิวตี้บล็อกเกอร์คนไทยเป็นตัวกลางสำคัญของกระบวนการกลายเป็นท้องถิ่น และผู้รับวัฒนธรรมก็ยังสามารถปรับเปลี่ยนการแต่งหน้าตามความชอบส่วนตัวได้อีกทอดหนึ่ง อีกทั้งอุตสาหกรรมเครื่องสำอางไทยก็มีการปรับเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ที่มีกลิ่นอายความเป็นเกาหลี แต่มีความเหมาะสมกับความต้องการคนไทย ซึ่งไม่ได้เกิดจากการถูกครอบงำทางวัฒนธรรม ทั้งนี้ บทความชิ้นนี้เป็นบทความวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีวิจัยผ่านการทบทวนวรรณกรรม และการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยมีกลุ่มตัวอย่างจำนวน 4 คน ซึ่งเป็นตัวแทนของผู้หญิงไทยที่รับเอาวัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบเกาหลี

คำสำคัญ: วัฒนธรรมความงามแบบเกาหลี การลื่นไหลทางวัฒนธรรม การทำให้กลายเป็นท้องถิ่น

¹ นักศึกษาหลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมล: pariyakorn.pansuk@gmail.com

ABSTRACT

This article aims to study the Korean beauty culture, especially makeup that has been flowing to Thailand through the influence of the Korean entertainment industry. The result of the flow of Korean makeup culture entering Thailand is not totally according to the original culture due to cultural and language differences. Thai beauty bloggers, therefore, have become an important intermediary in the localization process of Korean makeup. In addition, Thai people, as recipients of the culture, can also customize their makeup according to their personal preferences. Although the Thai cosmetic industry manufactures products with a Korean vibe following the trend, it is not a cultural obsession as these products are tailored to suit Thai people. This article uses qualitative research tools, including relevant literature reviews and in-depth interviews. There were four informants representing Thai women who embraced Korean makeup culture in their daily lives.

Keywords: Korean beauty culture, Cultural flows, Localization

บทนำ

การส่งออกวัฒนธรรมของประเทศเกาหลีได้มีรากฐานมาจากความตื่นรนของคนเกาหลีในยุคที่ตกเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่น จนในปีค.ศ. 1961 เป็นยุคเผด็จการทหารที่ออกนโยบายทางวัฒนธรรมมาเพื่อจุดประสงค์ทางการเมืองและสร้างพลเมืองตามบรรทัดฐานที่สังคมกำหนด แต่เมื่อเข้าสู่ยุคประชาธิปไตยประกอบกับเกิดวิกฤตการณ์ทางการเงินในปีค.ศ. 1997 ส่งผลให้รัฐบาลเกาหลีได้เปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่จากเดิมเป็นอุตสาหกรรมการผลิต กลายเป็นการเริ่มดำเนินนโยบายการส่งออกวัฒนธรรม โดยจัดตั้งหน่วยงาน Korea Culture and Content Agency (KOCCA) เพื่อสนับสนุนการส่งออกวัฒนธรรมเกาหลีทุกรูปแบบ (ปิติ ศรีแสงนาม, 2561)

อุตสาหกรรมบันเทิงของเกาหลี หรือที่เรียกอีกอย่างว่า ‘ฮอลลีวูดเกาหลี’ (hallyu) เป็นอุตสาหกรรมที่รวบรวมทั้งเพลง ภาพยนตร์ ซีรีส์ และศิลปิน ซึ่งสร้างรายได้ให้กับเกาหลีได้กว่า 3.7 แสนล้านบาท โดยมีตลาดเพลงป๊อป หรือ K-pop เป็นตลาดที่ใหญ่ที่สุด แม้ว่าฮอลลีวูดจะใช้เวลาหลายปีในการสั่งสมประสบการณ์เพื่อสร้างเอกลักษณ์เฉพาะตัว แต่ในปัจจุบันตลาดฮอลลีวูด โดยเฉพาะวงการ K-pop ได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ จากทั่วโลก อาทิ วงบังทันโซยองดัน หรือ บีทีเอส เป็นวงบอยแบนด์เกาหลีวงแรกที่ได้รับรางวัล Top Social Artist จากงาน Billboard Music Award และมีเพลงติดชาร์ตอันดับ 1 ของ Billboard Hot 100 สหรัฐอเมริกา (PPTV Online, 2564)

นอกจากนี้ หนึ่งในประเภทของฮอลลีวูดอย่างภาพยนตร์ยังเป็นอุตสาหกรรมบันเทิงอีกชนิดหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้ และกระแสวัฒนธรรมอื่นๆ ให้กับประเทศเกาหลีได้ กล่าวคือ ภาพยนตร์เกาหลีถือเป็นเครื่องมือที่ช่วยในการถ่ายทอดเรื่องราว วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของเกาหลีได้อย่างดี เนื่องจากสามารถฉายภาพแง่มุมต่างๆ ของเกาหลีอย่างเป็นรูปธรรม อีกทั้งยังสร้างกระแสให้กับวัฒนธรรมอื่นๆ ผ่านการเรียงร้อยเรื่องราวภายในภาพยนตร์ อาทิ ภาพยนตร์เรื่อง Parasite ที่ได้รับรางวัลระดับโลกอย่างรางวัลออสการ์ ทั้งด้านภาพยนตร์ยอดเยี่ยม ผู้กำกับภาพยนตร์ยอดเยี่ยม นักแสดงนำชายยอดเยี่ยม นักแสดงนำหญิงยอดเยี่ยม นักแสดงสมทบชายยอดเยี่ยม นักแสดงสมทบหญิงยอดเยี่ยม และรางวัลปาล์มทองคำ โดยภายในภาพยนตร์จะมีฉากที่ตัวละครรับประทานอาหารเกาหลีชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า “จาปากูรี” (Chapaguri) เป็นบะหมี่กึ่งสำเร็จรูปจากบริษัท Nongshim ของเกาหลีใต้ โดยหลังจากการเปิดตัวของภาพยนตร์เรื่อง Parasite บริษัท Nongshim เผยว่าจาปากูรีได้รับความนิยมมาก

ขึ้นภายในประเทศ และมียอดขายทั่วโลกรวมกันกว่า 3 หมื่นล้านวอน หรือ 25.5 ล้านเหรียญสหรัฐ หรือประมาณ 849 ล้านบาท (Parichat Chk, 2564)

ประเทศไทยถือเป็นหนึ่งในประเทศที่เป็นเป้าหมายการขยายตลาดการส่งออกวัฒนธรรมของเกาหลีใต้ ในด้านอุตสาหกรรมบันเทิง โดยเฉพาะด้าน K-pop โดยในปี พ.ศ. 2561 มีศิลปินเกาหลีมาจัดคอนเสิร์ต และจัดงาน Fan Meeting รวมกันมากกว่า 30 งานภายในประเทศไทย ซึ่งยังไม่รวมงานอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก กระทรวงวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยวเกาหลีเผยว่าในปีพ.ศ. 2558 อุตสาหกรรมบันเทิงเกาหลีมีมูลค่าการส่งออกวัฒนธรรมรวมกว่า 200 ล้านดอลลาร์สหรัฐหรือประมาณ 7,500 ล้านบาท ซึ่งเป็นรายได้จากประเทศไทยกว่าร้อยละ 4.5 หรือราวๆ 9,636,000 ดอลลาร์สหรัฐ (กิตติธัช ออไอศูรย์, 2561) กระแสความดังของศิลปินเกาหลีในประเทศไทยสามารถพิสูจน์ได้จากยอดการขายบัตรคอนเสิร์ตในประเทศไทย โดยวง EXO เป็นวงศิลปินชายเกาหลีที่เข้ามาจัดคอนเสิร์ตภายในประเทศไทยมาแล้วกว่า 5 ครั้ง ซึ่งทางบริษัท SMTrue (ผู้ดำเนินการจัดคอนเสิร์ต) ออกมาประกาศว่าวง EXO เป็นวงที่ถือสถิติจำหน่ายบัตรคอนเสิร์ตหมดติดกันเป็นจำนวน 5 ครั้งด้วยระยะเวลาที่รวดเร็ว (Kong Dudeplacé, 2562)

หากนึกย้อนไปถึงจุดเริ่มต้นการเข้ามาจากการส่งออกวัฒนธรรมเกาหลีด้านอุตสาหกรรมบันเทิงในประเทศไทยคงหนีไม่พ้นกระแส K-Drama หรือ ซีรีส์เกาหลี โดยจะพบว่าตั้งแต่ปีพ.ศ. 2543 ถึงพ.ศ.2559 มีจำนวนซีรีส์เกาหลีกว่า 425 เรื่องที่ถูกนำเข้ามาฉายผ่าน 11 ช่องหลักของประเทศไทย โดยเฉพาะช่อง 7 มีการฉายซีรีส์เกาหลีกว่า 154 เรื่อง (กิตติธัช ออไอศูรย์, 2561) ทั้งนี้ ซีรีส์เกาหลีอย่างเรื่อง Squid Game ที่สตรีมมิ่งผ่านช่องทาง Netflix ในปีพ.ศ. 2564 เป็นอีกปรากฏการณ์หนึ่งที่สังคมไทยให้ความสนใจ เนื่องด้วยเนื้อหาภายในซีรีส์ที่เสียดสีสังคมทุนนิยม ตัวละครที่เข้าถึงได้ง่าย หรือแม้กระทั่งบทที่มีวลีเด็ดอย่าง “มู กุง ฮวา โก ซี พี ออด ซิม นี ดา” ส่งผลให้ซีรีส์ดังกล่าวเป็นที่สนใจของคนไทย ในขณะเดียวกัน คนไทยเองก็ซึมซับอิทธิพลจากกระแสซีรีส์ดังกล่าว อาทิ การแต่งเพลงชุดโกโกวาทที่มีเนื้อหาที่เพี้ยนมาจากประโยคเด็ดภายในซีรีส์ โดยมียอดผู้ชมสูงถึง 4 ล้านครั้งในแพลตฟอร์มยูทูป (Youtube) (MGR Online, 2565) ในปัจจุบันมียอดผู้ชมกว่า 47 ล้านครั้ง หรือแม้กระทั่งเทรนด์การแต่งตัวตามตัวละครภายในซีรีส์อย่างชุดของหุ่นยนต์สังหารภายในเรื่องก็เป็นที่นิยมของเด็กในสังคมไทย เป็นต้น

แม้ว่านโยบายการส่งออกวัฒนธรรมในรูปแบบของสินค้าสู่ต่างประเทศผ่านอุตสาหกรรมบันเทิงของรัฐบาลเกาหลี เพื่อหวังที่จะตีตลาดประเทศไทย หรือประเทศอื่นๆ ทั่วโลก แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้เลยว่าความพยายามสร้างกระแสความนิยมเกาหลีนี้เอง เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของทั้งคนเกาหลี และคนในประเทศอื่นๆ โดยความพยายามส่งออกอุตสาหกรรมบันเทิงถูกแฝงภายใต้บุคคลที่ต้องมีรูปลักษณ์ที่ดีเพื่อที่จะเป็นที่ดึงดูด กล่าวคือวัฒนธรรมความงามแบบเกาหลีเป็นสิ่งที่ถูกแฝงอยู่ภายในการส่งออกอุตสาหกรรมบันเทิง ซึ่งวัฒนธรรมความงามนี้เองเป็นวัฒนธรรมที่มีการคัดเลือกมาแล้วว่าดี และมีความสามารถในการสร้างแรงดึงดูดให้กับประเทศอื่นๆ เพื่อที่จะทำให้เกิดการครอบงำทางวัฒนธรรมทั้งภายในประเทศเกาหลีและประเทศอื่นๆ ซึ่งถือเป็นการครอบงำวัฒนธรรมอาทิ กระบวนการสร้างศิลปินของเกาหลีเกิดขึ้นจากการที่บริษัทเพลงมักสร้างศิลปินให้ได้รับการฝึกฝนอย่างหนัก โดยไม่ใช่เพียงแค่การร้องเพลง การเต้น และการแสดง แต่ยังรวมถึงการฝึกให้เป็นผู้ให้ความบันเทิงในรอบด้าน กล่าวคือ เป็นคนที่มีความสามารถหลากหลาย เช่น การพูดภาษาอื่นๆ และการเป็นภาพตัวแทนความงามแบบเกาหลี เป็นต้น เพื่อดึงดูดกลุ่มผู้บริโภคในตลาดอื่นๆ (Kim, 2017)

กระบวนการสร้างศิลปินเกาหลีแบบนี้เองทำให้พฤติกรรมของคนเกาหลีเปลี่ยนแปลงไปโดยตรง โดยจะให้ความสำคัญกับเรื่องหน้าตาและรูปร่าง เพราะเป็นไบเบิกทางในอนาคต ซึ่งสร้างมาตรฐานความงามของเกาหลี โดยมีรูปแบบความงามแบบดารา นักร้อง นักแสดง ที่ปลูกฝังให้ดูแลร่างกาย และผิวพรรณด้วยผลิตภัณฑ์ความงามตั้งแต่เด็ก ตลอดจนคัลเจอร์ทำให้เหมือนกับความงามมาตรฐาน (ฐาปนีย์ เลิศอัศวพล, 2561) ทั้งนี้ความงามแบบเกาหลีที่เกิดขึ้นไม่ได้เกิดจากเพียงกระบวนการสร้างศิลปิน แต่ยังรวมถึงกระบวนการอื่นๆ ภายใต้การส่งออกอุตสาหกรรมบันเทิงในทุกๆ ด้านที่มักจะเน้นการคัดเลือกบุคคลที่มีรูปลักษณ์ตรงตามวัฒนธรรมความงามแบบเกาหลี เพื่อดึงดูดความสนใจและแผ่ขยายอิทธิพลทางวัฒนธรรม โดยสำหรับในกรณีคนไทยเมื่อได้สัมผัสวัฒนธรรมเกาหลีทำให้เกิดความพยายามทำตามวัฒนธรรมนั้นโดยตรงผ่านการแสดงออกต่างๆ อาทิ พฤติกรรมการบริโภคเครื่องสำอางเกาหลี การใช้เทคนิคการแต่งหน้าตามแบบเกาหลี ตลอดจนทำคัลเจอร์แบบเกาหลี เป็นต้น

อีกทั้ง การแพร่กระจายของสื่อบันเทิงเกาหลีในปัจจุบันที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้อินเทอร์เน็ตกลายเป็นช่องทางที่สะดวกและรวดเร็วต่อการแพร่กระจาย

ข่าวสารต่างๆ อีกทั้งยังทำให้เกิดการครอบงำวัฒนธรรมได้ง่าย โดยหากมองปรากฏการณ์ดังกล่าวตามทัศนะของอี กาเบรียลาโคลแมน (E. Gabriella Coleman) ที่มองว่าสื่อดิจิทัลมีบทบาทต่อสังคมทั้งในระดับมหภาค และระดับจุลภาค (Coleman, 2010 อ้างถึงใน ยุคติ มุกดาวิจิตร, 2564) จะพบว่าวัฒนธรรมความงามเกาหลีถูกส่งมาในรูปของสื่อบันเทิงเกาหลีผ่านช่องทางออนไลน์ต่างๆ อาทิ การสตรีมมิ่งผ่านแอปพลิเคชัน โทรทัศน์ วิทยุ ตลอดจนสิ่งพิมพ์ต่างๆ ซึ่งสื่อดิจิทัลเหล่านี้ส่งผลต่อปัจเจกบุคคล โดยเฉพาะคนที่เปิดรับ นำเอาวัฒนธรรมเกาหลีเข้ามาจะมีผลต่อพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงจากเดิม อาทิ การทำศัลยกรรมตามนักร้องเกาหลี เนื่องจากมีความชื่นชอบในรูปลักษณ์ของเขา เป็นต้น

งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาความงามแบบเกาหลีที่มีอิทธิพลต่อคนไทย โดยเฉพาะในด้านการแต่งหน้า โดยให้ความหมายของการแต่งหน้าแบบเกาหลี หมายถึง การแต่งหน้าที่เน้นความเป็นธรรมชาติ แต่งหน้าเหมือนไม่แต่งหน้า แต่แท้จริงแล้วใช้เทคนิคมากมาย โดยเริ่มต้นจากการบำรุงหน้าให้ผิวมีความเรียบเนียน ผ่องใส ขาว และดูอิมมูน จากนั้นจึงเริ่มลงรองพื้นด้วยคัชชั่น (cushion) เพื่อให้ผิวกลายเป็นผิวที่เป็นธรรมชาติไม่หนา จากนั้นก็เขียนคิ้วทรงตรง ด้วยดินสอเขียนคิ้วที่มีสีอ่อนกว่าคิ้วจริงหนึ่งเฉด เพื่อให้หน้ามีความเต๋กกลง จากนั้นก็ลงอายแชโดว์บริเวณเปลือกตา โดยเลือกสีอายแชโดว์ในโทนน้ำตาล ส้ม ชมพู และพีช เป็นสีพื้นก่อนจากนั้นก็ใส่สีที่เข้มขึ้น หรือซิมเมอร์หรือกลิตเตอร์ เพื่อให้ตามีความสดใส ในขั้นตอนนี้อาจทำคอลลีอายเพื่อช่วยให้มีถุงใต้ตาจะทำให้ตาดูโตขึ้น จากนั้นก็กรีดอายไลน์เนอร์บ้าง ให้ชิดขอบตาและยกหางขึ้นเล็กน้อย เพื่อให้ตามีมิติและดูโตขึ้น จากนั้นก็คอนทัวร์หน้าเบาๆ โดยใช้สีที่เข้มกว่าสีผิวหนึ่งเฉดในการเฉดดั้งกรอบหน้า และสีที่อ่อนกว่าสีผิวหนึ่งเฉดในการทำไฮไลท์ จากนั้นก็ลงบลัชออนบริเวณแก้มด้วยโทนสีส้ม ชมพู และพีช โดยห้ามปัดแรงเพื่อความเป็นธรรมชาติ และขั้นตอนสุดท้ายทาลิปสติกด้วยโทนสีส้ม ชมพู และพีช โดยอาจจะลงทับด้วยลิปกลอสเพื่อให้ริมฝีปากดูสุขภาพดี (Ladyissue, 2564)

อย่างไรก็ตาม ด้วยทัศนะของร็อกกีเฟลเลอร์ (Rockefeller, 2011) ที่ตั้งคำถามกับการสิ้นเปลืองวัฒนธรรม โดยมีข้อสงสัยว่าวัฒนธรรมสามารถสิ้นเปลืองจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่ง โดยไม่มีจุดตัน หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเลยหรือ จึงนำมาสู่การตั้งคำถามหลักในงานวิจัยชิ้นนี้คือ คนไทยถูกวัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบเกาหลีครอบงำอย่างเป็นเนื้อเดียวกันกับวัฒนธรรมต้นแบบจากประเทศเกาหลีหรือไม่ อย่างไร โดยวัตถุประสงค์ในการวิจัยของงานชิ้นนี้ เพื่อศึกษารูปแบบของการสิ้นเปลืองทางวัฒนธรรมการแต่งหน้าจาก

ประเทศเกาหลีใต้สู่ประเทศไทย และเพื่อศึกษาจุดด้านและผลลัพธ์ของการลีนไหลทางทาง วัฒนธรรมการแต่งหน้าจากประเทศเกาหลีใต้สู่ประเทศไทย

สำหรับข้อเสนอของงานวิจัยชิ้นนี้คือ คนไทยไม่ได้ถูกวัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบ เกาหลีเข้าครอบงำอย่างเป็นเนื้อเดียวกันกับวัฒนธรรมต้นแบบ โดยสามารถอธิบายผ่าน 2 กรณี ได้แก่

1) หากดูผิวเผินจะเห็นว่าวัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบเกาหลีลีนไหลเข้าสู่ประเทศไทยผ่านการเข้ามาของอุตสาหกรรมบันเทิงเกาหลี ซึ่งวัฒนธรรมดังกล่าวส่งผลโดยตรงจากการเปลี่ยนไปของพฤติกรรมของคนไทย แต่หากลองพิจารณาถึงกระบวนการการลีนไหลของ วัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบเกาหลีพบว่า แท้จริงแล้ววัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบเกาหลีไม่ได้ ลีนไหลเข้าสู่ประเทศไทยโดยตรง แต่กลับลีนไหลผ่านอุปสรรค และเงื่อนไขต่างๆ ส่งผลให้ วัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบเกาหลีของคนไทยยังคงแนวคิดความเป็นเกาหลีไว้อยู่ แต่ไม่มี ความเป็นเนื้อเดียวกันกับวัฒนธรรมต้นแบบ

2) การแต่งหน้าแบบเกาหลีของคนไทยไม่จำเป็นต้องใช้เครื่องสำอางที่มาจากของ เกาหลีเท่านั้น เนื่องจากอุตสาหกรรมเครื่องสำอางภายในประเทศไทยมีการปรับเปลี่ยน เครื่องสำอางให้เข้าใกล้ความเป็นเกาหลี จากความต้องการตอบสนองผู้บริโภค ภายในประเทศไทยที่ต้องการใช้ผลิตภัณฑ์ที่เข้ากับสภาพผิวของคนไทย โดยไม่ได้เป็นผลมา จากการครอบงำของวัฒนธรรมการแต่งหน้าเกาหลีทั้งหมด

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีวิธีวิจัยโดยการทบทวนวรรณกรรมที่ เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการทำงานวิจัย และนำผลการศึกษาในงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมา สนับสนุนข้อค้นพบของงานวิจัยชิ้นนี้ อีกทั้งผู้วิจัยยังเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยมี กลุ่มเป้าหมายเป็นผู้หญิงไทยที่รับเอาวัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบเกาหลี เนื่องจากผู้หญิง เหล่านี้ได้รับอิทธิพลจากความงามแบบเกาหลี และเลือกที่จะรับเอาอิทธิพลความงามแบบ เกาหลีมาเป็นต้นแบบหรือความปรารถนาของตนเองเป็นหลัก ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ สามารถบอกถึงกระบวนการรับวัฒนธรรม การให้ความหมาย และการแสดงออกต่อความ ปรารถนาของตนเองได้ชัดเจนกับประเด็นที่จะศึกษาได้มากที่สุด โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 4 คน ซึ่งทุกคนเป็นตัวแทนของผู้หญิงไทยที่มีความชื่นชอบการแต่งหน้าแบบเกาหลี

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดการเคลื่อนไหลทางวัฒนธรรมระดับโลก (global cultural flows)

เป็นแนวคิดที่มาจากหนังสือ *Disjuncture and difference in the global cultural economy* ของอรชุน อับปาตูไร (Appadurai, 1990) โดยพยายามอธิบายและเสนอกรอบการมองโลกาภิวัตน์ผ่านการเคลื่อนไหลข้ามพรมแดนรัฐชาติของ 5 มิติที่ส่งผลต่อการเคลื่อนไหลทางวัฒนธรรมไปยังส่วนต่างๆ ของโลก ซึ่งทั้ง 5 มิติประกอบไปด้วย 1) การข้ามพรมแดนของคน (ethnoscapes) 2) การข้ามพรมแดนของเทคโนโลยี (technoscapes) 3) การข้ามพรมแดนของความคิดและอุดมการณ์ (ideoscapes) 4) การข้ามพรมแดนของเงินทุน (financescapes) และ 5) การข้ามพรมแดนของสื่อ (mediascapes)

2. แนวคิดกระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่น (localization)

ในเชิงธุรกิจ กระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่นำเอาข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ปลายทางมาวิเคราะห์ เพื่อปรับปรุง เปลี่ยนแปลง หรือประยุกต์สินค้าและบริการให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่นในพื้นที่นั้นๆ เพื่อที่จะตอบสนองการซื้อขาย และการทำการตลาดได้อย่างเหมาะสมกับบริบทในแต่ละพื้นที่ที่สุด การเกิดขึ้นของกระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่นไม่จำกัดเพียงแค่การเปลี่ยนแปลงจากประเทศหนึ่งสู่อีกประเทศ แต่สามารถใช้ได้แม้กระทั่งการเปลี่ยนแปลงจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่งก็ได้เช่นกัน (Expresso, 2563)

กระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่นเกิดขึ้น เนื่องจากในแต่ละพื้นที่บนโลกล้วนมีความแตกต่างทั้งค่านิยม วัฒนธรรม และทรัพยากร การประยุกต์สินค้าและบริการให้สอดคล้องกับพื้นที่ปลายทางจึงเป็นกลยุทธ์ทางการตลาดอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้คนในแต่ละพื้นที่สามารถเข้าถึงตลาดสินค้าและบริการได้อย่างง่ายดาย รวดเร็ว และเหมาะสมกับบริบทในพื้นที่นั้นๆ (EXIM E-News, 2562)

นอกจากนี้ กระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่นยังไม่จำกัดเพียงแค่สินค้าและบริการ แต่ยังรวมถึงการเปลี่ยนแปลงทุกสิ่งทุกอย่างจากพื้นที่ต้นทาง เพื่อให้สิ่งนั้นๆ สร้างความเข้าใจง่ายต่อการเข้าถึง และเหมาะสมกับบริบทพื้นที่ปลายทาง โดยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีส่วนที่ทำให้เกิดการขยายตัวของตลาดการค้า และยังช่วยให้เกิดตลาดการค้าใหม่ๆ อีกด้วย (EQHO THAI, 2563)

หลักการของการประยุกต์ใช้กระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่น ประกอบไปด้วย หลักการต่างๆ ดังนี้ (Expresso, 2563)

1) การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานจากท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญกับความเฉพาะในแต่ละพื้นที่ ศึกษาพฤติกรรมของผู้บริโภค และทรัพยากรที่มีเฉพาะในพื้นที่นั้นๆ เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์การปรับปรุง เปลี่ยนแปลง และประยุกต์สินค้าต้นฉบับให้สอดคล้องกับความเฉพาะของพื้นที่ปลายทาง

2) การใช้คนในท้องถิ่นในการบริหารจัดการ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเข้าใจที่ผิดพลาดต่อจุดมุ่งหมายขององค์กร และสามารถตอบสนองความต้องการของคนในพื้นที่ได้อย่างแท้จริง

3) การใช้วัตถุดิบจากท้องถิ่น เพื่อลดต้นทุนการผลิตสินค้านั้นๆ อีกทั้งยังตอบสนองความต้องการเฉพาะของคนในพื้นที่อีกด้วย

4) การปรับเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ให้เข้ากับท้องถิ่น จากการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของแต่ละพื้นที่ที่มีความเฉพาะแล้ว ให้นำข้อมูลที่ได้การวิเคราะห์มาแล้วมาปรับปรุงสินค้าและบริการต้นแบบให้เข้ากับบริบททางวัฒนธรรมท้องถิ่นของพื้นที่นั้นๆ

งานศึกษาที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาเรื่อง “การเข้ามาของกระแสความงามเกาหลีในสังคมไทย” ของ ฐาปนีย์ เลิศอศิวพล (2561) มีผลการศึกษาว่ากระแสความงามแบบเกาหลีเข้ามาในประเทศไทยพร้อมกับกระแสนิยมวัฒนธรรมเกาหลีผ่านสื่อต่างๆ ในช่วงหลังวิกฤตการณ์การเงิน ค.ศ. 1997 ที่รัฐบาลเกาหลีได้ปฏิรูปเศรษฐกิจในประเทศ โดยให้อุตสาหกรรมภาพยนตร์ ขับเคลื่อนเศรษฐกิจหลังจากเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ และสนับสนุนวงการภาพยนตร์ โดยกระแสดังกล่าวยังทำให้คนเกาหลีเองให้ความสำคัญกับเรื่องหน้าตาและรูปร่าง เพราะเป็นใบเบิกทางในอนาคต ซึ่งมาตรฐานความงามของเกาหลีคือความงามแบบดารา นักร้อง นักแสดง ที่ปลูกฝังให้ดูแลร่างกาย และผิวพรรณด้วยผลิตภัณฑ์ความงามตั้งแต่เด็ก ตลอดจนศัลยกรรมให้เหมือนกับความงามมาตรฐาน อย่างไรก็ตาม ในกรณีคนไทยเมื่อได้สัมผัสกระแสความงามดังกล่าวก็ทำให้มีมาตรฐานความงามที่เปลี่ยนไปให้คล้ายคลึงกับมาตรฐานความงามแบบเกาหลีมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่นทั้งเสื้อผ้า ผิวพรรณ และเครื่องสำอาง ตลอดจนการแต่งหน้าเพื่อให้ความงามเหมือนกับคนเกาหลี และเมื่อความงามแบบเกาหลีฝังรากลึกไปในสังคมไทยยิ่งขึ้น เช่น กระแสนิยมผิวขาว ตลอดจนการศัลยกรรม งานศึกษาดังกล่าวนี้สะท้อน

ให้เห็นว่ากระแสความงามแบบเกาหลีได้รับอิทธิพลจากอุตสาหกรรมบันเทิง ซึ่งเข้าครอบงำมาตรฐานความงามของประเทศเกาหลีโดยตรง อีกทั้งอุตสาหกรรมบันเทิงที่ถือเป็นหนึ่งในการส่งออกวัฒนธรรมเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจของเกาหลียังเข้าครอบงำประเทศไทย ซึ่งเป็นประเทศปลายทางที่รับเอาวัฒนธรรมความงามแบบเกาหลีผ่านการนำเสนอของสื่อบันเทิงมาเป็นกระแสที่ฝังรากลึกในสังคมไทย

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาในข้างต้นยังมีประเด็นที่ขัดแย้งกับงานศึกษาเรื่อง “สวยสิ่งได้: ผู้หญิงไทยกับคัลเจอร์ความงามแบบเกาหลี” ของ วิสาखा เทียมลม (2561) โดยมีผลการศึกษาว่าแม้ว่าวัฒนธรรมเกาหลีจะใช้สื่อในการสร้างภาพความงามตามมาตรฐานในการกระจายมาตรฐานดังกล่าวสู่สังคมอื่น เพื่อให้เกิดการครอบงำทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงไทยก็ยังมีส่วนในการกำหนดความงามตามที่ตนเองต้องการได้จากการทำคัลเจอร์แบบเกาหลี เพื่อที่จะสร้างรูปลักษณ์ตามความต้องการของตนเอง

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้มีกรอบการวิเคราะห์ผ่านการใช้แนวคิดการลื่นไหลทางวัฒนธรรมระดับโลกมาใช้ในการอธิบายการลื่นไหลของวัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบเกาหลีผ่านอุตสาหกรรมบันเทิงของเกาหลีเข้ามาในประเทศไทย โดยเมื่อวัฒนธรรมดังกล่าวลื่นไหลเข้าสู่ประเทศไทยแล้วกลับถูกกระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่น โดยบิวตี้บล็อกเกอร์ (beauty blogger) คนไทย และโดนปรับเปลี่ยนอีกทอดหนึ่งตามความชอบส่วนตัวของปัจเจก อีกทั้งผลของการแต่งหน้าแบบเกาหลีที่ผ่านกระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่นนี้เองยังทำให้อุตสาหกรรมเครื่องสำอางไทยปรับเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ให้คงความเป็นเกาหลี แต่เข้ากับสภาพผิวของคนไทย โดยการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคภายในประเทศไทย ไม่ได้เป็นผลมาจากการครอบงำของวัฒนธรรมเกาหลี

การลื่นไหลทางวัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบเกาหลีสู่คนไทย

การส่งออกทางวัฒนธรรมเกาหลีผ่านอุตสาหกรรมบันเทิง เป็นการส่งออกทางวัฒนธรรมที่ไม่ได้มีจุดประสงค์เพียงแต่ความต้องการในการแผ่ขยายวัฒนธรรมด้านความบันเทิง เพื่อผลประโยชน์ทางการเงินจากการทำภาพยนตร์ ซีรีส์ หรือเพลงเท่านั้น แต่การเข้ามาของอุตสาหกรรมบันเทิงเกาหลีเข้ามาพร้อมกับการแผ่ตัวของมาตรฐานความงามแบบเกาหลี โดยรวมทั้งวัฒนธรรมการแต่งหน้า แฟชั่นการแต่งตัว ตลอดจนมาตรฐานความงามสะท้อนให้เห็นว่าในอีกทางหนึ่งอุตสาหกรรมบันเทิงเกาหลีก็ทำให้เกิดผลประโยชน์ทางการเงินจากการคัลเจอร์ และการบริโภคเครื่องสำอางเกาหลี เพื่อที่จะทำให้คนที่มีความชื่น

ชอบความงามแบบเกาหลีได้เข้าใจถึงความงามตามอุดมคติของตนเอง “เห็นพวกไอดอลเวลาขึ้นเวทีแล้วชอบตาว้าง ๆ พวกแบบกลิตเตอร์ เลยไปหาพวกอวยแซโดว์ว้าง ๆ แบบเกาหลีมาใช้บ้าง” (เคย [นามสมมติ], สัมภาษณ์, วันที่ 13 เมษายน 2565)

ทั้งนี้ การพยายามเข้าใจความงามแบบเกาหลีของคนไทยสามารถแสดงออกผ่านพฤติกรรมต่างๆ อาทิ พฤติกรรมการบริโภคเครื่องสำอางเกาหลี การใช้เทคนิคการแต่งหน้าตามแบบเกาหลี ตลอดจนทำศัลยกรรมแบบเกาหลี สะท้อนให้เห็นถึงการสั่นไหวทางวัฒนธรรมระดับโลก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดจากงานของอัปาดูไร (Appadurai, 1990) ที่อ้างถึงก่อนหน้านี้ โดยพยายามอธิบายและเสนอกรอบการมองโลกาภิวัตน์ผ่านการสั่นไหวข้ามพรมแดนรัฐชาติของ 5 มิติที่ส่งผลต่อการสั่นไหวทางวัฒนธรรมไปยังส่วนต่างๆ ของโลก ในกรณีของการแผ่ขยายวัฒนธรรมของประเทศเกาหลีไปสู่ประเทศไทย โดยกำหนดให้ประเทศเกาหลีเป็นประเทศต้นทาง และประเทศไทยเป็นประเทศปลายทาง โดยในปัจจุบันความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีส่งผลให้ประเทศต่างๆ บนโลกสามารถเชื่อมต่อถึงกันผ่านการใช้อินเทอร์เน็ตในการย่นระยะทางเพื่อการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับประเทศปลายทาง ทำให้ประเทศเกาหลีใช้มิติการข้ามพรมแดนของเทคโนโลยี หรือ technoscape ในการขับเคลื่อนวัฒนธรรมของตนเองให้เผยแพร่สู่ประเทศปลายทาง อาทิ การสตรีมมิงภาพยนตร์ ซีรีส์ คอนเสิร์ตผ่านแอปพลิเคชันออนไลน์ เพื่อส่งข้อมูลไปยังประเทศปลายทาง

อย่างไรก็ตาม การส่งข้อมูลผ่านมิติการข้ามพรมแดนของเทคโนโลยียังถูกเชื่อมโยงกับมิติ การข้ามพรมแดนของสื่อ หรือ mediascapes ที่ประเทศต้นทางผลิตวัฒนธรรมมาในรูปแบบของข้อมูลผ่านอุตสาหกรรมบันเทิง อาทิ ภาพยนตร์ ซีรีส์ แนวเพลง ตลอดจนภาพลักษณ์ของศิลปิน เพื่อให้ประเทศปลายทางสามารถซึมซับวัฒนธรรมจากประเทศต้นทางได้โดยตรง ทั้งนี้ การสั่นไหวของวัฒนธรรมจากประเทศต้นทางมาสู่ประเทศปลายทางยังทำให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ การส่งออกวัฒนธรรมของเกาหลีไม่ใช่เพื่อเป็นการแผ่ขยายทางวัฒนธรรมสู่ประเทศปลายทางเพียงอย่างเดียว แต่กลับมีมิติการข้ามพรมแดนของเงินทุน หรือ financescapes ประกอบอยู่ด้วย โดยการรับเอาวัฒนธรรมเข้ามาอาจมีผลต่อพฤติกรรมการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งถูกเชื่อมโยงกับการหมุนเวียนของเงินข้ามประเทศ

การนำเอาแนวคิดการสั่นไหวทางวัฒนธรรมระดับโลกของอัปาดูไร (Appadurai, 1990) ในการอธิบายปรากฏการณ์การสั่นไหวของวัฒนธรรมการแต่งหน้าเกาหลีผ่าน 3 มิติ

สามารถอธิบายได้ว่าการสิ้นไหลของวัฒนธรรมการแต่งหน้าผ่านช่องทางออนไลน์อาจเป็นการสร้างการครอบงำแบบหนึ่งให้ประเทศปลายทางคล้อยตาม และมีพฤติกรรมการบริโภคที่เปลี่ยนไปตามประเทศต้นทาง อาทิ การดูซีรีส์เกาหลีของคนไทย ทำให้การแต่งหน้าของสังคมไทยเปลี่ยนไป โดยจากเดิมประเทศไทยแต่งหน้าโดยใช้รองพื้นหนาๆ เพื่อป้องกันการหลุดระหว่างวัน แต่เมื่อมีการแพร่ขยายทางเทคโนโลยี ทำให้ประเทศเกาหลีสามารถส่งออกซีรีส์ที่มีการแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมการแต่งหน้าที่เน้นความเป็นธรรมชาติและเบาบาง จึงส่งผลต่อพฤติกรรมบริโภคของคนไทย โดยเฉพาะกลุ่มที่ชื่นชอบวัฒนธรรมเกาหลีก็จะมี ความปรารถนาที่จะแต่งหน้าแบบคนเกาหลี จึงจำเป็นจะต้องบริโภคเครื่องสำอางเกาหลีผ่านการพรีออเดอร์จากประเทศต้นทาง ซึ่งสะท้อนให้เห็นการไหลเวียนของเงินข้ามประเทศ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้นของการสิ้นไหลทางวัฒนธรรมการแต่งหน้าเกาหลีไม่ได้เป็นการสิ้นไหลที่ไร้แรงต้านหรือเงื่อนไข ซึ่งทั้งแรงต้านและเงื่อนไขที่เกิดขึ้นส่งผลให้วัฒนธรรมการแต่งหน้าเกาหลีตามต้นแบบเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมในบริบทของประเทศไทย โดยจะสามารถอธิบายผ่านหัวข้อต่อไป

การปะทะของวัฒนธรรมความงามแบบเกาหลี กับกระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่น

บริบททางวัฒนธรรมและภาษาที่แตกต่างกันระหว่างประเทศไทยและประเทศเกาหลีกลายเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งที่ทำให้คนไทยที่ชื่นชอบวัฒนธรรมเกาหลียากต่อการเข้าใจถึงแก่นสารแท้จริงที่ประเทศเกาหลีต้องการจะสื่อหากไม่มีการแปลภาษา โดยเฉพาะการแต่งหน้าก็เป็นหนึ่งในความจำเป็นที่จะต้องใช้ภาษาเป็นสื่อกลางในการเรียนรู้เทคนิคและประเภทของเครื่องสำอาง เพื่อที่จะสามารถถ่ายทอดรูปแบบการแต่งหน้าได้ตรงตามต้นแบบมากที่สุด “เวลานี้แต่งนี้ก็ดูตามไอดอลเกาหลีบ้าง ตามบิวตี้บล็อกเกอร์เกาหลีที่สอนแต่งบ้าง แต่ก็ฟังเขาไม่ค่อยเข้าใจ พอแต่งออกมาก็ไม่เหมือนเขาเพราะไม่เข้าใจและก็ได้แต่งหน้าเก่งขนาดนั้น” (ฝันฝ้าย [นามสมมติ], สัมภาษณ์, วันที่ 13 เมษายน 2565)

ความแตกต่างทางวัฒนธรรมและภาษาจึงกลายเป็นแรงต้านของการสิ้นไหลทางวัฒนธรรมที่เข้ามากระทำกับวัฒนธรรมต้นแบบ เพื่อให้วัฒนธรรมต้นแบบมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยแม้ว่าผู้หญิงไทยจะไม่เข้าใจภาษาเกาหลี แต่พวกเธอก็มีวิธีการในการเรียนรู้วิธีการแต่งหน้าแบบเกาหลีผ่านบิวตี้บล็อกเกอร์คนไทย โดยจะรวบรวมเทคนิคการแต่งหน้าแบบเกาหลี พร้อมกับวิธีการอธิบายโดยใช้ภาษาไทย เพื่อให้คนไทยสามารถเข้าใจ และทำตามได้

อย่างง่ายดาย “เราแต่งหน้าตามบิวตี้บล็อกเกอร์ไทยแบบพวกไอซ์พาดี้ อะไรแบบนี้ คือเขา สอนแต่งแบบพวก everyday look ที่มีความเวอร์แบบใส่พวกวิ้งๆ เกาๆ ด้วย” (เตย [นามสมมติ], สัมภาษณ์, วันที่ 13 เมษายน 2565)

อย่างไรก็ตาม ไม่สามารถปฏิเสธได้เลยว่าการที่คนไทยเรียนรู้การแต่งหน้าแบบ เกาหลีจากบิวตี้บล็อกเกอร์คนไทย สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการทำให้กลายเป็นพื้นถิ่น โดย ต้นแบบวัฒนธรรมการแต่งหน้าเกาหลี คนเกาหลีมีพื้นฐานสีผิวที่ขาวจากพันธุกรรม และด้วย สภาพอากาศที่หนาวเย็นทำให้สภาพผิวไม่มีความมัน (หนูน้อยซี่เล่า, 2563) จึงทำให้การ แต่งหน้าแบบเกาหลีเน้นความเป็นธรรมชาติ โข้วผิว และมีความฉ่ำวาวอิมม่น้ำแบบพอดีไม่เยิ้ม (ชลดา คร่ำมา, 2564) ในขณะที่คนไทยมีสภาพผิวที่แตกต่างกับคนเกาหลี เนื่องด้วยสภาพ อากาศร้อนทำให้ผิวมีความมัน และเหงื่อออกง่าย ซึ่งบิวตี้บล็อกเกอร์คนไทยได้ปรับวิธี แต่งหน้าให้เหมาะสมกับบริบทประเทศไทย อาทิ การใช้รองพื้นชนิดเนื้อแมทแทนคุชชั่น เพื่อให้เครื่องสำอางติดทน และสามารถคุมความมันของผิวให้พอดีกับเวลาออกไปเจออากาศ ร้อน เป็นต้น

แม้ว่าบิวตี้บล็อกเกอร์คนไทยจะมีการปรับเปลี่ยนชนิดของเครื่องสำอางให้เข้ากับ บริบทประเทศไทยไปบ้าง แต่พวกเขาก็ยังคงใจความสำคัญของการแต่งหน้าแบบเกาหลีไว้อยู่ อาทิ แต่งหน้าในโทนสีส้ม สีชมพู หรือสีพีช การใช้อายแชโดว์ที่มีกากเพชร กลิตเตอร์ หรือ ชิมเมอร์ การทาปากด้วยลิปกลอส การทำดอลลี่อาย หรือแม้กระทั่งการเขียนคิ้วทรงตรง เป็น ต้น “หนูทำดอลลี่อายตามบิวตี้บล็อกเกอร์ ตามันจะได้โตขึ้นแบบเกาหลีๆ แล้วก็ใช้พวกคุชชั่น คอนซิลเลอร์ลงที่หน้าให้ดูเป็นธรรมชาติ” (ควีน [นามสมมติ], สัมภาษณ์, วันที่ 16 เมษายน 2565)

ทั้งนี้ กระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่นของการแต่งหน้าแบบเกาหลีในบริบท ประเทศไทยไม่ได้ถูกปรับเปลี่ยนผ่านบิวตี้บล็อกเกอร์เพียงอย่างเดียว แต่ยังเกิดการ ปรับเปลี่ยนอีกทอดหนึ่งตามความชอบส่วนบุคคล กล่าวคือบิวตี้บล็อกเกอร์ไทยปรับเปลี่ยน การแต่งหน้าแบบเกาหลีตามต้นแบบมาแล้วรอบหนึ่ง เพื่อให้เข้ากับบริบทประเทศไทย และ คนไทยที่ดูการสอนแต่งหน้าจากบิวตี้บล็อกเกอร์ไทยก็นำเทคนิคที่ได้ไปปรับให้เข้ากับตนเอง อีกรอบ “จริง ๆ บิวตี้บล็อกเกอร์จะสอนเขียนคิ้วตรงๆ ตามแบบเกาหลี แต่เราคิดว่าเราเขียน แล้วไม่เข้าเลยเขียนคิ้วโค้งๆ มันดูเข้ากับหน้ามากกว่า แต่ก็ใช้พวกกลิตเตอร์แต่งตา ทำดอลลี่อาย ทาลิปกลอสนะ” (เตย [นามสมมติ], สัมภาษณ์, วันที่ 13 เมษายน 2565)

อุตสาหกรรมเครื่องสำอางไทยกับการตอบสนองความต้องการของคนไทย

การแต่งหน้าแบบเกาหลีที่ผ่านกระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่นจนมีความเหมาะสมกับบริบทประเทศไทย ทำให้การแต่งหน้าแบบเกาหลีเป็นที่นิยมภายในประเทศไทย ส่งผลให้อุตสาหกรรมเครื่องสำอางภายในประเทศเริ่มปรับเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ของบริษัทตนเอง เพื่อตอบสนองความต้องการของคนไทยที่กำลังมองหาเครื่องสำอางที่เหมาะสมกับสภาพผิวของตนเอง และยังคงความเป็นเกาหลีไว้อยู่ “ส่วนใหญ่เวลาซื้อเครื่องสำอางก็ไม่ค่อยปริมาณจะซื้อตามร้านทั่วไปไม่ก็สั่งออนไลน์มาของไทยก็ดีพวกแบรนด์ 4U2” (เกท[นามสมมติ], สัมภาษณ์, วันที่ 16 เมษายน 2565)

นอกจากนี้ ราคาของเครื่องสำอางยังเป็นอีกหนึ่งสิ่งที่ทำให้คนไทยให้ความสำคัญ โดยเครื่องสำอางเกาหลีจะมีราคาที่แพงกว่าเครื่องสำอางไทย เนื่องจากต้องสั่งพรีออเดอร์มาจากประเทศเกาหลี และด้วยความแตกต่างของค่าเงิน การใช้ระยะเวลาที่ยาวนาน ประกอบกับความกังวลในการขนส่ง ทำให้เครื่องสำอางไทยเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่ตอบโจทย์คนไทยได้มากกว่า โดยเครื่องสำอางไทยที่มีการปรับเปลี่ยนสูตรให้เข้ากับบริบทประเทศไทย ราคาที่ทุกเพศทุกวัยสามารถจับต้องได้ การไม่ต้องใช้ระยะเวลานานในการรอสินค้า ความสะดวกสบายในการซื้อ ตลอดจนแพ็คเกจของสินค้าที่ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัย เครื่องสำอางไทยจึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่คนไทยเลือกใช้ในการแต่งหน้าแบบเกาหลี “ปกติใช้เครื่องสำอางไทยบ้าง เกาหลีบ้าง สลับๆ กันไป แต่ก็ชอบของไทยนะมันถูก และมันก็ไม่แย่สิก็คล้ายๆ ของเกาหลีเลย” (ฝันฝ่าย[นามสมมติ], สัมภาษณ์, วันที่ 13 เมษายน 2565)

การปรับเปลี่ยนของเครื่องสำอางไทยให้เป็นที่ไปตามตลาดความต้องการของคนไทย ทำให้เครื่องสำอางไทยมียอดขายภายในประเทศกว่า 180,000 ล้านบาท (NALISA, 2564) โดยแบรนด์ที่เป็นที่นิยม เช่น Cute Press, Mistine, KMA Cosmetic, Srichand, 4U2 Cosmetics และ Happy Sunday เป็นต้น (Faii_Natnista, 2563) ตัวอย่างแบรนด์เอ็กซ์โอ เอ็กซ์โอ (XoXo) ซึ่งเป็นแบรนด์เครื่องสำอางไทยที่ผลิตเครื่องสำอางให้มิกซ์อายความเป็นเกาหลีทั้งรูปแบบแพ็คเกจของผลิตภัณฑ์ และสีหรือสูตรเครื่องสำอางที่เข้ากันได้ดีกับสภาพผิวของคนไทย

ขอบคุณภาพจาก Facebook: XOXOMakeupThailand

แบรนด์เครื่องสำอาง XoXo (เอ็กซ์โอ เอ็กซ์โอ)

เอาใจสายบ้านเกาหลีกันสักหน่อย ใครที่กำลังมองหาเครื่องสำอางสไตล์เกาหลีแต่ราคามินิมอล ไม่เบาหวิวละก็ ต้องแบรนด์นี้เลย XoXo เป็นแบรนด์เครื่องสำอางที่นำรักมาขายตั้งแต่แพ็คเกจ ทุกเฉดสีและแพคเกจก็มีความเก๋ขั้นสุด สินค้าตัวดังของแบรนด์นี้คือลิปรับจูบกับบรียออนสีหวาน

ภาพ 1: แบรนด์เครื่องสำอาง XoXo พร้อมคำอธิบายคอนเซ็ปต์ของผลิตภัณฑ์²

นอกจากนี้ ตัวอย่างผลิตภัณฑ์ที่มีที่มาจากเกาหลีอย่างคุชชั่นมีจุดเริ่มต้นจากคยองโฮ ชเว นักวิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางจากบริษัทอเมอร์แปซิฟิก (AmorePacific) ประเทศเกาหลีใต้ ได้รวมเอาจุดเด่นของผลิตภัณฑ์ทั้งชิ้นแต่ละประเภทมาผสมผสานกัน และถูกนำเสนอออกมาเป็นคุชชั่นที่มีเนื้อบางเบา พกพาสะดวก และใช้งานง่าย โดยคุชชั่นรุ่นแรกมีการเปิดตัวในปีพ.ศ. 2543 (Beauty Editor, 2562) สำหรับประเทศไทย คุชชั่นเริ่มเป็นกระแสในช่วงปลายปีพ.ศ. 2559 แต่คุชชั่นที่มีอยู่ในท้องตลาดในขณะนั้นไม่ค่อยเหมาะสมกับสภาพผิว และสภาพอากาศของประเทศไทยเสียเท่าไร จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2560 อุตสาหกรรมเครื่องสำอางไทยเริ่มมีการทำคุชชั่นขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของคนไทยที่ต้องการแต่งหน้าด้วยคุชชั่นที่ถูกปรับเปลี่ยนให้มีความเหมาะสมกับสภาพผิว และสภาพอากาศภายในประเทศไทย อาทิ TER, Cathy Doll, Soul Skin, Oriental Princess และ Cute Press (B. Bank, 2560)

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางของอุตสาหกรรมเครื่องสำอางไทยเป็นผลมาจากกระแสความต้องการของคนไทย โดยเครื่องสำอางไทยต้องการที่จะตอบโจทย์ทั้งเรื่องความเหมาะสมกับสภาพผิว ราคาของสินค้า และความสะดวกสบายในการซื้อผลิตภัณฑ์ ส่งผลให้คนไทยไม่ได้สนใจว่าการแต่งหน้าแบบเกาหลีจำเป็นจะต้องใช้เพียงแค่เครื่องสำอางจากเกาหลีเท่านั้น แต่เริ่มหันมาใช้เครื่องสำอางไทย

² ที่มา: <https://www.beautycosmet.com/cream-brand/10-cheap-thai-cosmetic-brands/>

แทน จึงอาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของอุตสาหกรรมเครื่องสำอางไทยไม่ได้ถูกรอบงำจากวัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบเกาหลีทั้งหมด แต่เพียงแค่อยุทธศาสตร์บางส่วนมาใช้เพื่อตอบสนองความต้องการของคนไทยที่ชื่นชอบการแต่งหน้าแบบเกาหลี

บทสรุป

ประเทศเกาหลีได้มีนโยบายการส่งออกวัฒนธรรม เพื่อฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจของประเทศตนเอง โดยใช้กลยุทธ์ในการขยายตลาดการส่งออกวัฒนธรรม โดยเฉพาะด้านอุตสาหกรรมบันเทิงสู่ตลาดต่างประเทศ ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในเป้าหมายของประเทศเกาหลีใต้ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระแสวัฒนธรรมเกาหลีที่ล้นไหลมาในรูปของสื่อบันเทิง อาทิ ซีรีส์ ภาพยนตร์ และเพลง เป็นต้น โดยสื่อบันเทิงเหล่านี้ถูกแฝงด้วยวัฒนธรรมความงามจากการคัดเลือกนักแสดง หรือศิลปินที่เป็นตัวแทนของความงามเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการครอบงำทางวัฒนธรรมประเทศปลายทาง เพื่อสร้างผลประโยชน์ทางการเงินจากการบริโภคเครื่องสำอางเกาหลี ตลอดจนการทำศัลยกรรมเกาหลี

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของงานวิจัยชิ้นนี้ต้องการจะชี้ให้เห็นว่าการล้นไหลทางวัฒนธรรมความงามของเกาหลี โดยเฉพาะด้านการแต่งหน้าแบบเกาหลีที่ถูกแฝงมาในรูปแบบของอุตสาหกรรมบันเทิงไม่ได้ล้นไหลเข้าสู่ประเทศไทยโดยตรง และมีความเป็นเนื้อเดียวกันกับต้นแบบวัฒนธรรมการแต่งหน้าเกาหลี แต่กลับมีอุปสรรคหรือเงื่อนไขในด้านความแตกต่างทางวัฒนธรรมและภาษา จึงทำให้วัฒนธรรมการแต่งหน้าเกาหลีเข้าสู่กระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่น โดยการเปลี่ยนแปลงการแต่งหน้าแบบเกาหลีให้เข้ากับคนไทยผ่านการสอนแต่งหน้าจากบิวตี้บล็อกเกอร์คนไทย เพื่อที่จะสร้างความเข้าใจทั้งด้านภาษาและเนื้อหาให้เหมาะสมกับบริบทประเทศไทย อีกทั้งเมื่อคนไทยรับเอาวัฒนธรรมการแต่งหน้าเกาหลีที่ถูกย่อยมาแล้วจากบิวตี้บล็อกเกอร์คนไทย คนไทยเองก็มีกระบวนการทำให้กลายเป็นท้องถิ่นสำหรับตนเองอีกครั้งจากการปรับรูปแบบการแต่งหน้าให้เข้ากับค่านิยมส่วนบุคคล ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานศึกษาของวิสาชา เทียมลม (2561) โดยพบว่าแม้สื่อเกาหลีจะมีบทบาทในการสร้างการครอบงำทางวัฒนธรรม แต่ผู้หญิงไทยไม่ได้ถูกวัฒนธรรมเกาหลีครอบงำ โดยพวกเธอเองก็มีความสามารถในการกำหนดการแต่งหน้า หรือการทำศัลยกรรมได้ตามความต้องการของตนเอง

นอกจากนี้ อุตสาหกรรมเครื่องสำอางในประเทศไทยยังมีการปรับเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ของตนเองให้ทันตามกระแสเกาหลีนิยม แต่การปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นไม่ได้เกิดขึ้นจากการถูก

วัฒนธรรมเกาหลีครอบงำ แต่เกิดขึ้นจากความต้องการตอบสนองคนไทยที่รับเอาการแต่งหน้าแบบเกาหลีเข้ามา แล้วมีความต้องการให้บริษัทเครื่องสำอางไทยผลิตหรือปรับปรุงเครื่องสำอางให้มีกลิ่นอายความเป็นเกาหลี แต่มีการทำงานที่เหมาะสมกับสภาพผิว และสภาพอากาศภายในประเทศไทย ตลอดจนราคาของผลิตภัณฑ์ที่สามารถจับต้องได้ และความสะดวกสบายในการซื้อผลิตภัณฑ์

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าผลของการส่งออกวัฒนธรรมเกาหลีในระดับโลกมีผลลัพธ์ที่ได้แตกต่างกันตามในแต่ละพื้นที่ โดยในบริบทประเทศไทย การแผ่ขยายของอุตสาหกรรมบันเทิงที่ถูกแผ่มาด้วยวัฒนธรรมการแต่งหน้าแบบเกาหลี โดยมีจุดประสงค์เพื่อการแผ่ขยายทางวัฒนธรรม และหวังให้ประเทศไทยตกเป็นทาสการตลาดของประเทศเกาหลี แต่ประเทศไทยกลับมีวิธีการในการรับเอาวัฒนธรรมเกาหลีมาโดยปรับเปลี่ยนให้เข้าบริบทของประเทศไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าโลกาภิวัตน์คือพลวัตที่ซับซ้อน และสร้างผลกระทบที่แตกต่างกัน (สเตเกอร์, 2562)

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กิตติธัช ออไอศูรย์. (2561). “ประเทศไทย” ตลาดสำคัญของอุตสาหกรรมบันเทิงเกาหลีจริงหรือ?. <https://www.songsue.co/673/>
- ชลดา คร่ำมา. (2564). *พาส่องไอเดียแต่งหน้าสไตล์เกาหลี เผยผิวสวยแบบ Korean Girl*. <https://www.vogue.co.th/beauty/korean-make-up-ideas>
- ฐาปนีย์ เลิศอัศวพล. (2561). *การเข้ามาของกระแสความงามเกาหลีในสังคมไทย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร. <http://isas.arts.su.ac.th/wp-content/uploads/2561/history/05580722.pdf>
- ปิติ ศรีแสงนาม. (2561). *บทเรียนจากความสำเร็จของกระแสนิยมวัฒนธรรมเกาหลี*. <https://www.chula.ac.th/cuinside/6930/>
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2564). *มานุษยวิทยาดิจิทัล: ทฤษฎีและวิธีวิทยาศึกษาสังคมดิจิทัล*. ใน ยุกติ มุกดาวิจิตร และชัชชล อัจฉนาทิตติ (บ.ก.), *Posthuman Anthropology: มานุษยวิทยาพหุมนุษย์* (น.-น.). ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

วิชาษา เทียมลมม. (2561). *สวยสั่งได้: ผู้หญิงไทยกับคัลยกรรมความงามแบบเกาหลี*.

(วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สเตเกอร์, เอ็ม. บี. (2562). *โลกาภิวัตน์: ความรู้ฉบับพกพา*. บุ๊คสเคป.

หนูน้อยซีเล่า. (2562, 21 พฤษภาคม). *ทำไมคนเกาหลีถึงมีผิวเนียนขาว?*.

<https://www.blockdit.com/posts/5ce35b4d2441cf0fda7cb5d5>

B. Bank. (2560, 12 มิถุนายน). *ปาดแล้วจบตบแล้วสวย! 5 “Cushion” แบรินด์ไทยน่า*

สวย. <https://www.beautyhunter.co.th/5-cushion-thai-brand/>

Beauty Editor. (2562, 22 พฤษภาคม). *Cushion คืออะไร ทำไมถึงฮิต*.

<https://www.wongnai.com/beauty-tips/cushion-101>

EQHO THAI. (2563). *Localization คืออะไรและทำงานอย่างไร*.

<https://eqho.com/th/localization-คืออะไรและทำงานอย่างไร/>

EXIM E-News. (2562, สิงหาคม). *Localization...กลยุทธ์เด็ดเจาะตลาด New Frontiers*.

https://www.exim.go.th/eximinter/e-news/15936/enews_august2019_new_market.html

Expresso. (2563, 28 เมษายน). *Localization เข้าใจท้องถิ่น เพื่อการทำธุรกิจที่ยั่งยืน*.

<https://blog.pttexpresso.com/localization/>

Faii_Natnista. (2563, 10 มีนาคม). *12 เครื่องสำอางแบรนด์ไทย ราคาหลักร้อย น่ารัก*

ใสๆ สไตส์เกาหลี. <https://women.trueid.net/detail/OpO8x2YKwOmD>

Kong Dudeplace. (2562, 24 สิงหาคม). *สมกับเป็นราชาเค-ป๊อป EXO ชายตัวคอนเสิร์ต*

ในไทย 33,000 ใบหมดเกลี้ยง SMTTrue ประกาศ SoldOut. <https://dudeplace.com/2019/08/24/explorationinbkk-sold-out/>

Ladyissue. (2564, 6 กรกฎาคม). *สอนแต่งหน้าใสๆ สไตส์เกาหลี ใน 7 ขั้นตอนง่ายๆ !!*

<https://www.ladyissue.com/192597/>

MGR Online. (2565, 7 กุมภาพันธ์). *ที่มาวลีฮิต! "มาแล้วลูกจ๋า โโกโกวาที่หนูอยากได้"*

เพลงดังสุดเปรี๊ยะ ยอดวิวสูงถึง 4 ล้าน (ชมคลิป).

<https://mgronline.com/onlinesection/detail/9650000012465>

NALISA. (2564, 28 เมษายน). *ตลาดเครื่องสำอาง: ไทยส่งออกเป็นอันดับ 10 ของโลก*.

<https://marketeeronline.co/archives/216591>

Parichat Chk. (2564, 19 ธันวาคม). เกาหลีใต้ราชาแห่ง Soft Power ส่งออกวัฒนธรรมอาหารผ่านซีรีส์ สร้างยอดขายมหาศาล. <https://brandinside.asia/soft-power-of-south-korea-by-food-culture/>

PPTV Online. (2564, 13 ตุลาคม). เจาะลึก! ความสำเร็จ “เกาหลีใต้” ส่งออกวัฒนธรรมผงาดขึ้นเป็นกระแสนิยมทั่วโลก. <https://www.pptvhd36.com/news/ต่างประเทศ/158391>

ภาษาต่างประเทศ

Appadurai, A. (1990). Disjuncture and difference in the global culture economy. In J. X. Lnda & R. Rosaldo (Eds.), *The Anthropology of Globalization: A reader* (pp. 46-64). Blackwell Publishers.

Kim, Y. (2017). The Korean Wave: Korean popular culture in a digital cosmopolitan world. In Y. Kim (Ed.), *The Routledge Handbook of Korean culture and society* (pp. 269-282). Routledge.

Rockefeller, S. A. (2011). Flow. *Current Anthropology*, 52(4), 557-578.

สาเหตุและพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานของนักศึกษาระดับ
ปริญญาตรีมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก

Causes and Unstandardized Cosmetic Used Behaviors of
Undergraduate Students in One University in Phitsanulok

อิสรีย์ จันทรนิล | Isaree Jannil¹

พิษณุ อภิสมาจารย์โยธิน | Phitsanu Aphisamacharayothin²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสาเหตุที่เกี่ยวกับการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน 2) เพื่อศึกษาพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน และ 3) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสาเหตุและพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 391 คน วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติการแจกแจงความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ไคสแควร์ และค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มตัวอย่างมีทัศนคติต่อการใช้เครื่องสำอางอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 2.57$) มีความสามารถในการซื้ออยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 3.15$) มีความสามารถในการเข้าถึงอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 2.59$) และได้รับการสนับสนุนทางสังคมอยู่ในระดับน้อย ($\bar{X} = 2.23$) นอกจากนี้ทัศนคติต่อการใช้เครื่องสำอาง ความสามารถในการซื้อ ความสามารถในการเข้าถึง การสนับสนุนทางสังคมจากสื่อ ครอบครัว และเพื่อน มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐาน โดยมีค่าประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (r) เท่ากับ 0.732, 0.636, 0.722, 0.703, 0.819 และ 0.854 ตามลำดับ

คำสำคัญ: เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน ทัศนคติ ความสามารถในการซื้อ
ความสามารถในการเข้าถึง การสนับสนุนทางสังคม

¹ นิสิตระดับปริญญาตรี สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, อีเมล: Isareej63@nu.ac.th

² อาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, อีเมล: Phitsanua@nu.ac.th

ABSTRACT

This research aims to 1) study causes related to unstandardized cosmetics use, 2) examine unstandardized cosmetic use behaviors, and 3) investigate the relationship between causes and unstandardized cosmetics use behaviors. This research used a quantitative tool. Data was collected by using questionnaires with 391 samples. The data were analyzed by using statistics of frequency, percentage, mean, standard deviation, chi-square, and Pearson's product-moment correlation coefficients. The results show that the samples had attitudes towards unstandardized cosmetics used at a moderate level ($\bar{x} = 2.57$), had purchasing ability at a moderate level ($\bar{x} = 3.15$), had accessibility at a moderate level ($\bar{x} = 2.59$), and social support at a low level ($\bar{x} = 2.23$). In addition, the attitude, purchasing ability, accessibility, and social support from mass, family, and peers were related to unstandardized cosmetics use behaviors at 0.01 significance level of 0.01. ($r = 0.732, 0.636, 0.722, 0.703, 0.819$ and 0.854 respectively.)

Keywords: Unstandardized cosmetics, Attitude, Purchasing ability, Accessibility, Social supports

ความเป็นมาและความสำคัญ

เครื่องสำอาง หมายถึง วัตถุที่ใช้สำหรับทา ถู นวด โขย ฟั่น หยอด ใส่ อบ หรือกระทำด้วยวิธีอื่นกับส่วนภายนอกของร่างกายมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความสะอาด เพิ่มความสวยงาม หรือระงับกลิ่นกาย (พระราชบัญญัติเครื่องสำอาง, 2558) การใช้เครื่องสำอางในปัจจุบันมักเป็นเรื่องที่พบเห็นได้ทั่วไปทั้งเพศชายและเพศหญิงเพื่อตอบสนองต่อวาทกรรมต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นจากคนในสังคมเกี่ยวกับความสวยงาม หรือกระแสนิยมเกี่ยวกับหน้าตา ผิวพรรณ วาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นกดทับทั้งเพศชายและเพศหญิง ทำให้ไม่มีความมั่นใจในตนเองเกี่ยวกับรูปร่าง หน้าตาของตนเอง วาทกรรมเหล่านี้ถูกผลิตออกมาโดยผ่านสื่อออนไลน์ตามช่องทางต่างๆ หรือการได้รับข้อมูลข่าวสารจากสื่อช่องทางหลักที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ง่าย เมื่อเกิดกระแสนิยมเกี่ยวกับความสวยงามนี้ขึ้น ตลาดเครื่องสำอางก็ยิ่งขยายเพิ่มมากขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการความงามทั้งเพศชายและเพศหญิง แต่เครื่องสำอางในตลาดที่เพิ่มมากขึ้นนอกจากจะเป็นเครื่องสำอางที่มีมาตรฐาน ผ่านการรับรองหรือจัดแจ้งจากสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา (อย.) แล้ว ยังมีเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานเพิ่มขึ้นด้วย เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานคือ เครื่องสำอางที่ไม่ผ่านการรับรองหรือจัดแจ้งอย. โดยเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานนั้นมีส่วนผสมของสารต้องห้ามหรือสารอันตราย ได้แก่ ไฮโดรฟีนอล สเตียรอยด์ ปะทอ ตะกั่ว เป็นต้น (จิราพรพรณ คำดี, 2560) สารเหล่านี้มักจะถูกผสมเข้ากับส่วนผสมอื่นๆ เพื่อใช้ทำเครื่องสำอาง ซึ่งส่วนใหญ่แล้วคุณสมบัติของสารเหล่านี้คือ การเร่งผิวให้ขาวใสตามกระแสนิยมโดยผลเสียของการใช้เครื่องสำอางที่มีสารเหล่านี้ส่งผลให้เกิดอาการไม่พึงประสงค์จากการใช้เครื่องสำอางทาหน้าของวัยรุ่นที่มีส่วนประกอบของสารอันตรายในเครื่องสำอาง ประสบการณ์อาการไม่พึงประสงค์จากการใช้เครื่องสำอางทาหน้าของวัยรุ่น โดยอาการไม่พึงประสงค์จากการใช้เครื่องสำอางทาหน้าของวัยรุ่นมากที่สุดคือ ผื่นแดงคันร้อยละ 24.5 รองลงมาเกิดสิว 24.1 แสบร้อนหน้าไหม้ร้อยละ 8.3 หน้าลอกร้อยละ 6.6 และกระฝ้าหน้าดำร้อยละ 1.7 (รุ่งนภา กงวรัช และวิบูลย์ วัฒนนามกุล, 2554) อาการไม่พึงประสงค์จากการใช้เครื่องสำอาง หากยังคงใช้เครื่องสำอางที่มีสารอันตรายต่อไปจะเป็นการสะสมสารพิษในร่างกาย หากมีสารเหล่านี้ในปริมาณมากจะทำให้เกิดความผิดปกติของร่างกาย เช่น ระบบทางเดินปัสสาวะ ไตอักเสบทำให้เกิดฝ้าถาวรรักษาไม่หาย (Merola et.al., 2008) และอาจเป็นสาเหตุของการเกิดโรคมะเร็งและโลหิตจางที่เกิดจากภาวะไขกระดูกฝ่อได้ (Westerhof & Kooyers, 2005)

จากการสำรวจพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานของผู้หญิงไทยในปี 2557 (พิชญ์ อภิสมจารโยธิน, 2560) พบว่าผู้หญิงไทยยังมีพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.87 โดยสาเหตุของพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเพราะเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานสามารถหาซื้อได้ง่ายกว่าเครื่องสำอางที่มีมาตรฐาน ในปัจจุบันการเข้าถึงสินค้าต่างๆ เป็นเรื่องง่ายเพียงแค่อินเทอร์เน็ตเป็นตัวการในการเลือกซื้อสินค้า แม้จะไม่ได้สัมผัสกับเครื่องสำอางโดยตรง แต่ยังมีคำรีวิวหรือข้อเสนอแนะจากกลุ่มคนที่ได้รีวิวไว้กับเครื่องสำอางชนิดนั้น ในบางครั้งดารหรือผู้ที่มีอิทธิพลในสื่อออนไลน์ได้ชักชวนหรือแนะนำเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานที่กำลังเป็นกระแสในช่วงเวลานั้น โดยที่ผู้ติดตามก็ให้ความสนใจและซื้อเครื่องสำอางมาลองใช้ตามคำแนะนำเหล่านั้น นอกจากนี้สื่อยังรวมถึงคำแนะนำจากคนรอบข้างหรือการสนับสนุนทางสังคมยังมีการสนับสนุนทางสังคมมากเพียงใดจะยิ่งส่งผลเกิดพฤติกรรมที่คล้ายตามของผู้คน (พิชญ์ อภิสมจารโยธิน, 2557) ยิ่งไปกว่านั้นยังส่งผลต่อทัศนคติเกี่ยวกับการใช้เครื่องสำอาง เพราะจากคำแนะนำเกี่ยวกับเครื่องสำอางทำให้ประชาชนที่อยู่ในกระแสสังคมนั้นต่างก็คิดว่าเครื่องสำอางชนิดนั้นเป็นเครื่องสำอางที่มีคุณภาพ ใช้แล้วสามารถเห็นผลได้จริง และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับการใช้เครื่องสำอางที่ไม่มีมาตรฐานในคนบางกลุ่มที่ไม่เกิดผลกระทบต่อร่างกายในทันที ทำให้ความแตกต่างระหว่างเครื่องสำอางที่มีมาตรฐานกับไม่มีมาตรฐานไม่ต่างกัน ทำให้เลือกใช้เครื่องสำอางที่มีราคาที่ถูกกว่า

ในปี 2565 มีการจับกุมแหล่งผลิตและจำหน่ายเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานมูลค่ามากกว่า 50 ล้านบาท ที่มีการโฆษณาเครื่องสำอางผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์และขายในราคาถูก (กองบัญชาการตำรวจสืบสวนสอบสวนอาชญากรรมทางเทคโนโลยี, 2565) โดยมูลค่าที่เกิดขึ้นแสดงถึงพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานมักถูกวางขายและพบเห็นได้ทั่วไป มีทั้งเครื่องสำอางที่เลียนแบบยี่ห้อดังนำมาขายในราคาที่ถูกกว่า และมีเครื่องสำอางที่ถูกผลิตขึ้นใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการของกระแสความนิยมเกี่ยวกับความสวย ของสังคมในปัจจุบัน ซึ่งการผลิตเครื่องสำอางขึ้นโดยไม่มีการจดแจ้งหรือผ่านการตรวจสอบโดย อย. ซึ่งส่วนประกอบที่สำคัญของเครื่องสำอางที่ไม่มีมาตรฐานคือสารที่ช่วยเร่งให้ผิวขาวใส ลดรอยฝ้า เพื่อให้ผลลัพธ์ของผู้ที่ใช้เครื่องสำอางได้ใบหน้าหรือผิวพรรณที่ขาวขึ้นตามที่แหล่งผลิต หรือเจ้าของสินค้าได้อ้างสรรพคุณไว้ และด้วยผลลัพธ์ที่เป็นไปตามความต้องการของประชาชนที่ต้องการในตนเองมีผิวขาวขึ้นภายในไม่กี่วัน ทำให้

เกิดการซื้อขายจนมีการผลิตซ้ำของเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ต้นทุนในการผลิตเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานมีราคาถูก และส่งผลให้สินค้ามีราคาที่ถูกลงด้วย ตอบสนองประชากรที่ไม่มีทุนในการซื้อเครื่องสำอาง

ดังนั้นจึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน พฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน และความสัมพันธ์ของสาเหตุกับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานเป็นอย่างไร เพื่อนำข้อมูลไปเป็นแนวทางในการพัฒนาและควบคุมพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน
2. เพื่อศึกษาพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน
3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสาเหตุและพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ (quantitative research) โดยมีประชากรและกลุ่มตัวอย่างดังนี้ ประชากร คือ นักศึกษาที่อยู่ในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก จำนวนประชากรรวม 17,036 คน ส่วนกลุ่มตัวอย่างคือนักศึกษามหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลกจำนวน 391 คนซึ่งประกอบด้วยนักศึกษาที่มีอายุ 20 ปี จำนวน 136 คน อายุ 21 ปี จำนวน 129 คน และอายุ 22 ปีขึ้นไป 126 คน คำนวณขนาดของกลุ่มตัวอย่างแบบอย่างง่ายของ Yamane (1867) ที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 โดยมีเกณฑ์การคัดเข้า (inclusion criteria) คือนักศึกษาระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก อายุ 20 ปีขึ้นไปที่สะดวกตอบแบบสอบถาม และมีเกณฑ์การคัดออก (exclusion criteria) คือนักศึกษาระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก อายุ 20 ปีขึ้นไป ที่ไม่สะดวกตอบแบบสอบถาม

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม โดยแบ่งออกเป็น 4 ตอน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ตอนที่ 1 แบบสอบถามข้อมูลปัจจัยนำ

ส่วนที่ 1 อายุ เพศ รายได้ คำถามแบบตรวจสอบรายการ (check list)

3 ข้อ

ส่วนที่ 2 ทักษะคิดต่อการใช้เครื่องสำอาง จำนวน 10 ข้อ มีลักษณะคำถามแบบมาตราส่วนประเมินค่า (rating scales) ระดับ

ตอนที่ 2 แบบสอบถามข้อมูลปัจจัยเอื้อ ประกอบด้วย ความสามารถในการซื้อและความสามารถในการเข้าถึง จำนวน 10 ข้อ มีลักษณะคำถามแบบมาตราส่วนประเมินค่า (Rating Scales) 5 ระดับ

ตอนที่ 3 แบบสอบถามข้อมูลปัจจัยเสริม การสนับสนุนทางสังคมจากสื่อ ครอบครัว และเพื่อน จำนวน 10 ข้อ มีลักษณะคำถามแบบมาตราส่วนประเมินค่า 5 ระดับ

ตอนที่ 4 พฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน จำนวน 10 ข้อ มีลักษณะคำถามแบบมาตราส่วนประเมินค่า 5 ระดับ

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์โดยใช้สถิติดังนี้

1. การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสอบถามปัจจัยนำ อายุ เพศ รายได้ ใช้สถิติความถี่ (frequency) และร้อยละ (percentage)

2. การวิเคราะห์ทัศนคติต่อการใช้เครื่องสำอาง ความสามารถในการซื้อ ความสามารถในการเข้าถึง การสนับสนุนทางสังคมจากสื่อ ครอบครัว และเพื่อน พฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน ใช้สถิติค่าเฉลี่ย (\bar{X}) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)

3. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสาเหตุและพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานใช้สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

3.1 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างปัจจัยนำ (เพศ อายุ รายได้) กับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐาน ใช้สถิติไคสแควร์ (Chi-Square)

3.2 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างปัจจัยนำ (ทัศนคติต่อการใช้เครื่องสำอาง) ปัจจัยเอื้อ (ความสามารถในการซื้อ ความสามารถในการเข้าถึง) ปัจจัยเสริม (การสนับสนุนทางสังคมจากสื่อ การสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัว และการสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อน) กับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐาน ใช้สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (Pearson's Product Moment Correlation Coefficient)

สรุปผลการวิจัย

1. การวิเคราะห์ปัจจัยนำ

1.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเพศ อายุ และรายได้ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง จำนวน 257 คน คิดเป็นร้อยละ 65.8 รองลงมาคือเพศชาย จำนวน 129 คน คิดเป็นร้อยละ 32.9 อื่นๆ จำนวน 5 คน คิดเป็นร้อยละ 1.3 ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอายุ 20 ปี จำนวน 136 คน คิดเป็นร้อยละ 34.8 รองลงมาคืออายุ 21 ปี จำนวน 129 คน คิดเป็นร้อยละ 33.0 และอายุ 22 ปี ขึ้นไป จำนวน 126 คน คิดเป็นร้อยละ 32.2 ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีรายได้ไม่เกิน 10,000 บาท จำนวน 350 คน คิดเป็นร้อยละ 89.5 มีรายได้ระหว่าง 10,001-20,000 บาท จำนวน 40 คน คิดเป็นร้อยละ 10.3 มีรายได้ 20,001 บาทขึ้นไป จำนวน 1 คน คิดเป็นร้อยละ 0.2

1.2 การวิเคราะห์ข้อมูลทัศนคติต่อการใช้เครื่องสำอางอยู่ในระดับปานกลางโดยมีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 2.57 (S.D.= 1.19) ซึ่งหากพิจารณารายข้อคำถามจะพบว่ากลุ่มตัวอย่าง คิดว่าฉลากที่ติดอยู่กับเครื่องสำอางมีความสำคัญที่เป็นผลให้ตนเองตัดสินใจใช้เครื่องสำอางอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.55 (S.D.= 1.31)

2. การวิเคราะห์ปัจจัยเอื้อ

2.1 การวิเคราะห์ข้อมูลความสามารถในการซื้ออยู่ในระดับปานกลางโดยมีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 3.15 (S.D.= 1.12) ซึ่งหากพิจารณารายข้อคำถามจะพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความรู้ในการใช้เครื่องสำอางมีผลต่อการซื้อเครื่องสำอาง ค่าใช้จ่ายต่อเดือนมีผลต่อการซื้อเครื่องสำอาง รายได้มีผลต่อการซื้อเครื่องสำอาง สถานที่ในการจำหน่ายเครื่องสำอางมีผลต่อการซื้อเครื่องสำอาง เครื่องสำอางที่สามารถซื้อผ่านทางออนไลน์ได้มีผลต่อการซื้อเครื่องสำอางอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.03, 3.95, 3.92, 3.84 และ 3.62 (S.D.= 0.95, 1.03, 1.08, 0.97 และ 1.04) ตามลำดับ

2.2 การวิเคราะห์ข้อมูลความสามารถในการเข้าถึงอยู่ในระดับปานกลางโดยมีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 2.59 (S.D.= 1.23) ซึ่งหากพิจารณารายข้อคำถามจะพบว่า เครื่องสำอางที่สามารถหาซื้อได้ง่ายมีผลต่อการซื้อเครื่องสำอาง เครื่องสำอางที่มีความรวดเร็วในการจัดส่งมีผลต่อการตัดสินใจซื้อเครื่องสำอาง สถานที่จำหน่ายเครื่องสำอางที่อยู่ใกล้มีผลต่อการตัดสินใจซื้อเครื่องสำอางโดยไม่สนใจว่าเป็นเครื่องสำอางที่มีมาตรฐานหรือไม่ ช่องทางการชำระเงินของร้านค้ามีผลต่อการตัดสินใจซื้อเครื่องสำอางโดยไม่สนใจว่าเป็น

เครื่องสำอางที่มีมาตรฐานหรือไม่ การโฆษณาของร้านค้าเกี่ยวกับช่องทางการจำหน่ายสินค้าที่หลากหลายมีผลต่อการตัดสินใจซื้อเครื่องสำอางโดยไม่สนใจว่าเป็นเครื่องสำอางที่มีมาตรฐานหรือไม่ อยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 3.24, 3.09, 2.60, 2.55 และ 2.55 (S.D.= 1.20, 1.25, 1.28, 1.25 และ 1.26) ตามลำดับ

3. การวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัยเสริม

3.1 การวิเคราะห์ข้อมูลการสนับสนุนทางสังคมจากสื่อการสนับสนุนทางสังคมจากสื่อ อยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.57 (S.D.= 1.22) ซึ่งหากพิจารณารายชื่อคำถามจะพบว่า การบอกเล่าข้อดีเครื่องสำอางของบิวตี้บล็อกเกอร์มีผลต่อการซื้อเครื่องสำอางโดยไม่สนใจว่าเป็นเครื่องสำอางที่มีมาตรฐานหรือไม่ คำรีวิวกจากผู้ที่ใช้เครื่องสำอางในออนไลน์มีผลต่อการซื้อเครื่องสำอางโดยไม่สนใจว่าเป็นเครื่องสำอางที่มีฉลากหรือ อย.กำกับหรือไม่ การแนะนำวิธีการใช้เครื่องสำอางของบิวตี้บล็อกเกอร์ในสื่อออนไลน์มีผลต่อการเลือกซื้อเครื่องสำอางโดยไม่สนใจว่าเป็นเครื่องสำอางที่มีมาตรฐานหรือไม่ การเชิญชวนให้ใช้เครื่องสำอางของบิวตี้บล็อกเกอร์ในสื่อออนไลน์มีผลต่อการเลือกซื้อเครื่องสำอางโดยไม่สนใจว่าเป็นเครื่องสำอางที่มีมาตรฐานหรือไม่ การเห็นโฆษณาทางสื่อออนไลน์บ่อยครั้งมีผลต่อการซื้อเครื่องสำอางโดยไม่สนใจว่าเป็นเครื่องสำอางที่มีมาตรฐานหรือไม่ อยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.76, 2.76, 2.68, 2.61 และ 2.58 (S.D.= 1.25, 1.27, 1.22, 1.22 และ 1.22) ตามลำดับ

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูลการสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัวอยู่ในระดับน้อย โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.04 (S.D.= 1.22) ซึ่งหากพิจารณารายชื่อคำถามจะพบว่า การพูดถึงข้อดีของเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานจากครอบครัวบ่อยครั้งมีผลทำให้ตนเองใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน ครอบครัวไม่ห้ามเมื่อรู้ว่าใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน ครอบครัวใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานเป็นแบบอย่างมีผลทำให้ใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน ครอบครัวชักชวนให้ใช้เครื่องสำอางที่มีการอ้างถึงสรรพคุณที่ทำให้ผิวขาว ลดฝ้าที่ไม่ได้มาตรฐาน ครอบครัวแนะนำช่องทางการจำหน่ายเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานทางออนไลน์ ครอบครัวให้ลองใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานมีผลทำให้ใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน ครอบครัวใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานมากกว่า 1 คนแล้วเห็นผลจริงมีผลทำให้ใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน ครอบครัวแนะนำสถานที่จำหน่ายเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน ครอบครัวพาท่านไปซื้อเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน ครอบครัวซื้อเครื่องสำอางที่

ไม่ได้มาตรฐานเป็นของขวัญ โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.11, 2.11, 2.10, 2.08, 2.04, 2.04, 2.02, 2.01, 1.96 และ 1.95 (S.D.= 1.25, 1.27, 1.19, 1.23, 1.26, 1.23, 1.25, 1.19, 1.22 และ 1.17) ตามลำดับ

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูลการสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อนอยู่ในระดับน้อย โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.08 (S.D.= 1.19) ซึ่งหากพิจารณารายข้อคำถามจะพบว่า เพื่อนไม่ห้ามเมื่อรู้ว่าใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน เพื่อนใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานเป็นแบบอย่างมีผลทำให้ใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน เพื่อนแนะนำสถานที่จำหน่ายเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน การพูดถึงข้อดีของเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานจากเพื่อนบ่อยครั้งทำให้ใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน เพื่อนแนะนำช่องทางการจำหน่ายเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานทางออนไลน์เพื่อนชักชวนให้ท่านใช้เครื่องสำอางที่มีการอ้างถึงสรรพคุณที่ทำให้ผิวขาว ลดฝ้าที่ไม่ได้มาตรฐาน เพื่อนใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานมากกว่า 1 คนแล้วเห็นผลจริงทำให้ใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน เพื่อนให้ลองใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานมีผลทำให้ใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน เพื่อนซื้อเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานเป็นของขวัญ เพื่อนพาท่านไปซื้อเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.13, 2.12, 2.10, 2.10, 2.09, 2.09, 2.08, 2.03, 2.03 และ 2.01 (S.D.= 1.23, 1.17, 1.20, 1.18, 1.21, 1.15, 1.18, 1.17, 1.20 และ 1.18) ตามลำดับ

4. การวิเคราะห์ข้อมูลพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานอยู่ในระดับน้อย โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.04 (S.D.= 1.19) ซึ่งหากพิจารณารายข้อคำถามจะพบว่า เคยใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐานมากกว่า 1 ครั้ง สามารถหาซื้อเครื่องสำอางที่ไม่มีมาตรฐานมาใช้ได้ง่ายกว่า เคยใช้เครื่องสำอางที่ไม่มีมาตรฐานเพราะมีราคาถูกกว่าเครื่องสำอางที่มีมาตรฐาน เคยต่อรองราคาเครื่องสำอางตามตลาดนัดทั่วไป โดยไม่ได้สนใจว่าเป็นเครื่องสำอางที่มีมาตรฐานหรือไม่ ใช้เครื่องสำอางตามดารารหรือผู้ที่ชื่นชอบแม้ว่าจะเป็นเครื่องสำอางที่ไม่มีฉลากหรืออย. ใช้เครื่องสำอางตามครอบครัวแม้ว่าจะเป็นเครื่องสำอางที่ไม่มีฉลากหรืออย. ใช้เครื่องสำอางตามเพื่อนแม้ว่าจะเป็นเครื่องสำอางที่ไม่มีฉลากหรืออย. เคยใช้เครื่องสำอางที่มีการแบ่งขายโดยที่เครื่องสำอางไม่มีฉลากหรืออย. กำกับ เมื่อถูกแนะนำเครื่องสำอางตัดสินใจซื้อเครื่องสำอางทันทีโดยไม่สนใจว่าเป็นเครื่องสำอางที่มีมาตรฐานหรือไม่ ใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานเพราะเห็นผลเร็วกว่าเครื่องสำอางที่ไม่มีมาตรฐานอยู่ในระดับน้อย โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.34, 2.23, 2.13, 2.01, 1.99, 1.97, 1.97, 1.96,

1.95 และ 1.91 (S.D.= 1.20, 1.24, 1.19, 1.22, 1.20, 1.17, 1.16, 1.18, 1.15 และ 1.15) ตามลำดับ

5. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเชิงสาเหตุ (PRECEDE Framework) (Green & Kreuter, 1999) ประกอบด้วยปัจจัยนำ ปัจจัยเอื้อ ปัจจัยเสริม และพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐาน

5.1 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างปัจจัยนำ (เพศ อายุ รายได้) กับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐาน พบว่า เพศ อายุ รายได้ไม่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐาน

5.2 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างตัวแปรต้น ได้แก่ ทักษะคิดต่อการใช้เครื่องสำอาง ความสามารถในการซื้อ ความสามารถในการเข้าถึง การสนับสนุนทางสังคมจากสื่อ การสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัว และการสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อน มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐาน โดยมีค่าประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (r) เท่ากับ 0.732, 0.636, 0.722, 0.703, 0.819 และ 0.854 ตามลำดับ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ (สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน)

ตัวแปร	พฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐาน(Y)
ทักษะคิดต่อการใช้เครื่องสำอาง (X ₁)	.732**
ความสามารถในการซื้อ (X ₂)	.636**
ความสามารถในการเข้าถึง (X ₃)	.722**
การสนับสนุนทางสังคมจากสื่อ (X ₄)	.703**
การสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัว (X ₅)	.819**
การสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อน (X ₆)	.854**

** p<0.01

อภิปรายผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้อภิปรายผลการวิจัยโดยพิจารณาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1. ผลการศึกษาปัจจัยเชิงสาเหตุ ประกอบด้วยปัจจัยนำ ปัจจัยเอื้อ ปัจจัยเสริม ที่เกี่ยวข้องกับ การใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1.1 ปัจจัยนำของกลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับทัศนคติต่อการใช้เครื่องสำอางอยู่ในระดับปานกลางซึ่งส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐาน สอดคล้องกับการศึกษาของ พิษณุ อภิษมาจารย์โยธิน (2560) ที่พบว่า การเสริมความงามเป็นการเสริมสร้างในตนเองมีความมั่นใจ สร้างความประทับใจกับผู้อื่นได้ โดยสิ่งที่ทำให้เกิดพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐานคือ ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเครื่องสำอาง สามารถอธิบายได้ว่าความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเครื่องสำอางมีความสำคัญต่อการเลือกใช้เครื่องสำอางที่เป็นไปตามกระแสนิยมของสังคมในการสร้างความมั่นใจให้ตนเอง

1.2 ปัจจัยเอื้อของกลุ่มตัวอย่างมีความสามารถในการซื้อและความสามารถในการเข้าถึงอยู่ในระดับปานกลาง สอดคล้องกับการศึกษาของ ธัญธิดา นวมทอง และสมชาย เล็กเจริญ (2562) ที่พบว่า การที่ลูกค้าสามารถเข้าถึงข้อมูลและเปรียบเทียบราคาเครื่องสำอางได้ง่ายและรวดเร็ว ส่งผลต่อพฤติกรรมการซื้อสินค้าของลูกค้า สามารถอธิบายได้ว่าความสามารถในการซื้อและความสามารถในการเข้าถึงส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน ยิ่งในปัจจุบันมีการเลือกซื้อทางออนไลน์ที่เพิ่มความสะดวกสบายให้กับประชาชนและมีความรวดเร็ว ทำให้ประชาชนยังมีพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน

1.3 ปัจจัยเสริมของกลุ่มตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า กลุ่มตัวอย่างได้รับการสนับสนุนทางสังคมจากสื่ออยู่ในระดับปานกลาง แต่ได้รับการสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัวและเพื่อนอยู่ในระดับน้อย สอดคล้องกับการศึกษาของฤติพร โคตรสงคราม และคณะ (2564) ที่พบว่า สื่อโฆษณาเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์เพื่อผิวขาวมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้ผลิตภัณฑ์หรือเครื่องสำอางเพื่อผิวขาว ซึ่งสื่อที่มีการโฆษณาผลิตภัณฑ์หรือเครื่องสำอางมีอยู่ในสื่อออนไลน์หลากหลายรูปแบบ ทำให้สามารถเข้าถึงได้ง่าย เลือกซื้อหรือเครื่องสำอางเวลาใดก็ได้ตามที่ต้องการ สามารถอธิบายได้ว่า ในปัจจุบันการสนับสนุนทางสังคมจากสื่อการโฆษณาผ่านสื่อต่างๆ เป็นช่องทางหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้สามารถเข้าถึงเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานได้มากขึ้น

2. ผลการศึกษาพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานอยู่ในระดับน้อย สอดคล้องกับการศึกษาของ

พิชฌ โภทิสมาจารย์โยธิน (2560) ที่พบว่า พฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางของผู้หญิงไทยที่เกิดจากการตระหนักในความงาม ทำให้ผู้หญิงไทยละเอียดในการเลือกใช้เครื่องสำอางที่มีคุณภาพ อธิบายได้ว่าในปัจจุบันการใช้เครื่องสำอางเพื่อสร้างความมั่นใจ ทำให้มีการเรียนรู้วิธีการใช้เครื่องสำอางผ่านทางสื่อ การใช้เครื่องสำอางตามโฆษณา ทั้งจากผู้ที่ชื่นชอบเป็นผู้แนะนำจนไม่ได้ตรวจสอบว่าเครื่องสำอางชนิดที่ใช้นั้นเป็นเครื่องสำอางที่ได้มาตรฐานหรือไม่

3. ผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเชิงสาเหตุ และพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน พบว่าปัจจัยนำ เพศ อายุ และรายได้ ไม่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐาน ส่วนปัจจัยนำทัศนคติเกี่ยวกับการใช้เครื่องสำอาง ปัจจัยเอื้อ ความสามารถในการซื้อ และความสามารถในการเข้าถึง ปัจจัยเสริม การสนับสนุนทางสังคมจากสื่อ และการสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อน มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางไม่ได้มาตรฐาน สอดคล้องกับการศึกษาของ ฤดีพร โคตรสงคราม, ภรณ์ วัฒนสมบูรณ์ และมณีรัตน์ อีระวิวัฒน์ (2564) ที่พบว่า ความรู้เกี่ยวกับการใช้ผลิตภัณฑ์เพื่อผิวขาวมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้ผลิตภัณฑ์หรือเครื่องสำอางเพื่อผิวขาว กลุ่มตัวอย่างสามารถหาซื้อผลิตภัณฑ์หรือเครื่องสำอางเพื่อผิวขาวได้ง่าย ไม่ต้องเดินทาง ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้ผลิตภัณฑ์ การคล้อยตามหรือเชื่อว่าสิ่งที่คนสำคัญเห็นพ้องกันว่าสามารถใช้ผลิตภัณฑ์ได้ส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้ผลิตภัณฑ์หรือเครื่องสำอาง การได้รับอิทธิพลจากสื่อโฆษณาเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์หรือเครื่องสำอางเพื่อผิวขาวมากในสื่อทุกรูปแบบส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้ผลิตภัณฑ์ ทั้งนี้อธิบายได้ว่า ทัศนคติ ความสามารถในการซื้อและการเข้าถึง และการสนับสนุนทางสังคมจากสื่อ ครอบครัว และเพื่อนมีความสำคัญต่อพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอาง ซึ่งเป็นไปตามทฤษฎีของ PRECEDE Framework ของลอว์เรนซ์ กรีน และ มาร์แชลล์ ครอบเตอร์ (Green & Kreuter, 1999)

ข้อเสนอแนะที่ได้จากผลของการวิจัย

1. จากผลการศึกษาพบว่า ทัศนคติต่อการใช้เครื่องสำอางของกลุ่มตัวอย่างมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน จึงควรส่งเสริมหรือให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดกับร่างกายของผู้ที่ใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน เพื่อให้ผู้คนได้ตระหนักผลกระทบที่เกิดจากการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน และหยุดพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน

2. จากการศึกษาพบว่าความสามารถในการซื้อ และความสามารถในการเข้าถึงมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน จึงควรให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องพัฒนากฎหมาย หลักเกณฑ์ และกฎระเบียบให้เหมาะสมในการจัดการเกี่ยวกับสถานที่ ช่องทางการจำหน่ายเครื่องสำอาง มีการตรวจสอบเลขที่จดแจ้ง อย. ก่อนจะทำการขายสินค้าในทุกช่องทางที่ผู้ขายต้องการขาย เพื่อลดช่องทางที่สามารถหาซื้อเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานได้ง่าย และพัฒนากฎหมายให้มีความแข็งแกร่งในการควบคุมจัดการเครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน

3. จากการศึกษาพบว่าการสนับสนุนทางสังคมจากสื่อ ครอบครัว และเพื่อนมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับพฤติกรรมการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรควบคุมสื่อในการโฆษณาเครื่องสำอาง และสร้างความเข้าใจให้กับเพื่อน ครอบครัว เกี่ยวกับผลกระทบกับร่างกายจากการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน เพื่อเป็นการควบคุมเครื่องสำอางที่ถูกโฆษณาผ่านสื่อให้ได้มาตรฐานเป็นไปตามกฎหมาย และเพื่อสร้างความเข้าใจให้กับครอบครัวและเพื่อนเกี่ยวกับผลกระทบจากการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน

ข้อเสนอแนะในการทำการวิจัยครั้งต่อไป

ควรทำการศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบทางสุขภาพที่มากจากการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับผลกระทบของการใช้เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐาน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กองบัญชาการตำรวจสืบสวนสอบสวนอาชญากรรมทางเทคโนโลยี. (2565). *บุกจับแหล่งผลิตเครื่องสำอางเถื่อนไม่ผ่าน อย. มูลค่าเกือบ 10 ล้าน*.

<https://mgronline.com/south/detail/9640000112402>

จิราพรรณ คำดี. (2560). *อย.และเครื่องสำอางตอนที่ 2: คำถามที่พบบ่อย เกี่ยวกับเลข อย.* [https:// www.pharmabeautycare.com/content/5503/อย](https://www.pharmabeautycare.com/content/5503/อย)

ธัญธิดา นวมทอง และสมชาย เล็กเจริญ. (2562). *รูปแบบความสัมพันธ์เชิงสาเหตุความ*

- ตั้งใจซื้อ เครื่องสำอางสมุนไพรผ่านเฟซบุ๊กของผู้บริโภคในเขตกรุงเทพมหานครและ
ปริมณฑล. *วารสารวิชาการ สถาบันเทคโนโลยีแห่งสุวรรณภูมิ*, 6(1), 76-86.
- พระราชบัญญัติเครื่องสำอาง พ.ศ. 2558. (2558). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 132
ตอนที่ 86 ก, หน้า 5.
- พิษณุ อภิสมภารโยธิน. (2560). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความตระหนักในเรื่องความงามและ
พฤติกรรมการใช้ เครื่องสำอางที่ไม่ได้มาตรฐานของผู้หญิงไทย, *วารสาร
สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยทักษิณ*, 6(1), 194-126.
- รุ่งนภา กวงษ์ และวิบูลย์ วัฒนนามกุล. (2554). การศึกษาพฤติกรรมการใช้
“เครื่องสำอางอันตราย” ของวัยรุ่นหญิง จังหวัดอุบลราชธานี, *วารสารเภสัชศาสตร์
อีสาน*, 7(1), 76-87.
- ฤดีพร โคตรสงคราม, ภรณ์ วัฒนสมบูรณ์, และมณีรัตน์ ชีระวิวัฒน์. (2564). ปัจจัยที่
สัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้ผลิตภัณฑ์เพื่อผิวขาวในนักเรียนระดับมัธยมศึกษา
ตอนปลายจังหวัดจันทบุรี. *วารสารสุขศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล*, 44(1), 115-128.

ภาษาต่างประเทศ

- Green, L. W., & Kreuter, M. W. (1999). *Health promotion planning an
educational and ecological approach*. (3rd ed.). Mayfield.
- Merola, J. F., Meehan, S., Walters, R. F., & Brown, L. (2008). Exogenous
ochronosis. *Dermatology Online Journal*, 14(10), 6.
- Westerhof, W., & Kooyers, T. J. (2005). Hydroquinone and its analogues in
dermatology—a potential health risk. *Journal of cosmetic
dermatology*, 4(2), 55-59.
- Yamane, T. (1973). *Statistics: An introduction analysis*. Harper & Row.

พฤติกรรมการณ์ซื้อสินค้าออนไลน์ของนักศึกษาระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัย
 แห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก

Online Shopping Behaviors of Undergraduate Students in one
 University in Phitsanulok Province

วรรณญา ภู่ว่าง¹ | Waranya Phoowang¹

พิษณุ อภิสมาจารย์โยธิน² | Phitsanu Aphisamacharayothin²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ 2) เพื่อศึกษาพฤติกรรมการณ์ซื้อสินค้าออนไลน์ 3) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์และอิทธิพลของปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ที่มีต่อพฤติกรรมการณ์ซื้อสินค้าออนไลน์ วิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างคือนักศึกษาระดับปริญญาตรีจำนวน 391 คน โดยเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถาม ผู้วิจัยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ใช้สถิติการหาความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สันและสัมประสิทธิ์ถดถอยพหุคูณ ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มตัวอย่างคิดว่าปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์มีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์อยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 4.08$) และปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับพฤติกรรมการณ์ซื้อสินค้าออนไลน์ ($r = 0.646$) นอกจากนี้ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ ยังมีอิทธิพลในการพยากรณ์การซื้อสินค้าออนไลน์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

คำสำคัญ: การซื้อสินค้าออนไลน์ พฤติกรรมการณ์ซื้อสินค้าออนไลน์ ปัจจัยส่วนประสม-
 ทางการตลาดออนไลน์

¹ นิสิตระดับปริญญาตรี สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร;
 อีเมล: Waranyaph63@nu.ac.th

² อาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร;
 อีเมล: Phitsanua@nu.ac.th

ABSTRACT

This research aims 1) to study online marketing mix, 2) to examine online shopping behavior, and 3) to study the relationship and influence between online marketing mix and online shopping behavior. This research uses quantitative research methodology. The samples were 391 undergraduate students. The research was collected by using questionnaires and analyzed data by using statistics of frequency, percentage, mean, standard deviation, Pearson's product moment-correlation coefficient, and multiple regression coefficients. The results show that the samples thought that online marketing mix had affected online purchases at a high level (\bar{x} = 4.08) and online marketing mix was positively related to online shopping behavior (r = 0.646). In addition, the online marketing mix also influenced the prediction of online shopping behavior at 0.01 statistically significant level.

Keywords: Online shopping, Online shopping behavior, Online marketing mix

ความเป็นมาและความสำคัญ

ในปัจจุบันมีสถานการณ์โรคระบาดไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) เกิดขึ้น มีการระบาดหนักทำให้ผู้คนไม่สามารถใช้ชีวิตได้ตามปกติได้ ต้องกักตัวอยู่ที่บ้านเพื่อหลีกเลี่ยงการสัมผัสกัน ใช้ชีวิตแบบวิถีใหม่หรือ New Normal ซึ่งเป็นการใช้ชีวิตแบบเว้นระยะห่าง ดังนั้นเทคโนโลยีที่ทันสมัยก็ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญของการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเป็น การทำงานในรูปแบบของเวิร์คฟอร์มโฮม (work from home) การประชุมหรือคุยงานกันผ่านทางหน้าจอโทรศัพท์หรือคอมพิวเตอร์ การเรียนที่ต้องเรียนแบบออนไลน์อยู่ที่บ้าน งดการเรียนแบบในห้องเรียนเพื่อหลีกเลี่ยงการพบเจอและสัมผัส และนอกจากจะทำงานและเรียนแบบออนไลน์แล้ว วิถีชีวิตประจำวันก็เปลี่ยนไปด้วย ในเมื่อทุกคนจะต้องใช้ชีวิตแบบเว้นระยะห่างเพื่อลดการติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 การที่จะออกไปซื้อของในสถานที่ต่างๆที่มีความแออัดและวุ่นวายซึ่งเสี่ยงต่อการติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 นั้นก็ไม่ใช่ทางที่ตุนัก ดังนั้นการเลือกใช้บริการแบบเดลิเวอรี่หรือการซื้อสินค้าต่างๆผ่านช่องทางออนไลน์จึงเป็นสิ่งที่ตอบโจทย์อย่างมากในการใช้ชีวิตในยุค New normal นี้ นอกจากการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์แล้ว การทำธุรกรรมต่างๆ ผ่านทางโทรศัพท์ก็ถือเป็นเรื่องที่ตอบโจทย์การใช้ชีวิตในยุคนี้ได้เหมือนกันเพราะเป็นการจ่ายเงินแบบลดการสัมผัสไม่ต้องเสี่ยงที่จะจับเงินธนบัตรที่เราไม่รู้ว่า มีเชื้อของไวรัสโคโรนา 2019 ติดมาด้วยหรือไม่ และด้วยเหตุผลที่กล่าวมาทำให้ตลาดอีคอมเมิร์ซ เมื่อปี 2560-2564 มีอัตราการเติบโตเพิ่มขึ้น จากข้อมูลผลสำรวจกล่าวว่าในปี 2564 มีแนวโน้มการเติบโตอย่างต่อเนื่อง หลังจากฟื้นตัวจากสถานการณ์โรคระบาดไวรัสโคโรนา 2019 เป็น 4.01 ล้านล้านบาท หรือเติบโตร้อยละ 6.11 จากปี 2563 โดยคาดการณ์อัตราการเติบโตเฉลี่ยสะสมปี 2560-2564 อยู่ที่ร้อยละ 9.79 (สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์, 2564)

เมื่อผู้คนเริ่มมาให้ความสนใจกับการซื้อสินค้าและบริการออนไลน์เพิ่มมากขึ้น นอกจากสถานการณ์โรคระบาดไวรัสโคโรนา 2019 ที่เกิดขึ้นแล้วยังมีปัจจัยอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องในการเลือกซื้อสินค้าบนโลกออนไลน์อีกด้วย เช่น ความสะดวกสบาย สามารถเปรียบเทียบราคาได้ มีความเป็นส่วนตัวในการเลือกซื้อสินค้า มีสินค้าหลากหลาย และไม่มีสิ่งหลอกล่อในการเลือกซื้อสินค้าหนึ่งๆ (Sanook, 2017) ซึ่งต่อมาสถานการณ์โรคระบาดไวรัสโคโรนา 2019 ได้พบผู้ติดเชื้อน้อยลงแต่การซื้อขายสินค้าบนช่องทางออนไลน์ก็ยังคงได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากการซื้อขายสินค้าออนไลน์นั้นมีปัจจัยต่างๆ จากที่กล่าวมา

ข้างต้น ทำให้การซื้อขายสินค้าออนไลน์เป็นทางเลือกที่ดีทางหนึ่งเพราะถือว่าเป็นการประหยัดเวลาในการใช้ชีวิต แค่กดเข้าแอปพลิเคชันแล้วกดสั่งก็รอให้ไรเดอร์มาส่งได้เลยและในระหว่างที่รอของมาส่งเราก็สามารถใช้เวลาอันนั้นทำธุระอื่นๆ ได้อีกหลายอย่างนั่นเอง

เนื่องจากเป็นการใช้เทคโนโลยีความทันสมัยในการที่จะซื้อสินค้าผ่านทางอินเทอร์เน็ตช่วงวัยส่วนใหญ่จึงเป็นช่วงวัยของเด็กในยุค Gen Y (อายุ 20–39 ปี) เพราะจากข้อมูลพบว่า Gen Y เป็นช่วงวัยที่ใช้งานอินเทอร์เน็ตมากที่สุด โดยเฉลี่ย 7 ชั่วโมง 12 นาทีต่อวัน ทั้งวันทำงานและวันหยุด แต่กลุ่ม Gen Z (อายุ 4–19 ปี) และ Gen X (อายุ 40–53 ปี) ก็จะใช้งานอินเทอร์เน็ตลดลงมาตามลำดับ ส่วนกลุ่ม Baby Boomer (อายุ 54–72 ปี) เป็นกลุ่มที่ใช้เวลาน้อยที่สุด เพราะมีการใช้ค่าเฉลี่ยที่ 4 ชั่วโมง 54 ต่อวัน สำหรับวันทำงาน และ 4 ชั่วโมง 12 นาทีต่อวันสำหรับวันหยุด (ณัฐพัชญ์ วงษ์เหรียญทอง, 2560) และจากผลสำรวจของกระทรวงพาณิชย์พบว่าส่วนใหญ่เป็นนักศึกษาที่ซื้อสินค้าออนไลน์มากที่สุดถึง 92.88% ซึ่งอยู่ในกลุ่มอายุ 20 ปี ขึ้นไป ซึ่งก็คือ Gen Y นั่นเอง (กระทรวงพาณิชย์, 2564) จากที่ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจเบื้องต้น ในวันที่ 7 ธันวาคม 2565 สัมภาษณ์จากคนรอบข้างในจังหวัดพิษณุโลกโดยสุ่มมาทั้งหมด 10 คน ผลสำรวจออกมาว่า ร้อยละ 100 ทุกคนซื้อสินค้าออนไลน์ โดยให้สาเหตุในการซื้อสินค้าออนไลน์ ดังนี้ มีความสะดวกสบายในการซื้อและการรอรับสินค้า ร้อยละ 31 เลือกซื้อเพราะราคาถูก มีโปรโมชั่นที่ถูกกว่าซื้อหน้าร้าน ร้อยละ 31 มีความปลอดภัยทั้งการจัดส่งและการจ่ายเงินที่มีแบบเก็บปลายทาง ร้อยละ 23 และเลือกเพราะบางผลิตภัณฑ์มีขายเฉพาะออนไลน์ที่ร้อยละ 15 ผู้วิจัยจึงมองเห็นโอกาสในการที่จะศึกษาถึงพฤติกรรมในการซื้อสินค้าออนไลน์ของนักศึกษาระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก โดยใช้ทฤษฎีปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ 4Ps มาทำการวิจัยถึงพฤติกรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งทฤษฎีปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ 4Ps นั้นประกอบไปด้วย ปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์ ปัจจัยด้านราคา ปัจจัยด้านช่องทางการจำหน่าย ปัจจัยด้านการส่งเสริมการขาย (MyShop Team, 2021) โดยจะทำการศึกษาปัจจัยทั้ง 4 ปัจจัยถึงความสัมพันธ์และอิทธิพลที่มีต่อพฤติกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ของนักศึกษาระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก
2. เพื่อศึกษาพฤติกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก
3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์และอิทธิพลของปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ ที่มีต่อพฤติกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ นักศึกษาที่อยู่ในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก จำนวนประชากรรวม 16,936 คน ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้วิธีการสุ่มแบบหลายขั้นตอน จำนวนรวม 391 คน ซึ่งประกอบด้วย นักศึกษาที่มีอายุ 20 ปี จำนวน 136 คน อายุ 21 ปี จำนวน 129 คน อายุ 22 ปีขึ้นไป 126 คน ซึ่งคำนวณขนาดกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรของ Yamane (1973) รวมใช้กลุ่มตัวอย่าง 391 คน โดยมีเกณฑ์การคัดเลือก (inclusion criteria) คือนักศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก อายุ 20 ปีขึ้นไป และมีเกณฑ์การคัดออก (exclusion criteria) คือนักศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก อายุ 20 ปีขึ้นไป ที่ไม่สะดวกตอบแบบสอบถาม

การวิจัยครั้งนี้เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ส่วนที่ 1 แบบสอบถามปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา รายได้ต่อเดือน เป็นคำถามปลายปิด (close question) ซึ่งเป็นแบบตรวจสอบรายการ (check lists) ประกอบด้วยคำถามจำนวน 4 ข้อ

ส่วนที่ 2 แบบสอบถามปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ จำนวน 40 ข้อ เป็นคำถามปลายปิด ลักษณะคำถามเป็นแบบมาตราส่วนประเมินค่า (rating scales) 5 ระดับ

ส่วนที่ 3 แบบสอบถามพฤติกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ จำนวน 10 ข้อ เป็นคำถามปลายปิด ลักษณะคำถามเป็นแบบมาตราส่วนประเมินค่า 5 ระดับ

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัย ดังนี้

1. การวิเคราะห์ปัจจัยส่วนบุคคล ใช้สถิติ ความถี่ (frequency) และ ร้อยละ (percentage)
2. การวิเคราะห์ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ สถิติที่ใช้ ค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)
3. การวิเคราะห์พฤติกรรมต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ สถิติที่ใช้ ค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)
4. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์และอิทธิพลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ ใช้ สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (Pearson Product – Moment Correlation Coefficients) และสัมประสิทธิ์ถดถอยพหุคูณ (multiple regression)

ผลการวิจัย

1. การวิเคราะห์ปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า ผู้ให้ข้อมูลที่ตอบแบบสอบถาม ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง จำนวน 243 คน คิดเป็นร้อยละ 62.1 รองลงมาคือเพศชาย จำนวน 140 คน คิดเป็นร้อยละ 35.8 และ เพศอื่นๆ จำนวน 8 คน คิดเป็นร้อยละ 2.1 ผู้ให้ข้อมูลที่ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่อยู่ที่อายุ 20 ปี จำนวน 136 คน คิดเป็นร้อยละ 34.8 รองลงมาคืออายุ 21 ปี จำนวน 129 คน คิดเป็นร้อยละ 33.0 และอายุ 22 ปีขึ้นไป จำนวน 126 คน คิดเป็นร้อยละ 32.2 โดยกลุ่มตัวอย่างที่มีอายุต่ำสุดคือ 20 ปี และอายุสูงสุดคือ 22 ปีขึ้นไป ผู้ให้ข้อมูลที่ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่อยู่ในช่วงชั้นปีที่ 2 จำนวน 271 คน คิดเป็นร้อยละ 69.3 รองลงมาคือช่วงชั้นปีที่ 3 จำนวน 108 คน คิดเป็นร้อยละ 27.6 และช่วงชั้นปีที่ 4 ขึ้นไป จำนวน 12 คน คิดเป็นร้อยละ 3.1 และผู้ให้ข้อมูลที่ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีรายได้ไม่เกิน 10,000 บาท จำนวน 344 คน คิดเป็นร้อยละ 88.0 รายได้ 10,001 – 20,000 บาท จำนวน 46 คน คิดเป็นร้อยละ 11.8 และ 20,001 ขึ้นไป จำนวน 1 คน คิดเป็นร้อยละ 0.2
2. การวิเคราะห์ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่าปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์มีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.08 (S.D.= 0.41) ซึ่งหากพิจารณาเป็นรายด้านแล้ว จะพบว่ากลุ่ม

ตัวอย่างคิดว่าด้านผลิตภัณฑ์ ด้านการส่งเสริมการขาย ด้านราคา ด้านช่องทางการจำหน่าย อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.20, 4.09, 4.03 และ 4.01 (S.D.= 0.47, 0.53, 0.48 และ 0.51) ตามลำดับ

2.1 การวิเคราะห์ข้อมูลด้านผลิตภัณฑ์ของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่าปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์ของการซื้อสินค้าออนไลน์อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.19 (S.D.= 0.46) ซึ่งหากพิจารณารายข้อคำถามจะพบว่ากลุ่มตัวอย่าง คิดว่าคุณภาพของผลิตภัณฑ์มีผลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้า อยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 4.16 (S.D.=0.61) และคำนึงถึงความคุ้มค่าของผลิตภัณฑ์นั้นๆก่อนที่จะตัดสินใจซื้อ คิดว่ามีสินค้าหลากหลายเมื่อซื้อผ่านช่องทางออนไลน์ คิดว่าวัสดุของผลิตภัณฑ์มีผลต่อการเลือกซื้อสินค้า คิดว่าการซื้อสินค้าออนไลน์เป็นเรื่องที่สะดวก รวดเร็ว คำนึงถึงประโยชน์ของผลิตภัณฑ์ มากกว่าความสวยงาม รู้สึกว่าการซื้อสินค้าออนไลน์นั้นเป็นส่วนตัวไม่ยุ่งยาก คิดว่าความสวยงามของผลิตภัณฑ์มีผลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้า การซื้อผลิตภัณฑ์ชิ้นใหญ่แล้วมีบริการส่งถึงที่ทำให้ท่านตัดสินใจเลือกซื้อผ่านช่องทางออนไลน์ คิดว่าการซื้อสินค้าออนไลน์ตรงตามความต้องการมากที่สุด อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 4.34, 4.31, 4.27, 4.26, 4.24, 4.12, 4.11, 4.07 และ 3.63 (S.D.=0.75, 0.75, 0.69, 0.75, 0.77, 0.79, 0.70, 0.86 และ 0.81) ตามลำดับ

2.2 การวิเคราะห์ข้อมูลด้านราคาของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่าปัจจัยด้านราคาของการซื้อสินค้าออนไลน์อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.03 (S.D.= 0.47) ซึ่งหากพิจารณารายข้อคำถามจะพบว่ากลุ่มตัวอย่าง คิดว่าราคาของสินค้ามีผลต่อการตัดสินใจซื้อในแต่ละครั้ง คิดว่ารายได้มีผลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าออนไลน์ คิดว่าการซื้อสินค้าออนไลน์นั้นสามารถเปรียบเทียบราคาได้ คิดว่าราคาของสินค้าจำเป็นต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าออนไลน์ในแต่ละครั้ง คุ้มค่าส่วนลดต่างๆ มีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ของตนเอง คิดว่าการซื้อสินค้าออนไลน์มีการระบุราคาสินค้าอย่างชัดเจน คิดว่าราคาสินค้าบนช่องทางออนไลน์ถูกกว่าซื้อตามร้านปกติ คิดว่าการผ่อนชำระของการซื้อสินค้ามีผลต่อการตัดสินใจเลือกซื้อ คิดว่าการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์คุ้มค่าคุ้มราคากว่าซื้อตามหน้าร้าน อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 4.44, 4.35, 4.32, 4.31, 4.29, 4.06, 3.86, 3.76 และ 3.74 (S.D.= 0.68, 0.74, 0.71, 0.73, 0.81, 0.83, 0.85, 1.01 และ 0.81) ตามลำดับ และ คิดว่า

ราคาสินค้าบนช่องทางออนไลน์แพงกว่าซื้อตามร้านปกติ อยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.19 (S.D.= 1.03)

2.3 การวิเคราะห์ข้อมูลด้านช่องทางการจำหน่ายของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่าปัจจัยด้านช่องทางการจำหน่ายของการซื้อสินค้าออนไลน์อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.00 (S.D.= 0.50) ซึ่งหากพิจารณารายข้อคำถามจะพบว่ากลุ่มตัวอย่าง คิดว่าการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์เป็นที่นิยม คิดว่าการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์เป็นเรื่องง่าย คิดว่าการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์สามารถจัดส่งได้ทุกที่ คิดว่าการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์นั้นมีบริการร้านค้าให้เลือกหลากหลาย คิดว่าการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์สะดวกในการจ่ายเงิน คิดว่าการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์ทำให้มีเวลาใช้ชีวิตมากขึ้น คิดว่าการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์ช่วยลดความเสี่ยงต่อการติดโควิด คิดว่าการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์มีการรับประกันความปลอดภัยจากทางแอปพลิเคชัน คิดว่าการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์ตรงต่อเวลาในการจัดส่ง อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.38, 4.34, 4.24, 4.24, 4.23, 4.06, 4.04, 3.58 และ 3.51 (S.D.=0.69, 0.66, 0.71, 0.73, 0.69, 0.81, 0.82, 0.86 และ 0.88) ตามลำดับ และ คิดว่าการซื้อสินค้าผ่านช่องทางออนไลน์นั้นมีความปลอดภัยในการจัดส่ง อยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.45 (S.D.= 0.86)

2.4 การวิเคราะห์ข้อมูลด้านการส่งเสริมการขายของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่าปัจจัยด้านการส่งเสริมการขายของการซื้อสินค้าออนไลน์อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.08 (S.D.= 0.53) ซึ่งหากพิจารณารายข้อคำถามจะพบว่ากลุ่มตัวอย่าง คิดว่าโค้ดจัดส่งฟรีมีผลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าออนไลน์ คิดว่าโค้ดส่วนลดมีผลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าออนไลน์ คิดว่าโปรโมชั่นของร้านมีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ คิดว่าการรับประกันสินค้าของแอปพลิเคชันมีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ คิดว่าสื่อมีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ คิดว่าโฆษณา มีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ คิดว่าการประชาสัมพันธ์ของแอปพลิเคชันมีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ คิดว่าการรีวิวของคนมีชื่อเสียงมีผลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าออนไลน์ คิดว่ากิจกรรมในแอปพลิเคชันมีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ คิดว่าการเป็นพรีเซ็นเตอร์ของคนมีชื่อเสียงมีผลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าออนไลน์ อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.49, 4.41, 4.26, 4.19, 4.12, 4.03, 3.93, 3.88, 3.86 และ 3.70 (S.D.= 0.69, 0.68, 0.69, 0.76, 0.74, 0.78, 0.80, 0.87, 0.86 และ 0.93) ตามลำดับ

3. การวิเคราะห์ข้อมูลพฤติกรรมกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่าพฤติกรรมกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.59 (S.D.= 0.61) ซึ่งหากพิจารณารายข้อคำถามจะพบว่ากลุ่มตัวอย่าง ซื้อสินค้าออนไลน์เพราะอยากได้สินค้านั้น คิดว่าการซื้อสินค้าออนไลน์มีความเป็นส่วนตัวมากกว่าเลือกซื้อสินค้าออนไลน์เพราะมีราคาถูกกว่าหน้าร้าน คิดว่าการส่งของเดลิเวอรี่ทำให้ชีวิตง่ายขึ้น ซื้อสินค้าออนไลน์เพราะจำเป็น สามารถรอของเป็นเวลานานๆ ได้เพื่อซื้อของออนไลน์ที่ถูกกว่า อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.10, 4.05, 3.97, 3.92, 3.80 และ 3.59 (S.D.= 0.80, 0.88, 0.90, 0.94, 0.88 และ 1.05) ตามลำดับ และคิดว่าการผ่อนชำระของเป็นทางเลือกที่ดีในการซื้อสินค้าออนไลน์ สามารถเสียสละเวลาในการนอนเพื่อรอโค้ดส่วนลด ซื้ออาหารผ่านช่องทางออนไลน์มากกว่าซื้อที่ร้านค้า ซื้อสินค้าออนไลน์ทุกวัน อยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.47, 3.21, 3.02 และ 2.84 (S.D.= 1.13, 1.29, 1.19 และ 1.01) ตามลำดับ

4. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ (ด้านผลิตภัณฑ์ ด้านราคา ด้านช่องทางการจำหน่าย ด้านการส่งเสริมการขาย) และพฤติกรรมกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่าการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต้นและตัวแปรตามในภาพรวม พบว่า ตัวแปรต้น ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ ได้มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับพฤติกรรมกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 โดยมีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (r) เท่ากับ 0.646 ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ (สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน)

ตัวแปร	พฤติกรรมกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ (Y)	ปัจจัยส่วนประสมทางการตลาด ออนไลน์ (X)
Y	1	.646**
X		1

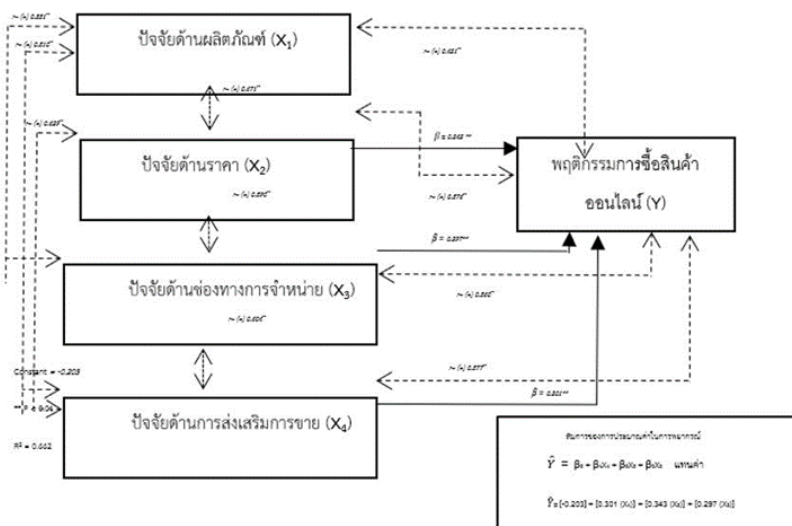
5. อิทธิพลของการซื้อสินค้าออนไลน์ด้วยปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ พบว่าการวิเคราะห์อิทธิพลระหว่างตัวแปรต้นและตัวแปรตามในภาพรวม พบว่า ปัจจัยด้านการส่งเสริมการขาย ปัจจัยด้านราคา ปัจจัยด้านช่องทางการจำหน่าย มีอิทธิพลในการ

พยากรณ์การซื้อสินค้าออนไลน์ของนักศึกษามหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก ($\beta = 0.301, 0.343$ และ 0.297 ตามลำดับ) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 โดยมีค่า F เท่ากับ 102.624 ($p\text{-value} = .000$) และมีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์พหุคูณ (multiple correlation) หรือ R เท่ากับ 0.665 และมีค่าสัมประสิทธิ์ของการตัดสินใจ (coefficient of determination) หรือ R^2 เท่ากับ 0.442 ซึ่งมีประสิทธิภาพในการพยากรณ์หรือความสามารถในการทำนายได้ ร้อยละ 44.20 ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 อธิพจน์ของการซื้อสินค้าออนไลน์

Model	B	t	Sig.
(Constant)	-0.203		
ปัจจัยด้านการส่งเสริมการขาย (X_4)	0.301	4.976	0.000
ปัจจัยด้านราคา (X_2)	0.343	5.168	0.000
ปัจจัยด้านช่องทางการจำหน่าย (X_3)	0.297	4.841	0.000
$R = 0.665$	$R^2 = 0.442$		

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์และอิทธิพลสามารถพิจารณาได้ดังตัวแบบพฤติกรรมกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี ดังภาพที่ 1

ภาพ 1: ตัวแบบพฤติกรรมกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก

อภิปรายผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ พบว่ากลุ่มตัวอย่าง คิดว่าปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์มีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ อยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ ชิชณฺพงค์ สุกก่า (2560) ที่พบว่าปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ในแต่ละด้านมีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ โดยจะประกอบไปด้วยปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์ ปัจจัยด้านราคา ปัจจัยด้านช่องทางการจำหน่าย ปัจจัยด้านการส่งเสริมการขาย ซึ่งในแต่ละด้านมีความจำเป็นต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าออนไลน์ในแต่ละครั้ง โดยพบว่าปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์ ปัจจัยด้านราคา ปัจจัยด้านการส่งเสริมการขาย มีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ในระดับมาก และ ปัจจัยด้านช่องทางการจำหน่าย มีผลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ในระดับมากที่สุด

2. ผลการศึกษาพฤติกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีพฤติกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์อยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของฐิตาภา พรหมสวาสดี (2555) ที่ศึกษาปัจจัยด้านส่วนประสมทางการตลาดที่มีผลต่อพฤติกรรมการซื้อผลิตภัณฑ์เสริมอาหารบำรุงสมองและความจำของผู้บริโภคในเขตกรุงเทพมหานคร โดยในการศึกษาพบว่าปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์มีผลต่อการตัดสินใจซื้อโดยจะส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมในการเลือกซื้อสินค้านั้นๆ

3. ผลการศึกษาความสัมพันธ์และอิทธิพลของปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ที่มีต่อพฤติกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ พบว่ากลุ่มตัวอย่างคิดว่าปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์นั้นมีความสัมพันธ์กันทุกด้านและมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ เปรมกมล หงส์ยนต์ (2562) ที่ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าผ่านทางแอปพลิเคชันออนไลน์ (ลาซาด้า) ของผู้บริโภคยุคดิจิทัลในกรุงเทพมหานคร พบว่าปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ นั้นมีอิทธิพลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์ และผลของการศึกษานี้ได้สอดคล้องกับทฤษฎีส่วนประสมทางการตลาด 4P's (McCarthy, 1960 as cited in Aksarapak, 2022) ที่เหมาะสมในการวางกลยุทธ์ทางการตลาด (Aksarapak, 2022) ที่กล่าวว่าปัจจัยทางด้านการตลาดออนไลน์นั้นเป็นตัวส่งเสริมให้การตลาดเติบโตถ้าเราต้องการทำการตลาดผู้บริหารจึงจำเป็นต้องมีปัจจัยทั้ง 4 ด้านนี้ในกลยุทธ์ เพื่อให้ตอบสนองต่อความต้องการของตัวผู้บริโภคให้ตอบโจทย์ที่สุด

ข้อเสนอแนะที่ได้จากผลของการวิจัย

จากการศึกษาพบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการซื้อสินค้าออนไลน์นั้น ได้แก่ ปัจจัยด้านราคา ปัจจัยด้านช่องทางการจำหน่าย ปัจจัยด้านการส่งเสริมการขาย ดังนั้นจึงต้องการเสนอให้ผู้ประกอบการให้ความสนใจกับปัจจัยด้านราคา ปัจจัยด้านช่องทางการจำหน่าย และปัจจัยด้านการส่งเสริมการขาย เพราะว่าทั้ง 3 ด้านนี้มีอิทธิพลต่อการซื้อสินค้าออนไลน์เป็นอย่างมากถ้าผู้ประกอบการสามารถผลักดันทั้ง 3 ด้านนี้ให้โดดเด่นทางการตลาดได้ ยอดขายและรายได้ก็จะเพิ่มสูงขึ้น

ข้อเสนอแนะในการทำการวิจัยครั้งต่อไป

ในงานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาปัจจัยส่วนประสมทางการตลาดออนไลน์ (4P's) ซึ่งเป็นการศึกษา 4 ด้าน ดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อไปควรทำการศึกษาเพิ่มอีกหลายๆด้าน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กระทรวงพาณิชย์. (2564). พาณิชย์เผยโควิดดันยอดซื้อสินค้าออนไลน์เพิ่มขึ้น 0.45 เท่า.
https://www.price.moc.go.th/price/fileuploader/file_admin_sum/news_survey-042564.pdf
- ชิษณุพงศ์ สุกง่ำ. (2560). ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการตัดสินใจซื้อสินค้าผ่านทางสื่อออนไลน์ของผู้บริโภคใน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ณัฐพัชญ์ วงษ์เหรียญทอง. (2560). เหลียวมองสถิติที่น่าสนใจกับพฤติกรรมออนไลน์ของไทยใน THAILAND INTERNET USER PROFILE 2017.
<https://www.nuttaputch.com/เหลียวมองสถิติที่น่าสนใจกับพฤติกรรมออนไลน์ของไทยใน-thailand-internet-user-profile-2017/>
- เปรมกมล หงส์ยนต์. (2562). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าผ่านทางแอปพลิเคชันออนไลน์ (ลาชาด้า) (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยสยาม.

สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์. (2564). *ETDA เผยมูลค่าอีคอมเมิร์ซไทย ปี 63 อยู่ที่ 3.78 ล้านล้านบาท คาดปี 64 พุ่งไปที่ 4.01 ล้านล้านบาท.*

<https://www.etda.or.th/th/pr-news/ETDA-Reveals-the-Value-of-e-Commerce-in-2021.aspx>

Aksarapak, C. (2022, 14 กุมภาพันธ์). กลยุทธ์การตลาด 4P [Marketing Mix] คืออะไร? พร้อมตัวอย่างวิเคราะห์แบบ Step – by – Step.

<https://contentshifu.com/blog/4p-marketing-mix>

MyShop Team. (2021). การตลาด 4P คืออะไร? ทำไมถึงสำคัญต่อการขายของออนไลน์?. <https://lineshoppingseller.com/best-selling-technique/what-is-4p-marketing>

Sanook. (2017). 5 ข้อดี “ซื้อของออนไลน์” ทำไมใคร ๆ ก็ชอบกันนัก?!

<https://www.sanook.com/money/488753/>

ภาษาต่างประเทศ

Yamane, T. (1973). *Statistics: An introduction analysis*. Harper & Row.

พานา
นะโม พุทธายะ ศาสนะแบบไทย

ย่างก(ร)ายบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์: หนึ่งหน้าของความอดทน

ในฐานะผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

Treading on the Holy Ground: A Facet of Endurance of a
Vipassana Practitioner

ตะวันวาท กิติดำรงสุข | Tawanwad Kitidumrongsook¹

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ต้องการจะทำความเข้าใจว่า “ความอดทน” ในฐานะผู้ปฏิบัติบนพื้นที่ธรรมสถาน ของสำนักวิปัสสนากรรมฐาน นามว่า “สำนักธรรมปราภก” ประกอบขึ้นจากอะไรบ้าง โดยใช้ประสบการณ์ของผู้เขียนในฐานะ “ศิษย์ใหม่” ผู้เข้าร่วมคอร์สวิปัสสนากรรมฐานเป็นเวลา 8 วัน 7 คืนเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ปี พ.ศ. 2565 เป็นแหล่งข้อมูลหลักในการวิเคราะห์ผ่านกรอบคิดสองกรอบคือ 1) จักรวาลวิทยาแบบ “พุทธไทย” และการสื่อสารในฉากละครของพิธีกรรม และ 2) กายสังคม อย่างไรก็ดีบทความชิ้นนี้ท้ายที่สุดแล้วนำเสนออีกหน้าตาหนึ่งของ “ความอดทน” ในกรณีของผู้เขียนประกอบขึ้นมาจากการเลือกอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ประสาทสัมผัสรับรู้ว่าปลอดภัย “ความอดทน” จึงเป็นคุณลักษณะที่มีความยืดหยุ่น มันอาจหมายถึงความอดทนต่อความเจ็บปวดอย่างถึงที่สุด และอาจจะหมายถึงเพียงความอดทนต่อการกระทำของยุงและฝุ่นเพื่อให้ได้ใกล้ชิดกับกลุ่มคนที่ทำให้รู้สึกสบายใจ

คำสำคัญ: พุทธศาสนาไทย กลุ่มปฏิบัติธรรม ฆราวาส

¹ นักศึกษาหลักสูตรมหาบัณฑิต ภาควิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมล: tawanwad.kiti@gmail.com

ABSTRACT

This essay seeks to describe one facet of “endurance” which details were collected from the reflection of the fieldworker’s experience as a newcomer in an eight-day Thai Vipassana meditation course by a lay “master” in February 2022. The analysis shows that endurance might stem from choosing an environment that the body deemed itself capable of enduring, instead of straightforwardly pushing through hardship or pain.

Keywords: Meditation group, Thai Buddhism, Laity

1. เกริ่นนำ

ผู้เขียน หลังจากจบคอร์ส ทุกคนเตรียมตัวกลับบ้าน ศิษย์ผู้ใหญ่หลายท่านเข้ามาแสดงความยินดีด้วยคำว่า “เก่งมากที่ทนได้” ผู้เขียนจึงสอบถามผู้ปฏิบัติหญิงท่านหนึ่งว่า “มีใครที่ทนไม่ได้ด้วยหรือ” เธอแค้นหัวเราะแล้วตอบกลับมาด้วยสีหน้าตึงเครียดว่า “มีสิ คอร์สที่พี่เข้ามีคนหนึ่งทนไม่ได้ แล้วไปขโมยกุญแจรถที่ฝากไว้ ขับกลับบ้านไปเลยนะ คนนั้นก็โดนแบล็กลิสต์ห้ามสมัครเข้าคอร์สสามปีตามระเบียบ” (การสื่อสารส่วนบุคคล, 21 กุมภาพันธ์ 2564) เมื่อเธอตอบมาดังนั้น ผู้เขียนเองก็เกิดคำถามว่า ความอดทนดังกล่าว นั้นมาจากไหน คำถามดังกล่าวยิ่งร้องหาคำตอบจากผู้เขียน เมื่อในปี พ.ศ. 2565 ได้ทราบข่าวของศิษย์หนุ่มผู้หนึ่งที่อดทนปฏิบัติวิปัสสนายาวนานถึง 10 วันโดยที่มีอาการเจ็บท้องน้อย ด้านขวามือจนขับถ่ายลำบาก ท้ายที่สุดหลังจากออกจากสถานปฏิบัติธรรมเขาก็ได้รับการวินิจฉัยว่าไส้ติ่งอักเสบจนแตก ต้องรักษาโดยการเจาะท้องเพื่อนำของเสียออก ผู้ปฏิบัติหนุ่มคนนี้ ปัจจุบันยังมีชีวิตอยู่และยังแข็งแรงกำลังวังชาติเยี่ยม จึงนำมาซึ่งปัญหาของบทความชิ้นนี้ นั่นคือ อะไรที่ทำให้ศิษย์ของสำนักนี้มีความอดทน

ดังนั้น บทความนี้ต้องการจะทำความเข้าใจว่า “ความอดทน” ในฐานะผู้ปฏิบัติบนพื้นที่ธรรมสถานประกอบขึ้นจากอะไรบ้าง ผู้เขียนเลือกทำความเข้าใจผ่านการแจกแจงองค์ประกอบของประสบการณ์ที่เกิดกับผู้เขียน เบื้องต้นผู้เขียนระบุที่มาได้สองประการ ได้แก่ 1) จักรวาลวิทยาแบบ “พุทธไทย” ที่ถูกทำให้มีชีวิตชีวาผ่านการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักของสำนักธรรมปรภาพ และพิธีกรรมในคอร์ส และ 2) ประสาทสัมผัสของผู้เขียนที่ถูกฝึกปรือโดยสังคมวัฒนธรรมได้ระบุตำแหน่งหน้าที่ และได้ออกรายการกำกับท่าทางร่างกายให้กับผู้เขียนโดยอัตโนมัติ อย่างไรก็ตามข้อจำกัดของงานชิ้นนี้ก็คือ ผู้เขียนไม่อาจมีเงื่อนไขแบบเดียวกับผู้ปฏิบัติหนุ่มผู้นั้นได้ มิหนำซ้ำผู้เขียนยังเป็นเพียงศิษย์ใหม่ บทความชิ้นนี้ท้ายที่สุดแล้วจึงนำเสนออีกหน้าต่างตาหนึ่งของ “ความอดทน” ที่ประกอบขึ้นมาจากการเลือกอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ร่างกายไม่รู้สึกกัดจนเกินไป เอื้อให้ตัวผู้เขียนหย่อนวินัยได้มากพอที่จะทำให้อดทนฝึกได้จนจบคอร์ส

2. ระเบียบวิธีวิจัย

สำหรับบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนใช้วิธีวิจัยแบบอัตชาติพันธุ์วรรณนา (autoethnography) เพื่อให้ประสบการณ์ของผู้เขียนเป็นข้อมูลหลักสำหรับการวิเคราะห์ พื้นที่การบรรยายข้อมูลจึงเป็นการแจกแจงวัตถุต่างๆ กับท่าทางของผู้คนในพื้นที่สถานปฏิบัติ

และความรู้สึกจากประสาทสัมผัสของผู้เขียน เพื่อให้เห็นว่าภาพใหญ่ของประสบการณ์หนึ่ง เป็นเช่นไร

ผู้เขียนใช้ข้อมูลจากสามแหล่งด้วยกัน แหล่งที่หนึ่ง คือข้อมูลจากประสบการณ์ส่วนตัว แหล่งที่สอง คือข้อมูลจากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม ทั้งสองแหล่งแรกมาจากบันทึกสนามซึ่งผู้เขียนเก็บข้อมูลตั้งแต่วันที่ 14 ถึง 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564 ณ สถานปฏิบัติธรรมสำนักธรรมปรภาพ และแหล่งสุดท้ายคือการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับผู้ปฏิบัติคนอื่นในวันเปิดวาทา คือวันที่ 20-21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564 ทั้งนี้ทั้งนั้นชื่อสถานที่ ชื่อผู้คน และชื่อหนังสือที่ถูกกล่าวถึงในบทความชิ้นนี้เป็นนามที่สมมุติขึ้นเพื่อปกป้องความเป็นส่วนตัวของแหล่งข้อมูลทั้งสิ้น ผู้เขียนหวังว่าข้อมูลจากทั้งสามแหล่งจะช่วยให้คดีที่พ่วงมากับประสบการณ์ของผู้เขียนและภาพตามความเป็นจริงของสถานปฏิบัติธรรมสมดุลก้นมากขึ้น

3. ทบทวนวรรณกรรม

ผู้เขียนเลือกทบทวนงานศึกษาการปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนากรรมฐานในทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาสองชิ้น ที่ทำความเข้าใจว่าการปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนากรรมฐานมีรูปแบบอื่นอย่างไรบ้างนอกเหนือจากรูปแบบของสำนักธรรมปรภาพที่ผู้เขียนกำลังศึกษา และการฝึกก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไรได้บ้าง ทั้งในระดับปัจเจกและในระดับกลุ่ม

บทความวิจัย *ศาสนทัศน์ของชุมชนเมืองสมัยใหม่: ศึกษากรณีวัดพระธรรมกาย*² โดยอภิญา เพื่อพสุกุล (2019 [1998]) เสนอว่าการปฏิบัติสมาธิแบบ “วิชชาธรรมกาย” จนสำเร็จนั้นทำให้ปัจเจกรู้สึกได้ถึงพลังที่แฝงอยู่ในตัวเอง การปฏิบัติตาม “วิชชาธรรมกาย” คือวิธีการทำสมาธิที่ปฏิบัติกันในวัดพระธรรมกาย ใช้การบริกรรมนิมิตเป็นรูปดวงแก้วไว้ภายในกายบริเวณ “ฐานที่เจ็ด” คือ “จุดที่อยู่เหนือสะดือราวสองนิ้ว” และบริกรรมภาวนาว่า “สัมมา อรหัง” หน้าที่ของผู้ปฏิบัติ คือการเพ่ง “เข้า[ตรง]กลาง” อย่างต่อเนื่อง ภาพของดวงแก้วจะเปลี่ยนไปเรื่อยๆ จนกลายเป็น “กาย” เมื่อการฝึกคืบหน้าต่อไปหน้าตาที่สัมผัส

² วัดพระธรรมกายก่อตั้งช่วงปี พ.ศ.2512 โดยพระไชยบูลย์ ธัมมชโย ได้นำการปฏิบัติสมาธิแบบวิชชาธรรมกายของพระมงคลเทพมุนีแห่งวัดปากน้ำมาเผยแพร่ (Satha-Anand, 1990, p. 400) ทว่าเนื่องจากการเชื่อมการทำบุญกับการบริโภคสินค้า อีกทั้งใช้การเผยแพร่เชิงรุกจึงเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก (อภิญา เพื่อพสุกุล, 2562, น. 2)

ของกายจะผลัดเปลี่ยนตามธรรมที่ไปถึง เมื่อฝึกฝนจนบรรลุ ผู้ปฏิบัติจะเห็นว่าตนเองทำได้เหมือนได้พบกับ “ตัวตนใหม่” การค้นพบนี้จะแปรเปลี่ยนเป็นกำลังศรัทธาที่ผู้ปฏิบัติมีต่อวัดตั้งนั้นแล้ว ผู้ปฏิบัติจะมีความมั่นใจในตนเองและเกิดความกระตือรือร้น ทว่าความกระตือรือร้นดังกล่าวก็ถูกจำกัดให้ใช้กับภารกิจของวัด ตัววัดถือว่าเป็นองค์รวมที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งอยู่เหนือปัจเจกทั้งหมด อภิญญาเรียกความคิดที่ศิษย์ตระหนักได้ดังกล่าวว่าเป็น “ปัจเจกภาพแบบธรรมกาย” คือศิษย์มีความสามารถ แต่ความสามารถเหล่านั้นจะมีค่า ก็ต่อเมื่อศิษย์ใช้มันทำหน้าที่ของตนเองที่กลุ่มมอบหมายให้สำเร็จลุล่วง (2019, น.102 -103)

บทหนังสือ “The Phenomenology of Satipatthana Vipassana Meditation” จาก *Burma's mass lay meditation movement* (2007) โดยอิงกริด จอร์ดท์ (Ingrid Jordt) เสนอว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐานสี่ด้วยวิธี “พองยุบ”³ ในสำนักมหาสิสาสนยิกถา (Mahasi Thathana Yeiktha)⁴ จนคืบหน้าขึ้นไปสู่การถอด

³ การปฏิบัติ “พองยุบ” อธิบายโดยสังเขปคือวิธีการกำหนดบริกรรมภาวนา “ยุบหนอ พองหนอ” ตามการยุบและพองของหน้าท้อง กล่าวคือ ท้องพองให้ตั้งจิตว่าพองหนอ ท้องยุบให้ตั้งจิตว่ายุบหนอ (บุญชญา วิริชจร, 2560, น.39 - 52) ส่วนการวิปัสสนากรรมฐานตามหลัก “สติปัฏฐานสี่” คือการตั้งสติให้รู้ โดยที่จิตจะต้องวางเฉย ไม่ไปเกาะเกี่ยวกับองค์ประกอบใดที่รู้ สิ่งที่อยู่ปฏิบัติต้องรู้มีสี่อย่างด้วยกัน ได้แก่ 1) การมีสติรู้ความเป็นไปของกายกับกลิ่น เช่นตาเห็น - ของมีสีแดง จมูกได้กลิ่น - กลิ่นหอมดอกไม้ 2) มีสติรู้เวทนา ได้แก่ความสุข ความทุกข์ หรือความเฉยเมย และเหตุของอาการเหล่านั้น เช่น มีทุกข์ - ทุกข์เกิดจากอาการปวดขา 3) มีสติรู้การทำงานของจิตและอาการที่ปรากฏในจิต เช่นมีความคิดเกิด - ความคิดนั้นคือสวयงัง และมีอารมณ์เกิด - อารมณ์นั้นคือความโมโห 4) มีสติรู้การปรากฏของธรรมและเนื้อความของธรรม ซึ่งมีทั้งหมดห้าหมวด ปลายทางของการปฏิบัติคือการรู้อริยสัจสี่ หรือเหตุแห่งทุกข์ทั้งสามประการ และหนทางดับทุกข์หนึ่งประการ (บุญชญา วิริชจร, 2559, น.311 - 325) ดังนั้นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสายพองยุบตามหลักสติปัฏฐานสี่ คือการตั้งสติกำหนดรู้ด้วยการบริกรรมภาวนาตามสิ่งที่รู้ เช่นตาเห็น ให้กำหนดว่าเห็นหนอ เป็นต้น

⁴ สำนักกรรมฐานของพระโสภณมหาเถระ (มหาสิสาตอ) เป็นหนึ่งในสำนักปฏิบัติธรรมใหญ่ที่มีอิทธิพลไปทั่วโลก “นับได้ว่าเป็นสำนักต้นแบบในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสายพองยุบ” (บุญชญา วิริชจร, 2060, น.41) ความสำคัญของสำนักนี้โดยสังเขปคือการกระจายพระธรรมสู่มวลชนเมียนมาร์ ทำให้ใครก็สามารถเข้าถึงพระธรรมได้หากปฏิบัติวิปัสสนา การเผยแผ่ลักษณะนี้เกิดขึ้นร่วมกับฟื้นฟูพุทธศาสนาและสร้างความเป็นชาติหลังประกาศอิสรภาพภายใต้อุนู (U Nu: 1948-1962) นายกรัฐมนตรีคนแรกของเมียนมาร์ ทำให้อัตลักษณ์ความเป็นพุทธศาสนิกชนปะปนกับความเป็นประชาชนเมียนมาร์ (Jordt, 2006, p. 198)

ประกอบกรอบมโนทัศน์ของตนขึ้นใหม่ (epistemic reconstruction) เนื่องจากการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐานในทางหนึ่งก็คือการใช้สติแจกแจงองค์ประกอบของการรับรู้และวัตถุของการรับรู้อย่างละเอียดจนถึงที่สุดอย่างเป็นภววิสัย เพื่อให้เข้าใจการเกิดขึ้น มีอยู่ และดับไป ของแต่ละสิ่งอย่างเป็นเหตุเป็นผล เมื่อผู้ปฏิบัติฝึกฝนจิตจนกระทั่งแจ้งในธรรม ก็จะถือศีล ด้วยความเข้าใจ (empathy) เพราะพวกเขาได้ประสบการณ์ทุกข์และรู้แจ้งถึงเหตุของทุกข์ด้วยตนเองแล้ว ผู้ปฏิบัติในที่นี่จึงกลายเป็นพลเมืองผู้ทรงศีลและปัญญา ผู้คอยธำรง ความผาสุกของสังคมผ่านการรักษาศีล และตรวจสอบผู้มีอำนาจให้อยู่ในศีล (Jordt, 2007, pp. 56-95) พุดอย่างถึงที่สุดแล้ว ผู้ปฏิบัติทำการถอดและประกอบโลกที่ตัวเองรู้จักขึ้นมา ใหม่อีกครั้งผ่านการวิปัสสนา เพราะฉะนั้นจึงเข้าใจว่าคนที่มศีลธรรมคือผู้ถือศีลทำ เพราะ พวกเขาได้ประสบการณ์ทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความบกพร่องของศีลด้วยตัวเองมาแล้ว ด้วยจำนวนของผู้ปฏิบัติในสำนักมหาศีลศาสนิกต้า และความนิยมของสำนักใน หมุนเวียนการเมืองทำให้สถานปฏิบัติแห่งนี้เป็นที่ที่พลเมืองตรวจสอบผู้มีอำนาจได้

อาจกล่าวได้ว่า งานศึกษาทั้งสองชิ้นสนใจการปฏิบัติสมาธิและปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐานในฐานะที่เป็นกระบวนการฝึกฝนกายและจิตที่มีพลังในการเปลี่ยนแปลงปัจเจก กระนั้นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เกิดกับผู้ปฏิบัติเพียงคนเดียว แต่เกิดขึ้นเป็นหมู่คณะใน ลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เนื่องจากการปฏิบัติแต่ละสายก็มีวิธีการฝึกฝนและวัตถุประสงค์อย่างเป็น ระบบ อีกทั้งผู้ปฏิบัติก็จะต้องถูกฝึกและประเมินโดย “ศิษย์พี่” ฉะนั้นแล้วการฝึกฝนย่อม ดำเนินไปในทิศทางเดียวกันระดับหนึ่ง ทำให้สามารถประกอบการใหญ่ต้องการคนจำนวนมากได้ กล่าวได้ว่า วิธีการปฏิบัติและรูปแบบการปฏิบัติเป็นหนึ่งในกลไกที่ก่อให้เกิด ปฏิบัติการทางสังคมบางอย่างได้ ข้อสรุปเช่นนี้สอดคล้องกับลักษณะบางประการของกลุ่ม ธรรมปราชญ์ซึ่งกล่าวโดยหยาบ คือการปฏิบัติวิปัสสนา ผลิตกลุ่มผู้ปกป้องพุทธศาสนาที่ แข็งขัน อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์อาจจะสามารถขยับเข้าไปหารายละเอียดในประสบการณ์ จากการปฏิบัติได้อีกเล็กน้อย เพื่อเติมชีวิตชีวาเกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกให้การปฏิบัติ และ เพื่อให้รู้สึกร่วมไปกับประสบการณ์ของผู้ปฏิบัติด้วย

4. กรอบคิดสำหรับทำความเข้าใจประสบการณ์ของผู้คนในพิธีกรรม

4.1 จักรวาลวิทยาแบบ “พุทธไทย” และการสื่อสารในฉากละครของพิธีกรรม

บทความ “The cosmological and performative significance of a Thai cult of healing through meditation” (1977) โดยเอส เจ แทมบายา (S. J. Tambiah, 1929–

2014) ซึ่งศึกษาการนับถือลัทธิสมาธิบำบัดแห่งหนึ่งที่นิยมในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2517 ศิษย์เชื่อว่า การบูชาอาจารย์กับทำสมาธิมีผลให้เขาหายจากโรคร้ายที่แพทย์แผนปัจจุบันรักษาไม่ได้

แทมบายาใช้พิธีกรรมบำบัดเป็นเป้าหมายหลักของการวิเคราะห์ ทั้งในฐานะเวทีสำคัญที่แปลระบบจักรวาลตามความเชื่อสู่ปัจจุบัน ณ ภพมนุษย์ (cosmological) โดยการแปลดังกล่าวต้องพึ่งพาความสามารถทางการสื่อสารเฉพาะตัวของปฏิบัติการเชิงรูปธรรมที่ประกอบเป็นพื้นที่และพิธีกรรม (performative) สองแง่มุมนี้เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ศิษย์ผู้เข้าร่วม “รู้สึก” ได้ถึงวิชาและบารมีของอาจารย์อย่างแท้จริง (Tambiah, 1977, pp. 97-99)

จักรวาลวิทยาไทยที่แทมบายาเอ่ยถึง คือการจัดลำดับชั้นสิ่งมีชีวิตตามภพภูมิอ้างอิงบทประพันธ์ ไตรภูมิภคา (1345 as cited in Tambiah 1977, p. 113) สามภพภูมิลักษณ์ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นการตีความกฎแห่งกรรมให้เป็นรูปธรรม เนื่องจากลำดับชั้นเหล่านี้จัดให้สิ่งมีชีวิตชั้นสูงไร้เนื้อหนัง ไร้สิ่งเร้า และเปี่ยมปัญญา ส่วนสิ่งมีชีวิตชั้นที่ต่ำลงจะมีกายเนื้อน่าเกลียดน่ากลัว จำต้องตรอมตรมกับความเจ็บปวดทรมานแบบต่างๆ สถานะของสิ่งมีชีวิตสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามกฎแห่งกรรม สะสมบุญบาปตามการกระทำในแต่ละชาติ ทุกสิ่งมุ่งสู่ปลายทางสุดท้ายเดียวกันคือ “นิพพาน” การปลดแอกตนออกจากวัฏสงสารซึ่งบรรลุได้เพียงภพมนุษย์เท่านั้น มนุษย์ถูกเล่าให้มีโอกาสพิเศษเหนือสิ่งมีชีวิตอื่น มีสถานะคาคกลางระหว่างสวรรค์และนรก มีเจตจำนงกับความสามารถในการไตร่ตรองที่อาจพาให้เขาบรรลุ ทว่าความสามารถในการทำความเข้าใจธรรมของมนุษย์นั้นต่างออกไปตามบุญกรรมที่สั่งสมไว้ จึงเป็นที่มาของความไม่เท่าเทียมภายในหมู่มนุษย์ด้วยกันเอง เอื้อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่สำแดงผลในความสำเร็จของพิธีกรรม (Tambiah, 1977, pp. 112-123)

แต่พิธีกรรมไม่อาจสำแดงผลหากไม่มีการจัดการเชิงกายภาพให้กายเนื้อมนุษย์ซึมซับอิทธิผ่านผัสสะ อาทิอาจารย์จะนั่งอยู่ในตำแหน่งที่เหนือกว่าศิษย์ อีกทั้งได้รับการปรนนิบัติอย่างดี การอยู่ในตำแหน่งที่สูงกว่าศิษย์ซึ่งถือเป็น “ของสูง” ตามวัฒนธรรมอีกกรณีคือการบรรยายให้เกิดจินตภาพของทวยเทพเทวดาอย่างชัดเจน ผสานอย่างการวินิจฉัยสิ่งไม่ดีในร่างกายเป็น “สิ่งของ” บางอย่าง ซึ่งจะถูขจัดท้ายที่สุดเมื่ออาจารย์แตะกระหม่อมและเป่าลมหายใจใส่ศิษย์ บางครั้งก็ให้ดื่มน้ำมนต์ กิจกรรมในพิธีมักส่งเสริมจินตนาการผัสสะโดยเฉพาะทัศนที่ขานรับกันและกันซ้ำแล้วซ้ำเล่า (redundancy) จนชวน

ให้ศีโรราบ (Tambiah, 1977, p. 127)

สำหรับสำนักธรรมปรapak แม้ผู้ปฏิบัติจะถูกกำชับให้ไม่ยินดียินดีร้ายกับสภาวะใดๆ แต่ “นิมิต” ก็ดูจะยังน่าตื่นตาตื่นใจสำหรับพวกเขาอยู่ดี “เห็นอะไร ได้ยินอะไร” เป็นหัวข้อสนทนาที่ต้องเคยได้ยินสักครั้งหากอยู่ในวงสนทนาของผู้ปฏิบัติ จะในคอร์สหลังเปิดวาทะกัฏฐิหรือจะนอกคอร์สในงานบุญกัฏฐิ บ้างก็เจอ บ้างก็ไม่เจอ หากธรรมยังไม่ถึงจะเริ่มจากการหวนคิดถึงเรื่องคาใจในอดีต ส่วนผู้ที่พอจะมีอิทธิพลอยู่บ้างก็มักจะประสพกิเลสและเจ้ากรรมนายเวร แต่ในวิกฤติเหล่านี้พวกเขาก็จะพบ “ครูบาอาจารย์” เข้ามาช่วยเหลือ “สมเด็จพระสังฆราชมาตุศิษย์ตลอดแหละ (ศิษย์) เจอกันบ่อย แต่เมื่อก่อนนี่เจอกันทุกคน” อาจารย์ศิริพรเอ๋ยขึ้นมาเมื่อเล่าถึงการฝึกในสำนักที่ผ่านมาช่วงนัดชุมนุมศิษย์ใหม่ (การ) ตัวผู้เขียนได้ยินมากที่สุดเพียงเพลงป๊อปที่ฟังประจำ แต่ในบรรยากาศเช่นนี้เห็นเงาوابไปมาหลังเปลือกตาในช่วงเวลาพร้อมกับที่ศิษย์เฝ้ารู้สึกพะอืดพะอมเพราะกิเลสเข้าตีพร้อมกันก็พบว่าชวนตื่นเต้นอยู่ไม่น้อย

หากนิมิตใหญ่ที่ชวนให้ทั้งสำนักร่วมกันแสดงความยินดีคือการระลึกชาติ หนึ่งในคำสอนจากธรรมบรรยายคือ หากฝึกจิตจนนิ่ง เจาะชั้นสังขารไปได้ ระดับหนึ่งจะเกิด “บุพเพนิวาสานุสติญาณ” หรือการระลึกชาติได้ นั่นแปลว่าผู้ที่เห็นมีระดับธรรมที่สูงขึ้นมาแล้ว ต้องผ่านการสอบอารมณ์ประเมินจากท่านอาจารย์โดยตรงก่อนจึงจะเล่าเรื่องอย่างเป็นทางการผ่านกลุ่มปิดเฟซบุ๊กให้ผู้อื่นร่วมยินดีด้วยได้ ส่วนมากผู้ที่เห็นถูกประเมินว่ามีความเป็นอริยบุคคล ตัวอย่างเช่นอาจารย์ศิริพรผู้บรรลุนาคามีแล้ว เคยระลึกได้ว่าชาติหนึ่งเป็นฤๅษีที่อินเดีย และอีกชาติเป็นเลือดเนื้อของท่านอาจารย์ในชาติที่เป็นขุนนางจีน กระทั่งตัวท่านอาจารย์เองซึ่งมีสภาวะธรรมใกล้เคียงระดับอรหันต์ก็เขียนบันทึกไว้หลายชาติ อาทิชาติที่เป็นขุนนาง และชาวมุไร

4.2 กายสังคัม

บทความ “Perceiving the social body: A phenomenological perspective on ethical practice in Buddhist Thailand” (2014) โดยฟิไลซีตี ออลีโน (Felicity Aulino) ซึ่งเสนอการศึกษาศีลธรรมที่ปรากฏอย่างเป็นธรรมชาติผ่านปฏิบัติประจำวันทั่วไปของชาวไทยพุทธ

ทฤษฎีอันเป็นศูนย์กลางของบทความนี้คือ “เรือนร่างสังคัม” (social body) แปลได้ออกเป็นสองความหมาย หนึ่งคือชุดของการรับรู้และปฏิกริยาตอบโต้ซึ่งมีเรื่องย่นต์หลักเป็นโครงสร้างทางสังคัม (social structure) ที่ “ฝังราก” (embodied) ในตัวปัจเจกผ่าน

การกล่อมเกลียด่างๆ อีกความหมายคือความสามารถรับรู้ถึงกลุ่มทางสังคมที่เกิดขึ้น ในฐานะองค์ประกอบ หมายถึงว่าเมื่อมันพยายามจะกระทำอะไรบางอย่าง ทุกปัจเจกจะรู้จักที่ทางหน้าที่ และลำดับชั้น (hierarchy) ของตัวเองได้โดยสัญชาตญาณ อีกทั้งยังมักตั้งกึ่งในการดำรงสุขภาพขององค์ประกอบอย่างแข็งแรงขึ้นเพราะความป่วยไข้ที่เกิดขึ้นกับร่างของสังคมจะกระทบถึงความปกติสุขของร่างกายปัจเจกเอง “ศักดาภิบาลลำดับชั้น เข้ากันเป็นปี่ขลุ่ย เช่นเดียวกับสุขภาพและความสงบสมาน” (Aulino, 2014, p. 434) ที่เกิดขึ้นจากการตรวจตรา กวดขัน และกตธี (Aulino, 2014, pp. 416-419)

ในขณะที่จักรวาลวิทยาแบบ “พุทธไทย” และการสื่อสารในฉากละครของพิธีกรรม เป็นกรอบคิดที่ช่วยให้ผู้เขียนเข้าใจถึงแนวคิดที่มีอิทธิพลในสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสถานปฏิบัติธรรม เรือนร่างสังคมจะช่วยให้ผู้เขียนทำความเข้าใจการรับรู้และการทำงานของร่างกายตนเอง ผู้เขียนคิดว่าสองทฤษฎีนี้ช่วยให้เข้าใจประสบการณ์ในฐานะองค์รวมได้โดยไม่เว้นว่างตำแหน่งของผู้เขียน ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของประสบการณ์ไม่แพ้ภาพที่เรามองเห็น

5. สำนักและวิถีปฏิบัติโดยสังเขป

“สำนักธรรมปรภาพก” เป็นกลุ่มของผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานขนาด 2,000-3,000 คน มีธรรมสถานหลักอยู่ที่อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2554 โดย “ท่านอาจารย์” (พ.ศ.2508 - ปัจจุบัน) หลักร่วมกกลางคนอดีตนักออกแบบเครื่องประดับ ผู้เปื้อนนำชีวิตแสงสี เธอผันตัวเข้าสู่ทางธรรมในปี พ.ศ. 2543 หลังจากประสบความสำเร็จอย่างมหาศาลในฐานะนักธุรกิจ เธอหมั่นเพียรฝึกสมาธินับหมื่นชั่วโมงด้วยตนเองจนได้สัจจิตกับพระอาจารย์สมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรสี) (พ.ศ.2331 - 2415) และพบวิถีปฏิบัติที่เสมือนเส้นทางลัดมุ่งไปสู่ประตุนิพพาน จึงได้ประกาศว่าฆราวาสสามารถไปสู่นิพพานเองได้โดยไม่บวชเป็นพระหรือชี หากปฏิบัติด้วยวิธีการฝึกจิตที่เธอค้นพบ เธอได้อธิบายวิถีปฏิบัติของสายธรรมไว้ในหนังสือ ว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐานสี่ ตั้งสติ รู้กาย เวทนา และจิต โดยมีเทคนิคพิเศษคือการเพ่งจิตไปยังจุดสัมผัส ณ ฝ่ามือที่ประกบยกลอยขึ้นมาระนาบเดียวกับใบหน้า ทำให้เกิดธาตุไฟในกายจุดขึ้นมาเผากิเลส ทำให้จิตบริสุทธิ์อย่างรวดเร็ว

เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564 ผู้เขียนลงพื้นที่ในฐานะ “ศิษย์ใหม่” ที่เข้าเรียนวิชาวิปัสสนากรรมฐานในคอร์สวิปัสสนาเป็นครั้งแรก กฎการเข้าร่วมเบื้องต้นที่ได้รับแจ้งก่อนมาถึงธรรมสถาน คือผู้เข้าร่วมทุกคนจะต้องสวมชุดขาว ถือศีล 8 และ “ปิดวาจา” อย่างเคร่งครัด กิริยาตั้งกล่าวเป็นการงดสื่อสารระหว่างกันไม่ว่าจะวัจนะหรืออวัจนะ

ส่วนเครื่องมือสื่อสารทุกชนิดต้องฝากไว้ รอรับคืนหลังจากจบคอร์สเท่านั้น ภูมิทัศน์ธรรมสถานแห่งนี้ถูกออกแบบโดยท่านอาจารย์ทั้งหมด (20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564) อาคารต้องประกอบขึ้นจากวัสดุธรรมชาติ ภายในธรรมสถานสามารถแบ่งพื้นที่ตามการใช้งานได้เป็น 5 พื้นที่ด้วยกัน คือพื้นที่สำหรับปฏิบัติสมาธิ พื้นที่สำหรับพักอาศัยใช้ชีวิต พื้นที่รับประทานอาหาร และลานสำหรับเดินจงกรม มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์พิทักษ์อยู่ทั้งหมด 3 องค์ด้วยกัน ได้แก่ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และพระพุทธรูปอีกสององค์

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานใช้เวลาทั้งสิ้น 8 วัน 7 คืน สิ่งหนึ่งที่ผู้ปฏิบัติจะได้เรียนรู้อย่างแน่แท้ คือวิธีการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน 4 ด้วยแนวทางของธรรมปราภก คือเริ่มจาก การนั่งขัดสมาธิ ยึดหลังให้ตรง ประคบฝ่ามือเข้าหากัน มือลอยอยู่บริเวณหน้าอกในท่าคล้ายไหว้ และกำหนดเพ่งไปที่จุดสัมผัสระหว่างสองฝ่ามือเพื่อจุดธาตุไฟอันมีหน้าที่ “ย่างกิเลส” ให้อุดวาย หลังจากนั้นผู้ปฏิบัติต้องอดทนนั่งจนกว่าจะได้ยินเสียงระฆังตีบอกครบชั่วโมง เทปเสียงบรรยายมักทวนว่าท่านั่งสามารถเปลี่ยนได้แต่ไม่ควรจะบ่อยครั้ง และต้องทำอย่างช้าๆ เพื่อไม่ให้จิตย้ายจุดเพ่งไปที่สัมผัสอื่น หากความรู้สึกหายไปสามารถขยับเขยื้อนมือเพื่อเรียกความรู้สึกคืนมาได้เช่นกัน

เกือบทุกต้นภาคปฏิบัติอาจารย์ผู้ช่วยสอนจะเปิดเทปคำนำภาวนาจากท่านอาจารย์เป็นตั้งข้อพึงกระทำเมื่อมีประสบการณ์เข้ามากระทบ เสียงขึ้นเกริ่นนำดังขึ้น เป็นเสียงอันใสกังวานของผู้หญิงดังขึ้นทุกทิศทาง กล่าวแต่ละถ้อยคำอย่างค่อยเป็นค่อยไป แต่หนักแน่นไม่ยวบียง ถ้อยคำเหล่านั้นมีใจความว่า “นั่งหลังให้ตรง ภาวนาให้จงอาจ” หากเกิดความเจ็บปวดรุนแรงทางกายให้คิดว่ากายนี้ไม่ใช่ของเรา หากเกิดความคิดฟุ้งซ่านหรือความคิดไม่ดีต่างๆ กับครูบาอาจารย์นั้นก็ไม่ใช่ความคิดของเรา แต่เป็นเสียงของกิเลสที่คอยกระชิบกระชาบ ทำลายความพยายามในการนั่งวิปัสสนา สิ่งที่ผู้ปฏิบัติควรทำมีเพียงอย่างเดียวคือ “วางอุเบกขา” รับรู้แล้วปล่อยผ่านทุกอย่าง ไม่เก็บมาคิด ไม่ติดไปกับความเจ็บ ไม่ให้เกิดอารมณ์ใดๆ

วิธีปฏิบัติและข้อแนะนำฟังดูแล้วไม่ได้ซับซ้อน ทว่าเมื่อหยุดนิ่งอยู่ในความมืดประสาทสัมผัสก็ดูจะเตลิดเป็นพิเศษ ความไม่สบายร่างกายจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นปกติกับผู้ปฏิบัติในระหว่างภาวนา เวลานี้เองที่คำนำสอนดูจะซึมซาบเข้าไปในกายของผู้ปฏิบัติอย่างแท้จริง อาการอาจเป็นเพียงอาการยอदनียมอย่างความปวดเมื่อยจากการนั่งค้างอยู่ในท่าเดิมมานาน หรืออาจจะเป็นความเจ็บปวดเหมือนโดนต่อย โดนเตะ โดนแทง ทั้งบางทีก็ร่างกาย

อ่อนแรง จะอย่างไรก็แล้วแต่ผู้ปฏิบัติต้องวางเฉย เพื่อพัฒนาอุเบกขาซึ่งเป็นคุณลักษณะที่ขาดไม่ได้สำหรับผู้ปฏิบัติที่แสวงหาพระนิพพาน กระนั้นก็มีข้อยกเว้นที่ความเจ็บระหว่งการปฏิบัติเกิดการจัดระเบียบร่างกายไม่เรียบร้อย ได้แก่การนั่งภาวนาในท่าที่ไม่ถนัด ผู้ปฏิบัติทุกคนล้วนได้รับการชี้แนะให้จัดทำทางการนั่งให้เหมาะสมกับตัวเองก่อนที่จะเริ่มปฏิบัติ และยังสามารถรับประทานยา ยืดเส้น หรือฟนไล่แมลงได้ตราบใดที่ยังคงลืมนตา ดังนั้นแล้วอาจจะกล่าวได้ว่าการแบ่งระหว่งสิ่งทีจัดการได้ด้วยจิตกับจัดการได้ด้วยอุภรณ์ทางกายภาพขึ้นกับสถานะว่าอยู่ระหว่งการภาวนาหรือไม่

6. วันหนึ่งวันของผู้ปฏิบัติ

วันหนึ่งวันประกอบไปด้วยกิจกรรม 5 อย่าง ได้แก่ นั่งปฏิบัติวิปัสสนา เเดินจงกรม รับประทานอาหาร สวดมนต์ และทำธุระส่วนตัว ตารางเวลาของแต่ละวันเป็นดังนี้

04.20 น.	ตื่นนอน
04.40 – 06.30 น.	ปฏิบัติรวม และเดินจงกรม
06.30 – 08.00 น.	อาหารเช้า และทำกิจส่วนตัว
08.00 – 11.00 น.	ปฏิบัติภาคเช้า (พัก 10 นาทีทุกชั่วโมง)
11.30 – 13.00 น.	อาหารเที่ยง และนอนพัก
13.00 – 16.30 น.	ปฏิบัติภาคบ่าย (พัก 10 นาทีทุกชั่วโมง)
16.30 – 17.00 น.	เดินจงกรม
17.00 – 18.30 น.	ดื่มน้ำปานะ และพักผ่อน
18.30 – 19.30 น.	ปฏิบัติรวม
19.45 – 20.45 น.	ฟังธรรมบรรยาย และสวดมนต์
21.00 น.	พักผ่อน นอนหลับ

จะสามารถเห็นได้ว่าในบรรดากิจวัตรประจำวันทั้งหลาย ชั่วโมงปฏิบัติคือกิจกรรมที่ถือครองเวลามากที่สุด กระนั้นในชั่วโมงปฏิบัติก็ไม่ได้มีเพียงการฝึกวิปัสสนา แต่จะรวมการฟังเทศน์ช่วงต้นชั่วโมงและการเรียกสออบารมณด้วย ด้วยเหตุนี้เวลาในการฝึกกรรมกันทั้งวันอาจจะไม่ถึง 8 ชั่วโมง 50 นาที หมายถึงภาคเช้าถึงสายรวมกันประมาณ 4-5 ชั่วโมง และภาคบ่ายถึงค่ำรวมกันประมาณ 3-4 ชั่วโมง สาเหตุที่ผู้เขียนใช้คำว่าประมาณ เป็นเพราะตารางนี้อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามความยาวที่ท่านอาจารย์หรืออาจารย์ผู้ช่วยสอนใช้ในการ

เทศน์เริ่มต้นคาบ เนื้อหาและรูปแบบของการเทศนาจะเปลี่ยนไปตามวาระสำคัญ และในบางวันผู้ปฏิบัติอาจจะถูกท่านอาจารย์เรียกเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 5-6 คน ไปสอบถามถึงความเป็นไปในกาณ์นังวิปัสสนา หรือคือกิจกรรมที่เรียกว่า “สอบอารมณ์” ซึ่งเวลาจะใช้เวลาราว 10 -15 นาทีที่ต่อรอบ ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าการฝึกสำคัญที่สุด แม้จะเจียดเวลาแบ่งให้การฟังเทศน์และสอบอารมณ์ด้วยแล้วก็ตาม ยังหมายความว่าพื้นที่ที่ผู้ปฏิบัติจะใช้เวลามากที่สุด ก็คืออาคารสำหรับปฏิบัติ อาคารสำหรับปฏิบัติมีทั้งหมด 3 หลัง คืออาคารหลัก เรือนวิมุต และเรือนโพธิจิต มีรูปร่างหน้าตาและการใช้งานเบื้องต้นดังต่อไปนี้

1) “อาคารปฏิบัติหลัก” เป็นอาคารคอนกรีตสีขาวยาวสองชั้น ครอบด้วยหลังคาสองชั้นทรงหวมกูปด้วยแผ่นไม้ซีดาร์ (cedarwood) และประดับยอดหลังคาด้วยปลียอดสีทอง ชั้นที่สองคือชั้นของโถงปฏิบัติ มองจากภายนอกเป็นพื้นที่ทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีระเบียงกั้นราวกันตกปูนแบบยูโรเปียนล้อมรอบสี่ทิศ ระเบียงด้านทิศตะวันออกมีพื้นที่มากที่สุดเนื่องจากบริเวณด้านหน้าของอาคาร คาดคะเนว่ากว้างพอให้คน 10 คนยืนกางแขนต่อกันได้ และยาวพอให้คน 25 คนยืนกางแขนต่อกัน ทั้งยังมีทางขึ้นลงเป็นบันไดหินสีขาวขนาดใหญ่ทอดลงไปถึงพื้นสนามหญ้าด้านล่าง อีกสามด้านที่เหลือนั้นแคบลงมาเมื่อคาดคะเนด้วยสายตาแล้วดูจะกว้างราว 5 คนยืนกางแขน ทิศเหนือและใต้คือด้านที่เป็นบริเวณที่ได้รับการใช้งานมากที่สุด เพราะผู้ปฏิบัติใช้สัญจรเข้าออกโถง และมักนั่งยัดเส้นยัดสาย หรือสบสายตาหักท่าย หรือท่ายให้กันในเวลาพัก ทิศเหนือเป็นทางเข้าสำหรับผู้หญิง ส่วนทิศใต้เป็นทางเข้าสำหรับผู้ชายและพระภิกษุ ทั้งสองด้านได้รับการตกแต่งเหมือนกัน คือมีหน้าต่าง 6 บาน ประตู 2 บานที่หัวและท้ายทางเดิน โคมไฟเล็กติดผนัง 6 ตัว ลิฟต์ 1 ตัว เก้าอี้ยาวแบบสวนสาธารณะ 4 ตัว และบันไดอีก 1 บริเวณระเบียงชิดกันตกใกล้หัวมุมด้านหน้าของอาคารแต่ละฝั่ง มีเทพสีขาวยแปเป็นกรอบระบอบุเขตสำหรับวางรองเท้า เวลาที่ผู้ปฏิบัติเดินขึ้นบันไดมาแล้ว พวกเขาจะต้องเดินไปถอดรองเท้าในภายในพื้นที่ที่รอบเทพให้เรียบร้อย ก่อนจะเข้าไปในโถงผ่านประตูที่ใกล้กับที่นั่งที่ถูกจัดไว้ของตนเอง เช่นผู้เขียนได้รับเบาะนั่งในแถวที่ 2 รองจากแถวสุดท้ายของฝั่งผู้หญิง จึงเข้าประตูฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือเสมอ ทั้งประตูและหน้าต่างทำจากไม้จันทร์ฉลุวดลายแบบจีน ในเวลากลางวันประตูหน้าต่างจะเปิดกว้างเพื่อรับลม ประตูแต่ละบานจะมีม่านโปร่งแสงสีทองติดตุ้มถ่วงน้ำหนักไว้ที่ปลายผ้าเพื่อไม่ให้ฝุ่นและแสงเข้ามามากเกินไป

โถงหลักของอาคารมีกำแพงที่ก่อขึ้นจากอิฐสีขาวสะอาดก้อนใหญ่ ฟ้าเพดานมี

ลักษณะคล้ายโดมสูงโปร่ง มีพัดลมไม้ประกอบจากใบพัดฐานโค้งมนแหลมปลายตั้งใบโพธิ์ ห้อยย้อยลงมาจากประมาณ 15 ตัว กึ่งกลางอาคารมีโคมไฟระย้าซึ่งตัวโคมเป็นโครงเหล็ก ซึ่งเล็กเรียงถูปรูปทรงคล้ายชมพู ตามรอยต่อระหว่างเพดานและกำแพงจะมีลำโพงสีขาวติดอยู่ ด้านละประมาณ 3 ตัว บนส่วนโค้งของโดมมีดวงไฟเล็กติดเรียงกัน 4 ด้าน ด้านละ 2 แถว แถวล่างมี 8 ดวง แถวบนมี 6 ดวง และยังมีไฟติดตามเสากำแพงด้านละ 5 ดวง แม้จะมี ดวงไฟจำนวนมาก แต่ไฟทุกดวงให้แสงสีเข้มนวลตาจึงไม่ทำให้แสบตา พื้นของโถงส่วนใหญ่ปู ด้วยกระเบื้องขัดเงาสีขาวผืนโต มีเพียงบริเวณใกล้กับเวทีที่พื้นกระเบื้องกลายเป็นไม้อัด และ พื้นส่วนกลางติดกับตั้งของท่านอาจารย์บุพรมสีแดงเลือดหมู ผ่นงถูกทาด้วยสีขาว เว้นเสียแต่ ทางด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นด้านหลังของผู้ปฏิบัตินั้นถูกทาด้วยสีแดงเลือดหมูเฉดใกล้เคียง กับพรม

แถวผู้ปฏิบัติถูกจัดโดยแบ่งออกเป็นสามกลุ่มด้วยกัน หากดูจากแนวตั้ง กลุ่มแรกคือ พระสงฆ์นั่งอยู่บนแคร่ยกสูงติดหน้าต่างทิศใต้ ถัดมาเป็นผู้ปฏิบัติชาย และส่วนที่เหลือจนติด หน้าต่างฝั่งเหนือเป็นผู้ปฏิบัติหญิง หากดูจากแนวนอน แถวหลังสุดติดกำแพงทิศตะวันออก เป็นที่ของธรรมบริกร สันนิษฐานว่าจัดที่ให้ธรรมะบริการอยู่ติดประตูเพื่อให้สามารถเข้าออก ได้ง่าย แถวหน้าสุดทางทิศตะวันตกเป็นที่ของอาจารย์ผู้ช่วยสอนและธรรมบริกรที่มีหน้าที่ ประสานงานกับผู้ช่วยสอน แถวกลางถูกจัดให้ศิษย์เก่า ส่วนด้านหลังก่อนจะเป็นแถวของ ธรรมบริกรคือแถวของศิษย์ใหม่ ด้านหน้าเวทีมีตั้งไมค์สูงและไมโครโฟนสำหรับท่านอาจารย์ ท่านจะเป็นผู้เดียวที่หันไปทางทิศตะวันออก ส่วนผู้ปฏิบัติจะหันเข้าทิศตะวันตก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้เดียวที่มองเห็นหน้าศิษย์ทุกคน ในระนาบเดียวกับท่านอาจารย์ คือกำแพงสีขาว ที่เขาช่องทั้งหมด 4 ช่อง ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป 2 ปางคือโลกานฤณและ ไพรพินาศ รูปหล่อสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) พระบรมสารีริกธาตุในสลับแก้ว และ ด้านขวามือชิดทางออกแขวนภาพพิมพ์ “พระพุทธเจ้าประทานพร” ของเฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ (2555) เบื้องหลังเหนือศีรษะท่านอาจารย์ขึ้นไปเป็นภาพวาดพระพุทธเจ้าโคดมขนาด ราว 1 คูณ 2 เมตร หากกะด้วยสายตา สุดท้ายเหนือขึ้นไปอีกเล็กน้อยคือใบโพธิ์ทองขนาด ราวนกพิราบหนึ่งตัวที่เป็นสัญลักษณ์ของสำนัก ดังนั้นแล้วท่านอาจารย์จะนั่งอยู่สูงกว่าผู้ปฏิบัติ ทุกคน และในความรู้สึกระดับเดียวกับท่านอาจารย์ก็มีเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สุดท้ายด้านหลังของ อาคาร อยู่ทางทิศตะวันตกมีห้องพักสำหรับอาจารย์

ส่วนชั้นแรกของอาคารจะไม่โดดเด่นนักเนื่องจากแอบอยู่ด้านหลังของบันไดและเสา

ค้ำต้นโต ชั้นนี้คือสถานที่ใช้เก็บของและให้เป็นพื้นที่ให้เหล่าธรรมบริกรได้เตรียมตัว ผู้ปฏิบัติจะไม่ได้เข้าไปหากไม่มีกิจธุระพิเศษ และบริเวณทิศตะวันตกซึ่งเป็นด้านหลังของอาคารจะมีห้องน้ำราว 20 ห้องไว้รับรองผู้ปฏิบัติที่อาจจะต้องการขับถ่ายยามพัก อาคารหลักมีขนาดใหญ่ที่สุดในบรรดาอาคารด้วยกัน เป็นรองแค่เพียงหุบเขาหินปูนทางทิศเหนือเท่านั้น อีกทั้งการออกแบบยังคงโอ้อ่าสง่างาม ถือได้ว่าเป็นจุดเด่นของภูมิทัศน์ ตำแหน่งของอาคารอยู่เกือบประชิดทางเข้าธรรมสถาน เป็นอาคารหลังแรกๆ ที่คอยต้อนรับผู้มาเยือน

ถัดไปเล็กน้อยทางทิศเหนือคือ 2) “เรือนวิมุต” เป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสผ้าที่ประกอบขึ้นจากไม้และหลังคามุงหญ้าคา ทั้งสี่ทิศเปิดโล่งไร้ผนัง แต่ฝั่งมีมู่ลี่ไม้ปิด ภายในเรือนฝั่งตะวันตกมีฉากไม้กั้นให้มีหน้าต่างเหมือนเวที ผู้ปฏิบัติสามารถถอดรองเท้าขึ้นเรือนได้จากบันไดไม้ทางทิศเหนือ ความจุของเรือนปฏิบัติหลังนี้น้อยที่สุด คือได้มากที่สุด 20 เบาะที่นั่งหากจัดไม่เบียดกัน

และเยื้องไปทางตะวันออกเฉียงเหนือคือ 3) “เรือนโพธิจิต” เป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ที่ประกอบขึ้นจากพื้นคอนกรีตยกสูง โครงไม้และหลังคามุงหญ้าคา อาคารนี้มีผนังคอนกรีตปิดทางทิศเหนือ มีกำแพงสีขาวทางทิศตะวันตกตั้งบังอาคารโดยเว้นที่ว่างด้านหน้าเรือนและหลังเรือนไว้สำหรับบันไดไม้ ซึ่งเป็นทางถอดรองเท้าเข้าออกสำหรับผู้ปฏิบัติภายในธรรมสถาน และมีมู่ลี่ตาข่ายโปร่งแสงติดล้อมทิศตะวันออกกับทิศใต้ ซึ่งเป็นทิศที่ติดกับรั้วไม้และอาคารอื่น สำหรับความจุจะประมาณได้ 100 เบาะนั่งหากจัดไม่เบียดกัน

เมื่อถึงชั่วโมงปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติจะต้องขึ้นไปรวมกันที่อาคารหลักเพื่อฟังเทศน์ก่อนสามารถเลือกได้ว่าจะอยู่ต่อที่เรือนหลัก หรือย้ายไปนั่งที่เรือนอื่น หรือกระทั่งสามารถปลีกตนเองกลับไปปฏิบัติที่ห้องพักในเรือนนอน เพราะฉะนั้นทุกเรือนจะมีอุปกรณ์อำนวยความสะดวกสบายพื้นฐาน ได้แก่เบาะรองนั่งหุ้มปลอกสีแดง ซึ่งมีหลายขนาด หลายระดับความสูง หลายระดับความแข็ง สำหรับรองรับสภาพและสรีระร่างกายที่แตกต่างกัน พัดลมสำหรับให้ความเย็นกับไล่แมลง และดวงไฟสีส้มไขสำหรับเปิดในยามที่ห้องพ้ามืดครึ้ม อีกหนึ่งองค์ประกอบที่มีพร้อมทุกอาคารทุกเรือนคือพระพุทธรูป อาคารหลัก ส่วนอีกสองเรือนจะมีพระพุทธรูปหนึ่งองค์ ประดิษฐานอยู่บนโต๊ะหมู่บูชาสีทองสูงราว 1.3 เมตร ซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้าตำแหน่งฝั่งซ้ายมือข้างตั้งไม้สำหรับนั่งสอนของอาจารย์ พระพุทธรูปจะหันพระพักตร์เข้าหาผู้ปฏิบัติในลักษณะเดียวกับที่อาจารย์หันหน้าไปหาศิษย์ ทั้งสองอาคารมีประชากรกระจายไปอย่างเท่าเทียมเมื่อถึงเวลาปฏิบัติตามอธยาศัย

แต่ละคนจะมีพื้นที่ที่ตัวเองชื่นชอบอยู่ ผู้เขียนมักเห็นคนกลุ่มเดิมมุ่งหน้าไปปฏิบัติในเรื่องเดิม ส่วนเหตุผลนั้น ตัวอย่างที่อาจยกได้ คือศิษย์อาวุโสชายท่านหนึ่งที่ผู้เขียนได้คุยด้วย หลังเปิดวาจากล่าวว่าเขาชอบเรื่องโพธิจิต เพราะคอร์สแรกที่เขาเข้าการฝึกปฏิบัติเกิดขึ้นที่นี่เป็นหลัก เขารู้สึกว่าที่นี่มี “กระแสพลัง” ซึ่งเขาค้นเลย จึงมักเดินกลับมายังเรื่องโพธิจิต (การสื่อสารส่วนบุคคล, 20 กุมภาพันธ์ 2564) ส่วนผู้เขียนนั้นใช้เวลาปฏิบัติส่วนใหญ่อยู่ที่เรือนวิมุต เพราะได้รับการชักชวนด้วยการกั๊กมือ พักหน้า และส่งสายตาแสดงความสนใจจากกลุ่มศิษย์ใหม่หญิง⁵ ซึ่งประกอบด้วยหญิงวัยกลางคน 3 คน และวัยยี่สิบปลายอีก 2 คน ให้ไปปักหลักอยู่ที่เรือนวิมุตด้วยกัน พวกเธอยากรวมกลุ่มกันเพื่อคอยแบ่งสิ่งของเป็นกำลังใจให้กัน และย้ำเตือนเรื่องหมายกำหนดการแก่กัน ซึ่งผู้เขียนก็เลือกอยู่กับพวกเธอเพราะรู้สึกอุ่นใจ

อย่างไรก็ดี เรือนวิมุตเป็นเรือนที่เย็น ชื้น และมีฝุ่นเกาะตามเบาะและพื้นอยู่มาก อีกทั้งแมลงหวี่และยุงยังชุกชุม วันหนึ่งเมื่อพวกเราถอดรองเท้าทยอยขึ้นไปบนเรือน เข้าไปเลือกเบาะที่ชอบมาคนละหนึ่งจากกองเบาะท้ายเรือน แล้ววางลงจับจองที่นั่งตามสะดวก ไม่ได้มีแบบแผนใดชัดเจนนอกเสียจากคนจะจัดเรียงเบาะเว้นช่องไฟตามคนที่เริ่มนั่งตั้งแถวคนแรก และคนที่มาด้วยกันมักจับกลุ่มนั่งใกล้กัน ใครได้ที่ก่อนก็จัดการวางสัมภาระที่พกกันมา เมื่อปักหลักเรียบร้อยแล้วทุกคนจะต้องทำความเคารพพระพุทธรูปหน้าห้องด้วยการก้มกราบเบญจางคประดิษฐ์สามครั้ง ผู้ปฏิบัติไม่จำเป็นต้องกราบอย่างพร้อมเพรียง ใครเตรียมตัวเสร็จเมื่อไหร่ก็กราบเมื่อนั้น ผู้เขียนพบว่าตนเองไม่ได้สมาธิจากเรือนนี้นักเพราะผู้เขียนเป็นภูมิแพ้ จึงทั้งจามทั้งคัน แม้จะรับประทานยาแก้แพ้แล้ว ส่วนยุงและแมลงหวี่ก็ดูจะไม่ได้เกรงกลัวอิทธิฤทธิ์ของตะไคร้หอม ยุงก็กัดผิวหนังที่เปิดพรมผ้า ด้านแมลงหวี่ก็มักโฉบไปมาใกล้จมูก มีหน้าซ้ำแมลงทั้งสองชนิดบินมาได้ยินเสียง “หึ่ง ๆ หวี ๆ” ที่ข้างใบหู เสียงของแมลงดังคลอไปกับดีเจจิตที่กำลังเล่นเพลงเคป๊อปต่างๆ ที่ผู้เขียนฟังอยู่เป็นประจำ พอจบเพลงจิตใจก็มักชวนให้ผู้เขียนคิดว่าหลังจากลืมตาแล้วจะทำอะไรต่อ หลังจากออกจากสถานปฏิบัติแล้วจะทานอาหารร้านไหนดี ฝ่ามือของผู้เขียนนั้นเดี๋ยวก็ร้อนเป็นจุด เดี่ยวก็เหลือเพียงความหนึบเหนียว บางทีพอจิตไม่ได้เล่นอะไรขึ้นมาภายในหน้าอกก็จะร้อนวาบให้ใจชื้นว่าผู้เขียนเหมือนจะกำลังปฏิบัติอยู่นะ ยังไม่ได้ไปไหน กล่าวโดยสรุปก็คือ ประสบการณ์ในการปฏิบัติของ

⁵ ตอนนั้นยังอยู่ในช่วงปีศาจ แต่ศิษย์ใหม่และผู้เขียนก็ไม่ได้ปฏิบัติตามกฎ จึงโดนธรรมบริกรตักเตือนในภายหลัง

ผู้เขียนวันนั้นเต็มไปด้วยความพยายามที่ดูเหมือนจะล้มเหลวในการต่อสู้กับสิ่งเร้าภายนอก และสิ่งเร้าภายในจิต

ในช่วงโมงที่ร้อนที่สุดผู้เขียนทนไม่ไหวจึงได้ล้มตาขึ้นแล้วนั่งเหม่อลอยระอระอระอติบอกหมดเวลา ผู้เขียนนั่งอยู่แถวที่สองจากหน้าสุด จึงชำเลื่องตาพิจารณาผู้ปฏิบัติคนอื่นด้านข้างและด้านหน้า เรือนวิมุตเวลานั้นมีผู้ปฏิบัติร่วมนั่งด้วยกันอยู่รวมกันประมาณ 11 คน ดวงตาทั้งสองข้างของผู้เขียนเห็นยังปิดสนิท ทว่าชายคนหนึ่งทางขวาของผู้เขียนคู้ตัวลงไปจนแทบติดพื้น ศิษย์ใหม่รุ่นเดียวกับผู้เขียนที่อยู่ถัดไปก็เข้าสู่จังหวะบิดหัวไหล่จนส่งเสียงดัง “กร๊อบ” พอดิบพอดี ก่อนที่จะกลับไปนั่งทำปฏิบัติโดยสงบอีกครั้ง มีศิษย์หญิงผู้หนึ่งทางซ้ายมือของผู้เขียนนั่งหลังตรงและมือยังอยู่ในท่าปฏิบัติที่ถูกต้อง ผู้เขียนไม่เห็นเขากระดิกตัวแม้แต่บ่อยตลอดเวลาประมาณ 10 นาทีที่ผู้เขียนล้มตา จึงอาจจะกล่าวได้ว่าเขามีสมาธิที่สุดในขณะนั้น นอกเหนือจากผู้ปฏิบัติในระยะสายตา ผู้เขียนยังรู้สึกได้ถึงแรงขยับบนพื้นไม้และได้ยินเสียงเบาะเขยื้อนจากด้านหลัง ซึ่งอาจจะคาดเดาได้เบื้องต้นว่ามีบางคนกำลังเปลี่ยนท่าและเขาก็ไม่ได้เปลี่ยนเพียงครั้งเดียวเพราะผู้เขียนสัมผัสได้หลายครั้งที่เดียว การขยับเขยื้อนเป็นสัญญาณแห่งความปวดเมื่อยร่างกายหรืออาการเหน็บชา แม้ท่านอาจารย์และอาจารย์ผู้สอนจะกำชับว่าควรขยับปรับท่าแต่น้อยเพื่อไม่ให้รบกวนสมาธิ แต่สัญญาณแห่งการเขยื้อนนั้นดังมากกว่าครั้งหนึ่งหรือสองครั้ง กระทั่งตัวผู้เขียนเองก็ยิ่งล้มตาขึ้นมายามทนไม่ไหว แต่ก็ไม่ได้บอกใครว่าล้มตาเพราะรู้สึกละอายใจที่ไม่อดทนตั้งใจฝึก หากเป็นบนเรือนหลักผู้เขียนจะไม่ล้มตาขึ้นมาเช่นนี้แน่นอน

7. เรือนเล็ก การฝึกตามอธยาศัย และร่างที่อนุญาตให้หย่อนยาน

การฝึกตามอธยาศัยนั้นถือเป็นการฝึกที่ “ตัวใครตัวมัน” ผู้ปฏิบัติสามารถเลือกที่จะอยู่ในเรือนที่ตนชื่นชอบได้ ซึ่งเรือนอื่นที่ไม่ใช่อาคารหลักจะมีขนาดพื้นที่เล็ก เพดานไม้โปร่ง ค่อนข้างมืด และปลูกสร้างจากไม้เอียงเรียบง่าย ตรงกันข้ามกับอาคารหลักที่ก่อด้วยคอนกรีต โครงสร้างใหญ่โตโอ้อ่า ทาสีขาวสว่าง และได้รับการออกแบบรายละเอียดอย่างประณีต การปฏิบัติในเรือนเล็กสองเรือนจึงให้ความรู้สึกความเป็นส่วนตัวกว่าในอาคารหลัก เพราะความเล็ก เรียบง่าย และมีดทำให้รู้สึกมิดชิด ยิ่งไปกว่านั้นยังสามารถจัดเบาะเองและเลือกอยู่กับคนที่คุ้นเคยกันได้ ไม่ได้ถูกจัดแจงที่นั่งเหมือนเวลาที่ปฏิบัติรวมในอาคารหลัก การได้จัดเบาะด้วยตัวเองทำให้ผู้เขียนรู้สึกได้ว่าแรงดึงของกฎระเบียบพิธีการหย่อนลงสุดท้ายคือเรือนเล็กไม่ได้มีท่านอาจารย์และอาจารย์ผู้ช่วยสอนอยู่ ผู้ตรวจตราจะมีเพียง

ธรรมชาติที่เดินผ่านไปมา ซึ่งพวกเขาก็ไม่ได้เฉียดกรายเข้ามาใกล้พื้นที่ปฏิบัติ อาจจะกล่าวเสริมได้อีกว่าเมื่อตัวตนของผู้ตรวจตราไม่ได้เข้มข้นนัก ร่างกายและประสาทสัมผัสของผู้ปฏิบัติอย่างผู้เขียนก็ไม่ได้เข้มงวดตามไปด้วย ถึงอย่างนั้นผู้เขียนกลับพบว่าทั้งความรู้สึกจริงจัง ไม่เป็นส่วนตัว และแรงดึงจากกฎระเบียบพิธีการ ก็มีช่วยในการตั้งสมาธิระหว่างปฏิบัติเป็นอย่างมาก ความตึงตังกล่าวรวมกับเป็นแรงส่งให้เกิดความตั้งใจ ด้วยข้อดีกับข้อเสียดังที่กล่าวมานี้ ท้ายที่สุดผู้เขียนก็ยังเลือกที่จะอยู่กับกลุ่มเล็กๆ ที่ได้รับผู้เขียนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง กล่าวคือผู้เขียนก็ยังเลือกความสบายใจเหนือความเป็นไปได้ที่จะฝึกฝนจิตจนเกิดความก้าวหน้า นี่ไม่ใช่ลักษณะของผู้ปฏิบัติที่ดีเพราะมันคือความพร่องในวินัย แต่มันอาจมองได้ว่าเป็นการเลือกสรรกายสังคัมที่เอื้อให้กายของปัจเจกไม่ยึดอัดจนเกินไป ไม่ว่าจะรวมกายสังคัมที่อาคารหรือเรือนไหนก็มีเป้าหมายเดียวกันคือการปฏิบัติวิปัสสนาให้ลุล่วง สำหรับผู้เริ่มต้นที่หลีกเลี่ยงความตึงเครียดอย่างผู้เขียน กายก็พาไปยังที่สบายแทนที่จะพาไปกดดันเคี้ยวกรำ เพราะการฝึกปฏิบัติอย่างยาวนานในแต่ละวันก็ทำให้กล้ามเนื้อยึดตึงไปทั่วร่างกายจากการนั่งในท่าเดิมและการพยายามปล่อยให้เสียงในหัวกับแสงใต้เปลือกตาผ่านไปโดยไม่เกาะเกี่ยว อีกทั้งจิตก็ยังล้าจนเห็นได้ชัดจากความพยายามที่จะอดทน

8. สรุปส่งท้าย

บทความชิ้นนี้ท้ายที่สุดแล้วนำเสนออีกหน้าตาหนึ่งของ “ความอดทน” ที่ประกอบขึ้นมาจากการเลือกอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ประสาทสัมผัสรับรู้ว่าปลอดภัย คือการอยู่ในที่เลือก ออกแบบเรียบง่าย ไม่สว่าง พร่องการจัดระเบียบและกวดขันเรื่องกฎกับพิธีรีตอง กล่าวอีกอย่างหนึ่ง คือห่างไกลจากบุคคล พิธีและสถานที่อันมีพลังในการทำให้รู้สึกได้ถึงอำนาจและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อีกทั้งยังมีกลุ่มคนที่รู้จักรายล้อม ทำให้ไม่รู้สึกกดดันจนเกินไป เอื้อให้ตัวผู้เขียนหย่อนวินัยได้มากพอที่จะทำให้อดทนฝึกได้จนจบคอร์ส จากประสบการณ์การเป็นผู้ปฏิบัติที่พยายามอดทนอย่างหย่อนยาน สามารถสรุปได้เล็กน้อยว่า “ความอดทน” เป็นคุณลักษณะที่มีความยืดหยุ่น มันอาจหมายถึงความอดทนต่อความเจ็บปวดอย่างถึงที่สุด และอาจหมายถึงเพียงความอดทนต่อการกระทำของยุงและฝุ่นเพื่อให้ได้ใกล้ชิดกับกลุ่มคนที่ทำให้รู้สึกสบายใจ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- บุญชญา วิวิธขจร. (2559). การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต ประจำปี ๒๕๕๙, 321-326, สืบค้นจาก [http://pbs.mcu.ac.th/wp-content/uploads/2016/03/00066-24_-2559สารนิพนธ์เรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน-๔-บุญชญา -311-326.pdf](http://pbs.mcu.ac.th/wp-content/uploads/2016/03/00066-24_-2559สารนิพนธ์เรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน-๔-บุญชญา-311-326.pdf)
- บุญชญา วิวิธขจร. (2560). การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐานสี่ สำนักมหาสิขยาตอ: ในประเทศเมียนมาร์. *วารสารสิรินธรปริทัศน์*, 18(2), 39-52.
- อภิญา เพ็องฟูสกุล. (2562). ศาสนทัศน์ของชุมชนเมืองสมัยใหม่ ศึกษากรณีวัดพระธรรมกาย. *Journal of Buddhist Studies Chulalongkorn University*, 4-88.

ภาษาต่างประเทศ

- Aulino, F. (2014). Perceiving the social body: A phenomenological perspective on ethical practice in Buddhist Thailand. *The Journal of Religious Ethics*, 42(3), 415-441.
- Jordt, I. (2006). Defining a true Buddhist: Meditation and knowledge formation in Burma. *Ethnology*, 45(3), 193-207.
- Jordt, I. (2007). *Burma's mass lay meditation movement: Buddhism and the cultural construction of power*. Ohio University Press.
- Satha-Anand, S. (1990). Religious movements in contemporary Thailand: Buddhist struggles for modern relevance. *Asian Survey*, 30(4), 395-408.
- Tambiah, S. (1977). The cosmological and performative significance of a Thai cult of healing through meditation. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 1, 97-132.

พาด
เงินเท่านั้นที่น็อคเอเวอรี่ติง
เกมเท่านั้นที่ทำให้โบบบ

สังคมการเมืองของเงินเสมือน: บทสำรวจวรรณกรรม Bitcoin และ Cryptocurrency

The Sociopolitics of Virtual Money: A Literary Exploration of Bitcoin and Cryptocurrency

นลินรัตน์ เลิศลีลาวีราม | Nalinrat Lertleelawiram¹

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นความตั้งใจของผู้เขียนในการประมวลงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับ bitcoin และ cryptocurrency แม้จะยังมีงานศึกษาอีกจำนวนมากที่ไม่ได้กล่าวถึง แต่ก็พอทำให้เห็นความหลากหลายและความขัดแย้งในปฏิบัติการของผู้คนที่เข้าไปอยู่ในชุมชน crypto ที่มากไปกว่าข้อถกเถียงเรื่องเงิน และอุดมการณ์ทางการเมืองที่ผลักดันอยู่เบื้องหลัง ณ เวลานี้ คำถามว่า cryptocurrency เป็นเงินหรือไม่อย่างไร ไม่ได้อยู่ในความสนใจของผู้คนมากเท่ากับในช่วงต้นทศวรรษ 2010s ทว่ากลับมาตั้งคำถามกับประเด็นการกระจายอำนาจ ศักยภาพกระทำการของมัน และประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงการมอง cryptocurrency ในมิติความสัมพันธ์และสถานะความเป็นวัตถุของตัวเองมากขึ้น ภายในบทความจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลัก คือ 1) bitcoin และ cryptocurrency เป็นความรู้และหลักการทำงานเบื้องต้นของ cryptocurrency 2) ความหลากหลายของ cryptocurrency เป็นการรวบรวมงานศึกษาที่เกี่ยวข้องและทำให้ให้แนวโน้มของงานศึกษา และ 3) บทสรุป

คำสำคัญ: Bitcoin, Cryptocurrency เงิน อุดมการณ์ทางการเมือง ความเป็นชุมชน

¹ นักศึกษาหลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมล: Nalin.lert@hotmail.com

ABSTRACT

This article presents a study of Bitcoin and cryptocurrency. While much research has addressed the subjects, understanding the diversity and contradictions in practices by individuals participating in the larger crypto community, extending beyond financial disputes and political motivations underlying them, remain to be fully analyzed. Currently, the question of whether cryptocurrency is money is not as significant as it was in the early 2010s. Instead, the focus has shifted to questions about distributing power, its potential actions, environmental concerns, and how cryptocurrency is itself perceived in terms of its relationships and status as an object. The article is divided into three main parts: 1) Bitcoin and cryptocurrency as basic elements of knowledge about their functioning; 2) diversity of cryptocurrency by gathering related studies contributing to research trends; and 3) conclusion.

Keywords: Bitcoin, Cryptocurrency, Money, Ideologies, Community

บทนำ

ผมมองว่าสิ่งหนึ่งที่ทำให้ Bitcoin มีเสน่ห์ คือมันมองได้หลายอย่าง มันสามารถเป็นอะไรก็ได้แล้วแต่คนมองจริงๆ สำหรับผม Bitcoin มันเป็นอาวุธ เป็นเครื่องมือเลยทีเดียวใช้สู้กับรัฐ

(สัมภาษณ์ Bitcoiner รายหนึ่ง, 26 พฤษภาคม 2565)

จากคำกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่ทำให้ cryptocurrency น่าสนใจจนเป็นที่กล่าวถึงอย่างแพร่หลาย ทั้งผู้คนรอบตัว และชาวในเฟซบุ๊ก (Facebook) และทวิตเตอร์ (Twitter) ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นทศวรรษ 2020 ไม่ใช่เพียงเพราะมันเป็นเงินรูปแบบใหม่เท่านั้น หากเรามองไปให้ไกลกว่าเรื่องเงินทอง เราจะเห็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่คอยผลักดันผู้คนจากหลากหลายกลุ่มเข้ามารวมกันสร้างชุมชนและเครือข่ายในโลกดิจิทัล ไม่ว่าจะถูกมองว่าเป็นหนทางแก้ปัญหาทางการเมืองและสังคม หรือช่องทางลงทุนที่ทำให้รวยเร็วก็ตาม จนทำให้รัฐต้องปรับตัว และที่สำคัญ cryptocurrency มีศักยภาพที่สามารถกลายเป็นสิ่งใดก็ตามโดยสัมพันธ์กับผู้กระทำการ พาเราไปให้ไกลกว่าเรื่องอุดมการณ์ทางการเมือง อีกนัยหนึ่งเป็นเทคโนโลยีทางสังคมที่จัดการความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง (นักชุด คนเข้ามาซื้อขายเหรียญ นักธุรกิจ ผู้เชี่ยวชาญเทคโนโลยี ฯลฯ) และระหว่างสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (อัลกอริทึม โค้ดโปรแกรม เทคโนโลยีการเข้ารหัส อุปกรณ์คอมพิวเตอร์ และเครือข่ายออนไลน์ ฯลฯ) การจัดรูปแบบความสัมพันธ์นี้เองที่ช่วยเปิดพื้นที่ใหม่ให้เราจินตนาการถึงสังคมอุดมคติที่เป็นไปได้ เป็นความหวัง และความฝันให้กับชีวิตปัจเจกที่ไม่แน่นอนในสังคมนวมศูนย์อำนาจว่าพวกเขาจะมีชีวิตที่ดีกว่านี้ได้ทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมือง ในบทความนี้ผู้เขียนได้สำรวจงานศึกษาเกี่ยวกับ bitcoin และ cryptocurrency โดยเฉพาะงานด้านมานุษยวิทยาและสาขาที่เกี่ยวข้องในช่วงสิบปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่การถือกำเนิด cryptocurrency แรกอย่าง Bitcoin ในปีค.ศ. 2009 พบว่างานศึกษาจำนวนมากเริ่มแพร่หลายมากขึ้นตั้งแต่ปีค.ศ. 2015 เป็นต้นมา ก่อนที่จะไปสำรวจงานศึกษาที่เกี่ยวข้องใน ส่วนที่สอง เราต้องมาทำความรู้จักกับหลักการงานเบื้องต้นของ cryptocurrency เสียก่อน เพื่อจะได้เข้าใจคุณสมบัติเฉพาะบางประการที่ดึงดูดผู้คนจำนวนหนึ่งให้มาสนใจตัวมัน

Bitcoin และ Cryptocurrency²

รู้ไหมว่าในบล็อก (blockchain) นั้นมันไม่ได้มีเงินเป็นเหรียญๆ อยู่ในนั้นจริงๆ
คนชอบคิดว่ามันมีเงินเท่ากับจำนวนเงินที่เราซื้อไป ในนั้นมันก็มีแต่ code ไว้ยืนยัน
ว่าเราทำการแลกเปลี่ยนแล้วแค่นั้น

(สัมภาษณ์ bitcoiners รายหนึ่ง, 25 พฤษภาคม 2022)

Cryptocurrency เป็นสินทรัพย์ดิจิทัลเพื่อการลงทุน และสามารถทำหน้าที่เป็น
สื่อกลางในการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ หรือสกุลเงินดิจิทัล มีหลักการทำงานบนฐาน
เทคโนโลยี blockchain ในเครือข่ายกระจายอำนาจ (decentralized) ที่มีการเข้ารหัส
(cryptography) เพื่อความปลอดภัย โปร่งใสในการทำธุรกรรม (Chohan, 2022, p. 6) และ
ปราศจากตัวกลางอย่างรัฐ หรือธนาคารเข้ามากำกับควบคุมและแทรกแซง เหมือน fiat
money การใช้จ่าย internet banking และ PayPal สิ่งเหล่านี้เป็นการทำงานพื้นฐานของ
Bitcoin ที่ เป็น cryptocurrency แบบ open-source ชนิดแรกที่ถูกกำเนิดมาใน
ปี ค.ศ. 2009 ด้วยการนำเสนอตัวเองว่าจะเข้ามาแก้ปัญหาการทำธุรกรรมซ้ำ (double
spending) และแก้ปัญหาการผูกขาดอำนาจทางเศรษฐกิจไว้ที่รัฐและธนาคาร (Nakamoto,
2008) ทุกธุรกรรมจะถูกเข้ารหัสด้วยกุญแจ (key cryptography) มีแต่ผู้ใช้งานที่ถือกุญแจ
คู่เดียวกันเท่านั้น (private key และ public key)³ จึงสามารถเข้าถึงข้อมูลได้

² การแยก Bitcoin ออกจาก cryptocurrency อื่น มาจากพื้นฐานความคิดที่ว่า Bitcoin เกิดขึ้นบน
เทคโนโลยี blockchain คนละแบบกับ cryptocurrency อื่น อีกทั้งผู้ใช้งานยังมองว่ามีคุณสมบัติ
เบื้องหลังต่างกัน Bitcoin มีคุณสมบัติชัดเจนว่าต้องการสร้างเงินทางเลือกที่หลุดออกไปจากการควบคุม
ของรัฐ มีความปลอดภัยสูง ทำให้ทำธุรกรรมได้ช้ากว่า ส่วน Ethereum เป็นเงินดิจิทัลที่พยายามอำนวยความสะดวก
การทำการธุรกรรมทางการเงินให้รวดเร็ว และโปร่งใสมากขึ้น จากเทคโนโลยี smart contract
ทว่าในสายตาของ bitcoiners กลับมองว่าเทคโนโลยี และ blockchain ของ Ethereum มีความรวม
ศูนย์ ไม่กระจายอำนาจเท่าของตน อีกทั้ง cryptocurrency อื่นที่เกิดขึ้นมาภายหลังต่างใช้เทคโนโลยีและ
blockchain แบบเดียวกับ Ethereum ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงแยก Bitcoin ออกจาก cryptocurrency อื่น
ป้องกันไม่ให้เกิดข้อถกเถียง และการเข้าใจผิด แม้ว่าทั้ง Bitcoin และ Ethereum ต่างก็เป็น เงินดิจิทัล
หรือ cryptocurrency สกุลหนึ่งด้วยกันทั้งคู่

ในแง่นี้ blockchain ของ Bitcoin ทำหน้าที่เป็นเหมือนสมุดบัญชีดิจิทัล (digital ledger)⁴ บันทึกธุรกรรมทั้งหมดบนเครือข่าย และแจกจ่ายข้อมูลดังกล่าวให้ทุกคนบนเครือข่ายสามารถเข้าถึงและตรวจสอบได้ ต่อมาปีค.ศ.2015 มีการพัฒนา blockchain ของ Ethereum ขึ้นมาแก้ปัญหาการใช้พลังงานและเวลามากในการประมวลผลข้อมูล ทำให้ blockchain ไม่ได้เป็นเพียงที่เก็บบันทึกข้อมูลเพียงอย่างเดียว แต่เป็นฐานข้อมูลที่สามารถใส่ชุดคำสั่งอัตโนมัติลงไปใน blockchain ได้ เราจึงเห็นการนำ blockchain ไปใช้ในบริการด้านอื่นๆ นอกจากด้านการเงิน เช่น การเก็บโฉนดที่ดิน เกมแนว play to earn และ NFT เป็นต้น (Crandall, 2019, p. 281) จากการทำงานที่กล่าวไปข้างต้นสามารถสรุปเป็นลักษณะเด่นของ cryptocurrency ได้ 3 ประการ (Chohan, 2022, p. 7) ประการแรกปราศจากการไว้วางใจ (trustless) ไม่จำเป็นต้องรู้จัก หรือเชื่อใจ node ต่างๆ ในเครือข่าย เพราะระบบถูกออกแบบมาปกป้องความเป็นส่วนตัวของผู้ใช้งาน และอาศัยหลักการ

³ public key หรือ public address เปรียบเสมือนเลขบัญชีธนาคาร ต้องใช้กุญแจที่เข้าคู่กันคือ private key เพื่อยืนยันตัวตนในการทำธุรกรรม ผู้ใช้งานต้องเก็บรักษา private key ไว้ไม่ให้ผู้อื่นรับรู้ ที่สำคัญหากทำหายก็จะไม่สามารถเข้าถึง cryptocurrency ที่ตนมีอยู่ private key นี้จะถูกเก็บไว้ใน wallet แบ่งเป็น 2 ประเภท 1) hardware wallet เป็นอุปกรณ์เหมือน hard disk ไม่เชื่อมต่ออินเทอร์เน็ต และ 2) software wallet เป็นโปรแกรม หรือแอปพลิเคชันของแต่ละ exchange ที่เชื่อมต่อกับอินเทอร์เน็ต ทำให้มีโอกาสถูกขโมยได้ง่าย

⁴ หลักการทำงานสำคัญของ blockchain แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ 1) การถอดรหัส และ 2) ฉันทามติ (consensus) ได้รับความรับรองจากเครือข่าย เช่น บล็อกที่เกิดขึ้นใหม่จากการทำธุรกรรมจะต้องได้รับการตรวจสอบและยืนยันความถูกต้องจากแต่ละ node ก่อนถูกร้อยเข้าไปในห่วงโซ่การตรวจสอบบล็อกใหม่ ในกรณี Blockchain ของ Bitcoin ใช้วิธี proof of work (PoW) ที่ให้แต่ละ node (คอมพิวเตอร์/CPU) แข่งกันถอดรหัสของบล็อกนั้นๆ ด้วยการเดาสุ่มลองผิดลองถูกไปเรื่อยๆ เปรียบเสมือนการขุดเหมืองแร่ (mining) ส่วน node ก็เป็นเหมือนคนขุดเหมืองแร่ (miner) node/miner ใครที่สามารถถอดรหัสได้ก่อนจะได้รางวัลไป เพราะเป็นผู้ยืนยันข้อมูลในบล็อก เชื่อมบล็อกนั้นเข้ากับ blockchain และประกาศให้ node อื่นรับรู้ ซึ่ง node อื่นก็ต้องตรวจสอบความถูกต้องว่ารหัสที่แก้ได้นั้นตรงตามเงื่อนไขหรือไม่ เมื่อได้รับการรับรองจากฉันทามติก็นำบล็อกดังกล่าวเชื่อมเข้ากับ blockchain ที่สำคัญยังมีจำนวน node มากเท่าไร เครือข่าย blockchain ก็ยิ่งมีความปลอดภัยสูงมากเท่านั้น ส่วน cryptocurrency อื่นอาจจะใช้วิธี proof of stake (PoS) และ proof of research เป็นต้น อย่าง Ethereum ใช้ proof of stake อาศัยการวางเดิมพันเพื่อแลกกับการเป็นผู้ตรวจสอบยืนยัน เช่นเดียวกับ NFT

ฉันทามติในการตรวจสอบและยืนยันข้อมูล แต่บิลล์ เมอเรอร์ และคณะ (Maurer et al., 2013) เห็นว่า bitcoin และ cryptocurrency เป็นแค่การแทนที่ความไว้วางใจทางสังคม การเมืองด้วยการไว้วางใจใน code ที่ถูกเขียนขึ้นจากกลุ่มนักพัฒนา โดยมี node/นักขุดและผู้เข้ามาใช้บริการช่วยกันรักษาระบบเอาไว้ cryptocurrency จึงไม่ได้หลุดพ้นไปจากลักษณะธรรมชาติของเงินที่ก่อตัวขึ้นมาจากฐานความน่าเชื่อถือ (credibility) และไว้วางใจในชุมชนทางการเมือง

ประการต่อมา cryptocurrency ทำงานบนเครือข่ายกระจายอำนาจ (decentralized) ปราศจากตัวกลางที่รวมศูนย์อำนาจควบคุมการผลิตเงินและเศรษฐกิจ เช่น รัฐบาล และธนาคารกลาง หลายคนจึงมอง Bitcoin ในฐานะประดิษฐกรรมเทคโนโลยีทางสังคม (socio-technical) ที่เกิดขึ้นมาตอบสนองต่อวิกฤตทางเศรษฐกิจในปีค.ศ. 2008 และภาวะเศรษฐกิจถดถอยทั่วโลก (Maddox et al., 2016; Swartz, 2018; Hütten & Thiemann, 2018) เพราะมุมมองทางอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลัง Bitcoin ไม่ว่าจะเป็น libertarian, anarchists, cypherpunk, crypto-anarchist, กลุ่มขวาสุดโต่ง และ communism (Maurer et al., 2013; Golumbia, 2015; Chohan, 2017; Swartz, 2018; Alizart, 2020; Tremčinský, 2022a) ต่างมองว่าปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นล้วนเกิดมาจากการรวมศูนย์อำนาจการจัดการเงินและตลาดไว้ที่รัฐ ทั้งยังแก้ปัญหามิติดพลาดด้วยการผลิตเงินออกมาเป็นจำนวนมากจนเกิดเงินเฟ้อ cryptocurrency เสนอตัวเป็นสกุลเงินในระบบใหม่ที่กระจายอำนาจให้ปัจเจกทุกคนเป็นผู้ดำเนินการเองได้อย่างอิสระ ทำให้ผู้ใช้งานมีอำนาจในการกำหนดมูลค่าของ cryptocurrency สร้างระบบเศรษฐกิจเฉพาะกลุ่มขึ้นมา (Nelms et al., 2018, p. 25)

ประการสุดท้าย ข้อมูลธุรกรรมทุกอย่างของ cryptocurrency จะถูกบันทึกไว้บน blockchain ไม่สามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ ทุก node บนเครือข่ายจะถือข้อมูลชุดเดียวกันหมด หากมีความพยายามแก้ไขเกิดขึ้นต้องได้รับการยินยอมจากฉันทามติ (consensus) ของแต่ละ node ในเครือข่ายเกินกว่าร้อยละ 51 จึงจะสามารถแก้ไขข้อมูลได้ (Chohan, 2022 as cited in Nicholas et al., 2020) จำนวนนักขุดและนักพัฒนาเหล่านี้ก็จะแยกตัวเองออกจาก chain เดิม ไปตั้ง chain ของสกุลเงินตัวเองใหม่ เรียกวิธีการนี้ว่า hard-fork เช่นกรณีของ Bitcoin มีการ hard-fork ไปตั้ง Bitcoin cash เพราะไม่เห็นด้วยกับการจำกัดขนาดของบล็อก แต่ก็มีสมาชิกจำนวนมากที่ยังเชื่อมั่นในแนวทางของ Bitcoin เดิม รวมถึงนักลงทุนก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับ Bitcoin ใหม่ ผลสุดท้าย chain ที่สามารถร้อยเรียงต่อกัน

ไปได้ยาวสุดก็จะสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ในระบบ (Tremčinský, 2022b, p. 62) อีกนัยหนึ่งคือ cryptocurrency จะดำรงอยู่ได้ตราบเท่าที่ยังคงมีชุมชนรายล้อมเข้ามาปฏิสัมพันธ์ ตั้งแต่ นักพัฒนา นักขุด นักลงทุน รวมไปถึงวัตถุประสงค์ของตัวมันเอง อย่างโครงสร้างพื้นฐาน เครือข่ายอินเทอร์เน็ต blockchain คอมพิวเตอร์ และ algorithms เป็นต้น การกระจายโครงสร้างพื้นฐานให้อยู่ภายใต้การจัดการของผู้ใช้งานไม่เพียงแต่ช่วยรักษาเครือข่าย blockchain แต่ยังเปิดโอกาสให้กลุ่มที่มีแนวคิดอื่นได้แสดงออกถึงสิ่งที่ตัวเองเชื่อบนโลกดิจิทัล อย่างการ fork หรือการเสนอโครงการใหม่ (white paper) อีกทั้ง cryptocurrency ยังนำเสนอจินตนาการทางอุดมการณ์ที่ชวนฝันถึง ไม่ว่าจะเป็น “to the moon”⁵ ที่สะท้อนถึงความมั่งคั่ง การปกป้องความเป็นส่วนตัว ปราศจากตัวกลาง การแลกเปลี่ยนกันอย่างเสรี และความเป็นชุมชน (Maurer et al., 2013, p. 263) ลักษณะอันหลากหลายนี้ดึงดูดความสนใจของผู้คนให้เข้ามาร่วมตีความ เกิดปฏิบัติการที่หลากหลายขึ้นกับการปรับใช้ของผู้ใช้งาน สิ่งนี้เองที่ทำให้ cryptocurrency มีความน่าสนใจและกลายเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมขึ้นมา ปัจจุบันมี cryptocurrency ทั้งหมดกว่า 21,000 สกุล มีมูลค่าหลักทรัพย์ตามราคาตลาด (market cap) ประมาณ 830,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐ (Howarth, 2022)

ความหลากหลายของ Cryptocurrency

เมื่อพิจารณาจากงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับ cryptocurrency และ blockchain พบว่าในช่วงแรกหลังการประกาศ whitepaper ของ Bitcoin “A Peer-to-Peer Electronic Cash System” (Nakamoto, 2008) งานศึกษาในช่วงค.ศ.2011-2012 มุ่งให้ความสำคัญไปที่ประเด็นทางกฎหมาย การกำกับควบคุม (ภาษี) จริยธรรมการใช้งาน อาชญากรรมที่อาจเกิดขึ้นจากเทคโนโลยีใหม่นี้และการป้องกัน ซึ่งเป็นเรื่องทางเทคนิคเป็นส่วนใหญ่ จนกระทั่ง

⁵ “To the moon” หรือ “mooning” เป็นคำพูดแสดงความคาดหวังของนักลงทุนว่า cryptocurrency ที่ตนถืออยู่จะมีราคาพุ่งสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว มักถูกใช้พิมพ์ต่อท้ายข้อความ เหมือน mantra และมีการทำเป็น meme ล้อเลียนผู้ถือ Dogecoin ที่ราคาไม่เคยสูงถึง 1 เหรียญดอลลาร์สหรัฐ Dogecoin เองก็ถูกมองว่าเป็น “เหรียญมีม” จากผู้ใช้งาน เพราะใช้ meme สนุ้ขมาเป็นสัญลักษณ์ของเหรียญ เช่นเดียวกับเหรียญ Shiba Inu มีคนจำนวนมากลงทุนในเหรียญเหล่านี้ เพราะความ “ตลก” หรือ “ดูน่ารักดี” ที่สำคัญมี Elon Musk เป็นผู้ลงทุนใหญ่ในเหรียญ Dogecoin เพียงแค่ Tweet ครั้งเดียวก็สามารถทำให้ราคาของเหรียญพุ่งสูงขึ้น (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2022)

เกิดกรณี Mt.Gox⁶ ก็ยิ่งทำให้งานศึกษาประเด็นดังกล่าวเพิ่มจำนวนมากขึ้น ต่อมาในช่วงปี 2015 ก็มีงานศึกษาที่สนใจในประเด็นทางเศรษฐกิจและการเงินเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก จากราคาผันผวนอย่างรวดเร็วของ cryptocurrency ทำให้ต้องมามองในฐานะสินทรัพย์เพื่อการลงทุน ศักยภาพในตลาด และการระดมทุน เป็นต้น งานศึกษาจึงไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะแต่ในแวดวงเทคโนโลยีและกฎหมายอีกต่อไป (Akar & Akar, 2020 p. 56) แต่งานส่วนใหญ่ก็ยังไม่เน้นวิเคราะห์ประเด็นทางกฎหมายและการบังคับใช้เป็นหลัก ขณะเดียวกันก็เริ่มมีงานศึกษาประเด็นทางแนวคิด พัฒนาการของ cryptocurrency และแนวโน้มในอนาคต ควบคู่ไปกับงานศึกษาประเภทประโยชน์ ความท้าทายและความเสี่ยงจากการใช้งานเทคโนโลยีเหล่านี้ งานศึกษาเริ่มมีการวิเคราะห์ถึงการนำ cryptocurrency และ blockchain ไปใช้ในด้านอื่นๆ นอกเหนือจากเรื่องเศรษฐกิจและการเงิน เช่น สุขภาพ การสื่อสาร การบริหารจัดการ อุตสาหกรรม การจัดการที่ดิน การพนัน และการศึกษา เป็นต้น

จนกระทั่งปี 2017 cryptocurrency และ blockchain กลายมาเป็นประเด็นศึกษาในแวดวงวิชาการของหลายสาขาวิชา โดยเฉพาะในประเด็นประโยชน์และการปรับใช้ เช่น การบริหารปกครอง การทหาร อุตสาหกรรมบันเทิง และศิลปะดิจิทัล (Akar & Akar, 2020, pp. 54-57) ประกอบกับราคา cryptocurrency หลักอย่าง Bitcoin และ Ethereum ทำราคาดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง รวมไปถึงประเด็นศึกษาที่ไม่ค่อยถูกกล่าวถึงอย่างมิติทางด้านสังคม ปรัชญา และภววิทยาของ cryptocurrency และ blockchain ก็เริ่มมีงานศึกษาเพิ่มมากขึ้นในช่วงปี 2015 เป็นต้นมา (Karlstrøm, 2014; Golumbia, 2015; Bjerg, 2016; Scott, 2016; Dodd, 2018; Swartz, 2018; Hayes, 2019) อีกทั้ง cryptocurrency ยังช่วยเปิดประเด็นคำถามจำนวนมากในด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา เช่น เงิน มูลค่า ความเชื่อใจ วัตถุประสงค์ แรงงาน และความเป็นชุมชน เป็นต้น ผู้เขียนแบ่งประเด็นศึกษาออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) ความเป็นเงิน (?) 2) อุดมการณ์ทางการเมืองเบื้องหลัง และ 3) ความเป็นชุมชนที่ก่อร่างขึ้นมาและปฏิบัติการ

⁶ Mt. Gox เป็นเว็บเทรดเงินดิจิทัลรายใหญ่ของญี่ปุ่น ดำเนินการในช่วงปี 2011-2014 ในปี 2014 นี้เอง เว็บเทรดนี้ถูกแฮ็กเกอร์ขโมย Bitcoin ไปกว่า 840,000 BTC สร้างผลกระทบต่อผู้ใช้งานเป็นจำนวนมาก ท้ายที่สุดเว็บเทรดนี้ก็ต้องปิดตัวลง (ลัสน์สลิต ศรีจันทร์ตร, 2565)

ความเป็นเงิน (?)

คำถามแรกเกี่ยวกับ cryptocurrency ที่นักมานุษยวิทยาสนใจไม่แตกต่างจากสาขาวิชาอื่น คือ cryptocurrency เป็นเงินหรือไม่ และเป็นเงินได้อย่างไร มูลค่าของมันมาจากไหน แล้วอะไรเป็นธรรมชาติของ Bitcoin และ cryptocurrency ในงานของ บิลล์ เมอเรอร์ และคณะ (Maurer et al., 2013) เสนอให้วิเคราะห์ Bitcoin ในฐานะวัตถุ (material) ที่เคลื่อนย้ายออกจากวาทกรรมและการตีความมาสู่ปฏิบัติการ (practices) เป็น *practical materialism* สัมพันธ์กับความเป็นส่วนตัว (privacy) มูลค่า (value) และแรงงาน ที่ถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายชุดคำสั่งโปรแกรม (protocol) แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของเงินในฐานะสินค้า (material commodity) ที่ยึดโยงกับห่วงโซ่ความน่าเชื่อถือทางสังคมการเมือง (chain of credits) (Maurer et al., 2013, p. 262) เขาเสนอให้มองมูลค่าของ Bitcoin ในฐานะ digital metallism ที่มาจากความสัมพันธ์ทางสังคม มีความน่าเชื่อถือ (credits) ความไว้วางใจ และความเชื่อมั่น ประกอบสร้างความเป็นเงินให้กับ Bitcoin เช่นเดียวกับลานา สวาร์ทซ์ (Swartz, 2018) และซุง โชล ลี Seung Cheol Lee (Lee, 2020) ที่มองว่ามูลค่าของ Bitcoin มาจากตลาด หรือผู้ใช้งาน หากแต่สวาร์ทซ์ใช้มุมมองตามอุดมการณ์ crypto-anarchist เสนอไปไกลถึงว่ามีอำนาจในการกำหนดมูลค่าตัวเอง (self-sovereign) (Swartz, 2018, p. 631) ส่วนลีมองว่ามูลค่าของมันเป็นความเชื่อร่วมที่สะท้อนความคาดหวังของผู้คน (Lee, 2020, p. 111)

ในแง่นี้ด้านหนึ่งของ Bitcoin เป็นเรื่องของวัตถุสภาวะ ส่วนอีกด้านเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ผู้ใช้งาน Bitcoin เป็นผู้กำหนดกลไกของมันด้วย code เป็นการแทนที่ ความไว้วางใจจากสังคมการเมืองมาเป็นความไว้วางใจใน algorithms/code ที่ควบคุมการผลิตเงิน และปกป้องความเป็นส่วนตัวจากการสอดส่องของรัฐ มูลค่าของ Bitcoin ขึ้นอยู่กับศักยภาพในอนาคตของตัวเองที่ผู้ใช้งานสามารถจินตนาการถึงได้จากปัจจุบัน (Maurer et al., 2013, p. 263) ด้วยเหตุนี้ Bitcoin จึงไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าได้ แต่เป็นสินทรัพย์เพื่อการลงทุนในอนาคต สิ่งสมความมั่งคั่ง ที่สำคัญไม่ได้เป็นสกุลเงินใหม่ที่เข้ามาแทนที่ fiat money แต่เป็นสกุลเงินทางเลือกมากกว่า อีกทั้งเมอเรอร์และคณะยังชวนเรามองอุปลักษณ์ (metaphor) ที่ถูกใช้ในแวดวง crypto อย่างการตรวจสอบและยืนยันการทำธุรกรรมของ Bitcoin เช่น การขุด (mining) และนักขุด (miners) เป็นการเปรียบเทียบให้ Bitcoin มีลักษณะเหมือนทองคำ

(digital gold) (Popper, 2015; Swartz, 2018) เพราะถูกกำหนดให้มีจำนวนเหรียญในระบบจำกัดไว้ที่ 21 ล้าน BTC และจำเป็นต้องขุดถึงจะได้ Bitcoin มา (ทำธุรกรรมสำเร็จ) มูลค่าของ Bitcoin ส่วนหนึ่งจึงมาจากการเป็นสิ่งที่ถูกขุดขึ้นมาเหมือนทองคำ (Maurer et al., 2013; Calvão, 2018; Swartz, 2018) แต่ก็มีนักเศรษฐศาสตร์จำนวนหนึ่งมองว่า Bitcoin ไม่ได้เป็น digital gold แต่เป็นสินทรัพย์ดิจิทัลที่สามารถผลิตได้ไม่จำกัด (Schär & Berentsen, 2020, p. 178; Rotta & Paraná, 2022)

จากงานศึกษาข้างต้น ขวนเราพิจารณา cryptocurrency ไปไกลกว่าลักษณะของเงินว่าต้องเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน หน่วยวัดมูลค่า และตัวเก็บรักษามูลค่า เพราะสิ่งที่ประกอบสร้างเป็นมูลค่าของ cryptocurrency ขึ้นมาคือความสัมพันธ์ของผู้ใช้งาน (นักขุด นักลงทุน นักธุรกิจ นักพัฒนา เป็นต้น) และโครงสร้างพื้นฐาน เมื่อมูลค่าของของ cryptocurrency ขึ้นอยู่กับผู้ใช้งาน ปัจเจกจึงสามารถตีความและให้ค่าไปตามลักษณะการใช้งาน ทำให้ Bitcoin มีความหลากหลายขึ้นอยู่กับอุดมการณ์ของผู้ใช้งาน (Dodd, 2018, p. 36) นิเกล ดอดด์ (Dodd, 2018) พยายามแสดงให้เห็นความขัดแย้งว่าถ้า Bitcoin ประสบความสำเร็จในฐานะอุดมการณ์ ตัวมันเองก็จะล้มเหลวในฐานะเงิน เพราะ Bitcoin ในฐานะเงินเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่บนฐานการแยกตัวออกจากชีวิตทางสังคม เพื่อปกป้องการกำกับควบคุมจากตัวกลางและอำนาจรัฐ ทว่าในทางปฏิบัติไม่จำเป็นต้องเลือกทางใดทางหนึ่งตามที่เขาเสนอ ยูระ โยโกยามา (Yokoyama, 2022) เห็นว่ามีทางออกที่ผสมผสานความหลากหลายทางอุดมการณ์และมูลค่าของ Bitcoin โดยให้ความสำคัญกับปฏิบัติกรด้วยแนวคิด *practical indeterminacy* กล่าวคือการใช้งานในหลายรูปแบบของผู้คน ทำให้เกิดคุณค่า ความเชื่อ ความปรารถนา ความหวังในหลายรูปแบบ การสั่งสมความหลากหลายนี้ช่วยสร้างความหมาย และปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้งานกับ Bitcoin ใหม่ อีกทั้งยังสัมพันธ์กับมิติช่วงเวลา (temporality) ด้วยการมอง Bitcoin เป็นสื่อกลางระหว่างอดีตกับอนาคตที่สามารถเปลี่ยนแปลงปัจจุบันของปัจเจกได้ เพราะมูลค่าของ Bitcoin ถูกสร้างขึ้นจากการเปรียบเทียบภาพในอนาคตที่มี Bitcoin กับในอดีตที่ไม่มี เป็นความคาดหวังในอนาคต (Yokoyama, 2022, p. 7) นอกจากการมองเป็น Bitcoin และ cryptocurrency เป็น digital gold และสินทรัพย์ดิจิทัล ตามที่กล่าวไปข้างต้น เราก็ยังสามารถมอง

cryptocurrency เป็น data money⁷ (Caliskan, 2020) และเป็นสกุลเงินของโลก (money-worlds) ที่หมุนเวียนอย่างอิสระทั่วโลก (Hayes, 2021)

อุดมการณ์ทางการเมืองเบื้องหลัง

เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่าส่วนหนึ่งที่ช่วยทำให้ Bitcoin และ cryptocurrency ได้รับความนิยมน้อยกว่าหลายคือแนวคิดที่อยู่เบื้องหลัง ไม่ว่าจะเป็นการมองเป็น digital gold ทางเลือกในการสะสมความมั่งคั่ง หรือสกุลเงินต่อต้านอำนาจรวมศูนย์ หากมองไปให้ไกลกว่า ข้อถกเถียงเรื่องเงิน และการกำกับควบคุม (regulation) ประเด็นศึกษาที่ได้รับความนิยมไม่ต่างกัน คือ การศึกษาพัฒนาการต้นกำเนิดแนวคิดที่ผลักดันให้เกิด Bitcoin ความหลากหลายทางอุดมการณ์ของผู้ใช้งาน Bitcoin ถูกตั้งข้อสังเกตมาตั้งแต่งานของบิลล์ เมารอร์ และคณะ (Maurer et al., 2013) จนมาในงานของลานา สวาร์ทซ์ (Swartz, 2018) ชวนผู้อ่านสืบย้อนไปถึงอุดมการณ์ต้นกำเนิด Bitcoin อย่างกลุ่ม Cypherpunk ที่มีแนวคิดแบบ libertarian และ crypto-anarchy ในช่วงต้นทศวรรษ 1990s จากคำแถลงการณ์ “Cypherpunk Manifesto” (1993) และ “The Crypto Anarchist Manifesto” (1992) จุดร่วมของสองกลุ่มนี้คือการมอง code โปรแกรมในฐานะกฎหมาย (code is law) เป็นกฎที่ชุมชนต้องปฏิบัติตาม มีแนวคิดสนับสนุนตลาดเสรี เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น (free speech) และปกป้องความเป็นส่วนตัวจากรัฐ (Swartz, 2018, pp. 3-5) แต่งานของอูชมาน โจฮาน (Chohan, 2017) ชวนเรามองย้อนไปถึงประวัติศาสตร์ความคิดของทั้งสองกลุ่มที่มีจุดร่วมจากอุดมการณ์ Anarchism ในทศวรรษ 1970s จนพัฒนาคลี่คลายตัวมาเป็นกลุ่มต่างๆ อันเป็นต้นกระแสน้ำความคิดของ Wikileaks, dark market, cryptocurrency และ DAOs (Decentralized Autonomous Organizations)

อุดมการณ์ที่ผลักดัน cryptocurrency ไม่ได้มีแต่เพียงกลุ่ม Anarchism และ Libertarian ตามที่กล่าวไป cryptocurrency ยังถูกนำไปปรับใช้กับอุดมการณ์ขวาจัด (far-right) แม้ว่า cryptocurrency จะมีแนวคิดต่อต้านรัฐและสถาบันทางการเงิน แต่กลุ่มขวาจัด

⁷ Cryptocurrency ทำงานอยู่บนฐานเทคโนโลยี blockchain การทำธุรกรรมที่เกิดขึ้นจึงถูกบันทึกลงไว้ใน blockchain ทั้งหมด ไม่สามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ ที่สำคัญทุกธุรกรรมและการถ่ายโอนต่างถูกกำกับควบคุมด้วย code โปรแกรมที่ต้องมีการเข้ารหัส สิ่งที่อยู่ใน blockchain จึงไม่ใช่จำนวนเงินจริง แต่เป็นข้อมูลชุดคำสั่งจำนวนมากที่ยืนยันการทำธุรกรรมของผู้ใช้งาน ตามมุมมองนี้เงินจึงเป็นเรื่องของข้อมูลดังที่กล่าวไปในส่วนที่หนึ่ง หลักการทำงานของ cryptocurrency

ก็ได้แปรเปลี่ยนอุดมการณ์ให้อยู่ในรูปของ code โปรแกรม (Golumbia, 2015, p.119) เพื่อเพิ่มอำนาจในการควบคุมให้กลุ่มบริษัททุนขนาดใหญ่ในการกดขี่ขูดรีดแรงงานและตักตวงผลประโยชน์ cryptocurrency จึงเป็นเครื่องมือให้กับระบอบอำนาจเดิมมากกว่าจะไปทำลาย และชัดเจนว่าสนับสนุนอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ จากการมองตลาดว่าเป็นหนทางเดียวที่จะได้มาซึ่งอำนาจ (Golumbia, 2015, pp.127-28) มากไปกว่านั้นในงานของมาร์ค อลิซาร์ท และโรบินสัน แม็คเคย์ (Alizart & Macay, 2020) ยังชวนเราเปิดมุมมองว่า cryptocurrency ไม่ได้จำกัดอยู่แค่อุดมการณ์ที่กล่าวไปข้างต้น แต่เป็น cryptocommunism เสนอตัวเองเป็นหนทางการผลิตเงินร่วมกันที่ทุกคนเป็นนายธนาคาร อีกทั้งยังชี้ให้เห็นว่า cryptocurrency ช่วยจัดความสัมพันธ์ระหว่างเงินและกิจกรรม (แรงงานคอมพิวเตอร์และแรงงานคนเพื่อรักษาระบบ blockchain) ไม่ใช่เพียงแค่สกุลเงินหรือกติกาควบคุมสังคม แต่เป็นสกุลเงินที่ยังมีชีวิต (living currency)

งานของอลิซาร์ท และแม็คเคย์ (Alizart & Macay, 2020) ชวนนำเสนอภาพ crypto-utopia ให้เราสามารถจินตนาการถึงอนาคตที่ไม่ต้องถูกกดขี่ขูดรีดจากระบบเงินแบบเดิมอีกต่อไป แต่งานศึกษาอีกจำนวนหนึ่งกลับนำเสนอ cryptocurrency ในฐานะเครื่องมือทางการปกครองของรัฐผ่าน blockchain governance (Scott, 2014; Atzori, 2016) หรือ blockocracy (Kavanagh & Enis, 2020) เป็นรูปแบบการบริหารจัดการที่เอาชนะระบบราชการแบบ Weber ได้ ที่สำคัญยังพยายามชี้ให้เห็นรัฐมีส่วนสำคัญในการสร้างการกระจายอำนาจ ด้วยการร่วมมือกับองค์กรเอกชน (Atzori, 2016, p. 1) ขณะเดียวกันก็ทำให้เห็นภาพแบบ dystopia เต็มไปด้วยการบังคับควบคุมจาก algorithms และเน้นผลกำไรเป็นหลักคล้ายกับข้อเสนอของเดวิด โกลัมเบีย (Golumbia, 2015) จะเห็นตัวอย่างงานศึกษาทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับการผูกขาดอำนาจของกลุ่มนักขูด การกระจายอำนาจไม่เท่าเทียม และการถูกนำไปใช้ในฐานะเครื่องมือของประเทศโลกที่ 3 ในส่วนถัดไปจากที่กล่าวไปข้างต้น เราเห็นความหลากหลายของ Bitcoin และ cryptocurrency จากกลุ่มก้อนทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มทางการเมืองที่หลากหลาย และการผสมกันระหว่างอุดมการณ์ทางการเมืองและเทคโนโลยีช่วยให้ผู้คนสามารถจินตนาการถึงความเป็นไปได้ที่หลากหลายในอนาคต (Maddox et al., 2016, p. 73) นี่เป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้ตัวมันเองเข้ากันได้กับทุกอุดมการณ์ ขึ้นอยู่กับการปรับใช้ ความหวัง และความเชื่อของผู้ใช้งาน

ความเป็นชุมชนที่ก่อร่างขึ้นมาและปฏิบัติการ

จินตนาการถึงความเป็นไปได้อันหลากหลายที่กล่าวไปในสองส่วนแรกจำเป็นต้องอาศัยความเชื่อใจในเทคโนโลยีและชุมชนที่รายล้อมอยู่รอบ cryptocurrency ช่วยแปรเปลี่ยนเป็นปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจริง และรักษาระบบนิเวศน์ (cryptoecosystem) ให้คงอยู่ โดยมี blockchain เป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ (Tremčinský, 2022b, p. 12) ที่เชื่อมร้อยมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์เข้าด้วยกัน เราเห็นการทุ่มเทเวลาและแรงงานของนักขุดและนักลงทุนที่สัมพันธ์กับโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ไฟฟ้า เครือข่ายอินเทอร์เน็ต และความแรงของ CPU เป็นต้น ดังข้อเสนอของลานา สวาร์ทซ์ (Swartz, 2018) ที่มีแนวคิด *Infrastructural mutualism* เพราะสำหรับ Swartz แนวคิด digital metallism ที่มอง Bitcoin เป็นสินค้าที่มีจำกัดนั้นไม่เพียงพอที่จะให้ Bitcoin สามารถทำงานได้ จำเป็นต้องพึ่งพาโครงสร้างพื้นฐาน ที่สำคัญการจะเป็นอิสระจากอำนาจรัฐต้องอาศัยการกระจายอำนาจที่ผู้ใช้งานเป็นผู้ดูแลและจัดการโครงสร้างพื้นฐานด้วยตัวเอง เช่น คอมพิวเตอร์ ใช้สร้างเครือข่าย blockchain ขึ้นมา (Swartz, 2018, p. 633; Calvão, 2018) เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนอย่างเสรี สิ่งที่มาคือความเป็นสินค้าของ cryptocurrency ได้ครอบงำมิติเชิงความสัมพันธ์ไป เห็นได้จากราคาของเหรียญที่พุ่งสูงขึ้น และผู้คนรับรู้มั่นในฐานะสินทรัพย์เพื่อการลงทุน (Tremčinský, 2022b, p. 11) เราสามารถแบ่งกิจกรรมที่เกิดขึ้นในเครือข่ายออกเป็น 2 ส่วนหลักคือ การผลิต (การขุด/mining) - นักขุด และการแลกเปลี่ยน (exchange) - นักลงทุน

3.1) นักขุด

คนจำนวนมากกลายมาเป็นนักขุดเพื่อหวังผลกำไร พวกเขาต้องเสียเงินจำนวนมาก อัปเกรด CPU ใช้การ์ดจอสำหรับเล่นเกมส์มาช่วยประมวลผล (GPU) หรือซื้ออุปกรณ์เฉพาะสำหรับขุด (ASIC)⁸ แต่ก็ไม่อาจแข่งกับ supernode ที่เป็นการรวม node ต่างๆ เข้าไว้เป็นกลุ่มจนเกิดเป็น pool ขุดขนาดใหญ่เพื่อเพิ่มกำลังในการขุด ทั้งยังได้รับการสนับสนุนจาก

⁸ ASIC เป็นอุปกรณ์ทำงานอัตโนมัติ เพียงแค่ต่อเข้ากับคอมพิวเตอร์ก็สามารถใช้งานได้ทันที ไม่จำเป็นต้องใช้ผู้ดูแลมาก ทว่าผู้ใช้งานจำเป็นต้องอัปเดตอุปกรณ์ให้ทันสมัยอยู่เสมอ เพราะยังมีจำนวน nodes หรือพลังในการประมวลผลในระบบมากเท่าใดก็จะมีค่าความยากในการถอดรหัสมากขึ้น ทำให้จำเป็นต้องเพิ่มความเร็วในการแก้สมการเพิ่มขึ้นด้วยจากจำนวนคู่แข่งที่เพิ่มมากขึ้น นักขุดจึงไม่ได้มีค่าใช้จ่ายแค่ค่าไฟฟ้าเท่านั้น แต่ยังต้องเสียค่าอุปกรณ์ราคาแพงที่ต้องเปลี่ยนใหม่อยู่เสมอ (Tremčinský, 2021, p. 6)

บริษัทขนาดใหญ่ ทำให้เกิดการผูกขาดอำนาจการตรวจสอบยืนยันข้อมูลอยู่ที่ supernode เหล่านี้ (Swartz, 2018, pp. 635-636) เช่นเดียวกับงานศึกษาทางมานุษยวิทยาของคัลวัล (Calvão, 2018) มองระบบนิเวศของ cryptocurrency ในฐานะรูปแบบหนึ่งของแรงงาน มีนักขุด crypto เหล่านี้เป็นแรงงานผู้รักษาระบบ คัลวัลไม่เพียงแต่ชี้ให้เห็นการรวมศูนย์อำนาจ หรือใครเป็นคนขุด แต่ยังแสดงให้เห็นว่าสถานที่ตั้งและถิ่นฐานของนักขุดก็มีความสำคัญไม่แพ้กัน ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ในภูมิภาคอากาศหนาวเย็นและค่าไฟฟ้าราคาถูก เช่น มีบริษัทขุดตั้งอยู่ที่จีนจำนวนมากถึงร้อยละ 65-75 จากนักขุดทั่วโลก เพราะการใช้ไฟฟ้าพลังน้ำทำให้ค่าไฟมีราคาถูก ภายหลังจากจีนประกาศสั่งห้ามทำธุรกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับ cryptocurrency ในปี 2021 ทำให้ปริมาณนักขุดหายไปกว่าร้อยละ 50 ซึ่งไม่ได้สร้างผลกระทบอะไรมากต่อชุมชน crypto แต่กลับเป็นการเปิดโอกาสให้บริษัท mining pool อื่นเข้ามามีส่วนแบ่งในตลาดเพิ่มมากขึ้น (รัสเซีย แคนาดา สหรัฐฯ ไอร์แลนด์ และสวีเดน เป็นต้น) และนักขุดส่วนหนึ่งจากจีนก็หาทางโยกย้ายไปต่างประเทศ (de Best, 2021; Sigalos, 2021) เช่น มาเลเซีย คาซัคสถาน และโคโซโว เป็นต้น (Tremčinský, 2022b, p. 122) เห็นได้ว่าในส่วนของนักขุดกลับมีการรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่บริษัท หรือกลุ่ม mining pool ขนาดใหญ่ไม่กี่กลุ่มมากกว่าจะเป็นการกระจายอำนาจแบบ peer-to-peer ตามหลักการ อีกทั้งปริมาณไฟฟ้าที่ใช้ในการขุด Bitcoin ทั้งหมดยังมากกว่าปริมาณการใช้ไฟฟ้าที่บางประเทศใช้ทั้งปี เช่น ฟินแลนด์ และเบลเยียม หรือคิดเป็นร้อยละ 0.39 ของปริมาณการใช้ไฟฟ้าจากทั่วโลก⁹

3.2) นักลงทุน

ไม่เพียงแต่ mining pool ขนาดใหญ่ที่มีอำนาจในการตัดสินใจ หรือดำเนินการในเครือข่าย ทว่ายังมีนักพัฒนา เจ้าของธุรกิจ และผู้เชี่ยวชาญในวงการการเงินและเทคโนโลยี (fintech) กลายมาเป็นผู้มีอำนาจที่มีอิทธิพลต่อราคาขึ้นลงของ cryptocurrency เช่น จูเลียน อัสซานจ์ (Julian Assange) (ในช่วงต้นทศวรรษ 2010s) และอีลอน มัสก์ (Elon Musk) เป็นต้น คนเหล่านี้เป็นนักลงทุนที่ถือครอง cryptocurrency จำนวนมาก หรือ “Whale” จนสามารถครอบงำตลาดและปั่นราคาได้ตามต้องการ ซึ่งสร้างผลกระทบให้กับนักลงทุนรายเล็กอย่างมหาศาล จนมีบัญชีผู้ใช้งานใน Twitter และเว็บไซต์อย่าง Whale alert คอย

⁹ ดูข้อมูลการใช้พลังงานไฟฟ้าของ Bitcoin เพิ่มเติมได้ใน Cambridge Bitcoin Electricity Consumption Index, จาก <https://ccaf.io/cbeci/index/comparisons>

ติดตามพฤติกรรมกาเรขายของ Whale เหล่านี้ เพื่อแจ้งเตือนให้กับคนในชุมชน cryptocurrency รั้บรั้จะด้วางแผนจัดการกับการลงทุนของตัวเองได้ มาร์ติน เทรมชินสกี (Tremčinský, 2022a, p. 38) แบ่งผู้ถือครอง crypto เป็น 2 กลุ่ม คือ การซื้อขายระยะสั้นและผู้ถือครองระยะยาว (hodling/HODL)¹⁰ เพราะคาดหวังมูลค่าของ Bitcoin ในอนาคต อีกทั้งยังเป็นการพิสูจน์ว่าในท้ายที่สุดแล้ว Bitcoin จะมีมูลค่าเหนือเหรียญ crypto อื่นมากไปกว่านั้นการถือครอง Bitcoin ยังเป็นตัวกำหนดความแตกต่างทางรสนิยมของผู้คนว่าเป็นคนเปิดกว้างต่อประสบการณ์และสิ่งใหม่ๆ

ในมิติของนักลงทุนนอกจากการมอง cryptocurrency ในฐานะการลงทุนแล้ว บางส่วนยังมองการถือครอง crypto ในฐานะรูปแบบเงินที่ไม่ได้ถูกรองงำโดยรัฐ อย่างกรณีของผู้ถือ Bitcoin ในสาธารณรัฐเช็กเป็นการสั่งสมทุนของ cosmopolitan class ที่มีอายุน้อย ปฏิเสธการทำงานรัฐบาล มีทุนทางวัฒนธรรมและสังคมสูง แต่ขาดทุนทางเศรษฐกิจ เช่น บ้านและที่ดิน (Tremčinský, 2022a, p. 37) คล้ายกับในงานของซุง โชล ลี (Lee, 2020) ศึกษาในเกาหลีใต้ เพียงแต่พวกเขาเป็นกลุ่มที่เกิดและเติบโตหลังวิกฤตเศรษฐกิจปีค.ศ. 1997 มีรายได้น้อย การศึกษาไม่ได้สูง ไม่สามารถซื้อบ้านได้จึงหันมาลงทุนใน Bitcoin ในฐานะการพนันรูปแบบหนึ่งที่ช่วยสานฝันของพวกเขาให้เป็นจริง ที่สำคัญในงานของลียังเสนอมิติด้านความเชื่อและพิธีกรรมในกลุ่มผู้ถือ Bitcoin มองเป็นชุมชนแห่งความศรัทธา (community of faith) บนโลกออนไลน์ที่มีความเชื่อมร่อกันใน Bitcoin (Lee, 2020, pp. 111-113) คล้ายกับการวิเคราะห์มิติเชิงสัญลักษณ์ในสังคม blockchain ของซานดร้า ฟอสติโน และคณะ (Faustino et al., 2021) ที่ว่าเมืองค์ประกอบหลายอย่างเหมือนศาสนา ตั้งแต่ต้นกำเนิด whitepaper ของ Bitcoin ที่เปรียบเหมือนพระคัมภีร์และ Satoshi Nakamoto ศาสดาผู้ให้กำเนิด Bitcoin ที่ไม่มีใครทราบตัวตนที่แท้จริงในฐานะฮีโร่และมีธนาคารและรัฐเป็นผู้ร้าย รวมไปถึงคำสัญญาที่จะนำพาไปสู่สังคม utopia ปราศจากการกดขี่และครอบงำจากรัฐ ตำนานเหล่านี้ส่งผลต่อการรับรู้ทางสังคมและช่วยให้ยอมรับการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมดิจิทัล

¹⁰ HODL ย่อมาจาก Hold On for Dear Life เป็นคำที่พบมากในกลุ่ม bitcoiners โดยเฉพาะกลุ่มที่เรียกตัวเองว่า bitcoin maximalist พวกเขาปฏิเสธการขาย Bitcoin ไม่ว่าจะราคาจะตกลงไปต่ำสักเท่าไร เน้นการถือครองในระยะยาวที่ไม่สามารถกำหนดได้ว่ายาวนานแค่ไหน คำพูดนี้มักถูกนำมาใช้ในกรณีราคา Bitcoin ตกลงอย่างมาก

จากที่กล่าวไป Bitcoin และ cryptocurrency ขึ้นมามีบทบาทกับผู้ใช้งานในกลุ่มประเทศพัฒนาแล้ว ทั้งในด้านการลงทุน สั่งสมทุน ช่วยลดค่าบริการโอนเงินข้ามประเทศ และช่วยพาเราจินตนาการถึงสังคมในอนาคตที่มีเทคโนโลยีเป็นตัวช่วยให้รอดพ้นจากการครอบงำของรัฐและธนาคาร แต่ขณะเดียวกันในประเทศแถบแอฟริกาและละตินอเมริกาที่ยังมีปัญหาเรื่องโครงสร้างพื้นฐานไม่เพียงพอ เช่น เครือข่ายอินเทอร์เน็ต การเข้าถึง smart phone และผู้คนยังไม่ค่อยไว้วางใจในเทคโนโลยีที่ดูเข้าใจยากนี้ ดังในกรณีเคนยาที่ไม่มีอินเทอร์เน็ตความเร็วสูง และใช้ระบบ mobile money โอนเงินผ่านข้อความ โทรศัพท์มือถือที่ตอบโจทย์การใช้ชีวิตประจำวันมากกว่า (Scott, 2016, p. 7) ส่วนประเทศในแถบละตินอเมริกาที่มีปัญหาเศรษฐกิจ การกระจายตัวของโครงสร้างพื้นฐานที่ไม่เท่าเทียม ทั้งยังถูกครอบงำทางการเมืองจากสหรัฐอเมริกามาเป็นเวลานานกลับเลือกใช้ cryptocurrency ในการแก้ปัญหาปัญหาเศรษฐกิจและแสดงการต่อต้านสหรัฐฯ และสถาบันการเงิน ทว่ากลับถูกทางสหรัฐฯ เข้ามาแทรกแซง ด้วยการปิดกั้นการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตความเร็วสูง และการเข้าถึงเว็บไซต์ซื้อขาย cryptocurrency อย่างในกรณีของคิวบา (Tankha, 2021) เห็นได้ว่าเมื่อด้านหนึ่งของ cryptocurrency ผูกติดอยู่กับโครงสร้างพื้นฐาน ทำให้การเข้าถึงเทคโนโลยีกลายเป็นเรื่องของการบริหารจัดการที่ต้องพึ่งพารัฐ มีการสั่งการจากบนลงล่างมากกว่าจะเป็นการกระจายอำนาจได้จริง ปัจจุบันไม่สามารถจัดการโครงสร้างพื้นฐานอย่าง blockchain ได้ด้วยตัวเอง และเป็นอิสระจากรัฐได้ เนื่องจากเงื่อนไขทางโครงสร้างที่จำเป็นไม่เอื้อให้เกิดดังข้อเสนอของมาร์เซลลา อัทโซรี (Atzori, 2016) ว่าการกระจายอำนาจไม่อาจดำเนินการอย่างแยกขาดจากรัฐได้ เราจึงไม่อาจละเลยมิติด้านโครงสร้างพื้นฐานไปได้

บทสรุป

งานศึกษาประเด็น Bitcoin และ cryptocurrency ที่ก่อตัวขึ้นมาในช่วง 10 กว่าปีมานี้ ทำให้เราเห็นพัฒนาการและความขัดแย้งระหว่างความเชื่อมั่นตามแนวคิดของ Bitcoin กับการรับรู้ของผู้คน เห็นได้จากปฏิบัติการที่พวกเขาแสดงออกอย่างหลากหลาย นี่อาจจะเป็นหนึ่งในคำอธิบายที่ช่วยตอบคำถามว่าทำไมธรรมชาติของ cryptocurrency ถึงมีความผันผวนสูง เห็นได้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในปฏิบัติการของผู้คน การแทนที่ความไว้วางใจ และกำจัดตัวกลางรวมศูนย์อำนาจนี้ก็กลับไม่ได้ทำให้ cryptocurrency เป็นเงินปราศจากการเมือง หรือนำไปสู่การแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจสังคม และการรวมศูนย์อำนาจแต่อย่างใด

อย่างการเกิดขึ้นของ mining pool ขนาดใหญ่ และผู้มีอิทธิพลในชุมชน cryptocurrency ไม่ว่าจะเป็นผู้เชี่ยวชาญและเจ้าของธุรกิจทางเทคโนโลยีและการเงิน หรือ Whale กลายมาเป็นศูนย์กลางทางอำนาจใหม่แทนรัฐและสถาบันทางการเงิน การเข้าสังกัด mining pool อันดับต้นๆ หรือลงทุนตามคำแนะนำ/ข้อมูลจากกลุ่มคนเหล่านี้ รวมไปถึงสถานที่ว่าทำการขุดที่ใด ใช้อุปกรณ์ชนิดใด และใช้แพลตฟอร์มใดในการซื้อขายล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานที่ไม่อาจแยกขาดจากการจัดการของรัฐได้ เราจึงไม่อาจละเลยศักยภาพของรัฐในการปรับตัวเข้ามาร่วมเป็นผู้เล่น ไม่ใช่เพียงแค่กำกับควบคุมอยู่ภายนอก ในแง่นี้ cryptocurrency กลายมาเป็นเครื่องมือสำหรับสถาบันและระเบียบอำนาจที่ดำรงอยู่แล้วมากกว่าจะเข้ามาขัดขวาง ขณะเดียวกันรัฐในประเทศกำลังพัฒนาสามารถใช้เป็นเครื่องมือต่อต้านประเทศมหาอำนาจและสถาบันการเงินระดับโลก เช่น กรณีของเอลซัลวาดอร์ ประกาศให้ Bitcoin เป็นเงินถูกกฎหมาย

หากมองในบริบทสังคมไทย ในกลุ่มผู้ซื้อขาย cryptocurrency การถกเถียงเรื่องเงินไม่ได้เป็นประเด็นสำหรับพวกเขาอีกต่อไป ชัดเจนว่าในสายตาของนักลงทุน มันเป็นสินทรัพย์เพื่อการลงทุน ทำกำไร และใช้แลกเปลี่ยนสินค้าและบริการได้¹¹ โดยเฉพาะในสายตาของกลุ่มที่เชื่อมั่นใน Bitcoin (bitcoiners) ไม่ได้มองเพียงแค่เรื่องเงิน แต่ยังเชื่อมั่นในอุดมการณ์ Libertarian อย่างเข้มข้น ทำให้หลายคนเลือกจะสะสม Bitcoin มากกว่านำมาใช้จ่าย เพราะเชื่อมั่นถึงมูลค่าของมันในอนาคตที่จะสามารถเอาชนะเงินเฟ้อได้ และเป็นช่องทางสะสมเงินที่รัฐไม่สามารถแทรกแซงหรือยึดทรัพย์ได้ อย่างกลุ่ม Bitcoin Maximalist ส่วนปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในชุมชน เห็นได้ว่ามี 2 กลุ่มที่น่าสนใจคือ กลุ่มผลิต (miners, node runner และนักพัฒนา) เป็นกลุ่มที่ขาดไปไม่ได้ของเครือข่าย และค่อนข้างให้ความสำคัญกับความปลอดภัยและความเป็นส่วนตัว ทำให้กลุ่มนี้มีความยากในการเข้าถึงตั้งแต่แรก แม้จะพบได้บ้างตามกลุ่มรับซื้อขายอุปกรณ์ขุด สิ่งที่น่าสนใจของกลุ่มนี้คือ พวกเขาไม่ได้หวังเพียงแค่ผลประโยชน์ด้านการเงิน แต่ยังหวังสร้างและช่วยรักษา cryptocurrency ให้คงอยู่

¹¹ ในช่วงปี 2021 กระแส cryptocurrency ในไทยพุ่งสูงอย่างมาก มีร้านปลาเผา ชาบูหมูกระทะ และคอนโดมิเนียมในโครงการของ Ananda ที่รับจ่ายเงินเป็น cryptocurrency โดยร่วมมือกับ Bitkub ปัจจุบันมีร้านกาแฟ ร้านอาหาร ร้านยา และบริการอื่นๆ อีกหลายที่รับจ่ายเงินเป็น cryptocurrency (ดูเพิ่มเติมใน MGR Online [2564]; และแผนที่ร้านค้าและบริการที่รับจ่ายเงินเป็น Bitcoin ในไทย (ดูเพิ่มเติมใน Right shift [2023])

โดยเฉพาะอย่างยิ่งยังมีนักชู้ดอีกมากในไทย แม้ว่าจะไม่คุ้มทุนกับค่าไฟก็ตาม ทำให้มีประเด็นชวนคิดต่ออีกมากกว่าทำไมพวกเขาจึงยังทำสิ่งเหล่านี้ มีความเชื่อมั่นทางอุดมการณ์แบบไหน และงานเกี่ยวกับกลุ่มนี้มีเพียงงานของฟิลิป คัลวัล (Calvão, 2018) เพียงงานเดียวที่กล่าวถึงนักชู้ดโดยเฉพาะ ส่วนกลุ่มแลกเปลี่ยน (นักลงทุน) เป็นกลุ่มที่พบได้ง่ายตามสื่อสังคมออนไลน์ และเข้าถึงได้ง่ายกว่ากลุ่มแรก ส่วนใหญ่แล้วมักทำกิจกรรมผ่านแพลตฟอร์มซื้อขาย (exchange) และเข้ามาตั้งกลุ่มใน Facebook เพื่อแลกเปลี่ยนข่าวสาร และแบ่งปันเทคนิค ข้อมูลเกี่ยวกับเหรียญต่างๆ รวมไปถึงกลยุทธ์การลงทุนของตน เราสามารถศึกษาเรื่องนี้ได้ในฐานะนักลงทุนที่ต่างจากนักลงทุนในตลาดหุ้น เพราะความเฉพาะของสองตลาดนี้มีความเหมือนและต่างกันอยู่หลายประการ เช่น ใช้เทคนิคการวิเคราะห์กราฟเชิงเทคนิค (technical analysis) เหมือนกันในการทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวของราคา และรูปแบบของตลาดในขณะนั้น แต่ตลาดหุ้นยังคงให้ความสำคัญกับข้อมูลพื้นฐาน ผลประกอบการของบริษัทหุ้นนั้น มีการเปิดปิดตลาดหุ้น และการกำกับควบคุมที่ชัดเจน ขณะที่ตลาด cryptocurrency มีราคาผันผวนสูง แต่นักลงทุนไม่ได้ให้ความสนใจกับ white paper ของแต่ละเหรียญมากนัก เป็นต้น ในส่วนนี้ผู้เขียนเห็นว่าสามารถศึกษาได้ทั้งความเป็นชุมชนของนักลงทุนที่ต่างจากนักลงทุนประเภทอื่น และพิจารณาเครื่องมือที่พวกเขาใช้ในฐานะเครื่องมือที่ช่วยให้เข้าถึงตลาดที่จับต้องไม่ได้ และอ่านความหมายพฤติกรรมของผู้คนในตลาดที่เต็มไปด้วยข้อมูลข่าวสารจำนวนมาก มากไปกว่านั้นลักษณะของผู้คนในชุมชนนี้มักถูกมองว่าเป็น “crypto bro” เพราะนักชู้ด นักพัฒนา ไปจนถึงนักลงทุน ส่วนใหญ่ต่างเป็นผู้ชาย (Quiroz-Gutierrez, 2022) เป็นที่น่าสนใจว่า crypto bro เหล่านี้มีลักษณะเป็นอย่างไร และเหตุใดในพื้นที่แบบนี้เราจึงไม่ค่อยเห็นผู้หญิงมากเท่าที่ควร

อีกประเด็นหนึ่งที่เริ่มมีการพูดถึงในหลายงานศึกษาคือสิ่งแวดล้อม (sustainable cryptocurrency) (Chohan, 2022) จากที่กล่าวไปข้างต้นว่าการชู้ด Bitcoin ใช้กำลังไฟฟ้ามหาศาลและสร้างมลพิษให้กับโลกไม่แพ้กับอุตสาหกรรมอื่นในโลก เมื่อประกอบกับแนวโน้มการรวมศูนย์อำนาจ และความไม่เท่าเทียมที่เพิ่มมากขึ้นในชุมชน crypto รวมไปถึงอาชญากรรมต่างๆ เช่น การฟอกเงิน การ hack เว็บไซต์ซื้อขาย (exchange) cryptocurrency และการขโมย private key ใน wallet ของผู้ใช้งานตามเว็บไซต์เหล่านี้ที่กลายมาเป็นตัวกลางแบบใหม่ เป็นต้น ทำให้ประเด็นการกำกับควบคุม (regulation) จึงยังคงมีความสำคัญอยู่และยังต้องมียานศึกษาอีกจำนวนมากมาช่วยทำให้ประเด็นดังกล่าว

มีความชัดเจนมากขึ้น เพราะในขณะนี้ยังมีช่องว่างระหว่างการกำกับควบคุมและการรับผิดชอบ (accountability) เห็นได้จากอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในหลายครั้งจากเว็บไซต์ซื้อขาย หากมอง cryptocurrency ในฐานะเครื่องมือปลดปล่อยที่ช่วยแก้ปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ สิ่งเหล่านี้กลับทำให้ cryptocurrency กลายเป็นอีกเครื่องมือหนึ่งของทุนนิยม ด้วยเช่นกัน แต่อีกด้านหนึ่งก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่ามันช่วยสร้างและจัดการรูปแบบความสัมพันธ์ใหม่ที่ข้ามพ้นเส้นเขตแดนทางกายภาพและพรมแดนรัฐ ทำให้ cryptocurrency กลายมาเป็นทั้งความเชื่อ ความหวัง และความฝันที่ปัจเจกเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถมีชีวิตที่ดีขึ้นได้ในสังคมที่เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน การแข่งขัน การกดขี่ขูดรีด และรวมศูนย์อำนาจ ตัวมันเองจึงไม่ใช่แค่หนทางแก้ปัญหาทางการเมืองและสังคมเท่านั้น แต่ยังเป็นหนทางสร้างตัวของผู้คนในสังคมด้วย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

ลัณส์ลลิต ศรีจันทร์ดร. (2565, 28 สิงหาคม). เหตุการณ์ Mt. Gox คืออะไร? ทำไมข่าวลือนี้ทำให้ตลาดพววจนราคา Bitcoin ร่วงลงต่ำกว่า 20,000 ดอลลาร์. The Standard. <https://thestandard.co/mt-gox/>

ภาษาต่างประเทศ

- Akar, S., & Akar, E. (2020). Is it a new Tulip Mania age?: A comprehensive literature review beyond cryptocurrencies, bitcoin, and blockchain technology. *Journal of Information Technology Research*, 13(1), 44-67.
- Alizart, M. (2020). *Cryptocommunist*. Polity.
- Atzori, M. (2016). Blockchain technology and decentralized governance: Is the state still necessary? *SSRN*, 1-37.
- Bjerg, O. (2016). How is Bitcoin money?. *Theory, Culture & Society*, 33(1), 53-72.
- Caliskan, K. (2020). Data money: The socio-technical infrastructure of cryptocurrency blockchains. *Economy and Society*, 49(4), 540-561.
- Calvão, F. (2019). Crypto-miners: Digital labor and the power of blockchain

- technology. *Economic Anthropology*, 6(1), 123-134.
- Chohan, U. W. (2017). Cryptoanarchism and cryptocurrencies. *SSRN*, 1-20.
- Chohan, U. W. (2022). Cryptocurrencies: A brief thematic review. *SSRN*, 1-38.
- Crandall, J. (2019). Blockchains and the “Chains of Empire”: Contextualizing blockchain, cryptocurrency, and neoliberalism in Puerto Rico. *Design and Culture*, 11(3), 279-300.
- de Best, R. (2021, April 24). *Distribution of Bitcoin's network hashrate in the last 24 hours until April 14, 2022*. Statista.
<https://www.statista.com/statistics/731416/market-share-of-mining-pools/>
- Dodd, N. (2018). The social life of Bitcoin. *Theory, Culture & Society*, 35(3), 35–56.
- Faustino, S., Faria, I., & Marques, R. (2021). The myths and legends of king Satoshi and the knights of blockchain. *Journal of Cultural Economy*, 15(1), 67-80.
- Golumbia, D. (2015). Bitcoin as politics: Distributed Right-Wing Extremism. In G. Lovink, N. Tkacz, & P. de Vri, (Eds.), *Money Lab reader: An intervention in digital economy* (pp. 118-131). Institute of Network Cultures.
- Hayes, A. (2019). The socio-technological lives of Bitcoin. *Theory, Culture & Society*, 36(4), 49–72.
- Hayes, A. (2021). World monies or money-worlds: A new perspective on cryptocurrencies and their moneyness. *Finance and Society*, 7(2), 130-139.
- Howarth, J. (2022, November 25). *How many cryptocurrencies are there in 2023?*. Exploding topics: <https://explodingtopics.com/blog/number-of-cryptocurrencies>
- Hütten, M., & Thiemann, M. (2018). Money at the margin: From political

- experiment to cashless societies. In M. Campbell-Verduyn (Ed.), *Bitcoin and Beyond* (pp. 25-47). Routledge.
- Karlstrøm, H. (2014). Do libertarians dream of electric coins? The material embeddedness of Bitcoin. *Distinktion: Journal of Social Theory*, 15(1), 23-36.
- Kavanagh, D. & Ennis, P. J. (2020). Cryptocurrencies and the emergence of blockocracy. *The Information Society*, 36(5), 290-300.
- Lee, S. (2020). Magical capitalism, gambler subjects: South Korea's bitcoin investment frenzy. *Cultural Studies*, 36(1), 96-119.
- Maddox, A., Singh, S, Horst, H., & Adamson, G. (2016). An ethnography of Bitcoin: Towards a future research agenda. *Journal of Telecommunications and the Digital Economy*, 4(1), 65-78.
- Maurer, B., Nelms, T.C., & Swartz, L. (2013). "When perhaps the real problem is money itself!": The practical materiality of Bitcoin. *Social Semiotics*, 23(2), 261-277.
- Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system*.
<https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
- Nelms, T. C, Maurer, B., Swartz, L., & Mainwaring, S. (2018). Social payments: Innovation, trust, bitcoin, and the sharing economy. *Theory, Culture & Society*, 35(3), 13–33.
- Popper, N. (2015). *Digital gold: Bitcoin and the inside story of the misfits and millionaires trying to reinvent money*. Penguin Books.
- Quiroz-Gutierrez, M. (2022). 'Crypto bro' isn't just slang. New research shows the industry is dominated by men. Yahoo Finance.
<https://finance.yahoo.com/news/crypto-bro-isn-t-just-210630847.html>
- Rotta, T. N., & Paraná, E. (2022). Bitcoin as a digital commodity. *New Political Economy*, 27(6), 1046-1061.
- Schär, F. & Berentsen, A. (2020). *Bitcoin, blockchain, and cryptoassets: A*

- comprehensive introduction*. MIT Press.
- Scott, B. (2014, July 1). *Visions of a Techno-Leviathan: The politics of the Bitcoin blockchain*. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2014/06/01/visions-of-a-techno-leviathan-the-politics-of-the-bitcoin-blockchain/>
- Scott, B. (2016). *How can cryptocurrency and blockchain technology play a role in building social and solidarity finance?* Geneva: United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD).
- Sigalos, M. (2021, July 3). *Bitcoin mining is now easier and more profitable as algorithm adjusts after China crackdown*. CNBC. <https://www.cnbc.com/2021/07/03/bitcoin-mining-difficulty-drops-after-hashrate-collapse-in-china-.html>.
- Swartz, L. (2018). What was bitcoin, what will it be? The techno-economic imaginaries of a new money technology. *Cultural Studies*, 32(4), 623-650.
- Tankha, M. (2021). Detained settlements: The infrastructures and temporalities of digital financial transactions between the United States and Cuba. *Economic Anthropology*, 8(1), 133-147.
- Tremčinský, M. (2021). Labour, control, and value: Marx meets Negri in bitcoin mining. *Dialectical Anthropology*, 46, 17-34.
- Tremčinský, M. (2022a). Bitcoin and its spheres of consumption: Transactional orders of consuming money in the Czech and Slovak Bitcoin community. *Economic Anthropology*, 9(1), 35-46.
- Tremčinský, M. (2022b). *Parody of money: Techno-social imaginaries of Bitcoin and their contradictions*. (Doctoral dissertation): Department of Sociology Faculty of Social sciences Charles University.
- Yokoyama, Y. (2022). From money to culture: The practical indeterminacy of bitcoin's values and temporalities. *Economic Anthropology*, 1-12.

No Man's Sky: เกมสร้างเมืองอวกาศ/เมืองโบราณอวกาศในโลกเสมือน: การ
ซ้อนทับของโลกความจริง โลกออนไลน์ โลกเสมือน และโลกจินตนาการ No
Man's Sky: Outer Space City/ Outer Space Archaeological Site in
Virtual Reality: Overlaying Actual World, Online World, Virtual
World, and Imaginary World

วิรัชจ์ ศรีบรรพราชญ์ | Wiran Sribawornpharch¹

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้ศึกษาเกี่ยวกับอวกาศและโลกเสมือนผ่านวิดีโอเกม No Man's Sky คำถามสำคัญของงานวิจัยคือ การศึกษาระบบสังคมที่อยู่บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต การรวมกลุ่มวัฒนธรรมย่อยของกลุ่มผู้เล่นเกมในการเป็นผู้สร้างและออกแบบ “เมือง” ในพื้นที่ของโลกเสมือนในการเป็นผู้ร่วมสร้างอารยธรรมอวกาศด้วยกันระหว่างกัน ซึ่งปรากฏอยู่บนดินแดนนอกโลกอันเป็นภาพสะท้อนของจินตนาการมนุษย์ที่กำลังเข้าสู่ยุคแห่งอวกาศ ทำให้เห็นมิติความเชื่อมโยงระหว่างโลกความจริง โลกออนไลน์ โลกเสมือน และโลกจินตนาการ ที่ไม่ได้แยกขาดแต่ดำเนินการไปด้วยกันผ่านการใช้งานสารพัดสื่อที่ช่วยเพิ่มความเป็นผู้กระทำการให้แก่เหล่าผู้เล่น เช่นการลง Mod เพื่อเปลี่ยนแปลงระบบที่มีให้แต่เดิมของโลกเสมือน หรือการสร้างกิจกรรมการเล่นขึ้นใหม่ และการแชร์ข้อมูลต่างๆ ลงบนเว็บไซต์ทำให้ “เมือง” อวกาศทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ของเกมกับผู้ที่ไม่ได้เล่นเกมด้วยเช่นกัน

คำสำคัญ: เมืองอวกาศ เมืองโลกเสมือน เมืองโบราณโลกเสมือน สังคมวิดีโอเกม
อวกาศ

¹ หลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล สาขาวิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์;
อีเมล: jump1902@gmail.com

ABSTRACT

This research explores space and virtual worlds through the video game No Man's Sky. Main inquiry of this research is in relation to the social systems on the Internet, bringing together a subculture of gamers in building and designing “city” in the virtual space co-creating a space civilization with each other, which appears on the outer space as a reflection of the imagination of humans entering the age of space. It shows the dimensions of the connection between real world, online world, virtual world, and imaginary world. With the use of various media that help the players as actors, such as posting a mod to alter the system that was initially offered in the virtual world or developing new play activities, those are not separate but operate together. Also, “space city” serves as a bridge between individuals who play games and non-players by disseminating various information on the website.

Key words: Space city, Virtual city, Virtual ancient city, Video game society, Space

บทนำ: แนะนำโลกเสมือนอวกาศ (Virtual Outer Space)

“โลกเสมือน” (virtual world) ในปัจจุบันมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น สำหรับโลกเสมือนในฐานะวิดีโอเกมคือการมอบประสบการณ์การเล่นที่มีความลึกซึ้งมากขึ้นราวกับผู้เล่นเข้าไปมีส่วนร่วมหรือใช้ชีวิตอยู่ในเกมดังกล่าว โลกเสมือนทำให้คนสามารถได้รับประสบการณ์ที่มากกว่าคำพังชีวิตประจำวันจะสามารถมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมได้ทั้งหมด เช่นในเกม World of Warcraft (2004) ที่เปิดโอกาสได้รับประสบการณ์ในโลกเมดิเวิลแฟนตาซี (medieval fantasy) หรือ เกม Subnautica (2014) ที่พาไปสำรวจโลกใต้ทะเลลึก เป็นต้น พื้นที่โลกเสมือนเหล่านี้ได้มอบจุดประสงค์ในการเล่นและประสบการณ์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละตัวเกม รวมถึงในปัจจุบันผู้เล่นยังมีโอกาสเข้าร่วมในฐานะที่เป็นผู้กระทำการ (actor) มากกว่าเพียงแค่เป็นผู้รับเท่านั้น เช่นการดัดแปลงตัวเกมผ่าน Mod เพื่อสร้างประสบการณ์ใหม่ในการเล่น การสร้างผลงานสถาปัตยกรรมในโลกเสมือนแล้วโพสต์ลงในเพจเพื่อให้คนเข้ามาชมผลงาน การสร้างกิจกรรมใหม่ขึ้นมาในโลกเสมือน เป็นต้น (Nardi, 2010) โลกเสมือนที่ผู้ศึกษาเลือกศึกษาในครั้งนี้มีความน่าสนใจที่ พื้นที่ที่โลกเสมือนแห่งนี้มอบให้ไม่ใช่เพียงโลกใบหนึ่ง แต่เป็นการสร้าง “open world universe” หรือก็คืออวกาศที่ให้ผู้เข้ามาร่วมเล่นสามารถมีประสบการณ์กับดินแดนอวกาศอันกว้างใหญ่ไพศาลได้

เกม No Man’s Sky เป็นเกม Survival Outer Space Simulator Game พัฒนาและจัดจำหน่ายโดยบริษัท Hello Games เริ่มแรกลงให้กับแพลตฟอร์ม PC (คอมพิวเตอร์) และ PlayStation 4 ปัจจุบันมีการลงให้กับแพลตฟอร์มวิดีโอเกมครอบคลุมเกือบทุกแพลตฟอร์ม เช่น PlayStation 5, Xbox Series X หรือ Nintendo Switch รวมถึงยังมีแผนการขยายไปสู่ macOS และ iPadOS ในอนาคต เกมดำเนินภายใต้แกนหลัก 5 อย่าง ได้แก่ การสำรวจ การเอาชีวิตรอด การต่อสู้ การค้าขาย และการสร้างฐาน ผู้เล่นมีอิสระที่จะดำเนินการภายในเกมในดินแดนที่กว้างขวางเป็นทั้งหมดคือ “ดาวเคราะห์ 18 ล้านล้านดวง

ในแต่ละดาวเคราะห์มีระบบนิเวศของตัวเองซึ่งมีพืชและสัตว์ในรูปแบบเฉพาะ หรือสายพันธุ์สิ่งมีชีวิตนอกโลก หรือ ‘เอเลี่ยน’ (alien) ที่เปิดโอกาสให้ผู้เล่นสามารถเข้าไปร่วมมีปฏิสัมพันธ์ ค้าขาย หรือแม้แต่ต่อสู้ โดยที่ผู้เล่นจะพัฒนาในเกมด้วยการขุดหาทรัพยากรเพื่อเป็นพลังงานและปรับปรุงอุปกรณ์ ซื้อและขายทรัพยากร ใช้เงินที่ได้รับจากการบันทึกพืชและสัตว์ สร้างฐานดาวเคราะห์และขยายกองยานอวกาศ

ระบบนิเวศของโลกเสมือนใน No Man's Sky ได้รับออกแบบโดยการดึงนำประสบการณ์อวกาศจากสื่อประเภทบันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์ (science fiction) ในช่วง 70-80 ที่มีการสร้างสื่อร่วมสมัยเกี่ยวกับอวกาศจำนวนมาก ปัจจุบันยังเพิ่มเติมความรู้อวกาศสมัยใหม่ทำให้เกมมีรายละเอียดที่มากขึ้น อุปกรณ์หรือสิ่งปลูกสร้างภายในเกมสำหรับฝั่งผู้เล่นจะได้สัมผัสเทคโนโลยีล้ำยุคต้นแบบมาจากในภาพยนตร์ sci-fi เหล่านั้น อย่างปืนเลเซอร์ ยานอวกาศ หรือการเข้าไปสำรวจแหล่งโบราณสถานของพวกอารยธรรมต่างดาว จุดเด่นของ No Man's Sky ที่พิเศษกว่าโลกเสมือนอื่นๆ มาจากขนาดของโลกเสมือน ด้วยขอบเขตที่กว้างใหญ่นี้เป็นไปไม่ได้ที่เพียงลำพังจะสามารถสำรวจดาวเคราะห์ทั้งหมดในเกมได้ นำไปสู่การสร้างระบบชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นมา ภายใต้ชื่อกลุ่มขนาดใหญ่ว่า Galactic Hub Project ทั้งนี้ปฏิบัติการของกลุ่มไม่ได้เกิดขึ้นเพียงในโลกของเกมเพียงเท่านั้น แต่เชื่อมโยงถึงการทำงานในโลกความจริง และบนแพลตฟอร์มออนไลน์อื่นๆ เช่นในเพจเว็บไซต์ Youtube เป็นต้น ทั้งหมดล้วนสำคัญต่อการสร้างวัฒนธรรมกลุ่มเกม No Man's Sky ขึ้นมา เป้าหมายหลักของการก่อตั้งคือการสำรวจ ความรู้ และการแบ่งปันทรัพยากร โดยมีเป้าหมายเพื่อการสำรวจอวกาศที่กว้างใหญ่ แล้วนำผลสำรวจมาแชร์แบ่งปันกัน ราวกับผันตัวเป็นนักสำรวจอวกาศจริงๆ อุดมการณ์นี้ยังเป็นส่วนสำคัญต่อการสร้าง “อารยธรรม” ขึ้นบนโลกเสมือน ขณะที่เชื่อมโยงกับโลกแห่งความจริงในฐานะกิจกรรมของกลุ่มวัฒนธรรมย่อยที่มีส่วนร่วมในการสร้างประสบการณ์การเล่นเกม ราวกับว่าเป็นการดำรงชีวิตอยู่ในห้วงอวกาศที่กว้างใหญ่

วัตถุประสงค์การศึกษาในงาน No Man's Sky: เกมสร้างเมืองอวกาศ/เมืองโบราณอวกาศในโลกเสมือน: การซ้อนทับของโลกความจริง โลกออนไลน์ โลกเสมือน และโลกจินตนาการนี้ ประกอบด้วย 1) ศึกษาระบบกลุ่มวัฒนธรรมย่อยของกลุ่มผู้เล่นเกมและเครื่องมือ (human and non-human) ในฐานะเป็นผู้สร้างและออกแบบ “เมืองW ในพื้นที่ของโลกเสมือน และผู้ร่วมสร้างอารยธรรมอวกาศด้วยกัน 2) ศึกษาการดำเนินการบนมิติโลกความจริง โลกออนไลน์ โลกเสมือน และโลกจินตนาการ ที่เชื่อมโยงกลายเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ และ 3) การศึกษาในฐานะเป็นแบบจำลองของการที่มนุษย์จะเข้าไปปฏิสัมพันธ์ต่ออวกาศในอนาคต

ทบทวนวรรณกรรมและวิธีวิจัย

ในการศึกษาโลกเสมือนของ *Virtual Worlds and Futures of Anthropology* ของทอม โบเอลสตอร์ฟฟ์ (Boellstorff, 2009) และงาน *My Life as a Night Elf Priest*

ของบอนนี นาร์ดี (Nardi, 2012) กล่าวถึงความเชื่อมโยงกันระหว่างโลกเสมือนจริงและโลกทางกายภาพ แสดงให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมออนไลน์นำเข้าสู่และเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐานทางสังคมจากโลกทางกายภาพสู่โลกเสมือน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างโลกเสมือนและโลกกายภาพ ผู้ศึกษานำแนวทางดังกล่าวเพื่อนำมานิยามโลกทั้ง 4 ในงานศึกษานี้ ประกอบด้วย 1) โลกกายภาพ – โลกที่พวกเราดำรงชีวิตผ่านร่างกาย การเคลื่อนไหวโดยตรง 2) โลกออนไลน์ – ชีวิตทางสังคมในโลกออนไลน์ดิจิทัลผ่านโซเชียลมีเดียรูปแบบต่าง ๆ 3) โลกเสมือน – โลกจำลองที่มนุษย์สามารถเข้าไปปฏิสัมพันธ์ได้ ที่มีลักษณะคล้ายกับโลกกายภาพ แต่ปรากฏอยู่บนสื่อมีเดียต่างๆ เช่นเกม หรือโลกเสมือนทางโซเชียล เช่น Metaverse เป็นต้น 4) โลกจินตนาการ – โลกของความคิดของมนุษย์ที่สังสมจากประสบการณ์ จินตนาการ ความคิดต่างๆ ซึ่งดำเนินทั้งในรูปนามธรรมและรูปธรรม

งานศึกษาโลกเสมือน No Man's Sky ก่อนหน้านี้จะเป็นการศึกษาโดยมองโลกเสมือนแห่งนี้ในฐานะแหล่งโบราณคดีพร้อมใช้กรอบแบบโบราณคดีโลกเสมือนเข้าไปศึกษาปรากฏในงานของแอนดรู ไรฮาร์ด (Andrew Reinhard) เรื่อง *Human Settlements in a Digital Universe: The No Man's Sky Archaeological Project* (2019) ในกลุ่มผู้เล่นและผู้ศึกษาเรียกพื้นที่โบราณคดีในเกมว่า “Legacy Hub” ไม่ได้เป็นเพียงการกำหนดว่าโบราณคดีสามารถดำเนินการเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในสภาพแวดล้อมดิจิทัลได้หรือไม่ แต่ยังเจาะลึกเข้าไปในสถาปัตยกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยการพิมพ์ 3 มิติสร้างแผนที่รูปแบบใหม่โดยทำการวัดภาพถ่ายของพื้นที่ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน การบันทึกหลักฐานเชิงวรรณกรรม และการทำงานร่วมกับกลุ่ม Galactic Hub Project ในฐานะมรดกของชุมชนประกอบด้วยภาพถ่ายทางอากาศจากโดรน ภาพทิวทัศน์ และรายละเอียดของสถาปัตยกรรมและจารึกที่ถูกทิ้งไว้เบื้องหลังจากการอพยพผู้เล่นที่เป็นมนุษย์และนักท่องเที่ยวยุคใหม่ที่มาเยือนมรดก วิดีโอ แผนที่และแผนผัง ข้อมูลจารึกและข้อมูลที่พบใน Legacy Hub และเอกสารเป็นรายงานสถานที่ของการสร้างขึ้นในวัน/สัปดาห์ของการสืบค้นทางโบราณคดีของการตั้งถิ่นฐาน ยังแสดงให้เห็นวิวัฒนาการของการรายงานตลอดโครงการอีกด้วย

No Man's Sky มีความเกี่ยวข้องกับแนวทางทางโบราณคดีแบบดั้งเดิมมากขึ้นเมื่อศึกษาการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ที่มีผู้เล่นมนุษย์หลายร้อยคนในภูมิภาคของจักรวาลในชุมชน Galactic Hub Project พื้นที่เสมือน (virtual space) ซึ่งเปรียบเสมือนบ้านหลังที่สองที่ผู้เล่นใช้เวลาอยู่กับการสร้างฐาน ฟาร์ม และชุมชนอย่างยาวนาน เปรียบเสมือนบ้านอีกหลัง

หนึ่ง แต่เป็นบ้านที่ไม่ใช่บ้านทางกายภาพ ใช้เวลาหลายร้อยหรือหลายพันชั่วโมงในการสำรวจคน สร้างฐาน/ฟาร์ม และสร้างชุมชนที่แข็งแกร่งของผู้เล่นที่แบ่งปัน ทรัพยากร และความรู้ แต่ด้วย “การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศแบบดิจิทัล” การอัปเดตซอฟต์แวร์ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไม่เพียงแค่สิ่งปลูกสร้าง แต่ดาวเคราะห์ที่เหมาะสมและอุดมด้วยทรัพยากร ที่ครอบครองนั้น กลายเป็นดาวเคราะห์ที่ร้อนเย็น หรืออากาศเป็นพิษ (Reinhard, 2021, p. 2)

ปรากฏการณ์นี้ได้สะท้อนถึงปรากฏการณ์ในโลกแห่งความจริง และสร้างประสบการณ์ร่วม ยกตัวอย่างเช่น 1) พฤติกรรมของประชากรมนุษย์ถูกบังคับให้อพยพเนื่องจากภัยพิบัติในเกมสะท้อนถึงโลกธรรมชาติ No Man's Sky มีการจัดระเบียบมากกว่าที่เห็นในโลกกายภาพ กล่าวคือ เพราะในยุคหลังผู้คนจะต่อสู้เพื่อเอาชีวิตรอด เพื่อให้แน่ใจว่าความต้องการของได้รับการตอบสนอง (อาหาร น้ำ และที่พักพิง) ขณะที่ภัยพิบัติดิจิทัลแม้ไม่ได้รับความเสียหายในเชิงกายภาพ แต่ความรู้สึกของผู้เล่นแต่ละคนเหมือนอยู่บ้าน การใช้เวลาในการสร้างสถานที่ของตนเองยังคงมีน้ำหนักทางอารมณ์ ผู้คนปกป้องสิ่งที่รัก และมันเจ็บที่จะสูญเสียสถานที่ที่ใกล้ชิด มีผู้เล่นที่หลังจากอัปเดตแต่ละครั้งคร่ำครวญถึงสิ่งที่สูญเสียไป แม้ว่าจะพบ “ดาวเคราะห์ที่สมบูรณ์แบบ” ในการอัปเดตใหม่ แต่ก็ยังคง “คิดถึงฐานเก่า การอำลาฐานที่เสียหายเหล่านี้ ผู้เล่นรู้สึกผูกพันกับสิ่งดิจิทัลมากพอที่จะโพสต์ต่อสาธารณะเกี่ยวกับบ้านในเกมของพวกเขา

2) แนวทางของการยึดครองของมนุษย์ในพื้นที่โลกเสมือน สร้างความเชื่อมโยงระหว่างประสบการณ์โลกความจริงกับเทคโนโลยี การดำเนินกิจกรรมใน No Man's Sky เป็นดินแดนอวกาศที่ห่างไกลทำให้ตระหนักด้วยว่าสำหรับมนุษย์นั้นไม่มีที่อยู่อาศัยในโลกดิจิทัลโดยตรง โลกเสมือนเหล่านี้เป็นผลจากการใช้งานเทคโนโลยีดิจิทัลที่ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อม (mediator) มนุษย์ที่ดำรงอยู่ในโลกธรรมชาติกับวัตถุในโลกเสมือนเหล่านี้ราวกับเป็นสิ่งจับต้องได้จริง โลกดิจิทัลถูกผสมผสานเข้าด้วยกัน ส่งผลให้มรดกที่สร้างขึ้นด้วยระบบดิจิทัลที่สร้างขึ้นนั้นก็มาปรากฏอยู่ในโลกธรรมชาติเช่นกัน ในรูปแบบของแหล่งข้อมูล ภาพคลิป ที่สามารถถ่ายทอด “สถานที่” แห่งนั้นออกมา ทำให้เหล่าผู้เล่นได้เล่าเรื่องประสบการณ์ร่วมกันของเกมและได้พูดคุยกับผู้ที่ยอยู่นอกเหนือขอบเขตของเกม (Reinhard, 2021, pp. 23-24)

มุมมองข้างต้นนี้ยังช่วยแสดงถึงแนวทางการศึกษาในโลกเสมือนสามารถใช้ในกรอบการศึกษาเชิงโบราณคดีของสิ่งดิจิทัล (digital archaeology) โดยเป็นการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและสื่อดิจิทัลกับโบราณคดี ซึ่งรวมถึงการใช้การถ่ายภาพดิจิทัล การสร้างใหม่ 3 มิติ ความจริงเสมือน และระบบข้อมูลทางภูมิศาสตร์ รวมถึงเทคนิคอื่นๆ ในการศึกษา โดยปกติแนวทางนี้คือการใช้เทคโนโลยีเพื่อเสริมการสืบหาข้อมูลในแหล่งโบราณคดี (archaeological site) ในโลกกายภาพ แต่ในงานชิ้นนี้คือการนำเทคนิควิธีดังกล่าวมาช่วยในการเข้าสู่สนามและทำความเข้าใจกับ “สิ่งปลูกสร้าง” ภายในโลกเสมือน เพื่อที่จะเข้าไปยังสนามโดยพิจารณาไม่เพียงแต่ภายในสภาพแวดล้อมที่สร้างด้วยดิจิทัลเท่านั้น แต่ยังคงคำนึงถึงบริบทที่สร้างขึ้นด้วย และวิธีที่ผู้คนมีส่วนร่วมกับซอฟต์แวร์ในฐานะสมาชิกของกลุ่มผู้สนใจและชุมชนผู้ใช้ที่ใหญ่ขึ้น รวมถึงพื้นที่ดิจิทัลเหล่านี้ยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของโลกธรรมชาติด้วย หัวข้อนี้ควรได้รับการศึกษาอย่างละเอียด เพื่อดูการสร้างและรักษาที่อยู่อาศัยดิจิทัลด้วยต้นทุนด้านสิ่งแวดล้อม (Jackson, 2017)

ผู้ศึกษาจึงนำแนวทางดังกล่าวมาปรับใช้ในงานศึกษานี้ และได้ขยายการศึกษาในหลายแพลตฟอร์ม ประกอบด้วยการศึกษาโลกเสมือน No Man's Sky ผ่านการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในโลกเสมือน (virtual world participant observation) (Boellstorff et al., 2012) เข้าไปร่วมเล่นเกมและทำกิจกรรม พร้อมกับการศึกษาวัฒนธรรมภายในกลุ่ม Galactic Hub Project เพื่อสำรวจกระบวนการทำงานภายในกลุ่ม พร้อมกับสัมภาษณ์ผู้เล่นเกม และเพื่อการเข้าถึงแหล่งข้อมูลของกลุ่ม (Snodgrass, 2016) ทั้งนี้ปฏิบัติการกลุ่มดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นในตัวเกม แต่เกิดขึ้นบนโซเชียลมีเดียต่างๆ ผ่านการใช้งานสารพัดสื่อ (polymedia) (Madianou & Miller, 2012) เพื่ออธิบายระบบสังคม-วัฒนธรรมในโลกเสมือน โลกออนไลน์และในโลกแห่งความจริงขึ้นมาอย่างไร นอกจากนี้ยังเข้าไปทำความเข้าใจบทบาทของอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์และวัตถุเสมือนเหล่านี้ต่อการช่วยในปฏิบัติการทางสังคม-วัฒนธรรมรวมถึงความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและระหว่างมนุษย์กับวัตถุอย่างไร

เพื่อทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์นี้ ผู้ศึกษาเลือกนำทฤษฎีของบรูโน ลาทัวร์ (Bruno Latour) เรื่อง Actor-Network-Theory (ANT) (2005) (Latour, 2005) เป็นการทำทำความเข้าใจสังคมผ่านการเชื่อมโยงเครือข่ายความสัมพันธ์ไม่เพียงมนุษย์กับมนุษย์แต่รวมถึงมนุษย์กับวัตถุ โดยที่มนุษย์จะไม่ใช่ว่าผู้กระทำการ (actor) เพียงเท่านั้น แต่มนุษย์และ

วัตถุสามารถเป็นตัวกระทำ (actant) ในเครือข่ายนี้ ความหมายคือสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (non-human) เช่น วัตถุสิ่งของ เครื่องจักร สัตว์ ความคิด หรือแม้แต่ลักษณะพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีความเป็นตัวกระทำ ซึ่งสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในทางวัตถุ-สัญญาณ (material-semiotics) กล่าวคือ ผู้กระทำกรหนึ่งๆ สามารถกระทำกรให้เกิดผลทั้งในโลกทางวัตถุที่จับต้องได้และในโลกแห่งความหมายที่มีลักษณะเป็นนามธรรมไปพร้อมๆ กัน (Law, 2017, pp. 31-57) และแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ เกิดจากการกระทำที่มีผลเชื่อมโยงของตัวกระทำกรที่ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อม (mediator) เหล่านี้ (Latour 2008, pp. 47-50, 67-72) พร้อมกับการเชื่อมโยงไปถึงในฐานะเป็นแบบจำลองของการที่มนุษย์จะเข้าไปปฏิสัมพันธ์ต่ออวกาศในอนาคต

ตัวเชื่อมยังทำให้เห็นถึงบทบาทของตัวกระทำกร คอมพิวเตอร์หรือเครื่องเกมและสัญญาณอินเทอร์เน็ตยังทำหน้าที่เป็นตัวกระทำกรที่ส่งผลต่อพฤติกรรมในการการประกอบกิจกรรมในโลกเสมือนและโลกออนไลน์เช่นกัน เพราะเครื่องมือจะเป็นการกำกับรูปแบบการเล่นของผู้เล่น วิธีการเข้าไป (engage) ต่อโลกเสมือนต่อประสบการณ์ที่ได้รับก็จะแตกต่างกัน หรือสัญญาณอินเทอร์เน็ตเป็นสิ่งจำเป็นในการเล่นเนื่องจากต้องการสัญญาณในการเชื่อมโยงกับผู้เล่นอื่นที่อยู่ต่างสถานที่ หากสัญญาณไม่ดีก็จะทำให้ไม่สามารถเล่นในโหมดออนไลน์ได้ หรือในบางเกมไม่สามารถเล่นได้

ในยามปกติบทบาทในฐานะตัวเชื่อม จะสังเกตได้ยากและถูกมองในฐานะตัวกลาง (intermediaries) แต่ลาตูร์ได้เสนอถึงการที่จะสังเกตถึงบทบาทตัวเชื่อม จะปรากฏในสถานการณ์บางรูปแบบ เช่นในสภาวะที่เกิดความรุนแรง ความเสียหาย อุบัติเหตุ ความเสียหายต่อบุคคลหรือวัตถุ กรณีของโลกเสมือนสามารถเป็นได้ทั้งการที่เครื่องเล่นเกมพัง หรือสัญญาณอินเทอร์เน็ตขาดหาย เพราะสิ่งเหล่านี้มีผลทำให้การดำเนินการกิจกรรมหยุดชะงัก หรือในอีกกรณีคือการปรากฏตัวเชื่อมจะพบในผลงานบันเทิงคดี (fiction) เช่นบันเทิงคดีแนววิทยาศาสตร์ (science fiction) เพราะจะสามารถมองเห็นบทบาทของวัตถุผ่านสายของ “ผู้ชม” สำหรับในการเล่นเกมนั้นมีนัยยะที่มีลักษณะของความเป็นสื่อเชิงบันเทิงคดีในตัว และการดำเนินเกมผ่านวัตถุทั้งโลกกายภาพและโลกเสมือนก็เป็นสิ่งที่ทำให้เห็นถึงบทบาทของตัวกระทำกรของวัตถุ/เครื่องมือ

เข้าสู่ No Man's Sky

การเข้าสู่โลกแห่งอวกาศอันกว้างใหญ่ไพศาลของ No Man's Sky จะเริ่มต้นด้วยการที่ผู้เล่นเลือกระหว่างการเล่นแบบ single player หรือ multiplayer ซึ่งจะให้ประสบการณ์การเล่นที่แตกต่างค่อนข้างมาก เนื่องด้วยการศึกษาในครั้งนี้จึงเลือกโหมดการเล่นแบบผู้เล่นหลายคนเพื่อสามารถที่จะพบปะกับผู้เล่นคนอื่นๆ ได้ ขั้นตอนต่อไปจะเป็นการเลือกโหมดการเล่น ประกอบด้วย 4 โหมด ได้แก่ 1) Normal โหมดการเล่นปกติ 2) Survival โหมดการเล่นที่เน้นไปที่การสะสมทรัพยากรเพื่อเอาชีวิตรอดในดินแดนที่กว้างใหญ่แห่งนี้ 3) Permadeath โหมดการเล่นที่คล้าย Survival แต่มีความยากในการเล่นมากกว่า และเมื่อตัวละครในเกมตาย จะต้องเริ่มต้นใหม่ทั้งหมดตั้งแต่ต้น และ 4) Creative โหมดสร้างสรรค์ โหมดที่ได้รับความนิยมของผู้เล่นที่ชื่นชอบการสร้างสรรคผลงาน เมืองต่างๆ ซึ่งผู้ศึกษาจะเน้นไปที่โหมด Normal และ Creative ที่จะสะดวกต่อการดำเนินการในประเด็นที่ศึกษา เพราะผู้ศึกษาจะสามารถ “เคลื่อนไหว” ในโลกเสมือนได้ง่ายกว่า เพราะไม่จำเป็นต้องกังวลกับรูปแบบการเล่นเต็มรูปแบบของตัวเกม

ผู้เล่นเข้าสู่ตัวเกม ตัวละครจะมาปรากฏอยู่ในดาวดวงหนึ่ง เต็มไปด้วยสภาพแวดล้อมที่แปลกตา สิ่งมีชีวิตต่างดาว พืชที่แปลกประหลาด ในจุดเริ่มต้นนี้จะเป็นโหมดฝึก (training mode) สำหรับผู้เล่นใหม่ทุกคน โดยมีเป้าหมายคือสำรวจ ค้นคว้า รวบรวมทรัพยากร และกลับมาซ่อมยานอวกาศของผู้เล่นเพื่อจะเดินต่อไปยังดาวดวงอื่น และนั่นก็จะเป็นจุดเริ่มต้นของการผจญภัยในอวกาศเสมือนจริงแห่งนี้ หลังจากจบช่วงฝึกผู้เล่นจะต้องเล่นเนื้อเรื่องตามเนื้อหาที่เกมเดินเรื่องไปในระดับหนึ่งก่อน เป้าหมายหลักก็คือการสอนระบบของเกม และปลดล็อกฟังก์ชันต่างๆ ของเกม เช่นการสำรวจเมืองโบราณบนดาวต่างๆ หรือการเข้ามาสู่เมืองอวกาศซึ่งเป็นพื้นที่กลาง ที่เหล่าผู้เล่นสามารถมาพบปะกับผู้เล่นคนอื่น ไปจนถึงการทำสงครามอวกาศแบบที่อยู่ในภาพยนตร์ฟอร์มยักษ์ หากต้องการความครบถ้วนของเนื้อหาเกมก็จำเป็นที่จะต้องเล่นให้มีความคืบหน้าในระดับหนึ่งหรือจบเนื้อเรื่องของเกม

ประเด็นที่ 1: Galactic Hub Project และ Legacy Hub

ในช่วงแรกของเกม No Man's Sky ที่ยังไม่รองรับระบบการเล่นหลายคนแบบปัจจุบัน ต่อให้ผู้เล่นสร้างเมืองทั้งเมืองขึ้นมา ก็มีเพียงแต่ตัวผู้เล่นเองที่สามารถมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งปลูกสร้างเหล่านั้น กลายเป็นเพียงเมืองที่มีผู้อาศัยอยู่เพียงคนเดียว และจะกลายเป็น

เมืองร้างเมื่อผู้เล่นต้องออกเดินทางไปสำรวจดาวอื่น ช่องทางเช่นนำลงแพลตฟอร์มวิดีโอ หรือการถ่ายภาพลงในกลุ่ม community ต่างๆ จึงเป็นช่องทางที่ทำให้สามารถปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นได้ แม้ไม่ใช่ในตัวเกมโดยตรง ทว่าเมื่อมีการก่อตั้ง Galactic Hub Project ชุมชนที่มีเป้าหมายอย่างจริงจังในการสำรวจอวกาศในเกม และยังมีอีกเป้าหมายคือการทำให้เหล่านักสำรวจอวกาศที่โดดเดี่ยวสามารถมารวมตัวกันเพื่อบอกว่าเขาไม่ได้อยู่คนเดียวในอวกาศที่กว้างใหญ่นี้ กิจกรรมของกลุ่มทำให้ผู้เล่นที่อยู่คนละเซิร์ฟเวอร์กัน ไม่สามารถพบกันได้ในโลกของเกม มีความรู้สึกร่วมบางอย่างที่มีร่วมกัน ในการดำเนินภารกิจอันยิ่งใหญ่ของกลุ่ม

Galactic Hub Project ที่พยายามสร้าง “อารยธรรม” ภายในโลกเสมือนเป็นอวกาศอันกว้างใหญ่ เริ่มก่อสร้างเมืองและฐานทัพอวกาศบนดาวดวงต่างๆ พร้อมแชร์ข้อมูลลงในเพจประจำกลุ่มและเว็บไซต์ Wiki Fandom ทุกอย่างดำเนินไปอย่างเชื่องช้าเพราะจำนวนผู้เล่นที่ค่อนข้างน้อย จากที่เคยกล่าวไปก่อนหน้านี้เรื่องความน่าเบื่อของเกม แต่กลุ่ม Galactic Hub Project ได้ใช้ความร่วมมือของสมาชิกจนสามารถสร้างฐานข้อมูลระหว่างดวงดาวในโลกเสมือนนี้ออกมาได้จำนวนมาก ทว่าแผนการร่วมมือที่ยิ่งใหญ่นี้ก็จำเป็นต้องหยุดชะงักลง จากบทความในเว็บไซต์เรื่อง “Human Settlements in a Digital Universe: The No Man’s Sky Archaeological Project” ของแอนดรูว์ ไรน์ฮาร์ด (Reinhard, 2019) ได้เล่าถึงการอัปเดตซอฟต์แวร์ ในวันที่ 11 สิงหาคม 2017 การเปิดตัว “Atlas Rises” เวอร์ชัน 1.3 เป็นปรากฏการณ์ที่ราวกับรีเซ็ตทุกอย่างที่เคยมีมาก่อน กล่าวคือสิ่งปลูกสร้างและการสำรวจในช่วงก่อนการอัปเดตดังกล่าวถูกทำให้กลายเป็น “ของเก่า” ในระบบ ส่งผลให้ไม่อาจมีการประกอบกิจกรรมใดๆ ต่อสิ่งปลูกสร้างเดิมที่สร้างไว้บนดาวต่างๆ ได้ หรือในอีกกรณีคือการเพิ่มเติมของพีเจอร์ที่เพิ่มเรื่องของสภาพแวดล้อมในแต่ละดาวขึ้นมา ส่งผลให้บางดวงดาวร้อนจนลุกเป็นไฟ อากาศเป็นพิษจนไม่อาจอยู่ได้ ทั้งหมดถูกอธิบายอยู่ในข้อความที่เล่าถึงเหตุการณ์นั้นในงานของไรน์ฮาร์ดว่า

ชุมชนหลายร้อยคนตื่นขึ้นและพบว่าบ้านและฟาร์มของพวกเขาถูกทำลาย อากาศเป็นพิษเกินกว่าจะหายใจได้ และอุณหภูมิที่พุ่งสูงขึ้นหลายร้อยองศาจากด้านใดด้านหนึ่งของศูนย์ พวกเขาจำเป็นต้องอพยพ การอพยพไปยังดวงดาวจำนวนมากจะเกิดขึ้นในอีกไม่กี่สัปดาห์ข้างหน้า การตั้งถิ่นฐานของพวกเขากลายเป็นซากปรักหักพังจากภัยพิบัติในช่วงข้ามคืน และเหตุการณ์ที่เร่ร่อนนี้ทำให้ประชากรมนุษย์กลายเป็นผู้ลี้ภัยจากสภาพภูมิอากาศ

(Reinhard, 2019)

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้แผนการสร้างอารยธรรมของกลุ่ม Galactic Hub Project ล่มลงไปพร้อมๆ กัน ถึงเช่นนั้นผู้เล่นส่วนใหญ่ก็ละทิ้งการตั้งถิ่นฐานเดิม ที่หลายแห่งถูกฝังหรือปล่อยให้ลอยอยู่ในอากาศด้วยสภาพภูมิประเทศที่เปลี่ยนไป ผู้เล่นทิ้งข้อความอำลาไว้ บางครั้งก็ทิ้งที่อยู่สำหรับส่งต่อผู้เล่นคนอื่นๆ โดยเหลือเพียงฐานที่เคยอยู่ แต่จากปรากฏการณ์นี้กลับทำให้ตอนนี้ No Man's Sky มีพื้นที่ของมนุษย์และสิ่งประดิษฐ์สำหรับโบราณคดีภายในพื้นที่ดิจิทัลที่ถูกทิ้งร้าง ทั้งนี้ศิลปะและสถาปัตยกรรมเหล่านี้สามารถหายไปแทบไม่เหลือร่องรอยเมื่อเกมถูกละทิ้งและแพลตฟอร์มปิดตัวลงทำให้โบราณคดีของดิจิทัลสามารถหายไปได้ในทันที จึงเป็นข้อจำกัดสำคัญในการศึกษาโลกเสมือน เพราะจะไม่สามารถกลับไปสู่สนามดังกล่าวได้ การสืบหาข้อมูลหากในกรณีนี้เกิดขึ้นจึงต้องทำในรูปแบบอื่น

ตัวอย่างเช่น หากข้อมูลดังกล่าวอยู่ในรูปแบบของ Mod (Modification) ที่เป็นการแก้ไขหรือปรับแต่งตัวระบบโปรแกรมของวิดีโอเกมเพื่อจุดประสงค์ในการเปลี่ยนการทำงานให้ต่างออกไปจากเดิม เช่นการเปลี่ยนรูปลักษณ์ของตัวละครภายในเกม การนำศิลปะและสถาปัตยกรรมมาลง การเพิ่มฟังก์ชันบางอย่างที่ช่วยปรับสมดุลหรือทำให้ไปมากกว่าฟังก์ชันเดิมที่เกมมีให้ หรือการนำไฟล์ข้อมูลจากอีกผู้เล่นหนึ่ง ไปยังผู้เล่นอีกกลุ่มได้เป็นต้น Mod จึงกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบที่นิยมของผู้เล่นในการเสริมสร้างประสบการณ์การเล่นเกมที่เดิมเต็มไปมากกว่ารูปแบบเดิมที่มีให้ ในบาง Mod ก็สามารถที่จะเรียกว่ากลายเป็นเกมใหม่ไปเลย ซึ่งปฏิบัติการเหล่านี้ดำเนินการโดยเหล่าผู้เล่นด้วยตัวเอง

หนึ่งในแพลตฟอร์มที่สามารถหา Mod ได้แก่สตีม (Steam) ซอฟต์แวร์สำหรับการจำหน่ายทางดิจิทัล เป็นแหล่งจำหน่ายสินค้าในรูปแบบดิจิทัลมีสินค้ากลุ่มหลักเป็นวิดีโอเกมหรืออีกช่องทางได้แก่ Nexusmod เว็บไซต์ที่สำหรับการนำ Mod ต่างๆ มาลงเพื่อเป็นพื้นที่สำหรับผู้เล่นที่ต้องการจะเพื่อเผยแพร่ จัดการ และดาวน์โหลดเพื่อนำเสริมแต่งเกมที่เล่นด้วยเหตุนี้หากยังหลงเหลือข้อมูล Mod อยู่ภายในช่องทางดังกล่าวข้างต้นที่กล่าวไว้ จะช่วยให้สามารถนำศิลปะและสถาปัตยกรรมเดิมกลับมาได้แม้ข้อมูลอาจจะไม่สมบูรณ์ หรือมีข้อบกพร่องบางอย่างเพราะข้อมูลมีความแตกต่างในแพตช์ก่อน-ปัจจุบัน แต่ก็จะช่วยให้สามารถกู้ข้อมูลบางส่วนคืนมา และศึกษาแหล่งข้อมูลดังกล่าวได้ นอกจากนี้แพลตฟอร์มไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของรูปภาพ วิดีโอบน YouTube, Reddit, Twitch และเว็บไซต์อื่นๆ ก็จะถูกนำมาใช้เป็นช่องทางสำหรับการเข้าถึงพื้นที่เหล่านั้นโดยทางอ้อมได้เช่นกัน กล่าวคือ

ข้อมูลเหล่านี้คล้ายกับการถ่ายภาพเก็บหลักฐานในการศึกษาแบบโบราณคดี ที่จะช่วยให้ทราบถึงตำแหน่งแห่งที่ของข้อมูลดิจิทัลเหล่านี้ก่อนที่จะถูกลบเลือนหายไป (Whitmore, 2019; Reinhard, 2021, pp.24-25)

ประเด็นที่ 2: Outer Space City

นอกจากในส่วนของ Legacy Hub ในฐานะแหล่งโบราณคดีแล้ว ผู้ศึกษาจะเพิ่มเติมพื้นที่ที่เข้าไปมีส่วนร่วมได้แก่ 1) เมืองอวกาศ เนื่องจากเป็นแหล่งสถานที่ที่เกิดการรวมตัวของผู้เล่นในเกมมากที่สุด ในฐานะพื้นที่กลางของเกม 2) เมืองที่ผู้เล่นเป็นผู้สร้างเอง เพื่อสังเกตความเป็นผู้กระทำการของผู้เล่นในการสร้างสรรค์ผลงานผ่านสถาปัตยกรรมในโลกเสมือน และ 3) เมืองในกลุ่มชุมชน Galactic Hub Project ที่จะทำให้ได้เห็นการเล่นของกลุ่มโดยตรง ทั้งนี้เนื่องด้วยข้อจำกัดของเกมการกล่าวถึงคำว่า “เมืองในเกม No Man’s Sky” แม้จะมีลักษณะของสิ่งปลูกสร้างดิจิทัลเป็น ดึก อาคาร ถนน ฐานยิงจรวด ศูนย์วิจัย แปลงเกษตรกรรม ที่ดูคล้ายคไซไฟแบบที่เห็นสื่อบันเทิงอวกาศต่างๆ แต่ว่าสถานที่เหล่านี้ที่บนดวงดาวต่างๆ ไม่ได้มีผู้คนมากมายเข้ามาอาศัยอยู่ สาเหตุมาจากตัวเกมในหนึ่งเซิร์ฟเวอร์จำกัดผู้เล่น 32 คนสำหรับเครื่อง PC (คอมพิวเตอร์) และ 8 คนสำหรับเครื่องคอนโซล (PS4, PS5, หรือ Xbox One) (อาจมีการอัปเดตเพิ่มเติมจำนวนผู้เล่นในภายหลัง แต่นี่คือจำนวนผู้เล่นที่สารภเล่นได้ในขณะนี้) หรืออีกวิธีคือการเล่นข้ามแพลตฟอร์ม (cross platform) กับเครื่องเล่นอื่นๆ อย่างไรก็ตามเมืองใน No Man’s Sky จะไม่ใช่เมืองที่เต็มไปด้วยฝูงชน หรือสิ่งมีชีวิตต่างดาวมากมายที่กำลังทัศนากอยู่ภายในเมืองที่สร้างขึ้น

ถึงเช่นนั้นก็ไม่ได้หมายความว่าเมืองของ No Man’s Sky จะไร้ซึ่งชีวิตชีวา ปฏิบัติการของผู้เล่น No Man’s Sky ไม่ได้ดำเนินอยู่ในเพียงโลกเสมือนในเกม เนื่องมาจากข้อจำกัดในจำนวนผู้เล่นต่อเซิร์ฟเวอร์หนึ่งๆ จึงทำให้ส่วนใหญ่การเคลื่อนไหวของกลุ่มชุมชน Galactic Hub Project จะเกิดขึ้นบนแพลตฟอร์มออนไลน์อื่น ๆ เช่นในโซเชียลมีเดีย Wiki Fandom, Facebook, Reddit, Discord หรือเว็บไซต์เฉพาะของกลุ่มชุมชน ไปจนถึงแพลตฟอร์มวิดีโอเช่น Youtube (Reinhard, 2021, pp. 24-25) และ Steam ซอร์ฟแวร์สำหรับการจำหน่ายทางดิจิทัล (video game digital distribution service and storefront) มีสินค้าจำหน่ายหลักคือเกมในเครื่อง PC

การศึกษานี้จึงจะเป็นการทำงานร่วมกันของโลก ได้แก่โลกความจริง โลกออนไลน์ โลกเสมือนและโลกจินตนาการในเกม นำไปสู่การสร้าง “เมือง” ของชุมชนเกมนี้ขึ้นมา

ปฏิบัติการของกลุ่ม Galactic Hub Project หรือการสร้างเมืองของเหล่าผู้เล่นจะสามารถทำได้อย่างไร โดยพื้นฐานคือเมื่อผู้เล่นมีทรัพยากรพร้อม หรือหากเล่นในโหมด Creative จะมีทรัพยากรไร้ขีดจำกัด จึงสามารถสร้างสรรค์ออกมาได้อย่างเต็มที่ เลือกดาวดวงหนึ่งที่ผู้เล่นอาจค้นพบ หรือหาจากในข้อมูลของ Galactic Hub Project กรณีเป็นการสร้างเพียงลำพังไม่เกี่ยวข้องกับใคร หรือแค่ในกลุ่ม ผู้เล่นก็สามารถเลือกดวงดาวและเลือกสร้างได้ด้วยตนเอง จะเริ่มต้นจากการออกแบบผังเมืองสร้างอย่างเป็นระบบ หรือเริ่มสร้างจากหมู่บ้านเล็กๆ ที่คล้ายศูนย์วิจัยดวงดาวแล้วค่อยๆ ขยายไปสู่เมืองขนาดใหญ่ แต่หากเป็นกรณีของเมืองที่จะมีส่วนร่วมใน Galactic Hub Project จะต้องมีการติดต่อไปทางกลุ่มเพื่อขอร่วมเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในการออกสำรวจดวงดาวที่ยังสำรวจไม่หมดในอวกาศที่กว้างใหญ่

จากที่กล่าวมายังไม่ทำให้ผู้เล่นสามารถพบเจอกับสิ่งปลูกสร้างใน Galactic Hub Project ได้ แม้ว่าเมื่อจะไปถึงดวงดาวที่มีอยู่ในข้อมูล กล่าวคือการทำจะไปพบสิ่งปลูกสร้างหรือเมืองที่ผู้เล่นอื่นสร้างมีความเป็นไปได้แบบสุ่มและมีลักษณะชั่วคราว อาจจะพบในช่วงเวลาหนึ่ง แต่เมื่อออกไปแล้วกลับมาใหม่สิ่งปลูกสร้างดังกล่าวก็อาจจะหายไปแล้ว เนื่องจากการรีโหลดใหม่ซึ่งเป็นระบบที่ตั้งไว้ของเกมหากผู้เล่นออกห่างจากพื้นที่หนึ่งๆ และไม่ได้ย้อนกลับไปเป็นเวลานาน หรือก็อาจจะพบเจอเมืองที่ผู้อื่นสร้างได้ยากหากดำเนินเกมเพียงไปตามปกติเท่านั้น เพราะฉะนั้นวิธีที่ผู้เล่นจะสามารถพบเมืองที่ผู้อื่นสร้างคือการต้องเล่นในโหมด Multiplayer สำหรับผู้เล่นที่เปิด host ที่อนุญาตให้ผู้เล่นคนอื่นเข้าร่วมเล่นกับเขาได้

ทั้งนี้ผู้ศึกษาพบว่า การเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับ “เมือง” ของผู้เล่นอื่น ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การเข้าสู่โลกเสมือนในเกมเท่านั้น แต่ยังมีช่องทางอื่น ๆ ที่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้ เช่นในกรณีของผู้เล่นที่นำเมืองของตนเองมาลงไว้ในคลิปวิดีโอใน Youtube หรือแพลตฟอร์มวิดีโอต่างๆ ก็จะมีเหล่าผู้ชมที่เข้าไปร่วมแสดงความคิดเห็น โดยที่มีตัวผู้เล่นในวิดีโอทำตัวเป็นไกด์นำทัวร์ที่นำพาผู้ชมไปรับชมสถานที่ต่างๆ ภายในเมืองที่สร้างขึ้น ในส่วนนี้สามารถเป็นได้ทั้งการโฆษณาที่จะนำพาผู้ที่เล่นเกม No Man’s Sky ไปดาวานโหลด mod ของมาใช้ได้ หรือเป็นการแสดงผลงานของตนเอง และด้วยการลงในแพลตฟอร์มวิดีโอก็จะยังเป็นการเปิดให้คนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ผู้ที่เล่นเกมมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมได้อีกด้วย อีกช่องทางหนึ่งคือตัว Steam เอง เป็นการนำภาพถ่ายหรืออาร์ตเวิร์ก (artwork) ต่างๆ มาลงไว้ในซอฟต์แวร์ที่เปิดเป็นพื้นที่สำหรับ community ที่ผู้คนสามารถเข้ามาชมร่วมกันได้ ไป

จนถึงการสอบถามข้อมูลระหว่างกันหรือใช้เป็นพื้นที่สำหรับวางลิงก์ในการนำไปสู่การดาวน์โหลด mod

คำว่า “เมือง” ที่ปรากฏในเกมโลกเสมือน No Man’s Sky มีหลายระดับกับยังอยู่ในคนละแพลตฟอร์มกัน ถ้าหมายถึงพื้นที่ที่เติมไปด้วยสิ่งปลูกสร้างที่เป็นตึกรามบ้านช่อง แหล่งอยู่อาศัย ที่ทำงาน แหล่งท่องเที่ยว สถานที่สำคัญ สิ่งเหล่านี้ปรากฏอยู่ในตัวเกมของ No Man’s Sky ผ่านการสร้างสรรคของผู้เล่นที่เป็น “ผู้สร้าง” ขึ้นมา ขณะที่ถ้าหมายถึงเครือข่ายความสัมพันธ์อย่างซับซ้อนของมนุษย์ภายใต้พื้นที่หนึ่งๆ เมืองของ No Man’s Sky จะไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่เพียงเพราะบริบทของโลกเสมือนเพียงลำพัง แต่เป็นการทำงานร่วมกันระหว่าง โลกกายภาพ โลกออนไลน์ โลกเสมือน และโลกจินตนาการ (Boellstorff, 2009, p. 5; Madianou & Miller, 2012; Reinhard, 2019)

ผู้ศึกษาได้ร่วมเดินทางไปกับเพื่อนผู้เล่นสองคนที่กำลังมีแผนการสร้างสถานีอวกาศบนดาวดวงหนึ่ง รวมถึงจะอัปเดตส่วนนี้ลงในกลุ่ม Galactic Hub Project ด้วยเช่นกัน จึงเป็นโอกาสที่ดีในการที่จะติดตามผลความก้าวหน้า การดำเนินการนี้เริ่มมาตั้งแต่ต้นปี ค.ศ.2022 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการอัปเดตแพตช์ล่าสุด 4.00 ผู้ศึกษาและผู้เล่นทั้งสองคน ได้แก่ กากิและคิม เดินทางไปที่ดาวของของทั้งสองคน โดยปกติไม่ได้มีการตั้งชื่ออย่างเป็นทางการสำหรับดาวแต่ละดวง แต่จะใช้การเรียกโค้ดรหัสคล้ายเวลารับชมภาพยนตร์ sci-fi เช่น 042F:0078:0D55:0000 (เป็นรหัสบอกตำแหน่งดวงดาว) ดวงดาวที่ลงไปเพื่อสร้างเมืองใช้ชื่อตามชื่อของผู้เล่นนามว่า Gagi (รวมถึงเป็นในเชิงล้อเลียน) ผู้เล่นไม่ได้ใช้การสนทนาผ่านตัวเกม แต่ใช้แพลตฟอร์มสนทนาบนดิสคอร์ด (discord) ดิสคอร์ด ซอฟต์แวร์ฟรีแวร์สำหรับการสื่อสารทั้งในทางตัวอักษรหรือเสียงทางเครือข่ายอินเทอร์เน็ตผ่านทางห้องพูดคุย เริ่มแรกทำมาเพื่อพูดคุยกันในสังคมวิดีโอเกม และมีกลไลให้ผู้อื่นที่อยู่ในกลุ่มสามารถรับชมได้ แม้ว่าจะไม่ได้เล่นเกมด้วยกัน จึงทำให้การพูดคุยภายในกลุ่ม ไม่ได้มีแค่ผู้เล่นทั้งสามคน แต่มีคนอื่นที่เข้ามารับชมไลฟ์ในครั้งนี้อย่างอีก 2-4 คน เข้า-ออกอยู่เสมอ แต่ผู้ชมเหล่านี้ก็มีผลในการเล่นของผู้เล่นเช่นกัน เนื่องจากเหล่าผู้ชมบางครั้งจะเสนอความเห็น หรือหยอกล้อเวลาที่ผู้เล่นทำอะไรที่พิลึก เช่นสร้างสิ่งปลูกสร้างหน้าตาประหลาดออกมา ออกไปปลูกสิ่งมีชีวิตต่างดาวฆ่าระหว่างสำรวจดาว เป็นต้น จึงทำให้มีเสียงหัวเราะอยู่เกือบตลอดการเล่น โดยส่วนใหญ่เป็นการตอบโต้ระหว่างผู้เล่นและผู้ชม

ช่วงเวลาที่ผู้ศึกษาเข้าไปเมืองสถานีอวกาศบนดาว Gagi ได้สำเร็จไประดับหนึ่งแล้ว การสร้างเมืองแล้วเสร็จไปประมาณร้อยละ 60 ทั้งภาคและคิมไม้ได้วางแผนระดับสถาปนิก แต่ใช้ความรู้ด้านศิลปะในการออกแบบเมืองราวกับวาดเมืองในงานศิลปะเสียมากกว่า จึงทำให้ การสร้างเมืองมีลักษณะที่ต้องการแสดงออกถึงความคิดสร้างสรรค์ของผู้เล่น การสร้างสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในภาพรวมจะออกมาตามรูปแบบเมืองในจินตนาการแบบอวกาศของมนุษย์ เทคโนโลยีที่ล้ำยุค เครื่องจักรที่คอยอำนวยความสะดวก ยานอวกาศที่บินท่องได้อย่างอิสระ (Olson & Battaglia, 2009, p. 1) คือรูปธรรมที่จับต้องและสังเกตได้ในรูปแบบดิจิทัลที่ปรากฏอยู่ในเกม ทั้งนี้ลักษณะของเมืองที่ปรากฏก็คือภาพของเมืองในยุคปัจจุบันที่ถูกทำให้ดูล้ำสมัยขึ้นเช่น Landing Pad (ลานจอดยาน), Nutrient Processor (เครื่องทำอาหาร) หรือ Bio-Dome (โดมปลูกพืช) ไปจนถึงเทคโนโลยีที่ปัจจุบันอาจไม่รู้จักเช่น Antimatter Reactor (เตาปฏิกรณ์ปฏิสสาร) จินตนาการของเมืองอนาคตในอวกาศคือความคิดที่ว่าหากเมื่อมนุษย์สามารถขึ้นไปสู่ดวงดาวต่างแดนได้สำเร็จ มนุษย์จะดำรงชีวิตได้อย่างไร และสิ่งที่ No Man's Sky นำเสนอคือการนำวัฒนธรรมของโลกมนุษย์ขึ้นไปสู่อวกาศ ทุกกิจกรรมดำเนินในรูปแบบตามความคิดที่ว่ามนุษย์จะสามารถสร้างพื้นที่ฟองอากาศ (bubble) เพื่อที่จะสามารถดำรงอยู่ในแบบความเป็นมนุษย์แบบเดิมอย่างไร ในขณะที่เดียวกันก็สะท้อนความต้องการที่จะควบคุมธรรมชาติของมนุษย์ กล่าวคือด้วยวิทยาการปัจจุบันมนุษย์ยังไม่อาจเตรียมความพร้อมต่ออุปสรรคในอวกาศได้อย่างเบ็ดเสร็จ ปัญหาเช่นสภาวะไร้น้ำหนัก (microgravity), รังสีคอสมิก (Cosmic Radiation) หรือหลายสิ่งหลายอย่างที่มีมนุษย์ยังไม่รู้จัก

สิ่งที่ผู้เล่นในเกม No Man's Sky กำลังกระทำคือการล่าอาณานิคมการขึ้นไปดาวดวงต่างๆ เก็บทรัพยากร ล่าสิ่งมีชีวิตต่างดาว หากมีสภาพแวดล้อมเหมาะสมก็สร้างศูนย์วิจัยหรือเมือง ทั้งนี้กระบวนการทั้งหมดที่เกิดขึ้นถูกกำกับทิศทางของตัวเกมที่ถูกสร้างขึ้นมา เพราะมนุษย์เข้ามาสู่โลกเสมือนซึ่งมีกรอบบางอย่างกำกับว่าสิ่งนี้สามารถทำได้หรือทำไม่ได้ เช่นในเกม The Sims (2000) เป็นเกมโลกเสมือนที่นำเสนอชีวิตประจำวันโดยตรง ตัวละครในเกมจะมีระบบจำลองความอยากต่างๆ เช่น ความหิว ความง่วง และผู้เล่นก็สามารถบังคับตัวละครไปรับประทานหรือนอนบนเตียงได้ ในขณะที่เกม No Man's Sky ผู้เล่นสามารถสร้างเตียงได้ แต่ในเกมนี้ตัวละครที่บังคับไม่ได้มีระบบความอยากในเรื่องของความ

ง่วง เพราะฉะนั้นตัวละครจึงไม่สามารถนอนได้เหมือนเกม The Sims หรือกล่าวได้ว่าตัวละครในเกมนี้ไม่จำเป็นต้องนอน

ถึงเป็นเช่นนั้นก็ไม่ได้หมายความว่าเมืองในอวกาศเหล่านี้จะไม่มีฟังก์ชันที่สามารถตอบสนองต่อการเล่นได้ สิ่งเหล่านั้นบางส่วนอาจจะเป็นเพียงของประดับที่มีไว้สำหรับเปิดให้เข้ามารับชม แต่การตอบสนองของสิ่งปลูกสร้างเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นกับตัวละครในเกม แต่กำลังกำลังเกิดขึ้นกับผู้เล่นกำลังควบคุมตัวละครดังกล่าว หรือแม้แต่ผู้ที่กำลังรับชมอยู่ สิ่งเหล่านี้กำลังตอบสนองต่อจินตนาการของผู้เล่นที่ซอ่้นทับกับภาพของชีวิตประจำวัน ต้องมีอะไรบ้างในบ้านหลังหนึ่ง ? ต้องมีอะไรบ้างในเมือง ? วัตถุ สิ่งของ สิ่งปลูกสร้างเหล่านี้กำลังทำให้ผู้เล่นรู้สึกว่าคุณอยู่ในพื้นที่ที่คุณเคย และยังเป็นพื้นที่ของคุณ ในระดับที่มากกว่านั้นคือการสร้างสรรค์เมืองในอุดมคติของตนออกมาปลดปล่อยยังที่แห่งนี้ ในรูปแบบหนึ่งที่ไม่อาจทำได้ในโลกทางกายภาพ เพราะผู้เล่นสามารถสร้างสิ่งที่เติมเต็มความต้องการได้อย่างอิสระในโลกเสมือนนี้ (Carter 2005, p. 154) และก็ยังสามารถทำให้คนอื่นๆ เข้ามาแวะเวียนในเมืองของผู้เล่นได้ แม้ว่าหลายๆ อย่างยังไม่สามารถใช้งานได้จริงในโลกของเกมในอนาคตตัวเกมอาจมีการอัปเดตซอฟต์แวร์ที่ทำให้วัตถุเหล่านั้นสามารถใช้งานได้จริงขึ้นมาก็เป็นได้

ทั้งนี้ ความอิสระในการก่อสร้างของเกม No Man's Sky ก็ไม่ได้เป็นอย่างตรงไปตรงมา เนื่องจากสิ่งปลูกสร้างหรือวัตถุดิจิทัลเหล่านี้มีลักษณะสำเร็จรูปที่ถูกกำหนดไว้ แต่เดิมของการออกแบบของทางผู้สร้างเกม ผู้เล่นไม่ได้เป็นผู้ออกแบบข้าวของเครื่องใช้เหล่านั้น สิ่งนี้ก็เป็นข้อจำกัดหนึ่งของโลกเสมือนหลายๆ แพลตฟอร์ม คือแม้ตัวระบบจะเปิดอิสระให้ผู้เล่นสามารถก่อสร้างตามที่ต้องการ ท้ายที่สุดก็ยังอยู่ในกรอบบางอย่างโดยเฉพาะภายในฐานข้อมูลที่ระบบมี หากกล่าวในเชิงการสร้างเกม การสร้างวัตถุดิจิทัลแบบสำเร็จรูปเป็นสิ่งจำเป็น เนื่องด้วยความซับซ้อนของการใช้งานที่จะสั่งให้แต่ละสิ่งปลูกสร้างทำงานภายใต้โลกเสมือนนั้นๆ หากปล่อยให้อิสระในการออกแบบเกินไปอาจจะพบปัญหาที่ตัววัตถุเหล่านั้น ไปจนถึงทำให้ระบบของเกมหรือโลกเสมือนเกิดความผิดปกติได้ การที่ผู้เล่นสร้างเมืองขึ้นมา จึงอาจไม่ใช่ “การสร้าง” ในความหมายตรง แต่เป็นการนำวัตถุสำเร็จรูปเหล่านั้นมาประกอบรวมกันเป็นสิ่งต่างๆ

ทว่าไม่ใช่เพียงแค่ว่าข้อจำกัดเหล่านี้จะเป็นกรอบที่ควบคุมผู้เล่น ในการสร้างเมืองหลากหลายแบบของผู้เล่นต่างมีความคิดสร้างสรรค์ในการดัดแปลงวัตถุสำเร็จรูปเหล่านั้น

ออกมาในรูปแบบที่แตกต่างไปจากเป้าหมายเดิม หรือการใช้ Glitch Building การอาศัย Bug หรือ Glitch อันเป็นข้อผิดพลาดเชิงระบบของเกม เป็นช่องทางที่ทำให้ผู้เล่นสามารถสร้างเมืองที่แตกต่างจากที่เกมกำหนดได้ เช่นผู้ศึกษาและผู้เล่นทั้งสองได้สร้าง Colossus Geobay (ลานจอดรถสำรวจใหญ่) กับการสร้างถนนบนดาว Gagi เพื่อใช้เป็นพื้นที่สำหรับแข่งรถสำรวจ ทั้งที่รถสำรวจตามจุดประสงค์ของเกมคือการสำรวจพื้นที่ เก็บทรัพยากร แต่ตำแหน่งที่สร้างคือบนเนินเขาสูง มีเป้าหมายเพื่อการแข่งรถไปพร้อมกับมารับชมวิวที่สวยงามของต่างดาว หรือการนำผืน เพดานสำเร็จรูปที่มีให้มาประกอบเพื่อสร้างเป็นตึกหรืออาคารที่ไม่จำเป็นต้องยึดติดกับของเดิมที่มีให้ สิ่งเหล่านี้กลายเป็นกลยุทธ์ที่ผู้เล่นใช้ในการขยายขอบเขตที่ถูกจำกัดไว้ให้กว้างออกไป

สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นความต่อเนื่องระหว่างโลกทางกายภาพและโลกเสมือนอีกประการ กล่าวคือสาเหตุที่ผู้คนสามารถค้นหาโลกเสมือนที่มีความหมายได้ก็คือความเป็น “virtual” นั้นไม่ได้มีลักษณะเฉพาะสำหรับโลกเสมือน รูปแบบของสิ่งเสมือนหล่อหลอมชีวิตในโลกทางกายภาพ ในแง่หนึ่งวัฒนธรรมก็เป็น “virtual” ที่ไม่เพียงประกอบด้วยพฤติกรรมและทางวัตถุเท่านั้น แต่ยังมีความหมายเชิงสัญลักษณ์และความเชื่อมร่วมด้วย สังคมมนุษย์ถูกหล่อหลอมโดยเทคโนโลยี (Boellstorff, 2009, p. 5) จึงเป็นเหตุให้ลักษณะของการที่ผู้เล่นนำสิ่งปลูกสร้างหรือวัตถุ ไปจนถึงการสร้างใดๆ คือสิ่งที่แสดงออกอย่างเป็นองค์รวมของความเป็นสิ่งเสมือนที่ประกอบสร้างตัวมนุษย์ขึ้นมาอีกที

ประเด็นที่ 3: การสนทนาระหว่างดวงดาว

ดังที่กล่าวไปตอนต้นว่าปฏิบัติการณ์กลุ่มของผู้เล่น No Man’s Sky ดำเนินอยู่ในแพลตฟอร์มออนไลน์อื่นๆ ซึ่งเป็นการใช้งานสารพัดสื่อ การพูดคุยกันผ่านแชทข้อความสนทนาในกลุ่ม หรือการติดต่อออนไลน์คือวิธีการสื่อสารกันแบบเรียลไทม์ (real time) แต่อีกวิธีการหลักคือการโพสต์ข้อมูลหรือข้อความในลักษณะ online trace จะถูกวางไว้ในเว็บไซต์ ภาพ หรือข้อความใดๆ จากนั้นก็จะมีผู้ที่เข้ามาแสดงความเห็นหรือตอบสิ่งที่ถูกลงไว้ (Kozinets, 2010, p. 31) การโต้ตอบลักษณะนี้ไม่ได้อยู่ในลักษณะโต้ตอบทันที แต่ผู้ที่พบโพสต์ดังกล่าวสามารถเลือกที่ตอบ เลือกที่จะหาข้อมูลก่อนตอบ เลือกที่จะแสดงความเห็น เลือกที่จะแย้ง เลือกที่จะไว้ตอบทีหลัง หรือเลือกที่จะไม่ตอบก็ได้ อาจมีการตอบที่เร็วในทันทีหลังโพสต์หรือใช้เวลาถึงหนึ่งเดือนถึงจะมีผู้มาแสดงความคิดเห็นก็ได้ เพราะไปบังเอิญเจอคลิป workshop ที่ทำไว้แล้วสนใจจึงอยากจะนำไปใช้ในเซิร์ฟเวอร์ที่เล่น ในบริบทของโลก

ออนไลน์ เวลาและพื้นที่จึงไม่ได้มีลักษณะอย่างตรงไปตรงมา แต่มีลักษณะที่ซ้อนทับกันใน ทั้งสามระดับของโลกกายภาพ โลกออนไลน์และโลกเสมือน อีกนัยหนึ่งเพราะกลุ่มผู้เล่น No Man's Sky จำเป็นต้องใช้การพูดคุยบนแพลตฟอร์มอื่นๆ ที่ไม่ใช่ตัวเกมโดยตรง ลักษณะ การสนทนาจึงสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามรูปแบบของแพลตฟอร์มออนไลน์ที่ใช้งาน

ความเป็นเมืองที่เกิดขึ้นจากการทับซ้อนกันของสามพื้นที่ ในกรณีตัวอย่างของกลุ่ม Galactic Hub Project ที่กำลังออกสำรวจดวงดาวต่างๆ ในเกม และสร้างเมืองหรือศูนย์วิจัย บนดาวดวงต่างๆ เพื่อเป็นฐานที่มั่น ใช้รูปแบบสิ่งปลูกสร้างและวัตถุดิจิทัลภายในเกมในการ เป็นสิ่งบ่งบอกถึงพื้นที่ที่เข้าไปครอบครองแล้ว และใช้ข้อมูลเหล่านั้น เช่นทรัพยากรในดาวมี อะไรบ้าง สิ่งปลูกสร้างมีอะไรบ้าง มีสภาพแวดล้อมอย่างไร นำมาบอกเล่าต่อใน Fandom Wiki หรือฐานข้อมูลในเว็บไซต์กลุ่ม พื้นที่ดังกล่าวนี้ไม่ได้จำกัดแค่กลุ่มผู้เล่นแต่เป็นลักษณะ สาธารณะสำหรับใครก็ตามที่ต้องการหาข้อมูลเพียงเพื่ออ่านทำความเข้าใจหรือเป็นการ เตรียมตัวก่อนที่จะเข้าสู่เกม ชุมชน Galactic Hub Project ยังได้สร้างเครือข่ายของเมืองแต่ ละดวงดาวขึ้นมา แม้ว่าจะไม่ได้อยู่ในรูปแบบวัตถุหรือสิ่งปลูกสร้างดิจิทัลโดยตรงในเกมของ แต่ละเชิร์ฟเวอร์ แต่อยู่บนข้อความและข้อมูลที่ถูกลงบันทึกไว้ ก็ทำให้เกิดการสนทนา ระหว่างกัน การเข้าปฏิสัมพันธ์กับเมืองอื่นทั้งในรูปแบบในเกม หรือบนช่องทางออนไลน์อื่น ไปจนถึงการจัดมีตติ้งระหว่างกลุ่มแบบพบปะกันในโลกความจริง ความเป็นเมืองของ No Man's Sky จึงได้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ปฏิบัติการณ์ในตัวเองเกิดขึ้นในหลาย พื้นที่

นอกจากนี้หากสังเกตเพิ่มเติม ชุมชน Galactic Hub Project เมื่อเปรียบเทียบกับ ชุมชนเกมอื่นๆ สิ่งที่ขาดไม่ได้ของการเป็นส่วนหนึ่งของเกมโลกเสมือนให้มากขึ้นคือการสวม บทบาท (role play) (Bainbridge, 2010, pp. 6-7) ในเกม No Man's Sky ที่เป็นเกมของ ดินแดนอวกาศ การสวมบทบาทที่เกิดขึ้นจึงมาในลักษณะที่คล้ายคลึงกับเจ้าหน้าที่อวกาศใน ภาพยนตร์เช่น สตาร์ เทค (Star Trek) สตาร์วอร์ส (Star Wars) เป็นต้น ผู้เล่นใช้คำว่า “อารยธรรมอวกาศ” (civilized space) มีการรวบรวมเอกสารเก็บข้อมูลการสำรวจดวงดาว ต่างไว้ในคลังข้อมูลที่สามารถเข้าไปหาข้อมูลได้ มีการอนุรักษ์ Legacy Hub ในฐานะมรดก ทางประวัติศาสตร์ของกลุ่ม มีการสร้างระบบเศรษฐกิจในการแลกเปลี่ยน ซื้อขายทรัพยากร มีการสร้างเมืองหรือสถานที่สำหรับการรองรับการเล่นร่วมกันกับผู้เล่นอื่นซึ่งเป็นกิจกรรม นอกเหนือจากที่ตัวเกมมีหรือเป็นส่วนขยายเพิ่มเติมให้มากกว่านั้น จากที่กล่าวมาเป็นการสวม

บทบาทของชุมชน Galactic Hub Project มีลักษณะสวมบทบาท (role playing) และการมีส่วนร่วมในการสร้างหรือแสดงอัตลักษณ์ในเกมก็ยังคงเป็นการดำเนินการเพื่อการขยายสร้างเครือข่ายตามเป้าหมายกลุ่ม (Carter, 2004, pp. 3-4)

ความเชื่อมโยงระหว่างโลกทางกายภาพ โลกออนไลน์ โลกเสมือน และโลกจินตนาการแสดงให้เห็นว่า การเกิดขึ้นของโลกเสมือนเหตุผลหนึ่งที่หลายคนมีส่วนร่วมในโลกเสมือนหรือการเล่นเกม คือการอยู่ในโลกที่เป็นผลจากจินตนาการของมนุษย์เป็นเรื่องสนุก ความรู้สึกของ “การอยู่ที่นั่น” (being there) ในโลกเสมือนได้ขยายประสบการณ์ของมนุษย์และทำให้จินตนาการดังกล่าวกลายเป็นสิ่งที่สัมผัสได้ และไม่ได้เพียงเป็นผู้ให้ประสบการณ์ แต่ผู้เล่นสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในความเปลี่ยนแปลง การสร้างสังคมเมืองในโลกเสมือนได้ (Boellstorff, 2009, p. 5)

ประเด็นที่ 4: บทบาทของวัตถุต่อการนำเข้าสู่ประสบการณ์อวกาศ

ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าการเข้าสู่โลกเสมือนหรือการเล่นเกม เครื่องมือทางเทคโนโลยีเป็นส่วนที่สำคัญ คอมพิวเตอร์หรือเครื่องเกมคอนโซลทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อม ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และโลกเสมือน ลักษณะของตัวเชื่อมทำให้มองเห็นเครือข่ายที่นำไปสู่ “หลายทิศทาง” ซึ่งมีความคิดเห็น และทัศนคติที่แยกออกจากกัน (Latour, 2005, p. 39) ด้วยเหตุนี้ตัวเชื่อมจึงเป็นมากกว่าที่เห็น แล้วโยงใยความสัมพันธ์อยู่ระหว่างกันทั้งมนุษย์และไม่ใช่มนุษย์เพื่อที่ดำเนินกิจกรรมใดๆ สัญญาณอินเทอร์เน็ตคือ ตัวเชื่อมที่เชื่อมโยงผู้คนที่อยู่ต่างสถานที่ให้สามารถมาพบกันบนดินแดนแห่งนี้ได้ หรือเว็บไซต์แพลตฟอร์มต่างๆ ทำหน้าที่สร้างพื้นที่สำหรับการพูดคุย การสร้างชุมชนสนทนาในช่องทางออนไลน์ ทำให้ผู้เล่นสามารถมารวมตัวกันจนเกิดเป็นการสร้าง Galactic Hub Project

ตัวเชื่อมยังทำให้เห็นถึงบทบาทของตัวกระทำการ ในที่นี้คอมพิวเตอร์หรือเครื่องเกมคอนโซล และสัญญาณอินเทอร์เน็ตยังทำหน้าที่เป็นตัวกระทำการที่ส่งผลต่อพฤติกรรมในการเล่นของผู้เล่นหรือการประกอบกิจกรรมในโลกออนไลน์ด้วยเช่นกัน เพราะเครื่องมือจะเป็นการกำกับรูปแบบการเล่นของผู้เล่น วิธีการเข้าไป (engage) ต่อโลกเสมือนต่อประสบการณ์ที่ได้รับก็จะแตกต่างกัน ขณะที่สัญญาณอินเทอร์เน็ตเป็นสิ่งจำเป็นในการเล่นเกมออนไลน์ (online game) เนื่องจากต้องการสัญญาณในการเชื่อมโยงกับผู้เล่นอื่นที่อยู่ต่างสถานที่ หากสัญญาณไม่ดีก็จะทำให้ไม่สามารถเล่นในโหมดออนไลน์ได้ หรือบางเกมก็จะไม่สามารถเล่นได้เลย

ในการเล่น No Man's Sky จะยิ่งตอกย้ำให้เห็นถึงอิทธิพลและความสำคัญของเครื่องมือ วัตถุ สิ่งปลูกสร้างที่เข้ามามีบทบาทในชีวิตของมนุษย์ ตามที่ลาตูร์ (Latour, 2005, p.82) กล่าวไว้ว่าบทบาทของนิยายวิทยาศาสตร์เป็นตัวกระทำที่ทำให้ตระหนักรู้ถึงความสำคัญของเครื่องมือ วัตถุเทคโนโลยีเหล่านี้ หรือการนำเสนอมุมมองต่อสังคม วัฒนธรรม ในรูปแบบจินตนาการของมนุษย์ และได้รับบทบาทตัวเชื่อม สิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่เป็นรูปแบบสำเร็จรูปที่เกมมีการออกแบบมาเพื่อจุดประสงค์ใช้งานบางอย่าง คือสิ่งสำคัญที่จะทำให้ให้นักสำรวจอวกาศอย่างผู้เล่นสามารถดำเนินภารกิจได้สำเร็จลุล่วง เครื่องทำอาหาร (nutrient processor) คือเครื่องมือสำคัญในการแปรรูปวัตถุดิบต่างดาวให้กลายเป็นอาหารที่จะสามารถรับประทานได้ โดมปลูกพืช (bio-dome) คือโดมควบคุมสภาพแวดล้อมที่ทำให้สามารถปลูกพืชบางชนิดได้อย่างเหมาะสมแม้อยู่บนดวงดาวต่างแดน เครื่องพยาบาล (health station) คืออุปกรณ์ในการรักษาอาการบาดเจ็บของตัวละคร หรือ เครื่องป้องกันกัมมันตรังสี (hazard protection unit) คือชุดแบบพิเศษที่ออกแบบมาเพื่อรองรับการเข้าสู่พื้นที่ที่มีสภาพแวดล้อมสุดขั้ว (extreme) เช่นอากาศเป็นพิษ หรืออากาศที่ร้อนจัด หนาวจัด เป็นต้น ภายในเกมผู้เล่นแทบจะไม่สามารถขาดเครื่องมือเหล่านี้ได้เลย

อีกกรณีที่จะทำให้เห็นบทบาทของวัตถุในฐานะตัวเชื่อมได้คือการขึ้นของสถานะที่รุนแรง เช่นอุบัติเหตุ ความเสียหายต่อบุคคลหรือวัตถุ (Latour, 2005, p.81) กรณีของโลกเสมือนสามารถเป็นได้ทั้งการที่เครื่องเล่นเกมพัง หรือสัญญาณอินเทอร์เน็ตขาดหาย เพราะสิ่งเหล่านี้มีผลทำให้การดำเนินกิจกรรมหยุดชะงัก ในกรณีที่เกิดภายในเกม No Man's Sky เช่น Legacy Hub การที่เมือง ศูนย์วิจัย ฐานทัพที่ผู้เล่นสร้างไว้ หลังจากการอัปเดตซอร์ฟแวร์ถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นของเก่าที่ไม่สามารถกลับไปปฏิสัมพันธ์ได้อีก หรือการที่สภาพแวดล้อมของดวงดาวเกิดการเปลี่ยนแปลงจนไม่สามารถอาศัยบนดวงดาวนั้นได้อีกต่อไป ได้ส่งผลให้การดำเนินการในภารกิจ Galactic Hub Project หยุดชะงัก หรือในมุมผู้เล่นที่เป็นผู้สร้างเมืองดังกล่าวก็มีการระบายความรู้สึกถึงความสูญเสียที่เกิดขึ้น ความสัมพันธ์ในมนุษย์กับเครื่องมือเหล่านี้แสดงออกมาในรูปแบบอารมณ์และความรู้สึกที่ผูกพัน

นอกจากในบริบทของเกม การตระหนักรู้ที่เกิดขึ้นของความเชื่อมโยงบทบาทของวัตถุในฐานะตัวกระทำ สามารถพาไปจินตนาการถึงบทบาทของวัตถุ เครื่องมือ เทคโนโลยี เหล่านี้ที่จะเข้ามามีบทบาทในอนาคตเมื่อมนุษย์เข้าสู่ยุคแห่งอวกาศ (Oman-

Reagan, 2015) การแก้ปัญหาเรื่องอาหาร การดูแลเรื่องสุขภาพ การควบคุมสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมสำหรับการคงอยู่ของมนุษย์ พืช และสัตว์ เครื่องป้องกันที่จะพามนุษย์จะสามารถเข้าสู่ดินแดนที่มีสภาพแวดล้อมแบบสุดขั้วได้อย่างปลอดภัย หรือเครื่องมือในกักเก็บพลังงานรูปแบบใหม่เช่น เตาปฏิกรณ์ปฏิสสาร (antimatter reactor) ไปจนถึงการรับมือต่อภัยพิบัติหรือความเปลี่ยนแปลงในดินแดนที่อาจไม่รู้จักรักโดยเปรียบเทียบกับอัปเดตซอฟต์แวร์ ในเชิงเปรียบเทียบว่าสามารถเกิดอะไรขึ้นกับอาณานิคมต่างดาวที่ขึ้นไปอาศัยก็เป็นได้

ในอีกแง่หนึ่งของบทบาทของวัตถุในฐานะตัวกระทำ การจะสังเกตได้ว่าอิทธิพลของเกมมีผลในการหล่อหลอมสร้าง “ผู้เล่น” ขึ้นมาผ่านการที่เข้าไปกลายเป็นผู้ควบคุมตัวละครในโลกเสมือน แนวทางและวัตถุประสงค์ที่มอบให้จะกลายเป็นกิจกรรมหลักที่ผู้เล่นปฏิบัติได้ ภาพหลักของ No Man’s Sky เป็นอวกาศ เพราะฉะนั้นจินตนาการต่อโลกแห่งอวกาศที่กว้างใหญ่ การใช้ชีวิตบนต่างดาว การสำรวจเป็นประเด็นหลักในเกมได้ถูกพัฒนาขึ้นเป็นเป้าหมายของกลุ่มชุมชน Galactic Hub Project (Carter, 2004, pp. 3-4) และกลุ่มก็ยังนำระบบที่โลกเสมือนมีให้ในการสร้างวัฒนธรรมและระบบเศรษฐกิจขึ้นมา แน่แน่นอนว่าสิ่งนี้คือการออกแบบของผู้สร้างเกมอีกที แต่ก็ยังเป็นภาพสะท้อนของระบบสังคม วัฒนธรรมของมนุษย์ในตัวเช่นกัน (Latour, 2005, pp. 70-74) เมื่อนำไปสู่การสร้างเมืองของผู้เล่นหรือชุมชน Galactic Hub Project ได้วาดกรอบของการสร้างตามวัตถุ สิ่งปลูกสร้างแบบสำเร็จรูปที่มีให้ในการกำหนดสิ่งจำเป็นที่ต้องมี ประกอบกับการนำเสนอสิ่งสร้างสรรค์จากการประกอบรวมความสำเร็จรูปที่มีให้กลายเป็นสิ่งใหม่ซึ่งมีความหมายแตกต่างไปจากที่เดิมมีให้

บทสรุป

เกม No Man’s Sky เป็นโลกเสมือนที่มีขนาดกว้างใหญ่ ไม่ใช่เพียงเพราะในเกมมีดวงดาวให้สำรวจถึง 18 ล้านล้านดวง แต่เพราะได้ทำให้เกิดสังคมและเครือข่ายขนาดใหญ่ที่ทำงานร่วมกัน และเหมือนไม่มีขอบเขต (boundary) (ทั้งนี้ข้อจำกัดอาจอยู่ที่ภาษา และระบบการเล่นของตัวเอง) ความเป็นเมืองที่ปรากฏอยู่ในโลกเสมือนแห่งอวกาศ ได้ทำให้เห็นมิติความเชื่อมโยงระหว่าง โลกความจริง โลกออนไลน์ โลกเสมือน และโลกจินตนาการ (Boellstorff, 2009) ที่ไม่ได้แยกขาดแต่ดำเนินการไปด้วยกันผ่านการใช้งานสารพัดสื่อ (polymedia) (Madianou & Miller, 2012) นำไปสู่การนิยามเมืองแห่งอวกาศในโลกเสมือนแห่งนี้ใหม่ว่ามีปฏิบัติการไปมากกว่าขอบเขตที่โลกเสมือนนั้น ๆ มีให้ เป็นทั้งการเชื่อมโยงทั้งมนุษย์ วัตถุ เครื่องมือ เทคโนโลยี ความรู้ ทำให้เกิดสังคม วัฒนธรรม และ

“เมือง” ขึ้น ในลักษณะที่พื้นที่ทั้งซ้อนทับกันในหลายระดับ กลยุทธ์ในการสร้างสรรค์จากการนำความสำเร็จจริงที่มีอยู่ให้เกิดเป็นสิ่งใหม่ซึ่งแตกต่างไปจากความหมายเดิม การนำพาความหลากหลายเหล่านี้มารวมกัน จนเกิดเป็นปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ได้จำกัดบนเวลาและสถานที่ที่สามารถเกิดขึ้นได้ในหลายแพลตฟอร์ม การพูดคุยตอบโต้ไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่ในเพียงกลุ่มผู้เล่นเกมเดียวกัน “เมือง” ในโลกเสมือนที่กลายเป็นตัวเชื่อมระหว่างกัน การดาวน์โหลด Mod เพื่อนำเมืองเหล่านั้นเข้ามามีส่วนร่วมในประสบการณ์ของตนเอง ขณะเดียวกันตนเองก็เข้าไปมีประสบการณ์ร่วมกับผู้อื่นผ่านการสร้างเมือง ไปจนถึงชุมชนที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของผู้เล่นเช่น Galactic Hub Project ที่นำ “เมือง” มาสร้างเป็นเครือข่ายเพื่อทำหน้าที่ขับเคลื่อนเกม ดึงดูดนำเหล่าผู้เล่นเข้าเป็นส่วนหนึ่งผ่านกิจกรรมและการสวมบทบาท สร้างขึ้นเป็นกลุ่มสังคม รัฐบาลและอารยธรรมแห่งอวกาศ ไปจนถึงการสร้างประวัติศาสตร์และจุดหมายร่วมกัน (Harrison, 2009, pp. 91-93)

ในอนาคตเกม No Man’s Sky ยังคงจะมีการอัปเดตซอร์ฟแวร์และเพิ่มเติมสิ่งใหม่เข้ามาในเกมอีกมากมาย อาจจะทำให้มีความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มและการเล่นในโลกเสมือนแห่งนี้ การศึกษาโลกเสมือนจึงยังเต็มไปด้วยสิ่งที่สามารถค้นหา สอดคล้องไปกับพัฒนาการด้านเทคโนโลยี ขณะเดียวกันภาพที่ปรากฏใน No Man’s Sky คือ SF ของเทคโนโลยีที่นำพามนุษย์ไปสู่อวกาศที่กว้างใหญ่ได้สำเร็จ และอาจกลายเป็นแหล่งศึกษาเปรียบเทียบโลกเสมือนและอวกาศ ที่บทบาทของเทคโนโลยีจะกลายเป็นตัวเชื่อมได้อย่างไร ที่จะนำพามนุษย์ให้ไกลออกไปสู่ดินแดนที่ไม่รู้จัก นอกจากนี้การศึกษานี้ยังเป็นการนำมนุษย์กลับมามองตัวเองในเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงทั้งโลกกายภาพ อวกาศ โลกเสมือน โลกดิจิทัล และจินตนาการ หรือแม้แต่วัตถุ ว่ามนุษย์จะดำเนินต่อไปข้างหน้าอย่างไร

เอกสารอ้างอิง

- Bainbridge, W. S. (2010). *The warcraft civilization: Social science in a virtual world*. Cambridge, MIT Press.
- Boellstorff, T. (2009). *Virtual worlds and futures of Anthropology*. *AnthroNotes*, 30(1), 1-5.
- Boellstorff, T., Nardi, B., Pearce, C., & Taylor, T. L. (2012). *Ethnography and virtual worlds: A handbook of method*. Princeton University Press.

- Carter, D. M. (2004). *New locations: The virtual city*. *Anthropology Matters Journal*, 6(1),
https://www.anthropologymatters.com/index.php/anth_matters/article/view/112/221
- Carter, D. M. (2005). *Living in virtual communities: An ethnography of human relationships in cyberspace*. *Information Communication and Society*, 8(2),148-167.
- Harrison, R. (2009). *Excavating second life*. *Journal of Material Culture*, 14(1), 75–106.
- Jackson, G. (2017, October 3). *Archeologist digs into remains of No Man's Sky abandoned player civilization*.
<https://kotaku.com/archeologist-digs-into-remains-of-no-mans-sky-abandoned-1819114074>
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online*. SAGE.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social*. Oxford University Press Inc.
- Law, J. (2017). STS as Method. In U. Felk, R. Fouche, C. A. Miller, & L. Smith-Doerr (Eds.), *The handbook of Science and Technology Studies* (pp. 31-57). The MIT Press.
- Madianou, M. & Miller, D. (2012). *Polymedia: Towards a new theory of digital media in interpersonal communication*. UCL Anthropology.
<https://www.ucl.ac.uk/anthropology/people/academic-and-teaching-staff/daniel-miller/polymedia-towards-new-theory-digital-media>
- Nardi, B. (2010). *My life as a night elf priest: An anthropological account of world of warcraft*. University of Michigan Press.
- Olson, V., & Battaglia, D. (2009). Encountering the future: Anthropology and outer space. *Anthropology News*, 50(9),11-15.

- Oman-Reagan, M. P. (2017, January 23). Queering Outer Space.
<https://doi.org/10.31235/osf.io/mpyk6>
- Reinhard, A. (2019, September 13). *Human settlements in a digital universe: The No Man's Sky archaeological project*. Archaeology Data Service.
<https://archaeologydataservice.ac.uk/blog/2019/09/no-mans-sky/>
- Reinhard, A. (2021). Archeology of abandoned human settlements in No Man's Sky: A new approach to recording and preserving user-generated content in digital games. *Games and Culture*, 16(7), 855-884.
- Snodgrass, J. G. (2016). Online virtual worlds as anthropological field sites: Ethnographic methods training via collaborative research of internet gaming cultures. *Annals of Anthropological Practice*, 40(2), 134-147.
- Whitmore, A. (2019, September 26). Book review: *Archaeogaming and the wide wonderful world of archaeology in video games*. The Geek Anthropologist. <https://thegeekanthropologist.com/2019/09/26/book-review-archaeogaming-and-the-wide-wonderful-world-of-archaeology-in-video-games/>

ขยายชีวิตของทุเรียน: กระบวนการกลายเป็นสินค้าในความไม่แน่นอน Extending Life of Durian: Commoditization in Uncertainty

Wu Tong¹

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ชีวิตทางสังคมและกระบวนการกลายเป็นสินค้าของทุเรียนในขั้นตอนทางประวัติศาสตร์และท่ามกลางความไม่แน่นอนของธรรมชาติและสังคมมนุษย์ โดยเน้นหนักที่สินค้าทุเรียนที่ส่งออกเจาะตลาดจีนและผลิตภัณฑ์แปรรูปในการสร้างวัฒนธรรมทุเรียนฟีเวอร์ (Durian fever) บทความนี้ติดตามชีวิตของวัตถุในสถานการณ์ทางสังคมที่เฉพาะเจาะจง สนใจกระบวนการที่สินค้าได้รับมูลค่าเพิ่มขึ้นและความหมายที่หลากหลายขึ้น จนถึงผลกระทบที่มีต่อสังคมมนุษย์ ผู้เขียนพบว่าการกลายเป็นสินค้าของวัตถุไม่ใช่กระบวนการที่มนุษย์เป็นศูนย์กลาง มนุษย์ไม่สามารถควบคุมทุเรียนได้อย่างสมบูรณ์ แต่กลับได้รับอิทธิพลจากสิ่งที่พวกเขาบริโภค จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์การอยู่ร่วมกันที่ข้ามสายพันธุ์ กรณีอุตสาหกรรมทุเรียนได้นำเสนอกลยุทธ์ที่สร้างความเป็นเอกลักษณ์ในการเผชิญกับความท้าทายของความไม่แน่นอน วัตถุสิ่งของมีศักยภาพมากขึ้นในขณะที่ชีวิตทางสังคมขยายอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: การกลายเป็นสินค้า ทุเรียน วัตถุวัฒนธรรม ชีวิตทางสังคมของวัตถุ

¹ นักศึกษาหลักสูตรปริญญาโท, สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมล: wtmon2018@gmail.com

ABSTRACT

This article presents an analysis of the social life and commoditization process of *durian*, with a specific focus on its export to the Chinese market and the cultural phenomenon known as “durian fever.” By examining historical contexts and the uncertainties inherent in both nature and human society, the author investigates how durian gains added value and diverse meanings, and the subsequent impact on human society. Commodification is not solely a human-centered process; there are mutual influences between people and the objects they consume. In this complex coexistence relationship, the *durian* industry has developed strategies to navigate uncertainty, emphasizing the uniqueness of its commodities. As a result, durian has the potential to expand its social life.

Keyword: Commoditization, Durian, Material culture, Social life of things

บทนำ

ทุเรียนที่ได้รับขนานนามว่าเป็นราชาผลไม้ไทยไม่ใช่สิ่งหายากในบ้านทีกเชิงประวัติศาสตร์ เนื่องด้วยคุณสมบัติอันโดดเด่นทางด้านรูปลักษณ์ รสชาติ และกลิ่น ทุเรียนเป็นผลไม้ของโลกตะวันออกที่สร้างความตื่นตะลึงทางวัฒนธรรมในสายตาชาวตะวันตก แตกต่างจากผลไม้ส่งออกจากอาณานิคมในทวีปเอเชียแบบดั้งเดิม เช่น กล้วย สับปะรด และมะม่วง ทุเรียนสดถูกเจ้าอาณานิคมละเลยและไม่สามารถกลายเป็นสินค้า (commodity) เชิงพาณิชย์ระดับโลก การกินทุเรียนอาจถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์ของการเอาชนะความท้าทายของเขตร้อนและการเข้ากับชีวิตในท้องถิ่นสำหรับชาวฝรั่งเศสที่อยู่ในใจกลางของโลก (Bender, 2017) ในขณะที่ชาวเอเชียมีความหลงใหลอย่างมากต่อทุเรียนตั้งแต่โบราณ ไม่ต้องพูดถึงผู้คนในแหล่งผลิตเช่น อินโดนีเซีย มาเลเซีย และไทย แม้แต่ในบ้านทีกประวัติศาสตร์จีนของราชวงศ์หมิง กองเรือเจิ้งเหอที่เคยเดินทางไปมาเลเซียยังบรรยายถึงทุเรียนว่า “the fruit gives off a strong smell which is similar to a decaying cow’s meat” และ “the flesh taste freshly sweet and can be eaten as it is while its seed can be fried” (Dar, 2020, p. 64) ปัจจุบันนี้ ทุเรียนสดเป็นสินค้าส่งออกยอดนิยมสู่ตลาดเอเชีย โดยเฉพาะตลาดจีน ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นอย่างโดดเด่นในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา กล่าวได้ว่าทุเรียนกำลังสร้างความคลั่งไคล้โภคภัณฑ์ (fetishized commodity) และเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดอารมณ์ความคิดถึงต่อชนบทในมาเลเซีย ยังเป็นอาหารแปลกใหม่ที่แสดงถึงความปรารถนาทางชนชั้นและสถานะทางสังคมในจีน (Airriess, 2020) ทุเรียนในรูปแบบเนื้อผลไม้แปรรูปและไซรัปทุเรียนยังกลายเป็นส่วนประกอบสำคัญของสินค้าที่หมุนเวียนเร็ว (fast-moving consumer goods) เช่น ไอศกรีม คุกกี้ เค้ก เครื่องดื่ม พิชซ่า ฯลฯ ทุเรียนจึงเป็นผลไม้ที่ปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ และบ่อยครั้งสร้างความหมายเฉพาะทางวัฒนธรรมขึ้นมา

เช่นเดียวกับมนุษย์ วัตถุมีความไม่แน่นอนทางด้านอัตลักษณ์และคุณสมบัติตามการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ ทุเรียนมีบทบาทและชีวิตทางสังคมที่มีสีสันหลากหลาย ผู้คนอาจมีความทรงจำและความรู้สึกต่างกันเกี่ยวกับทุเรียน ซึ่งเกิดจากสภาพแวดล้อมและบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน ในสังคมที่การบริโภคและรสนิยมเชื่อมโยงกับเอกลักษณ์และสถานะของผู้คน ความชื่นชอบในทุเรียนแสดงถึงอัตลักษณ์ของตัวตนได้ แต่ขณะเดียวกัน การกลายเป็นสินค้าของทุเรียนกลับเผชิญความไม่แน่นอนในธุรกิจเช่นเดียวกับสินค้าชนิดอื่น

มนุษย์ที่เข้าร่วมกระบวนการนี้ค้นหาวิธีการเพิ่มมูลค่าทางวัฒนธรรมและความเป็นเอกลักษณ์ของทุเรียน ในช่วงโควิด-19 ที่ผ่านมตลาดทุเรียนในจีนมีการเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ผู้เขียนสังเกตว่าทุเรียนได้รับความหมายเชิงสัญลักษณ์เพิ่มมากขึ้นด้วยความน่าดึงดูดใจต่อคนรุ่นใหม่ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ทุเรียนตอบสนองความต้องการของคนยุคใหม่ยังแสดงให้เห็นว่ารสนิยม และนิสัยการกินของมนุษย์ถูกควบคุมโดยวัตถุ ดูเหมือนว่าเรามีทางเลือกมากขึ้นในกระบวนการกลายเป็นสินค้าในแวดวงใหญ่ แต่กลับสูญเสียทางเลือกต่อรสชาติโดยไม่รู้ตัว

วัตถุประสงค์และระเบียบวิธีของการศึกษา

บทความชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ชีวิตทางสังคมของทุเรียนและผู้กระทำอื่นที่เกี่ยวข้อง ผู้เขียนหวังว่าการศึกษาปัจจัยที่ไม่แน่นอนในกระบวนการกลายเป็นสินค้าและวัตถุที่สร้างวัฒนธรรม สามารถแสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัตถุ เพื่อสำรวจความเป็นไปได้ของการขยายชีวิตทุเรียนและกลยุทธ์ในการบรรลุมูลค่าเชิงพาณิชย์

การศึกษาคั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้เขียนลงภาคสนามที่สวนทุเรียนจังหวัดระยองในกลางเดือนเมษายน พ.ศ.2566 เนื่องด้วยช่วงนี้ทุเรียนภาคตะวันออกเข้าสู่ตลาดอย่างแพร่หลาย และสวนทุเรียนท้องถิ่นเริ่มให้บริการท่องเที่ยว จากประสบการณ์ชมสวนและกินทุเรียนบุฟเฟต์ ผู้เขียนได้เรียนรู้ขั้นตอนชีวิตและบทบาทหลากหลายของทุเรียนในสถานที่เดียวกัน ผู้เขียนยังสัมภาษณ์ทางโทรศัพท์กับเจ้าของบริษัทส่งออกทุเรียนคนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนจีนที่ดำเนินธุรกิจร่วมกับเจ้าของสวนในทั้งภาคตะวันออกและภาคใต้ เจ้าของคนนี้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับอุตสาหกรรมส่งออกในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา กล่าวถึงความไม่แน่นอนทางด้านแรงงาน และความต้องการที่เพิ่มขึ้นของตลาดจีนในช่วงโรคระบาด ในการสัมภาษณ์ผู้บริโภคทุเรียนในประเทศจีน ซึ่งรวมถึงคนไทยที่ทำงานในจีนและนักศึกษาจีน พวกเขาแนะนำสินค้าทุเรียนจำนวนมากและแบ่งปันประสบการณ์บริโภคของตนเอง แสดงถึงความหลงใหลของชาวจีนที่มีต่อผลิตภัณฑ์ทุเรียน ข้อมูลการวิจัยดังกล่าวเกิดขึ้นตั้งแต่ก่อนการเริ่มระบาดของโรคโควิด-19 และผู้วิจัยเก็บต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน (มิถุนายน พ.ศ.2566) ซึ่งเป็นช่วงที่โลกเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงและมนุษย์ค่อยๆ ค้นพบความปกติใหม่ท่ามกลางความไม่มั่นคง

กรอบแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

บทความนี้สนใจกระบวนการกลายเป็นสินค้าของทุเรียน ใช้ทฤษฎีของอรชุน อัปปาตูไร (Arjun Appadurai) และอีกอร์ โคปีโทฟฟ์ (Igor Kopytoff) ที่เน้นความเป็นอัตบุคคลของวัตถุและวางวัตถุในความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน ในด้านความหมายของสินค้า (commodity) โคปีโทฟฟ์ (Kopytoff, 1986, p.69) เห็นว่า “Anything that can be bought for money is at that point a commodity, whatever the fate that is reserved for it after the transaction has been made”) ช่วงที่เป็นสินค้าเป็นเพียงขั้นตอนหนึ่งในชีวิตวัตถุ และสถานะนี้อาจถูกยกเลิกและเกิดซ้ำได้ การกลายเป็นสินค้าจึงหมายถึงกระบวนการที่วัตถุกลายเป็นสิ่งที่แลกเปลี่ยนได้ รวมถึงการแลกเปลี่ยนด้วยสิ่งของโดยตรงและผ่านเงินตรา จากมุมมองนี้ ผลិតภัณฑ์ทุเรียนหลากหลายแบบที่เราพบในชีวิตประจำวันสามารถเป็นสินค้าและออกจากสถานะสินค้าได้ อย่างเช่นชาวบ้านปลูกทุเรียนเพื่อกินเอง ลูกทุเรียนที่ได้รับและแบ่งกันในครอบครัวยังถือเป็นสินค้าไม่ได้ ถ้าต้นทุเรียนออกลูกเยอะมาก จนเอาที่เหลือไปขายได้รายได้เล็กน้อย ทุเรียนส่วนนี้ก็ได้เปลี่ยนสถานะกลายเป็นสินค้า ในกรณีที่เอาทุเรียนปลูกเองมอบให้กับเพื่อนบ้าน มันกลายเป็นของขวัญ (gift) ที่อาจทำให้อีกฝ่ายหนึ่งมอบของขวัญกลับมา การแลกเปลี่ยนแบบนี้เชื่อมโยงวัตถุกับความสัมพันธ์ทางสังคม นักวิชาการอย่างเช่นปีแอร์ บูร์ดิเออ (Pierre Bourdieu) จึงเห็นว่าการแลกเปลี่ยนของขวัญเป็นรูปแบบเฉพาะของการหมุนเวียนของสินค้า (Appadurai, 1986, p.12) ในด้านกระบวนการระดับมหภาค ทุเรียนสดที่ส่งออกไปเงินเป็นสินค้า เพราะชาวสวนได้รับเงินจากบริษัทส่งออกหรือคนกลาง ทุเรียนขายปลีกที่ลูกค้าซื้อในร้านผลไม้ของเมืองต่างๆ ในจีนก็เป็นสินค้า เพราะมีการแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นในการทำธุรกรรมนี้ ส่วนผลิตภัณฑ์แปรรูปทุเรียนและสินค้าการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในสวนทุเรียน ก่อนที่จะพบกับผู้บริโภคขั้นสุดท้ายอาจผ่านกระบวนการมากกว่าทุเรียนสด จึงมีขั้นตอนชีวิตและสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อนขึ้น พูดได้ว่าชีวิตทางสังคมได้ขยายกว้างไป

แนวคิดชีวิตทางสังคมของวัตถุสร้างขึ้นบนพื้นฐานของทฤษฎีทางวัตถุของลัทธิมาร์กซ์ แต่ไม่เหมือนกับสายธารของมาร์กซ์ที่ให้ความสำคัญกับการผลิต อัปปาตูไรสนใจกระบวนการทั้งหมดของการผลิต แลกเปลี่ยน แจกจ่าย และบริโภคสินค้า การเป็นสินค้าเป็นขั้นตอนหนึ่งในชีวิตทางสังคมของวัตถุ (Appadurai, 1986, 11) อัปปาตูไรมองว่าวัตถุสิ่งของมีชีวิตทางสังคมเหมือนมนุษย์ จะประสบความสำเร็จเปลี่ยนแปลงนับไม่ถ้วนตลอดชั่วชีวิต ชีวิตของ

วัตถุประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะทางสังคมและประวัติศาสตร์ ยังได้รับคุณค่าทางสังคมและความหมายเชิงสัญลักษณ์ ส่งผลต่อโลกมนุษย์ ส่วนอีกรอร์ โคปีโทฟฟ์ เสนอสมมติฐานว่าวัตถุมีชีวิตประวัติทางวัฒนธรรม (cultural biography) เหมือนกับมนุษย์ ผู้วิจัยจึงควรถามคำถามกับวัตถุที่ใช้ในการวิเคราะห์มนุษย์ อย่างเช่นที่มา อาชีพ หน้าที่ อายุ ขั้นตอนชีวิต และการใช้งานที่เปลี่ยนไปตามอายุของวัตถุ ซึ่งเป็นวิธีที่พยายามให้เห็นภาพรวมของวัตถุ วัตถุในการดำรงชีวิตจะได้รับความหมายทางวัฒนธรรมเฉพาะ และถูกจัดประเภทให้อยู่ในหมวดหมู่ที่สร้างขึ้นทางวัฒนธรรม (culturally constituted categories) (Kopytoff, 1968, p.68) ทูเรียนสดที่วางขายในตลาดก็มีชีวิตสมบูรณ์ที่ผู้บริโภคอาจไม่มีโอกาสมองเห็นและต้องผ่านช่วงชีวิตหลายช่วง เช่น เกิด แก่ เจ็บ ตาย ตั้งแต่การเพาะกล้า การฉีดพ่นยาฆ่าแมลง ออกผลอ่อน การเก็บเกี่ยว การขนส่ง การจำหน่าย การถูกบริโภค จนถึงถูกโยนทิ้ง เป็นต้น ในทุกขั้นตอนชีวิตล้วนมีปัจจัยความเสี่ยงที่ชัดเจนไม่ให้ทูเรียนกลายเป็นสินค้าอย่างสำเร็จ อย่างเช่น สภาพอากาศที่รุนแรง โรคไม้ผล ช้างป่าทำลายสวน คู่แข่งในตลาด และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

โคปีโทฟฟ์เห็นว่าวัฒนธรรมมีพลังต่อต้านกับผลกระทบจากการกลายเป็นสินค้า เพราะการกลายเป็นสินค้าทำให้คุณค่าของสิ่งต่างๆ เป็นเนื้อเดียวกัน ทุกสิ่งทุกอย่างสามารถวัดด้วยมาตรฐานเดียวกัน อย่างเช่นทูเรียนในธรรมชาติมีลักษณะมากมาย อาจมีรสชาติหวานหรือฝาด รูปร่างอาจเป็นกลมหรือยาว เปลือกอาจมีหนามเล็กหรือใหญ่ แต่ทูเรียนที่เหมาะสมกับสถานะสินค้าต้องมีรสชาติหวาน รูปร่างสวยงาม และน้ำหนักปานกลาง คนไทยกำหนดมาตรฐานการประเมินคุณภาพของทูเรียน จำแนกทูเรียนสดเป็นเกรดเอ บี ซี และนอกจากเกรดแล้ว ทูเรียนคุณภาพสูงควรเป็นทูเรียนที่มีรสหวานกลายเป็นความเห็นพ้องต้องกันของผู้บริโภคและผู้ผลิต แต่วัฒนธรรมมีสาระสำคัญที่เน้นความแตกต่าง จึงทำให้วัตถุมีความพิเศษ มีคุณสมบัติที่ต้านทานการกลายเป็นสินค้าและมีความเป็นเพียงหนึ่งเดียว (singularization) (Kopytoff, 1968, p.73) โคปีโทฟฟ์ยกตัวอย่างว่าภาพวาดสีน้ำมันที่มีชื่อเสียงบางภาพ อย่างเช่นงานของปิกัสโซ ประเมินค่ามิได้และไม่สามารถแลกเปลี่ยนเป็นเงินได้ แต่ความเป็นเอกลักษณ์กลับมาทำให้ราคาของภาพวาดสีน้ำมันนั้นสูงมาก “singularity will make it into a higher-priced commodity” บางครั้งผู้คนจะใช้คุณลักษณะที่ไม่สามารถเปลี่ยนเป็นสินค้าเพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับวัตถุ ในกรณีการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ประสบการณ์ใกล้ชิดธรรมชาติ วัฒนธรรมแบบชาวบ้าน และอาหารไทยท้องถิ่นแบบที่คนใน

เมืองไม่เคยได้สัมผัสลั่วนเป็นสิ่งที่ไม่สามารถเป็นสินค้าทั่วไปที่ทุกคนซื้อได้ตามใจชอบ ด้วยเหตุนี้จึงมีมูลค่ามากขึ้น

ด้วยการวิเคราะห์ประเด็นการกลายเป็นสินค้าในชีวิตทางสังคมของวัตถุ ผู้เขียนพบว่าวัตถุเกิดมูลค่าต่างๆ และการเปลี่ยนแปลงทางมูลค่าอย่างต่อเนื่องก็เป็นกระบวนการที่วัตถุในฐานะผู้กระทำส่งผลต่อชีวิตทางสังคมและระเบียบวัฒนธรรมของมนุษย์ ดังนั้นวัตถุมีความเป็นผู้กระทำและความเป็นสังคม การกลายเป็นสินค้าของวัตถุในขอบเขตใหญ่ทำให้เกิดกิจกรรมและวิธีการแลกเปลี่ยนของวัตถุมีความหลากหลายและซับซ้อนมากขึ้น สินค้าอาจถูกใช้ประโยชน์โดยเจ้าของ ทำหน้าที่ตามฟังก์ชันของตนเองแล้วถอดตัวออกจากบทบาทสินค้า หรือเข้าร่วมการค้าในฐานะสินค้าอีกครั้งก็ได้ ในอีกด้านหนึ่ง เทคโนโลยีที่พัฒนาอย่างรวดเร็วทำให้การแลกเปลี่ยนมีความซับซ้อนมากขึ้น ความสนใจในการตรวจสอบชีวิตทางสังคมของวัตถุก็เปลี่ยนจากสังคม ประวัติศาสตร์ เทคโนโลยี ไปสู่สาขาวัฒนธรรมหลายมิติ และมุ่งเน้นไปที่วัฒนธรรมการบริโภค

ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของสินค้าทุเรียน

ในไม่กี่ปีที่ผ่านมา ทุเรียนไทยครองตลาดจีนด้วยคุณภาพและชื่อเสียงที่ดี แต่ถ้าเปรียบเทียบกับผลไม้เมืองร้อนยอดนิยมอื่นในระดับโลก เช่น มะม่วง สับปะรด กล้วย ฯลฯ ที่มีประวัติการเพาะปลูกในเอเชียมาอย่างยาวนาน ทุเรียนเป็นสินค้าระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นใหม่ ซึ่งมีเหตุผลทางประวัติศาสตร์จากช่วงเวลาการก่อตัวของตลาดโลก เมื่อนักล่าอาณานิคมยุโรปเข้ามาในเอเชีย ผลไม้ท้องถิ่นบางชนิดกลายเป็นสินค้าของเขตอาณานิคม ถูกเก็บเกี่ยวและส่งกลับยุโรปเพื่อสร้างผลกำไรมหาศาล แต่ทุเรียนไม่เคยได้รับความสนใจเพียงพอในการค้าโลกในสมัยนั้น ในบันทึกของยุคล่าอาณานิคมเราจะเห็นได้ว่าทุเรียนทำให้เกิดความตื่นตระหนกทางวัฒนธรรมด้วยกลิ่นและรูปลักษณ์ที่แปลกประหลาด ในศตวรรษที่ 17 กลิ่นของทุเรียนถูกกำหนดให้เป็นกลิ่นเหม็น ทุเรียนถูกมองว่าเป็นผลไม้ที่น่ารังเกียจและไร้อารยธรรม (a disgusting and uncivilized fruit) (Nguyen, 2018) นักล่าอาณานิคมจากยุโรป โดยเฉพาะอาณาจักรของอังกฤษ พยายามกำหนดเส้นแบ่งขอบเขตทางสังคมที่เข้มงวดขึ้นระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ทุเรียนที่มีกลิ่นเหม็นกลายเป็นสัญลักษณ์ของความไม่มีอารยธรรมและความเป็นท้องถิ่น (Montanari, 2017) นอกจากนี้ การเชื่อมโยงกลิ่นกับสถานะทางสังคมเป็นประเพณีที่มีมาช้านาน “Within each sensory field, as well, sensations deemed relatively unpleasant or dangerous will be linked to

‘unpleasant’, ‘dangerous’ social groups” คนชนชั้นสูงได้รับการยอมรับว่ามีกลิ่นหอมหรือไม่มีกลิ่น ส่วนคนชนชั้นล่างจึงมีกลิ่นไม่พึงประสงค์ (Howes, 2006) ในบริบทที่ชนชั้นและโครงสร้างทางสังคมชัดเจนมากขึ้น คนท้องถิ่นในเขตอาณานิคมถูกแบ่งให้เป็นชนชั้นล่าง ผลไม้แปลกนี้จึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของความแตกต่างระหว่างชาวยุโรปที่มีอารยธรรมกับชนคนพื้นเมืองที่ป่าเถื่อน ชาวยุโรปที่เดินทางมาไกลบางส่วนก็เพลิดเพลินกับการชิมทุเรียน พฤติกรรมนี้ไม่เป็นเพียงความชอบในรสชาติเท่านั้น ยังถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์ของการปรับตัวให้เข้ากับชีวิตท้องถิ่นและการพิชิตวัฒนธรรมต่างชาติ

ทุเรียนสดเข้าสู่บ้านเรือนของคนทั่วไปและซูเปอร์มาร์เก็ตทั่วประเทศคนจีนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นผลของการพัฒนาทางเศรษฐกิจและความเจริญทางการค้าระหว่างประเทศ ในสมัยวัยเด็กของผู้เขียน ทุเรียนสดยังไม่ใช่ของที่ปรากฏขึ้นบ่อยและไม่ได้เชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับชีวิตประจำวันของคนจีนเหมือนปัจจุบันนี้ เมื่อพูดถึงทุเรียน สินค้าที่ไหลออกมาจากความทรงจำแรกคือลูกอมทุเรียน ซึ่งเป็นลูกอมเคี้ยวหนึบสีเหลืองเล็กๆ ห่อด้วยพลาสติกใส ไม่ต้องเปิดบรรจุภัณฑ์ก็จะสัมผัสถึงกลิ่นหอมหวานที่ผสมกับกลิ่นทุเรียน และนึกถึงความรู้สึกที่สิ่งชิ้นเหนียวติดฟัน คนที่เดินทางไปเที่ยวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ชอบซื้อลูกอมทุเรียนเป็นของฝาก หรือไม่ต้องไปไกลขนาดนั้น กลุ่มทัวร์ไปมณฑลกว่างสี ไทหล่า และยูนนาน ซึ่งตั้งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีน ก็จะพาไปซื้อลูกอมนี้ในฐานะสินค้าเฉพาะของท้องถิ่น เนื่องจากลูกอมทุเรียนมีราคาถูกเมื่อเทียบกับทุเรียนตัวจริง เพราะส่วนประกอบอาจมีเนื้อผลไม้ไม่มากนัก อียังมีรสชาติเข้มข้นและใส่น้ำตาลจำนวนมาก กินเม็ดเดียวก็พอและไม่อยากกินต่อ ทำให้ของฝากชิ้นนี้กลายเป็นสิ่งที่ผู้คนมีความสามารถซื้อได้ และฝังอยู่ในความทรงจำอย่างลึกซึ้งของคนจีนบางรุ่นและทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แทนทุเรียน ในอีกด้านหนึ่ง ความหลากหลายทางด้านยี่ห้อและรูปลักษณะของสินค้าแปรรูปทุเรียนก็เพิ่มขึ้นเช่นกัน ลูกอมทุเรียนแบบดั้งเดิมที่ธรรมดาและราคาถูกได้รับความสนใจน้อยลง รสชาติหวานเกินไปก็ไม่เหมาะสมกับแนวคิดการบริโภคที่เน้นหนักสุขภาพ ในปัจจุบันนี้ หายที่สุดแล้วมันจึงกลายเป็นเพียงหนึ่งในตัวเลือกมากมาย ส่วนสินค้านวัตกรรมที่ใช้บรรจุภัณฑ์เน้นที่รูปร่างของทุเรียนและโฆษณาว่าใช้เนื้อทุเรียนมากขึ้น ก็พยายามสร้างสินค้าให้ถูกใจลูกค้าและมีราคาสูงขึ้น ทำให้ชีวิตทุเรียนได้พัฒนาไปพร้อมกับบรรจุภัณฑ์

ภาพ 1: ภาพลูกอมทุเรียนที่พบได้ทั่วไปเมื่ออดีต และ ผลิตภัณฑ์รุ่นใหม่ที่มีบรรจุภัณฑ์เป็นรูปทุเรียน

ที่มา: Taobao (เว็บไซต์คอมเมิร์ซของจีน)

ปัจจุบันนี้ นอกจากทุเรียนสดแล้ว ผู้คนยังคิดค้นวิธีการบริโภคทุเรียนและพัฒนาอาหารแปรรูปให้หลากหลายมากขึ้น ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นผู้บริโภคชาวจีนบอกว่า ตอนนี้อย่างหวานเกือบทุกชนิดมีรสชาติทุเรียน ไม่ว่าจะเป็นเค้ก ชานม ลูกอม โม่จิ และไอศกรีมที่เห็นบ่อย หรือทั้งหยวน ซิงถวน บ๊ะจ่าง และขนมไหว้พระจันทร์ซึ่งเป็นของกินจีนแบบดั้งเดิมที่มีความหมายทางวัฒนธรรม ล้วนเข้ากับทุเรียนได้ดี ผลิตภัณฑ์แปรรูปเหล่านี้เอาชนะความยากลำบากในการเก็บทุเรียนสด ทำให้ผู้คนบริโภคทุเรียนตลอดปีได้ รสทุเรียนก็มีโอกาสเพิ่มขึ้นที่จะได้รับความนิยม ในอีกด้านหนึ่ง ยังทำให้รสทุเรียนถูกเชื่อมโยงว่าเป็นรสชาติที่เกี่ยวข้องกับความหวาน

เมื่อทุเรียนถูกทำให้กลายเป็นสินค้าที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย แต่รสชาติของมันก็กลับถูกทำให้เหลือแต่เพียง “รสหวานมัน” เพียงอย่างเดียวที่เป็นที่ปรารถนาของผู้คน ตอนผู้เขียนไปเยี่ยมชมสวนผลไม้ที่ระยอง ชาวสวนหลายคนบอกว่าตนเองชอบกินสายพันธุ์หมอนทองมากที่สุดเพราะหวานที่สุด เมื่อกินบุฟเฟ่ต์ทุเรียนในสวน พนักงานที่เป็นกันเองช่วยเลือกเนื้อทุเรียนใส่จานและบอกว่าขึ้นนี้ต้องหวานอร่อยแน่ๆ เข้าใจได้ไม่ยากว่าทุเรียนหวานจะเป็นที่นิยมในตลาด ความชอบนี้จะเป็นตัวชี้ขึ้นให้ผู้คนเลือกสินค้า ทำให้สินค้ารสชาติอื่นมีจำนวนน้อยลง ผู้เขียนพบว่าทุเรียนที่มีรสเผ็ดชาลิ้น (numb taste) ขม และฝาดเป็นสิ่งที่หายากในตลาดไทยและจีน ในด้านผลิตภัณฑ์แปรรูปทุเรียนก็เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นเค้ก ไอศกรีม หรือพิซซาร์สทุเรียน ความหวานเป็นรสที่ได้รับการขบขัน และพยายามทำให้กลิ่นเหม็นของทุเรียนลดน้อยลง ทุเรียนที่หวานมากขึ้นอาจสะท้อนถึงความต้องการต่อความหวานมากขึ้นในสังคมมนุษย์ ในกระบวนการที่ของกินเข้ากับชีวิตทันสมัย การพัฒนา

ผลิตภัณฑ์อาหารให้ความสำคัญกับรสชาติหอมและหวาน เป็นการเพิ่มจำนวนของน้ำตาลและไขมัน แม้จะมีผลเสียต่อสุขภาพก็ตาม เห็นได้จากเครื่องจำหน่ายอาหารอัตโนมัติ หรืออาหารที่จำหน่ายทั่วไปในห้างสรรพสินค้า ซึ่งบุคคลไม่สามารถต้านทานการสร้างรสนิยมนและนิสัยด้วยการศึกษาและความรู้ที่ได้รับ (Mintz, 1986) ในกระบวนการกลายเป็นสินค้าเสรีภาพในการเลือกสินค้าและรสชาติของผู้คนจึงลดน้อยลงอย่างไม่รู้ตัว การใช้ชีวิตและการปฏิบัติของมนุษย์ถูกจำกัดด้วยสินค้าโภคภัณฑ์ได้ แสดงให้เห็นว่าทุเรียนได้เข้ามาควบคุมรสนิยมนและนิสัยการกินของมนุษย์

ภาพ 2: โฆษณาจากเว็บอีคอมเมิร์ซที่กล่าวถึง “Durian Freedom”

ที่มา: Xiaofeibaodao.com (2022)²

การคมนาคมที่สะดวกและการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจที่ใกล้ชิดระหว่างประเทศทำให้ทุเรียนสดไปสู่ตลาดในต่างประเทศ มีคนที่หลงเสน่ห์ของทุเรียนเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ทุเรียนยังเป็นสินค้าอุปโภคบริโภคที่แสดงสถานะทางสังคมได้ มีคำพูดติดปากเกี่ยวกับทุเรียนที่เห็นบ่อยในตลาดจีน คือ “บรรลุอิสรภาพทางทุเรียน” (achieve durian freedom) ซึ่งหมายความว่ามีความสามารถซื้อทุเรียนตามความประสงค์โดยไม่ต้องกังวลเรื่องเงิน ในยุคที่เข้าถึงอินเทอร์เน็ตสะดวกมาก ผู้บริโภคชอบถ่ายภาพสินค้าทุเรียนที่ซื้อมาและแชร์บนโซเชียลมีเดีย ในขณะที่เดียวกันก็ใช้ประโยชน์นี้เพื่อแสดงความตั้งใจที่ได้กินทุเรียน ปราบปรามการฉ้อโกงนี้ยังเกิดขึ้นกับผลไม้เช่นเชอร์รี่และบลูเบอร์รี่ ซึ่งล้วนเป็นสินค้าที่ราคาไม่ถูกในตลาดจีนและถูกมองว่าเป็นโอกาสพิเศษกว่ากินผลไม้อื่น ทุเรียนจึงเป็นสิ่งที่สามารถแสดงสถานะทางเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตในระดับหนึ่ง ร้านขายทุเรียนก็ชอบใช้ประโยชน์นี้ในการทำโฆษณา

² <http://www.xiaofeibaodao.com/html/202204/1784.html>

เพื่อบอกว่าสินค้าของตนเองมีราคาเหมาะสมและลูกค้าซื้อได้ จะเห็นได้ว่าการซื้อสินค้าเชื่อมโยงกับอภิสภาพางอย่าง โดยความเป็นจริงแล้วในหลายกรณีและความรู้ทั่วไป ผู้คนยังขาดเสรีภาพในการบริโภคสินค้านี้ จึงเข้าใจได้ว่ารสนิยมและความชอบต่อทุเรียนถูกใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ของมนุษย์จนถึงสถานะทางสังคม

ทุเรียนในความไม่แน่นอน

แม้ว่าสภาวะความไม่แน่นอนส่งผลกระทบต่อการไหลเวียนของบุคลากรและสินค้าทำให้กลุ่มผู้บริโภคมีความเชื่อมั่นลดลง ทว่ากระแสทุเรียนพีเวอร์ในจีนไม่ได้ลดน้อยลงในช่วงโควิด-19 การปลูกและค้าขายทุเรียนดูเหมือนว่ายังเป็นเส้นทางไปสู่ความมั่งคั่ง ในแง่ปริมาณยอดขาย สถานการณ์การแพร่ระบาดทั่วโลกไม่ได้สร้างความผันผวนอย่างมากต่อการส่งออกทุเรียนไปยังตลาดจีน จากข้อมูลของกรมศุลกากรจีน ราคานำเข้าทุเรียนในจีนเพิ่มขึ้นจาก 16.8 หยวนต่อกิโลกรัมในปี 2017 เป็น 33.2 หยวนต่อกิโลกรัมในปี 2021 แม้ว่าทุเรียนจะมีราคาแพงขึ้น แต่ก็ไม่สามารถต้านทานความรักของผู้คนได้ ปริมาณการนำเข้าทุเรียนยังคงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจากปี 2019 จน ปี 2022 (Aicaijini.com., 2022)

ในการติดต่อกับผู้ประกอบการธุรกิจส่งออกทุเรียน ผู้เขียนได้รับรู้เรื่องราวสู่ความร่ำรวยที่เต็มไปด้วยความยากลำบากและความไร้เสถียรภาพ นาย T (นามสมมติ) เจ้าของโรงงานแปรรูปผลไม้และส่งออกทุเรียนสด เริ่มทำงานธุรกิจส่งออกผลไม้ที่ไทยตั้งแต่ก่อนจากการระบาดของโควิด-19 ในสามปีที่ผ่านมาแม้ว่าตลาดจีนยังมีความต้องการต่อสินค้าจำนวนมากแต่กระบวนการผลิตเผชิญกับความไม่แน่นอนและความท้าทายอยู่เสมอ การไหลเวียนของแรงงานเป็นปัญหาหลักที่สร้างความเดือดร้อนให้กับเจ้าของโรงงาน เนื่องจากความจำเป็นในการติดต่อสื่อสารระหว่างประเทศ โรงงานจ้างเจ้าหน้าที่ผู้จัดการคนไทยที่สื่อสารภาษาจีนได้เพื่อทำหน้าที่จัดการประจำวันของโรงงาน ซึ่งรวมถึงติดต่อประสานงานกับสวนผลไม้ในท้องถิ่น จัดซื้อผลไม้ จัดการกระบวนการแปรรูปผลไม้ ดูแลการบรรจุภัณฑ์ผลไม้เพื่อการส่งออก ฯลฯ นักแปลเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วเป็นผู้หญิงที่จบเอกภาษาจีน งานบริหารในโรงงานมีความซับซ้อนและมากมาย ต้องการทัศนคติที่จริงจัง มีความรับผิดชอบและความละเอียดรอบคอบ นาย T เห็นว่าเป็นคุณลักษณะของพนักงานหญิง เหตุผลที่ทำให้เจ้าหน้าที่เหล่านี้ลาออกบ่อยคือการแต่งงานและการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในครอบครัว เขาบอกว่าเคยมีพนักงานหญิงหลายคนรู้จักกับแรงงานชายในโรงงานแล้วกลายเป็นคู่รัก ตัดสินใจแต่งงานมีบุตร หรือกลับบ้านหางานตามสามี ซึ่งเป็นเหตุผลที่ปฏิเสธไม่ได้ในฐานะนายจ้าง เขาบอกว่า

ที่ตั้งของโรงงานผลไม้มักอยู่ห่างไกลจากเมืองใหญ่ทำให้โครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เข้าไม่ถึงในพื้นที่

ส่วนพนักงานหญิงในฐานะสมาชิกครอบครัวให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ครอบครัวที่มั่นคงและการเลี้ยงดูเด็กมากกว่า สิ่งนี้ชัดเจนยิ่งขึ้นในบริบทไม่แน่นอนที่โรคระบาดซ้ำซาก เห็นได้ว่ามีพนักงานที่ทำงานเก่งและมีความสัมพันธ์ที่ดีกับฝ่ายนายจ้างมักเลือกที่จะลาออกด้วยการแต่งงาน และการวางแผนอนาคต จากมุมมองของนายจ้าง นักแปลและผู้จัดการหญิงหายากกว่าแรงงานชายที่ทำงานในโรงงาน เพราะงานบริหารต้องการอาศัยประสบการณ์และความไว้วางใจที่สร้างขึ้นในเวลายาวนาน ดังนั้นการสูญเสียเจ้าหน้าที่หญิงเหล่านี้จึงยิ่งสร้างความปวดหัวให้กับนาย T เขาสรุปว่าการได้รับเงินมากที่สุดไม่ใช่เป้าหมายหลักของแรงงานในโรงงาน แต่พวกเขามีเป้าหมายในชีวิตของตนเอง นี่ยังเป็นความแตกต่างที่ชัดเจนระหว่างคนทำงานในเมืองใหญ่และในชนบท นอกจากนี้แล้วทุเรียนยังเป็นผลไม้ตามฤดูกาล ทำให้จังหวะการทำงานในโรงงานก็เปลี่ยนไปตามฤดูกาลเช่นกัน ในฤดูที่มีงานน้อยแม้ว่านายจ้างยังคงจ่ายเงินเดือนเพื่อรักษาพนักงานไว้ แต่พนักงานก็มีเวลาและโอกาสมากขึ้นในการติดต่อกันหรือไปเยี่ยมญาติเพื่อน จึงมีโอกาสมากขึ้นสำหรับการเปลี่ยนแปลงและความไม่แน่นอน จะเห็นได้ว่าธุรกิจการส่งออกทุเรียนนอกจากได้รับผลจากการผลิตทางการเกษตรและเศรษฐกิจโลกแล้ว ยังเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาจากความสัมพันธ์ทางเพศภาวะและการปฏิบัติด้านแรงงาน

จากมุมมองของผู้บริโภค ประสบการณ์คัดเลือก จับจ่าย ชิมกินทุเรียนก็เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน เนื่องจากทุเรียนสดราคาค่อนข้างสูงในตลาดค้าปลีกต่างประเทศ ลูกค้าจึงพบว่าตนเองไม่สามารถซื้อผลไม้ชนิดนี้ตามใจชอบในทุกที่ทุกเวลาเหมือนผลไม้อื่นที่ผลิตในประเทศและราคาไม่แพง ข้อจำกัดทางด้านค่าใช้จ่ายจึงทำให้คนทั่วไปมีโอกาสที่จำกัดและให้ความสำคัญมากขึ้นกับการรับประทานทุเรียน ในซูเปอร์มาร์เก็ตที่ปักกิ่ง ลูกทุเรียนโดยปกติขายด้วยราคา 60 หยวนขึ้นไปต่อกิโลกรัม เมื่อทุเรียนขึ้นเล็กห่อแยกกันใส่ในกล่องพลาสติกมักมีราคามากกว่า 30 หยวนต่อชิ้น ซึ่งพนักงานออฟฟิศสามารถเอาเงินนี้ไปกินอาหารเย็นมื้อหนึ่ง ดังนั้นจึงเข้าใจได้ว่าการกินทุเรียนถือเป็นความเพลิดเพลิน ไม่ใช่แค่การบริโภคเพื่อคุณประโยชน์อย่างการกินแอปเปิ้ลและลูกแพร์ เมื่อลูกค้าเลือกซื้อสินค้ายังต้องเลือกรายละเอียดระวัง สังเกตสีและกลิ่นของเนื้อผลไม้ เพื่อจะไม่เสียเงินแล้วได้สินค้าไม่สดหรือรสชาติไม่ดี สำหรับการซื้อทุเรียนทั้งลูก ยังต้องอธิษฐานให้ทุเรียนสุกและเนื้อแน่น ความรู้สึกนี้เหมือน

สวดมนต์ให้ถูกหอยสำหรับลูกค้าจีนที่ไม่รู้จะเลือกอย่างไร เคยมีเทรนด์โพสต์วิดีโอบนโซเชียลมีเดียซึ่งผู้ถ่ายวิดีโออวดทุเรียนที่ซื้อมาเปิดแล้วมีเนื้อมาก ผู้ชมชอบคอมเมนต์ว่า “ทุเรียนนี้มาตอบแทนบุญคุณ (this durian have come here to repay the favor)” แสดงให้เห็นถึงความชมเชยต่อโชคชะตาและความหวังในความไม่แน่นอนของการซื้อทุเรียน วิดีโอเหล่านี้ที่ถ่ายทำเพื่อความบันเทิงยังส่งเสริมความนิยมของทุเรียนอีกด้วย หลังจากผ่านกระบวนการต่างๆ ไปจนถึงการบริโภคทุเรียนขั้นสุดท้าย อารมณ์ของผู้คนอาจเปลี่ยนแปลงไปหลายอย่าง เต็มไปด้วยความคาดหวัง ความตึงเครียด ความสุข หรือความเสียดาย

ทัศนคติของลูกค้าไทยต่อสินค้าทุเรียนก็เป็นปรากฏการณ์ที่น่าศึกษา ช่องทางการส่งออกทุเรียนไปสู่จีนได้รับผลกระทบในช่วงการเริ่มต้นของโควิด-19 มีลูกค้าในไทยรู้สึกดีใจเพราะสามารถซื้อทุเรียนคุณภาพดีด้วยราคาไม่สูง ซึ่งสินค้าที่ปกตินั้นจะถูกส่งออกและคนในไทยไม่มีโอกาสได้กิน จะเห็นได้ว่าลูกค้าบางส่วนเชื่อว่าสินค้าส่งออกจะมีคุณภาพมาตรฐานสูงกว่าและอร่อยกว่า ผู้บริโภคในประเทศและต่างประเทศดูเหมือนจะเป็นคู่แข่งกัน สิ่งที่น่าสนใจคือประวัติศาสตร์ที่ผู้กระทำทุกฝ่ายที่เล่ามามีความแตกต่างกัน ลูกค้าในจีนก็มีความคิดเห็นคล้ายกัน เมื่อเล่าถึงประสบการณ์บริโภคทุเรียนในจีน มีคนไทยที่ทำงานพนักงานออฟฟิศที่ปักกิ่งเกินกว่า 5 ปีบอกว่าทุเรียนที่กินในจีนรสชาติไม่อร่อยเหมือนที่ไทย ไม่หวานไม่สุก จึงทำให้เธอไม่อยากจะซื้อทุเรียนในจีน และแนะนำให้ผู้เขียนเก็บเงินไว้ไปซื้อกินที่ไทยดีกว่า ยังมีนักเรียนคนจีนบ่นกับผู้เขียนว่า ครั้งหนึ่งเขาซื้อทุเรียนทั้งลูกจากแพลตฟอร์มออนไลน์ ซึ่งเขาถือว่าเป็นความเพิลิตเพิลินที่หรรษา แต่เมื่อได้รับสินค้าแล้วเปิดทุเรียนพบว่ามีเนื้อน้อยและยังดิบอยู่ รสชาติเหมือนมันเทศ จึงทำให้เขาผิดหวังมาก เขาบอกผู้เขียนว่าเขาหวังว่าจะมีโอกาสไปเที่ยวไทยและลิ้มรส “ทุเรียนแท้” เรื่องเล่าเหล่านี้อาจเป็นเพียงความคิดถึงบ้านและประสบการณ์ที่น่าเศร้าส่วนตัว แน่แน่นอนว่าลูกค้าจีนจำนวนไม่น้อยมีความสุขในการรับประทานทุเรียน แต่ก็แสดงถึงความคิดเห็นของลูกค้าที่ว่าถ้าอยากได้ทุเรียนคุณภาพดีต้องไปกินที่ไทย ซึ่งทำให้ผู้เขียนสงสัยว่ามีมาตรฐานทางคุณภาพสินค้าที่แน่ชัดหรือไม่ และสินค้าส่งออกกับสินค้าในประเทศต่างกันอย่างไร ทุเรียนดูเหมือนยังเป็นผู้สร้างจินตนาการอันสวยงามของลูกค้าจีนต่อดินแดนที่ห่างไกลและอุดมสมบูรณ์อีกด้วย

กรณีการท่องเที่ยวเชิงอาหารในสวนทุเรียน

ในกรณีของการขยายห่วงโซ่ธุรกิจทุเรียน การพัฒนาโครงการท่องเที่ยวที่ไปสัมผัสการกินทุเรียนในสวนเป็นวิธีการเพิ่มมูลค่าเพิ่มของสินค้าที่คลาสสิกและมีประสิทธิภาพ

ไม่เหมือนกับไทยที่แหล่งผลิตทุเรียนอยู่ห่างจากศูนย์กลางการท่องเที่ยวในเมืองเช่นกรุงเทพฯ สวนทุเรียนท่องเที่ยวเป็นรูปแบบธุรกิจทั่วไปในมาเลเซีย เนื่องด้วยมีสวนผลไม้จำนวนมากอยู่ติดกับใจกลางเมือง สะดวกมากสำหรับคนเดินทางทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งหวังว่าจะมีประสบการณ์การบริโภคทุเรียนที่ “แท้” และ “ท้องถิ่น” เจ้าของสวนจะให้ความรู้เกี่ยวกับทุเรียนสายพันธุ์ต่างๆ โดยใช้ทุเรียนสดจากสวนเป็นตัวอย่าง (Airriess, 2020) วิธีการบริโภคนี้เป็นการเพิ่มมูลค่าเพิ่มของผลไม้ แน่ใจว่าการท่องเที่ยวเป็นสินค้าได้และมีราคา ผู้คนสามารถซื้อประสบการณ์การเดินทาง ได้รับผลตอบแทนทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ แต่เมื่อเทียบกับสินค้าที่เป็นวัตถุดิบของที่จับต้องได้อย่างเช่นผลิตภัณฑ์ทุเรียนต่างๆ ในตลาด ประสบการณ์การท่องเที่ยวไม่ใช่สิ่งที่สะดวกและเลือกซื้อได้ตามใจชอบ ต้องการใช้เวลาและพลังงานในการปฏิบัติ ผู้คนสามารถซื้อขายทุเรียนในซูเปอร์มาร์เก็ตและแพลตฟอร์มอีคอมเมิร์ซอย่างง่ายดาย บางครั้งอาจเป็นเพียงความคิดฉับพลันก็สามารถทำให้การแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นทันที ในขณะที่การท่องเที่ยวเชิงเกษตรในไทยเพื่อชมทุเรียนด้วยตัวเองนั้น ต้องใช้ความตั้งใจสูง ผู้เข้าชมต้องรอดูฤดูกาลทุเรียน รอเปิดสวน รอวันหยุด วางแผนเส้นทางการเดินทาง ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ยุ่งยากกว่าการซื้อผลไม้ที่ตลาดท้องถิ่น การเที่ยวสวนจึงเป็นสิ่งที่มียุทธศาสตร์ในการเข้าถึง มีข้อจำกัดในการกลายเป็นสินค้า ขณะที่ยังสามารถรักษาเอกลักษณ์ได้

ภาพ 3: ทุเรียนที่มีบทบาทหลากหลายในสวนทุเรียนท่องเที่ยวเชิงเกษตร

ที่มา: ผู้วิจัย (เมษายน 2566)

ในการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดระยอง ทุเรียนบุฟเฟ่ต์เป็นจุดประสงค์หลักของผู้เข้าชมและไฮไลท์ในการโฆษณาของเจ้าของธุรกิจ นอกจากนี้แล้ว การเที่ยวสวนยังเปิดประสบการณ์ที่ใกล้ชิดธรรมชาติและเต็มไปด้วยบรรยากาศแห่งวัฒนธรรม ลูกค้าน่าจะชมทุเรียน

สดที่เก็บมาจากต้นไม้ สัมผัสสภาพแวดล้อมสวนผลไม้ ยังสามารถเรียนรู้ความรู้ที่เกี่ยวข้อง ทำความเข้าใจกับเทคโนโลยีและนโยบายการเกษตร ทั้งหมดนี้เพิ่มมูลค่าทุเรียนสดในสวน ทำให้มันกลายเป็นสินค้าที่ไม่สามารถคิดราคาตามน้ำหนักเท่านั้น ทุเรียนสดที่ขายในสวนก็ไม่ได้ถูกกว่าทุเรียนที่ขายในตลาดท้องถิ่นในระยะของ ซึ่งสายพันธุ์หอมทองอยู่ที่ 130–150 บาทต่อกิโลกรัม แต่เพื่อประสบการณ์ที่ไม่สามารถสัมผัสได้จากข้างนอก คนจำนวนมากยินดีที่มาบริโภคในสวน ในตัวอย่างของงานศิลปะราคาสูง โคปีโทฟฟ์ยังบอกว่า “singularity” ไม่ใช่สร้างขึ้นด้วยตำแหน่งของวัตถุในระบบการแลกเปลี่ยน แต่มาจากการเข้าสู่สถานะสินค้า แล้วกลับไปสู่ขอบเขตปิดของ “ศิลปะ” ที่มีหนึ่งเดียวอย่างรวดเร็ว (Kopytoff, 1986, p. 82) ถึงแม้การเที่ยวสวนไม่ใช่สินค้าที่มีราคาแพงมากจนประเมินราคาไม่ได้ แต่การดำเนินธุรกิจของสวนท่องเที่ยวต้องการพึ่งพาฤดูกาล นักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้าสวนเผชิญกับข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ ทำให้สินค้าการท่องเที่ยวนี้เป็นกิจกรรมชั่วคราวทางด้านเวลา อย่างเช่นสวนทุเรียนส่วนใหญ่ในแหล่งผลิตทุเรียนภาคตะวันออกของประเทศไทยเปิดในช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนมิถุนายน ซึ่งเป็นช่วงเก็บเกี่ยวทุเรียน สินค้าในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกษตรทำให้ทุเรียนบางส่วนไม่สามารถหมุนเวียนในตลาดได้อย่างเสรี จึงรักษาความเป็นเอกลักษณ์และความเป็นหนึ่งเดียวได้ ความนิยมของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า “การที่ไม่สามารถเปลี่ยนเป็นสินค้าได้” คงสร้างความเป็นไปได้ให้กับ “การกลายเป็นสินค้า”

ผู้เขียนยังพบว่าทุเรียนในสวนอาจมีบทบาทต่างกันในเวลาเดียวกัน นอกจากทุเรียนปอกแล้วที่เป็นตัวเอกในบุฟเฟ่ต์ผลไม้ ทุเรียนยังอาจไม่ใช่สินค้า แต่เป็นส่วนประกอบของสิ่งแวดล้อม ผู้คนจ่ายค่าตัวบุฟเฟ่ต์เพื่อเข้าสวน กินทุเรียนแบบไม่อั้น ในขณะที่ทุเรียนที่อยู่บนต้นสร้างบรรยากาศทางวัฒนธรรม นักท่องเที่ยวจะไม่เกิดความคิดที่จะเก็บทุเรียนจากต้นมากินเอง เพราะมันอยู่ในสถานะที่ไม่ใช่ของกิน ไม่เหมือนกับเนื้อสีทองที่เสิร์ฟบนโต๊ะ นักท่องเที่ยวสามารถนั่งรถทัวร์ชมต้นทุเรียนจำนวนมากในสวน แม้ว่ามีต้นเรียงรายไปตามถนนให้เยี่ยมชม ผู้คนสามารถมองเห็นลูกทุเรียน แต่หากอยากสัมผัสยังต้องเดินเข้าไปในสวน รถทัวร์ที่ขับโดยเจ้าหน้าที่จะจอดเฉพาะบางจุดเท่านั้นเพื่อให้นักท่องเที่ยวถ่ายรูป ส่วนทุเรียนบนต้นอาจอยู่สูง จับต้องยาก ไม่สุกพอที่จะส่งกลิ่นหอม ไม่สามารถกระตุ้นความอยากรับประทานของผู้คนได้ ทุเรียนบนต้นจึงมีบทบาทที่แตกต่างจากทุเรียนในพื้นที่บุฟเฟ่ต์อย่างสิ้นเชิง ทุเรียนจึงมีความไม่แน่นอนในตัวเอง อยู่ในสถานการณ์และบทบาทที่หลากหลายในเวลาเดียวกัน สามารถเข้าไปและออกจากสถานะการเป็นสินค้าได้ในเวลาเดียวกัน

ข้อสรุป

บทความนี้ศึกษากระบวนการกลายเป็นสินค้าของทุเรียนโดยใช้แนวคิดวัตถุดิบวัฒนธรรมและชีวิตทางสังคมของวัตถุดิบ ผู้เขียนเห็นว่าทุเรียนมีอัตลักษณ์และพฤติกรรมที่แตกต่างกันในบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ที่ต่างกัน ส่งผลต่อรสนิยม นิสัยการกิน และการสร้างเอกลักษณ์ของมนุษย์ ทุเรียนยังเป็นพยานของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสถานการณ์ทางสังคม ท่ามกลางความไม่แน่นอนเป็นเรื่องปกติ ชีวิตของทุเรียนยังขยายอย่างต่อเนื่อง แสดงให้เห็นถึงกลยุทธ์การอยู่รอดในความไม่แน่นอน มนุษย์ก็ปรับตัวอื่นสามารถพึ่งพากันและอยู่ร่วมกัน

ในขณะเดียวกัน ผู้ประกอบธุรกิจการส่งออกทุเรียนก็เผชิญกับความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นในห่วงโซ่การผลิต และลักษณะทางเวลาของทุเรียนอาจส่งผลกระทบต่อรูปแบบธุรกิจ มนุษย์ไม่สามารถควบคุมทุเรียนได้ แม้ว่าปัจจุบันมีการปลูกผลไม้อย่างเป็นระบบและช่องทางการซื้อขายที่เป็นมาตรฐาน เหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดยังเกิดขึ้นเสมอ กระทบผลผลิตทุเรียนและรายได้ในการทำธุรกิจนี้ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นเครื่องเตือนใจว่าความสัมพันธ์เชิงพลวัตเป็นเรื่องปกติ มนุษย์ปรับปรุงความรู้และเก็บประสบการณ์เพื่ออยู่ร่วมกับความไม่แน่นอน เมื่อมนุษย์ค้นพบจังหวะชีวิตใหม่ในช่วงโรคระบาด ทุเรียนก็มีชีวิตที่แสนวิเศษและซับซ้อนมากขึ้น ส่งอิทธิพลต่อมนุษย์และโลกรอบตัว

ในการทำวิจัยทางวัตถุดิบวัฒนธรรม เราไม่ควรใช้มุมมองแบบคู่ตรงข้ามที่เห็นว่าวัตถุดิบของหนึ่งมีแต่สถานะที่เป็นสินค้าหรือไม่เป็นสินค้า แต่การเป็นสินค้าเป็นแค่ขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการซับซ้อน และเป็นศักยภาพของวัตถุดิบทุกชนิด ในทุกจุดเปลี่ยนที่สำคัญในชีวิตของวัตถุดิบจะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุดิบกับโลกรอบตัวมัน นักมานุษยวิทยามีหน้าที่สำรวจความเป็นผู้กระทำและความเป็นสังคมของสินค้าจากมุมมองของความแตกต่างทางวัฒนธรรม และบันทึกความสัมพันธ์ที่ก่อร่างสร้างร่วมกันระหว่างวัตถุดิบของและมนุษย์ในชีวิตประจำวัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาต่างประเทศ

- Airriess, C. (2020). Trade, tourism and the environment in Asia's durian boom. *Focus on Geography*, 63, 1-1.
- Appadurai, A. (Ed.). (1986). *The social life of things: Commodities in cultural perspective*. Cambridge University Press.
- Bender, D. E. (2017). The delectable and dangerous: Durian and the odors of empire in Southeast Asia. *Global Food History*, 3(2), 111-132.
- Dar, K. B. (2020). Folktales on Zheng He in the Malay world: Tales and Anecdotes. *Journal of Al-Tamaddun*, 15(1), 59-66.
- Howes, D. (2006). Scent, sound and synaesthesia. In C. Tilley, W. Keane, S. Kùchler, M. Rowlands & P. Spyer (Eds.), *Handbook of material Culture* (pp.161-171). SAGE Publications Ltd.
- Kopytoff, Igor. (1986). The cultural biography of things: Commoditization as process. In A. Appadurai (Ed.), *The Social Life of Things Commodities in Cultural Perspective* (pp.64-92). Cambridge University Press
- Montanari, A. (2017). The stinky king: Western attitudes toward the durian in colonial Southeast Asia. *Food, Culture & Society*, 20(3), 395-414.
- Nguyen, T. (2018, May 19). "A Tale of Two Fruits: The Colonial History of Durian and Mangosteen."
<https://saigoneer.com/saigon-food-culture/13379-a-tale-of-two-fruits-the-colonial-history-of-durian-and-mangosteen>

ภาษาจีน

- Aicaijig.com. (2022, September 16). “榴莲臭，赚钱香(Durian smells bad, but makes money sweet). <https://www.foodaily.com/articles/28723>
- Xiaofeibaodao.com. (2022, April 28). 首批直采订货5万箱金枕榴莲 京东生鲜榴莲季让你轻松实现榴莲自由
<http://www.xiaofeibaodao.com/html/202204/1784.html>

พานา

ชาติ เยวชน หน้าเสารงและรัฐไทย

ขบวนการเยาวชนไทยกับการเคลื่อนไหวเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์¹

Thai Youth Movement for the Reform of the Monarchy

ธนพล พันธุ์งาม | Thanapol Panngam²

บทคัดย่อ

ในวิกฤตการณ์การเมืองไทยร่วมสมัย การเคลื่อนไหวของเยาวชนได้ก่อตัวขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อต้านรัฐบาลสีบอดอำนาจจากคณะรัฐประหาร, เรียกร้องประชาธิปไตย และรัฐธรรมนูญใหม่ แต่อีกข้อเรียกร้องที่สำคัญ และได้รับความสนใจจากสังคมเป็นวงกว้าง คือ การเรียกร้องให้มีการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ แม้ข้อเรียกร้องนี้ไม่ได้ปรากฏครั้งแรก แต่การเคลื่อนไหวเรียกร้องนี้นับได้ว่าเป็นรูปธรรม ตรงไปตรงมาที่สุด จึงทำให้มีความน่าสนใจ ที่จะศึกษาถึงเงื่อนไขปัจจัยในการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวนี้ รวมทั้งศึกษาถึงลักษณะของข้อเรียกร้อง และการขับเคลื่อนในรูปแบบต่างๆ ซึ่งพบว่าเงื่อนไข คือ การครองอำนาจอันยาวนานของรัฐบาลทหารโดยเฉพาะหลังรัฐประหาร 2557 รวมถึงความเชื่อมโยงระหว่างสถาบันกษัตริย์ผ่านกลไกต่าง ๆ ในสังคม เช่น ศาล กองทัพ เครือข่ายธุรกิจ ฯลฯ ทำให้ระบอบประชาธิปไตยถูกทำลาย อีกทั้งการยุบพรรคการเมืองที่มีฐานเสียงเป็นเยาวชนยิ่งสร้างความไม่พอใจ จนเกิดการต่อต้านในหลากหลายรูปแบบ ทั้งการชุมนุม และกิจกรรมในโลกออนไลน์คู่ขนานกันไป โดยการเคลื่อนไหวของขบวนการครั้งนี้เป็นจุดบรรจบกันระหว่างโลกออนไลน์ และโลกเสมือน ซึ่งผลจากการเคลื่อนไหวครั้งนี้มีทั้งการสร้างแนวร่วม และการเคลื่อนไหวต่อต้านจากฝ่ายชั่วคราวความคิดตรงข้าม

คำสำคัญ: ปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ ขบวนการเยาวชน รัฐประหาร วิกฤตการณ์การเมืองไทย-ร่วมสมัย

¹ บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของเค้าโครงวิทยานิพนธ์เรื่อง “ปรากฏการณ์สะท้านฟ้า: การเคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ของขบวนการเยาวชนในวิกฤตการณ์การเมืองไทยร่วมสมัย”, สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

² นักศึกษาในระดับปริญญาโทสาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมล: thanapol.pan@dome.tu.ac.th

ABSTRACT

In the contemporary Thai political crisis, youth movements have been formed to oppose the government inheriting power from the junta, calling for democracy and a new constitution. Another important demand that received widespread attention from society is a call for reform of the monarchy. Although this demand did not appear at first, the movement has been increasingly concrete and most straightforward. The said phenomenon then raised my interest in studying the factors of the conditions leading to the formation of the movements including studying the nature of the demand and various forms of propulsion. The findings show that the conditions were the long period military government' seizing power, especially after the 2014 coup, as well as the connection between the monarchy through various mechanisms in society such as courts of law, the army, business networks, etc., which were destroying democracy. Moreover, the dissolution of a political party which had mainly youth supporters has created more dissatisfaction. In consequence, resistance in many forms, such as a whole assembly and activities in the online world were conducted in parallel. This youth movement is a convergent point between the online and virtual worlds, including the opposition movements from the other ideological polar.

Keywords: Reform of the monarchy, Youth movement, Coup,
Contemporary Thai political crisis

1. บทนำ

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา วิกฤตการเมืองไทยร่วมสมัยยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน การเคลื่อนไหวของประชาชนทั้งฝั่งอนุรักษ์นิยม เสรีประชาธิปไตย รวมไปถึงแนวคิดสังคมนิยม และคอมมิวนิสต์ยังคงขับเคลื่อนมาตลอดระยะเวลา 20 กว่าปี ในบางครั้งพวกฝั่งประชาธิปไตยก็รุ่งเรืองกลายเป็นกลุ่มอำนาจใหม่ที่ท้าทายอำนาจเดิมของฝั่งอนุรักษ์นิยม และในบางโอกาส ฝั่งอนุรักษ์นิยมก็เคลื่อนไหวตอบโต้ สร้างเงื่อนไขจนเกิดการรัฐประหารขึ้นถึง 2 ครั้ง คือการรัฐประหารเมื่อ 19 กันยายน 2549 และการรัฐประหารเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2557

การรัฐประหารทั้ง 2 ครั้งนี้ ทำให้ระบอบประชาธิปไตยถดถอย และระบอบอำนาจนิยมเริ่มกลับมามีบทบาทที่สำคัญอย่างชัดเจนมากขึ้น เช่น กองทัพ ศาล และองค์กรอิสระประชาชนจำนวนหนึ่งต่อต้านการรุกรัดของระบอบอำนาจนิยมเหล่านี้โดยมุ่งเป้าหลักไปยังกองทัพ โดยเฉพาะในช่วงการรัฐประหารครั้งหลังโดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ หรือ คสช. ที่นำโดยพล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ที่ทำให้ระบอบทหารถืออำนาจเต็มเกือบ 5 ปี และสืบทอดอำนาจผ่านรัฐบาลหลังการเลือกตั้งภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญที่ออกแบบเอง แขนงนำทางการเมืองในช่วงก่อนหน้านี้หลายคนถูกดำเนินคดีและจำคุก ทำให้กลุ่มกำลังหลักที่มีบทบาทในการต่อต้านการสืบทอดอำนาจของรัฐบาลทหารในช่วงเวลา 5 ปีนี้เป็นกลุ่มนักศึกษาและเยาวชน จนต่อเนืองมาถึงหลังการเลือกตั้ง และการเคลื่อนไหวใหญ่ของขบวนการเยาวชนในปี 2563 เป็นต้นมา

การเคลื่อนไหวของขบวนการเยาวชนที่เริ่มต้นในปี 2563 นั้น แรกเริ่มมาจากการไม่พอใจการสืบทอดอำนาจของรัฐบาลทหาร และมีชนวนเหตุสำคัญประการหนึ่งคือการที่ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยยุบพรรคอนาคตใหม่ ซึ่งเป็นพรรคการเมืองที่มีฐานเสียงสำคัญเป็นเยาวชนคนรุ่นใหม่ การเคลื่อนไหวเรียกร้องครั้งนี้กระจายไปในหลายจังหวัดทั่วประเทศ มีเยาวชนหลายคนโดนเจ้าหน้าที่รัฐติดตาม คุกคาม และบางรายถูกดำเนินคดี ในช่วงแรกของการเคลื่อนไหวนั้นจึงมีการแสดงออกถึงความไม่พอใจต่ออำนาจรัฐ และเรียกร้องให้หยุดการกระทำที่คุกคามประชาชน ให้รัฐบาลลาออกหรือยุบสภา และเปิดทางให้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่โดยประชาชน ก่อนที่ต่อมาจะเริ่มมีการนำประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของสถาบันกษัตริย์ กับรัฐบาลทหารมาพูดถึง เช่น การออกกฎหมายขยายขอบเขต

พระราชอำนาจของสถาบันกษัตริย์ในช่วงรัฐบาล คสช. จึงทำให้ต่อมาข้อเรียกร้องหลักของ ขบวนการเยาวชนนำมาสู่การเปลี่ยนแปลง เป็นเรียกร้องให้ยุบสภา ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ ซึ่งข้อเรียกร้องเรื่องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์นั้นได้นำมาสู่ ข้อถกเถียงในสังคมอย่างกว้างขวาง และอาจกล่าวได้ว่าเป็นข้อเรียกร้องที่ขาดไม่ได้

ความน่าสนใจจากปรากฏการณ์นี้คือ อะไรที่เป็นเหตุให้ข้อเรียกร้องการปฏิรูป สถาบันกษัตริย์ กลายมาเป็นข้อเรียกร้องหลักที่สำคัญที่สุดของขบวนการเยาวชนร่วมสมัย โดยเฉพาะเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับขบวนการเคลื่อนไหวของนักศึกษาในช่วงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่มีการอิงอาศัยกับสถาบันกษัตริย์ และเป็นเหตุให้สถาบันกษัตริย์เข้ามา มีบทบาททางการเมืองมากขึ้น (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2545, น.356-373) โดยงานวิจัยนี้ต้องการ ศึกษาเงื่อนไขปัจจัยที่ส่งผลให้การปฏิรูปสถาบันกษัตริย์กลายมาเป็นข้อเรียกร้องหลักของ ขบวนการเยาวชนไทยร่วมสมัย และข้อเรียกร้องในการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์มีการพัฒนา มาอย่างไร และขับเคลื่อนอย่างไร รวมทั้งการเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ได้รับการ ตอบสนองจากสังคมแบบไหน อย่างไร

2. คำถามวิจัย

จากสิ่งที่ผู้เขียนได้ทบทวนและเรียบเรียงมานั้น พบว่าสิ่งที่น่าสนใจต่อการศึกษาคือ ขบวนการเยาวชนที่เรียกร้องให้มีการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ในท่ามกลางวิกฤตการเมืองไทย ร่วมสมัยนั้น แม้ว่าจะมีความร้อยเรียงต่อเนื่องมาจากสายธารประวัติศาสตร์ในการเคลื่อนไหว ทางการเมืองของไทย แต่ก็มีลักษณะที่โดดเด่น และแตกต่างจากหน้าประวัติศาสตร์การ เมืองไทยที่ผ่านมา ผู้เขียนจึงมีความสนใจที่จะศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องการ ปฏิรูปสถาบันกษัตริย์โดยกำหนดคำถามวิจัยไว้ 2 ประการ ได้แก่

2.1) เงื่อนไข ปัจจัย และกระบวนการก่อตัวของขบวนการเรียกร้องให้มีการปฏิรูป สถาบันกษัตริย์นั้นมีอะไรบ้าง และมีการดำเนินการไปอย่างไร

2.2) ข้อเรียกร้องในการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์มีลักษณะอย่างไร และมีการขับเคลื่อน ไปอย่างไร ทั้งในโลกกายภาพและโลกเสมือน

3. แนวทางและวิธีการวิจัย

ในงานวิจัยชิ้นนี้จะใช้วิธีการสัมภาษณ์เป็นหลัก โดยเน้นไปที่การสัมภาษณ์ผู้มีส่วน เกี่ยวข้องกับขบวนการเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ เพื่อนำมาวิเคราะห์การเคลื่อนไหวของ

ขบวนการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ ในฐานะ counter/alternative – hegemony และความท้าทายที่เกิดขึ้นจากฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย และใช้การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมเพื่อสังเกตการณ์ ทั้งในส่วนของกิจกรรมในขบวนการเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ และกิจกรรมที่มีการรณรงค์ในสื่อออนไลน์ และใช้วิธีศึกษาจากเอกสารและสื่อ เพื่อดูงานเขียนต่างๆ ที่มีการตีพิมพ์ เช่น บทความ บทสัมภาษณ์ เอกสารรณรงค์ แผ่นพับ ใบปลิว สติกเกอร์ ฯลฯ รวมทั้งรายการวีดิทัศน์ การเผยแพร่ภาพและเสียง เป็นต้น

เนื่องจากในปัจจุบันสื่อโซเชียลมีเดียมีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อการเคลื่อนไหวหรือการแสดงออก ในการเคลื่อนไหวที่ผ่านมามีการนัดหมาย ประชาสัมพันธ์ และรณรงค์ผ่านสื่อเป็นสำคัญ หลายสิ่งทีพบเห็นในขบวนการเรียกร้องเคยปรากฏอยู่ในสื่อออนไลน์มาก่อน เช่น ป้ายข้อความในพื้นที่การชุมนุม ประเด็นข้อเรียกร้องที่ถูกพัฒนาขึ้นมา หรือการใช้ช่องทางออนไลน์ในการกำหนดแนวทางกิจกรรม ในการวิจัยครั้งนี้จึงกลุ่มเฉพาะจำนวนหนึ่งมาเป็นตัวอย่งในการศึกษาวิเคราะห์ถึงการเคลื่อนไหวของขบวนการเยาวชนครั้งนี้

4. แนวคิด/ทฤษฎี

4.1 แนวคิดเรื่องอำนาจนำ (Hegemony)

แนวคิดเรื่อง “อำนาจนำ” (hegemony) เป็นแนวคิดของสำนักคิดทางตะวันตกซึ่งมีมาตั้งแต่ยุคกรีกโบราณ โดยมีความหมายถึงการเป็นอำนาจสูงสุด (supremacy) ในความหมายทั้งต่อรัฐ กลุ่มทางสังคม หรือแม้แต่วัยบุคคลที่มีอำนาจเหนือ (วัชรพล พุทธรักษา, 2557, น.157) ต่อมาในรัสเซีย นำโดยจอร์เจียเพลคานอฟ (Georgi Plekhanov: 1856-1918) และพาเวล แอกเซลรอด (Pavel Axelrod: 1850-1928) ได้ใช้คำเรียกอำนาจนำว่า hegemoniya ซึ่งใช้ในขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสังคมประชาธิปไตยรัสเซีย (Russian social democratic movement) ในช่วงทศวรรษ 1890 – 1910 ซึ่งใช้ในความหมายของชนชั้นกรรมาชีพที่ต่อสู้กับระบอบกษัตริย์ซาร์ (Tsarism) โดยแนวคิดนี้ยังถูกลาดิมีร์ เลนิน (Vladimir Lenin: 1870-1924) นำมาใช้ในงานเขียนเพื่อสนทนาถึงการที่ชนชั้นกรรมาชีพสามารถช่วงชิงการครองอำนาจนำอย่างไรในการโค่นล้มระบอบกษัตริย์ (วัชรพล พุทธรักษา, 2557, น.157-158) จอห์น ฮอฟฟ์แมน (1984) ได้อธิบายถึงการครองอำนาจนำตามความคิดของเลนินว่าเป็นการเน้นบทบาทของพรรคการเมืองในฐานะแนว

หน้าที่คอยปกป้องสิทธิประชาชน โดยมีชนชั้นกรรมาชีพเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงไปสู่การปฏิวัติ

คำนิยามดั้งเดิมของ hegemony หมายถึงการปกครอง ครองอำนาจในความหมายที่เฉพาะไปทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ แต่แนวคิดของมาร์กซิสม์ได้ขยายขอบเขตความหมายออกไปให้ครอบคลุมถึงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นทางสังคม ที่มีการครองอำนาจจากชนชั้นปกครอง ก่อนที่ความหมายของ hegemony ได้ถูกขยายความออกไปอีกครั้งโดยอันโตนิโอ กรัมสซี (Williams, 1977, p.108)

อันโตนิโอ กรัมสซี (Antonio Gramsci: 1831-1937) นักคิดชาวอิตาลีในสายทฤษฎีมาร์กซิสต์ (Marxist) เป็นอีกคนที่น่าเอาแนวคิดเรื่องอำนาจนำมาอธิบาย โดยอำนาจนำในมุมมองของกรัมสซีนั้นเป็นที่รู้จักในวงกว้าง เนื่องจากแนวคิดอำนาจนำของเขามีการกล่าวถึงมิติด้านวัฒนธรรม ศิลธรรม และปัญญาชน อีกทั้งยังปรับปรุงแนวคิดเรื่องการครองอำนาจนำจากที่เคยเป็นทฤษฎีปฏิบัติ ให้มาเป็นทฤษฎีเชิงนามธรรมมากขึ้น (วัชรพล พุทธรักษา, 2557, น.157-160) โดยจุดตั้งต้นของแนวคิดอำนาจนำของกรัมสซีมาจากคำถามที่มีต่อแนวคิดมาร์กซิสม์ (Marxism) เรื่องการปฏิวัติโดยชนชั้นกรรมาชีพที่ว่า “เมื่อสถานการณ์มาถึงจุดที่สุกงอม เหตุใดการปฏิวัติจึงยังไม่เกิดขึ้น ?” โดยกรัมสซีอธิบายเรื่องดังกล่าวผ่านแนวคิดเรื่องอำนาจนำ

อำนาจนำตามความหมายของกรัมสซีหมายถึง การที่บุคคลหรือคณะบุคคลสามารถครองอำนาจเหนือผู้อื่นได้ แต่ไม่ใช่การครองอำนาจโดยความจำหนของผู้คนภายใต้อำนาจนั้น หากแต่เป็นการยินยอมพร้อมใจหรือสมัครใจที่จะอยู่ใต้อำนาจของผู้ครองอำนาจนำ กระบวนการครองอำนาจนำนั้นเกิดจากการนำเสนอผลประโยชน์ส่วนตนของผู้ครองอำนาจหรือผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มว่าเป็นผลประโยชน์ส่วนรวม เพื่อครองอำนาจให้กลุ่มอื่นคล้อยตาม แม้ว่าจะถูกเอารัดเอาเปรียบ หรือต้องตกเป็นรองต่อคณะผู้มีอำนาจนำ ผู้อยู่ใต้อำนาจนั้นก็พร้อมใจที่จะปกป้องกลุ่มที่ครองอำนาจนำเนื่องจากคิดว่าผลประโยชน์นั้นเป็นของตนด้วย (Storey, 2009, pp.79-80) โดยกระบวนการเหล่านี้ผ่านการขึ้นำจากปัญญาชนหรือผู้นำทางจริยธรรม (ชนิดา ชิตบัณชิตย์, 2554, น.17) ความพยายามหลอมรวมตั้งแต่ผู้สร้างภาวะการครองอำนาจนำ กลุ่มพันธมิตร แม้กระทั่งฝ่ายปฏิปักษ์ให้สมประโยชน์ร่วมกัน เรียกว่า “กลุ่มประวัติศาสตร์” (historical bloc) (วัชรพล พุทธรักษา, 2549, น. 28 – 29)

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีผู้สร้างอำนาจนำกับผู้คนในสังคม แต่ไม่สามารถครองอำนาจนำได้อย่างสมบูรณ์ หรือเมื่อการครองอำนาจนำอย่างสมบูรณ์นั้นได้ล่วงผ่านมาในช่วงระยะเวลา

หนึ่ง แต่เกิดเหตุบางอย่างแทรกซ้อนที่ส่งผลกระทบต่อภาวะการครองอำนาจนำเดิมที่มีอยู่จนทำให้ผู้คนจำนวนหนึ่งกังขาต่อการใช้อำนาจ และไม่ได้ยินยอมพร้อมใจต่อการใช้อำนาจนั้นอีกต่อไป จนอาจเกิดการต่อต้านขัดขืนจนการครองอำนาจนำนั้นไม่สมบูรณ์ หรืออาจเรียกว่า “ปฏิปักษ์การตอบโต้อำนาจนำ” (counter/alternative – hegemony) ขึ้นมาได้ (วัชรพล พุทธิรักษา, 2549, น. 39)

4.2 ขบวนการเคลื่อนไหวของเยาวชน (Youth Movement)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองที่เกิดขึ้นทั่วโลกนั้น มีสิ่งหนึ่งที่คล้ายคลึงกันนั่นคือการเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มเยาวชน ซึ่งอาจจะแตกต่างกันออกไปตามแต่ละพื้นที่ วิธีการ หรือประเด็นในการเคลื่อนไหว เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวในประเด็นการศึกษา ในสหรัฐอเมริกาในทศวรรษ 1940, กลุ่ม Young Turks ในตุรกี และกลุ่ม Young Europe ในศตวรรษที่ 19, การเคลื่อนไหวของเยาวชนในละตินอเมริกาในทศวรรษ 1960–1970, ขบวนการเยาวชนในการปฏิวัติอินโดนีเซียในปี 1994–1996 เป็นต้น (อนุสรณ์ อุณโณ และคณะ, 2565, น. 8-9) ซึ่งอาจจะแบ่งประเภทการเคลื่อนไหวได้เป็น 2 รูปแบบ คือ การเคลื่อนไหวในรูปแบบองค์กร และการเคลื่อนไหวในรูปแบบไร้องค์กร (Elliott & Earl, 2018 อ้างถึงใน อนุสรณ์ อุณโณ และคณะ (2565), น.8) มาร์กาเรต บราวน์การ์ท และริชาร์ด บราวน์การ์ท (Braungart & Braungart, 1990 อ้างถึงใน อนุสรณ์ อุณโณ และคณะ, 2565, น. 10) กล่าวว่าบริบทและเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ทำให้เยาวชนเข้าร่วมกันเพื่อเรียกร้องทางการเมือง โดยมีสำนึกในรุ่นวัยกระตุ้นความต้องการเปลี่ยนแปลง และมักเกิดขึ้นในพื้นที่ที่บริบททางการเมืองมีความไม่มั่นคง แต่อย่างไรก็ดีด้วยบริบทที่แตกต่างในแต่ละประเทศ อาจทำให้การเคลื่อนไหวของขบวนการเยาวชนมีเงื่อนไขแต่ละประการแตกต่างกันออกไป

หากมองไปยังประเทศที่ค่อนข้างมีประชาธิปไตยที่แข็งแกร่ง การใช้สิทธิเรียกร้องรณรงค์สามารถทำได้ง่าย ข้อเสนอของการเรียกร้องที่ดูต้นจิงแทบไม่มีให้เห็น ต่างกับประเทศที่การเมืองไม่เปิดกว้าง หรือในประเทศที่ปิดกั้นการแสดงออกก็จะพบว่ามีความแตกต่าง เช่น การชุมนุมของเยาวชนคนรุ่นใหม่ในฮ่องกงในปี 2014 หรือ The Umbrella Movement ซึ่งเป็นการเรียกร้องเอกราชและอธิปไตยจากจีน ที่เป็นผลสืบเนื่องมาตั้งแต่ทศวรรษ 1980 ที่กระบวนการปฏิรูปประชาธิปไตยยังไม่สำเร็จ พรรคการเมืองฝ่ายประชาธิปไตยในฮ่องกงถูกปิดกั้น ผู้ชุมนุมถูกจับกุมคุมขัง ลี้ภัยไปต่างประเทศ รวมถึงการใช้ความรุนแรงจากรัฐ

(Ortmann, 2015, p.32) หรือในชิลีที่มีการประท้วง โดยเริ่มต้นจากกลุ่มนักเรียนมัธยมปลาย ที่ออกมาประท้วงถึงความเหลื่อมล้ำในสังคม โดยมีชนวนเหตุสำคัญคือการสอบเข้า มหาวิทยาลัยที่ไม่ยุติธรรม ซึ่งมีเบื้องหลังทางการเมืองย้อนไปตั้งแต่สมัยผู้นำอย่าง ออกุสโต ปิโนเชต์ (Augusto Pinochet: 1915-2006) ที่ออกนโยบายด้านการศึกษา และ หลังจากนั้นคุณภาพการศึกษาของชิลีก็ตกต่ำลง การออกมาต่อสู้ของเยาวชน และประชาชน ถูกปราบปรามด้วยความรุนแรงมาโดยตลอดจนเป็นเหตุให้ม็อบทั้งผู้บาดเจ็บและเสียชีวิต (Nugent, 2020) แต่ในท้ายที่สุดนั้นสถานการณ์ในชิลีได้นำมาสู่การร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่เพิ่มเนื้อหาเรื่องสิทธิในด้านต่างๆ แต่เมื่อลงประชามติผลกลับออกมาว่าประชาชน ส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย (Bartlett, 2022)

4.3 งานศึกษาเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์และขบวนการเคลื่อนไหวในไทย

ในงานของชนิดา ชิตบัณฑิตย์ (2554) ได้ศึกษาเรื่องอำนาจนำผ่านโครงการ อันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 โดยใช้แนวคิดเรื่องการครองอำนาจนำ กลุ่มทางประวัติศาสตร์ และบทบาทของปัญญาชน ของกรัมซี และชันทาล มูฟฟ์ (Chantal Mouffe: 1943-present) มาช่วยอธิบายการ สถาปนาพระราชอำนาจนำผ่านโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งในงานชิ้นนี้พบว่า การสถาปนาอำนาจนำของรัชกาลที่ 9 นั้นเป็นการเชื่อมร้อยเอากลุ่มทางประวัติศาสตร์ และ เครือข่ายปัญญาชนในระบบราชการตั้งแต่ระดับวางนโยบาย ไปจนถึงระดับปฏิบัติการมา เผยแพร่แนวทางพัฒนาตามพระราชดำริ และอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง โดยการสร้าง กลุ่มทางประวัติศาสตร์นี้เน้นไปที่ปัญญาชนในระบบราชการ ซึ่งตามแนวคิดของกรัมซีนั้น เป็นปัญญาชนธรรมเนียมประเพณี (traditional intellectual) ซึ่งทำหน้าที่สืบทอดและธำรง รักษาระบอบเก่า รวมทั้งโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง ต่างจากปัญญาชนจัดตั้ง (organic intellectual) ที่มีความยึดโยงกับชนชั้น และเชื่อมประสานจิตสำนึกร่วมทางชนชั้น และปัญญาชนจัดตั้งนี้มีส่วนสำคัญในการปฏิวัติ จึงยากที่จะนำมาอธิบายถึงปัญญาชนใน โครงการพระราชดำริที่ต้องการสืบทอด และรักษาโครงสร้างทางสังคมที่มีกษัตริย์เป็น ศูนย์กลาง อีกทั้งการเป็นเจ้าของอุดมการณ์ทางความคิดของโครงการพระราชดำริไม่ได้เป็นไป เพื่อการปฏิวัติทางชนชั้น แต่เป็นไปเพื่อการประสานอุดมการณ์กษัตริย์นิยม อุดมการณ์รัฐ อุดมการณ์ต่อต้านรัฐ และอุดมการณ์ต่อต้านทุนนิยม ซึ่งมีกลุ่มปฏิบัติการเป็นกลุ่มเกษตรกร (ชนิดา ชิตบัณฑิตย์, 2554, น. 488-492)

ในบริบทปัจจุบัน เมื่อศูนย์กลางของอำนาจนำอย่างรัชกาลที่ 9 สวรรคต อำนาจนำที่ถูกท้าทายมาตั้งแต่ปลายรัชสมัย ยังคงต่อเนื่องมาถึงรัชกาลใหม่ และแม้ว่าสังคม-การเมืองจะอยู่ท่ามกลางกลุ่มชนชั้นนำ และกองทัพที่กุมอำนาจแทบจะเรียกได้ว่าเบ็ดเสร็จ ทั้งบริหารนิติบัญญัติ ตุลาการ แต่ก็เกิดขบวนการเยาวชนที่ลุกขึ้นมาท้าทายกลุ่มทางประวัติศาสตร์ที่พยายามกลับมาครองอำนาจนำอีกครั้ง ซึ่งกล่าวได้ว่าปรากฏการณ์นี้คือปฏิริยาการตอบโต้อำนาจนำแห่งยุคสมัยที่ปรากฏขึ้นมาท่ามกลางความเสื่อมถอยของอำนาจนำเดิม การขับเคลื่อนโต้ตอบกันระหว่างผู้เสนอทางเลือกใหม่ โดยการปฏิรูปโครงสร้างทางสังคมซึ่งแก่นกลางประการหนึ่งนั่นคือการ “ปฏิรูปสถาบันกษัตริย์” กับกลุ่มผู้มีอำนาจที่พยายามรักษาสถานภาพเอาไว้ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีความแปลกใหม่ และน่าสนใจในการเข้าไปศึกษาเพื่อทำความเข้าใจปัจจัยที่ทำให้ฝ่ายปฏิริยาการตอบโต้อำนาจนำได้ก่อตัวขึ้น รวมถึงทิศทาง-วิธีการขับเคลื่อน และปฏิริยาจากคนในสังคม

อนุสรณ์ อุณโณ และคณะ (2565) ศึกษาถึงขบวนการเคลื่อนไหวของเยาวชนท่ามกลางปัญหาการเมืองไทยร่วมสมัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อดูเหตุจูงใจ บริบทแวดล้อม และองค์ประกอบของผู้เข้าร่วม รวมถึงรูปแบบการจัดตั้งองค์กรเครือข่าย กำหนดข้อเรียกร้อง และรูปแบบวิธีการเคลื่อนไหวซึ่งมีทั้งพื้นที่ทางกายภาพและโลกออนไลน์ อีกทั้งยังมีการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของคนในรุ่นต่างๆ ภายใต้ขบวนการเคลื่อนไหว โดยเริ่มต้นจากกรอบแนวคิดเรื่อง “รุ่น” ซึ่งมีการให้ความหมายเอาไว้ว่าเป็นกลุ่มคนต่างวัย แต่มีจุดร่วมกันผ่านประสบการณ์ และอุดมการณ์ทางการเมือง

ผลการศึกษาจากงานวิจัยฉบับนี้พบว่า ท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมืองนับตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมานั้น โดยเฉพาะการรัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557 ที่เป็นจุดที่ทำให้พวกเขาเริ่มแสดงออกทางการเมือง เพราะกลุ่มการเมืองที่เคลื่อนไหวเดิมนั้นยุติบทบาทหรือถูกจับจ้องจากรัฐทำให้เคลื่อนไหวลำบาก อีกทั้งความเกี่ยวพันระหว่างคณะรัฐประหารกับสถาบันกษัตริย์ ประกอบกับความผิดหวังจากการเลือกตั้งครั้งแรกเป็นแรงขับให้มีการเคลื่อนไหวในโลกออนไลน์ จนกระทั่งเหตุการณ์ยุบพรรคอนาคตใหม่ซึ่งมีฐานเสียงสำคัญเป็นเยาวชน จึงเกิดการประท้วงในพื้นที่กายภาพ โดยช่วงแรกอยู่ในสถานศึกษา และขยายเคลื่อนย้ายไปสู่พื้นที่ภายนอก ในการเคลื่อนไหวของขบวนการเยาวชนในครั้งนี้มี การปรับเปลี่ยนรูปแบบขบวนเครือข่ายหลายครั้ง หลายรูปแบบ ทั้งในภาวะแบบองค์กร และภาวะไร้องค์กร

โดยมีข้อเรียกร้องได้แก่ ให้นายกรัฐมนตรีลาออก ร่างรัฐธรรมนูญใหม่ และปฏิรูปสถาบันกษัตริย์

ในช่วงของการเคลื่อนไหวของเครือข่าย ขบวนการของเยาวชนได้รับการสนับสนุนจากผู้คนในหลายช่วงวัยอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเยาวชนด้วยกันเอง ผู้ที่สูงวัยกว่า รวมไปถึงพรรคการเมืองที่เป็นฝ่ายค้าน ซึ่งในขณะเดียวกันนั้น รัฐบาลก็มีการใช้อำนาจรัฐทั้งกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจ และข้อกฎหมายในการดำเนินคดี แต่ผู้คนภายใต้การเคลื่อนไหวครั้งนี้กลับสามารถรวมกันได้ด้วยประสบการณ์ และอุดมการณ์เป็น “รุ่น” เดียวกัน เพื่อสู้ต่อไป เพื่อให้ภารกิจนั้นสำเร็จ และจบที่รุ่นของพวกเขาให้ได้

กนกรัตน์ เลิศชูสกุล (Lertchoosakul, 2021) ได้เล่าถึงประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของขบวนการเยาวชนไทยเอาไว้ว่า เริ่มเข้ามามีบทบาทตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา โดยมีขบวนการนักศึกษาเป็นหัวหอกสำคัญ และมีส่วนขับเคลื่อนขบวนการประชาธิปไตยในช่วงเดือนตุลาคม 1973 หรือเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 แต่เพียง 3 ปีให้หลัง ขบวนการนักศึกษาถูกตอบโต้จากฝ่ายขวา ในเหตุการณ์ 6 ตุลา 2519 เกิดการล้อมปราบสังหารหมู่ที่นักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จนเป็นเหตุให้มีผู้บาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก และจากการตอบโต้ที่รุนแรงจากฝ่ายขวาในครั้งนี้ ขบวนการนักศึกษาจำนวนมากได้เลือกเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย จากนั้นในช่วงทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา ขบวนการศึกษาก็อ่อนแอลง จนในช่วงทศวรรษ 1990 เกิดเหตุการณ์พฤษภา 2535 ในช่วงนั้นขบวนการนักศึกษาเริ่มกลับมามีบทบาทมากขึ้น เช่น สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (สนนท.) คือองค์กรหนึ่งที่ขึ้นมาต่อต้านคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) และรัฐบาลที่สืบทอดอำนาจจากคณะรัฐประหาร โดยการประสานการทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรภาคประชาชน แต่ก็ไม่ได้มีบทบาทนำเหมือนช่วงทศวรรษ 1970 จนในวิกฤตความขัดแย้งของ “คนเสื้อเหลือง” และ “คนเสื้อแดง” ขบวนการศึกษาก็แทบไม่ได้มีบทบาทนำอีกต่อไป เหลือเพียงการเป็นสัญลักษณ์ร่วมไปกับขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านั้นเท่านั้น จนภายหลังจากการรัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557 ขบวนการนักศึกษาจึงกลับมามีบทบาทอีกครั้ง แต่เลือกใช้รูปแบบการต่อต้านที่ต่างไปจากเดิม โดยใช้การแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ท้าทายกับคณะรัฐประหาร เช่น การชุมนุมในลักษณะแฟลชม็อบ การอ่านหนังสือ หรือนัดหมายกันชมภาพยนตร์ที่มีเนื้อหาต่อต้านระบอบอำนาจนิยม เช่น The Hunger Games และเลือกใช้สัญลักษณ์การชู 3 นิ้วจากภาพยนตร์นี้มาเป็นสัญลักษณ์

ในการต่อต้านเผด็จการทหารด้วย ในขณะเดียวกัน ฝ่ายคณะรัฐประหารก็เลือกใช้การดำเนินคดีอาญา และคำสั่งพิเศษในการตอบโต้ผู้ต่อต้าน ภายใต้สถานการณ์ที่ถูกปกครองด้วยรัฐบาลจากคณะรัฐประหาร การต่อต้านในช่วงนี้จึงเป็นไปด้วยความยากลำบาก และไม่ใช่ว่าการเคลื่อนไหวที่มีผู้เข้าร่วมมากอย่างในอดีต

ภายหลังจากเลือกตั้งในปี 2562 ยังคงมีรัฐบาลที่สืบทอดอำนาจจากคณะรัฐประหาร เกิดการยุบพรรคคอนาคตใหม่ในเดือนกุมภาพันธ์ 2563 ทำให้ขบวนการเยาวชนเริ่มออกมาเคลื่อนไหว เนื่องจากพรรคคอนาคตใหม่เป็นพรรคที่มีฐานเสียงเป็นเยาวชนคนรุ่นใหม่จำนวนมาก เกิดการชุมนุมกระจายไปกว่า 27 จังหวัดทั่วประเทศ ในมหาวิทยาลัยกว่า 47 แห่ง นับเป็นครั้งแรกในรอบเกือบ 50 ปีที่ขบวนการนักศึกษาขึ้นมามีบทบาทนำอีกครั้ง แต่แล้วเมื่อเกิดการระบาดของโรคโควิด-19 การเคลื่อนไหวก็เริ่มแผ่วลง (Lertchoosakul, 2021) แต่ก็พบว่ามีการเคลื่อนไหวในโลกออนไลน์มากขึ้น เช่น กลุ่มรอยัลลิสต์มาร์เก็ตเพลสบนเฟซบุ๊กที่ตั้งขึ้นโดยปวิน ชัชวาลย์พงศ์พันธ์ นักวิชาการผู้ลี้ภัยทางการเมือง กลายเป็นพื้นที่แบ่งปันข้อมูลทางการเมือง โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ (BBC NEWS ไทย, 2563b) และเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในการชุมนุมระลอกที่ 2 ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2563 ที่ทำให้ข้อเรียกร้องหลักของขบวนการเยาวชนนอกเหนือไปจากการให้รัฐบาลยุบสภา และให้มีการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ มีการเพิ่มข้อเรียกร้องเรื่องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ด้วย

การขับเคี่ยวกันระหว่างผู้ครองอำนาจนำเดิม คือสถาบันกษัตริย์ในภาวะที่อำนาจนำกำลังเสื่อมคลายลง แต่ด้วยสถานการณ์ทางการเมืองที่ยังคงเอื้อต่อการขยายพระราชอำนาจ ทั้งรัฐบาลที่สืบทอดอำนาจมาจากคณะรัฐประหารนั้นยังอยู่ รวมทั้งกลไกทั้ง 3 ได้แก่ บริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ ยังคงเชื่อมร้อยการทำงานร่วมกันได้ อีกทั้งยังมีอีกหลายส่วนที่รวมกันเป็นองคาพยพให้การสนับสนุนค้ำชู เช่น เครือข่ายทุน นักการเมือง กองทัพ ข้าราชการ หรือแม้แต่ระบบราชการ วัฒนธรรมอนุรักษนิยม เป็นต้น แต่สิ่งเหล่านี้ก็กำลังถูกท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้น โดยมีผู้ขับเคี่ยวท้าทายคือขบวนการเยาวชนที่ออกมาเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ โดยมีขบวนการประชาชนต่างวัย ต่างรุ่นอีกจำนวนมากให้การสนับสนุน ซึ่งในงานชิ้นนี้ต้องการศึกษาถึงปรากฏการณ์ดังกล่าวที่กำลังปรากฏขึ้นบนฉากทัศน์ของการเมืองไทยร่วมสมัย

5. การก่อตัวของขบวนการเยาวชนเพื่อเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์

ในช่วงเย็นของวันที่ 10 สิงหาคม 2563 ที่ลานพญานาค มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต มีการจัดการชุมนุม โดยในวันนั้นมีนักศึกษาและประชาชนทยอยเดินทางมายังสถานที่ชุมนุมก่อนเวลานัดหมาย ซึ่งภายในพื้นที่กำลังมีการตั้งเวที และจอภาพขนาดใหญ่สำหรับการปราศรัยครั้งนี้ เมื่อถึงเวลาประมาณ 5 โมงเย็นตามที่นัดหมาย เวทีปราศรัยก็ได้เริ่มต้นขึ้นโดยมีนักศึกษา นักกิจกรรมทางการเมือง และตัวแทนประชาชนกลุ่มต่างๆ ผลัดกันขึ้นปราศรัย เริ่มตั้งแต่ “สหายนิค” นักกิจกรรมจากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ขึ้นปราศรัยเป็นคนแรก โดยมีการพูดถึงปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการครองอำนาจของนายกรัฐมนตรี พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ตั้งแต่เริ่มกระทำการรัฐประหารเมื่อ 22 พฤษภาคม 2557 ซึ่งทำให้บทบาทในทางการเมืองของกองทัพมีมากขึ้น ซึ่งส่งผลเสียต่อเสรีภาพของประชาชน และยังมี “สมาร์ท” นักศึกษาจากคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ออกมาปราศรัยย้ำจุดยืนใน 3 ข้อเรียกร้อง คือ หยุดคุกคามประชาชน ยุบสภา และร่างรัฐธรรมนูญใหม่ โดยเขาได้กล่าวว่าสิ่งที่ทำได้ง่ายที่สุดคือการหยุดคุกคามประชาชน เพราะเพียงแค่เจ้าหน้าที่รัฐไม่ต้องทำอะไรเลยประชาชนก็จะไม่ถูกคุกคาม จากนั้น “ศรีไพร” ประชาชนจากเครือข่ายแรงงานได้ขึ้นมาปราศรัยถึงปัญหาที่แรงงานต้องเผชิญภายใต้การบริหารงานของรัฐบาล พล.อ.ประยุทธ์ ทั้งการสกัดกั้นการทำการกิจกรรม และการที่รัฐบาลไม่ทำตามนโยบายที่หาเสียงไว้ก่อนเลือกตั้ง (24 มีนาคม 2562) ทั้งนโยบายเรื่องค่าแรง การเรียนฟรี และสวัสดิการต่างๆ ก่อนจะปิดท้ายการปราศรัยด้วยการประกาศว่าเครือข่ายแรงงานจะเข้าร่วมการชุมนุมครั้งต่อไปแน่นอน (ประชาไท, 2563b)

ในช่วงท้ายการประชุม มีการปราศรัยถึงสถาบันกษัตริย์ เริ่มจากการที่ “ไมค์-ภาณุพงศ์” ขึ้นปราศรัยถึงที่ทางที่เหมาะสมของสถาบันกษัตริย์ในสังคมไทย “เจตนาการพูดของผมในครั้งนี้คือ ต้องการให้พระมหากษัตริย์อยู่ในที่ที่เหมาะสม และสามารถอยู่ร่วมกับประชาชนคนไทยได้” ภาณุพงศ์กล่าว ส่วนอานนท์ นำภา ได้ขึ้นปราศรัยถึงสถาบันกษัตริย์ โดยพูดถึงข้อเรียกร้องระหว่างบรรทัดจากข้อเรียกร้องหลัก 3 ประการ นั่นคือปัญหาเรื่องการขยายพระราชอำนาจ และยืนยันการพูดอย่างตรงไปตรงมาเรื่องสถาบันกษัตริย์ อย่างเคารพตนเอง เคารพต่อผู้ฟัง และเคารพต่อสถาบันกษัตริย์ (ภาณุพงศ์ จาดนอก และคณะ, 2563) นอกจากนี้ยังมีการเปิดคลิปของปวิน ชัชวาลย์พงศ์พันธ์ นักวิชาการชาวไทยที่ลี้ภัยอยู่ในญี่ปุ่น ที่ออกมาพูดสนับสนุนข้อเรียกร้องของอานนท์ นำภา

เรื่องการพูดถึงปัญหาของสถาบันกษัตริย์โดยตรงไปตรงมา โดยก่อนที่จะมีการเปิดวิดีโอของปวิน ได้มีการขึ้นภาพปวิน และสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล นักวิชาการชาวไทยอีกคนที่ลี้ภัยในฝรั่งเศส ประชาชนที่เข้าร่วมการประชุมต่างปรบมือ โห่ร้อง และเปล่งเสียงว่า “ทรงพระเจริญ” ดังก้องในพื้นที่ชุมนุม และเมื่อคลิปของปวินจบลง ได้มีการเปิดเพลงพระราชนิพนธ์ ยุงทอง ซึ่งเป็นเพลงพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 9 และเป็นเพลงประจำมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่วิดีโอประกอบเพลงนั้นคือเหตุการณ์ล้อมสังหารเมื่อ 6 ตุลาคม 2519 (ประชาไท, 2563a)

จากนั้นในการปราศรัยสุดท้ายของการชุมนุม “รุ่ง - ปันยา สิทธิจิรวัฒนกุล” ตัวแทนนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ออกมาอ่านแถลงการณ์ และประกาศ 10 ข้อเรียกร้องเกี่ยวกับปัญหาว่าด้วยสถาบันกษัตริย์ โดยในระหว่างการอ่านแถลงการณ์ ประชาชนที่มาร่วมฟังการปราศรัยต่างส่งเสียงโห่ร้องสลับนิ่งฟังเป็นระยะ และเมื่อรุ่งอ่านคำแถลงการณ์จบลง รุ่งได้โปรยแผ่นกระดาษคำแถลงการณ์ และนำกล่าวข้อความว่า “ศักดินา จงพินาศ ประชากราชฎ์จงเจริญ” โดยปรากฏการณ์การชุมนุมครั้งนี้ นับได้ว่าเป็นการกล่าวถึงข้อเสนอทะเลาะพาดานในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์อย่างเป็นทางการครั้งแรกในหน้าประวัติศาสตร์การเมืองไทยร่วมสมัย (ประชาไท, 2563b) และอาจกล่าวได้ว่าในการเคลื่อนไหวครั้งต่อๆ มาของขบวนการเยาวชน และประชาชนที่ออกมาต่อต้านการสืบทอดอำนาจของรัฐบาล พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ต้องมีข้อเรียกร้องหลักหนึ่งข้อที่เหมือนกันทุกครั้ง คือ “การปฏิรูปสถาบันกษัตริย์”

5.1 ไขมันเริ่มที่รุ่นเรา

แม้ว่าในการเคลื่อนไหวของขบวนการเยาวชนร่วมสมัยจะมีการพูดถึงการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ หรือปัญหาทางการเมืองที่สัมพันธ์กับสถาบันกษัตริย์อย่างเป็นทางการครั้งแรก แต่นี่ไม่ใช่ครั้งแรกในวิกฤตการเมืองไทยร่วมสมัยที่มีการพูดถึงสถาบันกษัตริย์อย่างเปิดเผย ณัฐวุฒิ ใสยเกื้อ แกนนำกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ หรือ นปช. เคยกล่าวปราศรัยตัดพ้อสะท้อนความรู้สึกที่น้อยเนื้อต่ำใจ แต่ไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจที่กดทับลงมา โดยความน้อยเนื้อต่ำใจนั้นเป็นไปได้ว่ามาจากทั้งท่าทีของสถาบันกษัตริย์ที่สนับสนุนกองทัพจนเกิดการรัฐประหาร การสนับสนุนพรรคประชาธิปัตย์ขึ้นเป็นรัฐบาล และการแสดง

ท่าที่สนับสนุนคนเสื้อเหลือง³ โดยคำปราศรัยของณัฐวุฒิรู้จักกันในชื่อว่า “เสียงจากดินถึงฟ้า” (ณัฐวุฒิ ใสยเกื้อ, 2551)

...เราเกิดบนผืนแผ่นดิน เราโตบนผืนแผ่นดิน เราก้าวเดินบนผืนแผ่นดิน เมื่อเรายืนอยู่บนดิน เราจึงห่างไกลเหลือเกินกับท้องฟ้าที่น้องครับ เมื่อเรายืนอยู่บนดิน ต้องแหงนคอตั้งบ่า แล้วเรารู้ว่าฟ้าอยู่ไกล เมื่อเราอยู่บนดิน แล้วก้มหน้าลงมาเราจึงรู้ว่าเรามีค่าเพียงดิน แต่ผมแน่ใจว่าด้วยพลังของคนเสื้อแดงที่มันจะมากขึ้นทุกวัน ทุกวัน ขยายตัวเพิ่มขึ้น ทุกนาที่ ทุกนาที่ แม้เรายืนอยู่บนผืนดิน แม้เราพูดอยู่บนผืนดิน แต่จะได้ยินถึงท้องฟ้าแน่นอน เสียงไซโยให้ร้องของเราในยามนี้ จากคนที่มีความเพียงดิน จากคนที่เกิด และเติบโตบนผืนแผ่นดิน จะได้ยินถึงท้องฟ้าแน่นอน คนเสื้อแดงจะบอกดินบอกฟ้าว่าคนอย่างข้าก็มีหัวใจ คนเสื้อแดงจะบอกดินบอกฟ้าว่าข้าก็คือคนไทย คนเสื้อแดงจะถามดินถามฟ้าว่าถ้าไม่มีที่ยืนที่ล้ม คุณค่าจะถามดินถามฟ้าว่าจะให้ข้าหาที่ยืนเองหรืออย่างไร...

ในงานชุมนุมรำลึก 1 ปี จัดขึ้นที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเมื่อ 10 เมษายน 2554 จตุพร พรหมพันธุ์ แกนนำ นปช. ได้ปราศรัยเกี่ยวกับเหตุการณ์สลายการชุมนุมในปี 2553 ซึ่งมีการใช้กำลังหลักเป็นทหารเอาไว้ว่า “...คุณเอาหน่วยไหนมาฆ่าพวกผม ยังไม่เจ็บปวด ยกเว้นสองหน่วยอย่าเอามาฆ่าผมได้ไหม คือ หนึ่ง ทหารรักษาพระองค์ และสอง ทหารเสือพระราชินี เพราะพวกเรามีความเจ็บปวดว่าเป็น กระสุนพระราชทานใช้ใหม่...” (จตุพร พรหมพันธุ์, 2554)

³ ตัวอย่างการแสดงออกของสถาบันกษัตริย์ก็มีความเกี่ยวข้องถึงฝั่งฝ่ายทางการเมือง เช่น กรณีที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (พระยศในขณะนั้น) เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี (พระยศในขณะนั้น) ไปยังเมรุวัดศรีประวัติ จังหวัดนนทบุรี ในวันที่ 13 ตุลาคม 2551 เพื่อทรงเป็นประธานในพิธีพระราชทานเพลิงศพของอังคณา ระดับปัญญาวุฒิ คนเสื้อเหลืองที่เสียชีวิตในการชุมนุมของกลุ่มคนเสื้อเหลืองเมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2551 โดยในครั้งนั้น สมเด็จพระราชินีนาถสิริกิติ์ได้ตรัสกับครอบครัวอังคณาว่า อังคณาเป็นเด็กดี ช่วยชาติ ช่วยรักษาสถาบันกษัตริย์ และเป็นห่วงพันธมิตรทุกคน ว่าจะฝากดอกไม้ไปเยี่ยมพันธมิตร MGR Online. (2551). ราชินีเสด็จงานศพน้องโบว์ทรงชม “เด็กดี” รักษาสถาบันกษัตริย์.

แม้ว่าการแสดงความรู้สึกของคนเสื้อแดง รวมทั้งความหมายระหว่างบรรทัดของ คำพูดคำปราศรัยเหล่านั้นจะสามารถสันนิษฐานไปถึงสถาบันกษัตริย์ได้ แต่ในขบวนการ เคลื่อนไหวของคนเสื้อแดงกลับเป็นเพียงลักษณะของการตัดพ้อต่อว่าด้วยความน้อยเนื้อต่ำใจ หรือแสดงออกถึงความโกรธเคืองในความไม่เป็นธรรม ไม่ตรงไปตรงมา และกระแสที่มีการ พุดถึงนอกเหนือไปจากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นซึ่งพบในเวทีปราศรัยใหญ่ หรือเวทีหลักใน การชุมนุม ก็พบได้น้อยมาก และที่พบก็ไม่ใช่กระแสหลัก เป็นเพียงเวทีหรือกิจกรรมย่อยใน การชุมนุม ไม่มีการร้อยเรียงข้อเรียกร้องออกมาอย่างเป็นระบบ หรือหมวดประเด็นให้เป็น รูปธรรมที่ชัดเจน

5.2 ให้นั้นจบที่รุ่นเรา

การพุดถึงสถาบันกษัตริย์เป็นรูปธรรมชัดเจนอย่างตรงไปตรงมา ปรากฏครั้งแรกใน การชุมนุมของขบวนการเคลื่อนไหวของเยาวชนซึ่งก่อตัวตั้งแต่ปี 2563 เป็นต้นมา เริ่มตั้งแต่ การชุมนุมแฟลชม็อบ (flash mob) หลังคำวินิจฉัยยุบพรรคอนาคตใหม่ของศาลรัฐธรรมนูญ (BBC NEWS ไทย, 2563c) โดยการชุมนุมแฟลชม็อบระลอกนี้พบว่ามีกรกล่าวถึงความ เชื่อมโยงปัญหาระหว่างองค์กรของรัฐกับสถาบันกษัตริย์ เช่นในการชุมนุมที่มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ (มศว.) ประสานมิตร เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2563 มีเยาวชนคนหนึ่ง ขึ้นมาปราศรัย โดยในคำปราศรัยช่วงหนึ่งเสนอว่า

พวกเรื่องประยุทธ์ หรือรัฐบาล หรือองค์กรอิสระ ศาลอะไรต่างๆ ผมคิดว่าทุกคนคงเห็นไปในทางเดียวกันนะครับ แต่ว่าผม อันนี้ผมก็ฟังรู้เหมือนกัน คือใครอยู่เบื้องหลังพวกเขา ใครกันที่สามารถสั่งรัฐบาล สั่งประยุทธ์ สั่งศาลรัฐธรรมนูญ สั่ง กกต. สั่ง ปปช. ได้ อยากรู้ไหมครับว่าใคร ? ยกเลิก พ.ร.บ. ไซเบอร์ ยกเลิก ม.112 แล้วผมจะพุดให้ฟัง ข้อความนี้ผมได้มาจากนักวิชาการท่านหนึ่งขอไม่เอ่ยชื่อแล้วกัน เขาอยู่ฝรั่งเศสหนีออกนอกประเทศไปแล้ว คือถ้าถึงตอนนี้ประเทศมันบัดชบขนาดนี้แล้วเรายังไม่ลุกขึ้นสู้ ลุกขึ้นเรียกร้องสิทธิอีกต่อไป ต่อไปเราก็เป็นได้แค่ฝุ่นใต้ตีน⁴

⁴ คลิปการปราศรัยในงานชุมนุมที่ มศว.ประสานมิตร @wareei. (2563, 26 กุมภาพันธ์ 2563). ข้อต้นนี้มีไว้ว่า.. อยากรู้ๆ Retrieved 13 มีนาคม 2566.

ในขณะเดียวกัน ผู้ชุมนุมที่มีส่วนร่วมในการแสดงออกโดยใช้แผ่นกระดาษเขียนข้อความมาชูในพื้นที่ เช่น “เยอรมันอากาศดีไหม ?” ซึ่งเกี่ยวกับข่าวลือเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินไปยังประเทศเยอรมนีของรัชกาลที่ 10 หรือ “IO อห.” ซึ่งในช่วงนั้นมีการอภิปรายในสภาถึงการที่รัฐใช้งบประมาณไปกับปฏิบัติการทางข้อมูลข่าวสาร (Information Operation : IO) ในการโจมตีประชาชน นักการเมือง และพรรคการเมืองที่ต่อต้านอำนาจรัฐ ซึ่งพบว่ามี การสื่อความหมายของ IO ที่ดูคล้ายเลข 10 ซึ่งหมายถึงกษัตริย์รัชกาลที่ 10 ได้ด้วย

ภาพ 1: ป้ายข้อความของผู้ชุมนุมในการชุมนุมที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (มศว.) ประสานมิตร เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2563⁵

จากนั้น วันที่ 3 สิงหาคม 2563 กลุ่ม “มอกะเสด” และกลุ่ม “มหานครเพื่อประชาธิปไตย” กลุ่มกิจกรรมจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยี

https://twitter.com/wareei/status/1232647648152150017?s=20&t=kU-YFTzGcGEV7L74N7_RYA

⁵ ภาพป้ายการชุมนุมที่ มศว ประสานมิตร จาก twitter @DJ_Tito112. (26 กุมภาพันธ์ 2563). เยอรมันอากาศดีไหม? #IOอห

https://twitter.com/DJ_Tito112/status/1232627139612225536?s=20&t=8b7PEj2ptspEzfd10w8D9A

มหานครตามลำดับ ได้จัดการชุมนุมขึ้นที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย โดยกิจกรรมในครั้งนั้นมีกิจกรรมปิดท้ายด้วยการปราศรัยของทนายอานนท์ นำภา โดยการปราศรัยนั้นมีเนื้อหาเกี่ยวกับปัญหาว่าด้วยสถาบันกษัตริย์ในสังคมไทย (ยิ่งชีพ อัชฌานนท์ และคณะ, 2564, น. 11-12) ท่ามกลางการปราศรัย ผู้ชุมนุมต่างนั่งฟังอย่างจดจ่อ บรรยากาศการชุมนุมเงียบสงบ สลับเสียงปรบมือบ้างเป็นระยะ ผู้สื่อข่าวหลายสำนักที่มาติดตามการชุมนุมยุติการถ่ายทอดสดเพื่อหลีกเลี่ยงประเด็นทางกฎหมายที่อาจจะตามมา เพราะนับได้ว่าเป็นการปราศรัยถึงสถาบันกษัตริย์บนเวทีปราศรัยอย่างตรงไปตรงมาเป็นครั้งแรก แต่ในการปราศรัยของอานนท์ นำภา ยังไม่ได้มีการออกข้อเรียกร้องออกมาอย่างเป็นระบบ เพียงแต่เป็นการพูดในความเห็นส่วนตัวอย่าง “เคารพตนเอง เคารพผู้ฟัง และเคารพต่อสถาบันกษัตริย์” อย่างที่อานนท์ได้กล่าวบนเวทีปราศรัย และในอีก 1 สัปดาห์ต่อมา การพูดถึงปัญหาทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ก็ถูกทำให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นบนเวทีธรรมศาสตร์เมื่อ 10 สิงหาคม 2563 ซึ่งมีการประกาศข้อเรียกร้อง 10 ประการต่อการแก้ไขปัญหาว่าด้วยสถาบันกษัตริย์ และกลายมาเป็นหนึ่งในข้อเรียกร้องหลักในการชุมนุมครั้งต่อๆ มาของทุกกลุ่ม คือ ไล่พล.อ.ประยุทธ์ ร่างรัฐธรรมนูญใหม่ และปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ และในช่วงต่อมาข้อเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ก็กลายมาเป็นข้อที่มีความโดดเด่นที่สุดในขบวนการเคลื่อนไหวของเยาวชน

6. ลักษณะของข้อเรียกร้อง และการขับเคลื่อนเพื่อเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์

6.1) ลักษณะของข้อเรียกร้องเพื่อปฏิรูปสถาบันกษัตริย์

ข้อเรียกร้องจากขบวนการเยาวชนที่เคลื่อนไหวเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์นั้น หากอิงตามข้อเสนอ 10 ประการจากเวทีธรรมศาสตร์เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2563 จะพบว่าบางข้อเสนอนั้นเป็นการหวนคืนสถานะของสถาบันกษัตริย์ไปเป็นแบบสมัยรัชกาลที่ 9 เช่น การยกเลิก พ.ร.บ.จัดระเบียบทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ พ.ศ.2561 หรือการยกเลิก/ย้ายส่วนราชการในพระองค์ เช่น หน่วยบัญชาการถวายความปลอดภัยรักษาพระองค์ให้ไปสังกัดหน่วยงานอื่น ซึ่งแต่เดิมนั้นเคยสังกัดกับกระทรวงกลาโหม แต่ถูกโอนย้ายมาเป็นหน่วยงานภายใต้ส่วนราชการในพระองค์ บางข้อเรียกร้องนั้นก็คล้ายกับต้องการให้สถานะของสถาบันกษัตริย์เป็นเหมือนหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน 2475 เช่น การให้สภาผู้แทนราษฎรมีหน้าที่วินิจฉัยคดีอาญาของกษัตริย์แทนการพิจารณาในศาล และข้อเรียกร้องบางประการก็เพื่อให้สถาบันกษัตริย์ดำรงอยู่ในสถานะตามหลักการกษัตริย์

ภายใต้รัฐธรรมนูญ (constitutional monarchy) เช่น ยกเลิกการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองในที่สาธารณะ (โดยที่ยังไม่ถูกกลั่นกรองจากคณะรัฐมนตรี) และการยกเลิกการบริจาค/รับบริจาคโดยเสด็จพระราชกุศล และไม่ให้ลงพระปรมาภิไธยรับรองคณะรัฐประหาร ส่วนสุดท้ายคือข้อเรียกร้องที่เกี่ยวข้องกับการคืนความยุติธรรม และแสวงหาความจริงที่เกี่ยวข้องกับประชาชนที่ต้องคดี หรือถูกฆาตกรรมอย่างมีเงื่อนไข ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่าเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวในประเด็นเรื่องสถาบันกษัตริย์ (ภาณุพงศ์ จาดนอก และคณะ, 2563)

ข้อเรียกร้องเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายในการลดพระราชอำนาจของกษัตริย์ที่ถูกเพิ่มขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะหลังการรัฐประหารปี 2557 และเริ่มต้นรัชสมัยของรัชกาลที่ 10 ผ่านการออกกฎหมายหลายฉบับ ซึ่งนอกจากข้อเรียกร้องหลักทั้ง 10 ประการดังกล่าวแล้วนั้น ยังพบว่าในการเคลื่อนไหวทั้งการชุมนุม และการโพสต์ในช่องทางออนไลน์ยังคงมี “ความคิดเห็น” อื่นๆ ถึงสถาบันกษัตริย์อีกจำนวนมาก และมีทั้งแนวทางที่ต้องการให้สถาบันกษัตริย์เกิดการปฏิรูป และดำรงอยู่ภายใต้กติกาประชาธิปไตยได้อย่างแท้จริง รวมไปถึงบางความเห็นที่อาจจะตั้งคำถามถึงสถานะของสถาบันกษัตริย์ในโลกยุคปัจจุบันว่ายังมีความสอดคล้องไปด้วยกันหรือไม่

6.2) ขบวนการเยาวชนในฐานะปฏิริยาการตอบโต้อำนาจนำ

สภาพการเมืองไทยร่วมสมัย อันเกี่ยวเนื่องกับสถานะ และบทบาทของสถาบันกษัตริย์นับตั้งแต่การสวรรคตลงของรัชกาลที่ 9 ต่อเนื่องถึงการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 10 และการที่อำนาจนำของสถาบันกษัตริย์ที่มีรัชกาลที่ 9 เป็นแกนกลางนั้นเริ่มสั่นคลอนลงตั้งแต่ปลายรัชสมัย และเริ่มปรากฏเด่นชัดขึ้นเมื่อถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ 10 เป็นสิ่งที่ชัดเจนว่าอำนาจนำ หรือพระราชอำนาจนำที่สถาบันกษัตริย์เคยมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 9 กำลังถูกท้าทาย โดยในช่วงปลายรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 นั้น ปฏิริยาการตอบโต้อำนาจนำระลอกแรกมาจากการขึ้นสู่อำนาจบริหารของรัฐบาลพรรคไทยรักไทย ที่นำโดยทักษิณ ชินวัตร แต่การตอบโต้อำนาจนำเดิมนั้นยังไม่สำเร็จ เนื่องจากยังไม่สามารถแทนที่ และยึดกุมความคิดผู้คนในสังคมได้อย่างเบ็ดเสร็จ (วัชรพล พุทธรักษา, 2549, น.131) แต่กระนั้นก็มีการท้าทายครั้งนี้ส่งผลและสั่นคลอนอำนาจนำเดิมอย่างมาก และอาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ทำให้ในเวลาต่อมาเกิดการท้าทายตอบโต้อำนาจนำเดิมตามมา รวมถึงขบวนการเยาวชนที่กล่าวถึงด้วย

ขบวนการเยาวชนที่ออกมาเคลื่อนไหวท่ามกลางวิกฤตการเมืองร่วมสมัยนับตั้งแต่ปี 2563 เป็นต้นมา ไม่ใช่ขบวนการเยาวชนแรกที่ออกมาเคลื่อนไหวทางการเมืองในหน้าประวัติศาสตร์ไทย เพราะหากย้อนกลับไปไม่ว่าจะยุค 14 ตุลา 2516, 6 ตุลา 2519, พฤษภา 2535 จะพบว่าหลายครั้งจะมีขบวนการนักศึกษาออกมาเคลื่อนไหวร่วมด้วย หรือในบางครั้งอาจกล่าวได้ว่าเป็นกำลังหลักในการเคลื่อนไหวเฉกเช่นขบวนการเยาวชนในปัจจุบัน แต่สิ่งที่แตกต่างคือขบวนการเยาวชนในปัจจุบันนี้มีการเรียกร้องไปถึงการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ ซึ่งนับได้ว่าไม่เคยปรากฏมาก่อนอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม และตรงไปตรงมาเท่านี้ จนมีคำเรียกปรากฏการณ์ครั้งนี้ในหลากหลายชื่อ ทั้ง “ทะลุฟ้า”, “ทะลุเพดาน” หรือ “ทะลุฟ้า” (ซึ่งในเวลาต่อมาก็ ขบวนการเยาวชนกลุ่มหนึ่งนำมาตั้งชื่อกลุ่มย่อยของตนเองว่ากลุ่ม “ทะลุฟ้า”) หรือหากมองย้อนไปถึงเหตุการณ์เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2563 ที่ลานพญานาค มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต การประกาศ 10 ข้อเรียกร้องเกี่ยวกับปัญหาว่าด้วยสถาบันกษัตริย์ ก็อาจจะเป็นที่รู้จักกันในชื่อ “ปรากฏการณ์สะพานฟ้า” ดังที่ปรากฏบน “สมุดปกแดง” ที่นำมาแจกจ่ายกันในเวลาต่อมา

ภาพ 2: หนังสือ “ปรากฏการณ์สะพานฟ้า” หรือ “สมุดปกแดง” หนังสือที่คัดเลือกคำปราศรัยในวันที่ 10 สิงหาคม 2563 มาตีพิมพ์ และเผยแพร่ในช่วงการชุมนุม วันที่ 19–20 กันยายน 2563

การเคลื่อนไหวของขบวนการเยาวชนนี้ มีกระแสตอบรับและต่อต้านในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องที่มีความ “เหมือน” และ “แตกต่าง” กันออกไป ฝ่ายแนวร่วมขบวนการเคลื่อนไหวในประเด็นการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์นี้เองก็มีวิธีการสนับสนุน-แสดงออกอย่างหลากหลาย มีทั้งกลุ่มที่มองว่าปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมนั้นมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่สถาบันกษัตริย์จึงจำเป็นต้องมีการปฏิรูป บางกลุ่มมองว่าประเด็นสถาบันกษัตริย์นั้นมีความสำคัญ และจำเป็นต้องปฏิรูป แต่ไม่ใช่ประเด็นต้นตอสำคัญที่สุดในช่วงเวลานี้ เท่ากับการเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีลาออก/ยุบสภา/แก้ไขรัฐธรรมนูญ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กลุ่มราษฎร เป็นกลุ่มหลักที่เคลื่อนไหวในประเด็นการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ โดยกลุ่มราษฎรมีลักษณะเป็นเครือข่ายที่มีหลายกลุ่มเข้ามาร่วมเคลื่อนไหว เช่น กลุ่มเยาวชนปลดแอก แนวร่วมธรรมศาสตร์และการชุมนุม กลุ่มนักเรียนเลว ฯลฯ (BBC NEWS ไทย, 2563a) มีบทบาทมากที่สุดในช่วงปี 2563 ลักษณะการเคลื่อนไหวเป็นการชุมนุม และแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ บางกิจกรรมพบว่ามีการเดินขบวน และบางกิจกรรมใช้การชุมนุมแบบไร้แกนนำ แต่มีการจัดการหรือประชาสัมพันธ์ออนไลน์ผ่านเพจเครือข่ายต่างๆ นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนในหลากหลายรูปแบบผ่านกลุ่มและบุคคลต่าง ๆ ที่ถูกเรียกว่า “ท่อน้ำเลี้ยง” หรือ “ทีมเสกของ” ที่คอยสนับสนุนอำนวยความสะดวกในการจัดกิจกรรม เช่น อุปกรณ์ในการทำกิจกรรม อาหารในการจัดการชุมนุม อุปกรณ์ปฐมพยาบาลและป้องกันโรคโควิด-19 อุปกรณ์ป้องกันการสลายการชุมนุม ฯลฯ ซึ่งประชาชนที่สนับสนุนจะร่วมบริจาคเงินไปยังท่อน้ำเลี้ยงสายต่างๆ รวมถึงกองทุนสำหรับประกันตัว และทีมทนายความที่ช่วยเหลือด้านคดีความ

คณะราษฎรยกเลิก 112 (ครย. 112) เป็นกลุ่มภาพประชาชนที่รวมตัวกันสนับสนุนข้อเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ และเลือกใช้วิธีการรวบรวมรายชื่อเพื่อเสนอยกเลิกประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 112 ซึ่งเป็นกฎหมายหลักที่ถูกนำมาใช้ดำเนินคดีกับผู้ที่แสดงออกในทางสนับสนุนการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ โดยตามกฎหมายประชาชนสามารถเข้าชื่อไม่ต่ำกว่า 10,000 รายชื่อเพื่อเสนอร่างกฎหมายได้ ซึ่งทางกลุ่มคณะราษฎรยกเลิก 112 หรือ ครย. 112 มีการตั้งเป้าหมายว่าจะรวบรวมให้ได้ถึง 1 ล้านรายชื่อ และมีการเปิดเว็บไซต์สำหรับการเข้าชื่อผ่านช่องทางออนไลน์ และมีผู้ร่วมเข้าชื่อกว่า 200,000 คนภายในระยะเวลาไม่ถึงเดือน (Voice online, 2564)

กลุ่มทะลุวัง เป็นกลุ่มเคลื่อนไหวที่มีสมาชิกกลุ่มเป็นนักเรียนและนักศึกษา ใช้ลักษณะการทำโพลสำรวจความคิดเห็นประชาชนในพื้นที่สาธารณะด้วยกระดาษแผ่นใหญ่ และสติ๊กเกอร์ให้ประชาชนเลือกติดในช่วงที่เห็นด้วย ซึ่งประเด็นส่วนใหญ่จะตั้งคำถามเกี่ยวข้องกับเรื่องสถาบันกษัตริย์ เช่น คำถามเกี่ยวกับประเด็นขบวนเสด็จ บประมาณ สถาบันฯ พระราชอำนาจ ฯลฯ มาเป็นคำถามทำโพลในที่สาธารณะ (iLaw, 2565) โดยการ ทำกิจกรรมของกลุ่มทะลุวังจะไปในพื้นที่สาธารณะที่มีผู้คนผ่านไปมาโดยทั่วไป และพบเห็น ในพื้นที่กิจกรรมที่มีการจัดขึ้นด้วย

ภาพ 3: การทำโพลของกลุ่มทะลุวัง

ที่มา: วัชชีรานนท์ ทองเทพ, BBCNew ไทย (2565)

กลุ่มผู้ชุมนุมบริเวณแยกดินแดง เป็นมวลชนที่แม้ว่าอายุจะใกล้เคียงกับกลุ่มเยาวชน ที่เคลื่อนไหวในช่วงปี 2563 แต่พบว่าสถานะทางสังคมมีความแตกต่าง เช่น ไม่ใช่ผู้ที่เป็นคน ชนชั้นกลาง ไม่ได้เรียนในโรงเรียนที่มีชื่อเสียง แต่ประสบปัญหาในช่วงการแพร่ระบาดของ โครonavirus-19 และมองว่าสาเหตุมาจากการบริหารที่ผิดพลาดของรัฐบาล และทำให้พวกเขา ต้องเผชิญกับความยากลำบากมากยิ่งขึ้น แม้ว่าจะก่อนหน้านี้พวกเขาเริ่มที่จะสามารถตั้งตัวได้ แล้ว (กนกรัตน์ เลิศชูสกุล และธนพงศ์ เกิงไพบูลย์, 2564) น.15) พวกเขาเลือกวิธีการปะทะ โต้ตอบกับเจ้าหน้าที่รัฐโดยตรง ซึ่งเป็นวิธีการที่แตกต่างออกไปจากกลุ่มเคลื่อนไหวหลักก่อนหน้านี้นี้ที่เน้นสันติวิธี หรือการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ในการเคลื่อนไหว (กนกรัตน์ เลิศชูสกุล

และธนพงศ์ เก่งไพบูลย์, 2564) น.11) ประเด็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มนี้ไม่ได้สนใจเรื่องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์เป็นหลัก แต่เน้นเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีลาออก (กนกรัตน์ เลิศชูสกุล และธนพงศ์ เก่งไพบูลย์, 2564) น.41) แต่ก็ไม่มีความเห็นด้วยกับประเด็นการเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ และร่วมเคลื่อนไหวกับการเคลื่อนไหวของบางกลุ่มที่มีข้อเรียกร้องในการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ด้วยในบางครั้ง

กลุ่มสื่อมวลชนอิสระ เป็นอีกกลุ่มที่มีความสำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหว เนื่องจากในการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับประเด็นการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์นั้นมักมีการปิดกั้นจากสื่อกระแสหลักเนื่องจากถูกมองว่าเป็นประเด็น “ละเอียดอ่อน” หรือ “สุ่มเสี่ยง” การเกิดขึ้นของสื่อมวลชนอิสระจึงเป็นการเปิดเผยข้อเท็จจริงในหลายแง่มุมต่อสังคมที่สื่อกระแสหลักเลือกที่จะละเลย ในบางกิจกรรมที่อาจไม่ได้เป็นที่สนใจมากนักก็พบว่าอาจจะมีสื่อมวลชนอิสระเข้าไปถ่ายทอดสดผ่านเพจในเฟซบุ๊ก ยูทูบ (YouTube) หรือช่องทางอื่นๆ และเป็นบันทึกสถานการณ์ในช่วงนั้นๆ เอาไว้ หรือในบางสถานการณ์ เช่น นักกิจกรรมโดนคุกคาม จับกุมตัว สื่อมวลชนอิสระหลายคนก็เข้าไปติดตามอย่างใกล้ชิด ซึ่งข้อมูลบางส่วนจากสื่อมวลชนอิสระก็ถูกนำไปใช้เป็นหลักฐานในการต่อสู้ดำเนินคดีของประชาชนที่ออกมาเคลื่อนไหว (iLaw, 2564b) และในหลายครั้งสื่อมวลชนอิสระก็ได้รับผลกระทบจากการถูกดำเนินคดีหรือบาดเจ็บจากการสลายการชุมนุมด้วย

นอกจากกระแสตอบรับ และแนวร่วมของขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์แล้วนั้น ยังปรากฏการตอบโต้จากฝั่งชั่วคราวความคิดและอุดมการณ์ที่ตรงกันข้ามซึ่งก็มีลักษณะการกลุ่ม และการเคลื่อนไหวในหลากหลายรูปแบบเช่นกัน

การตอบโต้จากภาครัฐ รัฐเลือกที่จะโต้ตอบขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ด้วยวิธีการดำเนินคดีเป็นหลัก โดยช่วงที่ผ่านมามีผู้ถูกดำเนินคดีด้วย ม. 112 ไปกว่า 251 คน ในกว่า 270 คดี ซึ่งในจำนวนนี้พบว่ามีเยาวชนอายุต่ำกว่า 18 ปีกว่า 20 คน คดีส่วนใหญ่มีประชาชนเป็นผู้ร้องทุกข์กล่าวโทษ แต่พบว่าอีกหลายคดีรัฐเองที่เป็นผู้ร้องทุกข์กล่าวโทษคือ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม 11 คดี, กรรมการผู้ช่วยรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี 9 คดี, เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง 1 คดี และคดีที่ตำรวจเป็นผู้กล่าวหา 121 คดี (ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน, 2565) และยังมีการดำเนินคดีกับผู้ที่ออกมาเคลื่อนไหวด้วยข้อหาอื่นๆ อีกจำนวนมาก เช่น ประมวลกฎหมายอาญา ม. 116, ม. 110, ม.215, ม.216, พ.ร.ก.ฉุกเฉินฯ, พ.ร.บ.ชุมนุมสาธารณะฯ เป็นต้น หลายคนถูกฝากขัง

โดยศาลไม่อนุญาตให้ประกันตัวทั้งที่ยังไม่มีคำพิพากษา ซึ่งถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่เป็นไปตามหลักการสันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นผู้บริสุทธิ์

การดำเนินคดีด้วย ม.112 ในช่วงการเคลื่อนไหวของขบวนการเยาวชนเกิดขึ้นในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2563 ซึ่ง พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชาออกแถลงการณ์นายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน 2563 มีใจความบางส่วนว่า “จะบังคับใช้กฎหมายทุกฉบับ ทุกมาตราที่มีอยู่ ดำเนินการต่อผู้ชุมนุมที่กระทำความผิด ฝ่าฝืนกฎหมาย” (โฆษกประจำสำนักนายกรัฐมนตรี, 2563) โดยก่อนหน้านี้ในวันที่ 15 มิถุนายน 2563 พล.อ.ประยุทธ์เคยให้สัมภาษณ์กับสื่อมวลชนว่า “ทำไมมาตรา 112 ถึงไม่ถูกดำเนินคดี เพราะทรงมีพระเมตตา พระมหากษัตริย์คุณ ได้กำชับมากับผมโดยตรง ตลอดระยะเวลา 2-3 ปีที่ผ่านมา มีการใช้ใหม่ ม.112 ก็ละเมิดกันไปเรื่อย เพราะฉะนั้นทุกคนที่อยู่ในประเทศมีความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ก็ต้องช่วยกันด้วย” (ThaiPBS, 2563b)

เจ้าหน้าที่รัฐยังมีการตอบโต้ด้วยการใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุม โดยยืนยันว่าทำตามหลักสากลอย่างได้สัดส่วน ซึ่งในปฏิบัติการมีทั้งการใช้รถฉีดน้ำ (ในบางครั้งมีการผสมสารเคมี และแก๊สน้ำตาในน้ำด้วย (ThaiPBS, 2563a), กระบอง-โล่, กระสุนยาง, แก๊สน้ำตา ฯลฯ (iLaw, 2564a) แต่ถึงกระนั้นในหลายการชุมนุมพบว่ามิได้รับผลกระทบจนบาดเจ็บ แม้ว่าในบางการชุมนุมจะเป็นไปโดยสงบก็ตาม นอกจากนี้ยังพบว่ามี การส่งเจ้าหน้าที่รัฐไปติดตามเยาวชน และประชาชนที่ออกมาเคลื่อนไหวเรื่องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ ตัวอย่างเช่น พบว่าหลายครั้งที่มีการเสด็จพระราชดำเนินของกษัตริย์ และราชินี หรือพระบรมวงศานุวงศ์ในพื้นที่ใด จะพบนักกิจกรรมในพื้นที่นั้นๆ หรือพื้นที่ใกล้เคียง

การตอบโต้จากภาคประชาชน พบว่ารูปแบบการตอบโต้ที่เกิดขึ้นมีทั้งการแจ้งความดำเนินคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งคดี ม.112 ที่พบว่ามีกรแจ้งกว่า 128 คดีในช่วงการเคลื่อนไหวที่ผ่านมา นับแต่ปี 2563 (ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน, 2565) มีการจัดกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติ-เฝ้ารับเสด็จ รวมทั้งกิจกรรมคู่ขนานไปกับกิจกรรมของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ เช่น การชุมนุม และยังมีการนำเสนอข่าว และข้อมูลจากสื่อฝ่ายอนุรักษ์นิยมด้วยข้อกล่าวหาว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปสถาบันนั้นเป็นไปเพื่อล้มล้างสถาบันพระมหากษัตริย์

การตอบโต้จากฝ่ายกษัตริย์นิยม ยังพบว่ามีกรเปิดเผยข้อมูลส่วนตัว ทั้งชื่อ อาชีพ ที่อยู่ของผู้ที่ออกมาเคลื่อนไหว หรือแสดงออกในทางสนับสนุนการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ผ่าน

การระบุตำแหน่งลงในแผนที่กูเกิ้ล แม็ป (Google Map) ก่อนจะถูกร้องเรียนไปยังกูเกิ้ล (Google) และถูกลบแผนที่นั้นออกไปเนื่องจากเป็นการกระทำที่ขัดต่อนโยบายส่วนบุคคล (The Matter, 2564; ผู้กองปุเค็ม, 2564)

ขบวนการเยาวชนไทยที่ออกมาเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมที่มีรัฐบาลที่สืบทอดอำนาจมาจากคณะรัฐประหาร และอยู่ในภาวะที่ไม่เป็นประชาธิปไตย อำนาจของสถาบันกษัตริย์ที่ถูกขยายออกไปมากขึ้นด้วยกระบวนการทางนิติบัญญัติ แทบจะเรียกได้ว่าไม่เคยปรากฏมาก่อนนับตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน 2475 แต่ในขณะเดียวกัน บริบททางสังคมที่ต่างออกไป การรับส่งข้อมูลข่าวสารที่ก้าวหน้าก่อให้เกิดการติดต่อสื่อสารข้ามพรมแดน นักวิชาการ นักกิจกรรมทางการเมือง และผู้ลี้ภัยทางการเมืองในต่างประเทศเช่น ปวีน และสมศักดิ์ กลายเป็นผู้ให้ข้อมูลถึงวิชาการถึงเรื่องเล่าซุบซิบ นินทา การบรรจบกันระหว่างภาวะที่ประเทศตกอยู่ใต้อำนาจคณะรัฐประหาร รวมถึงการสืบทอดอำนาจมาเป็นเวลาเกินกึ่งทศวรรษ กับภาวะที่เทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารนั้นง่ายดาย ทำให้การเคลื่อนไหวของขบวนการเยาวชนเพื่อเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ กำลังมีสถานะเป็นปฏิบัติการตอบโต้อำนาจนำเดิม แต่จะสามารถยึดกุมพื้นที่ทางสังคม ความคิดของผู้คน จนนำมาสู่สถานะอำนาจนำใหม่ทางสังคมได้หรือไม่นั้น คงยังไม่สามารถสรุปได้ในเวลานี้ เนื่องจากฝ่ายอำนาจนำเดิมาก็พยายามตอบโต้ และถืออำนาจในมือที่เหนือกว่าด้วยกลไกต่าง ๆ ในสังคม

7. สรุป

การเคลื่อนไหวของขบวนการเยาวชนเพื่อปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ เป็นขบวนการเคลื่อนไหวหนึ่งที่เกิดขึ้นเพื่อเรียกร้องการเปลี่ยนแปลง ทั้งมิติทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองของสถาบันกษัตริย์ ซึ่งเคยครองอำนาจนำของสังคมไทยเอาไว้ แม้ว่าขบวนการเยาวชนนี้จะไม่ใช่กลุ่มแรกที่พูดถึงปัญหาเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ แต่ก็เป็นกลุ่มแรกที่พูดประเด็นเหล่านี้ตรงไปตรงมา ขบวนการเยาวชนนี้จึงมีสถานะเป็นกลุ่มปฏิบัติการตอบโต้อำนาจนำ ข้อเรียกร้องของขบวนการเยาวชนมีลักษณะที่แสดงถึงความต้องการให้สถาบันกษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ และสอดคล้องกับการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งคนในสังคมจำนวนหนึ่งให้การสนับสนุนขบวนการเยาวชนในฐานะเป็น “วาระของรุ่น” ที่ต้องทำให้จบให้ได้ แต่ขณะเดียวกัน ฝ่ายอนุรักษ์นิยมก็พยายามตอบโต้ และรัฐที่ยังครองอำนาจก็พยายามใช้ทุก

วิธีเพื่อรักษาเครือข่ายอำนาจ ที่มีสถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลางเอาไว้ ซึ่งคงยังไม่อาจบอกได้ว่าปลายทางของปรากฏการณ์นี้จะเป็นเช่นไร

การเคลื่อนไหวของขบวนการเยาวชนเพื่อปฏิรูปสถาบันกษัตริย์ อาจเป็นเพียงหนึ่งในขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในหน้าประวัติศาสตร์การเมืองไทย ที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาหนึ่ง และเลือนหายไป เหลือไว้เพียงบันทึกเหตุการณ์ หรืออาจนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอีกครั้ง จะเป็นเช่นไรคงเป็นสิ่งที่ยังไม่สามารถบอกได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ปฏิเสธได้ยากว่าการเคลื่อนไหวครั้งนี้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงหลายประการ ทั้งมิติทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองที่ก่อนหน้านี้เราอาจไม่เคยคิดหรือพบเจอมากเท่านี้มาก่อน เช่น การตั้งคำถามเกี่ยวกับอำนาจของสถาบันกษัตริย์ รวมทั้งการศึกษา วิพากษ์เรื่องเหล่านี้ได้กลายมาเป็นกระแสหลักในสังคม ณ ช่วงเวลาหนึ่ง หรือการไม่ยืนเมื่อเพลงสรรเสริญพระบารมีขึ้นในโรงหนัง ที่ในช่วงเวลาหนึ่งเป็นสิ่งต้องห้ามทางสังคม กลายมาเป็นสิ่งปกติที่ใครจะไม่ยืนก็ได้ เพลงร่วมสมัยหลายเพลงพูดถึงเรื่องราวความเหลื่อมล้ำ คุณค่าของความเป็นคนที่เสมอภาคเท่าเทียม กลายมาเป็นเนื้อหาที่คนจำนวนมากให้ความสนใจ และการอภิปรายในสภาถึงอำนาจ และงบประมาณสถาบันกษัตริย์ก็ปรากฏให้เห็นในยุคสมัยนี้

แม้ปลายทางของการเคลื่อนไหวครั้งนี้ยังคงไร้คำตอบ แต่การตั้งคำถามจากการเคลื่อนไหวครั้งนี้ส่งแรงกระเพื่อมสู่สังคม ดุจดั่งหยาดฝนนับไม่ถ้วนที่ตกต้องผิวน้ำ และส่งคลื่นกระจายไปอย่างกว้างขวาง ณ จุดหนึ่ง เมื่อฝนหยุด ผิวน้ำย่อมนิ่ง และเมื่อตกตะกอนจนน้ำกลับมาสโลอิอีกครั้ง เราอาจพบคำตอบจากคำถามเหล่านั้นว่าจะเป็นอย่างไร สิ่งที่ที่เราเคยเห็น จะยังปรากฏอยู่เช่นนั้นหรือไม่ และสิ่งที่เราไม่เคยเห็น จะยังคงเร้นลับตามเดิม หรือปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม ถึงเวลานั้นคงได้รู้กัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กนกรัตน์ เลิศชูสกุล และธนพงศ์ เกิงไพบูลย์. (2564). *การก่อตัว พัฒนาการ และพลวัต*

การชุมนุมบริเวณแยกดินแดง ช่วงเดือนสิงหาคม-ตุลาคม 2564. รายงานเบื้องต้น

โครงการวิจัย “การก่อตัว พัฒนาการ และพลวัตการชุมนุมบริเวณแยกดินแดง

ช่วงเดือนสิงหาคม-ตุลาคม 2564”.

จตุพร พรหมพันธุ์ (Producer). (2554, 10 เมษายน). *คำปราศรัย “กระสุนพระราชทาน”*

เมื่อ 10 เมษายน 2554. <https://www.youtube.com/watch?v=hmxmCZiwxby>

- ชนิตา ชิตบัณฑิตย์. (2554). *โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว* (พิมพ์ครั้งที่ 2). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- โฆษกประจำสำนักนายกรัฐมนตรี. (2563). *แถลงการณ์นายกรัฐมนตรี 19 พฤศจิกายน 2563*. <https://www.thaigov.go.th/news/contents/details/36935>
- ณัฐวุฒิ ใสยเกื้อ. (Producer). (2551, 30 ธันวาคม). *คำปราศรัย “เสียงจากดินถึงฟ้า”* เมื่อ 30 ธันวาคม 2551. <https://www.youtube.com/watch?v=PchwM5gvWk>
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2545). *ก่อนจะถึง 14 ตุลาฯ: ความเคลื่อนไหวทางการเมือง วัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร* (พ.ศ. 2506-2516). (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประชาไท. (2563a, 10 สิงหาคม). (ต่อ) *โปรดอย่ากระพริบตา “เราไม่ต้องการปฏิรูปเรา ต้องการปฏิวัติ”*. <https://www.facebook.com/Prachatai/videos/3516435708369260>
- ประชาไท. (2563b, 10 สิงหาคม). *ประมวลชุมนุม #ธรรมศาสตร์จะไม่ทน ‘เราไม่ต้องการปฏิรูปเราต้องการปฏิวัติ’*. <https://prachatai.com/journal/2020/08/88977>
- ผู้กองปูเค็ม. (2564, 29 มิถุนายน). *แผนที่ 112 ฝีมือผมเอง*. <https://www.facebook.com/pookem.sk/photos/a.326223827507872/2309207925876109/>
- กาญจพงศ์ จาดนอก, ปันस्या สิทธิจิรววัฒนกุล, อานนท์ นำภา และพิริษฐ์ ชิวารักษ์. (2563). *ปรากฏการณ์สะท้อนฟ้า 10 สิงหาคม 10 ข้อเรียกร้องว่าด้วยสถาบันกษัตริย์*. แนวร่วมธรรมศาสตร์และการชุมนุม.
- ยี่งชีฟ อัจฉมานนท์ และคณะ. (2564). *Introduction to No.112*. iLaw.
- วัชชีรานนท์ ทองเทพ. (2565, 11 กรกฎาคม). ม.112 ข: เปิดใจพี่สาว "บ๊อง ทะลุวัง" จากหนูน กปปส. *ผู้นำกิจกรรมทำโพลล์เกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์*. BBC News ไทย. <https://www.bbc.com/thai/thailand-62108959>
- วัชรพล พุทธิรักษา. (2549). *รัฐบาลทักษิณกับความพยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำ*. (วิทยานิพนธ์ ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต [การปกครอง]). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- วัชรพล พุทธรักษา. (2557). *บทสำรวจความคิดทางการเมืองของอันโตนิโอ กรัมสซี*. สำนักพิมพ์สมมติ.
- ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน. (2565, 9 มิถุนายน). *สถิติผู้ถูกดำเนินคดีมาตรา 112 “หมิ่นประมาทกษัตริย์” ปี 2563-66*. <https://tlhr2014.com/archives/23983>
- อนุสรณ์ อุณโณ, สามชาย ศรีสันต์, เสาวนีย์ ตริรัตน์ อเล็กซานเดอร์, อสมา มังกรชัย, และ ชัยพงษ์ สำเนียง. (2565). *ให้มันจบที่รุ่นเรา: ขบวนการเยาวชนไทยในบริบทสังคม และการเมืองร่วมสมัย*. (รายงานผลการวิจัย). สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- @DJ_Tito112 (2563, 26 กุมภาพันธ์). *เยอรมัน อากาศดีไม่? #IOฮ*. [Tweet]. https://twitter.com/DJ_Tito112/status/1232627139612225536?s=20&t=8b7PEj2ptspEzfd10w8D9A
- @wareei (2563, 26 กุมภาพันธ์). *ข้อดีนี้มี ทั่วไปวาว.. อยากรู้ๆ*. [Tweet]. https://twitter.com/wareei/status/1232647648152150017?s=20&t=kU-YFTzGcGEV7L74N7_RYA
- BBC NEWS ไทย. (2563a). *คณะราษฎร: ประกาศ 3 ข้อเรียกร้องก่อนชุมนุมใหญ่ 14 ตุลา ประยุทธ์ลาออก-เปิดสภาแก้รธน.-ปฏิรูปสถาบันกษัตริย์*. <https://www.bbc.com/thai/thailand-54461248>
- BBC NEWS ไทย. (2563b). *รอยัลลิสต์มาร์เก็ตเพลส: กระทรวงดิจิทัลฯ แจงความ “ปวิน ชัชวาลพงศ์พันธ์” ฐานผิด พ.ร.บ.คอมพิวเตอร์*. <https://www.bbc.com/thai/thailand-53832347>
- BBC NEWS ไทย. (2563c). *อนาคตใหม่ : มติศาลรัฐธรรมนูญสั่งยุบพรรคอนาคตใหม่ ตัดสิทธิ กก.บห. 10 ปี*. <https://www.bbc.com/thai/thailand-51582581>
- iLaw. (2564a, 21 ธันวาคม). *Photo essay: ล่องอุปกรณ์คุ้มครองมือตำรวจไทย*. <https://freedom.ilaw.or.th/en/node/1003>
- iLaw. (2564b, 2 พฤศจิกายน). *เสรีภาพสื่อไทยในสนามการชุมนุมปี 2564*. <https://freedom.ilaw.or.th/node/989>
- iLaw. (2565, 17 มิถุนายน). *เปิดจักรวาลทะเลลู่และมองเพื่อน*. <https://freedom.ilaw.or.th/node/1051>
- MGR Online. (2551, 13 ตุลาคม). *ราชินีเสด็จงานศพน้องโบว์ทรงชม “เด็กดี” รักษา*

- สถาบันกษัตริย์. <https://mgronline.com/daily/detail/9510000121836>
- ThaiPBS. (2563a, 9 พฤศจิกายน). ตำรวจยอมรับใช้น้ำผสม "แก๊สน้ำตา" สลายชุมนุม #มือบ16ตุลา. <https://www.thaipbs.or.th/news/content/298183>
- ThaiPBS. (2563b, 15 มิถุนายน). นายกฯ เผย "ในหลวง" ทรงมีพระเมตตาปรับสิ่งไม่ให้ใช้ ม.112. <https://www.thaipbs.or.th/news/content/293636>
- The Matter. (2564, 29 มิถุนายน). Google ยืนยันเอง ลบแผนที่ ม.112 ของกลุ่ม คชอ. หลังพบละเมิดนโยบายด้านสิทธิส่วนบุคคลของบริษัท. <https://thematter.co/brief/147496/147496>
- Voice Online. (2564, 7 ธันวาคม). 'คณะราษฎรยกเลิก 112' เดินหน้าลงพื้นที่ต่างจังหวัด ยกกระตือรือร้นรายชื่อยกเลิก 112 แยมเตรียมมือบใหญ่ 12 ธ.ค. ที่ราชประสงค์. <https://voicetv.co.th/read/P0sQatMsT>

ภาษาต่างประเทศ

- Bartlett, J. (2022, September 5). Chile votes overwhelmingly to reject a new, progressive constitution. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/05/chile-votes-overwhelmingly-to-reject-new-progressive-constitution>
- Lertchoosakul, K. (2021). The white ribbon movement: High school student in the 2020 Thai youth protests. *Critical Asian Studies*, 53(2), 206-218.
- Nugent, C. (2020, January 23). Why Chile's SATs have become the new frontline of inequality protests. *Yahoo News*. <https://news.yahoo.com/why-chile-sats-become-frontline153850346.html>
- Ortmann, S. (2015). The umbrella movement and hong kong's protracted democratization process. *Asian Affairs*, XLVI(I).
- Storey, J. (2009). *Cultural theory and popular culture: An introduction* (Fifth ed.). Longman.
- Williams, R. (1977). *Marxism and literature-(Marxist introductions)*. Oxford University Press.

การช่วงชิงความหมาย “ชาติไทย” ผ่านการทวนนิยาม “ชาติ” ของปัญญาชน
ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย

The Meaning Contestation of “Thai Nation” through the
Definitions of the “Nation” of Intellectuals in the
Thai Political History

อภิรักษ์ พูลอำไพ | Apirag Poolampai¹

ชัยพงษ์ สำเนียง | Chaiyapong Samnieng²

บทคัดย่อ

บริบทการเมืองไทยรัฐได้สร้างความชอบธรรมทางการเมืองผ่านการผลิตสร้างนิยามความหมายชาติไทย เพื่อสร้างจิตสำนึกร่วมกันของผู้คนให้เป็นหนึ่งเดียวกับรัฐผ่านการปลุกฝังด้วยอุดมการณ์ชาตินิยม แต่ทว่า ฝ่ายตรงข้ามรัฐได้พยายามนิยามความหมายชาติไทยของตนเอง เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวทางการเมืองและตอบโต้อุดมการณ์ชาตินิยมกระแสหลักของรัฐ โดยมีปัญญาชนของฝ่ายต่างๆ เป็นผู้มีบทบาทในการนิยามความหมายของชาติไทยในหลายรูปแบบ นำไปสู่การทบทวนนิยามชาติของปัญญาชนนอกกระแส เพื่อแสดงให้เห็นการก่อตัวของประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่ได้มีการช่วงชิงความหมายของชาติในพื้นที่ทางความคิดภายใต้บริบทการต่อสู้ทางการเมือง พร้อมกับแสดงให้เห็นว่าความเป็นชาติไทยไม่ได้เป็นเอกพจน์หรือมีรูปแบบเดียว แต่เป็นตัวตนที่เป็นพหุลักษณะทางความคิดที่มีความหลากหลาย

คำสำคัญ: ชาติไทย ปัญญาชน นิยามชาติ ช่วงชิงความหมาย

¹ นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร; อีเมล: apiragp63@nu.ac.th

² อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, อีเมล: chaipongs@nu.ac.th

ABSTRACT

In the context of Thai politics, the Thai state has created political legitimacy through the creation of meanings of the Thai nation. It aims to create a collective consciousness of the state for the Thai people by instilling a nationalist ideology. Meanwhile, the opponents of the state tried to define the meanings of the Thai nation to legitimize their political activism, and to counter the mainstream nationalist ideology of the state. The intellectual debates have played a role in shaping the definition of the Thai nation. This article, therefore, attempts to show that Thai political history has controversially contested the meanings of the Thai nation in the ideological areas, along with the political struggles. Moreover, this article shows that being the Thai nation does not have one meaning, but a conceptual identity with various meanings.

Keywords: Thai Nation, Meaning contestation, Intellectuals, Nation definition

บทนำ

กระแสการศึกษาเรื่อง “รัฐ-ชาติ” ของนักวิชาการตะวันตกเริ่มเผยแพร่เข้ามาในแวดวงวิชาการไทย นำไปสู่ความพยายามจะสร้างกรอบแนวคิดทฤษฎีศึกษารัฐ-ชาติ ของนักวิชาการไทย เพื่อนำมาวิเคราะห์กับอธิบายประเด็นต่างๆ ในการศึกษา รัฐ-ชาติ แต่ในการศึกษารัฐ-ชาติ ได้มีแนวคิด มุมมอง ความเห็น และข้อเสนอแตกต่างกัน ทำให้วงสนทนาทางวิชาการในการศึกษาเรื่องชาติของไทย เต็มไปด้วยการถกเถียงที่ยังหาข้อสรุปในประเด็นต่างๆ ได้ไม่ชัดเจน อาจมองได้ว่าการศึกษารัฐ-ชาติเป็นสิ่งที่ไม่มีกรอบแนวคิดที่ตายตัว ถูกต้องเพียงหนึ่งเดียว ขึ้นอยู่กับว่าผู้ศึกษาจะมีแนวคิดมุมมองสอดคล้องและแตกต่างจากใคร

กรอบทฤษฎีที่ศึกษารัฐ-ชาติในแวดวงวิชาการไทยส่วนใหญ่ถกเถียงประเด็นเรื่องการถือกำเนิดขึ้นของรัฐ-ชาติ สามารถจำแนกกลุ่มนักวิชาการได้ ดังนี้ 1) กลุ่มที่เชื่อว่ารัฐ-ชาติ เกิดในช่วงศตวรรษที่ 19 (เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนินทวงศ์, 2511; รัตนพร พวงพัฒน์ และสุนทร ชุตินทรานนท์, 2552; ธงชัย วินิจจะกุล, 2556; ไชยันต์ รัชชกุล, 2560; จักรกริช สังขมณี, 2561; ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2561) 2) กลุ่มที่เชื่อว่ารัฐ-ชาติ เกิดขึ้นช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2549; สมเกียรติ วันทะนะ, 2564) 3) กลุ่มที่เชื่อว่ารัฐ-ชาติเกิดในเวลาอื่นหรือรูปแบบอื่น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2547; ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2549; เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2561) เป็นต้น แต่บทความชิ้นนี้ไม่ได้ต้องการที่จะไปร่วมถกเถียงและหาคำตอบในประเด็นเรื่องการก่อกำเนิดขึ้น รัฐ-ชาติ ไทย หาเพียงต้องการนำมาใช้เพื่อมองความเป็นพลวัตของการก่อรูปความเป็นชาติไทยในแต่ละยุคสมัยเท่านั้น

“ชาติไทย” ของบทความชิ้นนี้ต้องการทบทวนและร่วมถกเถียง ไม่ใช่ “ชาติไทย” ในความหมาย รัฐชาติ แต่เป็น “ชาติไทย” ในความหมายของจิตสำนึกชุมชนจินตกรรมที่ถูกผลิตสร้างขึ้นภายใต้ทัศนะ ความคิด ความรู้สึก ของผู้คนในแต่ละช่วงเวลายุคสมัย สังเกตได้ว่าในบริบทประวัติศาสตร์การเมืองไทย รัฐได้พยายามนิยามความหมายของชาติขึ้นมา เพื่อสร้างจิตสำนึกร่วมกันของผู้คนให้มีความคิดและความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกันกับรัฐผ่านการปลุกฝังด้วยอุดมการณ์ชาตินิยม โดยมีเป้าหมายคือสร้างความชอบธรรมในพื้นที่ทางการเมือง เช่น การนิยามความเป็นชาติในยุครัชกาลที่ 5 ที่ให้ความสำคัญกับการจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ เพื่อตอบสนองการสถาปนาระบอบสมบูรณาสิทธิราชย์ (ดูเพิ่มเติมใน ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2564, น. 21- 25) เป็นต้น

ฝ่ายทางการเมืองต่างๆ ก็มีความพยายามนิยามความหมายของชาติผ่านอุดมการณ์ชาตินิยมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวทางการเมือง เช่น การโฆษณาชวนเชื่อและการปลุกระดมผ่านอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ของฝ่ายขวาที่นำไปสู่ความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรงในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 (เบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน, 2559, น. 79–118) แม้กระทั่งในบริบทการเมืองไทยร่วมสมัยเอง ยังคงมีการใช้อุดมการณ์ชาตินิยมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวทางการเมือง เช่น กลุ่มแนวคิดอนุรักษนิยมได้พยายามครอบงำและผลักดันให้ขบวนการเคลื่อนไหวฝ่ายต่อต้านทักษิณ เคลื่อนไหวทางการเมืองโดยใช้อุดมการณ์ชาตินิยมและกษัตริย์นิยมที่ปรากฏให้เห็นผ่านการชุมนุมของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยและกลุ่มคณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข หรือ กปปส. (กนกรัตน์ เลิศชูสกุล, 2563, น. 142, 209) เป็นต้น

บทความชิ้นนี้จึงสนใจการศึกษาเรื่องชาติไทยในรูปแบบความคิดและความรู้สึกของผู้คนที่ถูกสร้างความหมายขึ้นมา เช่น *10 ปัญญาชนสยาม* ของ สายชล สัตยานุรักษ์ (2557ก, 2557ข) แสดงให้เห็นถึงความพยายามของปัญญาชนสยามในแต่ละยุคที่ให้นิยามความหมายชาติไทยกระแสหลักของรัฐ ตัวอย่างเช่น การนิยามชาติของรัชกาลที่ 5 หมายถึงดินแดนต่างๆ และผู้คนหลากหลายร่วมกันเป็นหนึ่งเดียวภายใต้พระราชอำนาจของกษัตริย์เพื่อสนองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557ก, น.16 – 23) การนิยามชาติของหลวงวิจิตรวาทการที่ให้ความสำคัญกับ “เชื้อชาติไทย” เพื่อตอบสนองอุดมการณ์ชาตินิยมยุคจอมพล ป.พิบูลสงคราม (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557ข, น.19 – 35) การนิยามชาติไทยของ หม่อมราชวงศ์ศศิภุทธี ปราโมชที่กลับมาให้ความสำคัญกษัตริย์อีกครั้งในช่วงหลังทศวรรษ 2490 (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557ข, น. 294 – 301)

โดยปัญญาชนคนสำคัญทั้ง 10 คน ได้สะท้อนให้เห็นถึงการสร้าง สืบทอด รวมถึงปรับเปลี่ยนความหมายของชาติไทยและความเป็นไทย นับตั้งแต่เกิดรัฐสมบูรณาสิทธิราชย์ในรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จนถึงช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และเข้าสู่ยุคฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ช่วงทศวรรษ 2490 โดยคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงของบริบททางการเมืองในช่วงเวลาต่างๆ เพื่อเข้าใจมโนทัศน์ชาติไทยและความเป็นไทยกระแสหลักกลายเป็นกระบวนทัศน์ (paradigm) เกี่ยวกับ “สังคมและวัฒนธรรมไทย” ที่ครอบงำ

ความรู้สึกนึกคิด (mentality) ของคนไทยอย่างลึกซึ้ง (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557ข, น. 588) งานของสายชลได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นชาติไทยกระแสหลักของรัฐและสังคมไทยในแต่ละยุคสมัย โดยมีการสร้างนิยามความหมายขึ้นมาในพื้นที่ทางความคิดผ่านสิ่งต่างๆ จนกลายเป็นอุดมการณ์ชาตินิยมที่มีพลังและส่งผลกระทบต่อทางความคิดอย่างมากในการครอบงำความรู้สึกนึกคิดในฐานะของจิตสำนึกร่วมกันของผู้คน

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาการสร้างนิยามความเป็นชาติไทยแบบอื่นๆ ที่ไม่ได้เป็นอุดมการณ์ชาตินิยมของรัฐ หรือเรียกได้ว่าเป็น “ชาติไทยนอกกระแส” เช่น “ชาติไทย” ในทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า ของ โสภา ชานะกุล (2550) สะท้อนให้เห็นว่าปัญญาชนหัวก้าวหน้า(ฝ่ายซ้าย) ที่ถูกชาติไทยกระแสหลักผลักดันให้เป็นชายขอบในฐานะคอมมิวนิสต์ ได้พยายามนิยามความหมายชาติไทยในแนวทางใหม่ให้ความสำคัญกับประชาชนคนธรรมดา แตกต่างจากการรับรู้ของสังคมไทยกระแสหลักที่ให้ความสำคัญกับกษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นอย่างอัตลักษณ์ความเป็นชาติ ประวัติศาสตร์ชาติ ชาติพันธุ์ เอกราชของชาติ และศัตรูของชาติ โดยปัญญาชนหัวก้าวหน้าพยายามสร้างวาทกรรมใหม่เรื่องชาติไทย เพื่อต่อสู้กับการครอบงำวาทกรรมของชาติไทยกระแสหลัก

งานของชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม (2546) เรื่อง *การเมืองในประวัติศาสตร์ธงชาติไทย* ได้อธิบายการสร้างความหมายของชาติไทยผ่านธงชาติ/ธงไตรรงค์ ที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เช่น ในยุคสมัยรัชกาลที่ 6 ธงไตรรงค์ถูกสร้างขึ้นมาให้มีความหมายว่า สีแดงหมายถึงชาติ สีขาวหมายถึงศาสนา สีน้ำเงินหมายถึงพระมหากษัตริย์ ต่อมาในยุคสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ความหมายของสีน้ำเงินถูกเปลี่ยนไปเป็นสีประจำชาติแทน หรือธงชาติกลายเป็นเครื่องมือทางการเมืองของฝ่ายต่างๆ ที่ก็ต่างให้ความหมายต่างกัน อย่างกรณีเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2616 และ 6 ตุลาคม 2519 นอกจากนี้ยังมีความพยายามในการสร้างธงชาติใหม่ในการทำหายอุดมการณ์ของธงไตรรงค์อย่างตรงแดงคอมมิวนิสต์ เพราะฉะนั้นธงไตรรงค์จึงไม่สามารถแยกออกกันได้จาก “ชาติ” “ความเป็นชาติ” “ชาตินิยม” หรือแม้กระทั่งอุดมการณ์ที่สัมพันธ์อยู่กับผลประโยชน์ของกลุ่มการเมืองที่ในเรื่องผลประโยชน์ของ “ชาติ”

งานของฐนพงค์ ลือขจรชัย (2564) เรื่อง *ปลดแอกชาติ จากศักดิ์นา- (ราชา) ชาตินิยม* สะท้อนทัศนะความคิดและการนิยามชาติของรัฐไทยในยุคต่างๆ เช่น การนิยามความหมายชาติไทยที่ให้ความสำคัญกษัตริย์ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ฐนพงค์ ลือขจรชัย,

2564, น. 21–25) การนิยามความหมายชาติไทยที่ให้ความสำคัญกับราษฎรในช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2564, น. 55–58) และการกลับมาสร้างนิยามความหมายชาติไทยที่ให้ความสำคัญกษัตริย์อีกครั้งให้สอดคล้องกับบริบทการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทย (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2564, น. 113–139) เป็นต้น งานของฐนพงศ์ยังได้สะท้อนความคิดและนิยามความเป็นชาติไทยของฝ่ายตรงข้ามรัฐผ่านความขัดแย้งทางการเมือง เช่น การทำทนายพระราชอำนาจของทหารหัวก้าวหน้าที่ปฏิเสธชาติไทยแบบกษัตริย์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยการเสนอความหมายชาติไทยที่ให้ความสำคัญราษฎร นำไปสู่การเกิดกบฏ ร.ศ. 130 (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2564, น. 39–43) และอื่นๆ เป็นต้น

ผลจากการทบทวนวรรณกรรมทำให้สังเกตได้ว่า ฝ่ายต่างๆ ได้พยายามสร้างความหมายของชาติไทยเพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมืองผ่านการครอบงำในพื้นที่ทางความคิด โดยสร้างจิตสำนึกร่วมกันของผู้คนให้เป็นหนึ่งเดียวกับฝ่ายตัวเอง เช่น การใช้อุดมการณ์การชาตินิยมของรัฐ เป็นต้น และไม่ใช่เพียงแค่ฝ่ายรัฐหรือชนชั้นปกครองเพียงฝ่ายเดียวที่นิยามความเป็นชาติไทย ฝ่ายตรงข้ามรัฐเองได้พยายามนิยามความหมายของชาติไทยที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองของตนเองเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวทางการเมือง และตอบโต้อุดมการณ์ชาตินิยมกระแสหลักของรัฐ จนเกิดเป็นการช่วงชิงความหมายของชาติไทยในพื้นที่ทางความคิดภายใต้การเคลื่อนไหวทางการเมือง

บทความนี้ต้องการที่จะศึกษาประเด็นการช่วงชิงความหมายของชาติไทยในประวัติศาสตร์การเมืองผ่านทัศนะปัญญาชนที่มีบทบาทในการสร้างนิยามความหมายของชาติไทย นำไปสู่การทบทวนนิยามความเป็นชาติของปัญญาชนของแต่ละฝ่ายเพื่อให้เห็นกระแสความคิดของชาติไทยในแต่ละยุคสมัย

ความหมายของชาติของในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ศตวรรษที่ 19 ชนชั้นนำสยามได้รับรู้ถึงกระแสความเป็นสมัยใหม่ภายใต้บริบทโลกแบบอาณานิคมของชาติตะวันตก ส่งผลต่อการเปลี่ยนโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามที่เปลี่ยนมุมมองแบบโลกจาริตดั้งเดิมสู่มุมมองโลกสมัยใหม่ โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระองค์มีความคิดที่จะทำให้สยามกลายเป็นรัฐสมัยใหม่แบบเดียวกับชาติตะวันตก นำไปสู่การปฏิรูปการปกครองและรวมศูนย์อำนาจ เพื่อสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการปกครองเพียงผู้เดียวของรัฐ

สิ่งสำคัญที่ช่วยตอบสนองการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์คือ การสร้างความ เป็นชาติของสยามผ่านอุดมการณ์ชาตินิยม เพื่อสร้างจิตสำนึกร่วมกันของคนภายในพระราช อาณาเขตเพื่อเป็นหนึ่งเดียวกับรัฐ รัชกาลที่ 5 เป็นปัญญาชนคนสำคัญที่มีบทบาทในการ นิยามความหมายชาติของสยามในยุครัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สะท้อนผ่านงานพระราช นิพนธ์ของพระองค์ เช่น *พระราชนิพนธ์ทรงวิจารณ์เรื่องพระพงศาวดาร* ซึ่งเนื้อหาบางส่วน แสดงให้เห็นถึงการนิยามความเป็นชาติในมุมมองของพระราชอาณาจักรที่ประกอบด้วยคน มากมายหลากหลายเชื้อชาติพันธุ์ภายใต้บารมีของกษัตริย์สยาม (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2479, น. 2-20) กล่าวได้ว่า ชาติในทัศนะของรัชกาลที่ 5 อาจหมายถึง พระราชอาณาจักรที่ มากมายไปด้วยราษฎรต่างเชื้อชาติและต่างภาษาอาศัยอยู่ใต้พระบารมีของกษัตริย์ (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2562, น. 109 – 129) อีกทั้งชุมชนจิตนกรรมทางความคิดที่พระองค์นิยามขึ้นมา ได้มีอิทธิพลในทางการเมืองกลายเป็นชาตินิยมกระแสหลักของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พร้อมกับปัญญาชนคนอื่นๆ ได้สร้างนิยามความหมายของชาติเพิ่มเติม เพื่อการสร้างอำนาจ และความชอบธรรมของกษัตริย์ในการปกครองรัฐ เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้นิยามความหมายชาติผ่านการนิพนธ์งานประวัติศาสตร์ ที่ยกย่องพระบรมมหากษัตริย์เป็นวีรบุรุษต่อสู้การรุกรานจากต่างชาติ จนสามารถรักษาเอกราชของชาติไว้ได้ผ่านการพระนิพนธ์อย่าง คำนำและคำอธิบายใน *พระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถเลขา แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม* (ธงชัย วินิจจะกุล, 2544, น. 58)

ความเป็นชาติที่ให้ความสำคัญกับกษัตริย์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้มี พัฒนาการอย่างมากในช่วงรัชกาลที่ 6 พระองค์ให้ความสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์และ จิตสำนึกความเป็นไทยที่รวมกันเป็นหนึ่งเดียว ผ่านการให้ความสำคัญ 3 สถาบันหลัก ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ สะท้อนให้เห็นจากการสร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ผ่านธง ไตรรงค์ ที่ถูกใช้เป็นธงชาติของสยามในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยพระองค์ได้นิยามความหมายริ้ว สีของธงไตรรงค์ผ่านพระราชนิพนธ์บทกลอน “เครื่องหมายแห่งไตรรงค์” ว่าสีขาวยังคือพระ รัตนตรัยและธรรมะ สีแดง คือโลหิตที่ยอมสละเพื่อชาติและศาสนา สีน้ำเงิน คือสีโปรดส่วน พระองค์ ต่อมาจะพัฒนาความหมายเป็นสีแดงคือชาติ สีขาวคือศาสนา และสีน้ำเงินคือ พระมหากษัตริย์ ที่ถูกใช้จนถึงปัจจุบัน (ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม, 2546, น. 78–79) รัชกาลที่ 6 ยังถือเป็นปัญญาชนนักชาตินิยมคนสำคัญที่นิยามความหมายของชาติไทย ผ่าน งานพระราชนิพนธ์และพระบรมราโชวาทต่างๆ ตัวอย่างเช่น *พระราชนิพนธ์รักชาติ*

บ้านเมือง ที่พระองค์พระราชทานแก่เสือป่ามีเนื้อหาว่า “คนเราเกิดมาครั้งหนึ่งในชีวิตควรที่จะรักชาติ ศาสนาถึงที่สุดจนยอมตายไม่เสียดายชีวิตเพื่อปกป้องไม่ให้ถูกยึดครองและคนไทยควรสามัคคีเพื่อความมั่นคงของชาติ” (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2468, น. 11-13) อีกทั้งยังมีพระบรมราโชวาทแก่นักเรียนผู้กำกับลูกเสือที่อธิบายถึงความหมายของชาติคืออะไร และความสำคัญของชาติที่ทุกคนควรที่จะเสียสละชีวิตเลือดเนื้อเพื่อรักษาชาติไว้พร้อมกับช่วยกันรักษาชื่อเสียงของสถาบันชาติไทย พุทธศาสนา และพระมหากษัตริย์ (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2462) เป็นต้น

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถือเป็นปัญญาชนคนสำคัญที่ช่วยนิยามความหมายของชาติไทย ผ่านพุทธศาสนาในฐานะที่พระองค์เป็นสมเด็จพระสังฆราช เช่น พระมงคลวิเสสเถระ ที่ทรงเทศนาถวายเป็นรัชกาลที่ 6 โดยได้อธิบายว่า ชาติไทยเป็นประเทศที่มีอิสรภาพมาอย่างยาวนาน ต่างจากประเทศใกล้เคียงที่ตกอยู่ใต้อำนาจชาติอื่น เพราะชาติไทยปฏิรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปพระพุทธรูปไปกับราชอาณาจักรจนถึงยุคปัจจุบันภายใต้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์ (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2462, น.116) และยังมีปัญญาชนที่เป็นข้าราชการ ขุนนาง สามัญชน ได้มีส่วนร่วมในการสร้างและนิยามชาติไทยเพื่อตอบสนองของรัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) เขียนหนังสือเรื่อง *หลักไทย* เป็นการสร้างความป็นชาติไทยแบบเชื้อชาตินิยมผ่านการเขียนประวัติศาสตร์ชนชาติไทย ที่ให้ความสำคัญกับตัวตนคนไทย พุทธศาสนา และยกย่องพระมหากษัตริย์ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557ข, น. 12) เช่นเดียวกับ *ตำนานไทยสังเขป* ของ เนือง ชูโต, *พระนเรศวรกับเรื่องอื่นๆ* ของ ขุนสุนทรภาศิต และ *แบบเรียนประวัติศาสตร์ไทย ตำนานไทยสังเขป* ของ พระยาบรรหารบริรักษ์ (ผิ่ง ชูโต) ที่สร้างนิยามความเป็นชาติไทยแบบกษัตริย์ผ่านการเขียนประวัติศาสตร์ (โสภา ชานะมูล, 2550, น. 19-20) เป็นต้น

ในระหว่างที่ชนชั้นนำได้พยายามสร้างความหมายของชาติไทยที่ให้ความสำคัญกับสถาบันกษัตริย์ เพื่อใช้เป็นอุดมการณ์ชาตินิยมของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อีกด้านหนึ่งยังมีปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่ไม่ได้มีชุมชนจินตกรรมในแบบเดียวกันกับความป็นชาติของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และมีความต้องการจะเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองให้มีความศิวิไลซ์ เจริญรุ่งเรืองแบบชาติตะวันตก นำไปสู่การเกิดนิยามความหมายชาติที่แตกต่างจากรัฐ เช่น กรณีเจ้านายกับข้าราชการสยามที่ทำงานและศึกษาในยุโรป ร่วมกันลงชื่อในหนังสือกราบ

บังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 นำโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ โดยเนื้อหาของหนังสือคือการเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองของรัฐบาลสยามให้ทันสมัยแบบชาติตะวันตก โดยเฉพาะการเรียกร้องให้มี “คอนสติติวชัน” หรือ “รัฐธรรมนูญ” เป็นกฎหมาย (เดชนายเวร และคณะ, 2518, น. 75) รวมถึงการตั้งคณะรัฐมนตรีทำหน้าที่บริหารบ้านเมืองแทนกษัตริย์ ความเท่าเทียมของราษฎรในระบอบยุติธรรม เสรีภาพในการแสดงออกของราษฎร และการพัฒนาระบบราชการที่ทันสมัย เป็นต้น (เดชนายเวร และคณะ, 2518, น. 60 – 61) หรือกรณีนายเทียนวรรณ เขียนหนังสือเรื่อง *ว่าด้วยความผันละเมอ แต่มีไข่นอนหลับ* ซึ่งเป็นความคิดเห็นและข้อเรียกร้องต่างๆ ที่เทียนวรรณต้องการเปลี่ยนแปลงสยาม โดยได้เปรียบเทียบว่าเป็นความผันของตนเองที่ต้องการเห็นการแก้ไขขนบธรรมเนียมในประเทศสยามใหม่ โดยเฉพาะการปฏิรูปการปกครองโดยจัดตั้งระบบปาเลียเมนต์ (รัฐสภา) และมีผู้แทนของราษฎรมาบริหารประเทศ เป็นต้น (เทียนวรรณ, 2518, น. 142–146) เป็นต้น

กรณีหนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ร.ศ. 103 และกรณีนายเทียนวรรณ คือตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความคิดของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในการแย่งชิงความหมายของชาติผ่านการเคลื่อนไหวเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พร้อมกับสะท้อนภาพชุมชนจินตกรรมในทัศนะของปัญญาชนกลุ่มนี้ที่ให้ความสำคัญกับบ้านเมืองและราษฎรมากกว่าสถาบันกษัตริย์ โดยเรียกร้องให้มี “คอนสติติวชัน” หรือ “รัฐธรรมนูญ” และการจัดตั้งระบบปาเลียเมนต์ (รัฐสภา) เป็นต้น ทัศนะดังกล่าวกลายมาเป็นนิยามในการมองความเป็นชาติใหม่ในหมู่ข้าราชการหัวก้าวหน้าที่ให้ความสำคัญกับความเจริญของบ้านเมืองและราษฎร นิยามชาติดังกล่าวได้ผลักดันให้เกิดความพยายามเปลี่ยนแปลงการปกครองของข้าราชการหัวก้าวหน้า เช่น เหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 โดยเอกสารของผู้นำกบฏ *ว่าด้วยความเสื่อมทรามแลความเจริญของประเทศ* ระบุถึงความสำคัญของทหารที่ได้รับเงินเดือนจากราษฎร ทหารจึงจำเป็นต้องปกป้องชาติไทย และการทำให้ชาติมีความเจริญ ผู้คนในชาติร่วมกันก็จะได้รับความสุขสบายทุกคน (ฐานพงค์ ลือขจรชัย, 2564, น. 39–40) แสดงให้เห็นว่าทัศนะความเป็นชาติของคณะผู้ก่อการกบฏได้ให้ความสำคัญกับราษฎร ซึ่งต่างจากการนิยามชาติกระแสหลักของชนชั้นนำที่ให้ความสำคัญกับกษัตริย์ แต่ในเวลาต่อมา นิยามชาติไทยแบบใหม่ที่มีราษฎรเป็นองค์ประธานสามารถช่วงชิงความหมายจากชาติแบบกษัตริย์ได้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ของคณะราษฎร

โดยเป็นชาติในแง่ที่ให้ความสำคัญกับราษฎรและปฏิเสศชาติแบบกษัตริย์ของระบอบเก่า เห็นได้จากคำประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1 โดยเฉพาะประโยคที่กล่าวว่า “ราษฎรทั้งหลายพึงรู้เถิดว่าประเทศเรานี้เป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง” (คณะราษฎร, 2518, น. 209–211)

ยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ปัญญาชนชั้นนำได้นิยามความหมายชาติไทยที่ให้ความสำคัญกับกษัตริย์เป็นองค์ประธาน เพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้กับกษัตริย์ในฐานะประมุขสูงสุดของรัฐ นิยามดังกล่าวกลายเป็นชาติกระแสหลักที่ถูกนำมาใช้เป็นอุดมการณ์ชาตินิยมในการสร้างจิตสำนึกชุมชนจินตกรรมที่ผู้คนรู้สึกจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ แต่ทว่าข้าราชการและปัญญาชนหัวก้าวหน้าบางกลุ่มที่มีความต้องการให้สยามเจริญรุ่งเรืองแบบตะวันตก ได้ปฏิเสศความเป็นชาติแบบกษัตริย์พร้อมกับสร้างนิยามชาติของตนเองที่ให้ความสำคัญกับราษฎรเป็นองค์ประธาน กลายเป็นชาตินอกกระแสที่มีอิทธิพลต่อจิตสำนึกชุมชนจินตกรรมของข้าราชการและปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่ต้องการเปลี่ยนแปลงบ้านเมือง จนเกิดการท้าทายชาติกระแสหลักของรัฐในลักษณะช่วงชิงความหมายของชาติไทยผ่านการเคลื่อนไหวทางการเมืองเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น กรณีหนังสือกราบบังคมทูล ร.ศ. 103 กรณีนายเทียนวรรณ และเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 เป็นต้น จนกระทั่ง เหตุการณ์ปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 ชาตินอกกระแสของข้าราชการและปัญญาชนหัวก้าวหน้าสามารถช่วงชิงความหมายได้สำเร็จ นำไปสู่การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐใหม่ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สิ้นสุดลงไม่พร้อมอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์ และเกิดการสถาปนาระบอบการปกครองใหม่ที่ราษฎรกลายเป็นผู้มีอำนาจอธิปไตยสูงสุด

ความหมายของชาติช่วงหลัง พ.ศ. 2475

ภายหลังการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 ของคณะราษฎร ส่งผลให้อำนาจของกษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ และอำนาจอธิปไตยของรัฐกลายเป็นของราษฎรผ่านระบบสภาผู้แทนราษฎร การเปลี่ยนแปลงการปกครองดังกล่าวทำให้ปัญญาชนส่วนใหญ่ได้พยายามนิยามความหมายชาติไทยใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองของสยามใหม่ โดยให้ความสำคัญกับราษฎรเป็นองค์ประธาน เช่น หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร หรือพระองค์วรรณ ได้นำเสนอนิยามความเป็นชาติในลักษณะความหมายที่ชาติเป็นของประชาชน โดยพระองค์เรียกว่า “ประชาชาติ” ซึ่งพระองค์นำมาใช้เรียกความหมายของ nation” แทนคำ

ว่า “ชาติ” พระองค์วรรณทรงอธิบายความหมายของประชาชาติว่า คือประชาชนที่ตั้งอยู่ในอาณาเขตเดียวกัน อยู่ในบังคับของรัฐบาลอันเดียวกัน และมีอำนาจอธิปไตยไม่ขึ้นแก่ผู้ใด สอดคล้องกับระบบการปกครองใหม่ของคณะราษฎรที่อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557ช, น. 177) แต่ทว่าพระองค์วรรณได้อธิบายนิยามประชาชาติในพระราชนิพนธ์ของพระองค์ มองว่าประชาชาติต่างๆ ไม่จำเป็นต้องเป็นระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชนมีอำนาจเสมอไป โดยอ้างถึงตัวอย่างการกำเนิดประชาชาติในยุโรปที่เริ่มจากกษัตริย์ปกครองแบบเทวสิทธิ์ ก่อน แล้วจึงเปลี่ยนเป็นประชาธิปไตย (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557ช, น. 177) พร้อมกับพระองค์ยังเสนอให้ใช้คำว่า “ประชาชน” แทนคำว่า “ราษฎร” เพราะคำว่าราษฎรหมายถึงสามัญชนที่ทุกคนเท่าเทียมกัน ไม่ได้รวมถึงขุนนาง เจ้านาย ส่วนคำว่าประชาชนหมายถึงทุกคนชั้นทุกคนที่รวมถึงขุนนางและเจ้านายตามโครงสร้างระบอบเก่าเดิม (ฐนพวงศ์ ลือจรชัย, 2564, น. 62–63) กล่าวได้ว่า นิยามชาติในทัศนะของพระองค์วรรณ แม้ว่าจะสร้างนิยามความเป็นชาติอันหมายถึงประชาชนก็ตาม แต่ในขณะเดียวกันพระองค์ก็นำกษัตริย์และแนวคิดระบอบเก่าเข้าไปอยู่ในนิยามความหมายของชาติแบบใหม่ด้วย จนกลายเป็นปัจจัยสำคัญของความพยายามสร้างพระราชอำนาจของกษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยในช่วงปลายรัชกาลที่ 7 และยุคฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ช่วง พ.ศ. 2490

อย่างไรก็ตาม ทัศนะความเป็นชาติของพระองค์วรรณได้ถูกท้าทายโดยหลวงวิจิตรวาทการ ปัญญาชนนักชาตินิยมที่ได้สร้างนิยามความหมายของชาติไทยที่ให้ความสำคัญกับ “เชื้อชาติไทย” โดยได้รับอิทธิพลจากขุนวิจิตรมาตรา มองความเป็นชาติในแง่ของการสืบสายเลือดของชนชาติไทยที่มีมาอย่างยาวนาน และให้คุณลักษณะของชนชาติไทยต่างๆ โดยเฉพาะการต่อสู้เพื่อ อธิปไตยของชาติไทยที่ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจชาติใด (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557ช, น. 23) นอกจากนี้ ทัศนะของหลวงวิจิตรฯ ยังได้รับอิทธิพลจากลัทธิบูชิต่อของญี่ปุ่น จากการที่เขาได้รู้จักกับนิโตเบ ผู้เขียนหนังสือ *บูชิต่อ* จนกลายเป็นแนวทางหลวงวิจิตรฯ ในการสร้างและหาคำอธิบายกับแนวคิด “แนชแนลลิสม์” (nationalism) ของไทยจนเกิดเป็น “ลัทธิบูชาชาติ” เป็นแนวคิดที่มองว่าชาติเป็นสิ่งสำคัญที่สุด (วิจิตรวาทการ, 2512, น.1–5) นิยามชาติของหลวงวิจิตรฯ คือชาติไทยที่มีตัวตนมาอย่างยาวนาน ผ่านการสืบสายเลือดของชนชาติไทยตั้งแต่โบราณกาลจนมาถึงปัจจุบัน ชนชาติไทย

มีความโดดเด่นพิเศษเหนือกว่าชาติอื่นๆ เพราะฉะนั้น เชื้อชาติไทยจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดและคนไทยทุกคนจะต้องรักชาติเหนือสิ่งอื่นได้

จนกระทั่งเข้าสู่ยุคสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้นำแนวคิดเรื่องเชื้อชาติไทย มาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างนิยามความเป็นชาติและพัฒนากลายเป็นนโยบายชาตินิยมของรัฐ โดยหลวงวิจิตรฯ ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างนิยามความหมายชาติในการตอบสนองนโยบายรัฐนิยมของรัฐบาลจอมพล ป. เพื่อสร้างชาติ ค่านิยม และวัฒนธรรมใหม่ให้กับผู้คน (ณัฐพล ใจจริง, 2565) ส่งผลกระทบทางการเมืองและสังคมไทยมากมาย เช่น เปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” มาเป็น “ไทย” (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยรัฐนิยม ใช้ชื่อประเทศ, ประชาชน และสัญชาติ ลงวันที่ 24 มิถุนายน 2482, 2482) เป็นต้น

ผลกระทบต่างๆ จากนโยบายชาตินิยมของจอมพล ป. ทำให้มีปัญญาชนบางกลุ่มคัดค้านนิยามชาติไทยแบบเชื้อชาติไทยของรัฐบาล โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องการเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” มาเป็น “ไทย” จนเกิดการถกเถียงในเรื่องนิยามความเป็นชาติ เช่น ปรีดี พนมยงค์ ที่ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนชื่อ สยามมาเป็นไทย ตั้งแต่หลวงวิจิตรฯ ได้พยายามผลักดันเรื่องเชื้อชาติไทยผ่านวิทยุกระจายเสียงของสถานีวิทยุกรมโฆษณาการ (กรมประชาสัมพันธ์) โดยโฆษณาเรื่อง “มหาอาณาจักรไทย” โดยมีจุดประสงค์เพื่อจะรวมเชื้อชาติไทยในประเทศต่างๆ ให้เป็นอาณาจักรเดียวกัน ซึ่งปรีดีมีความคิดเห็นว่าควรใช้ชื่อประเทศเป็นสยามแบบเดิม เพราะว่าชาติประกอบด้วยคนหลากหลายกลุ่ม หลากหลายเผ่าพันธุ์ และหลากหลายชนชาติ ที่อยู่รวมกันมาเป็นเวลานาน จนมีจิตสำนึกร่วมว่าเป็นสมาชิกชาติเดียวกัน ไม่ใช่เชื้อชาติไทยเพียงชาติเดียว สยามจึงหมายถึงทุกชาติที่รวมอยู่ในประเทศที่มีความเสมอภาคกันและมีอุดมคติสันติภาพตั้งอยู่แคว้นแคว้นแห่งเมืองทองหรือสุวรรณภูมิ (ปรีดี พนมยงค์, 2526, น. 81-88) สอดคล้องกับความคิดเห็นของพลเรือตรีถวัลย์ อารังนาวาสวัสดิ์ ที่คัดค้านการเปลี่ยนชื่อประเทศ กล่าวไว้ว่า “คนในสยามที่หลากหลายชาติเวลานี้เขารักใคร่สยาม ถึงคราวเราพูดอะไรให้กินความส่วนรวมแล้ว ก็ใช้คำว่า ‘สยาม’ เขาอาจน้อยใจได้ถ้าเราเลิกใช้ ‘สยาม’ ใช้แต่ ‘ไทย’ จะเกิดความรู้ว่า เขาพวกชาติอื่นออกเพราะไม่ใช่ไทย พวกปัตตานีก็ไม่ใช่ไทย ถ้าเรียกว่า ‘สยาม’ ก็รวมพวกปัตตานีด้วย เขาพอใจ” (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557, น. 45) ส่วนพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ที่พระนิพนธ์เรื่อง *รักชาติ* มีความคิดเห็นต่างในการมองชาติไทยแบบเชื้อชาติเดียว โดยมอง

ว่าสยามประกอบด้วยคนหลายชนชาติพันธุ์ แม้กระทั่งชนชาติไทยเองก็มีความหลากหลาย รวมทั้งมีความหลากหลายทางศาสนา (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557, หน้า 44 - 45) เป็นต้น

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ฝ่ายอักษะของญี่ปุ่นพ่ายแพ้สงครามทำให้จอมพล ป. ที่สนับสนุนญี่ปุ่นหมดอำนาจทางการเมือง และส่งผลให้ฝ่ายทางการเมืองไทยที่ต่อต้านญี่ปุ่น อย่างขบวนการเสรีไทยขึ้นมาใช้อำนาจแทน โดยฝ่ายเสรีไทยได้เปลี่ยนนิยามความหมายของชาติไทยของรัฐใหม่ จากให้ความสำคัญเชื้อชาติไทยมาเป็นให้ความสำคัญในด้านการรักษาเอกราชของชาติแทน เพื่อต่อยอดความชอบธรรมทางการเมืองของเสรีไทยในฐานะผู้มิชอบบอบาไม่ให้ไทยตกเป็นผู้แพ้สงครามและรักษาสถานะเอกราชของประเทศของตน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2564) ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากความคิดของปรีดี พนมยงค์ (รัฐ) ผู้นำเสรีไทยคนสำคัญ เขาได้กล่าวสุนทรพจน์ในเหตุการณ์สวนสนามเสรีไทย ณ วันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2488 ว่า “เรามุ่งจะทำหน้าที่ในฐานะที่เราเกิดมาเป็นคนไทย ซึ่งจะต้องสนองคุณชาติ การกระทำทั้งหลาย ไม่ใช่ทำเพื่อประโยชน์ของบุคคลหรือหมู่คณะใด แต่ได้ทำไปเพื่อผลประโยชน์ของคนไทยทั้งหมด” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2564) อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นผ่านการประกาศการกำหนดการงานฉลองสันติภาพของรัฐบาลเสรีไทยมีเนื้อหาว่า “โดยที่ประเทศไทยต้องตกเข้าอยู่ในสถานะสงครามมาแล้วนั้น บัดนี้ สถานะสงครามได้ยุติลงแล้ว และประเทศไทยได้คืนสู่สันติภาพ อีกทั้งยังคงดำรงไว้ซึ่งความมีเอกราชอธิปไตยสมบูรณ์ดุจกาลก่อน ทางกรจึงจัดให้มีงานฉลองสันติภาพ” (รวินทร์ คำโพธิ์ทอง, 2565) แต่ทว่าความหมายชาติไทยแบบเสรีไทยไม่มีโอกาสอยู่ได้ยาวนานนัก เนื่องจากเกิดความขัดแย้งภายในเสรีไทยเอง ระหว่างสมาชิกฝ่ายกษัตริย์นิยมและสมาชิกฝ่ายปรีดี จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์สวรรคตของรัชกาลที่ 8 ส่งผลให้กลายเป็นชนวนสำคัญที่ทำให้ฝ่ายกษัตริย์นิยมและฝ่ายทหารร่วมมือทำการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์

จะเห็นได้ว่า ภายหลังการเปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2475 ความเป็นชาติกระแสหลักของรัฐได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมโดยที่ราษฎรกลายเป็นองค์ประธานของชาติแทน กษัตริย์ ทำให้การนิยามความหมายชาติของปัญญาชนในช่วงเวลานี้ จึงพยายามตอบสนองต่อระบอบการปกครองใหม่ของสยาม เช่น พระองค์วรวงศ์ ที่นิยามชาติของประชาชนในรูปแบบของรัฐประชาชาติ พร้อมกับนำกษัตริย์และแนวคิดระบอบเก่ามาเป็นรวมเป็นส่วนหนึ่งในนิยามชาติของพระองค์ หรือหลวงวิจิตรวาทการ ได้นิยามชาติที่ให้ความสำคัญกับเชื้อ

ชาติไทย เป็นต้น จนกระทั่งนิยามชาติของหลวงวิจิตรฯ กลายเป็นชาติกระแสหลักของรัฐในยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามจนส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจรัฐอย่างมาก โดยเฉพาะการเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามมาเป็นไทย แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวถูกท้าทายโดยกลุ่มปัญญาชนที่ไม่เห็นด้วยกับการใช้ชื่อของชนชาติไทยเพียงกลุ่มเดียวมาเป็นชื่อประเทศที่มีหลากหลายชนชาติ จนชาติกระแสหลักของรัฐได้ถูกเปลี่ยนภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อกลุ่มเสรีไทยขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองแทนจอมพล ป. ชาติกระแสหลักของรัฐได้ถูกนิยามใหม่ที่ให้ความสำคัญเอกราชของชาติ เพื่อสร้างความชอบธรรมการเมืองของเสรีไทยในฐานะผู้ทำให้ไทยไม่ต้องแพ้สงคราม โดยมีปรีดี พนมยงค์เป็นปัญญาชนคนสำคัญในการสร้างนิยามความหมายของชาติ กระทั่งเหตุการณ์สวรรคตของรัชกาลที่ 8 และรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ที่ทำให้ความเป็นชาติไทยแบบกษัตริย์เป็นองค์ประธาน กลับมาเป็นชาติกระแสหลักอีกครั้งภายใต้บริบทการเมืองช่วงสงครามเย็น

ความหมายของชาติช่วงสงครามเย็น

หลังเหตุการณ์รัฐประหาร พ.ศ. 2490 ฝ่ายกษัตริย์นิยมเริ่มเข้ามามีบทบาทในการเมืองไทยมากขึ้น นำไปสู่การฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ให้กลับมามีบทบาททางการเมืองและสังคมอีกครั้ง จนก่อให้เกิดการสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมใหม่ เพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมืองและสังคมให้กับสถาบันกษัตริย์พร้อมกับทำลายความชอบธรรมทางการเมืองของคณะราษฎรที่เป็นฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง โดยนักการเมืองปัญญาชนฝ่ายกษัตริย์นิยมมีบทบาทสำคัญในการสร้างนิยามของชาติไทยแบบกษัตริย์ จนกลายเป็นอุดมการณ์ชาตินิยมกระแสหลักของไทยในช่วงสงครามเย็นทศวรรษ 2490–2510

ปัญญาชนที่เป็นนักการเมืองฝ่ายกษัตริย์นิยมมีส่วนสำคัญในการสร้างนิยามชาติไทย โดยมีสถาบันกษัตริย์เป็นผู้มีบทบาทในระบอบการปกครองประชาธิปไตย เช่น หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ที่อธิบายว่า ชาติไทยมีรัฐธรรมนูญมาตั้งแต่สุโขทัยคือ ศิลปจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหง และสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นกษัตริย์ที่มีหัวใจประชาธิปไตย โดยพระองค์ทรงเตรียมพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ปวงชนชาวไทยมาก่อนแล้ว แต่ถูกคณะราษฎรที่แย่งชิงพระราชอำนาจ เพื่อประโยชน์ส่วนตน เป็นการกระทำที่ “ชิงสุกก่อนห่าม” (ฐนพงศ์ ลือจรชัย, 2564, น. 97–98) หรือหม่อมราชวงศ์ ศักดิ์ทิพย์ ปราโมช นักการเมืองปัญญาชนฝ่ายกษัตริย์คนสำคัญที่มีบทบาทในการสร้างนิยามความเป็นชาติไทยแบบกษัตริย์ตลอดช่วงสมัยสงครามเย็นผ่านนิยายเรื่อง *สี่แผ่นดิน* เพื่อยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์และอภิเษก

อดีตในยุคระบอบเก่า อันแสดงให้เห็นความเสื่อมถอยหลังยุคการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ผ่านมุมมองของตัวละครเอกอย่างแม่พลอย หญิงชนชั้นสูงที่เติบโตอย่างงดงามภายใต้ระบอบเก่า แต่ต้องสูญเสียทุกอย่างภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่ชีวิตครอบครัวแม่พลอยตกต่ำลง ท้ายสุดจบลงด้วยแม่พลอยเสียชีวิตไปพร้อมกับรัชกาลที่ 8 (ณัฐพล ใจจริง, 2556, น. 176 -177)

จนกระทั่งภายหลังรัฐประหาร พ.ศ. 2500 สถาบันกษัตริย์เริ่มกลับมามีบทบาททางการเมืองและสังคมภายใต้บริบทรัฐบาลเผด็จการทหารยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพลถนอม กิตติขจรที่ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์เพื่อต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ โดยคึกฤทธิ์ยังคงมีบทบาทสำคัญในการใช้แนวคิดของชาติไทยเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับสถาบันกษัตริย์ เช่น การแสดงปาฐกถาเรื่อง “การปกครองสมัยสุโขทัย” ในพ.ศ. 2503 พยายามจะอธิบายรูปแบบการปกครองแบบไทย โดยอิงจากการปกครองสมัยสุโขทัยที่มีลักษณะแบบ “พ่อปกครองลูก” ก็คือพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนพ่อที่คอยดูแลราษฎรที่เปรียบเสมือนลูก ทำให้การปกครองแบบไทย พระมหากษัตริย์ความใกล้ชิดกับประชาชน (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557, น. 284 - 285) หรือในช่วงทศวรรษที่ 2510 คึกฤทธิ์เป็นหนึ่งในปัญญาชนฝ่ายกษัตริย์นิยมที่นำเสนอแนวคิด “ราชประชาสมาสัย” ได้นิยามความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันระหว่างกษัตริย์กับประชาชน และนำเสนอภาพของกษัตริย์ในฐานะบุคคลสำคัญมากกว่าสถาบันหนึ่งทางการเมือง เป็นแกนนำในการสร้างนิยามความหมายเพื่อให้กษัตริย์เข้าถึงประชาชนอย่างใกล้ชิด (อาสา คำภา, 2564, น.176-177) เป็นต้น

นิยามชาติไทยที่ให้ความสำคัญกับกษัตริย์ของนักการเมืองปัญญาชนฝ่ายกษัตริย์ โดยเฉพาะคึกฤทธิ์ได้มีส่วนสำคัญที่ช่วยสนับสนุนทางการเมืองและทางสังคมให้กับรัฐไทย ไม่ว่าจะเป็นนโยบายสนับสนุนการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ของรัฐบาลทหาร เช่น การรื้อฟื้นพระราชพิธีโบราณของกษัตริย์ไทย (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2561, น. 361-363) การเปลี่ยนวันชาติของไทยมาเป็นวันที่ 5 ธันวาคม ซึ่งเป็นวันเกิดรัชกาลที่ 9 แทนวันชาติเดิมของคณะราษฎร 24 มิถุนายน (ธงชัย วินิจจะกุล, 2563, น. 69) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการใช้บทบาทของสถาบันกษัตริย์ในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ผ่านการใช้แผนสงครามจิตวิทยา PSB D- 23 ของสหรัฐอเมริกา (ณัฐพล ใจจริง, 2556, น. 315) รวมถึงรัฐบาลเองใช้บทบาทของสถาบันกษัตริย์ในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์เช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นพระราชดำรัสในการอบรมกำนันผู้ใหญ่บ้านจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2505 ทรงเตือนอย่าฝักใฝ่โฆษณาชวนเชื่อของ

คอมมิวนิสต์ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2561, น. 367) นอกจากนี้ นักศึกษาและประชาชนยังรับแนวคิดราชประชาสมาสัย โดยได้เคลื่อนไหวทางการเมืองต่อต้านรัฐบาลเผด็จการ ผ่านการสร้างวาทกรรม “กษัตริย์ประชาธิปไตย” ในช่วงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2548, น. 464) เป็นต้น

นักการเมืองปัญญาชนฝ่ายกษัตริย์นิยมยังสามารถผลักดันความเป็นชาติไทยแบบกษัตริย์องค์ประธานให้กลายเป็นนิยามชาติกระแสหลักมีบทบาทในบริบทการเมืองและสังคมไทย นำไปสู่การสร้างวาทกรรมโจมตีคอมมิวนิสต์กลายเป็นนโยบายปราบปรามคอมมิวนิสต์ของรัฐไทย อีกด้านหนึ่ง ปัญญาชนฝ่ายซ้ายที่ถูกทางรัฐมองว่าเป็นคอมมิวนิสต์ได้พยายามที่จะสร้างนิยามความหมายชาติไทยแยกออกมาเป็น “นิยามชาตินอกกระแส” เพื่อตอบโต้นิยามชาติกระแสหลัก เกิดเป็นความเป็นชาติไทยภายใต้ทัศนะแบบสังคมนิยมมาร์กซิส เช่น ทฤษฎี “ไทยกึ่งเมืองขึ้น” ของอุดม สีสุวรรณ ที่มองว่าศัตรูของคนไทยคือจักรวรรดินิยมอเมริกาและระบอบศักดินา ที่ต้องต่อสู้ปฏิวัติโดยมีกำลังหลักสำคัญคือ ชนชั้นกรรมกร ชาวนา นายทุนน้อย และนายทุนชาติ เพื่อให้ได้เอกราชประชาธิปไตย สันติภาพ ความอยู่ดีกินดีของคนไทย (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2550, น. 289) แนวคิดของอุดม สีสุวรรณมีอิทธิพลทางความคิดในการเคลื่อนไหวทางการเมืองของฝ่ายซ้ายที่ต่อต้านรัฐไทยในฐานะศักดินาและสหรัฐอเมริกาในฐานะจักรวรรดินิยม

อีกหนึ่งปัญญาชนฝ่ายซ้ายคนสำคัญที่นำแนวคิดสังคมนิยมมาร์กซิสต์มาใช้ในการเขียนประวัติศาสตร์ชาติไทยใหม่ นำไปสู่การอธิบายความหมายของชาติในแบบสังคมนิยมคือ จิตร ภูมิศักดิ์ ผลงานต่างๆ ของเขาได้ท้าทายรัฐภายใต้ระบอบของจอมพลสฤษดิ์และชาติไทยแบบกษัตริย์นิยม เช่น หนังสือเรื่อง *โฉมหน้าของศักดินาไทย* (2500) เป็นการอธิบายประวัติศาสตร์ไทยที่ไม่มีการยกย่องสรรเสริญกษัตริย์ ไม่มีการอธิบายความรุ่งเรืองถึงราชธานีในอดีต แต่จะเป็นเรื่องราวของคนธรรมดาสามัญอย่างไพร่ ทาส ภายใต้ระบอบศักดินาที่พัฒนามาจากสังคมบุพกาลและสังคมทาส (จิตร ภูมิศักดิ์, 2548, น. 99–126) ในบทนำจิตรยังได้กล่าวว่าจักรวรรดินิยม (สหรัฐอเมริกา) และศักดินา (ชนชั้นนำไทย) เป็นตัวการสำคัญที่ก่อให้เกิดการขูดรีดประชาชนไทย (จิตร ภูมิศักดิ์, 2548, น. 28–34) กล่าวได้ว่าจิตร ภูมิศักดิ์ คือตัวอย่างที่สำคัญของการสร้างและนิยามความเป็นชาติของปัญญาชนฝ่ายซ้าย โดยเฉพาะที่รับเอาแนวคิดสังคมนิยมมาร์กซิสต์ ที่ให้ความสำคัญกับสามัญชนถูกกดขี่ ความไม่เท่าเทียมกันในสังคม และการมีศัตรูร่วมกันอย่างชนชั้นนำ นายทุน และจักรวรรดิ

นิยมชาติตะวันตก ซึ่งนิยมชาติไทยดังกล่าวกลายมาเป็นอุดมการณ์สำคัญของ พคท. ในการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐภายใต้ยุคจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมในเวลาต่อมา ผ่านยุทธวิธี “ปันน้ำบ้าน” หรือ “ชนบทล้อมเมือง” โดย พคท. มักเคลื่อนไหวและตั้งฐานที่มั่นในเขตป่าและชนบท โดยเฉพาะภาคอีสานเพื่อหลบการปราบปรามของรัฐบาล และเคลื่อนไหวปลุกระดมมวลชนในชนบท จนนำไปสู่การต่อสู้ด้วยกำลังกับรัฐอย่างเป็นทางการในวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2508 หรือวันเสียดินแดน (ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม, 2546, น. 236)

ในเวลาต่อมา นิยามชาติฝ่ายซ้ายได้ปะทะกับนิยามชาติแบบกษัตริย์เป็นองค์ประธาน ภายใต้บริบททางการเมืองและสังคมหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 นิยามชาติแบบกษัตริย์เป็นองค์ประธานจะมีอิทธิพลอย่างมาก เห็นได้จากพระราชอำนาจนำทางการเมืองของกษัตริย์ที่สามารถแต่งตั้งรัฐบาลพระราชทาน (อาสา คำภา, 2564, น.185) หรือการแต่งตั้งสมาชิกสมัชชาแห่งชาติ (สมชาย ปรีชาศิลปกุล, 2561, น. 60) พร้อมกับสร้างภาพลักษณ์เป็น “กษัตริย์นักประชาธิปไตย” เป็นผลมาจากการสร้างประวัติศาสตร์ราชาชาตินิยมใหม่ สร้างกษัตริย์ให้มีความสำคัญในการสร้างระบอบประชาธิปไตย (ธงชัย วินิจจะกุล, 2544, น. 63)

สภาพการเมืองและสังคมไทยในยุคประชาธิปไตยแบ่งบานภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม ได้มีการเปิดเสรีภาพทางความคิดในหมู่นิสิตนักศึกษา ปัญญาชน และประชาชนโดยทั่วไป ส่งผลให้ความรู้และความคิดแบบสังคมนิยมหวนกลับมาเป็นที่สนใจอีกครั้งในหมู่นักปัญญาชน ไม่ว่าจะเป็น การศึกษาศึกษาสาธารณรัฐประชาชนจีน (จีนแดง) ผ่านผลงานและกิจกรรมต่างๆ เช่น จีน: แผ่นดินแห่งการปฏิวัติตลอดกาล และปรัชญาอิทธิพลเหมา เจ๋อ ตุง (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2564, น.83-87) การตีพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีมาร์กซิสต์ หรือหนังสือที่ใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์ศึกษาสังคมไทย เช่น การแปล *Communist Manifesto* ของคาร์ล มาร์กซ และเฟรเดอริก เอเกลส์ *ปรัชญาลัทธิมาร์กซิส* ของกุหลาบ สายประดิษฐ์ *วิวัฒนาการของสังคมไทย* ของสุพจน์ ตำนตรระกุล (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2564, น. 87- 88) เป็นต้น

นิยามชาติไทยแบบสังคมนิยมที่เริ่มมีอิทธิพลทางความคิดในหมู่นักศึกษา ปัญญาชน และประชาชนฝ่ายซ้าย จนกลายเป็นแรงผลักดันในพื้นที่ทางการเมืองของฝ่ายซ้าย ในช่วง พ.ศ. 2516 – 2519 โดยมีเป้าหมายสร้างสังคมที่เสมอภาคเท่าเทียม ต่อต้านการกดขี่ ต่อสู้กับศัตรูของชาติอย่างศักดินา นายทุน และจักรวรรดินิยม (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2564, น.

203) การเคลื่อนไหวทางสังคมของนักศึกษาและประชาชน ได้สร้างแรงสั่นสะเทือนทางการเมืองและความกังวลให้แก่ฝ่ายอนุรักษ์นิยมเป็นอย่างมาก ในช่วง พ.ศ. 2518 โดยมองว่ากระแสการเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบสังคมนิยมของฝ่ายซ้าย อาจเป็นภัยต่อรัฐและสถาบันกษัตริย์ ทำให้ฝ่ายกษัตริย์นิยมนำนิยามชาติไทยแบบกษัตริย์เป็นองค์ประธานสร้างเป็นอุดมการณ์ชาตินิยมผ่านการชูแนวความคิดชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ (เบนเดกต์ แอนเดอร์สัน, 2559, น. 82) กลายเป็นอุดมการณ์ชาตินิยมหลักของฝ่ายขวาจัดใช้เคลื่อนไหวทางการเมืองต่อสู้กับฝ่ายซ้าย ผ่านการเคลื่อนไหวทางการเมืองต่อต้านคอมมิวนิสต์ เช่น การใช้บทเพลงปลุกใจอย่างเพลง “หนักแผ่นดิน” “ถามคนไทย” “ทหารพระนเรศวร” และเพลง “เราสู้” ที่รัชกาลที่ 9 นิพนธ์ทำนอง หรือแม้แต่การใช้หนังสือพิมพ์เป็นกระบอกเสียงของฝ่ายขวาอย่าง “ดาวสยาม” (สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, 2564, น.171) และคำขวัญต่อต้านคอมมิวนิสต์ เช่น “ขวาพิฆาตซ้าย” และ “ฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป” ของพระเทพกิตติวุฑโฒ (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2564, น.133 -134) เป็นต้น

สุดท้าย การปลุกกระดมของชาตินิยมของฝ่ายขวานำไปสู่การใช้ความรุนแรงกับฝ่ายซ้าย โดยเฉพาะการสังหารหมู่นักศึกษาในธรรมศาสตร์ในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 โดยฝ่ายขวามองว่านักศึกษาในธรรมศาสตร์เป็นคอมมิวนิสต์จะล้มล้างสถาบันกษัตริย์โดยอ้างเหตุการณ์การแสดงละครจำลองเหตุการณ์ฆ่าแขวนคอพนักงานไฟฟ้าสวนภูมิภาคดังปรากฏอยู่ในรูปของหนังสือพิมพ์ดาวสยาม มีนักแสดงทำการแสดงการแขวนคอหน้าคล้ายพระบรมโอรสาธิราชฯ (อนุณ เวชสุวรรณ, 2549, น. 147-150) เหตุการณ์ 6 ตุลาคม นอกจากเป็นชัยชนะทางการเมืองของฝ่ายขวาแล้ว ยังเป็นชัยชนะของนิยามชาติไทยแบบกษัตริย์ที่เหนือกว่านิยามชาติไทยแบบฝ่ายซ้าย ส่งผลให้ชาติไทยแบบกษัตริย์เพื่อองค์ประธานสามารถรองรับนิยามชาติไทย และกลายเป็นชาติไทยกระแสหลักในปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่า ยุคสงครามเย็นชาติไทยแบบกษัตริย์เป็นองค์ประธานกลายมาเป็นชาติกระแสหลักอีกครั้ง โดยมีปัญญาชนฝ่ายกษัตริย์นิยมเป็นผู้นิยามความหมาย เพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้กับสถาบันกษัตริย์ จนส่งผลความสัมพันธ์เชิงอำนาจรัฐที่สถาบันกษัตริย์ขึ้นมามีบทบาททางการเมืองและสังคมไทย โดยเฉพาะการที่สถาบันกษัตริย์มีส่วนสำคัญในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ทำให้ฝ่าย คอมมิวนิสต์กลายเป็นศัตรูของความ เป็นชาติไทยกระแสหลักของรัฐ แต่ทว่า ฝ่ายการเมืองที่ถูกรัฐมองเป็นคอมมิวนิสต์เองได้มีการนิยามความเป็นชาติไทยแบบสังคมนิยมที่มีประชาชนชนชั้นล่างและการปฏิวัติชนชั้นเป็นองค์

ประธาน พร้อมกับมีศักดิ์นา นายทุน จักรวรรดินิยม เป็นศัตรูของชาติ โดยมีปัญญาชนฝ่ายซ้ายเป็นผู้มีบทบาทในการสร้างนิยมความเป็นชาติ เช่น อุดม สีสุวรรณ และจิตร ภูมิศักดิ์ เป็นต้น กลายมาเป็นชาตินอกกระแสที่มีพยายามช่วงชิงความหมายของชาติผ่านการเคลื่อนไหวทางการเมืองของฝ่ายซ้าย เช่น การต่อสู้กับรัฐของพรรคคอมมิวนิสต์ การต่อสู้ทางการเมืองระหว่างนักศึกษาและกลุ่มการเมืองฝ่ายขวาที่นำไปสู่เหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เป็นต้น

สรุป

การทบทวนนิยามชาติของปัญญาชนแต่ละยุคแสดงให้เห็นว่า ภายใต้บริบทประวัติศาสตร์การเมืองไทยมีฝ่ายการเมืองต่างๆ โดยเฉพาะรัฐและชนชั้นปกครอง ได้มีการสร้างนิยามความหมายของชาติไทยผ่านทัศนะแนวคิดปัญญาชน จนกลายเป็นอุดมการณ์ชาตินิยมที่ถูกนำมาใช้สร้างจิตสำนึกร่วมกันของผู้คนเป็นหนึ่งเดียวกับฝ่ายของตน เพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมือง ซึ่งมีการสร้างนิยามความเป็นชาติไทยแตกต่างกันตามอุดมการณ์ทางการเมืองของปัญญาชนแต่ละคน หรือสภาพทางการเมืองแต่ละยุค เช่น การนิยามความหมายชาติไทยที่ให้ความสำคัญกับกษัตริย์เพื่อตอบสนองการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยสุโขทัยหรือแม้แต่ นิยามชาติของช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 และช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 รวมถึงเจ้านายชนชั้นนำ หรือการนิยามความหมายชาติไทยใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับระบอบการเมืองหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เช่น นิยามชาติของพระองค์วรวงศ์ และนิยามชาติของหลวงวิจิตรวาทการ หรือการกลับมานิยามความหมายชาติไทยที่ให้ความสำคัญกับกษัตริย์อีกครั้งในช่วงฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ในยุคสงครามเย็น เช่น นิยามชาติของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นต้น

ทว่า หากดูในบริบทประวัติศาสตร์การเมืองไทยแล้ว ปัญญาชนฝ่ายตรงข้ามรัฐหรือฝ่ายการเมือง ที่ไม่ได้มีจิตสำนึกร่วมกับอุดมการณ์ชาตินิยมกระแสหลักของรัฐ ได้พยายามสร้างนิยามความหมายของชาติไทย เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวทางการเมืองและตอบโต้อุดมการณ์ชาตินิยมกระแสหลักนำไปสู่การเกิดแนวคิดชาติไทยนอกกระแสขึ้น เช่น หนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ของข้าราชการหัวก้าวหน้า ผลงานของเทียนวรรณ และนิยามชาติของปัญญาชนฝ่ายซ้าย เช่น อุดม สีสุวรรณ จิตร ภูมิศักดิ์ และอื่นๆ เป็นต้น เป็นภาพสะท้อนว่าภายใต้การเคลื่อนไหวและการต่อสู้ทางการเมืองแต่ละช่วง ได้มีการช่วงชิงความหมายของ

ชาติไทยในลักษณะสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (war of position) (วัชรพล พุทธรักษา, 2557, น. 144 - 145) ควบคู่ไปกับการต่อสู้ทางการเมืองในลักษณะสงครามขับเคลื่อนพื้นที่ (war of movement) (วัชรพล พุทธรักษา, 2557, น. 145) เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจรัฐใหม่ผ่านการครอบงำทางความคิดโดยใช้นิยามความเป็นชาติสร้างจิตสำนึกร่วมกันของผู้คนไปพร้อมกับการครอบงำอำนาจทางการเมือง

การทบทวนนิยามชาติปัญญาชนยังแสดงให้เห็นว่า ความเป็นชาติไทยในฐานะชุมชนจินตกรรมที่อยู่ในความคิดและจิตสำนึกของผู้คนที่ถูกนิยามสร้างขึ้นไม่ได้เป็นเอกพจน์รูปแบบเดียวตามที่คนส่วนใหญ่ของสังคมมักเข้าใจกัน เป็นผลจากการที่ถูกรัฐปลุกฝังอุดมการณ์ชาตินิยมเพียงความคิดเดียว ไม่ว่าจะป็นโฆษณาชวนเชื่อ การผลิตซ้ำทางประวัติศาสตร์กับความทรงจำในอดีตร่วมกัน ที่อยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คน พร้อมกับพยายามอำพราง ซ่อนเร้น และลบล้าง กระแสความคิดที่รัฐมองว่าเป็นปฏิปักษ์ต่อความเป็นชาติของรัฐ แต่ความเป็นจริงแล้ว ความเป็นชาติไทยที่เป็นพหุลักษณะทางความคิดหลากหลาย แม้นิยามชาติไทยจะมีการสืบเนื่องมาจากฝ่ายทางการเมืองหรือมีความคิดทางการเมืองคล้ายกัน แต่ความเป็นชาติไทยมีความแตกต่างกันจากการถูกปรับเปลี่ยน สร้างใหม่ ผลิตซ้ำหรือหีบยืมทางความคิดเพื่อให้นิยามความเป็นชาติไทยมีความสอดคล้องกับบริบทการเมืองในแต่ละยุคสมัย เพราะฉะนั้น ความเป็นชาติไทยในฐานะชุมชนจินตกรรมจึงเป็นพหุลักษณะทางความคิดที่มีความหลากหลาย

บทความชิ้นนี้คาดหวังว่าข้อเสนอจากการศึกษาการช่วงชิงความหมายของชาติไทยผ่านการทบทวนนิยามชาติของปัญญาชนในประวัติศาสตร์ จะนำไปสู่การหาคำอธิบายและการมองตัวตนความเป็นชาติไทยใหม่ในแวดวงการศึกษาเรื่องชาติของไทย โดยมองความเป็นชาติไทยที่ไม่ได้มีเพียงนิยามความหมายเดียวที่แน่นอน แต่มีหลากหลายนิยามที่พยายามจะช่วงชิงความหมายกันภายใต้บริบทการต่อสู้ทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นการมองบริบทการเคลื่อนไหวทางการเมืองในอดีตผ่านประวัติศาสตร์ทางการเมืองไทย หรือการมองผ่านบริบทปรากฏการณ์เคลื่อนไหวทางการเมืองและสังคมไทยร่วมสมัยจนถึงยุคปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กนกรัตน์ เลิศชูสกุล. (2563). *จากมือตบถึงนกหวีด: พัฒนาการและพลวัตของขบวนการต่อต้านทักษิณ*. Illuminations Editions.
- เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์. (2511). แนวพระราชดำริทางการเมืองใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. *สังคมศาสตร์*, 5(3), 25 – 44.
- เก่งกิจ กิติเรียงลาภ. (2561). *แผนที่สร้างชาติ: รัฐประชาชาติกับการทำแผนที่หมู่บ้านไทย ในยุคสงครามเย็น* (พิมพ์ครั้งที่ 2). Illuminations Editions.
- คณะราษฎร. (2518). ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1. ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต (บ.ก.), *เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ.2417–2477* (น. 209 – 211). ไทยวัฒนาพานิช.
- จักรกริช สังขมณี. (2561). *Limology: ชายแดนศึกษากับเขต-ชั้นรั้ววิทยาของพื้นที่ใน/ระหว่าง*. สยาม.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2548). *โฉมหน้าของศักดินาไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 9). สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระฯ. (2479). *พระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร กับเรื่องราวประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์ราช. โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์*.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2564). *ประวัติศาสตร์ขบวนการเสรีไทยในสงครามโลกครั้งที่ 2*. <https://pridi.or.th/th/content/2021/12/914>
- ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม. (2546). *การเมืองในประวัติศาสตร์ประเทศไทย*. มติชน.
- ไชยันต์ รัชชกุล. (2560). *อาณานิคมสมบูรณาญาสิทธิราชย์: การก่อรัฐไทยสมัยใหม่ จากศักดินานิยมสู่ทุนนิยมรอบนอก*. อ่าน.
- ณัฐพล ใจจริง. (2556). *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปกษัตริย์สยาม (พ.ศ. 2475–2500)*. ฟ้าเดียวกัน.
- ณัฐพล ใจจริง. (2565). *รัฐนิยม: การสร้างไทยชาติขึ้นใหม่ ของจอมพล ป.พิบูลสงคราม/ My Country Thailand* ณัฐพล ใจจริง. https://www.matichonweekly.com/column/article_572924
- ฐนพงศ์ ลือขจรชัย (2562). *เลียดินแดนมลายู ประวัติศาสตร์ชาติไทย ฉบับ Plot Twist*. มติชน.

- ฐนพงศ์ ลือขจรชัย. (2564). *ปลดแอกชาติ จากคักคินา-(ราชา) ชาตินิยม*. มติชน.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2561). *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ* (พิมพ์ครั้งที่ 5).
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เทียนวรรณ. (2518). ว่าด้วยความผันละเมอ แต่มีใจนอนหลับ. ใน *ขัตติยา วรรณสุต และ
ชัยอนันต์ สมุทวณิช (บ.ก.), เอกสารการเมืองการปกครองไทย 2417-2477*
(น.142 - 146). ไทยวัฒนาพานิช.
- ธเนศ อารณสุวรรณ. (2551). *ความเป็นมาของทฤษฎี “แบ่งแยกดินแดน” ในภาคใต้
ไทย*. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2544). ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณาจักรอมร
พรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของกระฎุมพีไทย. *ศิลปวัฒนธรรม*,
23(1), 47-65.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2556). *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ* (พง
ทอง ภาวครพันธ์ุ, พงษ์เลิศ พงษ์วานันต์, ไอศดา อรุณวงศ์, แปล). สำนักพิมพ์อ่าน.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2563). *รัฐราชาชาติ*. ฟ้ายเดียวกัน.
- เดชนายเวร, หลวง, บุศย์ เพ็ญกุล, ปฏิภาณพิจิตร, ชุน, ปฤษฎางค์, พระองค์เจ้า, นกแก้ว
คชเสนี, นายเปลี่ยน, นเรศรวรฤทธิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, พิทยลาภ
พฤฒิชาดา, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน, วิเศษสาลี, หลวง, สวัสดิวัตน์วิศิษฎ์,
สมเด็จพระ, สับปลัฟเตอร์แนนต์สอาด, (2518). *เจ้านายและข้าราชการ
กราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ใน
ชัยอนันต์ สมุทวณิช และขัตติยา วรรณสุต (บ.ก.), เอกสารการเมืองการปกครอง
ไทย พ.ศ. 2417-2477* (น. 47-75). ไทยวัฒนาพานิช.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2549). แนวคิดความคิดชาติบ้านเมือง: กำเนิด พัฒนาการ และ
อำนาจการเมือง. *วารสารธรรมศาสตร์*, 27(2), 2 - 41.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547). *หนังสือ ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วย
วัฒนธรรม, รัฐ และรูปการณ์จิตสำนึก* (พิมพ์ครั้งที่ 2). มติชน.
- เบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน. (2550). *บ้านเมืองของเราลงแดง*. มติชน.

- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยรัฐธรรมนูญ ใช้ชื่อประเทศ, ประชาชน และสัญชาติ ลงวันที่ 24 มิถุนายน 2482. (2482, 24 มิถุนายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 56, ตอน 0 ง. หน้า 810.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2548). *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2561). *อัตลักษณ์เอกสาร: วงศาวិทยาการควบคุมประชากรของประเทศไทย*. ศูนย์บริหารงานวิจัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปรีดี พนมยงค์. (2526). *รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์: ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย*. สถาบันปรีดี.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระฯ. (2462). *พระบรมราโชวาทเสด็จป่า*. ม.ป.พ.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระฯ. (2468). *คำนำมัสการคุณานุคุณ พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. โรงพิมพ์อักษรนิติ.
- รวินทร์ คำโพธิ์ทอง. (2565). *บทความ•เกร็ดประวัติศาสตร์ จากสงครามสู่สันติภาพ งานฉลองสันติภาพของประชาชนหลังสงครามโลกครั้งที่ 2*.
<https://pridi.or.th/th/content/2022/08/1224>
- รัตนพร พวงพัฒน์ และสุนทร ชุตีธรานนท์. (2552). *อุษาคเนย์: พลวัตการรับรู้จากอดีตถึงปัจจุบัน*. ใน กรกิต ชุ่มกรานต์, ขปา จิตต์ประทุม, ธิบัติ บัวคำศรี, นิตยาภรณ์ พรหมปัญญา, มาโนช พรหมปัญญา, รัตนพร พวงพัฒน์, สุนทร ชุตีธรานนท์, *ชาตินิยมไทยในแบบเรียนไทย* (น. 33–69). มติชน.
- วัชรพล พุทธิรักษา (2557). *บทสำรวจความคิดเห็นทางการเมืองของ อินโดนีโอ กรัมซี*. กรุงเทพฯ: สมมติ.
- วิจิตรวาทการ (วิจิตร), พล.ต. หลวง. (2512). *ลัทธิชุมชนชาติ*. โรงพิมพ์ไทยพัฒนาการพิมพ์.
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล. (2561). *นี่คือปณิธานที่หาญมุ่ง*. ฟ้ายั่ว.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2564). *เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์* สำนัก ใน ฐนพงศ์ ลีอจจรชัย และพิพัฒน์ พสุธารชาติ (บ.ก.), *เมื่อใดจึงเป็นชาติไทย* (น.45 – 99). Illuminations Editions.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2557ก). *10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1 ปัญญาชนแห่งรัฐ* *สมบูรณาญาสิทธิราชย์*. โอเพน โซไซตี้.

- สายชล สัตยานุรักษ์. (2557ข). 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 2 ปัญญาชนแห่งรัฐ
 สมบูรณาญาสิทธิราชย์. โอเพ่น โซไซตี้.
- สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. (2550). แผนชิงชาติไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2). 6 ตุลาคมลึกลับ.
- สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. (2564). เมื่ออรุณจะรุ่งฟ้า. Illuminations Editions.
- โสภา ชานะมุล. (2550). “ชาติไทย” ในทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า. มติชน.
- อรุณ เวชสุวรรณ. (2549). เบื้องหลังเหตุการณ์ 6 ตุลา. อรุณวิทยา.
- อาสา คำภา. (26564). กว่าจะครองอำนาจนำ. ฟ้าเดียวกัน.

พาด

**Divided World/Multispecies/
Companion Species**

คนและลิง: ความสัมพันธ์หลากหลายรูปแบบของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์
ในพื้นที่นิคมอุตสาหกรรม

Humans and Monkeys: The Variety of Relationships between
Human and Non-human Primates in the Industrial Estate Region

จिरวัฒน์ มนตรีสา | Jirawat Montrisa¹

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่เสนอความสัมพันธ์ที่ไม่แน่นอนและไม่คงที่ของคนและลิงบนพื้นที่ทับซ้อนในเขตนิคมอุตสาหกรรม ชุมชนชายฝั่งอ่าวอูตม ตำบลทุ่งสุขลา อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี ซึ่งมีความขัดแย้งและความไม่ลงรอยกัน โดยใช้วิธีการทางชาติพันธุ์นิพนธ์หลากหลายชาติพันธุ์ (multispecies ethnography) และชาติพันธุ์วิทยาวานร (ethnoprimatology) เพื่อเน้นไปที่การศึกษาการปะทะกัน ทั้งมุมมองของคนและลิง การศึกษาพบว่าวิถีชีวิตของคนและลิง วางอยู่บนพื้นฐานรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่แม้ว่าคนจะมีทัศนคติต่อลิงในทางลบหรือบวกรุนั้น ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า บทบาทหลักของลิงในทางสังคมของคนในพื้นที่เขตอุตสาหกรรมแห่งนี้ ปรากฏในสองบทบาทหลักด้วยกัน บทบาทแรกคือ ศัตรู หัวขโมย และสิ่งสร้างความรำคาญใจแก่คนในพื้นที่ ถึงแม้ว่าคนและลิงบางครั้งจะมีความเป็นคู่ตรงข้าม แต่ก็มีอีกบทบาทที่ลิงได้เปลี่ยนสถานะชั่วคราวจากศัตรูที่มีความขัดแย้ง สร้างความเดือดร้อนมาเป็นเครื่องมือในการต่อรองกับอำนาจของภาคเอกชน (นิคมอุตสาหกรรม) เพื่อพัฒนาชุมชนอันเป็นที่อยู่อาศัยที่สำคัญของทั้งคู่

คำสำคัญ: ความขัดแย้ง ชาติพันธุ์นิพนธ์หลากหลายชาติพันธุ์ มนุษย์สมัย คน ลิง

¹ นักศึกษาระดับปริญญาโท, สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมล: jirawat.mon@dome.tu.ac.th

ABSTRACT

This article aims to present the uncertain relationship between humans and monkeys in an overlapping area of an industrial estate—Ao Udom coastal community, Thung Sukhla Sub-district, Sriracha District, Chonburi Province. This area witnesses conflicts between humans and monkeys. The study found that the way of life between people and monkeys is based on a pattern of social relationship, although people may have either negative or positive perspectives and attitudes toward monkeys. There are two main roles of monkeys in this society. The first role includes an assault, battery actions and annoying the locals. Although humans and monkeys sometimes are on the opposite side, monkeys, as having the other role, are also the tools for the local people use to negotiate with industrial factories to develop their communities.

Keywords: Conflicts, Multispecies ethnography, Anthropocene, Human, Monkey

บทนำ

ในช่วงกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมาเกิดการขยายตัวขึ้นของระบบเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีการสื่อสารและคมนาคม ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนและสัตว์ในเขตชนบทเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยยะสำคัญ จากเมืองเล็กๆ ที่มีประชากรอาศัยอยู่ไม่กี่ร้อยพัน พัฒนาจนกระทั่งกลายเป็นนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ตามนโยบายของภาครัฐ การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ส่งผลให้เกิดโอกาสและการพัฒนา รายได้ที่มากขึ้นของคนในพื้นที่ ทว่าอีกด้านหนึ่ง ก็มาพร้อมกับปัญหา ความขัดแย้ง ความเสี่ยงให้คนและสัตว์ในพื้นที่ต้องเผชิญและปรับตัวด้วยเช่นกัน บทความชิ้นนี้ ผู้เขียนต้องการชี้ให้เห็นภาวะความไม่แน่นอนของความสัมพันธ์ระหว่างคนและสัตว์ในพื้นที่ ที่มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วเนื่องด้วยการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ส่งผลให้ชุมชนชายฝั่งอ่าวอุดม ตำบลทุ่งสุขลา อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี มีช่องทางในการประกอบอาชีพมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการเป็นพนักงาน ลูกจ้างโรงงานอุตสาหกรรม การดำเนินกิจการที่פק ร้านค้า ร้านอาหาร ช่วยให้เห็นในพื้นที่ที่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทว่าขณะเดียวกัน การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ อาทิ การสร้างท่าเทียบเรือขนาดใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อแนวปะการังและสัตว์น้ำ ทำให้สัตว์น้ำบางชนิดสูญพันธุ์ไปจากพื้นที่ ทั้งยังมีการเปลี่ยนมือของที่ดินทั้งโดยความสมัครใจและโดยอาศัยช่วงโหว่ของกฎหมาย เพื่อพัฒนาเป็นโรงงานอุตสาหกรรม การสูญเสียป่าชายเลนและป่าสงวน ทำให้สิ่งซึ่งเป็นสัตว์ที่อยู่อาศัยมานานในพื้นที่ เริ่มปรากฏให้เห็นในเขตชุมชนบ่อยขึ้น นอกจากนี้การขยายตัวของเมืองที่ติดตามมาก็ส่งผลให้มีคนต่างถิ่นเข้ามาพักอาศัยและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่มากขึ้น และมีหลายกรณีที่ไม่สามารถควบคุมได้

บทความชิ้นนี้เกิดขึ้นในช่วงต้นของการลงภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลพัฒนาหัวข้อวิทยานิพนธ์ ผู้เขียนพบว่า “การบุกรุกของลิงในเขตชุมชนที่อยู่อาศัยของคน” (ชุมชนมีการใช้พื้นที่ร่วมกันกับเขตนิคมอุตสาหกรรม) สร้างความเดือดร้อนแก่ประชากรในบริเวณนั้นอย่างมาก ปรากฏการณ์ที่ทำให้ผู้เขียนสนใจคือการต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านจำนวนหนึ่งต่อภาคเอกชน (โรงงานอุตสาหกรรมภายในนิคม) ให้เข้ามาดูแลและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าการรื้อป่าและการพัฒนาที่ดินเพื่อจัดตั้งเป็นนิคมอุตสาหกรรมของภาคเอกชน เป็นเหตุให้เกิดการบุกรุกพื้นที่จากลิง ซึ่งสร้างความเดือดร้อนและรำคาญใจแก่

ชาวบ้านเป็นอย่างมาก จากเหตุการณ์ครั้งนี้ ทำให้ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมกับชาวบ้านในการแก้ไขปัญหา

ปัญหาข้อพิพาทระหว่างคนกับลิงนั้นได้กระจายไปในหลายพื้นที่ทั่วประเทศ คนได้รับความเดือดร้อนรำคาญจากลิงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งทำให้เกิดความเสียหายในหลายระดับ ตั้งแต่ความเสียหายทางร่างกายและทรัพย์สิน อีกทั้งลิงยังบุกบ้านเรือนของคน สร้างความเสียหายต่อสิ่งสาธารณูปโภคภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นสายโทรศัพท์สาธารณะหรือสายไฟฟ้า ส่งผลกระทบต่อระบบสื่อสารโทรคมนาคมในชุมชน รวมถึงยังเป็นเหตุให้ไฟฟ้าดับในสถานที่สำคัญต่างๆ ตลอดจนสร้างความเสียหายทางเศรษฐกิจ คนต้องอพยพออกจากอาคารบ้านเรือนที่เคยอยู่อาศัยหรือทำมาค้าขาย เนื่องจากได้รับการรบกวนจากลิง ที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วอย่างมีนัยยะสำคัญ ยังไม่รวมถึงความเสี่ยงในการแพร่ระบาดของโรคจากสัตว์สู่คน ทั้งโดยการสัมผัสและการอยู่ใกล้ชิดกับลิงด้วย เช่น วัณโรค โรคพิษสุนัขบ้า เป็นต้น

สำนักอนุรักษ์สัตว์ป่ากรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เปิดเผยแพร่ผลสำรวจในปี พ.ศ. 2554 พบว่าทั่วประเทศมีผลกระทบที่เกิดจากลิงในพื้นที่ 183 แห่งครอบคลุม 90 อำเภอ ของ 47 จังหวัด โดยมีลิงจำนวนทั้งสิ้นประมาณ 15,441 ตัว โดยลิงหางยาวหรือลิงแสมเป็นลิงที่สร้างปัญหารบกวนประชาชนมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับลิง 6 ชนิดพันธุ์ ที่มีอยู่ในประเทศไทยประกอบด้วย ลิงกังเหนือ ลิงกังใต้ ลิงวอก ลิงวอกภูเขาหรือลิงอ้ายเงี้ยว ลิงเสน และลิงหางยาว โดยปัจจุบันจากผลการสำรวจพบว่าพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาพิพาทระหว่างคนกับลิงเพิ่มขึ้นเป็น 53 จังหวัด

จากปัญหาที่เกิดขึ้น การพิพาทระหว่างคนกับลิงยังไม่มีแนวทางศาสตร์อื่นๆ และข้อสรุปในการแก้ไขปัญหาได้อย่างยั่งยืน ผู้เขียนมีความสนใจเป็นอย่างยิ่งว่าการแก้ปัญหาโดยใช้วิธีการศึกษาคนและลิงผ่านการศึกษาทางมานุษยวิทยากายภาพสามารถแก้ไขปัญหานี้ได้หรือไม่ ซึ่งสาขาวิชานี้เป็นส่วนหนึ่งของวิชามานุษยวิทยาที่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาสัตว์ รวมไปถึงไพรเมท (primate) โดยเชื่อมโยงการศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับพฤติกรรมของคน ในแวดวงวิชาการปัจจุบัน บทบาทของทฤษฎีหลังมนุษยนิยม (post-humanism) ได้ตั้งคำถามต่อแนวคิดการยกให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางของการให้ค่าความหมายที่ยกตนเองเหนือกว่าสิ่งต่างๆ รอบข้าง รวมทั้งการตั้งคำถามต่อยุคสมัยที่เรียกกันว่า “มนุษย์

สมัย” หรือ แอนโทรพอซีน (anthropocene)² ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ “คน” ใช้ระยะเวลาเพียงไม่นานนักสู่การมีบทบาทอย่างสำคัญในการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของโลกอย่างมหาศาล

ทว่ายังมีความพยายามในวงวิชาการสาขาต่างๆ โดยเฉพาะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ที่จะเสนอแนวทางของการศึกษาและทำความเข้าใจคนใหม่ เช่น ทบทวนการแบ่งแยกโลกของธรรมชาติและวัฒนธรรมการแบ่งโลกของธรรมชาติออกจากโลกของความหมาย ข้อเสนอเรื่องมนุษย์-สัตว์ศึกษา (human-animal studies) หรือแนวทางศึกษาที่พยายามให้ความเท่าเทียมระหว่างคนและสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตอื่นๆ รวมไปถึงความสนใจศึกษาเกี่ยวกับวานรวิทยา (primatology) ที่เป็นสาขาวิชาที่รวมศาสตร์ของการศึกษาสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมและมานุษยวิทยา และชาติพันธุ์วิทยาวานร (ethnoprimatology) ซึ่งเป็นการศึกษาทางทฤษฎีและวิธีวิทยาข้ามศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาความสัมพันธ์หลากหลายรูปแบบระหว่างคนและลิง (human and non-human primate interactions) (Fuentes, 2012, p. 101) ทั้งนี้ ชาติพันธุ์วิทยาวานรยังเน้นไปที่การศึกษาการปะทะทั้งหมดมองของคนและลิง (Riley, 2007, pp. 473-484) ผู้เขียนเชื่อว่าแนวทางดังกล่าวนี้จะเป็นประโยชน์ต่องานวิทยานิพนธ์ของผู้เขียนและช่วยสร้างสมดุลในการทำความเข้าใจคน ลิง รวมทั้งปัญหาข้อพิพาทความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้ได้

การปะทะกันไปมาของคนและลิง

ในสนามผู้เขียนพบว่า “การบุกรุกของลิง” เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ทุกวัน คนในพื้นที่ที่มีความคุ้นเคยและสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ได้ โดยส่วนใหญ่พื้นที่ที่สามารถพบลิงได้จะเป็นพื้นที่ทับซ้อน ซึ่งจะอยู่กึ่งกลางระหว่างที่อยู่อาศัยของคนและภูเขาหลังชุมชน ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของลิง ตอนนำ ฮาราเวย์ เรียกพื้นที่บริเวณที่เกิดกิจกรรมเฉพาะ เช่นนี้ว่า contact zone ซึ่งหมายถึงพื้นที่ที่สิ่งมีชีวิตต่างสายพันธุ์กันมาพบและร่วมกันกระทำการบางอย่าง จนเกิดเป็นสัมพันธ์ภาพเฉพาะร่วมกัน (Haraway, 2008, pp. 205-246)

² Anthropocene เป็นข้อเสนอของนักวิทยาศาสตร์สองคนคือ ยูจีน เอฟ. สเตอร์เมอร์ (Eugene F. Stoermer) และ พอล เจ. ครัทเซน (Paul J. Crutzen) โดยถือว่าเป็นสมัยที่โลกมีการเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยาหลายด้าน อันมีมนุษย์เป็นต้นเหตุ ข้อเสนอให้นำไปสู่ข้อถกเถียงจำนวนมากว่า มองประเด็นปัญหาอย่างเหมารวม ไม่แยกแยะ และไม่เห็นปัญหาในเชิงโครงสร้าง มีผู้เสนอให้เรียกยุคใหม่นี้ว่า Capitalocene หรือ Plantationocene (ดู บัณฑิต ไกรวิจิตร, พนา กันธา, และสิทธิโชค ชาวไร่เงิน 2564, น. 311)

โดยมักจะเกิดขึ้นในเงื่อนไขที่เอื้อให้สิ่งมีชีวิตต่างชนิดได้เข้าใกล้ชิดกันเป็นระยะเวลาหนึ่ง จนทั้งสองสามารถสร้างวัฒนธรรมร่วมกันขึ้นมา เช่น ชนพื้นเมืองในเอธิโอเปียกับไฮยีน่าลายจุดที่วางกติกาทางสังคมร่วมกัน ไฮยีน่าจะไม่อาละวาดในเขตพื้นที่ที่อยู่อาศัยของคน และคนจะไม่ทำร้ายไฮยีน่า (Baynes-Rock, 2013, pp. 210-227) ทั้งนี้ความสัมพันธ์ของทั้งคู่จะเกิดขึ้นได้ก็เพราะสิ่งมีชีวิตทั้งสอง ต่างอยู่ในสภาพแวดล้อมกึ่งบีบแถมบังคับให้ต้องอยู่ด้วยกัน

นอกจากคนและลิงที่มีความสัมพันธ์ร่วมกันแล้ว ลิงยังมีความสัมพันธ์กับอำนาจการขยายตัวของเศรษฐกิจของภาคเอกชน (โรงงานในนิคมอุตสาหกรรม ในที่นี้ผู้เขียนจะเรียกสั้นๆ ว่าภาคเอกชน) ที่จะเข้ามามีส่วนร่วมควบคุมในการจัดการแก้ไขปัญหาการแย่งพื้นที่หากินและที่อยู่อาศัยของมนุษย์ด้วย เหตุนี้จึงมีตัวละครที่ผู้เขียนต้องให้ความสนใจคือ คน ลิง และภาคเอกชน โดยการต่อสู้ขับเคลื่อนของทุกฝ่ายนั้น ไม่มีใครเป็นผู้ชนะหรือผู้แพ้เสมอไป มีหลายกรณีคนและลิงนั้นดูเหมือนจะร่วมมือกัน (ชั่วคราว) เพื่อต่อกรกับอำนาจที่พยายามจะเข้ามาควบคุมพื้นที่ด้วย เช่น คนในพื้นที่ร่วมกันทำกิจกรรมรณรงค์กดดันต่อภาคเอกชน เพื่อสร้างบ่อน้ำและปลูกต้นไม้บนภูเขาหลังหมู่บ้าน เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของลิง ทำหมันลิงเพื่อลดการแพร่จำนวนของลิงที่มีมากขึ้นอย่างสำคัญในระยะเวลาไม่กี่ปี หยุดการพัฒนาพื้นที่บางแห่งที่ต้องการจะสร้างเป็นโรงงานอุตสาหกรรมให้ลิงได้อยู่อาศัย หรือการพัฒนาถังขยะให้มีฝาปิดเพื่อป้องกันลิงไม่ให้รื้อค้น โดยลิงเมื่อเห็นว่าถังขยะมีการออกแบบมาโดยเฉพาะเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการรื้อค้น ลิงก็จะเปลี่ยนพฤติกรรมไปเอง

ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อการศึกษาทางมานุษยวิทยามีมุมมองต่อ “สิ่งมีชีวิตอื่น” เทียบเท่ากับมนุษย์ โดยเฉพาะสิ่งมีชีวิตที่มีสายพันธุ์ อาจกล่าวได้ว่าเป็นลูกพี่ลูกน้องกันกับมนุษย์ทีเดียว ซึ่งหนึ่งในกรอบคิดที่จะช่วยให้เข้าใจเรื่องดังกล่าวนี้ได้ อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น คือ “ชาติพันธุ์นิพนธ์หลากหลายชาติพันธุ์” (multispecies ethnography) ที่ผสมผสานสิ่งแวดล้อมศึกษา สัตว์ศึกษา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษาเข้าไว้ด้วยกัน โดยให้ความสำคัญกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นเทียบเท่ากับมนุษย์ ดึงเอาสิ่งมีชีวิตเหล่านั้นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของงานศึกษาที่ไม่ใช่เพียงการตั้งคำถามทางมานุษยวิทยาแบบเดิมที่เพียงแต่จะมุ่งเน้นไปที่การศึกษาความหมายของสัตว์และสิ่งของ แต่กลับไปตั้งคำถามว่าจะเกิดอะไรขึ้นเมื่อสิ่งมีชีวิตต่างสายพันธุ์มาพบกันและใครที่ได้ประโยชน์หรือเสียประโยชน์ (Kirksey & Helmreich, 2010, p. 545; บัณฑิต ไกรวิจิตร 2559; บัณฑิต ไกรวิจิตร, พนา กันธา, และสิทธิโชค ชาวไร่เงิน, 2564, น. 299-315)

คนและลิง: ในพื้นที่ทับซ้อน

พร้อมๆ กับการเจริญเติบโตของประเทศ ชุมชนอ่าวอุดมที่มีนโยบายพัฒนาการพื้นที่ให้เป็นเขตอุตสาหกรรมก็ได้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา พื้นที่นี้ได้ปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานหลายด้าน ทำให้มีความสะดวกสบายมากขึ้นในการเข้าถึงเมืองและตลาด ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ ที่นอกเหนือการประมง ซึ่งเป็นอาชีพที่อยู่คู่กับคนในพื้นที่มาเนิ่นนาน โรงงานอุตสาหกรรมเริ่มเข้ามามีบทบาทในพื้นที่ป่าและภูเขาหลายแห่งใกล้ชุมชนถูกภาคเอกชนซื้อ ที่ดินเปลี่ยนมือ พื้นที่สีเขียวถูกเปลี่ยนเป็นโรงงานกลั่นน้ำมันและผลิตพลาสติก ท่าเรือน้ำลึกถูกสร้างขึ้นนอกชายฝั่งเพียงระยะเวลาไม่กี่ทศวรรษ ชุมชนอ่าวอุดมก็เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็น "ไข่มุก" มีโรงงานตั้งรายล้อมพื้นที่ที่เป็นที่อยู่อาศัยของคนในชุมชน

ปรากฏการณ์ที่ดึงดูดความสนใจของผู้เขียนอย่างมากคือการปรากฏตัวขึ้นของลิงชนิดลิงหางยาว (*M.fascicularis*) หรือที่รู้จักกันเป็นอย่างดีในชื่อ “ลิงแสม” ภายในชุมชนอ่าวอุดมที่กำลังพัฒนาพื้นที่ตามนโยบายของรัฐบาลให้เป็นกลายนิคมอุตสาหกรรม ลิงกลุ่มนี้บุกรุกเข้ามาในเขตที่อยู่อาศัยของคน สร้างความเดือดร้อนและความรำคาญให้กับคนในชุมชนอย่างมาก แต่อะไรคือสาเหตุที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์นี้ขึ้น หากย้อนกลับไปยังจุดเริ่มต้นก่อนการพิพาทระหว่างคนกับลิง จะพบว่าเดิมทีแล้วลิงอาศัยอยู่บนภูเขาใกล้กับแหล่งชุมชนในระบบนิเวศที่มีความสมดุล มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม แหล่งอาหารและมีการหลบหลีกผู้ล่า รวมไปถึงการสืบพันธุ์ โดยจำนวนประชากรขึ้นอยู่กับปัจจัยในธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นปริมาณอาหารหรือผู้ล่า ภาวะสมดุลนี้เปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีการขยายพื้นที่ใช้ประโยชน์ของคนรุกคืบสู่พื้นที่ที่อยู่อาศัยของลิง เกิดพื้นที่ทับซ้อนที่ทำให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและลิง ซึ่งส่งผลกระทบต่อตามมาอย่างที่กล่าวมาข้างต้น ทั้งนี้พบว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับลิงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชน ปัจจัยหลักคือเรื่องอาหาร กล่าวคือการหาอาหารเป็นพฤติกรรมพื้นฐานของสัตว์ทั่วไปอยู่แล้ว เมื่อมีคนเข้ามาในพื้นที่ที่ทับซ้อนก็ย่อมมีแหล่งอาหารนอกเหนือจากที่หาได้ตามธรรมชาติมากขึ้น ผลกระทบตามมาที่สำคัญที่สุดคือการเพิ่มจำนวนของประชากรลิงอย่างเกินสมดุลเพราะเมื่ออาหารมากขึ้นโดยเฉพาะอาหารของคนที่มีพลังงานสูง ความสมบูรณ์ของลิงก็ย่อมเพิ่มมากขึ้น จนเป็นที่มาของภาวะประชากรล้น (over population) ส่งผลให้ความขัดแย้ง การแก่งแย่งที่อยู่อาศัยและปัญหาอื่นเกิดขึ้นตามมา ในแง่พื้นที่ ผู้เขียนเปรียบชุมชนแห่งนี้ให้เท่ากับ contact zone ของ

ฮาราเวย์ ชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยของคน โดยมีลักษณะเป็นพื้นที่เฉพาะอย่างมีนัยยะ ในขณะเดียวกันกลับมีการเอื้อให้เกิดการใกล้ชิดกันระหว่างคนและลิง ซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่ การต่อรองทางอำนาจและการควบคุมปรากฏขึ้นให้เห็นอย่างเด่นชัด ทั้งนี้ผู้เขียนยังมีโอกาส ได้สัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกับคนในพื้นที่อีกด้วย

สมัยก่อนลิงจะอยู่บนภูเขา นานๆ จะลงมาสักครั้ง คงเป็นเพราะว่าบนเขามีความอุดมสมบูรณ์ แต่พอเริ่มมีโรงงานเข้ามาตั้ง ป่าเริ่มน้อยลง ทำให้พบเห็นลิงได้บ่อยขึ้น ลิงเริ่มลงมาจากภูเขาหลังวัด ปกติสัปดาห์ละ 1-2 ครั้ง ก็กลายเป็นมาทุกวัน ทำร้ายเด็กๆ ทำลายข้าวของเสียหาย รื้อคั่นถังขยะสร้างความรำคาญและความเดือนร้อนอย่างมาก

(จินดา คนชุมชนอ่าวอุดม, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2565)

ทั้งนี้ในสนาม นอกจากผู้เขียนจะสังเกตเห็นพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีต่อลิงแล้ว เพื่อไม่ให้งานโน้มเอียงไปที่การศึกษาเพื่อรับรู้ทัศนคติของมนุษย์เพียงอย่างเดียว ผู้เขียนได้พยายามสังเกตพฤติกรรมบางประการที่ลิงโต้ตอบกลับมนุษย์ด้วย ซึ่งเกิดขึ้นซ้ำๆ หลายครั้ง อย่างมีนัยสำคัญ อาทิเช่น พฤติกรรมการหาอาหารที่เป็นการสื่อสารกันไปมาระหว่างลิงและมนุษย์ ผู้เขียนนิยามการกระทำนี้ว่า “การปล้นเพื่อแลกเปลี่ยน” ลิงหลายตัวในพื้นที่ที่จะขโมยหรือฉกฉวยบางสิ่งบางอย่างจากผู้คนในพื้นที่ที่ทับซ้อนนี้ ไม่ว่าจะเป็น แวนตา กีบหนีบผม กระเป๋าถือ แล้วรอหรือวนเวียนอยู่แถวบริเวณนั้น เพื่อรอคนเคราะห์ร้ายนำอาหารหรือของกินมาแลกเปลี่ยน การกระทำนี้เกิดขึ้นบ่อยจนผู้คนและลิงในบริเวณคุ้นชินอย่างน่าประหลาดใจ คนในพื้นที่รู้วิธีการรับมือพฤติกรรมเช่นนี้ของลิงเป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีพฤติกรรมอีกหลายอย่าง เช่น การมอง ชี หรือสบตากับลิง ลิงจะโต้กลับด้วยการแยกเขี้ยวหรือชูแบบเปิดปาก เป็นต้น

คนและลิง: รูปแบบความสัมพันธ์ที่หลากหลาย

ในส่วนนี้ผู้เขียนจะอธิบายถึงกิจกรรมทางความสัมพันธ์ระหว่างคนกับลิง และกิจกรรมทางสังคมระหว่างคนกับภาคเอกชนและภาครัฐ โดยมีลิงเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในฐานะผู้สมรู้ร่วมคิดในการต่อต้านกับอำนาจที่มีเป้าหมายในการพรากพื้นที่ที่อยู่อาศัยมาหลายช่วงอายุ (ทั้งคนและลิง) ในส่วนที่แล้วจะเห็นว่าสถานะและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับลิงในชุมชนนั้นอยู่ในรูปแบบของศัตรูคู่ตรงข้าม ไม่สร้างประโยชน์ใดๆให้กับคน อีกทั้งยังเป็นปัญหา

ที่สร้างความรำคาญใจและอาจจะสามารถแพร่โรคระบาดแก่คนในชุมชนได้ ซึ่งการพิจารณา รูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้วางอยู่บนความสัมพันธ์ทางชีววิทยาระหว่างสิ่งมีชีวิตต่างสายพันธุ์กันมากกว่าความสัมพันธ์ทางสังคม อย่างไรก็ตาม งานศึกษาทางมานุษยวิทยา จำนวนหนึ่งแสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ทางสังคมและการสร้างวัฒนธรรมบางอย่างขึ้นมา ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะเพียงสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์เดียวกัน มากไปกว่านั้นในบางสถานการณ์ทั้งสองยังร่วมสร้างวัฒนธรรมเฉพาะอย่างขึ้นมาร่วมกัน หรือแม้กระทั่งการใช้ลิงเป็นเครื่องมือต่อรองทางการเมืองก็มี ตัวอย่างงานศึกษาที่มีภาพสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์อื่น ที่แสดงให้เห็นว่านอกจากมนุษย์แล้ว สิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์ก็มีสถานะเป็นผู้กระทำและถูกกระทำไม่ต่างกัน

งานของราธิกา โควินดราจัน (Radhika Govindrajan) กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของชีวิตต่างสายพันธุ์ในหมู่บ้านกุมาวร์ (Kumaon) ประเทศอินเดีย วิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านที่ต้องเผชิญกับ “ลิงนอก” (outsider monkey) ลิงต่างถิ่นที่ย้ายเข้ามาสร้างปัญหา ทั้งที่ในหมู่บ้านก็มีลิงเจ้าถิ่นอีกกลุ่มอยู่แล้ว ซึ่งโคชินวินทราเรียกลิงกลุ่มเก๋านี้ว่า “ลิงใน” (insider monkey) ลิงนอกต่างถิ่นนี้ถูกส่งมาจากหมู่บ้านอื่นในเดลี เพียงเพราะพื้นที่เหล่านั้นเป็นพื้นที่ที่มีความต้องการอาศัยของมนุษย์สูง ลิงนอกจึงถูกนำมาทิ้งไว้ในหมู่บ้านพื้นที่ห่างไกล ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่ไร้อำนาจและไม่มีหนทางในการต่อต้าน บางครั้งลิงก็ถูกส่งมาจากเมืองอื่นอีก โดยมีเป้าหมายหรือนัยยะทางการเมืองว่าเมืองที่ส่งลิงมาจะเจริญรุ่งเรืองขึ้น ในขณะที่อีกเมืองที่ได้รับลิงไปจะเสื่อมโทรมและพังทลาย โควชินวินทรายังติดตามการเมืองภายในพื้นที่ต่อและพบว่า ชาวบ้านส่วนหนึ่งคาดเดาว่า ลิงนอกถูกจับและนำมาปล่อยในหมู่บ้านโดยกลุ่มนักพัฒนาอสังหาริมทรัพย์และนักเก็งกำไรที่ดิน โดยหวังว่าเมื่อชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนจากการทำลายพืชผลทางเกษตรกรรมของลิงนอก จนย้ายออกไปจากที่ดินของตนเองและขายทอดตลาดในราคาต่ำกว่าความเป็นจริง การเข้ามาของลิงนอกนั้น นอกจากจะสร้างปัญหาแก่คนในชุมชนแล้วยังสร้างปัญหาแก่ลิงในหรือลิงเจ้าถิ่นเดิมด้วยเช่นกัน หญิงคนหนึ่งหมู่บ้านกล่าวกับโคชินวินทราว่า ลิงนอกที่มาจากที่อื่นทำร้ายสุนัขของตน ต่างจากลิงในกลุ่มเดิมที่สามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันได้ บางคนบอกว่าลิงกลุ่มเก๋านี้ไม่สามารถออกมาจากป่าได้ ในขณะที่ลิงนอกบ้านเขียนอยู่ในหมู่บ้าน แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าการกระทบกระทั่งกันนี้ส่งผลให้สายพันธุ์ที่แตกต่างก่อเกิดความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันมากขึ้น (Govindrajan, 2018, pp. 90-118)

สำหรับในพื้นที่ชุมชนอ่าวอุดมความสัมพันธ์ระหว่างคนกับลิงนั้นปรากฏอยู่ 2 ลักษณะหลักคือความสัมพันธ์แบบศัตรูคู่ตรงข้าม และความสัมพันธ์แบบเป็นพันธมิตร ซึ่งรูปแบบทั้งสองนี้เป็นความสัมพันธ์ที่ผสมผสานกันระหว่างมิติทางสังคมและชีววิทยาอย่างไม่สามารถแยกขาดจากกันได้ มากไปกว่านั้นสถานะหรือรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวยังสามารถเลื่อนไหลไปมาได้ตามสถานการณ์ ซึ่งข้อมูลนี้ผู้เขียนได้รับจากการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการของคนในชุมชนอ่าวอุดม

ความสัมพันธ์แบบแรก คือความสัมพันธ์ในลักษณะของคู่ตรงข้ามกับคน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่สามารถพบได้ทั่วไปในพื้นที่ ในระนาบของความสัมพันธ์นี้ ลิงคือสิ่งมีชีวิตที่สร้างความรำคาญทั้งทางร่างกายทรัพย์สินให้กับคนในสังคมนี้ คนในพื้นที่อ่าวอุดมส่วนใหญ่ต้องการกำจัดลิงให้หมดไป (การย้ายลิงไปอยู่ที่อื่นหรือที่ที่เหมาะสมกว่า อย่างไรก็ตามระดับความรู้สึกต่อลิงในฐานะสิ่งมีชีวิตที่ไม่พึงประสงค์นั้นขึ้นอยู่กับ “การรับรู้” และ “ประสบการณ์” ภูมิหลังที่เกี่ยวกับลิงในอดีต เช่น คนที่เคยถูกลิงจู่โจม ทำร้ายร่างกาย กัด ข่วน จะมีทัศนคติต่อลิงในเชิงลบมากเป็นพิเศษ

มายด์และลูกหมู ทั้งสองเป็นวัยรุ่นในพื้นที่ที่มีความรู้สึกอย่างรุนแรงต่อลิงในเชิงลบ มายด์และลูกหมูเกลียดลิงเพราะความทรงจำในวัยเด็กที่มีต่อลิง

หนูไม่ชอบลิงมากๆ รู้สึกหวาดกลัวทุกครั้งเวลาเห็นลิง จนทำให้ต้องบอกพ่อและแม่ ว่าอยากจะย้ายออกจากพื้นที่แห่งนี้ มีครั้งหนึ่งตอนหนูอายุได้ 8 ขวบ หนูนอนพักผ่อนอยู่ในบ้านของตัวเอง ลักพักก็มีลิงแอบย่องเข้ามารี้อคันลิงของ มันคงจะหาของกิน ด้วยความที่หนูอยู่บ้านคนเดียว หนูพยายามเอาไม้กวาดทำท่าจะตี เพื่อไล่ลิงออกจากบ้าน แต่กลับไม่เป็นอย่างนั้น ลิงพุ่งเข้ามาทำร้ายหนู กระโดดขึ้นมาบนหัว ดึงผมและกัดเข้าที่ไหล่ซ้าย หนูตะโกนร้องให้คนช่วยสุดเสียง ยื้อกันไปมาลักพัก เพื่อนบ้านจึงเข้ามาช่วย ลิงตกใจและรีบกระโดดออกทางหน้าต่าง บาดแผลที่หนูได้รับมีหลายแห่ง ที่หนักสุดจะเป็นแผลบริเวณไหล่ มันทำให้หนูมีรอยแผลเป็นจนถึงทุกวันนี้ ความรู้สึกวันนั้นมันแย่มากๆ

(มายด์ คนชุมชนอ่าวอุดม, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2565)

มีครั้งหนึ่ง เราเดินกับเพื่อนอยู่ริมถนน พุดคุยกันเรื่อยเปื่อย มีลิงเพศผู้ตัวใหญ่เดินเข้ามาหาและกัดที่เท้า โดยไม่ทราบสาเหตุ เราและเพื่อนจึงรีบวิ่งหนี ระหว่างนั้น

ก็พยายามหาไม้เพื่อเป็นอาวุธป้องกันตัว แต่ลิงก็แสดงความโมโหร้ายกระโดดเข้ามา กัดที่มือทั้ง 2 ข้าง ทำให้มือซ้ายถูกกัดเป็นแผลเหวอะหวะ มีเลือดไหลเยอะมาก ต่อมาก็มีคนขับรถผ่าน เขาช่วยเราและเพื่อนจากลิงแล้วรีบพาเราไปส่งโรงพยาบาล เบื้องต้นหมอแจ้งว่า แผลมีความลึกและเกรงว่าอาจจะติดเชื้อโรคพิษสุนัขบ้าและเชื้อบาดทะยัก เพราะลิงพวกนี้ ทำให้เราต้องเจ็บตัวและเสียเงินในการทำแผลและฉีดยาหลายพันบาท โดยที่หาคนรับผิดชอบไม่ได้

(ลูกหมู คนชุมชนอ่าวอุดมมข, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2566)

ผู้เขียนให้ทั้งคู่นิยามความรู้สึกที่มีต่อลิง ทั้งสองคนให้คำตอบแบบเดียวกันคือ กลียดแค้น และต้องการจะทำลายมันให้หมดไปจากชุมชน เพื่อไม่ให้มันสร้างความเดือดร้อนกับใครอีก

หนูอยากให้มันหายไปคะพี่ ทุกวันนี้เวลาที่ขนาดอยู่บ้านของตัวเองยังไม่กล้าเปิดหน้าต่าง กลัวว่ามันจะบุกเข้ามาและทำร้ายเราอีก เคยบอกพ่อกับแม่ด้วยว่าอยากจะย้ายออกไปจากที่นี่ แต่เพราะบ้านหนูไม่ได้รวยมาก ประกอบกับพ่อและแม่ต้องทำงานที่นี่ เลยไม่มีปัญญาจะย้ายออกไป

(มายด์ คนชุมชนอ่าวอุดม, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2565)

เรารู้สึกไม่โอเคกับการมีอยู่ของลิงในพื้นที่ เพราะไม่เห็นว่ามันมีประโยชน์อะไร นอกจากวันๆ จะสร้างความเดือดร้อนให้กับคนในหมู่บ้าน ภาครัฐก็แก้ปัญหาตรงนี้ไม่ได้สักที ไม่รู้ว่ามีงบไหม หรือเอางบไปทำอะไรหมด

(ลูกหมู คนชุมชนอ่าวอุดม, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2565)

ผู้เขียนมองว่าการอธิบายความรู้สึกระหว่างตนเองกับลิงของคนในชุมชนอ่าวอุดมในลักษณะนี้วางอยู่บนผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการมีอยู่ของลิงในพื้นที่เป็นปัจจัยหลัก ซึ่งต้องถูกจัดการด้วยความรู้ทางด้านชีววิทยาและพฤติกรรมของลิง การสังเกตพฤติกรรมเพื่อคุณลักษณะนิสัยและท่าทางว่าลิงจะจู่โจมเราหรือไม่อาจจะสามารถแก้ปัญหาตรงจุดนี้ได้

ความสัมพันธ์ในรูปแบบต่อมาระหว่างคนและลิง คือความสัมพันธ์แบบเป็นมิตร ซึ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ส่วนน้อยเมื่อเทียบกับความสัมพันธ์แบบแรก คนบางส่วนไม่ได้รู้สึกรังเกียจหรือโกรธแค้นสิ่งมีชีวิตชนิดนี้ คนในชุมชนบางคนอธิบายความรู้สึกระหว่างตนเองกับลิงว่า ตนไม่ได้รู้สึกเกลียดพวกมันแต่อย่างใด เพราะรู้สึกคุ้นเคยและปรับตัวให้

สามารถอยู่ร่วมกับพวกมันได้มาเนิ่นนานแล้ว หรือแม้กระทั่งบางคนรู้สึกกับลิงในลักษณะของสิ่งมีชีวิตที่สร้างความเพลิดเพลินให้กับพวกตนเองก็มี อาทิ การทำบุญโดยการให้อาหารบางคนวางอาหารไว้หน้าบ้าน แล้วมีลิงตัวเดิมมากิน จนรู้จักและคุ้นเคยกันเป็นอย่างดีก็มี

นั่นและบาส ทั้งสองคนที่ไม่ได้มีความรู้สึกต่อลิงในฐานะศัตรูคู่ตรงข้าม นั่นเป็นหญิงวัยกลางคน บ้านอยู่ติดกับวัดซึ่งเป็นที่สามารถพบลิงได้บ่อยมากที่สุดของชุมชนเนื่องจากหลังวัดจะเป็นภูเขา ภูมิลักษณ์ของเธอเป็นคนที่เกิดและโตที่นี่ เห็นความเปลี่ยนแปลงของชุมชนนี้มาโดยตลอด ตั้งแต่เป็นชุมชนเล็กๆ จนกระทั่งกลายเป็นนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ สมัยก่อนเธอได้รับความเดือนร้อนจากลิงบ้างเป็นครั้งคราว แต่หลังจากปรับตัวได้ เธอจึงไม่ได้รู้สึกรังเกียจลิงแต่อย่างใด เช่นเดียวกับบาส ที่ประกอบอาชีพเป็นลูกจ้างโรงงานอุตสาหกรรมแห่งหนึ่งในพื้นที่ แม้ภูมิลักษณ์ของเขาจะไม่ได้ใกล้ชิดหรือสนิทสนมคุ้นเคยกับลิง แต่เมื่อย้ายเข้ามาอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ บาสกลับรู้สึกเป็นมิตรกับลิง เหตุผลหนึ่งของบาสคือการเฝ้ายาวาจิตใจตนเอง การให้อาหารลิงใกล้ที่พักตนเอง ทำให้ตนไม่รู้สึกเหงาหรือโดดเดี่ยว

ที่เกิดที่นี่ เห็นลิงมาตั้งแต่เด็ก นานๆ ทีจะโผล่มาให้เห็นตรงหลังวัดบ้าง พ่อแม่ก็เตือนว่าอย่าไปเข้าใกล้มันมากนัก เดี่ยวมันจะกัดเอา พี่ก็เลยไม่ค่อยได้ไปยุ่งอะไรกับมันมากนัก พอโตขึ้น ที่ดินแถวนี้เริ่มพัฒนา มีโรงงานขึ้นมาตั้งอยู่บนเขา คนอยู่เยอะขึ้น หมู่บ้านขยายตัวขึ้น ลิงก็สามารถพบเห็นได้บ่อยขึ้น พี่ว่าอาจจะเป็นเพราะแรกๆ คนที่มาทำบุญที่วัดนี้แหละที่คอยให้อาหารมัน พอลิงรู้ว่าที่วัดมีอาหารมันก็ลงมาจากภูเขาเรื่อยๆ นานไปก็อาศัยอยู่ในวัด ยึดวัดเป็นบ้านไปเลย ช่วงแรกพี่ก็รำคาญนะ บ้านพี่อยู่ใกล้วัด ลิงก็จะเข้ามาบ้าง เปิดตู้เย็น ขโมยไข่ไปกิน ก๊อกน้ำก็เปิด กับข้าวกับปลาที่วางอยู่บนโต๊ะไม่ได้ มันรื้อค้นไปหมด พี่ต้องติดกรงที่ตัวบ้าน หน้าต่างเอาหนังสติ๊กเกอร์มาทำทำจะยิงชู่บ้าง พอหลายๆ ไปพี่ปรับตัวได้ รู้ว่าช่วงเวลานี้ ลิงจะเริ่มลงมา พี่ก็แค่ปิดบ้านช่องให้เรียบร้อย ก็ไม่ได้เกลียดมันหรอกนะ รู้สึกเฉยๆ เพราะชินแล้วมากกว่า

(นัน คนชุมชนอ่าวอุดม, สัมภาษณ์, มีนาคม 2565)

ผมไม่ใช่คนที่นี่ครับพี่ แต่ก่อนทำนาอยู่สกลนคร ชาวชายไม่ได้ราคาดี ก็เลยมาทำงานอยู่ที่โรงงาน ตอนนี้พักคนเดียวที่ห้องพักรายเดือน สำหรับลิง ผมว่ามันเป็นสิ่งมีชีวิตร่วมโลกเรานี้แหละ ถามว่ารำคาญไหม มันก็ต้องมีบ้าง แต่มันก็ช่วยให้ผมหายเหงา

นะ กลับมาจากโรงงาน มันจะชอบมีลิงตัวใหญ่อยู่ตัวหนึ่งมารอของกินจากผมอยู่
หลังห้องตรงระเบียง มันเคยจะเข้ามาให้ห้องด้วยแต่ผมก็ห้ามมันไว้ ชูมันเสียดังๆ
ไม่ให้มันเข้ามา ผมว่ามันจ๋านะ มันรู้ว่าตรงนี้เป็นพื้นที่ของผม และมันก็รู้ว่าสามารถ
เข้าใกล้ผมได้ขนาดไหนเหมือนกัน ผมตั้งชื่อให้มันด้วย ชื่อ "ตอเรล" ตามนักฟุตบอล
ที่ผมชอบและคิดว่ามันก็จำชื่อของมันได้

(บาส คนชุมชนอ่าวอุดม, สัมภาษณ์, มีนาคม 2565)

จากข้อมูลที่ได้รับผู้เขียนวิเคราะห์ได้ว่า สถานะของลิงในมุมมองของคนในพื้นที่นั้นมี
สองสถานะ คือคู่ตรงข้ามและเป็นมิตร ความสัมพันธ์ทั้งสองรูปแบบนั้นวางอยู่บนเงื่อนไขทาง
สังคม ซึ่งส่วนใหญ่ของคนในชุมชนเป็นความสัมพันธ์แบบคู่ตรงข้าม คนในพื้นที่ไม่ต้องการให้
มีลิงอาศัยอยู่ในสถานที่นี้ เพราะมองว่าลิงสร้างความเดือดร้อน รำคาญและอาจส่งผลกระทบต่อ
ต่อร่างกายของตนเองได้ ในขณะที่ ความสัมพันธ์แบบเป็นมิตรนั้นกลับตรงกันข้าม
คนบางส่วนชอบลิงหรือไม่สนใจว่าลิงจะสร้างความรำคาญหรือส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคนในพื้นที่ส่วนใหญ่จะรู้สึกเป็นมิตรกับลิง ทั้งยังไม่ต้องการให้
พวกมันมาช้องแวกกับบ้านเรือนหรือพื้นที่ของตน ในทางกลับกันคนเหล่านี้ก็ไม่ได้ตัดสัมพันธ์
กับลิงเสียทีเดียว พวกเขากลับฉวยโอกาสให้ลิงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการต่อรองกับอำนาจ
จากภาคเอกชนที่กำลังเข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงที่ดินในชุมชนให้กลายเป็นนิคม
อุตสาหกรรม อาทิ การจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครเพื่อดูแลลิงให้อยู่ในขอบเขตของที่อยู่อาศัยของ
มัน ไปจนถึงการใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองเพื่อพัฒนาชุมชนของตนเอง

ในส่วนต่อไปผู้เขียนจะอธิบายบทบาทของลิง ที่เข้าไปมีส่วนในการสร้าง
ความสัมพันธ์ระหว่างคนภาครัฐและภาคเอกชน ผ่านกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่การรวมกลุ่ม
เพื่อเรียกร้องให้ภาครัฐและภาคเอกชน เข้ามาพัฒนาพื้นที่ชุมชน และแก้ไขปัญหาโดยใช้ลิง
เป็นเหตุผลหลัก

ที่ได้ร่วมกันกับชาวบ้านในพื้นที่จัดตั้งกลุ่มทำหนังสือเพื่อไปเรียกร้องกับโรงงานนิคม
อุตสาหกรรมนี้ ว่าได้รับความเดือดร้อนจากลิง เพราะเราเชื่อว่าเกิดจากการตั้ง
โรงงานโดยไม่สำรวจระบบนิเวศก่อน การบุกรุก รื้อผืนป่าทำให้ลิงไม่มีที่อยู่อาศัย
และอาหารไม่เพียงพอ มันจึงลงเข้ามาให้พื้นที่ของคนเยอะมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อเจอ
คน มีคนให้อาหารบ้าง ขโมยอาหารบ้าง ลิงมันก็ออกลูกออกหลาน เยอะขึ้นอย่าง

รวดเร็ว พี่ยื่นเรื่องไปหลายโรงงาน โรงงานพวกนั้นก็ให้การตอบรับดี ออกเงินทุนค่า
ทำหมันลิงและสร้างสิ่งต่างๆ บริจาคเงินเยียวยาให้ชุมชน พี่คิดว่าโรงงานเขาก็
ได้หน้าไปด้วยเพราะเป็นการช่วยเหลือสังคม เราก็พลอยได้รับประโยชน์ตรงนี้ไป
ด้วย

(นี่ คนชุมชนอ่าวอุดม, สัมภาษณ์, มีนาคม 2565)

มีอยู่ครั้งหนึ่งจะมีโรงงานเข้ามาตั้งใหม่ เขาก็ทำแบบสอบถามความคิดเห็น พวกเรา
คนในพื้นที่ก็รู้สึกว่โรงงานมันจะส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและระบบ
นิเวศในพื้นที่ เราจึงทำหนังสือยื่นไปโดยให้เหตุผลว่า โรงงานนี้จะส่งผลกระทบต่อ
คนและสิ่งมีชีวิตในพื้นที่อย่างแน่นอน ภาครัฐหลังจากรับเรื่อง มีการพิจารณาและ
หยุดการพัฒนาพื้นที่ตรงนี้ไป แต่ก็ใช้เวลาต่อสู้เรียกร้องนานพอสมควร

(แอน คนชุมชนอ่าวอุดม, สัมภาษณ์, มีนาคม 2565)

จากข้อมูลข้างต้นผู้เขียนใช้แนวคิด “ปฏิบัติการทางการเมือง” ที่เสนอโดยทาเนีย
เมอร์เรย์ ลี (Tania Murray Li) เพื่อวิเคราะห์การต่อรองของคนชุมชน ซึ่งศึกษาปฏิบัติการ
ทางการเมืองของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติในอินโดนีเซีย ลีอธิบาย
ปฏิบัติการทางการเมืองนี้ว่าหมายถึงการแสดงออกอย่างชัดเจนถึงความต้องการท้าทาย
วิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งมักเริ่มต้นจากการปฏิเสธสิ่งต่างๆ ตามที่เป็นอยู่ หรือกำลังเกิดขึ้น และ
เปิดพื้นที่ให้เกิดการต่อรอง เช่น อธิบายถึงความไม่เป็นธรรม คำมั่นสัญญาที่ถูกละเลย
ความสิ้นหวัง และการสร้างความหวังเพื่อชักจูงคน (Li, 2007, p.12) เมื่อมองผ่านงานของลี
อาจกล่าวได้ว่า การต่อรองของคนในพื้นที่เพื่อพยายามหยุดยั้งไม่ให้เกิดการจัดตั้งโรงงาน
อุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น ความไม่เชื่อมั่นด้านการดูแลรักษาผลกระทบต่อระบบนิเวศ ปฏิบัติการ
ทางการเมืองของคนในพื้นที่แห่งนี้ แม้ไม่ได้แสดงถึงการปฏิเสธระบบทุนนิยมแต่ก็แสดงให้เห็น
ถึงความต้องการสร้างพื้นที่ต่อรองในระบบทุนนิยม

สรุป

จะเห็นได้ว่าบทบาทของลิงและคนนั้น วางอยู่บนพื้นฐานรูปแบบความสัมพันธ์ทาง
สังคม แม้ว่าคนจะมีทัศนคติต่อลิงในทางลบหรือบวกนั้น ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าบทบาทหลัก
ของลิงในทางสังคมของคนในพื้นที่เขตอุตสาหกรรมแห่งนี้ ปรากฏในสองบทบาทหลักด้วยกัน
คือ การเป็นสื่อกลางในการสร้างมิตรภาพระหว่างกัน ทั้งที่บางครั้งก็มีความเป็นคู่ตรงข้าม

ในขณะที่อีกกิจกรรมหนึ่งนั้นได้เปลี่ยนสถานะชั่วคราวจากศัตรูที่มีความขัดแย้ง สร้างความเดือดร้อนมาเป็นเครื่องมือในการต่อรองกับอำนาจของภาครัฐและภาคเอกชน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่แน่นอนตายตัว ผู้เขียนเชื่อว่าข้อมูลที่ได้รับนี้จะมีส่วนช่วยในการพัฒนาประเด็นคำถามวิธานิพนธ์ ของผู้เขียนให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- บัณฑิต ไกรวิจิตร. (2559). *การเผชิญกับภาพแทนของกะเหรี่ยงโพลั่ว ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร*. (ปริญญานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บัณฑิต ไกรวิจิตร, พนา กันธา, และสิทธิโชค ชาวไร่เงิน. (2564). บทเสวนา “ความสูงส่งของมนุษย์ที่ถูกตั้งคำถามกับการศึกษาสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์”. ใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, นฤพล ดั่งวิเศษ, และอาทิตย์ เคนมี (บก.) *สืบทฤษฎี สาววิถีคิด การเดินทางของมานุษยวิทยา* (น. 299-315). ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

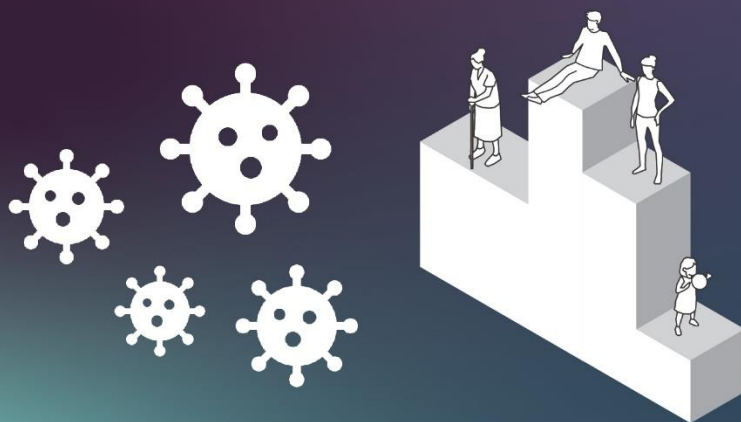
ภาษาต่างประเทศ

- Baynes-Rock, M. (2013). *Life and death in the multispecies commons*. *Social Science Information*, 52(2), 210–227.
<https://doi.org/10.1177/053901841347752>
- Fuentes, A. (2012). Ethnoprimateology and the anthropology of the human-primate interface. *Annual Review of Anthropology*, 41,101-117.
- Govindrajan, R. (2018). *Animal intimacies: Interspecies relatedness in India’s Central Himalayas*. University of Chicago Press.
- Kirksey, S. E., & Helmreich, S. (2010). The emergence of multispecies ethnography. *Cultural Anthropology*, 25(4), 545–576.
- Haraway, D. J. (2008). *When species meet*. University of Minnesota Press.
- Li, T. M. (2007). *The will to improve: Governmentality, development and the practices of politics*. Duke University Press.

Riley, E. P. (2007). The human-macaque interface: Conservation implications of current and future overlap and conflict in Lore Lindu National Park, Sulawesi, Indonesia. *American Anthropologist*, 109(3), 473-484.

พาด

แรงงานย้ายถิ่น-แรงงานข้ามชาติ: โควิด ค่าจ้าง และ ความจน

“แรงงานข้ามชาติในช่วงโควิด” ปัญหาที่ต้องเผชิญ และการเข้าถึงความ
ช่วยเหลือด้านสุขภาพ: กรณีศึกษาแรงงานข้ามชาติภาคการเกษตรและ
ภาคอุตสาหกรรมในแม่สอด จังหวัดตาก¹

"Migrant Workers during COVID-19" Challenges Faced and Access
to Healthcare Supports: Case Study of Migrant Workers in the
Agriculture and Industrial Sectors in Mae Sot, Tak Province

ภัทรวดี อบอวย I Pattarawadee Opai²

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษา 1) ปัญหาและผลกระทบที่แรงงานข้ามชาติต้องเผชิญ ภายใต้สภาวะการณ์ของโรคระบาดโควิด-19 และ 2) เพื่อศึกษาการได้รับและเข้าถึงความช่วยเหลือด้านสุขภาพจากภาครัฐของแรงงานข้ามชาติ โดยเปรียบเทียบกลุ่มแรงงานที่แตกต่างกัน คือแรงงานภาคการเกษตรและแรงงานภาคอุตสาหกรรม โดยการทบทวนเอกสารงานวิจัย การสังเกตการณ์ และสัมภาษณ์เชิงลึกแรงงานข้ามชาติ และผู้ประกอบการ จำนวน 11 คน จากการศึกษาพบว่าภายใต้สภาวะการณ์ของโรคระบาดโควิด-19 แรงงานข้ามชาติกลายเป็นกลุ่มที่ถูกภาครัฐจับตามองอย่างเข้มข้น ด้วยมองว่าแรงงานข้ามชาติคือ พาหะนำโรคที่ต้องคอยสอดส่องและตรวจตราเป็นพิเศษ สะท้อนให้เห็นจากมาตรการที่ทางจังหวัดตากได้กำหนดออกมา ปัญหาและผลกระทบด้านลบที่แรงงานข้ามชาติต้องเผชิญ คือปัญหาการเข้าถึงสิทธิการรักษาพยาบาล ปัญหาด้านสังคม ทั้งอคติ การเหยียดเชื้อชาติ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ตลอดจนนโยบายที่ปิดกั้นไม่ให้แรงงานเลื่อนสถานะ ซึ่งนำมาสู่การเข้าไม่ถึงสวัสดิการด้านสุขภาพต่างๆ ทั้งการรักษา การรับวัคซีน หรือแม้แต่การเข้าถึงข้อมูลความรู้

¹ บทความนี้ปรับปรุงมาจากรายงานประจำวิชา 159746 ชายแดนศึกษา หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

² นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่; อีเมล: Pattarawadee581@gmail.com

อย่างไรก็ตาม กลับพบว่าสถานะทางกฎหมายและเอกสารระบุตัวตนคือปัจจัยที่สร้างความแตกต่างที่ทำให้แรงงานทั้ง 2 กลุ่มได้รับและเข้าถึงความช่วยเหลือในระดับที่แตกต่างกัน กล่าวคือแรงงานภาคอุตสาหกรรมที่ส่วนมากมีบัตรสามารถเข้าถึงสวัสดิการด้านสุขภาพได้ อีกระยะมากกว่าแรงงานภาคการเกษตรที่ส่วนมากไม่มีบัตร ดังนั้น แรงงานภาคการเกษตรที่ไม่มีบัตรจึงหันหน้าเข้าไปขอรับความช่วยเหลือด้านสุขภาพจากอาสาสมัครและเอ็นจีโอ (NGOs) แทน

คำสำคัญ: แรงงานข้ามชาติ โควิด-19 ชายแดน สวัสดิการด้านสุขภาพ

ABSTRACT

This article aims to study 1) the problems and impacts faced by migrant workers under the circumstances of the COVID-19 pandemic and 2) to examine their access to healthcare assistance provided by the government. It specifically compares two groups of migrant workers, namely those in a agricultural sector and an industrial one, based on research document review, observations, and in-depth interviews with eleven migrant workers and employers in Mae Sot, Tak Province. The study reveals that migrant workers have been closely monitored by the government as potential carriers of the disease. This is evident from the special measures implemented by the provincial government. The negative problems and impacts faced by migrant workers include difficulties in accessing healthcare rights, social issues such as discrimination and prejudice, economic challenges, and policies preventing them from advancing their social statuses, leading to limited access to various healthcare benefits, including treatment, vaccination, and even access to health-related information. However, it is found that legal status and identification documents play a significant role in creating disparities that determine the different levels of assistance received by both groups of workers. Industrial sector workers, who mostly possess identification cards, have more freely access healthcare benefits compared to agricultural sector workers who generally lack identification cards. Consequently, agricultural sector workers seek healthcare assistance from volunteers and NGOs instead.

Keywords: Migrant workers, COVID-19, Border, Healthcare welfare

ที่มาและความสำคัญ

แรงงานข้ามชาติเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่พบได้ทั่วโลก และปรากฏเด่นชัดขึ้นเมื่อมีการเร่งการเติบโตทางเศรษฐกิจเพื่อสร้างสังคมสมัยใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับทุนนิยมโลกาภิวัตน์ จากสภาวะการณ์นี้จึงส่งเสริมให้เกิดการเคลื่อนย้ายของผู้คน สินค้า และทุนมากยิ่งขึ้น โดยอาจนับได้ว่าแรงงานข้ามชาตินั้นคือผลผลิตของเศรษฐกิจที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยละเอียดคุณค่าของความเป็นมนุษย์ (Giddens, 2008 อ้างถึงใน กมลเลิศ โปธิกนิษฐ, พัชรินทร์ สิริสุนทร และวัชรพล พุทธิรักษา, 2560, น.101) จากการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ไทยกลายเป็นหนึ่งในประเทศที่มีอัตราการเพิ่มขึ้นของแรงงานข้ามชาติอย่างต่อเนื่อง แรงงานส่วนใหญ่จะมาจากประเทศที่มีพรมแดนติดต่อกับไทย เช่น เมียนมาร์ ลาว กัมพูชา (นรากร ศรีเที่ยง, 2564) เหตุผลในการอพยพย้ายถิ่นส่วนใหญ่มาจากปัจจัยหลัก 2 ประการ คือ 1) ปัจจัยที่เป็นแรงผลัก (push effect) เช่น ปัญหาความยากจน และความไม่สงบทางการเมือง 2) ปัจจัยที่เป็นแรงดูด (pull effect) เช่น สภาพเศรษฐกิจการขาดแคลนแรงงาน และนโยบายการจ้างงานของไทย ส่วนใหญ่ทำงานประเภท 3D คือ งานสกปรก (dirty job) งานอันตราย (dangerous job) และงานยาก (difficult job) (กมลเลิศ โปธิกนิษฐ, พัชรินทร์ สิริสุนทร และวัชรพล พุทธิรักษา, 2560, น. 102)

ทั้งนี้ จังหวัดตากโดยเฉพาะอำเภอแม่สอดถือเป็นหนึ่งในจังหวัดที่มีการอพยพเข้ามาของแรงงานเป็นจำนวนมาก เหตุผลหนึ่งมาจากเป็นพื้นที่ชายแดนที่มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศเมียนมาร์ เป็นที่ตั้งจุดผ่านแดนถาวรที่เชื่อมต่อโดยตรงกับเมืองเมียวดี รัฐกะเหรี่ยงของเมียนมาร์ ตลอดจนการเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ (กาญจนานันท์ ธรรมชั้น, 2558, น. 8-9) แต่อย่างไรก็ตาม ด้วยสภาพของสังคมไทยที่กฎหมายคุ้มครองแรงงานข้ามชาติยังมีช่องโหว่หลายประการ ทำให้แรงงานข้ามชาติเหล่านี้เปรียบเสมือนพลเมืองชั้นสองของประเทศ เหตุผลหนึ่งในนั้นมาจากกระบวนการจัดการกับระบบแรงงานข้ามชาติที่ถูกจำกัดภายใต้กรอบคิดในการจำแนกคนด้วยฐานคิดแบบ “รัฐชาติ” ด้วยการจำแนกสิทธิความเป็นพลเมืองแห่งรัฐ เพื่อสร้างความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ในขณะที่กลุ่มคนข้ามพรมแดนหรือในที่นี่คือแรงงานข้ามชาติก็ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งที่ไม่เข้าพวก (otherness) (ไม่ใช่คนไทย) ดังจะเห็นได้จากงานของ พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์ (2551) ที่อธิบายเกี่ยวกับการเกิดภูมิรัฐศาสตร์และชาติพันธุ์ชายแดนของรัฐไทยในอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย และอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก โดย

นำเสนอความพยายามของรัฐไทยในการควบคุมคนผ่านการจัดการเส้นพรมแดน ด้านหนึ่ง ทำให้คนในเส้นพรมแดนได้รับการยอมรับว่าเป็นพวกเดียวกัน แต่อีกด้านหนึ่งก็ผลักดันที่อยู่ นอกเส้นพรมแดนให้กลายเป็นคนที่มีสถานะรอง และรู้สึกแปลกแยกแตกต่าง ชายแดนไม่ใช่ พื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าความพยายามของรัฐไทยในการควบคุมผู้คนผ่านการ จัดการเส้นพรมแดน จึงมีลักษณะของการผสมกลมกลืนระหว่างการสร้างเส้นพรมแดนและ การกำหนดเส้นเขตแดนบนร่างกายของผู้คน โดยที่รัฐสามารถควบคุมและสร้างเส้นเขตแดน ผ่านระบบความเป็นพลเมือง

จากฐานคิดนี้ ทำให้แรงงานข้ามชาติไม่ได้รับสิทธิและสวัสดิการต่างๆ จากภาครัฐ อย่างเท่าเทียม หากเทียบกับพลเมืองไทย โดยเฉพาะปัญหาการเข้าถึงการบริการสุขภาพของ แรงงานข้ามชาติ ซึ่งเราจะเห็นปัญหาได้ชัดเจนจากการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ปฏิเสธไม่ได้ว่าในช่วงการระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 แม้รัฐจะมีมาตรการและสวัสดิการใน การเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากโรคระบาดดังกล่าว แต่การจัดการของรัฐก็ยังมีช่องว่างบาง ประการที่ทำให้แรงงานข้ามชาติกลายเป็นกลุ่มที่ถูกหลงลืม ทั้งในเรื่องของกฎหมาย การบริหารจัดการ การกำหนดความเป็นพลเมืองของรัฐ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการ เข้าถึงการบริการสุขภาพ ส่งผลให้แรงงานข้ามชาติบางส่วนถูกทำให้เป็นชายขอบของ ความสัมพันธ์ดังกล่าว ตลอดจนการเกิดของวาทกรรม “แรงงานข้ามชาติคือพาหะนำเชื้อ โครด” ทำให้แรงงานบางส่วนต้องถูกให้ออกจากงานหรือถูกเลิกจ้าง และจากมาตรการล็อก ดาวน์ (lock down) ทำให้แรงงานไม่สามารถออกไปประกอบอาชีพได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาปัญหาและผลกระทบของแรงงานข้ามชาติภายใต้สถานการณ์ โควิด-19 โดยศึกษาว่าแรงงานข้ามชาตินั้นได้รับผลกระทบและความช่วยเหลืออย่างไรจาก ภาครัฐ โดยเปรียบเทียบกลุ่มแรงงานที่แตกต่างกันคือ แรงงานภาคอุตสาหกรรมและแรงงาน ภาคการเกษตรซึ่งนับว่าเป็นแรงงานที่ชายขอบที่สุด รวมถึงศึกษาวิธีการเข้าหาความ ช่วยเหลือของแรงงานดังกล่าว เพื่อนำเสนอถึงผลกระทบที่แรงงานข้ามชาติทั้ง 2 ประเภท ต้องประสบพบเจอ และพวกเขาได้รับความช่วยเหลืออย่างไร พร้อมทั้งศึกษาว่าปัจจัยใดที่ทำให้ เกิดความแตกต่างในการเข้าถึงสวัสดิการและบริการของรัฐ

คำถามการวิจัย

1) ปัญหาที่เกิดขึ้นกับแรงงานข้ามชาติในสถานการณ์ของโรคระบาดโควิด-19 เกิดขึ้นได้อย่างไร และปัญหานั้นส่งผลกระทบอย่างไรต่อแรงงานข้ามชาติ

2) ในสภาวะการณ์โควิด-19 แรงงานข้ามชาติในภาคการเกษตรและในภาคอุตสาหกรรม ได้รับความช่วยเหลืออย่างไรบ้าง และการได้รับความช่วยเหลือหรือเข้าถึงความช่วยเหลือนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร

วัตถุประสงค์

1) เพื่อศึกษาปัญหาและผลกระทบที่แรงงานข้ามชาติต้องเผชิญ ภายใต้สภาวะการณ์ของโรคระบาดโควิด-19

2) เพื่อศึกษาการได้รับความช่วยเหลือและเข้าถึงความช่วยเหลือของแรงงานข้ามชาติ ในภาคการเกษตรและภาคอุตสาหกรรม ในสภาวะการณ์ของโรคระบาดโควิด-19

นิยามศัพท์

1) *แรงงานภาคการเกษตร* คือแรงงานที่ทำงานรับจ้างทั่วไป เช่น เก็บผักไปขาย โดยเป็นแรงงานอยู่ในชุมชนพะยานด้าว อำเภอมะสออด จังหวัดตาก

2) *แรงงานภาคอุตสาหกรรม* คือแรงงานที่ทำงานในโรงงานขนาดเล็ก โดยเป็นโรงงานเย็บผ้า ในอำเภอมะสออด จังหวัดตาก

ขอบเขตการศึกษา

1) ด้านเนื้อหา: ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลจากเอกสาร เช่น หนังสือรายงานการวิจัย ตลอดจนข้อมูลจากการค้นคว้าทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ หรือข้อมูลที่ได้มาจากเว็บไซต์ทางอินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องกับประเด็นแรงงานข้ามชาติ สุขภาพ และสถานการณ์โควิด-19

2) ด้านประชากร: ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ข้อมูลจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูล 2 กลุ่มหลัก คือ 1) กลุ่มแรงงานภาคการเกษตร จำนวน 9 คน และ 2) กลุ่มแรงงานภาคอุตสาหกรรม จำนวน 2 คน คือ เจ้าของโรงงาน และหัวหน้าคนงาน

3) ด้านพื้นที่: ในการศึกษาครั้งนี้ พื้นที่ที่ถูกศึกษาคืออำเภอมะสออด จังหวัดตาก โดยแบ่งเป็น 2 พื้นที่ตามกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้ 1) พื้นที่ของแรงงานภาคการเกษตร ชุมชนพะยานด้าว อำเภอมะสออด จังหวัดตาก และ 2) พื้นที่ของแรงงานภาคอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นโรงงานเย็บผ้าขนาดเล็ก ในอำเภอมะสออด จังหวัดตาก

4) ด้านระยะเวลา: ช่วงเวลาเก็บข้อมูลและลงพื้นที่ตั้งแต่วันที่ 12 ถึง 14 สิงหาคม

ผลการศึกษา

1. ปัญหาและผลกระทบที่แรงงานข้ามชาติต้องเผชิญภายใต้สภาวะการณ์ของโรคระบาดโควิด-19

จากการศึกษาสามารถแบ่งประเด็นปัญหารวมถึงผลกระทบที่แรงงานข้ามชาติ ทั้ง 2 ประเภท ต้องเผชิญ ได้เป็น 3 ปัญหาหลักๆ ดังนี้

1) ปัญหาการเข้าถึงสิทธิการรักษาพยาบาล

จากการบริการด้านสาธารณสุขที่เข้าไม่ถึงแรงงานข้ามชาติ ทำให้พวกเขาถูกหลั่งล้ม และกลายเป็นชายขอบของการได้รับการช่วยเหลือในสถานการณ์โรคระบาด กล่าวคือกลุ่มแรงงานข้ามชาติไม่มีสิทธิเข้าถึงระบบการรักษาหรือวัคซีนอย่างเหมาะสม เมื่อได้ทำการเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มแรงงานภาคการเกษตรและภาคอุตสาหกรรมแล้ว พบว่ามีความแตกต่างในการเข้าถึงสิทธิการรักษาเป็นอย่างมาก กล่าวคือแรงงานในภาคอุตสาหกรรมส่วนใหญ่มีเอกสารอนุญาตการทำงาน และมีสถานที่ทำงานเป็นหลักเป็นแหล่ง อาทิ มีบัตรสีชมพู และมีบัตรประชาชนพม่า ซึ่งการมีเอกสารประจำตัวเหล่านี้ ทำให้พวกเขาสามารถเข้าถึงสิทธิการรักษาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสิทธิในการตรวจคัดกรองหาเชื้อไวรัส สิทธิในการรักษาเมื่อป่วย หรือสิทธิในการเข้าถึงวัคซีน

...ก็มีคนติดบ้าง (โควิด) แต่พอติดเขาก็แยกกักตัว หรือถ้าป่วยหนักเขาก็ไปโรงพยาบาล ก็โรงพยาบาลคนไทยนี่แหละ เพราะโรงพยาบาลแถวนี้ก็มีล่ามแปลภาษา แต่ส่วนมากถ้าไม่ได้ป่วยมากเขาก็จะไปโรงพยาบาลแม่ตาวกันนะ เพราะมีคนพูดพม่าได้นะ ช่วงโควิดนายจ้างก็เป็นคนพาไปฉีดวัคซีน พวกนี้เขามีประกันสังคมกันนะ แต่เวลาป่วยก็ต้องจ่ายเงินเอง...

(เอ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 13 สิงหาคม 2565)

จากการได้ลงพื้นที่ สัมภาษณ์หัวหน้าคนงานที่เป็นแรงงานข้ามชาติของภาคอุตสาหกรรม พบว่า แรงงานข้ามชาติในโรงงาน ส่วนใหญ่แล้วเป็นแรงงานที่ได้รับการขึ้นทะเบียนและมีใบอนุญาตการทำงานแทบทุกคน เอ หัวหน้าคนงานในโรงงานเย็บผ้าขนาดเล็กเล่าให้ฟังว่าช่วงที่มีการระบาดหนักๆ หากคนงานคนไทยได้รับเชื้อ ก็จะมีการกักตัว (ที่โรงงาน) หากมีอาการหนักก็จะเข้าไปรักษาที่โรงพยาบาลในตัวอำเภอได้ แต่ส่วนมากก็จะ

เข้าไปรับการรักษาที่คลินิกแม่ตาว เนื่องด้วยข้อจำกัดด้านการใช้ภาษา เพราะพวกเธอไม่สามารถพูดภาษาไทยได้ และอีกเหตุผลหนึ่งคือค่ารักษาถูกกว่าไปรับบริการบริการในโรงพยาบาลของรัฐ

แต่กลับกันในส่วนของกลุ่มแรงงานภาคการเกษตรซึ่งเป็นกลุ่มที่นับว่าเป็นชายขอบที่สุด และเปราะบางที่สุดในสถานการณ์นี้ เพราะส่วนมากพวกเขาไม่มีเอกสารยืนยันตัวตนใดๆ เลย แม้กระทั่งบัตรประชาชนพม่า ฉะนั้นแล้วในการเข้าถึงสิทธิในการรักษาพยาบาลจึงไม่มี หรือถ้ามีก็น้อยมาก จากการสัมภาษณ์พบว่า จาก 9 คน มีเพียง 2 คนเท่านั้น ที่ได้รับวัคซีนป้องกันโควิด-19 ส่วนอีก 7 คนที่เหลือพบว่าไม่ได้รับวัคซีน และไม่ได้รับการรักษาเลย เมื่อถามถึงสาเหตุก็พบว่าพวกเขาไม่มีข้อมูลเพราะไม่มีใครมาให้ข้อมูลเกี่ยวกับโรคระบาดและวัคซีนเลย

ไม่มีบัตร และไม่ได้รับวัคซีน ก็ไม่มีคนมาให้ข้อมูล ช่วงโควิดไม่มีงาน แต่อาศัยไปยืมเงินเพื่อน

(ซานมีซี [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 12 สิงหาคม 2565)

จากคำบอกเล่าของซานมีซี แรงงานในภาคการเกษตรเล่าว่า ตนเองเข้ามาหางานทำในไทยได้ประมาณ 1 ปีกว่า โดยเดินทางอพยพเข้ามาเนื่องจากปัญหาสงครามกลางเมืองของพม่า และปัญหาเรื่องความยากจน ต้องการมาไทยเพื่อหางานทำ ตนเองเดินทางมาพร้อมญาติอีก 2 ครั้วเรือน โดยอพยพเข้ามาตามแนวชายแดน ตนเองไม่มีบัตรประชาชนพม่า และไม่มีใบอนุญาตทำงานใดๆ เลย ดังนั้น จึงทำได้แค่เก็บผักและรับจ้างทั่วไปเพื่อหาเลี้ยงชีพ แต่เมื่อเกิดการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 จนเกิดมาตรการล็อกดาวน์ ทำให้ตนเองไม่สามารถออกไปทำงานจึงส่งผลให้ขาดรายได้ อีกทั้งเนื่องด้วยตนเองนั้นมีอายุมากแล้ว จึงไม่สามารถออกไปหางานอื่นๆ ทำได้เช่นกัน ทางเดียวที่ทำได้คือการไปยืมเงินเพื่อมาซื้ออาหารเก็บไว้กิน ตอนแรกตนเองไม่รู้ว่าเป็นโควิด-19 คืออะไร เนื่องจากไม่มีโทรศัพท์ และไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารใดๆ ได้ เนื่องจากฟังภาษาไทยไม่รู้เรื่อง เพิ่งจะมาได้รับความช่วยเหลือตอนที่มิเจ้าน้ำที่เอ็นจีโอ (NGOs) เข้ามามอบอาหารให้

ช่วงโควิด ไม่มีงาน ไม่มีเงิน ไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือจากที่ไหนเลยนอกจากเอ็นจีโอ
เมื่อก่อนรับจ้างเก็บผักขาย แต่พอโควิดเลยไม่ได้ทำงาน แต่ก็มีได้รับบริจาคอาหาร
และเงินบ้าง 20 บ้าง 100 บ้าง...ได้วัคซีนแล้ว 2 เข็ม เขามานิดให้ที่วัดตะเคียน

(ตาก็ [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 12 สิงหาคม 2565)

จากคำบอกเล่าของชาวนามีซีและตาก็ สะท้อนให้เห็นว่าพวกเขาไม่สามารถและเข้าถึง
มาตรการช่วยเหลือเยียวยาที่รัฐบาลไทยจัดตั้งขึ้นได้ เนื่องจากพวกเขาไม่ใช่แรงงานที่เป็น
พลเมืองของรัฐไทย ตลอดจนไม่มีเอกสารยืนยันตัวตนใดๆ เลย ขณะเดียวกันพวกเขาก็ไม่ได้
รับมาตรการช่วยเหลือใดๆ จากรัฐบาลบ้านเกิดเช่นกัน ที่พึ่งเดียวของพวกเขาคือมูลนิธิและ
เอ็นจีโอที่ได้ยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือและสนับสนุนเรื่องอาหาร ค่าใช้จ่าย วัคซีน และให้ความรู้
เกี่ยวกับการป้องกันโรค

แม้ว่าในช่วงของการระบาดจะมีแรงงานที่ติดเชื่อ แต่กลับพบว่าบางส่วนไม่ยอมเข้า
กระบวนการรักษา เนื่องจากปัญหาเรื่อง “ค่าใช้จ่าย” และ “สถานะทางกฎหมาย” ถึงแม้ว่า
รัฐจะออกมาบอกว่ามีนโยบายในการให้การดูแลครอบคลุมคนทุกกลุ่ม แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าใน
ความเป็นจริงแล้ว รัฐมักดูที่สถานะทางกฎหมายเป็นสำคัญ ซึ่งพอแรงงานกลายเป็นกลุ่มที่ผิด
กฎหมายก็จะเข้าไม่ถึงความช่วยเหลือ โดยเฉพาะช่วงที่กลุ่มแรงงานข้ามชาติกลายเป็น
คลัสเตอร์การแพร่ระบาด พวกเขาไม่สามารถเข้าถึงระบบการคัดกรองหรือการรักษาได้
สะดวก แม้จะมีกฎหมายอนุญาตผ่อนผันต่างๆ แต่ในความจริงแล้วก็ยังมีกลิ่น
เชิงนโยบายและการปฏิบัติอยู่ (สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ, ม.ป.ป.) และ
ถึงแม้ว่าไทยจะมีนโยบายปรับสถานะแรงงานข้ามชาติ ที่ทำให้มีแรงงานเข้าสู่ระบบเป็น
จำนวนมาก แต่กลับพบว่าแรงงานส่วนมากที่เหลือก็ยังไม่สามารถเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการ
ต่างๆ โดยเฉพาะสวัสดิการด้านสุขภาพได้ เช่น ระบบประกันสังคมต่างๆ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้
แรงงานข้ามชาติต้องแบกรับค่าใช้จ่ายเอง

2) ปัญหาด้านสังคม

“พาหะนำโรค” และ “แพะรับบาปของสังคม”

เมื่อไทยเผชิญกับสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 ปัญหาอคติที่มีต่อแรงงานข้ามชาติ
ยิ่งทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ทั้งการเกิดของวาทกรรม “พาหะนำเชื้อโรค” และการออก
มาตรการควบคุมสอดส่องอย่างเป็นพิเศษของภาครัฐ ทำให้แรงงานข้ามชาติถูกจับตามอง

และกลายเป็นแพะรับบาปของสถานการณ์ดังกล่าว ยิ่งไปกว่านั้นการบริการด้านสาธารณสุขที่เข้าไม่ถึงแรงงานข้ามชาติ ทำให้พวกเขาถูกหลอกลวงและกลายเป็นชายขอบในที่สุด เช่นสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 (ระลอก 3) ในกลุ่มแรงงานข้ามชาติ พบว่าแรงงานข้ามชาติมีการติดเชื้อสะสมถึง 41,784 คน (ข้อมูล ณ วันที่ 15 มิถุนายน 2564) โดยแรงงานจากเมียนมาร์มีการติดเชื้อมากที่สุด รองลงมาคือจากกัมพูชาและลาวตามลำดับ การระบาดมีลักษณะที่รุนแรงและขยายเป็นวงกว้าง ซึ่งสาเหตุของการการกระจายตัวส่วนหนึ่งมาจากการถูกเลิกจ้าง เนื่องจากนายจ้างต้องปิดกิจการ เพราะวิกฤตโควิด-19 หรือตามคำสั่งของศูนย์บริหารสถานการณ์โควิด-19 (ศบค.) ซึ่งสถานการณ์การแพร่ระบาดนี้ได้บีบให้แรงงานข้ามชาติต้องไปหางานทำที่อื่นเพื่อเลี้ยงชีพ ฉะนั้นเมื่อมีการเปลี่ยนงานหรือเปลี่ยนนายจ้าง ส่งผลให้แรงงานข้ามชาติจากเดิมที่มาอย่างถูกกฎหมายกลายเป็นผิดกฎหมายไป เช่น ทำงานผิดประเภท หรือเอกสารแรงงานไม่ตรงกับนายจ้างปัจจุบัน ยิ่งไปกว่านั้นกระทรวงแรงงานกลับมีการตั้งชุดเฉพาะกิจขึ้นมาเพื่อติดตามและกวาดล้างแรงงานข้ามชาติเหล่านี้ นโยบายดังกล่าวจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้แรงงานข้ามชาติต้องอยู่แบบหลบซ่อน ทำให้พวกเขาไม่สามารถเข้าถึงบริการทางสุขภาพได้อย่างเท่าเทียม (ประชาไท, 2564) จากการศึกษาพบว่าแรงงานข้ามชาติคือกลุ่มที่ได้รับผลกระทบและกลายเป็นเหยื่อของการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 พวกเขากลายเป็นกลุ่มที่ถูกจับตามองโดยภาครัฐอย่างเข้มงวด และกลายเป็นภาพแทนของปัญหาทางสังคม ดังจะเห็นได้จากมาตรการคำสั่งต่างๆ ที่ออกมาโดยรัฐไทย

“การถูกควบคุมและสอดส่องอย่างเป็นพิเศษจากภาครัฐ”

มาตรการคำสั่งของจังหวัดตาก คือเครื่องตอกย้ำถึงการมองแรงงานข้ามชาติว่าเป็นเพียงคนต่างด้าวที่ต้องคอยจับตาดูและสอดส่องอย่างเป็นพิเศษ อาทิ การออกมาตรการเพื่อเฝ้าระวังพรมแดนและกำกับแรงงานข้ามชาติอย่างเคร่งครัด จากคำสั่งจังหวัดตากที่ 2784/2563 ระบุว่าเพื่อให้การดำเนินการเฝ้าระวัง ป้องกัน และแก้ไขการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จังหวัดตากจึงได้มีการแต่งตั้งผู้บัญชาการเหตุการณ์ (Incident Commander: IC) ประจำช่องทางผ่านแดนของจังหวัดตาก โดยมีอำนาจในการกำกับดูแล สั่งการและรายงานสถานการณ์การเข้า-ออกช่องทางผ่านแดน โดยในอำเภอแม่สอดมีการเฝ้าระวังมากถึง 20 ช่องทาง อำเภอแม่ระมาด 3 ช่องทาง อำเภอ

ท่าสองยาง 6 ช่องทาง อำเภอพบพระ 3 ช่องทาง และ อำเภออุ้มผาง 1 ช่องทาง นอกจากนี้ยังมีมาตรการระงับการเดินทางเข้า-ออก บริเวณพรมแดน โดยอ้างอิงจากคำสั่งจังหวัดตากที่ 684/2563 ระบุว่าให้มีการระงับการเดินทางเข้า-ออก ณ จุดผ่านแดน จุดผ่อนปรนการค้า และช่องทางอื่นๆ ตลอดแนวชายแดนจังหวัดตาก บริเวณสะพานมิตรภาพไทย-เมียนมาแห่งที่ 1 โดยระงับการเข้า-ออกของบุคคล ยานพาหนะ ตลอดจนสิ่งของต่างๆ พรมแดนบริเวณแม่สอดจึงเป็นที่ที่ถูกจับตาและถูกกำกับมากที่สุด

สถานการณ์โควิด-19 ไม่เพียงแต่เปลี่ยนรูปแบบการกำกับทางกฎระเบียบของพรมแดนเท่านั้น แต่ยังเปลี่ยนรูปแบบการกำกับกลุ่มบุคคลโดยเฉพาะแรงงานข้ามชาติด้วยเช่นกัน ซึ่งจากมาตรการที่ออกโดยจังหวัดและโดยคณะกรรมการโรคติดต่อจังหวัดตากนั้นพบว่ามีการคุมเข้มเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของแรงงานข้ามชาติและสถานประกอบการเป็นอย่างมาก เช่น ตามประกาศคณะกรรมการโรคติดต่อจังหวัดตาก ฉบับที่ 41/2563 มีประกาศให้อำเภอแม่สอดเป็นพื้นที่ควบคุม (พื้นที่ที่ติดกับพื้นที่ควบคุมสูงสุดหรือพื้นที่ที่มีผู้ติดเชื้อเกินกว่า 10 รายและมีแนวโน้มผู้ติดเชื้อเพิ่มขึ้น) และจัดให้มีมาตรการดังนี้ 1) เร่งรัดหาผู้ติดเชื้อเชิงรุกในพื้นที่ กลุ่มบุคคล และกิจการที่เสี่ยง 2) จำกัดเวลาเปิด-ปิดสถานประกอบการที่มีความจำเป็น หรือทำการปิดหรือจำกัดเวลาเปิด-ปิด สถานประกอบการที่มีความเสี่ยงต่อการแพร่ระบาดของโรค 3) สถานประกอบการและโรงงานที่ยังเปิดดำเนินการ ให้เน้นมาตรการป้องกันโรค (D/M/H/T) ทั้งในบริเวณโรงงานและที่พักคนงาน หากไม่สามารถดำเนินการได้ให้พิจารณาหยุดการดำเนินการ 4) ห้ามแรงงานต่างด้าวเคลื่อนย้ายเข้า-ออกจากพื้นที่ 5) เฝ้าระวังการลักลอบเข้ามาในพื้นที่ของแรงงานต่างด้าวที่มาจากพื้นที่ควบคุมสูงสุด และจากคำสั่งจังหวัดตาก ที่ 424/2564 เรื่องมาตรการเฝ้าระวังและเคลื่อนย้ายแรงงานต่างด้าวนั้น ระบุข้อกำหนดไว้ว่าการเดินทางและเคลื่อนย้ายจะทำได้ก็ต่อเมื่อ 1) ต้องเป็นแรงงานต่างด้าวที่เข้าเมืองโดยถูกต้องตามกฎหมาย มีการลงทะเบียนแรงงานและตรวจไม่พบเชื้อโควิด-19 2) ต้องได้รับการอนุญาตจากผู้ว่าราชการจังหวัดตาก โดยผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการโรคติดต่อของจังหวัดต้นทางและปลายทาง 3) ให้นายจ้างปฏิบัติตามมาตรการการป้องกันโรคอย่างเคร่งครัด 4) ในระหว่างการเดินทางไม่ให้จอดรถเพื่อแวะรับประทานอาหารในร้านอาหาร ยกเว้นเพื่อทำภารกิจส่วนตัวเข้าห้องน้ำหรือเติมน้ำมันเชื้อเพลิง 5) ให้ผู้เดินทางปฏิบัติตามมาตรการ (D/M/H/T) อย่างเคร่งครัด 6) ให้มีการลงทะเบียนก่อนเข้าและออกนอกสถานที่ 7) ใช้ยานพาหนะที่มีการระบายอากาศ ซึ่ง

มาตรการนี้เป็นมาตรการที่มีการบังคับใช้ภายในอำเภอแม่สอดเท่านั้น ส่วนอำเภออื่นๆ ในจังหวัดตาก จะมีข้อแตกต่างจากนี้เพียงเล็กน้อย เช่น แรงงานที่จะเดินทางจะต้องไม่ใช่แรงงานต่างด้าวที่มาจากเขตพื้นที่สมุทรสาคร และการอนุญาตให้แรงงานต่างด้าวเดินทางเพื่อทำงานข้ามเขตจังหวัดจะต้องเป็นไปอย่างเหมาะสมตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง

ไม่เพียงแต่เท่านั้น การกำกับแบบคลุมเข้มนั้นยังแผ่ขยายไปถึงการจำกัดการเดินทางเข้าออกของแรงงานข้ามชาติ ซึ่งทำให้เห็นความแตกต่างที่มีความเข้มข้นในการเฝ้าระวังต่างกัน ระหว่างคนไทยและแรงงานข้ามชาติ เช่น มาตรการป้องกันและตรวจคัดกรองเชื้อไวรัสโควิด-19 กรณีคนต่างด้าวและคนไทยที่เดินทาง ณ ท่าอากาศยานและสถานีขนส่งผู้โดยสารอำเภอแม่สอด อ้างอิงจากประกาศคณะกรรมการโรคติดต่อจังหวัดตาก ฉบับที่ 37/2563 มีเนื้อหาโดยสังเขปว่า สำหรับกรณีคนต่างด้าวและคนไทยที่เดินทาง ณ ท่าอากาศยานแม่สอดและสถานีขนส่งผู้โดยสารอำเภอแม่สอด ในกรณีเป็นคนต่างด้าว ให้สำนักงานจัดหางานจังหวัดตาก สำนักงานตรวจคนเข้าเมืองจังหวัดตาก ตรวจสอบเอกสารว่าเป็นคนต่างด้าวที่มีสิทธิอยู่ในราชอาณาจักรไทยอย่างถูกต้องหรือไม่ หากว่ามีหลักฐานถูกต้องให้ตรวจสอบข้อมูล “เชิงลึก” หากพบมีเหตุอันควรสงสัยว่าเป็นโรคไวรัสโควิด-19 หรือเป็นผู้สัมผัสโรคหรือเป็นพาหะ ให้ส่งเรื่องไปที่สำนักงานสาธารณสุขอำเภอแม่สอดรับตัวเข้าสถานกักกันโรคท้องถิ่น หรือสำหรับกักกันผู้ที่เดินทางข้ามจังหวัด (local quarantine) ต่อไป แต่หากไม่มีหลักฐานที่ถูกต้องให้สามารถดำเนินการทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องต่อไปได้ แต่หากเป็นกรณีคนไทยที่เดินทางให้ทำการ “สุ่มตรวจ” หากพบมีเหตุอันควรสงสัยว่าเป็นโรคโควิด-19 หรือเป็นผู้สัมผัสโรคหรือเป็นพาหะ ให้ส่งเรื่องไปที่สำนักงานสาธารณสุขอำเภอแม่สอดรับตัวเข้าสถานกักกันโรคท้องถิ่นต่อไป

มาตรการเฝ้าจับตาแรงงานข้ามชาติแบบเป็นพิเศษนั้นยังแสดงออกผ่านมาตรการที่ถูกบังคับใช้ในโรงงานและสถานประกอบการด้วยเช่นกัน อาทิ มาตรการปิดสถานประกอบการและจัดตั้งเป็นสถานที่แยกกักกันผู้ติดเชื้อ จังหวัดตากมีมติให้ปิดสถานที่ในสถานประกอบการที่มีผู้ติดเชื้อคนไทยและแรงงานเมียนมาเป็นจำนวนมาก โดยมีคำสั่งให้ปิดสถานที่ ห้ามผู้ใดเข้า-ออก และห้ามประกอบกิจการโรงงาน ตลอดจนให้โรงงานนั้นๆ ถูกจัดเป็นสถานที่แยกดูแลผู้ติดเชื้อภายใต้การกำกับดูแลของโรงพยาบาลแม่สอดและสถานที่กักตัวในโรงงาน (factory quarantine) หรือให้ใช้พื้นที่แรงงานเป็นศูนย์พักคอยหรือศูนย์แยกกักในชุมชน (community isolation) มีมาตรการให้โรงงานและสถานประกอบการ

ดำเนินการมาตรการ Bubble and Seal หรือจัดให้มีการตรวจหาสารพันธุกรรมของเชื้อไวรัสโควิด-19 (RT-PCR) ให้กับแรงงานในสถานประกอบการไม่น้อยกว่าร้อยละ 5 ของแรงงานทั้งหมด โดยเจ้าของกิจการต้องเป็นผู้ออกค่าใช้จ่าย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่ามาตรการที่ออกโดยจังหวัดและกรมควบคุมโรคของจังหวัดตานั้น เป็นมาตรการที่ออกมาเพื่อเฝ้าระวังกับกลุ่มแรงงานข้ามชาติ สถานประกอบการ และผู้ลี้ภัยเข้าพรมแดนเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมาตรการนี้ก็สะท้อนการแบ่งเขา-แบ่งเรา ระหว่างคนไทยและแรงงานข้ามชาติ ตั้งแต่ภาษาที่ใช้ในระบบราชการ โดยเรียกแรงงานข้ามชาติว่าเป็น “พวกต่างด้าว” และต้องถูกจับตามองเป็นพิเศษ ซึ่งความเข้มข้นของการบังคับใช้มาตรการก็แตกต่างกับคนไทยอย่างเห็นได้ชัด

...ไม่ค่อยได้ออกไปไหน เพราะช่วงนั้นเค้าปิดเมืองนะ (ลือคดาวน) ก่อนช่วงโควิดก็มี กลับบ้านบ้าง ช่วงสงกรานต์ แต่ตั้งแต่มีโควิดกับสงคราก็ไม่ได้กลับเลย เพราะด่านปิด...

(เอ [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2565)

เอได้เล่าให้ฟังว่าตั้งแต่มีโควิด-19 เข้ามา ทำให้ตัวเองไม่ค่อยได้ออกไปไหนไกลๆ เนื่องจากมักจะถูกจับตามองจากเจ้าหน้าที่รัฐและชาวบ้านรอบข้างอยู่บ่อยครั้ง โดยมองว่าตัวเธอกับเพื่อนๆ นั้นติดโรคและจะนำโรคไปแพร่ระบาดข้างนอก พวกเธอมักจะโดนขอให้โชว์บัตรอนุญาตการทำงานอยู่บ่อยๆ จะเดินทางกลับบ้านเกิดก็ทำไม่ได้ เนื่องจากมีการปิดด่านชายแดน การเดินทางมักจะต้องมีค่าใช้จ่ายสูงมากกว่าปกติ ตลอดจนปัญหาเรื่องการกักตัวและปัญหาด้านสงครากลางเมืองที่พม่าอีกด้วย

...อายุเยอะทำงานหนักไม่ไหว ทำแค่เก็บหน่อไม้ไปขาย เงินได้มาจากรับจ้างทั่วไป ไม่มีบัตรเลยทำอย่างอื่นไม่ได้ ก็อยู่ไทยมา 20 ปี อยากกลับบ้านพม่า แต่กลับไม่ได้เพราะโควิด...

(เมียะ [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 12 สิงหาคม 2565)

จากการศึกษาเปรียบเทียบ พบว่าระหว่างแรงงานภาคการเกษตรและแรงงานภาคอุตสาหกรรม มีความแตกต่างของลักษณะและระดับความรุนแรงแตกต่างกัน โดย

พบว่าแรงงานในภาคอุตสาหกรรมได้รับและประสบกับปัญหาการถูกควบคุมและสอดส่องจากภาครัฐมากกว่าภาคการเกษตร อันมาจากเงื่อนไขของการมีเอกสารระบุตัวตน ทำให้ง่ายต่อการถูกสอดส่อง ในส่วนของแรงงานภาคการเกษตร แม้จะไม่ได้ถูกจับตามองจากรัฐมากนัก เนื่องจากไม่มีเอกสารระบุตัวตน และไม่มีชื่อในระบบ แต่การไม่มีบัตรนี้ก็ส่งผลให้พวกเขาไม่สามารถเคลื่อนย้ายไปทำงานอย่างอื่นได้เช่นกัน ส่งผลให้พวกเขาต้องทำงานหนัก ในลักษณะที่เสี่ยงและอันตรายมากกว่า เช่น การที่ต้องทนได้รับสารเคมีจากการปลูกพืชผัก ดังนั้น จะเห็นได้ว่า “เอกสารระบุตัวตน” ส่งผลกระทบต่อแรงงานในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป

“ไม่สามารถเลื่อนสถานะให้สูงขึ้นได้”

ภายใต้การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม พบว่ากระบวนการจัดการกับระบบแรงงานข้ามชาตินั้นถูกจำกัดภายใต้กรอบคิดในการจำแนกคนด้วยฐานคิดแบบ “รัฐชาติ” ด้วยการจำแนกสิทธิความเป็นพลเมืองแห่งรัฐ ตลอดจนก่อให้เกิดสถานะของการถูกกดทับและจำกัดไม่ให้เลื่อนชั้นสถานะ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าเอกสารระบุตัวตนคือหนึ่งในเครื่องมือสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการกักขังให้แรงงาน ไม่สามารถเลื่อนชั้นออกจากการเป็นแรงงานข้ามชาติได้ ดังงานของมาลาวีกา เร็ดดี (Reddy, 2015) ได้พูดถึงเรื่องการทำงานของบัตรประตูดังแรงงาน ว่าไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือที่ใช้เพื่อพิสูจน์และระบุตัวตนของแรงงานตามกฎหมายเท่านั้น แต่ยังคงเป็นเครื่องมือที่ทำให้สถานะของแรงงานไม่เป็นที่ยอมรับทางกฎหมายอีกด้วย ด้วยขั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อนและมีช่องโหว่ในการทำงานมากมายไม่ว่าจะในฐานะของตัวเองหรือเจ้าหน้าที่ที่บังคับใช้ นอกจากนี้บัตรยังคงทำหน้าที่แบ่งประเภทแรงงานเพื่อจำแนกแยกแยะเพื่อควบคุมการเพิ่มจำนวนของแรงงาน ตัวบัตรถูกใช้เพื่อเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงอำนาจรัฐเข้ากับกระบวนการระบุตัวตนของแรงงาน โดยใช้ตรรกะในการระบุตัวตนโดยเชื่อมโยงกับสถานการณ์การทำงานของแรงงาน บางคนมีบัตรมากกว่า 1 ใบ การกระทำเช่นนี้เป็นการทำให้เอกสารกลายเป็นตัวแทนของผู้คน อำนาจของบัตรส่งผลทำให้แรงงานนั้นตกเป็นผู้ถูกคุมขังอยู่ในสถานะเช่นเดิม หรืออาจกล่าวได้ว่าแรงงานถูกกลายสภาพไปอยู่ในฐานะพลเมืองแรงงานโดยไม่สามารถขยับชั้นฐานะไปเป็นอย่างอื่นและต้องอยู่ในฐานะ “คนงาน” ต่อไป

งานของ สตีเฟน แคมป์เบลล์ (Campbell, 2018) ที่สนใจประเด็นแรงงานข้ามชาติในพื้นที่ชายแดนแม่สอด อธิบายว่าทุนนิยมในแม่สอดตกอยู่ภายใต้บริบทของพื้นที่กำลังพัฒนาทางเศรษฐกิจ เป็นทุนนิยมที่ใช้ประโยชน์จากการเป็นพื้นที่ชายแดน ที่การข้ามแดนและการดำรงอยู่ของแรงงานข้ามชาติถูกกำกับด้วยกฎระเบียบที่เข้มงวด และเอื้อต่อการกดขี่ของนายทุน แรงงานข้ามชาติที่เข้ามาทำงานในพื้นที่แม่สอดต้องเผชิญกับการถูกกดขี่ ขูดรีด และการถูกควบคุมด้วยกลไกการควบคุมเชิงพื้นที่ของทุน และการพัฒนาเป็นเขตการค้าเสรีเพื่อการส่งออก (Export Processing Zone) คือนโยบายรัฐที่ผลักดันให้แม่สอดกลายเป็นพื้นที่ทางการผลิตผ่านโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อส่งออก โดยใช้แรงงานข้ามชาติเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ซึ่งให้เห็นว่าเขตการค้าเสรีเพื่อการส่งออกนี้คือผลผลิตของทุนนิยมที่ต้องการควบคุมแรงงานข้ามชาติไม่ให้ออกนอกพื้นที่ โดยมีแรงหนุนคือนโยบายการขึ้นทะเบียนแรงงานข้ามชาติด้วยกระบวนการพิสูจน์สัญชาติ เป็นเครื่องมือที่รัฐใช้เพื่อสร้างกฎระเบียบ เพื่อให้แรงงานข้ามชาติที่ผิดกฎหมายเข้าสู่กระบวนการขึ้นทะเบียนให้ถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งค่าใช้จ่ายในการขึ้นทะเบียนมีราคาสูง และประกอบกับแม่สอดได้กลายเป็นพื้นที่ของเขตเศรษฐกิจพิเศษ มีกฎหมายควบคุมพิเศษ จึงเป็นเหตุผลให้แรงงานข้ามชาติไม่สามารถเคลื่อนที่เข้าสู่เมืองชั้นในได้ และถูกจำกัดให้ทำงานได้แต่ในพื้นที่แม่สอด

2) ปัญหาด้านเศรษฐกิจ

จากการเกิดของสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 สิ่งก็ตามมานอกจากจะเป็นความทุกข์ยากจากการเจ็บป่วยแล้ว ยังมีความทุกข์ยากจากเศรษฐกิจอีกด้วย เนื่องจากทุกอย่างถูกทำให้หยุดชะงักเพื่อให้รัฐควบคุมสถานการณ์ ผลกระทบที่ตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือผลกระทบทางเศรษฐกิจ ซึ่งแรงงานข้ามชาติเป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบโดยตรง ผลการศึกษาพบว่าทั้งแรงงานภาคการเกษตรและอุตสาหกรรมเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบเหมือนกัน แต่ก็มีส่วนแตกต่างกันเล็กน้อย นั่นคือระดับของความยากลำบาก กล่าวคือผลกระทบในทางเศรษฐกิจของแรงงานภาคอุตสาหกรรม คือต้องทำงานหนักมากกว่าเดิม เนื่องจากโรงงานที่ตนเองทำอยู่นั้นไม่มีมาตรการปิดโรงงาน แต่ช่วงโควิดเป็นช่วงที่โรงงานผลิตสินค้าได้น้อย ทางแก้ที่จะช่วยพยุงโรงงานได้คือต้องรับงานมากกว่าเดิม เพื่อนำเงินไปจ่ายค่าต่างๆ ให้แรงงานเดินต่อไปได้

...เนื่องจากรับผ้ามาจากจีน เกิดโควิด ก็เกิดปัญหา ช่วงโควิดไม่มีหน่วยงานรัฐเข้ามาช่วยเหลือเลย รัฐก็รับมือช้า ทำให้เศรษฐกิจชะงัก ก็ต้องดิ้นรนเอาเอง ช่วงโควิดโรงงานมีออเดอร์น้อย เพราะคนไม่ค่อยจับจ่าย ตลาดเลยขายไม่ออก ถ้าจะประกอบโรงงานก็ต้องมีออเดอร์เดือนละ 30,000 ตัว ก็มีคนงานหยุดบ้างบางส่วน ช่วงโควิดที่ยังอยู่ได้ก็เพราะรับงานมาจากมาเลเซียด้วย ค่าแรงจะได้แบบเหมา คือ 10 บาทต่อตัว แรงงานถ้าทำโอทีก็จะให้ 5 บาทต่อชิ้น ที่ค่าแรงถูกเพราะมีการแข่งขันสูง การทำงานแต่ละส่วนของแรงงานจะทำงานเป็นขั้นตอน ถ้าคนทำขั้นตอนไหนไม่ทันก็จะให้คนอื่นมาทำแทน เพื่อให้งานเดินต่อไปได้...

จิม[นามสมมติ], สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2565)

จากคำสัมภาษณ์ของจิม เจ้าของโรงงานเย็บผ้า สะท้อนให้เห็นว่าพวกเขาต้องรับงานที่หนักแต่ค่าแรงถูกมากขึ้น เพื่อให้มีรายได้มาประกอบให้โรงงานสามารถเดินหน้าต่อไปได้ เนื่องจากเธอไม่สามารถปิดโรงงานได้ เนื่องจากถ้าปิดแล้ว คนงานจะไม่มีรายได้ อีกทั้งถ้าปิดไปคนงานก็กลับประเทศไม่ได้อยู่ดี ทางออกคือต้องใช้วิธีรับงานมากขึ้น ในส่วนของคนงานก็ต้องทำงานหนักมากขึ้นเพื่อช่วยโรงงานเช่นเดียวกัน

2. การได้รับความช่วยเหลือและเข้าถึงความช่วยเหลือของแรงงานข้ามชาติ ในภาคการเกษตร และภาคอุตสาหกรรม ในสภาวะการณ์ของโรคระบาดโควิด-19

จากการศึกษาพบว่า การเข้าถึงหรือเข้าหาความช่วยเหลือของแรงงานข้ามชาติ ระหว่างภาคการเกษตรและภาคอุตสาหกรรม สิ่งที่เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความแตกต่างในการเข้าถึงความช่วยเหลือ ปัจจัยหลักๆ คือ “เอกสารยืนยันตัวตนของแรงงานข้ามชาติ” ไม่ว่าจะ เป็นบัตรอนุญาตการทำงานหรือบัตรประชาชนของประเทศต้นทางก็ตาม แรงงานในภาคอุตสาหกรรมโดยส่วนใหญ่แล้วจะมีเอกสารยืนยันตัวตนเกือบทุกคน เนื่องจากมีที่ทำงานเป็นหลักเป็นแหล่ง เจ้าของกิจการเป็นคนจัดหาและพาไปทำอย่างถูกต้อง แม้จะมีเสียงสะท้อนมาว่าบัตรนั้นมีราคาแพง และมีขั้นตอนการต่ออายุที่ยุ่งยากและซับซ้อนตามระบบราชการของไทยก็ตาม ด้วยเหตุที่พวกเขามีบัตร จึงทำให้การเข้าถึงระบบสาธารณสุขก็เป็นไปอย่างสะดวกมากกว่าแรงงานภาคการเกษตร อันเนื่องมาจากแรงงานภาคการเกษตรส่วนใหญ่แล้วเป็นบุคคลที่ไม่มีเอกสารยืนยันตัวตนใดๆ จึงไม่สามารถออกไปสมัครงานที่ไหนได้ และส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่ไม่มีทักษะ มีครอบครัว และมีอายุมากแล้ว จึงไม่สามารถพาตัวเองเข้า

ไปสู่ตลาดของแรงงานได้ ฉะนั้นแล้ว ในสถานการณ์ของการระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 พวกเขามีที่พึ่งเพียงที่เดียวนั่นคือมูลนิธิและเอ็นจีโอ ที่ดูแลประเด็นเกี่ยวแรงงานข้ามชาติ ต่างๆ ซึ่งในขอบเขตของผู้วิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งไปที่มูลนิธิศุภนิมิตที่อำเภอแม่สอดเป็นสำคัญ

“มูลนิธิศุภนิมิต”

มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย ที่ศูนย์ประสานงานโครงการพิเศษ อำเภอแม่สอด จังหวัดตากนั้นเป็นหน่วยงานในการบริหารจัดการโครงการพัฒนาระบบสาธารณสุข ร่วมกับภาคีเครือข่ายทั้งทางภาครัฐ เอกชน และประชาชน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) โดยมีจุดประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตสำหรับผู้มีปัญหาเรื่องสถานะบุคคลและแรงงานข้ามชาติ และในสถานการณ์ของโรคระบาดของโควิด-19 มูลนิธิก็ได้เข้ามามีส่วนร่วมเป็นอย่างมากในการช่วยเหลือแรงงานข้ามชาติ หรือเรียกได้ว่าเป็นการเข้ามาเพื่อ “อุดช่องโหว่” ของระบบสาธารณสุขของไทย กล่าวคือ เนื่องจากอำเภอแม่สอดนั้นเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะของความเป็นเมือง (urban) มีประชากรหนาแน่น และเป็นพื้นที่ที่แรงงานข้ามชาติอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก มีหน่วยงานที่รับผิดชอบในการให้บริการด้านสาธารณสุข เช่น โรงพยาบาลแม่สอด สาธารณสุขแม่สอด คลินิกเอกชน เป็นต้น แต่พบว่าการเข้าถึงบริการสุขภาพของแรงงานข้ามชาติมีน้อยมาก อันเนื่องมาจากปัญหาหลักๆ คือ 1) ปัญหาการไม่มีเอกสารยืนยันตัวตน แรงงานข้ามชาติในภาคการเกษตรส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่อยู่นอกระบบการลงทะเบียน หรือบางส่วนเข้าเมืองผิดกฎหมาย มีการเคลื่อนย้ายบ่อย จึงทำให้เกิดข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบสุขภาพ เช่น กลัวการถูกจับไม่เข้าใจระบบสุขภาพ ไม่กล้าใช้บริการสาธารณสุขของไทย 2) ปัญหาความยากจน 3) ปัญหาเรื่องการสื่อสาร 4) ปัญหาเรื่องการเข้าถึงข้อมูลสาธารณสุขของไทย การประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการบริการสุขภาพของไทย ส่วนใหญ่จะเป็นการประชาสัมพันธ์โดยการติดบอร์ดประชาสัมพันธ์ หรือแจกเอกสารประชาสัมพันธ์เป็นภาษาไทย และ 5) ปัญหาเรื่องระบบประกันสุขภาพ อันเนื่องมาจากข้อจำกัดของระบบประกันสุขภาพของไทย สิทธิประโยชน์บางกรณีไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขระยะเวลาที่แรงงานได้รับอนุญาตให้ทำงานในเมืองไทย และกระบวนการติดตามและบังคับใช้ให้แรงงานทุกคนที่ผ่านกระบวนการพิสูจน์สัญชาติแล้วต้องขึ้นทะเบียนยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร จึงส่งผลให้ความยากลำบากในการเข้าถึงระบบบริการสุขภาพ (ณัฐภาณี บัวดี และอดิเรก พันเขียว, 2561, น. 88-95)

ในส่วนของการคัดการช่วยเหลือแรงงานในสถานการณ์โควิด-19 นั้น คณะอาสาสมัครจะใช้วิธีการลงพื้นที่ โดยคัดเลือกอาสาสมัครที่เป็นคนในพื้นที่และรู้จักพื้นที่เป็นอย่างดี ซึ่งทั้งอาสาสมัครและกลุ่มที่ได้รับการช่วยเหลือต้องไม่รู้จักกันเป็นการส่วนตัว โดยจะคัดเลือกครอบครัวที่ไม่สามารถหาเงินเลี้ยงดูตัวเองและครอบครัวได้ ได้รับผลกระทบจากโควิด 19 ทำให้ไม่สามารถออกไปทำงานหาเลี้ยงชีพได้ การช่วยเหลือก็จะทำ โดยการเข้าไปให้เงินทุนสนับสนุน ให้ความรู้เรื่องวัคซีน ตลอดจนให้อาหารเพื่อยังชีพ ซึ่งการให้เงินทุนก็จะมีการติดตามเป็นช่วงๆ หากว่าครอบครัวไหนสามารถออกไปทำงานหาเลี้ยงชีพเองได้แล้ว ก็จะหยุดให้ความช่วยเหลือทันที

“การเข้าไม่ถึงความช่วยเหลือของแรงงานข้ามชาติสะท้อนอะไร”

1) การบริหารจัดการของรัฐไทย แม้ไทยจะมีนโยบายปรับสถานะแรงงานข้ามชาติที่ทำให้มีแรงงานเข้าสู่ระบบเป็นจำนวนมาก แต่กลับพบว่าแรงงานส่วนมากที่เหลือก็ยังไม่สามารถเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการต่างๆ ได้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้แรงงานข้ามชาติต้องแบกรับค่าใช้จ่าย และต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านสุขภาพ เศรษฐกิจ และรวมถึงปัญหาคุณภาพชีวิตอีกด้วย อีกปัญหาหนึ่งที่น่าสนใจคือปัญหาการขึ้นทะเบียนของแรงงานข้ามชาติ ที่ทั้งมีราคาแพง และมีกระบวนการที่ซับซ้อน ซ้ำซาก ทำให้นายจ้างหรือแรงงานข้ามชาติบางคนเล็ก หรือไม่สามารถที่จะทำให้ถูกต้องตามกฎหมายได้ ความยุ่งยากที่เกิดขึ้นมานั้นส่วนหนึ่งก็เป็นผลมาจากนโยบายและข้อบังคับเกี่ยวกับเอกสารที่ใช้ระบุตัวตนของแรงงานนั้นไม่มีความมั่นคง นโยบายและข้อปฏิบัติที่ออกมาจะมีความผันผวนไปตามผู้นำทางการเมืองและอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจของไทย (Laungaramsri, 2020, pp. 267-283)

กล่าวได้ว่า อุปสรรคในการเข้าถึงสวัสดิการของรัฐคือผลจากความยุ่งยากในการจดทะเบียนทางกฎหมาย ที่ส่งผลให้แรงงานส่วนใหญ่เลือกที่จะไม่เข้าสู่การจดทะเบียนกับรัฐ และด้วยแนวคิดของรัฐที่ผูกโยงอยู่กับการที่แรงงานต้องมีนายจ้างเป็นหลัก กระบวนการเข้าสู่การทำงานจึงต้องพึ่งพิงการรับรองของนายจ้าง ฉะนั้นสิทธิในการเปลี่ยนงานหรือนายจ้างจึงถูกจำกัดอยู่มาก และอีกประเด็นคือแนวทางการให้สวัสดิการนั้นมุ่งเน้นที่ความเป็นปัจเจก และรัฐมีการนิยามความหมายของงานที่แคบเกินไปจนไม่ครอบคลุมงานนอกระบบอื่นๆ จาก

ที่กล่าวมาข้างต้นล้วนส่งผลให้พวกเขาไม่สามารถมีสถานะเป็น “แรงงาน” และเข้าไม่ถึงสวัสดิการต่างๆ (แก๊งกิจ กิติเรียงลาภ และพัชรินทร์ เทพนำชัย, 2561, น. 98-117)

สิ่งนี้สะท้อนถึงระบบราชการ และความสามารถของรัฐไทยถึงความไม่มีประสิทธิภาพ ที่กฎหมายแรงงานในไทยนั้นยังไม่สามารถคุ้มครองแรงงานข้ามชาติได้อย่างครอบคลุมทุกกลุ่มอาชีพ อันเนื่องมาจากการกำหนดนิยามมีลักษณะที่คลุมเครือ ไม่ชัดเจน จนทำให้แรงงานที่ควรต้องได้รับการคุ้มครองตกหล่นไปจากระบบ เช่น แรงงานภาคเกษตร เมื่อแรงงานถูกทำให้มองไม่เห็นในระบบการจ้างงาน จึงส่งผลต่อความเหลื่อมล้ำและส่งผลกระทบต่อสภาวะการดำรงชีพที่แรงงานต้องเผชิญความเสี่ยงมากขึ้นด้วยตนเอง (นรากร ศรีเที่ยง, 2564)

2) ฐานคิดของสัญชาติ (nationality) ในประเทศไทยแรงงานข้ามชาติถูกจำกัดความหมายตามหลักกฎหมายของรัฐปลายทางในการจัดการกับบุคคลที่เข้ามาทุกมิติ เช่น สังคม การเมือง ความมั่นคง และสุขภาพ ทำให้คนข้ามพรมแดนมีคุณค่าเป็นเพียง “คนต่างด้าว” (aliens) ซึ่งฐานคิดนี้ได้เข้าไปจัดการควบคุมสิทธิต่างๆ ทั้งในด้านการทำงานและการได้รับสวัสดิการทางสังคม โดยยึดโยงความเป็นต่างด้าวกับสัญชาติ สร้างความหมายว่าแรงงานต่างด้าวนั้นไม่ใช่กลุ่มคนไทย แต่เป็นภาพแทนของปัญหาทางสังคม

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่ารัฐไทยมักจะให้ความสำคัญกับความมั่นคงของชาติ มากกว่าที่จะพัฒนาแรงงานข้ามชาติตามกรอบความมั่นคงของมนุษย์ แม้ว่าจะมีความพยายามในการพัฒนาด้านสิทธิขั้นพื้นฐานต่างๆ เช่น การค้ามนุษย์ การรักษาพยาบาล แต่ก็ยังคงเป็นนโยบายที่ไม่คงเส้นคงวา และเปลี่ยนไปตามวิสัยทัศน์ของผู้นำรัฐบาล หรือแม้ว่าจะมีความพยายามในการออกกฎระเบียบเพื่อจัดการแรงงานข้ามชาติในมิติต่างๆ แต่ในทางปฏิบัติก็ยังคงขาดความมุ่งมั่นในหลายประการ หนึ่งในนั้นคือปัญหาเรื่อง “อคติ” ทั้งของตัวรัฐเองและรวมถึงของประชาชนบางส่วน รัฐไทยมีการปฏิบัติต่อแรงงานข้ามชาติในฐานะกลุ่มคนที่ถูกกดทับมาโดยตลอด โดยการสร้างความเป็นอื่นผ่านวาทกรรม และผ่านคำเรียกที่แสดงถึงการดูถูก เช่น คำว่า “แรงงานต่างด้าว” หรือ “ผู้เป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ” ซึ่งคำเหล่านี้มีนัยยะที่สะท้อนว่ารัฐไทยมองคนกลุ่มนี้ว่ามีสถานะที่ต่ำกว่าหรือแสดงถึงความไม่ปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สินของคนไทย (บุษยรัตน์ กาญจนดิษฐ์, 2550) แรงงานข้ามชาติมักจะถูกประกอบสร้างให้มีสถานะเป็น “ศัตรูของประเทศ” ที่ต้องได้รับการปฏิบัติเสมือนว่าเป็นตัวอันตราย และเป็นตัวแพร่โรคร้ายให้กับสังคม

(อดิศร เกิดมงคล, 2546) แรงงานข้ามชาติในไทยมักจะเป็นกลุ่มที่ถูกมองว่าเข้ามาหาผลประโยชน์จากประเทศไทย และสร้างปัญหาและภาระให้กับไทยมากมาย เช่น แย่งงานคนในท้องถิ่น ทำให้แรงงานไทยในท้องถิ่นถูกกดค่าแรง ทำให้เกิดอาชญากรรมมากขึ้น นำมาซึ่งปัญหาเรื่องความมั่นคงของชาติ จากอคตินี้ส่งผลให้รัฐมีนโยบายควบคุมแรงงานข้ามชาติอย่างเข้มข้น ตลอดจนกีดกันไม่ให้แรงงานข้ามชาตินั้นเข้ามาลงหลักปักฐานอย่างถาวรในไทย (Wickramasekera, 2002 อ้างถึงใน พฤษัช เถาวิล, 2553, น. 4-5) ดังเช่นจากในกรณีนี้ที่แรงงานข้ามชาติถูกควบคุมและสอดส่องจากรัฐอย่างเป็นพิเศษ

สรุป

ปัญหาที่แรงงานข้ามชาติทั้งในภาคการเกษตรและในภาคอุตสาหกรรมต้องเผชิญคือ ปัญหาเรื่องการเข้าถึงสิทธิการรักษาพยาบาล การถูกสอดส่องอย่างเป็นพิเศษจากรัฐ การขาดรายได้ หรือการต้องทำงานล่วงเวลา ตลอดจนการถูกตีตราและกล่าวหาว่าเป็นพาหะนำเชื้อโรค ซึ่งนำมาสู่การเข้าไม่ถึงสวัสดิการ ตลอดจนเกิดความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการกดทับ และลดคุณค่าความเป็นมนุษย์ ประกอบกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ยิ่งทำให้ปัญหาดังกล่าวนั้นทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ด้วยการมองว่าแรงงานข้ามชาตินั้นคือกลุ่มที่ต้องคอยเฝ้าระวัง สอดส่องและตรวจตราเป็นพิเศษ ซึ่งลักษณะดังกล่าวล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อแรงงานข้ามชาติทั้งสองประเภท อย่างไรก็ตาม ผลกระทบที่เกิดขึ้นพบว่าจุดแตกต่างที่ทำให้แรงงานทั้งสองประเภทยังได้รับความช่วยเหลือไม่เท่ากัน คือ เรื่องของเอกสารระบุตัวตนของแรงงาน กล่าวคือแรงงานภาคอุตสาหกรรมที่ส่วนมากมีบัตรสามารถเข้าถึงสวัสดิการด้านสุขภาพได้อิสระมากกว่าแรงงานภาคการเกษตรที่ส่วนมากไม่มีบัตร ดังนั้น แรงงานภาคการเกษตรที่ไม่มีบัตรจึงหันหน้าเข้าไปขอรับความช่วยเหลือด้านสุขภาพจากอาสาสมัครและเอ็นจีโอแทน แต่ในขณะเดียวกัน เอกสารระบุตัวตนนี้ก็กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำให้แรงงานไม่สามารถเลื่อนขั้นสถานะและก้าวข้ามมาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้เช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กาญจนาณัฐ ธรรมชั้น. (2558). *การจัดการแรงงานข้ามชาติสัญชาติเมียนมา ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก*(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กมลเศ โปธิกนิษฐ, พชรินทร์ สิริสุนทร และวัชรพล พุทธิรักษา. (2560). แรงงานข้ามชาติกับการทำให้เป็น “สัตว์-เศรษฐกิจ” ภายใต้ภาวะการณ์ถูกกดทับ: กรณีศึกษาแรงงานข้ามชาติในประเทศไทย. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 13(2), 99-119.
- เก่งกิจ กิติเรียงลาภ และพัชรินทร์ เทพนำชัย. (2561). แรงงานข้ามชาติในฐานะพลเมืองทางเศรษฐกิจ: อุปสรรคของการเข้าถึงสวัสดิการสังคมในพื้นที่แม่สอด. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 14(1), 97-117.
- ณัฐภาณี บัวดี และอดิเรก พันเขียว. (2561). แนวทางการพัฒนาการเข้าถึงบริการสุขภาพสาธารณสุขมูลฐานของกลุ่มประชากรข้ามชาติ สัญชาติเมียนมา ในพื้นที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก โดยมูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย”. *สักทอง: วารสารมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ (สทมส.)*, 24, 86-102.
- นรารกร ศรีเที่ยง. (2564, 11 ตุลาคม). *แรงงานข้ามชาติกับการเข้าถึงสวัสดิการด้านสุขภาพในรัฐไทย: กรณีศึกษาแรงงานข้ามชาติ จังหวัดสมุทรสาคร*. Amnesty International Thailand. <https://www.amnesty.or.th/latest/blog/921/>
- บุษยรัตน์ กาญจนดิษฐ์. (2550). *ยุทธศาสตร์การอยู่รอดของแรงงานข้ามชาติจากประเทศพม่า กรณีศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ประชาไท. (2564, 23 มิถุนายน). *แรงงานข้ามชาติในระบบ 2 ล้านคนต้องได้รับวัคซีนแต่ติดข้อจำกัดด้านภาษา-การเลือกปฏิบัติ*. ประชาไท. <https://prachatai.com/journal/2021/06/93636>
- พฤกษ์ เกาถวิล. (2553). นโยบายการจัดการแรงงานข้ามชาติของไทย: จากความเกลียดกลัวคนต่างชาติถึง (เหนือกว่า) สิทธิมนุษยชน. *วารสารสังคมกลุ่มน้ำโขง*, 6(3), 1-30.
- พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. (2551). พัฒนาการของการเกิด “พื้นที่ภาคเหนือและพื้นที่ชายแดนใน

ภาคเหนือ” ของรัฐไทยสมัยใหม่: มิติทางชาติพันธุ์บนเศรษฐกิจการเมืองและภูมิรัฐศาสตร์ของรัฐอาณานิคมแห่งสยามจากอดีตจนถึงปัจจุบัน. ใน *บทความวิชาการ: ประชุมวิชาการชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม* วันที่ 22-23 ธันวาคม 2551 ณ ศูนย์ประชุม นานาชาติ โรงแรมดิเอ็มเพรส เชียงใหม่ (น. 247-257). กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์; ศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

มาตรการคำสั่งของจังหวัดตาก. (ม.ป.ป.). *การควบคุมสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19. สำนักงานจังหวัดตาก. ประกาศคณะกรรมการโรคติดต่อจังหวัดตากคำสั่งที่ 41/2563 การประกาศให้อำเภอแม่สอดเป็นพื้นที่ควบคุม.*

มาตรการคำสั่งของจังหวัดตาก. (ม.ป.ป.). *การควบคุมสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19. สำนักงานจังหวัดตาก. มาตรการคำสั่งที่ 424/2564 เรื่อง มาตรการเฝ้าระวังและเคลื่อนย้ายแรงงานต่างด้าว.*

มาตรการคำสั่งของจังหวัดตาก. (ม.ป.ป.). *การควบคุมสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19. สำนักงานจังหวัดตาก. มาตรการคำสั่งที่ 684/2563 ให้มีการระงับการเดินทางเข้า-ออก ณ จุดผ่านแดน จุดผ่อนปรนสินค้า และช่องทางอื่นๆ ตลอดแนวชายแดนจังหวัดตาก.*

มาตรการคำสั่งของจังหวัดตาก. (ม.ป.ป.). *การควบคุมสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19. สำนักงานจังหวัดตาก. มาตรการคำสั่งที่ 2784/2563 การแต่งตั้งผู้บัญชาการเหตุการณ์ (Incident Commander: IC) ประจำช่องทางผ่านแดน. สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *แรงงานข้ามชาติติดโควิด-19 แต่ไม่กล้าไป รพ. เหตุไม่มีประกันสุขภาพ-ไม่มีเงินจ่ายค่ารักษา.**

<https://www.nationalhealth.or.th/th/node/3093>

อดิสร เกิดมงคล. (2546). *การคุ้มครองสิทธิแรงงานข้ามชาติ: แนวคิด นโยบาย และอคติแห่งรัฐ. ใน พรสุข เกิดสว่าง (บก.) มุ่งหาแสงตะวัน ชีวิตของเหล่าประชาชนรกรากหญ้าจากประเทศพม่า ที่มาเป็นแรงงานผิดกฎหมายในประเทศไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2) (น.172-181). สมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน.*

ภาษาต่างประเทศ

Campbell, S. (2018). *Border capitalism: Disrupted precarity and struggle in a Southeast Asian industrial zone*. Cornell University Press.

Laungaramsri, P. (2020). Governing by paper: Mediating textual border and negotiating mobility in Thailand. *South East Asia Research*, 28(3), 267-283.

พจนานุกรม

กลยุทธ์ ต่ อ ร อ ง อ ง ค ิ ท ร และ ผู้ ป ระ ก อ บ ก า ร

กลยุทธ์การเจรจาต่อรองด้วยทักษะการสื่อสารเพื่อลดความขัดแย้งในองค์กร Negotiation Strategies with Communication Skills to Reduce Organizational Conflicts

ทักษิณา สิทธิผล | Thaksina Sitthiphon¹

เจษฎา นกน้อย | Jessada Noknoi²

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาเกี่ยวกับความขัดแย้งในองค์กร การเจรจาต่อรอง และทักษะการสื่อสาร เพื่อสังเคราะห์กลยุทธ์ที่สามารถใช้ลดความขัดแย้งในองค์กร จากการศึกษาพบว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในองค์กร สามารถเลือกใช้กลยุทธ์ได้หลากหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับสถานการณ์ โดยการใช้ทักษะการเจรจาต่อรองผ่านการประนีประนอม หรือการให้ความรู้ ปรับทัศนคติบุคลากรผ่านการอบรม ซึ่งปัญหาความขัดแย้งในองค์กรในขั้นแรกมักมาจากการสื่อสารที่ไม่เข้าใจกัน หรือเข้าใจคลาดเคลื่อน การพัฒนาทักษะการสื่อสารและการใช้กลยุทธ์การเจรจาต่อรองสามารถช่วยลดความขัดแย้งในองค์กรได้ คือ การนำกลยุทธ์ชนะ-ชนะ มาปรับใช้ในการเจรจาต่อรอง เพื่อให้คู่ขัดแย้งทั้งในส่วนของบุคคล ระหว่างกลุ่มบุคคล หรือระหว่างองค์กรด้วยกัน บรรลุเป้าหมายโดยชนะทั้งสองฝ่ายได้ ผ่านทักษะการสื่อสาร 4 ทักษะ คือ ทักษะการพูด ทักษะการฟัง ทักษะการอ่าน และทักษะการเขียน อันจะช่วยลดความขัดแย้งในองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

คำสำคัญ: กลยุทธ์การเจรจาต่อรอง ทักษะการสื่อสาร ความขัดแย้งในองค์กร

¹ นิสิตหลักสูตรบริหารธุรกิจดุษฎีบัณฑิต (การจัดการธุรกิจ), สาขาวิชาบริหารธุรกิจ คณะเศรษฐศาสตร์ และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยทักษิณ; อีเมล: 651999012@tsu.ac.th

² รองศาสตราจารย์ ดร., สาขาวิชาบริหารธุรกิจ คณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยทักษิณ; อีเมล: cnoknoi@yahoo.com

ABSTRACT

This article examines organizational conflict, negotiation, and communication skills to develop strategies that can be used to reduce conflict in the organization. The study found that when an organizational conflict occurs, a variety of strategies can be used depending on the situation, by using the skills of negotiation through compromise or education to adjust personnel attitudes through training. The initial organizational conflicts often come from misunderstandings of communication. The development of communication skills and the use of negotiation strategies can reduce organizational conflicts, namely the use of win-win strategies in negotiations to jointly resolve conflicts both on the part of individuals and between groups or between organizations. If negotiations and goals can be achieved in a win-win situation for both parties through four communication skills, namely speaking, listening, reading, and writing. This will reduce organizational conflicts effectively and efficiently.

Keywords: Negotiation strategies, Communication skills, Organizational conflicts

บทนำ

มนุษย์มีความขัดแย้งระหว่างการค้าดำรงชีวิต ซึ่งเป็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ที่จะแสวงหาวิธีการต่างๆ ในการระงับความขัดแย้งดังกล่าว (วิศิษฎ์ เจนนานนท์, 2563; ประภาวัลย์ บุญญาณภักดิ์ และอุตร อุตตโร (มากดี), 2565) ซึ่งสามารถดำเนินการได้หลายวิธี ทั้งนี้หนึ่งในกระบวนการจัดการความขัดแย้งอย่างมีประสิทธิภาพคือการเจรจาต่อรอง (negotiation) ซึ่งเป็นวิธีดั้งเดิมตามธรรมชาติของมนุษย์เพื่อลดความขัดแย้ง โดยมนุษย์สองฝ่ายหรือมากกว่านั้นที่มีความขัดแย้งกัน ได้มีโอกาสพูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลและความพึงพอใจระหว่างกัน โดยปราศจากการแทรกแซงจากบุคคลอื่น สาเหตุที่ทำให้การเจรจาต่อรองสามารถยุติความขัดแย้งได้เพราะทั้งสองฝ่ายได้รับความพึงพอใจด้วยตัวพวกเขาเองที่เป็นฝ่ายกำหนดข้อตกลงต่างๆ (ภวิศา โชติธนาวรรณ, 2565) ทั้งนี้เพราะการเจรจาต่อรองเป็นขั้นตอนที่สองฝ่ายขึ้นไปประชุมเพื่อค้นหาข้อตกลงที่ยอมรับร่วมกัน เมื่อแต่ละฝ่ายมีความต้องการที่ต่างกัน การเจรจาต่อรองจึงเป็นสิ่งสำคัญในการจัดการความขัดแย้ง ดังนั้น การเลือกกลยุทธ์การเจรจาต่อรองจึงเป็นกลไกสำคัญในการไขข้อขัดแย้งให้ได้ข้อยุติซึ่งเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย (ฐิติทัศน์ นิพนธ์พิทยา, 2561) ผ่านทักษะการสื่อสารที่เป็นสื่อกลางของการติดต่อ โดยการถ่ายทอดสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารเป็นคำพูดหรือลายลักษณ์อักษร ในลักษณะของการสื่อสารแบบสองทางผ่านสื่อต่างๆ เช่น คำพูด ท่าทาง สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจร่วมกัน การพัฒนาทักษะการสื่อสารจึงมีความสำคัญต่อการเจรจาต่อรอง ทั้งภาษาพูด ภาษาเขียน การแสดงออกผ่านท่าทาง การแต่งกาย สีหน้า และแววตา ทั้งนี้เพราะการสื่อสารเป็นปัจจัยสำคัญที่สามารถช่วยให้การเจรจาต่อรองประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวได้ ดังนั้นนักเจรจาต่อรองที่ดีจึงต้องระมัดระวังในการเลือกใช้กลยุทธ์การเจรจาต่อรองและเลือกวิธีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพเพื่อให้ได้ประสิทธิผลสูงสุดเพื่อลดความขัดแย้ง (ชาติชาย คงเพ็ชรดิษฐ์ และธีระวัฒน์ จันทิก, 2559)

บทความนี้เป็นการศึกษางานวิจัยและเอกสารวิชาการต่างๆ โดยใช้เครื่องมือจากการทบทวนวรรณกรรมจากแหล่งที่มาของข้อมูลรวมถึงหนังสือวิชาการที่มีความน่าเชื่อถือเป็นหลัก ผ่านการรวบรวมข้อมูลวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหาในด้านต่างๆ จึงมุ่งเสนอกลยุทธ์การเจรจาต่อรองด้วยทักษะการสื่อสารเพื่อลดความขัดแย้งในองค์กร ผ่านการเจรจาต่อรองในรูปแบบต่างๆ และการนำกลยุทธ์การสื่อสารมาปรับใช้ในการเจรจาต่อรองเพื่อลดความขัดแย้งในองค์กร

ความขัดแย้งในองค์การ

ความสัมพันธ์ในองค์การมักเกิดความขัดแย้งขึ้นได้ตลอดเวลา พนักงานจึงจำเป็นต้องรับฟังและเคารพผู้อื่น รวมถึงใช้ทักษะการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ (เจษฎา นกน้อย, 2560) เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น ญัตติชุตตา วิจิตรจามรี (2554) กล่าวว่า ความขัดแย้งหมายถึงความไม่ลงรอยกันระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป ซึ่งเกิดความขัดแย้งในสถานการณ์ที่แต่ละฝ่ายมีจุดมุ่งหมายและค่านิยมที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ความขัดแย้งที่เกิดจากสถานการณ์ที่ต่างกันและมีสาเหตุแห่งความขัดแย้งที่ต่างกันย่อมมีวิธีการจัดการความขัดแย้งที่แตกต่างกันไป การเลือกวิธีการจัดการความขัดแย้งที่เหมาะสมกับสถานการณ์จะทำให้เกิดผลดีแก่องค์การ (สุรารัตน์ จุ้ยเจริญ และระพีพรรณ พิริยะกุล, 2562) ซึ่งสาเหตุของความขัดแย้งนั้นเกิดขึ้นได้จากสาเหตุหลายประการ ได้แก่ 1) เกิดจากโครงสร้างขององค์การ มีการแย่งชิงทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดระหว่างฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง 2) เกิดจากการแบ่งความรับผิดชอบในหน้าที่ไม่ชัดเจน ทำให้เกิดความสับสนในภาระงานที่ต้องปฏิบัติ 3) เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่สื่อสารกันไม่ชัดเจน ทำให้ขาดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน 4) เกิดจากการใช้ภาษา เนื่องจากบุคลากรแต่ละฝ่ายงานมีพื้นฐานการสื่อสาร ความรู้ การศึกษา หรือการอบรมที่แตกต่างกัน จึงส่งผลต่อความชัดเจนในการสื่อสารและความเข้าใจที่ตรงกัน และ 5) เกิดจากความแตกต่างโดยธรรมชาติของบุคคล เช่น พื้นฐานครอบครัว ค่านิยม แนวความคิด อายุ หรือบุคลิกภาพ จึงทำให้การรับรู้ของบุคคลมีความแตกต่างกันออกไป (ธนัสสา โรจนตระกูล, 2562) และเมื่อพิจารณาถึงความขัดแย้งในองค์การสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท (สาริศา เจนเขว้า, 2563) ดังนี้

1) ความขัดแย้งที่สร้างสรรค์ คือ การเผชิญหน้าระหว่างบุคลากรในองค์การเพื่อสร้างประโยชน์หรือผลในเชิงบวก ซึ่งความขัดแย้งประเภทนี้เปิดโอกาสให้บุคลากรในองค์การสามารถระบุปัญหาที่ถูกมองข้าม จนทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรมขึ้นในองค์การได้

2) ความขัดแย้งที่ไม่สร้างสรรค์ คือ การเผชิญหน้าระหว่างบุคลากรในองค์การซึ่งสร้างผลเสียหรือผลกระทบเชิงลบให้แก่องค์การ ความขัดแย้งประเภทนี้เกิดขึ้นเมื่อบุคลากรในองค์การไม่สามารถทำงานร่วมกันได้ เนื่องจากเป็นปรปักษ์หรือมีความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน ซึ่งอาจจะส่งผลต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการทำงานของบุคลากรในองค์การได้

ทั้งนี้หากพิจารณาถึงมุมมองต่อความขัดแย้ง พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ส่งผลต่อการยอมรับและวิธีการจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดย สตีเฟน ร็อบบินส์ (Robbins, 2005) ได้ระบุพัฒนาการของความขัดแย้งออกเป็น 3 แนวคิด คือ

1) แนวคิดแบบดั้งเดิม เชื่อว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งเลวร้ายที่ก่อให้เกิดความรุนแรง การทำลาย และความไม่มีเหตุผล ส่งผลให้การทำงานไม่มีประสิทธิภาพ แนวคิดนี้มองว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งที่ทำลายองค์การและควรหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดขึ้น

2) แนวคิดมนุษยสัมพันธ์ เชื่อว่าความขัดแย้งสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกสังคมและทุกองค์การ แนวคิดนี้ถือว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมชาติที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงหรือจัดให้หมดไปได้ ความขัดแย้งสามารถส่งเสริมการทำงานของกลุ่มได้ แม้ว่ากลุ่มจะมีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะการยอมรับความขัดแย้งและนำมาปรับใช้จะทำให้การทำงานของกลุ่มมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

3) แนวคิดปฏิสัมพันธ์ เป็นแนวคิดสมัยใหม่ที่เชื่อว่าองค์การจำเป็นต้องกระตุ้นให้บุคลากรในองค์การเกิดความขัดแย้งเพื่อให้เกิดความเห็นต่าง ซึ่งจะทำงานมีประสิทธิภาพสูงขึ้น ถ้าองค์การใดไม่มีความขัดแย้งองค์การนั้นจะเกิดการหยุดนิ่ง ไม่มีการเจริญเติบโต แต่แนวคิดนี้จำเป็นต้องรักษาระดับของความขัดแย้งให้กลุ่มยังสามารถทำงานร่วมกันได้ หากไม่สามารถรักษาระดับความขัดแย้งได้จะส่งผลในทางลบมากกว่าทางบวกต่อองค์การ

จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งที่อาจเกิดขึ้นได้ สิ่งสำคัญคือ จะจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างไร เพื่อไม่ก่อให้เกิดปัญหา สร้างสรรค์สิ่งใหม่ และก่อให้เกิดความก้าวหน้าแก่องค์การ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทั้งผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงานในองค์การจะต้องตระหนัก

ระดับความขัดแย้ง

แม้ว่าความขัดแย้งจะเป็นเรื่องที่สามารถพบเจอได้บ่อย แต่ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นก็มีความแตกต่างกันอันเนื่องมาจากระดับของความขัดแย้ง โดย เจน กิบสัน และริชาร์ด ฮอดเจทท์ (Gibson & Hodgetts, 1991) ได้แบ่งความขัดแย้งออกเป็น 4 ระดับ คือ

1) ความขัดแย้งภายในบุคคล (intrapersonal conflict) เป็นความขัดแย้งภายในตัว ของบุคคลเองโดยมักเป็นความขัดแย้งที่เกิดจากความต้องการบรรลุเป้าหมาย

2) ความขัดแย้งระหว่างบุคคล (interpersonal conflict) เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้บ่อย โดยมีสาเหตุมาจากความแตกต่างระหว่างบุคลิกภาพของบุคคล ค่านิยม การรับรู้

เป้าหมาย มีการแข่งขันกันระหว่างบุคคลเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด การพึ่งพาอาศัย ความแตกต่างทางสถานภาพ รวมถึงความกดดันที่ได้รับจากบทบาทหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ

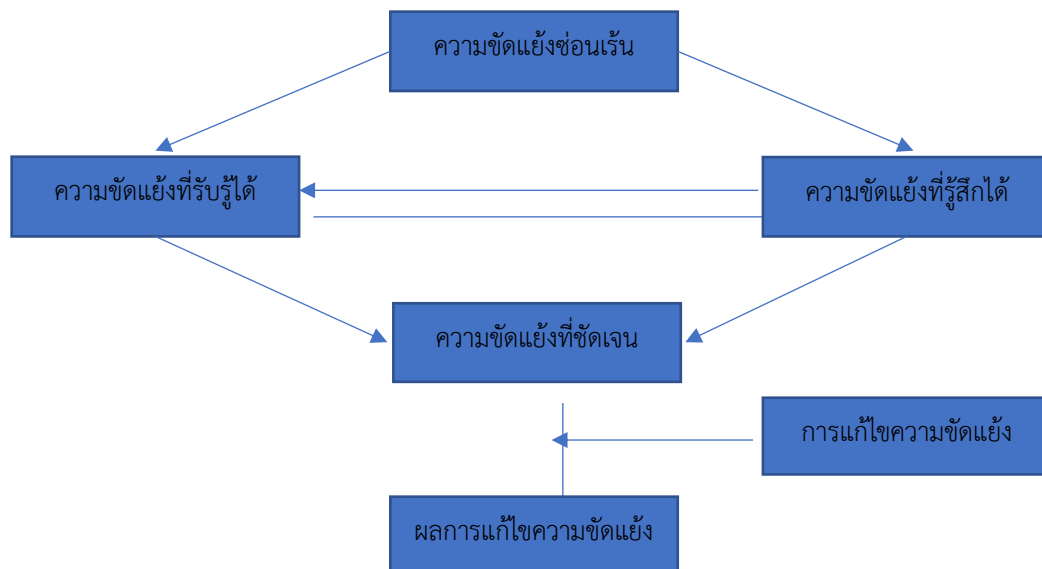
3) ความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม (group conflict) ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นบ่อย คือ ความขัดแย้งในหน้าที่ (functional conflict) เนื่องจากองค์การประกอบด้วยหลายหน่วยงาน แต่ละหน่วยงานมีหน้าที่รับผิดชอบงานที่แตกต่างกัน และมักจะมีมุมมองการให้ความสำคัญกับงานที่แตกต่างกัน จึงมักจะเกิดความขัดแย้งระหว่างกันได้ง่าย

4) ความขัดแย้งระหว่างองค์การ (interorganizational conflict) เป็นความขัดแย้งระหว่างองค์การตั้งแต่สององค์การขึ้นไป โดยมีสาเหตุมาจากความสัมพันธ์ ความเห็น หรือข้อตกลงบางอย่างที่ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายร่วมกันได้

ในเมื่อความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมีระดับที่แตกต่างกันจึงทำให้การที่จะจัดการกับความขัดแย้งนั้น จำเป็นที่จะต้องใช้วิธีการ ผู้เกี่ยวข้อง รวมตลอดถึงระยะเวลา และความยากง่ายในการดำเนินการที่แตกต่างกันออกไปด้วย

กระบวนการของความขัดแย้ง

ในการที่จะเข้าใจความขัดแย้งและจัดการกับความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพและตรงจุดจะต้องรู้กระบวนการของความขัดแย้งว่ามีขั้นตอนอย่างไร ซึ่งอลัน ฟิลเลย์ (Alan Filley) ได้แบ่งกระบวนการของความขัดแย้งออกเป็น 6 ขั้นตอน (Champoux, 2006) ดังภาพที่ 1

ภาพ 1: กระบวนการของความขัดแย้ง

ที่มา: โจเซฟ เอ็ดเวิร์ด ชองปูซ์ (Champoux, 2006)

1) ความขัดแย้งซ่อนเร้นหรือสภาพการณ์ก่อนเกิดความขัดแย้ง (latent conflict) เกิดขึ้นเมื่อทั้งสองฝ่ายได้รับมอบหมายงานที่คลุมเครือ ขอบเขตอำนาจไม่ชัดเจน หรือมีความรับผิดชอบที่คาบเกี่ยวกัน โอกาสของความขัดแย้งจะเพิ่มขึ้นจากการแย่งกันทำงานหรือหลีกเลี่ยงงาน รวมถึงการแย่งทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด และการแบ่งคนออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ ตามความชำนาญ ซึ่งกลุ่มย่อยเหล่านี้มักจะมีเป้าหมายและมุมมองการทำงานที่แตกต่างกัน การสื่อสารระหว่างกลุ่มย่อยที่ไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันก่อให้เกิดอุปสรรคและความขัดแย้งกันได้จากการไม่เข้าใจกัน

2) ความขัดแย้งที่รับรู้ได้ (perceived conflict) จากขั้นที่ 1 ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่ความขัดแย้งโดยตรง แต่เป็นเงื่อนไขที่สามารถนำไปสู่ความขัดแย้งได้ ขึ้นอยู่กับการรับรู้ของแต่ละฝ่าย การรับรู้จะนำไปสู่ความขัดแย้งได้ไม่ว่าจะเป็นการรับรู้ที่ถูกต้องหรือการรับรู้ที่ไม่ถูกต้อง รวมถึงการรับรู้ที่ฝ่ายตนถูกคุกคามในลักษณะที่อาจจะพ่ายแพ้ได้ โดยไม่ได้พิจารณาวิธีแก้ปัญหาอย่างอื่นที่ฝ่ายตนไม่จำเป็นต้องพ่ายแพ้ การรับรู้นี้ก็จะเป็นการรับรู้ที่นำไปสู่ความขัดแย้ง

3) ความขัดแย้งที่รู้สึกได้ (Felt conflict) ทศนคติและความรู้สึกของบุคคลต่อสภาพการณ์ก่อนเกิดความขัดแย้งจะนำไปสู่ความขัดแย้งจริงๆ ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อฝ่ายที่รู้สึกถูกคุกคามเกิดความเครียด วิตกกังวล และไม่ไว้วางใจที่จะให้ข้อมูล

4) ความขัดแย้งที่ชัดเจน (Manifest conflict) หลังจากที่บุคคลมีการรับรู้หรือรู้สึกว่ามี ความขัดแย้งเกิดขึ้น จะมีการแสดงพฤติกรรมความขัดแย้งต่างๆ เช่น การแข่งขัน การก้าวร้าว การโต้เถียง เป็นต้น

5) การแก้ไขความขัดแย้ง (Conflict resolution) เป็นการทำให้พฤติกรรมแห่งความขัดแย้งหายไป หรือสิ้นสุดลง หรือการลดระดับความขัดแย้ง ซึ่งการแก้ไขความขัดแย้งทำได้หลายทาง เช่น การให้ฝ่ายหนึ่งชนะฝ่ายหนึ่งแพ้ การให้ฝ่ายหนึ่งแพ้บางส่วนและอีกฝ่ายชนะบางส่วน หรือการให้ทุกฝ่ายชนะ เป็นต้น

6) ผลการแก้ไขความขัดแย้ง (Conflict aftermath) ถ้าความขัดแย้งสามารถยุติลงได้ด้วย ความพึงพอใจของทุกฝ่าย ความขัดแย้งซ่อนเร้นก็จะไม่เกิดขึ้นอีก แต่ถ้าผลของการจัดการความขัดแย้ง คือ ฝ่ายหนึ่งแพ้ฝ่ายหนึ่งชนะ หรือยังมีเหตุแห่งความขัดแย้งหลงเหลืออยู่จะส่งผลให้มีโอกาสที่จะเกิดความขัดแย้งขึ้นใหม่ได้

การทำความเข้าใจกระบวนการของความขัดแย้งจะช่วยให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทราบทั้งที่มาของความขัดแย้ง เงื่อนไขของความขัดแย้ง ความรู้สึกและพฤติกรรมของบุคคลเมื่อเกิดความขัดแย้ง รวมถึงตลอดถึงแนวทางแก้ไขความขัดแย้งที่จะป้องกันมิให้ความขัดแย้งเกิดขึ้นซ้ำอีก (จินทนา อินทนิม และฤทัยทิพย์ จันทรสระแก้ว, 2563) ซึ่งเป็นเป้าหมายที่เป็นที่ต้องการของทุกคน

การลดความขัดแย้งด้วยการเจรจาต่อรอง

การเจรจาต่อรอง

การเจรจาต่อรองเป็นกลยุทธ์หนึ่งที่สำคัญในการบรรลุวัตถุประสงค์ในการดำเนินงาน (ทวิศักดิ์ อินทร์รัตน์ และบุญชววรรณ วิงวอน, 2559) โดยประสิทธิภาพของการเจรจาต่อรองไม่ได้ขึ้นอยู่กับแค่นั้นในสัญญาเท่านั้น แต่เป็นทักษะที่ต้องผ่านการฝึกฝนและพัฒนาอย่างต่อเนื่องจึงจะสามารถนำมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ Zohar (2015) กล่าวว่า การเจรจาต่อรองเป็นหนึ่งในวิธีการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งหรือความไม่ลงรอยกันระหว่างบุคคลที่มีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพราะการเจรจาต่อรองสามารถดำเนินการได้ในทุกสถานการณ์ โดยมีขั้นตอนการเตรียมการ การให้เหตุผล การต่อรอง ข้อเสนอแนะ และข้อเสนอตอบโต้ ผ่านกลวิธีต่างๆ อย่างไรก็ตามการเจรจา

ต่อรองมีความเสี่ยง คือ ไม่มีหลักประกันว่าการเจรจาต่อรองจะประสบความสำเร็จหรือไม่ และบ่อยครั้งที่มักจะเป็นไปตามความคาดหวังของฝ่ายที่มีอิทธิพลมากกว่า โดยการเจรจาต่อรองมี 4 รูปแบบดังต่อไปนี้ (Lebaron, 2003)

1) การเจรจาต่อรองครั้งเดียว เป็นการเจรจาต่อรองที่ทำให้ความสำเร็จสูงสุดในเวลาน้อยที่สุดและให้ผลลัพธ์ที่คาดเดาได้ว่าจะมีฝ่ายหนึ่งชนะและฝ่ายหนึ่งแพ้

2) การเจรจาต่อรองอย่างต่อเนื่อง เป็นการเจรจาต่อรองที่แต่ละฝ่ายแบกความคาดหวังในผลลัพธ์ไว้สูงและมีส่วนร่วมทางอารมณ์ที่สะสมไว้สูง ดังนั้นเมื่อเกิดการเจรจาต่อรองในรูปแบบนี้ขึ้นทั้งสองฝ่ายมักจะเป็นฝ่ายชนะ หากมีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแพ้ อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรงได้

3) การเจรจาต่อรองโดยตรง เป็นการเจรจาต่อรองที่มีการติดต่อส่วนบุคคลโดยตรงระหว่างฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะมีการพบกันโดยตรงและสามารถมองเห็นพฤติกรรมของอีกฝ่ายได้อย่างชัดเจน อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจและคาดหวังผลลัพธ์จากการเจรจาได้ง่ายขึ้น

4) การเจรจาต่อรองทางอ้อม เป็นการเจรจาต่อรองที่เกิดขึ้นต่อหน้าตัวแทนหรือผู้ไกล่เกลี่ย โดยมีคนกลางเป็นตัวแทนในการเจรจา ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการเจรจาต่อรองจึงขึ้นอยู่กับผู้ทำหน้าที่ในการเจรจาเป็นสำคัญ ทั้งนี้ปัญหาข้อขัดแย้งอาจเกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อผู้ไกล่เกลี่ยมีทัศนคติและความคิดเห็นที่แตกต่างกัน

การเลือกรูปแบบในการเจรจาต่อรองส่งผลต่อผลลัพธ์ที่อาจเกิดขึ้นจากการเจรจา และเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จต่อการจัดการความขัดแย้ง (ชลัท ประเทืองรัตนนา, 2562) ทักษะและประสบการณ์ในการเจรจาต่อรองจะช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องสามารถเลือกรูปแบบการเจรจาต่อรองได้เหมาะสมกับบริบทและสถานการณ์

กระบวนการเจรจาต่อรอง

กระบวนการเจรจาต่อรองมีอิทธิพลต่อการจัดการความขัดแย้งในหลากหลายรูปแบบ (ปรีชา วุฒิการณ์, 2556; ปรีชา คำมาดี และพิทักษ์ ศิริวงศ์, 2560; สุขพันธ์ มณีรัตน์, 2560; คมสันต์ มิ่งวัฒนกุล และอจिताส เพ็ชรขุนทด, 2562; วิศิษฎ์ เจนนานนท์, 2563; ภาวิศา โชติธรรณาร, 2565) จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาและทำความเข้าใจกระบวนการเจรจาต่อรอง เพื่อให้สามารถดำเนินการเจรจาได้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้สามารถแบ่งกระบวนการเจรจาต่อรองออกได้เป็น 5 ขั้นตอน (Isenhardt & Spangle, 2000)

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมการและวางแผนก่อนการเจรจาต่อรอง จะต้องมีการเตรียมการและวางแผนว่าการเจรจาต่อรองที่เกิดขึ้นมีข้อขัดแย้งในลักษณะใด ความเป็นมาหรือมีบุคคลใดเข้ามาเกี่ยวข้องบ้าง รวมทั้งเป้าหมายของการเจรจาต่อรองหรือผลลัพธ์ที่คาดหวังต่ำสุดหรือสูงสุดที่แต่ละฝ่ายสามารถรับได้เป็นอย่างไร

ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดกลยุทธ์และขั้นตอนในการเจรจาต่อรองว่าจะมีการดำเนินการเจรจาอย่างไร ใครเป็นผู้เจรจาต่อรอง มีข้อจำกัดหรือประเด็นการเจรจาอย่างไร มีวิธีแก้ปัญหาหากการเจรจาต่อรองถึงทางตันอย่างไร ซึ่งในขั้นตอนนี้คู่เจรจาอาจแลกเปลี่ยนข้อเสนอหรือความต้องการในเรื่องที่ต้องการเจรจาให้บรรลุผล

ขั้นตอนที่ 3 การแสดงความชัดเจนหรือการแสดงผลสนับสนุนหลังจากการเจรจาต่อรองและแลกเปลี่ยนข้อเสนอของแต่ละฝ่ายแล้ว ซึ่งแต่ละฝ่ายได้แสดงจุดยืน อธิบายความต้องการ แสดงความชัดเจน และหาเหตุผลเพื่อสนับสนุนความต้องการของฝ่ายตนโดยไม่จำเป็นต้องเป็นการเผชิญหน้า โดยที่แต่ละฝ่ายได้แจ้งความต้องการและข้อตกลงที่จะบรรลุร่วมกันให้กันและกันทราบ เป็นขั้นตอนที่สามารถมอบเอกสารที่สนับสนุนข้อเสนอของตนให้ฝ่ายตรงข้ามพิจารณา

ขั้นตอนที่ 4 การต่อรองและแก้ปัญหา เป็นกระบวนการสำคัญของการเจรจาต่อรองคือ การให้และรับข้อเสนอเพื่อให้ได้ข้อยุติ ซึ่งทั้งสองฝ่ายจำเป็นต้องรับฟังและแสดงความต้องการที่ชัดเจนในการสื่อสาร ทักษะการเจรจาต่อรองจึงมีความสำคัญมากเพื่อให้ปัญหาได้รับการแก้ไข

ขั้นตอนที่ 5 การจบการเจรจาต่อรองและนำไปสู่การปฏิบัติ คือ การได้ข้อตกลงอย่างเป็นทางการซึ่งจำเป็นต้องดำเนินการตามข้อตกลงระหว่างกัน เช่น ข้อตกลงระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง หรือข้อตกลงระหว่างผู้บริหารของบริษัท เป็นต้น

ทุกขั้นตอนของกระบวนการเจรจาต่อรองล้วนแล้วแต่มีความสำคัญ ฉะนั้นการดำเนินการอย่างรอบคอบและระมัดระวัง (สมศักดิ์ จังตระกุล, 2554) รวมถึงการเคารพคู่เจรจาและการมีเหตุผลจะช่วยให้การเจรจาต่อรองสามารถได้ข้อยุติที่ทุกฝ่ายพึงพอใจ

กลยุทธ์ในการเจรจาต่อรอง

องค์การที่มีความขัดแย้งสูงมักจะเป็นองค์การที่มีบุคลากรที่มีความน่าไว้วางใจต่ำ มีความตึงเครียดสูง และบุคลากรมีความเป็นปรปักษ์ต่อกัน ซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อองค์การ จึงจำเป็นต้องมีกลยุทธ์ในการเจรจาต่อรองหรือวิธีที่จะลดหรือขจัดความขัดแย้งนั้นออกไป

(ฐิติทัศน์ นิพนธ์พิทยา, 2561; ธนัสภา โจรนตระกูล, 2562) กลยุทธ์ในการเจรจาต่อรองเพื่อลดความความขัดแย้งแบ่งได้เป็น 3 กลยุทธ์ (Champoux, 2006) ดังนี้

1) กลยุทธ์แพ้-แพ้ (lose-lose strategy) เป็นการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่ผู้เจรจาทั้งสองฝ่ายได้ประโยชน์หรือบรรลุเป้าหมายได้ไม่เต็มความต้องการ ซึ่งทำให้ความขัดแย้งลดลงได้บ้างแต่ไม่ใช่ว่าการขจัดความขัดแย้งที่แท้จริง

2) กลยุทธ์ชนะ-แพ้ (win-lose strategy) เป็นการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่มีฝ่ายหนึ่งชนะและฝ่ายหนึ่งแพ้ ซึ่งผู้แพ้จะเกิดความไม่พอใจและมีโอกาสเกิดความขัดแย้งต่อไปได้อีก องค์การที่จะแก้ปัญหาแบบชนะ-แพ้ได้นั้นผู้ทำหน้าที่ในการเจรจาต้องเป็นผู้ที่คนทั้งหลายให้การเคารพและยอมรับว่ามีอำนาจอย่างแท้จริง

3) กลยุทธ์ชนะ-ชนะ (win-win strategy) เป็นการเจรจาต่อรองเพื่อแก้ปัญหาที่เน้นที่เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน แต่แต่ละฝ่ายจะได้ประโยชน์และบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งเป็นการลดความขัดแย้งได้อย่างหมดจด เนื่องจากทุกฝ่ายจะไม่เกิดความไม่พอใจที่อาจจะเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งได้อีกต่อไป

กลยุทธ์ชนะ-ชนะจึงเป็นกลยุทธ์ในการเจรจาต่อรองที่เป็นที่ต้องการมากที่สุด เพราะมุ่งแสวงหาทางออกร่วมกันของทั้งสองฝ่าย ผ่านการสร้างแบบจำลองความขัดแย้ง การวิเคราะห์ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นในทุกมิติ การดำเนินการเจรจาเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง และการประเมินผลที่ได้รับจากการเจรจาต่อรอง (Li et al., 2018) โดยกลยุทธ์นี้ต้องอาศัยความไว้วางใจและการยอมรับความแตกต่างระหว่างกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาและการตัดสินใจร่วมกัน ทุกฝ่ายจะต้องพยายามดึงเอาเป้าหมายหรือค่านิยมของแต่ละฝ่ายมารวมกัน และอ้างเป้าหมายที่ทุกฝ่ายเกี่ยวข้องกันในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง เพื่อให้ทุกฝ่ายสามารถบรรลุเป้าหมายร่วมกันได้ อันจะทำให้การนำกลยุทธ์นี้มาใช้สามารถลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในองค์การได้ นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่ต้องทำเพื่อรักษาและหล่อเลี้ยงความสัมพันธ์ของบุคลากรในองค์การในระยะยาว เพื่อสร้างความร่วมมือและความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้เกิดขึ้นแก่สมาชิกขององค์การ คือ การกล่อมเกลาสมาชิกขององค์การ (Soliman & Antheaume, 2017) ผ่าน 3 ขั้นตอน คือ การกล่อมเกลาก่อน (anticipatory socialization) การเผชิญหน้า (encounter) และการเปลี่ยนแปลง (metamorphosis) (เจษฎา นกน้อย, 2559) อันจะทำให้การเจรจาเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งสามารถดำเนินการได้ง่ายขึ้น

สรุปได้ว่า การเจรจาต่อรองเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาในการดำเนินงานร่วมกันระหว่างบุคลากรในองค์กร แม้จะเลือกใช้รูปแบบหรือกลยุทธ์ใดในการเจรจาต่อรองก็เป็นเพียงการจัดความขัดแย้งหรือทำให้การเผชิญหน้าหมดไป ซึ่งเป็นวิธีที่ได้ผลในระยะสั้นเท่านั้น การเจรจาต่อรองแบบบูรณาการหลากหลายวิธีจึงมีแนวโน้มที่จะได้ข้อยุติซึ่งทุกฝ่ายพอใจ และเป็นการสร้างสัมพันธภาพที่ดีได้อย่างยั่งยืนในอนาคต อันจะส่งผลให้การทำงานร่วมกันภายในองค์กรมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

แนวทางการสื่อสารเพื่อลดความขัดแย้ง

องค์กรประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่ทำงานร่วมกัน ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้มีตำแหน่ง บทบาทหน้าที่ และความรับผิดชอบที่แตกต่างกัน และมีการติดต่อสื่อสารกันอยู่เสมอ เช่น การปรึกษาหารือ การอภิปรายร่วมกัน การนำเสนองาน การติดต่อทางโทรศัพท์ การแสดงออกทางสีหน้าท่าทาง การส่งรายงาน ด้วยเหตุนี้การสื่อสารจึงถือเป็นหัวใจสำคัญของการดำเนินงานภายในองค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ โดยจำเป็นต้องอาศัยความรู้ ทักษะ และความสามารถของบุคลากรภายในองค์กร เพื่อเพิ่มขีดความสามารถให้แก่องค์กร ด้วยการดึงความสามารถหรือสมรรถนะภายในคน (human competency) ออกมา ซึ่งสมรรถนะ หมายถึง คุณลักษณะที่บุคคลพึงมี อันประกอบด้วย ความรู้ ทักษะ ความสามารถ และคุณลักษณะอื่น เพื่อให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพตามวัตถุประสงค์ที่องค์กรกำหนด (สีปาน ทรัพย์ทอง, 2563) อย่างไรก็ตามในการสื่อสารทุกระดับจำเป็นต้องระมัดระวังเพื่อหลีกเลี่ยงและลดโอกาสเกิดความขัดแย้ง (ณัฐรัชชดา วิจิตรจามรี, 2554)

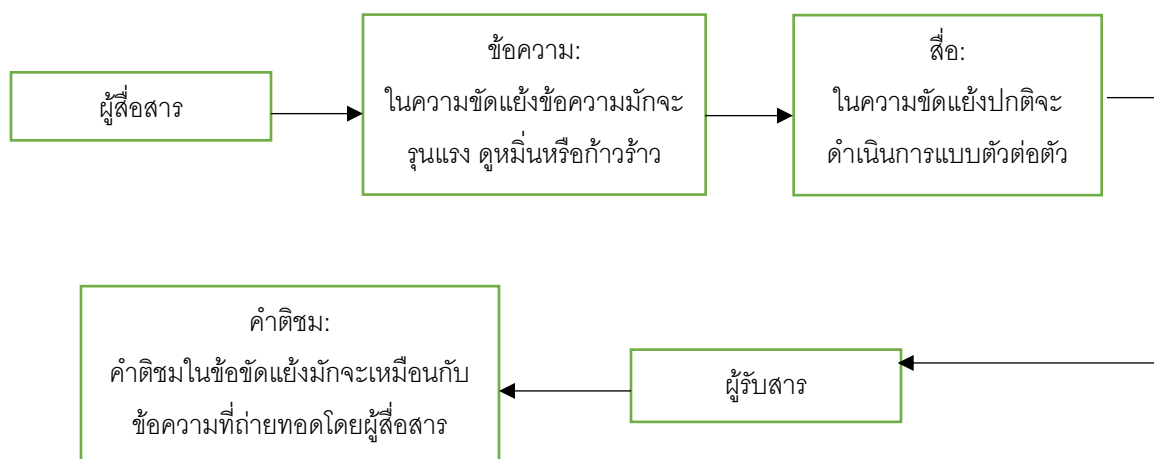
1) การสื่อสารภายในบุคคล (intrapersonal) โดยการสังเกต การคิด การอ่าน การฟัง การแก้ปัญหา การแสวงหาข้อมูล เป็นต้น

2) การสื่อสารระหว่างบุคคล (interpersonal) ซึ่งเป็นการสื่อสารของบุคคลสองคน เพื่อสร้างความเข้าใจที่ตรงกัน

3) การสื่อสารในองค์กร (organizational) ที่เชื่อมโยงสมาชิกขององค์กรเข้าด้วยกัน ผ่านเครือข่ายระบบข้อมูล การสื่อสารประเภทนี้มีผลต่อการตัดสินใจเกี่ยวกับงานและประสิทธิภาพประสิทธิผลขององค์กร

4) เทคโนโลยี (technology) โดยการใช้เทคโนโลยีทางการสื่อสาร เช่น คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์มือถือ โปรแกรมในการเก็บข้อมูล ประมวลผล แปลผล หรือกระจายข้อมูล

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในองค์การล้วนเกิดจากการรับรู้และการสะสมข้อมูลจากการสื่อสารที่แตกต่างกันของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลตั้งแต่ 2 ฝ่ายขึ้นไป โดยมีความคิดเห็นหรือมีเป้าหมายที่ไม่ตรงกัน ซึ่งการสื่อสารสามารถลดและแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้ (ธันยนันท์ จันทร์ทรงพล และคณะ, 2562; ธรรมรัฐ หินชุย, ชันทอง วัฒนะประดิษฐ์, และอดิศักดิ์ วชิรปญโญ, 2565) โดยมีแนวทางในการสื่อสารเพื่อแก้ไขความขัดแย้งด้วยเทคนิคต่างๆ เช่น การให้คำปรึกษาเพื่อการแก้ไขข้อขัดแย้งระหว่างบุคคล การเจรจาต่อรองเพื่อจัดการความขัดแย้ง ภาพที่ 2 แสดงให้เห็นว่า กระบวนการสื่อสารขึ้นอยู่กับรูปแบบของการปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งแสดงให้เห็นการเกิดขึ้นของการโต้ตอบระหว่างผู้สื่อสารและผู้รับสาร ซึ่งเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นและยากต่อการขจัดออกไป จึงมีความพยายามในการแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยวิธีการเจรจาต่อรอง ซึ่งเป็นทักษะที่บุคคลใช้ในการสื่อสารเพื่อจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน (Seapulloh & Laksana, 2022)

ภาพ 2: กระบวนการสื่อสารในความขัดแย้ง

ที่มา: อस्प แซพูโลห์ และเอพริล ลักสะนา (Seapulloh & Laksana, 2022)

ทิศทางการสื่อสาร

การสื่อสารในองค์การในปัจจุบันจำเป็นต้องมีความรวดเร็วเพื่อที่จะสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้อย่างทันท่วงที ซึ่งทิศทางการสื่อสารในองค์การมีดังนี้ (พิริยา ศิริวรรณ, 2559)

1) การสื่อสารจากบนลงล่าง เป็นลักษณะการสื่อสารไปตามสายการบังคับบัญชา เช่น จากประธานลงมาที่รองประธาน ผู้จัดการแผนก หัวหน้าแผนก พนักงาน ลงมาตามอำนาจหน้าที่ ซึ่งการสื่อสารแบบนี้เป็นลักษณะของการสื่อสารแบบเป็นทางการ จากผู้บังคับบัญชาลงมาถึงผู้ปฏิบัติงานในรูปแบบหนังสือราชการ โดยอาจเป็นคำสั่งเพื่อระงับข้อพิพาทที่เกิดขึ้น

2) การสื่อสารจากล่างขึ้นบน เป็นลักษณะการสื่อสารเพื่อให้เกิดแรงสะท้อนจากบุคลากรถึงผู้บริหาร ส่งผลให้ผู้บริหารรับรู้ถึงความขัดแย้งของบุคลากร หรือปัญหาที่บุคลากรกำลังเผชิญอยู่ เช่น การประชุม การถามตอบในเวทีเสวนา การสื่อสารลักษณะนี้จะส่งผลให้ผู้บริหารรับรู้ถึงความขัดแย้งของบุคลากร หรือปัญหาที่บุคลากรกำลังเผชิญอยู่ และนำไปสู่การหาแนวทางปรับปรุงหรือแก้ปัญหาความขัดแย้งนั้น เพื่อให้การทำงานของบุคลากรมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

3) การสื่อสารในแนวนอน เป็นลักษณะการสื่อสารระหว่างเพื่อนร่วมงานในหน่วยงานเดียวกัน หรืออยู่ในระดับอำนาจหน้าที่เดียวกันภายในองค์กร การสื่อสารลักษณะนี้มีความสำคัญและมีความจำเป็นในการประสานงานระหว่างหน่วยงาน เช่น การฝึกอบรม การประสานงานในการดำเนินการเพื่อให้เกิดอุปสรรคน้อยที่สุด ซึ่งจะช่วยลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นได้

4) การสื่อสารข้ามสายงาน เป็นลักษณะการสื่อสารข้อมูลให้กับบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ผู้บังคับบัญชาหรือผู้ใต้บังคับบัญชา เช่น การสื่อสารจากแผนกการตลาดไปยังแผนกบัญชี แผนกบุคคล เป็นต้น การสื่อสารข้ามสายงานจะเป็นเฉพาะกรณีผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เพราะถือเป็นความรับผิดชอบที่พวกเขาจะนำเสนอหรือสื่อสารให้แผนกอื่นๆ ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารที่มีความจำเป็น การสื่อสารข้ามสายงานมีความสำคัญกับพนักงานเนื่องจากช่วยลดระยะเวลาในการทำงานของพนักงานระดับล่างได้ การสื่อสารในลักษณะนี้เกิดขึ้นไม่บ่อยนัก เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นการรายงานผลการประชุมที่มีผู้แทนของแต่ละฝ่ายเข้าร่วมประชุมเพื่อทราบผลเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหา และหาแผนการดำเนินการร่วมกัน

การสื่อสารภายในองค์กรถือเป็นกระบวนการที่สำคัญเพื่อให้เกิดการสื่อสารที่ถูกต้องไปยังบุคคลที่ถูกต้อง ในเวลาที่ถูกต้อง และมีความเข้าใจตรงกันระหว่างผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งถึงแม้ว่าการสื่อสารภายในองค์กรอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แต่ทิศทางการสื่อสารก็มิได้เปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าในปัจจุบันจะมีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารมาประยุกต์ใช้เป็นช่องทางที่สามารถก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่

องค์การ (วัลลภา ใหม่คง และคณะ, 2561) ซึ่งช่วยลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในการดำเนินงานได้อย่างรวดเร็ว ยิ่งถ้ามีกระบวนการสื่อสารที่ดีจะสามารถช่วยเสริมสร้างความเข้าใจและสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสารส่งผลให้องค์การแข็งแกร่งมากยิ่งขึ้น

ทักษะการสื่อสารที่จำเป็น

การพัฒนาสมรรถนะด้านการสื่อสารจำเป็นต้องพัฒนาให้เกิดความรู้ ทักษะ ความสามารถ และคุณลักษณะอื่นที่จำเป็นในการสื่อสาร เพื่อสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเจรจาต่อรองเพื่อลดความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะการสื่อสารเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการเจรจาต่อรอง และช่วยแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในองค์การได้ โดยทักษะการสื่อสารที่จำเป็นประกอบด้วย 4 ทักษะ (บัณฑิตกา จารุมา และพยอม ก้อนในเมือง, 2563) ดังภาพที่ 3

ภาพ 3: ทักษะการสื่อสารเพื่อลดความขัดแย้ง

ที่มา: ผู้เขียน (2566)

1) ทักษะการพูด คือ การสื่อสารด้วยถ้อยคำที่เปล่งเสียงออกมา โดยมีอากัปกริยาท่าทางประกอบ เพื่อการถ่ายทอดความคิด ความรู้สึกไปยังผู้ฟัง เพื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจวัตถุประสงค์ของผู้พูดได้ ซึ่งทักษะการพูดแบ่งออกเป็น การพูดโดยใช้วัจนภาษาและอวัจนภาษา การพูดโดยใช้วัจนภาษาสามารถเกิดขึ้นได้หลายลักษณะ ได้แก่ การพูดแบบเผชิญหน้า การพูดทางโทรศัพท์ และการพูดผ่านแอปพลิเคชันต่างๆ เป็นต้น ส่วนการพูดโดยใช้อวัจนภาษา คือ การใช้ภาษาท่าทาง สีหน้า น้ำเสียง แววตา รวมถึงวัตถุต่างๆ ประกอบการพูด ผู้พูดที่สามารถ

ใช้วัจนภาษาได้ดีจะส่งผลให้มีบุคลิกภาพการพูดดีขึ้นด้วย การสื่อสารที่ดีผู้พูดจะต้องมีความสามารถในการใช้วัจนภาษาและอวัจนภาษาร่วมกัน เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจสิ่งที่ผู้พูดต้องการสื่อสารออกไปได้อย่างชัดเจนและถูกต้อง เป็นการป้องกันความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน ทั้งนี้เพราะหากผู้ฟังรับรู้ข้อมูลคลาดเคลื่อนอาจก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งตามมาได้

2) ทักษะการฟัง คือ การที่ผู้พูดเปล่งเสียงแล้วผู้ฟังได้ยิน และสามารถเข้าใจความหมายที่ผู้พูดต้องการสื่อสารให้ผู้ฟังทราบ การฟังจึงเป็นกระบวนการรับรู้อย่างตั้งใจ เนื่องจากเมื่อผู้ฟังได้ยินถ้อยคำจะเกิดกระบวนการคิดจนเข้าใจและสามารถใช้ประโยชน์จากข้อความที่ฟังได้ การฟังอย่างมีสติจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น

3) ทักษะการอ่าน คือ กระบวนการประมวลผลทางความคิดผ่านการตีความตามตัวอักษร หากการตีความผิดพลาดการสื่อสารที่ผู้สื่อสารต้องการอาจเกิดความคลาดเคลื่อนและนำไปสู่ความขัดแย้งได้ ความสามารถทางภาษาที่เชื่อมโยงถึงการแปลความหมายจึงเป็นเรื่องสำคัญ

4) ทักษะการเขียน คือ การสื่อสารด้วยตัวอักษรเพื่อถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความรู้สึก และข้อมูลข่าวสาร ไปสู่ผู้อ่าน กระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพจะเกิดขึ้นได้เมื่อผู้สื่อสารมีศักยภาพในการสื่อสาร สามารถสื่อสารให้ผู้รับสารเข้าใจวัตถุประสงค์ในการสื่อสารนั้นๆ ได้

การพัฒนาทักษะการสื่อสารนั้นควรพัฒนาควบคู่ทั้งทักษะการพูด ทักษะการฟัง ทักษะการอ่าน และทักษะการเขียน (โสภิต สุวรรณเวลา, 2563; กฤษมาศ พันธุ์มุสิก, 2565) เพื่อการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ สามารถสื่อสารได้ตามวัตถุประสงค์ ก่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันทั้งผู้สื่อสารและผู้รับสาร เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากการสื่อสารและความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน

ปรากฏการณ์ทางสังคมที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาความขัดแย้ง

ปัจจุบันปัญหาความขัดแย้งจากการรับบริการสาธารณสุข ขอร้องเรียนต่างๆ ไม่สามารถแก้ได้ด้วยเงิน หรือการใช้กฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่ต้องใช้เวลาเจรจาทำความเข้าใจร่วมกันหลาย ๆ ฝ่าย เพื่อสร้างทัศนคติที่ดีร่วมกัน จุดเปลี่ยนของการจัดการความขัดแย้งระหว่างผู้รับบริการและผู้ให้บริการคือการเจรจาต่อรอง ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เมื่อมีข้อขัดแย้งเกิดขึ้นจะมีกลไกการใช้ผู้ที่มีความน่าเชื่อถือมาเป็นคนกลางเพื่อการไกล่เกลี่ย ในด้านสาธารณสุขคนกลางในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทหรือความขัดแย้ง คือ ศูนย์ประสานงาน

หลักประกันสุขภาพ เป็นองค์การที่ครอบคลุมการใกล้เคียง เช่น สิทธิประกันสังคม สิทธิข้าราชการ เป็นต้น โดยมีการใช้กลยุทธ์การเจรจาต่อรองเพื่อให้เกิดข้อตกลงและเป็นที่ยอมรับกันได้และทำให้กระบวนการเยียวยาเกิดเร็วขึ้น (อภิรักษ์ ชัยวิรัตน์, 2566) แสดงให้เห็นว่าความสำคัญของการเจรจาต่อรอง การเลือกใช้กลยุทธ์ และการนำทักษะต่าง ๆ มาใช้เพื่อการลดหรือจัดความขัดแย้งภายในองค์การนั้น สามารถนำมาใช้เพื่อประโยชน์และเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิภาพของการทำงานได้เมื่อการเจรจาต่อรองนั้นได้ผลลัพธ์ตามเป้าหมายที่คู่เจรจาท้องการ

สรุป

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในองค์การ คือ การที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปไม่สามารถบรรลุเป้าหมายร่วมกัน หรือการมีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ไม่สามารถไว้วางใจซึ่งกันและกันได้ รวมถึงการแข่งขันกัน และการแย่งชิงทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดภายในองค์การ ซึ่งในการที่จะจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั้นบุคลากรในองค์การจำเป็นต้องมีทักษะการสื่อสารที่มีศักยภาพเพื่อนำมาใช้ร่วมกับกลยุทธ์การเจรจาต่อรองในหลากหลายรูปแบบ โดยเลือกใช้ให้เหมาะกับบริบทและสถานการณ์ โดยผู้ทำหน้าที่เจรจาต่อรองเพื่อลดความขัดแย้งจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ ทักษะ ความสามารถ และคุณลักษณะอื่นที่จำเป็นในการสื่อสารซึ่งต้องอาศัยการเรียนรู้และประสบการณ์ เนื่องจากปัญหาความขัดแย้งในองค์การนั้นในขั้นแรกมักเกิดจากการสื่อสารที่ไม่เข้าใจกัน หรือการเข้าใจคลาดเคลื่อน เมื่อสะสมความไม่เข้าใจมากขึ้นความขัดแย้งก็อาจจะรุนแรงและส่งผลกระทบต่อองค์การได้ ดังนั้นในสถานการณ์ทั่วไปจึงนิยมนำกลยุทธ์ชนะ-ชนะนำมาปรับใช้ในการเจรจาต่อรอง เพราะเป็นกลยุทธ์ที่ต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์สูงสุด เพื่อให้คู่ขัดแย้งบรรลุเป้าหมายอันจะช่วยลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิชาการฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เนื่องจากได้รับความกรุณาอย่างสูงจากรศ.ดร.เจษฎา นกน้อย อาจารย์ที่ปรึกษาที่กรุณาใช้เวลาอันมีค่าให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ชี้แนะข้อบกพร่อง ตลอดจนการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่อย่างดียิ่งผู้เขียนตระหนักถึงความตั้งใจจริงและความทุ่มเทของอาจารย์ และขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

นอกจากนี้ผู้เขียนขอขอบคุณแหล่งข้อมูลต่างๆ ที่เปิดโอกาสให้ผู้เขียนสามารถเข้าถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา และสามารถทำให้บทความฉบับนี้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าบทความวิชานี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้เกี่ยวข้อง ตลอดจนผู้สนใจในเรื่องนี้ อนึ่ง หากบทความวิชาการนี้มีข้อบกพร่องประการใด ผู้เขียนต้องขออภัยมา ณ ที่นี้

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กฤษมาศ พันธุ์มุสิก. (2565). การพัฒนาทักษะการฟังและการพูดภาษาอังกฤษโดยใช้ภาพยนตร์ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของนักศึกษาสาขาวิชาภาษาอังกฤษ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 7(12), 334-347.
- คมสันต์ มิ่งวัฒน์กุล และอจิรภาส เพียรขุนทด. (2562). การมีส่วนร่วมของประชาชนและกระบวนการเจรจาต่อรองที่มีอิทธิพลต่อการจัดการปัญหาความเดือดร้อนด้านที่อยู่อาศัย: กรณีศึกษาโครงการบ้านมั่นคงเมืองชุมแพ จังหวัดขอนแก่น. *วารสารมหาจุฬานาครทรรคน*, 6(10), 5051-5066.
- จันทนา อินทนิม และฤทัยทิพย์ จันทร์สระแก้ว. (2563). ทางออกของความต่าง: การสร้างความปรองดองสมานฉันท์ในระบอบประชาธิปไตยไทย. *วารสารสังคมศาสตร์บูรณาการ*, 7(2), 160-182.
- เจษฎา นกน้อย. (2559). *การสื่อสารภายในองค์การ: แนวคิด ทฤษฎี และการประยุกต์ใช้*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เจษฎา นกน้อย. (2560). *พฤติกรรมองค์การ*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลัท ประเทืองรัตนา. (2562). หลักการและวิธีการไกล่เกลี่ยเชิงพุทธบูรณาการที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการไกล่เกลี่ย. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 7(1), 193-212.
- ชาติชาย คงเพ็ชรดิษฐ์ และธีระวัฒน์ จันทิก. (2559). การพัฒนาทักษะการสื่อสารเพื่อการเจรจาเชิงผลได้ของพนักงานบริหารงานลูกค้าในอุตสาหกรรมโฆษณา. *Veridian E-Journal, Silpakorn University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, 9(2), 14-32.

- ฐิติทัศน์ นิพนธ์พิทยา. (2561). การเจรจาต่อรองในการบริหารจัดการภาครัฐ. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 1(2), 137-153.
- ณัฐชุตตา วิจิตรจามรี. (2554). *การสื่อสารในองค์กร* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ทวีศักดิ์ อินต๊ะรัตน์ และบุญทวารณ วิงวอน. (2559). การรับรู้ภาวะผู้นำและการบริหารเชิงกลยุทธ์ที่มีต่อผลการดำเนินงานของธนาคารออมสินภาค 9. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง*, 5(1), 113-123.
- ชตรัฐ หินชุย, ชันทอง วัฒนะประดิษฐ์, และอดิศักดิ์ วชิรปญโญ. (2565). การประยุกต์ใช้หลักสติในการสื่อสารเพื่อลดความขัดแย้งในชีวิตคู่. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 10(7), 3095-3105.
- ธนัสถา โจรนตระกูล. (2562). การจัดการความขัดแย้งเชิงสร้างสรรค์. *วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์*, 6(2), 69-83.
- ธันยนันท์ จันทรทรงพล, ณัฐมน น่านโพธิ์ศรี, กิรติวรรณ กัลยาณมิตร, และ อภิสรา กฤตาวาณิชย์. (2562). แนวคิดมีขมิมาปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดจากการสื่อสารทางการเมือง. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, 6(10), 4873-4883.
- บัณฑิตกา จารума และพยอม ก้อนในเมือง. (2563). วิธีพัฒนาทักษะการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ. *วารสาร มจร. มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์*, 6(1), 413-428.
- ประภาวัลย์ บุญญาณภานุ์ และอุดร อุตตโร (มากดี). (2565). ภาวะผู้นำกับการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในองค์กรโดยหลักพุทธสันติวิธี. *วารสารมหาจุฬาวិชาการ*, 9(3), 1-17.
- ปรีชา คำมาดี และพิทักษ์ ศิริวงศ์. (2560). กระบวนการต่อรองระหว่างนักศึกษากับอาจารย์ผ่านสื่อออนไลน์: การศึกษาเพื่อสร้างทฤษฎีฐานราก. *วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์*, 11(3), 110-118.
- ปรีชา วุฒิการณ์. (2556). การเจรจาต่อรองด้านแรงงานในฐานะของกลไกการแรงงานสัมพันธ์ที่ดีในประเทศไทย. *สุทธิปริทัศน์*, 27(82), 115-136.
- พิริยา ศิริวรรณ. (2559). การสื่อสารภายในองค์กร (คณะแพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาล) เรื่องที่ไม่อาจมองข้าม. *เวชบันทึกศิริราช*, 9(1), 38-43.
- ภวิศา โชติธนาวรรธ. (2565). การจัดการความขัดแย้งและการระงับข้อพิพาทด้วยวิธีการเจรจาต่อรอง. *วารสารกฎหมายและสังคมรังสิต*, 4(3), 46-57.

- วัลลภา ใหม่คง, รัตน์กมล บวชติน, ศศิธร จบจันทร์, วรรณภรณ์ บริพันธ์, และ
 เจษฎา นกน้อย. (2561). ประสิทธิภาพการสื่อสารภายในองค์กรผ่าน
 แอปพลิเคชันไลน์: กรณีศึกษา การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค จังหวัดสงขลา. *Walailak
 Procedia*, 2018(1), ss76.
- วิศิษฐ์ เจนนานนท์. (2563). การใช้หลักพุทธธรรมในกระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ยความ
 ชัดแย้งในชุมชนของผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน ศึกษากรณี บ้านเขวากลาง
 หมู่ 2 ตำบลเขวากลาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม. *วารสารการเมืองการ
 ปกครอง*, 10(2), 124-139.
- สมศักดิ์ จังตระกุล. (2554). การจัดการความขัดแย้งโดยนายอำเภอของประชาชนใน
 ประเทศไทย. *วารสารเทคโนโลยีสุรนารี*, 5(2), 131-148.
- สาริศา เจนเข้ว่า. (2563). ทางเลือกการจัดการความขัดแย้งในองค์กร. *วารสารบริหารนิติ
 บุคคลและนวัตกรรมท้องถิ่น*, 6(2), 229-240.
- สีปาน ทรัพย์ทอง. (2563). ความสามารถและสมรรถนะของผู้ประกอบวิชาชีพสารสนเทศใน
 บริบทสภาพแวดล้อมดิจิทัล. *วารสารบรรณศาสตร์ มศว.*, 13(1), 80-87.
- สุคนธ์ มณีรัตน์. (2560). การเจรจาต่อรองสำหรับครู. *Veridian E-Journal, Silpakorn
 University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, 10(2),
 2463-2474.
- สุรารัตน์ จุ้ยเจริญ และระพีพรรณ พิริยะกุล. (2562). ทางออกความขัดแย้งและผลการ
 ปฏิบัติงานจากการขับเคลื่อนโดยการบริหารองค์กรในมิติด้านโครงสร้าง การสื่อสาร
 และวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้โดยมีกลุ่มอายุเอ็มและเอ็กซ์เป็นตัวแปรกำกับ.
วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 27(54),
 144-167.
- โสภิต สุวรรณเวลา. (2563). ผลการพัฒนาทักษะการฟังและการอ่านภาษาอังกฤษโดยการ
 ชมภาพยนตร์และฟังเพลงของนักศึกษาพยาบาล ชั้นปีที่ 3 วิทยาลัยพยาบาลบรม
 ราชนนิตรัง. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์นายเรืออากาศ*, 8(ธันวาคม),
 116-127.

อภิรักษ์ ชัยวิรัตน์. (2566, 3 เมษายน). สปสช.พนักศูนย์สันติวิธีจัดการความขัดแย้งในระบบสาธารณสุข. The Coverage.

<https://www.thecoverage.info/news/content/4765> ข

ภาษาต่างประเทศ

Champoux, J. E. (2006). *Organizational behavior integrating individuals, group and organization* (3rd ed.). Thomson South-Western.

Gibson, J. W., & Hodgetts, R. M. (1991). *Organizational communication: A managerial perspective* (2nd ed.). Harper Collins Publishers.

Ishihara, M. W., & Spangle, M. (2000). *Collaborative approaches to resolving conflict*. Sage Publication, Inc.

Lebaron, M. (2003). *Bridging cultural conflicts: New approaches for a changing world*. Jossey-Bass Publishers.

Li, X., Lui, F., Li, A., & Xu, L. (2018). Business negotiation based on extenics. *Procedia Computer Science*, 139, 521-528.

Robbins, S. P. (2005). *Organizational behavior* (11th ed.). Pearson Prentice Hall.

Saepulloh, A., & Laksana, A. (2022). Internal conflict management of national trade union organization with interpersonal approach in DPC SPN serang regency. *Journal Ekonomi*, 11(3), 224-228.

Soliman, C., & Antheaume, N. (2017). Inter and intra organizational negotiation during economic recession an essay on the promotion of cooperation. *Future Business Journal*, 3(1), 23-32.

Zohar, I. (2015). "The art of negotiation" leadership skills required for negotiation in time of crisis. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 209, 540-548.

กลยุทธ์ในการต่อรอง ชาติพันธุ์วรรณาราคาเลื่อนไหล, ตลาดอัญมณี สีลม
 Strategies of Bargaining in Ethnography of Sliding Price,
 Gem Market Silom

ชีวินธา บุญ-หลง | Cheewintha Boon-Long¹

บทคัดย่อ

การต่อรอง เป็นปฏิบัติการที่เกิดขึ้นอย่างปกติทั่วไปในตลาดอัญมณี สีลม ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาชาติพันธุ์วรรณาของบทความ เนื้อหาของบทความนี้ ส่วนแรกเป็นการเล่าถึงตลาดอัญมณีสีลม ที่มีสินค้าอย่างแซปไฟร์เป็นสินค้าหลักที่บทความชิ้นนี้สนใจ “แซปไฟร์” เป็นอัญมณีที่มีลักษณะเฉพาะตัวด้วยศักยภาพทางวัตถุจึงก่อให้เกิดกลไกระบบราคาเลื่อนไหลและการต่อรอง (bargaining) คือ รูปแบบกลยุทธ์ที่ผู้ค้าอัญมณีเลือกใช้ในการต่อรองราคาแซปไฟร์ การศึกษาครั้งนี้ใช้กรอบแนวคิด “ระบบเศรษฐกิจแบบบาชาร์” ของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz, 1926-2006) ในบทความนี้พยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงทั้งความเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจของตลาดอัญมณี ที่มีสังคมและวัฒนธรรมของการต่อรอง และเสนอสิ่งที่เรียกว่า กลยุทธ์การต่อรองราคาแซปไฟร์ มีสามรูปแบบสำคัญคือ เล่นละคร (dramatizing) รหัส (coding) และการเล่นใหญ่ (overacting)

คำสำคัญ: การต่อรอง กลยุทธ์ ตลาดอัญมณี บาชาร์ ความไม่แน่นอน

¹ นักศึกษาหลักสูตรปริญญาโท สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมลล์: cheewintha.bl@gmail.com

ABSTRACT

Bargaining is commonly practiced in the gem market in Silom, where the ethnographic field of studies is discussed in this article. The first part of this article concerns the Silom gems market, where sapphires are the main product of interest. Sapphires are unique with material properties that lead to fluctuating prices and bargaining. This study uses Clifford Geertz's concept of the "bazaar social and culture of bargaining, it presents three important strategies of sapphire bargaining: dramatization, coding, and overacting.

Keywords: Bargaining, Strategy, Gem market, Bazaar, Uncertainty

เกริ่นนำ

บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการบันทึกข้อมูลภาคสนามที่เป็นหนึ่งในแง่มุมที่ผู้เขียนเลือกเอามานำเสนอเป็นบทความ เนื้อหาในบทความเป็นการสำรวจตลาดอัญมณี สีส้ม ในเบื้องต้นช่วงเวลาสั้นๆ กับผู้ให้ข้อมูลที่เป็นผู้ค้าอัญมณีในตลาดอัญมณี สีส้ม ในส่วนของตัวผู้เขียนเองมีความรู้เกี่ยวกับอัญมณีอยู่บ้าง จากเคยเป็นนักเรียนอัญมณีวิทยาเมื่อสิบปีที่แล้ว ในปัจจุบันในฐานะของนักเรียนมานุษยวิทยามีความพยายามอย่างยิ่งที่จะต่อยอดความรู้เก่าที่เป็นความรู้วิทยาศาสตร์และพัฒนาความรู้ใหม่ที่เป็นความรู้ทางสังคมและผู้คน เพื่อที่จะใช้มองให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนและวัตถุ ระหว่างผู้คนและผู้คน ข้อมูลความรู้ทางวิทยาศาสตร์ถือเป็นข้อมูลเริ่มต้นที่ผู้เขียนถือเอาไว้ในมือก่อนที่จะเดินเข้าสู่ตลาดอัญมณี แต่เมื่อเดินเข้าสู่ตลาดอัญมณีเหมือนกับว่าข้อมูลนั้นมิได้ถูกเอาออกมาแสดงหรือออกมาใช้งานอย่างตรงไปตรงมา หรือในบางครั้งผู้เขียนรู้สึกที่ตัวเองนั้นช่างโง่เขลา ยิ่งนัก ในตอนการเดินทางสำรวจตลาดอัญมณีกับผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่ง ผู้เขียนบอกกับเธอว่า “ก็พอมีความรู้อยู่บ้างเกี่ยวกับพลอย แต่เรื่องขายพลอยไม่รู้เลย” เธอตอบกลับวันยังไม่ทันจางว่า “เรื่องขาย ต้องลองมาขายเอง ลองมาขายดูซิ” พร้อมกับเธอสาวเท้าให้ไว้ขึ้น ในช่วงเวลาเดียวกันมีชายคนหนึ่งเดินแซงมาทางขวามือของผู้ให้ข้อมูลทักทายเธอ “สวัสดีครับ” เธอหันไปทักทายแต่เท้าไม่ลดความเร็วลงเลย ชายคนนั้นก้าวเท้ามาด้วยความเร็วเท่าทันเธอ “มีพลอยอะไรบ้าง” เธอตอบกลับ “มีแต่ดำๆ เอาไหม” อีกฝ่ายได้กลับ “ไม่เอา” ชายคนนั้นเดินห่างออกไปแล้วไม่พบกันอีก ได้ความหลังจากนั้นว่า เธอกับชายคนเมื่อครู่คุ้นเคยกันดี เขาเป็นลูกค้าประจำของเธอ การพูดคุยเมื่อครู่เป็นการถามถึงพลอยที่เธอถืออยู่ในมือว่ามีอะไรบ้าง เพราะว่าเธอนั้นเป็นคนเดินพลอย หรือที่คนไทยมักจะคุ้นเคยว่า “โบรกเกอร์” เธอเป็นคนเดินพลอยมากว่า 10 ปี เธอไม่มีพลอยเป็นของตัวเอง เธอจะรับพลอยจากเจ้าของพลอยคนหนึ่ง แล้วเสนอขายให้กับผู้ค้าอีกคนหนึ่ง โดยที่เจ้าของและผู้ซื้อต่างไม่รู้ว่าเป็นใครกันแน่ นี่เป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลเกี่ยวกับตลาดอัญมณี เพราะเนื้อหาในบทความนี้ทั้งหมดเป็นการเล่าเรื่องราวการซื้อขายระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย

ในบทความนี้จะใช้คำว่า “ผู้ค้า” เพราะผู้ขายอาจจะเป็นผู้ซื้อได้ในบางครั้งและผู้ซื้อเองก็อาจจะเป็นผู้ขายได้ในบางครั้ง และข้อมูลเหล่านี้เป็นจุดเริ่มต้นของระบบราคาเลื่อนไหลที่เป็นชุดกลไกที่คอยขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจแบบตลาดบazaar ที่มีลักษณะเฉพาะ ไม่ว่าจะ เป็นชนิดของสินค้าอย่างอัญมณีที่เป็นสินค้าฟุ่มเฟือย ราคาไม่อ้างอิงกับสินค้าหรือระบบการ

แลกเปลี่ยนอื่นๆ สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา อาจจะมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนได้หลายครั้ง อัญมณีเป็นสินค้าที่เกิดมาจากธรรมชาติด้วยการสร้างโดยธรรมชาติ (Walsh, 2010) ด้วยความรุ่มรวยและความดันสูง อัญมณีเป็นสินค้าแห่งความน่าหลงใหลและน่าพิงพอใจ มีมูลค่าทั้งทางเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์และมูลค่าทางจิตใจ บทความนี้จะเริ่มต้นจากการอธิบายตลาดอัญมณี สีส้มและจันทบุรีที่เรียกได้ว่า ใครต่างก็รู้ว่าเคยเป็นแหล่งพลอยสำคัญของประเทศไทยในอดีต จนในปัจจุบันจันทบุรีและสีลมต่างเป็นพื้นที่ค้าขายแลกเปลี่ยนพลอยที่สำคัญในระดับโลก ส่วนที่สองเป็นการเรียบเรียงถึงงานศึกษาเกี่ยวกับตลาดทางมานุษยวิทยาและการศึกษาเรื่องตลาดของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz, 1926-2006) เพื่อที่จะชี้ให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องระบบตลาดบazaar และราคาเลื่อนไหลซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของตลาดอัญมณี สีส้ม และในส่วนสุดท้ายบทความเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับกลยุทธ์การต่อรอง การซื้อขายแซปไฟร์ จากการเก็บข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาในตลาดอัญมณี สีส้ม

ตลาดอัญมณีประเทศไทยโดยสังเขป

ตลาดอัญมณี ประเทศไทยถือได้ว่าเป็นตลาดที่มีพัฒนาการมาจากความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนที่พยายามผลักดันให้ตลาดอัญมณีมีสถานะเป็นศูนย์กลางทางอัญมณีและเครื่องประดับในระดับโลกให้ได้ ภายใต้นโยบายส่งเสริมของรัฐ และแก้ไขปัญหาการลักลอบนำพลอยและพลอยก้อนเข้าประเทศ ทำให้มีการประกาศยกเลิกภาษีมูลค่าเพิ่มสำหรับผู้ประกอบการที่ชำระทุนจดทะเบียนไม่ต่ำกว่าสิบล้านบาท หรือเป็นสมาชิกสมาคมอัญมณีสมาคมใดสมาคมหนึ่ง (ประกาศอธิบดีกรมสรรพากร, 2540) และสมาคมผู้ค้าอัญมณีและเครื่องประดับได้เริ่มจัดงานแสดงสินค้าอัญมณีและเครื่องประดับประจำปีตั้งแต่ปี ค.ศ.1983 (เชษฐณี โอภาสวัชชัย, 2539) นอกจากการปลอดภาษีนำเข้าและมีงานจัดแสดงสินค้าแล้ว อีกสาเหตุที่ทำให้อัญมณียังคงไหลเข้ามาในประเทศไทยคือช่างเจียรระโนมาฝีมือ เทคนิคการเพิ่มคุณภาพเฉพาะที่ริเริ่มโดยชาวไทย อย่างการหุงพลอยหรือการเผาพลอยก่อนจะนำไปเจียรระโน มีส่วนช่วยให้สีของพลอยดูสดและสวยงามมากขึ้นจนเป็นที่ต้องการของตลาด เทคนิคเฉพาะดังกล่าวทำให้รัฐบาลต้องถือเอางานเจียรระโน งานขัดเพชรพลอยหรือหินมีค่าต่างๆ เป็นอาชีพที่สงวนเฉพาะสำหรับคนไทย (ประกาศกระทรวงแรงงาน, 2563) เพื่อกันไม่ให้ความรู้ดังกล่าวถูกส่งออกไปนอกประเทศ เรียกได้ว่าตั้งแต่มีการทำเหมืองขึ้นครั้งแรก ประเทศไทยเป็นทั้งแหล่งผลิต การค้าและเจียรระโนที่สำคัญมาจนถึงปัจจุบัน

ตลาดการค้าอัญมณี ในประเทศไทยที่สำคัญมีอยู่สองแห่งคือ ตลาดอัญมณี สีลม กรุงเทพมหานคร และตลาดอัญมณี ถนนศรีจันทร์ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี ทั้งสองตลาดมีความแตกต่างกันคือ ตลาดอัญมณี ถนนศรีจันทร์ จังหวัดจันทบุรี เป็นลักษณะของตลาดนัดชั่วคราว ในวันศุกร์-เสาร์-อาทิตย์ ตลาดจะเริ่มคึกคักในเวลา 11.00-17.00 น. วันเสาร์เป็นวันที่มีชีวิตชีวามากกว่าวันอื่นๆ พื้นที่ตลาดไม่ได้กว้างมากนัก แต่เป็นตลาดที่มีลักษณะของตลาดเปิด ใครต่างก็สามารถเดินเข้าออกตลาดได้ ไม่มีทางเข้าออกของร้านชัดเจน เป็นตลาดระหว่างผู้ค้าด้วยกัน จะมีคนเดินพลอยทำหน้าที่ขายพลอย โดยการนำพลอยจากผู้ค้าท่านหนึ่งไปเร่ขายกับผู้ค้าที่นั่งอยู่กับโต๊ะที่ตั้งอยู่ตามตรอกซอกซอย ส่วนที่หนาแน่นและคึกคักคือในตรอกกระแจ่งและถนนศรีจันทร์ ในขณะที่ตลาดอัญมณี สีลม ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาของบทความชิ้นนี้ ตลาดจะเปิดทำการวันจันทร์ถึงศุกร์ ในเวลา 09.00-17.00 น. เป็นลักษณะตลาดปิดในความหมายที่ว่า เป็นร้านอาหารมีชื่อร้านชัดเจน สินค้าในตลาดนี้ยังเน้นไปที่สินค้าสำหรับผู้ใช้ คือผู้ที่ต้องการใช้อัญมณีสำหรับทำเครื่องประดับหรือเรียกว่าปลายทางแล้ว นอกจากร้านขายอัญมณีแล้ว ตลาดอัญมณี สีลมเรียกว่าเป็นย่านการค้าอัญมณีและเครื่องประดับ ที่ครบวงจรกล่าวคือ มีร้านขายเครื่องประดับ แว็กซ์สำหรับหล่อตัวเรือนเครื่องประดับ โรงงานสำหรับหล่อเครื่องประดับทุกชนิด เงิน ทอง บริการชุบตัวเรือนทำความสะอาดเครื่องประดับ รวมถึงอัญมณีชนิดอื่นๆ สำหรับนักสะสม เรียกได้ว่าเป็นตลาดปลายน้ำของอุตสาหกรรมอัญมณีและเครื่องประดับ เรียกได้ว่าถ้าใครอยากจะมีเครื่องประดับสักชิ้น ก็สามารถที่จะได้กลับไปแบบสำเร็จรูปหรือเลือกทำแบบที่ชอบได้จากตลาดนี้ ตลาดอัญมณีเป็นตลาดเฉพาะ(niche) เป็นตลาดที่ขายสินค้าประเภทเดียวในความหมายที่ว่า อัญมณีเป็นสินค้าฟุ่มเฟือย ไม่ใช่ปัจจัยสี่ เป็นสินค้าที่เป็นที่ต้องการและเป็นที่น่าสนใจสำหรับคนเฉพาะกลุ่ม สินค้ามีลักษณะที่เคลื่อนย้ายง่าย และราคาไม่ได้ขึ้นอยู่กับสิ่งอื่นๆ สินค้าสามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนได้หลายครั้ง ตลาดอัญมณีจึงเป็นตลาดที่มีผู้ใช้ตลาดเฉพาะกลุ่ม ตามมาด้วยเหตุผลที่ว่า ใครก็ตามที่เขาไปใช้ในตลาดอัญมณี จำเป็นจะต้องมีความรู้หรือข้อมูลเกี่ยวกับตลาด สินค้า ผู้ค้า ผู้ใช้ ผู้ซื้อ ผู้ขาย ข้อมูลความรู้ทั่วไป ข้อมูลเกี่ยวกับสินค้า ข้อมูลเหล่านั้นแฝงฝังอยู่ในตลาดอัญมณี

แฮปไฟร์ สินค้าที่ไม่มีราคากลาง

“อัญมณี” “รัตนชาติ” และ “เพชรพลอย” เป็นคำที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ต่างกันเล็กน้อยตรงที่อัญมณีหมายถึงรัตนชาติที่เจียรระไนแล้ว ส่วนรัตนชาติหมายถึงหินหรือ

แร่ที่มีค่านำไปเจียรไนทำเป็นเครื่องประดับได้ อัญมณีและรัตนชาติจะเป็นคำใช้เรียกอย่างเป็นทางการ ส่วนเพชรพลอยเป็นคำเรียกโดยทั่วไป อัญมณีเป็นแร่ที่มีค่า โดยประเมินความมีค่าด้วยสามปัจจัยคือ ความหายาก ความคงทน และความสวยงาม ประเมินจากประกายแวววาว ความคงทนที่ประเมินจากความแข็ง ตามโมห์สเกล² ระดับ 1 ถึง 10 สีของพลอยจะไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ในข้อเขียนนี้ พลอยหมายถึงแซปไฟร์ เป็นแร่ในตระกูลคอรัันดัม มีความแข็งเท่ากับ 9 รองจากเพชร ตามโมห์สเกล แล้วแซปไฟร์ไม่ใช่อัญมณีที่แข็งที่สุด แต่เป็นพลอยที่แข็งที่สุดนั่นเอง (ปัญญาบรรณ ธนสุทธิพิทักษ์, 2552) จากคุณสมบัติพลอยที่มีความเฉพาะตัวดังที่กล่าวมาข้างต้น พลอยทุกชิ้นล้วนมีมูลค่าของตัวเอง ในทุกขั้นตอนการผลิตผ่านการคัดสรร ชัดเกลา เจียรไนมาอย่างประณีตงามจนปรากฏออกมาให้เห็นภายใต้ชุดรูปแบบมาตรฐาน ไม่ว่าจะเป็นอย่างเจียรไน พอค้ำ หรือนักตรวจสอบอัญมณีที่ออกไปรับรองคุณภาพและลักษณะให้กับพลอยแต่ละชิ้นแล้ว ในปัจจุบันทั้งผู้ซื้อและผู้ขายหรือเรียกว่าผู้ใช้ตลาด จำเป็นที่จะต้องมีความรู้เกี่ยวกับอัญมณี สถานะของอัญมณีสังเคราะห์หรืออัญมณีเลียนแบบไม่ได้ถูกควบคุมให้เป็นสินค้าที่ผิดกฎหมาย เพราะฉะนั้นผู้ซื้อหรือผู้ขายในตลาดอัญมณี อาจจะได้โดนหลอกหลวงหรือทำให้สับสนได้หากไม่มีความรู้

ผู้เขียนเองพอจะมีความรู้เกี่ยวกับอัญมณีอยู่บ้าง จากการร่ำเรียนอัญมณีวิทยาในระดับปริญญาตรี ถือว่ามีชุดข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพลอยชนิดต่างๆ ในบทความชิ้นนี้มุ่งเน้นความสนใจการแลกเปลี่ยนซื้อขายเฉพาะพลอยในตระกูลแร่คอรัันดัม (corundum) หรือแซปไฟร์ (sapphire) แซปไฟร์เป็นชื่อเรียกพลอยในกลุ่มคอรัันดัม ซึ่งชื่อเรียกแซปไฟร์จะแยกตามสี เช่น แซปไฟร์สีน้ำเงินหรือที่รู้จักในชื่อไพลิน, ทับทิม (ruby) คือ แซปไฟร์สีแดง, แซปไฟร์สีเหลือง หรือบุษราคัม, แซปไฟร์สีชมพู, แซปไฟร์สีส้ม สตาร์แซปไฟร์หรือเรียกได้ว่าชื่อของแซปไฟร์แต่ละชนิดเรียกตามลักษณะปรากฏภายนอกที่รับรู้ได้ด้วยตาเป็นผัสสะแรก แต่ความรู้พื้นฐานเหล่านี้เป็นความรู้เกี่ยวกับสินค้าที่สามารถหาได้ในตลาดอัญมณี เมื่อเดินเข้าไปในตลาดอัญมณี อาจจะได้ยินคำเหล่านี้ได้ไม่บ่อยมากนัก เพราะผู้ค้ามีคำหรือชื่อที่ใช้เรียกพลอยแต่ละชนิดที่ใช้ในการทำการค้า คำเรียกที่ผู้ค้าใช้เรียกที่จะพบได้ในตลาด ได้แก่ “พลอยแดง” หมายถึง ทับทิม “พลอยน้ำเงิน” หมายถึง ไพลิน “บุษ” หมายถึง แซปไฟร์สีเหลือง “พลอยเผา” หมายถึง พลอยที่ผ่านการปรับปรุงคุณภาพโดยการนำพลอยใส่ลงใน

² มาตราความแข็งแร่ของโมห์ส เป็นมาตราความแข็งของแร่ตามทีนักวิทยาศาสตร์ชาวเยอรมัน ชื่อ ฟรีดริช โมห์ (Friedrich Mohr) กำหนดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1812 ประกอบด้วยแร่มาตรฐาน 10 ชนิด

เข้าหลอมเซรามิกแล้วนำไปให้ความร้อนอุณหภูมิสูงกว่าฟองศาเซลเซียส เพื่อให้ฟลอยมีสีที่สวยงาม สดชื่นเข้มขึ้นหรือสีอ่อนลง หรือเพื่อให้ฟลอยใสสะอาด ลดมลทินภายในลง โดยจะแบ่งออกเป็น “เผาเก่า” และ “เผาใหม่” ซึ่งมีกรรมวิธีที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ฟลอยเผาเก่าคือการเผาโดยให้ความร้อนอุณหภูมิสูง อาจจะใช้สื่อน้ำยาเชื่อมประสาน (borax) หรือ ตะกั่ว (Pb) เพื่อให้ตะกั่วเข้าไปอุดตามรอยแตกช่องว่างภายในเนื้อฟลอย เมื่อนำมาส่องกับไฟจะเห็นสีรุ้ง ในอดีตฟลอยเผาเก่าเป็นที่นิยมอย่างมากซึ่งเทคนิคการเผาก็เป็นเทคนิคเฉพาะของช่างเผาฟลอย ฟลอยเผาใหม่เป็นฟลอยที่ผ่านกระบวนการความร้อนเหมือนฟลอยเผาเก่า แตกต่างกันที่สารที่ใช้เติมเข้าไปในระหว่างการเผา คือ การนำฟลอยที่มีแร่ธาตุเบริลเลียม อย่างเช่น แร่เบริล (beryl) ใส่ปะปนเข้าไปในเข้าหลอม เมื่อธาตุเบริลเลียมละลายและเข้าไปอยู่ในโครงสร้างฟลอยทำให้สีของฟลอยนั้นสดใสเข้มขึ้นกว่าเดิม พบมากในฟลอยบุษราคัม หรือ แชนป์ไฟร์สีเหลือง ฟลอยที่ได้จากการเผาใหม่นี้จะมีสีออกส้มมากกว่าแชนป์ไฟร์สีเหลืองที่เผาเก่า

คำที่ใช้บ่งบอกแหล่งที่มาอย่างเช่น “บางกะจะ” หมายถึง ฟลอยแชนป์ไฟร์สีเขียวจากแหล่งบางกะจะ จังหวัดจันทบุรี คำว่า “โมฯ” หมายถึงฟลอยที่มาจากประเทศโมซัมบิก “มาดาก” หมายถึงประเทศมาดากัสการ์ “ซีลอน” หมายถึงฟลอยสีน้ำเงินที่มาจากเมืองซีลอน ประเทศศรีลังกา “ไมปี้รา” คือแชนป์ไฟร์จากบ่อฟลอยไมปี้รา ในประเทศไนจีเรีย ดังนั้นแล้วอัญมณีหรือฟลอยมีหลายชนิดแล้วยังมีหลายชื่อเรียกอีกด้วย ในส่วนของตลาดการค้าฟลอย การใช้คำเรียกชื่อเรียกที่แตกต่างหรือบางทีจะได้ยินบางคำที่ผู้ใช้อาจจะไม่เข้าใจเลยก็เป็นได้ อย่างเช่นเหตุการณ์ที่ผู้เขียนเดินตามคนเดินฟลอยที่มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับฟลอยชนิดหนึ่ง ซึ่งภาษาที่ใช้ชื่อนั้นถือเป็นส่วนหนึ่งของตลาดอัญมณีที่มีสังคมวัฒนธรรมเฉพาะเป็นของตนเอง เพราะฉะนั้นในฐานะผู้ที่ต้องการจะศึกษาจำเป็นที่จะต้องเข้าใจภาษาหรือคำเฉพาะเหล่านั้น

จากข้อมูลรายละเอียดดังที่กล่าวไปในข้างต้น สามารถทำให้เข้าใจได้ว่าเดินเข้าสู่ตลาดฟลอยได้อย่างมั่นใจมากยิ่งขึ้น แต่เมื่อเดินเข้าสู่ตลาดอัญมณีสีลมมิได้เป็นเช่นนั้นหรอก เพราะสิ่งที่กำลังจะเจอในตลาดมีมากกว่าแค่ฟลอยสีต่างๆ และลักษณะฟลอยเผาหรือไม่เผา นอกจากสินค้าที่มีประเภทที่หลากหลายและรูปแบบที่หลากหลายแล้ว ผู้คนในตลาดล้วนมีมากหน้าหลายตาและหลายบทบาทในคนเดียว ทั้งชายและหญิง ทั้งคนไทยและต่างชาติ ไม่ว่าจะเชื้อชาติชาวอินเดียจากเมืองจัยปุร์/ชัยปุระ (Jaipur) ชาวอินเดียจากรัฐทมิฬ

นาฑู (Tamil Nadu) ชาวจีน ชาวปากีสถาน ชาวพม่า ชาวฮ่องกง ชาวญี่ปุ่น ชาวชาติตะวันตก ชาวยุโรป ชาวอเมริกา ชาวฝรั่งเศส เรียกได้ว่าเป็นตลาดแห่งความหลากหลายของภาษาและวัฒนธรรมที่มีการแลกเปลี่ยนกัน สิ่งที่น่าสนใจคือผู้คนที่แตกต่างหลากหลายเหล่านี้สนใจในสินค้าชนิดเดียวกัน เมื่ออยู่ในพื้นที่เวทีแห่งการค้าขายแล้วต่างต้องการสินค้าที่ดีและราคาถูก และผู้ค้าล้วนต้องการกำไรสูงสุด หลักการของตลาดอย่างทั่วไปที่ราคานั้นขึ้นอยู่กับอุปสงค์และอุปทาน แต่ตลาดอัญมณี โดยเฉพาะแซปไฟร์ ราคานั้นมิได้ขึ้นอยู่กับอุปสงค์และอุปทานเพียงเท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาการต่อรองซื้อขายของผู้ค้า เพราะในช่วงเวลาแห่งการต่อรองไม่ได้ราบเรียบง่ายตายเหมือนการเดินทางซื้อของตลาดสด เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วตลาดอัญมณีนั้นแตกต่างจากตลาดทั่วไปอย่างไร การศึกษาตลาดทางมานุษยวิทยาผู้เขียนเลือกทบทวนแนวการศึกษาตลาดทางมานุษยวิทยาในบทความชิ้นนี้ เพื่อที่จะชี้ให้เห็นแนวทางการศึกษาที่จะสามารถนำมาใช้ในการอธิบายตลาดอัญมณี สีสลมได้

มานุษยวิทยาตลาด

ตลาดเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจพื้นฐานที่มีผู้คนที่แตกต่างหลากหลายทั้งขนาดของกลุ่มคน เชื้อชาติ ลำดับชั้นทางสังคม การศึกษาทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับตลาดวิเคราะห์ตลาดเป็นจุดรวมกระบวนการความสลับซับซ้อนทางสังคมและเป็นแหล่งกำเนิดกิจกรรมทางวัฒนธรรม และตลาดเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดกิจกรรมทางวัฒนธรรมอย่างพื้นที่การแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ นักมานุษยวิทยาศึกษาตลาดในหลากหลายแง่มุม

งานศึกษาเกี่ยวกับตลาดทางมานุษยวิทยาแบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม (Bestor, 2001) กลุ่มแรกคืองานศึกษาตลาดในมุมที่เป็นพื้นที่เฉพาะและกรอบแนวคิดทางสังคมที่ถูกก่อรูปโดยการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่เป็นพื้นที่เวทีของการแสดงกิจกรรมทางวัฒนธรรมและการแสดงออกทางการเมือง เป็นจุดรวมการไหลเวียนของข้อมูล ส่วนสำคัญของประวัติศาสตร์และพิธีกรรม เป็นศูนย์กลางของการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน เป็นที่ซึ่งมีความหลากหลายทางสังคม วัฒนธรรม ชาติพันธุ์ วัฒนธรรมมาปะทะสังสรรค์กันและกัน

กลุ่มที่สองคือ งานศึกษาตลาดในฐานะที่เป็นพื้นที่ทางชาติพันธุ์วรรณา (marketplace as ethnographic sites) นักมานุษยวิทยาสนใจศึกษาว่าตลาดแต่ละชุมชนนั้นมีรูปแบบ ตัวตน ที่แตกต่างกัน จำเป็นจะต้องเข้าใจตลาดเป็นเฉพาะที่ไป งานศึกษากลุ่มนี้สนใจลักษณะภายในของตลาดว่ามีวัฒนธรรมรูปแบบ ความปกติและไม่ปกติอย่างไร รวมไปถึง

ถึงรูปแบบการซื้อขายแลกเปลี่ยนภายในตลาด และระหว่างตลาดกับตลาดที่อยู่ไกลออกไป ด้วยเช่นกัน

งานกลุ่มที่สามคืองานศึกษาตลาดในฐานะที่เป็นสถาบัน (markets as institutions) ตลาดเป็นสถาบันที่คำจูนรูปแบบทางสังคมและวัฒนธรรมผ่านแนวคิดต่างๆ เช่น กรอบแนวคิดเรื่องระเบียบของตัวเอง การจัดการทรัพย์สินทั่วไป ความสัมพันธ์ทางโครงสร้างระหว่างผู้ผลิตและผู้ซื้อ หรือกลไกทางการเมืองของชุมชนการค้า

กลุ่มที่สี่งานศึกษาตลาดกับชีวิตในเมือง (market and urban life) กล่าวได้ว่าเมืองกับตลาดเป็นสิ่งสร้างคู่กัน ระบบตลาดเป็นศูนย์กลางของเศรษฐกิจและชีวิตทางสังคมและเป็นสถาบัน ตลาดเชื่อมต่อเครือข่ายและความขัดแย้งท่ามกลางส่วนที่มีความแตกต่างกันอย่างมากของเศรษฐกิจหรือสังคม ข้ามลำดับชั้นระหว่างชนบทกับเมือง ชาวนากับนายทุน ก่อนสมัยใหม่และสมัยใหม่ ส่วนที่เป็นปกติกับส่วนที่ไม่ปกติ

และงานศึกษากลุ่มที่ห้า คือตลาดและกระแสโลกาภิวัตน์ (markets and globalization) ตลาดและโลกาภิวัตน์ กลุ่มงานศึกษาตลาดในยุคโลกาภิวัตน์ขยายอาณาบริเวณของตลาด ดึงรวมเอาทั้งภาคส่วนของสังคมและชุมชนและสินค้าที่ไม่เคยถูกรวมมาก่อน เข้ามาสนใจมากขึ้น กลุ่มงานศึกษานี้จะเป็นการศึกษาห่วงโซ่สินค้าในบริบทของโลก โลกาภิวัตน์ที่มีการเคลื่อนของทั้งผู้คน เทคโนโลยี เงิน สื่อ และคติ ต่างเลื่อนไหลข้ามพรมแดนได้ มันหลายเส้นแบ่งเขตแดนลงแล้วทำให้สิ่งต่างๆ ไหลได้ง่ายขึ้น การศึกษาตลาดในทางมานุษยวิทยาอาจจะคาบเกี่ยวกันกับงานศึกษาของนักเศรษฐศาสตร์ได้

เมื่อได้เริ่มสนใจประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับตลาดอัญมณี ผู้ศึกษาได้สำรวจตลาดการค้าอัญมณีในเบื้องต้นแล้วพบว่า แง่มุมที่น่าสนใจและเป็นลักษณะเด่นของตลาดการค้าอัญมณีคือ “ราคาที่เลื่อนไหล” กล่าวคือราคาของอัญมณีไม่มีกลไก หรือราคามาตรฐานควบคุมกำกับดูแล ราคาแซปไฟร์แต่ละเม็ดขึ้นอยู่กับการปัจจัยหลายอย่าง และมีความสลับซับซ้อนอย่างยิ่งยวด ทำให้ผู้เขียนเห็นว่า แนวคิดที่จะมาช่วยในการวิเคราะห์และอธิบายทั้งระบบตลาดอัญมณีและอธิบายให้เห็นมูลค่าของอัญมณีได้อย่างดีคือระบบตลาดบazaar

การศึกษาาระบบตลาดบazaar (Bazaar Economy)

งานศึกษาเกี่ยวกับตลาดของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ ให้ข้อสังเกตความแตกต่างระหว่างระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่และระบบเศรษฐกิจแบบบazaarไว้ว่า ‘ระบบเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ประกอบด้วยระบบราคาตายตัว (fixed price system) ที่บนพื้นฐานของการทำให้เป็น

มาตรฐาน เครื่องหมายการค้าโฆษณา และธรรมเนียมปฏิบัติทางเศรษฐกิจอื่นๆ ช่วยลดความกดดันระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย ทำให้การซื้อขายเป็นสิ่งที่คาดเดาได้ ผู้ซื้อและผู้ขายไม่ต้องต่อรองราคา ในขณะที่ระบบบাজারนั้นสินค้าจะมีลักษณะที่เคลื่อนย้ายง่าย ง่ายต่อการจัดเก็บเป็นของชิ้นเล็กๆ ที่ไม่ได้ขายเป็นจำนวนมาก และมีการหมุนเวียนของสินค้าสูง ส่วนในแง่ของราคาจะเป็นระบบราคาที่เลื่อนไหล (sliding prices system) ผู้ซื้อและผู้ขายต้องตั้งราคาต่อรองราคาตัวเอง ความกดดันในการแข่งขันระหว่างสองฝ่ายจึงมีสูง ทั้งผู้ซื้อและผู้ขายต่างก็ต้องมีชุดความรู้เกี่ยวกับตลาดของตนเพื่อนำมายืนยันประกอบการต่อรองของแต่ละฝ่าย ผลก็คือในการซื้อขายครั้งหนึ่งๆ ทั้งสองฝ่ายต้องใช้พลังงานมหาศาลในการถกเถียงต่อรองเพื่อที่จะให้ได้ผลประโยชน์มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ในช่วงขณะนั้นๆ ผู้ขายไม่พยายามที่จะหาลูกค้าถาวร แต่จะพยายามทำกำไรให้มากที่สุดเมื่อมีโอกาส (Geertz, 1967 อ้างถึงใน ฐัสนรา ชมะวรรณ มุกดาวิจิตร, 2549)

ในการศึกษาทำความเข้าใจระบบตลาดบazaar เกียร์ชเสนอให้ผู้ที่ศึกษามองตลาดบazaar ในสามมุม ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของระบบตลาดแบบบazaar *แ่งมุมแรก*คือ มองตลาดเป็นการไหลของสินค้าและบริการทางเศรษฐกิจที่มีรูปแบบ ผู้ศึกษาต้องเข้าไปมองหาสินค้าที่มีลักษณะเล็ก เคลื่อนย้ายได้ง่าย เก็บรักษาได้นาน สามารถลดเพิ่มปริมาณได้ตลอด สินค้าอาจจะเกิดการไหลเวียนไปมาระหว่างผู้ค้าหลายคนได้ *แ่งมุมที่สอง*คือ มองหาชุดของกลไกทางเศรษฐกิจที่กำกับดูแลการไหลของสินค้าและบริการ มีส่วนย่อยสำคัญคือ ระบบราคาเลื่อนไหล ความสลับซับซ้อนของการจัดการธุรกรรมทางการเงินระหว่างผู้ซื้อผู้ขาย และการแบ่งแยกย่อยสัดส่วนของกำไร *แ่งมุมที่สาม*คือ ระบบทางสังคม-วัฒนธรรมกลไกที่ชุดกลไกทางเศรษฐกิจคอยกำกับดูแลการไหลของสินค้าและบริการแฝงฝังอยู่ (Geertz, 1963, p.30)

ผู้ศึกษาเห็นว่า ลักษณะสำคัญที่พบจากการศึกษาสนามชาติพันธุ์วรรณนาในเบื้องต้นคือ ระบบราคาเลื่อนไหล เป็นกลไกสำคัญในการคอยขับเคลื่อนและกำกับดูแลให้เกิดมูลค่าแซปไฟร์ในตลาดการค้าอัญมณี ผู้คนในตลาดอัญมณีมีชีวิตอยู่กับกลไก กลยุทธ์ รูปแบบวิธีการ ธรรมเนียม และต่างยอมรับและรับรู้ร่วมกัน มากไปกว่านั้นการศึกษาตลาดที่เกียร์ชนำเสนอและเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้ที่จะใช้ตลาดบazaar คือ การเสาะแสวงหาข้อมูล ทั้งกระบวนการกลายเป็นลูกค้า (clientelization) และการต่อรอง (bargaining) (Geertz, 1978, p. 97) ผู้ที่ต้องการเข้าไปใช้ตลาดบazaar จำเป็นจะต้องมีทั้งความรู้เกี่ยวกับตลาดสินค้า และระบบวัฒนธรรมสังคมของตลาดบazaar ที่มีทั้งการไหลเวียนของผู้คน สินค้าและ

การบริการในตลาดบাজার การศึกษาแบบนี้เรียกร้องให้ผู้ศึกษาต้องเข้าไปอยู่ในพื้นที่ตลาด และใช้งานตลาดบাজারเข้าไปเข้ามา

กลไกราคาเลื่อนไหลและกลยุทธ์ต่อรอง

กลไกราคาเลื่อนไหลเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่มีการต่อรอง (bargaining) ในช่วงเวลาการต่อรองผู้ค้าจะเลือกใช้ *กลยุทธ์* ซึ่งแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับระดับความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย ผู้เขียนได้สัมภาษณ์สายชล พนักงานขายแซปไฟร์ ข้อสังเกตที่พาให้ผู้เขียนเสนอมุมมองต่อเรื่องราวของสายชลผู้เขียนเห็นกลยุทธ์ที่ปรากฏออกมาแบบได้ 3 แบบ

กลยุทธ์แรก เรียกว่า เล่นละคร (dramatizing) คือการทำที่วาดติดต่อหัวหน้าหรือเจ้านายผ่านการพูดคุยทางโทรศัพท์ เขาอาจจะโทรจริงหรือโทรหลอกก็ได้ เช่น ในบทสนทนาระหว่างผู้ขายกับเพื่อนซึ่งเป็นพนักงานด้วยกัน อาจเป็นบทสนทนาที่จริงจัง เครื่องขริมผ่านโทรศัพท์ สีหน้าอาจจะเรียบเฉยหรือขมวดตึง

กลยุทธ์ที่สอง เรียกว่า รหัส (coding) ระบบราคาที่เลื่อนไหลเปิดโอกาสให้มีการต่อรอง มีพื้นที่ของราคาไว้ได้ โดยที่ไม่ต้องระบุอย่างชัดเจนตั้งแต่แรก กล่าวคือราคาของแซปไฟร์จะไม่ปรากฏขึ้น จนกว่าจะถึงช่วงเวลาแห่งการต่อรอง ผู้ขายมีตัวเลขของราคาแซปไฟร์ไว้ในใจ 3 ตัวเลข คือ ราคาต้นทุน ราคากำไรสูงสุด และราคาเปิด เมื่อเริ่มการต่อรอง ผู้ค้าจะพูดราคาเปิด โดยที่ไม่มีเอกสารระบุ แต่ผู้ค้าจะจดตัวเลข ไว้ในรูปแบบของตัวอักษรแทน อาจจะเป็นตัวอักษรภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษ บนซองชิบล็อตพลาสติก รหัสหรือตัวอักษรถือเป็นข้อมูล (information) ที่ปกปิดไว้เพราะไม่สามารถให้อีกฝ่ายรู้ได้

กลยุทธ์ที่สาม เรียกว่า การเล่นใหญ่ (overacting) เป็นลักษณะของการแสดงอารมณ์ที่รุนแรงเกินความเป็นจริงและความจำเป็น ในทางหนึ่งคือเป็นการแสดงออกถึงความพึงพอใจและไม่พึงพอใจ ขณะเดียวกันเป็นการกดดันเพื่อให้อีกฝ่ายต้องตกอยู่ในสถานะที่ถูกบีบบังคับหรืออาจจะรู้สึกเสียหน้า ในระหว่างที่มีการต่อรองกัน ฝ่ายที่จะใช้ยุทธวิธีนี้ มักจะเป็นฝ่ายที่เป็นเจ้าของพื้นที่ พื้นที่ในที่นี้หมายถึงร้านค้า หรือฝ่ายที่ได้รับข้อเสนอ และเป็นคู่ค้าที่คุ้นเคย รู้จักทำการค้าอยู่ในเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ยาวนานในระยะหนึ่ง

- *สายชล*

สายชล ชายร่างเล็กบางผิวน้ำตาลพูดสำเนียงติดเหน่อเพราะบ้านเกิดเป็นคนปากน้ำโพ (จังหวัดนครสวรรค์) น้ำเสียงฉะฉานชัดเจน เรือนกายเขาไม่มีเครื่องประดับใดเลย ไม่ว่าจะเพชร พลอย นิล หรือนาฬิกาสักเรือน สายชลอายุอานามก็ย่างเข้าสามสิบปี ก่อนจะมาเป็น

พนักงานขาย (seller) สายชลมีหน้าที่ตรวจสอบลักษณะแซปไฟร์หรือเรียกว่าอยู่ในตำแหน่ง นักอัญมณีวิทยา ซึ่งตรงตามความรู้ที่เขามีมาแต่เริ่มต้น ปัจจุบันสายชลเป็นพนักงานขาย ให้กับบริษัทรีเทลเลอร์เจมส์โตน (นามสมมติ) แห่งหนึ่งมานานกว่า 5 ปี ผู้เขียนมีความคุ้นเคย กันดีกับสายชล จึงขอให้เขาช่วยเล่าให้ฟังถึงการซื้อขายพลอยอย่างทั่วไปอย่างง่ายที่สุดหรือ เรียกว่าหน้าที่ประจำวันของสายชลเมื่ออยู่ในบริษัทมีอะไรบ้าง

ผู้ชายหรือเซล³ เมื่อลูกค้าเดินเข้ามาในร้าน ในร้านเป็นตู้กระจกใส ลูกค้าจะยืนอยู่ ด้านตรงข้ามกับผู้ชาย ผู้ชายจะหันนอกออกไป เมื่อลูกค้าถามถึงพลอยชนิดใด ผู้ชาย จะเลือกหยิบตลับพลอยวางเรียงในตู้กระจกมาเสนอให้ ผู้ชายจะเริ่มถามผู้ซื้อว่า อยากได้พลอยอะไรคะ สนใจแบบไหน จะซื้อไปทำแหวน ทำจี้ หรือซื้อเก็บ หรือซื้อ เกียรติราคา มีงบเท่าไร? ลูกค้าอยากได้พลอยน้ำเงิน แซปไฟร์ เอาไปทำแหวน เอาไซส์ กี่กะรัต มีแบบในใจไหมครับ เพราะคนที่อยากทำแหวน จะมีแหวนที่อยากได้ ชาย พลอยร่วง แบบแหวนจะเป็นสิ่งสำคัญ

(สายชล, สัมภาษณ์, 27 ตุลาคม 2563)

บทสนทนาระหว่างสายชลและลูกค้า เป็นการซื้อขายอย่างง่ายที่สุดสำหรับผู้ซื้อที่มีความต้องการพลอยสำหรับ “ใช้” การซื้อไปใช้หมายถึงผู้ซื้อต้องการพลอยไปทำ เครื่องประดับ เช่น หัวแหวน จี้ สร้อยข้อมือ คำถามที่จะเริ่มต้นเป็นถามหาลักษณะหลักของ พลอย 3 อย่าง คือ หนึ่งชนิดของพลอยที่บ่งบอกถึงสี ขนาด และรูปร่างสามองค์ประกอบ ข้างต้นเป็นปัจจัยในกำหนดขอบเขตของสินค้าในเบื้องต้น สายชลเสริมในส่วนนี้ว่า

³ “เซล” ย่อมาจากคำว่าเซลเลอร์ (seller) แปลว่าผู้ชาย

มันก็ขึ้นอยู่กับลูกค้าว่า อยากรได้พลอยที่ไหน สีแบบไหนด้วย และของที่มีให้เขาเลือก พอลูกค้าบอกความต้องการแก่ผู้ชาย ผู้ชายก็จะสามารถจำกัดจำนวนพลอยที่มีในร้านได้ พลอยแต่ละเม็ดราคาไม่เท่ากัน แต่ลูกค้ามีราคาในใจอยู่แล้ว ผู้ชายจึงมีหน้าที่หนึ่งคือการช่วยจำกัดตัวเลือกลงมาให้ ในขั้นตอนการต่อรองราคาแบบนี้ไม่ค่อยซับซ้อนมากเท่าไร ส่วนใหญ่ลูกค้ารู้อยู่แล้ว ถ้าผู้ชายบอกราคาเปิดไป ลูกค้าอาจจะต่อรองราคานิดหน่อย ก็ปิดบิลได้แล้ว

(สายชล, สัมภาษณ์, 27 ตุลาคม 2563)

เมื่อตกลงกันได้แล้ว สิ่งก็ตามมาอีกอย่างคือใบรับรอง⁴และชนิดของแซปไฟร์ ซึ่งมีราคาที่ต้องจ่ายเพิ่มเติม ราคาสุดท้ายก่อนหน้า ไม่รวมราคาใบรับรอง และราคาใบรับรองมีราคาแตกต่างกันขึ้นกับลูกค้ากับเวลาที่ลูกค้าต้องการสินค้า ราคาของแซปไฟร์ในช่วงเวลานี้สิ้นสุดการต่อรองที่เข้มข้นสลับซับซ้อน ยังถูกแยกออกจากราคาค่าหน่วยเวลา อย่างการที่จะนำแซปไฟร์เม็ดนั้นไปส่งให้กับห้องปฏิบัติการแห่งหนึ่งที่ลูกค้าเชื่อถือ ซึ่งช่วงเวลาที่ยืดออกนั้น อาจนานถึงสามเดือนหรือสามวันขึ้นอยู่กับการกำหนดและต่อรองกับห้องปฏิบัติการ หากว่าต้องการในระยะเวลาเร็วจะต้องจ่ายเงินเพิ่ม ในเบื้องต้นจึงกล่าวได้ว่า ราคาของแซปไฟร์สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงเลื่อนไหลได้ในทุกขั้นตอนจนกว่าการขายจะสิ้นสุดลง

ถึงแม้ว่า ในการต่อรองอย่างง่าย กลยุทธ์แรกคือ รหัส (coding) เพราะรหัสถูกระบุอยู่ที่กล่องบรรจุแซปไฟร์เรียบร้อยแล้ว รหัสของสายชลเป็นการเขียนตัวอักษรภาษาไทย 4 ตัวไว้ที่กล่องบรรจุแซปไฟร์ เมื่อสายชลหยิบแซปไฟร์เสนอให้กับลูกค้า สายชลจะต้องอ่านรหัสที่ระบุ พร้อมกับแปลตัวความจากตัวอักษรภาษาไทยไปเป็นตัวเลขราคา สายชลจะไม่พูดราคาที่เขาปรากฏตามรหัสที่อ่านได้ แต่จะพูดราคาเปิด สายชลอธิบายเพิ่มว่าในช่วงเวลาของการเสนอขายพลอย เขาคิดถึงตัวเลขสามชุด แล้วเลือกพูดตัวเลขของราคาเปิดออกไป รหัสมีสถานะทั้งเปิดและปิดในเวลาเดียวกัน กล่าวคือ รหัสปรากฏบนกล่องบรรจุแซปไฟร์ มันปิดไว้สำหรับผู้อื่น แต่เปิดปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนสำหรับสายชลและลูกค้า สำหรับการต่อรองราคาแซปไฟร์อย่างง่ายที่สุด มีเพียงการใช้กลยุทธ์เดียวนั้น ยังปรากฏระบบราคาที่เลื่อนไหล

⁴ ใบรับรอง (certificate) เป็นเอกสารที่ระบุรายละเอียดเกี่ยวกับอัญมณีชิ้นหนึ่งหรือเครื่องประดับ รายละเอียดพื้นฐานทั่วไปจะประกอบไปด้วย วันที่ออกใบรับรอง ชนิด ขนาด สี รูปร่าง ระบุอัญมณีประเภทใด (ธรรมชาติหรือสังเคราะห์) การปรับปรุงคุณภาพ (เผาหรือไม่เผา) แหล่งกำเนิด และรูปถ่าย ใบรับรองจะมีลายเซ็นของนักอัญมณีผู้ตรวจสอบกำกับอยู่ด้วย

ทำให้เห็นการใช้กลยุทธ์เพื่อขับเคลื่อนระบบราคาเลื่อนไหล รหัสเป็นหนึ่งในเฟืองที่หมุนให้ราคาเปิดปรากฏขึ้นเมื่อการต่อรองเริ่ม การต่อรองดำเนินต่อไปเรื่อยๆ จนจบ ด้วยศักยภาพทางประสบการณ์ของผู้ขาย ที่ต้องสังเกตลักษณะท่าทางพฤติกรรมของลูกค้า ประเมินความสามารถในการจ่ายและข้อมูลเกี่ยวกับลูกค้าทั้งหมด จะเป็นส่วนหนึ่งของตลาดที่สายชลเป็นผู้ที่เก็บข้อมูลส่วนนี้เอาไว้ ในตัวอย่างถัดไปจะบรรยายให้เห็นการเลื่อนไหลของราคามากขึ้น

ในสถานการณ์ที่ซับซ้อนมากขึ้น เริ่มสังเกตเห็นว่าเพียงขยับมองให้แคบลงเฉพาะในช่วงของการเผชิญหน้าระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย จะเห็นถึงปฏิบัติการทางกลยุทธ์ของทั้งสองฝ่ายได้ชัดเจนขึ้น เมื่อลองมาดูสถานการณ์ที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นไปอีก หลังจากที่พูดคุยกับสายชลอยู่เนืองๆ บทสนทนาที่เปิดเผยถึงเรื่องราวได้อย่างออกรสชาติมากกว่าเดิม สถานการณ์การต่อรองในครั้งนี้นำไปเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิงจากครั้งก่อน ในครั้งนี้สายชลต้องเป็นทั้งลูกค้าและผู้ขายในเวลาเดียวกัน

วันนั้นไปที่บริษัทต่างๆ กับที่ออฟฟิศนี้แหละ เฮียสองนัดดูพลอย ลูกค้าอยากได้พลอยแดง ตอนแรกเราก็ไปเจอกับลูกค้าของเขา ปกติเขาจะทำการเปิดดีล ต่อรอราคา อาจจะมีการกดดัน หรือใช้เสียงดังเพื่อให้ลูกค้าของเขาได้เปรียบมากที่สุด เช่นบอกราคามา 10 บาท แต่นายหน้าอยากให้ลูกค้าของเขาได้เปรียบมากที่สุด ก็ก็จะบอกว่า 8 บาท

(สายชล, สัมภาษณ์, 27 ตุลาคม 2563)

สถานการณ์ที่ 1

อย่างวันนั้นเอาพลอยไป ในห้องก็มีเฮีย ลูกชายเฮีย แล้วก็ลูกค้า ก็คือเอาพลอยออกมาให้ลูกค้าดูพลอย พร้อมกับบอกราคาเปิดไป ลูกชายเฮียแกก็เอาแต่พูดว่า เธอขายแพง ลักพักเราบอกราคาลง เฮียสองเริ่มเสียงดัง “ทำไมขายแพงแบบนี้ ไปเรียกบอสมมา ไปเรียกเจ้านายมาเลย ต่อสายหาเจ้านายเดี๋ยวนี้” ทำเป็นโวยวายเสียงดัง พร้อมกับตบโต๊ะ เพื่อข่มขู่ สุดท้ายยืนยื่นขายได้ในราคา 9 บาท เฮียสองก็จะไล่จนสายชลจนมุม จนในท้ายที่สุด ขายพลอยไม่ได้ แล้วเขาก็พูดว่า เธอขายแพง

(สายชล, สัมภาษณ์, 27 ตุลาคม 2563)

สายชลเล่าให้ฟังพร้อมๆ กับน้ำเสียงที่เหมือนจริง คิ้วขมวดจนแทบจะเป็นโบว์ ดูเหมือนว่าในสถานการณ์ครั้งนี้จะชัดเจนในความทรงจำของสายชล ถึงการซื้อขายครั้งนี้จะเรียกได้ว่าไม่สำเร็จ ปิดการขายไม่ได้ แต่สิ่งที่ได้เห็นในสถานการณ์นี้คือสายชล เป็นผู้ร่วมการแสดงในครั้งนี้ ตัวแสดงทุกตัวในสถานการณ์นี้ ต่างมีเป้าหมายเดียวกันคือ การแสวงหากำไรสูงสุด และจำหน่ายสินค้าที่ดีที่สุด เฮียสองที่ส่งเสียงดัง ทูบโตะ *เล่นใหญ่ (overacting)* โวยวาย กัดดันให้สายชลจะต้องต่อสายหาเจ้านายของเขา หรือการใช้คำพูดที่บอกว่า “เธอขายพลอยแพง” *ล้วนแล้วแต่เป็นการแสดง* เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย สถานการณ์นี้ชี้ให้เห็นว่าการแสดงของเฮียสองเป็นฟันเฟืองที่หมุนเคลื่อนกลไกที่ก่อให้เกิดราคาเลื่อนไหล ถึงแม้ว่าการแสดงไม่ประสบผลสำเร็จ เริ่มต้นเสนอราคาหนึ่งให้กับลูกค้า เฮียสองเริ่ม*เล่นใหญ่* เพื่อให้สายชล เลื่อนราคาดลง แต่ไม่เป็นผล การกัดดันต่อมา คือการบังคับให้สายชลโทรหาเจ้านายของเขา สายชลเสริมอีกว่า “การเป็นคนขายหรือเซล ต้องปิดการขายให้ได้ เป็นหน้าที่ของผู้ขาย ถ้าโทรหาบอส แปลว่าเป็นเซลไม่ได้ หน้าที่คือการขาย ต้องขายให้ได้” สายชลไม่มีทางรู้ว่า ลูกค้าอย่างเฮียสองจะเลือกใช้กลยุทธ์แบบใดในการต่อรองราคาขายแซปไฟร์ เพราะวาระบบราคาเลื่อนไหลที่ควบคู่ไปกับการต่อรองที่มีสีสันและก้าวร้าวรุนแรงเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการสื่อสารข้อมูลข่าวสารเชิงเศรษฐกิจในสถานการณ์ราคาที่คลุมเครือไม่อาจกำหนดแน่นอนได้ (Geertz, 1963) และการตั้งราคาในระบบราคาเลื่อนไหลนั้น ไม่ใช่การตั้งราคาที่แม่นยำแน่นอน เป็นเพียงการกำหนดขอบเขตกว้างๆ ซึ่งผู้ซื้อและผู้ขายได้สำรวจร่วมกันในรายละเอียดปลีกย่อยผ่านระบบข้อเสนอและข้อโต้แย้ง ในการขายนี้สายชลมีรหัสราคาแซปไฟร์ที่เฮียสองไม่มีทางรู้ เฮียสองต้องตามหาข้อมูลนั้นจากการเลื่อนไหลของราคาในระหว่างที่ต่อรองกับสายชล ซึ่งในการต่อรองครั้งที่เคยผ่านมาไม่สามารถนำมาคำนวณในครั้งอื่น และการต่อรองในครั้งก่อนหน้าไม่ได้บ่งบอกถึงการต่อรองในขณะปัจจุบันเช่นกัน ลักษณะของราคาเลื่อนไหลมีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดความตึงเครียดของการแข่งขันระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายอย่างเฮียสองและสายชลได้

เฮียสองมีสถานะเป็นนายหน้า เป็นพ่อค้าคนกลางระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายเป็นตัวแทนของผู้ซื้อ ที่ต้องการจะซื้อแซปไฟร์กับสายชล มีหน้าที่ในการจับคู่ผู้ขายและผู้ซื้อให้ตรงตามความต้องการของทั้งสองฝ่าย ในช่วงระหว่างต่อรองราคา เขาจะทำให้อ่านางมาอยู่ในฝั่งของตน สายชลกล่าวถึงช่วงเวลาหลังจากการเสนอขายพลอยผ่านไปแล้ว สายชลพบเฮียสองอีกครั้งและก็กล่าวกับสายชลว่า “ถ้าวันนั้นเธอขายไปก็ได้เงินแล้วเนี่ย” นี้แสดงให้เห็นว่ามุมมอง

กลยุทธ์วิธีการซื้อขายเปลี่ยนแปลงไปตามแนวคิดของแต่ละช่วงอายุเขาด้วย อาจจะใช้ เครือข่ายที่มีอยู่ดั้งเดิมเพื่อที่จะทำการซื้อขายกัน แต่เครือข่ายไม่สามารถคงอยู่อย่างแนบแน่น ถ้าไม่ช่วยเหลือกันอย่างเห็นอกเห็นใจ ในอีกมุมหนึ่งเป็นการยับยั้งบทบาทของเฮียสองในฐานะ นายหน้าผู้เป็นเฟืองที่สำคัญของกลไกราคาเลื่อนไหล ด้วยสถานะที่เป็นตัวกลาง ระหว่างอริ และมิตร ผู้ซื้อและผู้ขาย เฮียสองเป็นนักแสดงและผู้ชม ในเวทีการต่อรองราคา เฮียสองคือ คลังข้อมูล (information) ของตลาด เป็นสิ่งสำคัญในข้อเสนอของงานศึกษาระบบ เศรษฐกิจแบบบาซาร์ เพราะการศึกษาตลาด คือ การเสาะแสวงหาข้อมูลที่บางคนไม่มีและการ ปกป้องข้อมูลที่อีกคนมีเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด (Geertz, 1979) สายชลปกปิดราคาที่แท้จริง ที่เฮียสองไม่มีทางรู้เลยคือราคาของแซปไฟร์ที่ระบุเป็นรหัส (coding) เฮียสองใช้กลยุทธ์ของ การแสดงเกินจริง (overacting) เป็นเพียงขั้นหนึ่งที่เหมาะสมให้ราคาเลื่อนขึ้นลงในสถานการณ์นี้ หากมันไม่มีตัวกลาง การเจอกันของคู่ค้า จะเกิดขึ้นได้ยากและไม่ต่อเนื่องหรือไม่แน่นอน หากเราพิจารณามองนายหน้าเป็นเหมือนตัวกลาง ที่เชื่อมต่อโครงข่ายของตัวการในเครือข่าย แล้ว หน้าที่ของตัวกลางในตลาดอัญมณี มิใช่เพียงการเชื่อม แต่ร่วมแสดงและกักเก็บข้อมูล ของตลาดเอาไว้ ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลผู้ใช้ตลาดเช่น ผู้ซื้อ ผู้ขาย หรือข้อมูลของสายชล ไม่ว่าจะ เป็น ราคาแซปไฟร์ หรือกลยุทธ์ของสายชลในการต่อรอง ในช่วงเวลาแห่งการต่อรอง ไม่เห็น บทบาทการแสดงของสายชลมากนัก มีเพียงรหัส (coding) เท่านั้น แต่กลับมองเห็นกลยุทธ์ ผังของเฮียสอง พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ เฮียสอง เป็นตัวกลางที่เก็บข้อมูลของสายชล สายชล เองก็เก็บข้อมูลด้านการใช้กลยุทธ์ในการต่อรอง เจตนาของกลยุทธ์คือการทำให้ราคาเปิด เลื่อนลง ในผังของสายชลใช้กลยุทธ์เพื่อให้ราคาเลื่อนขึ้น การแสดงออกของสายชล อาจจะดู เรียบ แต่การที่สายชลไม่ต่อสายนั่นเอง คือกลยุทธ์อย่างหนึ่งที่ใช้ในการแสดงเพื่อไม่ให้ราคา เลื่อนไหล

สถานการณ์ที่ 2

มีอยู่ครั้งหนึ่ง ลูกค้าคนพม่ามาร้านเราเป็นครั้งแรก เขามาถามว่า ที่นี่ขายพลอยกลม น้ำเงินแบบถูกๆไหม ถูกสุดๆ เราก็ตอบไปว่ามี เอากี่มิล⁵ ประมาณ 5-6 มิล ในลือต นั้นมี 50-60 เม็ด เราคิดว่าเขามาถามร้านไอร์แลนด์ อัญมณีข้างหลัง (ร้านติดกันกับตึก ของเขา) ออเดอร์เดียวกัน เราก็บอกว่า ลองดูก่อนไหม แล้วก็หยิบพลอยให้เขาดู

⁵ มิลลิเมตร ในที่นี้พลอยมีลักษณะเป็นทรงกลมจึงวัดขนาดของเส้นผ่านศูนย์กลางของพลอย

ลูกค้าลองดู เราก็บอกราคา ลีตนี้คิดกะรัตละ 40 เหรียญ ลูกค้าก็บอกว่า คัดได้ใหม่ คัดได้ เอาเม็ดเดียว แล้วถ้ายกล็อตให้เท่าไร เปิดไป 40 เหรียญ ต่อกะรัต เลยเปิด ลูกค้าบอก 25 เหรียญต่อกะรัต ลูกค้าบอกแพง แต่เซลไม่ตกใจ เราเปิดราคาไป 40 เหรียญราคาขาย 20 เหรียญ ในหัวเราคือ จะลดให้ 40 เหรียญ 30 เหรียญ 25 เหรียญ 20 เหรียญ ตามลำดับ พูดคุยต่อรองกันอยู่สักพัก ลูกค้ายังไม่ตกลงราคา เราเลยโทรหาพี่ที่เป็นเซลอีกคน คุยเป็นเรื่องเป็นราวเกี่ยวกับสถานการณ์ปัจจุบันว่า ลูกค้าเขาต่อ ราคา 30 เหรียญ จะจบที่ 20 เหรียญ 15 เหรียญ คิดว่าลูกค้าใหม่ ขายได้ 20 เหรียญ ยกล็อต ขายได้ จ่ายเงินสด เรียบร้อยเขียนบิล หลังจากนั้นลูกค้าขอซื้อพลอยแดงต่อเลย

(สายชล, สัมภาษณ์วันที่ 28 สิงหาคม 2563)

ในสถานการณ์ที่สองข้างต้น สายชลเลือกใช้สองกลยุทธ์ด้วยกันในการต่อรองราคา แชนป์ไฟร์กับลูกค้าที่มีสถานะเป็นลูกค้าใหม่ เจอกันครั้งแรกและเป็นลูกค้าต่างชาติเป็นคนพม่า การต่อรองกับลูกค้าใหม่ของสายชลปรากฏระบบราคาเลื่อนไหลอย่างชัดเจน ซึ่งระบบราคาที่เลื่อนไหลมักจะสร้างสถานการณ์ความเครียดของการแข่งขันทั้งผู้ซื้อและผู้ขาย (Geertz, 1963) ในการต่อรองจะเห็นว่า ราคาเลื่อนไหลหมายถึงช่วงขณะที่สายชลเริ่มพูดราคาเริ่มต้นหรือราคาเปิด คือ 40 เหรียญต่อกะรัต แล้วหลังจากนั้น ลูกค้าขอคัดพลอย ซึ่งหมายถึงว่าลูกค้าต้องการที่จะเลือกเฉพาะแชนป์ไฟร์ที่เขาต้องการจากจำนวนทั้งหมดที่สายชลเสนอขายให้ หลังจากนั้น ราคาของแชนป์ไฟร์เลื่อนลงมาอีกครั้งเมื่อลูกค้าบอกว่า 25 เหรียญได้หรือไม่ ในฝั่งของสายชลมีระดับการเลื่อนของราคาไว้อยู่คือ 40 เหรียญ และ 30 เหรียญ และ 25 เหรียญ และสุดท้ายคือ 20 เหรียญ หมายความว่า ราคา 25 เหรียญที่ลูกค้าเสนอให้กับสายชลคือราคาเลื่อนไหลลงมาอยู่ในจุดเดียวกัน ผู้ซื้อใช้ความรู้เกี่ยวกับตลาดในขณะนั้น คือข้อมูลที่ไปถามมาจากร้านโบรท์เจม แสดงออกมาเป็น “ความตื้อดึงและต้านทาน” ต่อสู้กับข้อมูลความรู้ชุดเดียวกันกับผู้ขายก็คือสายชลมี (Geertz, 1963) ในขณะ ผู้ซื้อใช้ความตื้อดึง (stubbornness) สายชลเองเลือกใช้กลยุทธ์ที่ผู้เขียนเรียกว่า การแสดงละคร (dramatizing) คือการแสดงทำที่เป็นว่าโทรออกต่อสายหาเพื่อนร่วมงาน ที่อ้างว่าอาวุโสกว่าเขา และพูดคุยเรื่องราคาแชนป์ไฟร์ เพื่อนร่วมงานของสายชล อาจจะพูดคุยกับสาย

⁶ เหรียญดอลลาร์สหรัฐฯ

ชลงอย่างจริงจัง ถ้ามถึงสถานการณ์ตรงหน้าหรืออาจจะไม่ตอบอะไรกลับมาเลย เป็นเพียงการถือสาย หรือสายชลงเองอาจจะไม่ได้ต่อสายโทรออกไปหาเพื่อนร่วมงานของเขาด้วยซ้ำเลย แต่ในหน้าเวทีการต่อรอนั้น ลูกค้ำของสายชลง มองเห็นด้วยนัยน์ตาของเขาว่า ในมือของสายชลงถือโทรศัพท์แนบกับใบหู คิ้วที่ขมวดเข้าหากันบ่งบอกถึงบทสนทนาของสายชลงกับคนที่อยู่ปลายสายที่ออกมาอย่างจริงจังเข้มข้น สายชลงมีเป้าหมายในการใช้กลยุทธ์เพื่อจะยืนยันราคาสุดท้ายที่คุยกับผู้ซื้อ ไม่ต้องการเลื่อนราคาขึ้นลงอีกต่อไปแล้ว หลังจากสายชลงวางสาย (ปลอม) นั้นลง ลูกค้ำตกลงราคาสุดท้ายที่หยุดนิ่งทันที

หากมองการแสดงของสายชลงเพียงผิวเผินอาจจะคิดว่า พ่อค้ำคนไทยนั้นโง่ (Walsh, 2004) ในงานศึกษาของ แอนดรูว์ วอลซ์ (Andrew Walsh) เรื่อง *In the wake of things: Speculating in and about Sapphire in Madagascar* (2004) ฉายภาพความแตกต่างระหว่างผู้ค้าชาวไทยและคนเหมืองแซปไฟร์ชนพื้นเมืองชาวมาดากัสการ์ เขาเข้าไปศึกษาในพื้นที่เหมืองในเมืองแอมบอนโดรมิเฟฮี (Ambondromifehy) แล้วชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างสิ่งที่คนงานเหมืองแซปไฟร์ชนพื้นเมืองคาดเดา และการเก็งกำไรของพ่อค้ำพลอย วอลซ์เล่าว่าในกระบวนการเก็งกำไรแซปไฟร์ วอลซ์ชี้ให้เห็นว่าในบริบทการค้าการปิดบังหรือบิดเบือนข้อมูลเป็นกลยุทธ์ในความสำเร็จสำหรับการค้า ความเป็นไปได้ในการต่อรอนระหว่างคู่ต่อสู้ต่างชาติคือ การโกหกพวกเขา อย่างน้อยก็โกหกให้มันเท่ากับราคาจริงไม่มากเกินไป แม้ว่าจะไม่ได้เห็นช่วงเวลารายละเอียดบทสนทนาทุกจังหวะช่วงเวลา ในช่วงเวลาที่มีการต่อรอนเกิดการปะทะสังสรรค์ การต่อรอนระหว่างคนเหมืองเองที่พยายามทำเนื้อตัวเปรอะเปื้อนดินโคลนเพื่อทำให้เห็นว่าแซปไฟร์ที่อยู่ในมือนั้นมาจากธรรมชาติพื้นดินตรงหน้าพ่อค้ำเพียงข้ามถนนไปเท่านั้น ดังพ่อค้ำเองที่รู้อยู่แล้วว่านี่คือวิธีการที่คนเหมืองใช้แสดงให้พวกเขาเชื่อ เช่นเดียวกันกับการที่สายชลงพยายามจะทำให้ลูกค้ำเชื่อในการกระทำของตนเองที่แสดงออกว่ายกมือถือโทรศัพท์จริง ไม่ใช่การโกหก หลอกลวงปลิ้นปล้อนแต่อย่างไร สิ่งเหล่านี้เป็นกลยุทธ์ที่เกิดขึ้นได้ในระหว่างการต่อรอนซื้อขายคู่ค้าต่างหยังชิงกันได้อย่างตลอดเวลา

เมื่อเกิดการค้าครั้งแรกแล้วและฉากการแสดงของสายชลงได้จบลง การค้ายังคงดำเนินต่อมา หลังจากการปิดบิลแรกได้แล้ว “หลังจากนั้นลูกค้ำถามซื้อรูบี้ ลูกค้ำเปิดถามต่อเลย จะซื้อต่อ ผู้ค้ำต้องคิดในหัว เปิดเยอะกว่าเดิมได้ เพราะลูกค้ำมีเงินจ่ายเราละ ยกตลอดอีกใช้วิธีเดิม เพียงแต่ เราเปิดไกลขึ้น ช่องว่างในการต่อรอน ในช่วงราคาที่สูงขึ้น” สายชลงเสริม

ในตอนท้าย ผู้เขียนสงสัยอีกว่า “เปิดไกลขึ้น” คืออะไร สายชลอธิบายเพิ่ม “เปิดไกลขึ้น หมายความว่า ราคาเริ่มต้นแรกสุด ที่เสนอขายให้ลูกค้าเปิดได้สูงเพื่อให้เกิดกำไรสูงสุดได้” สายชลมีข้อมูลของลูกค้าแล้วหลังจากการต่อรองครั้งแรกสิ้นสุดลง ในการต่อรองครั้งถัดมา สายชล มีข้อมูลเกี่ยวกับลูกค้าคือ ความสามารถในการจ่ายของลูกค้า สามารถทำกำไรจากการต่อรองได้อย่างไร พฤติกรรม ลักษณะท่าทาง รวมถึงชนิดสินค้า ปริมาณสินค้า เหล่านี้ ล้วนเป็นข้อมูล

● นานา

นานา หญิงร่างเล็ก ดวงตากลมโต บ้านเธอค่อนข้างมีฐานะ คนที่ซักชวนเธอเข้าวงการอัญมณีเหมือนจะเป็นแฟนหนุ่มชาวจีนแผ่นดินใหญ่ ก่อนจะผันตัวมาเป็นแม่ค้า เธอเริ่มจากการทำในท้องปฏิบัติการตรวจสอบอัญมณี เธอทำหน้าที่ดูแลลูกค้ารับส่งพลอยเพื่อเข้ามาตรวจสอบ นับว่าเธอเข้ามาสู่วงการผู้ค้าพลอยไม่นาน ด้วยความที่เธอคุ้นเคยกับตลาดอัญมณี สีส้มเป็นอย่างดี กับเคยมีประสบการณ์ทำงานเกี่ยวกับพลอยมาอยู่บ้าง เธอจึงเริ่มหัดซื้อขายพลอยในตลาด วิธีการเลือกซื้อพลอยของเธอนั้นไม่สลับซับซ้อนมากนัก แต่เรื่องเล่าของเธอ ทำให้เห็นภาพด้านตรงข้ามกับสายชล นานาจะซื้อพลอยจากตลาดอัญมณี ย่านสีลม เป็นประจำ คู่คุ้นเคยกับย่านนี้เป็นอย่างดี แต่ถ้าก็มีร้านประจำที่ซื้อขายกันอยู่บ่อยๆ ซึ่งแต่ละร้านที่เดินเลือกซื้อก็เป็นญาติกันทั้งนั้น เธอจะซื้อพลอยจากเมืองไทย เพื่อเอาไปวางขายที่หน้าร้านที่เมืองจีน เธอทำธุรกิจกับสามีของเธอที่เป็นคนจีนและหุ้นส่วนของเธอที่อยู่ที่จีน เธอบอกว่า “เธอจะซื้อแต่พลอยแดงก็คือทับทิมอย่างเดียว และเลือกเฉพาะที่มีแหล่งกำเนิด (origin) จากประเทศโมซัมบิกเท่านั้น เพราะเธอซื้ออย่างอื่นไม่เป็น” ร้านที่เธอซื้อประจําที่นั่นน่าเชื่อถือ “เพราะว่าพลอยมีใบเซอร์มาด้วยอยู่แล้ว” ใบเซอร์คือใบรับรองอัญมณีที่ออกโดยสถาบันอัญมณีศาสตร์ รายละเอียดที่ระบุในใบประกาศบ่งบอกถึงลักษณะภายนอกพื้นฐานเช่น รูปร่าง ขนาด สี น้ำหนัก ชนิด รวมไปถึงแหล่งกำเนิดหรือประเทศที่มาของพลอยด้วย และบ่งชี้ว่าพลอยเม็ดนี้ได้รับการปรับปรุงคุณภาพด้วยเทคนิคอะไรมาหรือไม่ เพราะเหตุนี้ทำให้การซื้อพลอยของนานา มีปรากฏพบทาบการแสดงหรือเรียกว่าอาจจะไม่เห็นกลยุทธ์การต่อรองที่สลับซับซ้อนในการซื้อพลอยของเธอเลย แต่การที่เธอเลือกซื้อพลอยเท่าที่เธอ “รู้” นั้นเป็นส่วนสำคัญในการทำการค้าในตลาดอัญมณี เพราะหากปราศจากความรู้เกี่ยวกับทั้งพลอย และราคาของพลอย เธออาจจะต้องซื้อพลอยในราคาแพงเกินจริงหรือไม่รู้แหล่งหาความรู้ ข้อมูลเกี่ยวกับพลอย ในส่วนของความรู้ที่เข้ามาช่วยนานา ในการซื้อขายก็คือใบรับรองอัญ

มณี จากห้องปฏิบัติการที่เป็นตัวแสดงที่สำคัญที่ทำให้ความรู้ของเธอและพลอยในมือของ นานา ได้รับการรับประกันจากผู้เชี่ยวชาญที่น่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับในตลาดอัญมณี

การซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า ส่วนที่สำคัญเลือกที่จะไม่ศึกษาเลยคือช่วงเวลาแห่ง การต่อรอง คือการหาจุดที่ทั้งสองฝ่ายตกลงร่วมกัน การต่อรองเป็นกิจกรรมทางสังคมของ การแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจที่นำไปสู่การกำหนดราคา (ฉัสมรา ชมะวรรณ มุกดาวิจิตร, 2549) การต่อรองในตลาดอัญมณี สีส้มจึงเป็นปฏิบัติการที่เรียกว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ใน ตลาดอัญมณี ในระบบตลาดบাজারการต่อรองเป็นชุดเฟื่องที่คอยขับเคลื่อนให้เกิดราคาเลื่อน ไหล ผู้เขียนเรียกชุดเฟื่องนั้นว่า “กลยุทธ์” เพื่อชี้ให้เห็นถึงมิติแห่งการเลื่อนไหล คือความไม่ แน่นนอน ไม่ปกติทั่วไป และมีความซับซ้อน กลยุทธ์ สามารถจะเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อ ทุกเวลา หรืออาจจะใช้ร่วมกันมากกว่าหนึ่งกลยุทธ์ ไม่มีกฎเกณฑ์ที่ตายตัว แต่เป็นกลยุทธ์ที่ใช้ได้กับ การต่อรองซื้อขายแซปไฟร์ ที่อนุญาตให้เกิดระบบราคาเลื่อนไหล

เพราะฉะนั้นแล้ว ในตลาดบাজার “ราคา” ไม่ใช่ตัวกำหนดคุณภาพของสินค้าแบบที่ เศรษฐกิจสมัยใหม่บอก แต่ราคาในตลาดบাজারนั้นบ่งชี้ถึงกระบวนการต่อรองระหว่างผู้ค้า ภายในตลาด เป็นเหมือนภาพยนตร์ของปฏิบัติการที่สลับซับซ้อนที่มีกลไกต่างๆ ฝังอยู่ในนั้น ไม่สามารถที่จะพูดได้ว่าราคาคือสิ่งสุดท้าย แต่ราคาที่ปรากฏออกมาให้เห็นคือ “ราคาที่ ยุติธรรม” ซึ่งเป็นราคาสุดท้ายที่ผู้ค้าทั้งสองฝ่ายจับมือกัน เป็นราคาที่เกิดจากการแลกเปลี่ยน ทั้งข้อมูล ความรู้ การแข่งขัน แย่งชิงอำนาจ บทบาทของทั้งสองฝ่ายมาแล้วในช่วงระยะเวลา หนึ่ง ตลาดการค้าอัญมณี สีส้ม เป็นตลาดที่เต็มไปด้วยชีวิตชีวา ความอุดมสมบูรณ์ทั้งเนื้อหา ข้อมูล ผู้คน เป็นตลาดแห่งการแลกเปลี่ยนที่มากกว่าการแลกเปลี่ยนสินค้า แต่เป็นการ แลกเปลี่ยนข้อมูลสินค้า ข้อมูลผู้ค้า เต็มไปด้วยเรื่องราวที่อาจจะเกิดขึ้นได้ตามทุกมุมถนน หรือเรื่องราวที่ไม่เกี่ยวข้องกัน หรือความบังเอิญชั่วคราวก็เป็นได้

สรุป

ลักษณะสำคัญที่พบจากการศึกษาสนามชาติพันธุ์วรรณา คือ ระบบราคาเลื่อนไหล เป็นกลไกสำคัญในการคอยขับเคลื่อนและกำกับดูแลให้เกิดมูลค่าแซปไฟร์ในตลาดการค้าอัญมณี ผู้คนในตลาดอัญมณีมีชีวิตอยู่กับกลไก กลยุทธ์ รูปแบบวิธีการ ธรรมเนียม และต่าง ยอมรับและรับรู้ร่วมกัน มากไปกว่านั้นการศึกษาตลาดที่เกียร์ชนาเสนอและเป็นสิ่งสำคัญ สำหรับผู้ที่จะใช้ตลาดบাজারคือการเสาะแสวงหาข้อมูล ทั้งกระบวนการกลายเป็นลูกค้า (clientelization) และการต่อรอง (Geertz, 1978, p.97) ผู้ที่ต้องการเข้าไปใช้ตลาดบাজার

จำเป็นจะต้องมีทั้งความรู้เกี่ยวกับตลาด สินค้า และระบบวัฒนธรรมสังคมของตลาดบazaar ที่มีทั้งการไหลเวียนของผู้คน สินค้าและการบริการในตลาดบazaar การศึกษาแบบนี้เรียกร้องให้ผู้ศึกษาต้องเข้าไปอยู่ในพื้นที่ตลาดและใช้งานตลาดบazaar ซ้ำไปซ้ำมา

ราคาเลื่อนไหลที่ปรากฏอยู่ในระหว่างการต่อรองซื้อขายสินค้าอย่างแซปไฟร์คือความไม่แน่นอนในตลาดอัญมณี ที่ผู้ค้ามีความเข้าใจและยอมรับในที่สุดเมื่อการต่อรองสิ้นสุดลง กล่าวคือกระบวนการต่อรองซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าอย่างแซปไฟร์ ในตลาดอัญมณีเต็มไปด้วยปฏิบัติการ กลยุทธ์ ที่ผู้ขายจะเลือกใช้ในช่วง ณ ระยะเวลาหนึ่งดังที่ปรากฏในเรื่องราวของสายชล ผู้ค้าที่เลือกเดินเข้าตลาดอัญมณีหรือผู้ใช้ที่เข้าตลาดเอง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจถึงกระบวนการเหล่านี้ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมวัฒนธรรมของตลาดอัญมณี นอกเหนือไปจากกระบวนการช่วงระยะเวลาแล้ว ข้อมูลเกี่ยวกับสินค้าและตลาดภาษา ผู้ค้า ตลอดจนสังคมความสัมพันธ์ของผู้ค้าภายในตลาดอัญมณี ถือว่าเป็นส่วนสำคัญ ข้อมูลสำคัญ (information) (Geertz, 1978) ที่แฝงฝังอยู่ในตลาด

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

เชษฐณี โอภาสวัตชัย. (2539). *การจัดงานแสดงสินค้าอัญมณีและเครื่องประดับ*. กรมส่งเสริมการค้าส่งออก.

ฉัตรรา ขมวารรณ มุกดาวิจิตร. (2549). เล่าเรื่องการจับจ่ายในตลาดสดแปดหวา-ฮานอย: การค้าขาย ชีวิตผู้หญิง และสังคมเวียดนามยุค “เศรษฐกิจการตลาด”. ใน สมรัักษ์ชัยสิงห์กานานนท์ (บ.ก.), *ตลาดในชีวิต ชีวิตในตลาด* (น.142-205). ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ประกาศกระทรวงแรงงาน เรื่อง กำหนดงานที่ห้ามคนต่างด้าวทำ. (2563, เมษายน 21). *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่ม 137 (ตอนพิเศษ 92 ง), หน้า 14 .

ประกาศอธิบดีกรมสรรพากร เรื่อง กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไข สำหรับการนำเข้าหรือการขายเพชร พลอย ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน โอปอล นิล เพทาย ไพฑูรย์ หยก ไข่มุก และอัญมณีที่มีลักษณะทำนองเดียวกัน รวมทั้งสิ่งทำเทียมวัตถุดังกล่าว หรือที่ทำขึ้นใหม่เฉพาะที่ยังมิได้ประกอบขึ้นเป็นตัวเรือน หรือของรูปพรรณ

เพื่อใช้ในการผลิตอัญมณีที่เป็นเครื่องประดับ หรือของใช้ใดๆ ของผู้ประกอบการจดทะเบียนที่จะได้รับยกเว้นมูลค่าเพิ่ม. (2540, ธันวาคม 30). *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่ม 114(ตอนพิเศษ 125 ง), หน้า 20 - 23.

ปัญจวรรณ ธนสุทธิพิทักษ์. (2552). *อัญมณีธรรมชาติ อัญมณีสังเคราะห์ อัญมณีเลียนแบบ อัญมณีปรับปรุงคุณภาพ*. สำนักพิมพ์ภพระพีเพลส.

ภาษาต่างประเทศ

Bestor, T. C. (2001). Markets: Anthropological aspects. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, 9227-9231.

Geertz, C. (1963). *Peddlers and princes: Social change and economic modernization in two Indonesian towns*. University of Chicago Press.

Geertz, C. (1967). Social change and economic modernization in two Indonesian towns: A case in point. In G. Dalton (Ed.), *Tribal and peasant economies: Reading in economic anthropology* (pp. 366-394). University of Texas Press.

Geertz, C. (1978). The bazaar economy: Information and search in peasant marketing. *The American Economic Review*, 68(2), 28-32.

Walsh, A. (2004). In the wake of things: Speculating in and about Sapphires in Madagascar. *American Anthropologist*, 106(2), 225-237.

Walsh, A. (2010). The commodification of fetishes: Telling the difference between natural and synthetic sapphires. *American Ethnologist*, 37(1), 98-114.

Support System for Indian Entrepreneurship in Thailand

Poonam Ingle¹

Dusadee Ayuwat²

Rukchanok Chumnanmak³

ABSTRACT

This study used the qualitative researcher and analysed secondary data using a rigorous process of data collation, synthesis, and analysis, building on a review of the existing literature review articles or academic articles to analyse the support system available to Indian entrepreneurs in Thailand, with an Indian entrepreneurship provide the reference as a foreign entrepreneurship Thai rules and regulation in Thailand. Thailand's strategic position, sizable consumer market, and government incentives have made it a popular choice among foreign enterprises. However, navigating the legal and cultural barriers can be challenging for foreign entrepreneurs. This study reviewed the existing literature on the support system provided by both the Thai and Indian governments and private sector organizations, including legal. This study also examined case studies of successful foreign entrepreneurs in Thailand to identify the key factors contributing to their success. The findings provided insights into the effectiveness of the current support system and areas for improvement to encourage more foreign investment and entrepreneurship in Thailand.

Keywords: Foreigner entrepreneur, Support system, Policies

¹ PhD Research Scholar at Humanities and Social Science Department UNAM at Khon Kaen University

² Lecturer, Division of Sociology and Anthropology, Department of Humanities and Social Sciences, Center for Research on Labour and International Migration Service Labour Centre, Department of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand. Corresponding author, Email: dusayu@kku.ac.th

³ Lecturer, Division of Sociology and Anthropology, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University. Email: c.rukchanok@kkumail.com

1. Introduction

Entrepreneurship on a global scale is not a new concept. During the early stages of colonialism, individuals began starting enterprises outside of their home country in a wide range of economic sectors, marking the beginning of what has been known as “global entrepreneurship.” The current big wave of an international movement that is occurring all over the world, as well as the high number of individuals who start their businesses overseas as a direct result of this migration, make the topic of foreign entrepreneurs a pertinent phenomenon (Kulchina, 2015). Thailand is one of Southeast Asia’s most desirable nations for foreign business owners to build their businesses. With its strategic location, favorable business environment, and robust infrastructure, Thailand offers several advantages to foreign entrepreneurs looking to expand their businesses (Liengsaengthong & Robinson, 2006). However, being an Indian (foreign) entrepreneur in Thailand comes with its challenges, such as language barriers, cultural differences, and unfamiliar business regulations. Hence, it is essential to have a support system that can assist foreign entrepreneurs and navigating these challenges and creating a successful business. This research aims to explore the support system available for foreign entrepreneurs in Thailand (The Board of Investment of Thailand, 2022)

The study used a secondary data approach, which entails gathering and examining data that already exists from a variety of sources, including government websites, scholarly journals, and industry reports. The primary objective of this research is to study support system for Indian entrepreneurship in Thailand and assess their effectiveness in facilitating the growth of foreign-owned businesses in the country. The research began by providing an overview of the business environment in Thailand, highlighting the opportunities and challenges faced by foreign entrepreneurs. It then

examined the various support systems available for foreign entrepreneurs, such as business incubators, government agencies, and non-governmental organizations. The research also analyzed the role of cultural intermediaries in assisting foreign entrepreneurs in adapting to the Thai business environment. Entrepreneurship has become a significant driving force in the global economy, with more individuals taking the initiative to start their own businesses. Over the course of the past few decades, Thailand has developed into one of the most appealing locations in the world for businesspeople from other countries who are interested in establishing operations there. However, starting and running a business as a foreigner in Thailand comes with its unique challenges and complexities. As such, having a robust support system in place is essential for foreign entrepreneurs to succeed in this market.

The research provides insights into the support mechanisms available to foreign entrepreneurs, which can help them navigate the challenges of starting and running a business in Thailand. The findings of this research relevant to policymakers, business associations, and other stakeholders involved in supporting foreign entrepreneurs in Thailand. Additionally, the research of value to foreign entrepreneurs planning to start a business in Thailand and provide them with valuable information on the support systems available to them. Finally, the research conclude by provides recommendations for improving the existing support system for foreign entrepreneurs in Thailand. The findings of this research of interest to foreign entrepreneurs planning to establish their businesses in Thailand, as well as policymakers and stakeholders involved in promoting foreign investment.

2. Objectives:

To study Support System for Indian Entrepreneurship in Thailand.

3. Literature Review

3.1 Review of sociological concept of entrepreneurship

Sociology of entrepreneurship looks at the social setting, process, and results of being an entrepreneur. Industrial psychology and economics focus on the individual entrepreneur, while sociology of entrepreneurship balances material components with symbolic and cultural dimensions and investigates multiple situations beyond market accounting. The sociology of entrepreneurship is a growing field, although its scholarship has been challenged for its incoherence and conceptual isolation from the sociological mainstream. Georg Simmel's "Stranger" essay examined the relationship between outsider status and middlemen entrepreneurs who traded between closed civilizations (Thornton, 1999). Weber (1980), who wrote the most extensive sociological analysis of entrepreneurship, only briefly discusses it in *Economy and Society*. Since 1980, the country has had a strong sense of entrepreneurship. Thus, in describing the evolution of modern entrepreneurship features in a man, this theory demonstrates that his religious and ethical perspectives are the most important determinants. Furthermore, the theory indicates that if an individual comes from a society where capitalistic approaches are dominant, they will be entrepreneurial. Mediaeval solidary liability-based partnerships held that "members are personally liable as debtors for one another," according to Weber (1980). The modern corporation's foundation is not examined. An evolutionary theory of the division of labor could contribute to entrepreneurship sociology by explaining the decrease of occupational generalist and the rise of autonomous, specialized producers (Ruef & Lounsbury, 2007).

In this current study, the researchers reviewed the concepts of Indian (foreign) entrepreneurship as shown in the following information. The sociology of foreign entrepreneurship is an interdisciplinary field that uses

sociology, anthropology, economics, and other social sciences to understand the complex social and cultural dynamics of foreign entrepreneurship. New enterprises and sectors can be created to impact social and economic change as a result of innovations in culture and technology (Liu, 2021). By shedding light on these things, this field can help shape policies and practices that make it easier for foreign entrepreneurs to settle in and do well in the countries where they work. They have made unique and important contributions to our understanding of entrepreneurship (Reynolds, 1992). On three levels. First, through how people in the culture view productive activities that include the role of the entrepreneur. The two main ways to look at economic systems are (a) as moving toward equilibrium (which is what most people agree on) or (b) as showing class competition (emphasizing conflict resolution). Both assume that huge, productive organizations always be in charge. Now, the two sides of industrialized economies and the fact that they can specialize in different ways have been added to these ideas. The second way is to focus on modernization, the state's role in economic development, the size and nature of the unregistered (underground) economy, and organizational populations and their ecological niches as they start new businesses. The third way is to think about how social context affects business decisions. People's life stages, ethnicities, social networks, and work experiences are all taken into account (Reynolds, 1992).

3.2 Definition of foreign entrepreneurship in Thailand.

Globalization has made foreign entrepreneurship more and more popular, and this shows how important it is to understand the social and cultural dynamics of this trend. The article focuses on the point of view of Thailand. According to the "Foreign Business Act of 1999," a "foreigner" is anyone who is not a Thai citizen or a legal entity that is not registered in Thailand. This includes people who are not Thai citizens, legal persons who

are not Thai, and legal persons who are Thai but have certain traits. One of these features is that a non-Thai person or legal entity owns or invests at least half of the juristic person's capital or owns or invests at least half of the juristic person's capital shares. The concept includes limited partnerships and registered ordinary partnerships managed by non-Thai natural persons. Finally, it covers juristic persons registered in Thailand with 50% or more of their capital shares or total capital invested by non-Thai individuals or legal entities (Department of Business Development, 1999; Foreign Business Act, 1999).

3.3 Support system concept for entrepreneurship

This conceptual academic entrepreneur social support system examines social and financial support. Academic entrepreneurship support literature as a resource shared in a social exchange environment and organizational support. Analysis of social support in relation to how people see it and what that means. Social support and perceived social support analysis of how people look for, get, think about, and act in social systems to find out if academic entrepreneurs are likely to want, look for, get, or value social support and how this may affect an academic's success as an entrepreneur (Gubbins et al., 2020). There are many moving parts to the concept of a system to help entrepreneurs. The same way that helps from close relatives and, perhaps, friends, can be both financially and emotionally supportive. Additionally, the process of entrepreneurship, especially in the case of a foreign entrepreneur, requires support from the government, non-government organizations, Technology, and policy support, the combination of which makes for successful entrepreneurship, in which the traits of the entrepreneur themselves matter for the growth of businesses and the application of requisite skills and knowledge in order to gain access to external and internal resources (Koopman, 2014).

Creating a helpful environment is not enough on its own. Despite efforts to foster entrepreneurial activity, new businesses are not being, and transactional types of support (like cash aid) are shown to have limited efficacy, at least once the business has gotten off the ground. There are many obstacles that policymakers must overcome in order to foster entrepreneurial ecosystems. Several overarching guidelines must be adhered to. A comprehensive approach is required for policy intervention, one that considers not just the entrepreneurial actors but also the entrepreneurial resource suppliers, the entrepreneurial connectors, and the entrepreneurial ecosystem itself. Finally, policymakers should construct metrics to measure the strengths and weaknesses of specific ecosystems so that they can be analyzed, actions can be determined based on the results, and the success of these interventions can be monitored over time. Obtaining data at the right spatial resolutions, deciding what to measure, and choosing a suitable approach to measurement are all difficult obstacles to overcome (Manolova et al., 2017).

Upon examining the concept of sociology of entrepreneurship, researcher determined that the sociology of foreign entrepreneurship is an interdisciplinary field that integrates in social sciences to comprehend the intricate nature of foreign entrepreneurship. This field can also facilitate the creation of policies and practices that foster the success of foreign entrepreneurs. From a sociological perspective, three levels of entrepreneurship comprehension exist. The first level revolves around cultural views on entrepreneurship and emphasizes the importance of building social relationships that encourage trust instead of opportunism. The second level is the life course stage context, which involves looking at the different life situations and traits of people who have chosen to be entrepreneurs. Experiences can influence people's actions, and they may

want to achieve something meaningful in their lives. Finally, environmental factors such as policies, laws, customers, employees, and competition can significantly affect the survival of businesses. Therefore, the sociology of entrepreneurship should consider the social context, processes, and effects of entrepreneurial activities, including the components of becoming an entrepreneur, modernization, and the impact of social context on business decisions (Syam, 2019).

4. Methodology

This study followed the qualitative research and analysed secondary data using a rigorous process of data collation, synthesis, and analysis, building on a review of the existing literature and study of all relevant information available from different sources, such as academic articles, reports, and other relevant sources that provide information on the support system available for Indian entrepreneurs in Thailand. After identifying relevant sources, collect the necessary data by analysing and synthesising the information. Involved in reviewing and summing up the key findings from each source and organising them according to relevant themes. The literature review conducted used relevant keywords and phrases related to the support system for Indian entrepreneurs in Thailand. The selected studies were critically appraised, and the relevant data were extracted and synthesised to answer the research questions.

5. Findings

Support systems are essential to entrepreneurial success. Entrepreneurship involves starting, running, and profiting from a new enterprise. Entrepreneurship involves risk-taking, creativity, and seizing new chances. But, launching a new firm is difficult, therefore entrepreneurs need support. Mentorship, capital, networking, and education are all support

systems. Business incubators and accelerators offer entrepreneurs office space, money, and mentorship. These support systems can help entrepreneurs develop their business ideas, goods, and services and connect with clients and investors. Government grants, loans, and tax benefits can help entrepreneurs start and grow their firms. Entrepreneurs need support to start and expand their businesses. Entrepreneurs may overcome obstacles and achieve their goals with the right backing (Jena, 2019; Ezema et al., 2020).

The findings can be explained and categorized into two parts which are 1) characteristics to being Indian (foreigner) entrepreneur in Thailand 2) Support from government and non- government organizations 3) Policies support on international level between Indian and Thailand which the details are as follows.

5.1 Characteristics to being foreigner entrepreneur in Thailand.

1) Cultural Sensitivity: Thailand is a country with a unique culture that foreigners should respect and understand. While English is widely spoken in Thailand, speaking Thai can be a valuable asset in building trust and relationships with Thai colleagues and customers. “Speaking Thai can help entrepreneur navigate the cultural nuances of doing business in Thailand.” *Amazing Thailand: Organizational Culture in the Thai Public Sector* by Pimpa (2012) shows that “respecting Thai customs and culture is important when building relationships with Thai clients and partners”.

Research by Nguyen and Nguyen (2014), titled “Cultural Sensitivity and Its Effect on Business Relationship Quality” found that productive business connections with people from other cultures are challenging to form and sustain. There is a wide gap between cultures. Employing people who are culturally illiterate can have serious consequences for businesses. Overcoming linguistic and cultural barriers is essential for establishing reliable commercial partnerships across international borders. In order to build trustworthy, long-

term relationships with customers, exporters need to be culturally literate. In international business, understanding other cultures is essential (Barrett, 1976).

2) *Patience and Perseverance*: The business environment in Thailand can be slow-paced and bureaucratic, as highlighted in an article by the Bangkok Post. The article emphasizes that “patience and perseverance are key attributes for entrepreneurs to succeed in Thailand” (Muehlfeld et al., 2015; Vuong et al., 2015).

3) *Flexibility*: The Thai business culture may differ from what foreign entrepreneurs are accustomed to, as noted in a report by the World Bank. The report suggests that “foreign entrepreneurs must be adaptable and flexible in dealing with Thai business practices” (Muehlfeld et al., 2015; World Bank, 2021). There is also empirical evidence from Jes (2015), “Creativity and flexibility: crucial abilities in preparing learners for a possible entrepreneurial career,” that these are vital ingredients of creativity and flexibility are essential skills to become a successful entrepreneur (Meintjes, 2015).

4) *Networking Skills*: Building relationships and networks is crucial in Thai business culture, as highlighted in an article by ExpatDen (2023). The article notes that “participating in social events and activities can help foreign entrepreneurs establish connections and build a professional network.” And Subrahmanyam (2019), “Social networking for entrepreneurship” and Bhattacharyya (2010), “The Networking Entrepreneur” also explain the important of networking in the process of entrepreneurship with customer, client and forma, informal links, labor, stakeholder and so on. In every steps of entrepreneurship networking links are help to build relations and enhance the knowledge and skills though (Bhattacharyya, 2010; Subrahmanyam, 2019).

5) *Knowledge of Thai Business Laws and Regulations & Financial Savvy*: Thailand has specific laws and regulations governing businesses, as

noted in a report by A business Guide to Thailand (Board of Investment of Thailand, 2016). The report highlights the importance of “understanding Thai laws and regulations before starting a business in Thailand.” Understanding the financial aspects of doing business in Thailand is important and suggests that “Indian (foreign) entrepreneurs should have a basic understanding of Thai tax laws, banking regulations, and currency exchange rates.”

5.2 Support from government and non- government organizations

Individuals, businesses, and communities can all benefit greatly from the assistance of the government and non-governmental groups in overcoming obstacles, realizing their goals, and enhancing their quality of life. Support from government and non-government organizations refers to various resources, programs, and services that are available to individuals, businesses, and communities to help them achieve their goals. Government support can take many forms, including, governments can help people, businesses, and communities get money through grants, loans, tax breaks, and other ways. Laws about zoning, licensing, and safety can help certain industries. Governments may offer training programs, workshops, and other educational tools to help people and businesses do well. Governments may invest in public infrastructure, such as transportation, communication, and utilities, to help the economy grow (Pongsapan, 2017).

On the other hand, are private organizations that are not affiliated with the government. Non-governmental organizations (NGOs) often focus on specific issues or causes, such as environmental conservation, human rights, or poverty reduction. Some examples of NGO support include, via campaigns, events, and media outreach, NGOs can advocate for particular causes or raise attention to concerns. Donate goods, services, and money aid individuals and communities directly. They also supply individuals and organizations with training, technical assistance, and other resources to help them get the skills

and information they need to succeed. NGOs may perform research and assessment in order to affect policy and practice in fields like health care, education, and environmental conservation (Prateapusanond, 2017).

5.2.1 Government support

1) Thai rules and regulation for entrepreneurship

Thailand has put in place several rules and laws to help if one wants to run a business in Thailand, individuals have to follow the rules and regulations set by the government. Reviewing the application preparation of Indian (foreign) entrepreneurship with the reference of “Handbook under the Foreign Business Act B.E. 2542” from the Bureau of Foreign Business Administration, which provide the guideline follow the rules and regulation for foreign entrepreneurship. A Business Guide to Thailand (2016) from the Thailand Board of Investment, showed that the following rules are the most important for Indian (foreign) entrepreneurs to know:

- (I) *Business Registration* - Foreign business owners must register their business with the Department of Business Development, under Ministry of Commerce, Thailand. In order to registered, Indian (foreign) entrepreneurs have to submit require documents, such as a business plan, articles of association, and a list of shareholders, to dedicated department.
- (II) *Business licenses* - Depending on the type of business Indian (foreign) start entrepreneurship may need to obtain one or more specific license or permit from the relevant government agency. For example, if one is planning to open a restaurant, entrepreneurs need a food license from the Ministry of Public Health. Similarly with other certain industries, such as retail and wholesale trade, require a foreign business license or permission from the Ministry of Commerce to operate.

- (III) *Business Visa* - To enter and stay in Thailand for the purpose of starting a business. First need business visa is issued for up to 90 days and can be extended for up to one year. The visa requires proof of financial resources and a business plan. Foreign business owners who want to work and live in Thailand must get a non-immigrant business visa and a work permit. The work permit is issued by the Ministry of Labor, and the applicant must show proof of investment and job creation.
- (IV) *VAT (value-added tax)* - The Foreign Business Act regulates foreign ownership of businesses in Thailand. All businesses in Thailand must pay taxes on their profits. Entrepreneurs need to register for VAT (value-added tax) with the Revenue Department if Indian entrepreneur annual revenue exceeds a certain threshold. May also be subject to corporate income tax, personal income tax, and other taxes depending on the nature of business.
- (V) *Property Rights* - There are laws in Thailand that protect intellectual property rights, such as patents, trademarks, and copyrights. The Department of Intellectual Property is where entrepreneurs from outside the United States should register their intellectual property.
- (VI) *Labor laws* - Employers must comply with Thai labor laws, including minimum wage is 337 baht/day, from October 2022 working hours, and employee benefits (Thai Economy, 2022).
- (VII) *Environmental Regulations* - Businesses must comply with environmental regulations, including waste management and pollution control laws. It is advisable for foreign entrepreneurs

to seek legal advice from a qualified lawyer in Thailand to ensure compliance with all rules and regulations.

- (VIII) *Tax Breaks* - The Thai government helps entrepreneurs in many ways, such as through funding programs and tax breaks. The Thai government has a number of programs to help international business. One of these is the Board of Investment, which gives foreign businesses that invest in Thailand tax breaks and other benefits.
- (IX) *Business Loan* - Entrepreneurs in Thailand can get money from banks, venture capital firms, and government programs, among other places. There are a few banks in Thailand that give loans to business owners from other countries. Some of the most well-known ones are Bangkok Bank, Kasikornbank (KBank), Siam Commercial Bank (SCB), Krungthai Bank, and TMB Bank. These banks offer a range of loan products that are specifically designed for businesses, including foreign-owned businesses. However, the specific loan requirements and eligibility criteria may vary from bank to bank, so it is recommended that Indian (foreign) entrepreneur contact each bank directly to discuss individual circumstances and loan needs. Additionally, it may be helpful to work with a local business advisor or legal representative who can assist Indian entrepreneurs in navigating the loan application process in Thailand. India's entrepreneurs may have opportunities to access the local market in Thailand, particularly in areas such as agriculture, food processing, and technology (Board of Investment of Thailand, 2023).

Overall, Thailand has a supportive environment for entrepreneurship and offers various programs and initiatives to support migrant entrepreneurs,

including those from India. The knowledge of this Thai rules and regulation is important to know by the Indian (foreign) which provide the wisdom to utilize the government resources to make profit in host country (Foreign Business Act, 1999; Thailand Board of Investment, 2016; Board of Investment of Thailand, n.d.).

2) *Board of Investment (BOI)*- The Thai government's offers investment promotion incentives to foreign investors, including Indian entrepreneurs. These incentives include tax exemptions, work permits, and visas (BOI, 2021).

3) *Department of International Trade Promotion (DITP)* provides business matchmaking services to foreign investors, including foreigner entrepreneurs. The DITP helps connect foreigner entrepreneurs with Thai companies and provides information on business opportunities in Thailand (DITP, 2022).

4) *Special Economic Zones (SEZs) Development Progress*

The Thai government has established several startup incubators to support new entrepreneurs, including foreigner entrepreneurs. These incubators provide access to funding, mentorship, and networking opportunities. The Thai government has established several SEZs to promote investment and trade. These SEZs offer tax incentives, streamlined regulations, and other benefits to foreign investors, including foreigner entrepreneurs. Also, the "Special Economic Zones (SEZs) Development Progress" report from the Office of the National Economic and Social Development Council (NESDC) in 2023 says that the Thai government has made a number of changes to make it easier for businesses to do business in Thailand. Some of these changes include making procedures easier to understand, cutting down on red tape, and making things more open. These are some of the things the Thai government has done to help new foreign businesses start up in Thailand (ASEAN Guidelines for Special Economic Zones (SEZs), 2016; NESDC, 2023).

5) The support system from the Indian government for Indian entrepreneurs in foreign entrepreneurship:

The Indian Embassy in Bangkok provides support to Indian entrepreneurs looking to do business in Thailand. The embassy helps Indian entrepreneurs with issues related to visas, trade, and investment in Thailand. Export Promotion Councils, The Indian government supports exporters, particularly those to Thailand, through many EPCs (Export Promotion Councils, 2014). Invest India is a government agency that provides support to Indian entrepreneurs looking to invest overseas. The agency helps Indian entrepreneurs with issues related to investment and setting up businesses in Thailand. Startup India is a government initiative that provides support to Indian startups. The initiative offers various benefits, including funding, mentorship, and networking opportunities. India-ASEAN Startup Challenge, launched by the Indian government, promotes entrepreneurship and innovation in ASEAN, particularly Thailand. The challenge provides Indian entrepreneurs with opportunities to connect with investors and businesses in Thailand. These are some of the measures taken by the Indian government to support Indian entrepreneurs looking to do business in Thailand (Association of Southeast Asian Nations, 2022).

5.2.2 Non-government Support

1) Thai- Indian business association

There are several Indian and Thai business organizations that provide support to new Indian (foreigner entrepreneurs) entrepreneurship in Thailand. Some of the key organizations are:

The TICC is a non-profit organization that aims to promote trade and investment between India and Thailand. The chamber provides various services to its members, including networking opportunities, market research, and business matching services (India-Thai Chamber of Commerce, 2019). The

BOI is a government agency that promotes foreign investment in Thailand. The BOI offers various incentives to foreign investors, including Indian entrepreneurs, such as tax exemptions, work permits, and visas (Thailand Board of Investment, 2016). Federation of Indian Chambers of Commerce and Industry (FICCI) is a major Indian business group that promotes trade and investment between India and other countries. The association offers its members a variety of services, such as networking opportunities, market research, and services to help businesses find each other (FICCI, 2015). The Indian Chamber of Commerce is part of the Joint Foreign Chambers of Commerce in Thailand (JFCCT), which is a group of foreign chambers of commerce in Thailand. The JFCCT gives its members a forum for discussing business and investment issues in Thailand (Joint Foreign Chambers of Commerce in Thailand, 2023). Indian Angel Network (IAN) is a leading angel investor network in India that provides funding and mentorship to startups. The network has also established a presence in Thailand and provides support to Indian startups looking to expand to Thailand (Indian Angel Network, 2023).

2) Indian cultural groups

Indian Cultural Centre (ICC) primarily focuses on promoting Indian culture and strengthening cultural ties between India and Thailand. However, the ICC may also provide some support to Indian entrepreneurs looking to do business in Thailand. Some of the initiatives taken by the ICC as organizes cultural events and business networking events that provide opportunities for Indian entrepreneurs to connect with Thai businesses and investors. To enhance the business network. The ICC provides Indian entrepreneurs with information and guidance on doing business in Thailand, including information on regulations, customs, and culture and provide Indian entrepreneurs with language and cultural training to help them better understand the Thai

market and culture. Support for Indian startups, the ICC may provide support to Indian startups looking to establish a presence in Thailand. This could include giving them a place to work, chances to meet other people, and access to local resources. It's important to remember, though, that the Indian Cultural Centre's main goal is to strengthen cultural ties between India and Thailand. This means that Indian entrepreneurs may not be able to get much help from the center (Indian Cultural Centre, 2023).

Indian entrepreneurs looking to do business in Thailand may need to seek support from other organizations, such as the Indian Embassy or Invest India. To the best of my knowledge, there is no specific Indian cultural organization that provides support to new Indian entrepreneurship in Thailand. However, as mentioned earlier, Indian entrepreneurs looking to do business in Thailand can seek support from other organizations such as the Indian Embassy in Thailand, Invest India, or the Board of Investment (BOI) in Thailand. It is also worth noting that the Indian government has signed several agreements and Memoranda of Understanding (MoUs) with the Thai government to promote trade and investment between the two countries. These agreements cover a range of areas, including technology, tourism, and small and medium-sized enterprises (SMEs). Indian entrepreneurs might be able to get something out of these agreements and the projects that come out of them. Also, Indian business owners can join different industry groups and chambers of commerce in Thailand to meet other business owners, learn about the market, and find new business opportunities. The Joint Foreign Chambers of Commerce in Thailand (JFCCT) and the Thai-Indian Chamber of Commerce are two examples of these kinds of groups (TICC) (Joint Foreign Chambers of Commerce in Thailand, 2023).

5.3 Policies support on international level between Indian and Thailand

The Thai government has put in place multiple policies and programs to encourage business owners and investors from other countries to come to Thailand. Here are a few of the best things about doing business in Thailand as a foreigner:

5.3.1 Board of Investment (BOI) Promotion: Foreign investors in certain industries and areas can get tax breaks from the BOI, such as exemptions and reductions in corporate income tax and exemptions and reductions in import duty. The BOI also makes it easy to register a business and get a work permit (Thailand Board of Investment, 2017).

5.3.2 The One Start One Stop Investment Center or OSOS: In November 2009, they opened for business. Investors find it easier to do business with the different agencies spread out across Bangkok because of their presence. The OSOS is a part of the Board of Investment that brings together people who work for different agencies that deal with investments. The One Start One Stop Investment Center helps Thai and foreign investors, big and small, BOI-promoted or not, with a wide range of services related to their investments in Thailand. Give advice and information on how to do business in Thailand, such as how to start a company, get a foreign business license, prepare applications for factory licenses, and other relevant topics, such as making customs clearance easier and setting up imports and exports (Board of Investment of Thailand, n.d.).

Even more convenient is the One Stop Service Center for Visas and Work Permits, which is right next door to the OSOS and is very good at what it does. So that investors know what they need to do to finish these applications quickly, OSOS staff is ready to help investors fill out a variety of applications. Help schedule on-site visits to good venues and give information about the area. Central Thailand One-Stop Service Center for Special Economic Zones: Gives links to more One Stop Service Centers in each Special Economic Zone

as well as basic information about Special Economic Zones (Thailand Board of Investment, n.d.).

5.3.3 Smart Visa: The Thai government has introduced a Smart Visa program to attract foreign entrepreneurs and skilled professionals to work and invest in Thailand. The Smart Visa offers a long-term visa for up to four years with no work permit required and provides access to special privileges, such as visa extensions, family visas, and re-entry permits.

5.3.4 Investment Promotion Act: The Investment Promotion Act provides various benefits for foreign investors, such as tax exemptions, import duty exemptions, and land ownership rights for specific industries, including technology, research and development, and creative industries.

5.3.5 Small and Medium Enterprises Promotion: Foreign business owners who register their companies in Thailand as small or medium-sized businesses may be able to get help from the government in the form of tax breaks, low-interest loans, and grants. These programs are run by the Office of Small and Medium Enterprises Promotion (OSMEP).

5.3.6 Double Taxation Agreements: Thailand has signed double taxation agreements with more than 60 countries to prevent double taxation and reduce the tax burden for foreign entrepreneurs. Overall, the Thai government has implemented various policies and programs to create a favorable environment for foreign entrepreneurs and investors to do business in Thailand. These benefits aim to encourage foreign investment, boost economic growth, and create job opportunities in Thailand (Thailand Board of Investment, n.d.).

5.3.7 India has signed a Double Taxation Agreement (DTA)

Benefits for foreign entrepreneurs, including reduced tax rates, tax exemptions, and tax credits. Foreign entrepreneurs should consult with their tax advisors to determine how the DTAs apply to their specific business

activities in Thailand. With Thailand to prevent double taxation and reduce the tax burden for foreign entrepreneurs. The DTA between India and Thailand was signed in 1985 and has been amended several times since then. Under the DTA, Indian businesses operating in Thailand are eligible for tax benefits such as reduced tax rates and tax credits on income generated in Thailand. Similarly, Thai businesses operating in India can also enjoy similar benefits on income generated in India. The DTA also provides provisions to avoid double taxation on income, including provisions for tax credits for taxes paid in one country against the tax liability in the other country. This keeps businesses and people from having to pay taxes on the same income twice. Overall, the DTA between India and Thailand provides a framework for taxing cross-border business activities and aims to promote trade and investment between the two countries (The Revenue Department, 1994).

5.3.8 Free Trade Agreement (FTA)

Since 2004, India and Thailand have implemented a Free Trade Agreement (FTA) to increase bilateral trade by lessening trade barriers and stimulating investments. The FTA covers a diverse selection of goods and services, and both countries have eliminated or reduced tariffs on these items. Included in the FTA are agricultural products like rice, wheat, soybean, and corn, as well as fruits, vegetables, spices, tea, coffee, and livestock. The FTA also encompasses various chemicals such as organic and inorganic chemicals, pharmaceuticals, and fertilizers. Additionally, the FTA enables the removal of tariffs on textiles and apparel, including cotton, silk, wool, and synthetic fibers, as well as automobiles and automobile parts, gems and jewelry products (such as diamonds, gold, silver, and pearls), electronic and electrical products (e.g., televisions, refrigerators, air conditioners, and mobile phones), and services such as banking, insurance, telecommunications, and tourism (Jitpiromsri & Smith, 2020).

6. Possible barrier for Indian (foreign) entrepreneurship in Thailand

All support systems, such as programs and legislation, demonstrate the beneficial features of growing international entrepreneurship. Yet, every feature has two sides if we look at the good support, therefore we need to look at the negative side of the Thai business environment. The first major issue, according to the “Foreign Business Act, 1998,” is that foreign entrepreneurs cannot be sole proprietors (Foreign Business Act, 1999). Foreign entrepreneurs must locate a trusted Thai individual who can support them. By possessing preference shares, foreign owners can gain control of the company with minority shares. Foreign investors might not have Thai business partners, and it might be hard and risky to find local investors to join the company as shareholders. Thai shareholders will own most of the company’s shares, so entrepreneurs need to choose a reliable one. Yet, under the Thailand Board of Investment system, some activities that are eligible for investment promotion may have restrictions on foreign ownership. A foreign entrepreneur can own 100% of a business, but they need help from the BOI to do so (BOI, 2021).

It is extremely difficult for a foreigner to start a business in Thailand without the assistance of the BOI. This condition gives rise to the corruption situation (The International Trade Administration, 2022). A public perspective on the impact of language barriers on racial assimilation: findings from Nwabueze’s research (2017). According to this research, foreigners who know at least some Thai have a leg up when applying for jobs in Thailand. There will be less discrimination and more partnerships based on mutual respect. Moreover, a foreigner entrepreneur is hampered by a lack of language understanding; he or she must rely on a translator or learn the language because all entrepreneurship procedures, such as obtaining a licence and registering, as well as obtaining permission and other legal documents, are

conducted in Thai. Another aspect to consider is that if an entrepreneur can interact with government officials in English but cannot communicate with labors and employees due to a language barrier, this circumstance might lead to miscommunication between employer and employee.

“The study of barriers and strategies toward English language communication,” says Ruangthum (2020), of Thai staff working at the Khon Kaen International marathon event, one example also shows that the most common problem most participants had was that they did not understand English. Both response groups also used jargon and slang (Ruangthum et al., 2020). In addition, the techniques used to overcome communication difficulties were more familiar with risk-taking strategies, especially social-affective strategies and the use of nonverbal language to clarify messages. BOI promotion requires a guarantee that the entrepreneur follows all of the rules and prepares all of the appropriate paperwork; otherwise, application may be rejected. Long government process to enter in Thai domestic market as a foreign company also one of barriers need to be effaced by foreign entrepreneur because to understand the Thai market and population, their demand takes time and compete in new environment which is also one of factors (E-Readi, 2018).

A type of licence called the Foreign Business License (FBL) is given to foreign-owned businesses or foreign investors who want to take part in certain types of economic activity. Under the FBA, there are three lists of business activities: List 1–Foreigners’ banned businesses (radio broadcasting or television station business, rice farming, cattle farming, land selling, manufacturing or casting Buddha pictures and monk alms-bowls); List 2– Until the Council of Ministers approves, foreigners are not allowed to operate enterprises (production, distribution and maintenance of firearms, ammunition, gun powders and explosives, armaments, ships or vehicles for

military use, domestic transportation by land, water or air, Thai musical instrument production, salt farming, and mining); List 3– Prohibits foreigners from operating enterprises unless the director-general grants them authorization to do so (accounting services, legal services, architectural services, engineering services, plant breeding and advertising businesses (Foreign Business Act BE. 2542, 1999).

Foreign nationals who intend to work in Thailand or start a business there are required to first get a valid work permit before beginning any commercial activities. Working in Thailand without a valid work visa is against the law, and a foreigner who is caught doing so faces the possibility of being imprisoned or fined. After being granted a work permit, the foreign national is restricted to working for only the organization and location that are specified on the permit. In the event that the location of the company has moved, it is necessary to apply for a new work permit. In the event that Indian (foreign) entrepreneurs decide to cancel a self-work permit, in this condition entrepreneurs have ten days to deliver it back to the Labor Department. Eventually cancelling the work permit will result in the cancellation of visa as well. As a consequence of this, it is essential to submit an application for a stay extension as soon as possible after surrendering the work permit and the visa. When taken together, these factors offer a fresh point of view to prospective foreign business owners who are considering establishing operations in Thailand and want to know what steps they need to follow (Tunio et al., 2021; Ministry of Foreign Affairs & Act, n.d.).

7. Case study of support system in Thailand for foreign Entrepreneurs

The supported research, the case study of Munpao (2017), “Indian Community Heritage: Case Study Of Soi 3 (Nana) Sukhumvit Road” indicates kinship ties enhance the social network of Indian. Many Indian groups ask their relatives to join their business and to do job and focused on tailor shops,

Indian restaurants and mixed shops to Western visitors. This research provides the knowledge of how Indian migrants use their kinship connection as cultural support and the situation of when they ask their relative to come to Thailand provide the information of construction of networks and join new social networks in host country. This is significance of social and cultural support on host country.

Thananan (2015), “Unraveling the enigma of internationalization: The case of Thai manufacturing small and medium enterprises”, this paper provides a comprehensive approach for Thai SMEs internationalization to cover this gap. This study examined the pattern and dimension of internationalization, including tempo, manner of foreign entry, market selection, and funding, as well as SMEs’ obstacles and internationalization drivers. Case studies are interpreted. In-depth interviews with SMEs owners and executives collected data from nine manufacturing enterprises. Most of these companies chose exporting as their international entrance mode plan because it was easier, more flexible, required less resource commitment, and was less risky. International activities relied on retained earnings and family donations. Key persons and firm competencies drove internationalization. The findings reveal that while internal and global forces drive internationalization, government policy, political circumstances, and financing hinder it. This study helps the Thai government build SME-support programs and gives SMEs managers fresh insights to strengthen their internationalization efforts. This research provides knowledge of low risk and government promotional policies for SMEs, for foreigners to find more business-friendly environment to join SMEs in Thailand. This is also one factor that indicates of support (Thananan, 2015).

Van Hoa (2020), “Performance of foreign investment enterprises in developing economies: The case of Vietnam Redux1”, this research also

supported the starting of foreign entrepreneurship in Thailand in domestic market SMEs business and employment, global crises, entrepreneurship, and positive legal reform helps these firms achieve high profitability per capital invested and enterprise turnover. Joint ventures excel due to openness are also significance characteristic for foreign entrepreneurs. Variskhanov et al. (2022), “An Exploratory of Thai Herbs Supply Chain Connectivity: A Case Study” Even though the northern region’s herb cultivation is a major driver of value creation in Thailand’s herbs business, the industry’s supply chain stakeholders must still contend with challenges to productivity, quality, and promotion. The research uncovered impediments such as market distance, marketing, and laboratory testing. This research documents the emergence of foreign entrepreneurs in the market for Thai herbs. Challenges remain, but the advantages of location, labor force, government promotion, and global demand in Thailand’s herb supply chain have been well documented, and the results of this study will help researchers better understand these factors. Montes’s (1997), “Direct foreign investment and technology transfer in ASEAN”; Meemak (2022), “Factors influencing the success of Thai foreign direct investment in ASEAN under the ASEAN comprehensive investment Agreement” supported the fact of free trade between being supportive factor between country to fuel for foreign entrepreneurship in the host country. Onomake (2016), “Influential success factors for SMEs of Thailand in the digital economy”, reveals the roles of digitalization which is a supportive sector for the success of foreign entrepreneurship.

8. Conclusion

Overall, the information and data presented provide an understanding of the support systems available from the Thai and Indian government and non-governmental organizations to facilitate foreign entrepreneurship. Researchers believe that all this information is not essential only for Indian

entrepreneurship but also foreign entrepreneur from other country because eventually after researching the “support system for Indian entrepreneurship in Thailand,” it can be concluded that Thailand’s strategic location and strong economic growth make it a promising place for Indian entrepreneurs. Indian entrepreneurship in Thailand needs a strong support system.

Language, cultural, and financial impediments plague Indian businesses in Thailand, according to the survey. A solid support structure in legal compliance, market research, networking, and funding is needed to overcome these hurdles. Some case study references of the support characteristic of support system in Thailand for the need of significant characteristic for success and the global level of attributes to being foreigner are standard, but this characteristic specifies for Thailand who wishes to start their entrepreneurship in Thailand. Although there are guidelines and rules that generally support foreign entrepreneurship, researchers have observed that additional government support is necessary for foreign entrepreneurs. For example, the Indian government provides support through specific departments and policies that are tailored to assist foreign entrepreneurs in establishing their businesses in India. Similarly, the Thai government also offers support to foreign entrepreneurs who wish to establish their businesses in Thailand. It is also crucial to educate Indian entrepreneurs about doing business in Thailand and the government’s entrepreneurship programs. In conclusion, Thai Indian entrepreneurship has great potential, and a strong support system can help unleash it. Indian entrepreneurs and both nations’ economies would benefit.

Acknowledgements

This paper is a part of my Ph.D. thesis, and I would like to express my sincere gratitude to Department of Social Justice and Empowerment, Ministry of Social Justice and Empowerment, Government of India, for providing

financial support for this research through The National Overseas Scholarship Scheme. The research was carried out at the Labor and International Migration Service Labour Centre, Department of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand.

I would also like to extend my heartfelt thanks to my advisor and co-advisor for their guidance, encouragement, and invaluable support throughout the development of this research paper. Their suggestions and feedback have significantly contributed to the success of this study.

References

- Bhattacharyya, A. (2010, September). The networking entrepreneur. *The Journal of Entrepreneurship*, 19(2), 209–221.
- Board of Investment of Thailand. (2021). *BOI: The Board of Investment of Thailand*. <https://www.boi.go.th/>
- Board of Investment of Thailand. (2022). *Quick guide to starting a business in Thailand 2022*. https://www.boi.go.th/upload/content/Quick_Guide_to_Starting_a_Business_in_Thailand.pdf
- Board of Investment of Thailand. (n.d.). *One Start One Stop Investment Center (OSOS)*. <http://osos.boi.go.th/EN/news/802/One-Start-One-Stop-Investment-Center-OSOS/>
- Department of Business Development. (1999, November 24). *Foreign Business Act B.E. 2542 (1999)*. https://www.dbd.go.th/dbdweb_en/ewt_dl_link.php?nid=4047
- Department of Commerce, Government of India, W. T. (2020, July 27). *Export promotion councils - Mcommerce*. <https://commerce.gov.in/useful-links/export-promotion-councils/>
- Ezema, M., Adegbuyi, O., Olokoyo, F., & Moses, C. (2020, November). Support

- systems, entrepreneurship education and the challenges of start-ups in developing economies. *ICERI Proceedings*.
<https://doi.org/10.21125/iceri.2020.2127>
- Gubbins, M., Harrington, D., & Hines, P. (2020, June 12). Social support for academic entrepreneurship: Definition and conceptual framework. *Journal of Management Development*, 39(5), 619–643.
- Home - India Thai Chamber of Commerce. (n.d.). *India Thai Chamber of Commerce*. <https://itccthailand.com/>
- Indian Cultural Centre. (n.d.). *Indian Cultural Centre*.
<https://www.iccqatar.com/>
- Jena, P. (2019, May 31). Academic assessment system of learning in Ignou. *International Journal of Advanced Research*, 7(5), 381–389.
- JES. (2015). Creativity and flexibility: Essential skills in training learners for a potential entrepreneurial career . *Journal of Contemporary Management*, 12, 268–288.
- Joint Foreign Chambers of Commerce in Thailand. (n.d.). *Joint Foreign Chambers of Commerce in Thailand*. <https://www.jfcct.org/jfcct-committees/international-trade-committee/about-international-trade-committee/>
- Koopman, R. (2014, May 21). Designing a support system for technology oriented starting entrepreneurs. *Saxion University of Applied Sciences*.
https://www.researchgate.net/publication/239210239_Designing_a_Support_System_for_Technology_Oriented_Starting_Entrepreneurs
- Kulchina, E. (2015). A path to value creation for foreign entrepreneurs. *Strategic Management Journal*, 37(7), 1240–1262.
- Liengsaengthong, S., & Robinson, G. (2006, June 1). *Doing business in*

- Thailand*. De Gruyter.
<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1355/9789812306401-007/html>
- Liu, Z. (2021). Sociological perspectives on artificial intelligence: A typological reading. *Sociology Compass*, 15(3). <https://doi.org/10.1111/soc4.12851>
- Manolova, T., Robb, A., Welter, F., Brush, C., & Edelman, L. (2017). *Entrepreneurial ecosystems and growth of women's entrepreneurship*. <https://doi.org/10.4337/9781785364624>
- Meemak, W. (2022). Factors influencing the success of Thai foreign direct investment in ASEAN under ASEAN comprehensive investment agreement. *Rajapark Journal*, 16(47), 407-421.
- Ministry of Foreign Affairs Business Handbook. (n.d.). Section 5: Starting a business in Thailand. In *Ministry of Foreign Affairs Business Handbook* (pp.1–61).
https://image.mfa.go.th/mfa/0/4vomUwch7u/migrate_directory/business-20140108-044028-170042.pdf
- Montes, M. F. (1997). Direct foreign investment and technology transfer in ASEAN. *ASEAN Economic Bulletin*, 14(2), 176–189.
- Muehlfeld, K., Urbig, D., & Weitzel, U. (2015, December 17). Entrepreneurs' exploratory perseverance in learning settings. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41(4), 533–565.
- Munpao, P. (2017). *Indian community heritage: Case study of Soi 3 (Nana)Sukhumvit Road*. International Program Graduate School, Silpakorn University.
- Nguyen, T. M., & Nguyen, T. D. (2014). The impact of cultural sensitivity and information exchange on relationship quality. *Marketing Intelligence and Planning*, 32(7), 754–768.
- Nwabueze, T. (2017). *A public opinion on the effect of language barrier on*

- racial assimilation* [Independent Study]. Graduate School of Peace Studies and Diplomacy, Siam University Bangkok, Thailand. <https://e-research.siam.edu/wp-content/uploads/2019/05/MAPD-IS-2017-A-Public-Opinion-on-The-Effect-of-Language-Barrier-on-Racial-Assimilation-compress.pdf>
- Office of the National Economic and Social Development Council (NESDC). (2023, February). Special Economic Zones (SEZs) development progress (PTT presentation). *Office of the National Economic and Social Development Council (NESDC)*. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=5195
- Onomake, M. (2016). *Influential success factors for SMEs of Thailand in the digital economy*. Business administration in international business, Graduate school, Siam University, Bangkok, Thailand. <https://e-research.siam.edu/wp-content/uploads/2016/04/IMBA-2016-IS-Influential-Success-Factors-for-SMEs-of-Thailand-in-the-Digital-Economy.pdf>
- Pimpa, N. (2012). Amazing Thailand: Organizational culture in the Thai public sector. *International Business Research*, 5(11), 35-42.
- Reynolds, P. D. (1992). Sociology and Entrepreneurship: Concepts and Contributions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 16(2), 47-70.
- Ruangthum, M. (2020). *The study of barriers and strategies towards English language communication of Thai staff working in Khon Kaen international marathon event*. International Communication Language Institute Thammasat University, 25636221040147AHW
- Ruef, M., & Lounsbury, M. (2007, April 23). Introduction: The sociology of entrepreneurship. In M. Ruef & M. Lounsbury (Ed.), *The Sociology of Entrepreneurship* (pp.1-29). Emerald Group Publishing Limited
- Subrahmanyam, S. (2019). Social networking for entrepreneurship.

- International Journal of Commerce and Management Research*, 5, 117–122.
- Syam, A. D. (2019, July 11). Manfaat dan Hambatan dalam Pelaksanaan Sistem Informasi Keperawatan | Syam | Jurnal Keperawatan Muhammadiyah. Manfaat Dan Hambatan Dalam Pelaksanaan Sistem Informasi Keperawatan | Syam. *Jurnal Keperawatan Muhammadiyah*, 156-164.
<http://journal.umsurabaya.ac.id/index.php/JKM/article/view/2203>
- Thananan, A. (2015). Unraveling the enigma of internationalization: The case of Thai manufacturing small and medium enterprises. *Journal of Public and Private Management*, 22(2), 145–173.
- The Revenue Department. (n.d.). Double Tax Agreement (DTA). *The Revenue Department*. <https://www.rd.go.th/english/766.html>
- Thornton, P. H. (1999). The Sociology of entrepreneurship. *Annual Review of Sociology*, 25(1), 19–46.
- Tunio, M. N., Jariko, M. A., Børsen, T., Shaikh, S., Mushtaque, T., & Brahmi, M. (2021). How entrepreneurship sustains barriers in the entrepreneurial process—A lesson from a developing nation. *Sustainability*, 13(20), 11419.
- Van Hoa, T. (2020). Performance of foreign investment enterprises in developing economies: The case of Vietnam redux1. *Thammasat Review of Economic and Social Policy*, 6(2), 6–32.
- Variskhanov, S., Hasachoo, K., & Rodbundith, S. (2022). An exploratory of Thai herbs supply chain connectivity: A case study. *International Journal of Multidisciplinary in Management and Tourism*, 6(2), 187–196.

พาเนล
ซอโหลด้อยคุณภาพ
ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา
และการดรอปปเอาท์

ซอโหล: ซอด้้อยคุณภาพที่ขาดไม่ได้

Mass-produced Fiddle: Poor-quality but Necessary

ทัชรินทร์ แมสซีลี | Tacharin Massiree¹

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อชี้ให้เห็นความจำเป็นของซอโหลในการเรียนดนตรีไทย โดยใช้การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม ผ่านการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางการสีซอจำนวน 2 คน ช่างผลิตซอ 4 คน และนักดนตรีไทยที่มีชื่อเสียงทางด้านเครื่องสายไทย จำนวน 2 คน ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ซอถูกทำให้เป็นเพียงสินค้าที่ต้องผลิตจำนวนมากให้ทันตามเวลา จนถูกเรียกว่า “ซอโหล” และถูกแบ่งแยกผ่านระบบการผลิตที่ทำให้ซอโหลถูกจัดให้เป็นซอที่มีคุณภาพต่ำที่สุดในการนำไปใช้ ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นความจำเป็นและสภาพปัญหาของการนำซอโหลมาใช้ในการเรียนการสอนในโรงเรียนที่ขาดการจัดสรรงบประมาณอย่างเพียงพอ แม้ซอโหลจะมีข้อจำกัดในด้านคุณภาพแต่ก็ยังมีคามจำเป็นในการใช้ซอชนิดนี้ภายในระบบการศึกษา ข้อจำกัดนี้สะท้อนให้เห็นว่าแม้จะมีนโยบายส่งเสริมการเรียนดนตรีไทยแต่ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับคุณภาพมากเท่าที่ควร

คำสำคัญ: ซอโหล การผลิต ระบบการศึกษา

¹ นักศึกษาหลักสูตรปริญญาโท คณะสังคมศาสตร์ สาขา มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมล: tacharinmassiree@gmail.com

ABSTRACT

The article investigates process and limitation in the quality of the fiddle production. The study employs an in-depth interview of two experienced fiddle musicians, four fiddle makers, and two experts in Thai string-fiddle instrument. The result of this study shows that the traditional fiddle becomes mass-produced goods to suit time limitation which is called “Saw-lo”, literally mass-produced fiddle. Saw-lo is considered the lowest quality fiddle categorized by the production system. The article also points out the necessity and problems in using Saw-lo in an compulsory education in schools with limited budget. Although Saw-lo has quality limitation, it is still a handy instrument in Thai traditional music education. This constraint also reflects the education policy in Thai traditional music with inadequate quality control.

Keywords: Saw-lo, Production, Education system

1. บทนำ

แม้ว่าในปัจจุบันดนตรีไทยจะได้รับการยกย่องเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชาติ แต่ความนิยมในการเล่นดนตรีไทยหรือการเรียนดนตรีก็กลับลดลง ส่งผลให้ความต้องการเครื่องดนตรีไทยลดลงตามไปด้วย ซอู้ก็ได้รับผลกระทบนี้เช่นเดียวกัน ความต้องการซอู้ที่ลดลงส่งผลให้ช่างผลิตซอู้ต้องปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและการขายเพื่อให้เหมาะสมกับความต้องการของตลาด จากการเก็บข้อมูลภาคสนามเบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่าซออาจจำแนกออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือซอที่มีการผลิตอย่างประณีตมีราคาสูง และซอที่ผลิตเป็นจำนวนมาก ราคาไม่สูง เพื่อจำหน่ายให้นักเรียนหรือผู้ฝึกหัดสีซอ ซึ่งช่างผลิตซอทั้งสองกลุ่มนี้ก็มีลักษณะที่แตกต่างกันด้วย ช่างในกลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่สั่งสมชื่อเสียงจากการเคยอยู่ในโรงงานผลิตเครื่องดนตรีที่มีชื่อเสียงมาตั้งแต่ในยุคที่ดนตรีไทยยังเป็นที่นิยม แวดล้อมไปด้วยวงดนตรีไทยและครูดนตรีไทยที่มีชื่อเสียง รายล้อมไปด้วยช่างที่มีฝีมือทางด้านการผลิตเครื่องดนตรีไทยมากมาย เมื่อช่างบางคนในกลุ่มนี้เริ่มมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในหมู่นักดนตรีไทย ก็ตัดสินใจออกมาสร้างกิจการเป็นของตนเอง พร้อมทั้งพาลูกค้าที่เชื่อมั่นในฝีมือติดตามกันมา และนำกระบวนการผลิตซอที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากราชสำนักจนเป็นที่นิยม เรียกว่า “ทรงนิยม” เป็นกระบวนการผลิตซอที่นักดนตรีไทยมักนิยมแสวงหามาครอบครองเป็นของตนเอง พวกเขาเริ่มมีการพัฒนาเพิ่มลวดลาย ความละเอียดในด้านงานฝีมือ และคัดสรรวัสดุดิบชั้นดี มีการใช้ไม้เนื้อแข็งที่มีลวดลายสวยงาม มีการประดับตกแต่งด้วยอัญมณี งามซ่าง มีการแกะกะโหลกซอให้มีลวดลายเฉพาะ มีความละเอียด อ่อนช้อยมากกว่าเดิมจนเกิดรูปทรงที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ทำให้สามารถขยับราคาให้สูงขึ้นได้ในตลาดเครื่องดนตรีไทย

ในขณะที่ช่างผลิตซออีกกลุ่มหนึ่งเน้นการผลิตจำนวนมากและเน้นวัสดุดิบที่มีต้นทุนต่ำ เช่น ไม้เนื้อแข็งจากเสาบ้าน กะลามะพร้าวราคาถูก หนังวัวที่ซื้อต่อจากโรงงานผลิตกลองในละแวกใกล้เคียง การผลิตซอเป็นปริมาณมากด้วยความรวดเร็ว จึงทำให้ซอในกลุ่มนี้มักถูกเรียกว่า “ซอโหล” เน้นการจำหน่ายให้แก่ร้านขายเครื่องดนตรีและโรงเรียนที่มีงบประมาณค่อนข้างจำกัด ซึ่งยอดการผลิตจำนวนมากก็ต้องแลกกับข้อจำกัดเรื่องราคาที่ไม่สามารถปรับให้สูงขึ้นได้ ส่งผลให้ช่างผลิตซอกลุ่มนี้จำเป็นต้องลดความประณีตในการผลิตลงเพื่อให้สามารถผลิตตามยอดสั่งได้ทันเวลา จนทำให้คุณภาพของเสียงดนตรีลดลงตามไปด้วย มีหน้าซำยังต้องพบกับปัญหาในเรื่องของยอดการสั่งซื้อที่ไม่สม่ำเสมอ โดยเฉพาะในช่วงที่โรงเรียนไม่สามารถเปิดการสอนได้ตามปกติ จนส่งผลให้ต้องปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานภายในโรงงานเพื่อลดต้นทุน

ให้มากที่สุด ยิ่งไปกว่านั้น ก็ยังถูกด้อยค่าจากนักดนตรีไทยบางกลุ่มว่าเป็นซอที่ด้อยคุณภาพและไม่เหมาะสมกับการใช้งาน แต่ก็ยังเป็นซอที่มีการจำหน่ายอยู่อย่างแพร่หลายในปัจจุบัน

บทความนี้จึงพยายามชี้ให้เห็นความจำเป็นของการมีอยู่ของซอโหล โดยนำเสนอให้เห็นกระบวนการผลิตและข้อจำกัดอันจะส่งให้เกิดการลดทอนคุณภาพการผลิตลง ให้เป็นเพียงสินค้าที่ต้องผลิตให้ทันตามเวลา อีกทั้งยังพยายามเสนอให้เห็นภาพรวมเรื่องคุณค่าที่ถูกแบ่งแยกผ่านการผลิตที่ทำให้ซอโหลถูกจัดให้เป็นซอที่มีคุณภาพต่ำที่สุดในการนำไปใช้ และชี้ให้เห็นความจำเป็นและสภาพปัญหาของการนำซอโหลมาใช้ในการเรียนการสอนในโรงเรียนที่ขาดการจัดสรรงบประมาณอย่างเพียงพอ ทั้งนี้ ผู้เขียนใช้วิธีการศึกษาโดยการสัมภาษณ์กลุ่มช่างที่มีความชำนาญในการผลิตซอทั้งการผลิตแบบประณีตในจังหวัดสมุทรปราการและช่างที่มีการผลิตแบบจำนวนมากในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมถึงเก็บข้อมูลจากผู้มีความรู้เกี่ยวกับการแกะกะโหลกซอและการเพาะพันธุ์มะพร้าวพันธุ์ซอในจังหวัดสมุทรสงคราม สัมภาษณ์ข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญนักดนตรีไทย นักวิชาการทางด้านเครื่องสายไทย ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการกำหนดคุณค่าของซอและการเลือกใช้ซอไปใช้ในบทบาทต่างๆ และเพื่อทราบความเข้าใจเรื่องทรวดทรงเทคนิคเฉพาะเคล็ดลับที่ซ่อนอยู่ในซอแต่ละคันเป็นอย่างดี และผู้บริหารด้านการศึกษาที่สังกัดอยู่ในกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อทราบนโยบายที่เกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับการเรียนดนตรีไทยในปัจจุบัน แล้วนำข้อมูลเหล่านี้มาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบเพื่อชี้ให้เห็นความจำเป็นของซอโหลในระบบการศึกษา

2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับซอโหลที่ผ่านมาส่วนใหญ่มุ่งเน้นการศึกษาในประเด็นเรื่องกรรมวิธีการผลิตของช่างฝีมือที่มีชื่อเสียง เช่น ศึกษาเรื่อง “กรรมวิธีการสร้างซอโหลของครูธีรพันธุ์ ธรรมานุกูล” เป็นการศึกษาประวัติ กรรมวิธีการสร้างซอโหลของครูธีรพันธุ์ ธรรมานุกูล ด้วยการเข้าไปเป็นลูกศิษย์ ฝึกผลิตซอด้วยทุกขั้นตอน ผลการศึกษาระบุรายละเอียดขั้นตอนการผลิต การคัดเลือกวัสดุที่นำมาใช้ผลิตซอ และระบุปัจจัยที่ส่งผลให้ซอโหลมีคุณภาพเสียงดี 8 ประการ คือ 1) การคัดเลือกวัสดุ 2) การกำหนดแนวของลูกบิดและการพันรัดดอก 3) การกำหนดตำแหน่งของรัดดอกด้วยสัดส่วนเฉพาะ 4) การคว้านปากคันชัก 5) พื้นฐานทางดนตรีไทย 6) ความเอาใจใส่ในงานช่างทุกขั้นตอนเท่าๆ กัน 7) สัดส่วนของคันทวน ลูกบิด คันชัก และ 8) การกำหนดตำแหน่งฉลุลาย (ตั้งปณิธาน อารีย์, 2554) อีกทั้งยังแสดงให้เห็นการสร้างสรรคซอไทยจากฐานทุนทางวัฒนธรรม ที่เป็นการศึกษาแนวคิดการผลิตซอของธีรพันธุ์ ธรรมานุกูล ช่างซอผู้มีความรู้ และ

ประสบการณ์ทางดนตรีไทยและด้านงานช่างผลิตซอด้วง ซออู้ และซอสามสาย ผ่านกรอบแนวคิดเรื่องการส่งสมทุนทางวัฒนธรรมดนตรีไทยส่งผลต่อการพัฒนา “กระสวนซอไทย” ที่ยังรักษาคุณค่าในเรื่องสัดส่วนและเสียงนาสิก เพื่อเพิ่มมูลค่าและตอบสนองความต้องการของลูกค้าในกลุ่มนักดนตรี ครู อาจารย์ (วรารัตน์ สีขนิม, 2565)

งานของการศึกษาอีกกลุ่มหนึ่งยังแสดงให้เห็นในเชิงวัตถุติบ เช่นการศึกษาเรื่อง “กรรมวิธีการสร้างซออู้จากมะพร้าวซอของจังหวัดสมุทรสงคราม กรณีศึกษาช่างประสิทธิ์ ทัศนากกร” ภายในงานนอกจากจะระบุกระบวนการผลิตซออู้แล้ว ยังมีกรกล่าวถึงลักษณะพิเศษของการผลิต เช่น วิธีการเตรียมมะพร้าวไว้ใช้เอง มีการระบุขั้นตอนการปลูกมะพร้าวซอ ตั้งแต่การเตรียมพันธุ์มะพร้าวซอ การเตรียมพื้นที่ในการปลูก การดูแลบำรุงต้นมะพร้าวซอ การเก็บเกี่ยวผลมะพร้าวซอ (ชนานาถ แสงมณี, 2560) คล้ายคลึงกับการศึกษาเรื่อง “กรรมวิธีการผลิตซอด้วงของช่างประสิทธิ์ ทัศนากกร” ซึ่งนำเสนอให้เห็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ การปรับปรุงผลงานจนเกิดเป็นอัตลักษณ์ของตนเอง การคัดสรรวัตถุดิบ และปัจจัยในเรื่องเสียงที่เป็นเอกลักษณ์ของช่างฝีมือ (วัชรพล คงอุดมสิน, 2561) อีกประเด็นที่คล้ายคลึงกันเป็นการพยายามแสวงหาวัสดุทดแทน (เรซิน) เพื่อสร้างค่านิยมใหม่เกี่ยวกับการใช้ไม้หายากและงาช้างของคนดนตรีไทยที่นิยมนำมาใช้ผลิตและประดับเป็นส่วนประกอบภายในเครื่องดนตรีไทย (วรปรัชญ์ ทองหล่อ และเทพิกา รอดสการ, 2564)

ประเด็นที่นิยมศึกษาอีกกลุ่มหนึ่ง คือการศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ กลวิธี เทคนิค และการวิเคราะห์เพลงของครูซอที่มีชื่อเสียง ผลงานด้านดนตรีเกี่ยวกับโครงสร้างเพลง กลวิธี และเทคนิคพิเศษ วิธีการดำเนินทำนองในเพลงชั้นสูง กระบวนการถ่ายทอดการบรรเลงเพลง ผลงานเพลง วิธีการความแบบอุปนัยร่วมกับการวิเคราะห์อัตลักษณ์และสังคีตลักษณะการบรรเลงซออู้ของครูดนตรีที่มีชื่อเสียง รวมทั้งการวิเคราะห์สังคีตลักษณะผ่านบทเพลงต่างๆ และยังแสดงให้เห็นการถ่ายทอดและการหล่อหลอมวิธีการเรียนที่ส่งผ่านรุ่นสู่รุ่น (ภมรศักดิ์ เกื้อหนองขุน, 2556; สมภพ เขียวมณี, 2560)

อย่างไรก็ตาม งานส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเครื่องดนตรีผ่านวัตถุดิบชั้นเลิศเป็นหลัก และมุ่งเน้นการศึกษาเกี่ยวกับช่างผลิตซอที่มีชื่อเสียง อีกกลุ่มหนึ่งมักมุ่งเน้นการศึกษาในเชิงอัตชีวประวัติ เทคนิค และกระบวนการถ่ายทอดความรู้ คีตลักษณ์ทางดนตรี มีการศึกษาเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่ให้ความสำคัญกับความเชื่อมโยงระหว่างครูดนตรีกับช่างผลิตซอ ดังในงานที่แสดงให้เห็นการยึดโยงต้นแบบการบรรเลงและลักษณะเสียงซอมาจากหลวงไพเราะเสียงซอ

(อุ๋น ดุริยชีวิน) และครูเฉลิม ม่วงแพศรี เพื่อนำมาปรับให้เหมาะสมกับผู้เล่นแต่ละคนและพัฒนาสินค้าให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น (วรารัตน์ สีขมนี้ม, 2565, น. 149) งานในลักษณะข้างต้นนี้ไม่ได้ให้ภาพรวมของการผลิตซอู้ในตลาด โดยเฉพาะการผลิตซอู้ปริมาณมาก ราคาไม่สูง ยังไม่ปรากฏว่ามีการศึกษาเลย ทำให้ไม่เห็นภาพรวมถึงสถานการณ์ของการผลิตว่าแต่ละกลุ่มมีปัญหาอย่างไร หรือนำไปสู่ผลกระทบอะไรต่อการเล่นดนตรีไทยหรือการเรียนการสอนดนตรีไทยในปัจจุบัน

ผู้เขียนจึงนำงานศึกษาที่เกี่ยวข้องในเชิงคุณค่างานฝีมือมาวิเคราะห์เพื่อสร้างกรอบแนวคิดที่แสดงให้เห็นกระบวนการผลิต การรับรู้ และการให้เหตุผลของการออกแบบที่ช่างฝีมือได้นิยามคุณค่าขึ้น โดยมี 3 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องคือ พื้นที่ทางสังคมของกลุ่มช่าง การสังสรรค์ ประสพการณ์ และการปรับแนวทางให้ตอบสนองความต้องการของลูกค้า ภายในงานนี้ยังแสดงให้เห็นสุนทรียศาสตร์และความหมายของการรับรู้ที่ถูกใส่ลงไปในวัตถุ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการเลือกใช้วัตถุดิบและเทคนิคที่แตกต่างกันตามคุณภาพและมูลค่า จนสะท้อนออกมาเป็นตัวตนของช่างผ่านงานฝีมือ (Makovicky, 2020) นอกจากนี้ ยังเกี่ยวข้องกับระบบคุณค่าในเรื่องราคา ความคุ้มค่าและการนำไปใช้ โดยมีบรรทัดฐานทางวัฒนธรรมเข้ามากำหนดการรับรู้ที่ถูกใส่จิตวิญญาณและคุณค่าลงไปในงานศิลปะ (Moeran & Garsten, 2013)

อีกทั้ง ยังช่วยที่ทำความเข้าใจการสร้างความหมายเชิงคุณค่าที่มีการใส่ความหมายเชิงสัญลักษณ์ลงในวัตถุผ่านทักษะการผลิตและวิธีการจัดการความรู้ที่สร้างความแตกต่าง โดยมีทุนทางสัญลักษณ์และทุนทางวัฒนธรรมช่วยให้เกิดการแข่งขันภายในการผลิต ซึ่งช่วยขยายมุมมองที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจและอุดมการณ์ที่อยู่รอบกระบวนการผลิตที่มีบทบาทในสถาบันทางสังคม และทำหน้าที่สร้างการรับรู้จนเกิดการยอมรับกับบทบาทที่ถูกจัดการขึ้น (Inomata, 2001, pp. 321-349)

เนื่องจากคุณค่าของการผลิตเหล่านี้พยายามทำความเข้าใจการแข่งขันภายในตลาดที่ต้องปรับเปลี่ยนแนวทางให้มีบทบาท (Monica, Sari, & Emanuel, 2017, pp.114-129) เมื่อเทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทในการผลิตมากขึ้น ช่างฝีมือต้องหาทางปรับตัวและธำรงรักษาคุณค่าในการผลิตดั้งเดิม พร้อมกับละทิ้งการผลิตบางอย่างลงเพื่อตอบสนองความต้องการของลูกค้าเพื่อให้คุณภาพออกมามีประสิทธิภาพมากขึ้น อีกทั้งกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจนก่อให้เกิดการรักษาและลดทอนคุณค่าบางอย่างในการผลิตซอู้เพื่อตอบสนองความต้องการของ

ตลาดท่ามกลางระบบทุนนิยมที่ให้ความสำคัญกับรูปแบบการค้าที่รวดเร็วและมีประสิทธิภาพ ซึ่งในส่วนถัดไปจะเป็นผลของการศึกษาโดยมีเนื้อหา ดังนี้

3. พัฒนาการของการผลิตขอลู

ในการทำความเข้าใจขอลู อาจต้องทำความเข้าใจภาพรวมของการผลิตขอลูในปัจจุบันเสียก่อนเพื่อที่จะชี้ให้เห็นการกำหนดราคาของขอลูที่แตกต่างกันทั้งในเรื่องรสนิยมที่นักดนตรีส่วนใหญ่เลือกใช้ และมีส่วนในการกำหนดราคาของขอลูในตลาดการขายเครื่องดนตรี ซึ่งก่อนจะชี้ให้เห็นในประเด็นเหล่านี้ ผู้เขียนได้นำเสนอให้เห็นความเป็นมาของการผลิตขอลูที่ได้จากการสัมภาษณ์ พบว่าการผลิตดนตรีไทย อาจแบ่งออกเป็น 4 ช่วงสำคัญ คือในยุคแรกตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงปลายรัชกาลที่ 4 จะเป็นการผลิตโดยไม่มีสัดส่วนที่แน่ชัด นิยมใช้วัสดุดิบในท้องถิ่นนำมาผลิตตามความเหมาะสมของแต่ละท้องถิ่น ในยุคที่ 2 ราวสมัยรัชกาลที่ 5-6 เป็นช่วงที่เข้าสู่ยุคการเปลี่ยนแปลงกรรมวิธีการผลิต เริ่มมีการพัฒนาสัดส่วนขอลูให้สวยงามและมีมาตรฐาน มีการใช้ช่าง มุก ราคาสูงมาประดับตกแต่งให้ขอลูเกิดความสวยงามและมีมูลค่าสูง โดยเจ้านายและเหล่าคหบดีภายในราชสำนักเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ขอลูเกิดการพัฒนาในเชิงวัตถุดิบมากยิ่งขึ้น ทำให้ภาพลักษณ์ของขอลูยกระดับเป็นเครื่องดนตรีชั้นสูง ต่อมาในยุคที่ 3 และยุคที่ 4 ถือเป็นช่วงที่ต่อเนื่องกัน ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 6 - 9 เป็นช่วงที่เริ่มมีการผลิตในเชิงอุตสาหกรรม มีการตั้งโรงงาน เช่น ร้านดุริยบรรณ ถือเป็นโรงงานผลิตเครื่องดนตรีไทยแห่งแรกของประเทศไทย ที่เริ่มกิจการเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2457 มีส่วนสำคัญในการขยายรสนิยมในเครื่องดนตรีของเจ้านายในยุคก่อนหน้ามาสู่ประชาชนโดยการนำสัดส่วนขอลูในราชสำนักมาคัดลอกและปรับปรุงไปสู่การผลิตในเชิงอุตสาหกรรมและมีการผลิตเรื่อยมา (ปกรณ์ หนูยี่, สัมภาษณ์, 3 ธันวาคม 2565)

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดนตรีไทยไม่ได้รับการอุปถัมภ์จากเจ้านายและชนชั้นสูงเช่นในอดีตที่มีนักดนตรีไทยที่มีชื่อเสียงเปิดสำนักดนตรีของตนเอง มีการพัฒนาเครื่องดนตรีที่มีประสิทธิภาพ มีการนำวงปี่พาทย์มาประชันกันเพื่อความสนุกสนานและเพื่อศักดิ์ศรีของแต่ละสำนัก แม้ในช่วงสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม รัฐบาลจะบังคับให้มีการปรับเปลี่ยนตามความพยายามทำให้ดนตรีไทยมีความเป็นสากล แต่ภายหลังนโยบายนี้ก็ได้อุยกเลิกและกลับไปใช้รูปแบบดนตรีเดิมในแบบราชสำนักอีกครั้ง แต่ก็ยังเป็นช่วงที่ดนตรีไทยเสื่อมความนิยมลงจากหลายสาเหตุ

จนกระทั่งเข้าสู่ ยุคที่ 4 คือช่วงการฟื้นฟูดนตรีไทย ซึ่งน่าจะเกิดขึ้นราวปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา แต่มีความชัดเจนในยุคหลังสมโภชน์กรุงรัตนโกสินทร์สองร้อยปีที่มีการเชิดชูดนตรีไทยในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม และนำหลักสูตรของดนตรีไทยบรรจุเข้าไปในการศึกษาภาคบังคับของระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษาด้วย ซึ่งทำให้เกิดความต้องการขอในการเรียนการสอน ฟีกัดเล่น จะเห็นได้ว่าสถานการณ์ในสองยุคหลังส่งผลให้การผลิตซอโหลมีความคล้ายคลึงกัน (ปกรณ หนูยี่, สัมภาษณ์, 3 ธันวาคม 2565) จะเห็นได้ว่า สาเหตุส่วนหนึ่งที่ซอโหลไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควรอาจมาจากการที่ซอโหลเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในยุคหลัง หรืออย่างน้อยในยุคที่ดนตรีไทยถูกนำเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษา ขึ้นพื้นฐานและในช่วงที่โรงงานดุริยบรรณได้ก่อตั้งขึ้น ในขณะที่การให้คุณค่าต่อซอโหลยังคงอยู่กับกระบวนการผลิตซอที่มีมาตั้งแต่ในยุคก่อนหน้า ซึ่งในบทรัดไปจะชี้ให้เห็นถึงการแบ่งประเภทของซอจากการตัดสินใจในเรื่องของราคาและมูลค่าของซอ และเกิดความแตกต่างของผู้คนในวงการดนตรีไทย โดยมีรายละเอียดดังนี้

4. การแบ่งประเภทของซอในตลาดเครื่องดนตรีไทย

4.1) การแบ่งตามมูลค่า

ภายในตลาดเครื่องดนตรีจะแบ่งระดับเครื่องดนตรีออกเป็น 4 เกรด แบบแรกคือซอโหล เป็นการผลิตที่เน้นวัสดุเหลือใช้ โดยเป็นการนำวัสดุที่เหลือใช้จากการผลิตซอเกรดพรีเมียมมาแปรรูปให้เกิดมูลค่า โรงงานบางแห่งจะใช้วัสดุที่มีต้นทุนต่ำ เพื่อลดต้นทุนในการผลิตให้สัมพันธ์กับราคาในการจำหน่าย เน้นการผลิตที่รวดเร็วและเน้นการผลิตจำนวนมาก เพื่อขายให้แก่โรงเรียนที่มิงงบประมาณจัดซื้อจัดจ้างเครื่องดนตรีไทยจำกัดเพื่อนำไปใช้สอนในโรงเรียน ผู้ที่เริ่มต้นฝึกหัดเล่นดนตรีไทยที่มิงงบจำกัด หรือตามร้านขายเครื่องดนตรีไทยทั่วไป ราคาจะอยู่ประมาณคันละ 1,000-3,500 บาท แบบที่สองคือเกรดซอประกวด เป็นการคัดเลือกวัตถุดิบที่มีความสวยงามมากขึ้น แต่ยังคงใช้ไม้ชิงชันและกะลาแวงเป็นวัตถุดิบหลัก ราคาจะเริ่มต้นที่คันละ 7,500 บาทขึ้นอยู่กับรายละเอียดการผลิต แบบที่สามคือ ซอเกรดพรีเมียม ซอในสามารถเลือกไม้เนื้อแข็งที่มีราคาสูง มีการเพิ่มเติมรายละเอียดของการประดับตกแต่งลวดลายให้เกิดความละเอียด ซออุ้งบางคันมีการประดับมุกหรือถมทองเพิ่มเติมตามรสนิยมที่ลูกค้าสั่งผลิตที่สำคัญจะใช้กะโหลกซอพันธุ์มวยพราหมณ์และพันธุ์หัวช้างพร้อมแกะสลักลวดลายอย่างดี ราคาจะอยู่ที่ประมาณคันละ 15,000 – 22,000 บาทขึ้นไป สุดท้ายคือซอที่ทำจากงาช้าง เป็นซอที่เน้นการนำงาช้างมาเป็นส่วนประกอบหลัก เช่น คันทวน ลูกบิด หรือในรายละเอียดต่าง ๆ

ของขอเป็นส่วนใหญ่ ราคาจะอยู่ที่คันละ 75,000-200,000 บาท ขึ้นไป (นพดล ไทรวิมาน, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2566)

แม้ซอโหลจะเน้นการผลิตอย่างรวดเร็ว วัสดุราคาถูก และมีจำนวนการผลิตที่สูงกว่ามาก แต่ซอที่ผลิตตามการสั่งทำอาจจะสร้างรายได้ให้ช่างมากกว่ามาก เนื่องจากต้นทุนด้านวัสดุที่ไม่แตกต่างกับซอโหลมาก เมื่อนำมาคำนวณต้นทุนแล้วซอที่สั่งทำอาจสร้างกำไรหลังจากหักต้นทุนและค่าแรงได้ถึงกว่าร้อยละ 80 ในขณะที่ซอโหลที่ถูกจำกัดด้วยราคาจำหน่ายที่ค่อนข้างถูก แม้ดูเหมือนว่าจะสามารถจำหน่ายในคราวละจำนวนมาก แต่ข้อจำกัดก็คือต้องพึ่งพางบจัดซื้อจัดจ้างตามโรงเรียนในแต่ละรอบปีการศึกษา ส่งผลให้ไม่สามารถขยับราคาให้สูงขึ้นได้มากกว่าเดิม เมื่อไรก็ตามที่โรงเรียนปิดงบยอดสั่งจองก็จะลดน้อยลง ผิดกับซอที่สั่งผลิตแม้จะมีราคาสูงแต่กลับเป็นที่ต้องการมากกว่าซอโหล อย่างไรก็ตาม นอกจากการแบ่งประเภทของขอผ่านการกำหนดมูลค่าแล้ว ในส่วนถัดไปเป็นการแบ่งคุณค่าของขอจากสายช่าง วัตถุประสงค์ และการกำหนดคุณค่าและมูลค่าของขอซึ่งมีเนื้อหา ดังนี้

4.2) สายช่าง

คุณค่าของขอมีความเกี่ยวข้องอย่างแนบแน่นกับชื่อเสียงของช่าง จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางด้านดนตรีไทย พบว่า สายช่างที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือสายช่างที่สืบทอดความรู้การผลิตมาจากโรงงานดุริยบรรณ ซึ่งถือว่าเป็นโรงงานผลิตเครื่องดนตรีไทยแห่งแรกในประเทศไทยและได้รับการบอกเล่าสืบทอดกันมาว่าเป็นแม่แบบกระสวนการกลึงซอที่รับการถ่ายทอดมาจากพระยาวิสุกรรมศิลปประสิทธิ์ (น้อย ศิลป์) อีกทั้งยังเป็นแหล่งบ่มเพาะช่างที่มีชื่อเสียงหลายท่าน โดยช่างผลิตซอที่ผลิตโดยใช้กระสวนดุริยบรรณจะนิยมเรียกกันว่า “ทรงนิยม” แต่จะมีการปรับรูปแบบการผลิตซอตามทักษะที่แตกต่างกันจนเกิดเอกลักษณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ ช่างวาทิต ไทรวิมาน (เสียชีวิต) และจะแยกย่อยออกไปอีกเป็นช่างนพดล ไทรวิมาน (บุตรชาย) ช่างสมชาย (ประสงค์ ธรรมชาติ) ซึ่งได้รับคำบอกเล่าจากคนในแวดวงขอว่าเป็นช่างที่กลึงคันทวนได้ละเอียด สวยงาม ประณีต มากที่สุดคนหนึ่งในประเทศไทย ไม่แพ้ช่างธีรพันธุ์ ธรรมานุกูล และสุดท้ายเป็นช่างเขาว์ ชาวนาเป่า (เสียชีวิต) (สุรพงษ์ บ้านไกรทอง, สัมภาษณ์, 29 พฤศจิกายน 2565) ช่างที่มีชื่อเสียงในแวดวงการผลิตซอยังมีอีกหลายท่าน ได้แก่ สายช่างนพ (จรัส สุริแสง) (เสียชีวิต) ถือเป็นช่างขอที่ผลิตงานที่มีเสียงขอเป็นเอกลักษณ์คนหนึ่งในอดีต และช่างที่มาจากราชสำนักได้แก่ พระยาวิสุกรรมศิลปประสิทธิ์ (น้อย ศิลป์) ถือเป็นกระสวนโบราณที่นักสะสมพยายามหามาเก็บสะสม

ไว้นอกเหนือจากทรงนิยมเช่นกัน อีกทั้ง ยังมีกระสวนของช่างพาวาด บุญนาค ตอนนี้อยู่ที่ช่างบุญรัตน์ ทัพย์รัตน์ (สุรพงษ์ บ้านไกรทอง, สัมภาษณ์, 29 พฤศจิกายน 2566)

ทั้งนี้ หากลองเปรียบเทียบให้เห็นภาพ กระสวนเหล่านี้เป็นเหมือนดั่งเมล็ดพันธุ์ที่มาจากจุดเริ่มต้นเดียวกัน แต่เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์เหล่านี้มันได้งอกเงยแตกแขนงออกไปมากมายจนเกิดเป็นความงามในแบบของตนเอง หากจะแบ่งชัดๆ ก็อาจจะแบ่งได้ 3 ลักษณะว่าทรงประจำชาติ รูปทรงขอที่เห็นกันอย่างเรียบง่ายมองแล้วสามารถบ่งบอกได้ว่าเครื่องดนตรีชนิดนี้คือซอฮู้ เป็นลักษณะโดยทั่วไปซึ่งมีการเรียกกันแบบกว้างๆ ครอบคลุมทุกอย่าง ลักษณะต่อมาเป็นรูปแบบของแต่ละสำนัก อาจกล่าวได้ว่าเป็นทรงที่มาจากสำนักบ้าน โรงงาน เช่น ทรงดุริยบรรณ ทรงช่างสมชาย ช่างนพ ช่างมาโนช ผุดผ่อง(บ้านซอบางปะกง) โดยแต่ละสำนักมีการปรับปรุงพัฒนาตามความต้องการของลูกค้า และพัฒนาสัดส่วนของตนเองขึ้น และลักษณะสุดท้ายรูปแบบส่วนบุคคล คือเมื่อช่างนำไปปรับเป็นของตนเองแล้วอาจเกิดการปรับสูตรการกลึงให้แตกออกไปในระดับมิลลิเมตร เซนติเมตร นิ้ว และยังมีการผลิตขึ้นตามความต้องการของลูกค้าที่อยากได้ขอที่มีสัดส่วนเฉพาะตัว แต่ช่างอาจจะธำรงรักษาเอกลักษณ์บางอย่างเอาไว้ในซอคันนั้น (สุรพงษ์ บ้านไกรทอง, สัมภาษณ์, 29 พฤศจิกายน 2566)

4.3) วัตถุประสงค์ในการทำซอ

วัตถุประสงค์ที่คัดเลือกมาใช้ผลิตซอฮู้ จะเริ่มตั้งต้นตั้งแต่การคัดเลือกไม้ หากเป็นไม้ที่ติดกระพี้จะส่งผลให้ราคาและความงามลดลง ไม้เนื้อแข็งแต่ละชนิดเป็นตัวกำหนดราคาของซอแต่ละคัน หากไม่นับงาช้างที่ถือว่ามียุคที่แพงที่สุด ก็จะเป็นไม้มะเกลือซึ่งถือว่าเป็นสุดยอดของไม้แล้วจะไล่เรียงลงมาตั้งแต่ไม้จำพวกไม้ดำ เช่น ไม้ดาดง พญาจิว ชิงชัน มะริด พะยูง เรื่อยมาจนถึงไม้แก้ว เป็นต้น ทั้งนี้ ช่างผลิตซอต้องอาศัยความรู้ในการนำไม้มาใช้ในระยะเวลาที่เหมาะสมก่อนจะนำมาแปรรูปได้จริง (นพดล ไทรวิมาน, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2566) รวมถึงการใช้กะลามะพร้าวซอ หากเป็นซอโหลช่างจะใช้กะลาแกงแต่หากเป็นซอราคาแพงก็นิยมใช้กะลาพันธุ์ซอ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ทรงหลัก คือ ทรงมวยพราหมณ์ และทรงหัวช้าง นำมาแกะสลักให้เกิดลวดลายที่สวยงามและต้องคำนึงการสันสะเทือนภายในกะลาซอที่นั้นสามารถลอดผ่านออกมาได้ไม่โล่งหรือมีเสียงอับจนเกินไป (ประเสริฐ ทัศนากร, สัมภาษณ์, 8 เมษายน 2566) วัตถุประสงค์ที่สำคัญยังรวมไปถึงสายซอ โดยนิยมใช้เส้นไหม 2 ชนิด ชนิดแรกเป็นไหมต่างประเทศมีลักษณะเป็นสีขาว มีความยืดหยุ่นมาก ชนิดต่อมาเป็นไหมไทย มีลักษณะเป็นสีเหลือง ไม่ยืดหยุ่น และการเลือกใช้หางม้า จะมี 2 ลักษณะ คือหางม้าสีขาวและหางม้าสีดำ

แต่ถ้าเป็นงานผลิตที่ใช้ความประณีตจะนิยมเลือกหางม้าแท้สีขาว เนื่องจากมีความเรียบกว่า สีดำ และมีขนาดเส้นที่โต ความหยาบของหางม้าสีดำส่งผลให้คุณภาพเสียงมีความหยาบ (วารรัตน์ สีขมนิ่ม, 2565, น. 149-151)

4.4) การให้คุณค่าและมูลค่าของขอ

ภายในการตลาดการซื้อขายขอ มีการประเมินคุณค่าและมูลค่าที่เกี่ยวข้องกับกรรมวิธีการผลิต จารีด และองค์ความรู้ในด้านการผลิตขอ สะท้อนให้เห็นเอกลักษณ์ของช่างผลิตขอที่มีวิธีการออกแบบและปรับปรุงผลงานเพื่อตอบสนองความต้องการของลูกค้า แต่ยังคงไว้ซึ่งความรู้ที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ปรากฏออกมาผ่านความสวยงาม เสียงดี และสิ่งอำนวยความสะดวกทั้งสามปัจจัยนี้มีผลในการกำหนดมูลค่าและคุณค่าของขอแต่ละคัน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ความสวยงาม ความงามในที่นี้แสดงให้เห็นองค์ความรู้ของช่างผลิตขอ ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องการใช้ไม้เนื้อแข็งแต่ละชนิด อาทิ ไม้ชิงชัน ไม้มะเกลือ ไม้พะยุง ฯลฯ หรือถ้าราคาสูงกว่านั้นจะเป็นงาช้าง ไม้แต่ละชนิดจะมีลวดลายที่แตกต่างกัน รวมไปถึงความประณีตในการกลึงคันทวนและส่วนประกอบต่างๆ ที่ต้องอาศัยฝีมือในการกลึงขึ้นสูงเพื่อให้ขอมีรายละเอียดมากขึ้น อีกทั้งในขั้นตอนการลงสีและขัดเงา ก็ถือเป็นขั้นตอนที่ใช้ระยะเวลาในการทำเป็นเวลานานเพื่อให้ผิวสัมผัสเกิดความรู้สึกเรียบเนียนเป็นเม็ดทราย ขั้นตอนเหล่านี้แม้จะไม่มีผลต่อเสียงแต่ถือเป็นความรู้ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณที่ต้องอาศัยความชำนาญและการสั่งสมประสบการณ์กว่าช่างจะสามารถสร้างสรรค์ผลงานเหล่านั้นออกมา (ตั้งปณิธาน อารีย์, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2566) ซึ่งต้องให้ความสำคัญไปถึงใช้อุปกรณ์ที่นำมาใช้ให้ผลงานมีคุณภาพมากที่สุด เช่น แปรงทาสี แปรงขนหนู หรือบางคนก็จะนำเครื่องพ่นสีไฟฟ้ามาใช้เพื่อประหยัดเวลาในการทำงาน กระนั้น ก็มีช่างบางคนก็นำเทคนิคการลงเงาของช่างฝีมือเงินมาใช้ อย่างเช่น ช่างจรัส สุริแสง (เสียชีวิต) ได้นำลูกประคบมาชุบน้ำยาชักเงามาทาที่ขอแล้วขัดสลับกันจนชั้นสีมีความหนาและเงางามเหมือนกับกระจก (เลอเกียรติ มหาวินิจฉัยมนตรี, สัมภาษณ์, 29 พฤศจิกายน 2566)

การเลือกใช้กะโหลกขอ ถือเป็นขั้นตอนที่ส่งผลให้ขอมีลักษณะโดดเด่นสวยงามและยังส่งผลให้เสียงขอเกิดความไพเราะมากยิ่งขึ้น โดยผู้ที่เป็นช่างแกะกะโหลกจำเป็นต้องมีความรู้ทางด้านงานช่างฝีมือในการแกะสลักลายที่สัมพันธ์กับองค์ความรู้ในเรื่องเสียง โดยนิยมใช้กะลาแกง และใช้กะลาพันธุ์ขอ ที่แบ่งออกเป็น 2 ทรง คือ ทรงมวยพราหมณ์ และทรงหัวช้าง ทั้งสองทรงนี้มักเจริญเติบโตได้ดีในจังหวัดสมุทรสงคราม ช่างฝีมือจึงมีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจ

สิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างโอกาสในการออกผลได้ตามความต้องการ ยิ่งกะลาใบนั้นมีสัดส่วนที่ตรงกับความต้องการผนวกกับถูกแกะสลักกลายเป็นจากช่างฝีมือที่มีชื่อเสียง ก็ยิ่งทำให้ซอคันนั้นยังมีมูลค่าสูงจนกลายเป็นที่ต้องการของนักสะสมซอหลายๆ คน ซึ่งผู้เขียนได้ทราบข้อมูลว่า

เคยมีลูกค้าจ้างให้แกะสลักในราคา 45,000 บาท เป็นลายในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี โดยแกะทั้งลูกโดยให้ทุกส่วนของกะโหลกมีนางเงือก พระอภัยมณีเป่าปี่ และผีเสื้อสมุทร อยู่รวมกัน ซึ่งลูกค้าคนนี้ต้องการให้เป็นงานที่มีเพียงชิ้นเดียวในโลกจึงไม่เผยแพร่ลายเหล่านี้ให้ใครได้รู้ ส่วนลายอื่นๆ ก็มีแต่จะเป็นงานแกะง่ายๆ ในราคาหลักพัน เช่น ลายหนุมาน ซึ่งจะต้องรับมาเพื่อสลับกับงานละเอียดจะได้พักสมองและสร้างรายได้เสริมเพื่อนำเงินมาหมุนเวียนในครอบครัวอีกทางแทนการแกะลายราคาแพงที่จะต้องใช้เวลาหลายสัปดาห์หรือบางลายอาจใช้เวลาเป็นเดือนกว่าจะได้รับเงิน

(นิพนธ์ ถาจอหอ, สัมภาษณ์, 21 มีนาคม 2565)

ประเด็นต่อมาคือคุณภาพของเสียง ช่างต้องเข้าใจสัดส่วนในการกลึงส่วนประกอบต่างๆ ให้เกิดความลงตัวมองแล้วไม่มีส่วนไหนเล็กหรือใหญ่จนเกินไป เมื่อนำมาประกอบเข้าด้วยกันแล้ว ความยาวและองศาของสายซอตั้งแต่ลูกบิดไปจนถึงคันทวนล่างล้วนส่งผลต่อเสียง นอกจากนี้ ไม้ที่นำมาใช้แต่ละชนิดจะมีความหนาและน้ำหนักไม่เท่ากันส่งผลถึงการสั่นสะเทือน ความคมชัด และความตึงกังวล รวมถึงการคัดเลือกคุณภาพของเส้นไหมที่จะนำมาผลิตเป็นสายซอและการใช้หางม้าในส่วนของคันชัก อีกทั้ง ยังต้องคำนึงถึงคุณภาพและเคลือบที่ช่างแต่ละคนซ่อนเอาไว้เพื่อให้ซอเกิดเสียงที่ไพเราะ

ท้ายที่สุด เมื่อซอมีความงามและเสียงดีแล้ว การนำไปใช้จะต้องรู้สึก สบาย เป็นการแสดงให้เห็นถึงคุณภาพของวัตถุดิบออกมาเมื่อซออยู่ถูกนำไปใช้ในเพลงที่มีความเร็วหรือในเพลงที่ใช้ทักษะฝีมือสูง นักดนตรีจะต้องรู้สึกมั่นคงในการควบคุมซออย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อภายในองค์ประกอบทั้งสามปัจจัยเหล่านี้มารวมกัน ส่งผลให้ซอคันนั้นมีราคาสูง ราคาเหล่านี้ ล้วนมาจากองค์ความรู้ที่ช่างอาศัยระยะเวลา สัมผัสประสบการณ์ในเชิงช่างฝีมือผลิตซอเป็นเวลานาน ยิ่งช่างบางคนที่มีชื่อเสียงโด่งดังและเป็นที่ยอมรับในวงการมาก ก็ยังมีบทบาทในการต่อราคาสินค้าของเขามากขึ้นอีกด้วย

5) ซอโหลและการผลิต

ซอโหลจะมีการแบ่งคุณภาพจากวัตถุดิบที่ใช้เป็นหลัก ซึ่งทัศนคติของลูกค้าและนักดนตรี บางคนอาจมองว่า แม้เป็นซอในเกรดสูงแต่มีจำนวนมากก็ถือว่าเป็นซอโหล แต่ซอโหลอีกกลุ่มหนึ่งที่จะนำเสนอในงานนี้ จะเป็นซอที่มีคุณภาพต่ำ ใช้วัตถุดิบที่มีต้นทุนถูก ในการผลิตซอโหลในปัจจุบัน เป็นการผลิตที่เน้นความรวดเร็ว ไม่เน้นเรื่องความละเอียดละออ ผลิตขึ้นเป็นจำนวนมากอาจจะครั้งละ 10-20 คันขึ้นไป มีการตั้งราคาให้อยู่ในช่วงประมาณคันละ 1,000-3,500 บาท ไม่สามารถขยับราคาให้สูงมากไปกว่านี้เนื่องจากจะต้องรักษาฐานลูกค้าเอาไว้ ราคาในการจำหน่ายจึงที่ส่วนสำคัญที่เข้ามากำหนดทักษะและวัตถุดิบในการผลิต ทำให้ต้องคำนึงถึงต้นทุนเป็นหลัก เช่น ใช้ไม้ติดกระพี้ ใช้เอ็นหรือไนลอนแทนการใช้หางม้า ใช้กะลาแกงที่รับซื้อมาจากสวนมะพร้าวทางภาคใต้เพราะมีราคาถูกและลูกใหญ่ ใช้หนังวัวที่รับซื้อมาจากโรงงานผลิตกลองในระแวกใกล้เคียง เป็นต้น แม้จะบางช่วงเวลาที่มีการสั่งผลิตที่เป็นจำนวนมาก แต่การสั่งผลิตเหล่านี้จะถูกกำหนดด้วยการใช้งบประมาณของแต่ละโรงเรียนที่จำกัด จึงส่งผลให้ยอดการสั่งผลิตไม่ต่อเนื่อง ภายในโรงงานจึงลดต้นทุนค่าใช้จ่ายโดยการรับผิดชอบหน้าที่ในการผลิตทั้งหมดแทนการจ้างลูกจ้างเพื่อลดต้นทุน (ช่างสมบัติ, สัมภาษณ์, 16 พฤษภาคม 2565)

บรรยากาศภายในโรงงานแห่งนี้จะมีช่างเพียง 2 คน แบ่งหน้าที่เป็นสองส่วน คือ ส่วนงานไม้และงานกะลา ในส่วนแรก ช่างนำไม้ทั้งหมดมาเข้าเครื่องผ่าไม้ แล้วตัดให้เป็นโครงขึ้นส่วนของซออุ้งจนครบตามจำนวนทั้งหมด จากนั้นจะนำไม้ที่เตรียมไว้มาลึงที่ละส่วนจนครบอีกด้านหนึ่ง ช่างอีกคนจะไปทำในส่วนของงานกะลา เริ่มตั้งแต่ปอกเปลือก เปิดหน้ากะลา ขัดเตรียมผิว ทาแลคเกอร์ ขึ้นหนังหน้าซอจนครบ แล้วนำกะโหลกมะพร้าวที่ขึ้นหนังหน้าซอไว้แล้ว นำมาบ่มทรายางที่มีลายหนุมานเหินสมุทรบนกะโหลกซอทุกใบ จากนั้นจะนำเครื่องกรอบที่ดัดแปลงเป็นเครื่องแกะสลักลาย ค่อยๆ เจียลงไปบนผิวกะลาด้วยความรวดเร็วจนเกิดเป็นลายทับซ้อนกัน โดยเริ่มตั้งแต่เส้นขอบใน ขอบนอก ตามมาด้วยลายหนุมานเหินสมุทรบริเวณตรงกลาง แล้วก็เจาะรูให้เสียงสามารถลอดผ่านได้ ขั้นตอนทั้งหมดใช้เวลาประมาณ 10 นาทีต่อใบเท่านั้น จากนั้น จะนำกะโหลกซอไปขัดแต่งผิวกะลาและผิวหน้าหนังซอให้เรียบร้อย เมื่องานทั้งสองเสร็จสิ้นก็จะนำอุปกรณ์ต่างๆ มาช่วยกันทาแลคเกอร์จนครบ แล้วจะช่วยกันผลิตหมอนซอ ฟันสายซอ สายคันชัก จนครบตามจำนวนแล้วนำมาประกอบชิ้นส่วนต่างๆ เข้าด้วยกัน และเก็บรายละเอียดอีกครั้งเพื่อให้ผลงานออกมาสมบูรณ์ (ช่างสมบัติ, สัมภาษณ์, 16 พฤษภาคม 2565) ผู้ให้ข้อมูลเล่าให้ผู้เขียนทราบว่า

สมัยในสมัยที่สมเด็จพระเทพฯ ให้ความสำคัญกับดนตรีเรื่อยมาจนกระทั่งช่วงกระแสของภาพยนตร์เรื่องโหมโรง ที่โรงงานมีจุดสั่งผลิตเยอะมาก ชนิดที่ว่าทำกันตั้งแต่เข้าไปจนถึงเช้าอีกวัน เรียกได้ว่าทำงานกันจนลืมนอนลืมน้ำกินเลยทีเดียว แต่หลังจากนั้นมาลูกค้ายิ่งเริ่มลดลงแต่ก็ยังมียังมีสั่งมาเรื่อยๆ มาหนักสุดก็ช่วง 7-8 ปีหลัง ที่เศรษฐกิจไม่ดี ยิ่งช่วงโควิดโรงเรียนส่วนใหญ่ก็ปรับการเรียนการสอนไปเป็นรูปแบบออนไลน์ จากเดิมที่มีลูกจ้างเต็มโรงงานก็ทยอยลาออกไปทำงานอย่างอื่นกันหมด เพราะไม่มีใครสั่ง บางคนก็จำเป็นต้องจ้างเป็นงานๆ ไป เพราะถ้ามาจ่ายค่าแรงรายเดือน ผมกับน้องสะใภ้ก็แบกรับค่าใช้จ่ายไม่ไหว

(ช่างสมบัติ, สัมภาษณ์, 16 พฤษภาคม 2565)

จะเห็นว่า ช่างผลิตซอมีการใช้เครื่องมือที่เรียบง่ายในการแกะสลักลายบนกะโหลกซอลวดลายเหล่านี้ถูกจำกัดด้วยระยะเวลาและราคาต้นทุนที่เข้ามากำกับให้เขาต้องเร่งผลิตสินค้าให้ทันมากกว่าจะมีอำนาจต่อรองกับลูกค้าที่ต้องการได้ รวมถึงในเรื่องของข้อจำกัดด้านต้นทุนในการจ้างแรงงานที่ต้องปรับเปลี่ยนวิธีด้วยการหันมาลงมือผลิตกันเองภายในครัวเรือน เนื่องจากความไม่แน่นอนในการจัดซื้อของโรงเรียนจากสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น ในการช่วงการระบาดของโรคโควิด-19 โรงเรียนทั่วประเทศปรับรูปแบบการเรียนการสอนมาสู่การเรียนออนไลน์งบประมาณการสั่งซื้อเครื่องดนตรีตามโรงเรียนต้องถูกตัดลง ทำให้โรงงานต้องลดค่าใช้จ่ายด้วยการเลิกจ้างลูกจ้างประจำมาสู่การใช้ลูกจ้างชั่วคราวแทน

6) ซอโหลในระบบการศึกษา

นับตั้งแต่มีการส่งเสริมการเรียนดนตรีไทยในระบบการศึกษา เช่น ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544 และหลักสูตรเกณฑ์มาตรฐานดนตรีไทย พ.ศ.2538 ในระดับอุดมศึกษา ซอโหลก็เป็นอุปกรณ์ที่มีการจัดซื้อเพื่อใช้ในการเรียนดนตรีไทยในระบบการศึกษาเรื่อยมา ในปัจจุบันแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 ก็ยังให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพของคนทุกช่วงวัยด้วยการบูรณาการศาสนาศิลปะวัฒนธรรม ดนตรี กีฬา เข้ากับกระบวนการเรียนรู้และวิถีชีวิต (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560, น. 105-115) นอกจากนี้ ใน พ.ศ.2559 ยังมีกระแสข่าวเกี่ยวกับนโยบายส่งเสริมให้เด็กไทยทุกคนเล่นดนตรีไทยเป็น 1 ชนิด ภายใน 5 ปี โดยกระทรวงวัฒนธรรมร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการ อ้างอิงจากผลสำรวจของสวนดุสิตโพล ที่สำรวจความคิดเห็นของ

ประชาชน ผู้ปกครอง และสถานศึกษา จำนวน 1,310 คน ระหว่าง 5-14 สิงหาคม พ.ศ.2559 พบว่า ร้อยละ 92.67 เห็นด้วยที่จะส่งเสริมให้เยาวชนไทยสามารถเล่นดนตรีไทยได้อย่างน้อยคนละ 1 อย่าง มีเพียงร้อยละ 1.60 ที่ไม่เห็นด้วย เพราะส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีไทยให้คงอยู่ อย่างไรก็ตามนโยบายนี้ก็เสียหายไป

นโยบายของกระทรวงฯ ที่ให้ความสำคัญกับดนตรีไทยก็จะมีในเรื่อง 1 โรงเรียน 1 ครูดนตรีไทย ทางหน่วยงานก็ยังให้ความสำคัญในเรื่องการประกวดศิลปหัตถกรรมที่มีการประกวดดนตรีไทยทุกปี นอกจากนี้ ในปี 2567 เราจะผลักดันให้ดนตรีไทยเป็นซอฟต์แวร์ โดยให้เด็กทุกคนต้องเล่นดนตรีไทยเป็นให้ได้ แต่ในเรื่องการจัดซื้อเครื่องดนตรีให้ได้คุณภาพนั้น ข้อนี้ก็ยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่ เพราะหากแต่ละโรงเรียนจะมีการจัดซื้อจัดจ้างเครื่องดนตรีไทย จะต้องตั้งงบประมาณไปที่เขตพื้นที่การศึกษา แล้วแต่ละเขตก็จะรวบรวมและส่งข้อมูลไปให้สำนักงานงบประมาณเพื่อประเมินอีกที สำนักงานงบประมาณก็จะประเมินและจัดสรรงบประมาณไปยังแต่ละโรงเรียนส่วน ที่แต่ละโรงเรียนจัดซื้อเครื่องดนตรีที่ไม่มีคุณภาพนั้นก็ต้องขึ้นอยู่กับแต่ละโรงเรียน

(คุณสุนทร, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2566)

ปัญหาของการจัดสรรงบประมาณนั้นยังขึ้นอยู่กับการจัดลำดับความสำคัญในเรื่องงบประมาณภายในโรงเรียนแต่ละแห่ง ที่ผู้บริหารโรงเรียนมีทัศนคติในการบริหารหน่วยงานแตกต่างกัน ส่งผลให้แต่ละโรงเรียน อาจได้รับงบประมาณในการซื้อเครื่องดนตรีไทยที่มีคุณภาพไม่เพียงพอหรือมีข้อจำกัด ซึ่งการจัดการเรียนสอนตามนโยบายทางการศึกษาอาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย คึกคักบ้าง ชบเซาบ้าง แต่ซอโหลก็ยังเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งที่ถูกใช้ในการเรียนในโรงเรียนเสมอมา อย่างไรก็ตามหากพิจารณาวิธีการฝึกฝนซอซึ่งเป็นเครื่องดนตรีที่ต้องใช้การประสานกันระหว่างนิ้ว มือและหู และถือว่ามีควมสำคัญในวงดนตรีไทย หากนักดนตรีมีพื้นฐานที่ไม่ดีหรือมีการฝึกฝนไม่มากพอจะส่งผลให้เสียงที่สือออกมานั้น “เพี้ยน” ไม่ตรงกับบันไดเสียงและเครื่องดนตรีภายในวง อีกทั้งยังส่งผลให้การพัฒนาต่อยอดทักษะในขั้นสูงเป็นไปได้ยาก การเริ่มต้นฝึกหัดด้วยเครื่องดนตรีที่ได้มาตรฐานจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง นักดนตรีฝึกหัดแทบทุกคนจะประสบปัญหาการเกิดเสียงแกรกจากการใช้น้ำหนักมือและวางตำแหน่งนิ้วที่ไม่ถูกต้อง ที่เป็นเช่นนี้เพราะซอถือว่เป็นเครื่องดนตรีที่ละเอียดอ่อนกับสภาพอากาศ หากอยู่ในอากาศที่ร้อนหรือชื้นเกินไปจะส่งผลให้ซอมีเสียงแกรกได้ง่าย ครูผู้สอนบางท่านจะให้ฝึกสีกัน

ซັกเปลา่ซ่าๆ เป็นเวลาหลายเดือนจนกว่าเสียงจะนิ่งจึงจะค่อยขยับทักชะการฝึกให้สูงขึ้นไป ทั้งนี้ ข้อได้เปรียบของซอที่มีราคาสูงคือช่างได้พยายามแก้ปัญหาในเรื่องเสียงแกรก โดยใช้หางม้าแท้และใช้เทคนิคที่ทำให้หางม้าตึงหลังจากการนำไปผูกติดกับคันซັก และการปรับมุมเพื่อให้หางม้าและสายซอสีกันอย่างสม่ำเสมอจนได้เสียงที่มีคุณภาพ รวมทั้งการใช้หมอนซออย่างเหมาะสมส่งผลให้เสียงที่ถูกสีนั้นเกิดการส่งผ่านเสียงจนเกิดการสั่นสะเทือนไปยังกะโหลกซอ และพุ่งออกมาได้อย่างเต็มที่ ส่งผลให้นักดนตรีฝึกหัดเกิดการจดจำเสียงที่ถูกตึง สามารถฝึกหัดใช้กำลังของน้ำหนักมืออย่างเหมาะสม ทำให้เกิดการพัฒนาอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม นักดนตรีในระดับสูงจำนวนไม่น้อยจึงมีค่านิยมว่า “ซอโหล” ไม่เหมาะกับการนำมาฝึกหัดให้แก่ักดนตรีในขั้นเริ่มต้น เพราะด้วยกรรมวิธีการผลิต วัสดุ ความใส่ใจในรายละเอียดน้อย ส่งผลให้มีพัฒนาการช้าและใช้เวลาฝึกหัดนานกว่าการใช้ซอที่มีราคาสูง แต่ด้วยความจำเป็นของบางโรงเรียนที่มีการจัดสรรงบประมาณเพื่อซื้อเครื่องดนตรีไทยน้อย และต้องมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนสามารถปฏิบัติดนตรีไทยได้จึงจำเป็นต้องมีเครื่องดนตรีเหล่านี้ไว้ใช้ ครูผู้สอนจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับซอในระดับหนึ่ง คือต้องเข้าใจคุณภาพของซอแต่ละคันก่อนการนำไปใช้งาน และต้องรู้จักการปรับแต่งซอในบางจุด เช่น การเลือกสายซอ จัดตำแหน่งของสายซอ เลือกใช้ยางสนที่มีคุณภาพเพื่อให้เสียงเกิดความลงตัว นอกจากนี้ สำหรับนักดนตรีบางกลุ่มกลับไม่นิยมซอที่มีราคาแพง แต่จะเน้นเลือกใช้ซอที่มีเสียงเหมาะสมกับการนำไปใช้ในวงดนตรีเป็นหลัก แม้ซอโหลจะถูกต้อยค่าแต่ก็มีเชื่อว่าจะเป็นเครื่องดนตรีเกรดต่ำทั้งหมด ซอโหลบางคันอาจมีเสียงที่ไพเราะกว่าซอราคาแพงบางคันก็ได้ เพราะว่าซอแต่ละคันไม่ว่าจะมีราคาถูกหรือแพงก็ยังคงต้องพึ่งพาวัสดุธรรมชาติซึ่งไม่สามารถกำหนดมาตรฐานได้อย่างแน่นอนและแม่นยำเสมอไป

7. บทสรุป

บทความนี้ มิได้ต้องการชี้ให้เห็นว่าซอโหลดีกว่าซอราคาสูง แต่พยายามเสนอให้เห็นการแบ่งคุณภาพของซอออกจากวัสดุ กรรมวิธี และเชื่อมโยงไปสู่เรื่องราคาในการจำหน่าย เป็นความจริงที่ว่า การใช้ซอโหลในการเรียนดนตรีในระบบการศึกษาส่งผลให้ผู้เรียนพัฒนาทักษะทางด้านดนตรีช้ากว่าการใช้ซอที่ผลิตขึ้นด้วยความประณีตซึ่งก็มีราคาสูงตามคุณภาพไปด้วย บทความได้นำเสนอให้เห็นถึงความจำเป็นในการดำรงอยู่ของซอโหลซึ่งยังเป็นเครื่องดนตรีที่มีบทบาทสำคัญในระบบการศึกษา นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่าแม้จะมีความพยายามสร้างนโยบายให้ผู้เรียนเล่นดนตรีไทยเป็นอย่างน้อยหนึ่งชนิด หรือสนับสนุนผู้เรียนเลือกเรียนรู้ในสิ่งที่

ตนเองชอบก็ตาม แต่การให้ความสำคัญกับเครื่องดนตรีไทยยังถูกละเลยและถูกมองข้าม ซึ่งคำถามที่สำคัญต่อมาก็คือ หากซอโหลมีข้อจำกัดในเรื่องคุณภาพและประสิทธิภาพในการใช้งานเช่นนี้ เรายังควรมีซอโหลราคาย่อมเยาอยู่ต่อไปหรือไม่ หากเราเลือกที่จะให้ความสำคัญกับคุณภาพมากกว่า จะกลายเป็นปัญหาต่อการเข้าถึงเครื่องดนตรีไทยและความสามารถในการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนในอนาคตหรือไม่ เราจะยกระดับคุณภาพของซอโหลในขณะนี้ยังสามารถรักษาระดับราคาไม่ให้สูงเกินไปสำหรับนักดนตรีฝึกหัดหรือนักเรียนได้อย่างไร

ปัญหาของการใช้ซอโหลที่ได้กล่าวถึงในบทความนี้ อาจสะท้อนปัญหาที่ใหญ่กว่าของวงการดนตรีไทย ซึ่งตลอดหลายสิบปีที่ผ่านมาความนิยมดนตรีไทยลดลง ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับวงการดนตรีไทยควรต้องหารือกันเพื่อหาออกให้ดนตรีไทยเล่นเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ฟังในปัจจุบันให้มากขึ้น ไม่ใช่เพื่อตอบสนองนักดนตรีไทยหรือคนใน แวดวงดนตรีไทยดังเช่นที่ผ่านมา นักดนตรีที่มีบทบาทในสังคมดนตรีไทยควรสร้างสรรค์ผลงานใหม่ ทั้งวิธีการผลิตเพลงไทยเดิม มีการออกแบบโครงสร้างของเพลงเพื่อเปิดโอกาสให้เกิดเสียงที่หลากหลายมากกว่าการผลิตซ้ำผลงานของครูดนตรีที่มีชื่อเสียงเท่านั้น อันจะส่งผลให้นักดนตรีและช่างผลิตเครื่องดนตรีร่วมกันพัฒนาเครื่องดนตรีชนิดใหม่ขึ้นเพื่อตอบสนองกับบทเพลงเหล่านั้นดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นหลายต่อหลายครั้งในการพัฒนาเครื่องดนตรีไทยในอดีต ซึ่งหากนักดนตรียังไม่พยายามปรับตัวช่างก็ไม่สามารถผลิตเครื่องดนตรีใหม่ออกมาได้ เพราะสุดท้ายแล้วก็ยังต้องพึ่งพาความต้องการของนักดนตรีเป็นหลัก

นอกจากนี้ ควรมีการสนับสนุนให้ช่างผลิตซอโหลมีตลาดรองรับ ซึ่งต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการผลิต วัสดุดิบ และราคา ให้สอดคล้องกันกับความต้องการของตลาด และต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนากรรมวิธีการผลิตมากยิ่งขึ้น แม้ซอโหลจะมีได้มีคุณภาพสูงเทียบเท่าซอที่ผลิตด้วยความประณีต ซอโหลยังเป็นซอที่สามารถนำไปใช้ฝึกฝนในระดับพื้นฐานได้อย่างมีคุณภาพในโรงเรียนที่งบการจัดซื้อจัดจ้างถูกจัดสรรอย่างไม่ทั่วถึง

เอกสารอ้างอิง

- ชนานาถ แสงมณี. (2560). กรรมวิธีการสร้างซออุจจากมะพร้าวซอของจังหวัดสมุทรสงคราม
 กรณีศึกษาช่างประสิทธิ์ ทัศนากร. วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น,
 9(1), 238-259.
- ตั้งปณิฐาน อารีย์. (2554). กรรมวิธีการผลิตซออุจของครูธีรพันธ์ ธรรมมานุกูล (วิทยานิพนธ์

- ปริญญาamahบัณฑิต). มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์.
 ภมรศักดิ์ เกื้อหนองขุน. (2556). การศึกษากระบวนการถ่ายทอดการบรรเลงซอฮู้ของครู
 ฉลวย จิยะจันทร์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาamahบัณฑิต). มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์.
 วรปรัชญ์ ทองหล่อ และเทพิกา รอดสการ. (2564). แนวคิดกระบวนการสร้างซอด้วงจากวัสดุ
 ทดแทน (เรซิน) ของครูจ๊กกี้ มงคล. *พืชมเนศวร์สาร มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่*,
 17(2), 115-128.
 วรรัตน์ สีขมนิม. (2565). ธรรมานุกูล: การสร้างสรรค์ซอไทยจากฐานทุนทางวัฒนธรรม.
วารสาร Mahidol Music Journal วิทยาลัยดุริยางค์ศิลป์มหาวิทยาลัยมหิดล, 5(2),
 145-163.
 วัชรพล คงอุดมศิลป์. (2559). กรรมวิธีการสร้างซอด้วงของครูประสิทธิ์ พัฒนาการ.
สารอาศรม วัฒนธรรมวลัยลักษณ์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, 18(2), 39-75.
 สมภพ เขียวมณี. (2560). เดี่ยวซอฮู้เพลงกราวโน ทางหลวงไพเราะเสียงซอ (อุ้น ดุริยะชีวิน)
 กรณีศึกษาครูจิรพล เพชรสม. *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรี
 นครินทรวิโรฒ*, 21(1), 21-34.
 สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579. โรง
 พิมพ์พริกหวานกราฟฟิค.

ภาษาต่างประเทศ

- Inomata, I. (2001). The Power and ideology of artistic creation: Elite craft
 specialists in classic Maya society. *Current Anthropology*, 42(3), 321-349.
 Moeran, B. & Garsten, C. (2013). Business anthropology: Towards an anthropology
 of worth?. *Journal of Business Anthropology* 2(1), 1-8.
 Monica, H., Sari, P., & Emanuel, D. (2017). Body, nature, language: Artisans to
 artists in the commodification of authenticity. *Anthropologica* 59(1), 114-
 129.

พานล
ความเปราะบางหรือความยั่งยืน
ในโลกทุนนิยม

เส้นทางชีวิตการทำงานและสวัสดิการไรเดอร์—อิสระที่เปราะบาง:

กรณีศึกษา ไรเดอร์ส่งอาหารในจังหวัดพิษณุโลก

Rider's Working Life Path and Welfare—Fragile Freedom:

Case Study of Food Delivery Riders in Phitsanulok Province

ปณิดา ใจมั่น | Panida Chaiman¹

พิษณุ อภิสมาจารย์โยธิน | Phitsanu Aphisamacharayothin²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาเส้นทางชีวิตในการทำงานของไรเดอร์ส่งอาหาร 2) เพื่อศึกษาปัญหาสวัสดิการการทำงานของไรเดอร์ส่งอาหาร 3) เพื่อศึกษาข้อเสนอในการพัฒนาด้านสวัสดิการในการทำงานของไรเดอร์ส่งอาหาร ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูล 6 คน และการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการตีความและสะท้อนภาพผ่านประสบการณ์เรื่องเล่า ผลการวิจัยพบว่าการเข้าสู่เส้นทางการทำงานเป็นไรเดอร์ส่งอาหาร คือความจำเป็นเรื่องรายได้ ไรเดอร์ส่งอาหารที่ทำงานในแพลตฟอร์มไม่มีประกันสังคมหรือประกันอุบัติเหตุ และสถานะแรงงานของพวกเขาไม่ชัดเจนในกฎหมายไทย ซึ่งกฎหมายไม่สามารถเข้าไปควบคุมได้ ผู้วิจัยได้เสนอแนวทางการพัฒนาสวัสดิการของไรเดอร์ส่งอาหารว่าควรมีกฎหมายควบคุมเงื่อนไขของแพลตฟอร์มและพัฒนาสวัสดิการแรงงานของไรเดอร์ส่งอาหารให้มีความเท่าเทียมกับแรงงานอื่นในสังคม

คำสำคัญ: ไรเดอร์ส่งอาหาร เส้นทางชีวิต สวัสดิการการทำงาน

¹ นิสิตระดับปริญญาตรี สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร; อีเมล: panidac63@nu.ac.th

² อาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร; อีเมล: Phitsanua@nu.ac.th

ABSTRACT

This research aims to study 1) food delivery riders' working life path, 2) their working welfare issues, and 3) suggestions to enhance their welfare. The researcher conducted an in-depth interview with six respondents and analyzed data by interpreting and reflecting on the stories of their experiences. The results show that the main reason for becoming a food delivery rider is their need to augment their income. These platform-based food delivery riders do not have social security or accident insurance, therefore their labor status is ambiguously interpreted by Thai laws. Hence, regulating these platforms is challenging, and the law lacks control over them. Finally, this research suggests expanding policies to enhance food delivery riders' welfare through laws and regulations to control the conditions of the platforms and extend the working welfare for food delivery riders, to be similar to regular workers and employees.

Keywords: Food-delivery riders, Life path, Working welfare

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ธุรกิจในระบบแพลตฟอร์ม ถือเป็นธุรกิจรูปแบบใหม่ ที่ผสมผสานระหว่างเทคโนโลยีกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจไว้ด้วยกันอยู่บนอินเทอร์เน็ต ธุรกิจบนโลกออนไลน์ที่สามารถดำเนินได้จริงในโลกความจริง ซึ่งมีความรวดเร็ว และสะดวกสบายมากต่อทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค โดยธุรกิจแพลตฟอร์มเปรียบเสมือนพ่อค้าคนกลาง โดยจะมีการประกอบหลายธุรกิจ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ที่สามารถให้คนที่ต้องการขายสินค้าและคนที่ต้องการซื้อสามารถดำเนินการซื้อขายผ่านทางแพลตฟอร์มได้ หรือเรียกได้ว่าเป็นตลาดบนโลกออนไลน์ การทำธุรกิจเกี่ยวกับการโรงแรม โดยจะมีการรวมโรงแรมที่พักต่างๆ และจะให้ผู้ที่ต้องการเข้าพักหรือลูกค้าสามารถจองห้องพักผ่านแพลตฟอร์มได้ (บุญญภพ ตันติปิฎก และภัทรพล ยุทธศักดิ์นุกูล, 2564) รวมไปถึงการทำธุรกิจเกี่ยวกับการขนส่งที่จะมีคนรับและนำไปส่งที่เราเรียกพวกเขาว่าไรเดอร์ ไม่ว่าจะเป็นการขนส่งบุคคล การขนส่งสินค้า และการขนส่งอาหาร โดยธุรกิจการขนส่งอาหารนั้น เป็นสิ่งที่แพลตฟอร์มทุกแพลตฟอร์มเลือกทำธุรกิจนี้ โดยการขนส่งอาหาร ทางแพลตฟอร์มจะมีไรเดอร์ส่งอาหาร เป็นตัวแทนในการดำเนินกิจกรรมให้การประกอบธุรกิจนี้สำเร็จ คือการนำอาหารจากผู้ผลิต(ร้านค้า) นำไปสู่ผู้บริโภค(ลูกค้า) โดยทางแพลตฟอร์มจะเรียกไรเดอร์ส่งอาหารว่า “พาร์ทเนอร์” การได้ประโยชน์ร่วมกัน แพลตฟอร์มจะได้รับเงินจากการที่เป็นตัวกลางระหว่างร้านค้ากับลูกค้า และไรเดอร์ส่งอาหารจะได้รับเงินส่วนแบ่งเป็นรอบจากแพลตฟอร์มในการรับส่งอาหาร

ไรเดอร์ส่งอาหารเป็นอาชีพที่เป็นที่นิยมมาก เมื่อเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ในปี 2562 โควิด-19 นั้นเป็นโรคที่ติดต่อกันผ่านการได้รับเชื้อละอองฝอยของสารคัดหลั่งที่อยู่ในทางเดินหายใจของผู้ป่วย ไม่ว่าจะเป็นกาจาม การไอ เป็นเพียงละอองเล็กๆ ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า เพียงแค่เราสัมผัสเชื้อ ก็สามารถติดโรคนี้อได้ และด้วยความที่เป็นเชื้อโรคใหม่การแพร่ระบาดมีความรวดเร็วมาก ไม่มียาที่สามารถจะรักษาเชื้อโรคนี้อได้ในขณะนั้น จึงทำให้ต้องไปควบคุมการแพร่ระบาดในทางสังคม การออกกฎหมายมาควบคุมการพบปะของผู้คน การลดการดำเนินชีวิตที่ต้องเจอกับผู้คนเป็นกลุ่ม ควบคุมเวลาการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นมาตรการทำงานที่บ้าน การสั่งโรงเรียนให้มีการเรียนการสอนแบบออนไลน์ การสั่งปิดธุรกิจบางธุรกิจที่เกิดการรวมพลของกลุ่มคน เช่น การสั่งปิดค้ายมวย สถานที่ออกกำลังกาย รวมถึงโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ที่เสี่ยงต่อการแพร่ระบาดของโรค รวมไปถึงมาตรการการควบคุมร้านอาหาร ไม่ให้รับประทานอาหารที่ร้านค้า แต่สามารถ

ซ็อกกลับไปกินที่บ้านได้ ด้วยเหตุผลนี้ ส่งผลให้ธุรกิจการขนส่งอาหารเป็นที่นิยมอย่างมาก โดยสังเกตได้จากข้อมูลของจำนวนครั้งในการสั่งอาหารจากร้านค้าไปรับประทานที่บ้านนั้น เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยก่อนการแพร่ระบาดของโควิด-19 นั้นมียอดการสั่งอาหารเพียง 35-45 ล้านครั้ง แต่ในปี 2564 มียอดการสั่งอาหารจากผู้บริโภค ถึง 120 ล้านครั้ง (ศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2564) ส่งผลให้จำนวนไรเดอร์ส่งอาหารนั้นเพิ่มขึ้นด้วยอย่างแน่นอน โดย (Leanoi, 2021) และมีการคาดการณ์ไว้ว่าในปี 2563 หากรวมจำนวนไรเดอร์จากทุกแพลตฟอร์มนั้นอาจมีจำนวนมากถึง 1 ล้านคน เพราะเป็นเพียงไม่กี่อาชีพที่สามารถประกอบอาชีพได้ในสถานการณ์โควิด การทำงานความเสี่ยงในการติดเชื้อจากโควิด-19 นั้นน้อยกว่าอาชีพอื่นๆ

ในการประกอบอาชีพของไรเดอร์ส่งอาหารที่เป็นรูปแบบพาร์ทเนอร์กับทางแพลตฟอร์มนั้น แสดงให้เห็นว่าทั้ง 2 ฝ่ายมีพันธะสัญญาต่อกัน โดยพันธะสัญญาดังกล่าวเป็นสิ่งที่ยากแก่การกำหนดขึ้น เพราะเป็นผู้มอบหมายงานให้กับไรเดอร์ส่งอาหารทำการกำหนดเงื่อนไขของแพลตฟอร์มนั้นเปรียบเสมือนเป็นสัญญาการจ้างทำของ เช่น การที่ทางแพลตฟอร์มใช้คำว่า “พาร์ทเนอร์” แทนคำว่า “นายจ้าง-ลูกจ้าง” ยังรวมไปถึงเวลาในการเข้าออกงานอย่างอิสระ แต่ก็ยังมีข้อขัดแย้งของแรงงานและความไม่ชัดเจนในสถานะของไรเดอร์ส่งอาหาร ทำให้ตามกฎหมายแล้วการใช้แรงงานของไรเดอร์ส่งอาหารที่ทำให้กับแพลตฟอร์มยังถือว่าเป็นแรงงานนอกระบบ การเป็นแรงงานนอกระบบ ส่งผลให้ไม่ได้รับสิทธิและสวัสดิการเท่ากับแรงงานในระบบ ไม่ว่าจะเป็นการไม่ได้รับการสิทธิในการรับเงินทดแทน สัญญาระหว่างคู่สัญญาอยู่นอกเหนือกฎหมายแรงงาน ทำให้กฎหมายไม่สามารถควบคุมความสมดุลของสัญญาระหว่างผู้ว่าจ้างกับผู้รับจ้างได้ รวมไปถึงสิ่งที่สำคัญที่สุดของอาชีพแรงงาน นั่นก็คือสวัสดิการในการทำงาน ก็ไม่ได้รับการคุ้มครองด้านสวัสดิการในการทำงานด้วย ทำให้เห็นได้ว่า การที่กฎหมายไม่สามารถระบุสัญญาระหว่างไรเดอร์ส่งอาหารกับทางแพลตฟอร์มได้นั้น ส่งผลกระทบโดยตรงให้ไรเดอร์ส่งอาหารเสียผลประโยชน์ในการที่ไม่สามารถควบคุมหรือมีส่วนร่วมในสัญญาได้ (กิตติชัย อธิกุลรัตน์ และคณะ, 2565)

ยิ่งไปกว่านั้นการที่ไม่ได้รับสวัสดิการในการทำงานนั้น ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรเกิดขึ้นในการทำงานที่ใช้แรงงาน เพราะ กฎหมายในประเทศไทยยังไม่ชัดเจนว่าลักษณะแรงงานของไรเดอร์ส่งอาหารนั้นอยู่ในประเภทแรงงานในหรือนอกระบบ หากเป็นแรงงานในระบบการจัดสวัสดิการ ควรเป็นไปตามกฎหมายแรงงาน และหากถูกจัดเป็นแรงงานนอกระบบ ก็ควรที่จะ

จัดสวัสดิการตามความถูกต้องตามสวัสดิการที่นายจ้างควรจัดให้ลูกจ้าง การที่นายจ้างหรือตัวผู้ว่าจ้างนั้นจะสามารถตอบแทนให้กับลูกจ้างหรือผู้รับจ้างได้นอกจากจำนวนเงินตามงานแล้ว ความคุ้มครองในชีวิตของผู้ใช้แรงงานก็จะไม่สามารถมีความมั่นคงได้ รวมถึงการจัดสวัสดิการที่ดีให้กับลูกจ้างหรือผู้รับจ้างนั้น ก็จะตามมาซึ่งผลดีต่อทั้งนายจ้างหรือผู้ว่าจ้าง โดยนายจ้างจะได้รับงานที่ดีพร้อมกับแรงงานที่มีคุณภาพเป็นสิ่งตอบแทน การดึงดูดลูกน้องหรือผู้รับจ้างให้ทำงานกับตนนานขึ้น ซึ่งย่อมส่งผลดีต่อประสิทธิภาพของงานที่จะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน แต่ถ้าเมื่อใดนายจ้างหรือผู้ว่าจ้างไม่สามารถจัดสวัสดิการแรงงานที่ดีให้กับลูกจ้างหรือผู้รับจ้างได้นั้น ล้วนเป็นผลเสียต่องานที่เกิดขึ้นอย่างแน่นอน และอาจตามมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างสองฝ่ายจนบานปลายเป็นปัญหาใหญ่ของสังคมได้

การออกมาเรียกร้องของไรเดอร์อาหารที่มีการรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องสะท้อนให้สังคมเห็นถึงปัญหาในการรับสวัสดิการในการทำงาน ตามที่สำนักข่าวของมติชนได้นำเสนอในวันที่ 2 กรกฎาคม 2564 ถึงเหตุการณ์ที่ไรเดอร์ออกมาเรียกร้องให้มีการฉีดวัคซีน โดยสะท้อนถึงปัญหาที่ตนเองพบในการทำงานสู่สังคมอีกด้วย ตามการขึ้นปราศรัยของตัวแทนไรเดอร์ส่งอาหารที่กล่าวว่า “อาชีพของพวกผมเสี่ยงบนถนนทุกวัน สวัสดิการรับจากจำนวนงาน มีไรเดอร์เจ็บและตายทุกวัน แต่ไร้การเยียวยา เพราะอ้างว่าอิสระ ทุกคนคือแรงงาน” คุณเร(นามสมมติ) ตัวแทนไรเดอร์ส่งอาหารกล่าว (มติชนออนไลน์, 2564) เพื่อให้สังคมตระหนักในอาชีพของพวกเขาที่อ้างว่าอิสระ ทุกคนสามารถเข้าออกงานได้ตลอดเวลา นั้น ทางแพลตฟอร์มไม่ได้มีการคุ้มครองความมั่นคงในชีวิตของพวกเขาเลย แม้กระทั่งในปัจจุบันการส่งเสียงของพวกเขายังคงดังมาอย่างต่อเนื่อง แต่ไม่ดังมากพอ จนส่งผลให้ในปัจจุบันสวัสดิการที่พวกเขาได้รับนั้นยังคงมีเงื่อนไขเป็นเหมือนในอดีตตลอดมา

ผู้วิจัยได้ติดตามเสียงสะท้อนและเสียงของไรเดอร์ส่งอาหารมาตลอด และยิ่งไปกว่านั้นยังทราบว่สวัสดิการเป็นสิ่งที่คนใช้แรงงานทุกคนควรได้รับ จึงเห็นว่ากลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่เปราะบาง ไม่สามารถเรียกร้องในสิ่งที่ตนเองต้องการได้ และยังถูกระบบแพลตฟอร์มควบคุมด้วยเงื่อนไขในสัญญาอีกด้วย ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาเส้นทางชีวิตการทำงานของไรเดอร์—อิสระที่เปราะบาง: กรณีศึกษาไรเดอร์ส่งอาหารในจังหวัดพิษณุโลก โดยจะสะท้อนผ่านจากเรื่องเล่าประสบการณ์ของไรเดอร์ส่งอาหารในจังหวัดพิษณุโลก เพื่อสามารถนำสิ่งที่ผู้วิจัยศึกษานั้นไปสู่การพัฒนาการจัดสวัสดิการในการทำงานให้กับไรเดอร์ส่งอาหารต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเส้นทางชีวิตในการทำงานของไรเดอร์ส่งอาหาร
2. เพื่อศึกษาปัญหาสวัสดิการการทำงานของไรเดอร์ส่งอาหาร
3. เพื่อศึกษาข้อเสนอในการพัฒนาด้านสวัสดิการในการทำงานของไรเดอร์ส่งอาหาร

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยศึกษาผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) และการสังเกต (observation) และการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการต่างๆ ในช่วงต้นจะทำให้ครอบคลุมถึงความสำคัญของประเด็นและรายละเอียดที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมแล้วนั้นถูกถ่ายทอดผ่านประสบการณ์เรื่องเล่า (narratives) ของผู้ให้ข้อมูล โดยแหล่งข้อมูลที่ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้ให้ข้อมูลทั่วไป

1. ผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant)

ผู้วิจัยจะทำการรวบรวมข้อมูลโดยการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกต เกี่ยวกับการทำงานของคู่สามีภรรยา รวมเป็น 2 คน โดยใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยคู่สามีภรรยาผู้นี้ประกอบอาชีพไรเดอร์ส่งอาหารไม่ต่ำกว่า 2 ปี และในแต่ละวันทำงานเฉลี่ย 8 ชั่วโมง ซึ่งไรเดอร์ชายทำงานเป็นหนึ่งในคนกลุ่มแรกๆ ที่เริ่มประกอบอาชีพไรเดอร์ส่งอาหารในจังหวัดพิษณุโลก และผู้วิจัยยังได้ใช้บริการการส่งอาหารจากทางแพลตฟอร์มเป็นประจำ รวมถึงบ้านของสามีภรรยาผู้นี้ยังอาศัยอยู่ใกล้กับผู้วิจัย จึงรับรู้ปัญหาในการดำเนินอาชีพไรเดอร์ส่งอาหารในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลกพอสมควร ทั้งคู่ยังทำงานบนระบบแพลตฟอร์มมากกว่า 1 แพลตฟอร์มอีกด้วย คู่สามีภรรยาผู้นี้จึงเหมาะสมที่จะเป็นตัวแทนสะท้อนประสบการณ์เรื่องเล่า

2. ผู้ให้ข้อมูล (informants)

ผู้วิจัยจะทำการรวบรวมข้อมูลโดยการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตเกี่ยวกับไรเดอร์ส่งอาหาร จำนวน 4 คน ที่มีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้ให้ข้อมูลหลักและเป็นกลุ่มแรกในการประกอบอาชีพไรเดอร์ส่งอาหารในจังหวัดพิษณุโลก และยังมีประสบการณ์การทำงานเป็นไรเดอร์ส่งอาหารมาไม่ต่ำกว่า 1 ปี แต่ละวันทำงานเฉลี่ย 8 ชั่วโมง และทำงานมากกว่า 1 แพลตฟอร์ม เพื่อเป็นข้อมูลเสริมให้ผู้ให้ข้อมูลหลักนั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยมีวิธีการเข้าถึงข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร (review data) และส่วนที่ 2 การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (field data) โดยมีรายละเอียดดังนี้

การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร (review data)

ผู้วิจัยจะทำการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในด้านวิชาการที่เกี่ยวข้องกับประเด็นของเนื้อหาที่ต้องการวิจัย โดยทำการศึกษาค้นคว้าแหล่งข้อมูลต่างๆ ได้แก่ เอกสารทางวิชาการ บทความวิชาการ วารสารทางวิชาการ ข้อมูลในอินเทอร์เน็ต รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาใช้ในการวิจัย และนำข้อมูลที่ได้มาจัดทำคำถามปลายเปิดในการสัมภาษณ์

2) การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (field data)

2.1 ผู้วิจัยจะทำการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยเตรียมคำถามกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview) ลักษณะการถามจะไม่เป็นทางการ โดยประเด็นคำถามจะสอดคล้องกับงานวิจัย ผู้วิจัยได้ขออนุญาตในการจัดบันทึก และบันทึกเสียงระหว่างการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยจะมีปฏิสัมพันธ์แบบต่อหน้ากับผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อสร้างการแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ โดยผู้วิจัยได้นัดสัมภาษณ์ รวมถึงลงพื้นที่การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมด้วย โดยใช้เวลาในการลงเก็บข้อมูลในภาคสนาม 1 เดือน ในช่วงวันและเวลาที่เป็นไปตามความสะดวกของผู้ให้สัมภาษณ์ และผู้วิจัยได้สัมภาษณ์จนกว่าไม่พบข้อสงสัยหรือไม่มีข้อมูลไม่เกิดขึ้นที่เรียกว่าข้อมูลอิ่มตัว

2.2 ในขณะที่สัมภาษณ์และเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยจะใช้การสังเกต จับประเด็นที่สำคัญและจัดบันทึกทันที เพื่อสังเกตถึงลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะน้ำเสียง สีหน้า ความคิด ความรู้สึก ที่ผู้ให้ข้อมูลได้ถ่ายทอด และปัญหาที่เกิดขึ้น

2.3 ผู้วิจัยนำข้อมูลมาบันทึกและถอดเทปประจำวัน เพื่อตรวจสอบข้อมูลที่ไม่ชัดเจนหรือไม่ครบถ้วน และพัฒนาการสัมภาษณ์ครั้งต่อไป โดยเป็นการถอดเทปแบบคำต่อคำ ประโยคต่อประโยค แล้วตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยการฟังเทปบันทึกเสียงซ้ำ

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความและการสะท้อนประสบการณ์ของคู่สามีภรรยาไรเดอร์ส่งอาหารออกมาในรูปแบบของการเล่าเรื่อง (narrative research) โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. นำข้อมูลที่ถอดความจากเครื่องบันทึกเสียงและการบันทึกภาคสนามมาทบทวนซ้ำหลายรอบ เพื่อทำความเข้าใจกับข้อมูลที่ได้รับมา และคัดเลือกประเด็นที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย
2. นำข้อมูลมาพิจารณาซ้ำด้วยความละเอียดมากขึ้น พร้อมทั้งจับประเด็นข้อความหรือประโยคที่สำคัญที่สะท้อนในประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา
3. พิจารณาจัดหมวดหมู่ข้อมูลที่คล้ายกันในประเด็นที่คล้ายกันและอธิบายสิ่งที่ปรากฏอย่างละเอียดและครบถ้วน โดยเขียนเป็นตอนๆ ในประเด็นวิจัยดังกล่าว
4. เขียนบรรยายในรูปแบบของเรื่องเล่าต่อสิ่งที่พบเจอทั้งในข้อมูลที่บันทึกข้อความมาและสิ่งที่ผู้วิจัยสังเกตในขณะที่เกี่ยวข้องข้อมูลภาคสนาม โดยไม่นำแนวคิดหรือทฤษฎีใดมาควบคุมการเขียนบรรยาย เพื่อให้เห็นภาพเหตุการณ์ที่ชัดเจน
5. ตรวจสอบความเที่ยงตรงของข้อมูลโดยนำข้อมูลที่สรุปเรียบร้อยแล้วนั้นไปให้ผู้ที่ไม่ให้ข้อมูลตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ถ้ามีข้อแนะนำใดจากผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูล ผู้วิจัยก็ได้ปรับแก้ข้อมูลดังกล่าว หากสมบูรณ์แล้ว ผู้วิจัยได้ปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาอีกหนึ่งรอบ หลังจากนั้นนำข้อมูลผ่านการตรวจสอบด้วยเทคนิคสามเส้า (triangulation) เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยนำข้อมูลที่ได้รับจากหลายๆ ชุดคำตอบที่คล้ายกัน/อยู่ในประเด็นเดียวกัน มาเปรียบเทียบและตรวจสอบข้อมูล เพื่อยืนยันความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของข้อมูล

ผลการวิจัย

1. เส้นทางชีวิตของไรเดอร์ส่งอาหาร

จากการศึกษาเส้นทางชีวิตของไรเดอร์ส่งอาหารในจังหวัดพิษณุโลก การเข้าสู่อาชีพไรเดอร์ส่งอาหาร มีสาเหตุมาจาก ไรเดอร์ส่งอาหารเห็นว่าอาชีพนี้เป็นอาชีพที่มีความเป็นอิสระในเรื่องของการเข้า-ออกงาน สามารถทำงานเวลาไหนก็ได้ และมีรายได้หรือค่าตอบแทนสูง เมื่อแรกเริ่มเข้างานไรเดอร์จะต้องซื้อเสื้อและอุปกรณ์ในการทำงานเอง ทำงานผ่านแอปพลิเคชันบนมือถือ เมื่อพวกเขาเลือกประกอบอาชีพนี้เป็นอาชีพหลัก แม้การเข้า-ออกงานจะเป็นอิสระ แต่พวกเขาจะมีช่วงเวลาในการเข้า-ออกงานชัดเจน เนื่องจากจะต้องมีช่วงเวลาที่เป็นช่วงเวลาที่ทอง หรือช่วงเวลาที่ลูกค้ามักจะสั่งอาหารผ่านแพลตฟอร์มสูง นั่นคือช่วงเวลา 11.30-13.00 น. และช่วงเวลาเย็น 17.30-19.00 น. ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ไรเดอร์ส่งอาหารจะไม่พลาดการ

ทำงานในช่วงเวลานั้นๆ การทำงานของพวกเขานอกจากเป็นอิสระในเรื่องของเวลาแล้วนั้น ยังเป็นอิสระจากเจ้านาย คือการทำงานผ่านแอปพลิเคชันในโทรศัพท์เพียงอย่างเดียว

แพลตฟอร์มมีการเรียงลำดับหรือเลเวล (level) การทำงานให้กับไรเดอร์ส่งอาหาร ไรเดอร์ที่มีเลเวลสูงจะได้เปรียบกว่าไรเดอร์ส่งอาหารที่อยู่เลเวลที่ต่ำกว่า ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการมอบหมายงานจากทางแพลตฟอร์ม การรับสิทธิพิเศษต่างๆ การไต่เลเวล และการรักษาเลเวล รวมถึงการไต่เลเวลนั้นจะต้องตามมาซึ่งเงื่อนไขที่ทางแพลตฟอร์มเป็นผู้กำหนด เช่น อัตราการปฏิเสธออเดอร์ ไรเดอร์ส่งอาหารเป็นตัวกลางระหว่างร้านค้า และลูกค้ามักจะถูกกดดันอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการที่ลูกค้าเร่งอาหาร เพราะสั่งมาเป็นเวลานาน ซึ่งจะติดต่อโดยตรงผ่านร้านค้าไม่ได้ แต่ต้องติดต่อผ่านไรเดอร์ส่งอาหารเท่านั้น และในบางครั้งการเลือกปฏิบัติของลูกค้าและร้านค้าก็ต่างกันไป มีทั้งในทางที่ดี เช่นการที่ร้านค้ามีที่นั่งพร้อมกับน้ำให้ไรเดอร์ใช้บริการระหว่างรอรับอาหาร แต่บางร้านกลับไม่ให้เข้าในร้าน ทำให้ไรเดอร์ส่งอาหารยืนตากแดดอยู่นอกร้านแทน การเป็นคนกลางเป็นเรื่องที่ไม่ส่งผลดีต่อไรเดอร์ส่งอาหาร เพราะผู้ให้ข้อมูลทุกคนพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า ในทุกๆ วันกับทุกออเดอร์จะต้องรอลุ้นว่าจะเกิดอะไรขึ้น ไรเดอร์ส่งอาหาร จึงต้องมีการรับมือเพื่อให้ออเดอร์เพื่อให้แต่ละออเดอร์ผ่านไปได้อย่างดี

นอกจากนั้นไรเดอร์ส่งอาหารที่ชำนาญในพื้นที่นั้นจะสามารถทำระยะเวลาในการทำงานได้น้อยกว่าไรเดอร์ที่เปิดวิ่งเส้นทางตามที่ทางแอปพลิเคชันส่งมา ไรเดอร์ส่งอาหารมีจำนวนมากขึ้นจึงทำให้เกิดการกระจายงานกันออกไป เมื่อสถานการณ์โควิดคลี่คลาย ค่ารอบทางแพลตฟอร์มลดลง ไรเดอร์ส่งอาหารจึงเลือกทำงานมากกว่า 1 แพลตฟอร์ม และด้วยเหตุที่ค่ารอบจากทางแพลตฟอร์มปรับลดลงนั้น ส่งผลให้ไรเดอร์ส่งอาหารนั้นขับรถจักรยานยนต์ไวขึ้นเพื่อที่ตนเองจะใช้เวลาในแต่ละออเดอร์ให้มีระยะเวลาสั้นที่สุด เพื่อเพิ่มจำนวนงานให้มากที่สุด จนบางครั้งส่งผลให้ไรเดอร์ส่งอาหารต้องมีการประพடுத்தที่ฝ่าฝืนกฎจราจร จนทำให้เกิดอุบัติเหตุมากกว่าเดิม จากการใช้ผู้วิจัยลงพื้นที่ในการเก็บข้อมูลนั้น มีอุบัติเหตุเกิดขึ้นทุกวันบนท้องถนน และยังมีการยืนยันอีกด้วยว่า ไรเดอร์ส่งอาหารที่ทำงานมาไม่ต่ำกว่า 1 ปี เคยประสบอุบัติเหตุทุกคน และมีผลกระทบทางร่างกายอย่างมาก เช่น ระบบทางเดินหายใจ การเป็นโรคไตของผู้นให้ข้อมูลท่านหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการสะสมของการสูดควันจากรถเข้าไป ด้วยผลกระทบที่เกิดจากร่างกาย รวมถึงรายได้ที่ลดลงจากช่วงแรก และอุบัติเหตุที่เกิดขึ้น จนถึงขั้นต้องสูญเสียอวัยวะ ส่งผลให้เกิดแนวโน้มการออกจากเส้นทางของไรเดอร์ส่งอาหาร

การทำงานอื่นๆ ทำ การกลับไปทำงานเดิมของตนเอง ที่มีความปลอดภัยในเรื่องของร่างกาย และการเงินที่มั่นคงกว่านี้

2. ปัญหาด้านสวัสดิการของไรเดอร์ส่งอาหาร

จากการศึกษาปัญหาด้านสวัสดิการของไรเดอร์ส่งอาหารนั้น ผู้วิจัยพบว่าปัญหาหลักของสวัสดิการที่ไรเดอร์ส่งอาหารพบคือ การที่ไม่ได้รับสวัสดิการตามที่ทางแพลตฟอร์มกำหนดขึ้น เพราะด้วยเงื่อนไขการรับสวัสดิการที่ทางแพลตฟอร์มกำหนด ซึ่งปัญหาในข้อนี้ส่งผลกระทบต่อโดยตรงต่อไรเดอร์ส่งอาหาร จากการศึกษาพบปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิการทั้งหมด 5 ข้อ ได้แก่

ข้อที่ 1 การขาดสวัสดิการเครื่องแต่งกายและอุปกรณ์ในการทำงาน ในเส้นทางชีวิตเราจะเห็นได้ว่าเริ่มแรกของการทำงานไรเดอร์ส่งอาหารจะต้องซื้อเสื้อและอุปกรณ์ค่อนข้างที่มีราคาสูง และต้องซื้อเอง ไม่มีการสนับสนุนจากทางแพลตฟอร์ม แม้จะทำงานประจำมาเป็นเวลา 3 ปีแล้วก็ตาม พวกเขากลับไม่เคยได้เสื้อหรืออุปกรณ์จากทางแพลตฟอร์มเลย และจะไม่ใส่เครื่องแต่งกายดังกล่าวก็ไม่ได้เพราะทางแพลตฟอร์มกำหนดเงื่อนไขว่า ทางไรเดอร์ส่งอาหารต้องถ่ายรูปยืนยันว่ารับออเดอร์แล้ว โดยรูปถ่ายจะต้องถ่ายให้ติดโลโก้ที่เสื้อและกระเป๋าของทางแพลตฟอร์มด้วย

ข้อที่ 2 ข้อจำกัดในการได้รับเงินชดเชยเมื่อเกิดอุบัติเหตุ การชดเชยที่ทางไรเดอร์ส่งอาหารคือเป็นกรณีที่เกิดอุบัติเหตุและไม่สามารถทำงานได้ กรณีตัวอย่างของไรเดอร์ส่งอาหารท่านหนึ่งไม่สามารถทำงานได้ เนื่องจากประสบอุบัติเหตุในระหว่างการทำงาน เมื่อเขาได้โทรสอบถามเรื่องประกันอุบัติเหตุที่ทางแพลตฟอร์มกำหนดให้ ถามถึงการช่วยเหลือจากประกันอุบัติเหตุ กลับไม่ได้รับ เหตุเพราะไรเดอร์ส่งอาหารไม่ได้นอนรักษาที่โรงพยาบาล จึงทำให้เขาไม่ได้รับการช่วยเหลือใดๆ แม้ว่าเขาได้ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่ทางแพลตฟอร์มกำหนดแล้วก็ตาม

ข้อที่ 3 ไม่มีการจัดสวัสดิการการรักษาพยาบาลและประกันสุขภาพ ไรเดอร์ส่งอาหารได้พูดถึงสถานที่การทำงานของพวกเขาว่า มีแต่ความเสี่ยง นอกจากอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นแล้ว การสูดดมควันจากยานพาหนะบนท้องถนนในจังหวัดพิษณุโลกยังส่งผลกระทบต่อสุขภาพอย่างมากจนเกิดโรคทางระบบทางเดินหายใจ แม้เขาจะเกิดคำถามต่อร่างกายตนเอง แต่ก็ไม่ต้องการที่จะไปตรวจร่างกายของตนเองในสถานพยาบาล เนื่องด้วยอัตราบริการที่ค่อนข้างสูง

ข้อที่ 4 ไม่มีสวัสดิการการตรวจเช็คและการซ่อมบำรุงมอเตอร์ไซค์หรือยานพาหนะที่ใช้ทุกวัน ที่ย่อมมีสภาพชำรุดตามการใช้งาน ไรเดอร์ส่งอาหารมีความต้องการในเรื่องนี้ เพราะเมื่อรถจะต้องตรวจเช็คสภาพหรือเปลี่ยนอะไหล่อุปกรณ์แต่ละรอบนั้น มีราคาที่สูงพอสมควร

ข้อที่ 5 ไม่มีสวัสดิการในการพัฒนาบุคลากร อาชีพรไเดอร์ส่งอาหารเป็นอาชีพที่เจอคนจำนวนมาก และในปัจจุบันสังคมไทยมีต่างชาติเข้ามาอาศัยอยู่หรือมาท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก แต่ทางไรเดอร์ส่งอาหารบางคนไม่รู้คำศัพท์หรือไม่มีความรู้ในการสนทนาเป็นภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะภาษาจีนและภาษาอังกฤษ จึงทำให้พวกเขาประสบความยากลำบากในการสื่อสารในการทำงานของตนเอง เพราะฉะนั้นพวกเขาจึงต้องการให้มีสวัสดิการในการพัฒนาความรู้และความสามารถของตนเอง

3. แนวทางและข้อเสนอแนะในการพัฒนาสวัสดิการของไรเดอร์ส่งอาหาร

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า อาชีพของไรเดอร์ส่งอาหารเต็มไปด้วยความเสี่ยงอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ทำงานอย่างบนท้องถนน การที่ต้องเสี่ยงกับอุบัติเหตุที่อาจเกิดได้ทุกวัน ผู้วิจัยจึงได้จัดทำข้อเสนอเบื้องต้นของสวัสดิการไรเดอร์ส่งอาหาร โดยนำไปจัดหมวดหมู่ตามที่กรมคุ้มครองแรงงานได้เสนอให้กับผู้ประกอบการหรือผู้ว่าจ้างจัดให้กับลูกจ้างหรือผู้รับจ้างได้จัดทำสวัสดิการให้กับแรงงาน โดยแต่ละหมวดหมู่มีข้อเสนอ ดังนี้

3.1 ด้านสวัสดิการการช่วยเหลือค่าครองชีพ

1) จัดทำสวัสดิการเครื่องแต่งกายและอุปกรณ์ในการทำงานให้กับไรเดอร์ส่งอาหารปีละ 1 ชุด สำหรับไรเดอร์ที่มีอายุงาน 1 ปีขึ้นไป

2) จัดทำการชดเชยในกรณีที่ไรเดอร์ส่งอาหารไม่สามารถทำงานได้เนื่องจากประสบอุบัติเหตุ โดยจำนวนเงินชดเชยให้คำนวณจากรายได้เฉลี่ยต่อวันในเดือนก่อนหน้า และนำมาคูณกับวันที่ไรเดอร์ไม่สามารถทำงานได้ ไรเดอร์จะต้องมีหลักฐานในการยืนยันว่าตนเองไม่สามารถทำงานได้จริง

3.2 ด้านสวัสดิการด้านสุขภาพอนามัย

จัดตรวจสุขภาพประจำปีโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายสำหรับไรเดอร์ที่ทำเป็นงานประจำ โดยสามารถกำหนดรายละเอียดการตรวจโรคต่างๆ ตามความเหมาะสมกับไรเดอร์ส่งอาหารไม่ว่าจะเป็นช่วงวัยและเพศ

3.3 ด้านสวัสดิการส่งเสริมความมั่นคงในชีวิต

จัดทำสวัสดิการการตรวจและการซ่อมบำรุงรถมอเตอร์ไซค์ เช่น ถ่านน้ำมันฟรีทุก 6 เดือน

3.4 ด้านสวัสดิการมุ่งพัฒนาลูกจ้าง

จัดการอบรมเพิ่มความรู้และความสามารถของไรเดอร์โดยเพิ่มฟังก์ชันในแอปพลิเคชัน เช่น คลิปวิดีโอการให้ความรู้การสนทนาเป็นภาษาอังกฤษหรือภาษาจีน

โดยข้อเสนอสวัสดิการทั้ง 4 ด้าน 5 ข้อที่จัดทำขึ้นนั้น มีการใช้หลักในแนวคิดการจัดสวัสดิการที่ของ เอ็ดวิน ฟลิปโป (Flippo, 1971) ในการจัดทำด้วย โดยหลักที่คำนึงถึงมากที่สุดนั้นคือหลักความพอใจและความต้องการที่แท้จริง เพื่อที่จะสามารถจัดทำข้อเสนอพัฒนาสวัสดิการให้กับทางแพลตฟอร์มตอบสนองข้อเสนอของไรเดอร์ส่งอาหารได้อย่างเหมาะสม

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยในเรื่องของเส้นทางชีวิตในการทำงานของไรเดอร์ส่งอาหารในจังหวัดพิษณุโลกนั้น ผลการวิจัยพบว่า การเริ่มเข้าสู่เส้นทางการทำงานเป็นไรเดอร์ส่งอาหารนั้นมีความสำคัญคือเรื่องของรายได้ที่สูงและเวลาที่เป็นอิสระ ซึ่งคนอาจไม่ได้ให้ความสำคัญในความมั่นคงของงาน สอดคล้องกับงานวิจัยของ กิตติชัย อธิกุลรัตน์ และคณะ (2565) เรื่อง “การศึกษาสถานการณ์ ปัจจัยและผลกระทบด้านความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงานของผู้ขับรถจักรยานยนต์ส่งอาหาร” ที่เสนอว่าไรเดอร์ส่งอาหารส่วนใหญ่ไม่มีประกันอุบัติเหตุและประกันสุขภาพในการประกอบอาชีพ แต่เมื่อประกอบอาชีพนี้เรื่อยมากลับพบปัญหาเกี่ยวกับอาชีพนี้ไม่น้อย การไม่มีเจ้านายหรือบริษัทที่สามารถติดต่อได้โดยตรงจะต้องติดต่อผ่านแอปพลิเคชันเท่านั้น รวมไปถึงการที่ต้องแบกรับความรับผิดชอบในส่วนที่เกิดขึ้นจากทางแพลตฟอร์ม และยังมีเรื่องของการที่ไรเดอร์ส่งอาหารมีจำนวนเพิ่มขึ้นทำให้เกิดการแข่งขันกันในพื้นที่ของจังหวัดพิษณุโลก

การลงพื้นที่ของผู้วิจัย พบอุบัติเหตุที่เกิดกับไรเดอร์ส่งอาหารถึง 17 ครั้ง ซึ่งโอกาสเกิดอุบัติเหตุของไรเดอร์ส่งอาหารคิดเป็นร้อยละ 54.84 ในหนึ่งเดือน เป็นอาชีพที่มีความเสี่ยงมากกว่าอาชีพที่ใช้แรงงานทั่วไป เนื่องจากสถานที่ทำงานของพวกเขาคือท้องถนน ย่อมมีโอกาสที่ความเสี่ยงที่จะเกิดอุบัติเหตุอยู่ตลอดเวลา สอดคล้องกับงานวิจัยของเกรียงศักดิ์ ธีระโกวิทขจร และ วรดล ตูลารักษ์ (2563) ที่ศึกษาสภาพการทำงานของผู้ขับขี่รถจักรยานยนต์ในการขนส่งอาหาร และพบว่าการจราจรบนท้องถนนนั้นเต็มไปด้วยความ

หนาแน่นของพาหนะ ส่งผลต่อการใช้รถจักรยานยนต์ในการส่งอาหารของไทย ซึ่งเป็นสถานที่ทำงานที่มีความอันตรายติดอันดับต้นๆ ของโลก ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาสำคัญ ส่งผลให้ไรเดอร์ส่วนมากเลิกประกอบอาชีพนี้ไม่ไช่น้อย แต่กลุ่มไรเดอร์ส่งอาหารที่ยังสามารถทำงานอยู่ได้นั้น อาจเป็นเพราะมีแรงจูงใจที่สำคัญในการทำงานในเรื่องรายได้และด้านเวลาที่เป็นอิสระ ซึ่งทั้งสองด้านถือเป็นแรงจูงใจที่สำคัญในการทำงาน สอดคล้องกับแนวคิดความเป็นอิสระของงานซึ่งอยู่ในคุณลักษณะของงานที่สำคัญ 5 ประการที่เสนอโดยริชาร์ด แฮ็คแมน และเกรก โอลด์แฮม (Hackman & Oldham, 1976) ที่ได้พูดถึงแรงจูงใจที่สำคัญในการทำงานคือความเป็นอิสระ ให้ผู้ทำงานนั้นสามารถกำหนดได้ด้วยตนเอง แรงจูงใจนี้อาจเป็นเหตุผลที่สำคัญว่าทำให้ไรเดอร์ส่งอาหารยังคงตัดสินใจประกอบอาชีพนี้อยู่ด้วยความที่สามารถกำหนดรายได้ของตนเองได้ เพราะยังไม่มีอาชีพใดที่เวลาในการทำงานนั้นสามารถเป็นอิสระได้เท่ากับอาชีพนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพที่ใช้แรงงานอาชีพอื่นในสังคม ถือเป็นแรงจูงใจในการทำงานที่สำคัญที่ทำให้มองข้ามปัญหาที่ตนเองต้องพบเจอในการประกอบอาชีพได้

จากผลวิจัยในเรื่องปัญหาด้านสวัสดิการของไรเดอร์ส่งอาหารนั้น พบว่าสาเหตุหลักที่พวกเขาไม่ได้รับสวัสดิการคือเงื่อนไขที่ซับซ้อนที่เกิดขึ้นจากทางแพลตฟอร์ม แพลตฟอร์มสามารถกำหนดเงื่อนไขต่อทางไรเดอร์ส่งอาหารได้อย่างอิสระ อาจเป็นเพราะการที่กฎหมายยังไม่สามารถระบุได้ว่าสัญญาของทางแพลตฟอร์มและไรเดอร์ส่งอาหารนั้นเป็นสัญญาลักษณะการจ้างทำของหรือสัญญาจ้างแรงงาน จึงยังไม่สามารถบอกได้ว่าไรเดอร์ส่งอาหารนั้นเป็นแรงงานในหรือนอกระบบ การคุ้มครองทางกฎหมายแรงงานต่อไรเดอร์ส่งอาหารจึงยังไม่มีการบ่งชี้ชัดเจนว่าสามารถคุ้มครองในลักษณะใด ซึ่งสอดคล้องกับงานของศรัณย์ จงรักษ์ (2564) เรื่อง “ไรเดอร์ไม่ใช่ลูกจ้าง: ความเปี้ยวของระบบกฎหมายไทย” โดยเสนอว่าการที่กฎหมายระบุค่านิยามของแรงงานประเภทนี้ไม่ชัดเจน ทำให้ไรเดอร์ไม่ถูกจัดมองเป็นลูกจ้าง แต่ลักษณะงานของพวกเขาคือลูกจ้างอย่างชัดเจน วิจัยนี้บรรยายชัดเจนถึงการตัดสินใจเมื่อมีคติความที่ต้องพิพากษาของไรเดอร์ส่งอาหารว่าศาลตัดสินว่า เป็นแรงงานที่มีความอิสระในการทำงานไม่สามารถที่จะตัดสินใจเหมือนแรงงานทั่วไปได้ ด้วยเหตุนี้ทำให้เกิดปัญหาในการที่ไรเดอร์ส่งอาหารไม่ได้รับสวัสดิการอย่างเท่าเทียม การจัดสวัสดิการแบบสุ่มจากทางแพลตฟอร์ม และยิ่งไปกว่านั้นการไม่ได้รับสวัสดิการแรงงานมากมายตามมา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของสุขภาพร่างกาย อุบัติเหตุ สิทธิประโยชน์ต่างๆ ที่ได้รับจนเกิดปัญหาการที่ไม่ได้รับ

เงินชดเชยเมื่อเกิดเจ็บป่วยหรืออุบัติเหตุ การไม่ได้รับการดูแลรับผิดชอบจากแพลตฟอร์ม ทั้งที่แพลตฟอร์มเป็นผู้กำหนดงานและรายได้ของไรเดอร์ส่งอาหารทั้งสิ้น

จากผลวิจัยในการจัดทำแนวทางข้อเสนอแนะในการพัฒนาสวัสดิการแรงงานของไรเดอร์ส่งอาหารจากการสังเกตของผู้วิจัย พบว่าการจัดสวัสดิการแรงงานของไรเดอร์ส่งอาหารนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าไรเดอร์ส่งอาหารและแพลตฟอร์ม ทั้ง 2 ฝ่ายควรที่จะได้รับประโยชน์จากการจัดทำสวัสดิการแรงงาน ไรเดอร์ส่งอาหารควรได้รับประโยชน์ในเรื่องของการคุ้มครองสวัสดิการ และทางแพลตฟอร์มก็จะได้รับงานที่มีประสิทธิภาพและบุคลากรที่มีความสามารถที่จะทำงานให้กับตนเอง ผู้วิจัยจึงได้จัดทำข้อเสนอแนะในการพัฒนาด้านสวัสดิการของไรเดอร์ส่งอาหารตามแนวคิดการจัดสวัสดิการแรงงานที่ดีของฟลิปโป เอ็ดวิน (Flippo, 1971) ที่ได้พูดถึง 5 หลักการในการจัดทำสวัสดิการแรงงานที่ดี ดังนี้ 1) หลักความพอใจและความต้องการที่แท้จริง คือการจัดสวัสดิการแรงงานที่เมื่อจัดแล้วลูกจ้างมีความพึงพอใจและตรงกับความต้องการที่แท้จริงของลูกจ้าง 2) หลักการครอบคลุมส่วนรวมมากกว่าส่วนบุคคล คือสวัสดิการที่จัดให้ต้องเป็นประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่มากกว่าการให้ประโยชน์เฉพาะบุคคลเท่านั้น 3) หลักการยืดหยุ่น คือสวัสดิการแรงงานควรมีความยืดหยุ่นตามความจำเป็นของลูกจ้างที่มีความแตกต่างกัน เช่น เพศ อายุ สถานภาพการสมรส ครอบครัว ศาสนา อายุงาน เป็นต้น 4) หลักแห่งผลประโยชน์ คือ สวัสดิการแรงงานที่จัดให้ควรก่อให้เกิดประโยชน์ เกื้อกูลกันทั้งฝ่ายนายจ้างและลูกจ้าง 5) หลักความสมเหตุสมผลหรือหลักแห่งงบประมาณ คือสวัสดิการที่จัดให้แก่ ลูกจ้างต้องเน้นความเหมาะสมทั้งในด้านค่าใช้จ่าย การลงทุน ความคุ้มค่าแก่การลงทุน และความสามารถของนายจ้าง ซึ่งก็จะสอดคล้องกับทั้ง 5 ข้อเสนอในการพัฒนาสวัสดิการแรงงาน ที่ผู้วิจัยจัดทำขึ้น ผู้วิจัยจึงคิดว่าทั้ง 5 ข้อจะเป็นประโยชน์ต่อกลุ่มคนอาชีพนี้และทางแพลตฟอร์มเองไม่มากนัก

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เสนอแนวทาง ดังต่อไปนี้

ข้อเสนอแนะที่ได้จากผลการวิจัย

1) การทำวิจัยเรื่องของเส้นทางชีวิตของไรเดอร์ ผู้วิจัยมีข้อเสนอว่า รัฐบาลหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบ ในการอนุญาตให้มีอาชีพต่างๆ หรือประกอบกิจการใดๆ ยิ่งอาชีพที่เจ้าของธุรกิจเป็นคนต่างประเทศ ควรมีการศึกษาลักษณะของอาชีพที่เกิดขึ้นใหม่และออกกฎหมายที่จะสามารถควบคุมและคุ้มครองแรงงานได้

2) ด้านปัญหาด้านสวัสดิการการทำงานของไรเดอร์ส่งอาหารนั้น ควรมีหน่วยงานในการรับเรื่องเมื่อเกิดการเรียกร้องของแรงงานนอกระบบที่ยังไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายเช่นเดียวกับอาชีพอื่นและเร่งแก้ไขอย่างตรงจุด และควรพิจารณาว่าอาชีพทุกอาชีพที่มีการใช้แรงงานคือแรงงาน และสมควรได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายที่เหมือนกันทุกคน

3) เรื่องการจัดทำข้อเสนอในการพัฒนาด้านสวัสดิการแรงงานนั้น ผู้วิจัยคิดว่า จะพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงสวัสดิการแรงงานของกลุ่มอาชีพนี้ให้ดีขึ้นได้นั้น ต้องมีหน่วยงานที่มีอำนาจมาผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้แรงงานที่ประกอบอาชีพนี้เกิดความมั่นคงมากขึ้น

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการได้รับสวัสดิการของแรงงานที่ทำภายใต้ระบบแพลตฟอร์ม แล้วนำมาเปรียบเทียบกับผลกระทบที่ได้รับ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณ โดยสุ่มธุรกิจแพลตฟอร์มอื่นๆ

2) ควรศึกษาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อสุขภาพของไรเดอร์ส่งอาหาร

เอกสารอ้างอิง

- กิตติชัย อธิกุลรัตน์ และคณะ.ใส่ชื่อทุกคน (2565). การศึกษาสถานการณ์ ปัจจัยและผลกระทบด้านความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงานของผู้ขับรถจักรยานยนต์ส่งอาหาร. สำนักงานวิจัยและพัฒนาความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงาน (องค์การมหาชน)
- เกียรติกดิ์ ธีระโกวิทขจร และวรดุล ตูลารักษ์. (2563). รูปแบบงานใหม่ของคนขี่มอเตอร์ไซด์ส่งอาหารที่กำกับโดยแพลตฟอร์ม. มูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท (FES) ร่วมกับสถาบันแรงงานและเศรษฐกิจที่เป็นธรรม.
- บุญญภาพ ตันติปิฎก และภัทรพล ยุทธศักดิ์นุกูล. (2564, 2 พฤศจิกายน). บทวิเคราะห์เจาะลึก เรื่อง อินไซต์ธุรกิจ Food delivery: เดินหน้าขยายตลาดพร้อมบริการที่หลากหลาย.

https://www.scbeic.com/th/detail/file/product/7906/g3uws6soy7/EIC_Note_Food-delivery_20211102.pdf

มติชนออนไลน์. (2564, 2 กรกฎาคม). 'ไรเตอร์' โวย 7 ปีเลี้ยงบนถนน คาใจรัฐไร้กม.

คุ้มครองจริงจัง 'แรงงาน' เหลือรอด เรียกร้องวัคซีนด่วนหน้า.

https://www.matichon.co.th/politics/news_2808241

ศรันย์ จงรักษ์. (2564). ไรเตอร์ไม่ใช่ลูกจ้าง: ความเปี้ยวของระบบกฎหมายไทย. คณะ

มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร.

ศูนย์วิจัยกสิกรไทย. (2564). *กระแสทรรศน์ ฉบับที่ 3256 เรื่อง โควิด-19 และมาตรการ*

ควบคุมการระบาด...คาดทั้งปี 2564 มูลค่าตลาดจัดส่งอาหารขยายตัวร้อยละ 18.4-

24.4. ศูนย์วิจัยกสิกรไทย.

ภาษาต่างประเทศ

Flippo, E. (1971). *Principles of personnel management* (3rd Ed.). McGraw-Hill.

Hackman, P.J. & Oldham, G.R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, 60,159-170

Leenoi, P. (2021). *How to improve working conditions for gig workers in*

Thailand?. IOM. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_819507.pdf

เศรษฐกิจของออแพร์: ตำแหน่งแห่งที่และการต่อรองของพี่เลี้ยงเด็กชาวไทย ในสหรัฐอเมริกา

The Moral Economy of Au Pair: Positionality and Negotiations of Thai Au Pair in USA

ธมน ประทุมรัตน์ | Thamon Pratumrat¹

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ศึกษาว่าผู้หญิงชาวไทยซึ่งเคยเข้าร่วมโครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมที่เรียกว่า “ออแพร์” (Au pair) ในสหรัฐอเมริการะหว่างปี พ.ศ. 2561-2563 จำนวน 5 คน ในประเด็น การนิยามหรือจัดวางตำแหน่งที่ ตลอดจนการต่อรองกับเงื่อนไขในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับ ครอบครัวอุปถัมภ์ชาวอเมริกันอย่างไร เนื่องจากมีข้อวิจารณ์ว่าโครงการออแพร์มีลักษณะที่ ใกล้เคียงกับการนำเข้าแรงงานทำงานบ้านข้ามชาติที่อาศัยอยู่ในบ้าน โดยใช้กรอบคิด เศรษฐกิจ (moral economy) มาทำความเข้าใจ จากการศึกษาพบว่าแม้จะถูกนับรวม เป็นส่วนหนึ่งของห่วงโซ่การดูแลระดับโลก ออแพร์ผู้หญิงไทยกลุ่มนี้ไม่ได้นิยามว่าตนเองเป็น ผู้ดูแลเด็กมีอาชีพ เพื่อรักษาอัตลักษณ์นักศึกษาชาวต่างชาติที่ช่วยเหลือครอบครัวซึ่งกำลัง ประสบปัญหาในการดูแลเด็ก เมื่อกล่าวถึงบรรทัดฐานทางศีลธรรม ออแพร์ยังตอบสนองต่อ ความขัดแย้งโดยใช้กลยุทธ์หลายแบบเพื่อจัดการความขัดแย้งและต่อรองกับเงื่อนไขที่ไม่น่า พึงพอใจ ตลอดจนสร้างความชอบธรรมจากกระบวนการสร้างลำดับช่วงชั้นทางศีลธรรม ระหว่างออแพร์และครอบครัวอุปถัมภ์ เพื่อที่จะไม่ตกเป็นเหยื่อและสะท้อนให้เห็นถึงความ เป็นผู้กระทำการในฐานะผู้ใหญ่ที่พึ่งพาตนเองได้

คำสำคัญ: ออแพร์ แรงงานทำงานบ้านข้ามชาติ เศรษฐกิจ การต่อรอง การดูแล

¹ นักศึกษาหลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต, สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและ มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; อีเมล: thamon.prat@outlook.com

ABSTRACT

This research article shows how five Thai women participating in a cultural exchange program known as “Au Pair in the United States between 2018 and 2020 positioned themselves and negotiate conditions for living together with American host families since the Au Pair program has been criticized for its similarity to the live-in migrant domestic worker importation schemes. According to this study, which was conceptually framed by the moral economy, this group of Thai women as Au Pairs who are considered as part of the global care chain do not define themselves as professional childcare workers but prefer to define themselves as international students helping families in need. They also used multiple strategies to deal with daily conflicts, to cope with unsatisfied conditions, and to legitimize the process of building a moral hierarchy between au pairs and their host families to avoid being a victim and to reflect the Au Pair’s agency as a self-reliant adult.

Keywords: Au pair, Migrant domestic worker, Moral economy, Negotiation, Care

บทนำ

โครงการออแพร์ (Au Pair program) เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายไปทั่วโลกในฐานะโครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและโอกาสอันดีที่ผู้คนวัยหนุ่มสาวซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงจะได้ใช้เวลาอย่างน้อยหนึ่งถึงสองปีอาศัยอยู่ร่วมกับครอบครัวอุปถัมภ์ในต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม นอกจากการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ผู้เข้าร่วมโครงการออแพร์จะต้องทำหน้าที่ให้การดูแลเด็กและ/หรือทำความสะอาดบ้านโดยได้รับค่าจ้างรายสัปดาห์ นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1990 ออแพร์จึงถูกศึกษาในฐานะกระบวนการย้ายถิ่นซึ่งเสนอว่ากลุ่มผู้หญิงชนชั้นกลางและนักศึกษาหรือบัณฑิตที่มาจากประเทศในแถบยุโรปกลางและยุโรปตะวันออกหรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไปยังยุโรปตะวันตกตัดสินใจเข้าร่วมโครงการ เนื่องจากพวกเขาไม่สามารถย้ายถิ่นด้วยวิธีอื่น (Búriková & Miller, 2010 as cited in Rohde-Abuba & Tkach, 2016)

งานศึกษาออแพร์ในมิติการย้ายถิ่นจำนวนมากเสนอว่าปัจจัยทางการศึกษาและการจ้างงานที่ไม่น่าพึงพอใจในประเทศต้นทางผลักดันให้พวกเขาเข้าร่วมโครงการออแพร์ อีกทั้งเนื่องด้วยวิธีการย้ายถิ่นที่มีจำกัด จึงพิจารณาว่าการเป็นออแพร์ (Au pairing) คือวิธีที่ง่ายที่สุดหรือหนทางเดียวที่จะทำให้สามารถใช้ชีวิตอยู่ต่างประเทศ (ชั่วคราว) และหลังจากหมดสถานะการเป็นออแพร์ ก็จะเข้าสู่ตลาดแรงงานที่มีทักษะในประเทศปลายทางหรือประเทศต้นทาง นอกจากนี้ ยังมีผู้หญิงบางคนที่มีมองหาลู่ทางเพื่อหางาน ศึกษาต่อ แต่งงานหรือเดินทางท่องเที่ยวก่อนกลับภูมิลำเนาเดิมเช่นกัน

นอกจากนี้ เมื่อมุ่งความสนใจไปที่สภาพการทำงานและความเป็นอยู่ซึ่งมีลักษณะที่คล้ายกับแรงงานทำงานบ้านซึ่งเป็นผู้ย้ายถิ่นที่อาศัยอยู่กับนายจ้างมากกว่านักเรียนในโครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ออแพร์จึงถูกศึกษาในฐานะงานในบ้านและงานให้การดูแลรูปแบบหนึ่ง เห็นได้จากงานศึกษาที่ตั้งคำถามว่าออแพร์คือโครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและ/หรือนำเข้าแรงงานหญิงข้ามชาติที่ถูกกฎหมาย (Hess & Puckhaber, 2004, p.66-68) เนื่องจากโครงการออแพร์ในหลายประเทศกำหนดอัตราค่าจ้างรายสัปดาห์หรือที่เรียกกว่า “เงินติดกระเป๋” (pocket money) ไว้ในระดับที่ต่ำเป็นพิเศษ อีกทั้งในสังคมแถบยุโรปตะวันตก การว่าจ้างแรงงานทำงานบ้านยังถูกตีความว่าเป็นความกรุณาหรือการมอบโอกาสในชีวิตแก่เหล่าผู้ย้ายถิ่นจากประเทศยากจน (Anderson, 2007, p.245) ทำให้ต้องยอมรับค่าจ้างที่ต่ำกว่าคนท้องถิ่น

นอกจากจะมีงานศึกษาเกี่ยวกับโครงการออแพร์จำนวนมากที่ชี้ให้เห็นว่าผู้เข้าร่วมโครงการมักจะได้รับค่าตอบแทนที่ต่ำกว่าแรงงานทำงานบ้านมีอาชีพอย่างมาก (Rohde-Abuba & Tkach 2016, p.194) เนื่องจากออแพร์ในแถบยุโรปและสแกนดิเนเวียทำงานครอบคลุมทั้งการทำความสะอาดบ้านและเลี้ยงเด็ก ในขณะที่ออแพร์ในสหรัฐอเมริกาจะดูแลเด็กเป็นหลัก และอาจต้องทำงานล่วงเวลา ทำงานกลางดึก หรือในช่วงวันหยุดนักขัตฤกษ์ ด้วยเหตุที่ว่าบ้านของครอบครัวอุปถัมภ์เป็นทั้งพื้นที่ทำงาน (work) และพื้นที่พักผ่อน (leisure) ออแพร์จึงไม่สามารถหยุดทำงานได้ทันที โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อต้องรับผิดชอบหน้าที่ “ดูแลเด็ก” แม้จะเกินเวลาชั่วโมงที่กำหนดไว้และไม่ได้รับค่าตอบแทนล่วงเวลา นอกจากนี้ ออแพร์หญิงยังถูกศึกษาในฐานะวัตถุแห่งการจ้องมองและเผยให้เห็นเงื่อนไขที่ทำให้ตกอยู่ในสถานะเป็นรอง (Cox, 2007)

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 2010 ก็มีงานศึกษาที่วิเคราะห์ออแพร์ในฐานะช่วงชีวิตหนึ่งของวัยผู้ใหญ่ตอนต้น (Cox & Busch, 2016; Rohde-Abuba, 2016) โดยเชื่อมโยงโครงการออแพร์กับภูมิหลังทางชีวประวัติของผู้เข้าร่วมโครงการ อธิบายทางเลือกในการย้ายถิ่นระยะสั้นและผลสืบเนื่องโดยอ้างอิงเงื่อนไขในบริบทประเทศต้นทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของครอบครัวและเครือข่ายสังคม เพื่อเน้นย้ำบทบาทความเป็นผู้กระทำการ (agency) ของออแพร์หญิง ผ่านการวิเคราะห์แรงจูงใจและความคาดหวัง สภาพความเป็นอยู่และปฏิสัมพันธ์ระหว่างพวกเธอกับครอบครัวอุปถัมภ์เช่นกัน งานศึกษาออแพร์ในมิติช่วงชีวิตของคนวัยหนุ่มสาว (Rohde-Abuba, 2016) จึงมีคุณูปการสำคัญคือการท้าทายงานศึกษาออแพร์ในบริบทความด้อยโอกาสทางสังคมหรือแรงงานให้การดูแลผู้ย้ายถิ่นที่เดินทางมาจากประเทศยากจนไปยังประเทศที่ร่ำรวยกว่า โดยเสนอว่าออแพร์คือกลุ่มคนรุ่นใหม่ซึ่งตัดสินใจอย่างซับซ้อน ออแพร์จึงไม่เพียงแต่ถูกขับเคลื่อนด้วยพันธะสัญญาทางเศรษฐกิจที่มีต่อครอบครัวที่อยู่เบื้องหลังเท่านั้น แต่ยังมีความปรารถนาที่จะมองเห็นโลก เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม ภาษา ดั้งงานศึกษาต่างๆ ที่ปรากฏว่าพวกเธอเป็นผู้หญิงที่สามารถยืนหยัดและต่อสู้เพื่อตนเอง เมื่อต้องเผชิญกับเงื่อนไขการย้ายถิ่นฐานที่ไม่เอื้ออำนวย หรือภาระหน้าที่หลายอย่างที่เกิดขึ้นหลังจากเป็นออแพร์และใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับครอบครัวอุปถัมภ์ในต่างแดน

กล่าวโดยสรุป จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับออแพร์ในมิติกระบวนการย้ายถิ่น ที่เสนอว่าการเป็นออแพร์เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ดังข้อเสนอที่ว่าผู้คนในปัจจุบันจะย้ายไปแสวงหารายได้ในที่พื้นที่ใหม่ที่จะทำให้ชีวิตดีขึ้น

ในขณะที่งานศึกษาในมิติงานในบ้านและงานให้การดูแลรูปแบบหนึ่งโดยส่วนใหญ่ก็มักจะวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมของครอบครัวอุปถัมภ์ที่ว่าจ้างให้ออแพร์ทำงานเหมือนกับพี่เลี้ยงเด็กหรือ/และพนักงานทำความสะอาด แต่กลับมอบค่าตอบแทนน้อยกว่า อีกทั้งยังกดดันให้ทำงานหนักมากกว่า ออแพร์จึงตกอยู่ในสถานะที่ถูกเอาเปรียบเสียยิ่งกว่าแรงงานทำงานบ้านท้องถิ่น งานศึกษาในสองมิติแรกจึงไม่ได้นำเสนอประสบการณ์ออแพร์ซึ่งเผชิญหน้ากับ “คนอื่น” และเรียนรู้สถานการณ์ชีวิตที่แตกต่างไปจากเดิม ดังที่งานศึกษาในมิติช่วงชีวิตหนึ่งของวัยผู้ใหญ่ตอนต้น ที่นอกจากสะท้อนให้เห็นความทะเยอทะยานของออแพร์ที่ต้องการเปิดโลกทัศน์ให้กว้างขึ้น ยังแสดงให้เห็นความสามารถในการเจรจาต่อรองของออแพร์ที่มีต่อเงื่อนไขที่ซับซ้อนของการย้ายถิ่นฐาน การทำงาน การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม และการอยู่ร่วมกันของครอบครัว

กรอบคิดและวิธีวิจัย

เนื่องจากบทความวิจัยนี้ต้องการทำความเข้าใจว่า ออแพร์จัดวางตำแหน่งแห่งที่ของพวกเธออย่างไร ภายใต้บริบทของการย้ายถิ่นและภายในบ้านซึ่งอยู่ในสังคมปลายทาง กล่าวคือ 1) การนิยามตนเองของออแพร์ในกระบวนการย้ายถิ่นและภายในครอบครัวอุปถัมภ์ 2) การเจรจาและใช้กลยุทธ์เพื่อปกป้องตนเอง เมื่อเผชิญหน้ากับเงื่อนไขความขัดแย้งและการเอาเปรียบ เศรษฐฐธรรมจึงสามารถเป็นกรอบในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างออแพร์และครอบครัวอุปถัมภ์ ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

เศรษฐฐธรรม (moral economy) เป็นแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในงานศึกษาเศรษฐฐธรรมของชานาซึ่งมีลักษณะเป็นการวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณา ในปี ค.ศ.1976 ของเจมส์ ซี สก็อต (James C. Scott) เพื่อตอบคำถามว่าเหตุใดชานาในประเทศพม่าและเวียดนามจึงลุกขึ้นหรือไม่ลุกขึ้นมากบฏ ซึ่งเป็นการอธิบายพฤติกรรมทางการเมืองผ่านระบบเศรษฐกิจและระบบคุณค่าซึ่งชานายึดถือ จากสมมติฐานเบื้องต้นที่ว่าเศรษฐกิจชานาสะท้อนให้เห็นได้จากจริยธรรมศาสตร์การยังชีพ (subsistence ethic) สก็อตชี้ให้เห็นว่าชานามีจริยธรรมในการไม่เอาเปรียบซึ่งกันและกัน จนก่อให้เกิดกฎเกณฑ์บางอย่างของสมาชิกในหมู่บ้านเพื่อที่จะช่วยกันให้เกิดหลักประกันแห่งการยังชีพ (subsistence insurance) สำหรับชีวิตส่วนรวม นอกจากนี้ ข้อผูกพันของสังคมชนชั้นนำที่มีต่อชานาก่อให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่ได้เปรียบและผู้ที่ยังเปรียบที่ว่า ชานาจะปฏิบัติตามข้อผูกพันและเงื่อนไขที่ต้องปฏิบัติต่อเจ้าที่ดินตราบเท่าที่ยังได้รับการปกป้องให้พ้นจากความอดอยากใน

สถานการณ์วิกฤติ กล่าวคือการขุดรีดมูลค่าส่วนเกินที่เพิ่มขึ้นจึงไม่ได้เป็นเงื่อนไขเดียวที่นำมาสู่การลุกขึ้นสู้ของชาวนา เพราะการลุกขึ้นสู้จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อเกิดความไม่เป็นธรรมหรือหลักประกันแห่งการยังชีพถูกทำลายลง (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, ม.ป.ป., น. 80-81) การอธิบายพฤติกรรมในการตอบโต้ของชาวนาในสังคมดั้งเดิมที่มีต่อการรุกรานเข้ามาของรัฐและระบบทุนนิยม ผ่านมิติทางวัฒนธรรมและความหมายของพลังทางศีลธรรม (moral forces) จึงเป็นลักษณะเด่นของแนวคิดนี้ (Scott, 1976)

แอนดรูว์ เซเยอร์ (Andrew Sayer) ยังนิยามว่าเศรษฐกิจคือการศึกษากิจการรวมทั้งเศรษฐกิจทุกประเภทได้รับอิทธิพลจากบรรทัดฐานทางศีลธรรมอย่างไร ในทางกลับกันบรรทัดฐานเหล่านั้นถูกแทนที่หรือได้รับการสนับสนุนจากแรงกดดันทางเศรษฐกิจอย่างไร จากนิยามดังกล่าว แนวคิดนี้จึงสนใจการดำเนินการในตลาดและภายนอกตลาดทั้งที่อยู่ในรูปแบบทางการและไม่เป็นทางการนั้นเต็มไปด้วยบรรทัดฐานและค่านิยมทางวัฒนธรรมได้อย่างไร (Ray & Sayer, 1999 as cited in Näre, 2011, p.400) นิยามของเขาจึงขยายขอบเขตจากระบบเศรษฐกิจที่ไม่ใช่อุตสาหกรรมหรือเศรษฐกิจในครัวเรือนไปสู่การดำเนินการทางเศรษฐกิจทั้งหมด ซึ่งสำคัญในแง่การตระหนักถึงกฎเกณฑ์ กิจวัตร บรรทัดฐาน อนุสัญญา และค่านิยมต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อวิถีปฏิบัติและสถาบันทางเศรษฐกิจในแต่ละสังคมหนึ่ง

แนวคิดเศรษฐกิจจึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับแรงงานที่ให้การดูแลได้ ดังที่เลนา เนเรอ (Näre, 2011) วิเคราะห์คุณลักษณะและการต่อรองของแรงงานที่ทำงานบ้านและให้การดูแล ต่อเงื่อนไขต่างๆ ผ่านแนวคิดเศรษฐกิจเพื่อมองหาแนวคิดเชิงศีลธรรม (moral notion) ซึ่งปรากฏอยู่ในวิถีปฏิบัติและความสัมพันธ์ของแรงงาน เนื่องจากสภาพการทำงานที่ตั้งอยู่ภายในพื้นที่ส่วนตัวของครัวเรือน แรงงานที่ทำงานบ้านและให้การดูแลจึงแทบจะไม่สามารถแยกขาดจากแนวคิดเชิงศีลธรรมแบบครอบครัว เช่น ความเห็นแก่ผู้อื่น (altruism) การพึ่งพากัน (dependency) ดังที่สังคมวิทยาครอบครัวเสนอว่าการเจรจาและใช้กลยุทธ์ถือเป็นหัวใจสำคัญของความสัมพันธ์ทางเครือญาติ (Crow 2002; Finch & Mason, 1993 as cited in Näre 2011, p.401) ดังนั้น เมื่อพื้นที่ครัวเรือนกลายเป็นสถานที่ทำงานของแรงงานที่ได้รับค่าจ้าง สัญญาจ้างงานจึงมาพร้อมกับสัญญาทางศีลธรรม (moral contract) ซึ่งตั้งบนแนวคิดเชิงบรรทัดฐานของความดีงามและความช่วยเหลือ การแลกเปลี่ยนต่างตอบแทน (reciprocity) การมีหน้าที่และความรับผิดชอบร่วมกัน นอกจากนี้ สัญญาทาง

ศีลธรรมก็มักจะไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นผลของการต่อรองของสองฝ่ายอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังเกี่ยวข้องกับบริบทและวางอยู่บนการทับซ้อนกันของเพศ อายุ วัฒนธรรม และภาษาเสมอ นอกจากนี้เธอก็เสนอให้ไม่มองเศรษฐกิจธรรมในแง่ลบเกินไป กรณีของแรงงานทำงานบ้านข้ามชาติในประเทศอิตาลีก็มีความซับซ้อนมากกว่าที่ปรากฏอยู่ในผลงานทางวิชาการ (Näre, 2011, p.397)

เนื่องจากออสเตรียมีคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกับแรงงานทำงานบ้านข้ามชาติ แนวคิดเศรษฐกิจธรรมจึงสามารถเผยให้เห็นแนวคิดเชิงศีลธรรมซึ่งปรากฏอยู่ในวิถีปฏิบัติและความสัมพันธ์ของออสเตรียกับครอบครัวอุปถัมภ์เช่นกัน เห็นได้จากกรณีออสเตรียชาวสโลวาเกียกับครอบครัวชาวเยอรมัน (Hess & Puckhaber, 2004) ออสเตรียคาดหวังที่แบ่งเบาภาระงานบ้านและไม่ได้มองว่าความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขาที่ครอบครัวอุปถัมภ์จะมีลักษณะเหมือนกับนายจ้างกับลูกจ้าง เนื่องจากพวกเขาล้วนแล้วแต่คุ้นเคยกับการทำงานบ้านภายในครอบครัวตนเอง จึงไม่ได้มองว่าการทำงานบ้านจะทำให้พวกเขาเป็นแรงงานที่ได้รับค่าจ้าง แต่หวังจะได้รับการปฏิบัติเหมือนกับสมาชิกครอบครัวคนหนึ่ง หากมองผ่านแนวคิดเศรษฐกิจธรรม งานรับใช้ในบ้านก็มักจะเป็นสัญญาทางศีลธรรมร่วมกันซึ่งแฝงฝังอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคมและเพศสภาพที่แน่นแฟ้นของครอบครัว ดังนั้น รางวัลที่ได้จากการช่วยเหลือทำงานบ้านจึงไม่ใช่เงินตราเสมอไป หากแต่เป็นสกุลเงินทางศีลธรรม (moral currency) อย่างการชมเชย การเอาใจใส่ และการบูรณาการของครอบครัวซึ่งแตกต่างหรือตรงกันข้ามกับสัญญาที่เป็นเหตุเป็นผลและมีลักษณะเป็นเงินนิยมแบบแรงงานที่ได้รับค่าจ้างทั่วไป (Näre, 2011) ดังนั้น หากพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างออสเตรียและครอบครัวอุปถัมภ์ผ่านกรอบคิดเศรษฐกิจธรรม トラบไตที่สัญญาทางศีลธรรมแบบครอบครัวยังไม่ถูกละเมิด กล่าวคือออสเตรียซึ่งยังคงได้รับการปฏิบัติเหมือนกับสมาชิกครอบครัวคนหนึ่ง อาจจะไม่ได้อมองว่าตนเองกำลังถูกขูดรีดมูลค่าส่วนเกิน แต่ในทางกลับกัน หากสัญญาดังกล่าวถูกทำลายลง ออสเตรียก็สามารถสร้างความชอบธรรมให้กับกลยุทธ์ต่างๆ อย่างการต่อรองหรือตอบโต้โดยใช้กระบวนการสร้างลำดับช่วงชั้นทางศีลธรรมหรือย้ายไปอาศัยอยู่กับครอบครัวอุปถัมภ์อื่น

บทความนี้จึงต้องการศึกษาประสบการณ์ของผู้หญิงชาวไทยที่เคยมีประสบการณ์เข้าร่วมโครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมที่เรียกว่า “ออสเตรีย” และใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับครอบครัวชาวอเมริกันในประเทศสหรัฐอเมริกากระหว่างปี พ.ศ.2561-2563 จำนวน 5 คน โดยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลและสัมภาษณ์ออสเตรียที่เคยมีประสบการณ์เปลี่ยนครอบครัว

อุปถัมภ์ 2 คน ระหว่างวันที่ 16 เมษายน ถึง 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2565 ในแง่ระเบียบวิธีวิจัย ผู้เขียนใช้แนววิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษาในสองลักษณะ ได้แก่ 1) การวิจัยเอกสารเพื่อทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง สร้างกรอบการศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับโครงการออแพร์ และ 2) วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้เขียนยังได้ลงภาคสนามออนไลน์และติดตามสังเกตการณ์การใช้สื่อเครือข่ายสังคมออนไลน์ภายในเฟซบุ๊กของกลุ่มออแพร์ เช่น กลุ่ม “Au pair in AMERICA/USA 2022/2023”

นิยามและความเป็นมาของออแพร์ (Au pair)

ออแพร์ (Au Pair) เป็นคำภาษาฝรั่งเศสที่แปลว่า “เท่าเทียม” (on par with) และยังหมายถึงวิถีปฏิบัติที่คนหนุ่มสาวเดินทางไปต่างประเทศเพื่อเรียนรู้ภาษาและวัฒนธรรมผ่านการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับครอบครัวอุปถัมภ์ (host family) ไปพร้อมกับการช่วยเหลือดูแลเด็กและทำงานบ้าน (Anderson, 2000, pp.23–24 as cited in Chuang, 2012, p.275) ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 วิถีปฏิบัติดังกล่าวจะแพร่หลายในยุโรป และเป็นครั้งแรกที่หญิงสาวจำนวนมากเดินทางไปทำงานในต่างประเทศ จนเกิดความกังวลว่าอิสรภาพของพวกเธอจะมาพร้อมกับความเสื่อมเสียทางศีลธรรม ศาสนจักรและกลุ่มต่างๆ จึงสนับสนุนให้พวกเธออาศัยอยู่กับครอบครัวของคนท้องถิ่นเพื่อที่จะฝึกฝนทักษะงานในบ้านและการใช้ภาษาต่างประเทศ ในปี ค.ศ. 1969 กลุ่มออแพร์ (ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง) จำนวนหลายหมื่นคนที่เดินทางทั่วยุโรปจึงผลักดันให้สภายุโรปต้องออกสนธิสัญญาที่เรียกว่ากฎระเบียบระดับประเทศและคู่มือของสำนักงานจัดหางานสำหรับจัดหาตัวแทนออแพร์ (The European agreement on “Au Pair” placement) เป็นครั้งแรก เพื่อแก้ปัญหาการย้ายถิ่นชั่วคราวที่ขยายตัวจนควบคุมไม่ได้ (Hess & Puckhaber, 2004, p.69; Chuang, 2012, p.275)

ออแพร์ในประเทศสหรัฐอเมริกา

ในปี ค.ศ. 1986 สหรัฐอเมริกาเข้าสู่ตลาดออแพร์เป็นครั้งแรกเพื่อตอบรับข้อเสนอจากบริษัทเอกชน สถาบันการศึกษาต่างประเทศแห่งอเมริกา (AIFS: American Institute for Foreign Study) และหน่วยงานสารสนเทศสหรัฐอเมริกา (USIA: The United States Information Agency) ซึ่งมีสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ที่เมืองสแตมฟอร์ด (Stamford) รัฐคอนเนตทิคัต (Connecticut) ในขณะนั้นมีการริเริ่มจัดตั้งโครงการออแพร์นำร่องเพื่อนำพา

เยาวชนชาวยุโรปตะวันตกจำนวนกว่า 30,000 คนเดินทางมาอาศัยอยู่ในสหรัฐอเมริกาในฐานะ “ออแพร์” ภายในระยะเวลา 2 ปี โดยนับตั้งแต่มีการก่อตั้งโครงการออแพร์และปรับแก้กฎหมายสหรัฐฯ ที่เกี่ยวกับออแพร์ ได้ดึงดูดทั้งครอบครัวชาวอเมริกันและเยาวชนต่างประเทศจำนวนมาก หากอ้างอิงตามรายงานของกรมสรรพากรแห่งสหรัฐอเมริกา (IRS: The Internal Revenue Service) ในปี ค.ศ. 2011 พบว่าเหล่าออแพร์ที่เดินทางเข้าประเทศสหรัฐอเมริกาอย่างถูกกฎหมายมีจำนวนคงที่หรือประมาณ 12,000 คนต่อปี (Geseric, 2012, p.50) หรืออาจจะมากกว่า 22,000 คนต่อปี (Macdonald, 2010, p.51)

แม้ว่าโครงการออแพร์และกฎหมายสหรัฐฯ จะเปิดโอกาสให้เยาวชนทั้งชายและหญิงจากทั่วทุกมุมโลก แต่ผู้เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่ก็เป็นผู้หญิงอายุระหว่าง 18-26 ปี ซึ่งทำหน้าที่ให้การดูแลเด็กที่มีอายุระหว่าง 0-12 ปี และอาจช่วยทำงานบ้านที่เมื่อนักเรียนไปโดยกำหนดให้มีเวลาทำงานไม่เกิน 10 ชั่วโมงต่อวันหรือ 45 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ เพื่อที่จะมีเวลาเข้าเรียนภาษาอังกฤษและทำกิจกรรมอื่น นอกจากนี้จะมีโอกาสในการเรียนรู้วัฒนธรรม ก็จะต้องได้รับห้องพักส่วนตัว อาหาร ค่าตอบแทนรายสัปดาห์ไม่ต่ำกว่า 195.75 ดอลลาร์สหรัฐฯ (แต่ถ้าหากเป็นพยาบาลหรือครูปฐมวัยที่มีประสบการณ์การทำงานมา 2 ปี ก็จะได้รับค่าตอบแทนขั้นต่ำ 250 ดอลลาร์สหรัฐฯ ต่อสัปดาห์) และทุนเรียนภาษาอังกฤษในวิทยาลัย 500 ดอลลาร์สหรัฐฯ รวมถึงประกันสุขภาพและอุบัติเหตุตลอดระยะเวลาการเข้าร่วมโครงการอย่างน้อย 1 ปี เพราะเมื่อเข้าร่วมโครงการครบ 1 ปี ก็สามารถเลือกได้ว่าจะขยายระยะเวลาโครงการต่ออีก 1 ปี รวมทั้งสิ้น 2 ปี หรืออยู่ท่องเที่ยวในสหรัฐฯ ต่ออีก 1 เดือนก่อนเดินทางกลับประเทศ (Chuang, 2012, p.275-276; Geseric, 2010) อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาที่มีสถานการณ์การระบาดของโรคโควิด-19 ก็มีออแพร์ที่สามารถยืดระยะเวลาพำนักออกเป็น 2 ปี 6 เดือน

เนื่องจากผู้เข้าร่วมโครงการออแพร์จะต้องถือวีซ่าประเภท J-1 หรือวีซ่านักเรียนแลกเปลี่ยน โครงการออแพร์ในประเทศสหรัฐอเมริกาจึงถูกนับว่าเป็นโครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของรัฐบาลสหรัฐฯ ออแพร์ที่ทำงานให้การดูแลเด็กในประเทศสหรัฐอเมริกาจึงไม่ได้มีสถานะเป็นแรงงานทำงานบ้านข้ามชาติซึ่งอยู่ภายใต้การกำกับของกระทรวงแรงงาน แต่มีสถานะเป็น “ผู้เข้าร่วมโครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม” ที่อยู่ภายใต้การกำกับของกระทรวงการต่างประเทศ (Chuang, 2012 p.275) งานศึกษาเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์ของธุรกิจออแพร์ในยุโรปตะวันออกและยุโรปตะวันตกเช่นเดียวกันกับใน

สหรัฐอเมริกาจึงเสนอว่าการนำเสนอออแพร์ในฐานะโครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมบิดเบือน
 มุ่งมุงการทำงาน ซึ่งอาจสร้างความชอบธรรมให้กับการจัดหาการดูแลในบ้านที่มีราคาไม่แพง
 และมีความยืดหยุ่น และทำให้หญิงที่เข้าร่วมโครงการเสี่ยงจะถูกเอารัดเอาเปรียบมากขึ้น
 (Hess & Puckhaber, 2004; Chuang, 2012, p.281)

ออแพร์ในประเทศไทย

แม้จะมีข้อวิพากษ์วิจารณ์จำนวนมากจากนักวิชาการ โครงการออแพร์ก็ยังคงได้รับความสนใจจากเยาวชนทั่วโลก เช่นเดียวกับในประเทศไทยที่มีองค์กรตัวแทนที่คัดเลือกผู้เข้าร่วมโครงการถูกจัดตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกนับตั้งแต่ ค.ศ.1999 การเกิดขึ้นขององค์กรตัวแทนจำนวนมากในประเทศไทยจึงอาจจะสะท้อนให้เห็นถึงความนิยมที่มีต่อโครงการดังกล่าวมาเป็นเวลายาวนานมากกว่า 20 ปี นอกจากนี้ องค์กรตัวแทนที่ทำหน้าที่จัดหาออแพร์ส่วนใหญ่ก็มักจะโฆษณาโครงการออแพร์ในฐานะการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม เช่น “โครงการที่ส่งเสริมให้เยาวชนไทยได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมและได้สัมผัสชีวิตความเป็นอยู่กับครอบครัวชาวอเมริกันอย่างแท้จริง” หรือ “(ออแพร์) จะได้เรียนรู้แนวความคิดของชาวตะวันตก ท่องเที่ยว หาความรู้และฝึกทักษะภาษาอังกฤษเพิ่มเติม รวมถึงได้มีโอกาสศึกษาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีในบรรยากาศแบบอบอุ่น เสมือนหนึ่งในสมาชิกของครอบครัวชาวอเมริกันอย่างแท้จริง” (Thaiaupair.com, 2022)

จากการสอบถามผู้ให้ข้อมูลซึ่งเคยเป็นออแพร์ นอกจากจะจำกัดให้ผู้เข้าร่วมโครงการออแพร์จะต้องมีอายุไม่เกิน 27 ปี ก่อนวันเดินทางสู่ประเทศสหรัฐอเมริกา ก็จะต้องเป็นผู้ที่มีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ มีสถานภาพโสด ไม่เคยผ่านการสมรสและไม่มีบุตร สำเร็จการศึกษาขั้นต่ำในระดับมัธยมปลาย มีทักษะสื่อสารภาษาอังกฤษในระดับปานกลางขึ้นไป สามารถว่ายน้ำ ขับรถและมีใบขับขี่รถยนต์สากล ไม่มีประวัติอาชญากรรมและมีหนังสือรับรองการเก็บชั่วโมงเลี้ยงเด็กจากสถานรับเลี้ยงเด็กเอกชนหรือโรงพยาบาลอย่างน้อย 400 ชั่วโมง ก็สามารถสะท้อนความเหลื่อมล้ำในกระบวนการย้ายถิ่น เพราะนอกจากออแพร์จะต้องมีคุณสมบัติและทักษะต่างๆ ตามเงื่อนไขที่โครงการกำหนดไว้แล้วเท่านั้น จึงจะสามารถเดินทางไปสู่ประเทศปลายทาง อีกทั้งคุณสมบัติก็สามารถเปลี่ยนแปลงไปตามประเทศต้นทางของออแพร์ เช่น ออแพร์ที่มาจากแถบยุโรปมักจะสำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (Geserick, 2012) แต่ออแพร์ในไทยก็มักจะได้รับคำแนะนำว่าควรจะสำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรีจึงจะผ่านเกณฑ์การเข้าร่วมโครงการ ในกรณีของผู้ให้

ข้อมูลทุกคนซึ่งผู้เข้าร่วมโครงการที่ไม่เคยมีประสบการณ์ด้านการดูแลเด็ก ก็จะต้องเข้าผ่านการฝึกการดูแลเด็กจนได้รับเอกสารรับรองที่จะนำมาประกอบการยื่นใบสมัครไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา ขณะที่อแพร์ประเภทพิเศษ (Au Pair Extraordinaire) หรือผู้เข้าร่วมโครงการที่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับการดูแลเด็กไม่ต่ำกว่า 2 ปี เช่น ครู พยาบาล ก็ไม่ต้องเข้าร่วมฝึกการดูแลเด็กเหมือนกับอแพร์ประเภทแรก (จุฑามาศ สนวนอุดม, 2555, น.3)

กลุ่มอแพร์ยังสามารถจำแนกประเภทได้อย่างคร่าวๆ คือ 1) กลุ่มที่ย้ายถิ่นเพื่อเก็บเกี่ยวประสบการณ์และเพิ่มพูนทักษะ และ 2) กลุ่มที่ย้ายถิ่นด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจในประเทศต้นทาง (Hess, 2005 as cited in Geserick, 2012, p. 50) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ “ผู้ย้ายถิ่นหลังยุคอุตสาหกรรม” (post-industrial migrants) (King, 1996 as cited in Geserick, 2012, p. 50) เช่น ผู้หญิงจากยุโรปตะวันออกที่ใช้วีซ่าอแพร์เพื่อพำนักในยุโรปตะวันตกหลังเหตุการณ์ปฏิวัติ ค.ศ. 1989 และพำนักอยู่ต่อหลังจากที่วีซ่าหมดอายุ ในประเทศสหรัฐอเมริกาก็มีวิถีปฏิบัติที่คล้ายคลึงกัน เช่น กลุ่มผู้หญิงเชื้อสายละตินที่เป็นแรงงานทำงานบ้านซึ่งใช้วีซ่าระยะสั้นเป็นประตูเพื่อเข้าสู่ประเทศและขยายเวลาการพำนักต่อไป (Romero, 2002, p.2 as cited in Geserick, 2012, p. 50)

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างอแพร์กับครอบครัวอุปถัมภ์ การสร้างความคลุมเครือระหว่างแรงงานผู้ให้การดูแลในบ้านกับสมาชิกครอบครัวก็ถูกพิจารณาอย่างหนักว่าสามารถนำไปสู่สถานการณ์ที่อแพร์ตกอยู่ในสถานะที่มีความเสียเปรียบกว่า (Anderson, 2000) ดังที่กฎหมายในสหรัฐฯ กำหนดให้ผู้เข้าร่วมโครงการอแพร์เป็นนักเรียนแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและสมาชิกที่อาศัยอยู่กับครอบครัวอุปถัมภ์ไม่ใช่แรงงานข้ามชาติ แต่ในพื้นที่บ้าน แง่มุมการทำงานโดยที่ได้รับค่าจ้างของอแพร์กลับถูกเน้นให้เด่นชัดมากกว่าการเป็นสมาชิกครอบครัว (Mellini et al., 2007 as cited in Geserick, 2012 p. 51) สถานการณ์ดังกล่าวจึงถูกมองว่าเป็นกลยุทธ์ทางการเมืองเพื่อจัดการดูแลเด็กที่มีต้นทุนต่ำ ด้วยเหตุที่ว่าค่าจ้างพี่เลี้ยงชาวต่างชาติมีค่าใช้จ่ายที่สูงมากกว่าการเป็นผู้อุปการะนักศึกษาแลกเปลี่ยน (Yodanis & Lauer, 2005) นอกจากนี้ ค่าจ้างรายสัปดาห์และชั่วโมงการทำงานปกติของอแพร์จึงวางอยู่บนการตัดสินใจของครอบครัวอุปถัมภ์ซึ่งเปรียบเสมือนนายจ้างที่กำหนดขอบเขตหน้าที่การดูแลเด็กเป็นหลัก

เนื่องจากบ้านของครอบครัวอุปถัมภ์เป็นทั้งสถานที่ทำงานและพักผ่อน ดังนั้น แม้ว่าอแพร์จะถูกกำหนดให้ทำหน้าที่ดูแลเด็กไม่เกิน 10 ชั่วโมงต่อวันหรือ 45 ชั่วโมงต่อสัปดาห์

ก็อาจจะทำงานล่วงเวลาโดยที่ไม่ได้รับค่าจ้าง นอกจากนี้ แม้จะมีสิทธิหยุด 1.5 วันต่อสัปดาห์ และวันหยุดพักผ่อนประจำปี 2 สัปดาห์โดยได้รับค่าจ้าง ก็มีกรณีที่ออแพร์ที่ถูกร้องขอหรือบังคับให้หยุดทำงานหรือออกไปท่องเที่ยวข้างนอกในช่วงเวลาที่ครอบครัวอุปถัมภ์ต้องการ (Chuang, 2012, p.276) แม้ว่าในขณะนั้น พวกเขาจะไม่คุ้นเคยกับสถานที่หรือผู้คนจนต้องพึ่งพาเครือข่ายชาวไทยหรือออแพร์ที่รู้จักกันให้แนะนำ แต่ในอีกด้านหนึ่ง ครอบครัวอุปถัมภ์และออแพร์ก็สามารถตกลงค่าตอบแทนในระดับที่สูงขึ้นหรือมากกว่า 195.75 ดอลลาร์สหรัฐฯ ซึ่งเป็นรายได้ขั้นต่ำที่ถูกคำนวณโดยกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา หลังจากพิจารณาพร้อมกับค่าใช้จ่ายที่พักและอาหารแล้ว อย่างไรก็ตาม จากคำบอกเล่าของออแพร์ผู้ให้ข้อมูล พวกเขาอาจจะได้รับเงินมากกว่า 200 ดอลลาร์สหรัฐฯ เป็นค่าโทรศัพท์หรือบัตรโดยสารรถไฟใต้ดิน และหากจะต้องพาเด็กที่อยู่ดูแลไปด้วย ก็จะได้รับเงินเพิ่มเติมอีก อีกทั้งชั่วโมงการทำงานที่ยืดหยุ่นก็สามารถหดสั้นลงเมื่อพ่อแม่ต้องการดูแลลูกเอง นอกจากนี้ ก็มีกรณีของนู่น ออแพร์ที่ได้มีโอกาสเดินทางไปท่องเที่ยวทั้งในประเทศ เช่น ซานฟรานซิสโก ลาสเวกัส ไมอามี และต่างประเทศ เช่น เปรูโตริโก และเม็กซิโก ร่วมกับครอบครัวอุปถัมภ์

สถานการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างออแพร์หญิงชาวไทยกับครอบครัวอุปถัมภ์ชาวอเมริกันจึงเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยความเป็นไปได้ เช่นเดียวกันกับพลวัตความเชื่อมโยงระหว่างโลกและท้องถิ่นซึ่งประกอบสร้างโลกาภิวัตน์ (สเดเกอร์, 2562, น.26) การปะทะประสานซึ่งสลับซับซ้อนดังกล่าวก็นำไปสู่ผลลัพธ์ต่างๆ ที่เกินกว่าการคาดเดา ดังที่งานศึกษาออแพร์ในมิติการย้ายถิ่นและมิตินานในบ้านและงานให้การดูแลรูปแบบหนึ่ง ก็เป็นมุมมองที่นักวิจัยสร้างขึ้นจากความรู้เกี่ยวกับออแพร์ซึ่งมักจะมองว่าเงื่อนไขที่ถูกกำหนดขึ้นโดยโครงการออแพร์และครอบครัวอุปถัมภ์มีแนวโน้มจะทำให้ผู้เข้าร่วมตกอยู่ในสถานะที่เสียเปรียบกว่าเสมอไป แต่ถ้าพิจารณาสถานการณ์ดังกล่าวผ่านประสบการณ์ในชีวิตทางสังคมที่ออแพร์เข้าไปเกี่ยวข้องและมองลึกลงไปในมิติวัฒนธรรม การชู้ตริตในสายตาของคนกลุ่มหนึ่ง ก็อาจจะไม่สอดคล้องกับความเข้าใจของคนอีกกลุ่มหนึ่ง (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, ม.ป.ป., น.77) แต่หากออแพร์ตระหนักว่าตนเองกำลังถูกเอารัดเอาเปรียบ นอกจากจะมีความสามารถในการนิยามตนเองและผู้อื่น พวกเขาก็มีความพยายามในการต่อรองและตอบโต้เมื่อเผชิญหน้ากับเงื่อนไขที่ท้าทาย ตลอดจนมองหาทางเลือกใหม่ด้วยวิธีต่างๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเป็นผู้กระทำการของออแพร์ซึ่งมิได้อ่อนน้อมเฉยรอคอยความช่วยเหลือจากผู้อื่นเท่านั้น

พี่เลี้ยงเด็กฝึกหัดหรือพี่สาวคนโต: การนิยามความหมายของต่อตนเองและครอบครัวอุปถัมภ์

องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO: International Labour Organization) ให้ความหมายว่าแรงงานทำงานบ้าน (domestic worker) คือบุคคลที่ทำงานภายในพื้นที่บ้านหรือรอบบ้านตามที่ได้รับมอบหมายโดยได้รับค่าจ้างเป็นการตอบแทน ทั้งที่มีสถานะทางกฎหมายเป็นพลเมืองหรือผู้ย้ายถิ่น ออแพร์จึงอาจนับได้ว่าเป็นแรงงานทำงานบ้านที่เป็นผู้ย้ายถิ่น (migrant domestic worker) หากอ้างอิงตามนิยามดังกล่าวข้างต้น นอกจากนี้ เนื่องจากการทำงานบ้าน เช่น การทำอาหาร การทำความสะอาดบ้านและดูแลสมาชิกในครัวเรือนทุกช่วงวัย เช่น ผู้สูงอายุและเด็ก มักจะถูกจัดว่าเป็นงานของผู้หญิง (ILO, 2552, น. 3) แรงงานทำงานบ้านโดยส่วนใหญ่จึงมักจะเป็นเพศหญิงเช่นเดียวกับออแพร์ อีกทั้ง เนื่องด้วยด้วยการเติบโตของเศรษฐกิจภาคบริการที่มีการขยายตัวของงานดูแล การย้ายถิ่นข้ามชาติภายใต้บริบท “งานดูแล” (care work) (พัชรินทร์ ลาภานันท์, 2561, น.20) อย่าง แรงงานทำงานบ้านข้ามชาติและออแพร์จึงมักถูกนับว่าเป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ห่วงโซ่การดูแลระดับโลก (global care chains) หรือชุดความเชื่อมโยงส่วนบุคคลระหว่างผู้คนทั่วโลกที่วางอยู่บนงานดูแลที่ได้รับค่าจ้างหรือไม่ได้รับค่าจ้าง (Hochschild, 2000, p. 131 as cited in Eldén & Anving, 2019, p.15) อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นออแพร์หญิงชาวไทยก็ให้ความหมายและพยายามแบ่งแยกว่าตนเองมีความแตกต่างจากกลุ่มผู้ใช้แรงงานทำงานบ้านทั่วไป

ถึงแม้ว่ากลุ่มผู้ให้ข้อมูลทุกคนจะผ่านการฝึกฝนจนมีหนังสือรับรองการเก็บชั่วโมงเลี้ยงเด็กจากสถานรับเลี้ยงเด็กหรือโรงพยาบาลในประเทศต้นทางอย่างน้อย 400 ชั่วโมง ก่อนที่จะปฏิบัติหน้าที่ของออแพร์หรือการดูแลเด็กในประเทศปลายทาง ยกตัวอย่างเช่น การอาบน้ำ การทำอาหาร การขับรถรับส่งไปเรียน ตลอดจนการดูแลและจัดการสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับเด็กที่ออแพร์ดูแล เช่น เสื้อผ้า ของเล่น เป็นต้น การดูแลเด็กจึงเป็นหน้าที่หลักของทั้งออแพร์และพี่เลี้ยงเด็ก ก็ไม่ปรากฏว่ามีผู้ให้ข้อมูลคนใดเลือกที่จะนิยามตนเองว่าเป็นแรงงานทำงานบ้านหรือพี่เลี้ยงเด็กมีอาชีพ แต่เลือกที่จะใช้คำว่า “ออแพร์” เป็นคำที่ใช้เรียกขานตำแหน่งของตนเองภายในบ้านของครอบครัวอุปถัมภ์ ตลอดจนเมื่อต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับผู้คนที่อยู่ภายนอกพื้นที่บ้าน เช่น เมื่อมีคนท้องถิ่นสอบถามตนเองว่ามาทำอะไรในสหรัฐอเมริกาในช่วงเวลาระหว่างที่เป็นวันหยุดพักผ่อนหรือออกไปซื้อของส่วนตัว

และเมื่อผู้เขียนสอบถามเหตุผลเพิ่มเติมว่าเหตุใดจึงหลีกเลี่ยงที่จะนิยามตนเองว่าเป็น 1) แรงงานทำงานบ้าน หรือ 2) พี่เลี้ยงเด็กมีอาชีพ ก็มีการให้เหตุผลว่าไม่ประสงค์จะใช้ชื่อแรก เพราะทำให้นึกถึงคำว่าแรงงานผิดกฎหมาย ในขณะที่ชื่อที่สองก็ไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงมิติอื่นของการเป็นออแพร์อย่างการเป็นนักศึกษาหรือสมาชิกครอบครัว

เมื่อกล่าวถึงการเรียกขานสมาชิกในครอบครัวอุปถัมภ์ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นออแพร์ทุกคนเลือกที่จะกล่าวถึงประสบการณ์ระหว่างที่เคยใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับครอบครัวอุปถัมภ์ พวกเขาจะอ้างอิงถึงคำศัพท์เกี่ยวกับครอบครัว (familial term) (Näre, 2011, p. 204) เช่น คำว่า “โฮสต์แดด” (host dad) และ “โฮสต์มัม” (host mom) อีกทั้งยังมีผู้ให้ข้อมูลบางท่านใช้คำว่า “โฮสต์พ่อ” และ “โฮสต์แม่” ในขณะที่เมื่อกล่าวถึงผู้มีสถานะเป็นบุตรหลานในครอบครัวอุปถัมภ์ซึ่งอายุระหว่าง 0-12 ปี หรือ “เด็ก” ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของออแพร์ทุกคนก็ใช้คำว่า “น้อง” เพื่อกล่าวถึงประสบการณ์ที่พวกเขามีร่วมกัน อย่างไรก็ตาม การใช้คำศัพท์เกี่ยวกับครอบครัวโดยออแพร์ดังข้างต้น ก็เป็นการละเว้นชื่อเพื่อรักษาความเป็นส่วนตัวของสมาชิกในครอบครัวอุปถัมภ์ เพราะในตอนที่ออแพร์และครอบครัวอุปถัมภ์มีบทสนทนาาร่วมกันในแต่ละวันหลังจากใช้ชีวิตร่วมกันเป็นระยะเวลาหนึ่ง ก็จะใช้ชื่อจริงหรือชื่อเล่นเป็นคำเรียกขานซึ่งไม่บ่งบอกถึงลำดับชั้นที่แตกต่างกัน ดังที่แก้ว ซึ่งเคยเป็นออแพร์ในปี ค.ศ. 2020 กล่าวไว้ว่า “แรกๆ มันก็ไม่ชินที่จะต้องเรียกชื่อคนที่แก่กว่าแบบนี้ (ชื่อเล่น) เพราะบ้านเรา มันไม่มีแบบนี้ แต่เขาก็เรียกตัวเราด้วยชื่อเล่นแหละ เพราะชื่อคนไทยมันยาว เรียกยาก เราก็เข้าใจนะ” (สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2565)

ต่อมา เนื่องจากเงื่อนไขการเข้าร่วมโครงการกำหนดให้ออแพร์ทุกคนจะต้องได้เข้าเรียนในวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยท้องถิ่น โดยได้รับทุนการศึกษาสมทบจากครอบครัวอุปถัมภ์สูงสุด 500 เหรียญสหรัฐ เพื่อการลงคอร์สเรียนขั้นต่ำ 6 หน่วยกิตหรือประมาณ 80 ชั่วโมงภายในระยะเวลา 1 ปี (Chuang, 2012, p.276) อีกทั้ง พวกเขาทุกคนก็ต้องมีอายุระหว่าง 18-26 ปี และมีสถานภาพโสด ไม่เคยแต่งงาน และไม่เคยมีบุตร ดังนั้น นอกจากจะไม่เหมือนกับแรงงานทำงานบ้านข้ามชาติที่ต้องหาคนอื่นหรือว่าจ้างผู้หญิงคนอื่นมาดูแลสมาชิกในครอบครัวของพวกเขา เช่น ลูกหรือพ่อแม่ของเธอ (Yeates, 2012 as cited in Edén & Anving, 2019 p.16) จึงมีออแพร์ที่มองว่าตนเองเป็นเหมือนกับ “พี่สาวคนโต” ของ “น้องๆ” ที่เธอดูแลอย่างใกล้ชิด แต่ก็มีออแพร์บางคนก็นิยามว่าตนเองเป็น “นักศึกษาต่างชาติ” ซึ่งอยากจะมีประสบการณ์การใช้ชีวิตในต่างประเทศก่อนที่จะตัดสินใจเรียนต่อ

หรือมองหาหนทางอื่นในการมาอาศัยอยู่ที่ต่างประเทศเช่นกัน สำหรับกลุ่มออแพร์ซึ่งเป็น ผู้หญิงที่ไม่เคยมีประสบการณ์ในการเดินทางไปใช้ชีวิตอยู่ในต่างประเทศ การสัมผัส ประสบการณ์การใช้ชีวิตในต่างประเทศโดยไม่ต้องเสียค่าที่พักและค่าอาหาร อีกทั้งยังได้รับ ค่าจ้างจากการทำงานไปพร้อมกับการเรียนรู้วัฒนธรรมและพัฒนาภาษาในขณะที่ยังคงอาศัย อยู่ในสภาพแวดล้อมแบบครอบครัวในบริบทออแพร์ ก็เป็นสภาวะที่เหมาะสมต่อการทดลอง ใช้ชีวิตในต่างแดนมากกว่าการเดินทางมาใช้ชีวิตอยู่ที่ต่างประเทศเพียงลำพัง จึงสอดคล้องกับ ข้อเสนอว่าการเป็นออแพร์มักจะเกิดขึ้นในช่วงหลังจากที่ผู้คนเป็นอิสระจากครอบครัวเดิม และก่อนที่จะเริ่มต้นสร้างครอบครัวของตนเอง ออแพร์จึงถือว่าเป็นพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน (rite of passage) หรือกระบวนการสลายตัวจากครอบครัวเดิมและก่อร่างสร้างอัตลักษณ์ ในบริบทต่างประเทศ ไปพร้อมกับการพัฒนาทักษะภาษาต่างประเทศ (Rohde-Abuba & Tkach, 2016, p.194) และได้รับค่าจ้างการเลี้ยงเด็ก หากจะกล่าวโดยสรุป ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่พอใจที่จะถูกเรียกขานว่าเป็น “ออแพร์” ซึ่งหมายถึงพี่เลี้ยงฝึกหัดหรือพี่สาวที่คอยให้ ความช่วยเหลือครอบครัวที่กำลังประสบปัญหาเกี่ยวกับการดูแลเด็กมากกว่าถูกมองว่าเป็น แรงงานที่ให้การดูแลเด็ก ซึ่งไม่ได้มีสถานะที่เท่าเทียมกับครอบครัวอุปถัมภ์และครอบครัวถึง มิติการเป็นนักศึกษาในโครงการแลกเปลี่ยน

การกล่าวถึงความหมายและการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ที่ผู้เข้าร่วมโครงการออแพร์ มอบให้แก่ตนเองและผู้ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดอย่างครอบครัวอุปถัมภ์ ผู้เขียนมองว่าเป็น เรื่องสำคัญ เนื่องจากมุมมองที่ออแพร์มีต่อตนเองและผู้อื่นภายใต้บริบทของการย้ายถิ่นและ ภายในพื้นที่บ้านซึ่งอยู่ในสังคมปลายทาง ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อปฏิสัมพันธ์ การเจรจาและ กลยุทธ์ที่พวกเขาจะเลือกใช้เมื่อเผชิญกับความขัดแย้งและการแสวงประโยชน์ เห็นได้จากคำ ที่ออแพร์เลือกใช้เพื่อกล่าวถึงสมาชิกในครอบครัวซึ่งเป็นนายจ้างอย่าง “โฮสต์พ่อ” และ “โฮสต์แม่” ระหว่างที่เล่าถึงประสบการณ์ การสร้างคำประสมระหว่างภาษาอังกฤษและ ภาษาไทยก็สะท้อนให้เห็นถึงสถานการณ์การปะทะประสานระหว่างสองวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ภายในพื้นที่บ้านได้เป็นอย่างดี เพราะนอกจากจะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน ในแง่ของการเป็นนายจ้างและลูกจ้าง ผู้คนที่มีภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน กลับต้องมาอาศัยอยู่ภายใต้ชายคาเดียวกัน ในด้านหนึ่ง สถานการณ์ดังกล่าวอาจนำไปสู่ การเรียนรู้ เข้าใจและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิดตามภาพลักษณ์ของโครงการ แต่ใน อีกด้านหนึ่ง ความแตกต่างที่ทับซ้อนกันในหลายมิติก็อาจนำไปสู่ความไม่เข้าใจ ตลอดจน

ความขัดแย้งเล็กน้อยไปจนถึงการแสวงหาประโยชน์ ดังที่มีงานศึกษาเกี่ยวกับออสเตรียกล่าวถึง โดยผู้เขียนจะขอกกล่าวถึงกรณีตัวอย่างการปะทะประสานระหว่างวัฒนธรรม ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในความสัมพันธ์ในภาพรวม ก่อนจะกล่าวถึงวิธีการที่ออสเตรียหญิงชาวไทย ตัดสินใจเลือกใช้เพื่อจัดการกับสถานการณ์ที่ไม่คาดคิดและไม่พึงประสงค์ดังข้างต้นเป็นลำดับต่อไป

“อยากให้แคร้ออสเตรียบ้าง”: การปรับตัวและต่อรองต่อเงื่อนไขใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับครอบครัวอเมริกัน

การเข้าร่วมโครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมออสเตรียสำหรับหญิงสาวชาวไทยหลายคน นอกจากจะเป็นโอกาสในการเดินทางออกนอกประเทศ ก็ยังเป็นโอกาสในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับชาวต่างชาติอย่างใกล้ชิดเหมือนกับ “สมาชิกคนหนึ่งในครอบครัว” เช่นเดียวกันกับฝ่ายครอบครัวชาวอเมริกันซึ่งอุปถัมภ์หรือว่าจ้างออสเตรียเป็นครั้งแรก ภายในบ้านซึ่งตั้งอยู่ในประเทศปลายทางจึงเป็นพื้นที่แห่งการเจรจาและต่อรองความคาดหวังของทั้งสองฝ่ายที่มีต่อโอกาสในการย้ายถิ่นและการจ้างงาน เนื่องจากออสเตรียหญิงชาวไทยและครอบครัวอุปถัมภ์ชาวอเมริกันต่างก็มีอัตลักษณ์ที่ทับซ้อน ในแง่ของอายุ เพศภาวะ สถานภาพตลอดจนบรรทัดฐานทางศีลธรรม การให้ความหมายอย่างแตกต่างกันด้วยเหตุแห่งภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมจึงนำไปสู่สถานการณ์การเรียนรู้ ปรับตัวหรือความขัดแย้ง เห็นได้เรื่องราวหรือประสบการณ์ที่แตกต่างกันผ่านปากเสียงของออสเตรียหญิงไทยผู้ให้ข้อมูลทั้ง 5 ท่าน

นับตั้งแต่ก้าวแรกที่เดินทางถึงสนามบินในสหรัฐอเมริกา ออสเตรียจะยังไม่ได้พบครอบครัวอุปถัมภ์จนกว่าจะเข้าร่วมการปฐมนิเทศเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับเงื่อนไขที่โครงการกำหนดไว้ รวมถึงการเข้าถึงความช่วยเหลือหรือสนับสนุน รวมถึงทำความเข้าใจและท่องเที่ยวเกี่ยวกับเครือข่ายออสเตรียจากทั่วโลก หลังจากผ่านกระบวนการและขั้นตอนจำนวนมาก นับตั้งแต่ยังอยู่ที่ประเทศต้นทางจนกระทั่งเดินทางมาถึงประเทศปลายทาง ออสเตรียทุกคนจึงทราบถึงสิทธิและหน้าที่ของตนเองเป็นอย่างดี เมื่อถึงเวลาที่จะได้พบและอยู่ด้วยกันภายในบ้านพร้อมหน้าเป็นครั้งแรก จึงมีผู้ให้ข้อมูลหลายท่านที่หวังจะได้รับการต้อนรับที่อบอุ่นและได้มอบความประทับใจแรกพบแก่ครอบครัวอุปถัมภ์ แม้จะมีกลุ่มออสเตรียที่สมหวัง ก็มีกลุ่มออสเตรียที่ผิดหวังดังเช่นในกรณีของกิบ ที่อาสาทำงานบ้าน เช่น การล้างจาน การดูดฝุ่นและดูแลบ้านซึ่งอยู่นอกเหนือหน้าที่หลักออสเตรีย เพื่อแสดงออกถึงความมีน้ำใจไมตรี แต่สมาชิกในครอบครัวอุปถัมภ์บางคนก็มักจะร้องขอให้เธอทำงานบ้านนอกจากการดูแลเด็กอยู่บ่อยครั้ง

แต่ไม่เคยถูกชักชวนให้รับประทานอาหารเช้าหรืออาหารเย็นพร้อมกัน จนเธอรู้สึกว่าไม่ถูกยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวอุปถัมภ์

เรารู้ว่าเป็นออแพร์อเมริกาไม่ต้องทำงานบ้านให้โฮสต์ ทำให้แค่เด็กเท่านั้น แต่ด้วยความเป็นคนไทยอะเนอะ ใจดี มีน้ำใจเสมอ เราก็เลยช่วยเขาทำงานบ้าน ล้างจาน พอทำให้ช่วงแรก ถ้าหลวมตัวทำอะไรแล้วก็จะทำได้ทำตลอดไปนะส่วนใหญ่ จนกลายเป็นหน้าที่ไปเลย

(กิบ, สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2565)

ดังนั้น แม้ว่าออแพร์จะรับรู้ถึงขอบเขตหน้าที่ของตนเองเป็นอย่างดี พวกเขา ก็ยังสามารถเลือกที่จะให้ความหมายของการกระทำของตนเองอย่างแตกต่างไปจากความรู้ของคนส่วนใหญ่ แต่ก็มีกรณีของครอบครัวอุปถัมภ์ของโบว์ ที่ต่อรองให้เธอต้องทำงานอื่นที่นอกเหนือไปจากการดูแลเด็กทารก เช่น การทำความสะอาดพื้นทั่วบ้าน และถ้าไม่ใช่ห้องที่ปูด้วยพรมก็จะต้องใช้ไม้กวาด โดยอ้างเหตุผลว่าฝุ่นผงอาจจะเป็นอันตรายต่อสุขภาพของเด็กได้ อย่างไรก็ตาม ออแพร์บางคนที่เคยเผชิญกับสถานการณ์ที่คล้ายกับตัวอย่างดังกล่าว ก็กลับมองว่าการไม่ได้รับค่าตอบแทนจากการทำงานบ้านเพิ่มเติมก็ไม่จำเป็นว่าเป็นการเอาเปรียบเสมอไป แต่เป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในกรณีของออแพร์ที่รับประทานอาหารเช้าและอาหารเย็นร่วมกับครอบครัวอุปถัมภ์ มีเครื่องล้างจานหรือเครื่องดูดฝุ่นช่วยทุ่นแรง การได้รับคำขอบคุณหรือความชื่นชมก็เพียงพอสำหรับพวกเธอแล้ว และแม้ว่าค่าจ้างที่ได้รับในแต่ละสัปดาห์จะอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าค่าแรงของแรงงานทำงานบ้านทั่วไป เนื่องจากออแพร์ทุกคนไม่ต้องมีส่วนรับผิดชอบค่าใช้จ่ายใดๆ ภายในบ้าน (Cox & Busch 2016, p.239) และได้รับอนุญาตให้ประกอบอาหารด้วยวัตถุดิบที่มีอยู่ หากไม่ได้ซื้อของบริโภคหรืออุปโภคส่วนตัวเป็นประจำก็พอจะดำรงชีพและมีเงินเก็บอยู่จำนวนหนึ่ง

นิสัยส่วนตัวของคนไทยอะ เราไม่ได้มีท่อใหญ่ๆ มีเครื่องปั่นเศษอาหารในอ่างล้างจานเหมือนที่นั่น (สหรัฐอเมริกา) ทุกคนในบ้านอะใส่ลงไปหมดเลย แต่เราไม่ทำใส่แค่เศษข้าวเล็กๆ ดีกว่า แต่รอบนี้ว่าไม่ได้เพราะไม่มีหลักฐาน ไม่สามารถมาปรับเราได้ บ้านเขาอยู่มาก่อนเรา

(ฟ้า, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2565)

แต่ความสัมพันธ์ระหว่างออแพร์ชาวไทยและครอบครัวอุปถัมภ์ชาวอเมริกันก็ไม่ได้ราบรื่นหรือปรองดองกันอยู่ตลอดเวลาเหมือนกับความสัมพันธ์ในรูปแบบครอบครัวทั่วไป ปัญหาเชิงเทคนิคในบ้านอย่างเครื่องใช้ไฟฟ้าเสีย ท่อระบายน้ำหรือท่ออ่างล้างจานต้นก็สามารถถูกทำให้กลายเป็นประเด็นสร้างความขัดแย้งได้เช่นกัน หากมีการกล่าวหาว่าอีกฝ่ายเป็นต้นเหตุสำคัญของปัญหา เช่น กรณีของฟ้า ออแพร์ที่เคยโดนตำหนิว่าทำให้เครื่องล้างจานเสียเพราะใช้ไม่ถูกวิธี ปล่อยให้เศษอาหารชิ้นใหญ่ผ่านเข้าไปในช่องทำลายเศษอาหารจนทำให้ท่อตัน และเส้นผมของเธอก็ทำให้ท่อระบายน้ำตันจนต้องเรียกช่างประปามาซ่อมแซม แต่เธอก็ปฏิเสธข้อกล่าวหาดังกล่าวว่าเธอใช้เครื่องดังกล่าวไม่เป็นแล้วจะทำให้เสียได้อย่างไร เพราะในประเทศบ้านเกิดหรือที่ไทย ผู้คนก็นิยมล้างจานด้วยมือและผึ่งให้แห้ง เศษอาหารชิ้นใหญ่จึงมักจะถูกหยิบทิ้งลงถังขยะมากกว่าจะถูกยัดลงท่อไป ส่วนเรื่องเส้นผมที่ทำให้ท่อตัน เธอก็รับรู้ว่าตนเองมีเส้นผมที่ยาวและหนา จึงไปซื้อและถ่ายรูปตาข่ายที่ดักเส้นผมในห้องน้ำ เก็บไว้ตั้งแต่ช่วงแรกที่อาศัยอยู่ เธอจึงส่งรูปภาพดังกล่าวไปในห้องสนทนาออนไลน์เพื่อโต้ตอบและยังเสนอแนะให้สมาชิกในครอบครัวอุปถัมภ์ซื้อตาข่ายที่ดักเส้นผมมาใช้ในห้องน้ำของพวกเขา เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นซ้ำ

นอกจากออแพร์จะใช้วิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรมรวมถึงเครื่องมือที่เคยใช้เมื่อยังอยู่ที่ประเทศต้นทางเพื่อปกป้องตนเองจากข้อกล่าวหาของครอบครัวอุปถัมภ์แล้ว บรรทัดฐานทางศีลธรรมที่เกี่ยวกับการเป็นครอบครัวที่ดี/ไม่ดี ตลอดจนการเป็นพ่อแม่ที่ดี/ไม่ดี ซึ่งถูกหล่อหลอมจากค่านิยมและประสบการณ์การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับครอบครัวของตนเองที่ประเทศไทยก็นับได้ว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่ออแพร์มักจะกล่าวถึงและนำมาใช้เพื่อตัดสินหรือเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของครอบครัวอุปถัมภ์ชาวอเมริกัน แม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าการจ่ายค่าจ้างรายสัปดาห์ล่าช้าจนต้องทวงถามหรือบังคับโดยอ้อมให้ทำงานล่วงเวลาจะทำให้พวกเขาตระหนักถึงความเป็นลูกจ้าง ระบบความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและลูกจ้างก็ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การกดขี่ แต่ยังสามารถถูกจัดวางไว้บนระบบอุปถัมภ์ในการเป็นผู้ให้และผู้รับอีกด้วย (วิลลาซีนี โสภภาพล และ จักรพันธ์ ชัดชุ่มแสง, 2562, น.102) ดังที่ออแพร์ผู้ให้ข้อมูลทุกคนก็คาดหวังและมองว่าคุณลักษณะของครอบครัวอุปถัมภ์ที่ดี คือการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน มีความไว้วางใจ (trust) และความใส่ใจ (care) ดังนั้น トラบไต้ที่พวกเขายังคงได้รับการปฏิบัติเหมือนกับสมาชิกในครอบครัวคนหนึ่งซึ่งเป็นประโยชน์ต่อตนเองทั้งในแง่การใช้ชีวิตและการทำงาน พวกเขาก็สามารถอาศัยอยู่ร่วมกับครอบครัวนั้นได้จนจบครบระยะเวลาที่ถูกกำหนด

ไว้ อีกทั้งยินดีที่จะมอบความช่วยเหลือโดยที่ไม่ได้รับสิ่งตอบแทนในรูปของตัวเงินเสมอไป แต่ถ้าหากครอบครัวอุปถัมภ์ละเมิดข้อตกลงที่เกิดจากการเจรจาร่วมกัน ไม่มีความไว้วางใจ หรือไม่ใส่ใจจนกระทั่งก่อตัวกลายเป็นความขัดแย้งและการเอาเปรียบจนทำให้ผู้อุปถัมภ์ไม่สามารถอดทนได้ พวกเขา ก็จะต่อรองโดยใช้วิธีเจรจาด้วยตนเอง ผ่านตัวกลางหรือเครื่องมือต่างๆ ที่สามารถใช้งานได้

ความไม่ไว้วางใจ: อุปสรรคต่อการทำหน้าที่ที่เลี้ยงเด็กฝึกหัดของออแพร์

หลังจากที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงการนิยามตนเองและการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของออแพร์หญิงชาวไทยภายใต้บริบทของการย้ายถิ่นและภายในพื้นที่บ้านของครอบครัวชาวอเมริกันแล้ว เนื่องจากเศรษฐกิจของแรงงานทำงานบ้านและผู้ให้การดูแล (moral economy of domestic and care labour) ตั้งอยู่บนการปฏิบัติตามหน้าที่ (duty) ความรู้คุณ (gratitude) การเห็นแก่ผู้อื่น (altruism) และความรับผิดชอบต่อครอบครัว (familial responsibility) ดังนั้น ฝ่ายผู้ว่าจ้างจึงมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนความสัมพันธ์ตามสัญญาจ้างงานให้เป็นสัญญาทางศีลธรรมที่คาดหวังให้แรงงานไม่ควรจะปฏิบัติงานเพียงเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจส่วนตัวเป็นหลัก หรือที่เรียกกันว่า “การตอกบัตรเวลา” (punching the timecard) กล่าวคือมีเวลาเข้างานหรือออกงานที่แน่นอน เมื่อหมดเวลาก็หยุดทำงานในทันที และนายจ้างก็ยังให้ความสำคัญคุณสมบัติในแง่ความซื่อสัตย์และสุขอนามัยของแรงงานมาก่อนทักษะที่ใช้ในการทำงานจริง แรงงานที่ผู้ว่าจ้างมองหาจึงจะต้องทำงานอย่างเห็นแก่ผู้อื่นและจงรักภักดีมากกว่าจะนึกถึงแต่ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ เช่น ค่าจ้าง ในอีกด้านหนึ่ง แรงงานผู้ย้ายถิ่นก็มองหานายจ้างที่ “ดี” และปฏิบัติต่อพวกเขาด้วยความเคารพซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะเป็นนายจ้างที่จ่ายค่าจ้างให้มากที่สุด (Näre, 2011, p.407) ซึ่งข้อเสนอข้างต้นก็สอดคล้องกับประสบการณ์ของออแพร์หญิงไทยผู้ให้ข้อมูลเช่นกัน เช่น การปรับตนเองให้เข้ากันกับกิจวัตรของครอบครัว การทำให้ตารางงานการดูแลเด็กยืดหยุ่นตามคำร้องขอจากนายจ้างหรือเตรียมพร้อมที่จะทำงานอยู่ตลอด 24 ชั่วโมงตลอดจนการทำงานล่วงเวลาโดยที่ไม่ได้รับค่าจ้าง นอกจากนี้ พวกเธอทุกคนก็ยังคาดหวังที่จะได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียม ได้รับความไว้วางใจและใส่ใจอีกด้วย

ในกรณีของหญิง บัณฑิตชาวไทยซึ่งตัดสินใจที่จะกลายเป็นออแพร์ในวัย 22 ปีที่เดินทางไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา รัฐคอนเนตทิคัต (Connecticut) ในปี พ.ศ. 2562 โดยครอบครัวอุปถัมภ์แรกที่เธอเคยทำงานและอาศัยอยู่ด้วยมีสมาชิกที่ประกอบไปด้วย พ่อและ

แม่ที่ทำงานอยู่ที่บ้าน ลูกสาวอายุ 4 ปีและ 2 ปี ตามลำดับ เธอบอกเล่าว่าระหว่างที่อาศัยอยู่กับครอบครัวอุปถัมภ์แรก แม่เธอจะตกลงเวลาการทำงานและพักผ่อนอย่างชัดเจน เช่น การกำหนดให้วันเสาร์และอาทิตย์เป็นวันหยุด แต่ถ้าหากไม่ได้มีความจำเป็นที่จะต้องออกจากบ้าน เธอก็ยินดีที่จะให้การดูแลเด็กๆ แคในช่วงเช้าหรือช่วงเย็นของวันดังกล่าว อย่างไรก็ตาม การถูกขอร้องให้ช่วยดูแลเด็กในวันหยุดตลอดทั้งวันหรือแทบจะทุกสัปดาห์ก็ทำให้เธอเกิดความรู้สึกไม่พอใจ แต่ในช่วงแรก เธอก็มักจะตัดสินใจให้ความช่วยเหลือแทนที่จะปล่อยให้ เป็น “หน้าที่ของพ่อแม่ที่ดี” เพื่อหลีกเลี่ยงความบาดหมางที่อาจจะเกิดขึ้นตามมา

นอกจากหญิงจะเกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจ เพราะไม่ถูกยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวเหมือนกับพี่เลี้ยงเด็กคนสนิท เธอก็ไม่ได้รับความไว้วางใจให้ดูแลเด็กเพียงลำพัง เพราะครอบครัวอุปถัมภ์ของเธอยังคงว่าจ้างพี่เลี้ยงเด็กชั่วคราว (part-time nanny) เชื้อสายละติน หรือ “แนนนี่” ให้มาประกบอยู่ข้างตลอดเวลาจนทำให้เธอเกิดความรู้สึกอึดอัด แต่เมื่อหมดช่วงเวลาการทำงานของเธอ แนนนี่คนนี้ก็กลับได้รับความไว้วางใจให้ทำงานให้การดูแลเด็กเพียงคนเดียวได้ โดยโฮสต์แม่ให้เหตุผลว่าออแพร์อยู่กับครอบครัวแค่ 1-2 ปี ก็จะเดินทางกลับประเทศของตนเอง แต่พี่เลี้ยงคนนี้ก็ทำงานให้ครอบครัวมาเป็นระยะเวลาหลายปี จึงได้รับความไว้วางใจจากพวกเขามากกว่า

เวลามีพ่อแม่อยู่ด้วย เหมือนเขาไม่เชื่อใจ ไม่ปล่อยให้ทำงาน เวลาป้อนข้าวน้อง เอราน้องแต่งตัว เขาชอบมาป่วน ลงมาปลุกเด็กแทน พอเด็กจำได้ว่ามีพ่อแม่มาปลุก ก็จะไม่ค่อยเอาเรา ทำให้งานทำงานยาก เพราะเป็นเด็กเลี้ยงยากอยู่แล้ว ยิ่งพ่อแม่มาอยู่ด้วย ยิ่งลำบากสำหรับเรา แต่พอแนนนี่มา โฮสต์ก็เข้านิวยอร์ก (New York) หรือไม่ลงมาช่วยเลยง่ายกับแนนนี่ที่จะมาสอนน้อง

(หญิง, สัมภาษณ์, 28 เมษายน 2565)

ต่อมา การทำงานท่ามกลางสายตาของพี่เลี้ยงคนอื่นหรือครอบครัวอุปถัมภ์ที่คอยสอดส่องและคอยเข้ามาแทรกแซงวิธีการดูแลของเธออยู่ตลอด ความไม่ไว้วางใจจึงทำให้งานดูแลเด็กเป็นไปอย่างยากลำบาก กล่าวคือเมื่อเด็กประพฤติตัวไม่ตัวอย่างการทุบตี ตะโกนหรือแผดเสียง เมื่อพวกเขาไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการ ออแพร์จะพยายามสั่งสอนหรือห้ามปรามอย่างใจเย็นและประนีประนอม แต่ทว่า สมาชิกในครอบครัวอุปถัมภ์อย่างโฮสต์แม่มักจะตามใจเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าแทนที่จะสั่งสอนอย่างมีเหตุผล เด็กที่อยู่ภายใต้การ

ดูแลจึงไม่ให้ความเคารพหรือเชื่อฟังออแพร์ ทำให้แบบแผนและวิธีการดูแลที่พวกเขาเคยเรียนรู้และใช้งานแล้วได้ผลกลับเกิดความล้มเหลว อีกทั้งการว่าจ้างผู้คนมาดูแลลูกของตนพร้อมกันถึง 2 คนแทบทุกวัน นอกจากจะทำให้หญิงมองว่าเป็นเรื่องที่แปลก เพราะโฮสต์พ่อและโฮสต์แม่ส่วนใหญ่ก็มักจะดูแลลูกเองในช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ เธอก็ยังวิจารณ์ว่าพฤติกรรมหรือวิธีการเลี้ยงดูแบบ “ตามใจจนเสียนิสัย” (spoil) ก็ทำให้พวกเขาต้องการความช่วยเหลือจากผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา เพราะไม่สามารถควบคุมหรือสั่งสอนลูกๆ ของตนเองได้ดี จึงสะท้อนให้เห็นความเป็นพ่อและแม่ที่ไม่ดีของโฮสต์

ในขณะที่ฟ้า บัณฑิตชาวไทยก็กลายเป็นออแพร์ในวัย 24 ปี และเดินทางไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา รัฐแคลิฟอร์เนีย (California) ในปี พ.ศ. 2563 โดยครอบครัวอุปถัมภ์แรกที่เธอเคยทำงานและอาศัยอยู่ด้วยมีสมาชิกที่ประกอบไปด้วย พ่อและแม่ที่ทำงานนอกบ้านทั้งคู่ ลูกชายคนเดียวอายุ 8 ขวบ เป็นระยะเวลากว่า 1 ปี แม้เธอจะไม่มีปัญหาเกี่ยวกับตารางงานมากนัก เพราะเด็กที่ให้การดูแลอยู่ในวัยเรียนแล้ว ดังนั้น หลังจากที่ “น้อง” ไปโรงเรียนจึงมีช่วงเวลาที่ว่างระหว่างวันซึ่งเอื้อให้สามารถดำเนินการตามแผนเรียนภาษาอังกฤษได้ แต่เธอก็ยังเผชิญกับสถานการณ์ความตึงเครียดและความขัดแย้งต่างๆ อันเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับโฮสต์พ่อและโฮสต์แม่มากกว่า

แค่ขอฝึกขับรถวนในพื้นที่ใกล้ๆ เพราะพวกมาลัยคนละฝั่งกับบ้านเรา (ไทย) เขาก็ไม่อนุญาต เลยต้องอยู่แบบไม่มีรถ 4 เดือน เป็นช่วงเวลาที่แย่มากเพราะรู้สึกเครียดที่โฮสต์ไม่ใส่ใจและไม่ให้ออกาสฝึก เราก็อายุไม่น้อยแล้ว รู้สึกว่าพอเป็นหน้าที่ของเราแล้วไม่ได้ทำ ก็คิดว่าไม่ต้องอยู่ดีกว่าจะรีแมชต์ (rematch) หรือกลับไปประเทศก็ได้

(ฟ้า, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2565)

ฟ้าจึงเป็นตัวอย่างของออแพร์บางคนที่ไม่ได้รับความไว้วางใจให้ใช้รถยนต์ขับรถหรือพา “น้อง” ไปยังสถานที่ต่างๆ เช่นกัน เห็นได้จากกรณีของฟ้าที่รอคอยจนกระทั่งผ่านไป 4 เดือนจึงจะได้รับอนุญาตให้ใช้รถยนต์ เพื่อเดินทางไปในสถานที่ต่างๆ แต่เธอก็ยังคงถูกห้ามไม่ให้ขับรถพาเด็กที่อยู่ภายใต้การดูแลไปด้วยในเวลาว่างหรือนอกเวลาว่างก็ตาม เธอจึงกล่าวว่าเป็นเรื่องน่าเสียดายที่ไม่ได้ใช้ทักษะที่ฝึกฝนมาเพื่อสร้างความทรงจำหรือประสบการณ์ร่วมกับครอบครัวอุปถัมภ์ ดังนั้น แม้ว่าออแพร์ทุกคนจะมีหนังสือรับรองการเก็บชั่วโมงเลี้ยงเด็กจากสถานรับเลี้ยงเด็กแบบทางการอย่างน้อย 1 ที่ เช่น โรงพยาบาลหรือ

สถานรับเลี้ยงเด็กเอกชน และสถานรับเลี้ยงเด็กแบบไม่เป็นทางการอย่างน้อย 1 เป็นระยะเวลาอย่างน้อย 400 ชั่วโมง หรือมีใบขับชีสากล ก็ไม่ได้เป็นเครื่องรับประกันว่าครอบครัวอุปถัมภ์ทุกบ้านจะไว้ใจมากเพียงพอที่จะฝากฝังลูกหลานไว้กับออปแพรร์ ดังที่โครงการออปแพรร์และผู้เข้าร่วมคาดหวังไว้เสมอไป อย่างไรก็ตาม นอกจากความไม่ไว้ใจจะทำให้ออปแพรร์ไม่สามารถทำงานในฐานะพี่เลี้ยงเด็กฝึกหัดได้อย่างราบรื่น ความไม่ใส่ใจหรือการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม ก็ทำให้ออปแพรร์เริ่มตระหนักว่าพวกเขาอาจจะกำลังเผชิญกับสถานการณ์ความขัดแย้งและการเอาเปรียบทางด้านแรงงาน เห็นได้จากประสบการณ์ที่แสดงให้เห็นความไม่ใส่ใจที่โฮสต์มีต่อความเป็นอยู่และสถานภาพนักศึกษาในฐานะมิติหนึ่งของออปแพรร์

ความไม่ใส่ใจ: อุปสรรคต่อสวัสดิภาพและการรักษาสถานภาพนักศึกษาของออปแพรร์

แม้ว่าออปแพรร์ผู้ให้ข้อมูลทุกคนจะได้รับค่าจ้างขั้นต่ำประมาณ 195.75 เหรียญต่อสัปดาห์ การทำงานและพักผ่อนอยู่ร่วมกับครอบครัวอุปถัมภ์ ก็ทำให้มีชั่วโมงการทำงานที่ไม่แน่นอนหรืออาจจะไม่ได้รับค่าจ้างล่วงหน้า เช่น กรณีของกิบ ออปแพรร์ที่เคยรับผิดชอบดูแลเด็กถึง 10 คน ซึ่งเป็นลูกหลานแขกที่มาเยี่ยมเยียนในช่วงเทศกาลคริสต์มาส อีกทั้งยังมีกรณีของออปแพรร์ที่ได้รับค่าจ้างรายสัปดาห์ล่าช้าจนต้องทวงถาม แม้ว่าจะพบหน้ากันทุกวัน อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดความไม่ลงรอยหรือความไม่พอใจ ออปแพรร์ก็จะพยายามใช้การเจรจาท่องแย่งกันอย่างต่อเนื่องและประนีประนอมกับครอบครัวอุปถัมภ์ จนกว่าจะมีข้อสรุปที่น่าพอใจสำหรับทั้งสองฝ่าย นอกจากนี้ โครงการออปแพรร์ก็ยังจัดหาเจ้าหน้าที่ปรึกษาประจำเขต (LCC: Local Childcare Consultant) เพื่อทำหน้าที่เป็นตัวกลางและตรวจสอบสภาพความเป็นอยู่ว่ามีห้องพักส่วนตัวหรืออาหารเพียงพอหรือไม่ และหากมีเหตุร้ายแรงก็สามารถโทรไปที่เบอร์โทรศัพท์ฉุกเฉินได้ตลอดเวลา

ออปแพรร์จึงสามารถพึ่งพาเจ้าหน้าที่ปรึกษาประจำเขต เพื่อร้องเรียนถึงปัญหาอย่าง การล่วงละเมิดกฏต่างๆ หรือการใช้งานอย่างหนัก เช่น การทำงานเกินวันละ 10 ชั่วโมงหรือเกินสัปดาห์ละ 45 ชั่วโมง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ออปแพรร์ที่มีประสบการณ์เปลี่ยนครอบครัวอุปถัมภ์อย่างหญิงและฟ้า ก็มองว่าการพึ่งพาเจ้าหน้าที่ปรึกษาประจำเขตเป็นทางเลือกสุดท้าย เพราะพวกเขาก็พยายามอดทนต่อการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม จนกระทั่งเรียกร้องให้ครอบครัวอุปถัมภ์ต้องแบ่งระหว่างเวลางานและเวลาว่างเอง รวมถึงปรึกษากับเพื่อนออปแพรร์คนอื่นในพื้นที่ใกล้เคียงเป็นเวลายาวนานกว่าหลายเดือน แต่เมื่อไม่เป็นผลจึงตัดสินใจไป

ขอความช่วยเหลือจากบุคคลที่ 3 อย่างเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น เพราะในฐานะ “ครอบครัวหนึ่ง” นายจ้าง (ครอบครัวอุปถัมภ์) ก็สามารถร้องขอให้ออฟเฟอร์ทำงานเกินเวลาที่เคยตกลงกันได้ โดยอ้างความสัมพันธ์ในการทำงานโดยใช้วาทกรรมเศรษฐกิจที่เน้นความรับผิดชอบร่วมกัน (Hess & Puckhaber, 2004, p.73) ศีลธรรมทางครอบครัวที่พ่วงติดกับงานดูแลเด็กจึงมีส่วนทำให้ออฟเฟอร์ไม่สามารถแยกขาดจากการทำหน้าที่ดังกล่าว แต่ออฟเฟอร์ก็ตระหนักถึงการถูกเอาเปรียบ เมื่อพวกเขาไม่ได้รับการตอบแทนสำหรับการบริการอย่างที่คาดหวัง โดยมองว่าการละเมิดข้อตกลงที่เกิดขึ้นจากการเจรจาระหว่างออฟเฟอร์และครอบครัวอุปถัมภ์อย่างต่อเนื่อง ก็สะท้อนให้เห็นถึงความไม่ใส่ใจมากที่สุดจนนำไปสู่การต่อรองผ่านการเจรจาด้วยตนเอง พึงพาตัวกลาง ตลอดจนมองหาทางเลือกใหม่ เห็นได้จากประสบการณ์ดังต่อไปนี้

หากไม่นับรวมกรณีของโบว์ ออฟเฟอร์ที่ดูแลทารก (infant) การอาศัยอยู่ร่วมกับครอบครัวอุปถัมภ์และการสื่อสารกับเด็กชาวอเมริกันอย่างใกล้ชิดก็มีส่วนช่วยพัฒนาทักษะภาษาอังกฤษของพวกเธอ อย่างไรก็ตาม โครงการออฟเฟอร์ก็กำหนดให้ออฟเฟอร์ในสหรัฐอเมริกา ๗ ทุกคนจะต้องลงเรียนเสริมทักษะภาษาอังกฤษในวิทยาลัยชุมชน โดยได้รับทุนสนับสนุนการศึกษา 500 ดอลลาร์สหรัฐฯ จากครอบครัวอุปถัมภ์ เพื่อคงไว้ซึ่งสถานภาพนักศึกษาในโครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม พวกเธอทุกคนจึงจำเป็นต้องเข้าเรียนตามวันที่กำหนดไว้เพื่อเก็บหน่วยกิตการศึกษาให้ครบชั่วโมง อย่างไรก็ตาม มีกรณีของหญิง ออฟเฟอร์ที่เดิมที่พำนักอยู่ในบ้านของครอบครัวอุปถัมภ์ซึ่งอยู่ในรัฐคอนเนตทิคัต ก็จำเป็นต้องเดินทางและติดตามไปยังรัฐฟลอริดา (Florida) พร้อมกับครอบครัวอุปถัมภ์ เธอจึงไม่สามารถเข้าเรียนที่วิทยาลัยชุมชนเดิมได้ จนเธอจะต้องเจรจาและตกลงกับครอบครัวอุปถัมภ์ถึงความจำเป็นที่จะต้องเก็บหน่วยกิตให้ครบตามระยะเวลาที่ถูกกำหนดไว้ เพราะเธอกำหนดให้ในช่วงบ่ายของวันจันทร์และพุธเป็นช่วงเวลาเรียนเพื่อเก็บหน่วยกิตทางการศึกษา แต่ทว่า เนื่องด้วยภาระหน้าที่หลักของออฟเฟอร์คือการให้การดูแลเด็ก ตารางงานที่ยืดหยุ่นของออฟเฟอร์จึงกระทบต่อการคงไว้ซึ่งสถานภาพนักศึกษาของออฟเฟอร์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ก็ไปคุยกับโฮสต์เลยว่าเรามีเรียนนะ ต้องเก็บให้ครบ 72 ชั่วโมงตามกฎหมาย ถ้ากลับไปฟลอริดา ก็จะขาดไป 2 วัน 4 ชั่วโมง เขาบอกว่าจองตัวเครื่องบินให้ไปแล้วโดยที่ไม่บอกล่วงหน้า เราเลยรู้สึกว่าเขาไม่แคร์เลยว่าออฟเฟอร์ต้องเรียน ทั้งที่รู้ดี เลยมานั่งคิดว่าทำไมบรรยากาศในบ้านถึงเป็นแบบนี้

(หญิง, สัมภาษณ์, 28 เมษายน 2565)

เธอกล่าวว่าในระหว่างที่อยู่พำนักอยู่ที่รัฐฟลอริดา ครอบครัวอุปถัมภ์ก็ไม่ได้จัดหาห้องส่วนตัวให้เธอ การนอนร่วมห้องกับเด็กที่อยู่ภายใต้การดูแลจึงไม่เพียงละเมิดข้อกำหนดของโครงการ แต่ยังทำให้เวลาทำงานล่วงล้าเวลาพักผ่อนจนทำให้ร่างกายของเธอรู้สึกเหนื่อยล้า และแม้ว่าจะมีวันหยุดพักผ่อนเหมือนเดิม เธอก็ไม่สามารถเดินทางไปไหนได้ เนื่องด้วยความไม่คุ้นเคยกับผู้คนและสถานที่ ยิ่งไปกว่านั้น หากพี่เลี้ยงหรือแนนนี่ชาวละติน (nanny) ที่โฮสต์ว่าจ้างมานานร่วมเดินทางมาด้วย พวกเขา ก็จะจองห้องพักในโรงแรมอื่น เพื่อที่แนนนี่จะได้ใช้ห้องที่โฮสต์เคยนอนเป็นห้องส่วนตัว จนเธอกล่าวออกมาว่า “...เวลาเราทำงานอะทำไมไม่คิดหาวิธีให้อาได้นอนเต็มที่ได้มีห้องส่วนตัวเลยละ ทำไมอยู่ไม่แชร์ห้องกับลูกๆ แล้วให้ออนนอนคนเดียว เขาก็ไม่คอยแคะเราเลย...” นอกจากนี้ โฮสต์ของเธอก็มักจะบอกตารางงานดูแลเด็กผ่านการส่งอีเมลมาในช่วงเวลาพักผ่อนจนเตรียมตัวไม่ทันหรือทับซ้อนกันกับช่วงเวลาเข้าเรียนภาษาอังกฤษ แม้ว่าจะเคยตกลงเวลาทำงานร่วมกันอย่างชัดเจนแล้ว ประสบการณ์ของออปแอร์หญิงชาวไทยดังกล่าว นอกจากจะทำให้เธอรู้สึกว่ตนเองได้รับการปฏิบัติไม่เหมือนกับเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว ก็ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการค้นหาครอบครัวอุปถัมภ์ใหม่ที่พวกเธอคาดหวังว่าจะได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน มีความไว้วางใจให้เธอแสดงศักยภาพเต็มที่ และใส่ใจต่อความเป็นอยู่หรือสวัสดิภาพของเธามากกว่าครอบครัวอุปถัมภ์เดิม

ดังนั้น หากวิธีการต่อรองกับครอบครัวอุปถัมภ์เดิมด้วยการเจรจาด้วยตนเองไม่เป็นผล เจ้าหน้าที่ปรึกษาประจำเขตหรือที่ออปแอร์เรียกชื่อย่อว่า “แอล” จึงจะเข้ามามีบทบาทเป็นตัวกลางที่รับฟังปัญหาความขัดแย้งและให้คำแนะนำกับออปแอร์และครอบครัวอุปถัมภ์ เช่น การเสนอให้ทั้งสองฝ่ายกลับไปทบทวนการตัดสินใจหรือพยายามปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเข้าหากัน แต่ออปแอร์ซึ่งเคยมีประสบการณ์เปลี่ยนครอบครัวอุปถัมภ์ก็จะตัดสินใจอธิบายเหตุผลของการเปลี่ยนครอบครัวใหม่ (rematch) ให้เจ้าหน้าที่ปรึกษาประจำเขตและครอบครัวอุปถัมภ์ ไม่ว่าจะด้วยการเจรจาด้วยคำพูดหรือผ่านตัวอักษรที่ปรากฏอยู่ในอีเมลเพื่อหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าโดยตรง เพราะทั้งฝ่ายออปแอร์และครอบครัวอุปถัมภ์เดิมจะต้องยินยอม ขั้นตอนการเปลี่ยนครอบครัวอุปถัมภ์ใหม่จึงจะสามารถเกิดขึ้นได้ หญิงและฟ้าเป็นตัวอย่งของออปแอร์ที่มองหาครอบครัวด้วยวิธีการในระบบ อย่างการยืนยันสถานะว่าเป็นออปแอร์ที่กำลังมองหาครอบครัวอุปถัมภ์ในเว็บไซต์ทางการของตัวเองแทนไปพร้อมๆ กับวิธีการนอกระบบอย่างการพึ่งพาช่องทางสื่อสังคมออนไลน์ อย่างเฟซบุ๊ก (Facebook) เพราะการ

เปลี่ยนครอบครัวใหม่มีข้อจำกัดอย่างการกำหนดให้ออแพร์ต้อง “หาบ้านใหม่” หรือจับคู่กับครอบครัวอุปถัมภ์ใหม่ให้ได้ภายในระยะเวลา 2 สัปดาห์ มิฉะนั้นแล้วก็จะไม่สามารถพำนักอยู่ในสหรัฐอเมริกา ได้ต่อไปจนต้องเดินทางกลับประเทศต้นทางก่อนกำหนด ออแพร์จึงใช้ช่องทางสังคมออนไลน์อย่างกลุ่มในเฟซบุ๊กเป็นเครื่องมือค้นหาครอบครัวอุปถัมภ์ใหม่อีกทางหนึ่งด้วย เช่น การโพสต์แนะนำตนเองหรือแสดงความคิดเห็นในโพสต์ของครอบครัวอุปถัมภ์ที่กำลังมองหาออแพร์โดยใช้บัญชีส่วนตัวของตนเอง เช่นเดียวกับออแพร์ในสวีเดน (Eldén & Anving 2019, p.23) ที่ใช้กลุ่มภายในเฟซบุ๊ก เพื่อติดต่อกับออแพร์คนอื่น ตลอดจนปรึกษารื้อกันในเรื่องค่าจ้าง ใบอนุญาตทำงาน และวิธีการได้มาซึ่งหมายเลขประกันสังคม และในบางครั้งก็ยังคงเตือนกันเกี่ยวกับนายจ้างที่ควรระวังหลีกเลี่ยง กลุ่มในเฟซบุ๊กจึงนับว่ามีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อทั้งครอบครัวอุปถัมภ์ในการค้นหาออแพร์และออแพร์ในการค้นหาครอบครัวอุปถัมภ์ใหม่

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาประสบการณ์ของผู้หญิงชาวไทยที่เข้าร่วมโครงการออแพร์ในสหรัฐอเมริกา สำหรับบางคนก็เป็นครั้งแรกในชีวิตของเธอที่จะได้ออกเดินทางออกท่องโลก สัมผัสวัฒนธรรมต่างแดนและได้รับเงินค่าจ้างจากการดูแลเด็ก และอาศัยอยู่ร่วมกับครอบครัวอุปถัมภ์ วิถีปฏิบัติของออแพร์จึงเป็นการเชื่อมโยงและต่อร่องระหว่างท้องถิ่นกับโลกาภิวัตน์ โดยที่ออแพร์ซึ่งเป็นผู้ย้ายถิ่นชั่วคราว (temporary migrant) ก็สามารถสะท้อนความเหลื่อมล้ำในกระบวนการย้ายถิ่นและโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันได้อย่างชัดเจน เห็นได้จากเงื่อนไขและคุณสมบัติต่างๆ ที่โครงการออแพร์และรัฐปลายทางเรียกร้องจากผู้เข้าร่วม นอกจากนี้ ประสบการณ์ของออแพร์หญิงชาวไทยทั้ง 5 คน นับได้ว่าเป็นชาติพันธุ์วรรณนาของความเป็นโลก กล่าวคือ มุมมองของโลกาภิวัตน์จากเบื้องล่าง หรือที่เรียกกันว่า “โลกาภิวัตน์ระดับรากหญ้า” (Burawoy et al., 2000; Appadurai, 2001 as cited in RØyrvik, 2012, p. 1) โดยมุ่งเน้นที่โลกาภิวัตน์ที่ฝังรากลึกอยู่ในผู้คนและกลุ่มต่างๆ ก็สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นไปได้ที่ไม่สิ้นสุด ดังที่ออแพร์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทุกคนก็ไม่ได้นิยามตนเองว่าเป็นแรงงานทำงานบ้านอย่างพี่เลี้ยงเด็ก (nannie) หรือแม่บ้านทำความสะอาด (housekeeper) จึงไม่สอดคล้องกับข้อเสนอหลักของงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับออแพร์ในมิติการย้ายถิ่นที่มองว่า โครงการออแพร์เป็นเพียงการนำเข้าแรงงานดูแลอัตราค่าจ้างต่ำจากประเทศยากจนไปสู่ประเทศร่ำรวย หรืองานศึกษาออแพร์ในมิติงานให้การดูแลรูปแบบหนึ่ง

ซึ่งให้ความสำคัญกับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจว่าเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ผู้คนจากคนละซีกโลก มาพบปะและพัฒนาความสัมพันธ์เช่นกัน ผู้เขียนมองว่าการวิเคราะห์ในมิติดังกล่าวตั้งแต่ระดับเลย ประสบการณ์ ความต้องการ รวมถึงบริบทและเงื่อนไขการดำเนินชีวิตของออแพร์ในต่างแดน ในมิติการย้ายถิ่น การทำงาน และการอยู่ร่วมกันของครอบครัวที่ทั้งทับซ้อนและหลากหลาย มุมมองที่มีต่อออแพร์ในลักษณะ “เหมารวม” จึงไม่สามารถช่วยทำความเข้าใจความคิด การตัดสินใจ และการกระทำของผู้เข้าร่วมโครงการออแพร์

ดังนั้น ปฏิสัมพันธ์ของผู้คนจากต่างวัฒนธรรมที่เข้ามาปะทะประสานกันและอยู่ ภายใต้บริบทโลกาภิวัตน์จึงไม่ควรจะถูกคำอธิบายแบบใดแบบหนึ่งกลับไป (พัชรินทร์ ลาภานันท์, 2561, น.12) เพราะออแพร์ผู้ให้ข้อมูลก็ยังมีความต้องการและคาดหวังที่จะถูก นับรวมให้เป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวอุปถัมภ์และรักษาไว้ซึ่งสถานภาพของนักศึกษาตาม ข้อกำหนดของโครงการระหว่างที่ใช้ชีวิตและทำงานอยู่ในสหรัฐอเมริกา พวกเขาจึงไม่ได้ถูก บีบบังคับให้ต้องอยู่ร่วมกับครอบครัวอุปถัมภ์ต่อไปได้จนจบระยะเวลาของโครงการกว่า 1-2 ปีด้วยแรงจูงใจทางเศรษฐกิจเท่านั้น เพราะถึงแม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าสภาพการทำงานและ ความเป็นอยู่ของออแพร์จะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันกับแรงงานทำงานบ้านซึ่งเป็นผู้ย้าย ถิ่นที่อาศัยอยู่กับนายจ้างมากกว่านักเรียนแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม อีกทั้ง มีการเสนอว่าความ คลุมเครือระหว่างบทบาทสมาชิกในครอบครัวกับสถานะความเป็นลูกจ้างส่งผลเสียอย่างมาก ต่อออแพร์ เพราะในฐานะที่เป็น “ลูกสาว” หรือ “ลูกชาย” พวกเขาก็ไม่กล้าที่จะเจรจา ข้อกำหนดและเงื่อนไขของสัญญาจ้างงานกับครอบครัวอุปถัมภ์ (Anderson, 2000; Geserick, 2012) แต่จากการสัมภาษณ์ก็ไม่ปรากฏว่ามีออแพร์หญิงไทยซึ่งเป็นกลุ่มผู้ให้ ข้อมูลที่อยู่เฉยเฉยเมื่อจะต้องเจรจากับครอบครัวอุปถัมภ์เกี่ยวกับการทำงานภายในบ้าน

หากมองผ่านแนวคิดเศรษฐกิจโดยที่ไม่บังคับแง่มุมความเป็นผู้กระทำการ ออแพร์ หญิงชาวไทยก็เป็นตัวอย่างของกลุ่มคนที่นิยมและต่อรองต่อสถานการณ์และเงื่อนไขต่างๆ ด้วยตนเอง ถึงแม้สายตาของคนนอกจะมองว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน トラบไคที่ พวกเขายังคงรู้สึกว่าได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน ได้รับความไว้วางใจและใส่ใจ เหมือนกับสมาชิกคนหนึ่งของครอบครัว พวกเขาไม่ได้มองความช่วยเหลือต่างๆ ที่ไม่ได้รับ ค่าตอบแทนและอยู่นอกเหนือตารางงานที่ถูกกำหนดไว้ว่าเป็น “การเอารัดเอาเปรียบ” แต่ในทางกลับกันหากการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน ความไว้วางใจและความใส่ใจ ซึ่งออแพร์ เป็นศีลธรรมแบบครอบครัวถูกล่วงละเมิดจนไม่สามารถอดทนต่อไป เห็นได้จากประสบการณ์

ของหญิงและฟ้า ซึ่งเป็นออแพร์ที่ตัดสินใจเปลี่ยนครอบครัวอุปถัมภ์ ก็เป็นตัวอย่งที่แสดงให้เห็นว่าออแพร์ก็สามารถเจรจาหรือใช้กลยุทธ์ต่างๆ โดยอ้างอิงถึงบรรทัดฐานทางศีลธรรมเพื่อต่อรองและวิพากษ์ครอบครัวอุปถัมภ์ที่ปฏิบัติต่อพวกเขาอย่างไม่เป็นธรรมด้วยตนเอง จนกระทั่งตัดสินใจเปลี่ยนครอบครัวอุปถัมภ์ในฐานะวิธีการที่มองว่าดีที่สุดสำหรับตนเอง

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- จุฑามาศ สนวนอุดม. (2555). ชีวิตที่เลี้ยงชาวไทย ภายใต้โครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของออแพร์ประเทศสหรัฐอเมริกา. การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษามหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 2, 4-5 กันยายน 2555.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (ม.ป.ป.). แนวคิดว่าด้วยการอธิบายการเมืองของชานา: จาก “เศรษฐกิจธรรม” ถึงข้อถกเถียงร่วมสมัย. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง*, 1(1), 51-96.
- สเตเกอร์, แมนเฟร็ด ปี. (2562). *โลกาภิวัตน์: ความรู้ฉบับพกพา* (ฉบับปรับปรุงเนื้อหาใหม่). (วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง, ผู้แปล). บุ๊คสแคป. (ต้นฉบับพิมพ์ปี 2017).
- วิลาสินี โสภภาพล และ จักรพันธ์ ชัดชุมแสง. (2562). งานบุญข้ามถิ่น: การจัดวางตัวตนใหม่และการต่อรองของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น. *วารสารราชภัฏสุราษฎร์ธานี*, 6(1), 95-112.
- พัชรินทร์ ลาภานันท์. (2561). การแต่งงานและการย้ายถิ่นข้ามชาติ: กรอบการศึกษาและสถานะองค์ความรู้. *วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา*, 37(1), 9-42.
- ILO. (2552). *งานบ้าน – งานที่มีคุณค่า: คู่มือสำหรับแรงงานทำงานบ้านในประเทศไทย*. สำนักงานกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. องค์การแรงงานระหว่างประเทศ.
- Thaiaupair.com. (ม.ป.ป). *Au Pair in America*.
<https://www.thaiaupair.com/aupair-in-america>.

ภาษาต่างประเทศ

- Anderson, B. (2007). A very private business: Exploring the demand for the migrant domestic workers. *The European Journal of Women's Studies*, 14(3), 247-264.
- Chuang, J., A. (2012). The U.S. Au Pair program: Labor exploitation and the

- myth of cultural exchange. *Harvard Journal of Law & Gender*, 36, 269-343.
- Cox, R. (2007). The Au Pair body: Sex object, sister or student?. *European Journal of Women's Studies*, 14(3), 281-296.
- Cox, R., & Busch, N. (2016). "This is the life I want": Au pairs' perceptions of life in the global city. *Nordic Journal of Migration Research*, 6(4), 234-242.
- Crow, G. (2002). Families, moralities, rationalities and social change. In A. Carling, S. Duncan, & R. Edwards (Eds.), *Analysing families. Morality and rationality in policy and practice* (pp.285-296). Routledge.
- Eldén, S., & Anving, T. (2019). Researching families and paid domestic care. In *Nanny families: Practices of care by nannies, Au Pairs, parents and children in Sweden* (pp. 13-32). Bristol University Press.
- Finch, J. & Mason, J. (1993). *Negotiating family responsibilities*. Routledge.
- Geserick, C. (2012). 'I always wanted to go abroad, and I like children': Motivations of young people to become Au Pairs in the USA. *Young*, 20(1), 49-67.
- Hess, S., & Puckhaber, A. (2004). 'Big sisters' are better domestic servants?! Comments on the booming Au Pair business. *Feminist Review*, 77(1), 65-78.
- Hess, S. (2005). *Globalisierte Hausarbeit. Au-pair als Migrationsstrategie von Frauen aus Osteuropa* (Globalized domestic work. Au Pair as migration strategy of women from Eastern Europe). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hochschild, A.R. (2000). Global care chains and emotional surplus value. In W. Hutton & A. Giddens (Eds), *On the edge: Living with global capitalism* (pp. 130-146). Jonathan Cape.
- Macdonald, C. (2011). *Shadow mothers: Nannies, Au Pairs, and the*

- micropolitics of othering*. University of California Press.
- Mellini, L., Yodanis, C. & Godenzi, A. (2007). "On par"? The role of the Au Pair in Switzerland and France. *European Societies*, 9(1), 45–64.
- Näre, L. (2011). The moral economy of domestic and care labour: Migrant workers in Naples, Italy. *Sociology*, 45(3), 396–412.
- Rohde-Abuba, C. & Tkach, O. (2016). Finding oneself abroad: 'Au pairs' strategies of self-positioning in hosting societies. *Nordic Journal of Migration Research*, 6, 193-198.
- Rohde-Abuba, C. (2016). 'The good girl from Russia can do it all': Au pairs' perspective on morality and immorality in the au pair relation. *Nordic Journal of Migration Research*, 6(4), 215–223.
- Romero, M. (2002). *Maid in the USA*. Routledge.
- Yeates, N. (2012). Global care chains: A state-of-the-art review and future directions in care transnationalization research. *Global Networks*, 12(2), 135–54
- Yodanis, C. & Lauer, S. R. (2005). Foreign visitor, exchange student, or family member? A study of Au-pair policies in the United States, United Kingdom, and Australia. *The International Journal of Sociology and Social Policy*, 25(9), 41–64.

วัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม: ข้อเสนอสู่สมดุลการนอนและการทำงาน¹
Sleeping Culture in a Capitalist World: A Proposal to Balance Sleep
and Work

ธรรมปพน ทรงธิบาย | Thampaphon Songthibai²

ปาณิภา สุขสม | Panipa Suksom³

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอิทธิพลของทุนนิยมและแรงส่งเสริมจากสถาบันทางสังคมต่อวัฒนธรรมการนอนอันกระทบต่อปัจเจกและสังคม ส่วนท้ายจะนำเสนอแนวทางสู่ความสมดุลระหว่างการนอนและทำงานในโลกทุนนิยม โดยมีวิธีศึกษาจากการค้นคว้าเอกสารทุติยภูมิและใช้แนวคิดการจัดระเบียบทางสังคมในการวิเคราะห์ สรุปผลการศึกษาได้ว่า ทุนนิยมมีอิทธิพลทางตรงต่อรูปแบบและคุณค่าเกี่ยวกับการนอนที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งได้รับการส่งเสริมจากสถาบันทางสังคม ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมและซึมซับเอาบรรทัดฐานของทุนนิยมเข้าสู่ตน จนนำไปสู่ผลกระทบต่อระดับปัจเจกและสังคม บทความนี้อธิบายโดยยกตัวอย่างค่านิยมจากสถาบันการศึกษาและสื่อสารมวลชน สำหรับแนวทางสู่สมดุลการดำเนินชีวิตกับการนอนในโลกทุนนิยม พิจารณาจากแนวคิดการจัดระเบียบทางสังคมได้ว่าการเปลี่ยนแปลงระดับสัญลักษณ์ จากการแทนที่โดย 'ค่านิยม' ชุดใหม่ สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับอื่นได้แก่ ผลกระทบต่อร่างกายในระดับอินทรีย์ การปฏิสังสรรค์ที่ราบรื่นในระดับบุคคล และการเปลี่ยนแปลงแบบแผนในระดับสังคมได้ในที่สุด

คำสำคัญ: การนอน การทำงาน ทุนนิยม สมดุลชีวิต การจัดระเบียบทางสังคม

¹ บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายวิชาการอ่านและการเขียนเชิงวิชาการทางสังคมวิทยา (01460113) ของนิสิตชั้นปีที่ 1 ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

² นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์; อีเมล: thampaphon.s@ku.th

³ อาจารย์ที่ปรึกษา, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์; อีเมล: u-su-ma@hotmail.com

ABSTRACT

This article aims to study the influence of capitalism and social institutional factors on sleep culture that affects both individual and social levels. The last section presents a way to balance sleep and work in the capitalist world. This study uses study methods of researching secondary sources and applying the concept of social organization in narratives to the analysis. The results concluded that capitalism directly influences changing sleep patterns and values. It is promoted by social institutions through the socialization and internalization of the norms of the capitalist world into oneself, leading to impacts on individual and social levels. This article is illustrated by giving examples of educational and media institution values. Based on the concept of social ordering, changes in symbolic ordering from replacing it with a new set of “values” can lead to other levels of changes, including the effects on the body in organic ordering, smooth social interaction in personal ordering, and eventually a change in patterns in social ordering.

Keywords: Sleep, Work, Capitalism, Life balance, Social organization

บทนำ

... ครั้งหนึ่งในอดีตเราเคยเข้านอนหลังพลบค่ำไม่กี่ชั่วโมงและตื่นเช้าตรู่พร้อมพวกไก่
ทุกวันนี้พวกเราจำนวนมากยังคงตื่นพร้อมไก่ แต่พลบค่ำกลายเป็นเวลาที่เรากำลังจะเสร็จงานที่
ออฟฟิศ แคมป์ยังต้องถ่างตาตื่นไปอีกก่อนคืน ...

วอลท์เกอร์ (2563, น. 104)

ตลอดวิวัฒนาการอันยาวนานของมนุษย์ การนอนยังคงอยู่และมีความสำคัญเป็นถึง
หนึ่งในสามของช่วงชีวิต (วอลท์เกอร์ 2563, น. 15-16) นอกจากนี้ การนอนยังเป็นความ
ต้องการพื้นฐานของมนุษย์ (basic needs) ตามทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์
(Maslow's hierarchy of needs) โดยมนุษย์จำเป็นต้องได้รับการพักผ่อนอย่างเพียงพอเพื่อ
การดำรงชีวิต เนื่องจากการนอนจัดว่าเป็นความต้องการด้านร่างกาย (physiological needs)
ซึ่งเป็นพื้นฐานความต้องการของมนุษย์ที่สำคัญที่สุด (McLeod, 2022) การนอนจึงเป็นวิถีชีวิต
ที่ดำรงอยู่ควบคู่การเปลี่ยนแปลง และสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นธรรมชาติพื้นฐานของมนุษย์
เสมอมา

ก่อนที่การนอนจะปรากฏรูปลักษณ์ให้เห็นเป็นเช่นทุกวันนี้ เดิมทีธรรมชาติของมนุษย์
ในหลายพื้นที่ล้วน “นอนสองช่วง” (biphasic) คือหลับยาวในตอนกลางคืนหนึ่ง และพักงีบ
ประมาณ 30-60 นาที อีกหนในช่วงบ่าย (วอลท์เกอร์, 2563, น. 103-104) ในบทความนี้ผู้เขียน
ไม่ได้ต้องการสื่อว่า “เรา” (มนุษย์ในโลกทุนนิยม) จะต้องหวนกลับไปสู่การนอนสองช่วงตาม
ธรรมชาติดั้งเดิม เพียงแต่ชี้ให้เห็นแนวทางการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตการนอนภายใต้สังคมทุนนิยม
เท่านั้น การนอนซึ่งเป็นวัฒนธรรมในฐานะ “วิถีชีวิต” (way of life) ที่สำคัญประการหนึ่งของ
สังคมมนุษย์ มีใช้สิ่งที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างคงที่ หากแต่สามารถ “เปลี่ยนแปลง” หรือ
“ปรับตัว” ได้อยู่เสมอ โดยการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเกิดขึ้นได้จากหลายสาเหตุ ประการหนึ่ง
คือการเปลี่ยนแปลง “ค่านิยม” (ยศ สันตสมบัติ, 2559, น. 14-16)

วัฒนธรรมการนอนภายใต้ค่านิยมและสภาพแวดล้อมในสังคมทุนนิยมที่เน้น
ประสิทธิภาพการผลิตนี้ ในด้านหนึ่งการนอนกลายเป็นความไม่จำเป็นเมื่อเทียบกับมูลค่าที่สร้าง
ได้จากการทำงาน จนถูกลดคุณค่าลงในที่สุด ทางเลือกไม่ได้มีมากในสังคมเช่นนี้ ที่ “เงิน” เป็น
ปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต เหล่าผู้ทำงานจึงต้องจำทนทำงานของตนต่อไป (นันทพงศ์
วงศ์สกุลยง, 2564, น. 38-39, 52)

ลักษณะสังคมทุนนิยมเป็นส่วนหลักที่ก่อรูป “วัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม” ขึ้น ผนวกกับการบรรจุค่านิยมสู่สมาชิกในสังคมอีกส่วนหนึ่งจากสถาบันทางสังคม ผ่านกระบวนการขัดเกลาทงสังคม(socialization) และกระบวนการซึมซับ (internalization) (วัชรี บุญวิทยา, 2562, น. 56) เรียกว่า “internalized capitalism” สมาชิกในสังคมจะมีความรับรู้ถึงคุณค่าของตนก็ต่อเมื่อได้มีวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานภายใต้สังคมทุนนิยม (Dastagir, 2021)

ผลจาก “วัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม” มีปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ แม้ผู้ทำงานจะเป็นглоสำคัญที่ขับเคลื่อนองค์กร แต่ค่านิยม “ทำงานหนัก” ยังกักขังผู้ทำงานให้ต้องทุกข์ทงทางกายและจิตใจ “คุณภาพชีวิตในการทำงาน” (quality of work life) กลายเป็นเพียงประเด็นรอง แม้แท้จริงจะเป็นสิ่งสำคัญที่ส่งเสริมให้องค์กรก้าวหน้าไปได้ และส่งผลต่อเป็นปัจจัยกำหนดเศรษฐกิจระดับประเทศ ค่านิยมที่ทำให้ผู้ทำงานต้อง เจ็บป่วย/เสียชีวิต เป็นสิ่งที่ถูกต้องแล้วหรือไม่ สังคมควรย้อนกลับมาทบทวนในประเด็นนี้อีกครั้ง

เพื่อไปสู่สมดุการนอนและทำงานในโลกทุนนิยม ผู้เขียนชวนวิเคราะห์ผ่านแนวคิดการจัดระเบียบทางสังคม (social organization) โดยตั้งต้นจากการเปลี่ยนแปลงระดับสัญลักษณ์หรือความคิดทางวัฒนธรรมที่ยึดถือร่วมกัน (cultural idea) โดยเปรียบเทียบผลกระทบซึ่งกันและกัน (interpenetration) ตั้งแต่ระดับสัญลักษณ์ถึงระดับอื่นๆ ได้แก่ ระดับบุคคล ระดับสังคม และระดับอินทรีย์ ทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงความคิดทางวัฒนธรรม

แนวคิดการจัดระเบียบทางสังคมเผยให้เห็นความเชื่อมโยงในแต่ละระดับของการเปลี่ยนแปลง จุดเริ่มต้นจากค่านิยมทางวัฒนธรรมที่ผันแปร เป็นผลให้การจัดระเบียบทางสังคมระดับอื่นต้องเปลี่ยนตาม แต่คำถามคือ เราจะไปสู่ “จุดเริ่มต้น” ดังกล่าวได้โดยวิธีการใด ... “ทบทวน” “ทำความเข้าใจ” และ “ร่วมกันเปลี่ยนแปลง” เป็นแนวทางคำตอบในมุมมองของผู้เขียนซึ่งจะอธิบายเพิ่มเติมไว้ในส่วนหลัง

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) อิทธิพลของทุนนิยมต่อการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการนอน 2) สถาบันทางสังคมกับการส่งเสริมวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม 3) ผลกระทบในระดับปัจเจกและสังคมจากวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม และ 4) แนวทางการสร้างความสมดุลระหว่างการนอนและทำงานในโลกทุนนิยม

บทความนี้มีวิธีการศึกษาเชิงเอกสารภาษาไทยเป็นหลัก โดยค้นหาข้อมูลภายใต้ 5 คำสำคัญหลักเกี่ยวกับการนอน การทำงาน ทุนนิยม สมดุลชีวิต และการจัดระเบียบทางสังคม

รวมถึงประเด็นอื่นที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วยแหล่งข้อมูลทุติยภูมิทั้งหมด 36 แหล่ง แบ่งเป็นประเภทหนังสือ 10 แหล่ง รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล (individual study) 1 แหล่ง บทความในวารสาร 2 แหล่ง ข้อมูลจากเว็บไซต์ 23 แหล่ง ซึ่งแยกย่อยตามวัตถุประสงค์ได้เป็นเพื่ออธิบายระบบทุนนิยม วัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม คุณค่าของการนอน ผลกระทบจากการละเลยการนอน (หรือถูกกดดันให้ต้องละเลย) ตัวอย่างการส่งเสริมวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยมจากสถาบันทางสังคม และแนวทางสู่สมดุลการทำงานและการนอน ภายใต้บทความได้นำความเข้าใจเบื้องต้นทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มาปรับใช้ในการวิเคราะห์ โดยใช้แนวคิดการจัดระเบียบทางสังคมเป็นส่วนหลัก รวมถึงประเด็นอื่นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ วัฒนธรรม สถาบันทางสังคม กลุ่มสังคมในประเด็นกลุ่มอ้างอิง และปัญหาสังคม ในการดำเนินเรื่อง

เนื้อหาในส่วนถัดไปประกอบด้วยการนำเสนอประเด็นศึกษาทั้งหมดสี่ส่วน ได้แก่ อิทธิพลของระบบทุนนิยมต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการนอน สถาบันทางสังคมกับการส่งเสริมวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม ผลกระทบในระดับปัจเจกและสังคมจากวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม และแนวทางการสร้างความสมดุลระหว่างการนอนและทำงานในโลกทุนนิยม ตามลำดับ

ส่วนที่ 1: อิทธิพลของระบบทุนนิยมต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการนอน

“การนอน” อาจถูกพูดถึงโดยทั่วไปในเชิงวิทยาศาสตร์ สุขภาพ และการแพทย์ อย่างไรก็ตาม การนอนนับว่าเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ จึงเป็นเรื่องของวัฒนธรรมและเกี่ยวข้องกับมิติทางสังคมเช่นกัน (นันทพงศ์ วงศ์สกุลยง, 2564, น. 22) คำว่า “วัฒนธรรม” มีความหมายหลากหลาย โดยถูกนิยามตามเวลาหรือวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน แต่เดิมอาจมีความรับรู้ต่อความจริงแท้เพียงหนึ่งเดียวของวัฒนธรรมว่าเป็น “สิ่งสูงส่ง” “สิ่งดีงาม” (งามพิศ สัตย์สรวง, 2531, น. 1) หรือ “ความเจริญงอกงาม” (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2554) แต่วัฒนธรรมยังหมายความครอบคลุมถึงหลายสิ่งในชีวิตของมนุษย์ ดังที่ เซอร์ เอ็ดเวิร์ด บี. ไทเลอร์ (Sir Edward B. Tylor) กล่าวไว้ว่า “วัฒนธรรมคือผลรวมของระบบความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม กฎหมาย ประเพณี ตลอดจนความสามารถและอุปนิสัยต่างๆ ซึ่งเป็นผลมาจากการเป็นสมาชิกของสังคม” นอกจากนี้ อีกหนึ่งนิยามที่น่าสนใจอธิบายว่า “วัฒนธรรมคือกฎระเบียบหรือมาตรฐานของพฤติกรรมที่คนในสังคมยอมรับ วัฒนธรรมคือ วิถีชีวิต (way of life) ของคนในสังคม” (ยศ สันตสมบัติ, 2559, น. 14, เน้นโดยผู้เขียน)

หากกล่าวถึง “วัฒนธรรมการนอน” ย่อมหมายถึงหลากหลายองค์ประกอบซึ่งเกี่ยวข้องกับการนอนของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็น “อุปกรณ์การนอน” เช่น หมอน เตี้ยนอน เครื่องมือติดตามการนอนหลับ (sleep tracking) หรืออาจเป็น “สิ่งที่มนุษย์เลือกรับเข้าร่างกาย” เพื่อให้การนอนดำเนินไปอย่างราบรื่น เช่น สมุนไพร เครื่องดื่ม ผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร ยานอนหลับ หรืออาจเกี่ยวโยงกับด้าน “ดนตรี” เช่น เพลงกล่อมนอน จากที่กล่าวมาข้างต้น เป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งในเรื่องวัฒนธรรมของการนอน และบทความชิ้นนี้คงไม่สามารถนำทุกส่วนของวัฒนธรรมการนอนมาขยายความได้ทั้งหมด ส่วนหลักที่ผู้เขียนนำเสนอในบทความนี้คือการนอนในเชิง “รูปแบบ/ลักษณะการกระทำ” รวมทั้ง “ความคิด/ค่านิยม” ที่ดำเนินอยู่ภายใต้การเคลื่อนไปของระบบทุนนิยม อันเป็นสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการกระทำเกี่ยวกับการนอน

วิถีชีวิตการนอนในปัจจุบันโดยเฉพาะประเทศพัฒนาแล้วจะเป็นลักษณะ “นอนช่วงเดียว” (monophasic) คือ นอนช่วงเดียวในตอนกลางคืน ซึ่งมีรูปแบบต่างไปจากการนอนตามธรรมชาติดั้งเดิมของมนุษย์ เดิมทีการนอนของมนุษย์จะเป็นลักษณะ “นอนสองช่วง” (biphasic) คือนอนในตอนกลางคืนตามปกติและงีบหลับสั้นๆ ในช่วงบ่าย ซึ่งเป็นผลจากสภาวะ “ความตื่นตัวลดลงหลังอาหาร” (post-prandial alertness dip) จากพันธุกรรมแต่กำเนิดของมนุษย์ที่กำหนดให้ความกระฉับกระเฉงจะลดลงจนต้องงีบหลับไปชั่วหนึ่ง (วอล์กเกอร์, 2563, น. 103-105)

งานศึกษารูปแบบการนอนในยุคดั้งเดิมช่วงก่อนอุตสาหกรรมอีกชิ้นหนึ่ง โดยโรเจอร์ เอเคิร์ช (Roger Ekirch) มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์บ่งชี้ว่า การนอนจะถูกแบ่งเป็น 2 ช่วง ได้แก่ ช่วงหลับลึก เป็นช่วง first sleep จากนั้น จะตื่นขึ้นมาเพื่อทำกิจกรรมบางประการ เช่น สวดมนต์ เข้าห้องน้ำ อ่านหนังสือ เนื่องจากเป็นช่วงที่มีประสิทธิภาพในการทำกิจกรรมต่างๆ (active moment) แล้วจึงเข้านอนอีกครั้ง เรียกว่า second sleep (นันทพงศ์ วงศ์สกุลยง, 2564, น. 37-38) อย่างไรก็ตาม รูปแบบการนอนเช่นนี้ไม่ถือว่าเป็นลักษณะการนอนตามธรรมชาติของมนุษย์ เพียงแต่เป็นวัฒนธรรมซึ่งถูกสร้างขึ้นตามวิถีชีวิตในช่วงนั้น เนื่องจากไม่มีความสอดคล้องกับระบบร่างกายและสมองว่าต้องการจะตื่นขึ้นช่วงหนึ่งในตอนกลางคืน ต่างจากการนอนสองช่วงตามธรรมชาติที่อธิบายในแบบแรก ซึ่งถูกรองรับด้วยหลักฐานทางชีววิทยา มานุษยวิทยา และพันธุศาสตร์ อย่างไรก็ตาม เนื่องด้วยรูปแบบการนอนในปัจจุบันเปลี่ยนแปลง

ไป การนอนสองช่วงตามธรรมชาติจึงสามารถพบเห็นได้ไม่มาก⁴ ผลเชิงลบของการเปลี่ยนแปลงสามารถเห็นได้จากการศึกษาของวิทยาลัยสาธารณสุขมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดบ่งชี้ว่าการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการนอนไปจากการนอนสองช่วงตามธรรมชาติบั่นทอนชีวิตให้สั้นลงจากการศึกษาผลกระทบต่อหัวใจและหลอดเลือดของชาวกรีกกลุ่มที่เลิกนอนกลางวันและกลุ่มที่ยังคงปฏิบัติเช่นเดิม โดยใช้เวลา 6 ปีในการเฝ้าสังเกต ผลปรากฏว่ากลุ่มที่เลิกนอนกลางวันมีความเสี่ยงเสียชีวิตจากโรคหัวใจมากขึ้นถึงร้อยละ 37 (วอล์กเกอร์, 2563, น. 103-107)

“ทุนนิยม” (capitalism) กล่าวโดยรวบรัดได้ว่าเป็น *การลงทุนเพื่อทำกำไร* (ฟูลเซอร์, 2563, น. 28) ขยายความได้จาก พจนานุกรมศัพท์เศรษฐศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งให้ความหมายไว้เช่นกัน โดยมีหลักสำคัญว่า ทุนนิยมเป็นระบบเศรษฐกิจที่เอกชนมีบทบาทสำคัญในการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจ มีอิสระด้านปัจจัยการผลิต ปราศจากแทรกแซงของรัฐ แข่งขันภายใต้กลไกตลาด และมีกำไรเป็นแรงจูงใจในการผลิต (จินดาร์ตน์ โพธิ์นอก, 2552)

ทุนนิยมตามแนวคิดของมาร์กคือ ระบบเศรษฐกิจที่ “ทุน” เป็นปัจจัยการผลิตซึ่งนายทุนใช้จ้างแรงงานเพื่อผลิตสินค้าและนำมาซึ่งผลกำไรจาก “มูลค่าส่วนเกิน” (surplus value) (วัชระ งามจิตระเจริญ, 2552, น. 53) มูลค่าส่วนเกินซึ่งเกิดจากการผลิตที่มากเกินไป การยั้งชีพ ทำให้ “เวลาว่าง” ถูกพรากไป และแรงงานยังคงต้องทำงานอย่างเข้มข้นต่อไป แม้จะขายสินค้าได้ตามค่าจ้างที่ได้รับภายในเวลาอันสั้น แต่ก็เชื่อว่าจะสามารถยุติหน้าที่ลงได้เสียต่อนั้น การทำงานจะยังคงดำเนินต่อไปจนกว่าจะครบกำหนดเวลา (แดน ครายอัน และ แซร์รอนซาทิล, 2554, น. 90; ดินแดง, 2565)

บทความของ พจนาน วไล (2554) เรื่อง *นิยาม “แรงงาน” อย่างที่ควรจะเป็น เพื่อมองคนให้เป็นคน* แสดงให้เห็นทัศนคติตั้งต่อเศรษฐศาสตร์การเมืองทุนนิยมกระแสหลักหลายประการ ใจความสำคัญคือ เศรษฐศาสตร์การเมืองทุนนิยมมอง “คน” ไม่เท่ากัน ทฤษฎีการผลิตเรื่องปัจจัยการผลิต⁵ สะท้อนถึงการแบ่งแยก “แรงงาน” กับ “ผู้ประกอบการ/นายทุน”

⁴ พบได้เพียงในดินแดนห่างไกล พื้นที่ซึ่งไร้แสงสว่างจากไฟฟ้า ยกตัวอย่างเช่น เกาะกาบรา (Gabra) ในเคนยา เกาะซาน (San) ในทะเลทรายคาลาฮารี (Kalahari Desert) ซึ่งยังคงรูปแบบการนอนแบบดั้งเดิมตลอดมา หรือปรากฏให้เห็นผ่าน “วัฒนธรรมการนอนกลางวัน” ทั่วโลก แต่ก็มีแนวโน้มที่การนอนกลางวันในบางสังคมจะเริ่มเลือนหายไป ท่ามกลางแรงกดดันให้ยกเลิกวัฒนธรรมการนอนที่มีมาแต่เดิม (วอล์กเกอร์, 2563, น. 103-106)

⁵ ประกอบด้วย ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ (land and natural resources) แรงงาน (labour) ทุน (capital) และผู้ประกอบการ (entrepreneurship)

ออกจากกันอย่างชัดเจน สถานะที่แตกต่างนี้เป็นโครงสร้างทาง “ชนชั้น” และความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นไปในลักษณะที่ผู้ประกอบการมีอำนาจจัดการกับปัจจัยการผลิต ขณะที่ลูกจ้างไร้บทบาทเกี่ยวกับการบริหารและพลังต่อรอง ศักดิ์และสิทธิ์ที่ไม่เท่าเทียมกันนี้ส่งผลให้ “ความเป็นอยู่ที่ดี” ยากที่จะเกิดขึ้นกับทุกคน และ “ชีวิตการทำงานที่เหมาะสม” “ความสุขจากงาน” “สุขภาพที่ดี” ไม่อาจเกิดขึ้นได้ภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจการเมืองทุนนิยมลักษณะนี้ วิธีแก้ไขสามารถเกิดขึ้นได้โดยนำแนวคิด “มนุษยนิยมมาร์กซิสต์” ที่มองถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมแทนที่แนวคิดเดิม แรงงานในฐานะ “ผู้สร้างมูลค่า” สมควรมีอำนาจโดยชอบธรรมในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตและมีส่วนร่วมการบริหารองค์กรเช่นกัน กล่าวคือ มีส่วนกำหนดวิธีการผลิต ระยะเวลาและรูปแบบการทำงาน รวมทั้งสวัสดิการ นอกจากนี้ “รัฐ” ยังต้องมีบทบาทเป็นผู้ส่งเสริมการกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของคนในสังคมอย่างเท่าเทียม

ทุนนิยมแบบอุตสาหกรรมพยายามควบคุมมนุษย์ให้ต้องอยู่ในระเบียบวินัยเพื่อประสิทธิภาพของการทำงาน เพราะ “บริษัทไม่อาจปล่อยให้มีความงานที่ขี้เกียจ” การถูกควบคุมเช่นนี้ในระยะแรกอาจเป็นสิ่งที่แรงงานไม่คุ้นชินนัก นายจ้างส่วนใหญ่จึงบังคับแรงงานของตนโดยการลงโทษหรือให้ผลร้าย เช่น การลงโทษทางร่างกาย การปรับ การขู่เลิกจ้าง (ฟูลเซอร์, 2563, น. 19) ยังผลให้เหล่าแรงงานล้วนไร้ทางเลือกในโลกที่เงินมีความสำคัญกับการดำเนินชีวิต และต้องทำงานหนักเพื่อตอบสนองการผลิตในระบบทุนนิยมต่อไป (นันทพงศ์ วงศ์สกุลยง, 2564, น. 38-39) ปัจจุบัน “เงิน-งาน” ยังคงเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดการนอน ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์พนักงานออฟฟิศท่านหนึ่ง

สิ่งที่เข้ามากำหนดเรื่องการนอนหลายๆ เลยคือ เงิน แล้วก็งาน ถ้าเรามีเงินเยอะมากพอที่จะนั่งรถจากบ้านไปทำงาน เราก็ไม่ต้องตื่นเร็วเกือบ 2 ชั่วโมง ... นอกจากนั้นงานก็เป็นปัจจัยหลัก งานไม่เสร็จเคลียร์ไม่ทัน มีงานด่วน ไลน์ไม่เลื่อนก็ต้องรีบปั่น ตอนดึก

(คุณปี, อายุ 24 ปี, อ้างถึงใน นันทพงศ์ วงศ์สกุลยง, 2564, น. 93)

สังคมปัจจุบันปรากฏให้เห็นลักษณะการนอนที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นต้นว่า ในกรุงโซล ประเทศเกาหลีใต้ซึ่งได้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอยู่ตลอดเวลาแม้ในยามค่ำคืน เห็นได้จากร้านสะดวกซื้อ 24 ชั่วโมง สถานบันเทิง ร้านเกม ร้านอาหาร สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คน เช่น

การสร้างสรรค์ของพนักงานออฟฟิศ การเข้ากวตวิชาของเหล่านักเรียน เป็นต้น ประเทศเกาหลีใต้ จึงเป็นประเทศหนึ่งซึ่งไม่เคยหลับใหล สภาพการณ์เช่นนี้ถูกอธิบายจากสถาบันเกาหลีแห่งชาติ เป็นคำว่า “มนุษย์กลางคืน” (Homo Nightcus) ซึ่งเกิดจากการผสมระหว่างคำว่า “กลางคืน” (night) กับ “โฮโมอีเร็กตัส” (homo erectus) รวากับว่า “มนุษย์กลางคืน” เป็นหนึ่งใน วิวัฒนาการลำดับหนึ่งของมนุษย์ (ซอจินว็อน, 2565, น. 6-9)

ข้อมูลข้างต้นสอดคล้องกับบริบทของประเทศไทยที่มีวิถีชีวิตการทำงานช่วงกลางคืน เช่นกัน พฤติกรรมดังกล่าวถูกตอบสนองโดยธุรกิจ 24 ชั่วโมง ได้อำนวยความสะดวกในการทำงานแก่กลุ่มลูกค้า เช่น ร้าน Let's Say Café คาเฟ่ย่านอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ ภายในประกอบไปด้วยพื้นที่กิจกรรม อาหาร เครื่องดื่ม รวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับการทำงาน เจ้าของร้านกล่าวถึงปัจจัยที่ลูกค้าเข้าใช้บริการคาเฟ่ของตนว่า

ผมว่ามัน (สภาพเศรษฐกิจ) เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ผมมีลูกค้านะ เพราะ ทำให้เขาต้อง ขยันขึ้น ดันร่นหาสถานที่ที่สามารถจัดการงานให้เสร็จ เพื่อให้เขาได้งานได้เงินมากขึ้น (จิฬายัย พิทยานนท์ อ้างถึงใน ภาววรรณ ธนาเลิศสมบูรณ์, 2561 [เน้นโดยผู้เขียน])

ระบบทุนนิยมเป็นส่วนสำคัญที่มีผลกระทบต่อรูปแบบและคุณค่าการนอนที่เปลี่ยนแปลงไป และปัจจุบันยังสามารถพบเห็นการดำเนินชีวิต รวมทั้งการสร้างธุรกิจ เพื่อตอบสนองกลุ่มลูกค้าในกระแสสังคมทุนนิยม นอกจากนั้น จะพบได้ว่าสถาบันทางสังคมยังเป็น ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งมีบทบาทในการส่งเสริมวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม เช่นกัน

ส่วนที่ 2: สถาบันทางสังคมกับการส่งเสริมการนอนในโลกทุนนิยม

โรเบิร์ต เค เมอร์ตัน (Robert K. Merton) กล่าวว่าสถาบันทางสังคมคือ “แบบแผน พฤติกรรมที่ ประกอบด้วยค่านิยม (values) บรรทัดฐาน (norms) และองค์การ (organization)” (ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2559, น. 137) ดังนั้น สถาบันทางสังคมซึ่งประกอบด้วย แบบแผนพฤติกรรมต่างๆ ข้างต้น ย่อมเป็นอีกปัจจัยสำคัญในการส่งเสริมวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยมได้เช่นกัน ในที่นี้ จะยกตัวอย่างค่านิยมของสถาบันการศึกษาและสถาบัน สื่อสารมวลชน ตามลำดับ

สถาบันการศึกษา เป็นสถาบันที่พบเห็นได้ในทุกสังคม มีความสำคัญในการถ่ายทอด ความคิดทางวัฒนธรรมเพื่อให้สมาชิกมีพฤติกรรมตามความคาดหวังของสังคม (จำนงค์

อดิวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, 2545, น. 111) ประเทศเกาหลีใต้ซึ่งให้ความสำคัญกับความสำเร็จเป็นต้นว่า นักเรียนที่เตรียมตัวสอบเข้ามหาวิทยาลัยจะเคยได้ยินวลี “4 ดิต 5 ตก” มีความหมายว่า หากนอน 4 ชั่วโมงจะสอบติด แต่หากนอน 5 ชั่วโมงจะสอบตก วลีดังกล่าวเป็นการลดทอนความสำคัญของการนอนอย่างเพียงพอ และยกย่อง การอดนอนว่าเป็นปัจจัยไปสู่ความสำเร็จในที่นี้คือการสอบติด (ซอจินว็อน, 2565, น.10-13)

ในบริบทของประเทศไทยก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน นักเรียนจำนวนหนึ่งล้วนต้องการศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัย ชีวิตประจำวันด้านการศึกษานักเรียนจึงไม่ได้สิ้นสุดเมื่อถึงคาบเรียนสุดท้าย เวลาการศึกษาของนักเรียนบางคนยังคงดำเนินต่อไป หรือที่เรียกว่า “การเรียนพิเศษ” ปัจจัยหนึ่งจากการศึกษาระบุว่า เป็นเพราะการเรียนพิเศษช่วยเพิ่มความมั่นใจในการเตรียมตัวสอบ (สรวิศ มา, 2566) ทั้งนี้ หากย้อนไปถึงช่วง พ.ศ. 2435 ซึ่งมีการตั้งกระทรวงธรรมการ เจ้ากระทรวงในสมัยดังกล่าวก็มีการปลูกฝังเรื่องการใช้เวลา ดังจะเห็นได้ในตำราธรรมจริยา ซึ่งปรากฏประโยคว่า “ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์” ดังนั้น ระบบการศึกษาซึ่งขัดเกลาสมาชิกในสังคมให้บริหารชีวิตตามระบบทุนนิยม จึงเป็นผลว่า ผู้ที่ปรับตัวตามระบบได้ก็จะเป็นที่ประสบความสำเร็จ แต่หากปฏิบัติตนไม่สอดคล้องกับระบบก็จะถูกทอดทิ้ง ทั้งยังถูกตีตราว่า “ขี้เกียจ” “ไม่มีความวิริยะอุตสาหะ” (วรัญญา บุรณากาญจน์, 2561)

สถาบันสื่อสารมวลชน เป็นอีกสถาบันหนึ่งที่มีผลต่อการขัดเกลาทางสังคมอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งยังแฝงด้วยค่านิยมบางประการซึ่งสมาชิกของสังคมอาจรับมาปฏิบัติได้โดยไม่รู้ตัว (จ่านงค์ อดิวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, 2545, น. 49) สื่อในปัจจุบันกำลังผลิตซ้ำค่านิยมความเป็น “คนเก่ง” และ “โปรดักทีฟ” (productive) โดยขัดเกลาสังคมว่า จะต้องบริหารจัดการเวลาให้มีประสิทธิภาพหากต้องการประสบความสำเร็จ (SHIFTER, 2564) จากบุคคลที่มีชื่อเสียง ยกตัวอย่างบทความเช่น “คนประสบความสำเร็จแบบฮิลอน มัสก์ ทำอะไรในหนึ่งวัน” (Mission to The Moon, 2564) “แบ่งเวลาขึ้นเทพในสไตล์ ซัชชาติ ทำอะไรบ้างในหนึ่งวัน” (CareerVisa Thailand, 2565, ชิดเส้นใต้โดยผู้เขียน)

สื่อพยายามนำเสนอกิจวัตรของผู้ที่ประสบความสำเร็จตั้งแต่ตื่นจนหลับสู่สาธารณชน แต่แท้จริงกิจวัตรดังกล่าวมีลักษณะเป็นวิถีชีวิต (lifestyle) ที่แตกต่างกันตามความเหมาะสมของแต่ละบุคคล เป็นต้นว่า ในประเด็นระยะเวลาการนอน คนบางกลุ่มเกิดมาพร้อมกับยีนที่แม่นยำเพียง 4 ชั่วโมง ก็เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย ระยะเวลาการนอนจึงเป็นสิ่งเฉพาะของบุคคล (ซอจินว็อน, 2565, น. 44)

สถาบันทางสังคมมีส่วนในการขัดเกลาทางสังคม (socialization) อันส่งผลให้สมาชิกในสังคมเกิดการเรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อการถ่ายทอดวัฒนธรรมพัฒนาบุคลิกภาพให้เป็นไปตามความต้องการของสังคม และสร้างความเป็นตัวตน (self) (ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2559, น.104) จากนั้น สมาชิกในสังคมก็นำบรรทัดฐานทางสังคมเข้าสู่ตน หรือที่เรียกว่า “อัตมโนทัศน์” (self-concept) โดยผ่านกระบวนการซึมซับ (internalization) (วัชรวิญญูวิทยา, 2562, น. 56) ในที่นี้เรียกว่า “internalized capitalism” คุณค่าของสมาชิกถูกเชื่อมโยงกับบรรทัดฐานซึ่งถูกกำหนดจากสังคมทุนนิยม ความรู้สึกถึงคุณค่าของตนเองเกิดจากการมีวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องกับความคาดหวังของสังคม (Dastagir, 2021)

ในสังคมทุนนิยม บุคคลที่ปฏิบัติตนสอดคล้องกับลักษณะสังคมจะถูก “เชิดชู” ให้กลายเป็น “กลุ่มอ้างอิง” (reference group)⁶ ส่งผลให้ “ความขยัน ความโพรดักทีฟ เพื่อความสำเร็จ” กลายเป็นค่านิยมที่ถ่ายทอดไปสู่สมาชิกในสังคม สมาชิกบางกลุ่มอาจรู้สึกแข่งขันกับการมุ่งไปสู่ต้นแบบของตน ขณะที่อีกกลุ่มกำลังกลัดกลุ้มในศักยภาพและคุณค่าของตนที่คงไปไม่ถึงมาตรฐานที่สังคมได้วางกรอบไว้

ขณะที่ทุนนิยมเข้ามามีอิทธิพลโดยตรงต่อรูปแบบและคุณค่าของการนอน อีกทางหนึ่งสถาบันทางสังคม (ซึ่งในที่นี้ยกตัวอย่างค่านิยมของสถาบันการศึกษาและสถาบันสื่อสารมวลชน) ก็ล้วนมีความสำคัญในการถ่ายทอดค่านิยมต่างๆ เช่น แรงทะยานอยากในความสำเร็จ ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ชีวิตโพรดักทีฟ เป็นต้น ค่านิยมเหล่านี้จึงเป็นแรงเสริมของการนอนในโลกทุนนิยม ทั้งนี้ ปัจจัยจากสองทิศทางไม่เพียงส่งผลกระทบต่อระดับปัจเจก แต่ยังมีผลถึงระดับสังคมเช่นกัน

ส่วนที่ 3: ผลกระทบในระดับปัจเจกและสังคมจากวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม

เว็บไซต์ SLEEP FOUNDATION เผยแพร่บทความของ Eric Suni (2565) เกี่ยวกับชั่วโมงการนอนที่เหมาะสมโดยใช้อายุเป็นเกณฑ์ แบ่งเป็น 9 กลุ่ม (ตาราง 1) ดังนี้

⁶ กลุ่มอ้างอิง หมายถึง กลุ่มคนที่เรายึดเป็น ‘ต้นแบบ’ หรือนำมา ‘เปรียบเทียบ’ โดยกลุ่มอ้างอิงอาจได้ทั้งเป็นสมาชิกในกลุ่มหรือนอกกลุ่ม (จ้านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, 2545, น.63-64)

ตาราง 1: ชั่วโมงการนอนที่แนะนำตามกลุ่มอายุ

ที่มา: ดัดแปลงจากอิริค ซุนี (Suni, 2565)

ประเภทกลุ่ม	ช่วงอายุ	จำนวนชั่วโมงการนอนที่แนะนำ
ทารกแรกเกิด (Newborn)	0 - 3 เดือน	14 - 17 ชั่วโมง
ทารก (Infant)	4 - 11 เดือน	12 - 15 ชั่วโมง
เด็กวัยหัดเดิน (Toddler)	1 - 2 ปี	11 - 14 ชั่วโมง
วัยการเรียน (Preschool)	3 - 5 ปี	10 - 13 ชั่วโมง
วัยเรียน (School - age)	6 - 13 ปี	9 - 11 ชั่วโมง
วัยรุ่น (Teen)	14 - 17 ปี	8 - 10 ชั่วโมง
วัยรุ่นตอนปลาย (Young Adult)	18 - 25 ปี	7 - 9 ชั่วโมง
วัยผู้ใหญ่ (Adult)	26 - 64 ปี	7 - 9 ชั่วโมง
วัยผู้สูงอายุ (Older Adult)	65 ปี ขึ้นไป	7 - 8 ชั่วโมง

สภาพสังคมทุนนิยมซึ่งมีค่านิยมที่ลดทอนคุณค่าของการนอน การจะปฏิบัติตามคำแนะนำข้างต้น ไม่สามารถเป็นไปได้อย่างราบรื่นนัก ด้วยเหตุนี้ จึงนำไปสู่ปัญหาต่อสุขภาพร่างกายและจิตใจหลายประการ เช่น โรคหัวใจ โรคมะเร็งลำไส้ โรคเบาหวาน โรคนอนไม่หลับ เรื้อรัง โรคอ้วน โรคซึมเศร้า อารมณ์แปรปรวน ปัญหาเกี่ยวกับกระบวนการคิด ความจำ และการตัดสินใจ เป็นต้น (กรมสุขภาพจิต, 2561)

การนอนไม่เพียงพอยังส่งผลกระทบต่อระดับสังคมเช่นกัน สถาบันแรนด์ (RAND) ศึกษาผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจอันเป็นผลจากการนอนน้อย จากกลุ่มตัวอย่างที่มีพฤติกรรมการนอนน้อยกว่า 7-9 ชั่วโมงต่อวัน ในกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้แก่ ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร เยอรมนี และแคนาดา โดยใช้ข้อมูลการสำรวจของมูลนิธิการนอนหลับแห่งชาติ (The National Sleep Foundation) เป็นฐานการศึกษา ข้อเสนอพบว่า การนอนไม่เพียงพอส่งผลกระทบต่อการทำงาน 3 ประการ ได้แก่ การเสียชีวิตจากโรคร้ายต่างๆ เช่น โรคหัวใจและหลอดเลือด โรคเบาหวาน โรคความดันโลหิต และอุบัติเหตุ เป็นต้น ประการต่อมาคือ ประสิทธิภาพของการทำงานที่ลดลง ส่งผลต่อคุณภาพในการผลิต และประการสุดท้าย

การนอนไม่เพียงพอส่งผลกระทบต่อการเรียนรู้และพัฒนาทักษะจากการทำงาน นำมาซึ่งการสูญเสียรายได้ทางเศรษฐกิจจำนวนมาก (ปณชัย อารีเพิ่มพร, 2559; เอกศาสตร์ สรรพช่าง, 2561)

เมื่อการนอนไม่เพียงพอเป็นปัญหาสำคัญต่อทั้งระดับปัจเจกและสังคม การตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงบางประการต่อการนอนจึงเป็นสิ่งที่ควรเกิดขึ้น ในที่นี้ผู้เขียนมุ่งศึกษาแนวทางการสร้างสมดุลระหว่างการนอนและทำงานในโลกทุนนิยม โดยใช้แนวคิดการจัดระเบียบทางสังคมในการวิเคราะห์

ส่วนที่ 4: แนวทางการสร้างความสมดุลระหว่างการนอนและทำงานในโลกทุนนิยม

คุณภาพชีวิตในการทำงาน (quality of work life) เป็นสิ่งสำคัญของการทำงาน ผู้ทำงานเป็นกลุ่มสำคัญที่ขับเคลื่อนองค์กรให้ดำเนินไป จึงสมควรอยู่ในสภาพแวดล้อมการทำงานที่เอื้อให้เกิดความสุขทั้งกายใจ เมื่อผู้ทำงานมีคุณภาพชีวิตในการทำงานที่ดีจึงทำให้เกิดความสุขและทัศนคติที่ดีต่อองค์กร ผลผลิตที่เกิดขึ้นก็ย่อมมีคุณภาพซึ่งเป็นผลดีต่อองค์กรเช่นกัน ริชาร์ด อี. วอลตัน (Richard E. Walton) อธิบายเกี่ยวกับองค์ประกอบที่สำคัญของคุณภาพชีวิต 8 ประการ ในที่นี้ขอยกอธิบายเพียงข้อที่ 7 “ความสมดุลระหว่างชีวิตกับการทำงานโดยส่วนรวม” (the total life space) หลักสำคัญของข้อนี้เน้นเรื่องความสมดุลระหว่างการทำงานและการดำเนินชีวิตภายนอกองค์กร ผู้ทำงานสมควรได้รับชีวิตส่วนตัวอย่างเพียงพอโดยไม่แบกรับความกดดันในการทำงานมากเกินไป (สสพท. กระทรวงแรงงาน, 2562)

แต่คุณภาพชีวิตในการทำงานที่ดีกลับกลายเป็นเพียงอุดมคติเพื่อฝันของโลกที่ยังติดอยู่กับค่านิยมเดิมๆ ที่มนุษย์ไม่แตกต่างจากเครื่องจักรมากนัก การทำงานหนักเป็นบรรทัดฐานที่สังคม “เชิดชู” ขณะที่การพักผ่อนถูก “ละเลย” ให้เป็นเพียงเรื่องรอง ผลกระทบจากโลกที่ไร้คุณภาพชีวิตในการทำงานที่ดีมีปรากฏทั่วไปเป็นระยะ หากต้องการเปลี่ยนไปสู่โลกที่ไม่เหมือนเก่า “ค่านิยมเดิม” เป็นสิ่งสำคัญที่ควรถูกทบทวน

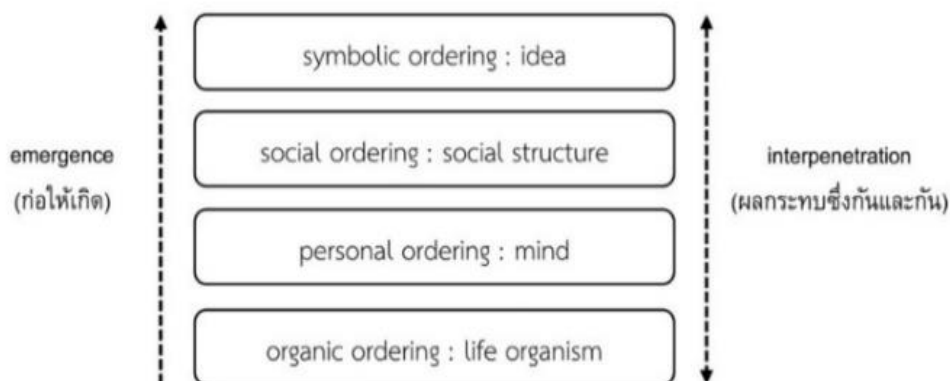
ในบริบทสังคมญี่ปุ่น “การเสียชีวิตที่มาจากการทำงานหนัก” หรือ “คาโรชิ” (過労死) เป็นการเสียชีวิตที่มีความเกี่ยวข้องกับปัญหาสุขภาพร่างกาย รวมไปถึงการฆ่าตัวตายจากสภาวะทางจิตใจ สาเหตุของคาโรชิเป็นผลมาจากกลไกของ “ระบบทุนนิยม” ซึ่งมองมนุษย์เป็นเพียงทรัพยากรแรงงานที่ต้องใช้อย่างคุ้มค่าเพื่อสร้างผลกำไรให้ได้มากที่สุด ประกอบกับกฎหมายแรงงานที่ไม่ได้เอื้อต่อผู้ทำงาน ค่านิยมเกี่ยวกับการทำงานหนักถูกยกเป็นสิ่งที่บ่งชี้ประสิทธิภาพของผู้ทำงาน (performance evaluation) (ปริพนธ์ นำพบสันติ, 2566) แนวทางเพื่อการมี

ชีวิตการทำงานที่ดีในคือ จะต้องแก้ไขแก่นแท้ของปัญหาคือ “ค่านิยม” ที่มีอิทธิพลกับการทำงานซึ่งฝังลึกอยู่ในสังคม (ทัศนาศ พุทธประสาท, 2566)

ในบริบทสังคมไทย การทำงานหนักจนเสียชีวิตก็มีปรากฏล่าสุดจากกรณีของเจ้าหน้าที่จัดทำผังรายการของสถานีโทรทัศน์แห่งหนึ่ง วัย 40 ปี เสียชีวิตในลักษณะที่ร่างกายยังคงติดอยู่กับโต๊ะทำงาน เจ้าหน้าที่รายนี้ต้องทำงานอย่างหนักโดยไม่มีวันหยุดในบางสัปดาห์ ไม่ได้รับสิทธิ์ลาางานที่เหมาะสม เป็นสิ่งที่ขัดต่อหลักกฎหมายแรงงาน สะท้อนถึงวัฒนธรรมของสถาบันสื่อสารมวลชนที่มีการแข่งขันระหว่างองค์กรสูง จนส่งผลให้ผู้ทำงานไม่ได้พักผ่อนอย่างเพียงพอ (Thai PBS, 2566)

งานเขียนของ ชัชวรินทร์ ธรรมบุษดี (2566) เรื่อง “เมื่อค่านิยม การกดดันให้คนทำงานหนัก กำลังทำให้ไทยล้าหลัง” ตั้งข้อสังเกตว่า สังคมไทยปรากฏภาพการทำงานหนักของผู้ทำงาน จนส่งผลกระทบต่อสุขภาพกายและจิตใจ แต่ผลลัพธ์เชิงเศรษฐกิจของประเทศกลับสวนทาง เรื่อง “การทำงานหนัก” จึงมิใช่สิ่งบ่งชี้ความสำเร็จหรือคุณภาพชีวิตที่ดี และค่านิยมที่บิดเบี้ยวเกี่ยวกับการทำงานก็สมควรได้รับการทบทวนเสียใหม่ ทั้งในมุมมองขององค์กร หัวหน้างาน และผู้ทำงาน

ประเด็นความสมดุลระหว่างการนอนและทำงานสามารถพิจารณาจากแนวคิด “การจัดระเบียบทางสังคม” การจัดระเบียบสังคมสามารถแบ่งได้เป็น 4 ระดับ ได้แก่ ระดับอินทรีย์ (organic ordering) ระดับบุคคล (personal ordering) ระดับสังคม (social ordering) และระดับสัญลักษณ์ (symbolic ordering) แต่ละระดับของการจัดระเบียบมีลักษณะร่วมกันประการหนึ่งคือ “การมีผลกระทบซึ่งกันและกัน” (interpenetration) กล่าวคือ หากมีการเปลี่ยนแปลงการจัดระเบียบทางสังคมในระดับหนึ่งระดับใด ผลกระทบย่อมเกิดมีแก่การจัดระเบียบสังคมระดับอื่น (วีชรี บุญวิทยา, 2562, น. 7-9)

ภาพแสดงการเกิดขึ้นและผลกระทบซึ่งกันและกันของระดับการจัดระเบียบทางสังคม

ภาพ 1 : ภาพแสดงการเกิดขึ้นและผลกระทบซึ่งกันและกันของระดับการจัดระเบียบทางสังคม ที่มา: วชิร บุญวิทยา (2562, น. 9)

ผู้เขียนจึงมองว่า วัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยมสามารถเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่สมดุลของการนอนและทำงานได้ บทความนี้ผู้เขียนสนใจการเปลี่ยนแปลงจากระดับสัญลักษณ์หรือความคิดทางวัฒนธรรมที่ยึดถือร่วมกัน (cultural idea) เป็นจุดตั้งต้น

“มาทำงานทั้งๆ ที่เมื่อคืนนอนไปแค่ 3 ชั่วโมงเอง” บทความนี้จากหนังสือ *นอนดี ชีวิตดี* [Good Sleep, Good Life] ของ ซอจินว็อน (2565, น. 14-16) เสนอปรากฏการณ์เกี่ยวกับการทำงานกับการพักผ่อนในปัจจุบันให้ผู้เขียนพิจารณาต่อตามแนวคิดการจัดระเบียบทางสังคมได้ว่า “ค่านิยม” (ระดับสัญลักษณ์: ความคิดทางวัฒนธรรม - cultural idea) ที่ให้คุณค่ากับการอดนอนเสมือนว่าเป็นสิ่งสุดยอดของพนักงาน กลายเป็นสิ่งที่กำหนดการกระทำระหว่างกันขององค์กร-พนักงาน หัวหน้างาน-พนักงาน หรือแม้แต่พนักงาน-พนักงานด้วยตนเอง (ระดับบุคคล: การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล - interpersonal interaction) กล่าวคือ องค์กร “ชื่นชอบ” หัวหน้างาน “ชื่นชม” และเพื่อนร่วมงาน “ยกย่อง” ผู้ที่อดนอนเพื่อทุ่มเทกับการทำงาน เมื่อเกิดการยอมรับและปฏิบัติตามความสัมพันธ์ลักษณะดังกล่าวอย่างสม่ำเสมอ จึงเกิดเป็นแบบแผนของพฤติกรรมที่พนักงานต้องปฏิบัติตามบทบาทให้สอดคล้องกับสมาชิกในสังคม (ระดับสังคม: แบบแผนของการจัดระเบียบระดับสังคม - pattern of social order / social pattern) ท้ายที่สุดผลกระทบจากการอดนอนเรื้อรังก็จะปรากฏชัดเป็นโรคร้ายทางร่างกาย (ระดับอินทรีย์)

ค่านิยมทางวัฒนธรรม (culture value)⁷ ที่บั่นทอนคุณค่าของการนอน ทั้งจากความคิดเกี่ยวกับการทำงานตามอิทธิพลของระบบทุนนิยม รวมถึงการส่งเสริมของสถาบันทางสังคมที่กล่อมเกลาค่านิยมหลายประการจนกลายเป็นความคิดของสมาชิกในสังคม เมื่อเกิดการ “ทบทวน” ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพักผ่อนไม่เพียงพอจนนำไปสู่การ “ทำความเข้าใจ” ความสำคัญของการนอน และ “ร่วมกันเปลี่ยนแปลง” ไปสู่เป็นค่านิยมเกี่ยวกับการนอนและทำงานชุดใหม่ขึ้น การเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นการจัดระเบียบระดับสัญลักษณ์ย่อมอาจส่งผลถึงการจัดระเบียบระดับอื่นได้ว่า *ระดับอินทรีย์* คือผลกระทบเชิงลบต่อร่างกาย (โรคร้าย) จากการพักผ่อนไม่เพียงพอลดลง *ระดับบุคคล* คือลักษณะการปฏิสังสรรค์ระหว่างผู้กระทำทางสังคม (social actor) ได้แก่ “องค์กร-ผู้ทำงาน” “หัวหน้างาน-ผู้ทำงาน” และ “ผู้ทำงาน-ผู้ทำงาน” มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไป การนอนอย่างเพียงพอส่งผลให้การปฏิสังสรรค์ระหว่างกันในการทำงานเป็นไปอย่างราบรื่นมากยิ่งขึ้น *ระดับสังคม* คือรูปความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงก่อตัวเป็น “แบบแผนการจัดระเบียบระดับสังคมชุดใหม่” จึงกล่าวได้ว่า การจัดระเบียบระดับวัฒนธรรม โดยการผลิตและส่งเสริม “ค่านิยม” เกี่ยวกับการทำงานและการนอนชุดใหม่ขึ้นเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม การทำงานอย่างหนักและการพักผ่อนอย่างไม่เพียงพอเริ่มเลือนหาย แทนที่ด้วยการเกิดขึ้นของความสมดุลระหว่างการนอนและทำงานในโลกทุนนิยม

ตาราง 2: สรุปการเปลี่ยนแปลงจากข้อเสนอสู่สมดุลระหว่างการนอนและทำงานในโลกทุนนิยม

ระดับของการจัดระเบียบ	ผลกระทบที่เกิดขึ้น
ระดับอินทรีย์	ลดผลกระทบต่อร่างกายจากการพักผ่อนไม่เพียงพอ
ระดับบุคคล	การปฏิสังสรรค์ที่ราบรื่นในการทำงาน
ระดับสังคม	การให้คุณค่ากับการนอนกลายเป็น “แบบแผน” ของสมาชิกในสังคม
ระดับวัฒนธรรม	เปลี่ยนแปลง “ค่านิยม” เกี่ยวกับการนอน

จากที่ได้ไล่เรียงมาตั้งแต่ส่วนแรกของบทความจะพบว่า ทั้งรูปแบบการนอนและค่านิยมในโลกทุนนิยม รวมทั้งแรงสนับสนุนจากสถาบันทางสังคม “กำหนด” และ “กีดกัน”

⁷ “ค่านิยมทางวัฒนธรรม” อาจไม่ใช่เพียงค่านิยมส่วนบุคคล แต่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่สมาชิกในสังคมยึดถือร่วม (วัชรวิทยา, 2562, น. 51)

ให้เราต้องฝืนธรรมชาติของการนอน ทั้งยังบั่นทอนคุณค่าการนอน ในโลกทุนนิยมที่เราทำงานอย่างขยันแข็ง แต่ละเลยการพักผ่อนที่เพียงพอเพื่อแลกกับความมั่นคงและความสุขในชีวิตที่เปลี่ยนแปลง หากแต่สิ่งตอบแทนจากหยาดเหงื่อกลับต้องใช้ไปกับการดูแลรักษาตนเองไม่ให้อายุยาวหรือตายลงแทน และเป็นผลร้ายถึงสังคมอีกต่อหนึ่ง ค่านิยมเดิมของการนอนในโลกทุนนิยมจึงควรถูก “ทบทวน” จนเล็งเห็นได้ว่าเป็น “ปัญหาสังคม”⁸ ที่สมควรได้รับการแก้ไข

ในโลกทุนนิยม “ร่างกาย” แปลงสภาพเป็นสินค้า (commodification) และเป็น “ทุนทางกายภาพ” ซึ่งนำไปสู่การสะสมทรัพย์สินรายได้ เห็นได้จากนักกีฬาหรือดาราดังที่ต่างสร้างรายได้มหาศาลจากทุนทางกายภาพของตน (ปริตดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล, 2541, น. 33-40) ในมุมมองผู้เขียนทุนทางกายภาพยังครอบคลุมถึง “ร่างกายของผู้ทำงานทุกคน” การนอนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ร่างกายหรือทุนทางกายภาพนี้มั่นคงและพร้อมทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และแม้ความไม่จริงจังยั่งยืนของทุนทางกายภาพจะเป็นข้อจำกัดในการถ่ายทอดทุน อย่างไรก็ตามทุนทางกายภาพที่แข็งแรงอาจนำมาซึ่งทุนประเภทอื่นได้ กล่าวคือ เมื่อมีร่างกายที่แข็งแรงจากปัจจัยหนึ่งคือการนอน ส่งผลให้การทำงานมีประสิทธิภาพและนำมาซึ่งรายได้ซึ่งเป็นทุนทางเศรษฐกิจที่สามารถถ่ายทอดต่อไปได้ นอกจากนั้น เหล่าผู้บริหารบริษัทพึงเข้าใจว่า การให้ลูกจ้างทำงานอย่างหนักหน่วงจนเบียดเบียนเวลาการนอนไม่ได้เป็นผลดีต่อองค์กร ผลจากการนอนไม่เพียงพอส่งผลให้ประสิทธิภาพของการทำงานต่ำลง จนกลายเป็นความล่าช้าของระยะเวลาการสร้างผลผลิตที่ถูกยึดออกไป (วอล์กเกอร์, 2563, น. 431) สมาชิกและองค์กรในสังคมควร “ทำความเข้าใจ” ร่วมกันว่าแท้จริงการนอนมีความสำคัญเพียงใด

ความท้าทายขั้นต่อไปคือ “*ร่วมกันเปลี่ยนแปลง*” เหตุผลที่ใช้คำว่า “ร่วมกัน” ก็เพื่อยืนยันให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยมไม่ใช่ปัญหาที่จะแก้ได้เพียงที่ตัวปัจเจกแต่เป็นปัญหาร่วมกันของทั้งสังคม (ซอจินว็อน, 2565, น. 33-35) สถาบันทางสังคมซึ่งเคยเป็นแรงสนับสนุนวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยมสามารถหันมาถ่ายทอดค่านิยมผ่านแบบแผนพฤติกรรมที่ต่างจากเดิม ไปสู่สังคมที่เห็นคุณค่าของการนอนมากยิ่งขึ้นได้

เริ่มจากสถาบันการศึกษา *แมตธีว วอล์กเกอร์* (Matthew Walker) ตั้งข้อสังเกตว่าการเรียนด้านสุขศึกษาและสุขภาวะของนักเรียนมักให้คำแนะนำเกี่ยวกับการเจริญพันธุ์

⁸ ปัญหาสังคม หมายถึงสภาพหรือสถานการณ์ที่มีผลกระทบต่อคนจำนวนมากพอที่จะมีความเห็นว่ามันอาจทนอยู่ในสภาพเช่นนั้นต่อไปได้ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขสภาพดังกล่าวร่วมกัน (จันจ็ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, 2545, น. 153)

⁹ ศาสตราจารย์ด้านประสาทวิทยาศาสตร์และจิตวิทยา, ผู้ก่อตั้งและผู้อำนวยการศูนย์วิจัยวิทยาศาสตร์การนอนหลับของมนุษย์ (Center for Human Sleep Science)

โภชนาการ แต่ไม่ได้กล่าวถึงการนอนแม้แต่น้อย วอร์ลด์เกอร์จึงร่วมงานกับองค์การอนามัยโลก (World Health Organization: WHO) เพื่อสร้างหลักสูตรการเรียนที่มีเป้าหมายคือ ชี้ให้ผู้เรียน “ตระหนัก” ถึงคุณค่าของการนอน และกลายเป็น “ผู้ถ่ายทอดค่านิยม” ต่อไป (วอร์ลด์เกอร์, 2563, น. 478-480)

ต่อมา สถาบันสื่อสารมวลชน ซึ่ง เฮอเบิร์ต มาร์คูส (Herbert Marcuse)¹⁰ กล่าวว่า “สื่อมวลชนคือเครื่องมืออันดีสำหรับการผลิตสร้างความสำเร็จของผู้คนในระดับมวลชน สื่อเองทำให้การกระจายข้อมูลเดียวกันต่อคนล้านคนในคราวเดียวกันเป็นไปได้...” (แดน ครายอัน และ แซร์รอน ซาทิล, 2554, น. 137) พลังของสื่อจึงมากพอที่จะสร้างความเปลี่ยนแปลงได้จากการ นำเสนอ/รณรงค์ เพื่อชี้ให้เห็นคุณค่าของการนอน ในบริบทประเทศไทย มีหน่วยงานสำคัญที่มีบทบาทในการสร้างเสริมสุขภาพของคนในสังคมอย่าง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ช่องทางออนไลน์ของหน่วยงานดังกล่าวมีบทความเกี่ยวกับการนอนจำนวนหนึ่งแต่อาจน้อยกว่าเนื้อหาณรงค์ประเด็นอื่น เช่น โภชนาการ สุรา การออกกำลังกาย หลายวิถีทัศน์ของ สสส. ค่อนข้างมีชื่อเสียง ยกตัวอย่างเช่นโฆษณา “จน เครียด กินเหล้า” ที่เผยแพร่เมื่อปี 2548 และกลายเป็นกระแสไปถึงต่างประเทศในปี 2566 “เลิกเหล้าดีไหม” “ต้องเลิกเหล้าแล้ว” “จะเลิกเหล้า” เป็นความคิดเห็นส่วนหนึ่งของชาวญี่ปุ่นต่อโฆษณาดังกล่าว (Nation Online, 2566) หากสื่อสามารถเป็นพื้นที่เผยแพร่คุณค่าของการนอนมากขึ้น คงสามารถสร้างแรงกระเพื่อมในสังคมให้กลับมาทบทวนและทำความเข้าใจเรื่องการนอนได้ไม่มากนักน้อย

นอกจากนั้นในระดับองค์กร เมื่อเข้าใจแล้วว่า ประสิทธิภาพของงานไม่สามารถเกิดขึ้นจากพนักงานที่ละเลย (หรือถูกสภาพแวดล้อมกดดันให้ต้องละเลยเพราะตกอยู่ภายใต้คุณค่าการทำงานหนัก) คุณค่าของการนอน องค์กรก็สมควรปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติตามค่านิยมชุดใหม่เพื่อ “ซักจูง-ส่งเสริม” ให้การนอนที่ดีเกิดขึ้นกับพนักงานของตนได้จริง

ความพยายามในการปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับการนอนเริ่มปรากฏให้เห็นในบางองค์กร¹¹ ยกตัวอย่างเช่น การจัดอบรมเกี่ยวกับการนอนโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ข้อเสนอให้เงินเพิ่มเติมนอกจากเงินเดือนแก่พนักงานที่นอนมากขึ้น การยืดหยุ่นเวลาการทำงาน และมี “ริงงีบ” (nap pod) สำหรับให้ลูกจ้างได้พักผ่อนระหว่างวัน การงีบหลับไม่ใช่ความผิดที่นำมา

¹⁰ สมาชิกสำนักแฟรงค์เฟิร์ต (Frankfurt School) – สำนักคิดทางทฤษฎีสังคมและปรัชญาแนววิพากษ์

¹¹ บริษัทพรอกเตอร์แอนด์แกมเบล (Procter & Gamble Co.) โกลด์แมนแซกส์กรุ๊ป (Goldman Sachs Group Inc.) บริษัทเอตนา (Aetna) บริษัทไนกี้ (Nike) และกูเกิล (Google) ตามลำดับ

ซึ่งผลร้ายเช่นในอดีต พนักงานสามารถทำงานและพักผ่อนให้สอดคล้องกับประเภทเวลาหรือโครโนไทป์ (chronotype) ซึ่งเป็นความตื่นตัวตามเวลาที่แตกต่างกันตามแต่ละบุคคล แทนที่ช่วงเวลาการทำงานที่เคร่งครัดอันเป็น “มาตรฐานเดิม” ที่มัก “ตีตรา-บังคับ” พนักงานบางกลุ่มให้ต้องฝืนธรรมชาติของตน (วอล์กเกอร์, 2563, น. 34-37, 437-438, 480)

ในบริบทประเทศไทย จะพบวิถีปฏิบัติต่อลูกจ้างในลักษณะดังกล่าวเช่น บริษัทบิทคับ (Bitkub) ซึ่งเป็น 1 ใน 50 บริษัทที่คนรุ่นใหม่อยากร่วมงานมากที่สุดตามการจัดอันดับปี 2566 ของ เวิร์คเวนเจอร์ (WorkVenture) จุดเด่นประการหนึ่งของบิทคับคือ มีสวัสดิการสิ่งอำนวยความสะดวกถูกจัดเตรียมไว้อย่างครบครัน ทั้งยังมีพื้นที่สำหรับนอพักได้ เรียกว่า “nap room” (ประชาชาติธุรกิจ, 2564; WorkVenture, 2565) จิรายุส ทรัพย์ศรีโสภา – ผู้ก่อตั้งและประธานเจ้าหน้าที่บริหารบริษัทบิทคับ กล่าวว่า

เราวัดกันที่ผลงานเป็นหลัก คือถ้าสมมติมาทำงานแล้วว่างสุดทำงานมันก็ไม่เดินอยู่ดี ถูกไหมครับ ก็สู้ให้เขานอนแล้วก็ตื่นมาปั้มีกำลังทำงานต่อ ทำงานให้เสร็จดีกว่า

(จิรายุส ทรัพย์ศรีโสภา, อ้างถึงใน Mushroom TV, 2563)

เมื่อวิถีปฏิบัติเดิมซึ่งให้คุณค่ากับการทำงานหนักเหนือการพักผ่อนอย่างเหมาะสมถูกทบทวนอีกครั้ง จนเกิดความเข้าใจถึงคุณค่าความสำคัญของการนอนมากยิ่งขึ้น และนำไปสู่การร่วมกันเปลี่ยนแปลงจากหลายส่วนของสังคม วิถีปฏิบัติชุดใหม่จึงสามารถกำเนิดขึ้นได้ ภาพของการนอนที่เคยยึดโยงกับความไม่เอาการเอางานเริ่มเลือนหาย ความห่างเหินจนแทบเป็นขั้วตรงข้ามของการทำงานและการนอนเริ่มพร่าเลือน วัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยมอาจมีฐานคิดเปลี่ยนไปเป็นว่า “ประสิทธิภาพของงานที่ดี ไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากคนที่อดนอน” เพราะเมื่อการนอนเป็นปัจจัยสำคัญต่อผลผลิตของงาน จึงไม่อาจละเลยการนอนไปจากการทำงานได้ แต่เป็นสิ่งที่ต้องดำเนินควบคู่กันไปอย่างสมดุล

บทสรุป

ประเด็นศึกษาของบทความนี้คือ การทำความเข้าใจอิทธิพลของระบบทุนนิยมที่เข้ามาปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการนอน รวมทั้งกลไกของสถาบันทางสังคมในการส่งเสริมค่านิยมที่บั่นทอนคุณค่าการนอน จนเกิดเป็นผลกระทบเชิงลบต่อทั้งระดับปัจเจกและสังคม ผู้เขียนได้นำเสนอแนวทางในการสร้างสมดุลระหว่างการนอนและทำงานในโลกทุนนิยม โดยใช้แนวคิด

การจัดระเบียบทางสังคมเป็นสำคัญในการวิเคราะห์ นำมาสู่ผลสรุปของการศึกษาทั้ง 4 ประการ ดังนี้

ประการแรก ลักษณะของทุนนิยมที่เน้นประสิทธิภาพการผลิต เข้ามาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการนอนของมนุษย์ การนอนสองช่วงเริ่มเลือนหายกลายเป็นนอนช่วงเดียวเพื่อใช้เวลาให้คุ้มค่า คุณค่าของการนอนถูกลดทอนลงเมื่อการทำงานเป็นสิ่งที่สำคัญ เหล่าผู้ทำงานจำเป็นต้องทำงานเพื่อรายได้ในการดำเนินชีวิต ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ทำงานและนายจ้างเป็นไปในลักษณะที่ไม่เท่าเทียม คุณภาพชีวิตในการทำงานที่ดีจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้ สภาพการณ์ปัจจุบันปรากฏที่สังคมเศรษฐกิจดำเนินอยู่ตลอดเวลาปรากฏให้เห็นพฤติกรรมของมนุษย์ที่เปลี่ยนไปเป็น “มนุษย์กลางคืน” ซึ่งถูกตอบสนองจากภาคธุรกิจที่อำนวยความสะดวกให้กับมนุษย์กลางคืน เป็นลักษณะของวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยม

ประการที่สอง สถาบันทางสังคมประกอบไปด้วยแบบแผนพฤติกรรมที่ส่งเสริมการนอนในโลกทุนนิยม ความขยันเรียนที่เบียดเบียนเวลานอนจากสถาบันการศึกษา ความขยันแข่งในการทำงานของบุคคลที่มีชื่อเสียงจากสถาบันสื่อสารมวลชน สมาชิกในสังคมถูกขัดเกลาทางสังคมและซึมซับคุณค่าที่เชื่อมโยงกับ ทุนนิยมเข้าสู่ตน ความไม่พอใจหรือคำถามต่อคุณค่าของตนอาจเกิดขึ้นได้ในผู้ที่ไม่สามารถปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับคุณค่าที่กำหนดโดยสังคม

ประการที่สาม ผลกระทบจากวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยมไม่เพียงส่งผลกระทบต่อสุขภาพกายและใจของปัจเจกเท่านั้น แต่ยังต่อเนื่องไปสู่การสูญเสียรายได้ทางเศรษฐกิจจำนวนมาก การนอนไม่เพียงพอของผู้ทำงานเป็นผลร้ายต่อองค์กรเช่นกัน ปัญหาของวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยมจึงเป็นผลกระทบวงกว้างเกินกว่าที่สังคมเคยเข้าใจ เป็นสิ่งที่ควรตระหนักและมีแนวทางแก้ไข

ประการสุดท้าย ปัจจุบันผลกระทบด้านร่างกายและจิตใจจากการทำงานหนักมักปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ คำว่า “คาโรชิ” อธิบายลักษณะการทำงานในสังคมญี่ปุ่นซึ่งไม่ต่างไปจากสังคมไทยมากนัก เมื่อการทำงานหนักไม่ได้นำมาซึ่งความเจริญทางเศรษฐกิจเสมอไป ค่านิยมการทำงานหนักรวมทั้งคุณภาพชีวิตในการทำงานที่ดีจึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณาอีกครั้ง เริ่มจาก “ทบทวน” ผลกระทบของการนอนในโลกทุนนิยมในสภาพสังคมที่เป็นอยู่เดิมว่าเป็นปัญหาสังคมที่ควรแก้ไข จากนั้นจึง “ทำความเข้าใจ” คุณค่าของการนอนซึ่งเป็นผลดีต่อทั้งผู้ทำงานและองค์กร จนนำไปสู่ขั้น “ร่วมกันแก้ไข” ผ่านพลังของสถาบันทางสังคม โดยปลูกฝังทางความคิดเกี่ยวกับการนอนจากสถาบันทางการศึกษาและสื่อสารมวลชน รวมถึงการปรับวิถี

ปฏิบัติภายในองค์กร แนวคิดการจัดระเบียบทางสังคมระดับต่างๆ ซึ่งมีผลกระทบซึ่งกันและกัน ถูกนำมาใช้อธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยตั้งต้นจากระดับสัญลักษณ์คือ การทบทวน ค่านิยมของวัฒนธรรมการนอนในโลกทุนนิยมเดิม และทำความเข้าใจจนเกิดเป็นค่านิยมชุดใหม่ ความคิดทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงส่งผลต่อถึงระดับอื่นๆ ระดับอินทรีย์คือ ผลกระทบต่อ สุขภาพจากการนอนไม่เพียงพอลดลง ระดับบุคคลคือ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมดำเนิน ไปอย่างราบรื่น เนื่องจากร่างกายที่แข็งแรงนำมาซึ่งประสิทธิภาพของการแสดงพฤติกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างกัน และระดับสังคมคือ การเปลี่ยนแปลงทางความคิดอาจทำให้การนอน กลายเป็นคุณค่าที่สมาชิกในสังคมตระหนักถึง เมื่อมีความสัมพันธ์อย่างสม่ำเสมอด้วยแนวคิด ดังกล่าว จึงก่อตัวเป็นแบบแผนหรือรูปแบบความสัมพันธ์ชุดใหม่ขึ้นในที่สุด

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการนอน ในทางหนึ่งได้รับอิทธิพล โดยตรงมาจากการเข้ามาของทุนนิยม และอีกทางหนึ่งคือการส่งเสริมจากสถาบันทางสังคมซึ่ง ทำให้สมาชิกในสังคมรับเอาคุณค่าที่เชื่อมโยงกับทุนนิยมเข้าสู่ตนซึ่งเป็นสิ่งที่ฝังลึกอยู่ในความคิด นำไปสู่ผลกระทบทั้งต่อระดับปัจเจกและต่อเนื่องไปถึงระดับสังคม เพื่อไปสู่สังคมที่การทำงาน ยังคงขับเคลื่อนต่อไปและการนอนถูกให้คุณค่าในฐานะปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมประสิทธิภาพของ ผลผลิต “ค่านิยม” ชุดเดิมจึงควรถูกทบทวน ทำความเข้าใจ และร่วมกันแก้ไข ตามแนวคิดการจัดระเบียบทางสังคม ผลจากความคิดทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงนำไปสู่แบบแผนหรือ รูปแบบความสัมพันธ์ชุดใหม่ การนอนจะไม่ถูกด้อยค่าให้เป็นเพียงความเกียจคร้าน คุณค่าของการนอนกลายเป็นเรื่องสามัญที่สมาชิกในสังคมรับรู้ร่วมกัน แต่ก่อนจะไปถึงจุดนั้นได้ ต้องย้อนกลับมาที่สังคมปัจจุบันก่อนว่า ทุกวันนี้มนุษย์ในโลกทุนนิยมได้เริ่ม “ทบทวน” ค่านิยมเดิม ที่ถูกสังคมกล่อมเกลามาเป็นเวลายาวนานนี้กันแล้วมากน้อยเพียงใด

ข้อเสนอแนะ

บทความนี้พยายามทำความเข้าใจที่มาจากความไม่สมดุลของการทำงานและการนอนใน สภาพสังคมปัจจุบัน โดยนำเสนอและยกตัวอย่างให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่ เกี่ยวของในเชิงสังคมวัฒนธรรมไว้อย่างเบื้องต้น อย่างไรก็ตาม “วัฒนธรรม” ของการนอน แท้จริง แล้วประกอบไปด้วยเรื่องราวต่างๆ ที่สมควรถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาออกเหนือจากเรื่อง “ค่านิยม” เช่น ความเชื่อ (belief) บรรทัดฐาน (norms) ซึ่งมีทั้งประเพณี/ขนบธรรมเนียม จารีต/ศีลธรรม และกฎหมาย รวมไปถึงเทคโนโลยีซึ่งเป็นเงื่อนไขประการหนึ่งของการ เปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม นอกจากนี้ การพิจารณาแนวทางสู่สมดุลระหว่างการนอน

และทำงานด้วยแนวคิดการจัดระเบียบทางสังคม สามารถนำไปต่อยอดการศึกษาได้โดยการเชื่อมโยงให้เห็นถึง ‘อำนาจ’ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการจัดระเบียบทางสังคม และศึกษาพร้อมทั้งยกตัวอย่างเพิ่มเติมเพื่อให้ปรากฏภาพแนวทางการเปลี่ยนแปลงที่มีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมสุขภาพจิต. (2561, 21 มิถุนายน). *นอนน้อย พักผ่อนไม่เพียงพอ เสี่ยงป่วยหลายโรค*. MGR Online. <https://dmh.go.th/news-dmh/view.asp?id=28001>
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2531). *มานุษยวิทยา: มโนภาพ “วัฒนธรรม” วารสารสังคมศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 25(1), 1-27.*
- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, เฉลียว ฤกษ์รุจิพิมล, ประพีร์ วิริยะสมบูรณ์, เสาวคนธ์ สุดสวาสต์, สุดา ภิรมย์แก้ว, สุรพันธ์ เพชรภา. (2545). *สังคมวิทยา* (พิมพ์ครั้งที่ 10). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จินดารัตน์ โพธิ์นอก. (2552, 17 พฤศจิกายน). *ทุนนิยม-สังคมนิยม*. สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. <https://bit.ly/43UOb2o>
- ซอจินว็อน. (2565). *นอนดี ชีวิตดี* [Good Sleep, Good Life]. (ชานาตศ เฟ็งสมบูรณ์, ผู้แปล). อมรินทร์เฮลท์ อมรินทร์พรีนติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- ดินแดง. (2565, 8 กรกฎาคม). *เศรษฐศาสตร์มาร์กซิสต์เบื้องต้น*. <https://dindeng.com/economics/>
- แดน ครายอัน และแซร์รอน ซาทิล. (2554). *Introducing ย่อโลกทุนนิยม* [Introducing Capitalism] (ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย, ผู้แปล). มูลนิธิเด็ก.
- นันทพงศ์ วงศ์สกุลยง. (2564). *เปิดโลกของการนอน : วัฒนธรรม ความหมาย และปฏิบัติการของการนอนในสังคมทุนนิยม* (สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร. <http://www.sure.su.ac.th/xmlui/handle/123456789/24624>
- ทัศนาศ พุทธประสาธ. (2566, 7 กุมภาพันธ์). *งานหนักไม่เคยฆ่าใคร? รู้จัก ‘คาโรซี’ เมื่อการทำงานหนักจนตายมีอยู่จริงและไม่ควรมองข้าม*. The Matters. <https://thematter.co/social/death-from-work-culture/196505>

- ปณชัย อารีเพิ่มพร. (2559, 1 ธันวาคม). *นอนช่วยชาติ! งานวิจัยชี้ การนอนน้อยทำให้ประเทศขาดทุนหลายพันล้านบาท*. The Momentum. <https://themomentum.co/happy-health-research-sleepless/>
- ประชาชาติธุรกิจ. (2564, 26 กุมภาพันธ์). “Bitkub” ออฟฟิศยุคใหม่ตบใจทอล์กไดร์พนักงานอย่างลงตัว. <https://www.prachachat.net/csr-hr/news-619119>
- ปริตตา เฉลิมเผ่ากอนันต์กุล. (2541). *เผยร่าง-พรางกาย : ทดลองมองร่างกายในศาสนาปรัชญาการเมือง*. โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- ปริพนธ์ นำพบสันติ. (2566, 10 กุมภาพันธ์). ‘คาโรชิ’ ภาพสะท้อน ‘ระบบทุนนิยม’ ที่(อาจ)สร้างค่านิยมคนอยากก้าวหน้าต้อง ‘ทำงานถวายเป็นชีวิต’. The People. <https://www.thepeople.co/business/career/51199>
- พจนาน วไล. (2554, 6 กุมภาพันธ์). *นิยาม “แรงงาน” อย่างที่ควรจะเป็น เพื่อมองคนให้เป็นคน*. ประชาไท. <https://prachatai.com/journal/2011/02/32984>
- ฟูลเซอร์, เจมส์. (2563). *ทุนนิยม: ความรู้ฉบับพกพา* (ปกรณ์ เลิศเสถียรชัย, ผู้แปล). บุกส์เคป.
- ถาวรธนา ธนาเลิศสมบูรณ์. (2561, 25 กรกฎาคม). ‘สังคมนอนน้อย’ ในมิติเศรษฐกิจ กับ *เทรนด์ธุรกิจเปิด 24 ชั่วโมง*. The 101. World. https://www.the101.world/sleepless_econ/
- ยศ สันตสมบัติ. (2559). *มนุษย์กับวัฒนธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 4 แก้ไขเพิ่มเติม). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔* (พิมพ์ครั้งที่ 2). นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- วอล์กเกอร์, แมตธิว (2563), *Why We Sleep: นอนเปลี่ยนชีวิต* (ลลิตา ผลผลา, ผู้แปล) บุกส์เคป.
- วรัญญา บุรณากาญจน์. (2561, 26 กรกฎาคม). *เวลาว่างและการนอน: วัฒนธรรมการพักผ่อนในโลกทุนนิยม กับปรีดี หงษ์สดัน*. https://www.the101.world/leisure_culture/
- วัชระ งามจิตระเจริญ. (2552). *แนวคิดในการใช้พุทธธรรมเพื่อดำเนินการทางเศรษฐกิจในสังคมทุนนิยม*. *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 16(1), 52-76.
- วัชรีย์ บุญวิทยา. (2562). *การจัดระเบียบทางสังคม*. เอกสารประกอบการบรรยาย คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- ศิริรัตน์ แอดสกุล. (2559). *ความรู้เบื้องต้นทางสังคมวิทยา*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัยรัฐรัมย์ ธรรมบุษดี. (2566, 18 กุมภาพันธ์). *เมื่อค่านิยม การกดดันให้คนทำงานหนัก กำลังทำให้ไทยล้าหลัง*. มติชนสุดสัปดาห์.
https://www.matichonweekly.com/column/article_647815
- สรวิศ มา. (2566, 19 มกราคม). *เปิดสถิติเรียนพิเศษนักเรียนไทย: เมื่อโรงเรียนไม่อาจพาเด็กไปถึงฝั่ง*. The 101. World. <https://www.the101.world/shadow-education-in-thailand/>
- สสพท. กระทรวงแรงงาน. (2562, 30 กันยายน). *คุณภาพชีวิตในการทำงาน (Quality of working life)*.
<https://www.tosh.or.th/index.php/blog/item/609-quality-of-working-life>
- เอกศาสตร์ สรรพช่าง. (2561, 14 กุมภาพันธ์). *นอนเถิดชาวไทย อยากร่วมชาติใช้ใหม่ ไปนอนสิ*. The 101. World. <https://www.the101.world/sleep-for-yourself-and-the-nation/>
- CareerVisa Thailand. (2565, 11 กุมภาพันธ์). *ซัซซาดิ ลิทธิพันธ์ุ แบ่งเวลาอย่างไรใน 1 วัน*. [โพสต์เฟซบุ๊ก]. <https://bit.ly/3tZbsin>
- Mission to The Moon. (2564, 20 มกราคม). *คนประสบความสำเร็จแบบ ‘อีลอน มัสก์’ ทำอะไรในหนึ่งวัน*. [โพสต์เฟซบุ๊ก]. <https://bit.ly/43UrV98>
- Nation Online. (2566, 18 มกราคม). *“จน เครียด กินเหล้า” โฆษณาไทยโดนใจคนญี่ปุ่น*.
<https://www.nationtv.tv/news/foreign/378900305>
- SHIFTER. (2565, 17 ธันวาคม). *ซีเกียจผิดไหมทำไมต้อง Productive?* [Video File]. https://youtu.be/Wx_LYcHTkVE
- Thai PBS. (2566, 7 กุมภาพันธ์). *TNN แจ้งเหี่ยวยาครอบครัวยุคใหม่เสียชีวิตขณะทำงาน*. <https://www.thaipbs.or.th/news/content/324296>
- WorkVenture. (2566, 27 มกราคม). *เปิดโพลสุดยอด 50 บริษัทที่คนรุ่นใหม่อยากร่วมงานมากที่สุด 2023*. <https://www.workventure.com/top50-companies-2023>

ภาษาต่างประเทศ

Dastagir, A. E. (2021, June 17). *If you keep putting work before health and happiness, you may be suffering from internalized capitalism*. USA Today. <https://www.usatoday.com/story/life/health-wellness/2021/06/17/internalized-capitalism-harms-mental-health-productivity/7723416002/>

McLeod, S. A. (2023, July 12). *Maslow's hierarchy of needs*. Simply Psychology. www.simplypsychology.org/maslow.html

Suni, E. & Singh, A. (2023, July 12). *How much sleep do we really need?*. Sleep Foundation. <https://www.sleepfoundation.org/how-sleep-works/how-much-sleep-do-we-really-need>

9 786168 219522